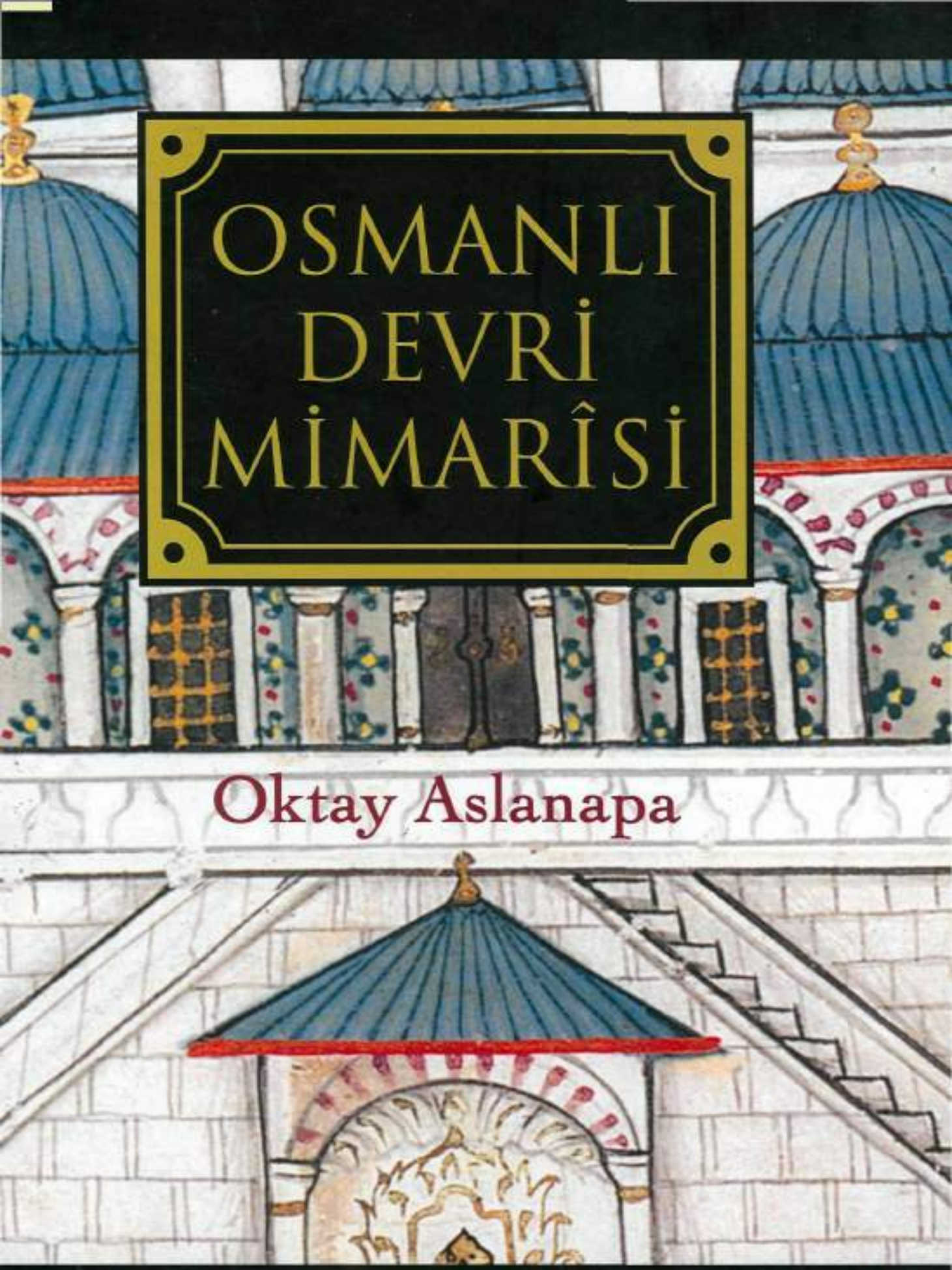

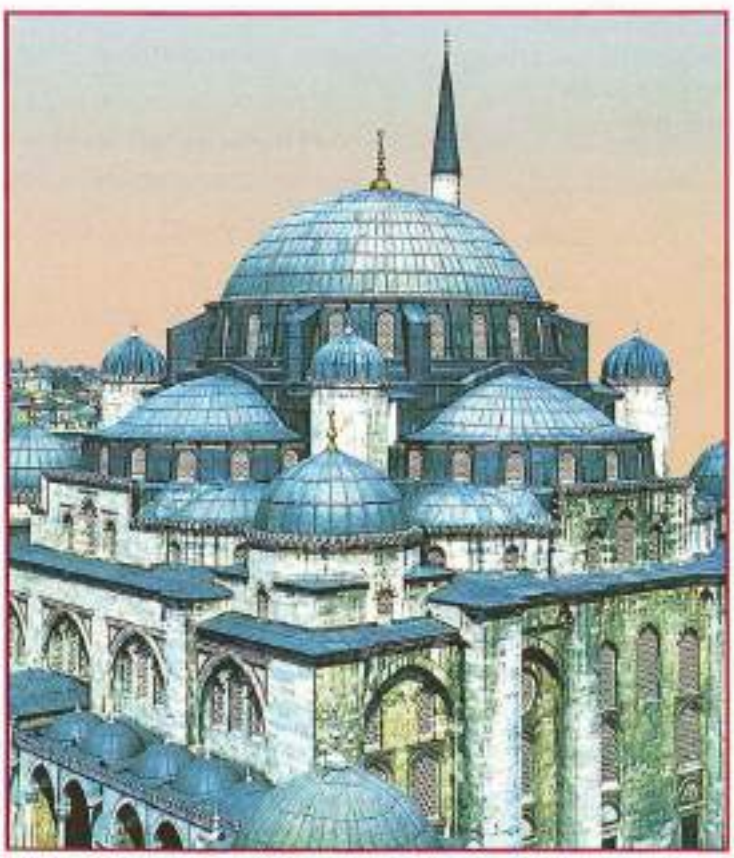
OSMANLI DEVRİ MİMARÎSİ

Oktay Aslanapa

İNKILÂP

Osmanlı Devri Mimarîsi

OKTAY ASLANAPA

Gözden geçirilmiş
2. BASKI

İNKILÂP

© *1986,* **Oktay Aslanapa**

© *2004,* **İnkılâp Kitabevi**
Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş.

Bu kitabın her türlü yayın hakları Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş.'ye aittir.

Editör **Hasan Öztoprak**
Yayına Hazırlayan **Artür Büyüktaşçıyan**
Siyah-Beyaz Fotoğraflar **Oktay Aslanapa arşivi**
Renkli Fotoğraflar **Artür Büyüktaşçıyan**
Düzelti **Ahmet Vefa Çobanoğlu**
Sayfa Tasarımı **Meline Pamukçuoğlu**
Kapak Tasarımı **Kenan Doğan**

Baskı
ANKA BASIM
Matbaacılar Sitesi. No:38
Bağcılar-İstanbul

ISBN 975-10-2099-9

04 05 06 07 7 6 5 4 3 2

İNKILÂP
Ankara Caddesi, No:95
Sirkeci 34410 İSTANBUL
Tel: (0212) 514 06 10-11 (Pbx)
Fax: (0212) 514 06 12
posta@inkilap.com

www.inkilap.com

Demirbaş eşya defterine kaydı.
Tarihi 2005
Numarası: 23725

İçindekiler

Önsöz V

2. Baskıya Önsöz VII

İznik'te Orhan Gazi ve Murat Hüdavendigâr Devri Eserleri 3

Bursa'da İlk Eserler ve Murat Hüdavendigâr Devri Eserleri 15

Yıldırım Bayezit Devri Eserleri 24

Çelebi Sultan Mehmet Devri Eserleri 38

Sultan II. Murat Devri Eserleri 56

İlk Devirdeki Han, Bedesten ve Hamamlar 86

Fatih Sultan Mehmet Devri Eserleri 92

Sultan II. Bayezit Devri Eserleri 129

Yavuz Sultan Selim Devri Eserleri 176

Kanuni Sultan Süleyman Devri Eserleri 187

Mimar Sinan ve Eserleri 202

Sultan II. Selim Devri Eserleri 273

Sultan III. Murat Devri Eserleri 317

Sultan III. Mehmet Devri Eserleri 359

Sultan I. Ahmet Devri Eserleri 367

Sultan IV. Murat ve Sultan İbrahim Devri Eserleri 389

Sultan IV. Mehmet Devri Eserleri 401
Sultan II. Süleyman, Sultan II. Ahmet ve Sultan II. Mustafa Devri Eserleri 423
Sultan III. Ahmet Devri Eserleri 427
Sultan I. Mahmut Devri Eserleri 443
Sultan III. Osman ve Sultan III. Mustafa Devri Eserleri 454
Sultan I. Abdülhamid Devri Eserleri 476
Sultan III. Selim Devri Eserleri 486
Sultan II. Mahmut Devri Eserleri 508
Sultan Abdülmecit Devri Eserleri 521
Sultan Abdülaziz Devri Eserleri 537
Sultan II. Abdülhamit Devri Eserleri 542
Sultan V. Mehmet Reşat Devri ve Sonrası 554
Osmanlı Türbeleri 567
Osmanlı Saray ve Köşkleri 597
Hamamlar 614
Anadolu'da Türk Kale ve Surları 619
Çeşme ve Sebiller 622
İndeks 631
Bibliyografya 637

Önsöz

1972 YILINDA, başlangıcından Büyük Selçuklu devrinin sonuna kadar I. cildi ve 1973'te Anadolu Selçuklularından Osmanlılara kadar olan II. cildi basılan Türk Sanatı kitaplarının Önsözünde, Osmanlı devri mimarîsinin üçüncü bir cilt halinde hazırlanacağı yazılmıştı. Aradan geçen on yıldan fazla zaman içinde bu çalışmalar elden geldiği kadar geliştirilerek artık daha fazla gecikmeden baskıya verilmiştir. Üstad Ekrem Hakkı Ayverdi, başından Fatih Sultan Mehmet Devri sonuna kadar Osmanlı mimarîsini dört büyük cilt halinde, ayrıca Avrupa'da Osmanlı mimarî eserlerini de yine dört büyük cilt halinde olmak üzere büyük boyda sekiz ciltlik külliyatı ile Osmanlı mimarîsi ve medeniyetinin sağlam temellerini en iyi şekilde aydınlatmış ve değerlendirmiştir. Ne yazık ki onun on altıncı yüzyıl ve daha sonrası hakkındaki kıymetli fikirlerini etraflıca öğrenmek imkânı olmamış, yazmayı planladığı "Osmanlı Mmiarîsinin Felsefesi" kitabını gerçekleştiremeden, çok değerli bilgi hazinesini ve birikimlerini beraberinde götürmüştür. Onun açtığı çığır üzerinde yürüyen ve yirmi yıl boyunca yanında yetiştirdiği Y. Mim. Dr. Aydın Yüksel, "II. Sultan Bayezit ve Yavuz Sultan Selim Devri Eserleri"ni önce bir doktora tezi, sonra büyük boyda bir kitap olarak hazırlamış ve daha üstadının sağlığında külliyatın devamı yolunda ilk adımı atmıştır. Bunun arkasının gelmesi ve sonuna kadar yürütülmesi, onun en büyük dileğiydi.

Çok mütevazı ölçüde de olsa bu küçük kitapla dileğini yerine getirmek onun bizden beklediği bir görev olmuş ve bu kitap nâcizane onun hatırasına ithaf edilmiştir.

İran ve Horasan'da Büyük Selçuklu Sanatı, Türk sanatının önceki devirlerinin gelişmelerini değerlendirip olgunlaştırmıştı. Son araştırmalar Büyük Selçuklu Sanatının gerçek devamının Anadolu'da olduğunu göstermiştir. Osmanlılar elinde bu sanat, dünya çapında geliştirilerek tarihi akış içinde büyük bir sentez halinde kaynaştırılıp son imkânlarına kadar götürülmüştür. Ayverdi'nin külliyatı dışında Osmanlı mimarîsinin bütün tablosunu içine alan bir eser bugüne kadar hazırlanamamıştır. G. Goodwin'in 1971'de Londra'da yayınlanan "A History of Ottoman Architecture" adlı eseri genel mahiyette ilk deneme olarak görülebilir.

Bu durumda üstat Ayverdi'nin açtığı yoldan giderek Osmanlı padişahlarına ve devirlerine göre yaptırdıkları eserler ilk defa bu kitapta ele alınmış olmaktadır.

Burada Orhan Gazi'den başlayıp Sultan V. Mehmet Reşat'ın ve Osmanlı devletinin sonuna kadar mimarî eserlerin tarihî gelişmesi gözden geçirilmiş, Cumhuriyet devrinin ilk yılları Mimar Kemalettin ve Vedat'ın eserleri de üslûbun ve geleneğin devamı olarak konuya katılmıştır.

Üstat Ayverdi'nin büyük boyda sekiz ciltlik külliyatında kendi ifadesine göre; Osmanlı mimarîsinin nasıl başlayıp geliştiği ve ilerlediği hemen hemen tam olarak takip ve tespit edilebilmektedir. Külliyatın onda biri hacminde küçük bir eser olan bu kitap üstelik 630 yıllık bir dev-

reyi kavradığı için çeşitli ölçüde binlerce eserin tam bir listesini vermekten uzaktır. Bununla beraber hemen hemen bütün önemli eserler ele alındığı gibi ilk defa yayınlanan ve tanıtılan Osmanlı devri eserlerine de yer verilmiştir. Osmanlı mimarîsinin muhteşem tablosunu üstat Ayverdi kadar kuvvetle aksettirmek bu kitabın başaracağı bir iş değildir. Bir dereceye kadar padişahların yaptırdıkları eserler ve Osmanlı devri mimarîsinin bütünü hakkında bilgi vermeyi ve konu üzerinde ilgi uyandırmayı başarabilirsem bu benim için teselli olacaktır. Eksiklikler ve gözden kaçan yanlışlıkların bağışlanmasını dilerim.

Kitabın hazırlanmasında el yazısı karışık müsveddeleri titizlikle daktiloya çeken ve provaların okunup düzeltilmesinde emeği geçen Dr. Tanju Cantay'a, plânların çizilmesi ve sayfa düzeninin kontrolü için Baha Tanman, sistematik bibliyografyayı yeniden düzenleyen Doç. Dr. Yıldız Demiriz'e ve her zamanki kıymetli yardımları için Doç. Dr. Ara Altun'a, son olarak da eski öğrencim Ahmet Vefa Çobanoğlu'na ayrı ayrı teşekkür etmeyi borç bilirim. Kapak resminde de görülen renkli klişilerden en iyilerini sağlamış olan sanatkâr dostum Sami Güner'e sonsuz teşekkürlerimi sunarken, büyük zahmetlerle bu kitabı basıp yayınlayan İnkılâp Kitabevi'ne teşekkür ederim.

Oktay ASLANAPA

İstanbul, 1985 Şubat

2. Baskıya Önsöz

OSMANLI Devri Mimarîsi'nin ilk yayınlandığı ve önsözün yazıldığı tarihten beri 19 yıl geçmiş bulunmaktadır. Bu arada kitabın hazırlanmasına çeşitli şekillerde yardımcı olan o zaman Doç. Dr. ünvanı taşıyan kıymetli meslektaşlarımın hepsi bugün Prof. olarak göreve devam etmektedir. Ayrıca bir çok yeni yayın ve araştırmalar da zaman içinde konuyu zenginleştirmiş bulunmaktadır. Bunlar arasında Prof. Dr. Zeki Sönmez'in araştırmaları ile İstanbul Sultan Bayezit Camii'nin mimarı konusu da aydınlanmıştır. Buna göre Mimar Hayrettin Sultan Bayezit'in külliye olarak yaptırdığı camiyi başarı ile tamamlamıştır. Fakat az sonra küçük kıyamet denilen depremde caminin kubbesi çökmüş ve yapı harap olmuş, bu arada da Mimar Hayrettin de vefat etmiş bulunuyordu. İşte Muallim Cevdet'in defterlerine göre Bayezit Camii mimarı olarak adı geçen Yakup Şah herhalde Hayrettin'in kalfalarından biri olarak harap caminin tamirini gerçekleştirmiştir. Bu araştırmaya göre, Sultan Selim Camii mimarı olarak da Acem Alisi belirlenmiştir*. Bugün mevcudu çoktan tükenmiş olan ilk kitap yeniden gözden geçirilerek ikinci baskıya hazırlanmıştır.

Osmanlı Mimarîsi bugüne kadar bütün kaynakları ile derinliğine araştırılıp bir Rönesans mimarî eseri gibi gelişmiş baskılı yayınlara kavuşturulamamıştır. Rönesans mimarlarının her biri için yüzlerce araştırma ve lüks baskılı yayınlar yapıldığı halde Mimar Sinan için bile bu ölçüde dünya çapında bir tanıtma ve yayın gerçekleştirilememiştir. Bugüne kadar gelen araştırma ve yayınlar da hızını kaybetmiş, ilgi azalmıştır. Bu arada eserlerin titizlikle korunması ve sistemli bakımı da yapılmaktan uzaktır. Bu yeni yayınlar bir parça konuya dikkat çekebilirse ne mutlu!

Kitabın itinalı bir şekilde yeni baskısını gerçekleştiren İnkılâp Kitabevi'ne, Nazar Fikri dostumuza ve baskı sırasında yardımları için eski öğrencim Dr. Ahmet Vefa Çobanoğlu'na teşekkür ederim.

Oktay ASLANAPA

İstanbul, 2004 Şubat

* Zeki Sönmez, *Klasik Osmanlı Mimarları ve Eserleri* (Profesörlük eseri olan bu kitap baskı beklemektedir.)

ANADOLU'daki diğer Beylikler gibi, Oğuz boylarından biri olan Osmanlı Türkmenleri, Selçuklularla Orta Asya'dan İran'a, oradan Anadolu'ya gelerek, önce Caber kalesi yanından 1228'de Fırat'ı geçerken boğulan Beyleri Süleyman Şah'ın oğlu Ertuğrul Bey idaresinde Söğüt'te yerleşmişlerdir. Söğüt'te doğan en küçük oğlu Osman Bey, babası Ertuğrul Bey'in yerine geçerek, 1299'da kurulan yeni devlete adını vermiştir. Ondan sonra gelen Orhan Bey, 1326'da Bursa'yı ve Selçuklular'dan sonra (1075-1096) ikinci defa olarak 1331'de İznik'i alıp, 1336'da Karesi ülkesine (Balıkesir) hâkim olmuştur. Sultan I. Murat 1361'de Edirne'yi, sonra Filibe ve Sofya'yı, az sonra Selânik'i aldı. Önce Bursa'yı, sonra Edirne'yi merkez yapan Osmanlılar, XIV. yy. sonunda İstanbul şehri ve çevresi ile, Trabzon dışında, Tuna'dan Fırat'a kadar uzanan bir imparatorluk kurdular. Fakat bu zamanda Asya Türkleri'ni biraraya toplayan Timur, bir kasırga gibi Anadolu'yu sarıyordu. Sultan el-âzam ünvanını alan Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezit, 1402'de Ankara önünde Timur ordularına mağlup ve esir düştü. Kısa bir zaman için dağılan genç Osmanlı İmparatorluğu, Çelebi Sultan Mehmet tarafından tekrar toparlandı. Sultan II. Murat'ın küçük oğlu 21 yaşındaki genç hükümdar Fatih Sultan Mehmet, 1453'de yedi haftalık bir kuşatmadan sonra Mayıs sonunda, İstanbul'u fethederek, Doğu Roma Bizans İmparatorluğuna son verdi. 1460'da Trabzon İmparatorluğu ülkesi, 1475'de Kırım fethedildi. 1480'de Apulya'ya çıkarma yapılıp Otranto alındı. Yavuz Sultan Selim, sekiz yıllık saltanatı zamanında (1512-20), yine Türk soyundan gelen İran Şahı İsmail Safevî'yi mağlup ederek bütün Doğu Anadolu'yu birleştirdi. Mısır Memlûk Sultanlığı'na son vererek Suriye, Filistin, Arabistan ve Mısır'ı imparatorluğa maletti, Halife ünvanını aldı. Avrupalılar'ın Muhteşem dedikleri oğlu Kanunî Sultan Süleyman zamanında en parlak devrini yaşayan imparatorluk, bütün Balkanlar, Macaristan, Güney Rusya, Polonya'nın bir kısmı ile Mısır, Sudan, Habeşistan ve Kuzey Afrika'ya kadar genişleyerek Roma İmparatorluğu derecesinde bir Anadolu imparatorluğu haline gelmişti. Osmanlı donanması ile Barbaros, Piyale Paşa ve Turgut Reis, bütün Akdeniz'e hakimdiler. Daha sonra Kıbrıs, Bağdat, Revan ile 1645'de Girit ve bazı adalar alınmış ise de imparatorluğun eski kuvveti kalmamıştı. Fakat bu durumda bile II. Viyana muhasarası (1683) ve Karlofça anlaşmasına (1699)'a kadar Osmanlılar'ın hiç bir arazi kaybı olmamıştır.

1699'da, Avrupa'daki bu ilk gerilemeden sonra, yıkılış tarihi olan 1918'e kadar daha 220 yıl tutunabilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ne kadar kuvvetli ve temellerinin nasıl sağlam olduğunu gösterir.

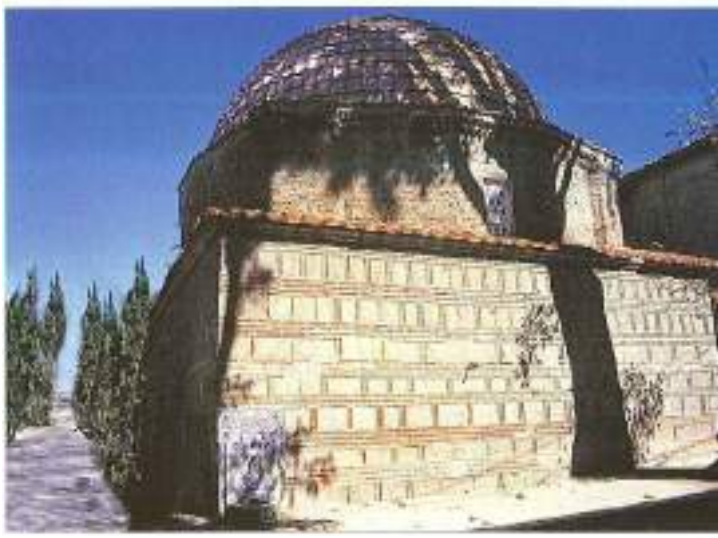
Kuruluşundan başlayarak Osmanlı sülâlesi, 620 yıl sürmüş, I. Dünya savaşından sonra, imparatorluk dağılarak kuruluşundaki ilk çıkış yeri ve eski Selçuklu ülkesi Anadolu'da bugünkü Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur (1923).

İznik'te Orhan Gazi ve Murat Hüdavendigâr Devri Eserleri

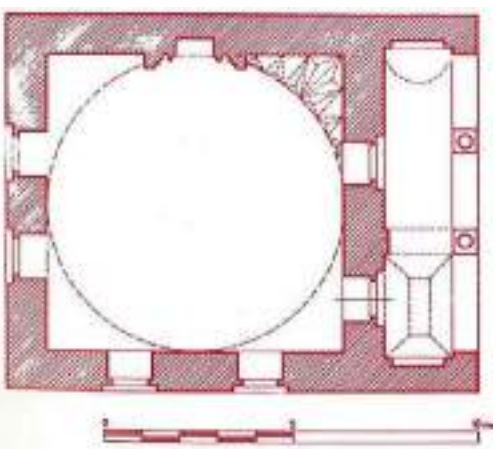
BURSA'dan beş yıl sonra, 1331'de Türkler'e geçtiği halde, ilk önemli yapıların meydana getirildiği İznik, Osmanlı mimarîsinin beşiği olmuştur. Burada ayakta kalan, kitabesi, tarihi belli en eski eser, batı yanında üç gözlü son cemaat yeri ile tek kubbeli Hacı Özbek Camii olup, 734 (1333) tarihlidir. Bir sıra kesme taş, üç veya dört sıra tuğla olarak değişen duvar örgüsü, İznik'te ve hatta Bursa, Edirne ve İstanbul'daki ilk eserlerin bazılarında devam etmiştir. Prizmatik üçgenler (badem) üzerine oturan kubbesi, batı yanında, kapı önüne raslayan bir bölümü çapraz tonoz, iki bölümü tek bir beşik tonozla örtülen son cemaât yeri ile bu cami Selçuklu mescitlerinde görülen mimarînin etkisindedir.

Milâs'ta düz ahşap çatılı Hacı İlyas Camii'nden üç yıl sonra kubbeli bir camide görülen bu en eski son cemaat yeri 1959'da yol genişletilmesi yüzünden yıkılarak, kuzey duvarını tahrip etmek suretiyle, zevksiz ve kapalı bir yenisi yapılmıştır.

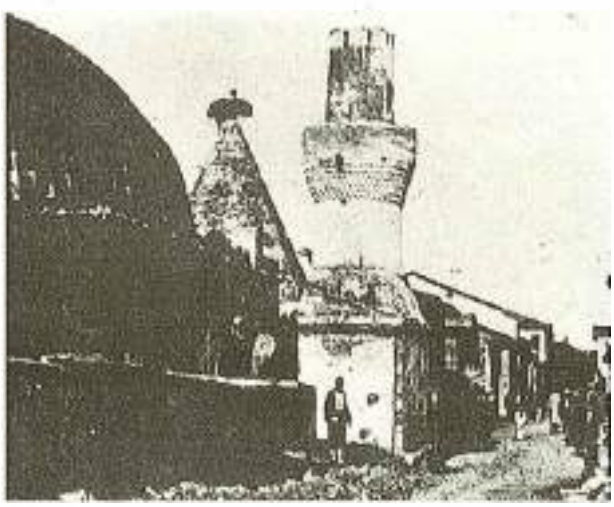
İznik Müzesi'ndeki kitabesine göre Hamza bin Erdemşah tarafından 746 (1345)'da yaptırılan Hacı Hamza Camii, tek kubbeli, önünde az derin eyvan biçiminde son cemaat yeri, kalın kısa gövdeli minaresi ile ancak eski resimlerinden tanınabilmektedir. Bundan dört yıl sonra 750 (1349)'da yaptırılan ve yine eski resimlerde görülen, kare gövde üzerine piramit külahlı Hacı Hamza Kümbeti'nin mimarı olan Hacı Ali, adı bilinen ilk Osmanlı mimarı olup, cami de ona mal edilebilir.

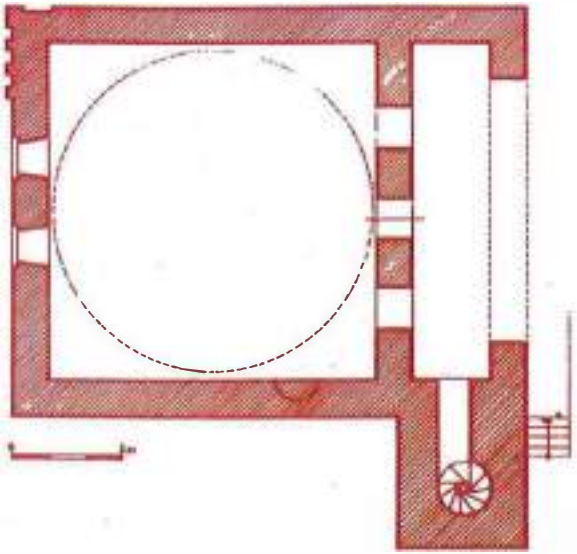
İznik Hacı Özbek Camii, güneybatıdan görünüş

İznik Hacı Özbek Camii plânı (Ayverdi)

İznik Hacı Hamza Camii

İznik Hacı Hamza Camii plânı (Ayverdi)

İznik Hacı Hamza Camii kitabesi

İznik Yeşil Camii kitabesi

İznik Yeşil Camii sütun başlığı

şakta, birbirini kesen büyük sekizgenlerden düğüm ve yıldız motifleriyle eski Türk ve Selçuklu örneklerine bağlanmaktadır. Maalesef bu minare son yıllarda kötü bir tamirle yenilenmiştir. İznik Yeşil Cami, Selçuklu mimarîsinden doğduğu sezilen Osmanlı üslhubuna bir geçiş yapısı olup, Milas'ta Firûz Bey ve Balat'da İlyas Bey camileri mimarîsini etkilemiştir. Bütün sütun başlıkları ve mimarî süslemeler orijinaldir. Spoli (devşirme malzeme) kullanılmamıştır.

Yeşil Cami'den önce, tek kubbeli camilerde ilk gelişme, **Bilecik**'te, sonradan Sultan Abdülhamid II. zamanında (1889), esaslı bir tamirle iki minareli hale getirilen **Orhan Camii**'nde görülür. XIV. yy.'ın ilk yarısından gelen bu camide, sekizgen bir kasnakla sivri kemerler üzerine oturan 9.50 m. çapındaki kubbeli mekân, dört tarafa doğru 2.40 m. kadar derinlikte eyvanlarla genişletilmiş olup, merkezî kubbenin gelişmesi yolunda atılmış kuvvetli bir adım sayılabilir. Asıl minaresi 30 m. kuzeyde bir kaya üzerine yükselmektedir. Taştan kısa kalın gövde üzerine üç sıra mukarnaslı şerefesi ve tuğla peteği ile harap minareye Şeyh Edebali Türbesi'ne çıkan merdivenden geçen, evvelce korkuluğu olan bir yoldan sapılarak gidilirdi. Edebâlî'nin kızı

Bilecik Orhan Camii

Bilecik Orhan Camii arkadan görünüş

Bilecik Orhan Camii'nin asıl minaresi

Mal Hatun, Osman Gazi'nin hanımı, Orhan Gazi'nin annesi olmuştur.

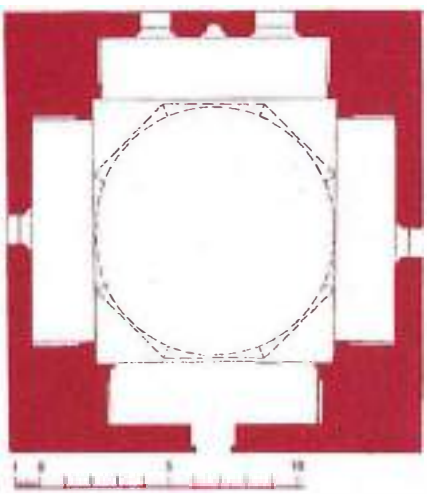
Caminin karşı yamacında yükselen Orhan Gazi İmareti arka arkaya iki kubbeyle orta bölüm ile çok alçakta kalan ve bugün yıkılmış 6.10 m. genişlikte uzunlamasına yan mekânlar ve önünde yine yıkılmış olan beş kubbeli revaklardan ibarettir. Üç sıra kesme taş, üç sıra tuğladan örülmüş duvarları ile bugün çok harap durumdaki yapıda malakârî süslerden bazı kalıntılar göze çarpmaktadır.

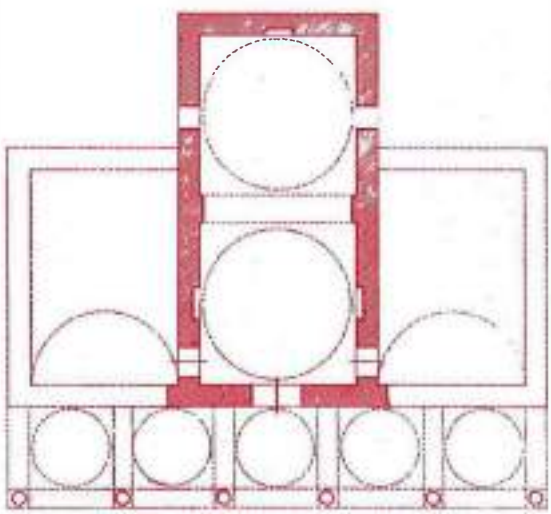
Bilecik Orhan Camii çevresi

Bilecik Orhan İmareti restorasyon sırasında

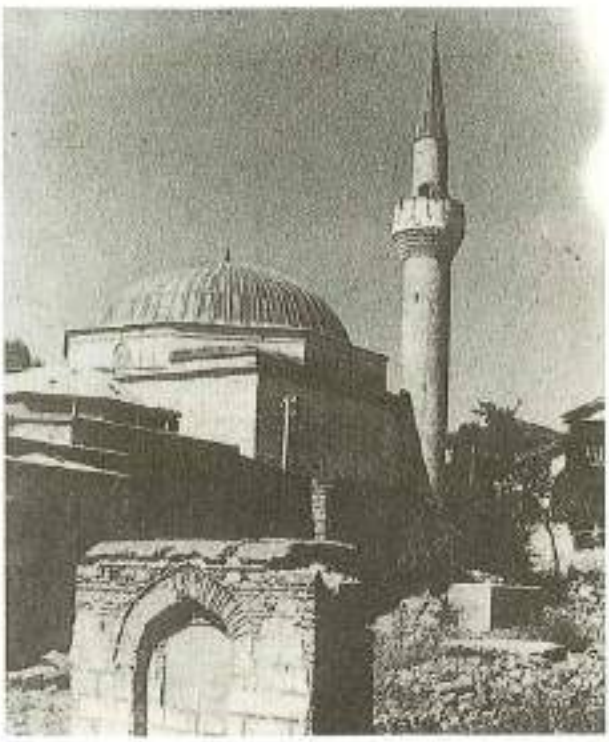

Bilecik Orhan Camii plânı

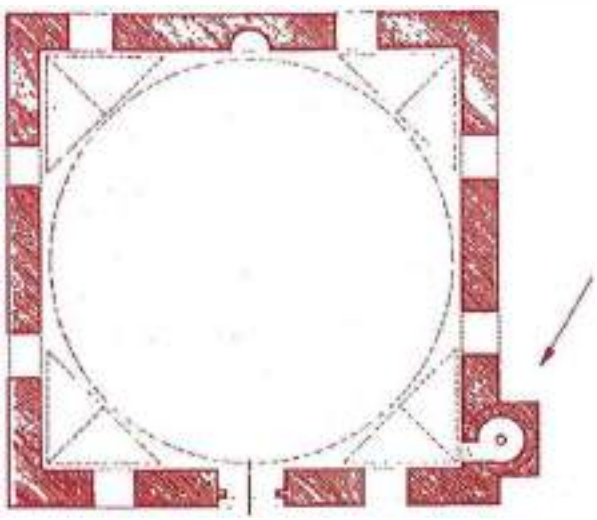

Bilecik Orhan İmareti plânı (Ayverdi)

Aynı devirden kalan **Gebze Orhan Camii**, 12 m. çapında tromplu kubbesi, yer yer tuğla sıraları ile beslenmiş moloz taşlarla örülü sağlam duvarları ve minaresi ile tek kubbeli, sade, klâsik, bir yapıdır. Tuğladan sivri kemerli pencerelerin meşeden kapakları, kitabeler ve Selçuklu geleneğinde rumî, hatayî, yıldız ve geçmelerle kabartma olarak süslenmiştir. Son cemaât yeri olmayan camide, kapıdan doğru içeri girilmektedir.

Gebze Orhan Camii

Gebze Orhan Camii'nin plânı

Orhan Gazi'nin İznik kuşatması sırasında, surlar dışında, Yenişehir Kapısı yakınında yaptırdığı camiinin, kazılarda meydana çıkarılan ve Bilecik Orhan Gazi İmareti'ne benzeyen plânı, Osmanlılar'da ilk defa ters T biçiminde, yan mekânlı veya zaviyeli denilen kanatlı camiler şemasını ortaya çıkarmaktadır. Yalnız burada, ortada uzun bir dikdörtgen biçimindeki asıl cami ve birer kapı ile buraya

İznik Orhan Camii kitabesi

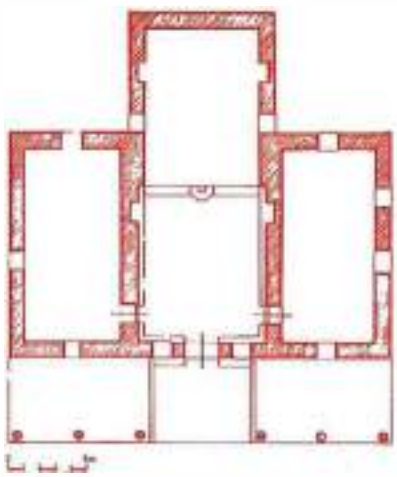

İznik Orhan Camii çini kaplama izleri

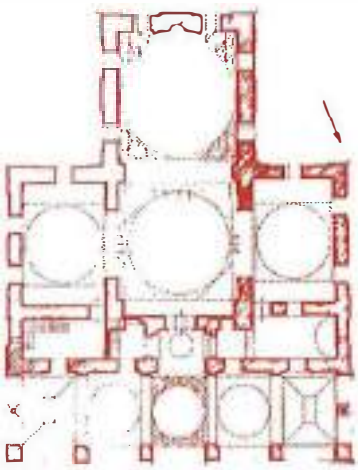

İznik Orhan Camii kalıntıları

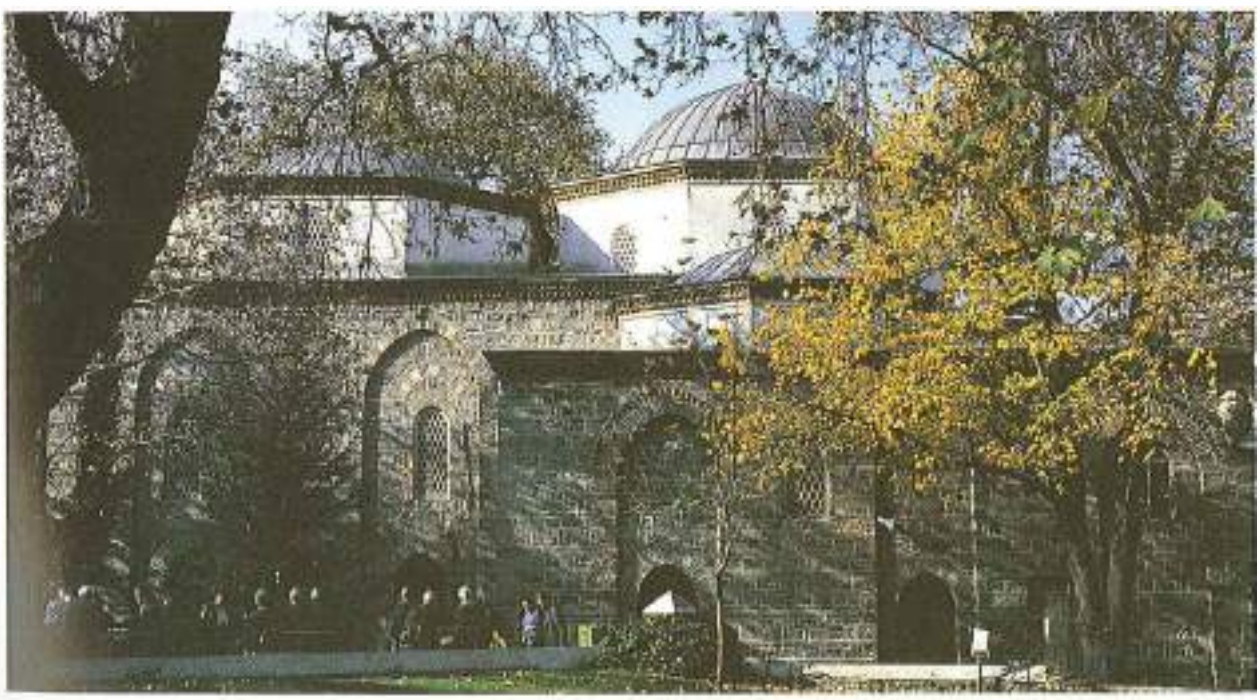
açılan dikdörtgen mekânların, ince zayıf duvarlar üzerine, Balıkesir Yıldırım İmareti'ndeki gibi düz çatı ile örtülü olduğu tahmin edilebilir. Önünde sütunlar üzerine beş gözlü son cemaat yeri bellidir. Kırık parçalar halinde ve eksik olarak ele geçirilen kitabesinden, 725 (1325)'de yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Fakat âbidevî olarak ters T plânı, Orhan Gazi'nin 740 (1339)'da Bursa'da yaptırdığı Orhan Camii'nde, arka arkaya iki kubbe ve yan-

İznik Orhan Camii plânı (Ayverdi)

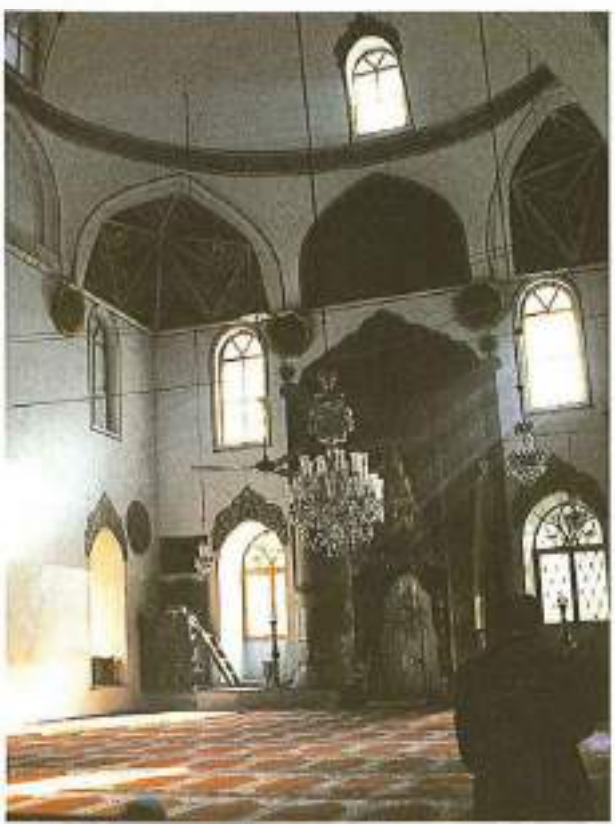
Bursa Orhan Camii plânı (Ayverdi)

Bursa Orhan Camii

Bursa Orhan Camii

Bursa Orhan Camii iç görünüş

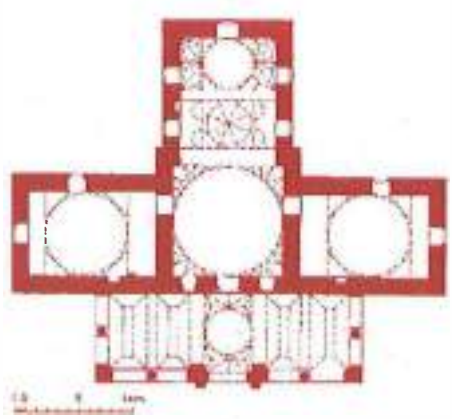
Bursa Orhan Camii mihrabı

İznik Nilüfer Hatun İmareti

larda daha küçük birer kubbe olarak gerçekleştirilmiştir. Bu plânın asıl geliştirilmesi de Bursa camilerinde olmuştur.

İznik'te, I. Murat Hüdavendigâr'ın, annesi Nilüfer Hatun hatırasına 790 (1388)'da yaptırdığı çok gösterişli imâret prizmatik üçgenler bademler üzerine, ferah, aydınlık fenerli büyük kubbesi, geniş bir kemerle, arkaya doğru iki küçük kubbe derinliğinde uzatılmıştır. Yanlarda daha alçak tek kubbeli birer mekân ile plân tam ters T şeklini almıştır. Dört paye, dört sütun üzerine, yanlarda ikişer, önden beş kemerle açılan bir revak, ortada kubbe, sağda ve solda tekne tonozlarla dış cepheyi canlandırmaktadır. Bütün duvarlar, koyu renk küfeki taşından bir sıra kesme taş, üç sıra kırmızı tuğla örgüsü ve sağlam beyaz harçla göz alıcı olup, kubbelerin kiremit örtüsü renkliliği arttırmaktadır. Duvarların üst kenarında üç sıra kirpi saçak uzanıyor. Yandaki kubbeler, birer kemerle genişletilmiş, orta kubbeyi eyvan biçiminde uzatan arkadaki mekâna bir mihra nişi açılmıştır. Çekici ve olgun mimarîsi ile Hüdavendigâr devrinin en cana yakın eserlerinden olan Nilüfer Hatun İmâreti halen müzedir.

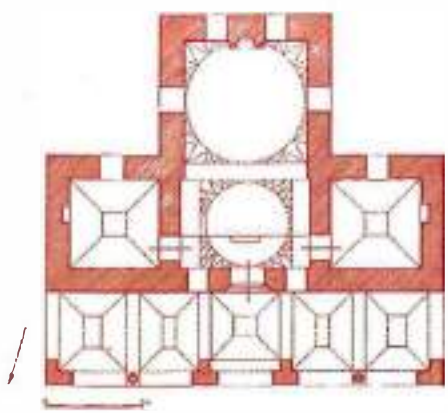
İznik Nilüfer Hatun İmareti plânı (Ayverdi)

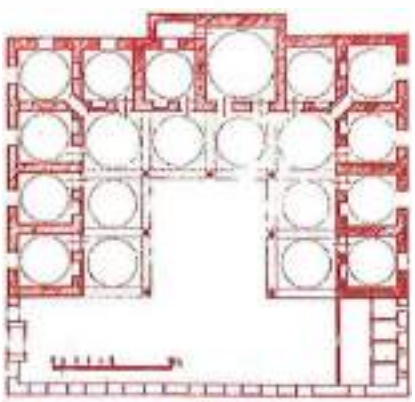
İznik Nilüfer Hatun İmareti

Daha küçük olmakla beraber plânı buna benzeyen ikinci yapı, Sultan I. Murat Hüdavendigâr'ın Kosova'da şehit düşen büyük oğlu Yakub Çelebi'nin yaptırdığı **imâret**, önünde bütün cepheyi kaplayan beş gözlü, tekne tonozlu revaktan sonra içeride, küçük bir giriş kubbesi geniş bir kemerle buna bağlanan büyük kubbeye ve mihraplı mekâna açılmaktadır. Sütun başlıkları Bizans'tır. Yan odalar da tekne tonozludur. Duvarlar moloz taştan yer yer tuğla sıraları ile örülmüştür. Revakın önünde bulunan açık dört kemer üzerine kubbeli, **makam türbesi**, bir sıra kesme taş, üç sıra tuğla örgülü duvarlarla yapılmıştır. Yakub Çelebi babasının yanında gömülüdür. İznik'te, Sarı Saltuk adına diğer bir benzeri daha bulunan bu türbe, XIV. yy. son çeyreğinden kalan, en eski Osmanlı türbelerinden olup, bunun uzun zaman devamı görülür.

Orhan Gazi'nin büyük oğlu Süleyman Paşa'nın **İznik**'te yaptırdığı çok harap durumda ve kitabesiz medrese, sütunlar üzerine

İznik Yakup Çelebi İmareti plânı (Ayverdi)

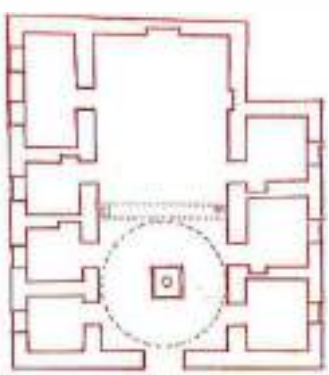
İznik Süleyman Paşa Medresesi plânı (Ayverdi)

İznik Süleyman Paşa Medresesi

kubbeli ve bir yanı açık geniş kemerli yüksek revaklar arkasında kubbeli onbir hücre ve tromplar üzerine büyük kubbeli dershaneden ibarettir. Hücrelerden biri arkadan bir koridorla dershaneye bağlıdır. Duvarlar moloz taştan, revakların kemer alınlıkları üç sıra tuğla bir kesme taştan örülmüştür. Kubbeler kiremit örtülüdür. Eyvansız ve asimetrik plânı, solda, arkada bir koridorla dershaneye bağlanan hücre revakları ve hücrelerin sıralanışı, her hücrede bulunan dikdörtgen ve yuvarlak pencereler ve değişik nisbetleri ile Selçuklular'dan farklı yeni bir medrese mimârîsinin doğuşunu haber vermektedir. Buna karşılık Orhan Gazi devrinden kalan diğer bir medrese olan Bursa'da Kale içi'nde çok harap durumdaki Lala Şahin Paşa Medresesi'nde henüz Selçuklu şeması ve geleneği açıkça belli olmaktadır. Altında iç içe üç yıldız biçiminde enginar göbekli küçük havuzu ile bugün yıkılmış olan tromplu giriş kubbesi Bizans başlıklı iki sütuna dayanan kemerle derin bir eyvana açılmaktadır. Yanlarda doğuda üç, batıda dört adet medrese hücresi sıralanmıştır. 749 (1348) tarihli vakfiyesinden anlaşıldığına göre, Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa tarafından 740 (1339) tarihlerinde yaptırılmış olmalıdır. Bugün çok haraptır.

İznik yapılarında, yeni bir üslûbun, Osmanlı mimarîsinin habercisi olarak, mekânı öne doğru uzatılmış kubbeli cami ile orijinal, mukarnaslı sütun başlıkları, çinili minare, mermer mihrap, imâret ve türbeler, ters T plânında ilk denemeler ve medreselerin başlangıcını, Osmanlı üslûbunda ilk türbeleri, kesme taş ve tuğla sıraları ile değişik duvar örgüsünü bir arada bulmaktayız. Gerçekten İznik, Osmanlı mimarîsinin sonraki gelişmesinin çekirdeklerini taşıyan bir merkez olmuştur.

Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi plânı

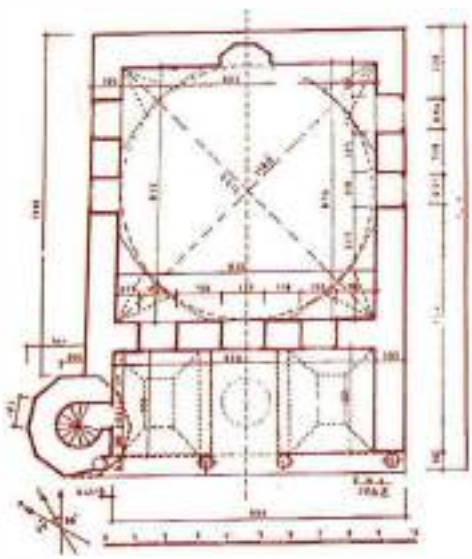
Bursa Orhan Gazi Türbesi

Bursa'daki İlk Eserler ve Murat Hüdavendigâr Devri Eserleri

İZNİK'te başlayan Osmanlı mimarîsi, Bursa'da âbidevî ölçüye varan parlak bir gelişme göstermiştir. Osman Gazi'nin oğlu **Alâeddin** Bey'in, Hisar'da 1326'da yaptırdığı anlaşılan, fakat ancak birçok tamirlerden sonra zamanımıza gelmiş olan **camii**, Selçuklu tarzında yelpazeyi andıran iri prizmatik üçgenler üzerine tek kubbeden ibaret olup, önünde korent ve iyon başlıklarla, yanlarda tekne tonoz, ortada kubbe olarak üç gözlü son cemaat yeri, bunun doğu yanında minaresi vardır. Eğer bu son cemaat yerini orijinal plâna bağlı kabul edersek, o zaman Milâs Hacı İlyas Camii'nden dört yıl önce, hem de kubbeli bir camide, daha eski olarak Bursa'da ve Osmanlı mimarîsinde ilk son cemaat yerinin ortaya çıkmış olduğunu düşünmek lâzım gelir. Son cemaat yeri problemi, Beylikler devrinde tek bir yere bağlanmadan, paralel görünüşler halinde ele alınmıştır. Cami avlusuna bitişik üç tuğla bir kesme taşla örülmüş sivri kemerli çeşme, Osmanlı devrinden kalan en eski çeşme olarak ayrıca önem taşır.

Alâeddin Camii, önünde üç gözlü son cemaat yeri ile, tek kubbeli klâsik tipe uyarken, Bursa'da ters T plânında kanatlı camilerle, yepyeni parlak bir gelişme olmuştur. Bu plân aslında Selçuklular'ın kubbeli medreselerine dayanmaktadır. Konya'da Karatay ve İnce Minareli medreselerde T biçiminde sıralanmış kubbelerle, Kırşehir Cacabey Medresesinde ise, orta kubbeyi T biçiminde çeviren tonozlu eyvanlarla ortaya çıkan bu plân şekli, Bursa'da Osmanlı hükümdarlarının kendi adlarına yaptırdıkları camilerde mimarî bakımdan en iyi şekilde değerlendirilmiştir.

Bunlardan birincisi **Orhan Bey Camii**, 740 (1339) da yapılmış, 1413'de Karamanoğlu II. Mehmet Bey'in Bursa'yı kuşatması sırasında yakılmak istenerek son cemaat yeri ve giriş kısmında mermer ve kalker taşından yapılan kısımları zarar görmüş, 1417'de, Çelebi Sultan Mehmet'in emri ile veziri Beyazıt Paşa tarafından zarar gören yerleri tamir ettirilmiştir. Daha sonra 1904'de Sultan Abdülhamid II. tarafından da tamir ettirilmekle beraber, esasında bir değişiklik olmayan plân, öndeki daha yüksek, mihrap tarafındaki daha geniş olarak arka arkaya iki kubbe, yanlarda birer küçük kubbe şeklinde olup, yüksek orta kubbe üç taraftan kubbeli eyvanlarla çevrilmiş gibidir. Böylece kubbeli eyvanlarla, cami plânında ilk defa üç eyvanlı şema ortaya çıkmış olmaktadır. Giriş cephesinin iki köşesinde uzun birer tonozlu oda, ortada küçük kubbe, arada geçiş mekânları vardır. Payeler üzerine, yanlarda tekne tonoz, ortada üç kubbe ile beş gözlü son cemaat yeri plânı tamamlıyor. Son cemaat yerinin yan taraflarındaki çift kemerlerde devşirme olarak, kompozit başlıklar kullanılmıştır. Ortada giriş bölümü-

Bursa Alâeddin Camii plânı

Bursa Orhan Camii mihrabı

nün yüksek, zikzaklı kemeri, tuğladan güneş kursları, rozetler ve diğer süslemeler, iki katlı pencereler, kirpi saçaklar, iki sıra tuğla ve bir sıra kesme taş örgülü duvarları canlandırmaktadır. Mihrap önündeki kubbede, prizma dolgulu tromplar, orta kubbede Türk üçgenleri, ters yelpaze biçiminde geçişi sağlamaktadır. Arka ve yan cepheler orijinal olup, süslemeler de zamanından kalmadır. Cami, han hamam, imaret, aşhane, medrese, zaviye ve mektep olarak altı yapılı bir külliye halindeki Orhan Camii, Bursa'da diğer külliye ve camilerin yolunu açmıştır. Tamir edilen han ve hamamdan başka diğer külliye binaları bugün yok olmuştur.

Bursa Orhan Camii

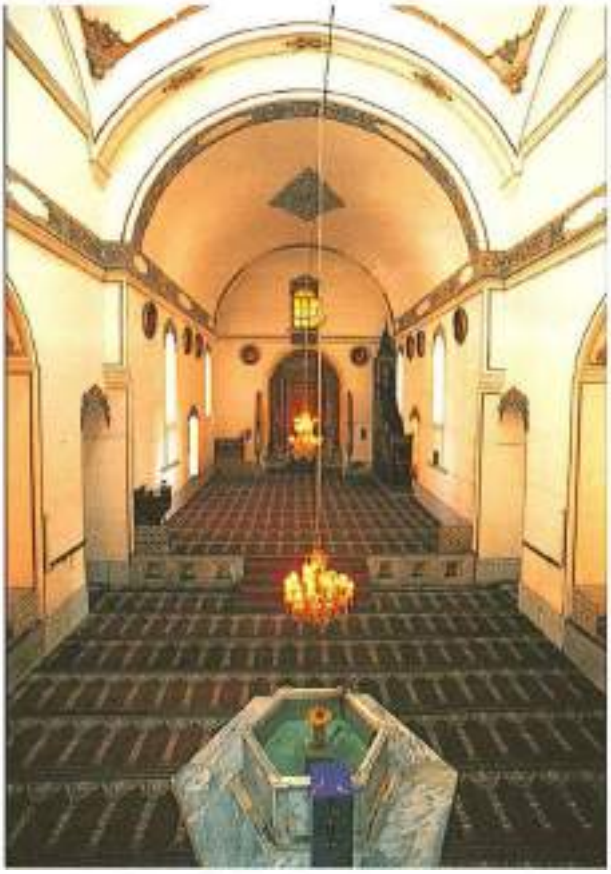
Bursa Orhan Camii kitabesi

Bursa Orhan Camii son cemaat yeri

Bursa Hüdavendigâr Camii

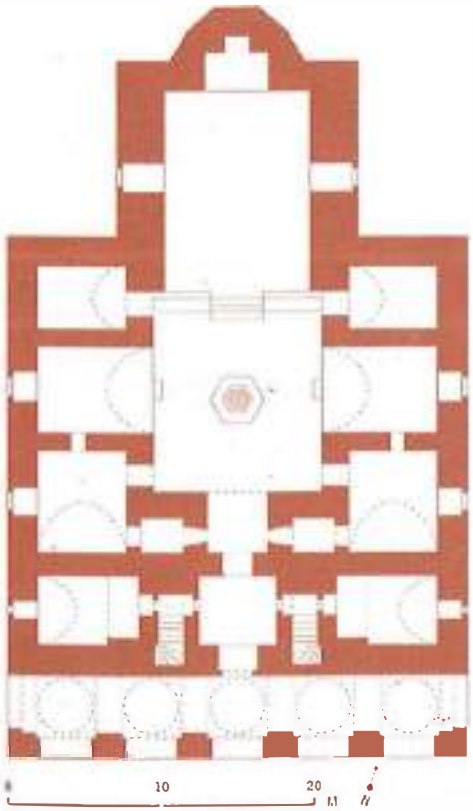

Bursa Hüdavendigâr Camii

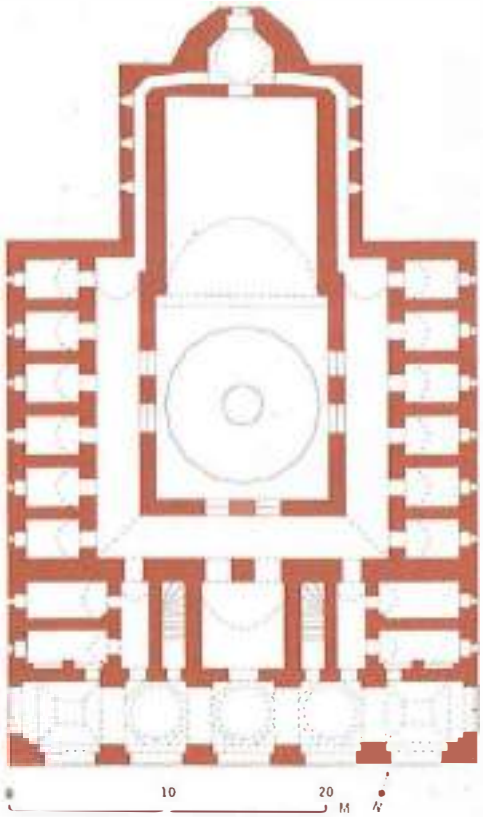
Murat Hüdavendigâr'ın Bursa'da Çekirge'de, bir sıra taş, üç sıra tuğla örgülü kalın duvarları ile 1366'da başlanarak, 1385 den önce tamamlanan camii, üst kattaki medrese ile iki katlı, orijinal bir görünüştedir. Alt kat plânının esası, ortada yüksek bir kubbe ile buna bitişik uzun bir eyvan, iki yandan bunu çeviren ve destekleyen tonozlu eyvanlarla Kırşehir Caca Bey Medresesi'nin üç eyvanlı şemasına bağlanmaktadır. Köşelerde tonozlu odalar, ortada giriş kubbesi, iki yanında üst kata götüren merdivenler vardır. Orta kubbe ile aynı genişlikteki kıble eyvanının tonozu her iki katı örter, yanlarda ise birinci kat üzerinde tonozlu medrese odaları sıralanmaktadır. Orta kubbe ve kıble eyvanının etrafını boydan boya çeviren tonozlu koridor, yalnız mihrap üzerindeki küçük kubbeli mekândan bir tek pencere ile camiye açılmaktadır. Payeler üzerine beş kubbeli son cemaat yeri, üstünde ortada üç kubbeli yanlarda birer tekne tonozlu ikinci katı ile âbidevî bir cephe mimarîsi meydana getiriyor. Yanlardan ve önden, ortası sütunlu çift sivri kemerlerle açılan üst revakları ile iki katlı cephe, Venedik saraylarını andıran gösterişli bir manzara kazanmaktadır. Çift kemerler Akdeniz bölgesi için ka-

Bursa Hüdavendigâr Camii portal kitabesi

Bursa Hüdavendigâr Camii zemin kat plânı

Bursa Hüdavendigâr Camii üst kat plânı

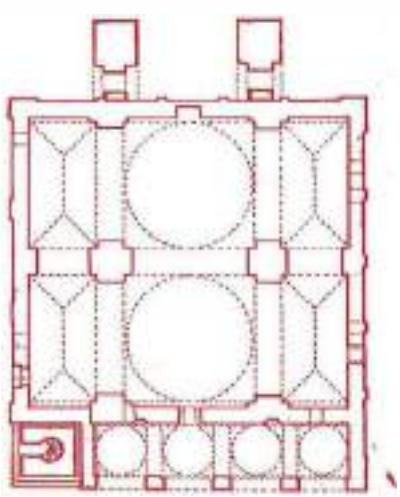
Bursa Murat Hüdavendigâr Türbesi

rakteristik olup, 1283-1296 yıllarında Yunanistan'da Arta'daki Parigoritissa Kilisesi'nde de görülen, İtalya'dan yayılan bir cephe mimarîsi gelişmesidir. Daha 1948'de A. Saim Ülgen'in işaret ettiği Niğde'de 1409 tarihli Karamanlı eseri Ak Medrese ile Hüdavendigâr Camii arasındaki benzerlik, çeyrek yüzyıl sonra aynı fikrin Türk mimarları elinde orijinal bir değerlendirilmesini gösterir. Hüdavendigâr Camii'nin diğer cephelerinde pek az pencere açıldığından, cami dıştan kitlevî, içten de oldukça kasvetli bir etki bırakır. Ortası açık olan kubbenin altında şadırvan, hafif şırıltılarla ahenkli bir atmosfer yaratır. Pandantifler üzerinde 11 m. çapındaki kubbe ve altındaki şadırvan 1855 depreminden sonra yeniden yapılmıştır. Kasnakta görülen 16 küçük konsol taşı, ilk kubbeye işaret eder. Plânı ve mimarîsi umumî gelişmenin içinde olmakla beraber, Hüdavendigâr Camii, içeride yu-

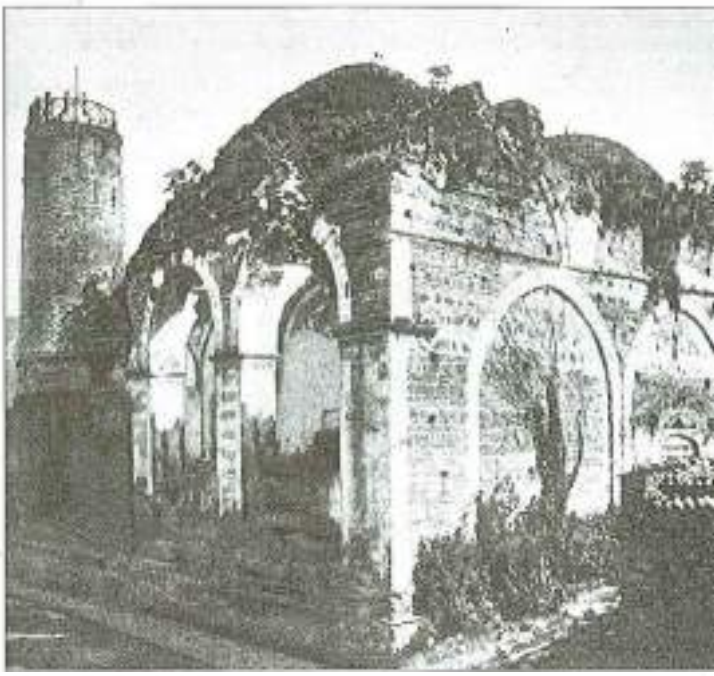
varlak, dışarda sivri kemerlerin hâkim olması, yer yer üç metre kalınlıkta duvarlarla dış yapı kitlesinin ve yersiz geçiş ve koridorlarla iç mekânın karakteri ve bazı mimarî detayların şaşırtıcı özellikleri ile Bursa'daki diğer camilerden ayrılıyor. Ön cephedeki geometrik yıldız örnekli mermer şebekeler orijinaldir. Cami, doğuda, o zamana göre çok ilgi çekici sıcak su akan musluklarla bir **umumî helâ** ve bitişiğinde medrese için tek kubbeli yıkanma yeri, **gusülhâne (Girçık hamamı)**, kuzeyde hünkârın türbesi ve batıda **imaret** olarak bir külliye halinde yapılmıştır.

Bursa'da Murat Hüdavendigâr'ın 1366-69 arasındaki eseri **Şehadet Camii**, iki paye üzerine arka arkaya iki kubbe ile geniş orta nef, yanlarda uzun dikdörtgen biçiminde ikişer çapraz tonozla örtülü dar yan neflerden ibaret bir yapı olup önünde dört kubbeli bir son cemaat yeri vardı ve beşinci kubbenin yerini heybetli minare almakta idi. 1855 depreminden yıkılıp 1890'da tamir ve değişikliklerle yalnız iki kubbeli orta neften ibaret küçük bir cami haline gelmiştir. Karanlık mekânı, karmakarışık cepheleri ile ağır bir mimarîsi vardır.

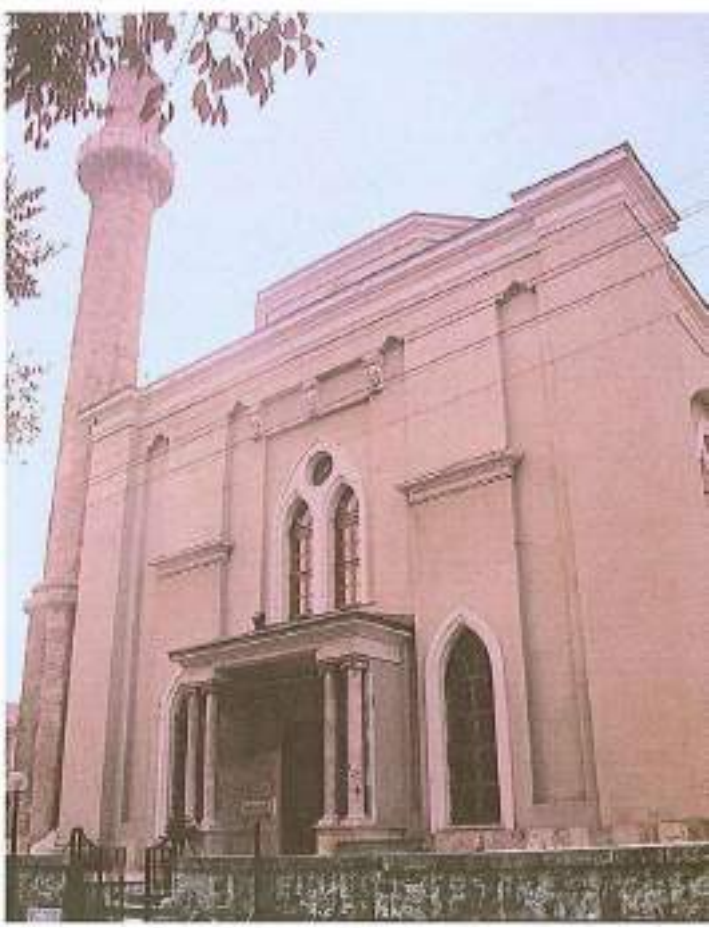
Gâzi Hünkâr Hüdavendigâr'ın 1364'de fethinden sonra Filibe'de Şehadet Camii ile aynı yıllarda yaptırdığı **Hüdavendigâr Camii**

Bursa Şehadet Camii planı (Ayverdi)

Bursa Şehadet Camii (eski fotoğraf)

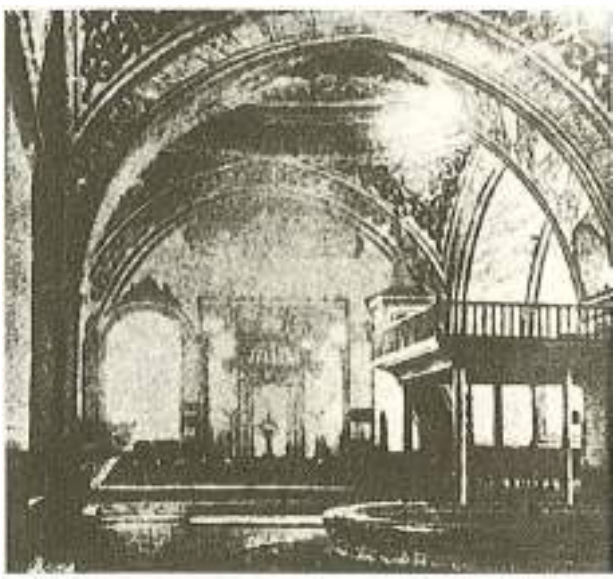
Bursa Şehadet Camii (günümüzdeki hali)

Bursa Şehadet Camii mihrabı

Filibe Hüdavendigâr Camii

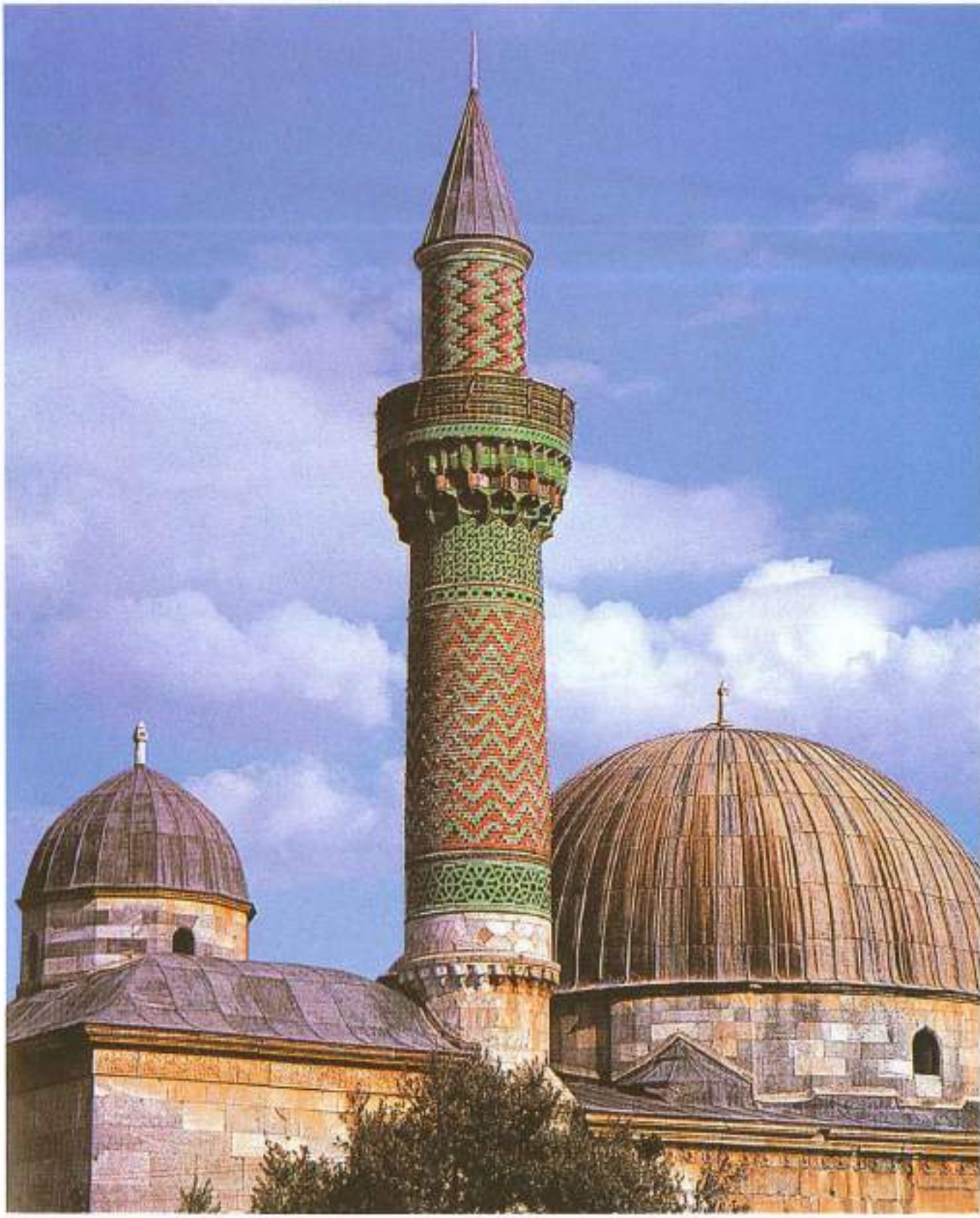

Filibe Hüdavendigâr Camii iç görünüş

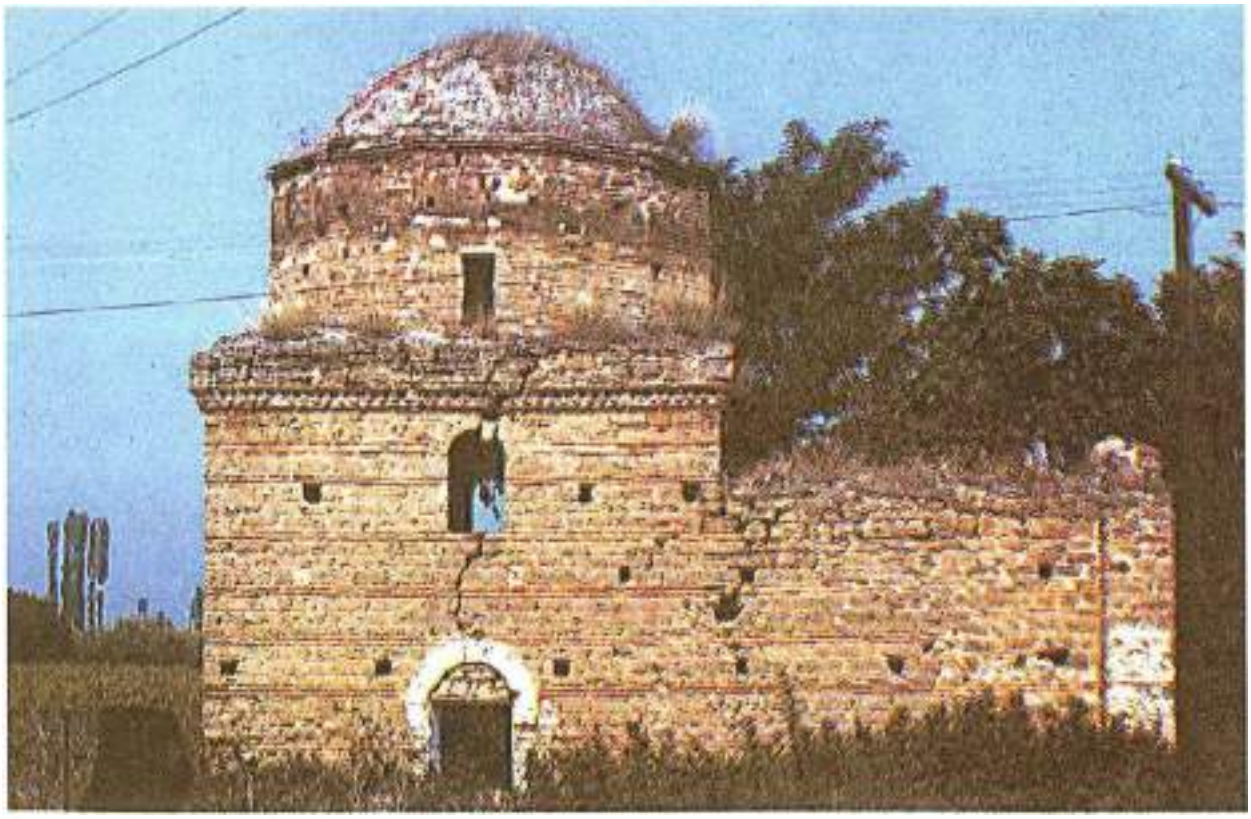
8.50 m. çapında üç kubbeli geniş orta nef, altı metre genişlikte üçer çapraz tonozlu dar yan neflerle, Şehadet Camii plânının uzatılmasından meydana gelmiştir (40× 0 m). Fakat Şehadet Camii'nin karanlık olmakla beraber yüksek ve ferah mekânına karşılık burada basık ve kasvetli bir görünüş hâkimdir. Bursa'dakiler gibi burada da alt kat pencereler yoktur. Orta kubbenin altında bir havuz, önünde düz saçaklı bir son cemaat yeri vardır. Doğu köşesinde duvar üstündeki gösterişli minaresinin gövdesi tuğla üzerine kabarık olarak firuze çinilerle, baklavalı bir örnek halinde süslenmiştir. Böylece, Murat Hüdavendigâr, Bursa ve Filibe'deki iki eseri ile çok kubbeli Osmanlı camilerinin yolunu açmış olmaktadır. Hüdavendigâr'ın her üç camiinde mimarî bir üslûp beraberliği göze çarpar. Filibe Hüdavendigâr veya Cuma Camii'nin plânı ile, Niğde'de Ertenaoğulları'ndan kalan Sungur Bey Camii'nin (1355) ilk plânı arasındaki yakın benzerlik ilgi çekicidir ve XIV. yy. Türk mimarîsinde karşılıklı bağlantıları gösterir. Murat Hüdavendiğâr'ın Filibe ve Gelibolu camileri de benzer plânda yapılmıştır. Evliyâ Çelebi'nin adını verdiği 53 camiden Filibe'de yalnız bu cami ile Şehabeddin Paşa Camii kalmıştır.

Son araştırmalara göre Sultan II. Murat'ın Dimetoka'da Hacı İvaz'a yaptırdığı camii de aynı plânda tasarlanmıştı. Fakat sultanın ölümü üzerine sonradan çatı ile örtülmüştür.

Bunlardan Gelibolu Hüdavendigâr veya Ulu Camii 1899'da yeniden yapılmış ise de 1797 tarihli bir gravürde aslında dokuz kubbeli olarak gözükmektedir.

İznik Yeşil Camii

İznik Kırkızlar Türbesi (eski hali)

İznik Kırkızlar Türbesi (restorasyondan sonraki hali)

İznik Nilüfer Hatun İmareti

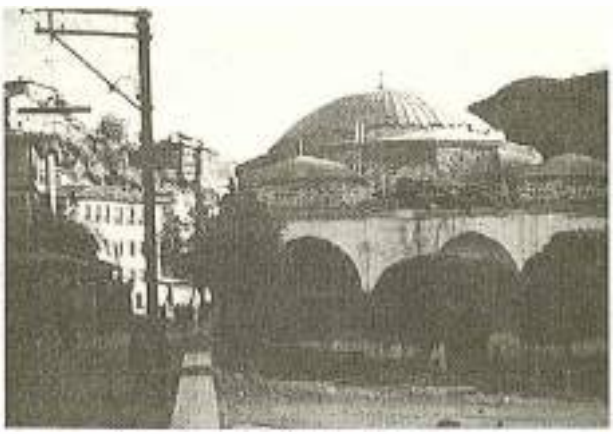

İznik Süleymanpaşa Medresesi çatı örtüsü

Yıldırım Bayezit Devri Eserleri

YILDIRIM Bayezit 784 (1382)'de daha şehzadeliği zamanında Mudurnu (Bolu'nun kazası)'da tek kubbeli cami ile muhteşem bir medrese (son yıllarda yıkılmıştır ve çifte hamamdan ibaret bir külliye yaptırmıştır. Camide sekiz duvar payesi üzerine sivri kemerlerle oturan 19.50 m. çapındaki tromplu kubbenin genişliği, yüksekliğinden fazla olup, alçaktan başlayan, tormplarla muazzam bir Kırgız çadırı gibi, ferah bir mekânı örtmektedir. Önünde, ortada, eyvan biçiminde girintili bir kemer ve girişte yivli küçük bir kubbe, yanlarda, daha büyük birer kubbe şeklinde son cemaat yeri vardır. Minare, bunun batı köşesinde yükselmektedir. XIV. yy. sonunda, bu çapta bir kubbe, alçak da olsa cüretli bir adımdır. Çeşitli tamirler geçirmiş olmakla beraber cami, aslına uygundur. Herşeye rağmen kubbe basık bir etki bırakmıyor.

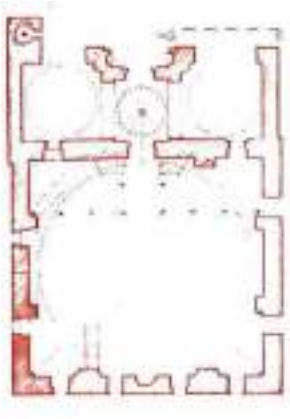
Mudurnu Yıldırım Camii'nden çeyrek yüzyıl sonra onun hemen hemen tam bir benzeri olarak Bulgaristan'da Eski Zağra'da Emîr Hamza Bey tarafından yaptırılan Eski Cami 811 (1409) tarihlidir. Emir Süleyman Çelebi'nin Rumeli'de hâkim olduğu devre rastlar. Çok alçak ve sade tromplar üzerine oturan 17.50 m. çapındaki kubbe muazzam bir çadır gibi mekânı kavramaktadır. Bir sıra kesmetaş üç sıra tuğla örgülü duvarlar dıştan Muduru Yıldırım Camii'ne nisbetle daha yüksek tutulmuştur. Kare tuğla payeler üzerine öne beş, yanlara ikişer kemerle açılan son cemaat yeri üç gözlü olup ortada dikdörtgen bölümde kubbenin iki tarafı yarım tonozlarla, yanlardaki kare bölümler birer kubbe ile örtülmüştür. Bugün kemerlerin arası duvarla örülerek kapatılmıştır. Böylece Mudur-

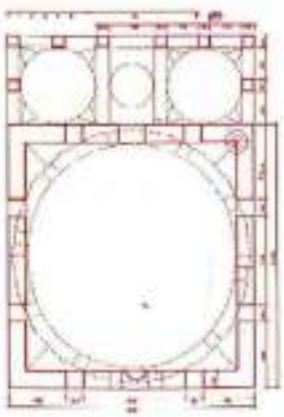
Mudurnu Yıldırım Camii

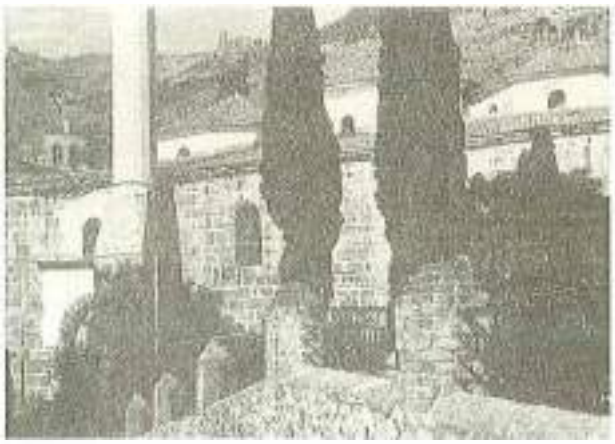
Mudurnu Yıldırım Camii

Eski Zağra Eski Camii (Hamzabey Camii) plânı (Ayverdi)

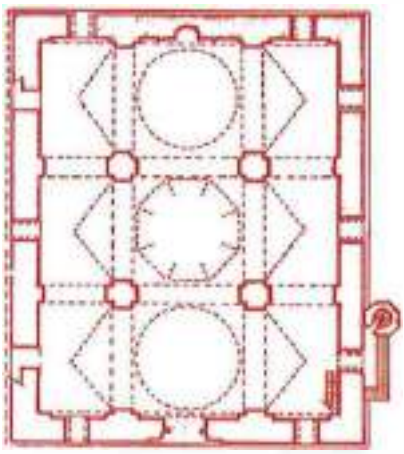
Mudurnu Yıldırım Camii plânı (Ayverdi)

Bergama Ulu Camii

Bergama Ulu Camii portali

Bergama Ulu Camii plânı (Ayverdi)

nu Yıldırım Camii, Eski Zağra Bey Camii veya Eski Cami'de bir daha tekrarlanmış olmakla beraber Eski Çine'de Menteşeliler'den Ahmet Gazi'nin XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde yaptırdığı cami, her ikisinin öncüsü gibi görünmektedir. Alçak tromplar üzerine oturan ortalama 17 m. çapındaki kubbesi alt yapıya nisbetle büyük ve ağır düşmektedir. Duvarları altta moloz taşlar ve yer yer mermer bloklarla örülmüş, boşlukları tuğla dolgularla kapatılmıştır. Üstte ise taş tuğla karışımı basit bir örgü kiremit saçaklı iki kat halinde devam ediyor. Kubbe de kiremit kaplıdır. Minber yanlarda geometrik geçmeler, ortada yıldız motifiyle süslenmiş güzel bir ağaç işçiliği eseridir. Cami 1322 (1904)'de onarılmıştır.

Şahane sülüs kitabesine göre, Sultan Yıldırım Beyazıt'ın 801 (1398)'de yaptırdığı Bergama'daki Ulu Cami, dört ayak üstüne ortada üç kubbe, yanlarda tonozları ile üç nefli olarak Filibe Hüdavendigâr Camii planına uymakla beraber, yan neflerin tonozları, dıştan meyilli bir çatı ile örtüldüğünden, yalnız ortadaki üç kubbe dışarı aksetmektedir.

Fakat Yıldırım Bayezit, asıl büyük Ulu Camii'ni Bursa'da 1396-1400 arasında, kalın duvarlarla oniki ağır, dört köşeli dişli paye üzerine, pandantiflerle yirmi kubbeli olarak yaptırmış ve böylece çok kubbeli camilerin en klâsik ve âbidevî eserini ortaya koymuştur. Minber kitabesine göre tamamlanma tarihi 802 (1399-1400) dür. Dıştan 69×55 m. boyutlu ve kesme küfeki taşları ile kaplı sağlam bir yapı olan Bursa'daki bu en büyük caminin iç alanı 3180 m^2 yi bulmaktadır. Kuzey cephesinin köşelerinde iki minaresi olmakla beraber, son cemaat yeri yoktur. Her kubbe sırasına göre duvarlar, sivri kemerli nişlerle teşkilatlandırılmış, bunlardan herbirine iki sıra halinde ikişer pencere açılmıştır. Kuzey cephesi ise ortada silmeli yastıkla sonuçlanan ikiz kemerlerle teşkilâtlandırılmış büyük tâk kapı Karamanlılar tarafından yakılmış iken sıvaları temizlenip yazılar ve geçmeler tam olarak işlenmeden koyu renk mermerle tamir edilmiştir. Yanlardan ortaya doğru çapları 45 ve 65 san-

Bursa Ulu Camii

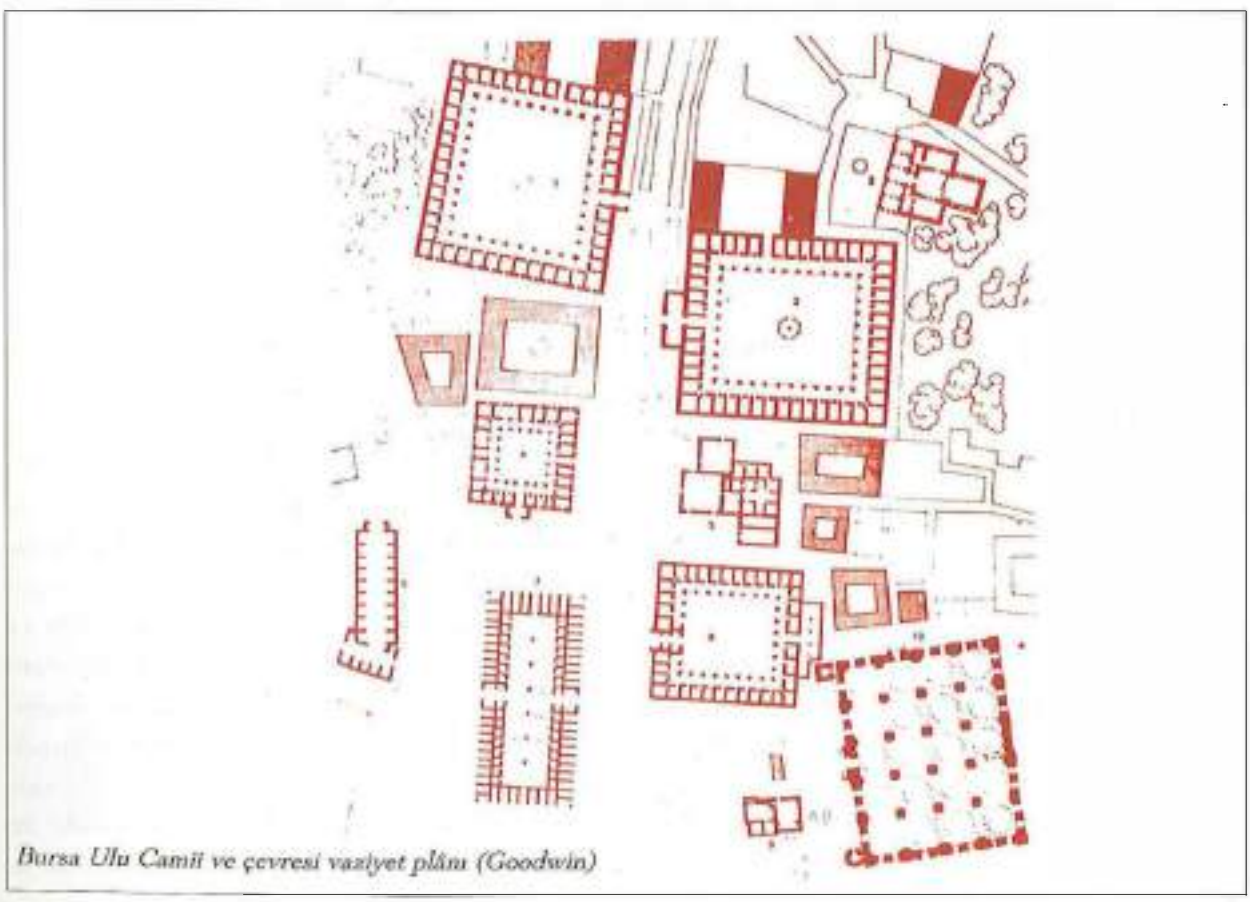
tim genişleyen ve yükselen kubbelerden orta eksenin ikinci kubbesinin üstü, camekân olarak açık bırakılmış, bunun altına büyük bir şadırvan yerleştirilmiştir. Kubbelerde eskiden kalemişleri vardı. Her üç cepheden açılan kapılar, doğru şadırvana götürmektedir. Onaltı köşeli havuz, üç çanaklı fıskiyeden sekiz kol halinde dökülen sularla dolarak, onaltı musluğa taksim edilmektedir. Kum saati denilen köşe sütunları ile dikdörtgen sekiz sıra mukarnaslı mihrap, boyalı süslemelerle zevksizce bozulmuştur. Yıldırım Bayezit'in tarihli kitabesini ve usta kitabesini taşıyan büyük ağaç minber, Manisa'da Saruhanlı İshak Bey'in 1376 tarihli Ulu Camii minberini yapan Antepli Hacı Mehmet bin Abdülaziz el-Dikkî'nin eseridir. Kendisi aradaki 24 yıl içinde gelişmiş olan asıl sanatını burada göstermiştir. Rumî ve palmetlerle inci işlenmiş küçük geçme panolar, geometrik örnekli korkuluk şebekeleri, ön cephesindeki kitabe ve şebekeli tacı ile kündekârî tekniğindeki bu minber, Selçuklu üslûbundan Osmanlı üslûbuna geçişin şaheseridir. Sekizgen kaide üzerinde yükselen batı minaresi, iki yollu olup, Yıldırım'ın kitabesini taşıyordu. Kitabe harap durumu yüzünden son tamirde kaldırılmıştır. Başında tasarlanan ve kaidesi kare, küpü onaltıgen olan ikinci minare Çelebi Sultan Mehmet tarafından tamamlanmıştır.

Bursa Ulu Camii'nden sonra, Balkanlar' dan Kahire'ye kadar sayıları değişen birbirine eşit kubbelerle Ulu Camiler, XVII. yy. sonlarına kadar çeşitli şehirlerde görülen bir tip olmuştur.

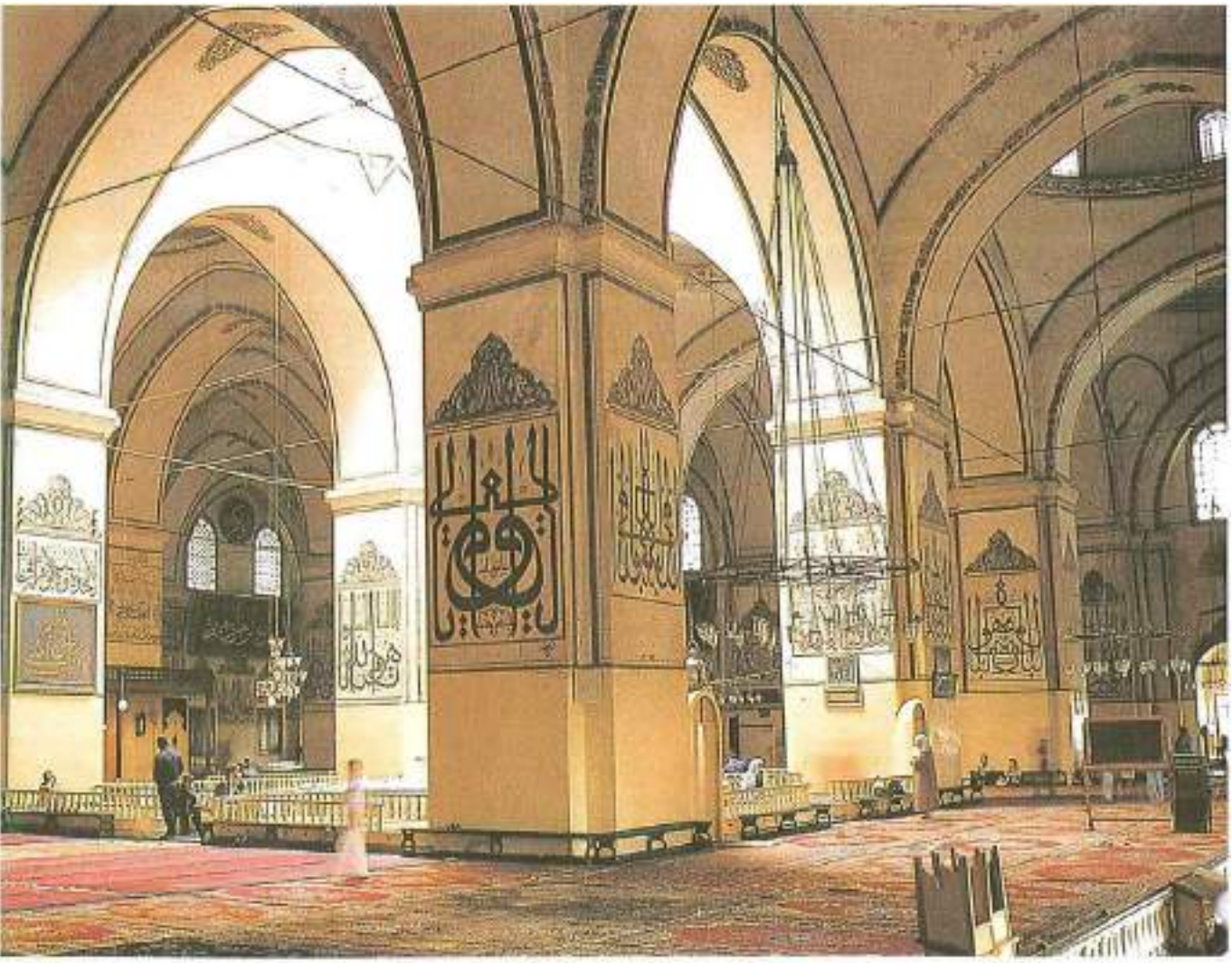
Bursa'da Orhan Camii ile başlayan ve Hüdavendigâr Camii'nde değişikliğe uğrayan kanatlı veya I plânlı camilerden diğer abidevî bir eser Yıldırım Bayezit tarafından şehir dışında yeni bir mahalle şeklinde yaptırılan geniş külliyenin ortasında yükselmektedir. Plânda arka arkaya iki kubbe, yanlarda kü-

Bursa Ulu Camii

Bursa Ulu Camii ve çevresi vaziyet planı (Goodwin)

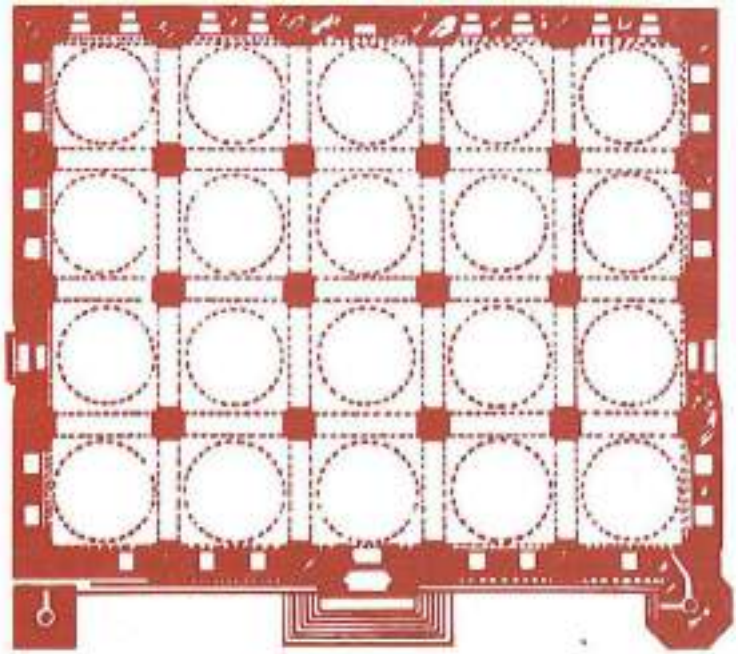

Bursa Ulu Camii iç görünüş

çük kubbeli eyvanlar ve bunların iki tarafında tekne tonozla örtülü birer oda vardır. Vakfiyesi 802 (1400) tarihli olduğuna göre cami bu tarihten birkaç yıl önce tamamlanmıştır. Hiç tuğla kullanılmadan tamamlanan kesme taşlarla kaplı büyük bir mimarî eser olan camide duvarların büyük kesme taşları belirsiz derzlerle çok itinalı örülmüş olup zengin çeşitli mukarnas ve stalaktitler, söğeler ve bütün mimarî detaylarda titiz bir işçilik, olgun bir teknik ve süsleme sanatı ile ilk bakışta kendini belli eder. Uzaktan mermeri andıran gri kesme taşla kaplı çok gösterişli ve bir benzeri daha olmayan son cemaat yeri, kuvvetli ayaklar üzerine beş kubbeli olup öne doğru beş, yanlara ikişer Bursa kemeri ile açılmaktadır. Cami en çok bu son cemaat yeriyle dikkati çeker ve unutulmaz bir etki bırakır. Diyarbakır Ulu Camii avlu revaklarında ve Konya Alaeddin Camii avlusundaki Kılıç Arslan Kümbeti'nin kapısında daha önce görülen bu kemer şekli sonra Osmanlılar'da en çok ve en başarılı şekilde kullanılıp değerlendirildiği yer olan Bursa'ya maledilmiştir. Kubbeli eyvan biçimindeki girişin iki yanında süslü kubbecikle örtülü birer küçük oda vardır. Beyaz mermerden portal ayvanı da iki yan nişli, Bursa kemerli olup kapı beyaz ve si-

Bursa Ulu Camii

Bursa Ulu Camii plânı (Ayverdi)

Bursa Ulu Camii içten görünüş

Bursa Ulu Camii portali

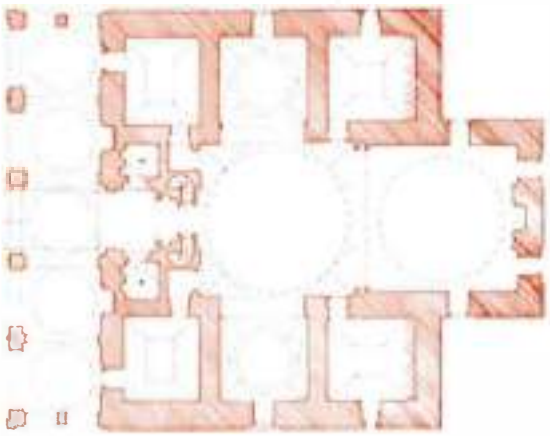

Bursa Yıldırım Camii

yah taşlardan bir kemerle içeri açılmaktadır. Renkli taş bordürle çevrili dikdörtgen kitabe taşı yazısız bırakılmıştır. İçeri girince orta bölümde 12 m. çapında ve 22 m. yükseklikte tromplu kubbe ferah bir mekânı örter. Yalnız duvarların koyu renkli kesme taş kaplamaları sert ve soğuk bir ifade taşır. Mihrap bölümü übademler üzerine oturan kubbesi ile, eyvan biçiminde ve bütün genişliği ile buraya açılmakta olup çok zengin, ince detaylı onikii sıra mukarnas konsollara dayanan mermerden muhteşem bir Bursa kemeri iki mekânı birbirine bağlamaktadır. Mihrap bölümünün duvarları ve yedi sıra mukarnaslı mihrap zevksiz badana ve koyu renk süslemelerle bozulmuştur. İki yandaki kubbeli eyvanların zemini 73 cm. yüksektir. Bunların küçük kubbeleri yarım çapraz tonozlarla dört yana bağlanmıştır. Bunların iki yanında köşelerde yer alan tekne tonozlu odalardan güneydekilerin kıble duvarı, alçıdan süslemeli raf gözleri ve yaşmaksız bir süs ocağı ile kaplanmıştır. Bunlar onikigen yıldızların ortasında yer yer firûze sırlı çini kakmalarla renklendirilmiştir. Alt sıra pencerelerle dış mihraplarda da çini süslemelerin izleri vardır.

Hüdavendigâr Camii'nde olduğu gibi burada da yan ve arka cephe duvarları kubbeye kadar yükseltilmiş olup çatıya yakın küçük pencere sıraları yüzünden duvar kitlesi kale gibi masif yapısı ile son cemaat yerinin abidevî kuvvetine zıt düşmektedir. Duvarın bütün alt yüzü bir tek pencere, bir de küçük bir açıklıkla monoton kapalı bir yüzey halindedir. Üstelik çatıya yakın küçük pencerelerden çoğu iç duvarlara rastladığından ancak süs olacak durumdadır.

Girişin üstünde Hünkâr mahfili denilen üst kat, çıkılması güç, karanlık bir yerdir. Bir sonradan yakıştırılma isabetsiz bir isimdir. Sadece merdivenlerinin başlangıcı belli olan iki minareden eser kalmamıştır. Bunlar üst katın köşelerinden yükseliyordu. Caminin mimarı bilinmiyor. Onbeş yıl sonra yapılan Yıldırım Türbesi'nin mimarı "Hüseyin bin Ali"nin cami ile ilgisi yoktur.

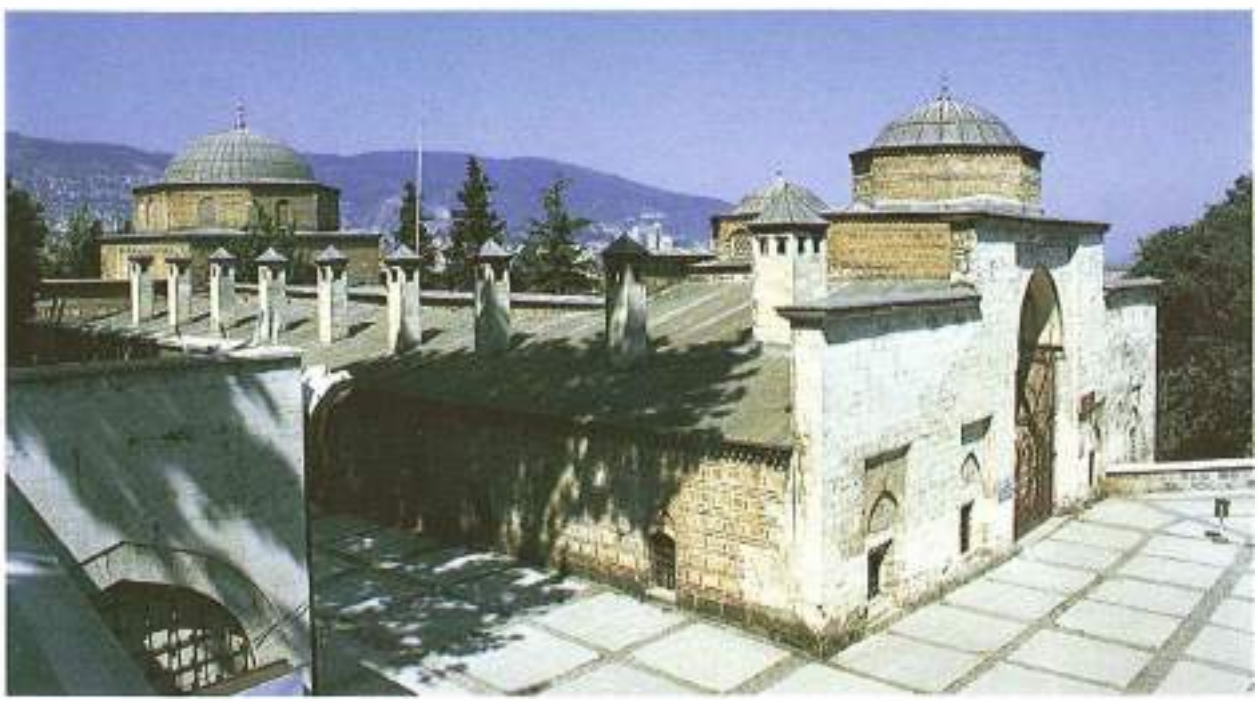

Bursa Yıldırım Camii plânı (Ayverdi-Gabriel)

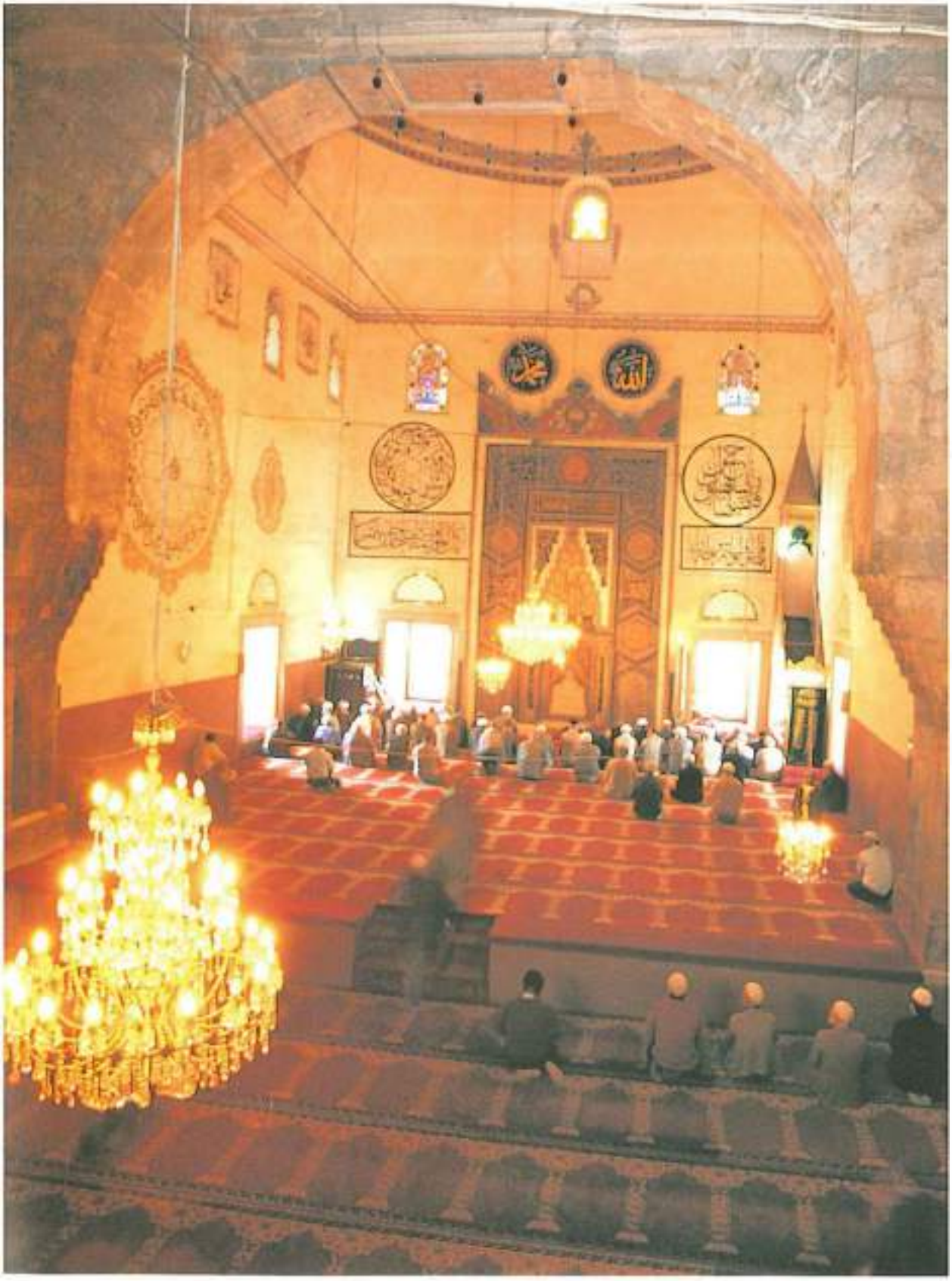
Camiin sekiz metre altında uzun dikdörtgen plânlı, Yıldırım Medresesi, İznik'tek önü açık Süleyman Paşa Medresesi'nden sonra kapalı ilk Osmanlı medresesi olmakla beraber camide görülen ince teknik ve çok kaliteli işçilikten burada eser yoktur. Cephenin ortasında derin bir kubbeli eyvandan sonra portalden kubbeli bir revakla avluya geçilir. Avlu revakları kubbeli eyvan biçiminde güzel ve geniş bir kemerle açılan dershaneye doğru yükselen uzunlamasına bir tonozla örtülüdür. İki yanda öğrencilere ait sekizer medrese odası da uzunlama tonoz örtülüdür. Ön cephede daha genişçe dört oda ise müderrisler ve diğer görevlilere ayrılmış olmalıdır. Güzel ve davet edici giriş eyvanının mimarîsi iki yanda yükselen duvar kitlesi ile gölgelenmiştir.

Epeyce uzakta boş bir arazide yapılmış olan çok harap durumdaki darüşşifa ilk Osmanlı hastahanesi olarak önemlidir. 30 × 40 m. boyutlu yapıda kesme taş tuğla örgüsü yer yer süsleme olarak değerlendirilmiştir. Giriş eyvanında ikişer yan niş belki bekleme yeri idi. Avlu revaklarının ve arkalarındaki odaların tonozları yıkılmıştır. Avlunun sonundaki kubbeli salon muayene ve dinlenme yeri idi.

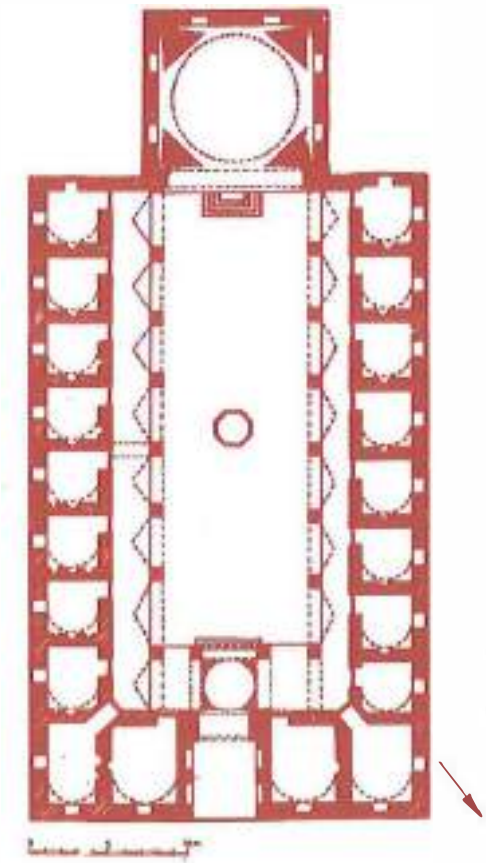
XIV. yy. sonunda hızla gelişmeye başlayan Osmanlı mimarîsi, Yıldırım Beyazıt'ın Ankara savaşında Timur'a yenilip esir düşmesi ile çıkan sarsıntı ve karışıklıklar yüzünden duraklamıştır. Yıldırım Bayezit'ın türbesi böyle bir zamanda oğlu Süleyman Çelebi tarafından yaptırılmış olup, prizmatik üçgenler üzerine 10.50 m. çapında kubbesi ve üç

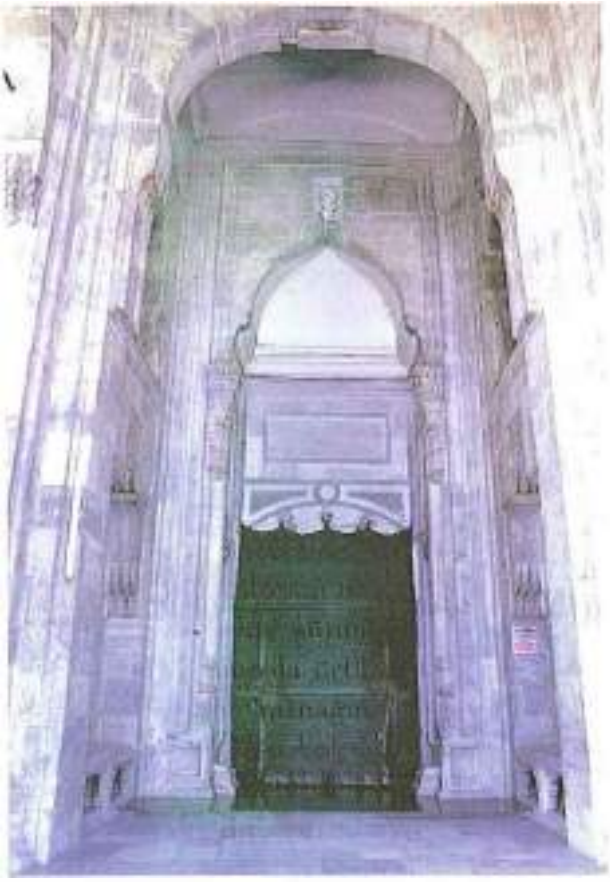
Bursa Yıldırım Medresesi

Bursa Yıldırım Camii iç görünüş

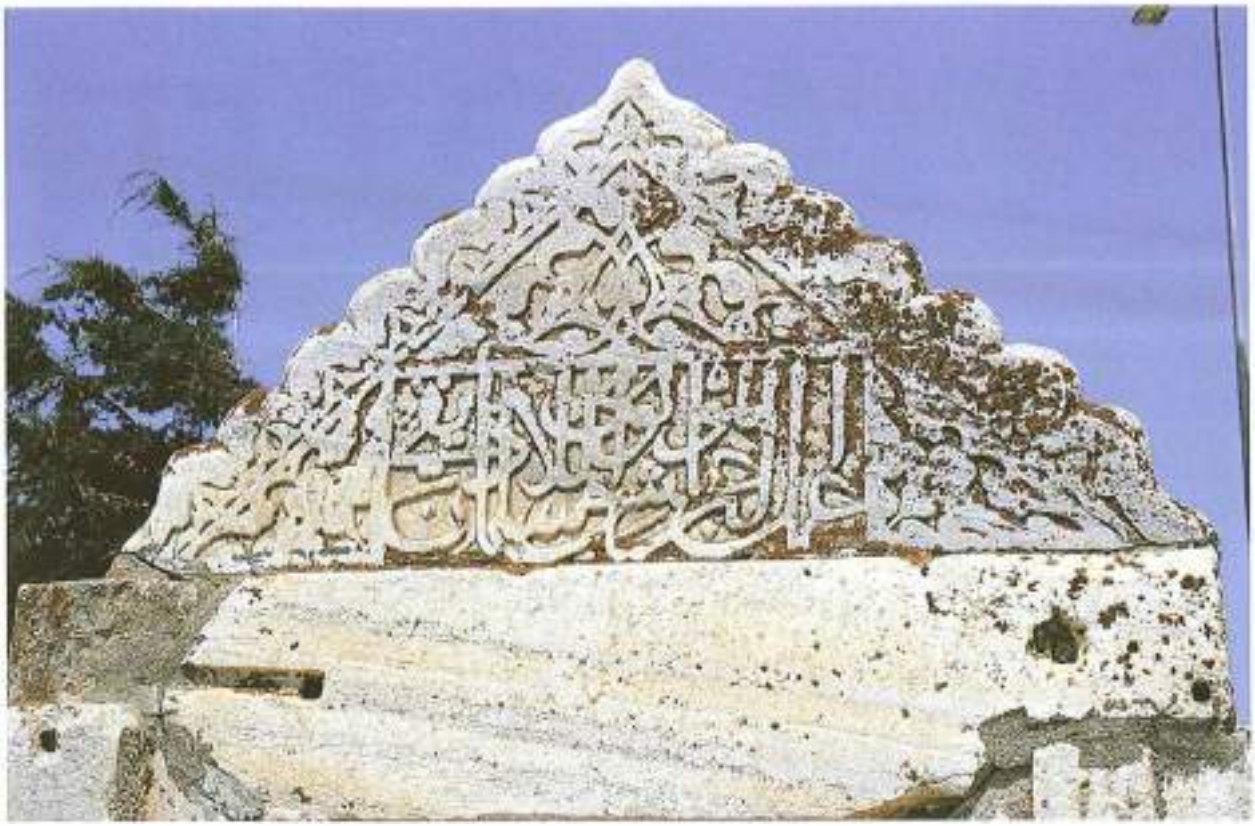
Bursa Yıldırım Medresesi plânı (Ayverdi)

Bursa Yıldırım Camii portali

Bursa Yıldırım Türbesi

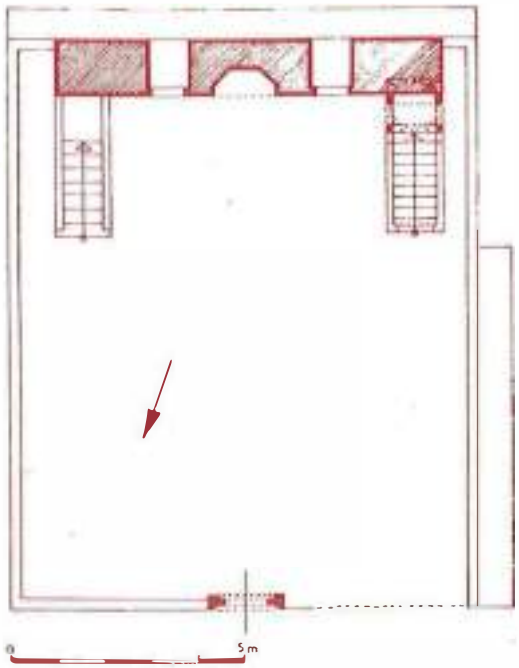
Gelibolu Azebler Namazgâhı kitabesi

kubbeli revakıyla ilk revaklı türbedir denilebilir. Köşelerde mermer paye, ortada iki porfir sütun üzerine oturan revak bir kesme taş iki sıra tuğla örgülü duvarlardan daha yüksektir. Revak altı mermer bloklarla kaplı, kapı da beyaz mermerdendir. Kitabede 809 (1406) Haziran'ında Süleyman Han tarafından başlanıp Kasım sonlarında Ali bin Hüseyin eli ile (mimar veya bina emini olabilir) tamamlandığı yazılıdır. Bu altı aydan daha az bir zamandır. Her halde türbenin daha önce başlanıp bu tarihte tamamlandığı anlaşılmaktadır. Emir Süleyman Çelebi adına yazılmış tek kitabe burada kalmıştır.

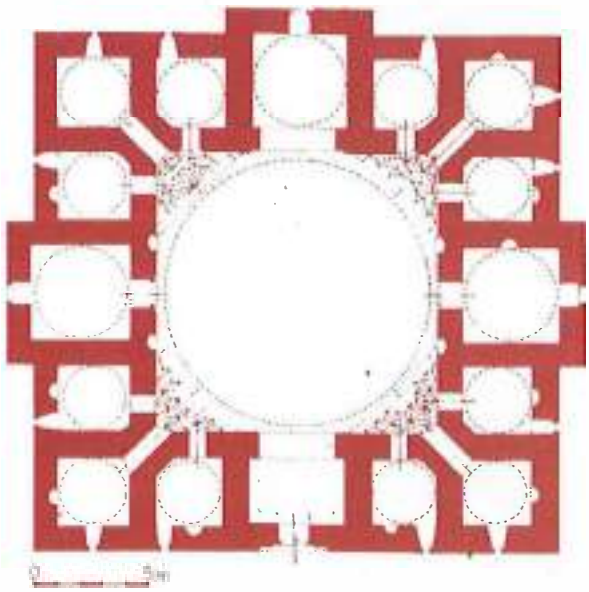
Bu karışıklık devrinde yapılmış diğer güzel bir eser, Gelibolu'da Azebler Namazgâhı'dır. Bursa Umur Bey Namazgâhı'ndan daha önde gelen bu âbide sefere çıkan donanmaya bağlı azeblerin namaz kılıp dua ettikleri yerdi. Süslü mermer tâk kapı, çift minber ve sa-

Azebler Namazgâhı mimberi

Gelibolu Azebler Namazgâhı plânı
(Ayverdi)

Gümüş Hacı Halil Paşa Medresesi plânı
(Ayverdi)

de mermer bir mihrabdan ibaret namazgâhın etrafı duvarla çevrilidir. Mihrabın üst tarafında oyma lâleler, tepesinde süslü palmet biçiminde bir tacı vardır. İçerde sağ minberdeki kitabesine göre Hacı Beşe oğlu İskender tarafından 810 (1407)'da yaptırılmıştır. Portalin iç yüzünde usta kitabesinde Lâdikli Süleyman oğlu Âşık'ın eseri olduğu yazılıdır.

Merzifon'a yakın Gümüş'te Osmanlılar'da tek örnek olarak Selçuklu tarzında kubbeli Hacı Halil Paşa Medresesi de bu devrin sonlarına girmektedir. 12.50 m. çapındaki kubbesinden sadece köşe trompları ve bademli süslemeler kalmıştır. Bugün medrese, ağaç direkler üzerine kemerlerle açık avlulu duruma getirilmiştir.

Mimarî bakımdan oturmamış yapıda belirsiz cepheler, basit kapı ve mazgallara karşılık süslü pencereler uyuşmazlık içindedir. Oda kapıları üzerinde geometrik taş süslemeler ve kabartma kitabeler göze çarpar. Portalin (tâk kapı) kendi taşına yazılı kitabesine göre Kadı Ahmet oğlu Vezir Hacı Halil Paşa tarafından 816 (1413)'da başlanıp, kuzey penceredeki kitabeden de 818 (1415)'de tamamlandığı anlaşılmaktadır.

Gelibolu Azebler Namazgâhı

Gümüş Hacı Halil Paşa Medresesi

Çelebi Sultan Mehmet Devri Eserleri

YILDIRIM Bayezit'in 1403'de ölümünden sonra on yıl içinde oğlu Çelebi Sultan Mehmet, yeniden birliği sağladı. Annesi Devletşah Hatun tarafından Yıldırım'ın diğer oğulları gibi Mevlâna soyuna bağlanan Çelebi Sultan Mehmet zamanında Amasya önemli bir merkez olmuş, buradaki renkli taş mimarîsi ve ahenkli süslemeler daha sonra Bursa, Edirne, Dimetoka camilerine etki yapmıştır.

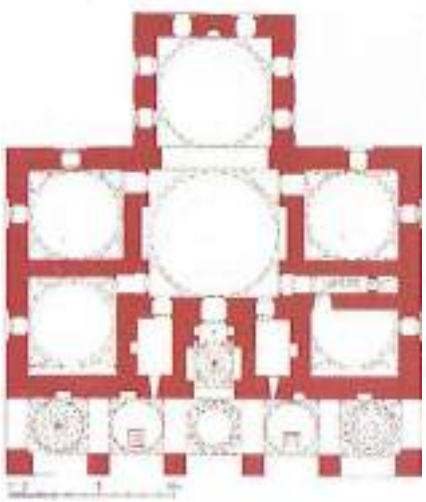
Çelebi Sultan Mehmet'in lalası **Amasya** muhafızı vezir **Bayezit Paşa'nın camii**, Bursa Orhan ve Yıldırım, Milâs Firûz Bey camileri ile karşılaştırılabilecek durumda olup, ayrıca bunlardan aldığı etkilere birçok yeni özellikler katmaktadır. 822 (1419)'de tamamlanan camide Bursa Orhan Camii'nden farklı olarak yan mekânlar kapalıdır. Dilimli kubbesi ile derin giriş eyvanı ve balkonlu üst katı ise Yıldırım Camii'ni hatırlatır. Kare payeler, iki

Amasya Bayezit Paşa Camii portali

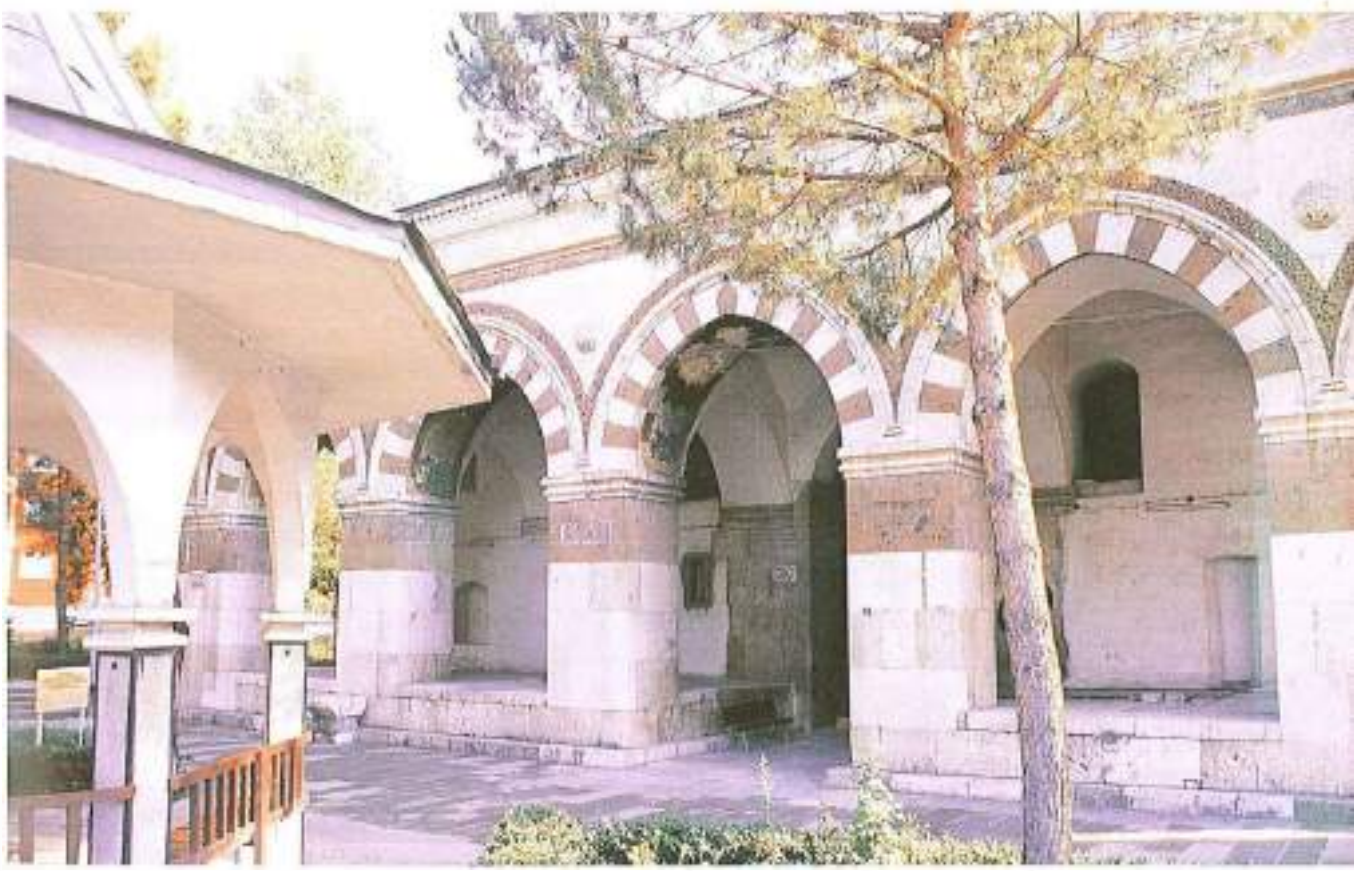
Amasya Bayezit Paşa Camii son cemaat yeri detay

Amasya Bayezit Paşa Camii plânı

Amasya Bayezit Paşa Camii

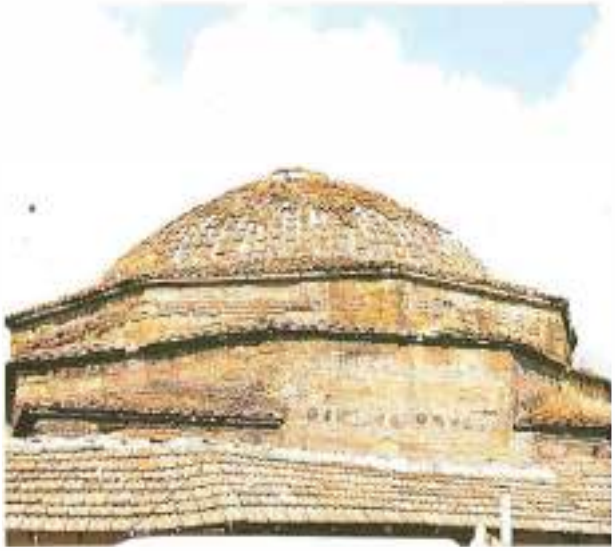
Amasya Bayezit Paşa Camii son cemaat yeri

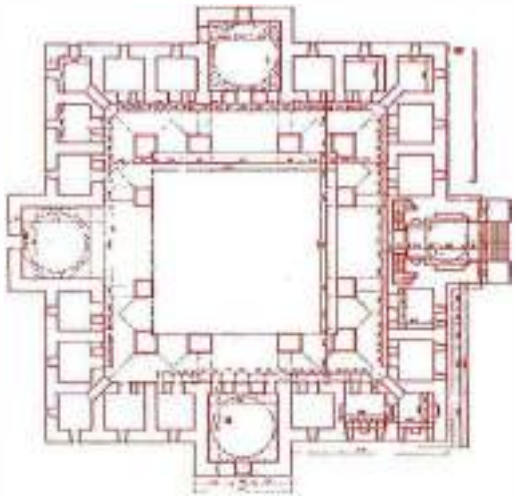
Amasya Bayezit Paşa Camii son cemaat yeri revakları

renkli taş kemerler üzerine süslü kubbelerle beş gözlü son cemaat yeri, mukarnas kornişin altında uzanan geniş geometrik bordür, bunun alt kenarını ve süslü kemerlerin etrafını çevreleyen rumî ve hatayilerden ibaret bitki süslemeleri ile çok zengin ve göz alıcı bir şekilde namaza davet etmektedir. Küçük kubbeli bir eyvanla buraya bağlanan cami kapısı da zengin süslemeleri ve üst tarafında kitabenin altında iri kabartma olarak Zengîler'in sadeleştirilmiş düğümlü geçmesi ile dikkati çeker. Kûfî yazı ve rumî süslemeler de bulunmakla beraber geometrik motifler henüz hâkim durumdadır. Giriş eyvanının iki yanındaki küçük odaların kapıları, ortasında mukarnas kubbecikli aydınlık feneri bulunan büyük kubbeli orta mekâna açılmakta, kubbeli eyvan şeklindeki mihrap bölümü de bütün genişliği ile orta mekânla birleşmektedir. Yanlardaki ikişer oda ise buraya kapalı olup yalnız birer kapıdan girilmektedir. Taştan oyma mihrabın süslemelerinde de birbirini kesen sekizgenlerden geometrik geçmeler esas olmuştur. Doğu ve batı taraftaki birer yan odanın kıble duvarlarını süsleyen on yedi raf ve birer ocaktan ibaret alçı nişler hep çeşitli kabartma işlemelidir. Bunlar Bursa Yıldırım Camii'nde gördüğümüz alçı nişlerin bir devamı olup doğu taraftaki bozulmuş durumdadır. Camide kapının dış yüzünde, son cemaat yerinin batısında ve orta payelerinde sıra ile Muallim Şamlı Ebubekir bin Mehmet Müşeymiş, Mimar Kenan Toğan, mimar Yakup bin Abdullah ve usta Zeyneddin bin zekeriya olarak sanatkârların adları yazılıdır. Yapı kitabesi ile aynı hizada kapı üstünde kitabesi olan Ebubekir bin Mehmet bin Müşeymiş el Dimişkî dedeleri ile bağlı olduğu Şam Zengî mimarîsine ve düğümlü geçmelere işaret edebilir. Ağaç kapı kanadında Üstad Mustafa Neccar olarak diğer ustanın adı yazılıdır. Son cemaat yeri ve mihrabın taş süslemeleri ile tabhanelerin alçı süslemeleri, cevizden kapı ve pencere kanatlarının zengin işlemeleri çeşitli ustalar tarafından meydana getirilen osmanlı mimarî süsleme sanatının 1414-1419 arasındaki parlak gelişmesinin en karakteristik eserleridir.

Murat Hudavendigâr ve Yıldırım Bayezit'in emîrlerinden Timurtaş'ın Bursa'daki camii, üç yandan beşik tonozlarla çevrili kubbeli mekânı ile kanatlı camiler grubuna girer. Beş kubbeli genişce bir son cemaât revakı vardır. Kapısı önünde dışta bulunan tuğla minare altı kemer üzerinde oturan değişik bir

Merzifon Çelebi Sultan Mehmet Hamamı

Merzifon Çelebi Sultan Mehmet Medresesi plânı (Ayverdi)

görünüştedir. Kalan izlere göre kaidesinin eskiden çini kaplı olduğu anlaşılıyor.

Camii ve minare Timurtaş'ın ölümünden sonra oğlu tarafından 1420'den önce kubbeli olarak yaptırılmış, 1802 tamirinde bugünkü şeklini almıştır.

Çelebi Sultan Mehmet'in kendi yaptırdığı muhteşem, abidevî bir medrese, Amasya'nın kazası Merzifon'dadır. Burada üç tarafında dışarı taşan kubbeli dershaneler, bir tarafında ise kubbeli giriş eyvanlı şemada değişik bir plân uygulanmıştır. 3 m. kadar dışarı taşan kubbeli dershaneler revaklı avluya dikey tonozlarla birer eyvan gibi açılmaktadır. Yandakiler kapalı ve iki pencereli, karşıya gelen açık dershanedir. Titiz kesme taş işçiliği ile kalın kare payeler üzerine iki renkli taşlardan revak kemerleri avluya renkli ve abidevî bir ifade vermektedir. Ortadaki şadırvan kaldırılmış, yeri düz döşeme ile kapatılmıştır. Kubbeli mekânlar arasında kalan köşelere beşerden 20 adet tonozlu medrese odası sıralanmıştır. Bunların revaklara açılan birer kapı ve penceresi, dışarıya birer mazgalı vardır. Köşe odalarında ise sadece dışarı açılan ikişer mazgal vardır. Renkli cephesi ile iki katlı giriş eyvanı sonradan üzerine eklenen saat kulesi ile bir kaleyi andırır. Cevizden yalancı kündekârı tekniği ile oyma olarak geometrik yıldız geçmeler, rumî, palmet ve kitabelerle bütün yüzeyi süslenmiş ağaç kapı kanatları Ankara Etnografya Müzesi'ndedir. İki katlı tâk kapı eyvanının tavanı da geometrik yıldız geçmelerden süslemelerle işlenmiştir. Aynı şekilde 3 m. kadar dışarı taşan yüksek giriş eyvanı ve tâk kapı çevresinin çok zengin süslemelerine karşılık, medresenin diğer taraflarında sade ve olgun bir mimarî hüküm sürmektedir. Tek satır halinde uzun portal kitabesine göre Çelebi Sultan Mehmet'in emri ile 817 (1414)'de başlanan ve 820 (1417)'de Umur bin Ali Bey tarafından tamamlanan medresenin mimarı Amasya Bayezit Paşa Camii'nin de mimarı olan Ebu Bekir Mehmet bin Hamzatül-Müşeymiş olup onun her iki eserinde, Şam yolu ile Zengî ve Memlûk mimarîsinin renkli taş süslemelerinin etkilerini getirdiği düşünülebilir. Onun oğlu mimar Ahmet daha sonra Ankara Karacabey Camii'nin mimarı olmuştur.

Çelebi Sultan Mehmet Merzifon'da 816 (1413)'da bir de hamam yaptırmıştır. Dört eyvanlı, köşelerde kubbeli halvetlerle klâsik merkezî plânda fakat moloz taşlarla itinasız yapı bugün harap durumdadır.

Merzifon Çelebi Sultan Mehmet Medresesi

Bundan sonra da mimarîde canlılık yeniden başladı ve aralıksız gelişme oldu. Çelebi Sultan Mehmet'in, Bursa'da mimarı Hacı İvaz'a yaptırdığı Yeşil Cami de bir külliyedir. Burada türbe, istisnai olarak camiden daha yüksektedir. Yapılması on yıl kadar süren cami, kemer ayaklarından anlaşıldığına göre başlangıçta plânlanmış olan beş kubbeli son cemaat yerinden vazgeçilerek ve dış pencerelerin süslemeleri sonuna kadar bitirilmeden, 1424'de II. Sultan Murat zamanında tamamlanmıştır. Plânı ve mimarîsi ana hatları ile Yıldırım Camii'ne benzer. Prizmatik üçgenler (bademler) üzerine, arka arkaya iki kubbe, yanlarda yivli kubbeli birer eyvan, köşelerde giriş tarafında çapraz tonozlu, mihrap tarafında yivli kubbeli birer oda vardır. Bu odaların kıble duvarı Yıldırım Camii'ndeki gibi alçıdan nişli raflar ve bir ocakla süslenmiştir. Hüdavendigâr ve Yıldırım camilerinde olduğu gibi burada da yan bölümlerin duvarları orta kubbelerle aynı yükseklikte yapılmış, bundan sonra bütün kanatlı (ters T tipi) camilerde ise Orhan Camii'nin piramidal dış görünüşü esas alınarak yan mekânlar hep alçakta bırakılmıştır. 13 m. çapında 25 m. yük-

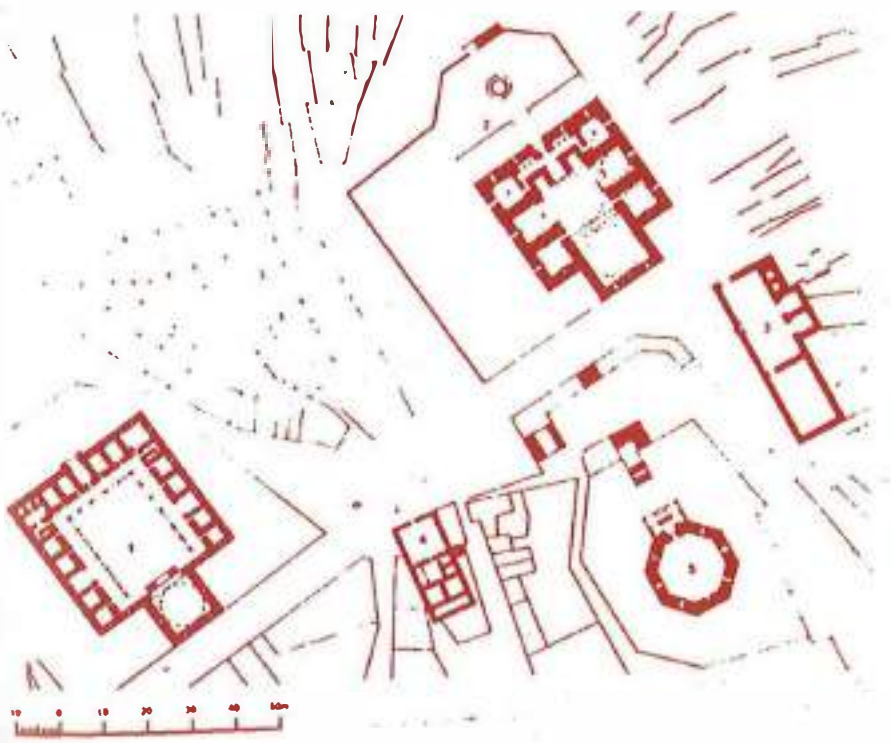

Bursa Yeşil Külliyesi

Bursa Yeşil Camii portali

seklikte ve ortasında orijinal bir aydınlık feneri bulunan birinci kubbenin altında alçakta kalan zeminde büyük şadırvanlı havuz vardır. Bunun iki tarafında zeminleri yüksekte kalan eyvanların kubbeleri de yivlidir. Önde, asıl cami mekânından tamamıyle ayrılmış çapraz tonozlu odalar arasında yer alan giriş bölümü, iki katlı olup, altta iki yanda saray mahfilleri, üstte hünkâr mahfili ve daireleri bulunmaktadır. Giriş sofasının iki yanında merdiven holleri, bunların üst katında, dışarıya açık iki balkon (şahniş) vardır. Dışarıdan görülen diğer iki balkon içeriye bağlantısız olup ancak dayama merdivenle çıkılabilmektedir. Alçakta kalan şadırvanlı mekân ile, basamaklarla çıkılan mihrap bölümünün kubbeli eyvanı, Yıldırım Camii'nde olduğu gibi mermerden geniş bir Bursa kemeri ile birbirine bağlanmaktadır. Tamamı ile kesme taş ve mermerlerden yapılmış olan camide şahane tâk kapı, dış mihraplar ve Yıldırım Camii'

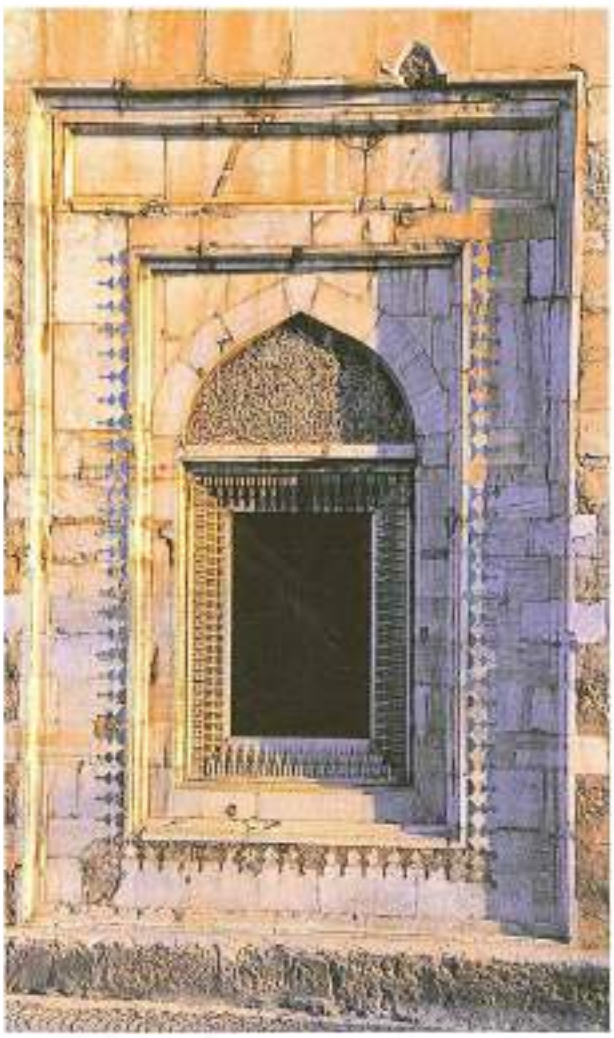
Bursa Yeşil Külliyesi vaziyet plânı (Goodwin)

Bursa Yeşil Camii portal detayı

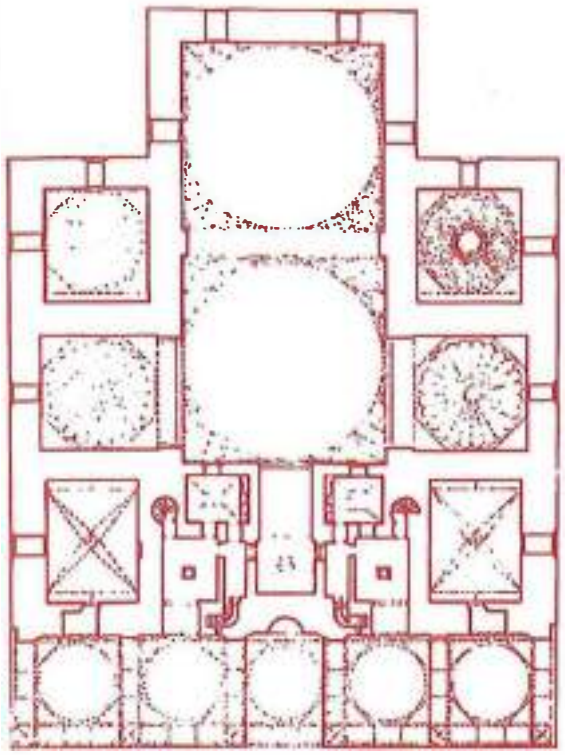
Bursa Yeşil Camii pencere detayı

Bursa Yeşil Camii penceresi taş işçiliği

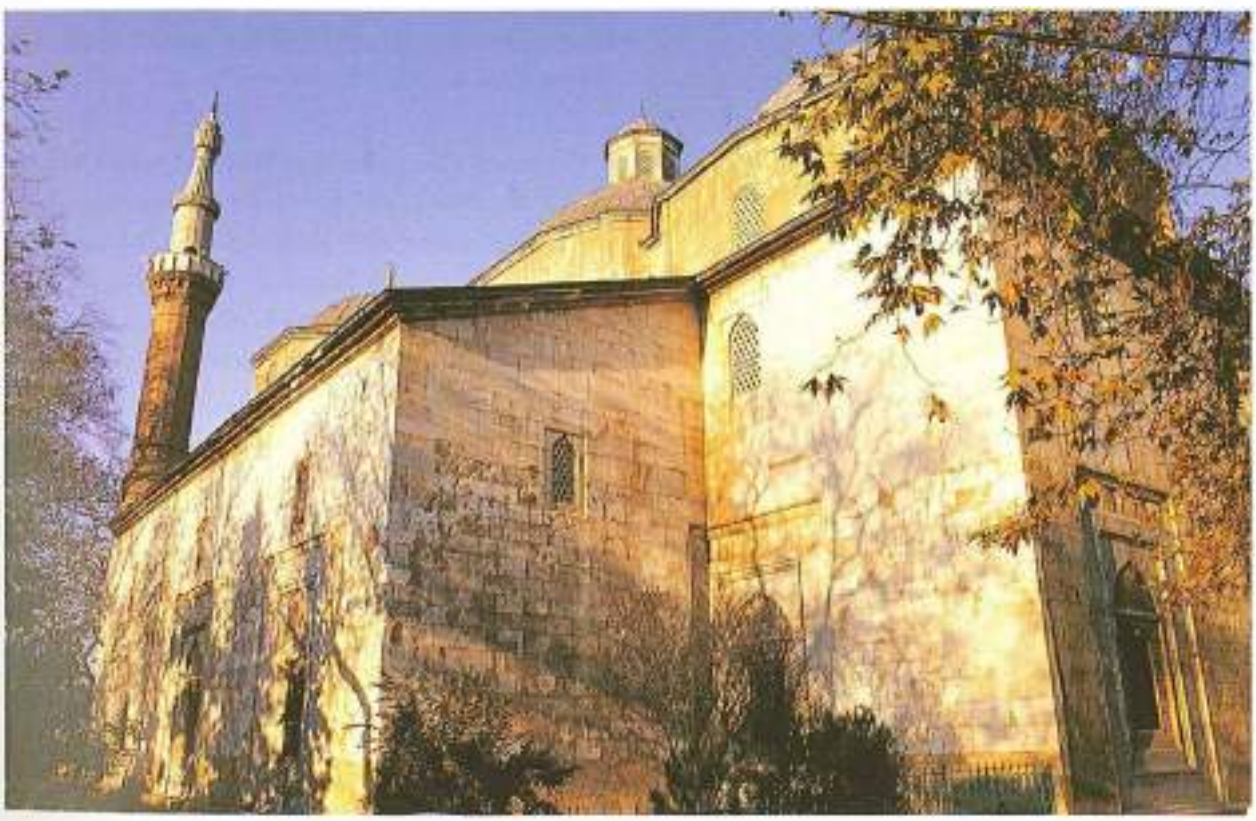
Bursa Yeşil Camii mihrabı

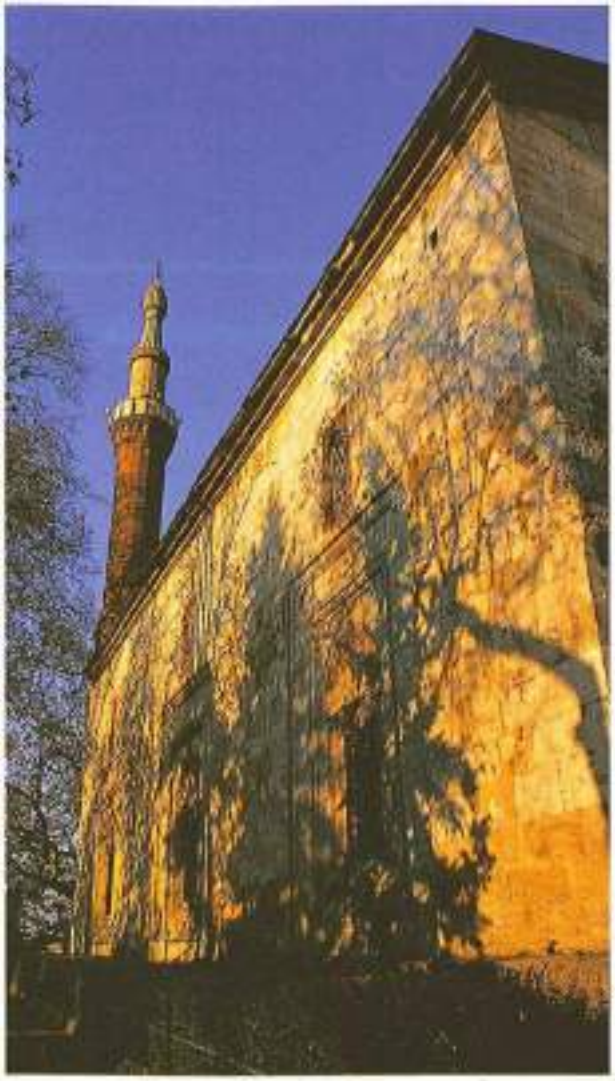
Bursa Yeşil Camii üst kat plânı (Sözen)

den daha gelişmiş söve süslemeleri ile pencereler, itinalı taş işçiliği ile mimarîyi zenginleştirmektedir. Yan ve arkada yüksek cepheler, üsttekilerin bazıları sağır olan, iki kat halinde pencere sıraları ile Yıldırım Camii'nin kaleyi andıran mimarî düzeninden daha ferahtır. Arka taraftan dış görünüşte sert köşeler ve düz duvarlarla kitlevî etki, pencerelerin zengin alınlıkları ve mukarnaslı mermer söveleri, bordürlerin zarif mermer silmeleri gibi gösterişli unsurlarla yumuşatılmıştır.

Yıldırım Camii'nden daha zengin ve gelişmiş mimarîsine rağmen Yeşil Cami'nin adı ve asıl şöhreti, inanılmaz bir kalite ve zenginlikteki çini kaplamalarından gelir. Osmanlı çini sanatı, burada muhteşem bir üslûp halinde ortaya çıkar. Bunlar, Selçuklular'dan tamamı ile farklı olarak, levhalar halinde, çok renkli sır tekniği ile yapılmış, fakat örnekler mozaik çinilere benzetilerek, şaşırtıcı bir etki yaratılmıştır. Renk sınırlarını ayıran konturlarda

Bursa Yeşil Camii

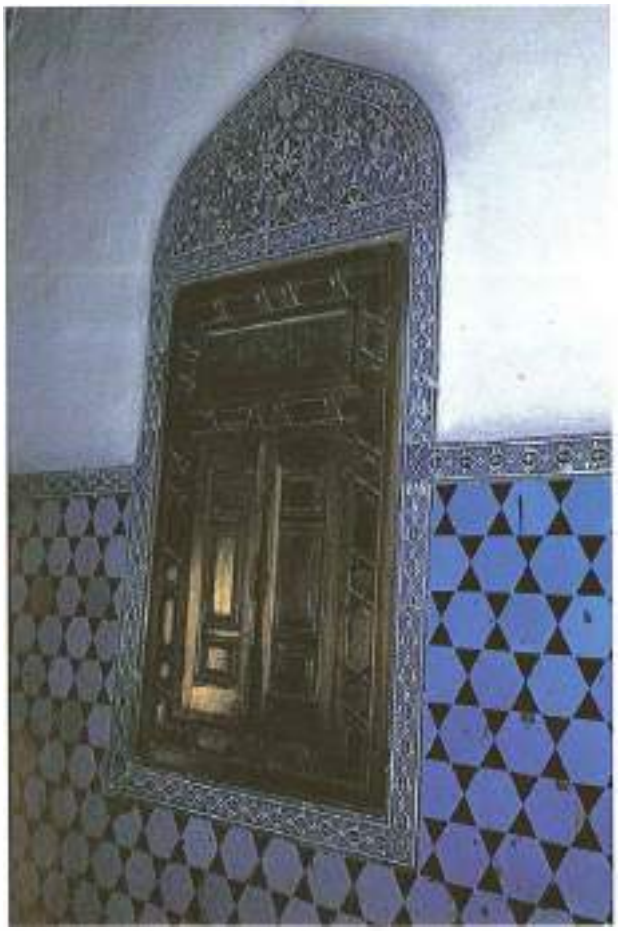

Bursa Yeşil Camii

Bursa Yeşil Camii zemin kat mahfili

siyahtan başka kırmızı da kullanılmıştır. Fakat geometrik geçmeler, rumîler, lotus ve palmetler yanında, yenilik olan hatayîler, şakayıklar, natüralist karakterde çiçekler ve nebatî motiflerle rozetler görülür. Renkler de farklı ve daha zengin olup, sarı, yeşil, beyaz ve mor, hâkimdir. Duvarlar 3.50 m. yüksekliğe kadar, altıgen yeşil veya lâcivert çinilerle kaplanmış, odalarda bunların etrafına başka renkte üçgen çiniler altıgen yıldız biçiminde sıralanmış, mihrap bölümünde ise 3.50 m. yüksekliğe kadar duvarları kaplayan çinilerin etrafları açık renk konturlarla çevrilmiştir. Saray mahfillerindeki çiniler üzerinde altın yaldız da kullanılmıştır. Bunların tavan ve kemerlerini süsleyen renkli sır tekniğinde, palmet rûmî ve hatayîli levha çiniler, mozaik çiniler kadar net ve parlak renklerle, çok yüksek kalitelidir. 6 metre genişlikte ve 10 metreden fazla yükseklikteki en büyük çini mihrap, nebatî motiflerin rumî ve hatayilerin hâkim olduğu beyaz, firûze, lâcivert ve altın yaldızlı olarak kabartmalı çinilerle kaplıdır. Tepesinde kırmızı zemine beyaz olarak çok iri sülüsle Kelime-i tevhid yazılmıştır. Hünkâr mahfilinin ihtişamı, bütün diğer bölümleri gölgede bırakır. Duvarları, zemin, tavan ve kemerleri tamamen çini ile kaplıdır. Burada üst kat mahfili Bursa kemerinin ortasında kapı kemerlerinde alt kat mahfili tavanı ile pencere tavanlarında kullanılan mozayik çiniler de Selçuklulardan daha zengin zevkleri, teknik

Bursa Yeşil Camii batı eyvanı ahşap kapı ve çiniler

Bursa Yeşil Camii mahfil tavan detayı

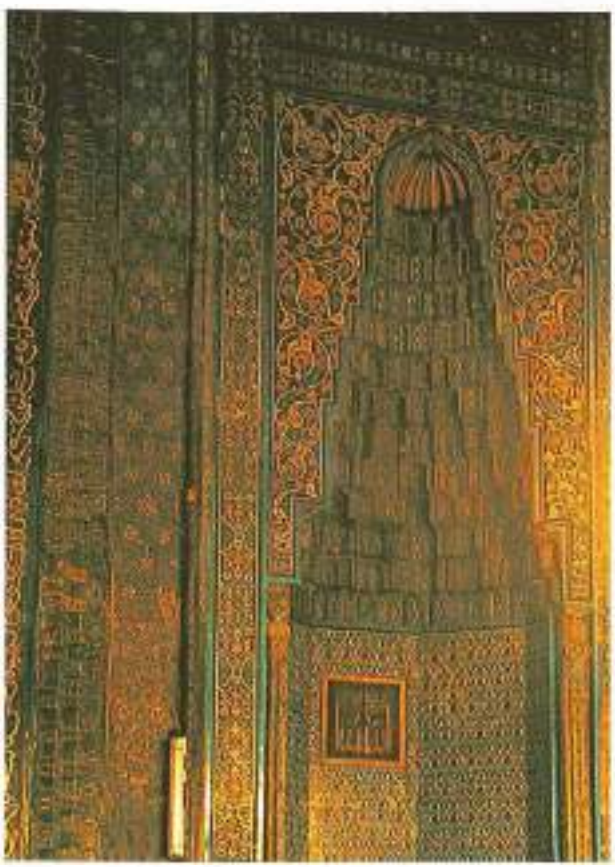
Bursa Yeşil Camii minberi

üstünlükler ile Türk çinilerinin en kaliteli örnekleridir.

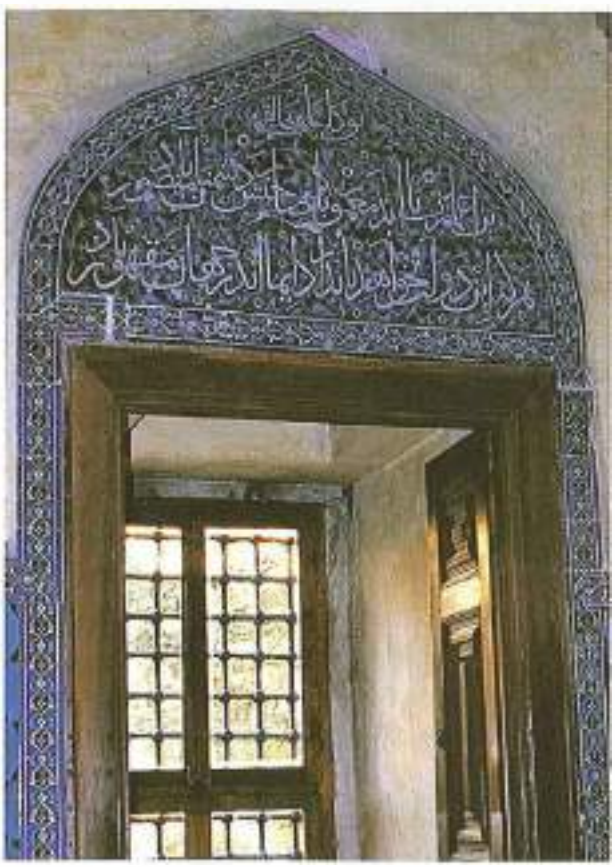
Son yıllarda Yeşil Cami'de, duvarların üst kısmında ve kubbelerde temizlenen sıvaların, altından, çiniler kadar zengin, çok renkli kalemişleri meydana çıkarılmış ve caminin, aslında bir saray gibi zengin, fakat mubalağaya kaçmayan, mimarîye bağlı ve ona tâbi bir süsleme sanatının en parlak âbidesi olduğu anlaşılmıştır. Mihrap tarafındaki yan odalarla girişin iki yanındaki odaların kıble duvarları yaşmaklı bir ocak, maşalık, dolaplar ve nişlerle kaplanmış, üstte geometrik süslemeli panolar halinde alçı (stuko) kabartma süslemelidir. Hünkâr mahfili yan odalarda, ortada ocak iki yanda birer dolapla bütün alçı süslemeler temiz işçilik ve ileri desen anlayışı ile Bursa Yıldırım Camii ve Amasya Bayezit

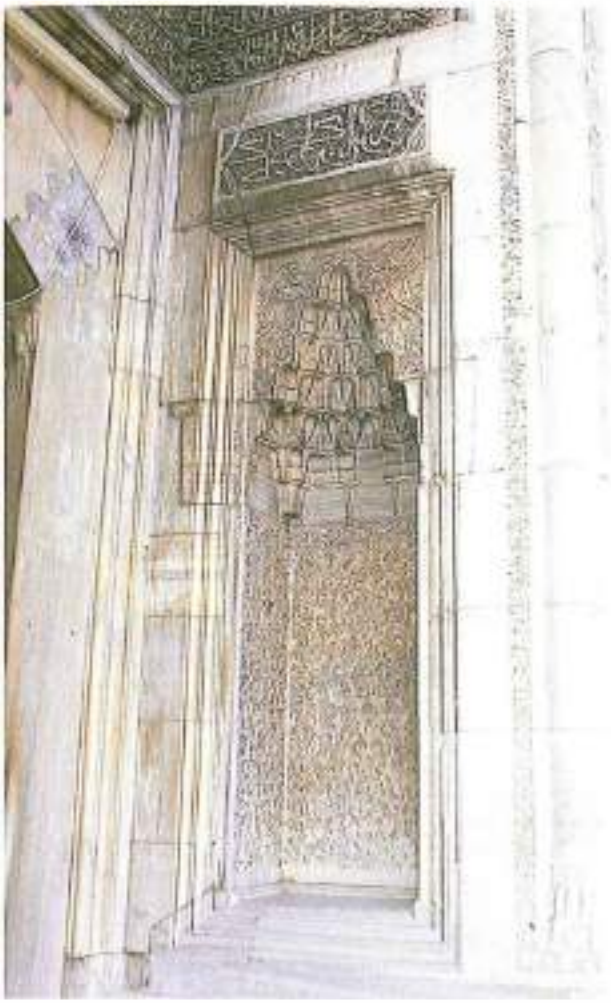
Bursa Yeşil Camii batı eyvanı kubbesi

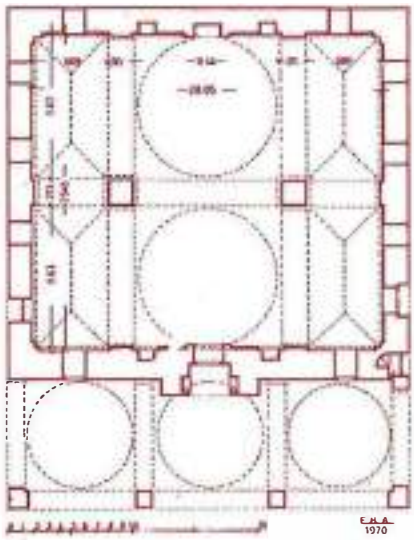
Bursa Yeşil Camii mihrabındaki çiniler

Bursa Yeşil Camii pencere alınlığı çinileri

Bursa Yeşil Camii portal nişlerinden detay

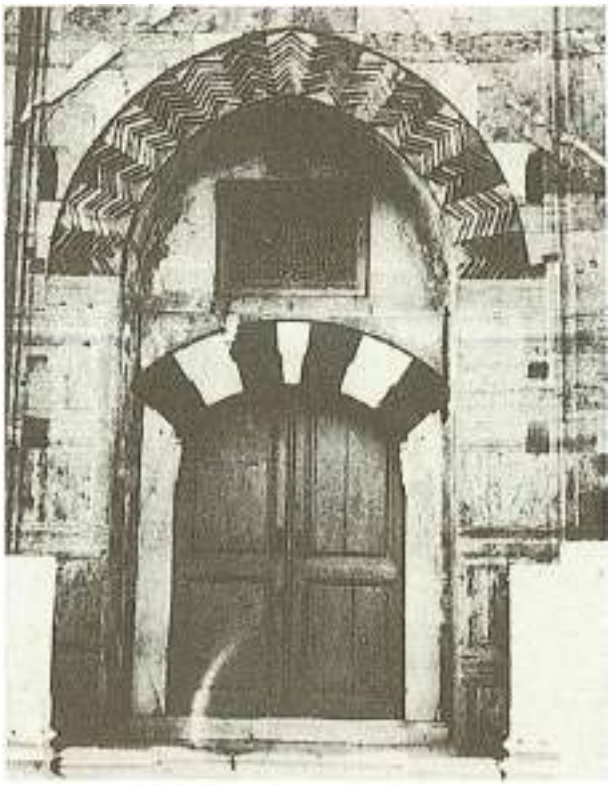
Dimetoka Çelebi Sultan Mehmet Camii plânı (Ayverdi)

Paşa Camii'ndekilerden çok üstündür. Kapı ve pencere kanatları ağaç işlerinin ince detaylı en güzel örnekleri ile diğer süslemelere katılmaktadır. Çinileri yapan ustanın adı, hünkâr mahfilinde, geniş Bursa kemerinin alt kenarında, Muhammed el-Mecnun olarak, çini üzerine yazılmıştır. Fakat çinilerin ve bütün süslemelerin tam üslûp birliği içinde hazırlanması, hünkâr mahfilinde taş kitabesi olan Nakkaş Ali bin İlyas Ali'nin eseridir. Kendisi Timûr'la birlikte 1402'de Semerkand'a gitmiş, oradaki teknik incelikleri öğrenip, eserleri inceledikten sonra, Bursa'ya dönüp onlardan daha kaliteli örnekler yaratmıştır. Çini, kalemişi, taş ve tahta süslemelerdeki ahenkli üslûp birliği onun eseridir. Mihrapta, üstadan-ı Tebrizî olarak görülen kitabe, Nakkaş İlyas Ali'nin birlikte getirdiği ve onun emrinde çalışan ustaları kasteder. İran'da Safeviler devrine kadar bu kalitede ve zenginlikte çini yapılamamıştır. Yeşil Cami ve külliyesindeki çinilerin hemen yakınlarında bulunan fırınlarda hazırlandığı anlaşılmaktadır. Kapı üzerinde caminin tarih kitabesi 822 (1419) sonu olup mimar Hacı İvaz bin Beyazıt'ın kitabesi iki yanda ve alttadır. Süslemeler İlyas Ali tarafından 1424'de hemen hemen beş yıl sonra tamamlanmıştır.

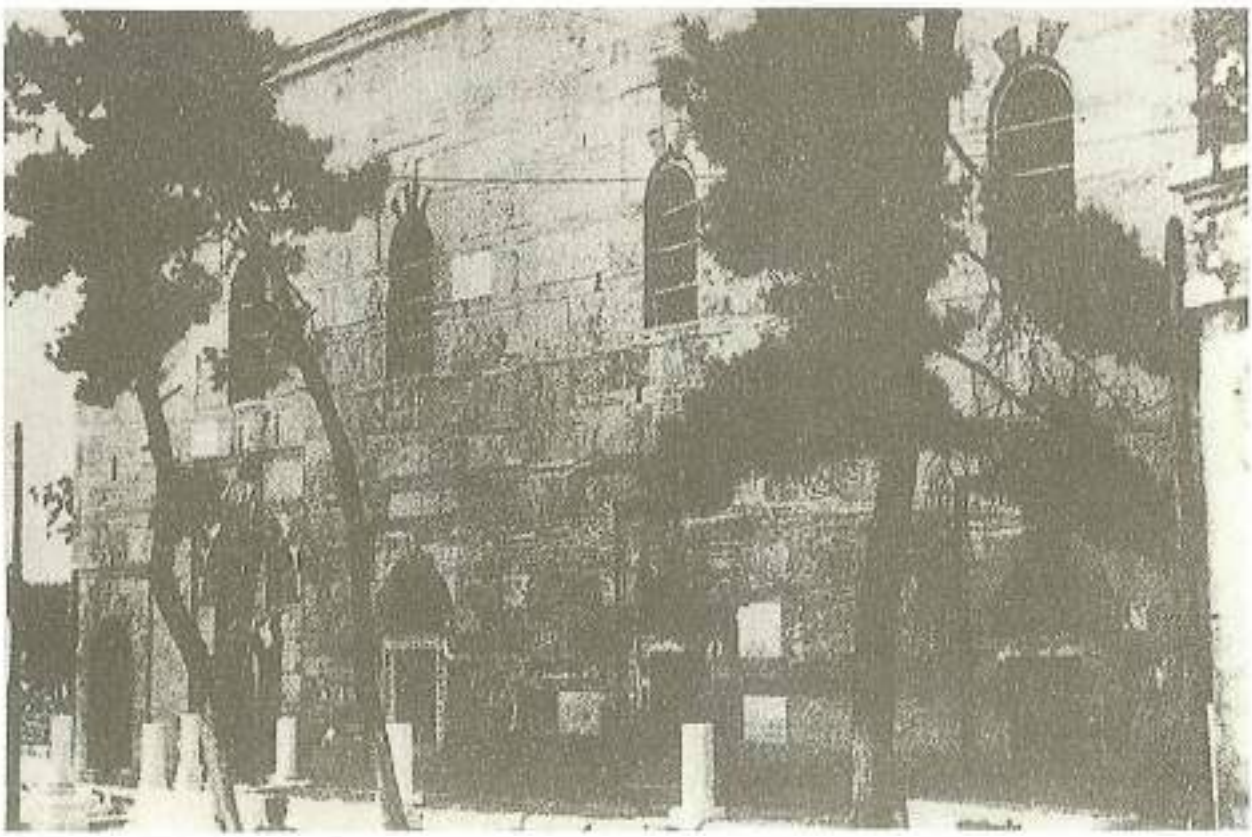
Yeşil Cami ve külliyesinin kudretli mimarı Hacı İvaz, Edirne'nin 40 km. güneyinde Dimetoka'da hünkârı için yaptığı ikinci eseri olan Çelebi Sultan Mehmet Camii'nde Bursa Şehadet Camii plânını tekrar ele alarak geliştirmek istemiştir. Fakat kitabesi konulduktan 14 ay sonra sultanın ölmesi ile kubbelerden vazgeçilmiş, çatı örtüsüne karar verilerek duvarlar ona göre yükseltilip ortaya dört paye konarak ahşap piramit çatı ile örtülmüştür. Ayverdi'nin araştırmalarına göre aslında iki paye üzerine ortada iki kubbe, yanlarda ikişer tonozla hemen hemen Bursa Şehadet Ca-

Dimetoka Çelebi Sultan Mehmet Camii

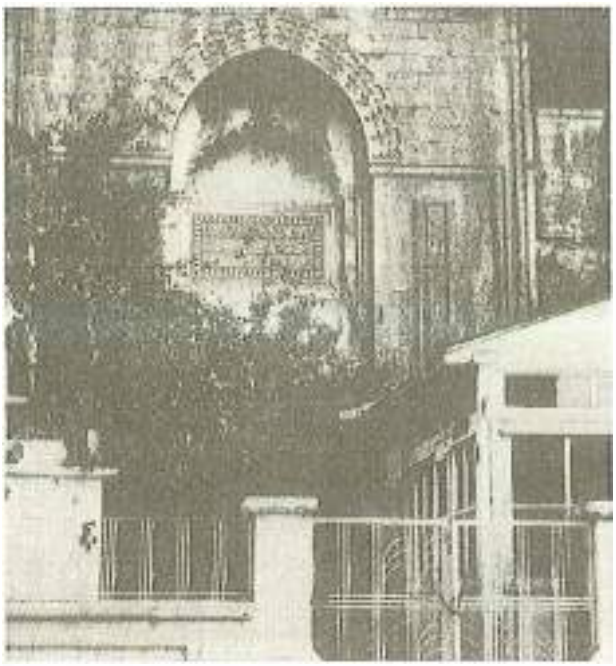
Dimetoka Çelebi Camii Batı portali

Dimetoka Çelebi Sultan Mehmet Camii

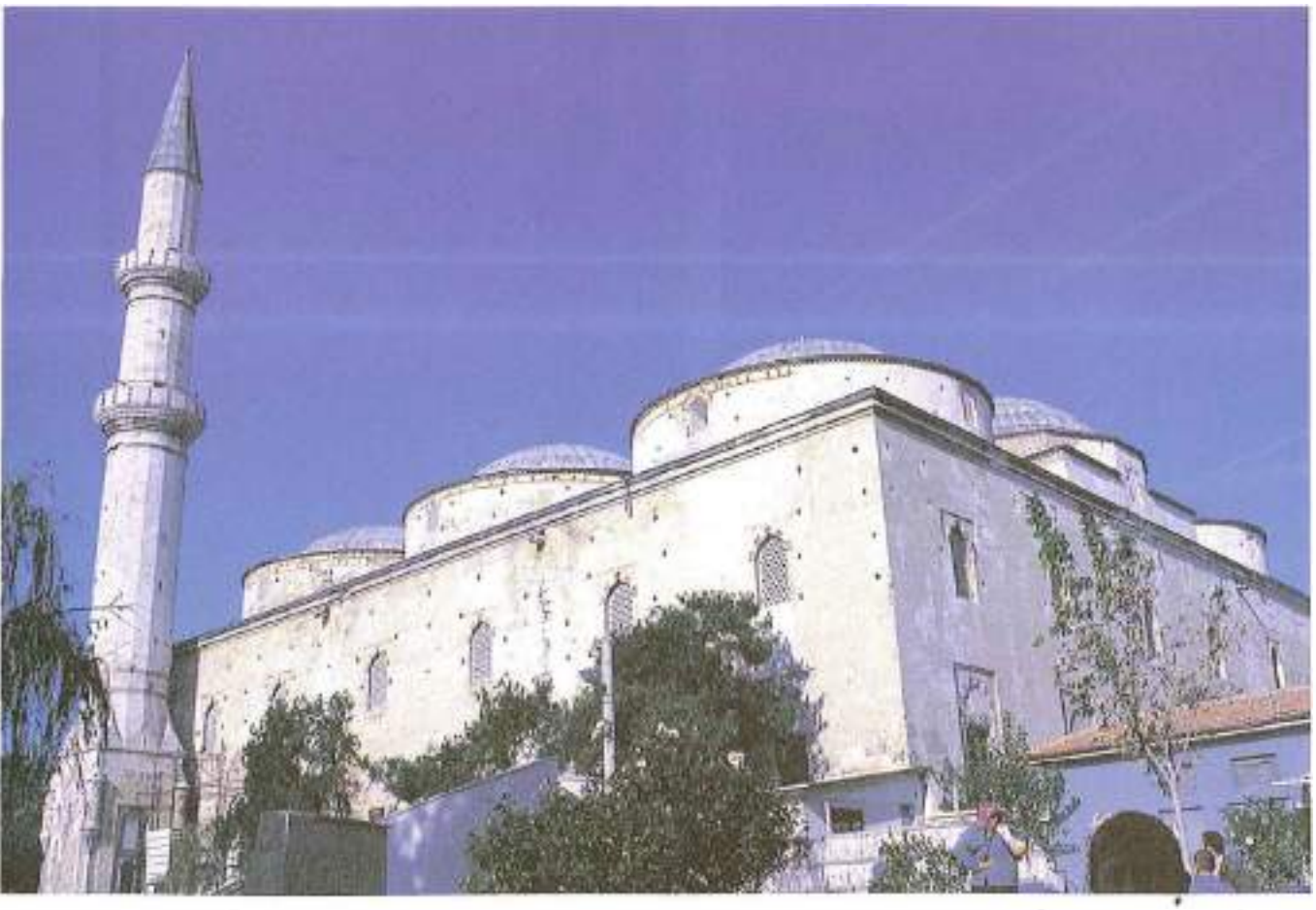
Dimetoka Çelebi Sultan Mehmet Camii

Dimetoka Çelebi Sultan Mehmet Camii

mii ölçülerine uymaktadır. Yalnız duvarlar burada daha kalın, payeler ve payandalar da düz olarak yapılmıştır. Bu durumu ile cami yine de toplu bir mekân etkisi, mekân bütünlüğü sağladığı gibi, zengin çeşitli pencereleri de mekânı ferahlatarak Şehadet Camii mimarîsini geliştirmiştir. İmparatorluğun Rumeli tarafında bugünkü sınırlarımız dışında kalan camileri arasında büyüklük itibariyle Fatih devri yapısı olan Sofya'da Mahmut Paşa Camii ile Filibe Hüdavendigâr Camii'nden sonra üçüncü sırada gelir. Önünde üç gözlü bir son cemaât yerine işaret eden kemer yastıkları gibi izler vardır. İki renkli taşlarla süslü mermerden şahane tâk kapı daha sonra Edirne Üç Şerefeli Camii'nin avlu kapısına öncü olmuştur. Burada üç satırlık arapça büyük kitabe çok orijinal ve değişik bir istifle Çelebi Sultan Mehmet adına 823 Rebiülevvel (Mart 1420)'de yazılmıştır. Zikzaklı kemerden bir niş içine yerleşen yan kapı, iki renkli kama taşlarından basık bir kemerle içeri açılmaktadır. Bunun alınlığı ortasına yerleştirilen kare kitabede ise bina emini Dimetoka kadısı Seyid Ali ve Toğan bin Abdullah ile mühendislerin iftiharı eski imarcılardan, sanatında mahir üstad olarak İvaz bin Bayezit'in adları yazılıdır. Tarihi de 824 (1421) olup diğer kitabe ile arasında bir yıldan fazla fark vardır. Sonradan paşalığa yükselen Hacı İvaz'ın mezarı Bursa'dadır. Pencere süslemeleri Bursa Ulu Camii'ni ve Orhan Camii'ni hatırlatır. Kapı ve pencerelerden başka yerinde süslemeler yoktur. Mihrap ve minarenin tamirden kaldığı anlaşılıyor. Aslında tek şerefeli olan minare sekizgen gövdeli olup kaydırma on sıra halinde genişleyen silmelerle ilk şerefesinden sonra peteği uzatılarak ikinci bir şerefe ile yükseltilmiştir.

Çelebi Sultan Mehmet tarafından 1414'de Edirne'de tamamlanan **Eski Cami**, babası Yıldırım Bayezit'in Bursa Ulu Camii'nde en büyük eserini yaptırdığı ulu camiler grubuna girer. 1361'de, Murat Hüdavendigâr tarafından zaptedilen Edirne, erken Osmanlı sanatının gelişmesini bugün de bütün canlılığı ile

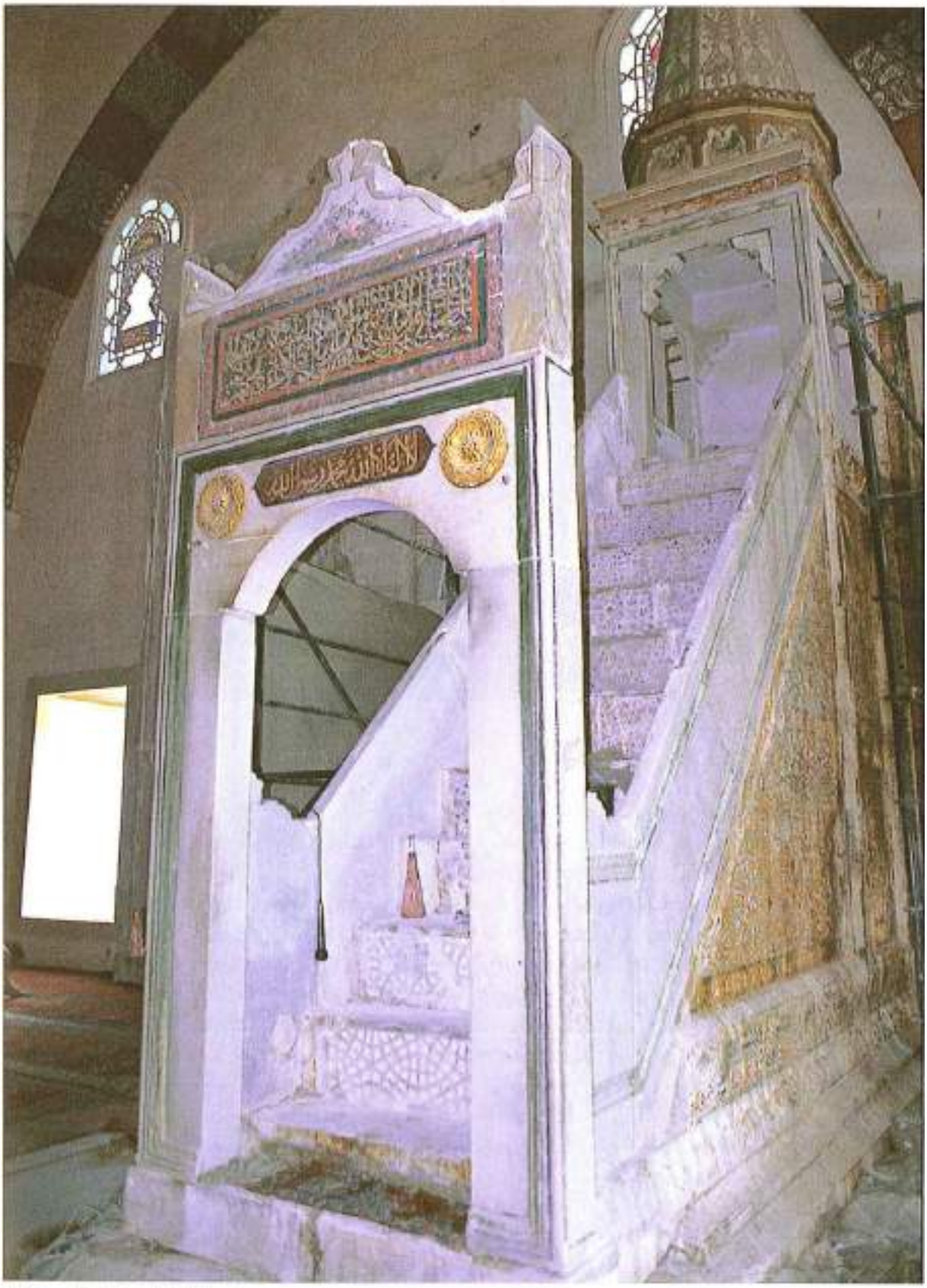

Edirne Eski Camii

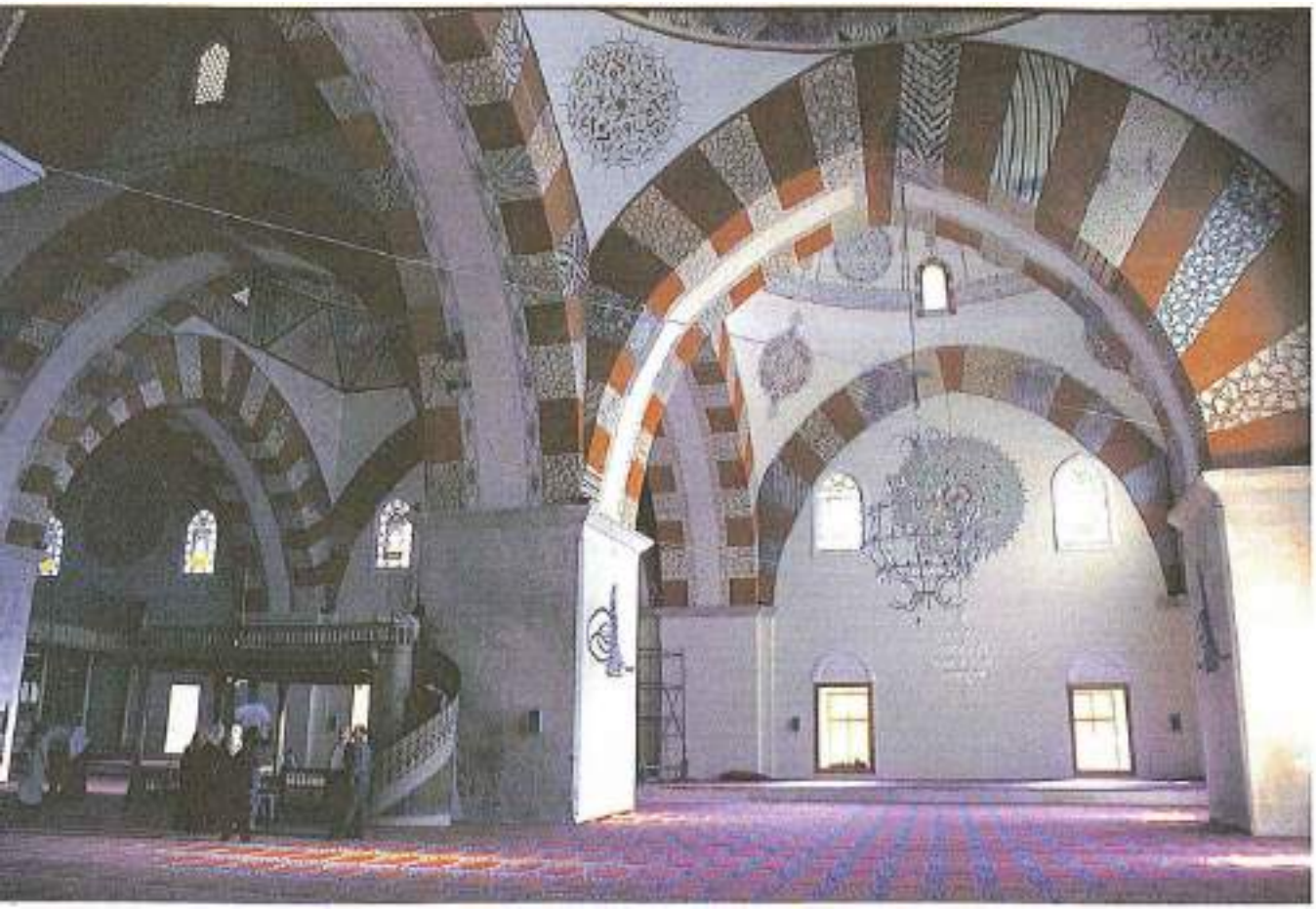

Edirne Eski Camii son cemaat yeri

aksettiren üç merkezden biri ve Bursa'dan sonra, İstanbul'un fethine kadar (1453) imparatorluğun payitahtı olmuştur. İznik ve Bursa'nın ilk devir sanatı çerçevesinde kalıp, daha sonraki gelişmelere katılmamasına karşılık Edirne, Osmanlı imparatorluk sanatının en yüksek devrini de aynı zamanda sembolize etmektedir. Türk cami mimarîsinin son sözünü söylediği ve bütün Avrupa mimarîsi mekân yapıları arasında birinci sırada yer alan Selimiye Camii, burada yükselir. Burada en eski eser olan Yıldırım Camii'nin yapılışına kadar geçen 36 yıl boyunca kaynaklarda adı geçen sekiz camiden hiçbir iz kalmamış olması üzücüdür. 1397 veya 1400'de Yıldırım Bayezit tarafından yaptırılan cami de mimarî bakımdan başarısız ve aksaklıklarla dolu bir

Edirne Eski Camii minberi

Edirne Eski Camii iç görünüş

eser olup, giriş tonozundan sonra orta kubbeyi üç taraftan çevreleyen düz tonozlarla ters T plânlı, kanatlı camiler grubuna girer. Haçvarî plânın öndeki köşelerine tuğla hatıllı taş duvarlarla tabhaneler yerleştirilmiştir. Kapıları giriş tonuzuna açılan bu odaların geometrik ağ süslemeli ocakları yaşmaklı olup aynı geometrik süslemelerle işlenmiştir. Gerek bu alçı süslemeler, gerekse pencere alınlıklarında görülen tuğla ve taştan geometrik süslemeler Yıldırım devrine uygundur. Son cemaât yeri, duvarları ve minaresi yıkık harap camide bazı başlıklar ve pencere sövelerinde devşirme malzeme kullanılmıştır.

Bu durumda ilk orijinal abidevî yapı, 1403'de Emîr Süleyman Çelebi tarafından tesis edilip, 1414'de Çelebi Sultan Mehmet'in tamamladığı Eski Cami'dir. Mimarı Konyalı Hacı Alâeddin, kalfası Ömer bin İbrahim' dir.* Dört ağır kare paye üzerine dokuz eşit kubbeli kare biçimindeki yapı, babaları Yıldırım'ın Bursa'daki büyük Ulu Camii'nde en büyük eserini verdiği Ulu Camiler gurubuna girer. İçerde, sonradan yapılan zevksiz barok dekorlar atmosferi bozmaktadır. Orta eksendeki kubbeler, mihrap önündeki prizmatik üçgenli, bunun önünde mukarnas tromplu, girişteki aydınlık fenerli kubbe ise düz tromp-

* Ömer bin İbrahim, Ayverdi'nin araştırmalarına göre Mudurnu Hamamı ve Camii'ni ve Bolu Yıldırım Hamamı'nı 784(1382) yapan usta bir mimardır.

lu olarak çeşitli, yanlardaki kubbeler ise normal, pandantiflidir. Kalın payeler ve nisbeten alçak kubbelerle karanlık ve ağır bir mekân etkisi bırakır. İçerdeki ağır arkaik mimarî, dışta son cemaât yeri ile biri tek, diğeri iki şerefeli olan minarelerde dahi kendisini gösteriyor. Büyük kesme taşlardan belirsiz derzler ve titiz bir işçilikle yapılmış asıl binaya karşılık ortası kubbe, yanları tekne tonozlarla beş gözlü son cemahat yeri, kesme taş ve tuğla sıralarından dekoratif olarak yapılmıştır. Buradaki giriş XVIII. yy. yapısıdır. Mermer portalin aşağı sarkan cüretli stalaktik grupları ve büyük kitabesi ile muhteşem bir ifadesi vardır. Renkli kemer taşları ve palmet süslemeleri ile batıdaki yan kapı da orijinaldir. Son cemaat yeri pencere şöveleri de mukarnasıl ve palmetli olarak zengin süslemelidir. Kısa boylu tek şerefeli minare, duvarın üstünden yükselmektedir. Asıl camiden sonra ve II. Sultan Murat tarafından yaptırıldığı anlaşılan iki şerefeli minare, kare bir kaide ile yerden başlayıp bademlerle kalın gödeye geçerek silmeli şerefelerle yükselmekte olup cami kitlesine daha uygun görünüştedir. Batı kenarına alçak sivri kemerli sade bir çeşme yerleştirilmiştir.

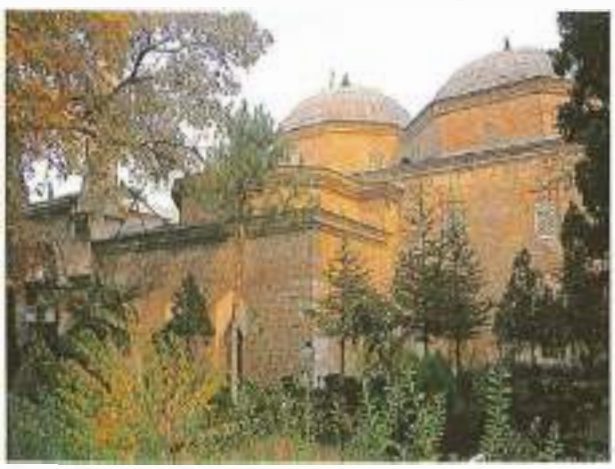
Devrinden kalan zengin süslemeli eski taş minberin bir yangında harap olan kısımları düz taşlarla tamamlanarak kalan parçaları başarı ile korunmuştur.

Sultan II. Murat Devri Eserleri

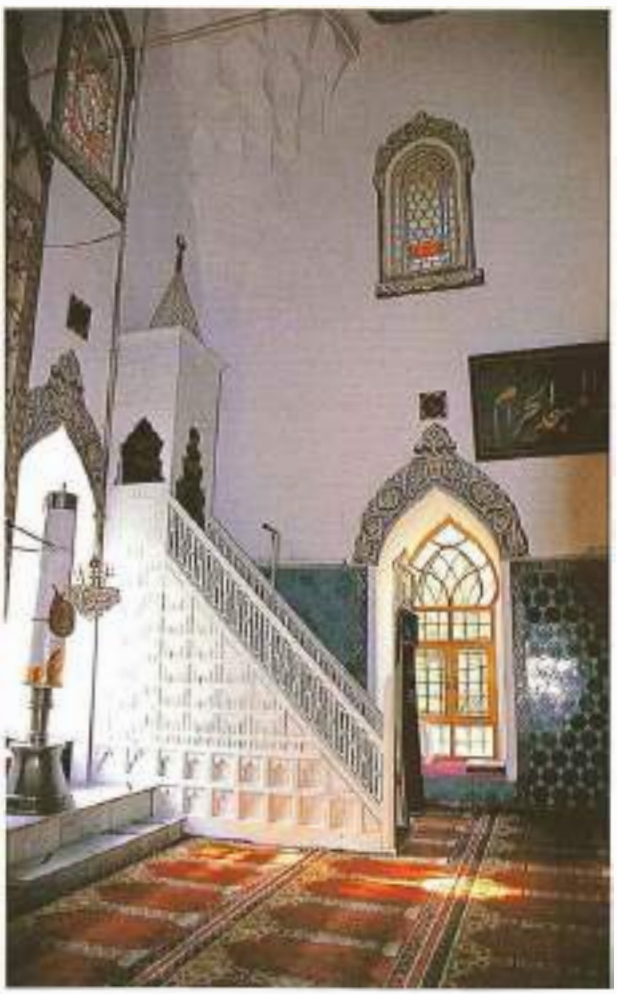
SULTAN II. Murat zamanı Osmanlı mimarîsinde parlak ve sistemli bir gelişme ile yeni çığırların açılmasına hazırlık devri olmuştur. Onun kendi adına yaptırdığı ilk cami (Muradiye) külliye binaları ile birlikte Bursa'nın bir mahallesine adını ve karakterini vermiştir. Kitabesine göre 1425 Haziran-1426 Kasım arasında inanılmaz bir süratle birbuçuk yıldan az bir zamanda tamamlanan Muradiye Camii ortalama on metre çapında arka arkaya iki kubbe, yanlarda birer küçük kubbe ile kanatlı camiler grubuna girer. Orta kubbe üç taraftan kubbeli eyvanlarla çevrili olup yan eyvanlar dirsekli birer koridorla dış köşelerdeki kubbeli tabhanelere bağlanıyor. Bunların ayrıca dıştan yan cephelere açılan birer kapıları vardır. Girişte önü açık beş şahnişli asma kata sağ eyvandaki kapıdan girilmektedir. Çok süslü gösterişli son cemaât yeri mermerden örme dört paye, iki granit sütun üzerine beş gözlü olup yanlarda birer çapraz tonoz, ortada üç kubbe ile örtülüdür. Orta kubbe tamamen mukarnas dolguludur. Kemer dış yüzleri iki renkli taş ve tuğlaların dokuz çeşit geometrik örnek halinde sıralandığı, çini mozayik anlayışında bir teknikle yapılmış olup giriş eyvanı kemeri ile buradaki pencere alınlıklarındaki mozayik çiniler gibi, Selçuklu geleneğine bağlanır. Bunun dışında

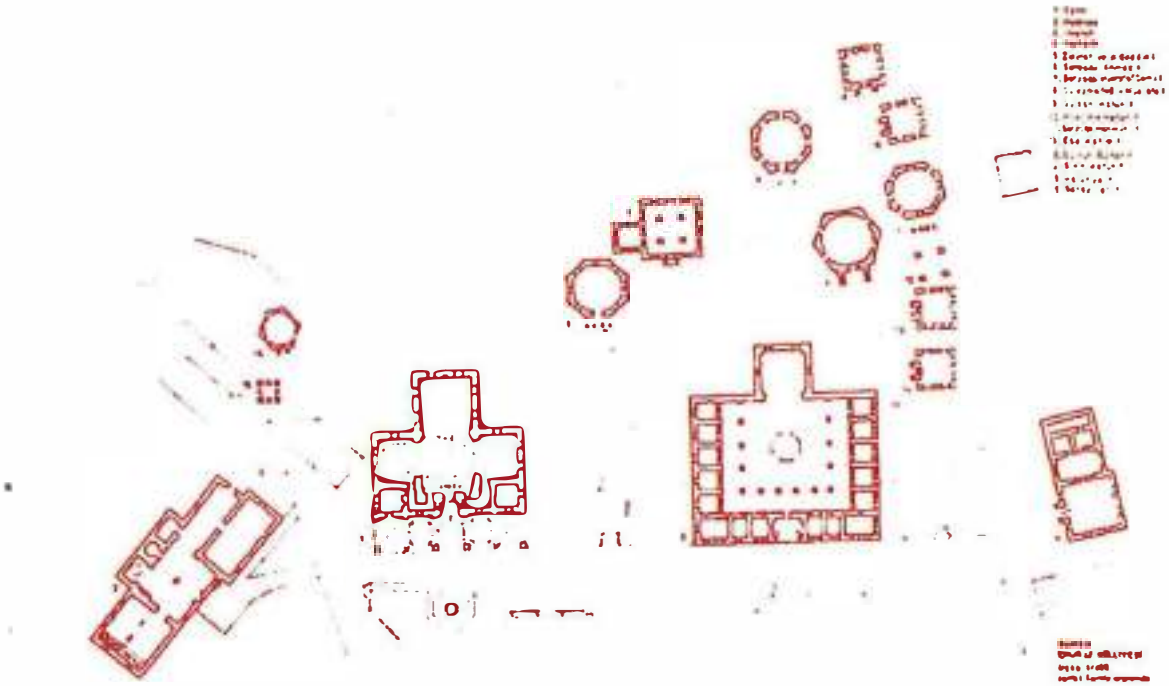
Bursa Muradiye Külliyesi

Bursa Muradiye Camii

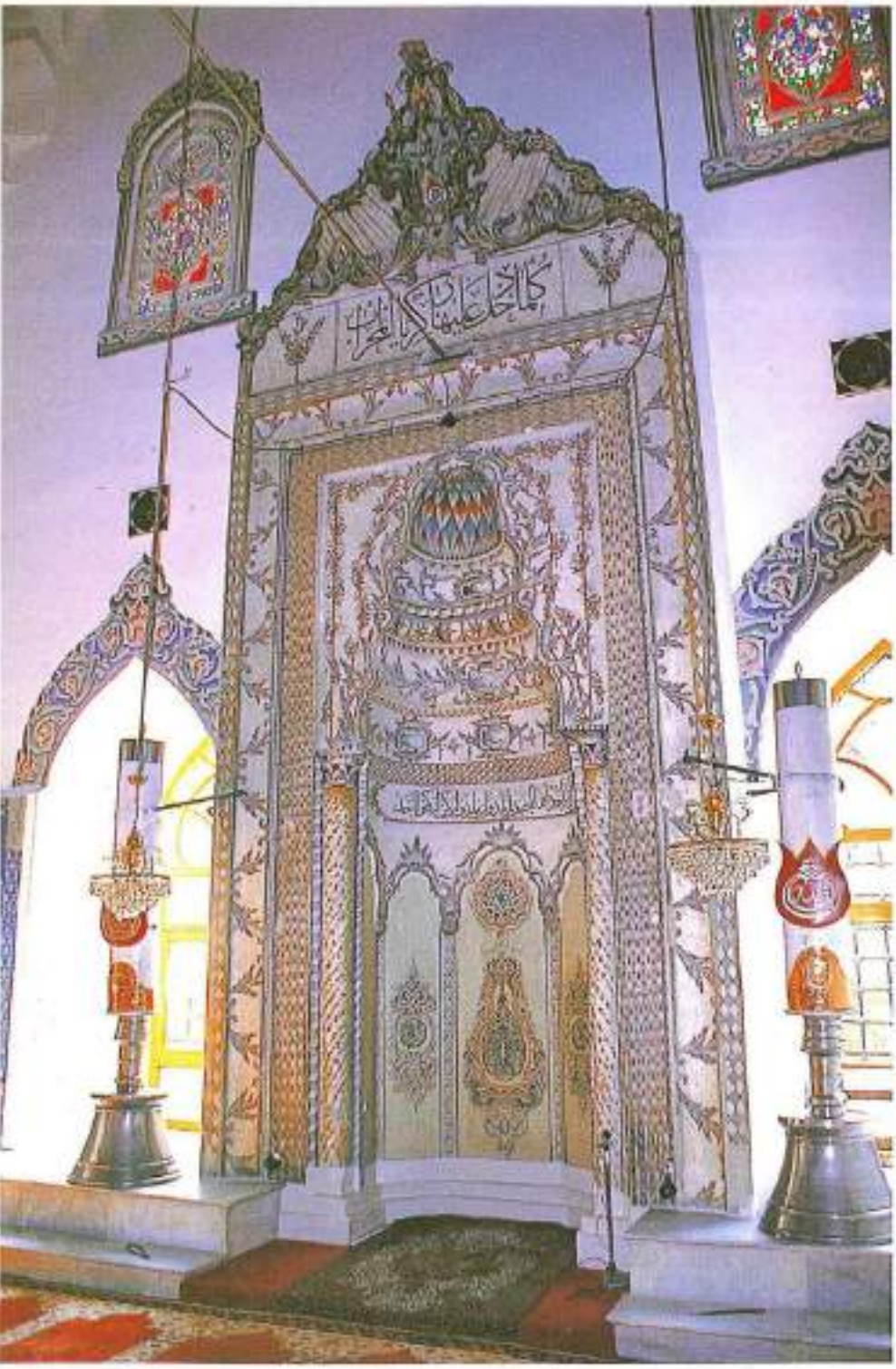
Bursa Muradiye Camii minberi

Bursa Muradiye Külliyesi vaziyet plânı

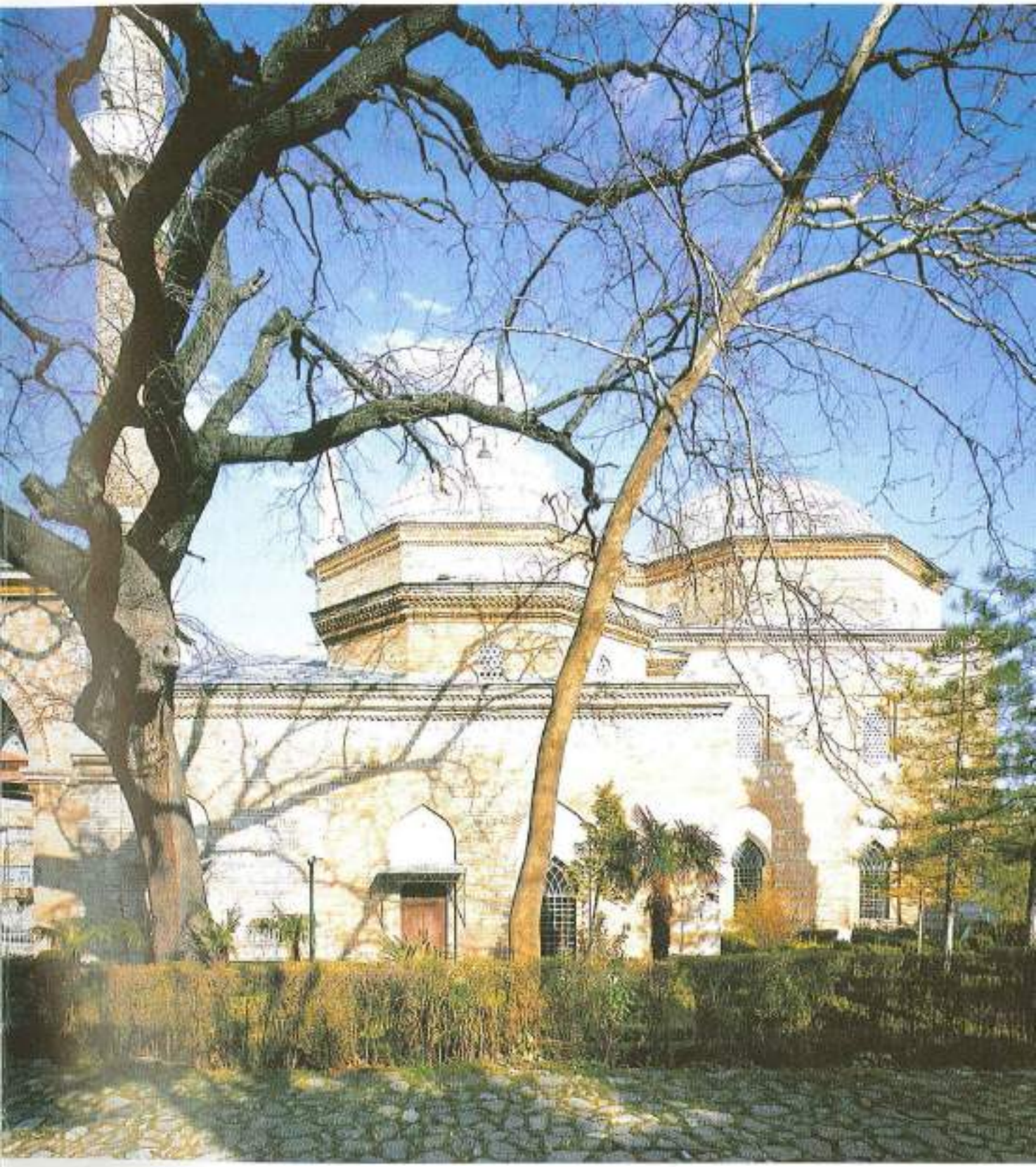
yan ve arka duvarlar bir sıra tuğla örgüsü ile çok sade olup, yanlarına da birer tuğla konarak taşlar kasa içine alınmıştır. Yıldırım ve Yeşil Cami'lerin kesme taş mimarîsinden sonra burada tekrar tuğla taş örgüsüne dönülmektedir. Ayrıca ön cephe ve kanatlar daha alçak tutulduğundan ortadaki iki büyük kubbe yapıya hâkim olmuş, Orhan Camii'nin piramidal dış görünüşü ile bağlantı sağlanmıştır. Son cemaât yerinin iki tarafında yükselen minareler yerden başlamakla beraber mimarî bakımdan zayıf kalmış ve tamir görmüştür. İçerde büyük orta kubbenin pandantifleri ve iki sıra kuşak çok iri, biraz kaba mukarnaslarla dolguludur. Mihrap tarafındaki kubbenin pandantifleri daha zevksiz yastık ve mukarnaslarla adeta tamirden kalmış gibi bir manzara gösterir. Bu iki büyük kubbeli mekânı birbirine bağlayan aynı genişlikteki büyük kemerin yastığında üst sıra çini mukarnasla yan eyvanlardaki kubbelerin pandantiflerini süsleyen zengin bademler ise zariftir. Mihrap bölümünde duvarların alt yarısı firûze, lâcivert, beyaz renkli sırla altıgen, üçgen, kare ve dar şeritler halinde çinilerin çeşitli geometrik örnekleri ile tamamen kaplanmış, bunları çevreleyen bordür çinileri ise lâcivert üzerine beyaz, sarı, firûze renkli kıvrık dallarla süslenmiştir. Barok mihrap XVIII. yy. başından kalmış, minber de sonradan konulmuş olup yenidir.

Dış yüzünde ve tavan eteklerinde çini süslemeli portal eyvanının tavanı ile eski müezzin mahfilinin yenisinde kullanılan tavanı altın yaldızı bol ve çok renkli kalemişleri ile Sultan Murat'ın türbe kapısındaki saçağın ihtişamına uygundur. Devrinin ağaç işçiliğini gösteren kapı kanatları yalancı kündekârî tekniği ile üstte kıvrık dallı kûfî ve sülüs kitabe panosu, altta geometrik geçmelerin bölümleri ise simetrik rumîler ve kıvrık dallarla işlenmiştir. Dıştan çok süslü göz alıcı son cemaat yeri ile camiinin asıl gövdesi arasındaki tezat, iç tarafın zarif çini süslemeleri ile mü-

Bursa Muradiye Camii mihrabı

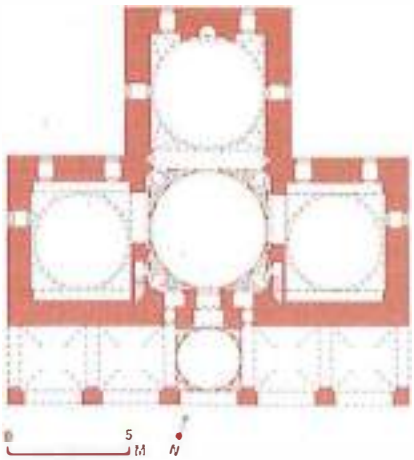

Bursa Muradiye Camii

balağalı şekilde iri kaba mukarnaslar arasında da kendini belli etmektedir. Muradiye, Bursa'da Osmanlı sultanları tarafından yaptırılan sonuncu cami olmuştur.

Sultan Murat, kendi adını alan ikinci camiini Edirne'de yaptırmıştır. Sadeleştirilmiş bir ters T plânı gösteren camide bademler üzerine oturan ortası fenerli birinci kubbe, mihrap tarafında Türk üçgenleri üzerine oturan aynı çapta kubbeli eyvana bağlanmakta, yanlarda daha küçük ve alçak tutulmuş kubbeli eyvanlar yer almaktadır. Ortada yüksek bir kubbe, yanlarda ikişer çapraz tonozla ağır payeler üzerine oturan beş gözlü son cemaat yeri vardır. Bursa'dakinin aksine tamamı kesme taştan yapılmış olan cami, aslına dokunmayan tamirler görmüştür. Dış görünüşün bu sadeliğine karşılık camiin içi mihrabını ve duvarların alt yarısını kaplayan çinileri, çok renkli orijinal kalemişleri ile gözleri okşayan bir zenginliktedir. Bursa Yeşil Cami'dekinden daha küçük olmakla beraber 6.35 × 3.65

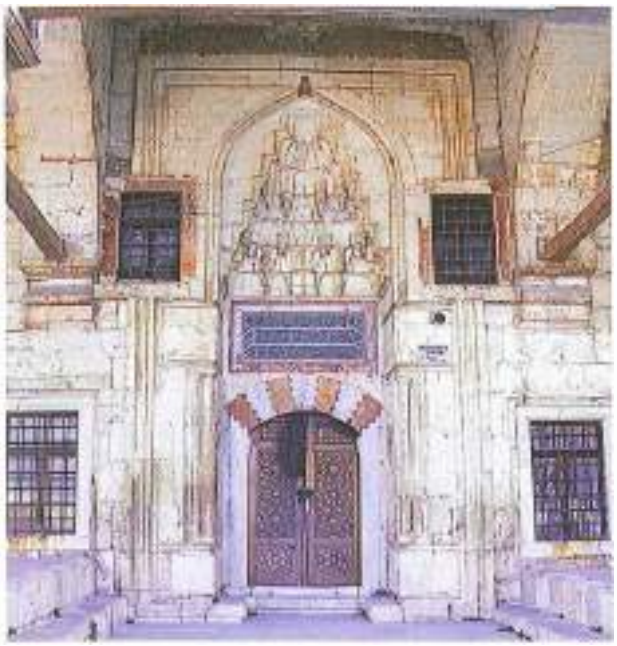

Edirne Muradiye Camii plânı

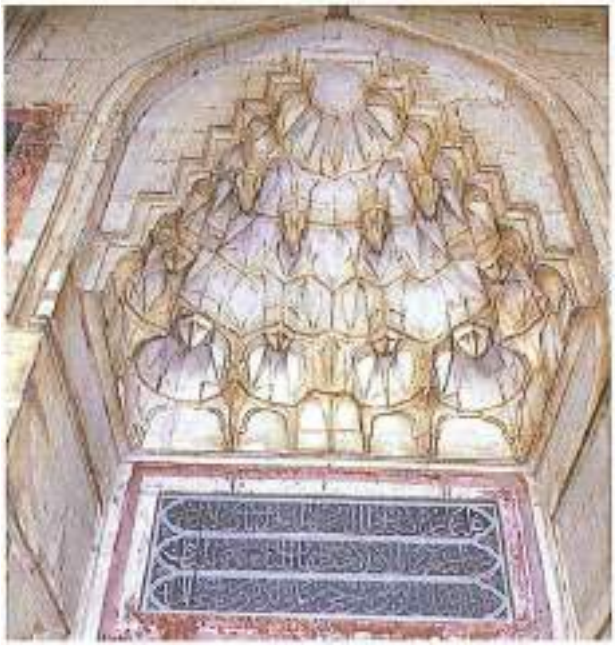
m. yi bulan mihrabı, çok renkli sırlı, mozaik örnekleri andıran levha çinilerle kaplı olup, teknik ve üslûp bakımından da Bursa'ya bağlanan ve ondan sonra gelen en muhteşem örnektir. Bazıları kabartma ve geometrik örnekli çiniler yanında rûmîlerin hâkim olduğu çiçek dekorlu çiniler firûze, lâcivert, sarı, açık yeşil renkli olup değişik tonlu mor renk de

Edirne Muradiye Camii

Edirne Muradiye Camii portali

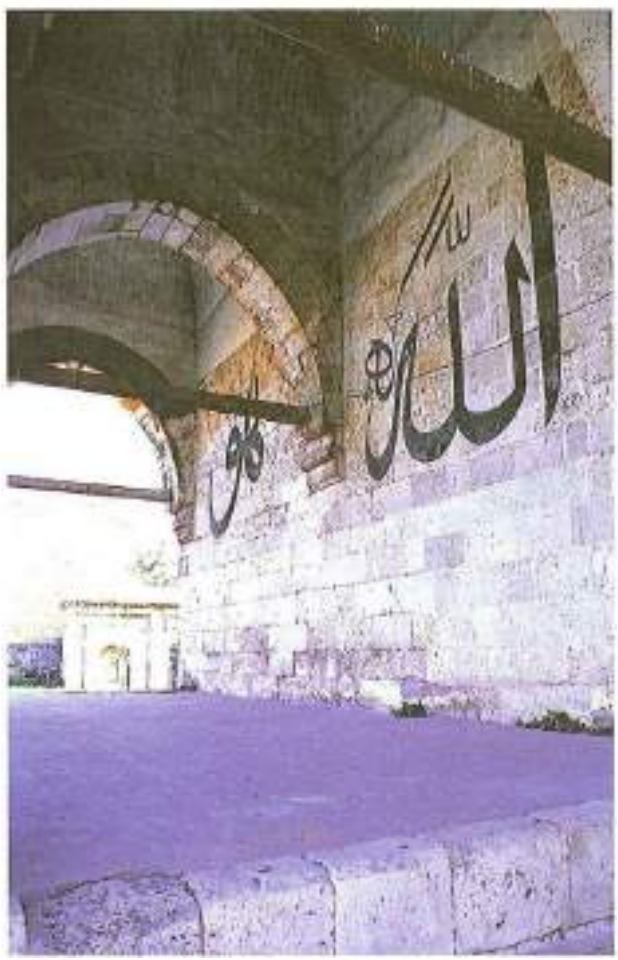
Edirne Muradiye Camii kitabe ve portal detay

görülmektedir. Mihrapta Bursa Yeşil Cami'den farklı olarak mavi beyaz çiniler de kullanılmıştır.

Mihrap bölümünde duvarları yarı yüksekliğe kadar kaplayan mavi-beyaz, birbirinden çok farklı desenli altıgen çiniler aralarını dolduran firûze üçgen çinilerle bir yıldız meydana getiriyor. Motifleri küçük çiçekler, yapraklar, palmet, rozet ve ince kıvrık dallarla seyrek görülen geometrik şekillerdir. İznik mavi-beyaz keramiklerinin kalitesini gösteren bu çinilerle Edirne'de orijinal bir üslûp ortaya çıkmaktadır. Bunlar mihrabın mavi-beyaz çinileri ile aynı teknik ve kalitededir.

Şam'da Tavrizî Türbesi çinilerine ve Londra Victoria Albert Müzesi'ndeki Emeviye Camii'nden geldiği söylenen çinilere bakarak bu mavi-beyaz çinileri Suriye'ye bağlamak, diğer taraftan burada İranlı ustaların çalıştığı gibi fikirler ileri sürülmüştür. Fakat ne çinilerin hamuru, ne de yüksek kalite ve üslûbu böyle görüşlere imkân bırakmaz.

Kalan parçalardan anlaşıldığına göre duvarların üst yarısı ve örtü sistemi çok renkli zengin kalemişleri ile süslenmişti. Bunlardan

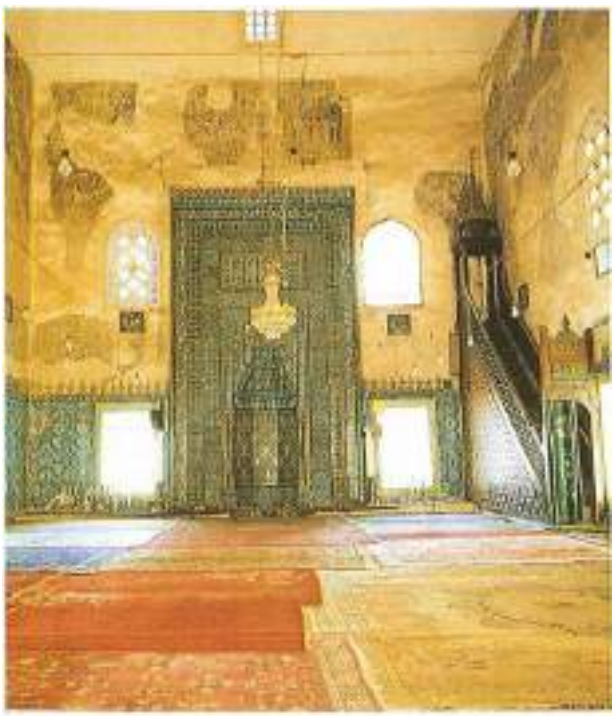
Edirne Muradiye Camii son cemaat yeri

kırmızı zemin üzerine siyah konturlu, sarı, lâcivert, beyaz renklerle rumî, hatayî ve yazı yanında stilize bitki motifleri gösterenler eski olup, lâcivert zeminli olanlar üste sonradan ikinci bir devirde yapılmıştır.

Çinili duvarın üst kenarında uzanan palmet biçiminde çinilerden friz de kalem işlerinin üzerine kaplandığından bu ikinci devirde eklenmiştir.

Bunlar ilk Osmanlı devrinin (Karacabey Camii, İstanbul Davut Paşa Camii, Bursa Yeşil Cami, Edirne Üç Şerefeli Cami avlu revakları gibi) sayılı kalemişleri arasında çok önemli bir yer almakta, ayrıca naturalist motiflerin kullanılması bakımından da büyük bir yenilik getirmektedir.

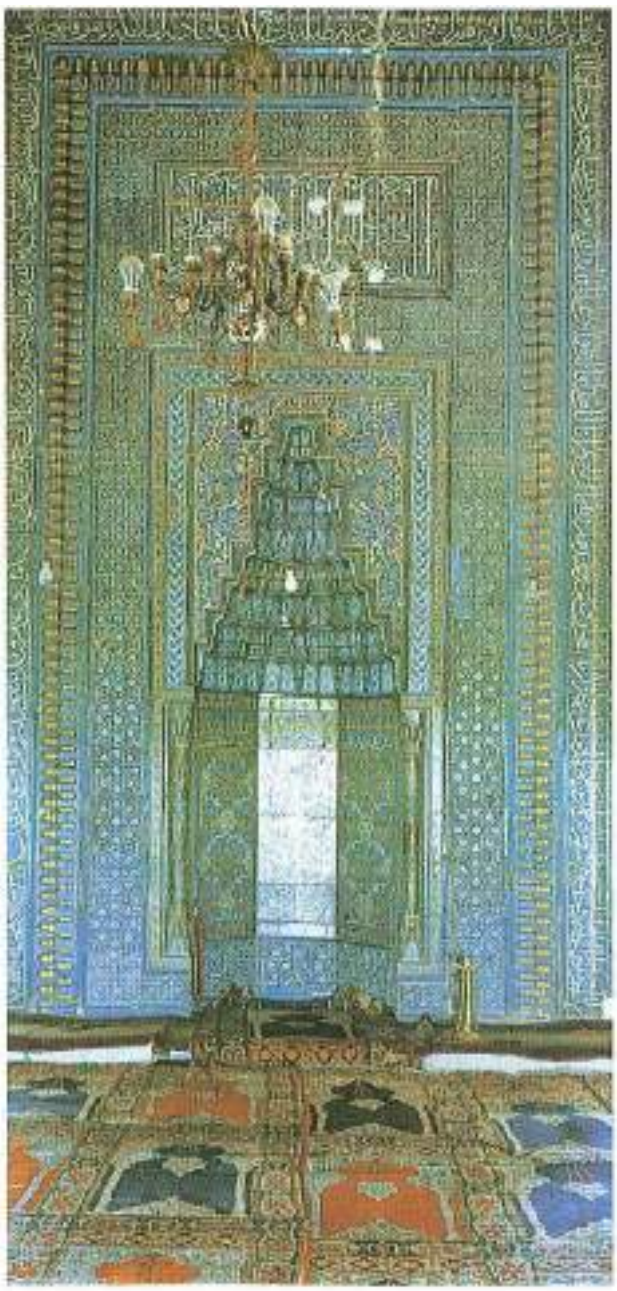
Meandrı andıran geometrik süslemeli pencere kapakları devrinin ağaç işleri olarak

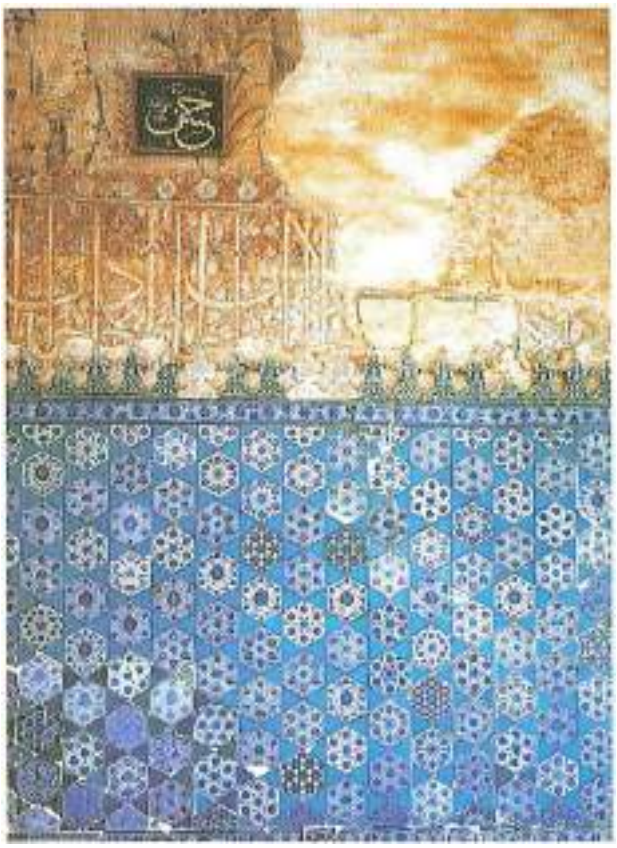
Edirne Muradiye Camii mihrap ve minberi

Edirne Muradiye Camii mihrap çinileri

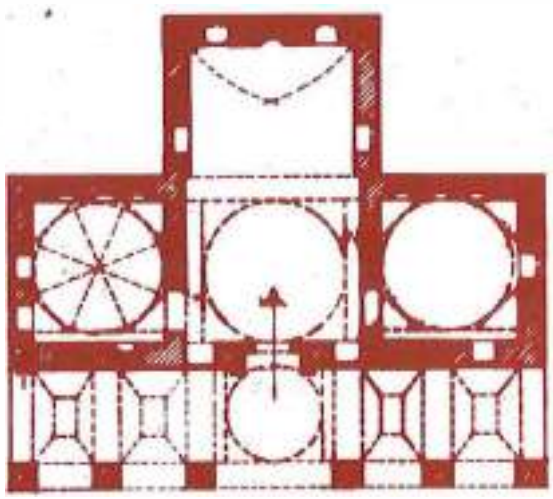
Edirne Muradiye Camii mihrabı

Edirne Muradiye Camii yan duvarlarda çini

çini ve kalemişlerinin gösterişi yanında çok sade kalmaktadır. Yedi sıra mukarnas dolgulu ve sarkıtlı portal yaşmağının altında üç satırlık arapça kitabe Sultan Murat'ın adını vermekle beraber tarihsizdir. Kaybolan vakfiyesini gören Mecdî Efendi, Şekayik tercümesinde bunun Kazasker Veliyüddin imzalı ve 830 (1426) tarihli olduğunu bildirmektedir. Bu durumda Bursa Muradiye Camii ile aynı tarihlere rastlıyor. Fakat mavi-beyaz çiniler ve naturalist motifli zengin kalemişleri ve gelişmiş mimarî hatları bakımından 1436 yılları daha uygun düşmektedir.

Sultan Murat zamanında yapılan diğer camilerin çoğu da Muradiye camilerinde görülen plân şemasına uygundur. Fakat hepsinin kendine göre bazı özellikleri vardır. Bunlardan **Edirne**'de tamamen kesme taştan sağlam bir yapı olan 1422 tarihli **Gazi Mihal Camii** bakımsızlıktan tamire muhtaç durumda-

Edirne Gazi Mihal Camii plânı

dır. Çapı 8 metreyi aşan orta kubbe aynı genişlikte tonozla örtülü mihrap bölümüne bağlanmakta, kanatlardaki, zengin nişleri ile portali andıran süslü birer kapı ile açılan kubbeli mekânlarla plânı tam bir ters T şeması göstermektedir. Ağır payeler üzerine beş gözlü son cemaat yerinin orta bölümü daha geniş ve yüksek olarak kubbeli, yanları ise ikişer tekne tonozla örtülüdür. Beyaz mermer portal, mukarnas yaşmaklı yan nişleri ile sade fakat güzeldir. Mukarnas bordürle kavranan alçı mihrap nişi köşe dolgularında ve aynalıkta geometrik iri yıldız motifleri ile süslemelidir.

Edirne Gazi Mihal Camii dış görünüş

Edirne Gazi Mihal Camii son cemaat yeri

Edirne Gazi Mihal Camii portali

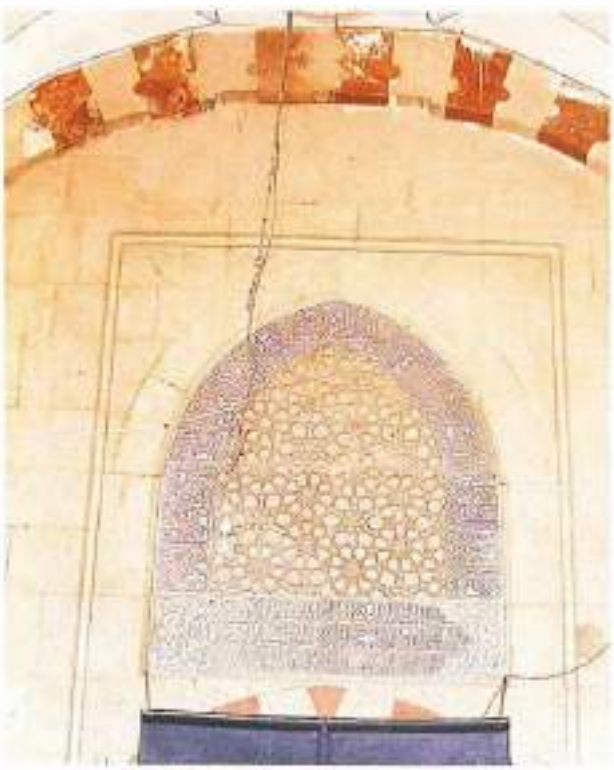

Edirne Gazi Mihal Camii kitabesi

Çelebi Sultan Mehmet'in lalası Amasya Beylerbeyi Yörgüç Paşa'nın Amasya'da 834 (1430)'de tamamen kesme taştan yaptırdığı cami, plânı ve mimarîsi bakımından Amasya Bayezit Paşa Camii'nin çok sadeleştirilmiş ve bozulmuş bir benzeridir. Zengin süslemeli ve gösterişli giriş eyvanının kubbesi yelpazelerle dikdörtgenin köşelerine bağlanmıştır. Bunun batısında kalın iki paye ile üç tarafı açık türbe, Yörgüç Paşa ile ailesine ait mezarları içine almaktadır. Doğu taraftaki kubbeli oda medrese veya tabhane olmalıdır. Bütün kemerler iki renkli taşlarla süslemelidir. Fakat cephede plânın simetrisi bozularak aksaklık yaratılmıştır. Geometrik süslemeler yanında simetrik kompozisyonlar halinde plâstik etkili kabartma rumîler ve palmetlerle, bordürlerde süsleme olarak değerlendirilen yazılar

Amasya Yörgüç Paşa Camii

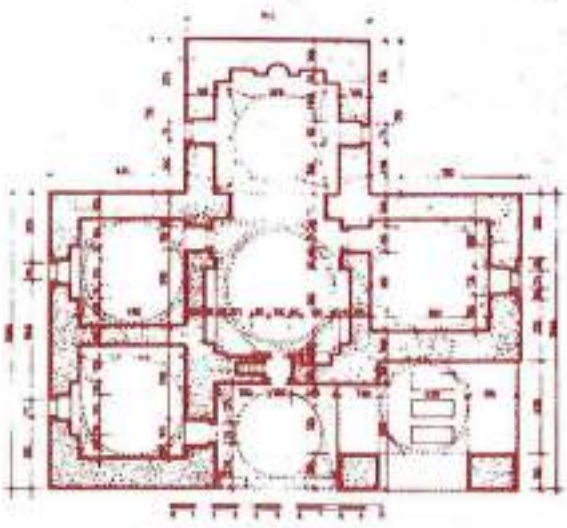
Amasya Yörgüç Paşa Camii kitabesi

Amasya Yörgüç Paşa Camii şadırvanı

karakteristiktir. Ön cephe geniş ve zengin giriş eyvanı ile davet edici bir görünüş kazanmaktadır.

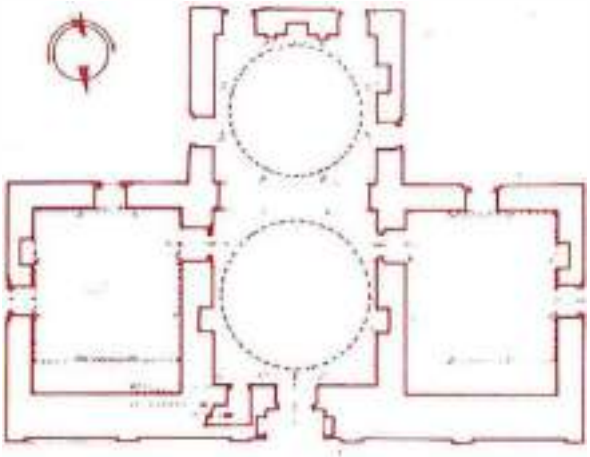
Kızılırmak kenarında Çorum'a yakın güzel Osmancık kasabasında **Sadrazam Koca Mehmet Paşa** 834 (1430)'te arka arkaya iki kubbe, yanlarda birer kapı ile ortaya bağlanan kubbeli odalarla kendi camiini yaptırmıştır. Beş gözlü son cemaât yerinden yalnız duvar payeleri ve kemer yastıkları kalmıştır. Arka ve yan cepheler iri moloz taşlarının ikili tuğla kasalar içine alınması ile örülmüştür. Kubbe kasnak pencereleri dıştan ve içten silmeyi aşarak aksaklık yaratmaktadır. On sıra mukarnas dolgulu yaşmağı, üç dilimli bir yonca kemerle kavranan büyük âbidevî portalde kapı kemeri ve söveleri iki renkli geçmeli taşlardan yapılmış olup yan nişleri de mukarnaslıdır. Çirkin yağlıboyalar altında alçı mihrabın eski güzelliği kaybolmuştur.

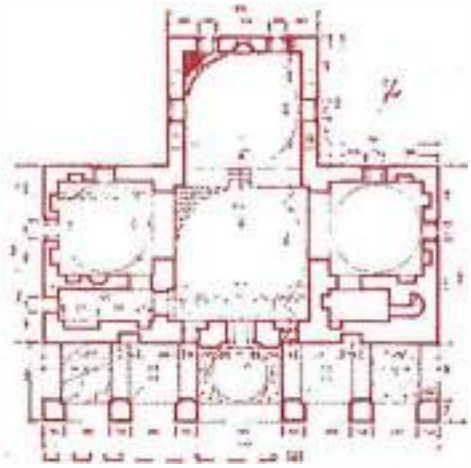
Amasya Yörgüç Paşa Camii planı

Osmancık Koca Mehmet Paşa Camii

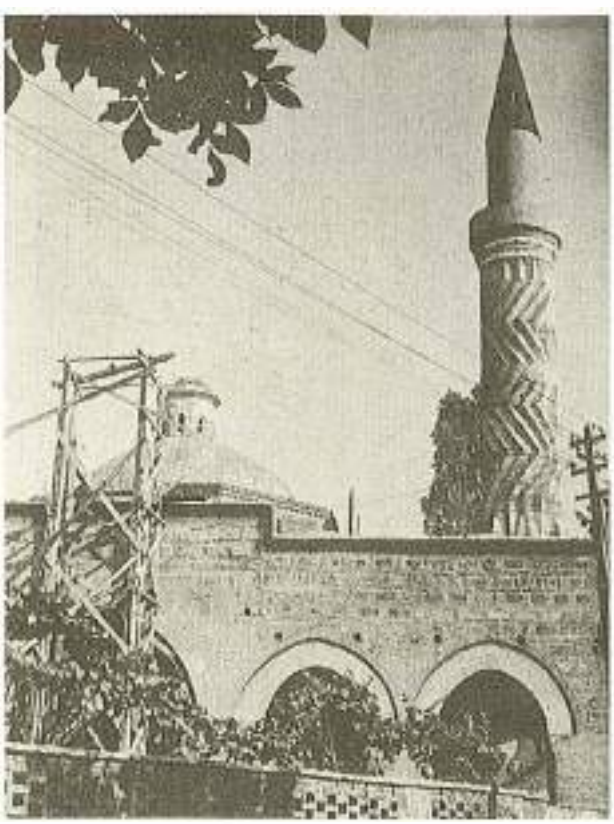
Osmancık Koca Mehmet Paşa Camii plânı

Filibe Şehabeddin Paşa Camii plânı (Ayverdi)

Oyma ve kabartma süslemeli kapı kanatları üst panoda kıvrık dallı rumî ve palmetler, onun altında rumîli sülüs kitabe olarak işlenmiştir. Büyük orta bölüm, kündekârî teknikte geometrik bölümler içinde rumîlerle süslü olup alt bölümde de girift kıvrık dallı süslemeler görülür.

Kula Şahin adıyla da tanınan Şehabeddin Paşa'nın 848 (1444)'de Filibe'de yaptırdığı cami de aynı gruba girmektedir. Ortada mukarnas dolgulu pandantifli kubbelerden güzel sekizgen fenerli olan birincisi sekizgen, mihrap tarafındaki ise onikigen kaide üzerine oturmuştur. Yanlardaki kubbeli eyvanlar

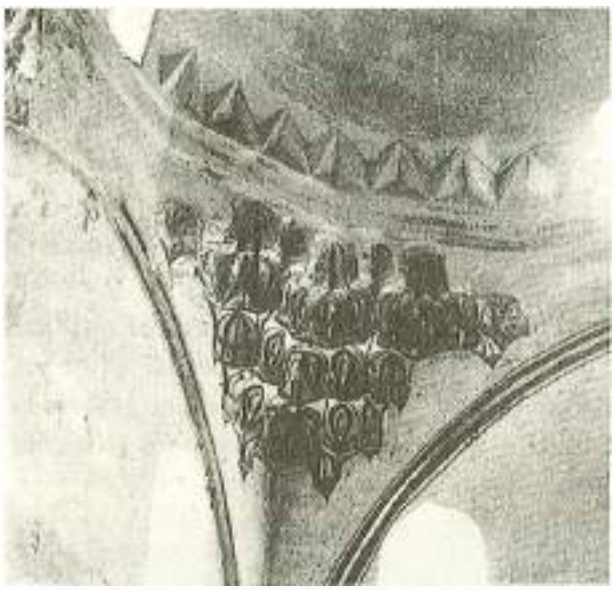

Filibe Şehabeddin Paşa Camii

Filibe Şehabeddin Paşa Camii portali

geniş kemerlerle ortaya bağlı olup doğu tarafındaki ocaklıdır. Duvarlar tuğla kasalar içine alınmış kaba yontma taş örgülüdür. Sade tuğla payeler üzerine beş gözlü son cemaât yeri ortada kubbe, yanlarda çapraz tonoz, dış kenarlarda dilimli kubbe olarak değişik örtülüdür. Daha yüksek ve geniş olan orta kemerin cephesinde tuğlalardan geometrik süslemeler vardır. Batı kenarında duvardan yukarı yükselen tuğla minarenin şerefeye kadar uzanan geniş zikzaklarla yivlenmiş orjinal yapısı dikkati çeker. Kapı kanatlarından ortadaki büyük pano yok olmuş, üstte kabartma kitabeli, altta birbirini kesen çokgenlerden geometrik şebekeli süslemeler kalmıştır. Kapının üstünde 848 (1444) tarihli kitabenin yanında II. Sultan Mahmut devrinden 1250 (1834) tarihli tamir kitabesi vardır. Şehabeddin Paşa Edirne'de Tunca üzerindeki köprüsünün 855 (1451) tarihli kitabesinde veziriazam olarak görülmektedir.

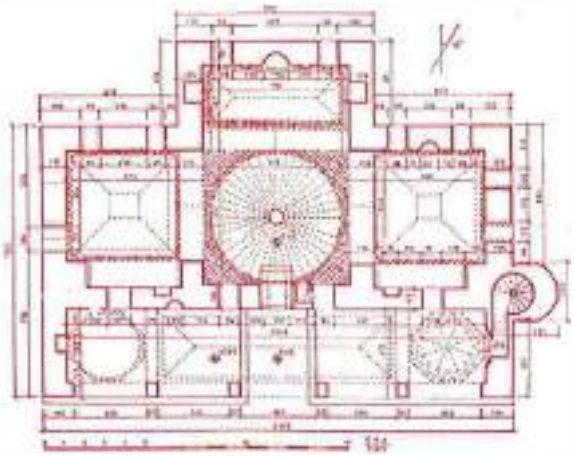

Filibe Şehabeddin Paşa Camii mihrap bölümü kubbesine geçiş

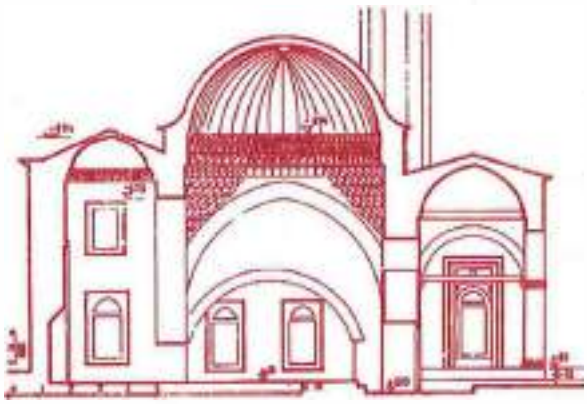
Üsküp'te kapısı üzerindeki kitabesine göre 842 (1438) tarihli **Alaca İshak Bey Camii**, mukarnas pandantifler üzerine sık dilimli orta kubbe, iki tarafında kare tavanlı tekne tonoz, dıştan hafif sivri külahla örtülü eyvanlar ve ileri doğru çıkıntı yapan uzunlama dik tonozlu mihrap bölümü ile ters T plânlı şemaya uymaktadır. Kesme taştan payeler üzerine

Üsküp Alaca İshak Bey Camii güneybatıdan görünüş

Üsküp Alaca İshak Bey Camii plânı (Ayverdi)

Üsküp Alaca İshak Bey Camii kesiti (Ayverdi)

sivri kemerli, gösterişli son cemaât yeri iki yanda kubbe ve ortada üç göz boyunca uzanan bir dik tonozla örtülü olup yanları kapalıdır. Minaresi de batı yandadır. Duvarlar üç sıra tuğla, bir sıra kesme taşla örgülüdür. Üsküp'te ayakta kalan ve tanınmış emîr, Paşa Yiğit'in oğlu veya evlâtlığı İshak Bey'in yaptırdığı bu camideki 925 (1519) tarihli ikinci bir kitabeden İshak Bey'in torunu Hasan Bey tarafından genişletildiği anlaşılmaktadır. Ayverdi'ye göre: "Asıl bina her halde tek kubbe ve ön taşmadan mürekkeb idi, revâkı da boydan boya tek bir beşik tonozla örtülü olan üç gözlü kısımdı." Camiye bağlı medrese, çifte hamam ve hanlardan eser kalmamıştır. Yalnız

Üsküp Sultan Murat Camii

arka tarafında kesme taştan kitabesiz, mukarnas saçaklı, sekizgen biçiminde yüksek türbede, her kenarını teşkilâtlandıran sağır kemerlerin köşe dolgularında, kakma çinilerle altıgen yıldızlar, mukarnas silmeli kubbe kasnağında da geometrik yıldızların içine kakılmış çinilerle orijinal süslemeler dikkati çeker. Ayverdi'nin araştırmalarına göre türbede İshak Bey'in, Deli Paşa diye tanınan küçük kardeşi yatmaktadır.

Sultan Murat tarafından yaptırılıp çeşitli yangınlar ve depremden sonra tamir edilmiş halde zamanımıza gelen **Sultan Murat Camii** üçerden iki sıra paye üzerine çatı örtülü olmakla beraber Üsküp'ün ve Balkanlar'ın büyük camileri arasında yer alır. Duvarları tuğla taş örgülü, sivri kemerlerle beş gözlü, düz çatılı son cemâat yeri ve minaresi kesme taştan yapılmıştır. Son cemaât yeri, onaltıgen payelerle ortada mukarnas, yanlarda baklavalı başlıklar üzerine hafif sivri kemerlerle öne açık, yanlara kapalıdır.

Caminin arkasında tuğla taş örgülü duvarlara 964 (1556) tarihli bir türbe ile bir de kesme taştan yapılmış açık türbe vardır.

Edirne'de Rumeli Beylerbeyi Amasya'lı **Şah Melek Paşa'nın** 1429 tarihli **camii** yelpaze köşelikler üzerine tek kubbeli mekânın bir paye üzerine iki tekne tonozla uzatılması ile

Edirne Şah Melek Paşa Camii

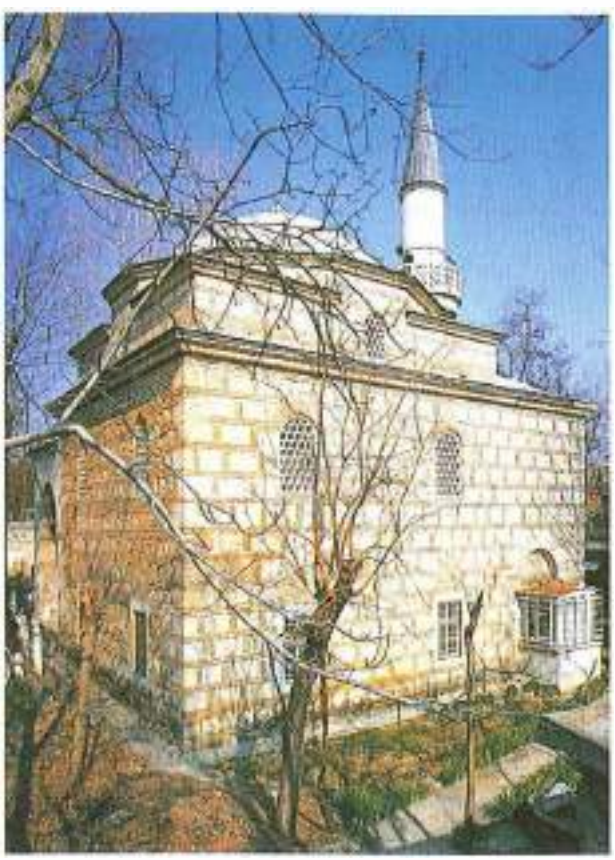

Edirne Şah Melek Camii plânı

İznik Yeşil Cami plân fikrine ve şemasına uymaktadır. İki tarafından açılan kapıları ve çeyrek metre çukurda kalan zemini ile bu bölüm son cemaât yerinin yokluğunu karşılıyor. Minare kuzeydoğu köşesindedir. Kesme taştan sağlam bir yapı olan camide duvarların alt yarısını kaplayan firûze sırlı altıgen çinilerden pek azı yerinde kalmıştır. Bunlar lâcivert üzerine beyaz, sarı ve firûze rumîli bordürlerle çevrilmiştir. Zengin süslemeli alçı kabartma mihrap geometrik yıldızların etrafına firûze sivri uçlu kakma çiniler sıralanmıştır. Yan nişleri, üç dilimli kemeri ve yukarıdan kavrayan palmet frizi ile portal, sade bir olgunluk eseridir. Mihrap tarafı duvarının üç tuğla bir kesme taşla eski yapısı bozulmamıştır.

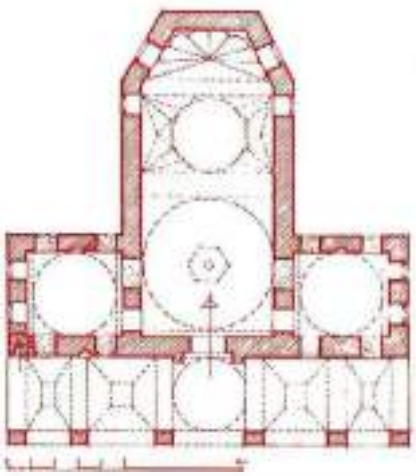
Edirne Şah Melek Paşa Camii kitabesi

Edirne Şah Melek Paşa Camii

Edirne Beylerbeyi Camii

Edirne Beylerbeyi Cami'i plânı

Yine aynı tarihte **Edirne**'de Rumeli Beylerbeyi Sinaneddin Yusuf Paşa tarafından ters T plânında yaptırılan **Beylerbeyi Camii**, II. Sultan Murat zamanından bir yarım kubbe denemesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada içinde dörder niş ve birer ocak bulunan kapalı yan odalarla İznik Nilüfer Hatun İmâreti'ne benzeyen plân, mihrap önüne 6 m. çapında yivli bir yarım kubbe konulmak sureti ile değiştirilmiştir. Aydınlık fenerli ve 7 m. çapındaki orta kubbeye aynı genişlikte açılan mihrap bölümü yanlara doğru yarım yıldız tonozlarla genişletilmiş 3 m. çapında bir kubbecik ve dilimli yarım kubbe ile beş kenarlı bir çıkıntı halinde uzanmaktadır. Çok harap durumda iken cami beş gözlü son cemaât yeri ile birlikte son yıllarda başarılı ve esaslı bir tamir görmüştür. Eskiden kalemişleri ve ceviz oyma pencere kapakları gibi süslemeleri vardı. Büyük kubbeye bağlı olmamakla beraber burada ilk defa bir yarım kubbe problemi ele alınmıştır. Kesme taştan sekizgen biçiminde çok harap bir türbesi vardır.

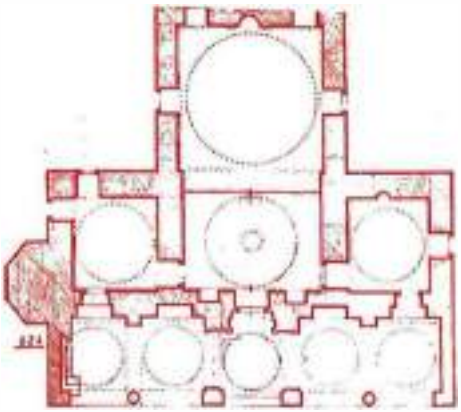
Ankara'da 1892 depreminde yıkılmış duvarlarının çoğu yenilenmiş olan ve bugün kesmetaş tuğla örgülü duvarlar üzerine düz çatı ile örtülü ahşap tavanlı **Karaca Bey Camii**'nin eski plânı da Ayverdi'nin araştırmalarına ve restitüsyonuna göre, ortada kubbe, prizmatik üçgenler üzerine kubbeleri ile kapalı küçük yan odalar, dışarı çıkıntı yapan mihrap bölümünü örten yarım kubbe ile aynı şemada fakat çok değişik bir görüntüde idi. Portalin stalaktitli yaşmağı altında ve iki yanında uzanan rûmîli sülüs kitabesi ilk defa Ayverdi tarafından doğru okunabilmiştir. Bundan anlaşıldığına göre Amasya Bayezit Paşa Camii mimarının oğlu Ahmet bin Ebubekir el-Müşeymiş tarafından 831 (1428)'de yapılmış olan cami daha belirli ve orta kubbeye aynı genişlikte bağlanan bir yarım kubbe denemesidir.

Ankara Karacabey Camii minare

Ankara Karacabey Camii portalde kapı kanatları

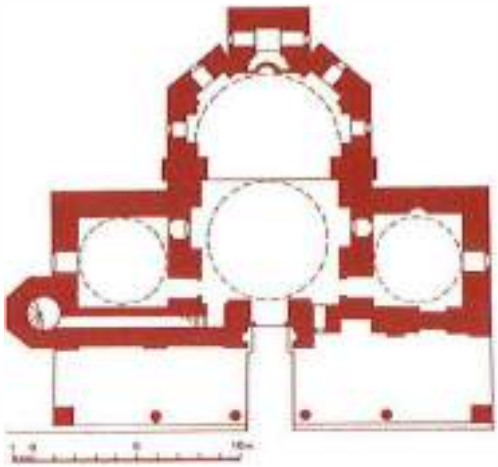
Ankara Karacabey Camii plânı (Öney)

Kapı kanatları üç büyük, altı küçük panolu ve tamamen rûmî ve palmetlerle süslemelidir. En üstte kabartma sülüs kitabe vardır. Beş kubbeli son cemaat yerinin orta kubbesi yüksek ve daha küçük olup mukarnas dolguludur. Kemer ayakları tuğladan, iki orta sütun ve başlıkları devşirme Roma'dır. Minare batı yanda revak kubbesi ile yan odanın birleştiği yerdedir. On kenarlı minarenin kaidesi alt yarısı kesmetaş, üst yarısı tuğladan dıştan ve beş kenarlı olup Bursa kemeri ile, içten sivri kemerle çift nişlidir. İç nişler baklava örneğine göre bölünmüş yuvalar içine yeşil, sarı, lâcivert, mor firûze renkli çinilerle mozayik biçiminde süslenmiştir. Bademler üzerinde yükselen gövde altta burmalı, yukarıya doğru düz ongen biçimindedir. Şerefesi tamir görmüş olan bu minare ilk devir Osmanlı mimarîsinin Selçuklu geleneğine bağlanan en orijinal ve gösterişli eserleri arasındadır. Cami yakınında taş tuğla örgülü duvarlarla sekizgen türbe, kitabesine göre 848 (1444) olarak Celâleddin Karacabey'in ölüm tarihini vermektedir.

Fakat zamanımıza kadar gelen başarılı bir yarım kubbe II. Sultan Murat'ın emîrlerinden Yahşi Bey'in 845 (1441)'te Tire'de yaptırdığı Yeşil İmâret Camii'nde görülmektedir. 6.70 m. çapındaki orta kubbeye bağlı aynı genişlikte ve beşgen biçiminde çıkıntı yapan sık

Tire Yeşil İmaret Camii

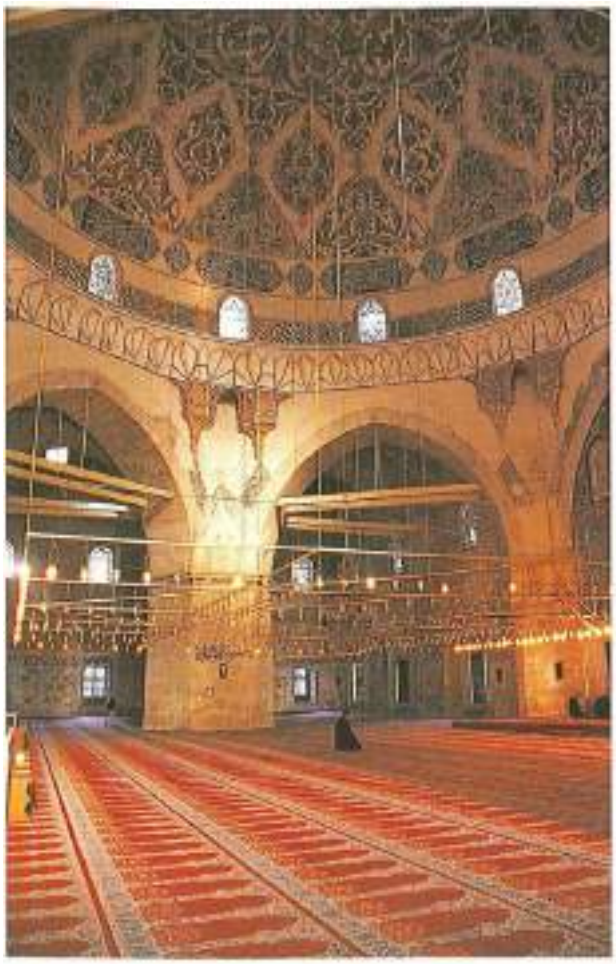
Tire Yeşil İmaret Camii plânı

dilimli yarım kubbe ile örtülü mihrap bölümü ve birer kapı ile geçilen kubbeli ocaklı yan odalardan ibarettir. Beş gözlü son cemaat yeri köşelerde paye, arada, devşirme basit başlıklarla dört granit sütun üzerine tuğladan sivri kemerlerle cepheye oturmaktadır. Portal ve yan nişler mukarnaslı, portal yaşmağı harap durumdadır. Doğu yanda firûze ve mor renk sırlı tuğlalarla baklava örneği süslemeli, gösterişli minare yerden başlamakla beraber merdiveni duvar içinden geçmektedir. Mihrap nişi keskin dilimli kemeri ile Dunaysır Ulu Camii'ndeki yuvarlak dilimli Artuklu mihrabının değişik bir şeklini göstermektedir. Asıl mihrap bir metreden fazla derinlikte tavanı mukarnaslı bir girinti içinde olup dışarıya küçük bir penceresi vardır. Mihrabın dilimli kemeri iki yanda dört kenardaki nişlerde takrarlanmış, ayrıca bunların zemini çeşitli renkte rumîlerden kalemişi birer daire madalyonla doldurulmuştur.

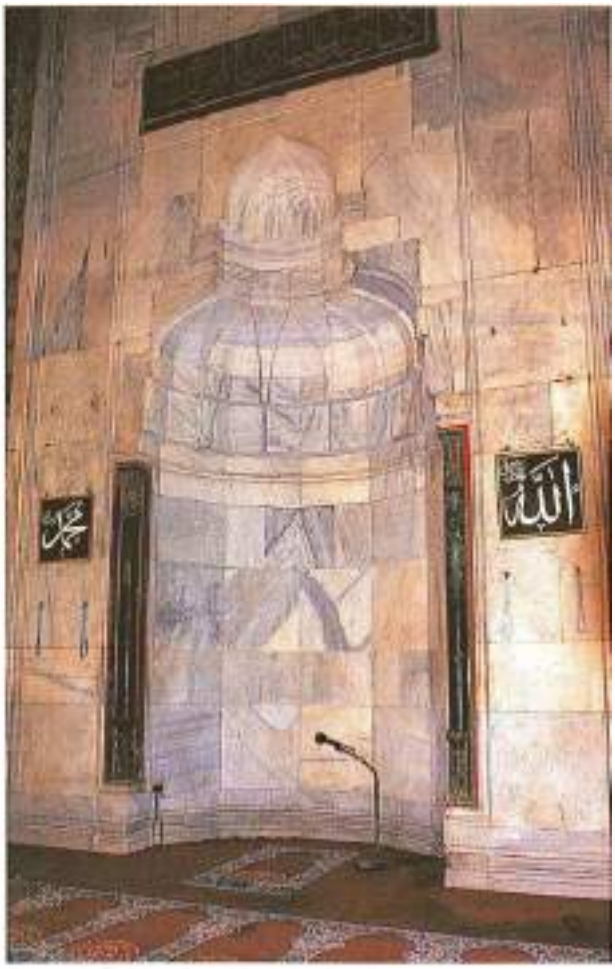
Cümle kapısı ve yan odaların kapıları her kanatta tek parçalı üçer pano halinde birbirinden farklı kıvrık dal, palmet, lotus, rumî ve geometrik örneklerle dikkati çeker. Bunlar kalemişleri ile rekabet halindedir.

Moloz taş duvarlardan dış yapıya karşılık içinin zenginliği ve mimarî kalitesi ile Yahşi Bey'in Yeşil İmaret Camii büyük kubbeye aynı genişlikle bağlı yarım kubbesi ile, Ankara Karacabey Camii kubbeleri yerinde kalmadığından, ilk başarılı denemedir denilebilir. Evliya Çelebi caminin Mevlevihane'den çevrildiğini bildirmektedir.

Ters T plânlı camilerin gelişmesi içinde kalan bu değişmeler, yarım kubbenin ortaya çıkması ve diğer tek kubbeli camiler, XV. yüzyıl ortalarına kadar devam eden mimarî görünüşlerdir. Fakat **Edirne**'de, Sultan II. Murat'ın 841-851 (1437-1447) arasında, on yılda yaptırdığı **Üç Şerefeli Cami**, Osmanlı mimarîsinin normal gelişme imkânlarını aşıp beklenmeyen, şaşırtıcı bir sanat eseri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapı yüz yıl sonra Mimar Sinan tarafından ortaya atılan, camilerin ana fikrini gerçekleştiren bir öncü olarak fevkalâde önemlidir. Yanlarda ağır altıgen payelere, giriş ve kıble tarafında, duvarlar boyunca sıralanmış altı sivri kemer üzerine oturan 24,10 m. çapındaki kubbe, yanlara doğru 10.50 m. çapında ikişer kubbe ile genişletilmiş, aradaki üçgen boşluklara mukarnas konsollarla birer küçük kubbe yerleştirilmiştir. Böyle bir plân şeması, Türk sanatında ilk defa ortaya çıkmış olup, yatık dikdörtgen

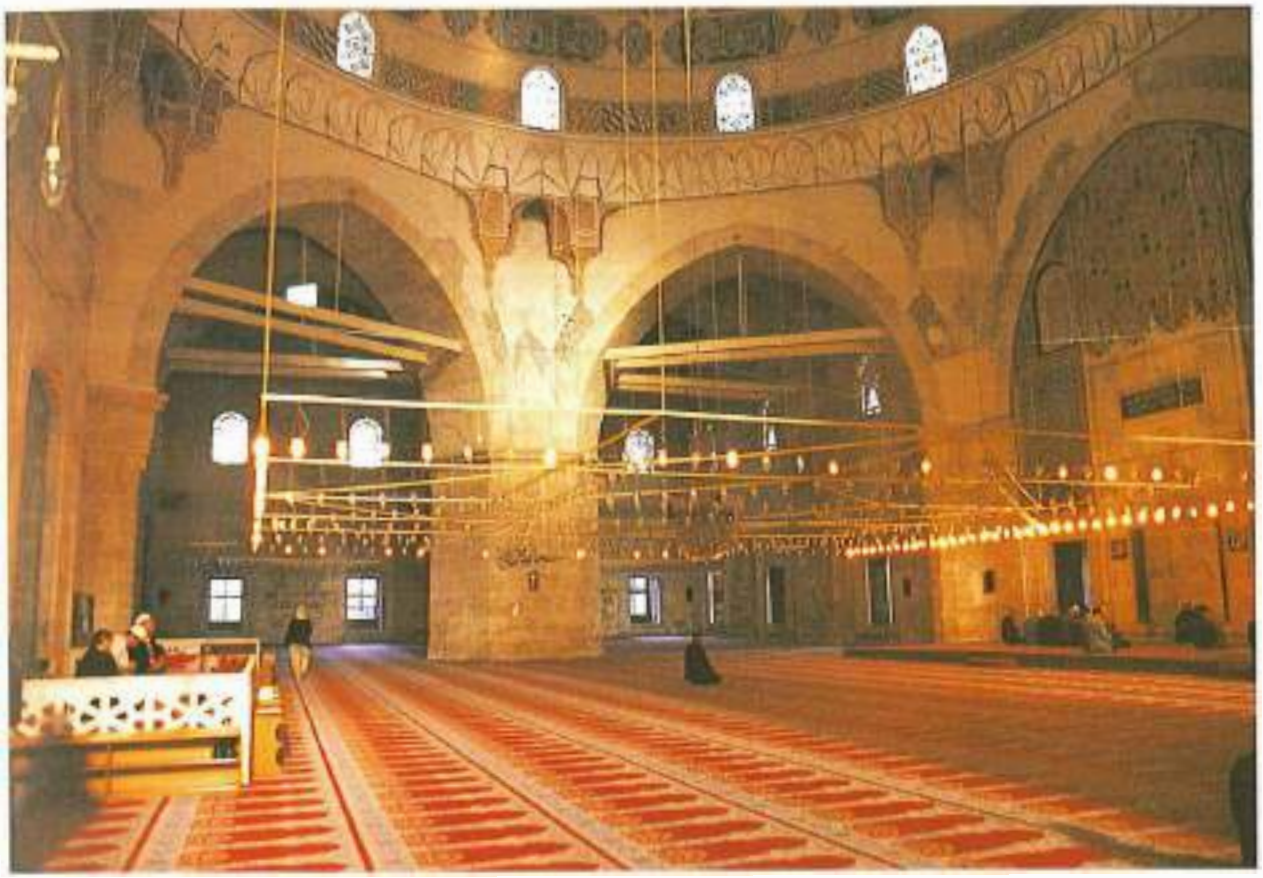
Edirne Üç Şerefeli Camii içi

Edirne Üç Şerefeli Camii mihrabı

biçiminde, camiler için ideal, geniş, abidevî bir mekân fikrinin gerçekleşmesini göstermektedir. Dıştan 24 köşeli kasnağa oturan büyük orta kubbeyi destekleyen altı payanda kemeri, ilk defa burada tatbik olunmuştur. Ortasında şadırvanı ile, dikdörtgen biçiminde revaklı avlu, ilk âbidevî örnek olarak, cami ile kaynaşmış bir bütün halindedir. Cami 1165 (1752) depreminde çok harap olmuş, iç ve dışında yedi kubbesi ve şerefelerine kadar dört minaresi yıkılmış, 1177 (1764)'de Sultan III. Mustafa tarafından esaslı şekilde çok başarılı olarak tamir ettirilmiştir. Ayverdi'nin araştırmalarına göre son cemaât yerinde minarelerin devrilmesi ile çöken tekne tonozlar yerine oval ve yuvarlak kubbeler yapılmış, bir köşede çapraz tonoz, bir köşede kubbe olması gibi aksaklıklar doğmuştur. Buradaki kalemişleri de tamamen yeni olup, minarelerde de mukarnaslı şerefeler yerine sade şerefeler gelmiştir. Son cemaât yerinin yuvarlak ve oval, çeşitli boyda yedi revak kubbesi, bir vuzuhsuzluk eseri olup tamirde değişmiştir. Bununla beraber avlu revaklarının onbeş kubbesi, orijinal kalemişleri, kemerlerin ahenkli düzeni ile içinden bakınca sürükleyici bir mimarî kuvveti vardır. Beyaz mermer ve granitten hepsi monolit olan sütunlar üzerinde birbirinden farklı, köşeli damla veya sarkıtlı mukarnas başlıklar hep beyaz mermerden işlenmiştir.

Her üç tarafında Selçukluları hatırlatan gösterişli portaller açılmış olmakla beraber son cemaât yerine açılan daha yüksek ve büyük cümle kapısı bütün diğer portalleri gölge-

Edirne Üç Şerefeli Camii içi

de bırakmaktadır. Ortası büyük sarkıtlı zengin mukarnaslı portal yaşmağının altında bir kûfî, bir sülüs ve kıvrık dal süslemeli girift kitabe başlıbaşına bir âbidedir. Sade, mukarnas yaşmaklı yan nişlerin üst tarafında mermer oyma kıvrık dal süsülemeli değişik istifli âyet ve hadis kitabeleri birer tablo kadar güzeldir. İlk defa dört minareli olarak yapılan camide, avlunun köşelerinde burmalı, kaval yivli, baklavalı ve üç şerefeli zikzaklı minareler birbirinden farklıdır. Minarelerin hepsi tam yerine oturmuş ve cami mimarîsi ile ahenkli bir bütün haline gelmiştir. Üç şerefeli minare gövdesi beyaz taş üzerine kırmızı taştan zizak kuşaklarla çevrilmiş, oniki köşeli kaidenin dışa bakan sekiz kenarı Bursa kemerli sağır nişlerle teşkilâtlandırılmıştır. İki renkli taştan yivlerle burmalı minarede ise sekizgen kaidenin her kenarında uzun sivri kemerli sağır

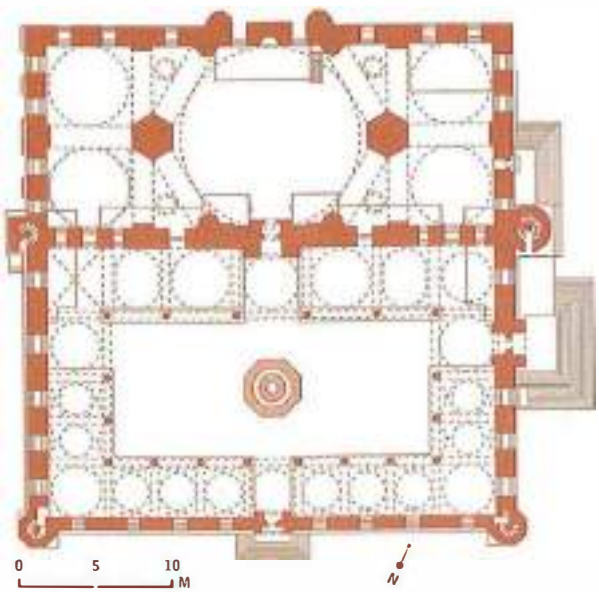
Edirne Üç Şerefeli Camii minberi

Edirne Üç Şerefeli Camii pencere alınlığı

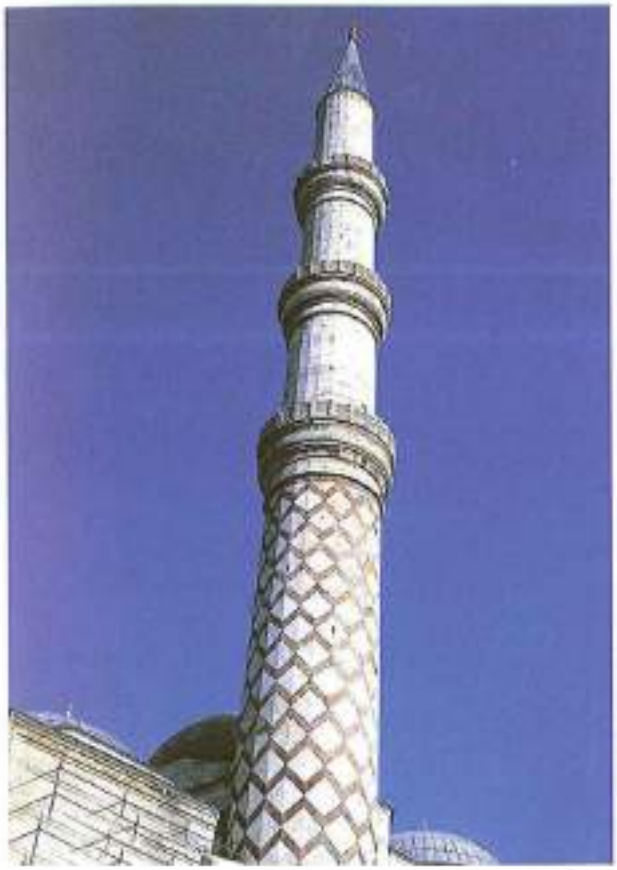

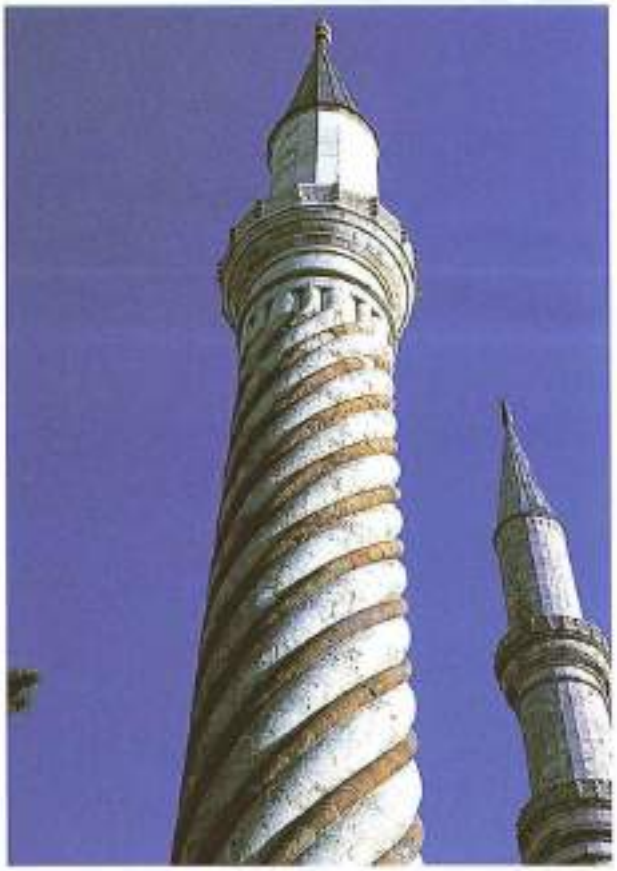
Edirne Üç Şerefeli Camii revak kubbesinde kalem işleri

Edirne Üç Şerefeli Camii plânı (Ayverdi)

nişlerin altındaki zarif başlıklı sütuncukları arasında iki renkli taşlarla üç dilimli kemerlerden birer pencere motifi vardır. Sivri kemerlerin üstünde ayrıca taşa kakma ince bir lotus palmet kuşağı dolanıyor. Birinci şerefeye üç, ikinciye iki yoldan, üçüncüye tek merdivenle çıkılan 6 m. çapında ve 67.75 m. boyundaki Üç Şerefeli, o zamana kadar yapılan en yüksek minare olarak camiye adını vermiş olup, ancak 127 yıl sonra Selimiye'nin 70.89 m. boyundaki minaresi bu yüksekliği aşabilmiştir. Avlu pencerelerinden ikisinin alınlıklarında lâcivert ve beyaz çinilerle Sultan Murat'ın adını taşıyan kitabeler vardır. Zemindeki spiral kıvrık dallar Haliç işi seramik dekorlarının öncüsüdür. Revak kubbelerinde boyaları tazelenmiş olmakla beraber; orijinal kalemişleri kalmıştır. Bazılarının etek ve pandantiflerinde görülen rokoko süslemeler dışında

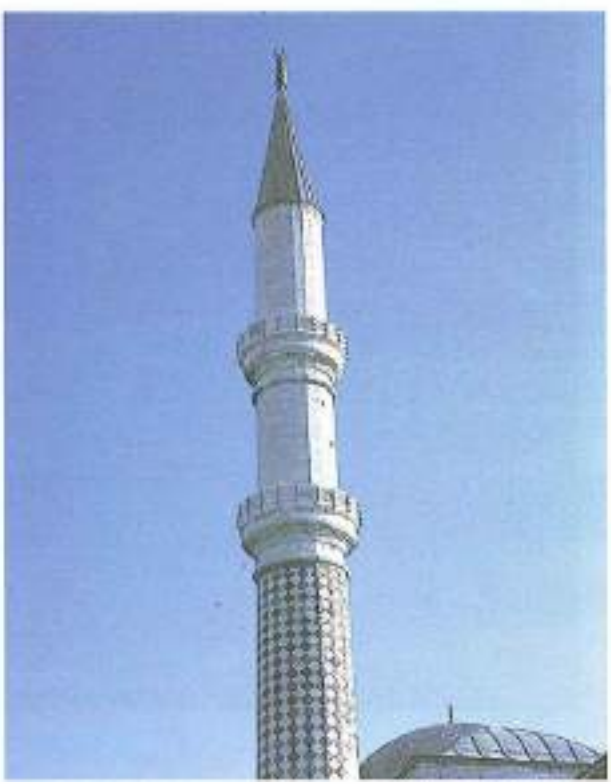

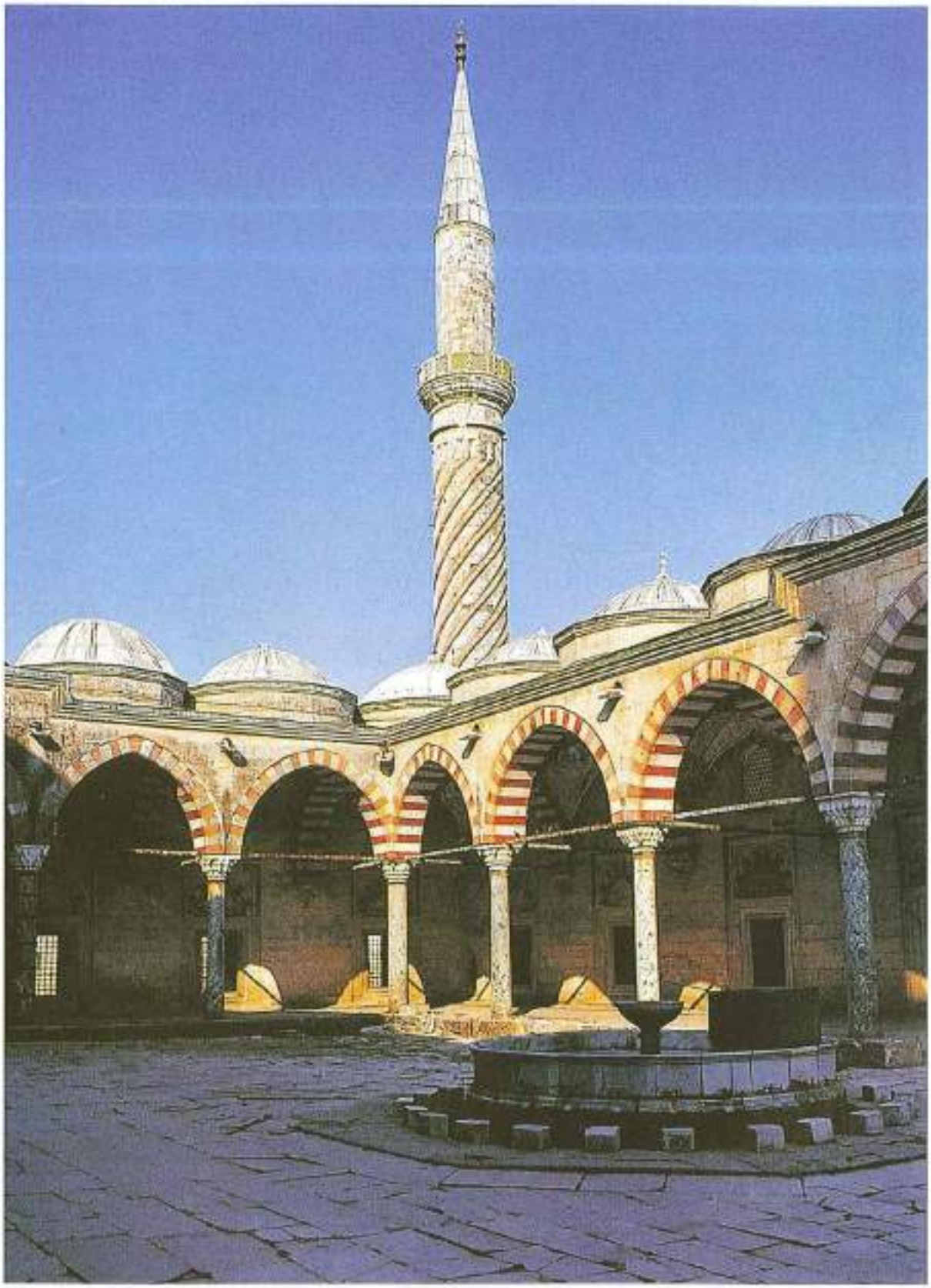

Edirne Üç Şerefeli Camii minareleri

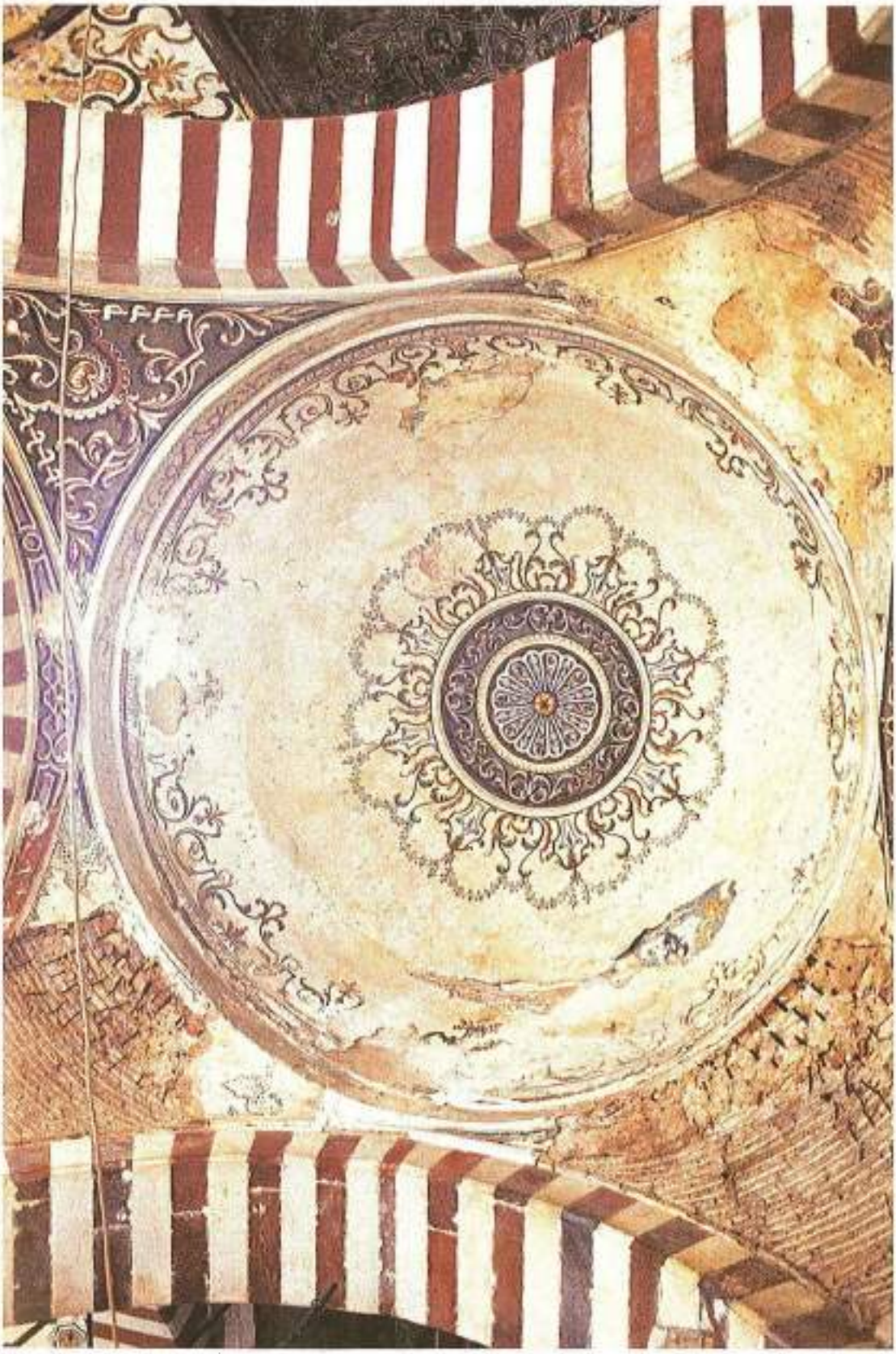
14 revak kubbesinin içini ve göbeklerini dolduran kalemişleri kırmızı, beyaz, sarı ve lâcivert renklerin hâkim olduğu kıvrık dallı rumîler ve geometrik süslemelerle göbek yazılarındaki erişilmez istif bakımından birer şaheserdir. Bunlar Bursa Yeşil Cami'den ve Edirne Muradiye Camii'nden sonra, üçüncü sırada gelen en eski örneklerdir. İçerde, büyük kubbenin mavi renkte zevksiz süslemeleri XVIII. yüzyıl sonundan, daha da çirkin olan mihrap duvarındakiler 1935'den kalmadır.

Dış tarafta portallerin ve revaklı avlunun bu zenginliği ve göz kamaştıran ihtişamı yanında caminin içi sönük kalmaktadır. Sade mermerden üç dilimli mihrap nişinin köşe sütunları koyu yeşil porfirdendir. Minber de tamamen mermerden fakat sade, işlemesizdir. Büyük kubbedeki kitabe kuşağı ile yan kubbelerde bazı kalıntılar dışında eski kalemişle-

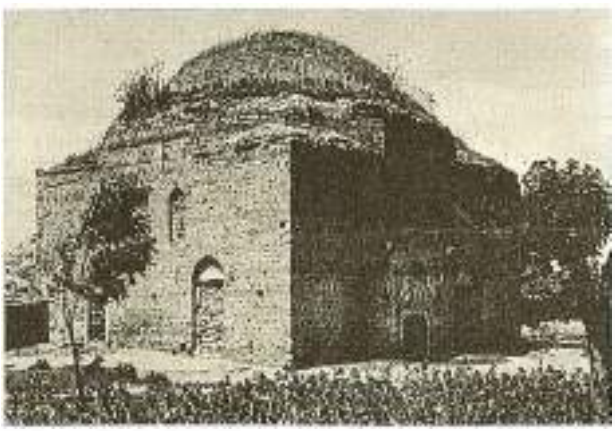
Edirne Üç Şerefeli Camii avlu revakları

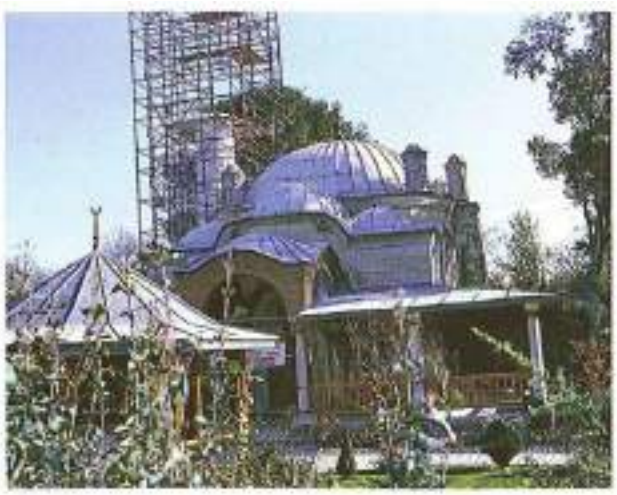
Edirne Üç Şerefeli Camii avlu revak kubbesi

ri de yok olmuştur. Avlu revaklarındakilere bakarak bunların da en az aynı zenginlikte cami içini süslemiş olması lâzım gelir. Bu durumda inanılmaz güzellikte pencere ve kapı kanatları yegâne süslemeler olarak kalmaktadır. Çoğu cevizden ve kündekârî olarak yapılmış kanatların her biri üçer panoludur. Üstteki küçük pano sülüs ve kûfî yazılı, ortadaki büyük pano ile alt pano daima değişen geometrik yıldızlar, girift geçmeler, bazen palmet, kıvrık dal ve hatayî motifleri ile çok kaliteli bir işçilik gösteriyor.

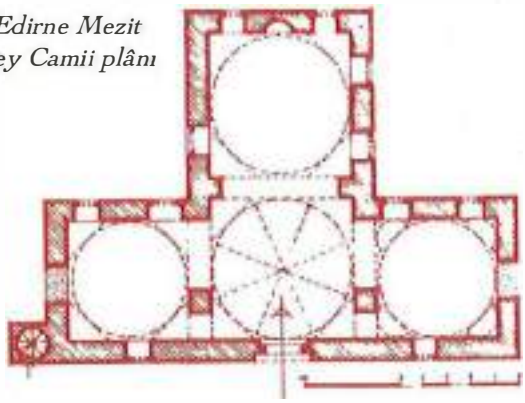
Üç Şerefeli Cami, Osmanlı mimarîsinde, çok büyük bir atılış olmakla beraber, henüz toplu bir mekân birliğinden uzaktır. Büyük kubbeyi taşıyan kemerlerin çok aşağı sarkması, mekân etkisini azaltıyor. 5.50 m. kalınlığındaki payeler, yan kubbeleri taşıyan basık kemerlerin yarısı genişliğindedir. Bu yüzden yan nefler ayrı mekânlar gibidir. Büyük kubbe, tam cami yüksekliğinin yarısından daha aşağı iniyor. Bunun yanında, ışık da az olduğundan, mekân ağır ve loş bir etki yapar. Bununla beraber, yatık dikdörtgen camide, altı köşe üzerine büyük kubbeli asıl mekân, bunun yarı çapından küçük ikişer kubbe ile yanlara doğru genişletilerek yepyeni bir plân fikri getirmiştir. İçten tamamı ile hâkim olan büyük kubbe, dıştan da, ortaya bağlı küçük kubbelerle, büyük Osmanlı camilerinin piramid kitle etkisine hazırlayıcı bir rol oynamaktadır. Burada, enine genişletilen toplu mekân fikri, bir başlangıç halinde olup, yüz yıl sonra Mimar Sinan tarafından geliştirilmiştir. Dış cephelerde, iki katlı pencerelerle Bursa camilerinin etkileri varsa da tamamı ile kesme taştan yapılmış, çok ölçülü renkli taş süslemelerle zenginleştirilmiş caminin abidevî kuvveti çok daha fazladır. Bütün araştırmaları ve yenilikleri ile büyük Osmanlı camilerinin gelişmesini hazırlayan bu caminin adı bilinmeyen mimarı, Konyalı olup felçli idi. Fatih devrinde yazılan Hikâyet Beşir Çelebi Tarih-i Edirne'de bu konuda "Ol zamanda bir mimar var idi gayet üstad-ı cihan idi ve Pehlivan-ı zaman idi fe amma ayakları mefluc idi her ne yere gitse tezkere ile giderdi merhum ve mağfur un ileyh Sultan Murat Han Üç Şerefeli Camiin bina etmiştir" diye bilgi vermektedir. Asıl portaldeki iki satırlık arapça kitabe tamamlanma tarihi olarak 849 (1445) yılını veriyor. Fakat burada neyin tamamlandığı belli değildir. Belki portal kemerinin bağlanması ile ilgilidir. Ayrıca yan kapılarda parçalı mermer üzerine boya ile yazılmış arapça kitabelerden ise ebced hesabı ile caminin 841 (1437)'de başlayıp 851 (1447)'de on yıl içinde tamamlandığı anlaşılmaktadır ki akla yakın gelen de budur. Sultan II. Murat'ın saltanatının son yıllarına doğru yaptırdığı bu cami ile

Edirne Mezit Bey Hamamı

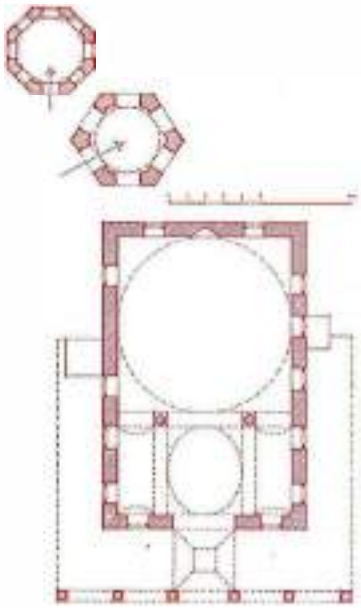

Edirne Darül Hadis Camii restorasyon sırasında

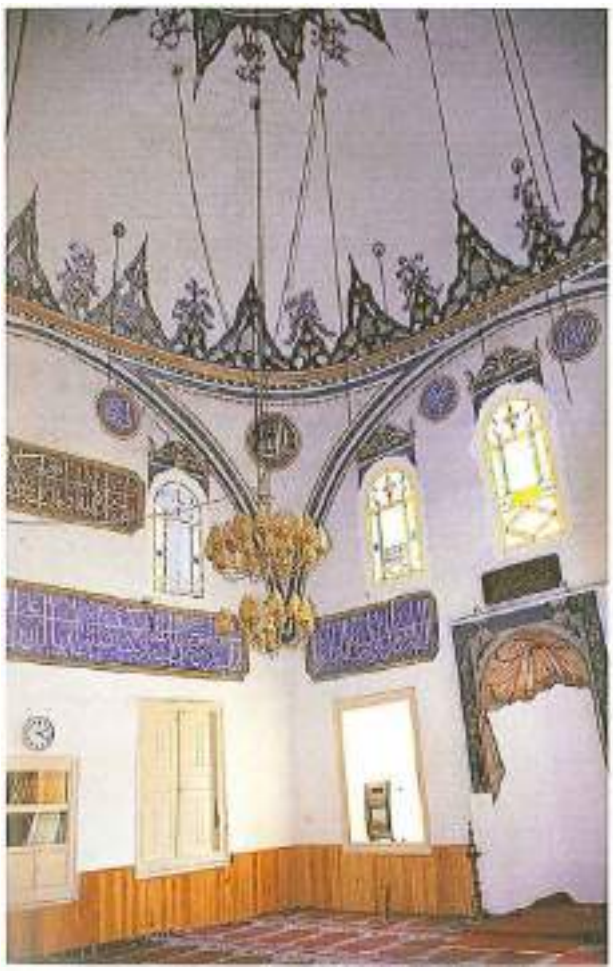

Edirne Mezit Bey Camii plânı

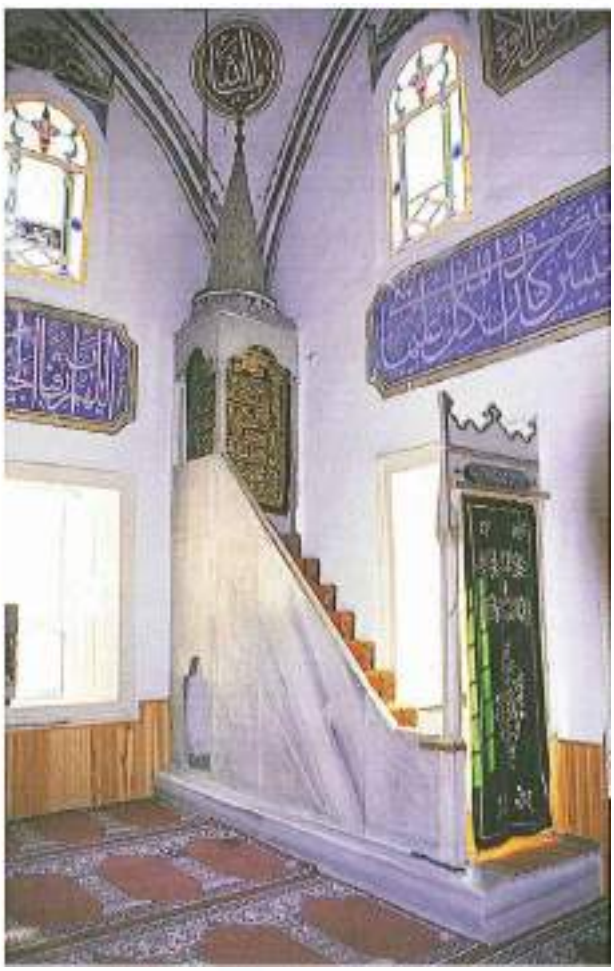
Muradiye Camii başta olmak üzere gördüğümüz diğer camilerle yine kanatlı gruptan 844 (1442) tarihli Mezit Bey veya Yeşilce Camii, Darül Hadis (1435) ve bunlara bağlı diğer yapılarla Edirne şehri zenginleştirilmiştir.

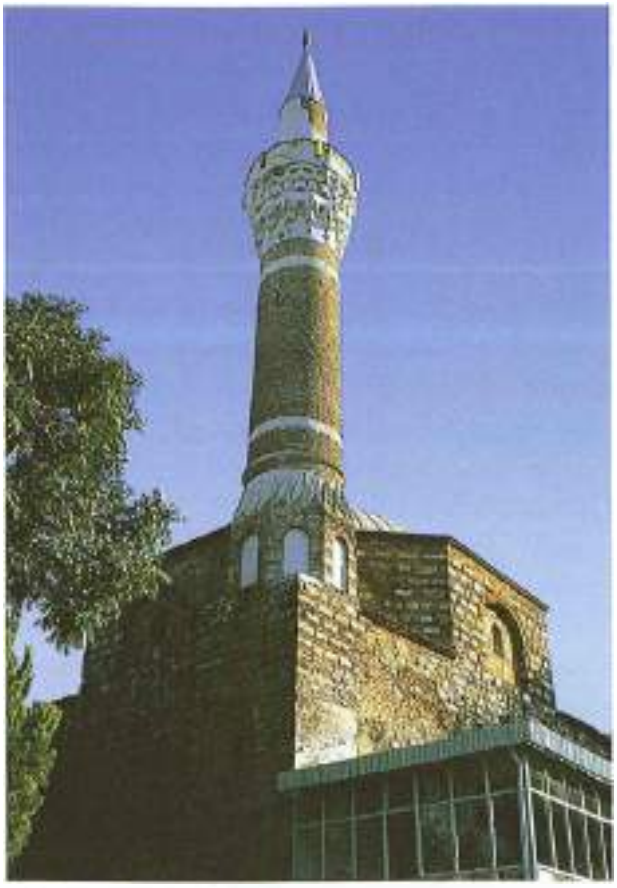
Edirne Darül Hadis Camii türbeleri ve plânı

Edirne Darül Hadis Camii iç ve mihrap

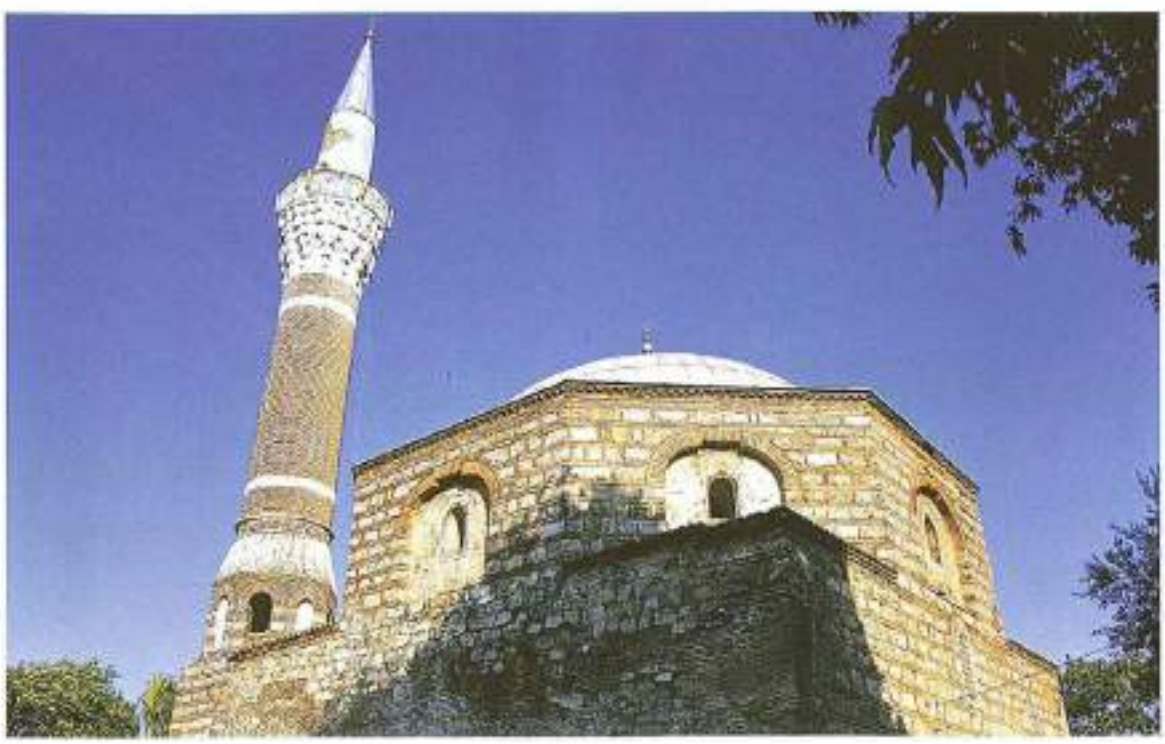
Edirne Darül Hadis Camii minber

Gölmarmara Şahuban Camii

Manisa'nın Akhisar kazasına bağlı Gölmarmara nahiyesinde Şahuban (Kadın) Camii XV. yüzyıl başlarından kalmış olup Sarı İbrahim Paşa'nın kızı Şahuban Hatun tarafından yaptırılmıştır. 1218 (1803) tarihli tamir kitabesi vardır. Kesmetaş-tuğla örgülü duvarlar üzerine 11×11 m. lik kare yapı çok alçaktan başlayan mukarnas dolgulu pandantifler üzerine prizmatik üçgenlerle oturan bir kubbe ile örtülü olup, üç kubbeli son cemaat revakı yıkılarak yerine düz kiremit çatılı ahşap bir sundurma yapılmıştır.

Altta beşgen, üstte stalaktik nişli mihrap beyaz badana ile bozulmuştur. Ahşap minber geç devirde yapılmış olmakla beraber korkuluk ve kürsü kısmında geometrik geçmeli klasik şebekelerle süslüdür. Yan duvarlar dilimli kemerlerle iki eşit bölüm halinde düzenlenmiştir. Girişte ise bunlar kapı üzerindeki dilimli ve daha alçak kemerli çerçevenin iki tarafında birer sivri kemer şeklindedir. Sekiz köşeli yüksek kasnak yedi pencereli olup, yuvarlak kemerli pencereler, Bursa kemerli niş-

Gölmarmara Şahuban Camii

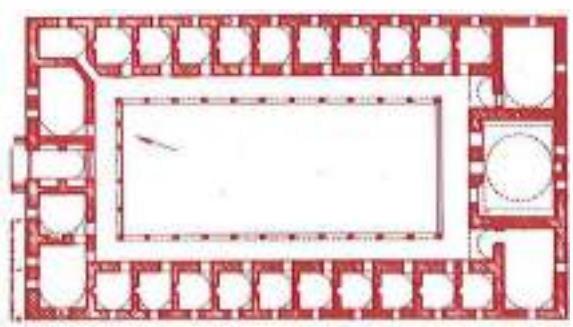
ler içerisine yerleştirilmiştir. Tuğla minare girişin doğu köşesinden sekiz köşeli ve nişli kaide (kürsü) üzerinde üçgenli geçişle (pabuç) silindirik gövde halinde yükselmektedir. Mukarnaslı şerefe ve üçgenli geçiş beyaz sıvalıdır. Her tarafı beyaz badanalı ve yağlı boyalı camide, duvarları bölen dilimli kemerlerden başka süsleme görülmez.

Gölmarmara Şahuban Camii

Aslında külliye olarak yaptırılan camiden yalnız moloz taş ve tuğla örgülü duvarlarla Bursa kemerli ve tonoz örtülü harap bir oda kalmış olup depo işi görmektedir. 1927 de yıktırılan bu **medrese** karşılıklı iki sıra odalar, sokak tarafında altta dükkânlarla iki katlı bir yapı olup, ilk dünya savaşına kadar öğretime devam ediyordu.

II. Sultan Murat'ın 1451'de ölümüne kadar Osmanlı mimarisinde camilerde olduğu gibi, medrese, türbe, han, bedesten gibi diğer yapılarda da yeni üslûbun dinamik gelişmesi açıkça bellidir. Medreselerde, Selçuklular'ın büyük ölçüde abidevî yapılar yerine, devrin pratik ihtiyaçlarını karşılayan, yeni öğretim şartlarına uygun değişik plânlar görülür. **Bursa'da Hüdavendigâr Camii**'nin üst katındaki **medrese**, tek orijinal örnektir. **Bursa**'da **Yıldırım Bayezit**'in 1400'den kalan **medresesi**, Selçuklu medreselerinin sadeleştirilmiş şekli ile şadırvanlı uzun dikdörtgen (8.50×28 m.) bir avlunun iki tarafında revak ve hücreler, kubbeli büyük bir eyvan ve kubbeli hol biçiminde bir giriş yerinden ibarettir. Kesme taş ve tuğla sıralarından, gösterişli bir duvar ve kemer örgüsü vardır. İlk Osmanlı hastahanesi diyebileceğimiz **Yıldırım Bayezit Darüşşifası** çok haraptır. Şadırvanlı, dikdörtgen geniş bir revaklı avlu etrafında tonozlu odalar ve kubbeli büyük bir dershaneden ibarettir. Yalnız Merzifon yakınında Gümüş kasabasında 815-818 (1413-1415) tarihli **Hacı Halil Paşa**

Bursa Yıldırım Darüşşifası plânı

Bursa Yıldırım Darüşşifası avlusu

Bursa Yıldırım Darüşşifası

Bursa Yıldırım Darüşşifası giriş kapısı

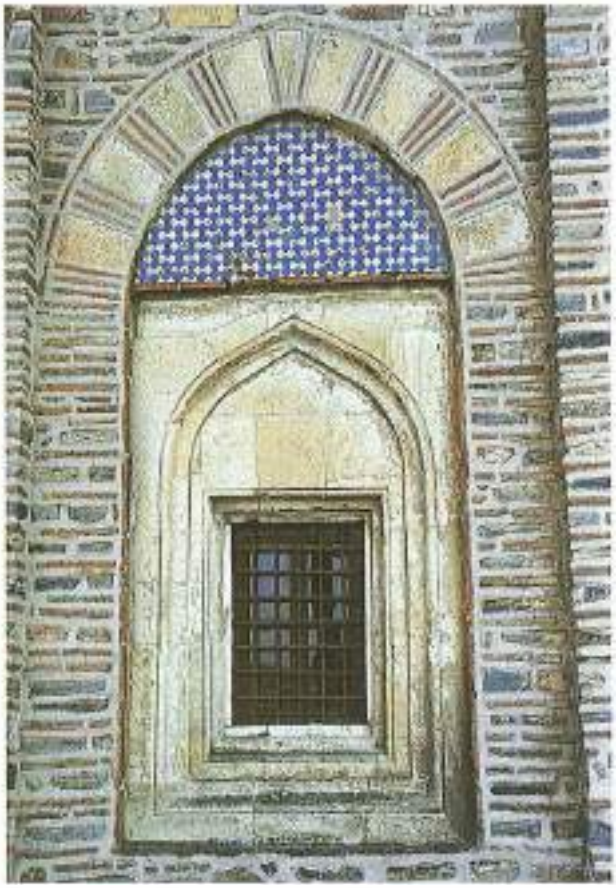

Bursa Yeşil Medrese portali

Bursa Yeşil Medrese portal çini işlerinden detay

Medresesi'nde Selçuklular'ın kubbeli medrese plânı bazı değişikliklerle bir defaya mahsus olmak üzere yeniden değerlendirilmiştir.

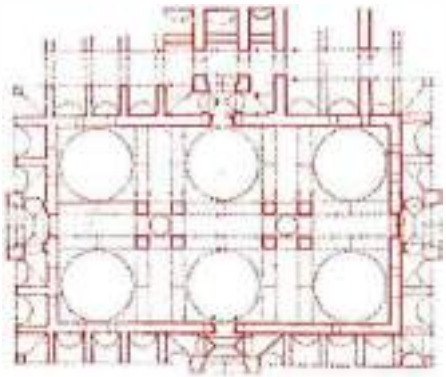
Bursa Yeşil Medrese cephesinden pencere

Çelebi Sultan Mehmet'in yine tuğla ve kesme taş sıralarından, gösterişli Yeşil Medresesi'nde, klâsik medrese plânına göre, yekpare mermerden fıskiyeli havuzlu geniş dikdörtgen bir avlunun etrafını üç taraftan çeviren kubbeli revaklar, güneyde 12 m. çıkıntı yapan önü açık büyük kubbeli dershane vardır. İki yandaki ayna tonozlu hücrelerin ortasında, geniş tekne tonozlu dilimli kemerli birer eyvan bulunuyor. Batı eyvanının tonozu geometrik örgü biçiminde firûze ve beyaz çinili olup kare göbekle süslenmiştir. Yeşil Medrese bugün müze olarak kullanılmaktadır.

Osmanlılar'ın ilk zamanlarında kare veya sekizgen gövde üzerine, konik veya piramid çatılı kümbetler görülürse de, Bursa'dan sonra artık kubbeli türbeler hâkim olmuştur.

İlk Devirdeki Han, Bedesten ve Hamamlar

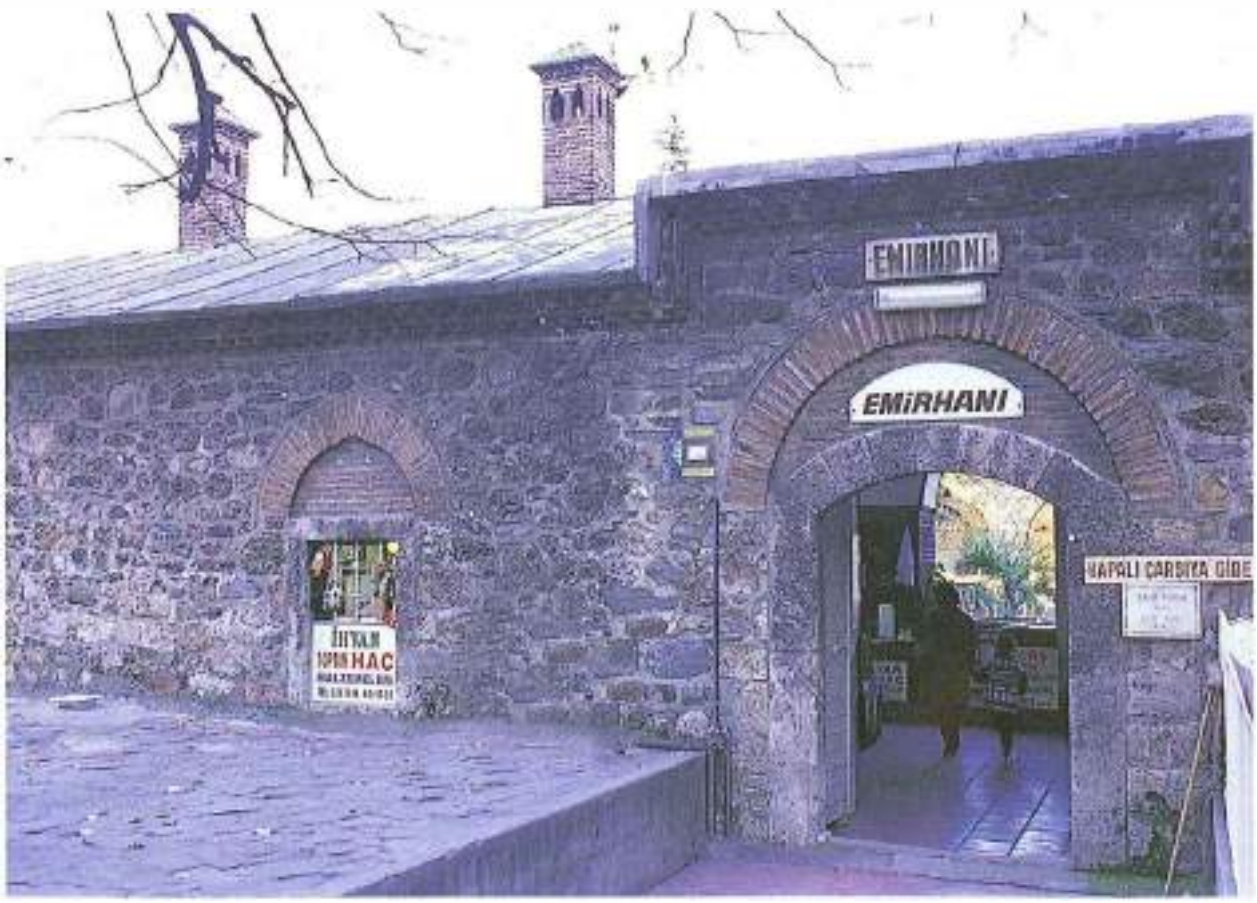
BURSA'da Orhan Gazi tarafından çarşı binaları ile birlikte yaptırılan **Emîr Hanı** kesmetaş tuğla örgülü duvarlarla kare bir avlu etrafında kalın payeler üzerine uzun tonozlarla örtülü iki katlı sivri kemerli revaklar ve bunlar arkasında sıralanan tonozlu odalardan meydana gelmiştir. Üst kat revaklarının dört köşesinde birer kubbe vardır. Şehir içi hanlarından beklenen bütün pratik ihtiyaçları karşılayabilen bu hanın alt katında penceresiz eşya depoları, üst katında pencereli ve ocaklı odalar yer almıştır. Dükkânlar iki yanda dışarı bakan beşik tonozlu gözlerden ibarettir. Arkasındaki ahır uzunlama bir tek tonozla örtülüdür.

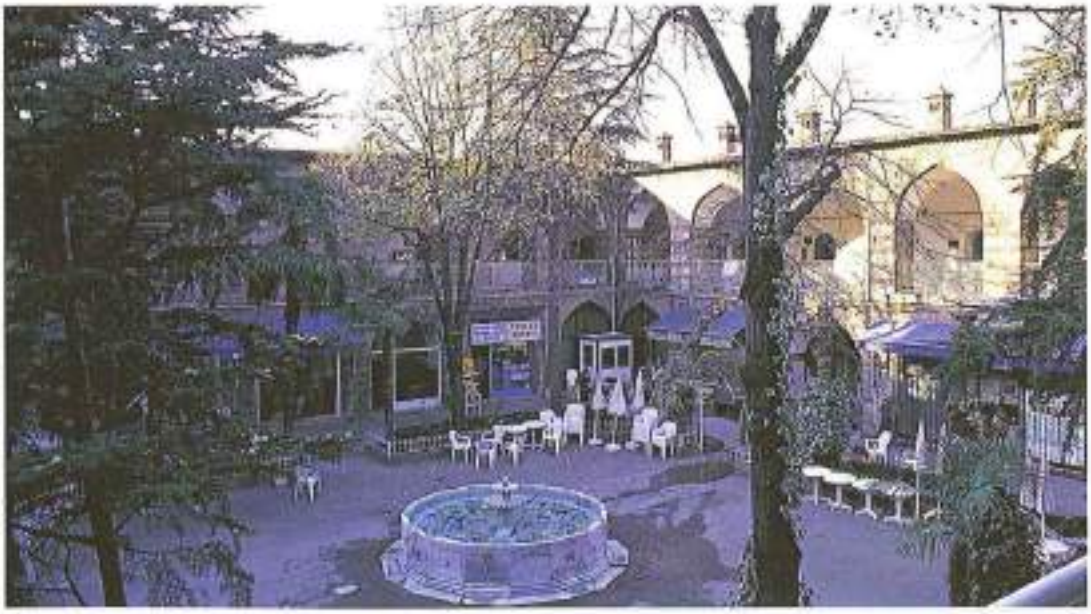
Bursa Emir Hanı plânı

Bursa Emir Hanı plânı (Güran)

Bursa Emir Hanı

Bursa Emir Hanı iç avlu

Büyük önemi ilk defa Ayverdi tarafından ortaya çıkarılan bu hanın plânı onun isabetle belirttiği gibi devrine göre inanılmaz bir gelişme ile Osmanlı ülkesinde daha sonra yapılan bütün hanlara esas olmuş, yalnız büyüklük zenginlik ve cephe süslemeleri bakımından değişmeler görülmüştür. Çok harap durumda ve yangın geçirmiş halde iken aslına göre tamir edilmiş olan Emir Hanı Selçuklu devrindeki büyük kervansarayların Osmanlı üslûbunda bir karşılığıdır denebilir. Erken Osmanlı hanlarından diğer bir âbide Bursa - Ka-

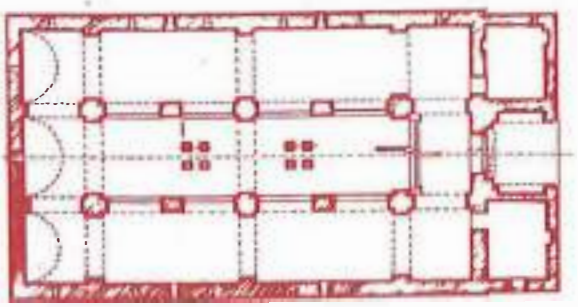
Bursa-Karacabey yolunda Issız Han

Issız Han portal kitabesi

Issız Han iç görünüş

Bursa-Karacabey yolunda Issız Han plânı (Ayverdi)

racabey yolunda, Apolyont gölü kuzeyinde Ulubad yakınında Yıldırım Beyazıt zamanından İne Bey Subaşı tarafından yaptırılan 787 (1394) tarihli Issız Han, 42×22 m. büyüklükte kesme taştan on ayak üzerine ortada yüksek, yanlarda alçak üç tonozlu bir yapı olup dıştan meyilli bir çatı ile örtülüdür. Daha yüksek olan orta tonozun altında dörder sütun üzerine, iki baca yükselmektedir. Dar cephenin ortası, hafif sivri kemerli bir portal

Issız Han ocak

şeklinde olup, bu girişin iki yanında birer oda, kapının üstünde de mermer kitabe vardır. Tuğla tonozlar çok temiz bir işçilik gösterir. İlk devirden bu çeşit tek eser olan Issız Han, Selçuklu kervansaraylarının Osmanlı üslûbunda küçük bir devamıdır.

Osmanlılar'da ilk bedesten ise Yıldırım Bayezit tarafından yine Bursa'da yaptırılmış ve bütün sonraki Osmanlı bedestenleri için örnek olmuştur. Altı kare paye üzerine 14 kubbeli orta bölüm, tonoz örtülü 32 depo, 4 kapı ve dışa bakan tonozlu 68 dükkânla çevrilmiştir. Duvarları bir sıra kesme taş, üç sıra tuğla örgülü bedesten son yıllarda esaslı bir tamir geçirmiştir.

Edirne Bedesteni

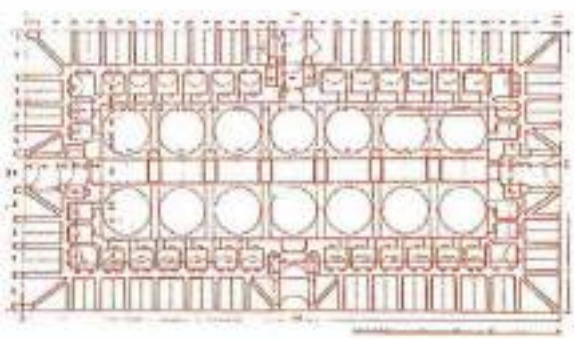

Edirne Bedesteni kuzey girişi

Bunun bir benzeri ve plânı daha gelişmiş olan Edirne Bedesteni Eski Cami'ye vakıf olarak Çelebi Sultan Mehmet tarafından yaptırılmıştır. Burada altı paye üzerine ondört kubbeli orta bölüm içten tonoz örtülü depolar, her kenarın ortasından açılan tonozlu giriş yerleri ve dıştan dükkânlarla da daha büyüktür. Ayverdi'nin tespitine göre yine plân-

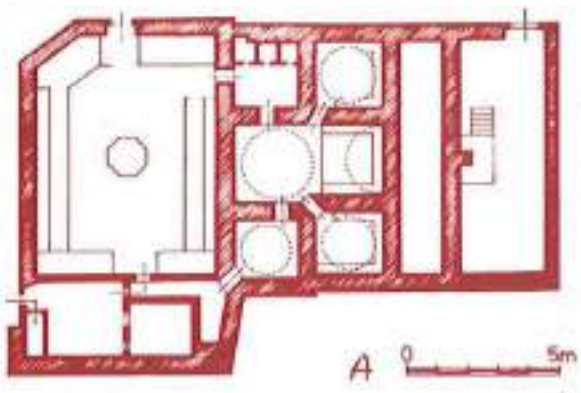
Edirne Bedesteni

Edirne Bedesteni plânı (Ayverdi)

ları Bursa'dakine benzemekle beraber **Tekirdağ** ve **Gelibolu bedestenleri** daha küçük, İstanbul bedestenleri ise plânları daha toplu ve daha büyük ölçüdedir.

Hamamlarda da durum aynı olmuştur. Daha **Bursa**'da **Orhan Gazi**'nin yaptırmış olduğu çifte **hamamda** gelişmiş halde bir plân şeması ortaya konulmuş, daha sonra bunun esası değişmeden yalnız büyüklük ölçüsü, yapı kalitesi ve mimarî süslemeleri bakımından gelişmeler olmuştur. En doğru plânı yine Ayverdi tarafından çizilen Orhan Hamamı'nda erkekler soğukluk kısmı, üçgenler üzerine 12 m. çapında bir kubbe ile örtülü olup girişi kuzey taraftandır. Ilıklık kubbesi ise 6,5 m. çapındadır. Dört eyvanlı ve köşelerde kubbeli halvetlerle sıcaklık, sonraki bütün hamamlara ve klâsik hamam mimarîsine örnek olmuştur. Kadınlar kısmı soğukluğu 10 m.den biraz fazla çapta üçgenlere oturan kubbe örtülü olup girişi güneydendir. Ilıklık erkekler kısmındakinin yarısı kadar olup arka arkaya iki halvete bağlanır. Halvetlerin kubbeleri zengin Türk üçgenleri üzerine oturmaktadır. Kadınlar kısmının plânı daha sadeleştirilmiştir. Orhan Hamamı birçok tahripler ve yangınlar yüzünden devamlı tamirler geçirmişse de esası bozulmamıştır.

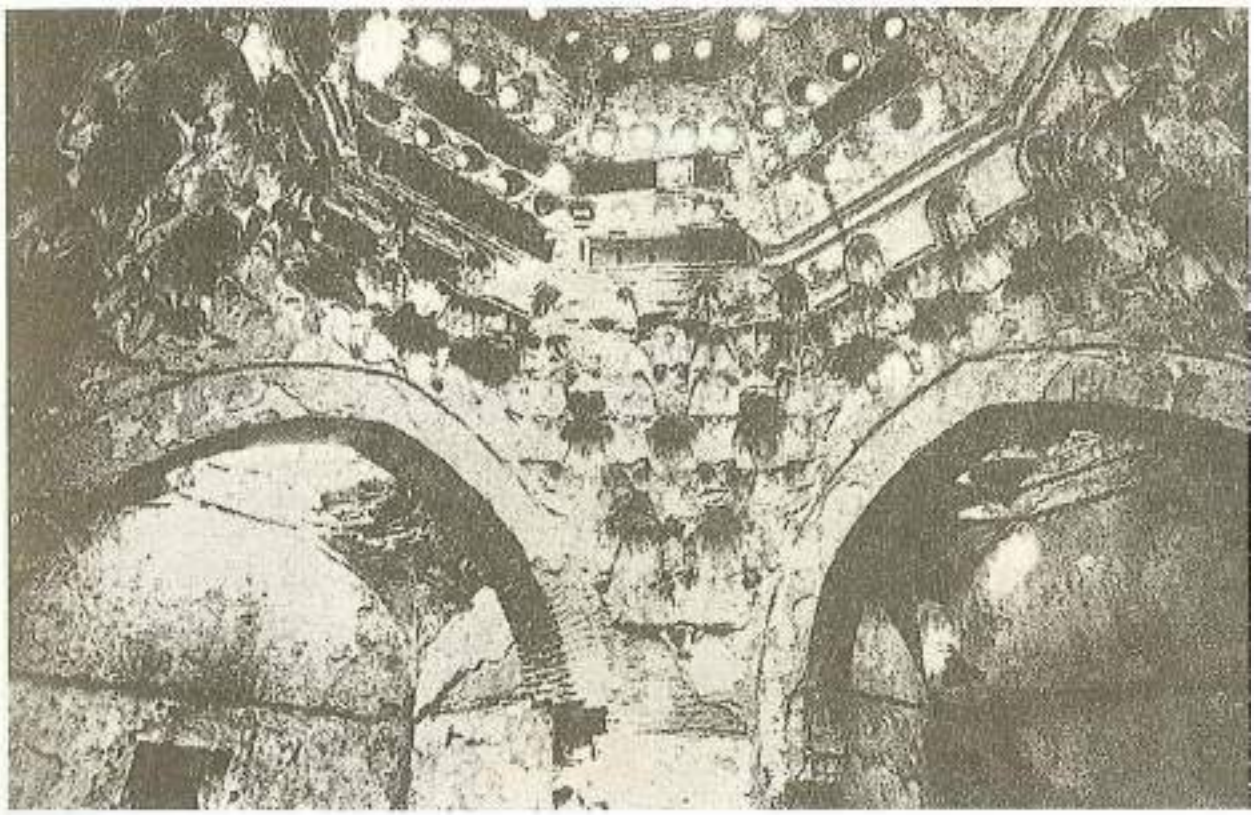

Bursa Orhan Hamamı plânı (Ayverdi)

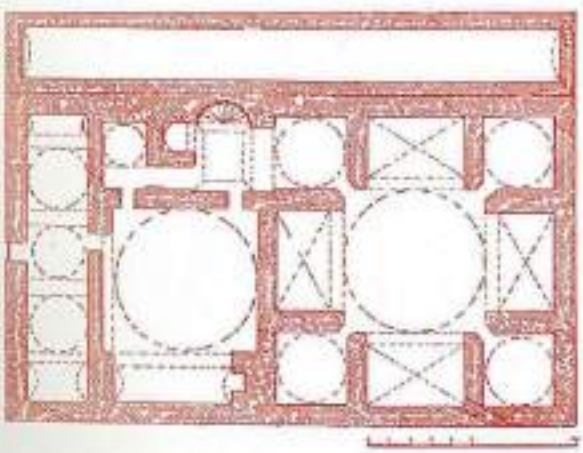

Bursa Orhan Hamamı

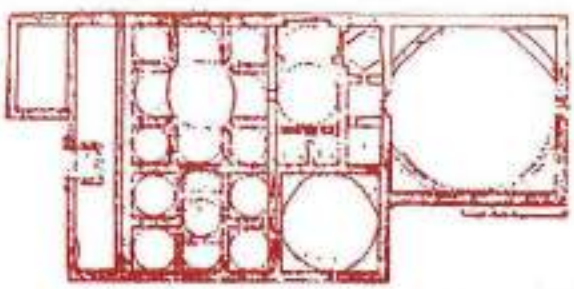
Edirne'de Sultan II. Murat zamanında yaptırılan ve harap durumda bile ihtişamını kaybetmeyen **Beylerbeyi Hamamı** ile Osmanlılar'ın en güzel hamamlarından **Tahtakale Hamamı** daha XV. yüzyılın ilk yarısında hamam mimarîsinin en zengin âbideleri olarak göze çarpar.

Edirne Beylerbeyi Hamamı

Edirne Beylerbeyi Hamamı plânı

Edirne Tahtakale Hamamı plânı

Fatih Sultan Mehmet Devri Eserleri

1453 YILINDA İstanbul'u fetheden Fatih Sultan Mehmet'in otuz yıllık saltanatı devrinde, başta İstanbul, Bursa ve Edirne olmak üzere imparatorluğun çeşitli şehirlerinde 85'i kubbeli olarak 300 kadar cami, 57 medrese, 59 hamam, 29 bedesten, çeşitli saraylar, hisar, kale, sur ve köprüler yaptırıldığı görülmektedir. Âbidelerin tamamı ise 800'e yaklaşmış olup, Ayverdi'nin tespitine göre yalnız İstanbul'da 184 kadar cami ve mescit, 24 medrese, 32 hamam, 12 bedesten ve han, ayrıca birçok saraylar ve evler yapılmıştır. Bunların çoğu zamanla yıkılmıştır. İstanbul'un alınmasından sonraki ilk camiler, daha önce İznik, Bursa ve Edirne'de iyice belirmiş bulunan ters T plânına uyarak, bu kanatlı veya yan mekânlı dediğimiz camilerin varyasyonları halinde yapılmıştır.

Bursa, Karacabey (Mihaliç)'de depremden harap olan 861 (1457) tarihli Karacabey

Karacabey, Karaca Bey Camii

Camii, İstanbul'da Mahmut Paşa Camii (1462), Murat Paşa Camii (1471), İnegöl İshak Paşa Camii (1468), Afyon'da Gedik Ahmet Paşa Camii (1472), Üsküp'te İsa Bey Camii (1475), Bursa'da Hamza Bey Camii bunlar arasında olup, henüz plân ve mimarî bakımından büyük bir yenilik görülmez.

Bunlardan en erken tarihli olan Karaca Bey (Mihaliç) Camii depremden ve çeşitli tahriplerden harabe haline gelmişken bile âbidevî kuvvetini, güzelliğini kaybetmeyen olgun, ferah nispetleri, muhteşem portali ve süslemeleri ile dikkati çekerdi. Son yıllarda tamir edilmiş son cemaat yeri de yeniden yapılmıştır. 10 metre çapında orta kubbe ve bütün genişliği ile buna bağlanan 8.90 m. çapında 6 sıra mukarnas pandantifli mihrap bölümü kubbesi, yanlarda 7.30 m. çapında birer kubbe, payeler üzerine beş kubbeli son cemaat yeri ile plânı zaviyeli, kanatlı camilerin klâsik bir örneğini göstermektedir. Birer ocak ve dörder niş bulunan yan odalara, kapısı ortaya açılan birer koridordan giriliyordu. Cami içinde bütün duvar ve kubbeleri süsleyen kalemişlerinden büyük kemerin iç yüzünde ve mukarnas pandantiflerin altında bazı örnekler kalmıştır. XV. yüzyılın diğer kalemişlerine göre bunlar firûze, mavi ve sarı rengin hâkim olup yer yer kırmızı ile canlandırıldığı parlak renklerle diğerlerinden ayrılmaktadır.

Duvarlar iki sıra tuğla kasalar içine alınmış kesme taştan örülüdür. Son cemaat yeri, kemerleri beyaz ve koyu gri kesme taşlarla dekoratif süslemeli, zengin ve gösterişli portalle iyice belirtilmiştir. Uzun dikdörtgen biçiminde iki renkli taşlardan ayaklar üzerine hafif sivri kemer, uzun saplı ince palmetler dizisi ile düğümlü Zengi geçmeleri üç satırlık kitabeyi çevreleyen plastik kavallar, büyükü bir yıldız olarak taş süslemelerden başka kitabenin üst tarafında mermer üzerine kalemişlerinden izler de göze çarpmaktadır. Karaca

Karaca Bey Camii portal ve kitabe

Karaca Bey Camii son cemaat yeri

Bey'in Belgarat kalesindeki savaşta şehit olmasından sonra konulan kitabesinde caminin 861 (1457)'de yapıldığı yazılırsa da, son cemaat yerinin sağ kubbesi altındaki lâhit ayak taşında ölüm tarihi 860 (1456) olarak verilmektedir. Bundan ve vakıf kaydından caminin daha önce yapıldığı düşünülebilir. Hanımı **Bülbül Hatun**'un sade **türbesi** minarenin yakınında biraz açıkta camiden sonra 877 (1473)'de yapılmıştır.

İstanbul'da asıl şeklini tamamen kaybetmiş olan Fatih Sultan Mehmet'in Eyüp Külliyesinden sonra aynı zamanda bir vezir tarafından yaptırılan 867 (1462) tarihli **Mahmut Paşa Camii** kanatlı grubun bu plândaki en büyük âbidesi olmuştur. Şair ve âlim vezir Mahmut Paşa'nın camii, ortada 11 m. çapında ve mihrap tarafında yarım metre daha küçük çapta arka arkaya iki kubbe, yanlarda üçer kubbe ve giriş tarafında yanyana beş kubbeden ibaret olup yan taraflarla orta kubbeler arasında uzanan 2.50 m. kadar geniş bir koridor ikişer kapı ile ortaya bağlantı sağlar. Kanatlar üçer adet kubbeli eyvan biçiminde bu koridora açılır. Giriş bölümünde ortadaki mukarnas dolgulu küçük kubbe bir eyvan biçiminde büyük orta kubbeye açılmakta olup, bunun iki tarafında yivli kubbeler ve köşelerdeki mukarnas tromplu kubbeler üçer kubbeli tanatlar gibi tamamiyle orta kitleden ayrılmıştır. İki büyük orta kubbede zemin aynı seviyede olduğu halde yanlarda ve giriş bölümünde yükseltilmiş zeminler ve kademeli kubbeler gibi değişiklikler esasen çok karışık olan plânı büsbütün kullanışsız hale getirmiştir. Namaz kılınan orta bölüm dışındaki çeşitli

İstanbul Mahmut Paşa Camii son cemaat yeri paye

İstanbul Mahmut Paşa Camii portal

mekân ve koridorların ne işe yaradığını anlamak zordur. Stalaktik yaşmakla çok abidevî ve gösterişli mermer portalin kapı kemeri üzerinde spiral kıvrık dallı rûmîlerle süslü arapça kitabe ebced hesabiyle 867 (1462) yılını vermektedir. Ayrıca iki yanda sekizer satırlık türkçe tamir kitabelerinden 1169 (1755)'da III. Sultan Osman tarafından esaslı bir tamir yaptırıldığı anlaşılır. Portalin zevksiz yan nişleri daha sonraki tamirlerden kalmış olmalıdır. Beş kubbeli son cemaat yerinin mermer sütunları çirkin kaplamalarla bozulmuş, dış duvarların kesme taşları da tamirlerde değiştirilmiştir. Minarenin de yalnız kaidesi aslındandır.

Camiden başka arka tarafta kalan Mahmut Paşa'nın 878 (1474) tarihli kesme taştan sekizgen türbesinin üst yarısı, sekizgen, altıgen ve yıldızlar biçiminde taşa gömme firûze ve lâcivert mozayik çinilerle kaplıdır. Bütün semte adını veren külliyeden medresenin yalnız kubbeli dershanesi kalmış, mektep ve imâreti tamamen kaybolmuştur.

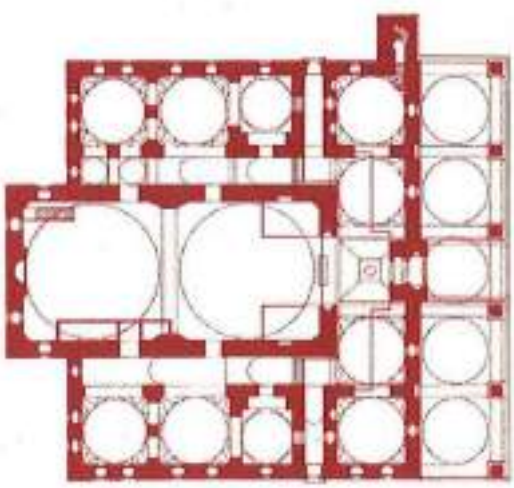
İstanbul Mahmut Paşa Camii son cemaat yeri

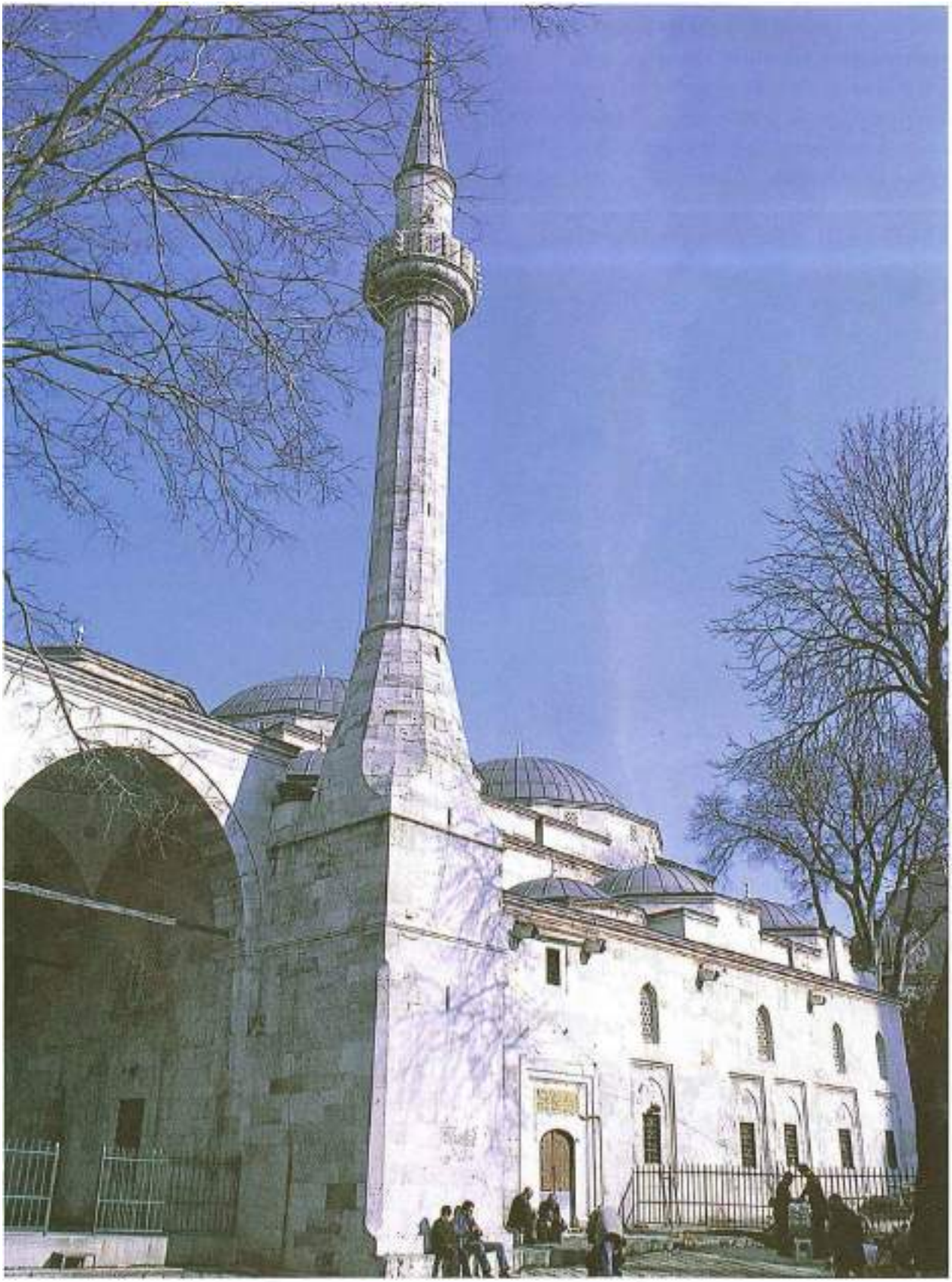
İstanbul Mahmut Paşa Camii son cemaat yeri yandan görünüş

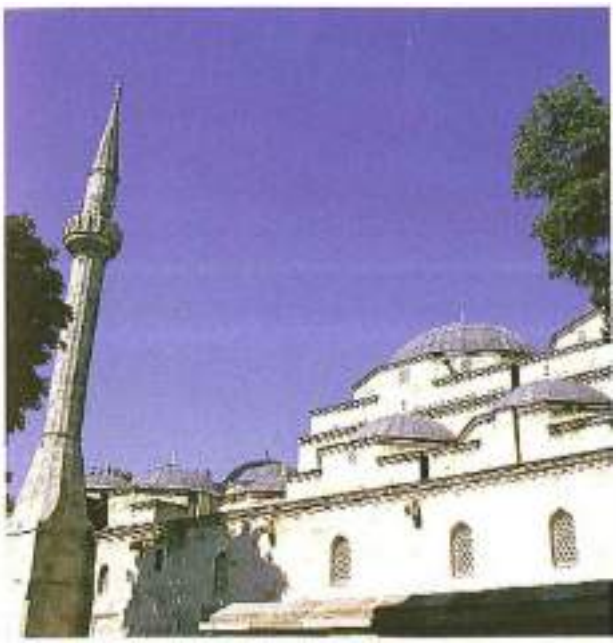
İstanbul Mahmut Paşa Camii son cemaat yeri

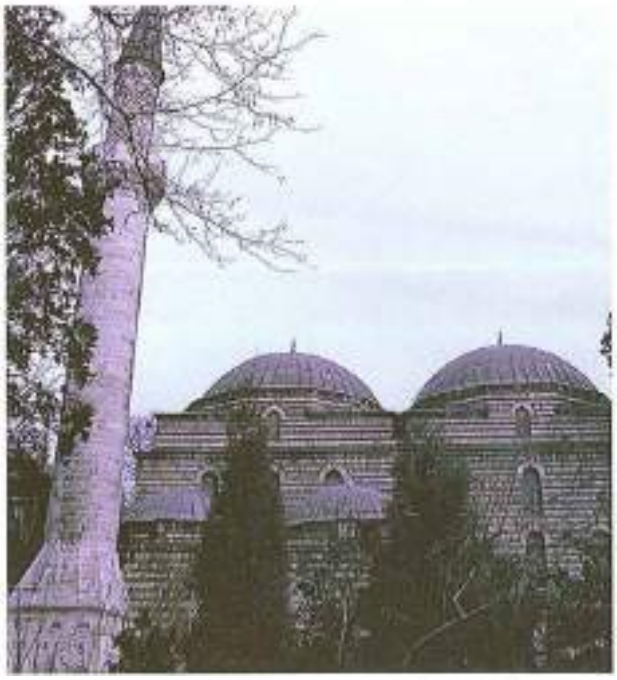
İstanbul Mahmut Paşa Camii plânı

İstanbul Mahmut Paşa Camii

İstanbul Mahmut Paşa Camii

İstanbul Murat Paşa Camii

İstanbul'da bundan sonra gelen Murat Paşa Camii, bir kesme taş, iki sıra tuğla örgülü duvarları ile değişik manzaralı olup bu plânın sadeleştirilmiş bir şeklini göstermektedir. Fatih'in Akkoyunlu Uzun Hasan'a karşı Otlukbeli savaşından az önce şehit olan Has Murat Paşa'nın Aksaray'da külliye olarak yaptırdığı Murat Paşa Camii, orta bölümde eşit iki büyük ve yüksek kubbe, yanlarda ortaya kapalı ve çok alçakta kalan kubbeli ikişer oda ve beş kubbeli son cemaat yerinden ibaret bir plân gösterir. Dilimli orta kubbe Türk üçgenleri üzerine, mihrap tarafındaki kubbe mukarnas pandantifler üzerine bir sıra bademle oturmaktadır. Bunların altında kalan zeminlerin seviyesi farklı olup mermer bir korkulukla büsbütün ayrılmıştır. Altı sıra mukarnaslı yaşmağı ile düz mermer mihrap ve minber çok sadedir. Ferah ve aydınlık mekânı süsleyen güzel kalemişlerinden mihrap duvarında, kubbenin göbeğinde ve altında bazı kısımlar yerinde kalmıştır. Son cemaat yeri kesme taştan, yalnız kemerler iki renkli taştan olup granit ve yeşil porfir sütunları devşirmedir. Bursa kemerli küçük, cazip por-

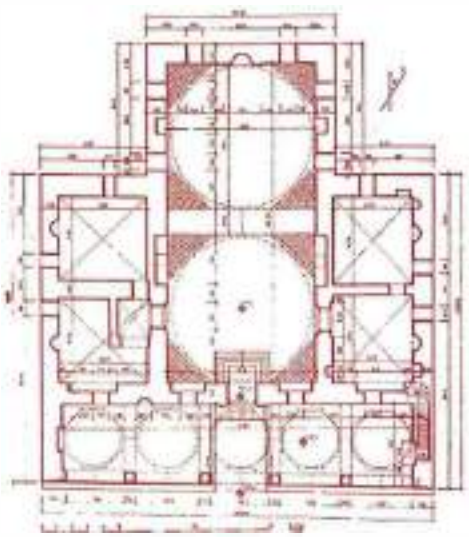
İstanbul Murat Paşa Camii portal ve kitabe

tal eyvanının ortasında, kapı kemeri üstündeki kitabe ebced hesabı ile 876 (1472) tarihini vermektedir.

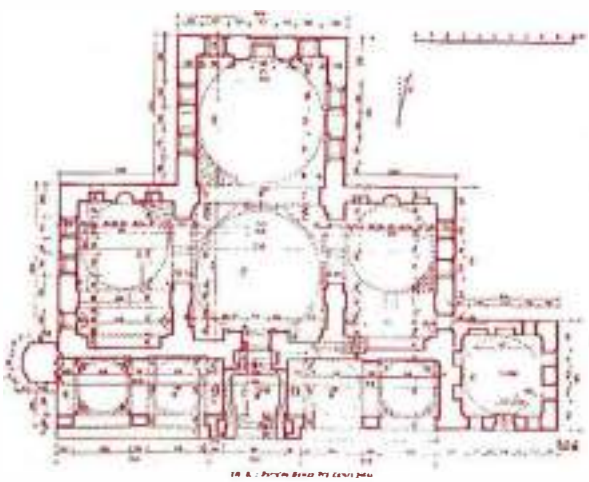
882 (1478) tarihli kitabesi Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde bulunan, caminin batısındaki medresesi kendisinden sonra sadrazam olan Mesih Paşa tarafından tamamlanmıştır. 14.50 m. çapında soğukluk kubbesi ile hamamı İstanbul'u süsleyen en güzel eserlerden biri idi. Harap halde iken 1956'da tamamen yıktırılmıştır.

Yüzyıl içinde sayıları kırkı aşan bu camilerden Üsküp'te İsa Bey Camii, arka arkaya 10 m. çapında ve mukarnas pandantifli iki kubbe, yanlarda daha alçak ikişer çapraz tonoz olarak plânı ve bir sıra taş üç sıra tuğla örgülü duvarları ile Bursa camilerini ve İstanbul Murat Paşa Camii'ni andırır. Orta mekânda Bursa kemerli dört niş vardır. Yan odalar ortaya tamamen kapalıdır. Giriş tarafındaki çapraz tonozlu yan odalara son cemaat yerinin iki yan kubbesinden birer kapı açılmış, doğu taraftaki odada alçak çapraz tonozlu bir bölüm duvarla ayrılmıştır ki, bu tek örnek olarak kalmıştır. Yanları kapalı, beş geniş kemerli son cemaat yeri tamamen kesme taştan olup, üç sıra mukarnaslı başlıklar sekizgen biçiminde monolit küfekiden dört ağır paye ile çok değişik ve başka benzeri olmayan bir görünüştedir. Meandr süslemeli ve üst panolarında rûmîli kabartma yazılar bulunan kapı kanatları devrinden kalmadır. Sathî Bursa kemerli portal alınlığında ve kapının basık kemeri üstünde iki satır arapça girift sülüs kitabeden Fatih Sultan Mehmet zamanında İshak Bey oğlu Gazi İsa Bey tarafından 880 (1475-76)'de yaptırıldığı anlaşılmaktadır. İsa Beyin 874 (1469) tarihli türkçe vakfiyesi vardır.

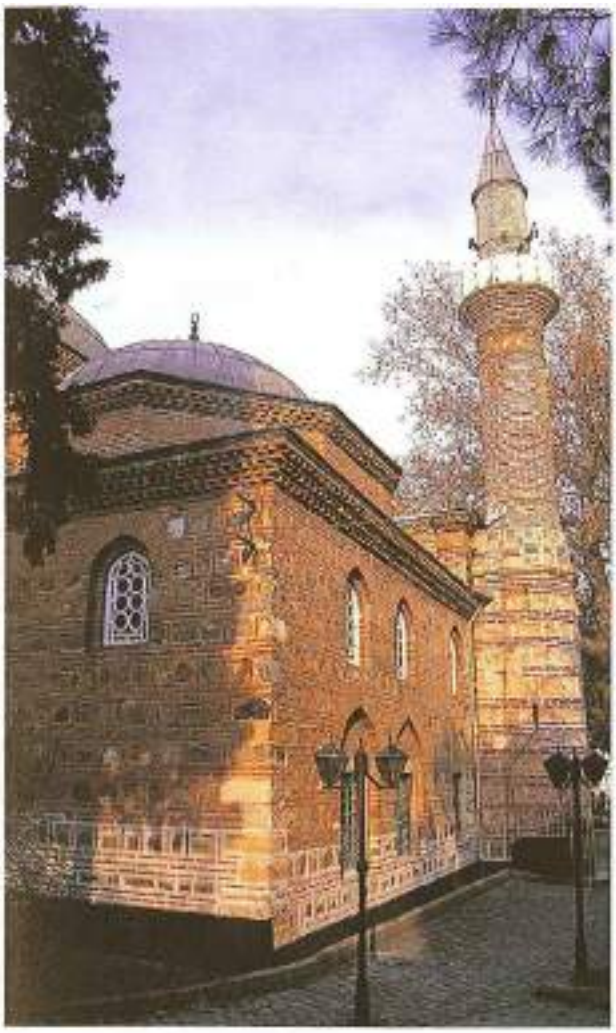
Ters T plânlı, kanatlı camilerden biri de Bursa'da önemli bir külliye olarak yapılan Hamza Bey Camii, iki kubbeli orta bölüm, yanlarda geniş kemerle eyvan biçiminde ortaya açılan daha alçak ve küçük kubbeli birer oda, önünde mermer payeler üzerinde üçgenler üzerine beş kubbeli son cemaat yerinden ibarettir. Mihrap kubbesi çok iri prizmatik üçgenler üzerine oturuyor. Biraz daha geniş ve yüksek olan orta kubbe dokuz sıra mukarnas dolgulu köşelikler ve kasnak pencerelerinin etrafını çevirten dilimli süs nişleri ile değişik bir görünüştedir. Doğudaki eyvan kubbesi mukarnaslı tromplara, batıdaki ise iki sıra Türk üçgenlerine oturmaktadır. Bu yan oda-

Üsküp İsa Bey Camii plânı (Ayverdi)

Bursa Hamza Bey Camii plânı (Ayverdi)

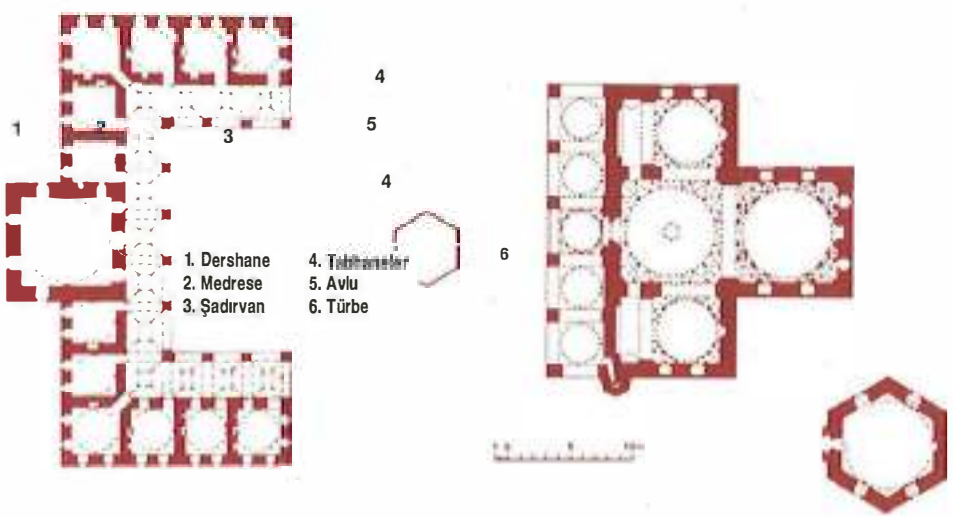

Bursa Hamza Bey Camii

Bursa Hamza Bey aile türbesi

lar kuzeye doğru tonozlarla derinlemesine uzatılmıştır. Bir moloz taş, üç sıra tuğla örgülü duvarlar üzerine, ahenkli bir kademelenme gösteren kubbeleri ile çok iyi oturmuş başarılı dış görünüşe karşılık iç mekân basık bir etki bırakır. Hamza Bey'in sekizgen türbesi ile

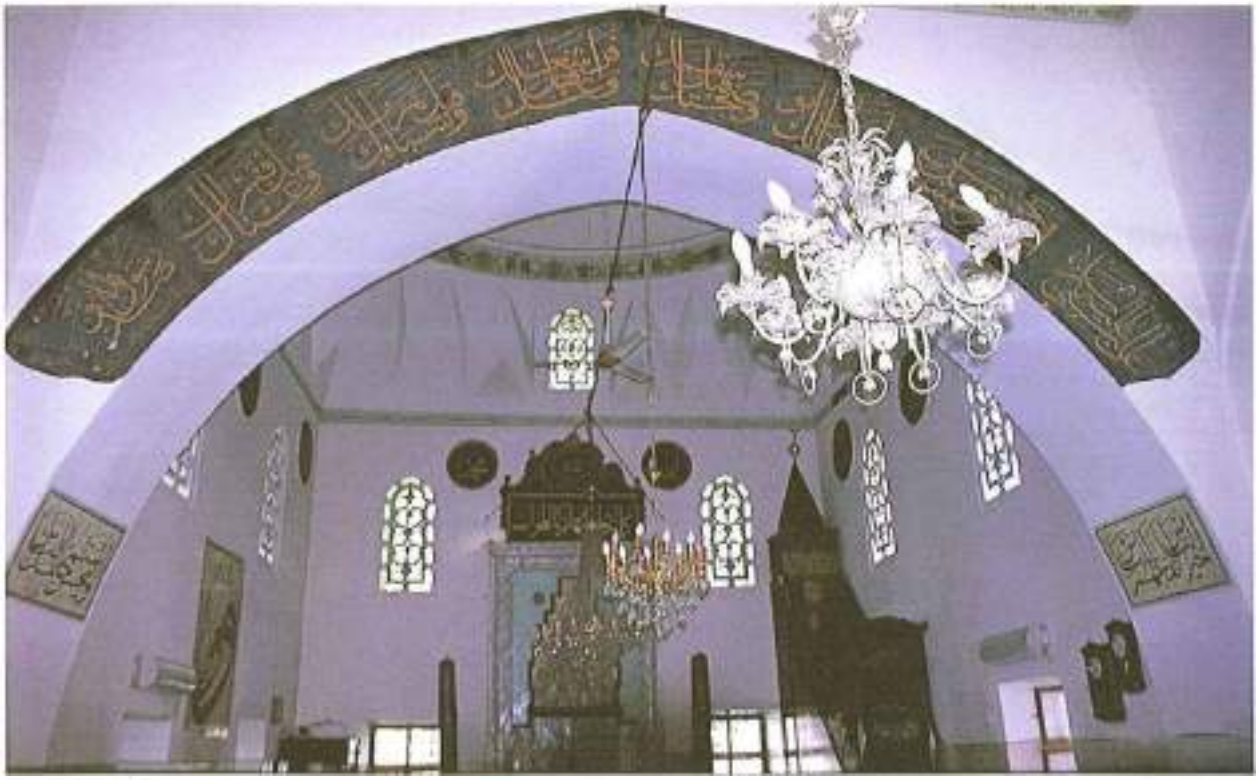
İnegöl İshak Paşa Külliyesi planı (Goodwin)

İnegöl İshak Paşa Camii

İnegöl İshak Paşa Camii şadırvanı

İnegöl İshak Paşa Cami'i

İnegöl İshak Paşa Külliyesi Medresesi

İnegöl İshak Paşa Camii kitabesi

birlikte camii 1962'de esaslı bir tamir görmüştür. Hamza Bey, Çelebi Sultan Mehmet'in sadrazamı olan Beyazit Paşa'nın kardeşidir. II. Sultan Murat'ın veziri olmuş, Fatih'in Romanya'ya gönderdiği sefaret heyeti ile birlikte 1461'de Kazıklı Voyvoda tarafından şehit edilmiştir.

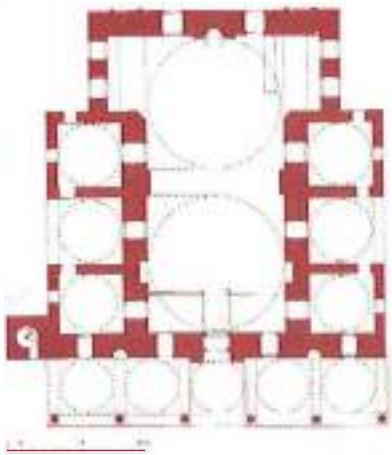
Plânı biraz buna benzeyen diğer bir eser İnegöl'de İshak Paşa Camii'dir. Cami, medrese ve türbe ile güzel bir meydan İnegöl'ün merkezi olmuştur. Camide orta bölümde iki kubbe, yanlarda birer kubbeli eyvan ve önünde payeler üzerine beş kubbeli son cemaat yeri vardır. Yandaki kubbeler birer tonozla giriş tarafına uzatılarak orta kubbe hizasına ulaştırılmıştır. Mihrap kubbesi prizmatik üçgenler (bademler) üzerine, mukarnaslı güzel aydınlık feneri ile orta kubbe ve yan kubbeler

Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii

Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii yan eyvanı

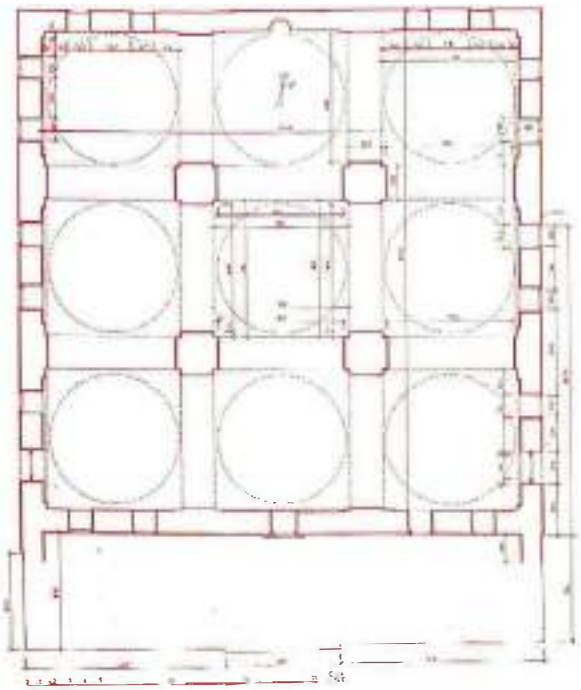

Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii plânı (Sözen)

yelpazeler üzerine oturmaktadır. Kesme taş ve 2-3 sıra tuğla örgülü son cemaat yeri kemer aralarında ve orta kemerde geometrik tuğla süslemelerle çok gösterişli olup İznik Nilüfer Hatun İmareti'nin cephesini hatırlatır. Vakfiyesine göre cami Amasyalı İshak Paşa tarafından 873 (1468)'ten önce yaptırılmıştır. İznik'te Süleyman Paşa Medresesi gibi önü açık fakat mimarî kaliteleri yüksek olan, revaklı avlusu oniki hücresi ve bir dershanesi ile medrese 887 (1482) yılında tamamlanmıştır. İshak Paşa'nın altıgen türbesi camiin arkasındadır. Sadrazam İshak Paşa'nın İstanbul'da Sultan Ahmet çeşmesinin aşağısında çok tamir görmüş tek kubbeli bir camii, üst tarafta pek harap halinde bile âbidevî görünüşte bir erkekler hamamı vardır.

Afyon'da Gedik Ahmet Paşa Camii de (I plânlı) kanatlı camiler grubuna girmekle beraber plâna birçok yenilikler getirmektedir. Arka arkaya 11,5 metre çapında iki eşit kubbe, yanlarda daha alçak üç küçük kubbe halinde içerisi ile bağlantısız ikişer oda ortasında dışarı açılan birer eyvandan ibaret plânda mihrap bölümü iki yana Bursa kemeri ile açılan birer mekânla genişletilerek ferahlık sağlanmıştır. Cami içinde bütün zemin aynı seviyededir. Mukarnas başlıklı mermer sütunlar ve kemerler üzerine beş kubbeli son cemaat yerinden başlayarak dış kitlede orta kubbelere doğru ahenkli ve kademeli bir yükseliş sağlanmıştır. İri kavalları beyaz taş, aradaki yivleri siyaha çalan koya lâcivert çini olarak burmalı taş minare üç renkli mermer kapısı ile çok gösterişli olup adeta Afyon'un sembolü gibidir. Mukarnas yaşmaklı mihrap, beyaz ve koyu mermerden değişik kuşaklar halinde süslenmiştir. Kısa külâhlı beyaz mermerden minber de geometrik yıldız kabartmalarla süslüdür. Kündekârî tekniğinde kapı kanatları ve çeşitli süslemelerle pencere kapakları Fatih devrine uygundur. Rumî ve hatayîlerle, yazının hâkim olduğu eski kalemişleri iç süslemelerin diğer bir özelliğidir. Son yıllarda cami esaslı bir tamir geçirmiştir. Batısında bulunan medresesi, iki yanda revaklar arkasında hücreler, karşıda bir dershane, bir kubbeli eyvan olarak U biçiminde bir plân göstermiyorsa da avlunun önü düz bir duvarla kapalı olup sol tarafa doğru bir portali vardır.

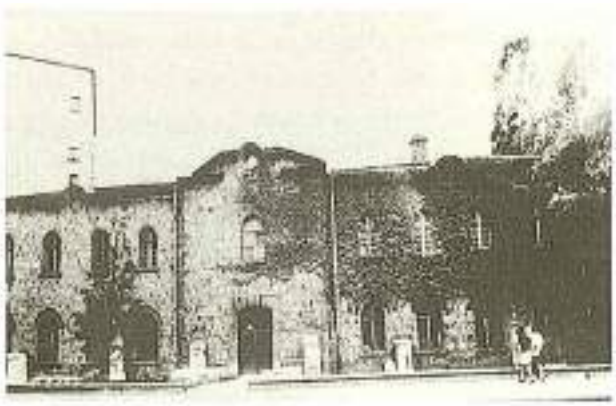
Çok kubbeli Ulu camilerin bazı değişik plânları da Fatih devrindeki âbidelerde zaman zaman uygulanmıştır. Bunlardan en önemlisi **Sofya'da Mahmut Paşa Camii**'dir. Daha XVII. yüzyılda bile Evliya Çelebi'nin adını verdiği sekiz büyük camiden başka diğer birçok camiler, han, hamam, medrese ve tekkelerin bulunduğu zengin abideler şehri Sofya'da bütün eserler yok olmuş, sadece ayakta kalan son iki camiden biri şimdi müze olan Mahmut Paşa Camii'dir. İstanbul'daki külliye binalarından sonra Mahmut Paşa, Sofya'da Edirne Eski Camii'ne benzer görünüşteki bu dokuz kubbeli camiini yaptırmıştır. Sınırlarımız dışında kalan Rumeli'nin bu en büyük camiinde kubbelerin çapı Edirne'dekilerden üç metre kadar daha az 9.30 m. olup, daha küçük payeler üzerine oturuyor. Kubbe pandantiflerinin köşelerinde ikişer prizmatik üçgen dolgu vardır. İki sıra pencereli duvarlar ikişer tuğla ile çevrili molaz taşlardan örülmüştür. Son cemaat yeri kaldırıla-

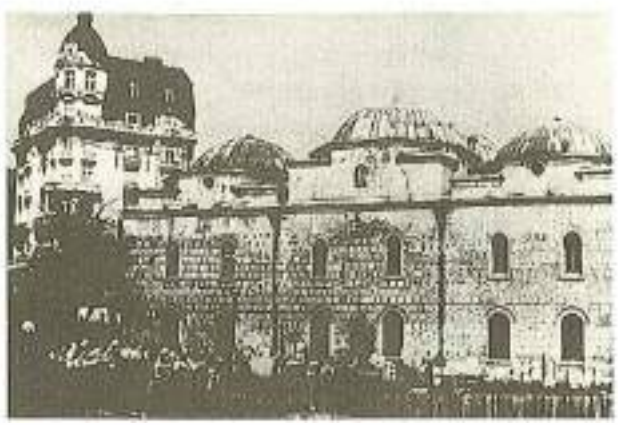
Sofya Mahmut Paşa Camii plânı (Ayverdi)

Sofya Mahmut Paşa Camii

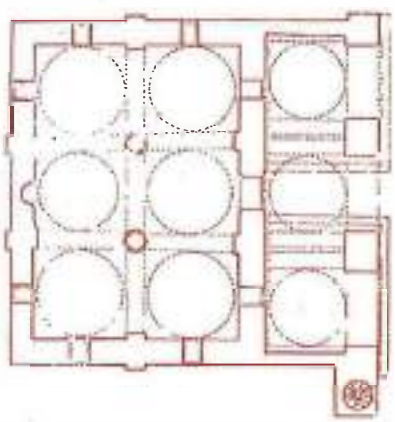
Sofya Mahmut Paşa Camii

Sofya Mahmut Paşa Camii

rak yerine son devir Osmanlı üslûbunda iki katlı bir bina yapılmış, camiin içi de müze haline getirilirken bozularak özelliği kaybolmuştur. Yalnız cümle kapısının kanatları üçer pano halinde üstte yazı, ortada kafes biçiminde çubuklar, altta geometrik yıldızlarla devrinden kalma ağaç işçiliği gösteriyor.

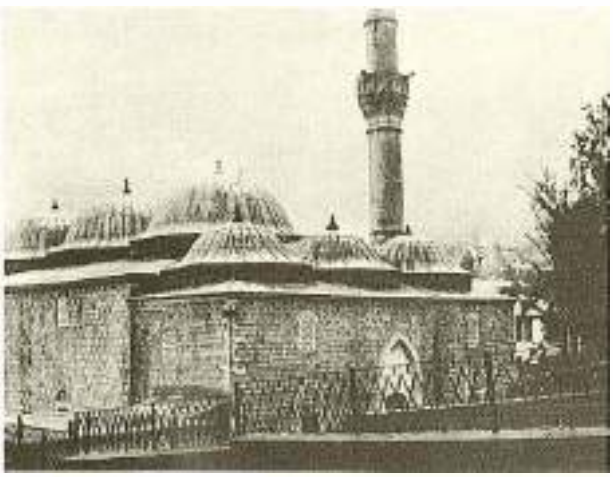
Alaşehir'de Şeyh Sinan Camii de iki devşirme sütun üzerine enine altı sağır kubbe ile aynı gruba girmekte olup, önünde çok geniş payeler üzerine üç kubbeli, çok alçak tutulmuş bir son cemaat yeri vardır. Kemerler hizasında payandalarla desteklenmiş duvarlar intizamsız tuğla taş örgülüdür. Çift sıra pencerelerden üsttekiler dar ve uzun olup alçıdandır. Yalnız son cemaat yeri kemer yüzle-

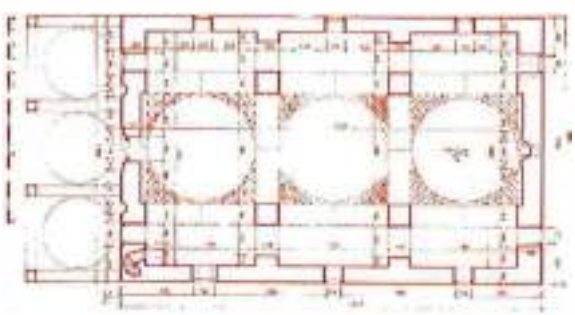
Alaşehir Şeyh Sinan Camii plânı (Sözen)

rinde sepet örgüsü ve altıgenlerin her köşesinden çıkan kollarla birbirine bağlandığı geometrik tuğla süslemeler vardır. Oldukça zengin ağaç işlemeli minber ve iç içe çıtalarla çevrili beşer panolu kapı kanatları geometrik yıldız ve rumî süslemeleri ile devrinden kalmadır. Avlunun batı köşesinde bulunan dört duvar üzerine yüksek sekizgen kasnaklı kubbesi ile sade bir yapı olan türbenin duvar örgüsü ve kapı kanatları camiye uygundur. Kapısı üstündeki üç satırlık arapça kitabesine göre 890 (1485) de tamamlanmıştır. Aynı kitabeden Şeyh Sinan'ın 887 (1482)'de öldüğü anlaşılmakla, caminin daha önce yapıldığı tahmin olunabilir.

İnebolu yakınında Küre'de Ulu Cami veya Hoca Şemseddin Camii'inde kare biçiminde dört paye üzerine arka arkaya çapları 8 metreye yaklaşan (7.80 m.) üç kubbeli uzunlama değişik bir mekân yanlara doğru basık ve alçak kemerler ve düz örtülü eyvanlarla iki metreden biraz fazla (2.15 m.) bir derinlikle genişletilmiştir. Her üç kubbe çeşitli mukarnas dolgulu üçgen biçiminde pandantiflere bademler kuşağı ile oturmaktadır. Önünde üç kubbeli son cemaat yeri tamamen kapalıdır. Bütün duvarları ve payeleri kesme taş örgülü camide, tamirle bozulmuş çirkin mihrap nişinin yaşmağını çevreleyen geometrik kabartma süslemeler orijinaldir. Mihrabın sol tarafında XVII. yüzyıl sonundan (1676) kalma çiniler arasında Kâbe tasvirli büyük bir pano vardır. Hantal görünüşlü minber geometrik yıldızlar ve rumîlerle zengin süslemelidir. Aynı şekilde, ortadaki daha geniş ve geometrik süslemeli üst ve altta hadis, ayet kitabeleri ve rumîlerle işlenmiş üçer panolu kapı kanatlarının serenlerinde fildişi kakmalar vardır. Ay-

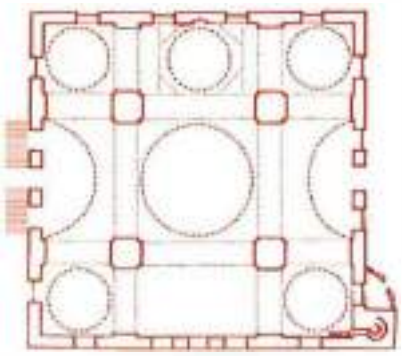
Küre Ulu Camii

Küre Ulu Camii plânı (Ayverdi)

Küre Ulu Camii minberi

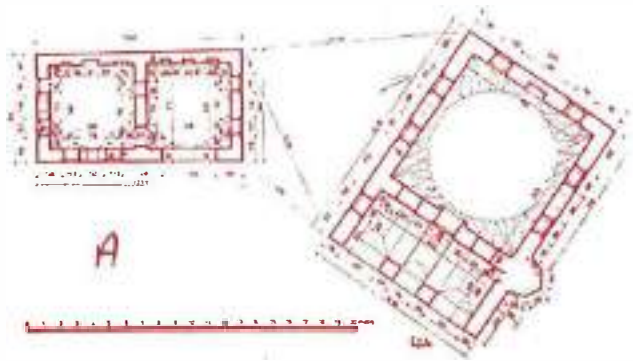
Balıkesir Zağnos Paşa Camii plânı

Balıkesir Zağnos Paşa Türbesi plânı

Balıkesir Zağnos Paşa Camii

Bursa Sitti Hatun Mescidi ve Mektebi plânı (Ayverdi)

verdi tarafından incelenen vakfiyesi 870 (1466) tarihli olup caminin daha önce yapılmış olması gerekir. Kitabesi yoktur.

Zağnos Paşa'nın Balıkesir'de yaptırmış olduğu önünde revaklı şadırvan avlusu ile 9 kubbeli **camii** 1897 depreminde yıkılınca tamir edilmesi düşünülmeden yerine bugünkü hantal cami yapılmıştır. Eski camiden yalnız minberin kapısı kalmıştır.

Önünde son cemaat yeri ile tek kubbeli camilerin birçok güzel çeşitleri de Fatih devrinde değişik yapıları ile mimarî tabloyu canlandırmaktadır. **Bursa'da** daha önce kurulmuş olan mahalleler arasında bağlantı sağlayacak şekilde bunların birçok örnekleri yapılmıştır. Kapı üstündeki iki satırlık Arapça kitabesine göre 864 (1459)'te Oruç Bey'in kızı ve Zağnos Paşa'nın hanımı Sitti Hatun tarafından yaptırılan **Sitti Hatun veya Kanberler Mescidi** bunların en güzellerinden biridir. Prizmatik üçgenler üzerine ortalama 8 m. çapında tek kubbeli caminin yanları kapalı üç gözlü son cemaat yeri payeler üzerine tekne tonoz, daha dar ve dilimli kemerli orta bölümde düz tonozla örtülüdür. Kalkan duvar olarak yükseltilmiş cephe zikzak dizgili tuğlalar arasına kakma taşlar konularak gösterişli süslemeleri ile dikkati çekmekte ve arkadaki kubbeyi gizlemektedir. Pencerelerde de değişik tuğla süslemeler vardır. 6 metereyi geçen ince endamlı mihrap yedi sıra mukarnaslı yaşmağı ile hemen hemen kubbenin üçgenler kuşağına yaklaşmış gibidir. Bunun içi zevksiz perde şekilleri ile boyanmıştır. Mescidin yanında iki kubbeli mektebi vardır.

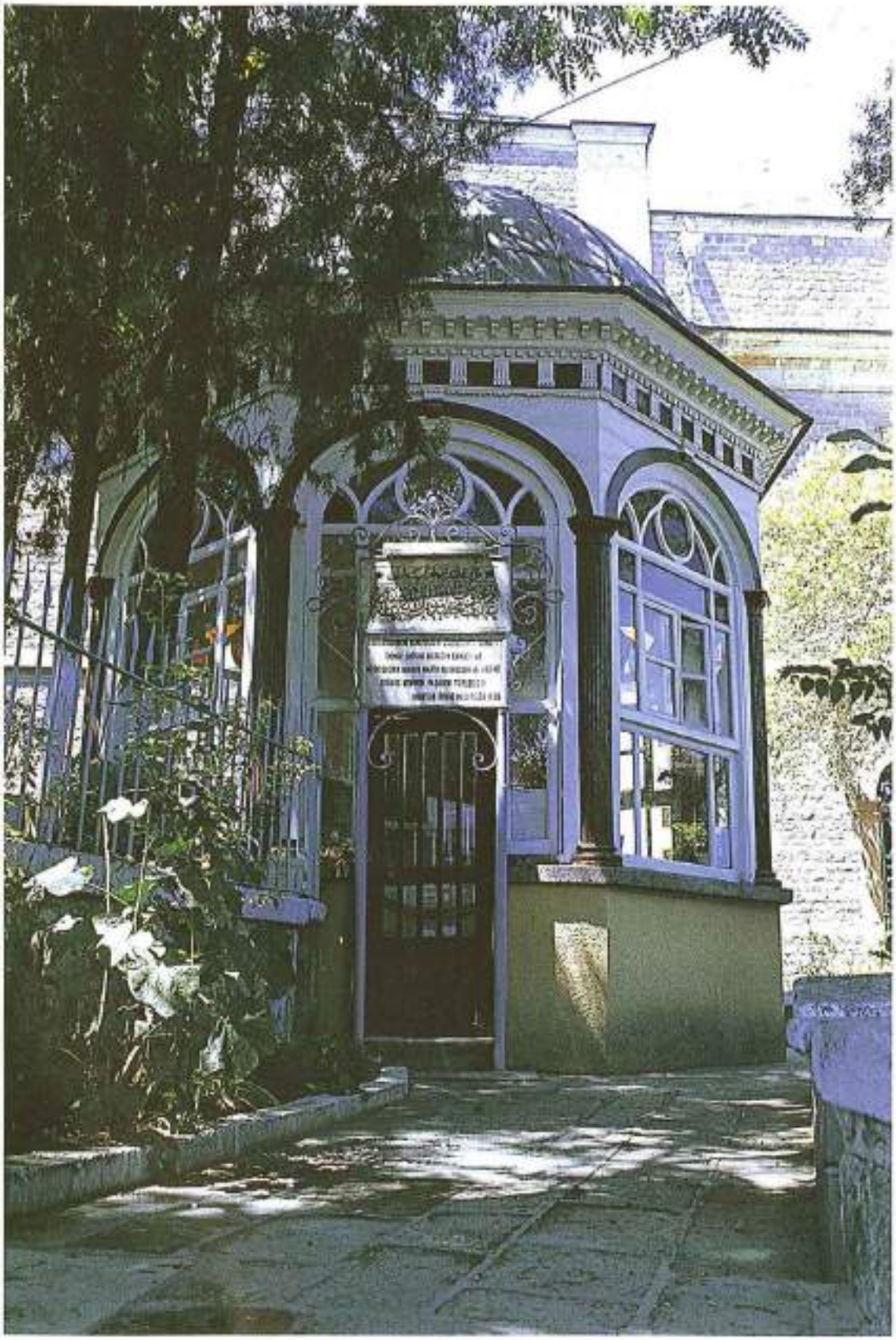
Bursa'da Tuzpazarı Camii de kubbe çapına kadar Kanberler Camii'ne benzemektedir. Payeler üzerine üç gözlü son cemaat yeri,

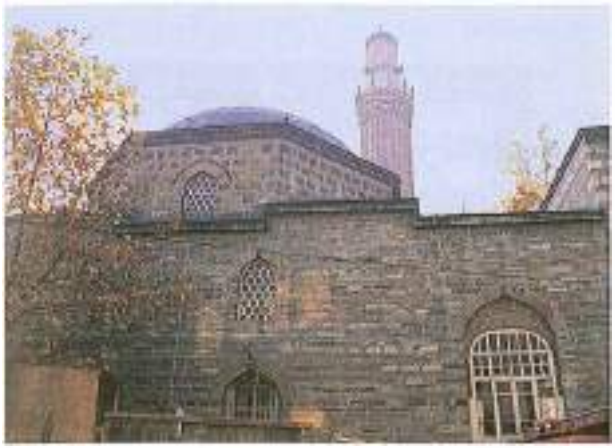
Balıkesir Zağnos Paşa Camii iç görünüş

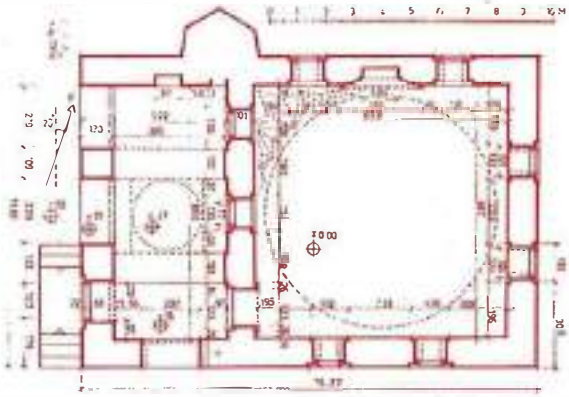
Balıkesir Zağnos Paşa Camii şadırvanı

Balıkesir Zağnos Paşa Türbesi

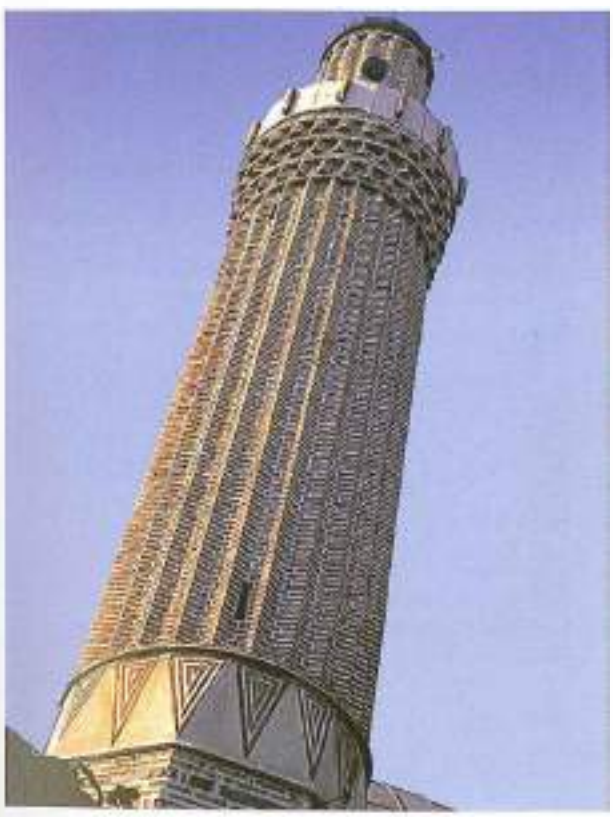

Bursa Tuzpazarı Camii

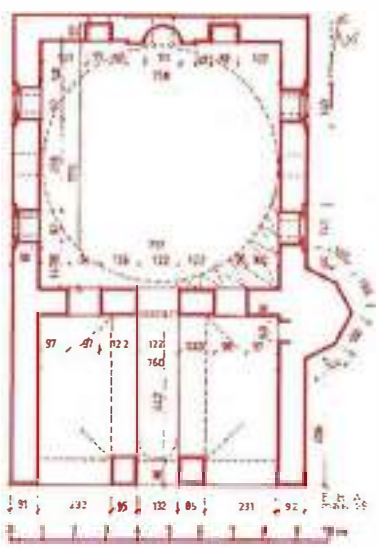
Bursa Tuzpazarı Camii plânı (Ayverdi)

yanlarda tonoz, ortada mukarnas dolgulu kubbe ile örtülüdür. Bunun da aynı şekilde yükseltilmiş olan cephe duvarı tuğla süslemelerle canlandırılmıştır. İki metreden daha yüksek prizmatik üçgenler kuşağına oturan kubbesi camiye ferah bir mekân sağlamıştır. Altı sıra iri mukarnas yaşmaklı mihrap zevksiz boyalarla bozulmuştur. Kapısı doğudan açılan camide mihrap ve dış mihrap son cemaat yerine göre yan tarafa gelmektedir. Caminin keskin kenarlı sık yivlerle minaresi orijinal şekli ile zamanımıza gelmiş nadir bir örnek olup Bursa'da başka benzeri yoktur. 884 (1479) tarihli iki vakfiyesine göre cami bu tarihten öncedir.

Bursa Tuzpazarı Camii minaresi

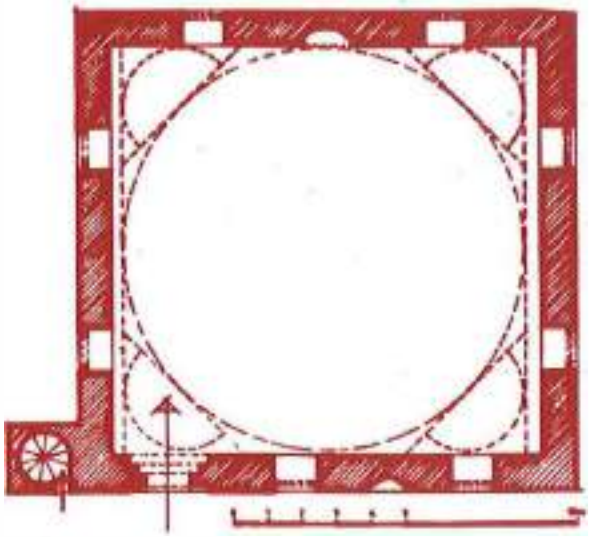
Buna yakın tarihten **Ahmet Daî Mescidi** de küçük farklarla aynı özelliklere sahiptir. Kare biçiminde iki payeli yanları kapalı üç gözlü son cemaat yeri yanlarda beşik tonoz, çok dar ve uzun orta gözde düz tonoz örtülüdür. Bu devir Bursa camilerinde sık sık görülen yüksek kalkan duvarı bir kesme taş üç sıra tuğla, yanlarda birer tuğla olarak çok muntazam örgüsü, ayrıca her gözün üstünde çe-

Ahmet Daî Mescidi plânı (Ayverdi)

Edirne Kasım Paşa Camii (eski bir fotoğraf)

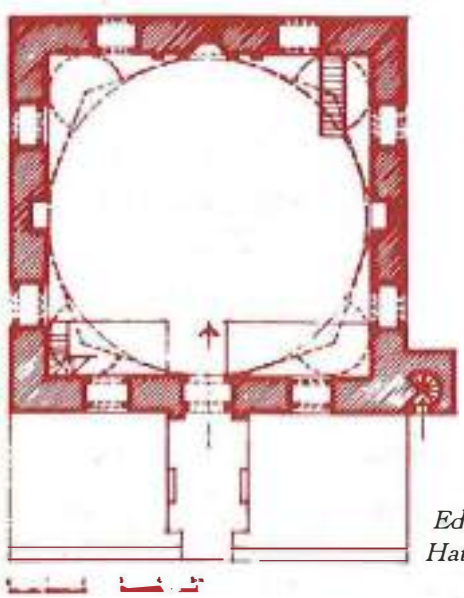
Edirne Kasım Paşa Camii plânı

şitli tuğla süslemelerle sivri kemeli birer nişle göze çarpar. Yan duvarlar hemen hemen sade moloz taştandır. Ortalama 7.50 metre çapındaki kubbe prizmatik üçgenler kuşağına oturmaktadır. Dokuz sıra mukarnas yaşmaklı mihrap kalın yağlı boyalarla sıvanmıştır.

Tuzpazarı Camii'inden sonra Bursa'da ikinci orijinal minare tuğla kaide ile prizmaları bir kesme taş bir tuğla olarak değişen küpü üzerinde yuvarlak yivlerle sık dilimli gövde halinde yükselmektedir. Şerefeden yukarısı yıkılmış iken son yıllarda aslına göre tamamlanmıştır. Kapı üstünden alınıp kalkan duvarındaki orta nişe yerleştirilen beş satırlık arapça kitabesine göre cami Edincikli Yahşi Beğ bin Hızır tarafından 876 (1471)'da yaptırılmış ise de mahalleye adını veren Germiyanlı şair Ahmet Dâî'nin adıyla tanınmaktadır.

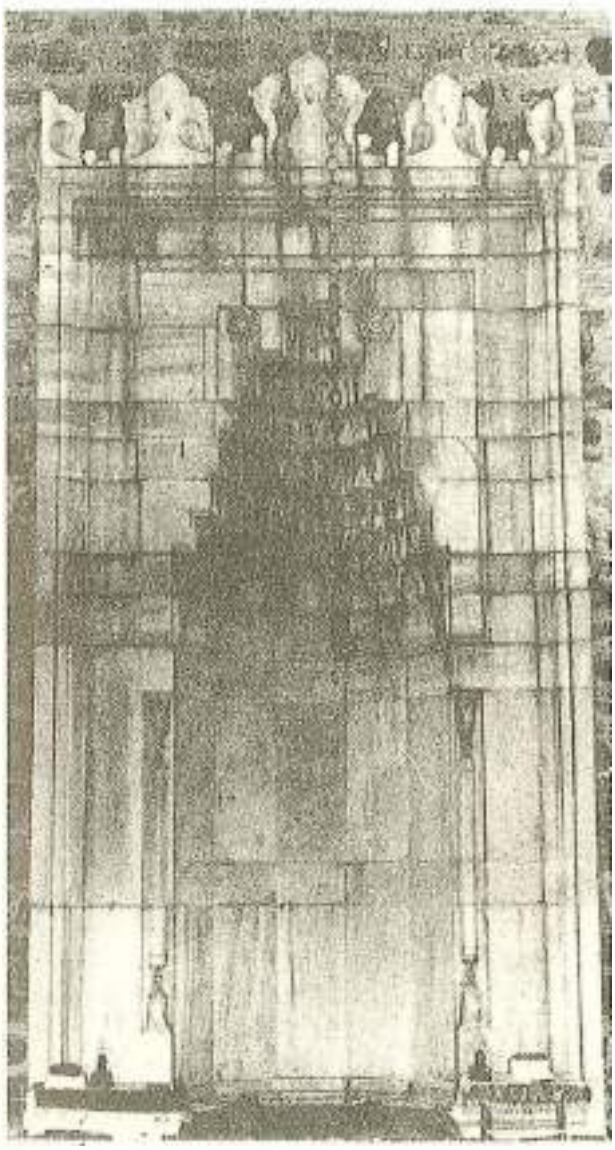
Edirne'de bu devir yapıları için durum aynıdır. Yalnız kesmetaş mimarîsi hâkim olmuştur. Fatih'in veziri **Kasım Paşa**'nın 883 (1478)'de yaptırdığı cami tromplar üzerine 11 m. çapında tek kubbeli olup minaresi yandan açılmış olan kapının köşesinde yükselmektedir. Altı sıra mukarnas yaşmakla mihrap burmalı köşe sütuncukları ile süslenmiştir. Temiz bir kesme taş işçiliği gösteren yapı içten ve dıştan olgun nisbetleri ile güzel cami tamir gördüğü halde yine bomboş ve terk edilmiş halde bırakılmış, önündeki ahşap sundurma ve Tunca kıyısındaki rıhtımları bozulmuştur.

Buna benzer fakat daha âbidevî bir eser olan **Sitti Hatun Camii**'nde tromplu kubbenin çapı 13.50 m. ye varmıştır. Üç kubbeli son

Edirne Sitti Hatun Camii plânı

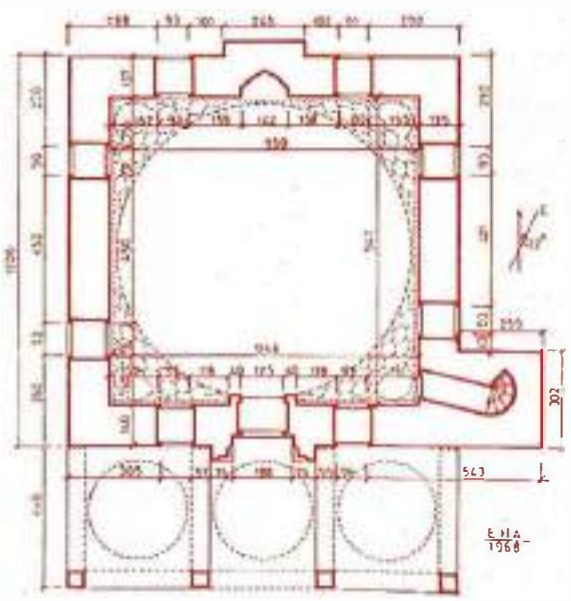
cemaat yerinden sadece bazı izler bellidir. Sekiz sıra mukarnas yaşmaklı çok güzel mihrap tamamı ile geometrik süslemelerle kaplı olup yaşmak çevresinde firûze çini şeritler ve aralara yerleştirilen çinilerle de renklendirilmiştir. Çok harap durumdaki üç panolu kapı kanatları devrindendir. Mermer şadırvanı da yıkılmıştır. Kapısı üzerinde üç satırlık arapça kitabesinden anlaşıldığına göre Fatih'in ilk hanımı Dulkadırlılar'dan Süleyman Bey'in kızı Sitti Hatun başlatıp Fatih'in ölümünden sonraki yıl 887 (1482)'de tamamlanmıştır. Cami terk edilmiş ve bakımsız harap bırakılmıştır.

Hersek, Hersekoğlu Ahmet Paşa Camii mihrabı

Fatih'in vezirlerinden Hersekoğlu Ahmet Paşa'nın Hersek'te (Yalova-Karamürüsel arası) ve Keşan'da yaptırdığı yüksek duvarlar üzerine tek kubbeli iki cami devrin bu gruptaki kaliteli örnekleri arasında görülebilir. Çeşitli külliye binaları ile Hersek kasabasını kuran Ahmet Paşa'nın buradaki camii, önünde yanları kubbe, daha dar olan orta gözde tekne tonoz örtülü üç gözlü son cemaat yeri ile 13.15 m. çapında büyük tek kubbeli bir yapı idi. 1766 depreminde yıkılınca duvarları dört metre kadar indirilip çatı ile örtülmüş, sonra tekrar tamir görmüştür. Sekiz sıra mukarnas yaşmaklı iki taraftan rozet süslemeli mermer mihrap üç tam, iki yarım lotus tepelikleri ile en güzel örnekler arasına girebilir. Yine aslından kalan mermer minberin kapısı barok ve sonradandır.

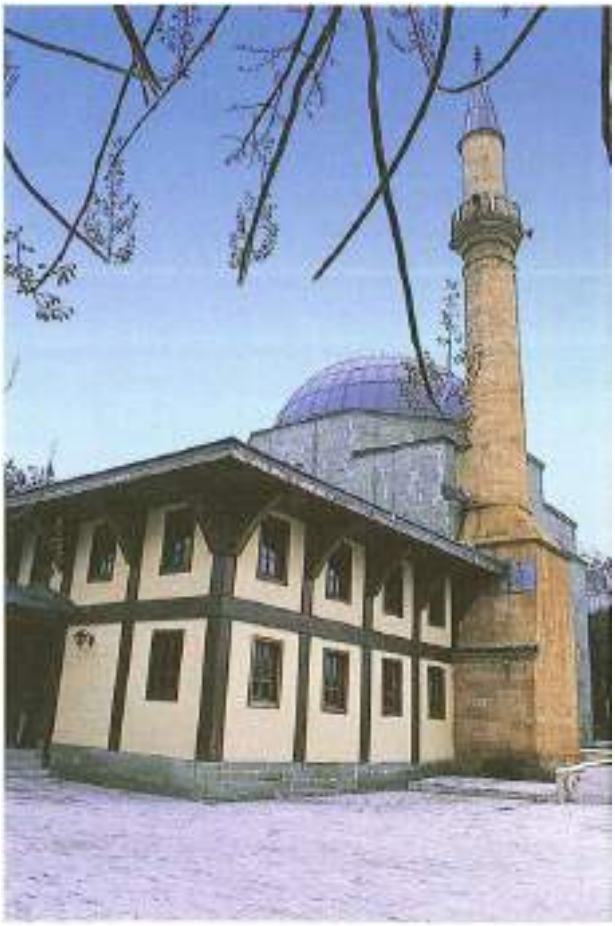
Keşan'daki caminin kubbe çapı 10 metreden azdır. Eski mihrabın yalnız altı sıra mukarnaslı yaşmağı kalmıştır. Üç kubbeli son cemaat yeri yıkılarak yerine XIX. yüzyılda iki katlı ev biçiminde fakat ortası açık olan zevksiz bir bölüm eklenmiştir.

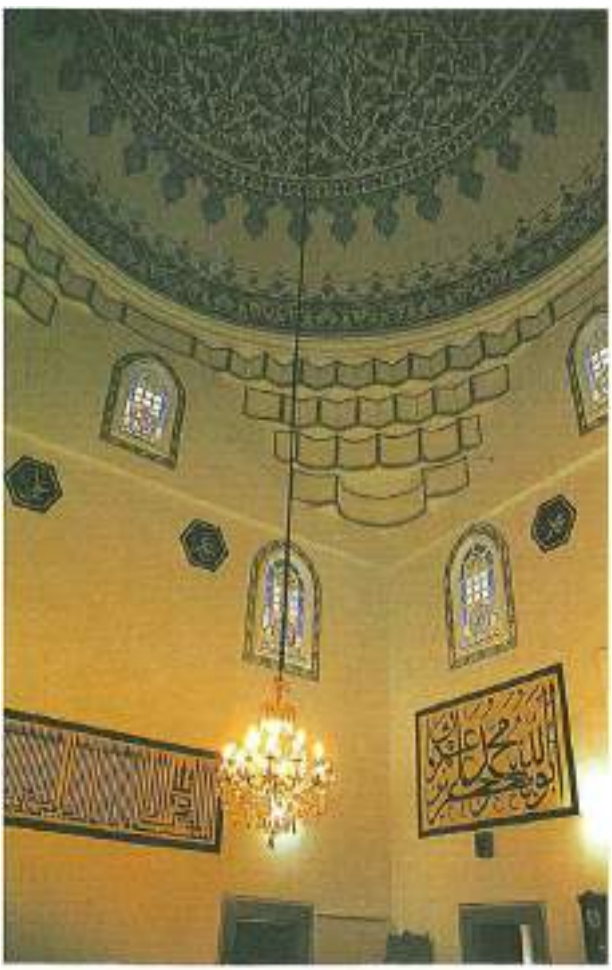
Hersek, Hersekoğlu Ahmet Paşa Camii planı (Ayverdi)

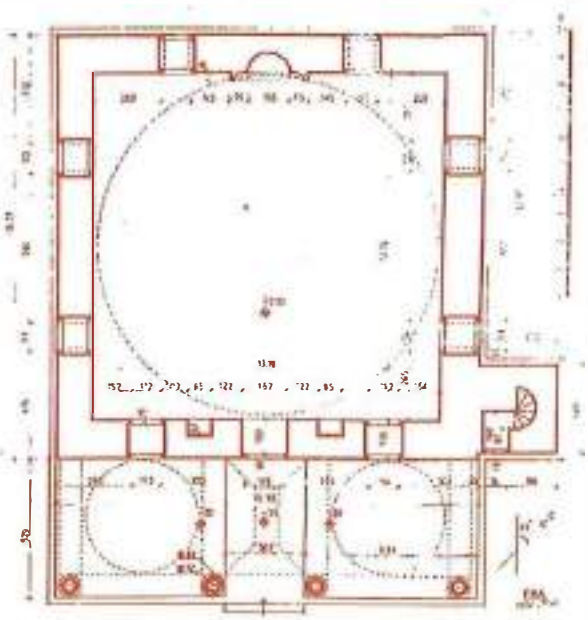
Keşan Hersekoğlu Ahmet Paşa Camii

Keşan Hersekoğlu Ahmet Paşa Camii

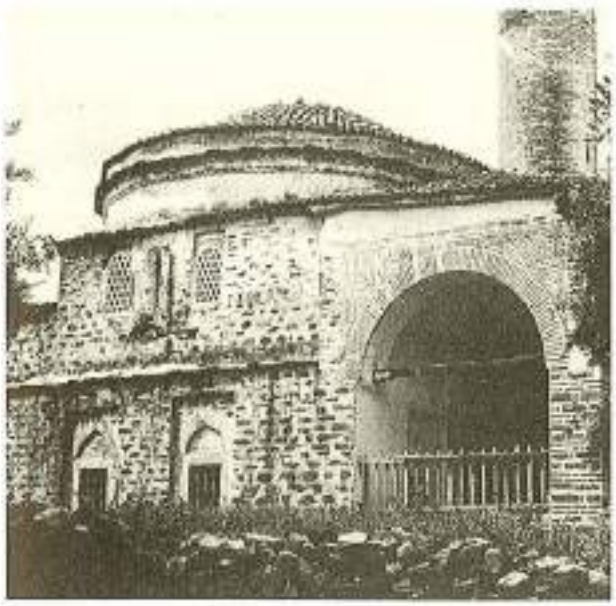
Keşan Hersekoğlu Ahmet Paşa Camii kubbeye geçiş

Keşan Hersekoğlu Ahmet Paşa Camii plânı (Ayverdi)

İstanbul'da külliyesi olan **Rum Mehmet Paşa**'nın **Tire**'de yaptırdığı **cami** 7.30 m. çapında kubbesi ile küçük ölçüde olup önünde üç gözlü son cemaat yeri vardır. Çok başarılı bir tamir geçirmiştir. Köşelerdeki tuğla taş örgülü payeler dört köşe, ortadaki iki paye kesmetaştan sekizgen biçimindedir. Tuğla kemerlerin köşe dolguları ince detaylı geometrik tuğla süslemelerle değişik örnekler halinde, iki köşede kûfî yazı ile kaplanmıştır. Sonraları ön tarafa yanlara doğru uzanan ahşap bir sundurma eklenmiştir. Duvarlar tek sıra pencerelidir. Altı sıra mukarnas yaşmaklı mihrap çok yüksektir. Kapı kanatları ve pencere kapaklarından dördü devrinden kalmış olup bir pencere de yenidir. Kapı üzerinde çirkin sülüs yazılı kitabe Mehmet Paşa'nın adını ve ebced hesabı ile 876 (1472) tarihini vermektedir.

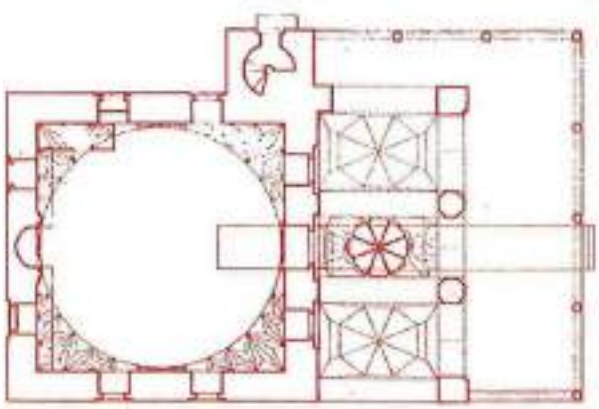
Üsküp kuzeyinde Sırbistan yakınında **Priştine**'de **Fatih Camii** de üç sıra pencereli duvarlar üzerine 14 m. çapında pandantif kubbesi, taş payeler üzerine üç kubbeli son cemaat yeri ve batıda yükselen minaresi ile bu gruba girmekte olup sınırlarımız dışında kalan Rumeli'nin en güzel eserlerinden biri-

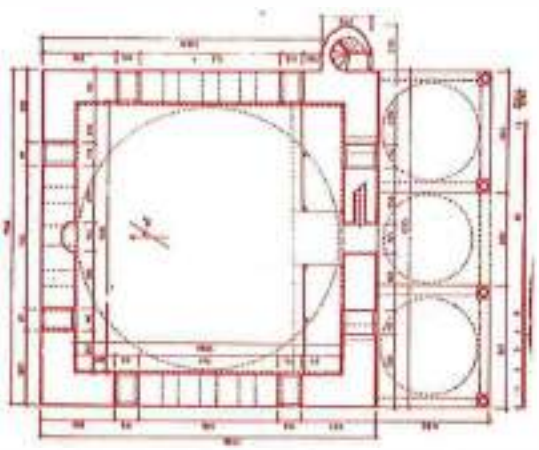
Tire Rum Mehmet Paşa Camii

Priştine Fatih Camii

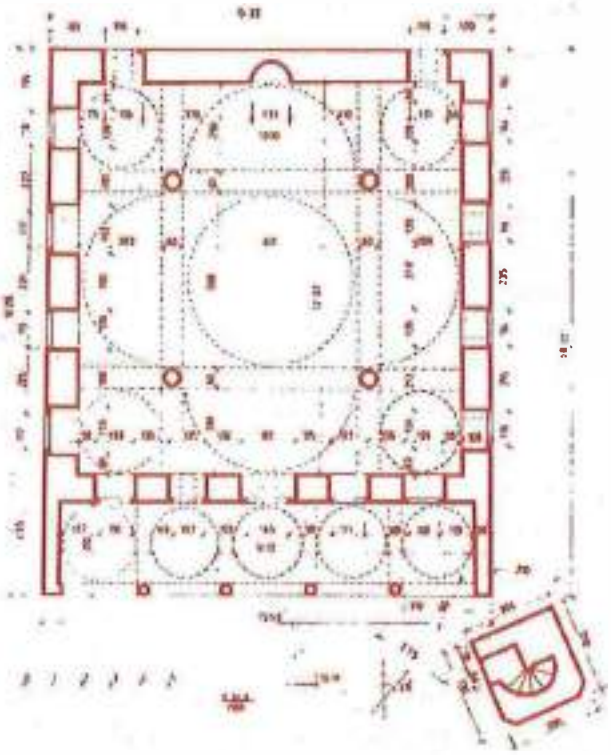
Tire Rum Mehmet Paşa Camii plânı (Aslanoğlu)

Priştine Fatih Camii plânı (Ayverdi)

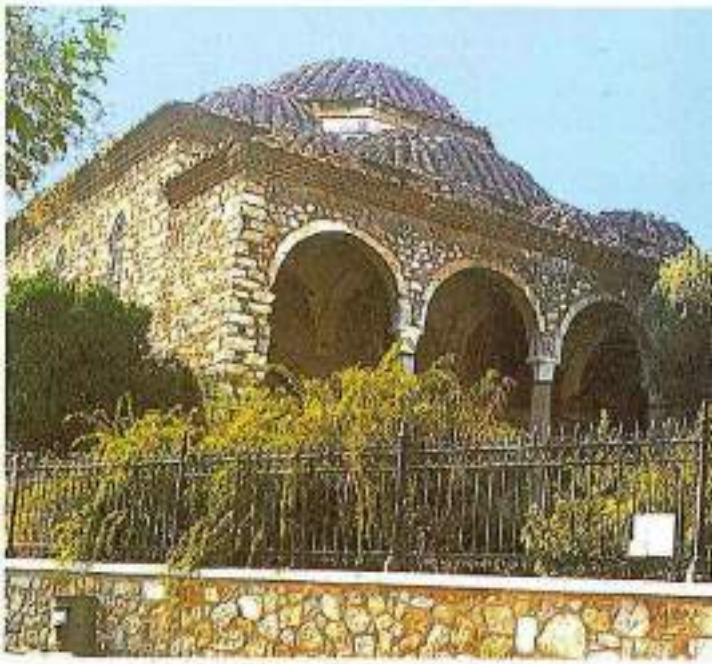
Atina Fethiye Cami'i

Atina Fethiye Camii plânı (Ayverdi)

Atina Fethiye Camii son cemaat yeri

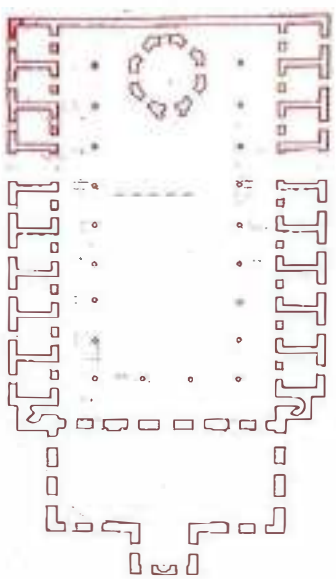

Atina Fethiye Camii

Uzun zaman askerî bir yapı içinde gizli kaldıktan sonra Agora kazılarında harap bina yıkılınca meydana çıkmış ve biraz da tamir edilmiştir. Burada küçük ölçüde bir merkezî plân şemasının gerçekleştiği görülmektedir.

İstanbul'da fetihten altı yıl sonra Eyüp'te Fatih tarafından yapılan ilk kubbeli selâtîn camiinde yarım kubbe sistemi değişik bir şekilde ele alınmıştı. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Hadika, Vakfiye kayıdları gibi kaynakların yardımıyle Ayverdi tarafından çizilen restitüsyona göre kubbe iki taraftan kemerler ve birer yarım kubbe ile genişletilmiş, mihrap da daha alçak ve üzerine küçük bir yarım kubbe ile ileri doğru bir çıkıntı halinde gösterilmişti. İki minaresi vardı. Kaynaklara göre camiden başka bir türbe, on altı hücreli bir medrese, mutfak, fırın, imaret ve bir çifte hamam külliyesi meydana getiriyordu.

Hazret-i Muhammed'in sancaktarı Eyyub-i Ansarî, Emevîler ve Muaviye'nin 669 yılında ilk İstanbul kuşatmasında şehid olmuş, fetihten sonra mezarının yeri bulunarak türbesi yaptırılmıştı. Fatih Sultan Mehmed'in onun adına yaptırdığı külliyede sekizgen türbe camiden önce tamamlanmış, cami 863 (1459) da yapılmıştır. Şadırvan havuzunu Sultan Bayezit II'nin ilk yıllarında Çandarlı İbrahim Paşa (öl. 1494) yaptırmıştır.

İstanbul/Eyüp, Eyüp Sultan Camii Medresesi ve Türbesi plânı (Ayverdi)

Sultan Ahmed III 1724'de minareleri eski yerlerinde yeniden yaptırırken mahya kurulabilmesi için iki şerefeye yükseltmiştir. Güneydeki minare diğerinden ve eski cami duvarından 1.37 m. daha çıkıntılıdır. Medrese odaları türbenin iki yanında uzanıyordu. III. Sultan Selim camii onartmak istemiş fakat tamir edilemeyecek durumda olduğu anlaşılınca 1798'de tamamen yıkılıp, sekizgen üzerine sekiz dayanaklı kubbe, sekiz eksedra (çeyrek kubbe) ile çevrilerek Mimar Sinan'ın geliştirdiği camiler grubuna katılmıştır. 10 Temmuz 1798'de temeli atılan camii Sultan Selim 16 Ekim 1800'de, iki sene üç ay on bir günde inanılmaz bir süratle tamamlatmıştır. Yeniden yapılan cami, eski mihrap duvarı üzerinden başlatılıp yanlara doğru büyüyünce minare kapıları içeride kalarak örülmüş, 10.5 metreye kadar şadırvan avlusu da, camiye katıldığından şadırvan ve Evliya Çelebi'nin ve Hadika'nın sözünü ettiği Sinan Paşa Kasrı (avludaki cemaat maksuresi) da yıkılmıştır.

Fatih Sultan Mehmed'in Şeyh Muslihüddin ebül Vefa adına 881 (1476)'de yaptırdığı ve Vefa semtine adını veren külliyenin camii de aynı plâna göre yapılmıştı. Şeyh Vefa'nın türbesiyle, hamam ve II. Sultan Bayezit devrinde yapılmış bir medreseyi içine alan külli-

İstanbul Şeyh Vefa Türbesi

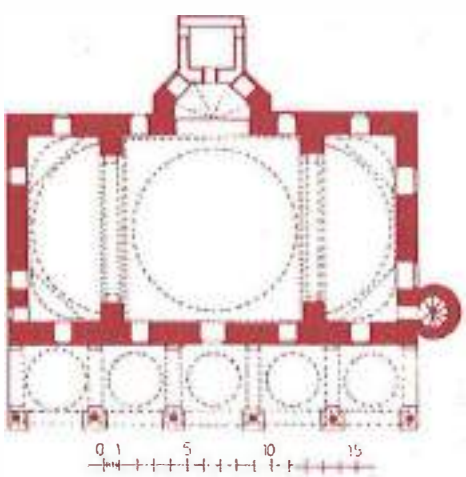

İstanbul Şeyh Vefa Çilehane ve Türbesi

yeden 1909 yangınından sonra yalnız Şeyh Vefa'nın çilehanesi ile türbe ve medresenin birkaç odası kalmış, cami ve hamam yok olmuştur.

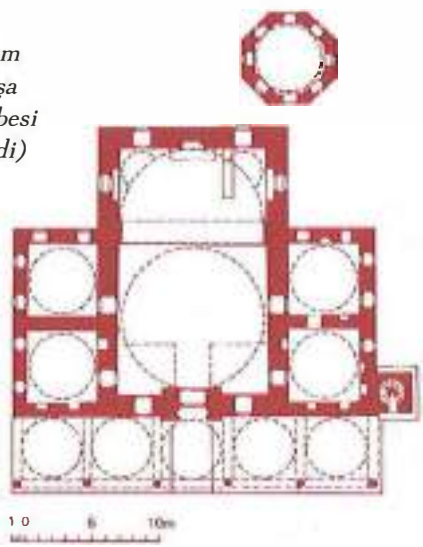
Camiyi bir Bizans yapısı kiliseden bozma zanneden Gurlitt 1900'de rölövesini yapmıştır. Buna göre 11 metre çapında kubbe iki yanda tromplu yarım kubbeler ve beş köşeli bir mihrap çıkıntısı gösterir. 50 santimlik iki penceresiyle 4×3.5 m. çarpık kare biçiminde küçük çilehane arkada olup kapısı mihrap içinden geçerdi, Gurlitt bunu göstermemiştir. Beş kubbeli son cemaat yerinin sütûnları payeler içine alınarak takviye edilmişti. Dar ve basık çilehanede ömrünü geçiren Şeyh Vefa Fatih'le hiç görüşmemiş, fakat onun ölümünde namazını kıldırmıştır.

Üsküdar'da Rum Mehmet Paşa Camii'nde 11 m. çapındaki kubbenin önüne köşeleri tromplu bir yarım kubbe, yanlarda kapıları ortaya açılan ikişer küçük kubbeli, ocaklı mekânla kanadlı camiler plânında bir yarım kub-

İstanbul Şeyh Vefa Camii plânı (Gurlitt)

Üsküdar Rum Mehmet Paşa Camii ve Türbesi plânı (Ayverdi)

Üsküdar Rum Mehmet Paşa Camii

Üsküdar Rum Mehmet Paşa Camii son cemaat yeri

be denemesi Fatih Camii'nin tamamlanmasından bir yıl sonra ele alınmıştır. Çan başlıklı mermer sütunlarla beş kubbeli son cemaat yeri ve batı köşesinde yükselen minaresi vardır. Dıştan kubbeyi taşıyan üç kemer, ikinci kat silme ve silindirik kubbe kasnağından yukarı taşan pencereler Türk mimarîsine aykırı, Bizans havasında, kiliselerden gelme yabancı görünüşler olup huzursuzluk yaratmakta, duvarların küçük kesme taş örgüsüne karşılık, kemerlerden başlayarak üst katın tuğla taş örgüsü halinde değişmesi bu etkiyi arttırmaktadır. İçeride zemin girişten ortaya, oradan yarım kubbeye iki kademe halinde yükseltilmiş, kasnak ve kemer pencereleri dışında duvarlar çıplak bırakılmıştır. Eyvan kemerinde ve kubbede eski kalemişlerinden silik izler kalmıştır. Kapısı üzerindeki kitabe ebced hesabıyle 876 (1471-72) tarihini veriyor. Sadrazam Rum Mehmet Paşa'nın küfeki taşından sekizgen türbesi camiin arkasındadır. Medresesi yok olmuş, hamamından duvar izleri kalmıştır. Kendisinin ayrıca Tire'de aynı tarihten

önünde son cemaat yeriyle tek kubbeli bir camii ve Manisa'da bedesteni vardır.

Yarım kubbeli camiler üzerinde Fatih'in ilk yıllarından başlayarak çeşitli denemeler yapılmış, bunlardan bir kısmı şekil değiştirerek zamanımıza gelmiş, bazıları yok olmuştur. Fakat Fatih devrinin en önemli gelişmesi olarak yarım kubbenin çok büyük ölçüde ele alınması, bütün Fatih devrinin en büyük ve önemli kuruluşu İstanbul Fatih külliyesinin ortasında yükselen Fatih Camii ile başlamıştır. Burada 26 m. çapındaki büyük kubbenin, kıble tarafına doğru bir yarım kubbe ve yanlardan üçer küçük kubbe ile genişletildiği bir plân ortaya çıkmaktadır. O zamana kadarki en büyük kubbesi ile Fatih devri camilerinin de en büyüğü olan eski Fatih Camii klasik ölçüleri, nispetleri ve mimarîsi ile daha sonraki İstanbul ve Edirne camilerine örnek olmuştur. Cami ile birlikte 16 medrese, bir hastahane, bir misafirhane, imaret, kervansaray, hamam, ilk mektep, kütüphane, ve muvakkithaneyi, Fatih ile hanımı Gülbahar Hatun'un türbelerini bir plân birliği halinde içerisine toplayan külliye, 108 000 m^2 lik bir alanı kaplıyordu. Mimar Sinaneddin Yusuf'un 1462-1470 yılları arasında tamamladığı külliye binaları o zamanın üniversitesi ve Türk İstanbul'un Fatih tarafından yeniden kuruluşunun şehirle kaynaşan çekirdeğini meydan getiriyordu. Cami yüzlerce kubbeden oluşan büyük bir mimarî topluluğun merkezinde bulunuyordu. 1765 yılında büyük bir depremde kubbesi çökmüş, III. Sultan Mustafa 1767-1771 arasında merkezî plan şeması ile bugünkü dört yarım kubbeli camiyi yaptırmıştır.

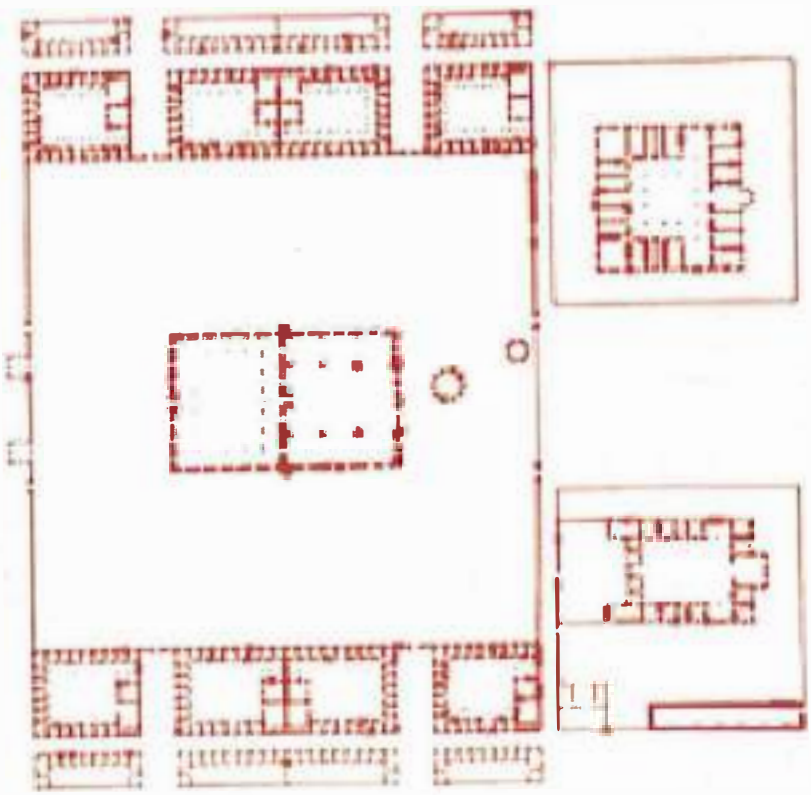
İstanbul Fatih Camii

Fatih Camii portali

Fatih Camii portalinde kitabe ve mukarnas

İstanbul Fatih Külliyesi vaziyet plânı (Ayverdi)

Fatih Cami'i avlu revakları

E. H. Ayverdi'nin araştırmalarına göre şadırvan avlusunun üç yanı, tâk kapının tamamı, mihrap ve birinci şerefeye kadar minareler eski şekli ile bırakılarak, caminin içi tamamen yenilenmiş iç ve dış yan mahfiller, hünkâr mahfili ve padişahın atla çıkması için bir rampa eklenmiştir. 26 metre yerine 20 metre çapında bir kubbe dört yarım kubbe ile çevrilmiş, yan duvarlar eskisinden 2 metre kadar içeri alınmıştır. Külliyeden bugün sekiz semaniye medresesi, tabhane, mutbah ve imaretten kısımlarla kervansarayın arka duvarı ve şifahaneden duvar kalıntıları vardır. Karadeniz tetimme medreselerinden üçü yeni baştan yapılmıştır. Bunlardan dördüncüsü ile Akdeniz tarafındakiler, kütüphane, ilk mektep ve muvakkithane yok olmuştur. Külliye binaları düz bir araziye tam olarak ve en pratik, kullanışlı şekilde sağlamca yerleşmiş, plânı ve mimarîsi bakımından da en olgun nispetlerle

Fatih Camii avlu penceresi

Fatih Camii mihrabı

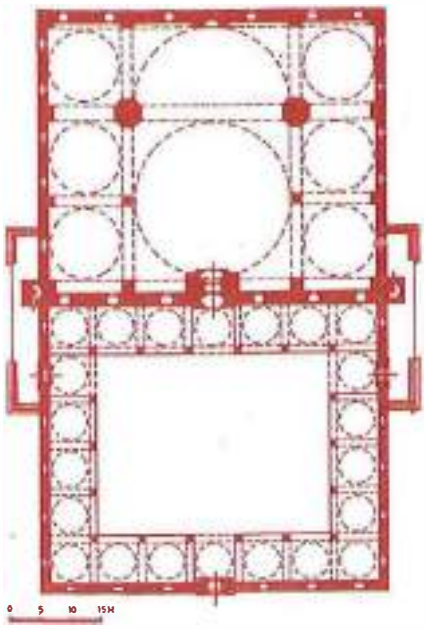
Fatih Camii iç görünüş

ele alınmıştır. Avluların düzenlenmesi çok orijinal olup bunları ayıran sekiz kapı kolayca kontrol edilebilir durumda idi. Külliyenin şehirle kaynaşması da ideal bir görünüştedir.

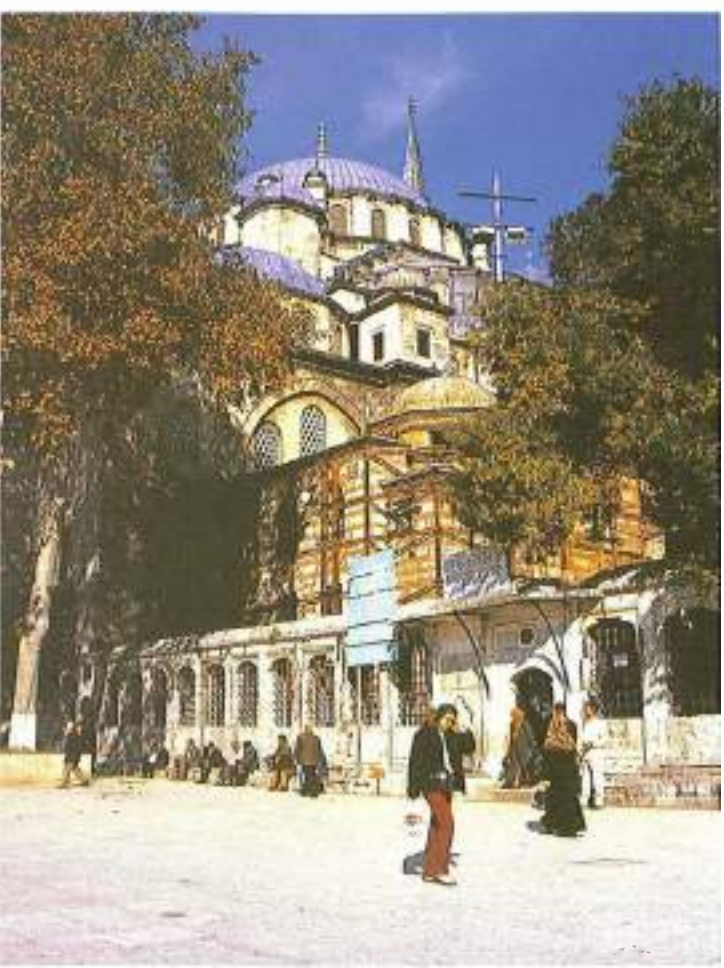
Fatih Sultan Mehmet bu cami ile babasının Edirne'deki Üç Şerefeli Cami kubbesinden 2 metre daha geniş çapta bir kubbe ile İstanbul'da büyük kubbeli camilerin yolunu açmış, aynı zamanda Üç Şerefeli Caminin başarılı taraflarını değerlendirip, aksayan taraflarını göz önünde tutarak mekânı ve kubbenin hâkimiyetini esas almış, oradaki fazla iddialı minareler normal ölçüye indirilerek olgun mimarî nisbetlerle dış görünüşün ahengi sağlanmıştır. Cepheler de gerektiği gibi değerlendirilerek bu ahenge uydurulmuştur.

Ayasofya'nın çöken ilk kubbesinin yeniden yapıldığı 562 yılından sonra Bizans mimarîsinde dokuz yüzyıl boyunca bir tek Aya İrene (VIII. yy.)'nin 15.15 m. çapındaki kubbesi dışında bütün kiliselerin kubbeleri 10 m. den daha küçük çaptadır. Bu durum, Osmanlılar'da büyük ve toplu mekân yaratma iradesinin kuvvetini, Fatih Camii'nde yapılan atılışın büyüklüğünü, daha sonraki süratli gelişmenin nasıl bir temele dayandığını açıkça gösterebilir.

Fatih Camii'nin 26 m. çapındaki kubbesi yüzyıl boyunca aşılamamış ancak Süleymaniye Camii'nde, Mimar Sinan çapı 1.40 m. daha geniş olan büyük kubbeyi yapmış, 2435 m^2 lik iç alanı da Süleymaniye'de geçilebilmiştir. Kubbe yüksekliği bakımından da Fatih Camii, Üç Şerefeli Cami'de 27 m. iken 44 m. ye ulaşmıştır. Üç sıra halinde duvarlarda açılan pencerelerle kubbe kasnağındaki pencereler yumuşak ve ferah bir aydınlık sağlar.

Fatih Camii plânı (Ayverdi)

Fatih Camii

Orijinal şekli ile kalmış olan şadırvan avlusu Üç Şerefeli Caminin gösterişe kaçan revaklı avlusundan farklı bir görüşle ele alınmış olup, büyük bir mimarînin habercisidir. Kesme taş duvarlar üzerine iki sıra pencereler, çörtenler, revak kubbeleri hepsi çok ahenklidir. Yanları sarkıtlı yedi sıra mukarnas yaşmaklı avlu orta kapısı, iki yarım bir bütün üçlü palmetlerle taçlandırılmış, yan nişler ve köşe sütunları (kum saatleri) ile zenginleştirilmiştir.

Dışta kapı ve pencere alınlıklarında yeşil taştan kalın konturlar ve iki pencerede yeşil taşa gömme beyaz mermer Fatiha suresinden başka süsleme yoktur. İç tarafta revakların mermer, yeşil porfir ve pembe granitten yekpare (monolit) sütûnları, zengin mukarnas ve stalaktik başlıklarla gerçek ve gelişmiş bir mimarî gösterir. Kemerler kırmızı beyaz taşlardan, yalnız orta kemer yeşil beyaz taşlardandır. Denilebilir ki bu avlu olgun nispetleri ve sade güzelliği ile eşsiz kalmış olup Süleymaniye ve Edirne Selimiye Camii avlularında bile daha üstünü yapılmamıştır. Son cemaat yerinin iki yan penceresinde kalan çini alınlıklarda sır altı tekniği ile Âyet ül-Kürsî'den Besmele ile âyetin sonu yazılı olup, ortadakiler yok olmuştur. Burada aslı gibi kalan caminin on sıra mukarnas yaşmaklı tâk kapısı mimarî bakımdan Üç Şerefeli Cami tâk kapısından daha başarılıdır. Mukarnas yaşmaklı yan niş-

Fatih Camii pencere alınlığı çinileri

ler üzerinde yedişer satır, cümle kapısı üzerinde iki satır halinde üç bölümden ibaret kitabeler hattat Ali bin Sofi'nin eseri olup, portalin şahane üslubunu canlandırmaktadır. Hattat yüzyıl önce Azerbaycan'dan gelen Yahya Sofi'nin torunudur. Kitabeye göre cami 867-875 (1463-1470) arasında sekiz yılda tamamlanmıştır. Tâk kapının üç tarafı da eskidir, yalnız üstteki dört sütunlu ampir bir mahfil ve önündeki ortada geniş, yanlarda dar basık yay kemerli diğer mahfil eklenmiş ve bunlar orijinal yapısını örtmüştür. Ampir merdiven kapıları da sonradandır.

Cami içinde aslında kalan mermer mihrap, portal gibi on sıra mukarnas yaşmaklı ve merdiven biçiminde kırık kenarlıdır. İnce porfir köşe sütuncukları, dilimli kemerlerle beş köşeli niş, siyah zemin, üzerine beyaz olarak kabartma sülüs mihrap kitabesi kompozisyonu tamamlıyor. Tepesi dilimli üçgenler biçiminde taçlandırılmış dilimleri üzerine küçük palmet ve lotuslar bordür halinde sıralanmıştır. Minareler ampir süslemeli birinci şerefeye kadar aslındandır. III. Sultan Mustafa tamirinde bozulmamış iken, XIX. yüzyıl sonunda mahya yazmak için iki şerefeli ve taştan barok külâhlı olarak yenilenmişti. Son depremde yıkılan taş külâhlar yerine klâsik kurşunlu külâhlar konulmuş ise de ampir şerefeler olduğu gibi bırakılmıştır.

Külliyenin kapılarından ayakta kalan tek örnek **Çorba Kapısı**, yanlara uzanan basık, büyük bir dilimli palmetle taçlandırılmış olup, iç tarafı yeşil taş kakmalıdır. Alçak bir yay kemerli içeri açılmaktadır.

Eski Fatih Camii dış görünüşü, nispetleri ve mimarî incelikleri ile daha sonraki büyük camilere klâsik bir örnek olmuş, ancak Mi-

Fatih Camii Çorba Kapısı

Fatih Camii iç görünüş

mar Sinan, Süleymaniye Camii ile onu aşabilmiştir. 2435 m^2 lik iç mekânı da yine ve ancak Süleymaniye'de geçilebilmiştir.

Fatih Camii o zamana kadarki en büyük kubbesi ve buna bağlı bir yarım kubbe ile İstanbul mimarîsinde her bakımdan yeni bir çığır açmakta, büyük camilerin gelişmesi bununla başlayıp, bu ölçüde orta kubbe ilk defa yarım kubbe problemi ile karşılaştırılmaktadır. Fatih'in kendi türbesi ile hanımı Gülbahar Hatun'un altıgen türbesinin depremden sonra eski ve duvarlar üzerine yeniden yapıldığı anlaşılmaktadır. Ongen biçimindeki Fatih Türbesi 1767 Nisan ayında 142 günde tamamlanmıştır.

Akdeniz ve Karadeniz medreselerinin her birinde bir dershane, 19 oda ve aralarında eyvana benzer küçük bir açıklık ve bir giriş olduğu halde, yalnız onbeş öğrenciye verilmesi dikkati çeker. Odaların genişliği de diğer medreselerde 3.80 iken, burada 4.20 metreyi bulmuştur. Dışarıya bir penceresi, bir ocağı, kandillik ve raflar bulunan odaların zemini tuğla döşemeli idi. Dershanelerin arkasında geniş birer avluya dörder hela ve gusulhane yapılmıştır.

Arşivde 1239 (1823) tarihli plânı bulunan şifahaneden ancak belirsiz duvar kalıntıları kalmıştır.

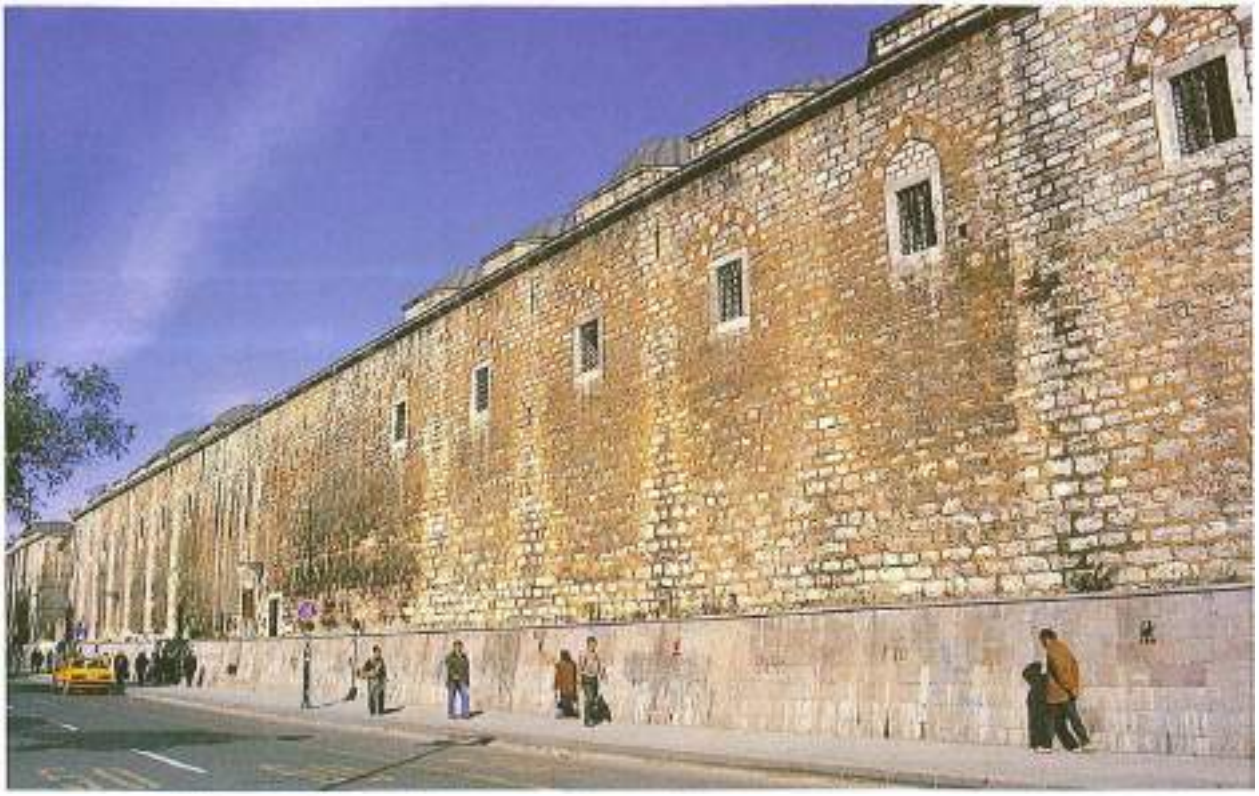
Misafirlerin üç gün her türlü ihtiyaçlarının karşılandığı tabhane, 14 oda ve 12 m. çapında kubbeli büyük eyvan, odalar arasında bir mahzen yeri ile, dama çıkan merdiven, ikişer kubbeli yan eyvanlarla 20 kubbeli revaklardan ibarettir. Girişin iki köşesinde ikişer kubbeli mutbah ve idareci odalarının içerisi ile bağlantısı yoktur. Revakların dershane tarafındaki iki köşesinde dikdörtgen sütûnlar değişik görünüşlerdir. İmâret binasından da tonozlu iki harap mekân kalmıştır.

Deve Hanı diye tanınan kervansaray, tabhane ile bu imâreti içine alan geniş avlunun köşesinde olup bugün üstünde ilkokul binası vardır.

Külliyenin kapılarından ayakta kalan Çorba Kapısı'na dikey uzanan Bursa kemerli pen-

Fatih Külliyesi Karadeniz Medreseleri

Fatih Külliyesi Akdeniz Medreseleri

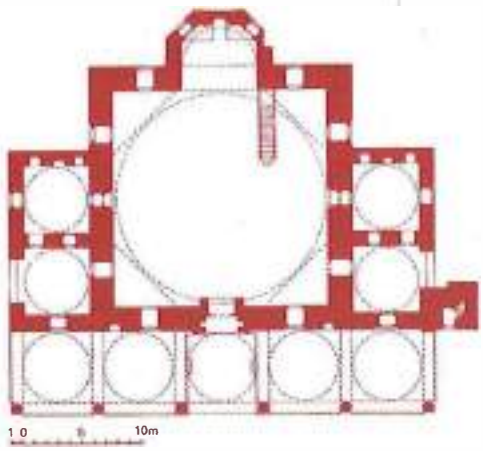
cerelerle bugünkü hazire duvarı sonradandır, ilk yapıda mihrap duvarı arkasında yalnız Fatih Sultan Mehmet ile hanımı ve II. Sultan Bayezit'in annesi Gülbahar Hatun'un türbeleri vardır. Cami güney taraftan rahatça görülebilirdi. 1817'de II. Sultan Mahmut'un annesi Nakşıdil Sultan için amir üslûpta büyük bir türbe ve mektep yapılmış, basit bir çevre duvarı eklenmiş ve camiye kadar uzatılarak dış avlu haline gelmiştir. Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa 1897'de ölünce buraya gömülmüş, 1900 başlarında türbesi yapılmıştır. Nakşıdil Sultan Türbesi'ne götüren kapının yanındaki susuz çeşme I. Sultan Mahmud'un veziri Ahmet Paşa'nın olup 1154 (1741) tarihlidir. Bu çeşme ve I. Sultan Mahmut'un 1155 (1742) tarihli kütüphanesine götüren kapı birer pencereden bozmadır. Türbe kapısından sonraki duvar hünkâr mahfili yapılırken yıktırılmıştır.

Sultan II. Bayezit Devri Eserleri

FATİH Sultan Mehmet'in ölümünden sonra Sultan II. Bayezit'in ilk yıllarında yapılan **Davut Paşa Camii**, İstanbul'da Fatih devri mimarîsi özelliklerini devam ettiriyor.

Muntazam küçük kesme taşlardan duvarlar üzerine büyük abidevî yapı, mukarnas dolgulu tromplar üzerine 18 m. çapında kubbesi ile kübik bir blok halinde yükselir. Sekizgen kasnak ve sağır kubbe tamamen pençeresiz olup, dıştan kasnak silmeleri ve trompların kornişleri ile canlandırılmıştır. Bununla beraber çok alçak tutulmuş yan odalarla beşgen çıkıntı halinde dışarı taşan mihrap yarım kubbesi ve beş kubbeli son cemaât yeri ile kanatlı camiler grubuna girer. Sonradan daha büyük ölçüdeki Edirne Sultan Bayezit ve İstanbul Sultan Selim camileri üzerinde etkisi olmuştur.

Yanlardaki ikişer sağır kubbeli ve birbiri ile bağlantılı mekânlardan biri ocaklı ve raflı oturma odası, diğeri ise eyvan biçiminde enli bir sivri kemerle dışarı açık olup Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii'ne benzer. Ahenkli iç mekân yanlara ancak bir kapı ve pencerelerle bağlantılıdır. Mihrap aslına uygun olarak yeniden yapılmış, sade fakat olgun nispetleriyle mermer minber ise eskidir. Camide yer yer Bursa kemerleri kullanılmıştır. Kapı ve pen-

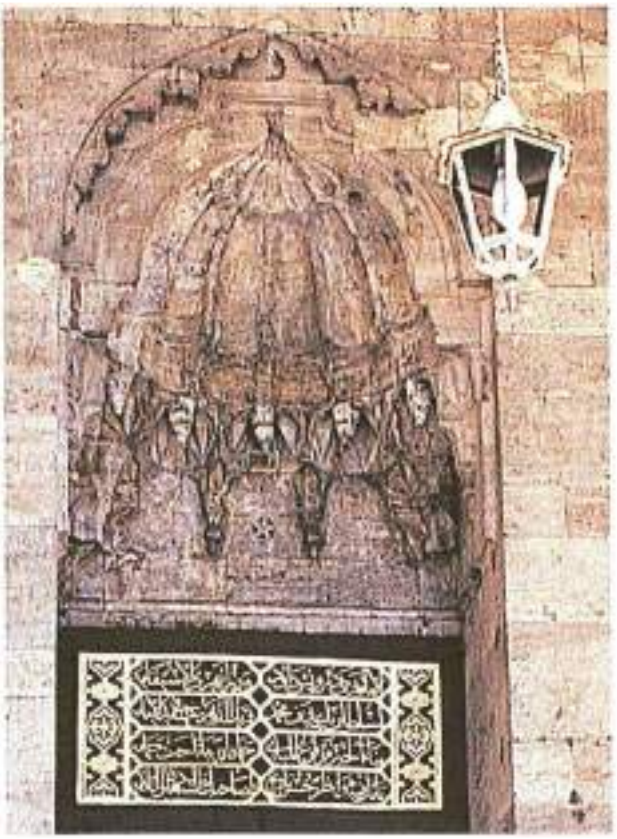
İstanbul Davut Paşa Camii plânı (Yüksel)

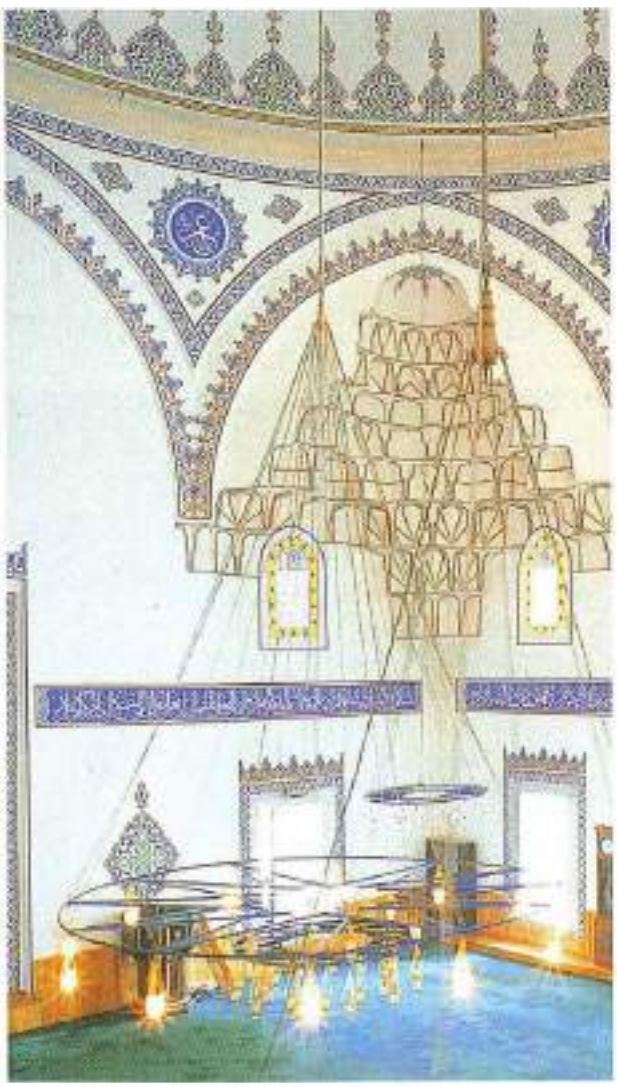
İstanbul Davut Paşa Camii

İstanbul Davut Paşa Camii son cemaat yeri

İstanbul Davut Paşa Cami'i kitabesi

İstanbul Davut Paşa Cami'i iç görünüş

cere söveleri mermerdir. 1948 tamirinde Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından sıvalar altından meydana çıkarılan çok renkli orijinal kalemişleri iç pencerelerin üstünde 1.40 m. eninde bir kuşak halinde sülüs celisi bir âyet, rûmî ve hatayî süslemelerle cami duvarlarını dolanıyordu. Yer yer harap durumda fakat Edirne'de Muradiye ve Bursa Karacabey camilerindekilerle aynı kalitede olan bu eski XV. yüzyıl kalemişleri 1960 tamirinde bilgisizce ve tamamen yokedilmiştir. Cami kapısı üzerinde Şeyh Hamdullah yazısı ile dört beyitlik arapça kitabe derviş olarak tanınan Vezir Davut tarafından ebced hesabı ile 890 (1485)'da yaptırıldığını göstermektedir. Küp kısmına kadar eski minarenin ince gövdesi sonradandır. Son cemaât yeri de tamir görmüştür. Sekizgen şadırvanı 1798'de yapılmıştır. Cami arkasında Davut Paşa'nın mermer lâhdi ile sekizgen türbesi 905 (1499) tarihli-

dir. Arada bir sokakla camiden ayrılan üç kollu **medrese** yanlarda birkaçı devşirme Bizans başlıklı sütunlarla revaklar arkasında onaltı hücre ve karşıda bir dershaneden ibaret olup bugün haraptır. Sivri kemerli ve mermer yalaklı **çeşme** 1485 tarihli olup cadde üzerindedir. Samatya'da uzakta kalan küçük çifte **hamamın** soğukluğu beşik tonozlu, halvet kısmı pandantif kubbelidir.

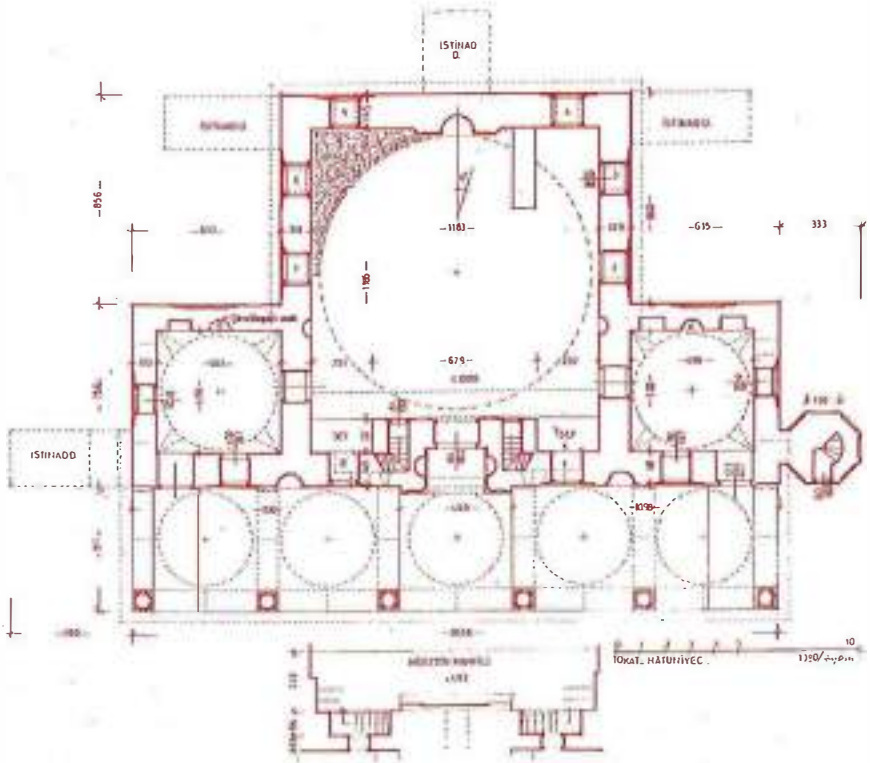
Davut Paşa Camii ile aynı tarihli, İstanbul dışında diğer bir cami, Sultan II. Bayezit tarafından Tokat'ta annesi Gülbahar Hatun adına yaptırılan **Hatuniye Camii** olup, kapısı üzerindeki üç satırlık kitabesine göre 890 (1485) tarihlidir. 12 m. çapında sağır bir kubbe ile örtülü camide mukarnas ve baklava başlıklı altı devşirme sütun üzerine beş gözlü son cemaat yeri, ortada aynalı tonoz, yanlarda kubbe örtülüdür. İki yandan taşan gözlerin arkasına Türk üçgenleri ile birer küçük, kubbeli mekân yerleştirilmiş, minare batı kenarına eklenmiştir. Birer kapı ile camiye açılan kanatlardaki bu mekânların, revaklara da bağlantısı olup, dershane şeklinde kullanıldığı kabul edilmektedir. Cami içinde kuzey duvarı boyunca bir mahfil uzanmaktadır. Mukarnas kornişli saçaklardan başka, camide dikkati çeken, sarkıtlarla zenginleştirilmiş

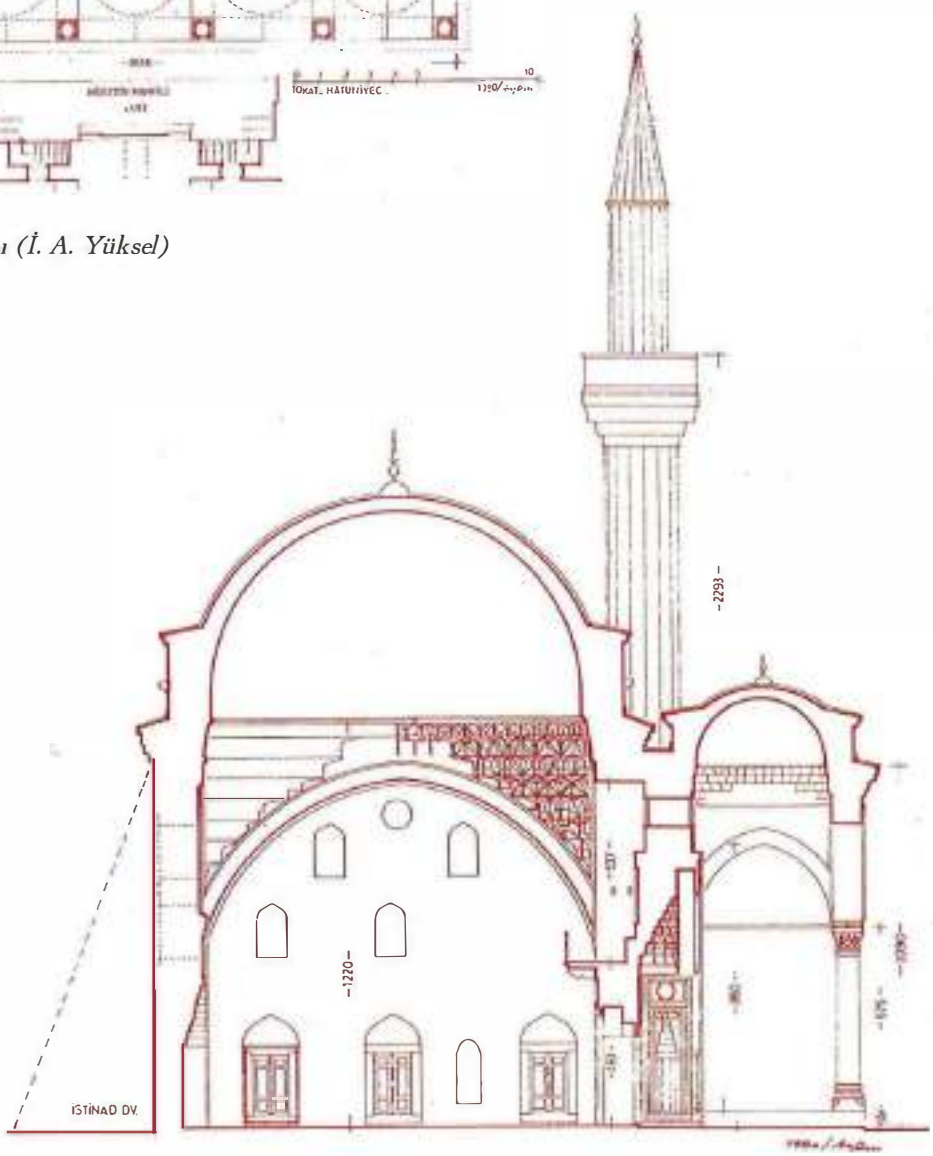
Tokat Hatuniye Camii

Tokat Hatuniye Camii portali

Tokat Hatuniye Camii plânı (İ. A. Yüksel)

Tokat Hatuniye Cami'i kesiti (İ. A. Yüksel)

Tokat Hatuniye Camii son cemaat yeri

Tokat Hatuniye Camii kubbeye geçiş

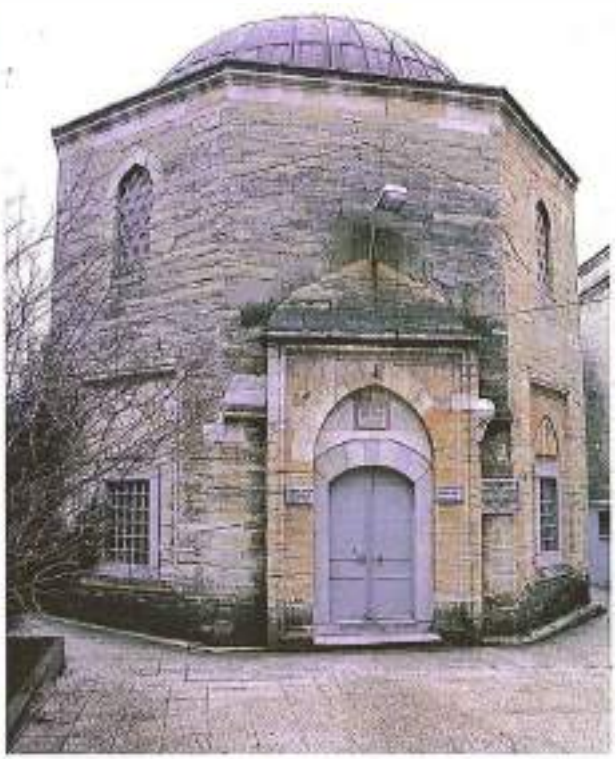
Tokat Hatuniye Camii saçak detayı

Tokat Hatuniye Camii son cemaat yeri revakları

Tokat Hatuniye Camii minberi

Gazi Ömer Bey Türbesi, Malkara

sekiz sıra mukarnas kavrasalı mermer portal, geniş bir Bursa kemeri ile cepheye açılmaktadır. Kesme taşlardan sağlam bir yapısı olduğu halde, cami depreme karşı yanlardan iki ağır payanda ile desteklenmiştir. Burada tabhanelerin bir devamı olarak kanatlara eklenen kubbeli bölümlerle, daha sonra birçok benzerleri görülen camilerle bir bağlantı kurulmaktadır.

893 (1487)'te sarı renkte güzel kesme küfeki taşından, üç kubbeli son cemaat revakı ile tek kubbeli camiyi yaptıran Mora fatihi Turhan Bey'in oğlu **Gazi Ömer** Bey'in **Malkara**'daki **türbesi** caminin solunda sekizgen biçiminde ve kubbeli bir yapıdır. Dıştan kesme küfeki, içten moloz taştır. Mermer söveli kapı üzerinde mermerden üç satırlık sülüs kitabesi Ömer bey ibn Turhan bey adı ile 1502 (908) tarihini vermektedir.

Hayrabolulu Güzelce Hasan Bey Camii, iki sıra tuğla bir sıra kesme taş örgülü duvarlarla merkezi bir kubbe, yanlarda ikişer kubbe ve bir avludan ibaret kanadlı camilerdendir. Minare sağdadır. Sultan II. Bayezit'in damadı Güzelce Hasan Bey tarafından 1499 (905) tarihinde yaptırılmıştır. Avlunun kubbeli revakları yıkılmış, yalnız ayakları kalmıştır. Son cemaat revakınaa açılan cümle kapısının basık kemeri üzerinde kitabesi vardır.

Yüzyılın sonlarına doğru Sultan Bayezit'in sadrazamı **Atik Ali Paşa**'nın **İstanbul Çemberlitaş** arkasında 902 (1496-97)'de yaptırdığı **camii**, Üsküdar Rûm Mehmet Paşa Camii'nde görülen orta kubbe ile aynı genişlikte tek yarım kubbeli plânı tekrarlamaktadır. 12.5 m. çapında tromplu kubbe ve kıble tarafında yarım kubbeli mekânla ikişer kubbeli kanatlar Rûm Mehmet Paşa Camii'nden farklı olarak ortaya açık olup, yalnız birer barok paye ve başlıkları kemerlere destek sağlamaktadır. XVIII. yüzyıldaki tamirden önce barok payelerin yerinde birer sütun vardı. Beş kubbeli son cemaat yerinde ortadaki kubbenin malakârî işleri aslındandır. Çeşitli

Hayrabolulu Güzelce Hasan Bey Camii

Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camii

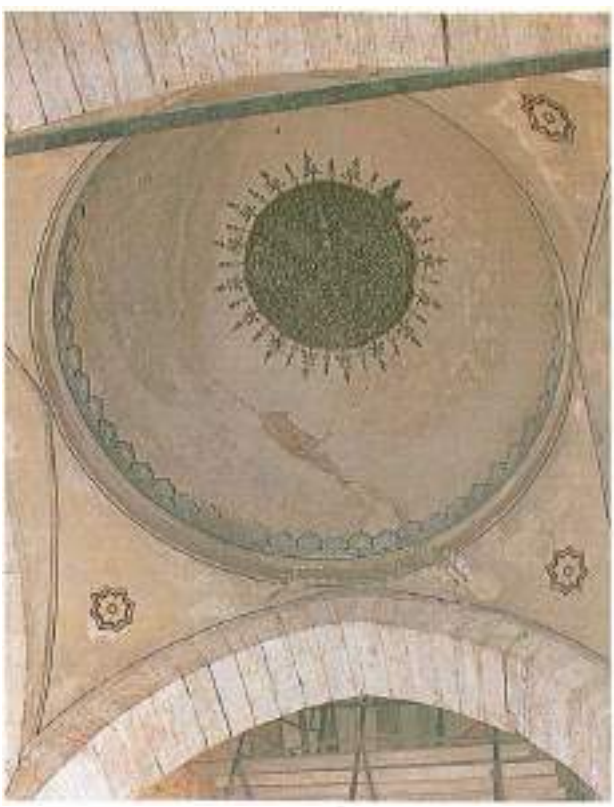
çapta granit ve mermer sütunlar, mukarnas başlıkların ayarlanması ile dengelenmiştir. Minare batı kenarında yükselir. Mihrap, minber ve kürsü mermerdendir. Muntazam kesme taştan yapısı olup tuğla kullanılmayan cami ve külliye binaları Konstantin forumunun çevresine yerleştirilmişti. Türbe ve imâreti güneyde kalan caminin sıbyan mektebi giriş kapısının yanında, batısındaki medrese yolun karşısında idi. İmaret yıkılmış, yol açılırken medresenin ön kısmı kesilmiş, bugünkü zevksiz kapı sonradan yapılarak girişin iki yanındaki hücreler üzerine dörder oda eklenmiştir. Dükkânların üzerinde kalan sıbyan mektebinin asıl şekli bozulmuştur. Türbe sonradandır. Çeşme de 1168 (1754)'de Hekimoğlu Ali Paşa yapısıdır. 1510-12 arasında yapılan ve sonradan külliyeye katılan Elçi Hanı bugünkü Darüşşafaka sitesi yerinde idi. Kareye yakın iki katlı binada pencereli olan alt kat, dört kapı ile iç avluya açılırdı. Üst kat

Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camii minberi

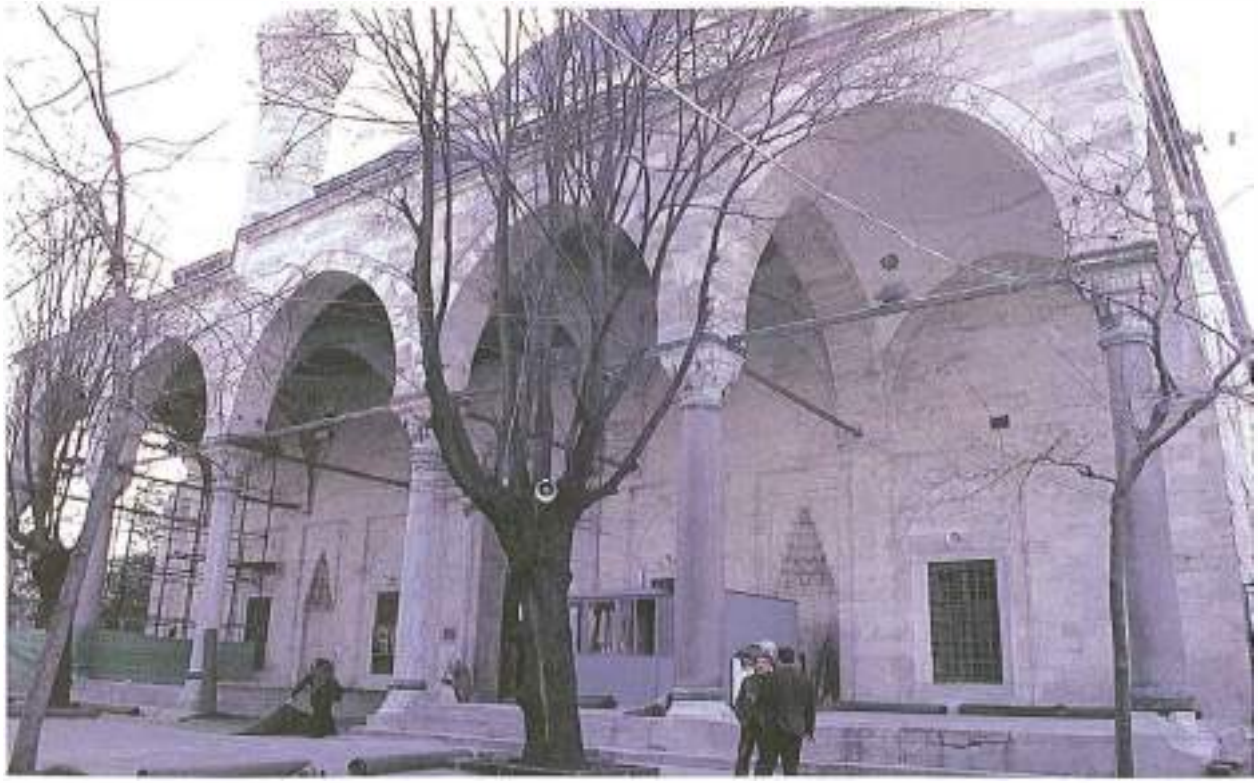
Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camii portal

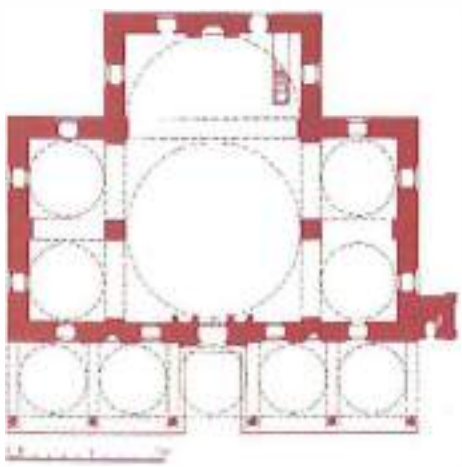
Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camii revak kubbesi

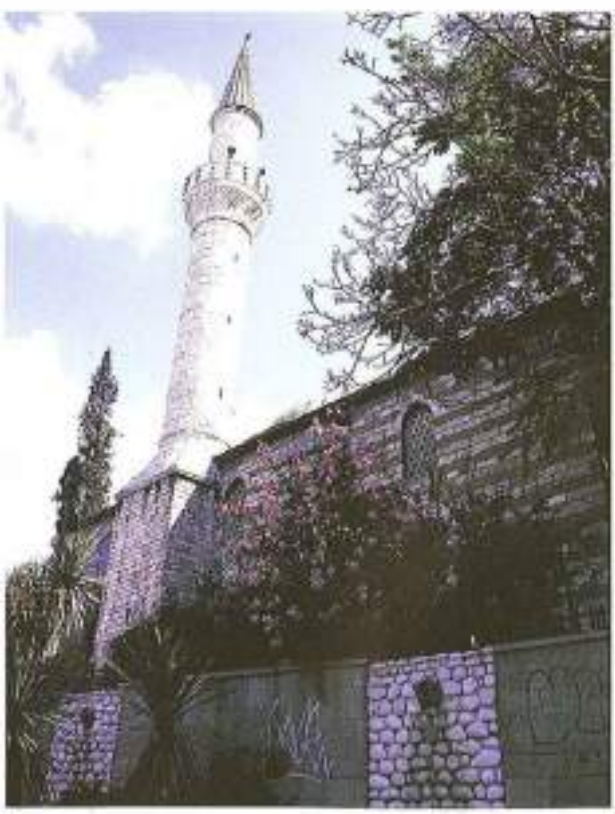
Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camii mihrabı

Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camii

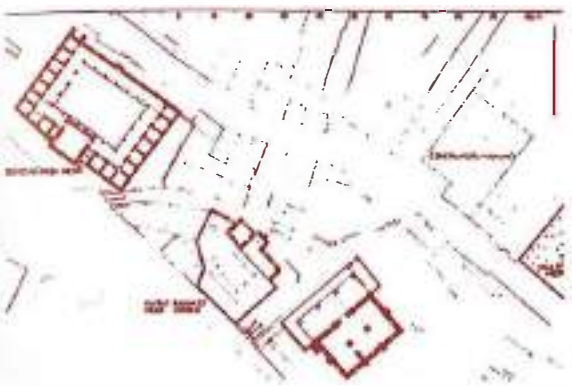
Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camii ve türbesi plânı

Zincirlikuyu Atik Ali Paşa Camii

da odaların önündeki kubbeli revakları ile avluya bakardı. 1865 yangınına kadar kullanılan Elçi Hanı 1880'de yok olmuştur.

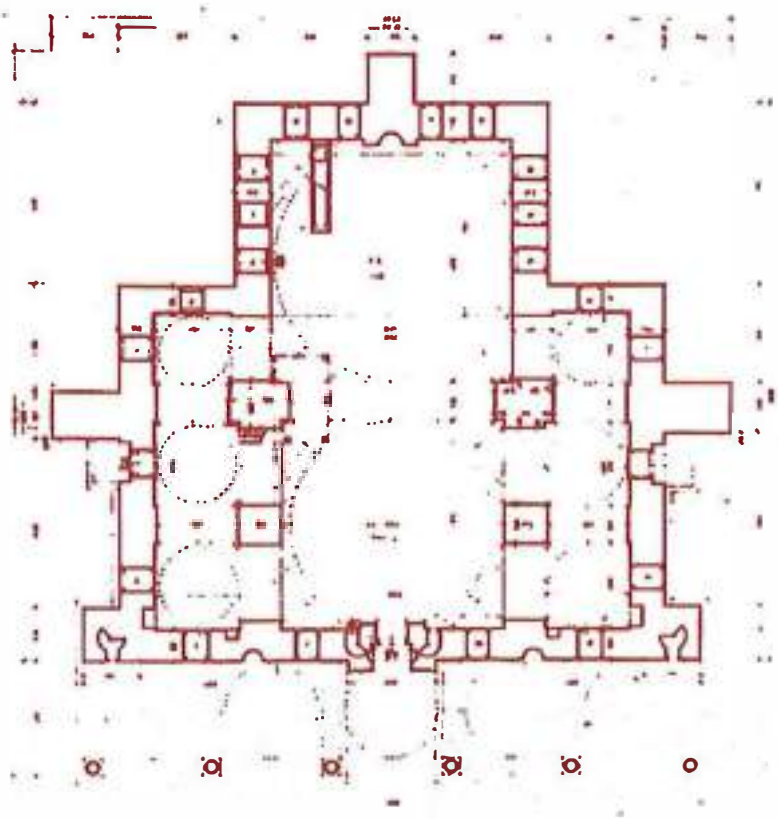
Atik Ali Paşa, İstanbul **Zincirlikuyu**'da yaptırdığı ikinci **camii**nde plânı ve yapı malzemesi tamamı ile farklı bir eser ortaya koymuştur. Muntazam tuğla taş sıralarından

Zincirlikuyu Atik Ali Paşa Camii ve çevresi vaziyet plânı (Müller - Wiener)

sağlam örgülü iki sıra pencereli duvarlar üzerine basık ve sağır altı kubbeli cami, iki paye ve kemerlerle desteklenmektedir. Böyle çok kubbeli camilerin ilk abidevî ölçüleri zamanla büyük değişiklikler göstermiştir. Bunların başında gelen Bursa Ulu Camii, herbiri 10 veya 11 metre çapında yirmi kubbesi ile 68.86×59.28 m. ebadında en büyük cami olmuştur. Edirne'de Eski Cami 11 veya 13 metre çapında dokuz kubbesi ile ikinci sırada gelir. Sofya'da Mahmut Paşa Camii, ortalama 8.5 m. çapında dokuz kubbelidir. Alaşehir Şeyh Sinan Camii 4.20 m. çapında enine altı kubbeli, 19.65 × 15 m. boyutlu; Küre'de Hoca Şemsettin Camii 7.80 m. çapında arka arkaya üç kubbeli 19×30 m. boyutludur. Atik Ali Paşa'nın bu altı kubbeli camii, Sultan II. Bayezit devrinde çok kubbeli camiler geleneğini devam ettirmektedir. Atik Ali Paşa çifte **hamam** yaptırmış, ayrıca Kora Manastır Kilisesi'ni de **Kariye Camii** haline getirmiştir. Hamam bugünkü Mesih Paşa Camii karşısında idi.

Sultan II. Bayezit, babasının yolunda yürüyerek **İstanbul**'da ikinci büyük külliyeyi

Amasya Bayezit Camii plânı (Yüksel)

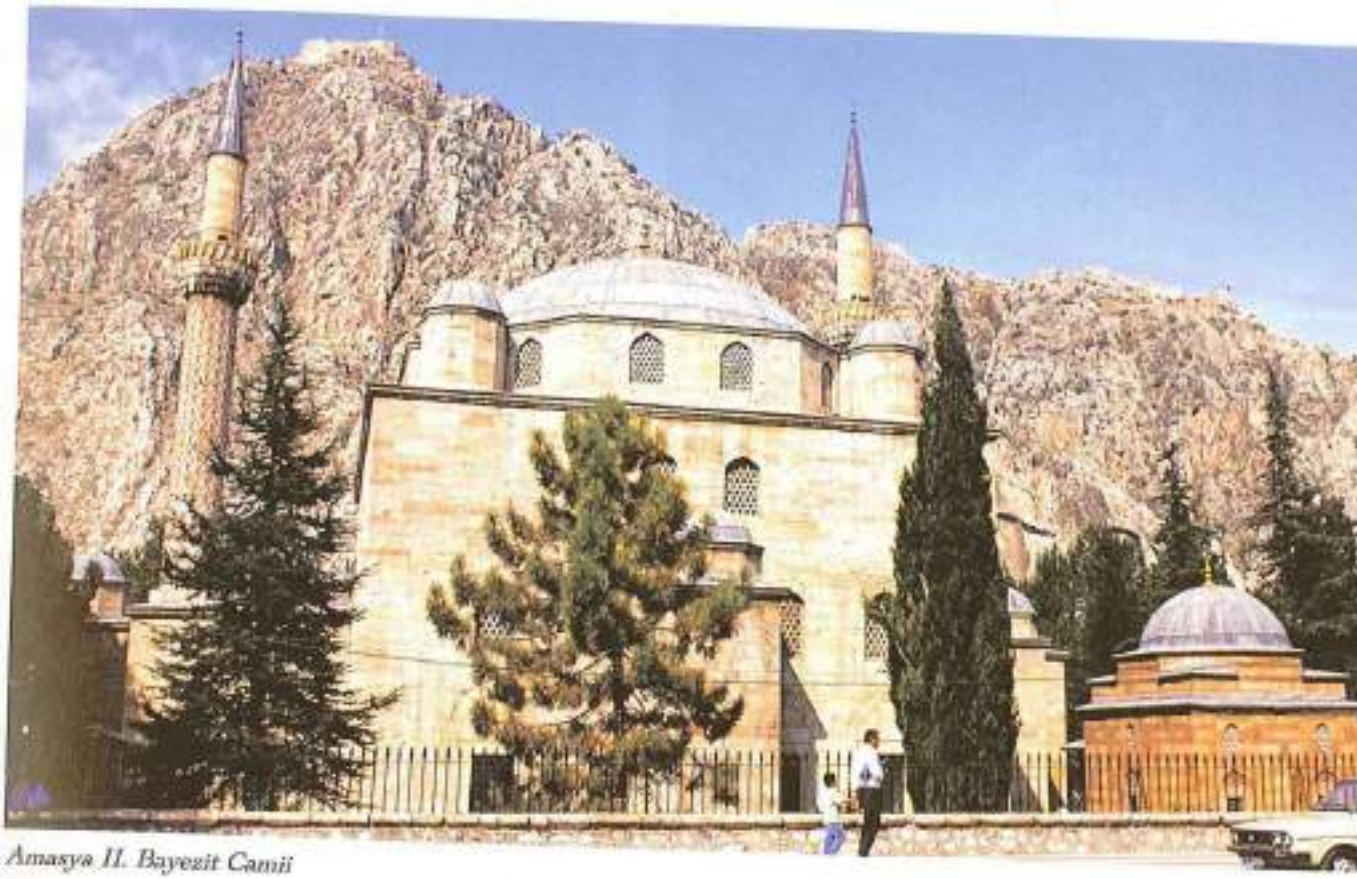
Amasya II. Sultan Bayezit Külliyesi

yaptırmıştır. Bunun mimarı Hayreddin, ilk hazırlık çalışmalarını İstanbul dışında geliştirmiştir. Amasya valisi olarak şehzadeliğini geçirdiği şehirde Sultan Bayezit tahta çıkınca ilk camiini yaptırmıştır. Tamamı ile yumuşak sarı kesme taştan gösterişli cami, Amasya'da vali bulunan oğlu şehzade Ahmet tarafından yaptırılmıştır. İki tarafında bahçeler içinde Yeşilırmak'a bakan cepheleri ile külliye binaları medrese, imâret, sonradan yapılan kimin olduğu bilinmeyen türbe ve şadırvanla, şehircilik bakımından ileri bir görüşle ele alınmıştır.

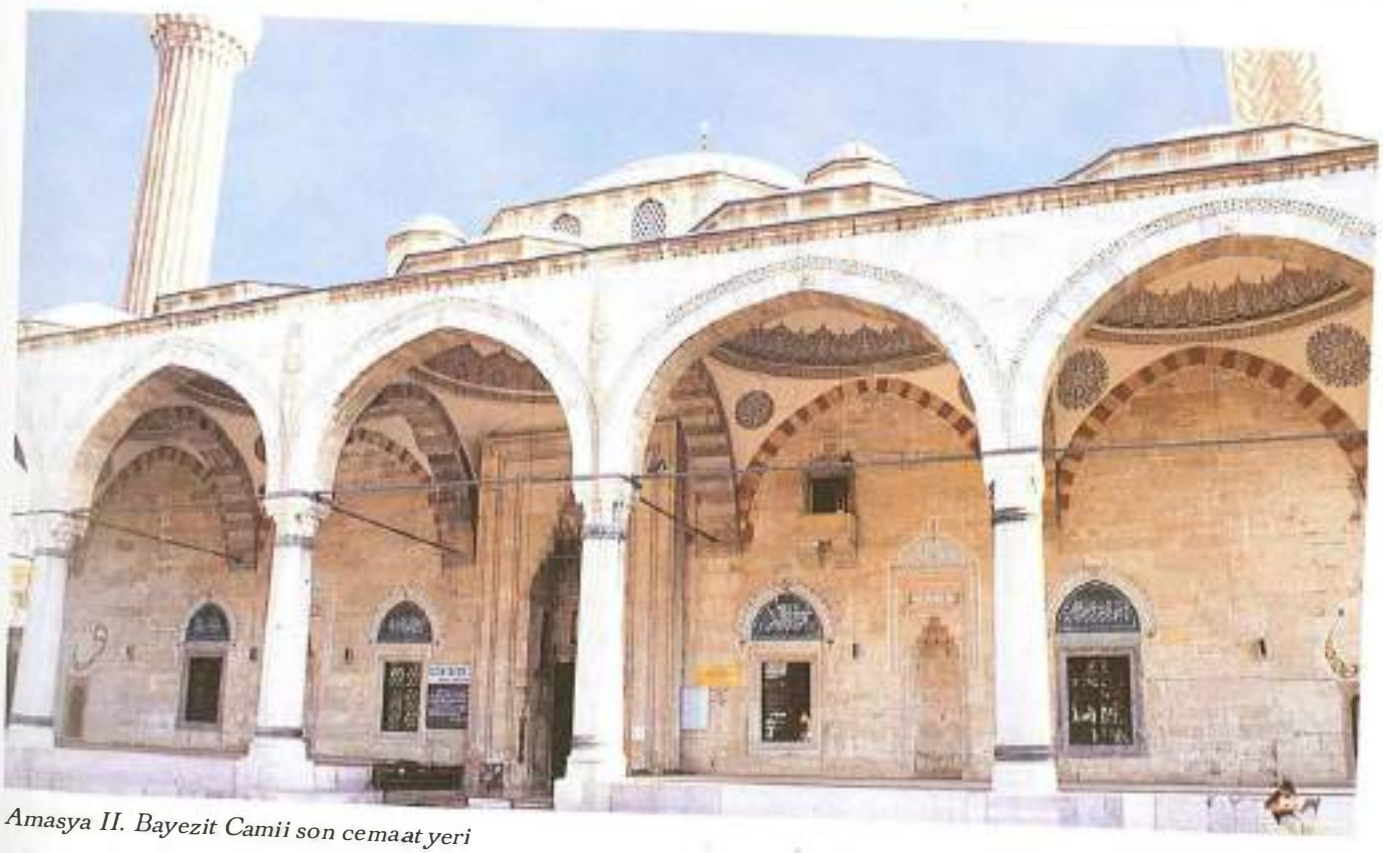
Türbe, Sultan Bayezit'in şehzadesi Ahmet'in oğlu Osman Çelebi'nindir. Etrafı alçak bir duvarla çevrili külliye alanına altı kapıdan girilir. Kitabe o zamanlar elli yaşına gelmiş olan Amasya doğumlu büyük hattat Şeyh Hamdullah'ın eseri değildir. Ali bin Mezit imzası ile kapı üstündeki bu üç satırlık kitabeye göre cami 891 (1486) da tamamlanmıştır.

Mimar Hayreddin'in İstanbul dışındaki ilk büyük eseri olan bu cami, dört ağır taş paye üzerine arka arkaya iki büyük tromplu kubbe ve yanlarda çok daha alçak tutulmuş üçer küçük kubbeden ibaret olup planda kanatların ortaya tamamen açılarak mekânın birleştirilmesi gayreti vardır. Ortalama 14 m. çapında hafif oval birinci kubbenin yalnız kasnak pencerelerinden ışık alan giriş mekânı loştur. Üç cepheden ışık alan mihrap bölümü ortalama 15 m. çapındaki kubbesi ile daha ferah ve aydınlıktır.

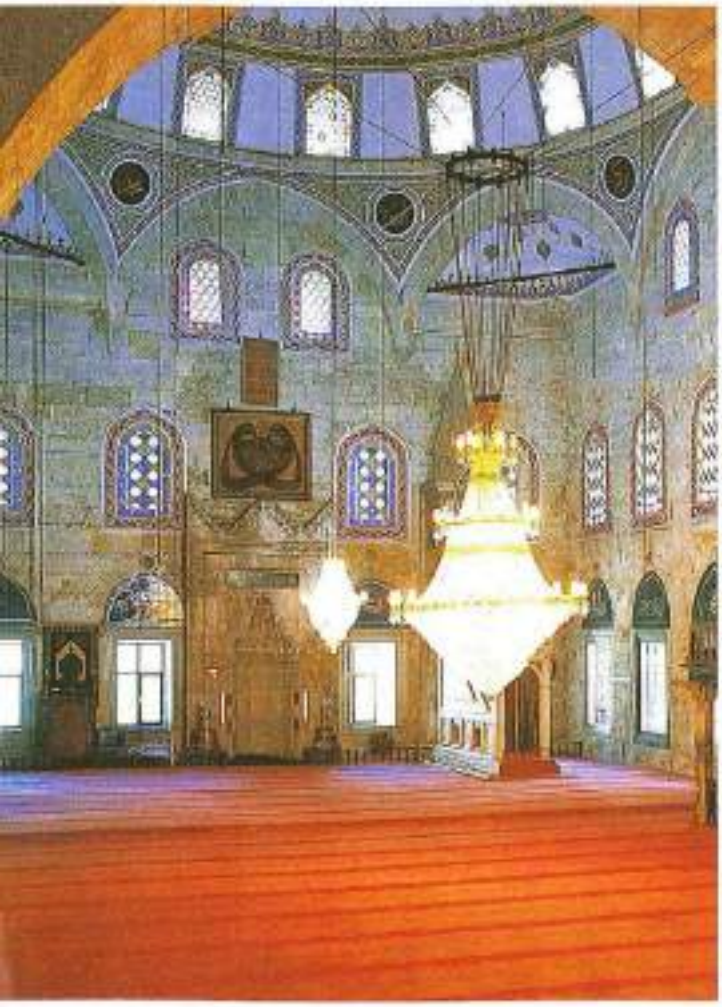
Zemin farkı olmayan orta bölümde kubbeler aynı genişlikte bir kemerle birbirine bağlanmıştır. Kanatları ayıran payeler ve kemerler yüzünden uzunlama bir mekân etkisi hâkimdir. Mihrap kesme taştan, yedi sıra mukarnas yaşmaklı bir niş halindedir. Mermer minber zarif kapısı ve göbeğindeki renkli taş kakmalarla daha zengin süslemelidir. Kapı kanatları ve pencere kapakları kündekârî

Amasya II. Bayezit Camii

Amasya II. Bayezit Camii son cemaat yeri

Amasya II. Bayezit Camii iç görünüş

Amasya II. Bayezit Camii şadırvanı

teknikte geometrik bölmeler halinde ve sedef kakmalı ince rûmî süslemelerle devrinden kalmadır. Pencere alınlıklarında ve kuzey pencerelerin dış yüzünde mavi zemin üzerine beyaz kitabeli çiniler vardır.

Beş kubbeli son cemaât yerinin köşelerinden tek şerefeli taş minareler yükselmektedir. Doğudaki minare yivli, batıdakinin gövdesi beyaz üzerine kırmızı renkte kakma olarak uçları palmetlerle sonuçlanan zikzak kuşaklarla süslemelidir. Her iki minare şerefeden yukarı tamir görmüştür.

Ortadaki iki kubbe içten olduğu gibi dıştan da tamamı ile hâkim görünüştedir. Bu orta kitle alçak kanatlara nispetle çok yüksek kaldığından kanatlı camilerin dış görünüşünü andırır. Yan cepheler payanda biçiminde çıkıntılarla, çıplak duvarlar üç sıra pencereler ve çatı kornişleri ile hareket kazanmıştır. Giriş tarafı yalnız bir duvarla kapanmış olan U biçiminde revaklı avlu ile onsekiz hücre ve bir dershaneden ibaret **medresenin** yuvarlak kemerleri ve sütun başlıkları tamir görmüş olup, bugün Halk Kütüphanesi olarak kullanılmaktadır. L biçiminde bir plân gösteren **imâretin** şekli tamamen bozulmuştur. 1258 (1843) tarihli **muvakkithane** caminin batısında ve medresenin güney-doğu köşesinde bulunmaktadır. Dış avludaki şadırvan da aynı tarihte yaptırılmıştır.

Sultan II. Bayezit'in **Edirne**'de daha önemli ve büyük ölçüde plânlanmış olan ikin-

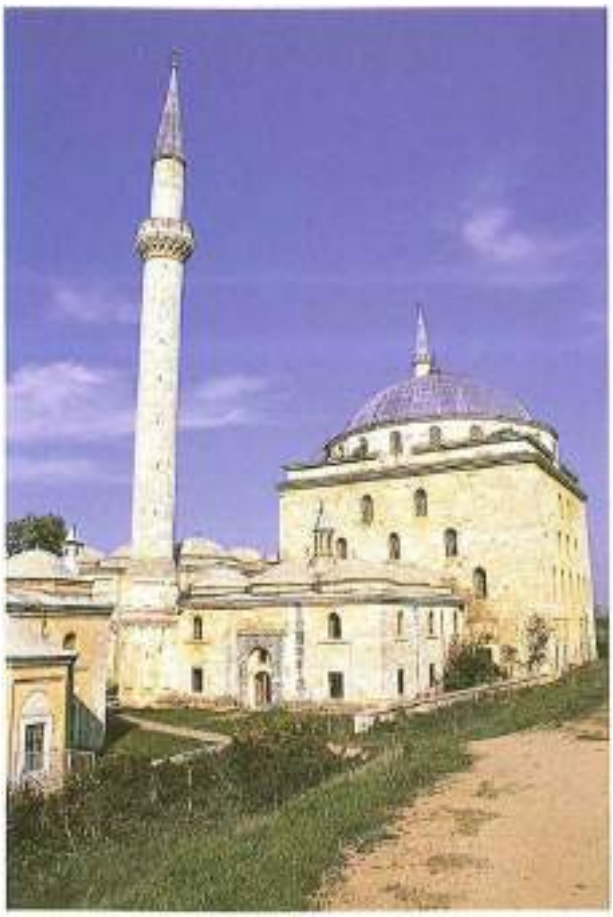
Amasya II. Bayezit Camii kitabesi

Amasya II. Bayezit Camii pencere üstü çini işleri

Amasya II. Bayezit Külliyesi Medresesi

Edirne Bayezit Camii

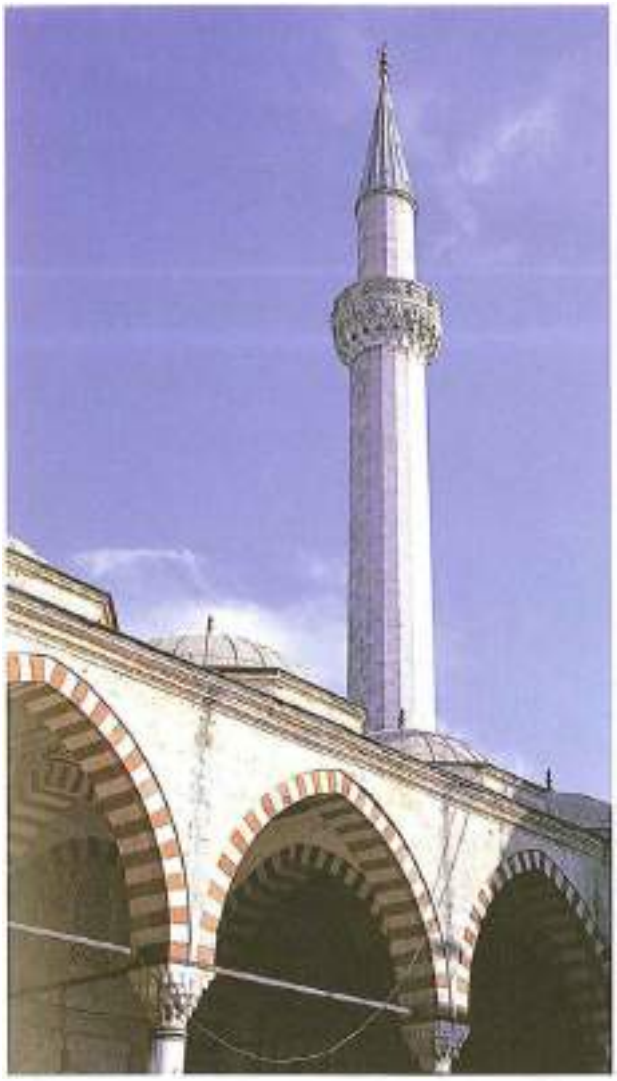
Edirne Bayezit Camii portali

ci külliyesine Amasya'daki camii ile aynı tarihlerde başlanmış olmalıdır. Edirne'de Sultan Bayezit 23 Nisan 1484'de temel atma merasimine kendisi katılmış ve ilk harcı koymuştur. Külliye 1488'de tamamlanmıştır. Mimar Hayreddin burada Amasya'dan farklı olan plânın esasını, 18 m. çapında kubbesi ile İstanbul Davut Paşa Camii'nden geliştirmiştir.

Cami, imâret, hastane, **medrese,** hamam, **mutfak** ve **erzak depo**larından ibaret külliye binaları, çok sade beş kapıdan girilen alçak bir duvarla çevrili 22000 m^2 lik geniş bir alanda, Tunca nehri kıyısında doğu-batı ekseni üzerinde, cepheler nehre değil, yola bakacak şekilde düzenlenmiştir. İstanbul Fatih külliyesinin 108000 m^2 lik alanı yanında küçük kalmakla beraber yüzden fazla kubbesiyle XV. yüzyılın en büyük dinî sosyal kuruluşlarından biri olan mimarî topluluğun ortasında 500 m^2 lik bir alanı kaplayan cami, ana kitle halinde bütün külliyeye hâkimdir.

Yükselen dört duvar arasına derince girmiş 20.55 m. çapındaki kubbesi ile büyük kübik bloku Tunca nehrine aksederek unutulmaz bir etki bırakır. Yirmi köşeli kubbe kasnağı bir demir çemberle desteklenmiştir. İki yanında bulunan dokuzar küçük kubbeli ve alçak tutulmuş tabhaneler camiye kapalıdır.

Amasya'daki gibi tek şerefeli olup tabhanelerin dış köşelerine yerleştirilen ve 55 m. kadar birbirine uzak minarelerin 3.25 m. çapında ve yivli gövde ile 38 m. yükselerek birer şerefe ile devam eder. Bu incelikte minare gövdelerinde bu kadar yüksekliğe ilk defa varılmıştır. İlk olarak burada tek kubbeli sayabileceğimiz cami önünde ahenkli nispetleri ile revaklı şadırvan avlusu yer almıştır. Caminin yüksek duvarları dört sıra halinde avlu cephesinde sekiz, güneyde ondört, yanlarda onbirer ve kasnakta yirmi pencere ile açılmaktadır. Mermer minber, zarif kapısı yanlarda üçer parça mermerden oyma geometrik süslemeleri ile sade mermer mihrabın yanında dik-

Edirne Bayezit Camii avludan minare görüntüsü

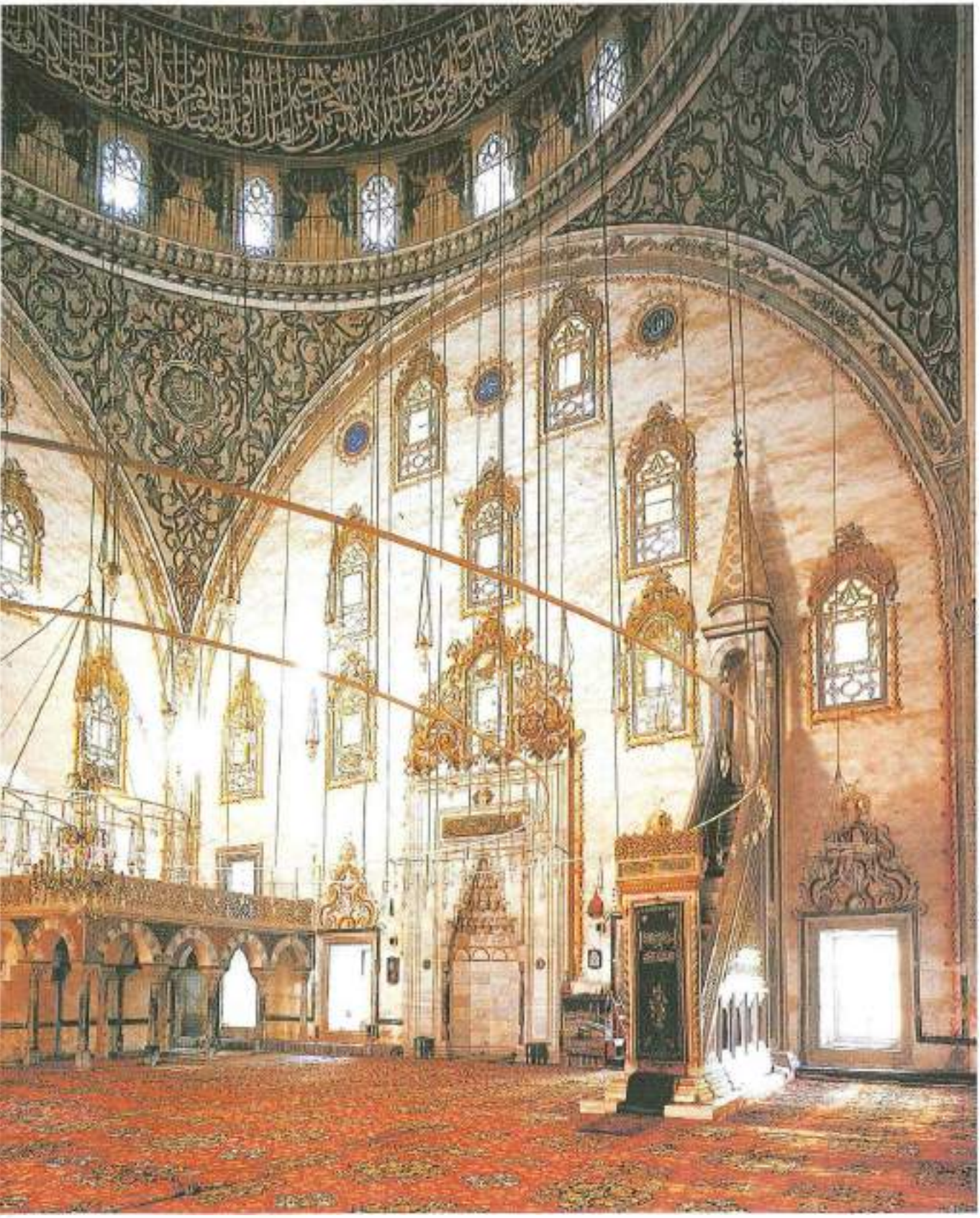

Edirne Bayezit Camii avlu revakları

kati çekmektedir. Somaki mermer sütûnlar üzerine yüksek hünkâr mahfili Edirne'de kalan en eski örnektir.

Onbeşinci yüzyıl sonlarında ağaç işlerinin en zengin örnekleri arasında yer alan kapı kanatları, dolap ve pencere kapakları, rûmî, şekayik, hatayî ve kıvrık dallardan başka çiçekli sülüs yazılarla benzeri görülmeyen çeşitler halinde işlenmiştir. Bunlar Tunca'ya açılan dört pencerenin ikişer kapakları ile, mihrabın iki yanında dörder gömme dolabın kapakları olup, su baskınlarından zarar görmüş, kalan kısımlar korunmak için yağlıboya ile boyanmış, en zengin çeşitli süslemeleri gösteren kapı kanatları Edirne Müzesi'ne kaldırılmıştır.

Edirne Beyazit Camii'nin plânı, İstanbul'da 1522'de Kanunî Sultan Süleyman tarafından babası adına tamamlanan **Sultan Selim Camii**'nde 34 yıl sonra aynen tekrarlanmıştır. 24.5 m. çapındaki, daha büyük kubbeli Sultan Selim Camii ile karşılaştırılınca, Edirne Bayezit Camii'nin mimarî olgunluğu iyice göze çarpar. Dört dayama kemeri ve etrafını çeviren birçok payandalarla Sultan Selim Camii kubbesi Edirne'deki eşinin şahane sükûnunu kaybetmiştir. Edirne Bayezit Camii'nde tam bir klâsik sükûnet hâkimdir. Henüz masif bir yapı olan cami, dış taraftan

Edirne Bayezit Camii iç görünüş

kubbe yapısının doğurduğu kuvvet oyunlarından hiçbir şey belli etmemektedir. Bu bakımdan Mimar Sinan'ın 1555'de İstanbul Edirnekapı'da yükselttiği Mihrimah Camii'nde, elli yıl içinde üslûbun ne kadar değiştiğini görmek ilgi çekicidir. Her iki yapı, büyük ölçüde tek kubbeli camilerdir. Fakat Mihrimah Camii'nde kubbe ağırlığı, dört köşe kulesi ile karşılanıyor. Bunlar arasındaki bol pencereleri duvarların artık taşıyıcı bir fonksiyonu kalmamıştır. Kubbenin ağırlığı ve bunu karşılayan köşe kuleleri arasındaki kuvvet mücadelesi, barok bir görüşle canlandırılmış ve dışarıya aksettirilmiştir. İki cami arasındaki zıtlıkta, Mimar Hayreddin ile Mimar Sinan arasındaki büyük üslûp değişikliği açık bir şekilde bütün canlılığı ile aksetmektedir.

Edirne Bayezit Camii'nde kubbenin pandantifleri, aşağılara kadar uzanıyor. Duvalarda dört kat halindeki pencerelerin üstü ve kubbenin içi, ruhsuz bir barok süsleme ile saygısızca çirkinleştirilmiştir. Külliyenin etrafı duvarlarla çevrilidir. Mimarîdeki birlik ve külliyenin ana silueti, kuvvetli bir yapı iradesini belli eder. Sevimli bir peyzajın ortasında ayrı bir site meydana getiren yapılar, sessiz bir tabiat içinde ibadet ve hastaların tedavisi için ruha sükûn veren ideal bir teşkilât halindedir. Darüşşifa ve tıp medresesi ile tımarhane, caminin batısına düşüyor. Altıgen planlı darüşşifanın en önemli yeri, büyük kubbeli kısımla, bunun etrafına sıralanan altı küçük kubbeli oda ve beş sedirli sofa olup, ortada bir de şadırvan vardır, yerler mermer döşelidir. Önde yine mermer döşeli ortası havuzlu revaklı dikdörtgen avlu, daha beride yeşillikler içinde, bir tarafı sakin yuvarlak kemerli revaklarla çevrili kubbeli odalar vardır.

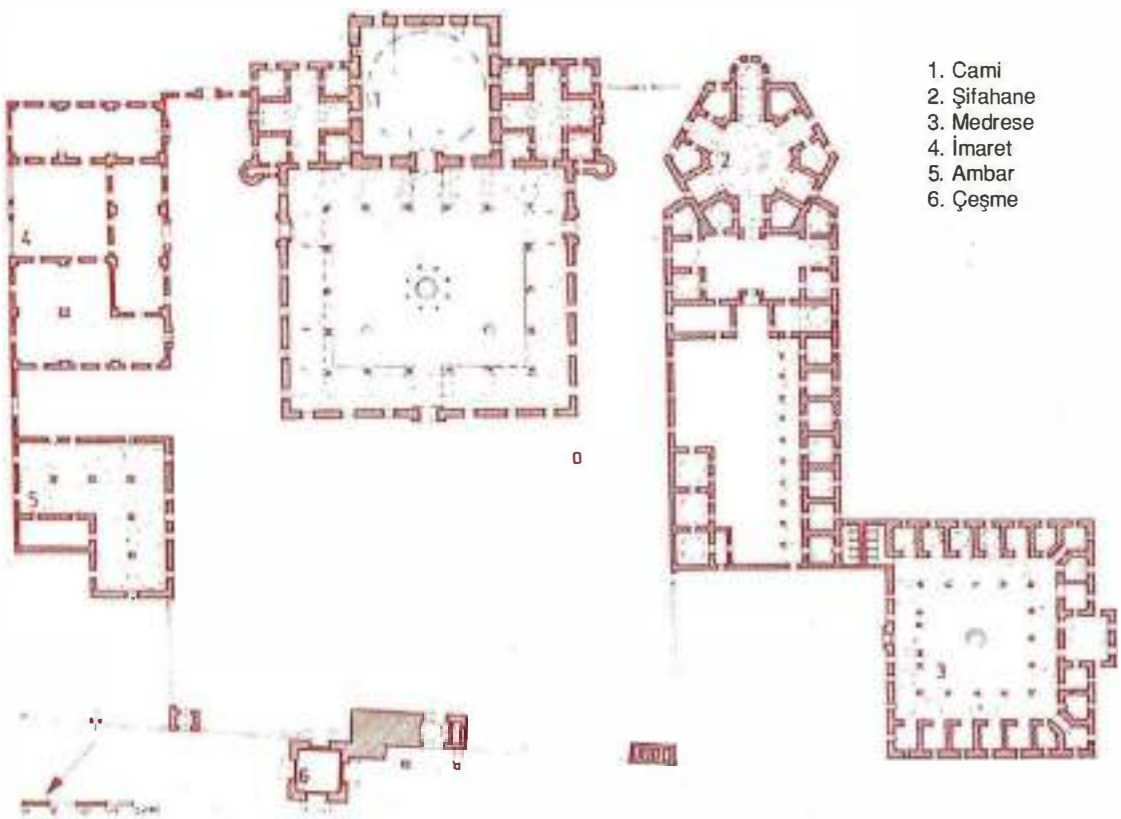
Edirne Bayezit Medrese avlusu

Edirne Bayezit Medresesi

Edirne Bayezit İmareti

Edirne Bayezit Külliyesi vaziyet plânı. (Çetintaş-Göknil-Gurlitt)

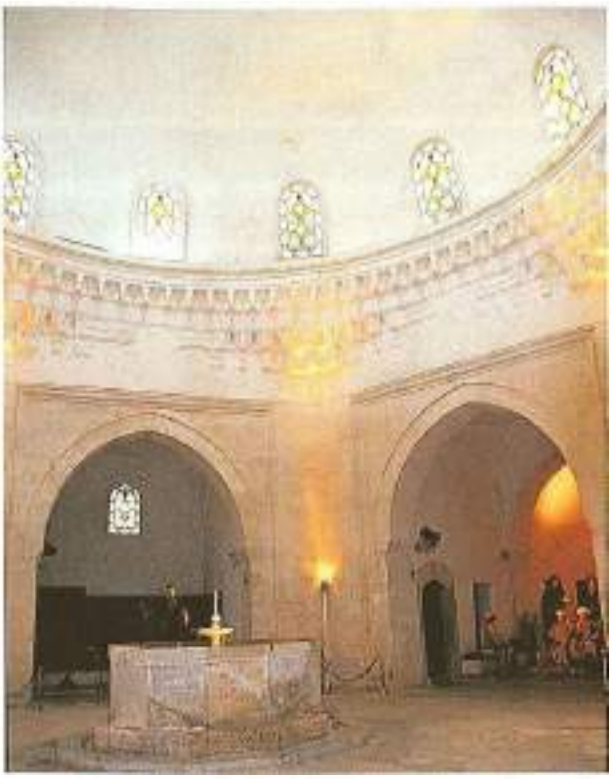

Edirne Bayezit Darüşşifası

Edirne Bayezit Darüşşifası dış avlu revakları

Evliya Çelebi burası için, "Hastalara deva, dertlilere şifa, divanelerin ruhuna gıda ve def'i sevda" olmak üzere on adet hanende ve sazendenin haftada üç gün, büyük kubbenin altında musikî faslı verdiklerini kaydediyor.

Edirne Bayezit Darüşşifası avlu iç görünüş

Sultan Bayezit'in vakfiyesinde, bütün tesislerde bulunacak 147 memur arasında, darüşşifa için bir başhekim, ikinci ve üçüncü hekimler, iki göz hekimi, iki cerrah, bir eczacı olarak 21 kişi ayrılmış, gündelikleri gösterilmiştir. Kuzeybatı köşesinde, ayrıca revakla çevrili şadırvanlı bahçenin etrafında onsekiz talebe hücresi, karşıda büyük kubbeli dershane ile bir tıp medresesi vardır.

Yıldırım Bayezit'in Bursa Darüşşifası (1399), Avrupa'da ilk olan Edirne Cüzzam Hastanesi (1421-1451), İstanbul Fatih Darüşşifası (1470)'ndan sonra gelen, II. Sultan Bayezit'in Edirne Darüşşifası bu ölçüde tek kalmış merkezî plânlı bir hastanedir. Darüşşifa 1876 Rus savaşından sonra yeniden hizmete açılmıştı. Balkan Savaşı'ndan sonra 1915'de tamamen kapatılmış harap olmaya terk edilmişken 1964'den sonra cami ve diğer külliye binaları ile birlikte yeniden tamir edilmiştir.

Sultan Bayezit, Amasya ve Edirne'de yaptırdığı değişik plândaki camilerinden sonra

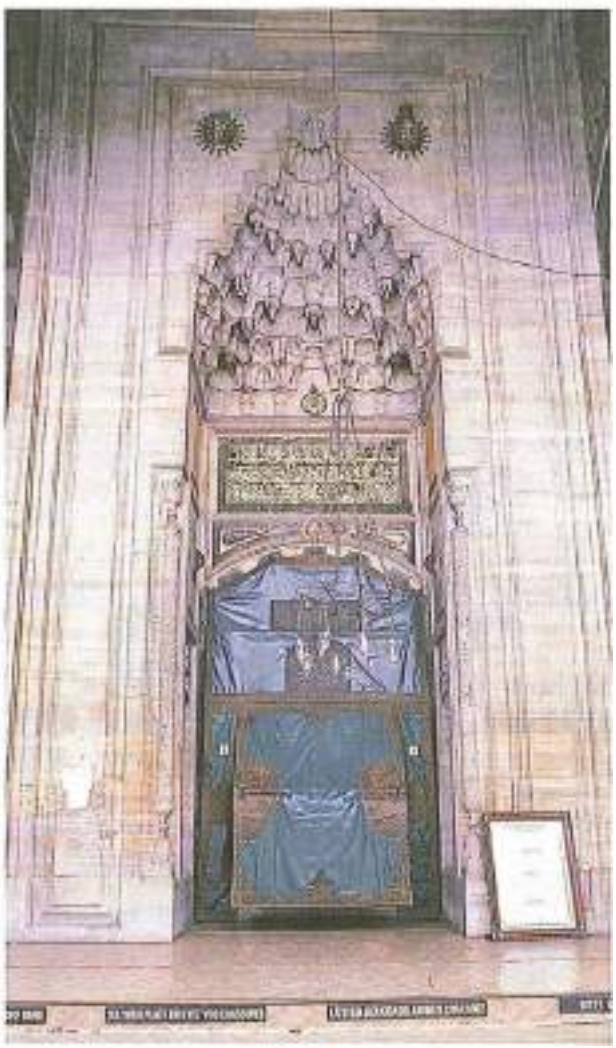

Edirne Bayezit Külliyesi

XVI. yüzyılın başında İstanbul'da bütün semte kendi adını veren asıl **cami** ve **külliyesini** yaptırmaya başlamıştır. **Cami, medrese, imâret, kervansaray, mektep, hamam,** Sultan Bayezit'in ve kızı Selçuk Sultan'ın türbelerinden ibaret külliye binaları, Eski Saray ile Bedesten arasında saray bahçesi alanına dağılmış olup, belirli bir plâna girmez. **Cami** ortadadır, doğusunda **imâret, kervansaray,** meydanın batısında uzakta **medrese** ve daha batıda **hamam** yer alır. Mektep caminin güney doğusunda, türbeler güneyindedir. Külliyenin çevri duvarı çoktan yokolmuştur. Eski Fatih Camii gibi tam toprağa yerleşen ve her cephesi gereken önemle ele alınmış olan Bayezit Camii 1959'dan sonra meydanın bozulması ile havada asılı gibi kalmıştır. İstanbul'da şekli bozulmadan bugüne kadar gelen en eski selâtin camii olmakla beraber gelişmesi, 1765'de depremden yıkılıp sonra yeniden yapılmış ve plânı değişmiş olan Eski Fatih Camii'ne dayanır. Sultan Bayezit'in Amasya ve Edirne'de daha önceki camilerini yapan Mimar Hayreddin'in bu camii ve külliyeisini de yapması akla yakın normal bir gelişme sonucudur. 1957'den sonra R. M. Meriç tarafından, M. Cevdet'in İstanbul Belediye Kütüphanesindeki defterlerine göre, caminin mimarı olarak Yakub Şah bin Sultan Şah adı ortaya atılmış, hatta Amasya ve Edirne Bayezit camileri

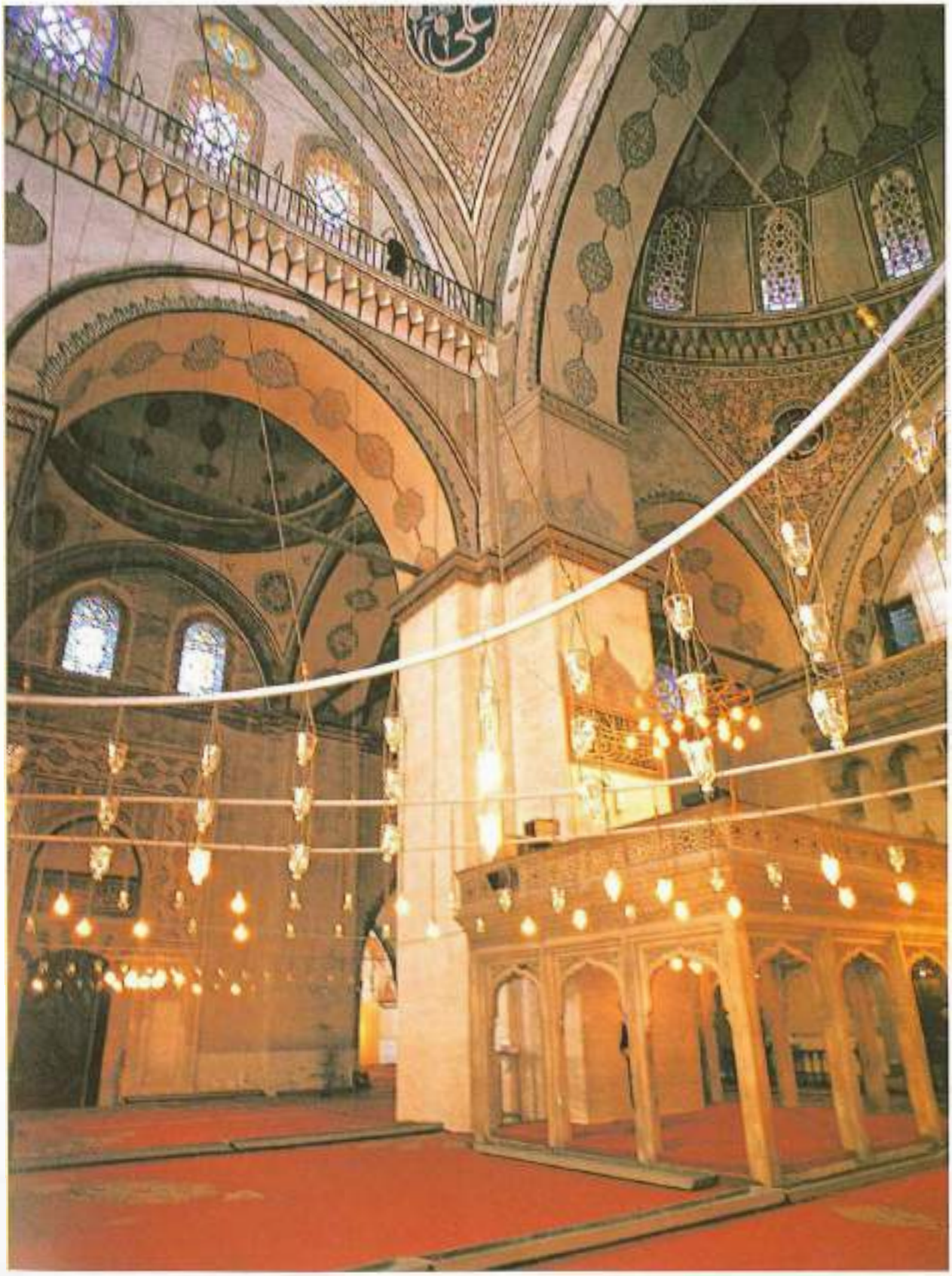
İstanbul Bayezit Camii portal

İstanbul Bayezit Camii portal ve kitabe

İstanbul Bayezit Cami mihrabı

İstanbul Bayezit Cami iç görünüş

İstanbul Bayezit Camii minber detayı

mimarının da Yakub Şah olması gerektiği ileri sürülmüştür. Fakat bunu destekleyen herhangi bir orijinal kaynak veya tamamlayıcı, aydınlatıcı bir bilgi bugüne kadar elde edilememiştir. Biraz daha iyi tanınan Mimar Hayreddin'in hayatı hakkında da fazla bilgimiz olmamakla beraber, sadece yeni bir mimar adı ileri sürmek onun eserlerini başkasına maletmeye yeterli değildir.

Cümle kapısında Şeyh Hamdullah'ın yazdığı şahane kitabeye göre caminin yapışılı 906 sonu - 911 (1501-1505) arasında dört sene üç ay kadar sürmüştür. Burada mimar tekrar yarım kubbe problemine dönerek eski Fatih Camii plânını ele almış ve denge kurarak kuzey tarafına ikinci bir yarım kubbe, yanlarına da birer küçük kubbe eklemek sureti ile bu plânı bir adım daha geliştirmiştir. Fatih'in 26 m. çapındaki kubbesine karşılık, ancak 16.80 m. çapına varan, 44 m. yükseklikteki

İstanbul Bayezit Camii avlu ve şadırvan

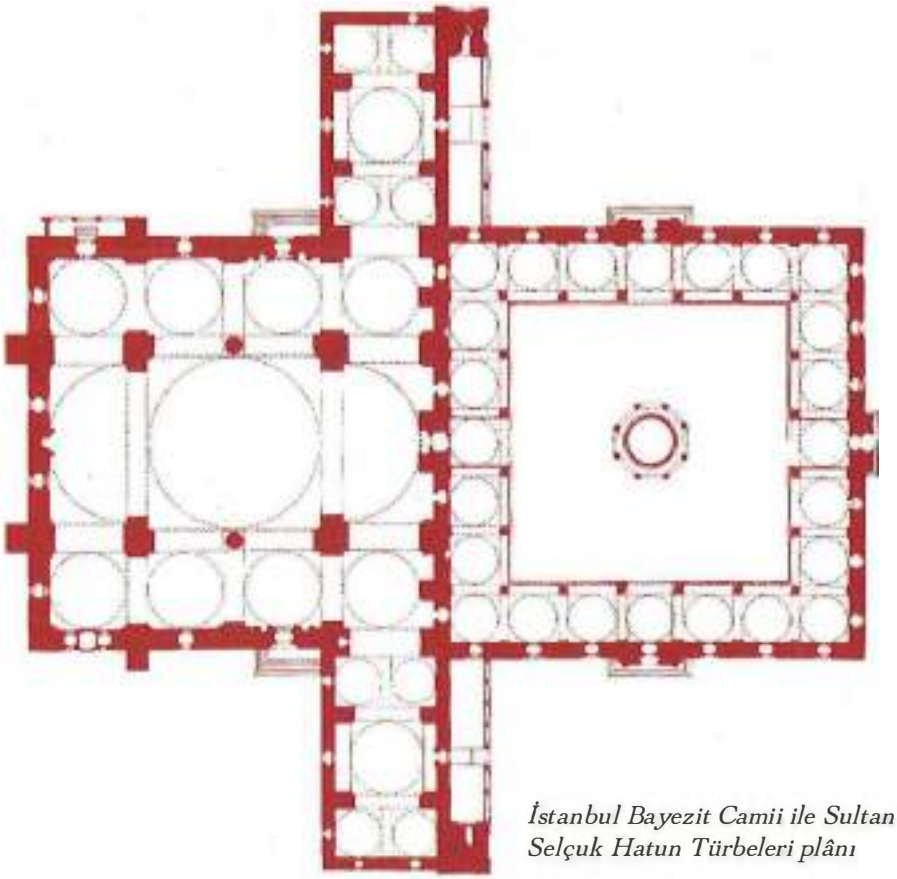
İstanbul Bayezit Camii

İstanbul Bayezit Camii avludan şadırvan ve camii

İstanbul Bayezit Selçuk Hatun Türbesi

İstanbul Bayezit Camii ile Sultan Bayezit ve Selçuk Hatun Türbeleri plânı

kubbe, bunun yarı çapında iki yarım kubbe ve yanlardan alçak tutulmuş dörder küçük kubbe ile kavranmış olup, Edirne Bayezit Camii'ndeki tabhanelerin yerini tutan, ortada büyükçe, yanlarda ikişer küçük olarak beşer kubbeli bölümler, kuzeydeki yarım kubbeye bitişik yan kubbelere açılmaktadır. Dışarıdan da kapıları vardır. Yüksek ve geniş sivri kemerlerle yanların orta kubbe ile birleştirilmesi gayreti sonucu, orta kısım tatmin edici ahenkli bir mekân olmakla beraber, dış görünüş bakımından aynı başarı sağlanamamış, dış kitle biraz zayıf kalmıştır. Pandantifler üzerine büyük kubbe gizli bir kasnakla kesilmiş durumdadır, kemerler de yanlardan duvarla kapatılmıştır. Eksedrasız yarım kubbeler ve birbirine eşit monoton yan kubbeler, Fatih Camii'nden aynen alınmış, eser tamamı ile kesme taş mimarîsi olması bakımından da Fatih Camii geleneğine bağlanmıştır. Camide sayıları dörde çıkan köşeli kalın payelerle, aralarında, doğu ve batıda 6 m. boyunda ve 1.40 m. çapında birer monolit porfir sütun vardır. Camide titizlikle seçilmiş en kaliteli malzemenin kullanıldığı görülmektedir.

İki taraftan da aynı titizlikle işlenmiş cümle kapısının iç tarafında mermer mahfil, yanlardaki bindirmelikler üzerine oturmaktadır. Minberin yanında batı köşesinde Sultan II. Mahmut zamanında yapılan sütunlar üzerine beyaz mermerden Hünkâr mahfilinde XVIII. yüzyıl çinilerinden süslemeler vardır. Müezzin mahfili sağda birinci payeye dayanmaktadır. Büyük kubbenin yazıları da Şeyh Hamdullah'ın olmayıp, 14 Eylül 1509 tarihindeki büyük depremden sonra kubbe tamir edilerek yeniden yazılmış olmalıdır. Kubbe kasnağında yirmi, yarım kubbelerde yedişer olarak

34 yuvarlak kemerli pencere açılmıştır. Alt sıra pencereler düz atkılıdır. Bu pencerelerden gelen sakin bir ışık cami mekânını aydınlatır.

İki kat pencereleri ile revaklı şadırvan avlusu, cami ile aynı ölçüde eşit bir kare bölüm halindedir. Fatih Camii'nde ise revaklı şadırvan avlusu camiden biraz daha büyük tutulmuştu. Mermer ayak ve stalaktit başlıklarla granit, mermer ve porfirden 20 sütunla 17 kubbeli revaklar zeminden yüksektedir. Yedi kubbeli son cemaât yerinde, girişin alçak zeminli ve daha geniş revakı tamamen mukarnas dolgulu bir kubbe ile örtülüdür. Bunun kemeri de yeşil somaki mermerden olup, diğer revak kemerleri kırmızı somakidir. İki sıra pencerelerden üsttekiler çok daha küçüktür. Etrafı şebekeli, çok köşeli mermer şadırvan ortadadır. Üç kapıdan avluya girilir. Fatih Camii geleneğine uygun, Amasya ve Edirne Bayezit camilerindeki gibi tek şerefeli taş minareler birbirine 87 m. aralıkla çok uzak olarak dış köşelere alınmıştır. Doğudaki minare depremden sonra yapılmış, batıda minare devrine uygun olarak kalmıştır. Şerefeden

İstanbul Bayezit Camii portal kitabe ve detaylar

İstanbul II. Bayezit Türbesi

yukarısı hemen hemen bütün minarelerde devamlı tamir görmektedir.

Dıştan kubbenin etrafını çeviren payanda kemerleri ve payeler üzerinde yer alan kubbeciklerle örtülü ince silindirik kuleler, dış görünüşün ana kitlesine cılız ve zayıf bir ifade vermektedir. Cepheler ve revaklı avlu caminin en başarılı kısımlarıdır.

Bayezit Camii'nin plânı, çok defa Ayasofya'ya bağlanmak istenmiştir. Fakat aslında, orta kubbe ve iki yarım kubbenin kullanılmasından başka, ne plân, ne mimarî bakımından aralarında bir benzerlik görülmez. İki ayrı dünya kadar birbirine yabancıdır. Bayezit Camii, daha önceki Türk mimarîsinin ve Fatih Camii plânının tabiî bir gelişmesi olmuştur. Ayasofya Osmanlı mimarları üzerinde büyük bir hayranlık uyandırmış, ondan aldıkları fikir ve ilhamları kendi üslûp ve mimarîleri içinde eritmişlerdir. Bayezit Camii'nde, klâsik Osmanlı mimarîsinin bütün unsurları bir araya toplanmıştır.

Bayezit Camii'nin kubbesi gizli bir kasnakla yükseltilince kendi içine kapalı bir birlik haline gelerek, genişliğine hareket durdurulmuş gibi oluyor. Ayasofya'da sferik şekiller birbiri içine aktığı için kubbe daha basık, genişliğine yayılmış ve açılmış gibi görünüyor. Bayezit Camii'nde plastik görünüş köşeler ve duvarlarla belirtilirken, Ayasofya'da mekân karanlık yan neflere doğru kaybolup, belirsiz ve sonsuz bir etki bırakıyor. Gerek içten, gerek dıştan her iki yapı birbirine zıt denebilecek bir mimarî görüşü aksettirmektedir.

Bayezit Camii, İstanbul'un şehir siluetini meydana getiren önemli âbidelerden biridir. İlk defa büyük ölçüde iki yarım kubbeli plnanın ele alınması çok güçlük doğurmuş, bunların başarılması sağlam bir mimarî görüş ve kudret gerektirmiştir. Bir bütün olarak, Mimar Hayreddin, Bayezit camii ve külliyesi ile kendinden beklenen hizmeti ve sultanın emrini başarı ile yerine getirmiştir.

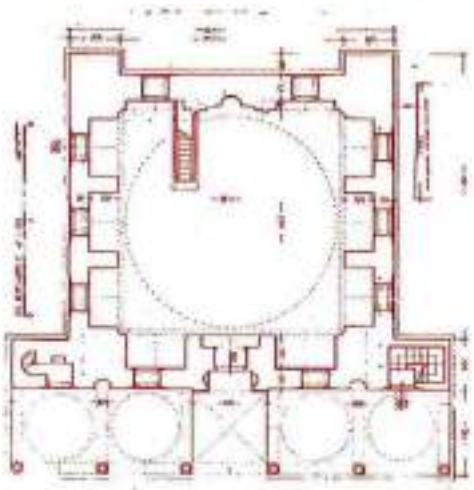
Külliyeden kalan binalar **medrese, mektep, imaret, Sultan Bayezit** ve **Selçuk Hatun** türbeleri ile **hamamdır**. Klâsik üslûptaki medrese, Vakıflar Yazı Sanatı Müzesi olarak res-

İstanbul Bayezit Medresesi

tore edilmiştir. En eski âbidevî örnek olan iki kubbeli subyan mektebi Hakkı Tarık Us Kitaplığı olmuştur. İmaret veya tabhane şimdi Beyazit Devlet kütüphanesidir, kervansarayın iki paye üzerine altı kubbeli bölümü de restore edilerek okuma salonu olmuş, bu cephe 1884'te tamir görmüştür. Kervansarayın yanına, şimdi yıkılıp yerine tuğla bir bina yapılmış olan eski Dişçi Okulu oturtulmuştur. İstanbul'un en büyüklerinden olan Sultan Bayezit'in çifte hamamı cami ile birlikte yapılmış, 1714'de karşısındaki Simkeşhane ile birlikte bir yangın geçirmiş ve tamir görmüş olup bugün Üniversite Kitaplığı'na verilmiştir. Türbesini 26 Mayıs 1512'de oğlu Yavuz Sultan Selim yaptırmış, kızı Selçuk Sultan Türbesi daha sonra yapılmıştır. Yol kenarında yüksekte duran türbe, beş defa sadrazam olan ve Tanzimat fermanını ilân eden Koca Reşit Paşa'nın olup 1857 tarihlidir. Caminin batı kanadındaki beş kubbeli bölüme 1772'de iki kubbeli Veliyüddin Efendi Kütüphanesi eklenerek pencerenin yerine kapı yapılmış, 1910'da bu kütüphane yeniden teşkilâtlandırılmıştır.

İstanbul'da Bayezit Camii'nin tamamlanmasından bir yıl önce Fatih semtinde Vezir Bali Paşa'nın camii yapılmıştır. Kendisinin ölümünden sonra hanımı ve Sultan Bayezit'in kızı Hüma Hatun tarafından 910 (1504)'da tamamlanan Bali Paşa Camii tartışmalı bir yapıdır. Bu tarihten on yıl kadar sonra İstanbul'a geldiği halde, tezkereler yapıyı Mimar Sinan'a maletmektedir. Cami üç sıra pencereli sağlam taş duvarlar üzerine yan duvarların üçer derin nişle genişletildiği bir mekândan ibaret olup, pandantif kubbe ile örtülüdür. Beş gözlü son cemaât yerinin taşan gözlerinden batı tarafındakinin arkasında minare, bunun karşılığında doğu tarafta simetrik olarak kule biçiminde bir küçük mekân yer almıştır. Son cemaât yerinin yanlara taşması ve yan duvarlardaki üçer derin niş bakımından, Mimar Sinan'ın 1551'de İstanbul Silivrikapı'daki Hadım İbrahim Paşa Camii'ne benzerse de, onun yivli tromplar üzerine oturan kubbesi ve iç mekânın yapısı çok farklıdır. Mimar Sinan belki 1509 büyük depreminde zarar gören Bali Paşa Camii'ni sonraları elden geçirmiş olabilir, fakat genel hatları bakımından Sinan öncesi Bayezit devri üslûbuna bağlı kalmıştır. Son yıllarda kubbesi çökmüş, son cemaât yeri ve minaresi yıkılmış olarak harap durumda iken, 1938'den sonra beton karkas kubbe olarak yeniden tamir görmüş, 1974'de son cemaât yeri kubbeleri yapılmıştır.

İstanbul Bali Paşa Camii plânı (Yüksel)

Sultan II. Bayezit devrinde, Ak ağalardan Kapıağası Hüseyin Ağa'nın İstanbul, Amasya ve yakınındaki Sonisa (Uluköy) köyünde yaptırdığı eserleri de gözden geçirmek gerekir*. Onun İstanbul'da yaptırdığı eserlerin

* Semavi Eyice, "Kapıağası Hüseyin Ağa'nın Vakıfları", Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi - In Memorium Albert Gabriel - Özel Sayı, Ankara, 1978, s. 151-246.
Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri", Vakıflar Dergisi, VII. Ankara, 1968, s. 188-191, no. 76, 82, 83.
İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Kitabeler, I. e., s. 82.

Küçük Ayasofya Camii sütun başları

Küçük Ayasofya Camii son cemaat yeri

başında Küçük Ayasofya Camii gelir. Küçük Ayasofya (Sergios ve Bakos), Justinianos'un tahta çıkmasından (527-565) hemen sonra saray kilisesi olarak yaptırılmış, Hüseyin Ağa tarafından bazı değişiklik ve eklerle cami haline getirilmiştir. Avlu etrafına zaviye hücreleri, kuzey tarafına da Hüseyin Ağa'nın türbesi yapılmıştır. Avluyu üç taraftan çeviren hücreler aslında zaviye iken sonraları medrese olarak kullanılmıştır. Bunlardan minareye yakın olan büyük bölüm sıbyan mektebi olup, eskiden ahşa üst katı vardı. Bu mektep ve ortadaki şadırvan 1153 (1740)'te yeniden yaptırılmıştır. Mermerden sekizgen havuzu ve göbeği ile 1938'e kadar harap durumda kalan şadırvan daha sonra iz bırakmadan ortadan kaldırılmıştır. Binadan ayrı olan minaresi 1750'den sonra Barok üslûpta, kesme taştan yeniden yapılmıştı. Kürsü kısmı sekizgen, köşeleri sütunçeli, üzerleri barok kemerli idi. Uzun bir papuçla yükselen bu ince minare 1936'da kürsüsüne kadar yıkılıp, 1955'de yeniden yaptırılmıştır.

Batı cephesine eklenen beş gözlü son cemaat yeri, içeride mermer mihrap, minber ve müezzin mahfili ile birlikte yapının bünyesini ahenkli şekilde zenginleştiren, sade fakat olgun bir mimarî gösterir. Devşirme malzeme de ustalıkla değerlendirilmiştir. Kapı kanatları kündekârî ve rûmî süslemeli olup, kilit ve kapı tokmakları da tunçtan işlenmiş, zengin gösterişlidir.

Türbe bir sıra moloz taş ve iki sıra tuğla örgülü duvarlarla sekizgen sade bir yapıdır, bugün ahşap çatı örtülüdür. Üç satırlık girift sülüs kitabesine göre 1501 (907) tarihli Çardaklı Hamam da, cami yakınında, değişik plan özellikleri ile çifte hamam olarak Hüseyin Ağa tarafından yaptırılmıştır.

Hüseyin Ağa'nın İstanbul dışında Amasya'nın Sonisa köyünde (Uluköy) 892 (1487)' de yaptırdığı Kurşunlu Cami 1942 depreminde yıkılıp ortadan kalkmıştır. A. Gabriel'in

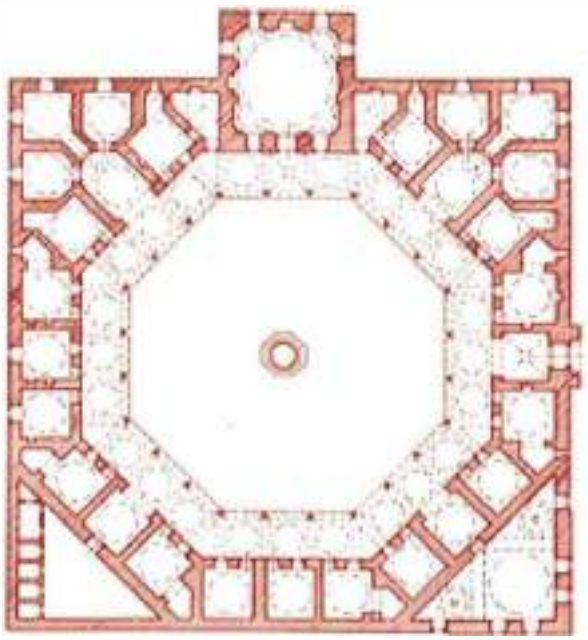
Amasya Kurşunlu Camii

notuna ve bilenlerin anlatışına göre caminin yatık dikdörtgen biçiminde altı kubbeli bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda İstanbul Zincirlikuyu Atik Ali Paşa Cami ile aynı planı göstermekte idi. Semavi Eyice'nin 1970'de incelediği kalıntılara göre kaba taşlar ile aralarındaki tuğla hatıllardan ibaret duvar örgüsü de ona uygundu. Uzunçarşılı tarafından evvelce yayınlanan dört satırlık sülüs kitabesi bugün Çarşı Camii kapısının sağında duvara konulmuştur.

Bu caminin tamiri ile ilgili 1133 (1721) tarihli üç vesikadan birinde, "cami ve medresesi" denilmesi ile bir medresesinin olduğu da anlaşılmaktadır. Belki avlunun etrafını çeviren

medrese hücreleri cami ile birlikte yıkılmış olabilir.

Fakat Hüseyin Ağa, Sultan Bayezit devrinin en değişik ve gösterişli medresesini bundan önceki tarihlerde **Amasya**'da yaptırmıştır. Kitabesine göre, bu **Kapıağası** Medresesi 894 (1489) tarihlidir. 1940'dan sonra yerinden çıkarılan kitabesi parçalar halinde Amasya Müzesi'ne alınmıştır. Bir sıra kesme taş, üç sıra tuğla örgülü duvarlarla, büyük ölçüde sekizgen planlı medresede, bir kenar dershane ve mescit olarak dışarı taşmakta bunun içeride kalan kısımları iki yana doğru yarım kubbelerle uzatılarak geniş bir mekân sağlanmaktadır. Diğer kenarlarda kubbeli, ocaklı üçer medrese odasından yirmi hücre sıralanmış, avlu hafif oval kubbeli revaklarla çevrilmiştir. Dershane önündeki revakların orta gözü mukarnas dolgulu çapraz tonozla örtülüdür. Sekizgen gövdeli sütunlardan yalnız dershane önündekiler sağlam kalmış, avlu ortasında bulunması gereken şadırvan da zamanla ortadan kalkmıştır. Medresenin girişi de eksen üzerinde olmayıp cadde tarafına yana kaydırılmıştır. Medresenin önünde, iki

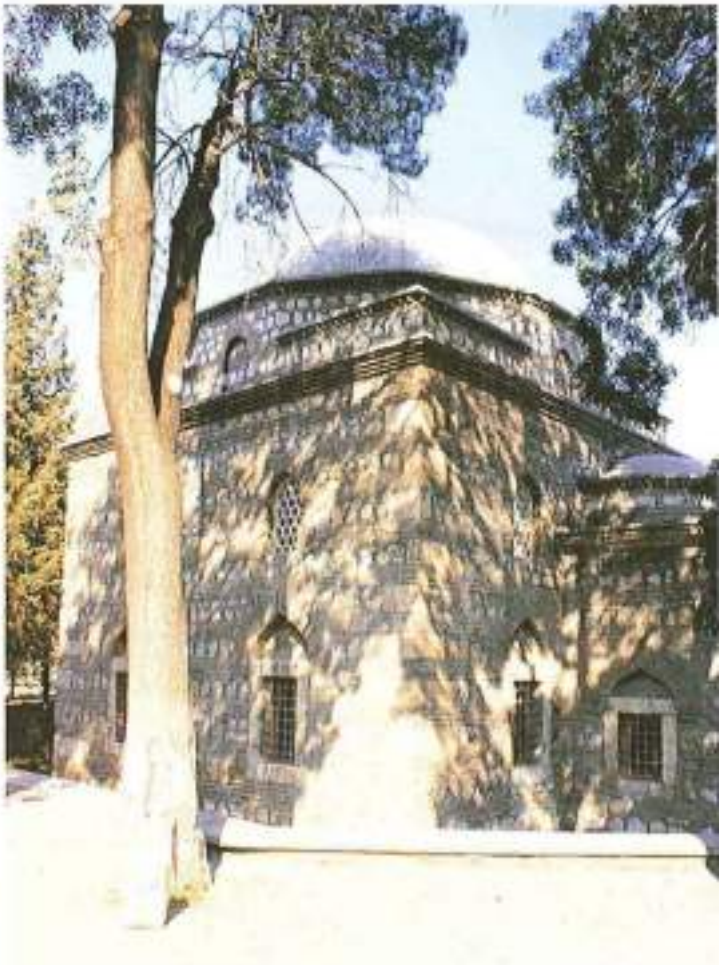
İstanbul Rüstem Paşa Medresesi plânı (Uyaroğlu ve Altun)

Amasya Kapıağası Medresesi

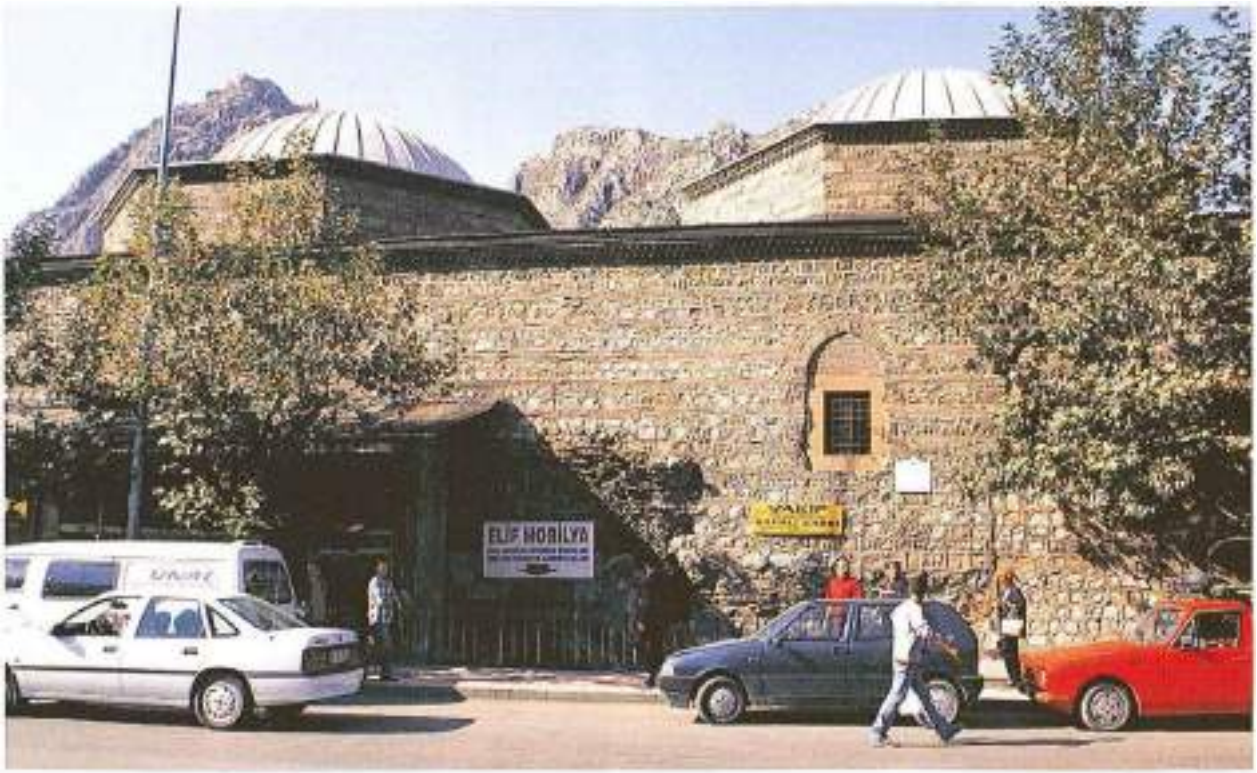
Amasya Kapıağası Medresesi portali

Amasya Kapıağası Medresesi dış görünüş

Amasya Kapıağası Medresesi, avlu

Amasya Bedesteni

renkli taşlardan sivri kemerli bir niş ile bir yalak ve kemer üzerinde mermerden boş bırakılmış bir kitabe taşı ile bir çeşme vardır.

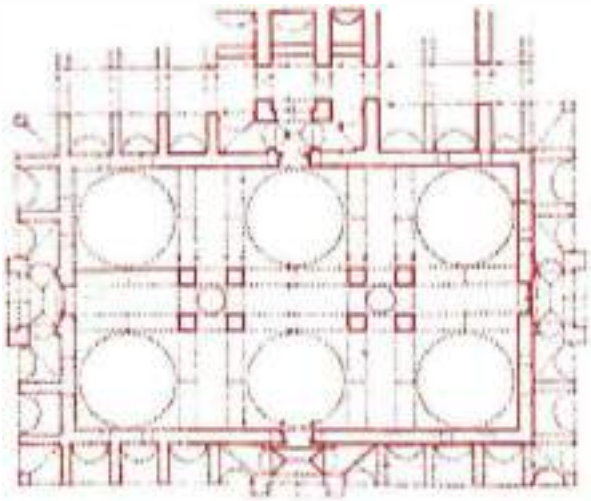
Mimar Sinan 957 (1550)'de İstanbul'da yaptığı Rüstem Paşa Medresesi'nde sekizgen planı tekrar kullanmış, fakat dıştan köşeleri doldurarak kare haline getirmiştir. Arada kalan üçgen boşluklardan birine hamam, diğerine helâlar yerleştirilmiş, dershanenin iki tarafındakiler ise üçer oda ile doldurularak birer eyvanla avlu reakına bağlanmıştır. Böylece sekizgen medrese planı büyük bir ustalık ve mimarî görüşle yeniden değerlendirilmiştir. Avlu ortasında da zarif şadırvan yerini almıştır.

Kapıağası Hüseyin Ağa'nın ilk yaptırdığı eser olan Amasya'daki 888 (1483) tarihli bedestenin de bu arada kısaca ele alınması yerinde olur.

1865 tarihlerinde Amasya Mutasarrıfı Ziya Paşa köhneliğini düşünerek kubbelerini yıktırıp, üstünü açtırmışken halkın şikâyetleri üzerine yıkımı durdurulmuş, ancak daha sonraları bazı kısımları yıkılmıştı. 1965'de Vakıflar tarafından ortadan kaldırılması Semavi Eyice'nin gayreti ile önlenerek 1970'den sonra dört kubbeli olarak tamir edilmiştir. Kare plandaki bu bedesten, ortada tek ayak üzerine dört kemerle, dört bölüme ayrılmış ve

Amasya Bedesteni kitabesi

Amasya Bedesteni plânı (Yüksel)

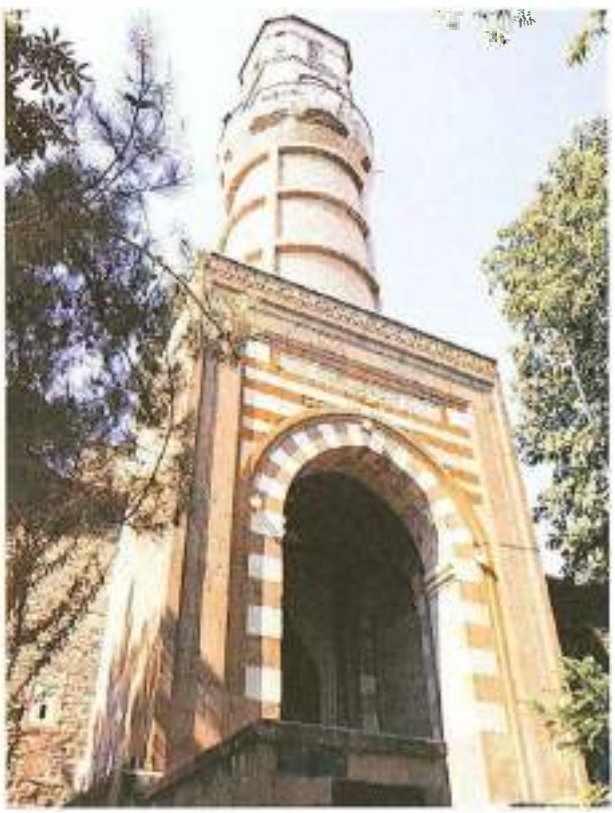
birer kubbe ile örtülmüştür. Aslında bunun iki göz daha uzun ve altı kubbeli olduğu duvar izlerinden ve dört kapının durumundan anlaşılmaktadır. İlk şekli dikdörtgen olup, ortasında içleri boş iki paye üzerine kemerlerle altı kubbeli ve dört kapılı idi, kemerler arasına beşik tonozlar atılarak daha da genişletilmişti. Duvarlar çift sıra tuğla kasalar içine alınmış moloz taş örgülüdür. İki renkli taşlardan yapılmış batı kapısının kitabeyi taşıyan alınlığı da kesme taştandır.

Sultan Bayezit'in hazinedarbaşısı **Firuz Ağa** tarafından Sultan Ahmet meydanı kenarında yaptırılan **cami** tek kubbeli camilerin klasik bir örneğini göstermektedir.

Kesme taştan küçük ölçüde sağlam ve güzel yapı, dört duvar üzerine mukarnas pandantifli bir sağır kubbe ile örtülü olup, dört mermer sütun üzerine sivri kemerlerle üç kubbeli ve üç gözlü yanlara açık son cemaat revakı ile göze çarpar. Kalın ve yapıya uygun minaresi alışılmışın aksine kuzeydoğu köşesindedir. Şeyh Hamdullah'ın elinden çıkan yeşil Eğriboz taşı ile çerçeveli dört satırlık kitabesi, 896 (1491) tarihlidir. Kendisi de 918 (1512)'de ölmüş olan Firuz Ağa'nın mermer lâhdi caminin bulunduğu set üzerindedir. Geçen yüzyıl ortalarında Divanyolu genişletilir-

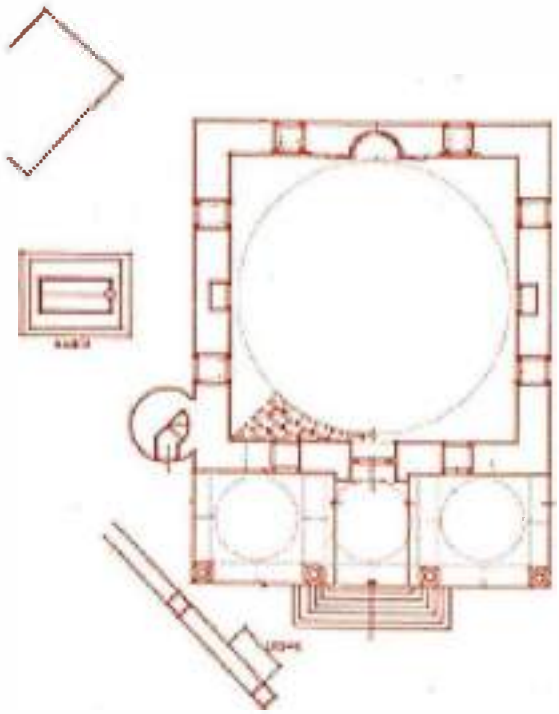
Merzifon II. Çelebi Mehmet Medresesi portal detayı

Merzifon II. Çelebi Mehmet Medresesi portali

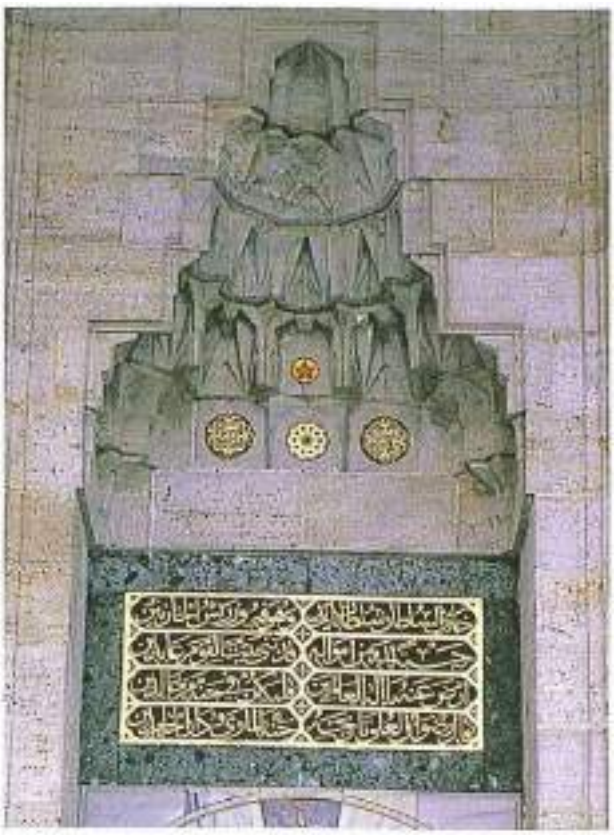
İstanbul Firuz Ağa Camii

İstanbul Firuz Ağa Camii plânı (Yüksel)

Firuz Ağa Camii portali

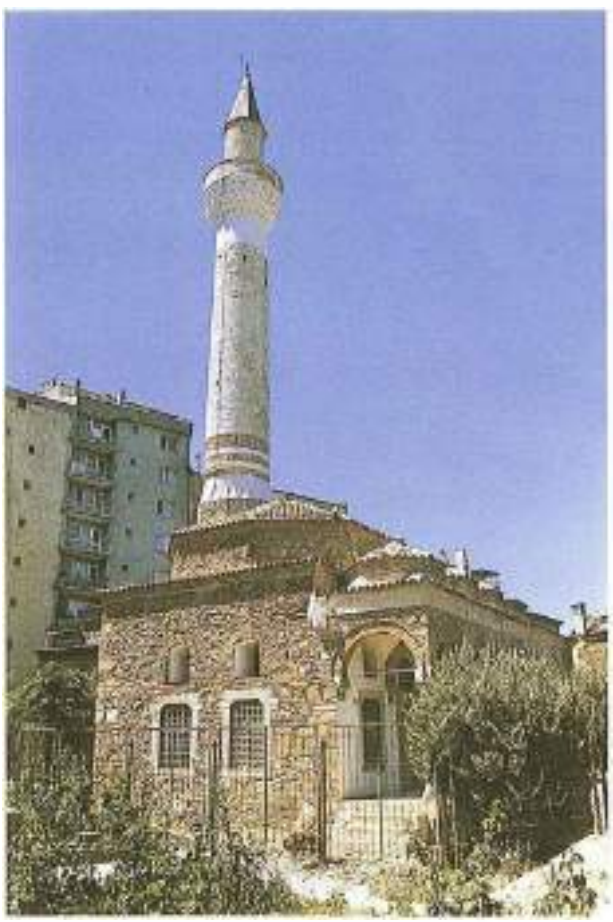
Firuz Ağa Camii kitabesi

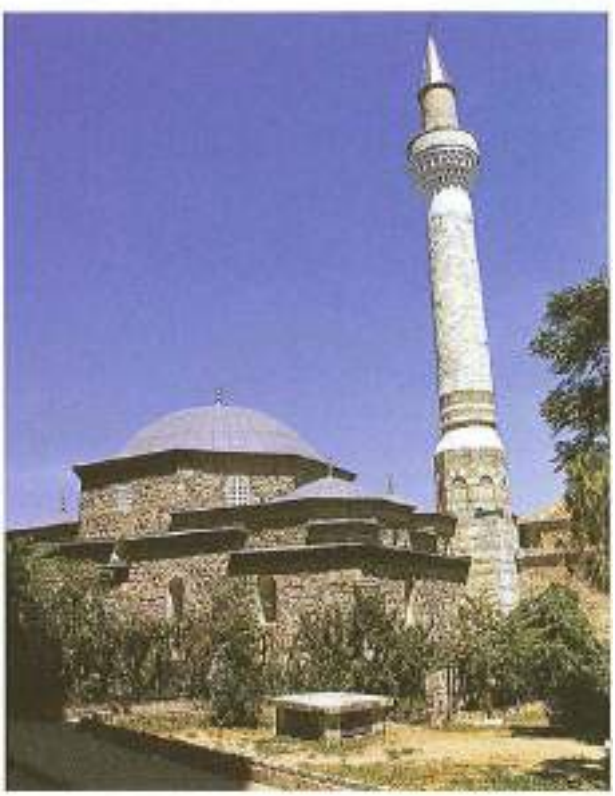

İstanbul Firuz Ağa Cami'i son cemaat yeri

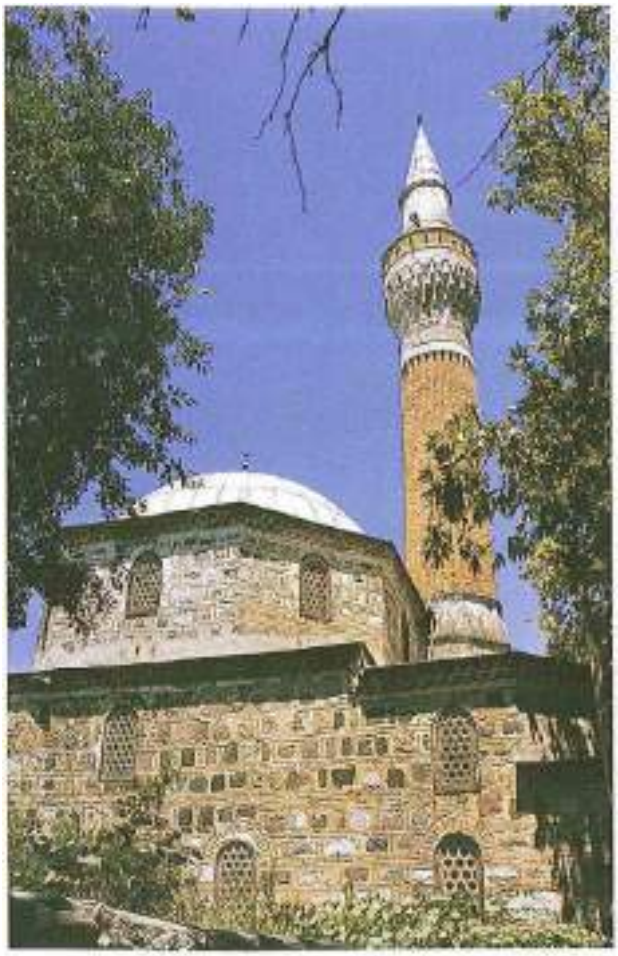
ken sadrazam Keçecizade Fuat Paşa'nın emri ile türbesi yıktırılmış, sonra lahit şimdiki yerine getirilmiştir. Bu arada caminin haziresi de tamamen kaldırılmıştır. Yolun karşı tarafında türbesi, mektebi ve sebili vardı. 1808 yeniçeri ayaklanmasında türbe ve mektep zarar görmüştü. 1938'den başlayarak çevredeki eski evlerin yıkılması ve Adliye Sarayı inşaatı ile ilgili kazılar sonunda cami tek yapı halinde kalmıştır.

Sultan II. Bayezit devri eserlerinden, Manisa'da yapılmış olan İvaz Paşa ve Hatuniye camileri büyük orta kubbe ve yanlarda alçak tutulmuş ikişer küçük kubbe ile Edirne Üç Şerefeli Cami plân şemasından gelen tiplere uygundur. Manisa'da bunların birincisi Fatih devrinde yapılan Fatih'in azatlı kölesi ve Şehzade Mustafa'nın sofracıbaşısı Çaşnigir Sinan Bey'in camii 879 (1474) tarihlidir. XIX. yüzyılda depremden sonra tamir geçirmiş olan Çaşnigir Camii'nin plânı dışında fazla bir özelliği kalmamıştır.

Manisa Çaşnigir Sinan Bey Camii

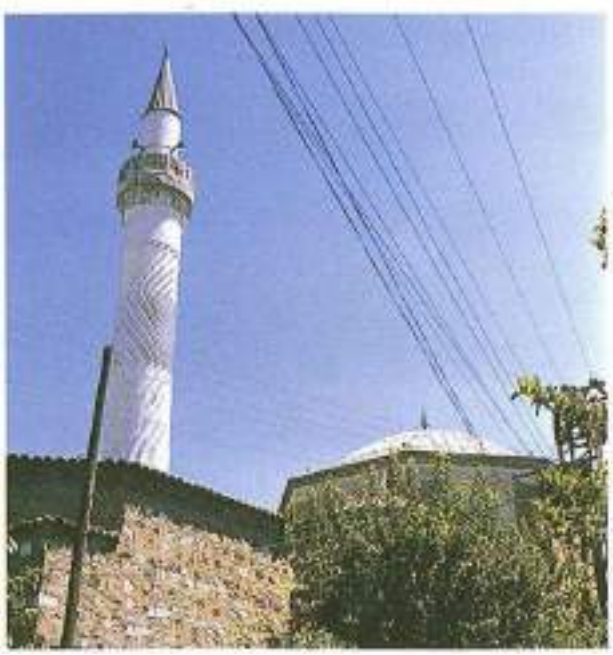

Manisa İvaz Paşa Camii

Sultan Bayezit devri camilerinden 1484 tarihli **İvaz Paşa veya Çaybaşı Camii**, tuğla taş örgülü duvarları, pencere alınlıklarında tuğla süslemeleri ve iki renkli taşlardan kemerlerle gösterişli son cemaat yeri bakımından dikkati çeker. Gövdesi yivli tuğla minarenin şerefesi ve petek kısmı tamir işidir. Bundan bir yıl sonra 1490 tarihinde Sultan Bayezit'in hanımı ve Şehzade Şehinşah'ın annesi Hüsniye Şaz Hatun'un oğlu ile Manisa'da bulunduğu zaman yaptırdığı **Hatuniye Camii** aynı plânı tekrarlar. Yanlara sütun yerine birer kalın paye konulup bunların ortaya bakan yüzleri niş biçiminde oyulmuştur. Sekizgen kubbe kasnağının köşelerinde renkli taş süslemeler göze çarpar. Ortada tekne tonoz yanlarda ikişer kubbe ile beş gözlü son cemaat yeri devşirme Bizans başlıklı sütunlar üzerine oturmaktadır. Batı köşesinde gövdesi zikzak yivli tuğla minare yükselmektedir. Duvarlarda moloz taş, tuğla ve devşirme malzeme kullanılmıştır. Camiden beş yıl sonra ceviz ağacından kündekârî tekniği ile yapılmış minber 1495 tarihlidir. Geometrik bölümlerin dolguları ince işlenmiş bitki süslemelidir.

Manisa İvaz Paşa Camii son cemaat yeri

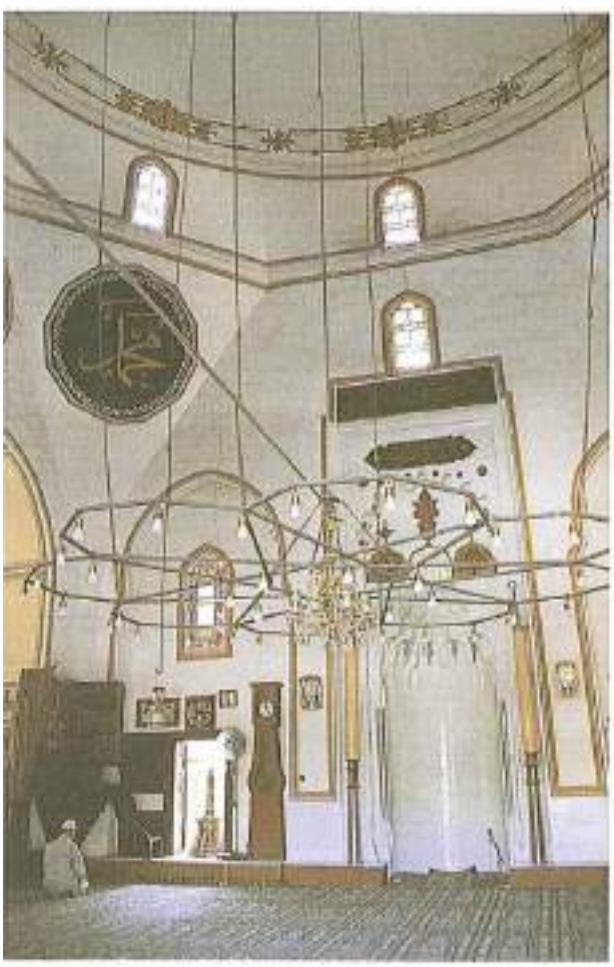
Manisa Hatuniye Camii

Manisa Hatuniye Camii son cemaat yeri

Manisa Hatuniye Camii şadırvan

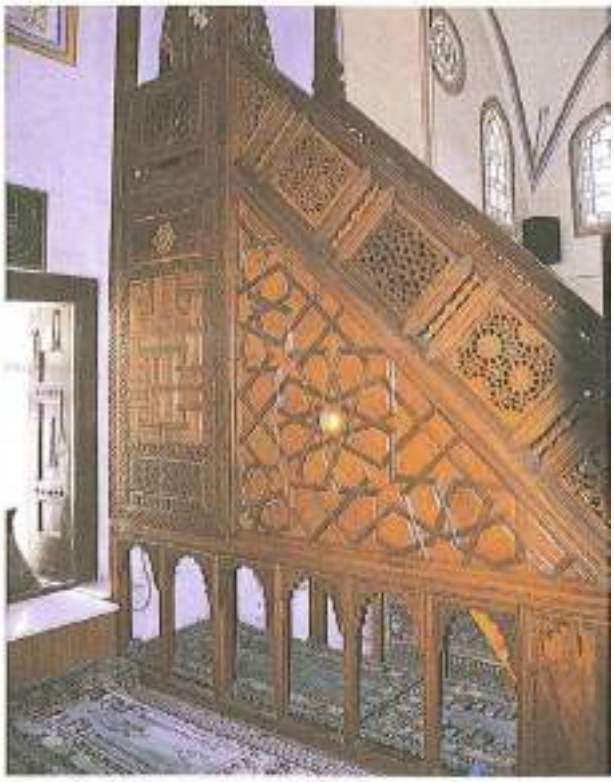
Manisa Hatuniye Camii iç görünüş

Manisa Hatuniye Camii son cemaat yeri

Manisa Hatuniye Camii minber detayı

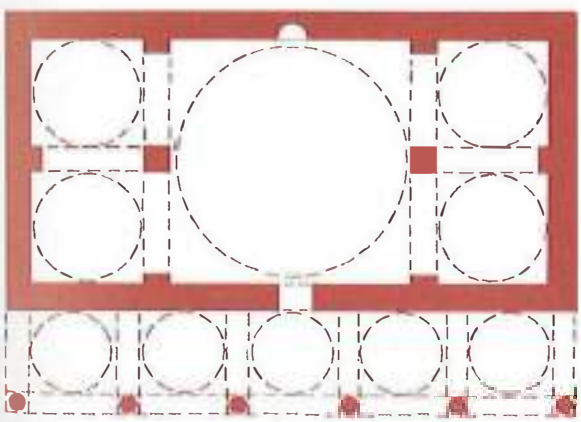
Manisa Hatuniye Camii minber

Manisa Hatuniye Hanı

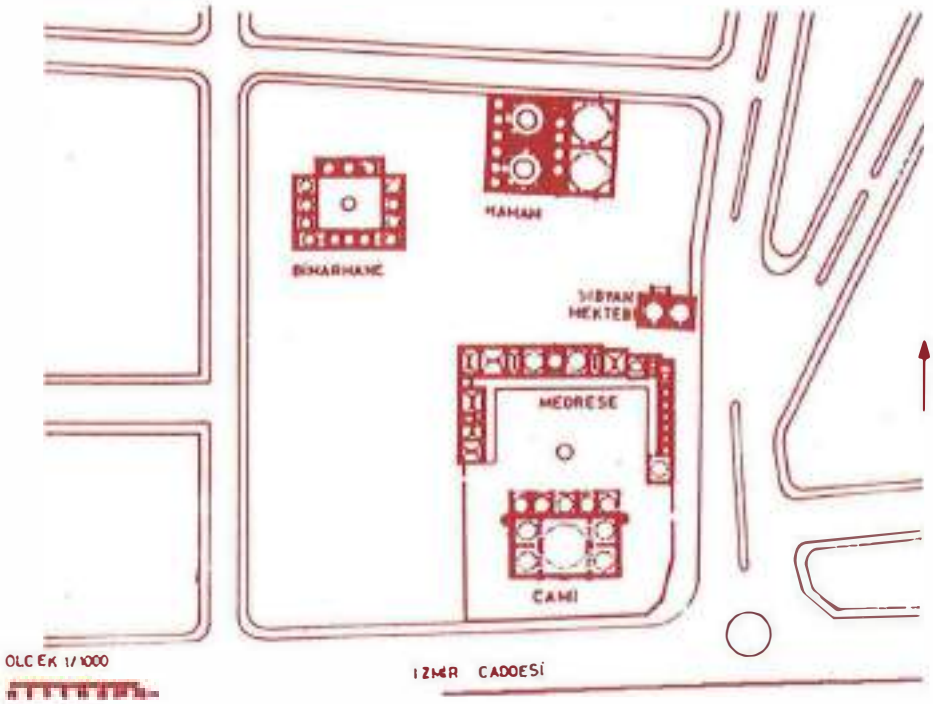
Manisa Hatuniye Bedesteni

Manisa Hatuniye Camii plânı (Goodwin)

Batı tarafında iki kubbeli sıbyan mektebi, yanında Mütercim Rüştü Paşa'nın mezarı vardır.

Manisa'da aynı plân tipinin dördüncü eseri olan **Sultan Camii**, Yavuz Sultan Selim'in hanımı ve Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi Ayşe Hafsa Sultan için yaptırılmıştır. Kanunî Sultan Süleyman'ın adını taşıyan dört satırlık süslü mermer kitabenin son mısraı ebced hesabıyle 929 (1522/23) tarihini vermektedir. Bir sıra kesmetaş üç sıra tuğla örgülü duvarlar üzerinde üç basamak halinde yükselen cami, ortada küp biçiminde dört duvar üzerine 11 m. çapında bir kubbe ve yanlarda çok alçak tutulmuş çeyrek çapta ikişer küçük kubbe ile Üç Şerefeli Cami'nin plan şemasına uymaktadır. Kubbenin etrafı payanda kemerleri ile beş kubbeli son cemaât yerinin köşelerinde çifte minareli bir cephe meydana getirmektedir. Ferah ve aydınlık mekânda mermer işlemeli minber ve mihrap oldukça sadedir. Mihrabın iki yanındaki pencere alınlıklarında lâcivert üzerine beyaz olarak rûmî, hatayî, rozet, şekayik ve nar çiçekleri ile zarif dekorlu çini kaplamalar, XVI. yüzyılın ilk

Manisa Hafsa Sultan Külliyesi vaziyet plânı

Manisa Hafsa Sultan Camii Külliyesi

Manisa Hafza Sultan Camii son cemaat yeri

Manisa Hafsa Sultan Camii şadırvanı

Manisa Hafsa Sultan Camii portali

Manisa Hafsa Sultan Camii son cemaat yeri detay

Manisa Hafsa Sultan Camii minber detayı

çeyreği için karakteristik olup tarihine uygun bir üslûp özelliği göstermektedir. Geometrik yıldız ve geçmelerle, dolguları ince işli bitki dekoru ile süslenmiş pencere kapakları da oldukça zengindir.

Son cemaat yerinin, XVIII. yüzyılda yapılan dış mihraplarının, çok zarif, Riefstahl'e göre "Erken rönesans paye desenlerini andıran" alçı süslemeleri, daha sonra bunların ve pencerelerin üstüne yapılan ağır barok kalemişleri ile bozulmuştur. Fakat zarif kitabesi, kıvrıkdallı rûmîler ve renkli taş bordürleri ile süslü kapı, göze batan barok süslemeler arasında, asaleti ile denge sağlamaktadır. Kuzeyde bir çifte **hamam** (Sultan Hamamı), onun batısında **tımarhane**, cami avlusunda **medrese** ve yıkılmış olan **imarethane**, külliye olarak yapılan caminin diğer binalarıdır.

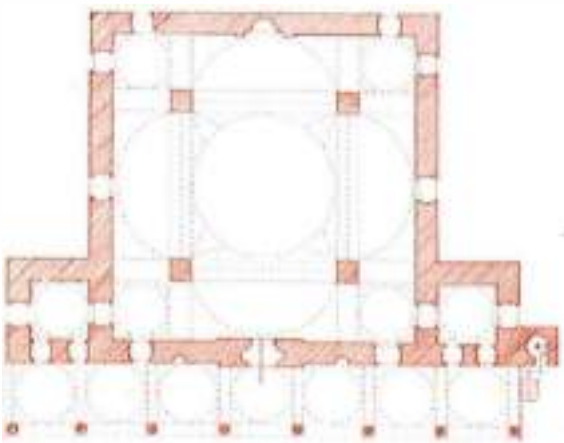
Yavuz Sultan Selim Devri Eserleri

YAVUZ Sultan Selim'in kısa süren sekiz yıllık saltanatı (1512-1520) kahramanlık dolu savaşlarla geçtiğinden büyük bir mimarî canlılık olmamıştır. Bununla beraber İstanbul dışında oldukça önemli ölçüde bir dört yarım kubbeli cami denemesi yapılmıştır.

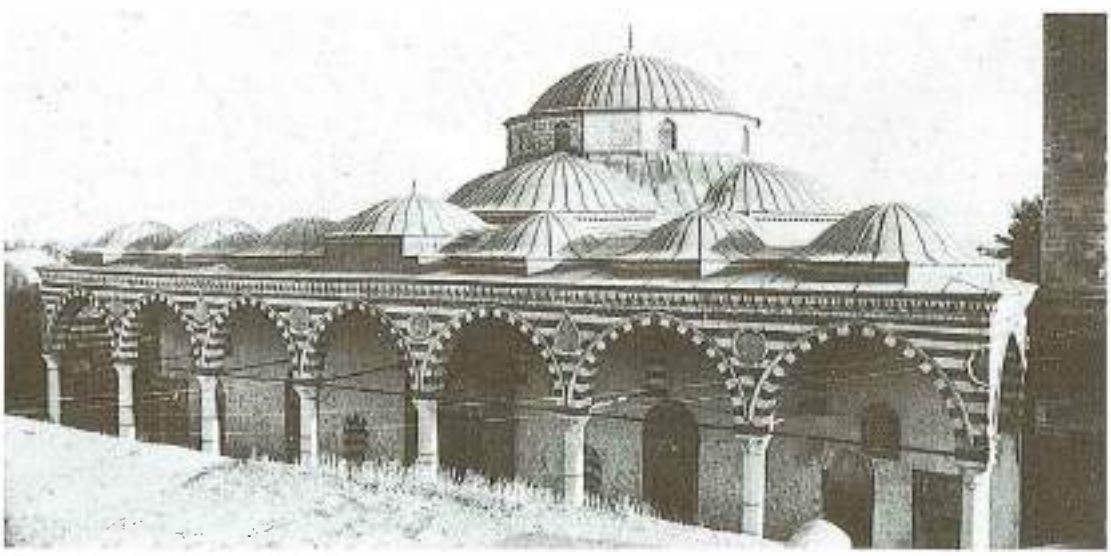
Diyarbakır'da ilk Osmanlı camiini yaptıran, oranın fatihi ve ilk valisi Bıyıklı Mehmet Paşa'nın, 1516-1520 arasında ve ölümünden bir yıl önce tamamlanan **Fatih Paşa Camii**, kare biçiminde dört kalın paye üzerine oturan orta kubbe, dört yarım kubbe, köşelerde küçük tromplu kubbelerle başarılı bir plân göstermektedir. Ayrıca burada yarım kubbeler, bir büyük, bir küçük çift eksedralarla genişletilerek İstanbul Bayezit Camii yarım kubbelerinin sade, monoton şeklinde bir yenilik olmuştur. Yanlardaki, camiye birer kapı ile açılan küçük kubbeli odalar kanatlı camilere ve tabhaneler geleneğine işaret ediyor. İçteki mekân ahengi ve olgun nisetlerle dışta çok belirsiz kalan yarım kubbeler arasında henüz bir birlik kurulamamıştır.

Yarım kubbelerle orta kubbe arasında nispetler henüz olgunlaşmadığından bunlar silik bir motif olarak kalıyor. Kanatlara eklenen birer küçük kubbeli mekân yüzünden, siyah beyaz taşlarla gösterişli son cemaat yeri sekiz sütun üzerine yedi kubbeli halde yanlara doğru uzatılmış ve buradan kanatlara birer kapı ve pencere açılmıştır. Klâsik üslûpta ve tek şerefeli minare batı yanda yükselmektedir, girişi dışarıdandır.

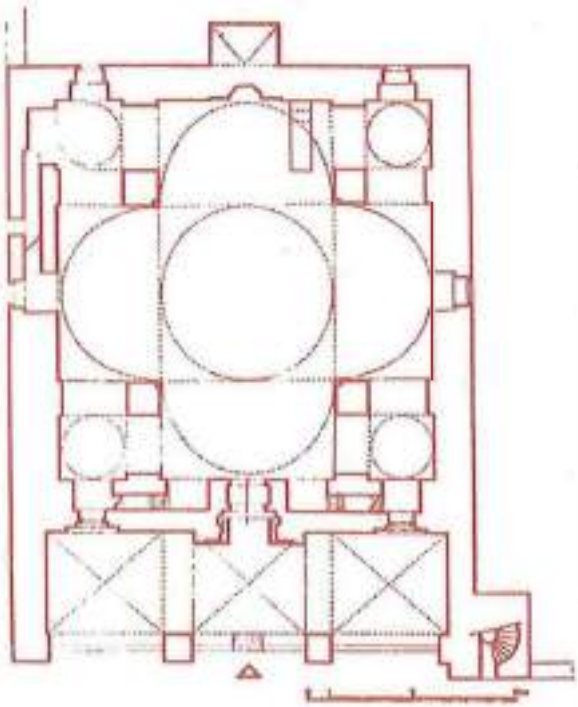
Duvarlar aslında birbuçuk metreye kadar çini kaplamalı iken tamirde bunlar sökülüp Vakıflar Müdürlüğü'ne getirilmiş, tekrar yerlerine konulmamıştır. Mihrap ve minber kesme taştan klâsik sade görünüştedir.

Diyarbakır Fatih Paşa Camii plânı (Altun)

Diyarbakır Fatih Paşa Camii

Elbistan Ulu Camii plânı (Altun)

Elbistan Ulu Camii

Güney Anadolu'da Dulkadırlılar'ın Elbistan Ulu Camii de 1515'den sonra Osmanlı idaresindeki Dulkadırlı Şehsuvar Bey oğlu Ali Bey zamanında, son beş yıl içinde yine Yavuz Sultan Selim zamanında yapılmış olmalıdır. Bu devrin sonu 1522'dir. Caminin sekiz sıra mukarnas yaşmaklı tâk kapısı henüz Selçuklu geleneğine bağlıdır. Kitabesi 637 (1239) tarihli olup Gıyaseddin Keyhüsrev'in emriyle Emîr Mübarizeddin Çavlı'nın yaptırdığı başka bir eserden alınarak buraya konmuştur. Sekiz metre çapında kubbesi ile dört yarım kubbeli yapıda eksedralar yoktur. Son cemaât yeri üç çapraz tonozludur ve yanlara kapalıdır. Batı yanında sekizgen kaide üzerine kalın silindirik minare yükselir. Dışarı doğru çıkıntılı mihrap nişinin renkli taşlarla gösterişli yapısı Memlûk etkisini gösterir. Fakat sonradan eklenen barok yaşmakla şekli bozulmuştur.

Bu durumda, Diyarbakır ve Elbistan'da aynı plânlı iki cami arasında yakın bir bağlantı kurulmaktadır. Böylece Sultan II. Murat devrinden beri çeşitli denemelerini gördüğümüz ve Fatih devri ile Bayezit devrinde büyük ölçüde ele alınmış olan yarım kubbeli camilerin Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı ülkesine yeni katılan iki merkezde de görülmesi, merkezî plânda dört yarım kubbeli birer cami yapılması Türk mimarlarının devamlı olarak bu problem üzerinde çalışıp denemelerini geliştirdiklerini göstermektedir.

Yavuz Sultan Selim Mısır seferinden dönerken Kahire'de görüp beğendiği bazı eserlerin etkisi ile İstanbul'da bunların bir benzerini yaptırmak istemiştir. Mısır seferi ile ilgili kendi gördüğü ve işittiği olayları günü gününe kaydeden İbn İyas'ın vekayinamesinde bu açıkça belirtilmektedir. İlk defa bu konu üzerinde duran Michael Meinecke 1971'de yayınladığı makalesinde bununla ilgili sayfaları değerlendirmiştir.

İbn İyas, Yavuz Sultan Selim'in Memlûk mermer süslemelerine karşı şahsî ilgi beslediğini bildiren satırlarına göre Yavuz Sultan

Topkapı Sarayı Hırka-i Saadet Dairesi

Hırka-i Saadet Dairesi çini kaplamaları

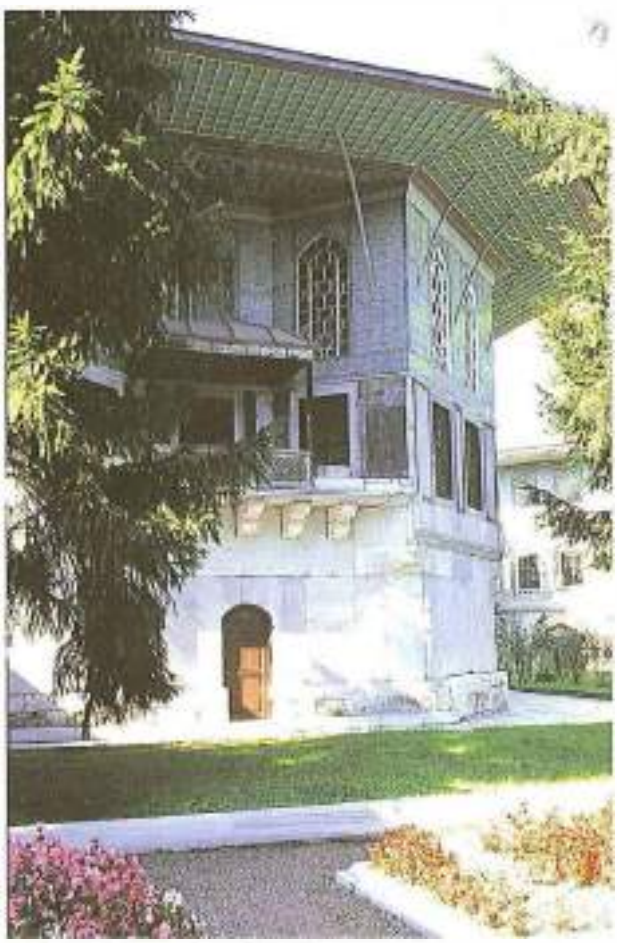
Selim 923 Rebiülevvel ayında (1517 Nisan-Mayıs ayları) Kahire kalesinde Baysariye, Duhaişe ve Bahre Ka'a (salon)'larından ve Büyük Kasır'la kaledeki diğer evlerden mermerler, Büyük Eyvan'dan somaki direkler (porfir sütunlar) söktürerek, İstanbul'da Sultan Kansu Gavri Medresesi'ne benzer bir medrese yaptırmak üzere biraraya toplatmıştır. Sonra Yahya bin Nükâr bir grup mermer işçisi ile yola çıkarak diğer evlerden ve binalardan porfir, gri ve çeşitli renkte mermer levhaları sökerek toplatmıştır. Burada bir tahrip ve yıkma değil, sadece mermer süsülemelerin sökülmesi istendiği açıkça belirtilmektedir. Bunlar gemilerle İstanbul'a gönderildi ve kıymetli ganimetler olarak kabul edildi. Bunlarla İstanbul'da Kahire'deki Kansu Gavri Medresesi'ne benzer bir medrese yaptırmak istiyordu. Bunun için çeşit ustalardan bir grup ve daha önemli olarak Memluk Sarayı'nın Başmimarı Şehabi Ahmet bin el Bedri Hasan bin el Tulunî de İstanbul'a gönderildi. Şehabi Ahmet 909-910 (1504-1505)'da yapılan Kansu Gavri Medresesi'nin mimarı olmalıdır. Memlûk devrinin son büyük eseri olan bu külliye, medrese ile türbe, cami, sebil küttap (mektep ve sebil), kervansaray ve çeşitli bölümlerden meydana gelmektedir. İstanbul'da buna benzer bir eser, Yavuz Sultan Selim'in isteğine rağmen, onun 1520'de vakitsiz ölümü yüzünden ele alınmamıştır. Aynı ölçüde böyle büyük bir medrese ile külliye grubu yapılsaydı İstanbul'un mimarî ahengine daha o zaman aykırı düşecekti. Bu bakımdan plânın gerçekleşmemesi isabet olmuştur.

Fakat Kahire'den İstanbul'a getirilen bu gemi dolusu mermer malzemenin nerede, nasıl kullanıldığı konusunda yazılı kaynaklarda bir bilgi ve açıklamaya rastlanmamıştır. Michael Meinecke'nin isabetli tahminine göre Topkapı Sarayı'nın çeşitli bölümlerinde bunların izlerini bulmak mümkündür. Bunlardan biri, Hırka-i Saâdet dairesi, Yavuz

Topkapı Sarayı Bağdat Köşkü

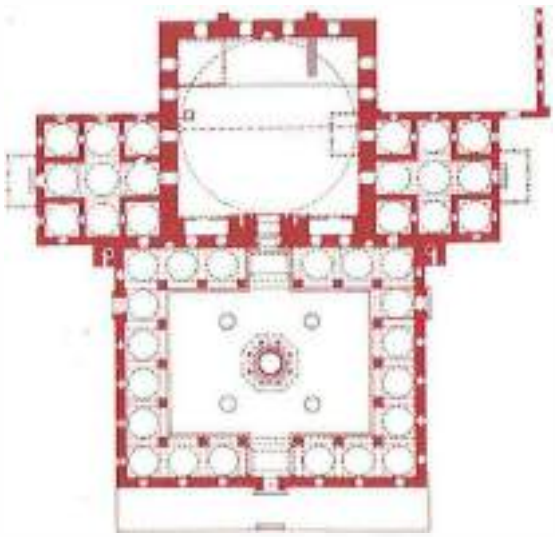
Sultan Selim'in Halife olarak getirdiği mukaddes emanetlerin saklandığı bölümdür. Bunun 20 metreyi bulan pencereli kuzey cephesinin alt duvarlarında boydan boya uzanan mermer kakmaların genel kompozisyonu son devir Memlûk süslemeleri ve Kansu Gavri Medresesi dekorasyonu ile bağlantılı olup üç mermer levha üzerindeki çiçekli kûfî kitabe kuşağı da Kahire Memlûk örneklerine uygun düşmektedir. Bu cephe süslemelerinin Yavuz Sultan Selim'in son yıllarına 1520 tarihine doğru yapılmış olması, hâreli mermer levhaların mavi beyaz çini bordürlerinin de bu devre uygunluğu ile kabul edilebilir. Geri kalan diğer mermer süslemelerin de Sultan IV. Murad'ın Revan (1635) ve Bağdat (1639) köşklerinin cephelerinde kullanıldığı yine Meinecke'nin işaret ettiği gibi açıkça görülmektedir. Sökülüp de Kahire'de bırakılmış olan mermer süslemelerin ise Çoban Mustafa Paşa'nın Mısır'da altı aylık kısa valiliğinden sonra 1523 Mayıs'ta geri dönerken gemi ile getirdiği mermer süslemelerle birlikte Gebze'deki camiiinde kullanıldığı düşünülebilir.

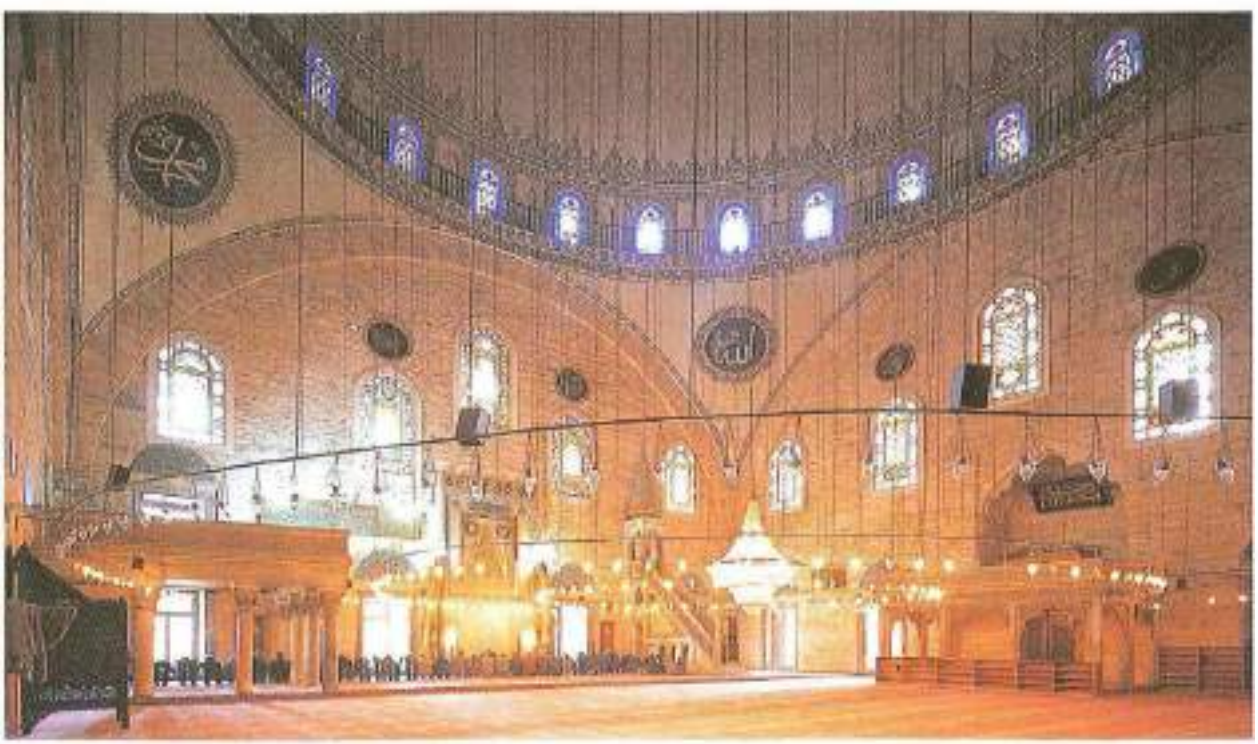
Topkapı Sarayı Revan Köşkü

Yavuz Sultan Selim'in İstanbul'da Kansu Gavri medrese külliyesine benzer bir külliye yaptırmaktan vazgeçerek babasının Edirne Bayezit Camii plânına uygun olarak yapılmasını emrettiği cami, onun ölümü üzerine oğlu Kanunî Sultan Süleyman tarafından 1522'de tamamlanmıştır.

Sultan Selim Camii İstanbul'da üçüncü büyük selâtin (sultanlar) camii ve külliyesidir. Çeşitli renkte mermer sütunlar üzerine oturan zarif dilimli kemerli derin bir Hünkâr mahfilinin alt tavanı çok renkli nefis kalem işleri ile süslenmiştir. Yanları şebeke süslemeli mermer minber ve taş mihrap geleneğe bağlı sade klasik üslûptadır. Kapı kanatları ile pencere kapakları güzel ağaç işçiliği gösterir. Sivri kemerli pencere alınlıkları içte ve avluda zarif çinilerle süslenmiştir. Firûze, yeşil bazen de lâcivert, sarı renkli bordürler, ortada mor ve sır üstüne boyama kırmızı ile palmet, rûmî, şekayik ve rozet çiçekleri ile kıvrık dallardan bir kompozisyonu çevreler. Kırmızı renk boyalar yer yer aşındığından kırmızımtrak çini hamuru meydana çıkmıştır. Fatih Camii'nin ancak ikisi yerinde kalmış olan sır altı tekniğinde çini pencere alınlıklarından sonra Beyazit Camii'nde hiç çini kullanılmamış, bu üçüncü selâtin camii ise zengin çini alınlıklar ile renkli sır tekniğinin son örnekleri arasında yerini almıştır.

Sultan Selim Camii plânı (Godwin)

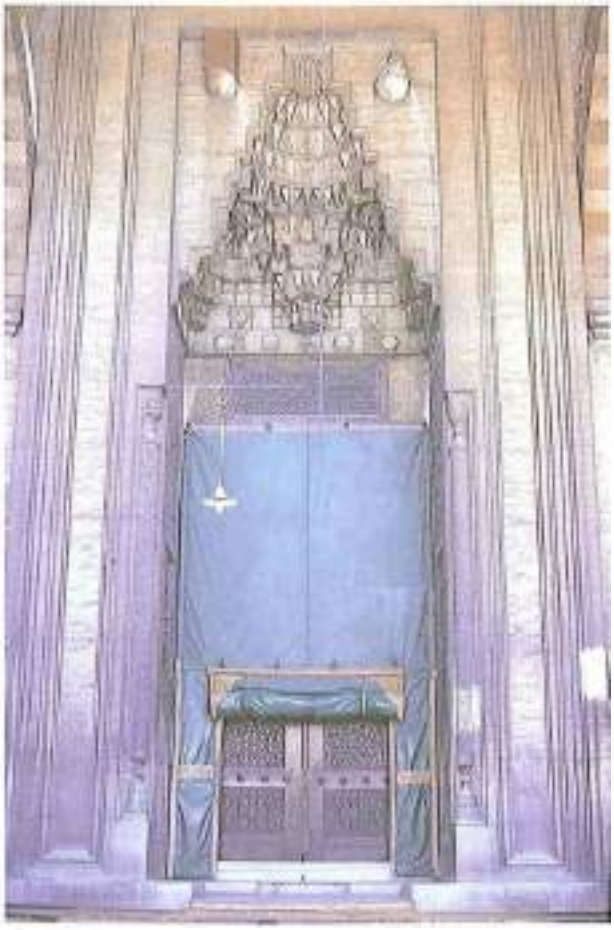
İstanbul Sultan Selim Camii iç görünüş

İstanbul Sultan Selim Camii

İki kat pencereli cephesi ile 18 sütun üzerine 20 kubbeli revaklı avlu camiye açılan bölümde kubbe yerine bir tonozla örtülmüştür. Büyük sekizgen şadırvanı Sultan IV. Murat tarafından tamir ile bugünkü şeklini almıştır.

Cami, kanatlardaki **tabhaneler, imaret, mektep, hamam** ve **türbelerden** ibaret külliyeden kuzeydeki imaretin yerinde kız lisesi vardır. Medrese ve hamam da kaybolmuştur. Haziresinde cami ile aynı tarihli **Şehzadeler Türbesi**'nde Kanunî Sultan Süleyman'ın oğulları Murad, Mahmud, Abdullah, kızları Güher Han ve eski Sadrazam Lütfi Paşa'nın hanımı olan Hümaşah Sultan yatmaktadır.

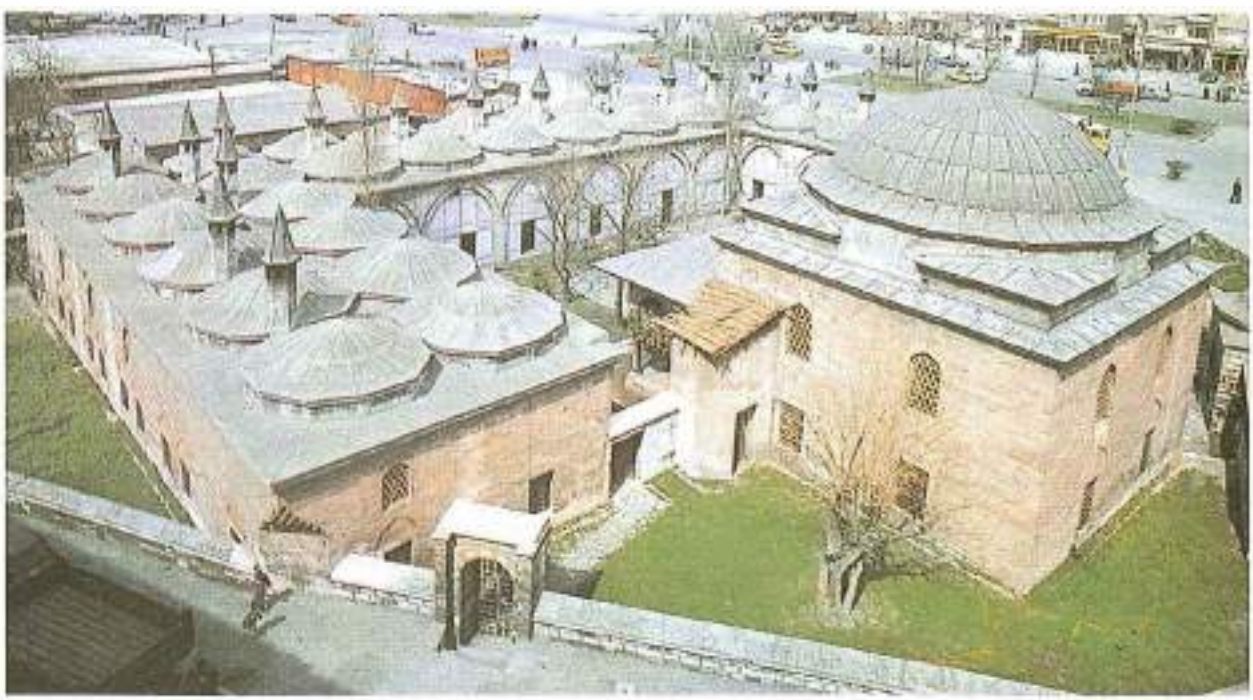

İstanbul Sultan Selim Camii portali

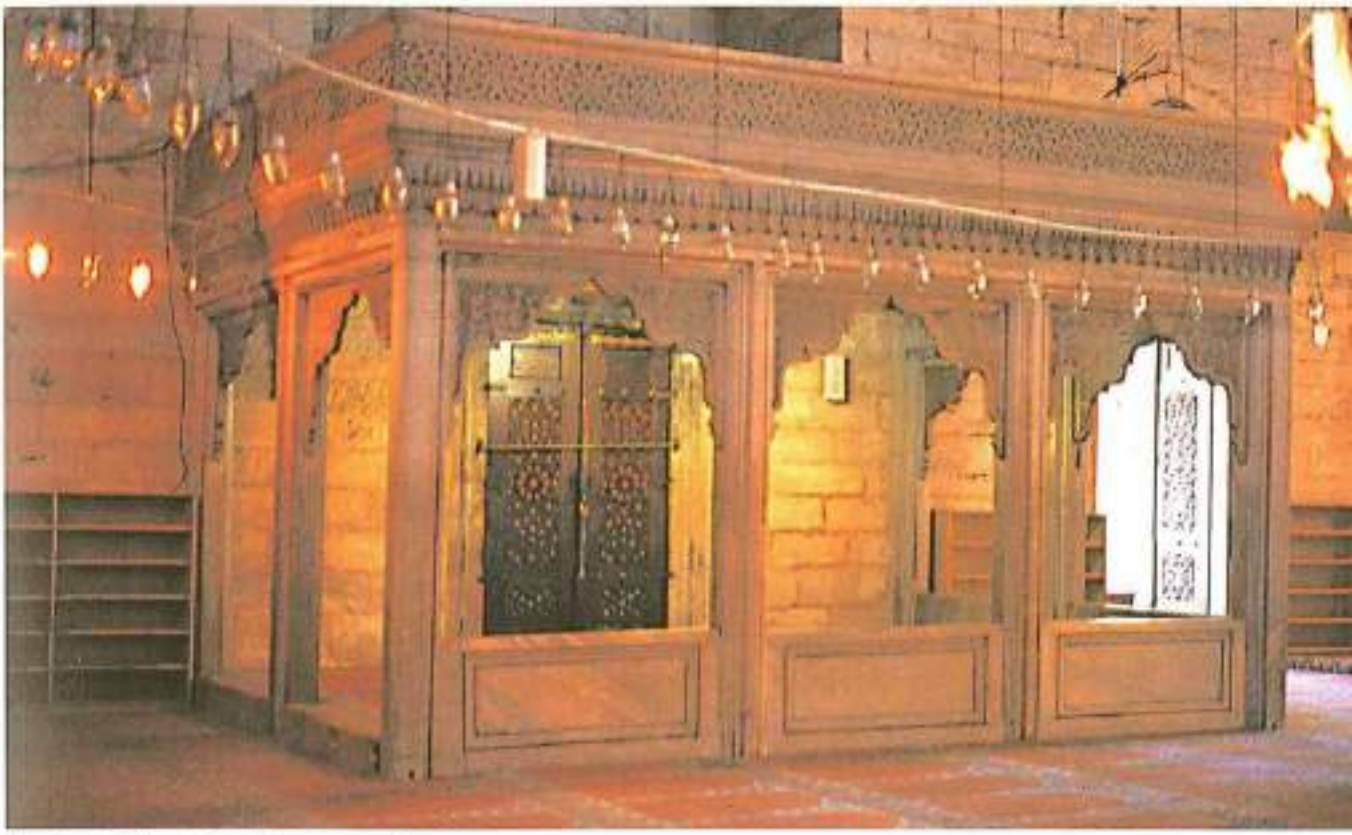
Türbe kapısının iki yanında renkli sır tekniğinde, lâcivert üzerine beyaz, sarı konturlu, firûze, yeşil renklerle kar billûrlarını andıran motifli, bazen palmet lotus dekorlu altıgen çiniler geniş aralıklarla duvarları süslemektedir. **Yavuz Sultan Selim**'in 1523 tarihli büyük sekizgen **türbesi** ise kapısının iki yanında duvarları kaplayan şahane çini panoları ile dikkati çeker.

Renkli sır tekniğinde yapılan bu çiniler üst tarafında lâcivert üzerine beyaz âyet kitabeleri, ortada lâcivert üzerine beyaz, firûze, sarı, kıvrıkdallı rûmî, palmet, lotus ve şekayik ve spiral kıvrık dallardan bir kompozisyon, çin bulutu, palmet, şekayik ve küçük çiçekli ince kıvrık dallardan ince bir bordürle çevrilidir.

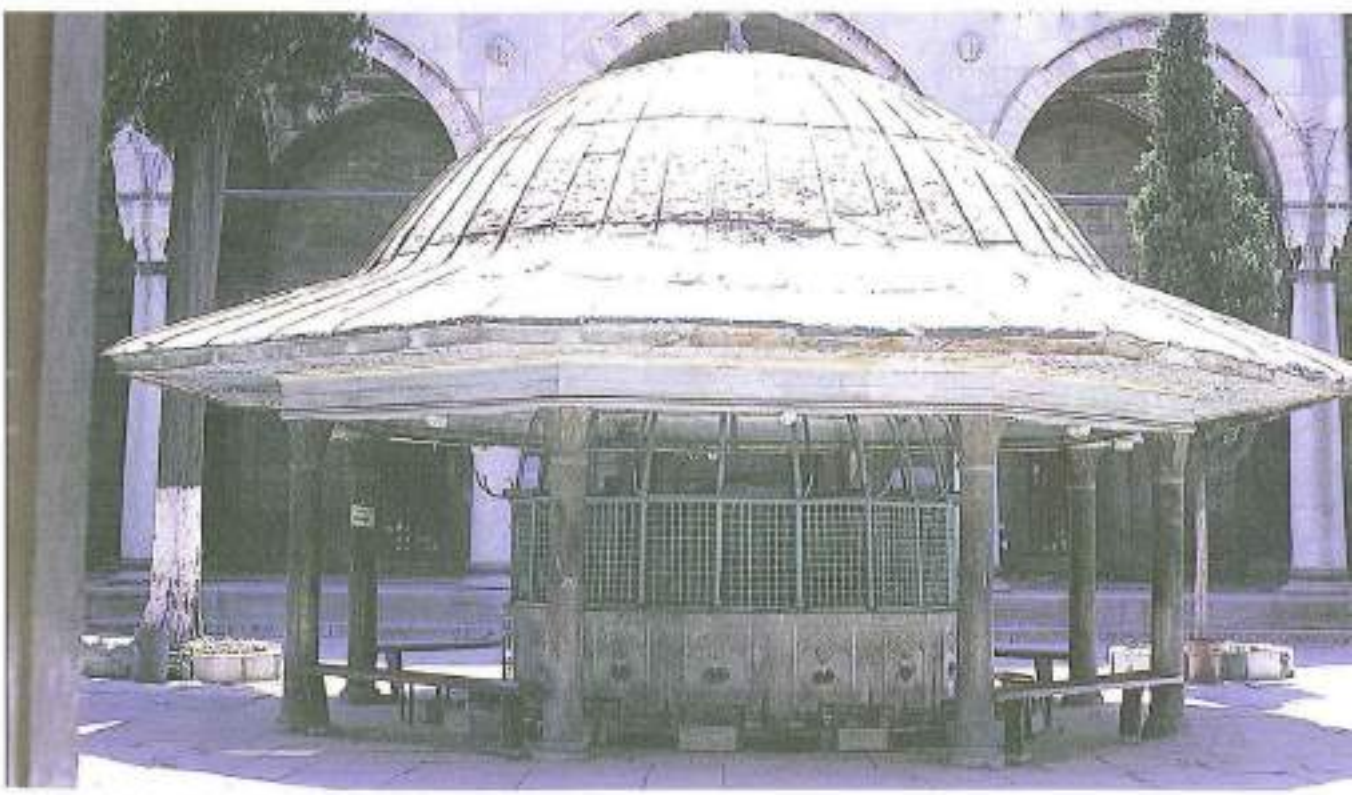
Rûmî ve şekayiklerden ibaret dış bordürle bunun arasında kalan geniş çevre geometrik yıldız geçmelerden sık bir dekorla mozayik çini etkisi bırakmaktadır. **Sultan Abdülmecit**'in **türbesi** de bu caminin haziresine 1861 yılında inşa edilmiştir, Şehzadeler Türbesi yanındadır.

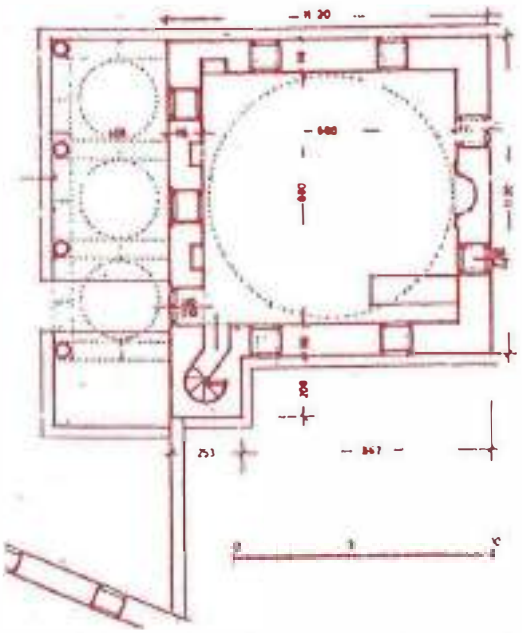
İstanbul Sultan Selim Sıbyan Mektebi

İstanbul Sultan Selim Camii içten detay

İstanbul Sultan Selim Camii şadırvan

Eyüp Cezerî Kasım Paşa Camii plânı (Yüksel)

Yavuz Sultan Selim Türbesi yanında Kanunî Sultan Süleyman'ın daha sonra 1534'de ölen annesi Hafsa Sultan için yaptırdığı türbe 1894 depreminde yıkılmıştır.

Külliye mimarı olarak ileri sürülen Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran savaşından sonra İstanbul'a getirdiği Acem Alisi'nin Osmanlı mimarîsi üslûbunu bu kadar kısa zamanda benimseyip böyle bir eseri meydana getirmiş olması düşünülemez.

Teknik bakımdan bir başarı olan, Edirne Üç Şerefeli Cami ile aynı ölçüde, 24 m. çapında ve 32.5 m. yükseklikteki büyük kubbe ile örtülmesine rağmen, plân ve mekânda bir yaratma heyecanı ve yenilik yoktur. Kubbe, bütün ağırlığı ile duvarlara yüklenmiş durumda, duvarlar da alçak olduğundan, Edirne'deki

Eyüp Cezerî Kasım Paşa Camii kitabesi

Eyüp Cezerî Kasım Paşa Camii sütun başlığı

Eyüp Cezerî Kasım Paşa Camii Kâbe tasvirli çini pano

Eyüp Cezerî Kasım Paşa Camii son cemaat yeri

eşine nispetle ve ondan 3.5 m. daha geniş çapta olduğu halde âbidevî kuvveti zayıflamıştır. Şerefeye kadar 38 m. gibi mübalâğalı yükseklikteki minareleri tabhanelerin köşeleri yerine bunların avluya birleştiği açılara yerleştirilmiştir. Pencere alınlıklarındaki çini süslemeler, kalemişleri, ince işlenmiş mermer ve tahta süslemeler, caminin sade mimarîsini oldukça zenginleştirmektedir.

Eyüp Cezerî Kasım Paşa Camii, iki sıra tuğla, bir sıra kesme taş örgülü duvarlar üzerine tek kubbeli bir yapıdır. Caminin kuzeyinde üç kubbeli son cemaat revakı ve sağda bir minare vardır. Revak sütunları granit olup iki yandakiler baklava başlıklı ortadakiler yapraklıdır. Cümle kapısı revakın sağındadır. Solda iki pencere vardır. Pardantif kubbe sekiz köşeli penceresiz bir kasnak üzerine oturmuştur. Mukarnaslı mihrap nişi tamamen çini kaplı olup 22 Recep 1138 (1725) tarihini gösterir. Ahşap minber sadedir. Mihrabın yanında pencere üstünde Mekke tasviri ile sivri kemerli çini levha, üstte kelime-i tevhid ve kelime-i şahâdet yazılıdır. Resmin sol üst köşesinde "Hayrât hasenât sahibi İznikli Osman bin Mehmed" imzası, altta ortada 1138 (1725) tarihi vardır. Kesme taştan ve taş külâhlı minare kare bir kaide üzerine oturmaktadır. Avlusunda oniki kenarlı havuzu, sekiz ahşap sütunlu saçağı ile şadırvan eksenin solundadır. Caminin yapı kitabesi yoktur. Fakat Yavuz Selim zamanında kubbe ve-

Doğubeyazıt'ta yamaçta, Yavuz Sultan Selim'in İran seferi sırasında yaptırdığı kabul edilen tek kubbeli cami

ziri iken 921 (1515)'de yapılmış olmalıdır. Sülüs tamir kitabesinden Sultan II. Mahmut zamanında Hazinedar Ustası tarafından 3 Muharrem 1248 (1832)'de esaslı tamir gördüğü anlaşılır. Kasım Paşa, Sultan II. Bayezit ve Yavuz Sultan Selim devirlerinde hizmet etmiş, Kanunî'nin ilk yıllarında dördüncü vezir olmuş, yaşlanınca emekli olarak Bursa'da oturmuş, 950 (1543)'de vefat ederek Emîr Sultan Türbesi'ne gömülmüştür.

Kanunî Sultan Süleyman Devri Eserleri

BU DEVRİN ilk büyük eseri olan Sultan Selim Camii'nden bir yıl sonra ikinci büyük eser bir vezir tarafından Gebze'de yaptırılan **Çoban Mustafa Paşa Camii ve külleyisidir.** Cami merkez olarak, türbe, medrese, imaret, tekke, kütüphane, darüşşifa, paşa odaları, kervansaray, hamam yapıları U biçiminde üç taraftan etrafını çevirmekte olup, bunlar 117×106 m.lik bir alanı kaplar. Sekizgen türbe, cami, şadırvan ve kervansarayın kubbesi orta ekseni meydana getirmektedir. Külliyede çok dengeli geometrik bir düzen hâkim olmuştur. Cami avlusundan başka arkada geniş bir türbe avlusu vardır. 14.55 m. kenarlı kare plândaki camide yarım metre taş kaide üzerine üç sıra tuğla, bir kesme taş örgüsü ile 14 m. yükselen duvarların üzerine 14 m. çapında 24 m. yükseklikteki kubbe, istiridye yivli tromplarla oturmaktadır. Mukarnas başlık altı mermer sütun üzerine beş kubbeli son cemaât yerinin orta kubbesi yivlidir.

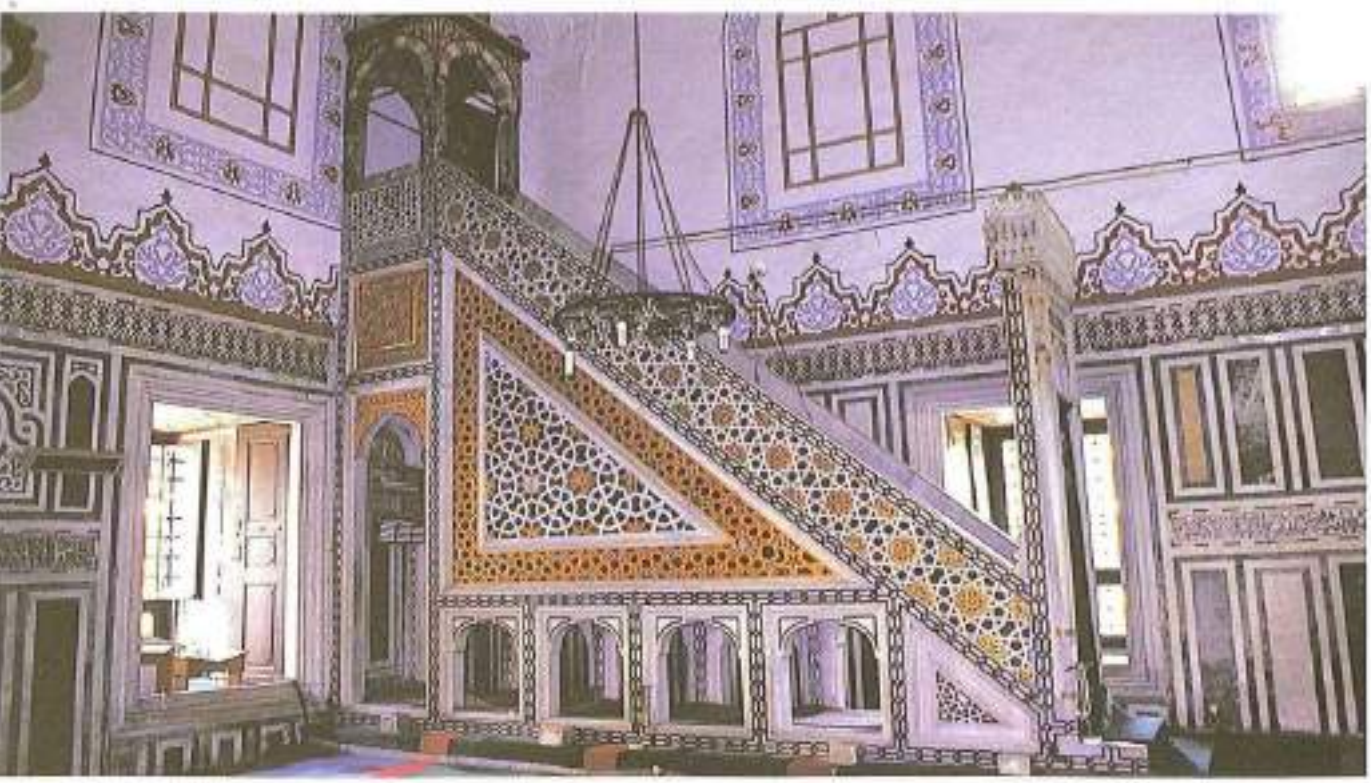
Camiyi yaptıran Çoban Mustafa Paşa, Mısır'ın fethinden sonra ikinci valisi olup 14 Aralık 1522'den 27 Mayıs 1523'e kadar altı buçuk ay kadar valilik yapıp asayişi sağladıktan sonra İstanbul'a dönmüş veya geri çağrılmıştır. Caminin inanılmaz zenginlikte renkli mermer süslemelerini Mısır'dan gemi ile getirtip Darıca üzerinden Gebze'ye naklettirmiştir. Kapısı üzerindeki mermerden iki satırlık sülüs kitabesine göre caminin tamamlan-

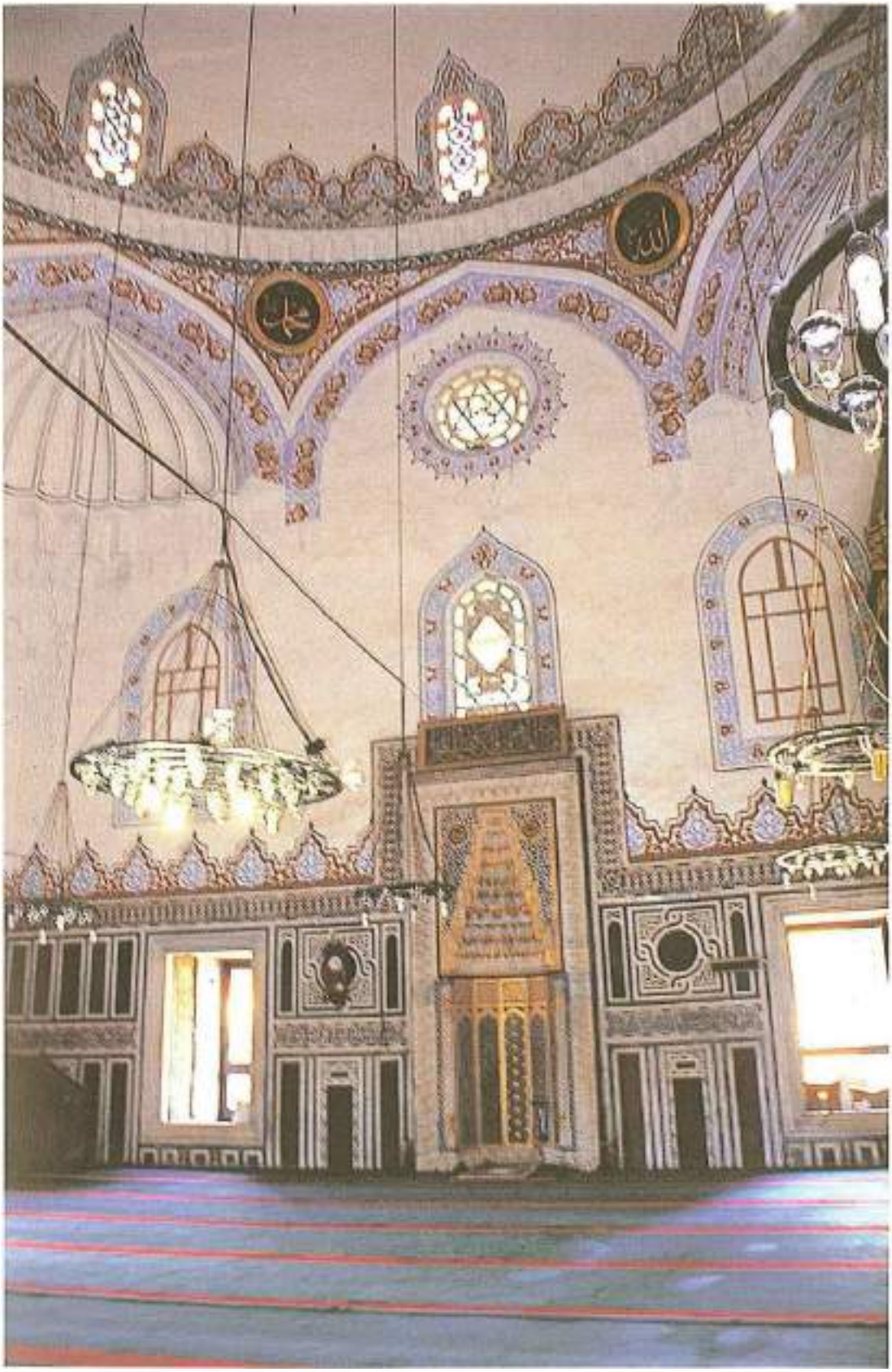
Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, Batı Kapısı

Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii son cemaat yeri

Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii minberi

Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii mihrabı

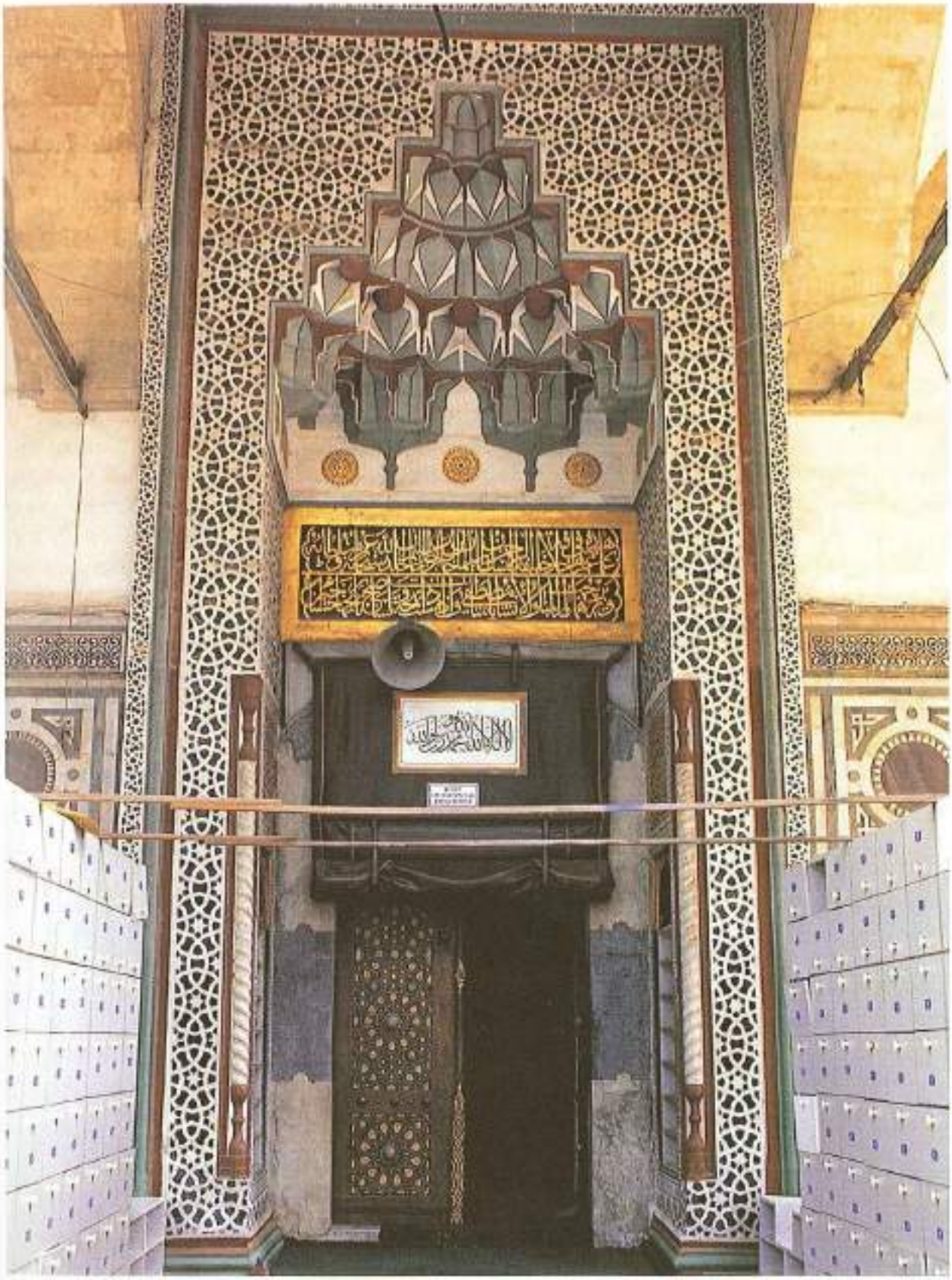
Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii iç görünüş

ma tarihi 930 (1523)'dur. Kündekârî teknikte ve Ahmet Usta'nın yaptığı kapı kanatları üzerinde lüle taşından kakma iki satırlık kitabede Mustafa Paşa'nın adı ve 929 (1522) tarihi yazılıdır. 27 Mayıs'ta İstanbul'a gelen Mustafa Paşa'nın aynı yılda, geri kalan yedi ay içinde böyle bir külliyeyi tamamlatması düşünülemez. Çok daha önceden plânlanıp başlanması gerekir. Ayrıca süslemelerin zenginliği ve kalitesi de uzun bir çalışmaya işaret eder.

25 m. uzunluğa varan cephesinin duvarlarını, içerisinde de 3.5 m. yüksekliğe kadar bütün duvarları, karakteristik Memlûk tarzında renkli mermer kakmalar kaplamakta ve üst kenarda mermere oyularak yazılmış siyah macun dolgulu kûfî yazı frizi yer almaktadır. Bütün bu süslemeler tamamıyle Osmanlı üslubundaki mimarî ile ahenkli bir birlik halindedir. Beş sıra mukarnas yaşmaklı âbidevî cümle kapısı, dış mihraplar, pencereler ve yan kapalarla cephe, çok kenarlı mihrap nişi ile kıble duvarı, bunun karşısında giriş duvarı daha zengin ve gösterişli olarak belirtilmiştir. Cami Kahire'de yüzyılın başından kalan Kansu Gavri Medresesi ile rahatça boy ölçüşebilecek bir görünüştedir. Bu durumda Yavuz Sultan Selim'in İstanbul'a gönderdiği Memlûk sarayının başmimarı Ahmet bin el-Bedri Hasan bin el-Tulunî ve onunla birlikte gelen ustaların, tekrar Kahire'ye dönmemişlerse, bu kadar gelişmiş bir teknikle bu süslemeleri yapmış olmaları düşünülebilir.

Mermer minber de çok zengin renkli kakma taş süslemeleri ile bu atmosfere uydurulmuştur. Zarif mermer ayaklar üzerinde Bursa kemerleri ile oturan müezzin mahfili renkli taş kakma süslemelerden başka, tavanında da parlak kırmızı ve altın yaldızlı rumîler ve naturalist bitki motiflerinden zengin kalemişleri ile süslemelidir.

Kapı kanatları tarih kitabesinden başka çeşitli maden, fildişi, sedef ve lüle taşı kakmalarla renklendirilmiş, demirden kapı tokmak halkaları yılan başları ile sonuçlandırılmıştır. Pencere kapakları da fildişi, sedef kakmalı geometrik yıldız motifleri ile kündekârî teknikte olmakla beraber kompozisyonları daha sadedir. Bütün bu zengin süslemeler arasında kesme taştan sekizgen gövde üzerine kubbe örtülü türbenin sade ve asil mimarîsi, yalnız duvarları 1/3 yüksekliğe kadar motifsiz altıgen firûze çinilerle kaplıdır, iç ve dış sınırları şerit halinde lâcivert çinilerle çevrili duvar yüzeylerinin etrafı geniş bordürler halinde ince kıvrıkdallı, kıvrak rumîler, şekayik ve yıldız çiçekleri ile dekorlu mavi beyaz kare çinilerle süslenmiştir. Kapı kanatları ve pencere kapakları da kündekarî geometrik yıldız geçmelerle sedef ve kemik kakmalı olarak camide görülen ağaç işleri ile aynı teknikte fakat daha sade olarak yapılmıştır.

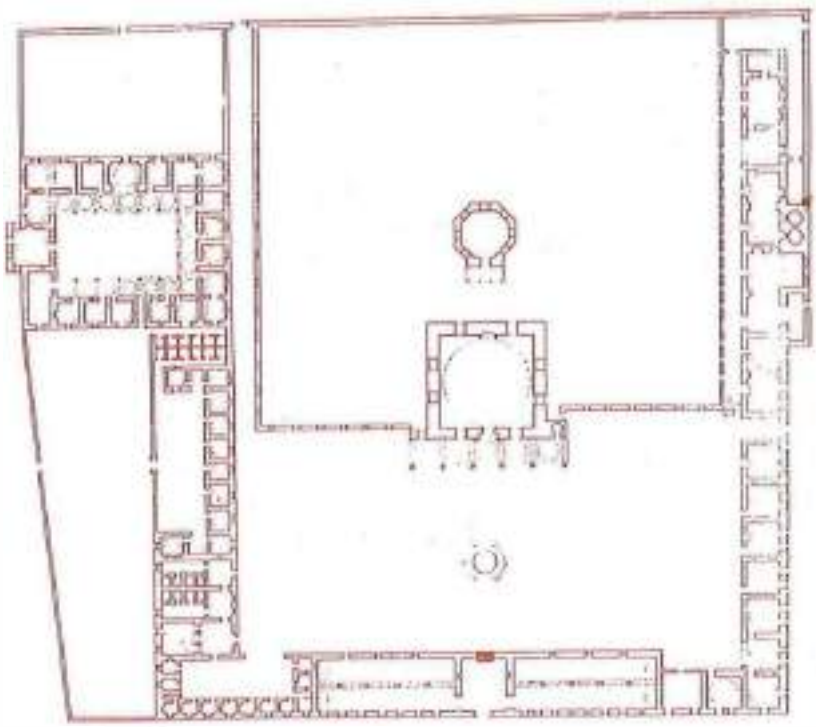
Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii portal ve kitabesi

Medrese, klasik Osmanlı tarzındadır. İmaret, cümle kapısının güneyinde yer alıp türbe avlusundan pencereli bir duvarla ayrılmıştır. Batıdan bir girişi olan bir koridor vardır. İlk iki oda yemekhane, bunun yanında mutfak, kiler sonra fırın yer alır. Tekke, kuzeybatı köşesinde revaklı avlu etrafında semahane ve derviş hücrelerinden ibarettir. Kütüphane, batıda cümle kapısı üzerinde iç içe iki odadır, tonoz örtülü iken, bugün çatılı olmuştur. Kervansaray, ortası kubbeli enlemesine uzun bir yapı olup, payelerle ikiye ayrılmıştır, ahırı vardır. Darüşşifa, doğuda L biçiminde sıralanmış kubbeli odalar halindedir. Tonozlu revakları bugün yıkılmış durumdadır. Paşa odaları, kuzeydoğu köşede sekiz kubbeli oda halindedir, revak tamir görmüştür. Kubbenin ortasında ve etekte alçı palmet frizi süslemeleri vardır. Helâlar, iki yerde olup, biri kervansaray -paşa odaları yanında, diğeri hastahane- tekke arasında sıralanmıştır.

Bu önemli cami ve külliyesinin mimarı olarak tezkerelerde Sinan gösterilmektedir. Başta cami olmak üzere medrese, türbe ve imaretin bu kaynaklara göre kendisine maledildiği Sinan'ın bu kadar erken tarihte böyle bir külliyeyi plânlamış ve gerçekleştirmiş olması pek kolay kabul edilemez. Sinan burada herhalde külliyenin tamamlanması çalışmalarında yardımcı olmuş, sonraları bu külliye şemasını bazı bakımlardan değerlendirmiştir. Orta eksenin cami kubbesi, şadırvan ve diğer kubbelerle bir dizi halinde düzenlenmesi 1564 Lüleburgaz, 1572 İstanbul Kadırga Sokullu külliyeleri ile, 1583 İstanbul Üsküdar Toptaşı Atik Valide Camii külliyesinde, geniş arka avlu şemasını ise 1579 İzmit Pertev Paşa külliyesinde görüyoruz. Bununla beraber

Gebze Çoban Mustafa Paşa Medresesi

Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi vaziyet plânı (Sözen)

birçok önemli yapılar gibi bu külliyenin de tamamı ile Osmanlı üslûbunda yetişmiş olan asıl mimarı bilinememektedir.

Kanunî Sultan Süleyman'ın ilk yıllarından diğer bir eser **Afyon**'un **Sincanlı** kazasında **Sinan Paşa** külliyesidir. **Cami, şadırvan, mektep, imaret, türbe** ile epey uzağında kalan tek **hamam** ve cami duvarına bitişik **çeşmeden** ibaret külliyenin çevre duvarı yıkılmıştır. Bursa kemerli cümle kapısı üzerindeki sık

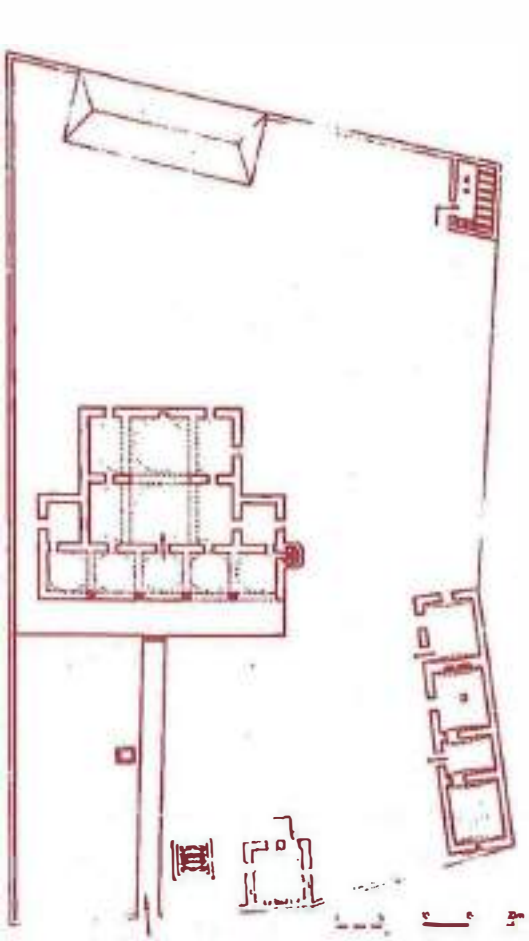
Afyon Sincanlı Sinan Paşa Camii

Afyon Sincanlı Sinan Paşa Türbesi

Afyon Sincanlı Sinan Paşa Camii son cemaat yeri

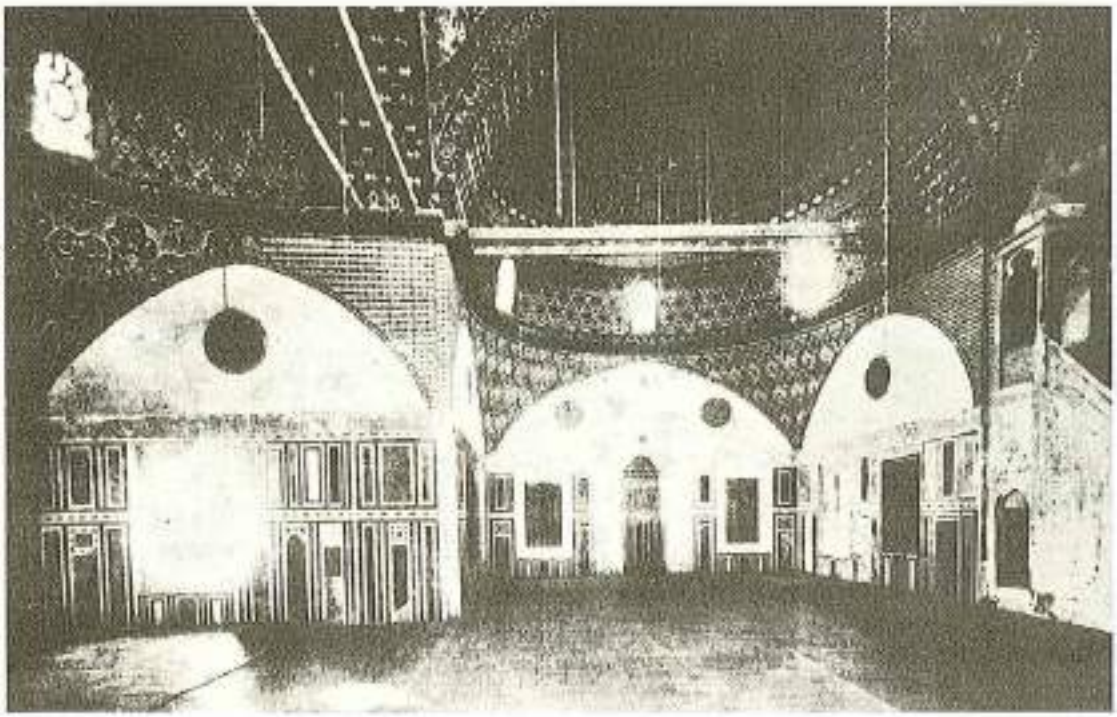
Afyon Sincanlı Sinan Paşa Külliyesi vaziyet plânı

istifli altı beyitlik Türkçe kitabesine göre 931 (1524-25) tarihlidir. Avlu girişinin yanında Sinan Paşa'nın açık türbesinin ayak taşındaki kitabe ise 932 (1525) yılını gösterir.

Dıştan çatılı ve moloz taştan cami iki paye üzerine arka arkaya iki pandantif kubbe, yanlarda mukarnas tromplu ikişer yarım kubbeli bir plân gösteriyor. Beş kubbeli yanları kapalı son cemaat yerinin iki yanındaki kubbeler arkasında dıştan girilen tonozlu birer tabhane vardır. Minare batı kenarına bitişiktir. Caminin plânı bu tarih için pek uygun düşmemektedir. Arka duvarda yüksekte, Sultan V. Murat adını taşıyan 1293 (1876) tarihli tamir kitabesinden bunun yüz yıl kadar önce başarısız bir tamir geçirdiği arka duvarın yuvarlak pencere ve üçgen alınlıklar gibi aksayan taraflarından belli olmaktadır. Mihrap ve minber de bu tamirden kalmadır.

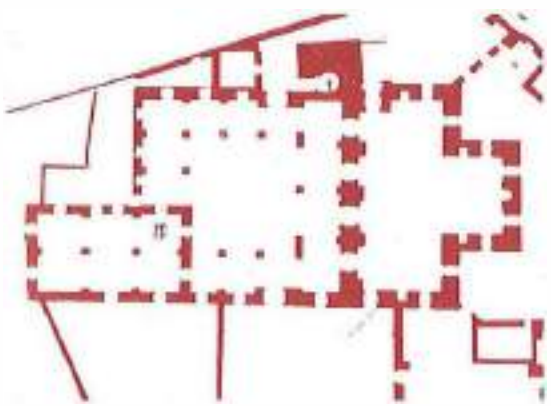
Bu plânın daha gelişmiş bir örneği Sultan II. Abdülhamit devrinin en güzel eseri olan Kütahya Ulu Camii'nde giriş ve kıble tarafına birer yarım kubbe, köşelere de birer küçük kubbe ile tamamlanarak uygulanmıştır.

Memlûk mimarî süslemelerinin Osmanlı mimarî eserlerinde değerlendirilmesi Gebze

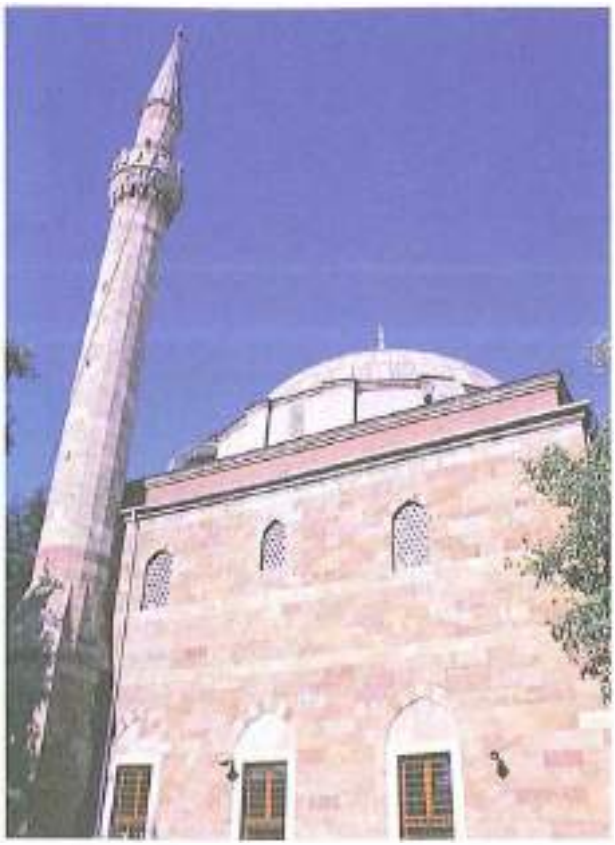
Kahire Süleyman Paşa Camii iç görünüş

Çoban Mustafa Paşa Camii'nde en başarılı örneğini verdikten birkaç yıl sonra üçüncü Mısır valisi (1524-34) Hadım Süleyman Paşa tarafından Kahire Kalesi'nde yaptırılan 935 (1528) tarihli camide bunun devamı görülür. Gebze camii süslemeleri ile yakın benzerlik gösteren **Kahire Süleyman Paşa Camii** ile Mısır'da ilk defa Osmanlı mimarîsi için çok karakteristik üç yarım kubbeli cami, revaklı avlusu ile birlikte ortaya çıkıyor ve Gebze camiinde tanınan birçok kompozisyonlar renkli mermer mozaik süslemelerde mihrapta ve aynı yükseklikteki duvar kaplamalarında yer alıyor. Duvarların üst kenarını dolanan zarif çiçekli kûfî kitabe kuşağı da Gebze'deki orta kitabe kuşağının ince rûmîlerle zenginleştirilmiş değişik karakterde bir benzeridir. İki şerefeli minare son cemaât yerinin sağ kenarında (güney) ve ilk Osmanlı minaresi olarak dikkati çeker. Revaklı avlunun kuzey dış köşesine iki paye üzerine altı kubbeli ve kapalı bir bölüm eklenmiştir. Üç yarım kubbeli cami plânının Mimar Sinan'dan önce ve Kahire'de ele alınması ilgi çekicidir. Osmanlı mimarîsinin gelişme kuvvetini belirtir. Üç buçuk yüzyıl süren Osmanlı devrinde Mısır'da meydana getirilen 215 kadar âbide ile esas karakteri sadelik ve plân gelişmesi olan bir mimarî, imparatorluğun bu en uzak bölgesinde bile hâkim olmuştur.

Kahire Süleyman Paşa Camii plânı (Pacha)

Kahire Süleyman Paşa Camii ile aynı tarihte, Güzelce Kasım Paşa tarafından Bozüyük'te **Kasım Paşa Camii** ve külliyesi yaptırıl-

Bozüyük Kasım Paşa Camii

mıştır. Cami, sıbyan mektebi, imarethane ve mutfak, aşhane ile yıkılıp kaybolan medrese, kervansaray ve hamamdan ibaret bu külliyeyi Busbeq'in yanında 19 Mart 1555'de Bozüyük'ten geçen Dernschwarm görmüş olup meth edici bilgi vermektedir.

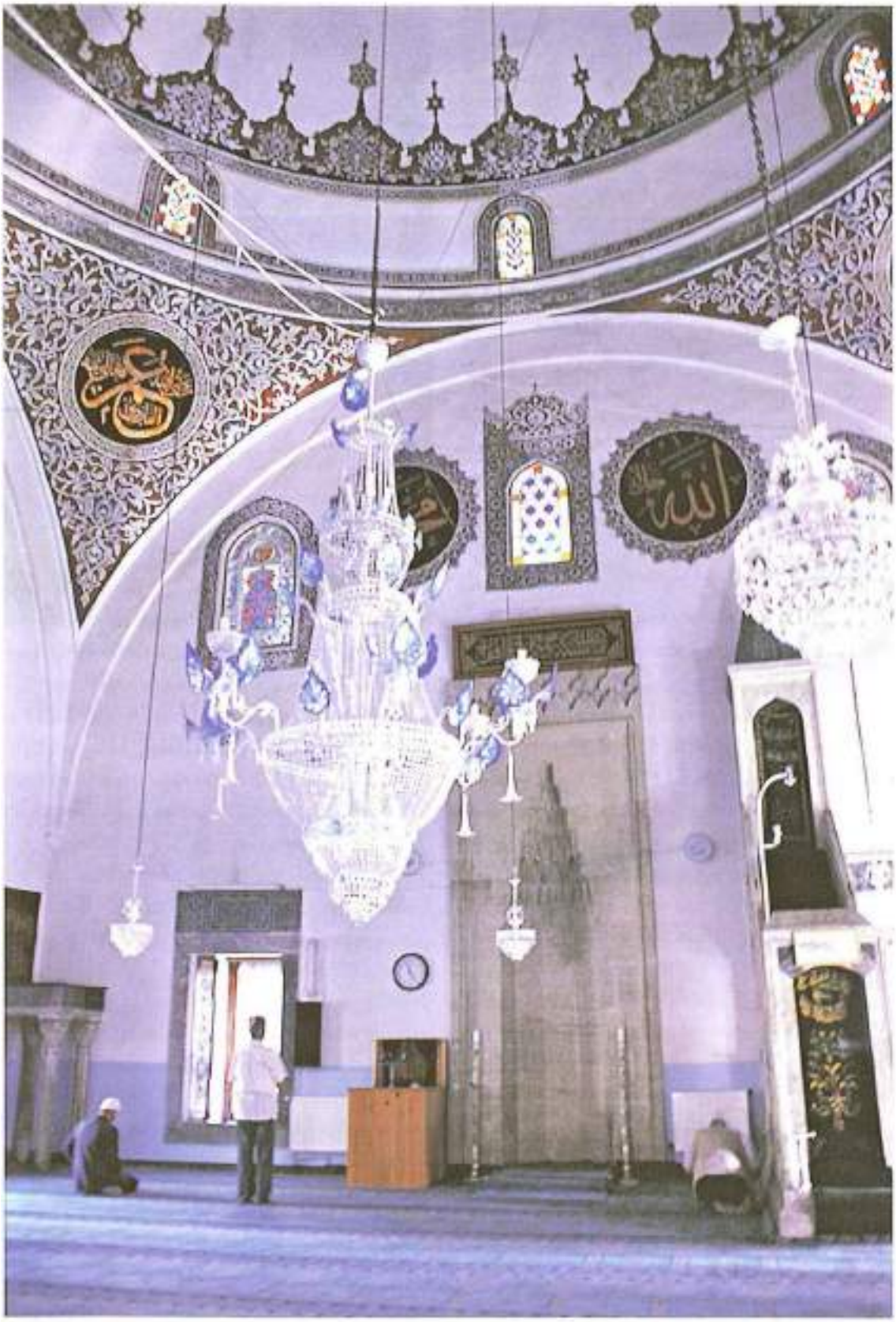
Önünde son cemaât yeri ile kare plânda tek kubbeli cami, kırmızı ve beyaz kesme taşlardan karışık örgülü duvarlarla 13.80 m. çapında pandantif kubbeli önünde mukarnas başlıklı sütunlar üzerine kırmızı beyaz taş kemerlerle üç kubbeli son cemaât yeri ve batı kenarda minaresi ile sade fakat olgun nispetli bir mimarî gösterir. İki renkli taşlardan yay kemerli kapısı üzerindeki rumî bordürlü dört satırlık Türkçe kitabesinde 935 (1528) tarihinde yaptırıldığı yazılıdır. Avlu kapısındaki şişkin sivri kemerli alınlık içinde karışık istifli sülüsle ikinci kitabede, bu tarih yazı ile türkçe olarak tekrarlanmıştır.

Kaybolan hamamın lâcivert üzerine beyaz iki satırlık arapça sülüs çini kitabesi, yeşil üzerine üç renkli hatayîler, tomurcuk ve rozet çiçekleri ile geniş bordür ve şerit halinde sarı konturla çevrilmiş olup 932 (1525) tarihlidir. Halen İstanbul Vakıflar Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi'nde bulunan bu kitabeye göre hamamın zengin çini süslemeleri ile camiden üç yıl önce yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

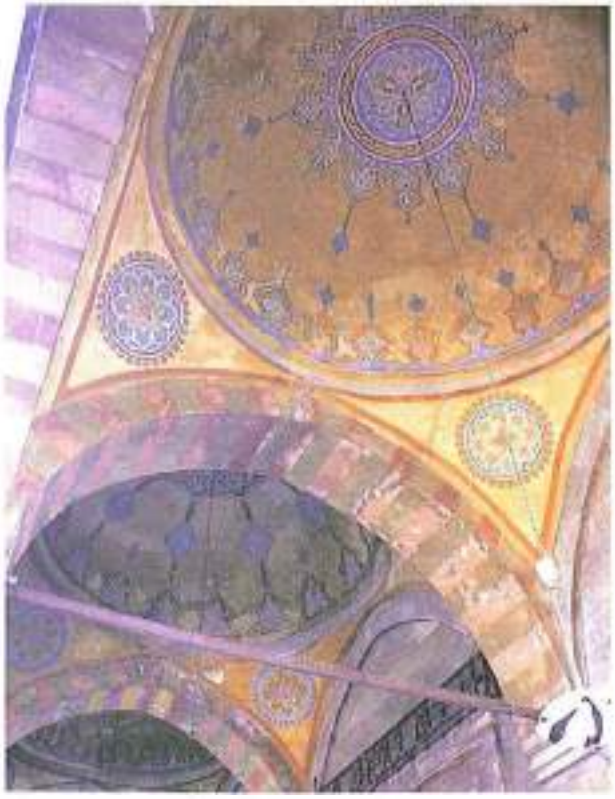
Dıştan sade bir mimarîsi olan cami içinde şaşırtıcı bir dekor zenginliği göze çarpar. Mihrap beyaz kesme taştandır. Mermer minberin külâhı, yan kanatları ve kapısının üst tarafı İstanbul Sultan Selim Camii'nden tanı-

Bozüyük Kasım Paşa Camii son cemaat yerinde pencere üstünde çini süsleme

Bozüyük Kasım Paşa Camii mihrabı

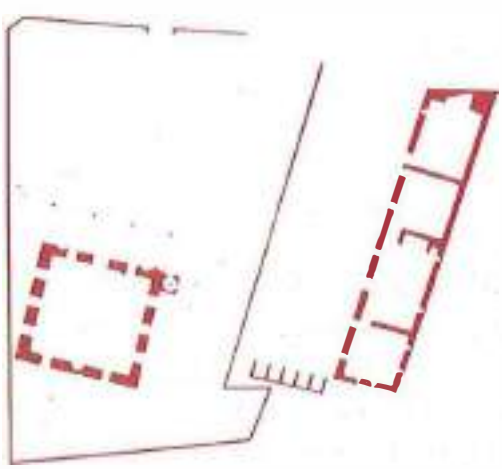

Bozüyük Kasım Paşa Camii son cemaat yeri revak kubbeleri

Bozüyük Kasım Paşa Camii sütun başlığı

nan renkli sır tekniğinde çinilerle kaplanmıştır. İki sıra pencere ile açılan duvarlarda alt pencere alınlıkları çini ile süslenmiştir. Çin bulutları, şakayik ve rozet çiçekleri ile dekorlanmış çinilerin motifleri İstanbul Sultan Selim Camii'ndekilerden daha zengin çeşitlidir. Renkler yeşil, lâcivert, sarı, mor, beyaz ve sır üstüne boyanan, kazıyınca çıkan bir kırmızıdır.

Bozüyük Kasım Paşa Külliyesi vaziyet plânı

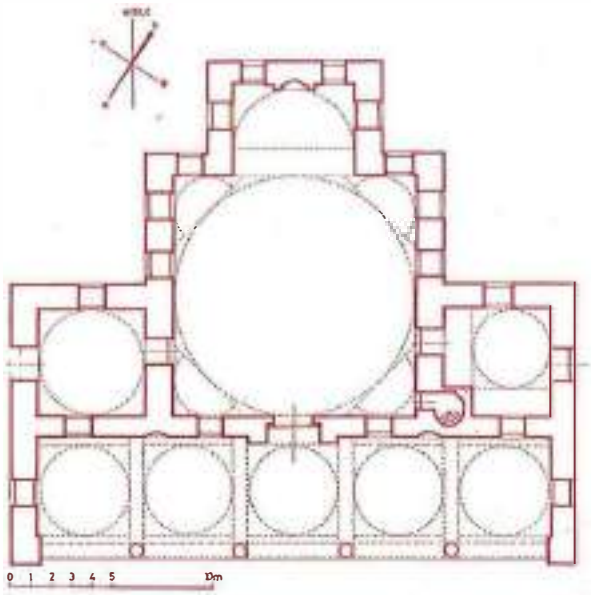
Müezzin mahfili zarif ayaklarla dört kaş kemer üzerine oturmaktadır. Korkulukları çini kaplamalıdır. Doğu duvarına dayalı vaaz kürsüsü de çini kaplamalı korkuluklarla mermerdir. Hama'dan getirilen dört sütun üzerine sade dikdörtgen biçiminde mermerden diğer bir vaaz kürsüsü çini kaplamalı korkuluklarla süslenmiştir. Güzelce Kasım Paşa'nın 1516'da Hama mutasarrıfı iken getirip buradaki camiinde kullandığı zikzaklar halinde yivlenmiş dört sütun gövdelerinde iki renkli şeritler arasında boyun kısmındaki kitabelerde Muzaffer Eyyubî adı geçer. Sütun başlıkları rûmî, palmet üzüm toplayan erkekler, kuş ve hayvan figürleri ile dantel gibi işlenmiştir.

Bu sütunlar dışında camideki diğer mermer işler bölge ocaklarından çıkarılan siyah benekli beyaz mermerdendir. Geometrik yıldızlarla işlenmiş yer yer sedef kakmalı pencere kapaklarından yalnız mihrabın doğu tarafındaki tam olarak kalmış diğerleri tamir görmüş veya bozulmuştur.

Külliyede **medrese, kervansaray** ve **hamam** yıkılmıştır. K. A. Aru tarafından tamamen yıkılmadan önce çıkarılan plânına göre çinili hamam iki katlı idi. Camekân (soyunma yeri), soğukluk ve halvet (sıcaklık) kapıları aynı eksen üzerinde olup soğukluğun iki yanında yarım kubbeler vardı. Erkeklere dikey durumda kadınlar kısmı soğukluğu kare biçiminde kubbeli idi. Cami ve külliyenin mimarı belli değildir.

Bozüyük'ten iki yıl sonra **Silivri'de** Yavuz Sultan Selim'in son, Kanunî Sultan Süleyman'ın da ilk sadrazamı olan Amasyalı **Pirî Mehmet Paşa** tarafından yaptırılan **cami, imaret, medrese, mutfak, sıbyan mektebi** ve **handan** ibaret külliye, caaminin kapısı üzerindeki yalnız Kelime-i Şahadet'le yapı tarihini gösteren kitabesine göre 937 (1530-31) tarihinde tamamlanmıştır.

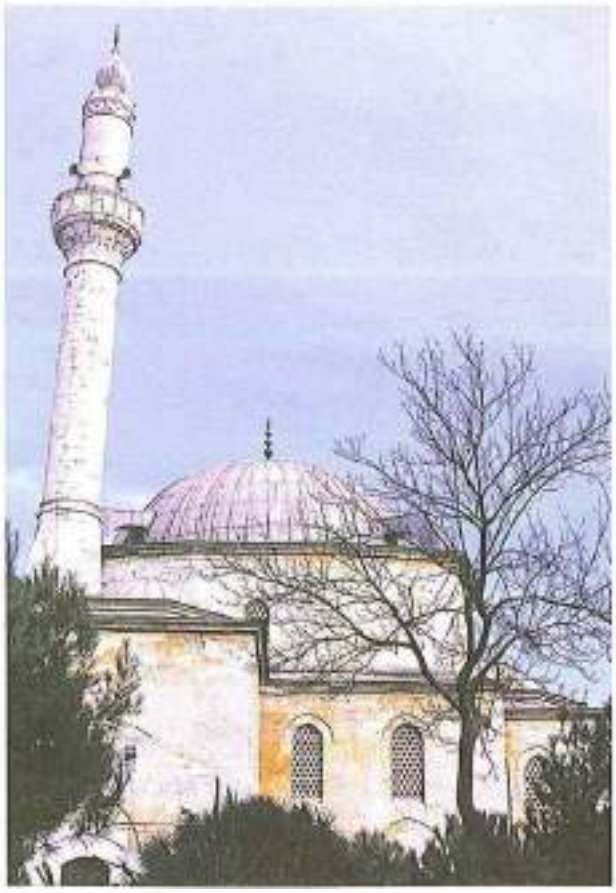
Burada kanatlı camiler plânına bir dönüş görülüyor. Mukarnas tromplu 12 m. çapında kubbeli camide, beş kubbeli son cemaât yerinin dışarı taşan birer kubbesi arkasında alçak tutulmuş küçük kubbeli kanatlar birer kapı ile camiye ve dışarıya açılmaktadır. Dışarı taşan mihrap bölümü de alçak ve küçük bir yarım kubbe ile örtülüdür. Batı kanattaki kubbeli mekânla, cami ve son cemaât yerinin duvarının birleştiği köşeden minare yükselmektedir. Mermer mihrap ve minber sadedir. Çok muntazam kesme taştan yapılmış kalın duvar örgüsü ile olgun nispetli cami dıştan abidevî sağlam bir etki bırakıyor. Caminin 1179 (1765) tarihli tamir kitabesinde bugünkü Barok minarenin de yeniden yapıldığı belirtilmiştir. Son cemaât yerinin daha yüksek

Silivri Pirî Mehmet Paşa Camii plânı

orta kubbesinin kemeri üstünde 1313 (1895) tarihli ikinci bir tamir kitabesi vardır. Onaltı köşeli mermer şadırvanın üstü yıkılmıştır. 1961'de cami yeniden restore edilmiştir. U biçiminde cami avlusunu çeviren **medrese** revak ve hücreleri camiye bitişerek şadırvanı ortasına alıyordu. Bugün yalnız cami karşısında dershane ile yanındaki hücrelerin arka duvarları ve ocakları kalmıştır. **İmaret** tamamen yıkılmış sadece temel duvarları, fırın kısmının ocak ve duman kanalları kalmıştır. Muntazam kesme taş duvarlı, kiremit çatı örtülü küçük **sıbyan mektebi** bugün imam evi olmuştur. Kirpi saçaklı moloz taş duvarlar üzerine kiremit çatı örtülü han, 42.5 x 13.5 m. boyutlu olup bugün ahır olarak kullanılmaktadır. Caminin arkasındaki hazirede Pirî Mehmet Paşa'nın 939 (1533) tarihli mezarı ile oğlu Mehmet Efendi'nin mezarları 1961'de tamir görmüştür. Külliyenin çevre duvarlarından yer yer izlerle üç kapı kalmıştır.

Osmanlı mimarî üslûbunun bu tarihlerdeki gelişmesine uygun ahenkli nispetleri ile Pirî Mehmet Paşa camii ve külliyesinin mimarı ola-

Silivri Pirî Mehmet Paşa Camii

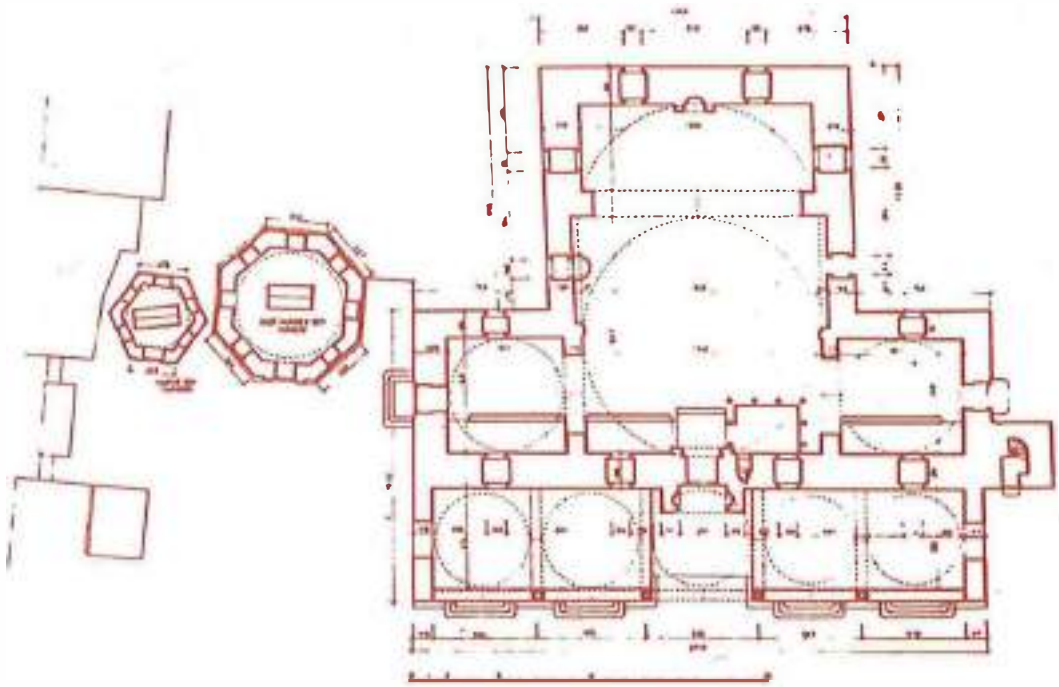
rak Esir Ali veya Acem Alisi diye tanınan Yavuz Sultan Selim'in İran seferinden sonra gelen mimar ileri sürülmektedir. Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi epeyce yaşlı iken İstanbul'a gelen bu mimarın Osmanlı mimarîsinde bu kadar iyi kavranmış bir plânlama ve üslûp anlayışını gerçekleştirmesi düşünülemez.

Diğer taraftan caminin iyi çözümlenmiş yapısı, sade üslûbu ve olgun nispetleri ile Mimar Sinan'a bağlanması da kesinlik kazanmamıştır. Tuhfet ül-mimarîn'de "camii şerif der Silivri" olarak bir eserin adı geçer, fakat Pirî Mehmet Paşa ile ilgisi olduğu belli değildir. Tezkerelerde ise Silivri camiinin adı bile geçmemektedir. Aynı tarihte benzer bir caminin Saray Bosna'da yapılmış olması da başka mimarları düşündürmektedir. Bu durumda Kanunî Sultan Süleyman'ın ilk on yılında yapılan diğer bazı camiler gibi bunun da mimarı kesinlikle bilinememektedir.

Pirî Mehmet Paşa Camii ile aynı tarihte onun az farklı bir benzeri olarak **Saraybosna'da Gazi Hüsrev Bey Camii** yapılmıştır. Ka-

Silivri Pirî Mehmet Paşa Camii son cemaat yeri

Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Camii ve Türbeleri plânı (Ayverdi)

pısı üstündeki altı satırlık, yanları rûmî palmet süslemeli kitabesine göre Sultan II. Bayezit'in kızı Selçuk Hatun'un Ferhat Bey ile evlenmesinden doğan Hüsrev Bey'in Bosna'da Sancak Beyliği zamanında 937 (1530)'de tamamlanmıştır. **Medrese, türbe, bedesten,** han, hamam ve bir hanikâh, Hüsrev Bey'in camiine bağlı olarak yaptırdığı diğer eserlerdir.

Geniş bir avlu ortasında yer alan cami beş kubbeli, yanları kapalı son cemaat yeri ile kare planda yüksek duvarlar üzerine her kenarı pencereli sekizgen kasnakla 15 metre çapında asıl kubbe, mihrap bölümünde aynı çapta ve alçak tutulmuş bir yarım kubbe ve yanlarda da alçak tutulmuş birer küçük kubbeden ibarettir. Yalnız burada yanlardaki küçük kubbeli mekânlar geniş kemerle ortaya açılmaktadır. Mermerden oyma minberi ve mermer mihrabı, cami içine sonradan doldurulan ağır kalemişleri yanında eski mimarî asâletini korumuştur. Önündeki sekizgen şadırvan tamir görmüş olmakla beraber asıl yapısı eskidir.

Kanunî Sultan Süleyman'ın ilk yıllarında böylece her alanda olduğu gibi mimarîde de kuvvetli bir gelişme için ideal şartlar hazırlanmış, ayrıca büyük Sultan kendi devrinde Sinan gibi dahî bir mimarın yetişmesi ile de çok geniş imkânlara sahip olmuştur.

Mimar Sinan ve Eserleri

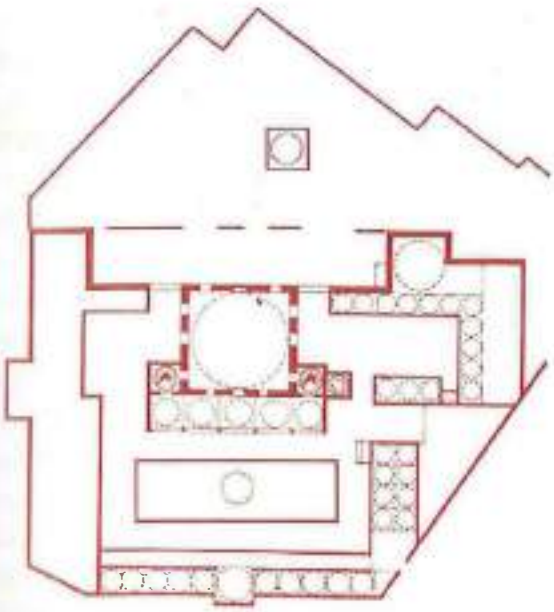
KANUNÎ Sultan Süleyman'ın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak devrinin büyük mimarı, dünya çapında dahî bir sanatkâr olan Sinan, 1490'da Kayseri'ye bağlı Gesi nahiyesinin Ağırnas köyünde doğmuştur. Şair nakkaş Saî Mustafa Çelebi'nin, kendi ağzından dinleyerek yazdığı Tezkeret ül-Ebniye ve Tezkeret ül-Bünyan'a, Tuhfet ül-Mimarîn, Risalet ül Mimarîye, Adsız Risale gibi yazılı kaynaklardan edinilen bilgilere göre, Sinan 1512'de devşirme olarak alınıp "acemi oğlanlar" mektebine verilerek, 1521 Belgrat seferinden önce yeniçeri olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in İran ve Mısır seferine katıldığı açıkça belirtilmektedir. Sinan, ordu içinde geçen yetişme çağında, bir taraftan İran, Suriye, Irak ve Mısır'ı, diğer taraftan Balkanlar, Macaristan ve Güney Avusturya'yı görmüştür.

Kanunî Sultan Süleyman'ın İran seferinde, Van gölünün karşı sahilinde keşif harekâtı için üç kadırga yaparak içine top ve tüfekler yerleştirip askeri ile karşı yakaya geçerek düşman ahvalini keşfedip geldiğini anlatır. 1538 Moldavia (Karabuğdan) seferinde, Prut nehri üzerinde kazık çakılması mümkün olmayan killi arazide, bataklıkta 13 gün içinde büyük ve yüksek bir köprü kurarak sultanın takdirini kazanmış, Tuna üzerinde de köprüler kurmuştur. Orduda bir istihkâmcı olarak çalışan Sinan, mühendis ve mimar olarak yetişmesini tamamlayıp, 1539 yılında mimarbaşı seçildiği zaman 50 yaşına gelmişti. Bundan sonra geçen elli yıllık devrede, Sinan bütün imparatorluk ülkesinde şaşılacak bir süratle sayısız eserler meydana getirmiştir. Bunların sayıları 364'ü bulmaktadır. Gittiği yerlerde gördüğü eserleri yakından inceleyen Sinan, bunlardan edindiği fikirleri, Türk mimarîsi içinde eritip olgunlaştırmıştır. İtalya'da Rönesans mimarlarının ideali olan merkezî kubbeli yapı problemini büyük kubbe üstadı ve mekân yaratıcısı olan Mimar Sinan tam bir başarı ile gerçekleştirmiştir.

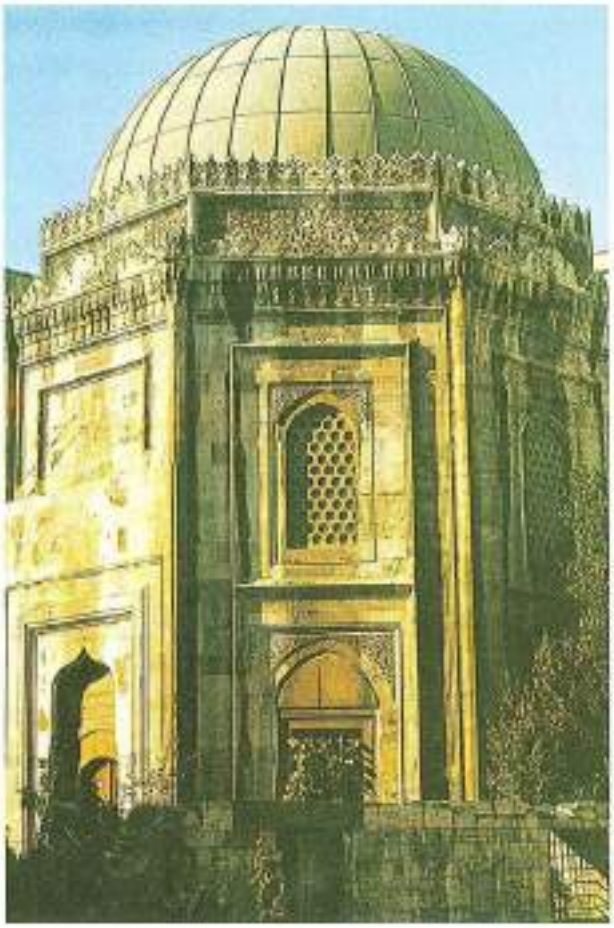
Mimar Sinan ilk eserlerinde Osmanlı mimarîsinin İznik, Bursa, Edirne geleneğine bağlanarak mekân araştırmalarına başlamıştır. Şam Beylerbeyi (Suriye Valisi) Hüsrev Paşa adına Halep'te 1536/37'de yaptığı **Hüsreviye külliyesi**, ilk eseri olarak ilgi çeker.

Halep Hüsrev Paşa Camii

Halep Hüsreviye Külliyesi vaziyet plânı (Sauvaget)

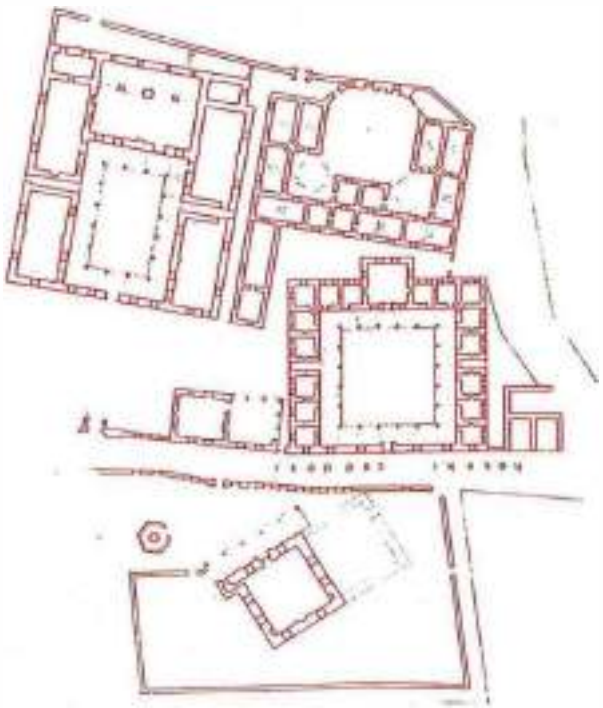

Hüsrev Paşa Türbesi

Burada tek kubbeli cami fikrini birer bölümü yanlardan taşan beş kubbeli son cemaat yerinin arka köşelerine sekiz kenarlı kubbelerle küp biçiminde küçük ve alçak birer mekân eklemek sureti ile kanatlı camiler fikri ile birleştirmiştir. Sağ kenarda çokgen biçiminde klâsik külâhlı kalın ve bodur minare yükseliyor. U biçiminde revaklı avlusu ile karşısındaki medrese, yanlardaki imâret, misafirhane, hamam gibi yapılar tam bağlantılı olmadığı halde, alçak tutularak caminin mimarîsini belirtip, onunla bir birlik meydana getiriyor. Küçük ölçüdeki bu külliye, arsa durumuna başarı ile uydurulmuştur. Caminin minber ve mihrabı taştan, sade görünüştedir. Caminin kapısı üstündeki 952 (1545) tarihli Vakfiye Kitabesi ölümünden sonra konulmuştur.

Silivri Pirî Mehmet Paşa ve Saraybosna Gazi Hüsrev camileri ile aynı şemada olmakla beraber burada yarım kubbeli mihrap çıkıntısı yoktur. Külliye plânı olarak da Pirî Mehmet Paşa Camii ile benzerlik gösteriyor. Medresenin dershane kubbesi ile, şadırvan ve cami aynı eksen üzerinde, medrese de aynı şemada olup yanlardaki diğer külliye binaları da benzer bir vaziyet plânı göstermektedir. Yalnız arsa darlığı yüzünden burada daha derli toplu bir yerleştirme vardır. Belki Pirî Mehmet Paşa Camii'ni görmüş orada çalışmış olan Sinan, vaziyet plânını oradaki yayılmadan kurtarıp bütünleştirmiştir. Yatık dikdörtgen biçimindeki dar ve uzun avlu, ortasındaki küçük şadırvan ve etrafındaki ağaçlarla bahçe içinde güzel, sakin bir çevre yaratıyor. Sinan'ın ilk eseri olarak bu caminin hemen hemen süslemesiz ciddî ifadeli kitlevî ve yanlardaki binalara göre basıkça etkisi son cemaat yerinin ferah, hafif ve yüksek yapısı ile yumuşatılmıştır.

1534'te Şam Beylerbeyi (Suriye Valisi) olan Hüsrev Paşa 1538'de Rumeli Beylerbeyi, 1541'de Hadım Süleyman Paşa'nın sadrazamlığında vezir olmuştur. Hünkârın hazır

İstanbul Haseki Külliyesi vaziyet plânı (Sözen)

bulunduğu divanda, Kubbealtı'nda sadrazamla yüksek sesle çatışınca 1544'de her ikisi azlolundular. Buna çok üzülen Hüsrev Paşa onyedi gün evine kapanarak kendini açlıkla ölüme mahkûm etti.

Fatih'te Bâlî Paşa Camii'nin yakınında yer alan **Hüsrev Paşa'nın türbesi** de Mimar Sinan'ın ilk önemli eserlerinden biridir. Paşamın ölümünden bir yıl sonra tamamlandığı anlaşılan türbe, kapı üstündeki alınlıkta yer alan kitabeye göre 952 (1545) tarihlidir. Sekizgen plânlı yapı, kesme küfeki taşı ile inşa edilmiş olup köşeleri iri kaval silmelerle yumuşatılmıştır. Cephelerin üst kısmında ve kubbe kasnağında yer alan zengin geometrik, bitkisel ve mukarnaslı süsleme dikkat çekicidir. Türbenin yapımından önce burada Hüsrev Paşa'nın **camii, sıbyan mektebi** ve bir de çarşısı bulunuyordu. Bu yapılar günümüze gelmemiştir.

İstanbul Haseki Külliyesi Medresesi

Halep'teki külliyesi onun Suriye valiliğinde Sinan'ın da orada bulunduğu 1536/37 yıllarında yapılmış olmalıdır. Caminin kapısı üstündeki 952 (1545) tarihli Vakfiye kitabesi ölümünden sonra konulmuştur.

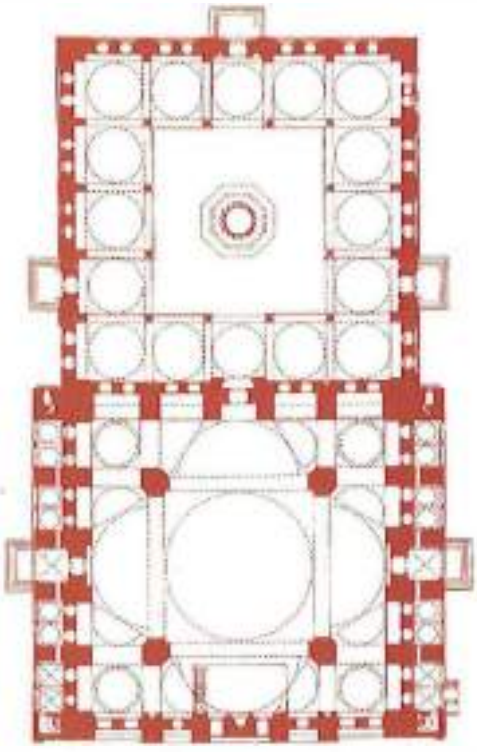
Mimar Sinan'ın İstanbul'da ilk eseri Haseki Hürrem Sultan için yaptığı **Haseki külliyesidir. Cami, medrese, sıbyan mektebi, imâret, darüşşifa** ve çeşmeden ibaret külliye bir sokakla ayrılan iki blok halindedir. 946 (1539) tarihli kitabesi ile kare plân üzerine tek kubbeli cami, beş kubbeli son cemaat yeri ile Sinan'ın İznik, Bursa ve Edirne'deki tek kubbeli camiler geleneğine bağlanarak mekân araştırmalarına başladığı bir eserdir. Sinan burada Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii'ndeki istiridye yivli trompları tekrarlamıştır. Batı tarafında çıkıntı yapan sade minare kare kaide üzerinde yükselmektedir.

1612'de Sedefkâr Mehmet Ağa doğu tarafına bir kubbe ekleyerek, iki sütuna dayanan sivri kemerlerle birleştirip aradaki duvarı kaldırmış, mihrabı da tam ortaya alarak enine dikdörtgen bir mekân haline getirmiştir. Portal nişi, istiridye biçiminde, kitabe de kapının üstündedir. Mukarnas yaşmaklı ştuk mihrap Barok süslemeli, minber mermerden, kürsü ağaçtan ve geçmelerle süslüdür. **Medrese** klâsik Osmanlı tipindedir. Giriş tarafında revaklar arkasında hücre yoktur, karşıda kubbeli dershane yer alır. Revakların mermer sütunları üzerine kemerler iki renkli taşlardan yapılmıştır. Renkli sır tekniği ile çini süslemelerinden 946 (1539) tarihli pano bugün Çinili Köşk Müzesi'ndedir. Pencere alınlıklarındaki çiniler dökülüp kırılmıştır.

Sıbyan mektebi tuğla taş örgülü duvarlarla iki kare mekândan ibaret olup, biri ahşap çatılı, diğeri sundurma biçiminde ve iki taraftan Bursa kemerleri ile avluya açıktır. Kitabesine göre 958 (1551) tarihli **imâret**, revaklı avlu etrafında ikili gruplar halinde ve kemer-

İstanbul Haseki Külliyesi Darüşşifası

İstanbul Şehzade Camii plânı

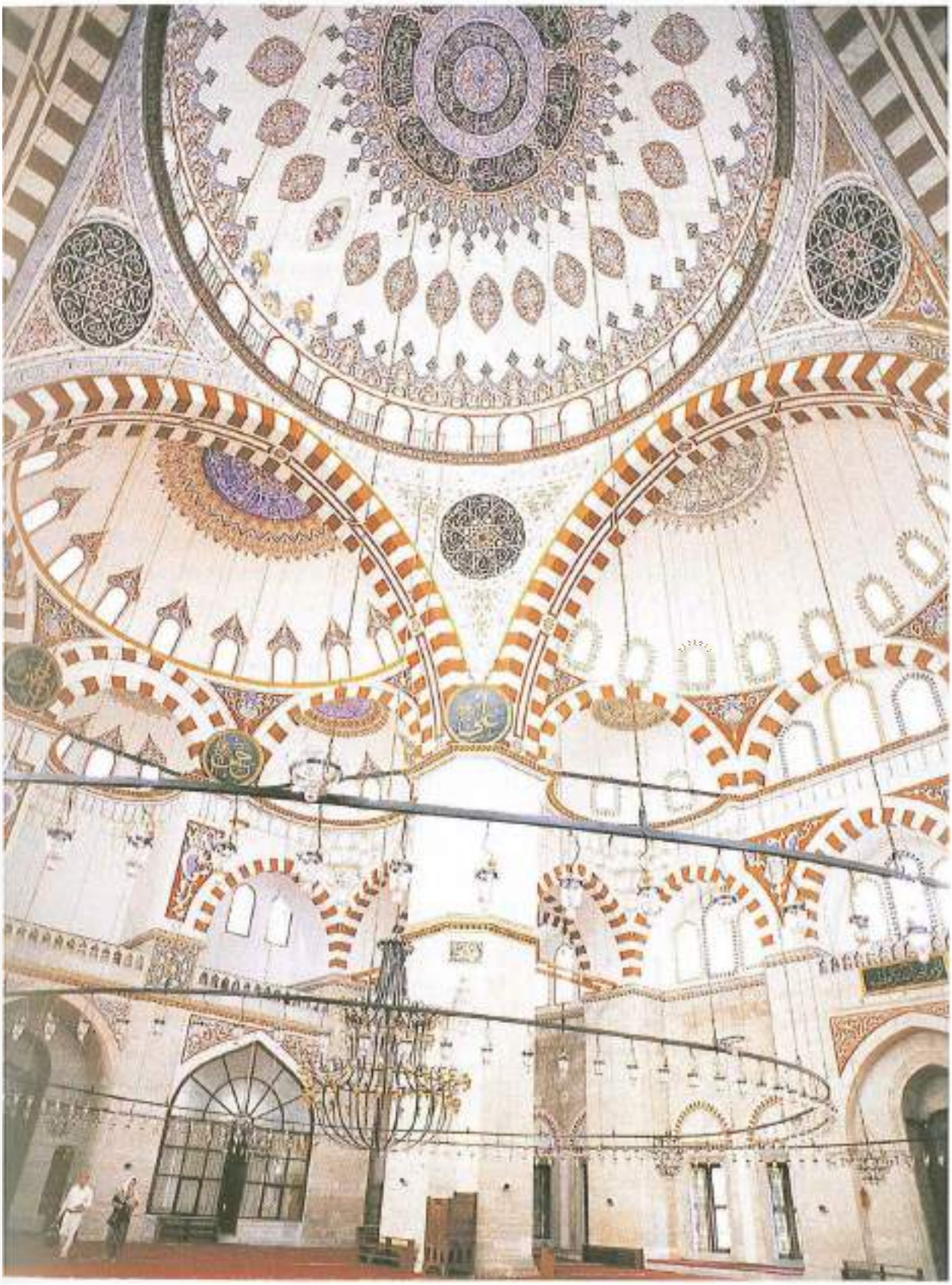
le ayrılan kubbeli odalardan ibarettir. İç portali Bursa kemerli olup dışında kitabe vardır. Aynı tarihte yapılmış olan darüşşifa sekizgen avlunun beş kenarı etrafında kubbeli odalar ve kuzeyde giriş yeri ile değişik bir plân gösterir. İstiridye tromplu kubbelerle hücrelerin birbirine geçişi ve ocakları vardır.

Sokağın bir tarafında (ayrı) kalmış olan cami diğer külliye binaları yanında kompozisyona hâkim ahenkli bir durum sağlamadan adeta ikinci planda kalmıştır. Buna göre külliye belki de başlanmış halde iken son iki yapı ile birlikte Sinan tarafından 958 (1551)'de tamamlanmış olmalıdır.

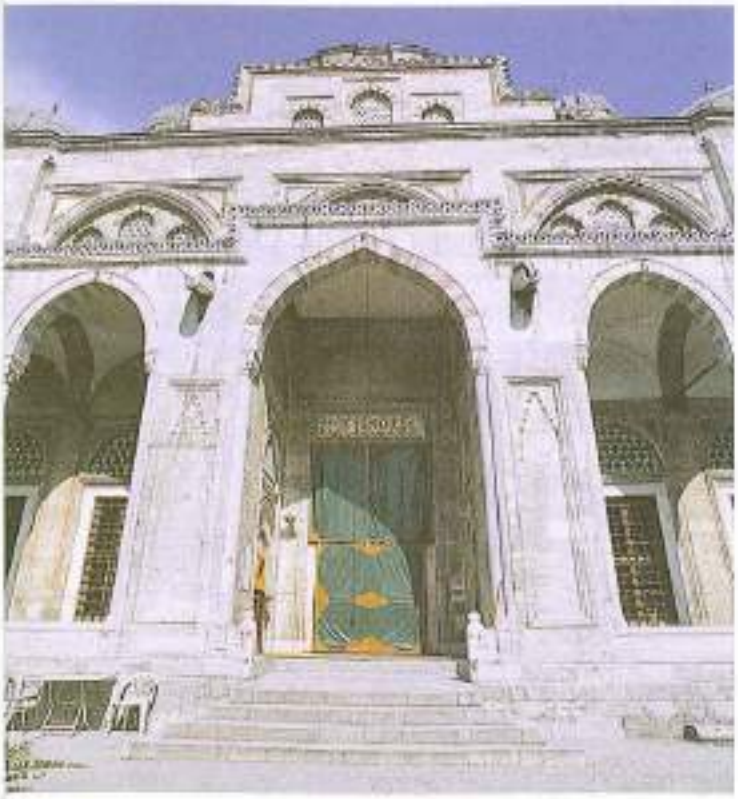
Kendisi tarafından da belirtildiği gibi Sinan'ın mimarî dehasında gelişmesindeki ana devirler üç büyük âbide ile ifadesini bulmaktadır. Bunlar İstanbul'da Şehzade ve Süleymaniye, Edirne'de Selimiye Camii ve külliyelerdir.

İstanbul Şehzade Camii

İstanbul Şehzade Camii iç görünüş

İstanbul Şehzade Camii yan giriş

Kanunî Sultan Süleyman tarafından Manisa'da 21 yaşında ölen çok sevdiği oğlu Şehzade Mehmet'in hatırasına bir türbe, cami ve külliye binalarını yapmakla görevlendirildiği zaman Mimar Sinan 54 yaşında idi. Sonradan çıraklık eserim dediği **Şehzade Camii ile türbe, medrese, imâret, tabhane, mektep, kervansaray ve muvakkithaneden** ibaret külliye 951-955 (1544-1548) tarihleri arasında dört yılda tamamlanmıştır.

Yarım kubbe problemini ilk defa ele aldığı bu camide Mimar Sinan Ayasofya ve Beyazıt camii plân şemalarını aşarak dört yarım kubbeli ideal bir merkezî yapı meydana getirip, Rönesans mimarlarının rüyasını gerçekleştirmiştir. Sinan, Elbistan Ulu Camii ile Diyarbakır Fatih Paşa Camii'ni görerek dört yarım kubbeli plânın daha önceki denemelerinde ne gibi aksaklıklar olduğu ve bunların nasıl giderilebileceğini uzun boylu düşünmüş olmalıdır.

İstanbul Şehzade Camii yan cephe

İstanbul Beyazıt Camii'nde henüz Bursa mimarisinin etkileri oldukça belirlidir. Fakat Sinan Şehzade Camii'nde artık bunlardan tamamı ile sıyrılarak büyük ölçüde, kendi üslûbu ile yepyeni bir âbidevî mimarînin yolunu açmıştır.

Caminin 38 m. kenarlı kare mekânı dört paye üzerine 19 m. çapında bir kubbe, dört yarım kubbe ve köşelerde birer küçük kubbe ile örtülüdür. Payelerin aralığı 16.52 m., yerden kilit taşına kadar kubbenin yüksekliği 37 m. dir. Yarım kubbeler, Diyarbakır Fatih Paşa Camii'nde olduğu gibi ikişer eksedra (çeyrek kubbe) ile genişletilerek Ayasofya'nın, Bayezıt Camii'nde uygulanmayan, yarım kubbe eksedra sistemi İstanbul'da ilk defa değişik bir mimarî üslûpla burada değerlendirilmiştir. Payelerin de üst yarısı org boruları gibi kavallarla yivlenerek masif görünüşleri yumuşatılmıştır.

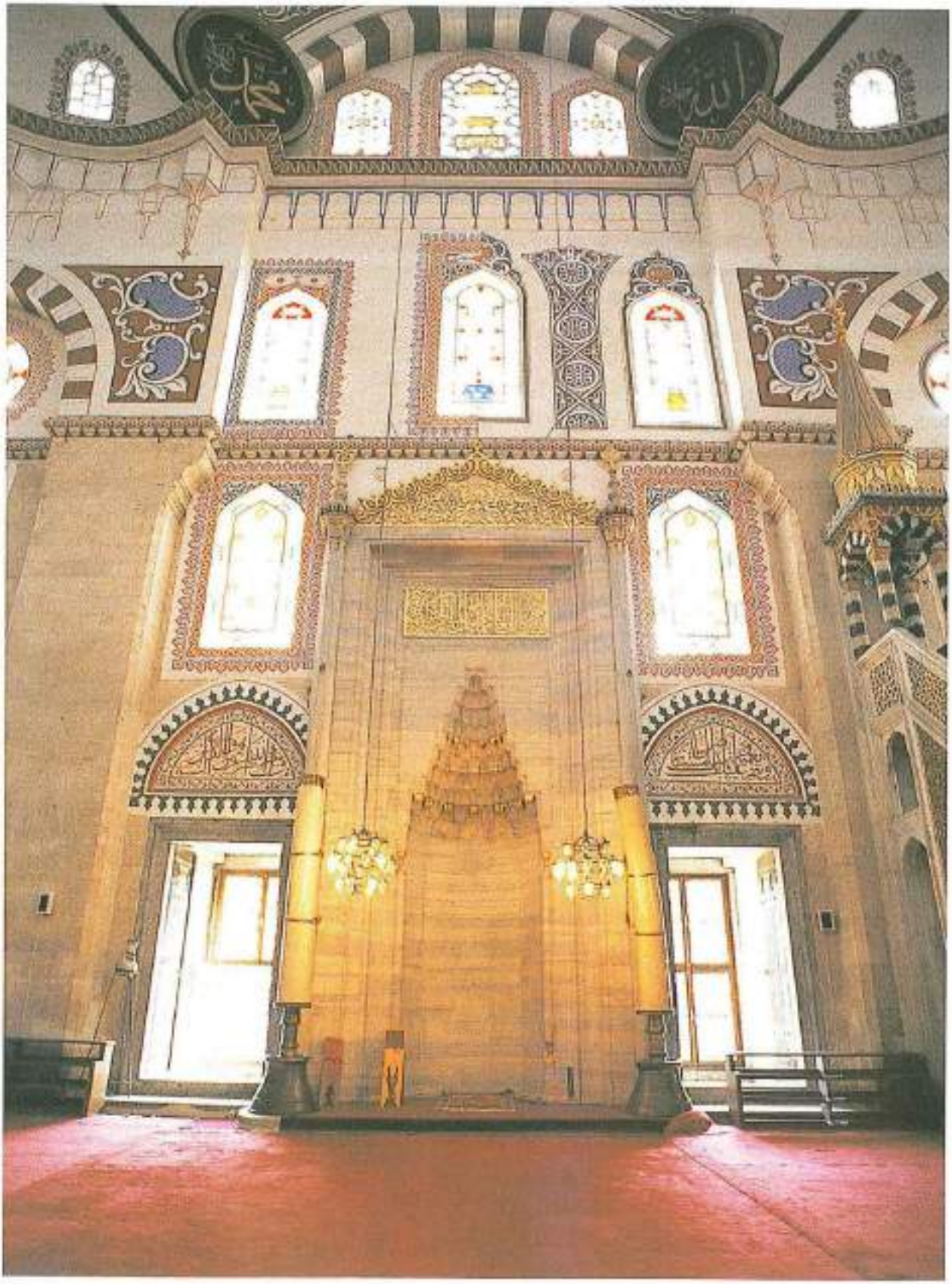
Camide yan mahfiller olmadığından mekân daha fazla bir bütünlük kazanmış, bir anlamda dış yanlara alınan mahfiller yüzünden hem iç mekâna daha fazla ferahlık ve bütünlük etkisi sağlanmış, hem de dış yapı kitlesinin ağırlığı giderilmiş, bir hafifleme meydana gelmiştir. Doğu ve batıdaki bu dış mahfiller kubbe ve çapraz tonoz örtülüdür. Doğuda Hünkâr mahfiline götüren çapraz tonozlu bölüm simetrik olarak batı tarafta da tekrarlanmıştır. Çapraz tonozlu eyvan biçiminde dışarı açılan girişler iki yandadır. Burada yan cephelerin daha fazla değerlendirildiği ve yan kapıların esas olduğu bir yenilik getirilmiştir. Üzerinde kitabesi ile mukarnas yaşmaklı endamlı mihrabı ve geometrik şebekelerle süslü minberi mermerdendir. Hünkâr mahfili kenarlarda ikişer mermer, ortada dört ağaç direğe oturmakta, bir köşesi ile duvar payelerine yaslanmakta olup korkulukla çevrilidir. Daha önce düz atkılar üzerine oturan Hünkâr mahfili burada ilk defa kemerler üzerine yükseltilmiş ve daha sonra hep kemerli olarak

İstanbul Şehzade Camii minberi

İstanbul Şehzade Camii minber detayı

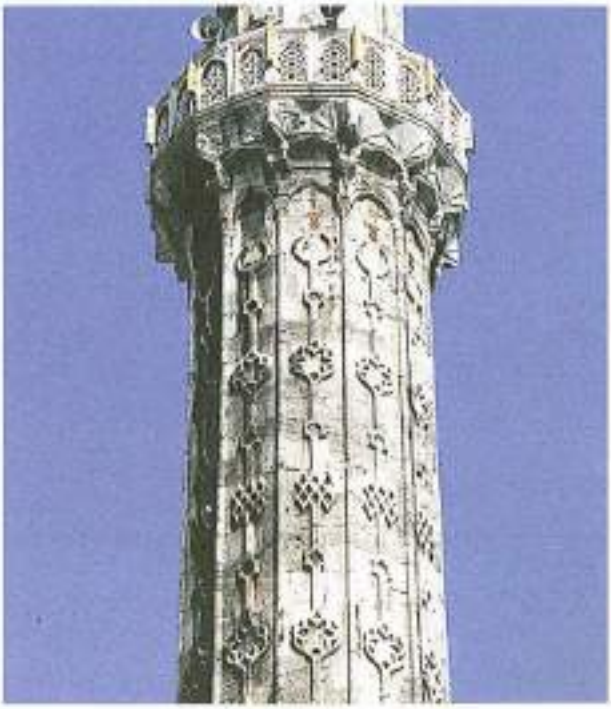

İstanbul Şehzade Camii mihrabı

İstanbul Şehzade Camii çatı örtüsü

yapılmıştır. Bursa kemerli müezzin mahfili de mermerdendir. Mermer süslemeler ve taş işleri çok itinalı olan camide Sinan'ın teknik titizliği ve kullanılan taş ve mermerlerin asaleti ilk bakışta kendini belli eder. Sinan burada hiçbir çini süslemeye yer vermemiştir. Dıştan kubbe çevresinde, Bayezit Camii'ndeki birçok kulecikler yerine, yivli kubbeciklerle örtülü dört kule konularak daha kuvvetli bir toplanma ve kübik vuzuh sağlanmıştır. Bir piramidin basamakları gibi üst üste ve arka arkaya sıralanan duvarlarla masif blok etkisi henüz tamamen kaybolmamışsa da yeni bir gelişmenin kuvvetli iradesi kendini belli eder. Kubbe ayrıca pencereler arasındaki payandalar ve sekiz payanda kemeri ile desteklenmiştir. 12 sütun üzerine 16 kubbe ile çevrili revaklı, mermer döşemeli şadırvan avlusu, kendi içinde camiye eşit bir bütün olmakla bera-

İstanbul Şehzade Camii minaresinden detay

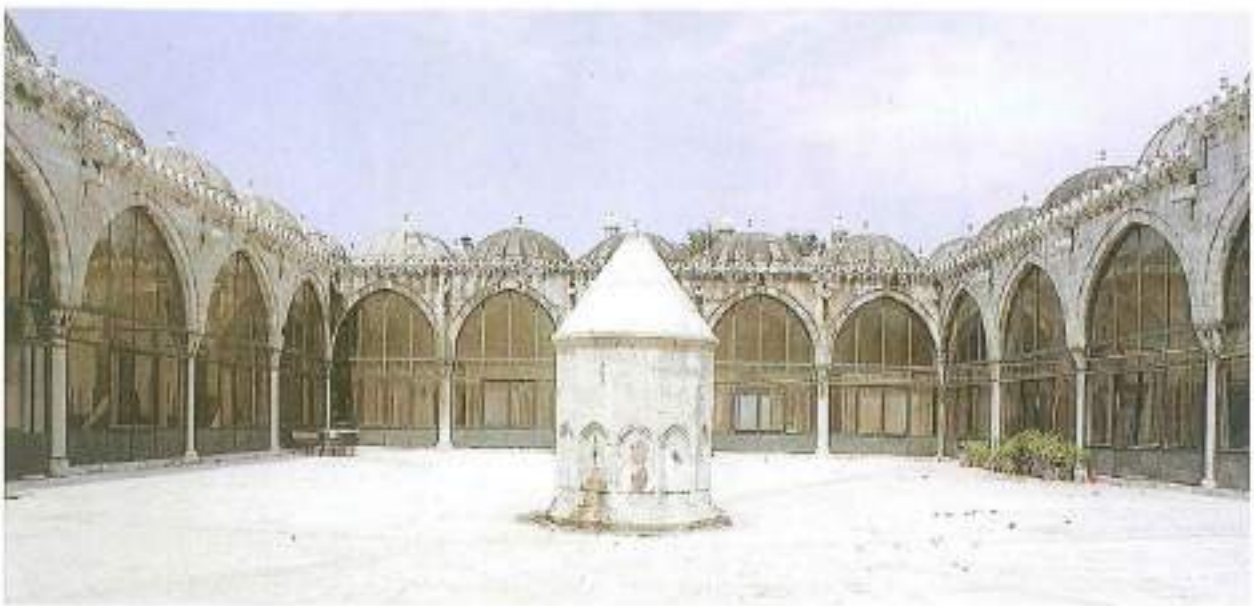
İstanbul Şehzade Camii şadırvanı

ber, cami mekânının etkisine hazırlayan ve onunla sıkı bağlantısı olan bir unsur halindedir. Avlunun 24 penceresinin sivri kemerli alınlıkları, herbiri ayrı örnekte, kırmızı taştan geometrik ve bitki süslemeleri ile dekorlanmıştır. 41.5 m. boyunda ölçülü bir yükseklikle iki şerefeli minareler avlu ile caminin birleştiği köşelerin dışında yer alır.

Sinan gerek bu iki minarede, gerek diğer mimarî detaylarda oldukça bol süsülemeye yer vermiş, ince detaylı korniş, friz, tepelikler ve renkli taşlarla gençlik fışkıran ferah bir etki sağlamıştır. Fakat bundan sonraki eserlerinde Sinan, mimarînin tamamı ile hâkim olduğu sadeliğe dönmüştür.

Avlunun ortasında sekiz mermer sütun üzerine sivri kubbe örtülü şadırvan, Sultan IV. Murat devrinde yapılmıştır. Avluya göre büyük ölçüde ve nispetsiz bir görünüştedir.

Şehzade Mehmet'in camiden önce tamamlanan iki renkli taşlardan türbesi, dilimli kubbe ile örtülü sekizgen biçiminde bir yapı olup, önünde dört porfir sütuna dayalı revakı, bunun iki yanında ve içinde kubbe eteğine kadar duvarları kaplayan çok renkli sır tekniğinde çinileri ile matem havasından uzak, cenneti andıran renkli sakin bir atmosfer yaratır. Kitabesinde de "Firdevs ebed" olarak bu belirtilmiştir. Kardeşi Cihangir ve kızı Hümaşah yanında yatmaktadır. Dış avlunun caddeye bakan tarafına daha sonra diğer türbeler de sıralanmıştır.

İstanbul Şehzade Medresesi avludan görünüş

İstanbul Şehzade Camii

Yine Sinan'ın eseri olan **Rüstem Paşa**'nın 958 (1561) tarihli türbesi, 1012 (1603) tarihli Bosnalı **İbrahim Paşa** Türbesi, Sultan III. Murat'ın kızı **Hatice Sultan**, Sultan III. Mehmet'in oğlu **Şehzade Mahmut** türbeleri ayrıca Şehzade Mehmet'in küçük kızı **Fatma** Sultan'ın açık türbesi ile 1598'de ölen **Şeyhülislâm** Bostanzade Mehmet Efendi Türbesi ve nihayet dış avlu duvarının caddeye açılan doğu kapısının iç yanında Ayşe Sultan'ın 1616'da ölen kocası **Vezir Destarî Mustafa Paşa** Türbesi bunlar arasındadır. Bu son türbenin yanında muvakkithane binası yer alır. Türbe duvarına dayalı su terazisi sonradan geç bir devirdendir.

Külliyenin daha sakin arka tarafına yerleştirilen binalarından **medrese**, kubbeli revaklarla dikdörtgen bir avlunun üç tarafını çeviren medrese odaları ve güneyde kubbeli büyük dershaneden ibarettir. Girişin bulunduğu avlu tarafında yalnız revaklar vardır. Kuzey-doğu köşesinden medreseye bitişik tuvaletler asıl şekillerini kaybetmiştir.

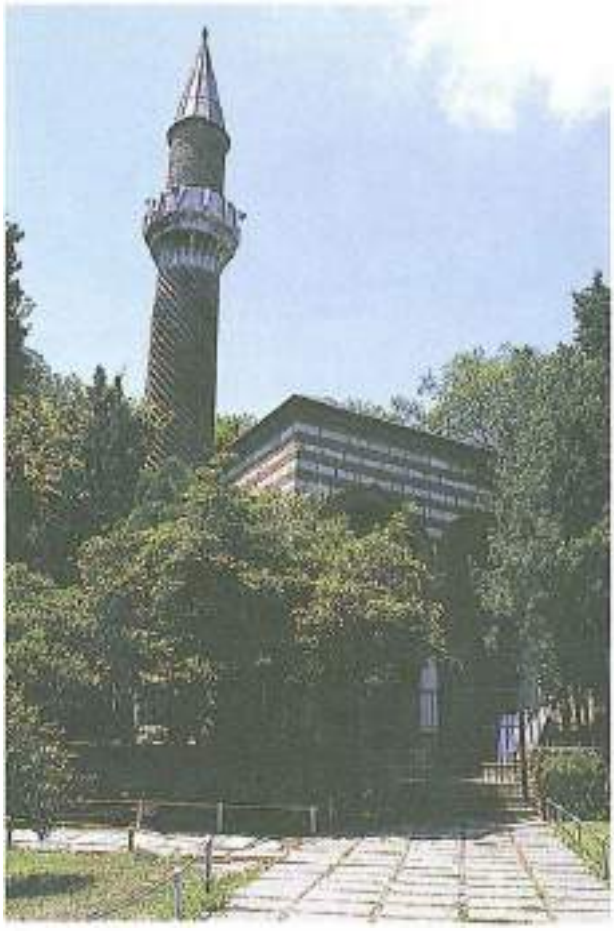
L biçiminde birleşen **imâret** ve **tabhane** de medrese gibi caminin doğu duvarına dayalıdır. **İmâret** simetrik iki bölümlü olup, ortaya aynalı tonozla genişletilmiş büyük kubbeli birer yemekhane ile, kuzey ve güneyde ikişer küçük kubbeli mutfaklar vardır. Girişler doğudandır.

Üç paye üzerine iki sıra halinde sekiz kubbeli uzun **tabhane** bunun bitişiğindedir. Sokağın karşı tarafındaki kervansaray, bir avlunun yanlarında eşit iki blok halindedir. Batıda dikdörtgen biçiminde üç bölüm ikişer kubbelidir. Doğuda iki kubbeli dikdörtgen mekân ve iki paye üzerine dört kubbeli kare bir mekân ile her iki blok altışar kubbeli olmaktadır. Yanındaki tek kubbeli mektebin kitabesi sonradandır.

Burada Bayezit Camii'nde adeta dağınık olarak etrafa sıralanmış olan külliye binalarından farklı olarak aradan sokak geçtiği halde, cami merkez olarak diğer bölümlerle bağlantı kurulmuştur.

Şehzade Camii, Sinan'dan sonraki büyük camilerin mimarlarına bir esas çıkış noktası olmuştur. Sinan'ın oldukça büyük ölçüde meydana getirdiği ilk külliye olması bakımından Şehzade Camii plânının ve buna bağlı diğer yapıların ayrı bir önemi vardır.

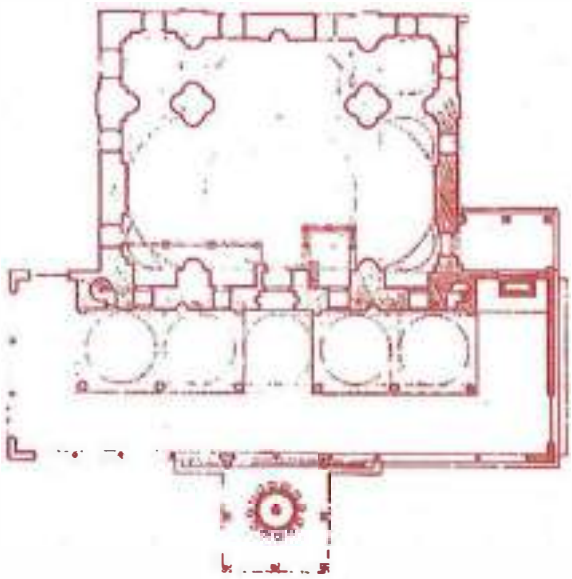
Dış avlunun kuzey kapısı karşısında **Emin Bey-Burmalı Minare** adı ile tanınan **mescit** 961 (1554)'de ölen eski Mısır Kadısı Emin Nureddin Osman Efendi tarafından yaptırılmıştır. Kenarları 8 m., kareye yakın iki renkli taş örgülü duvarlarla tek çatı örtülü mescit, dört ince sütun ve sivri kemerler üzerine kırmızı beyaz tuğla taş sıralarından bir son cemaat yeri ile sade dikdörtgen bir yapıdır. En göze çarpan özelliği batı duvarına bi-

İstanbul Burmalı Mescit

tişik, taştan çok kenarlı bir kaide üzerinde yükselen spiral yuvli tuğla minaresi olup İstanbul'da tek örnek halinde kalmıştır. Şehzade Camii'nin yapılmasından önceki tarihlerden kalması gereken bu mescidin, caminin dış avlu duvarı önünde de olsa yerinde kalabilmesi ancak sultanın müsaadesi ve Mimar Sinan'ın uygun bulması ile mümkün olabilmiştir. Basık kemerli giriş kapısı üzerinde etrafı pembe mermerle çevrili kitabe yeri boş bırakılmıştır.

Mimar Sinan, Şehzade Camii'nin tamamlanacağı yıllarda Kanunî Sultan Süleyman'ın Haseki Hürrem'den doğan kızı ve Rüstem Paşa'nın hanımı Mihrimah Sultan için de Üsküdar İskele Camii'ni yapmıştır. İki türbe, medrese, sıbyan mektebi, imaret, hamam, kervansaray ve çeşme ile birlikte külliye olarak yapılan cami mermer kitabesine göre 954 (1547)'te aynı yıl içinde tamamlanmıştır. Bugün cami, türbeler, medrese, çeşme ve hamam ayakta kalabilmiştir.

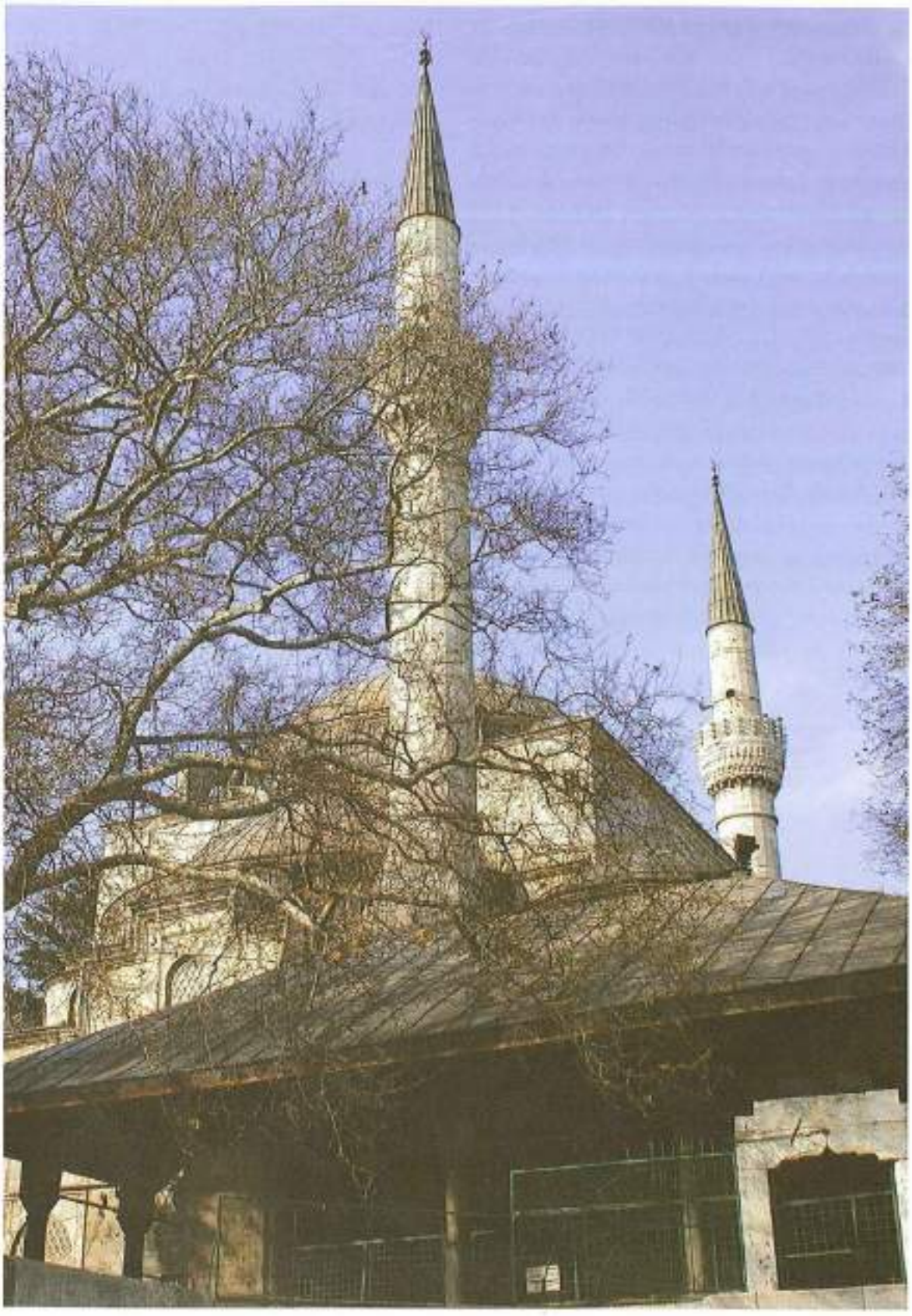

Üsküdar Mihrimah Sultan Camii plânı (Sözen)

İskele meydanına bakan yüksekçe bir teras üzerinde yer alan Mihrimah Sultan'ın bu camii dikdörtgen plânla kesme küfeki taşından yapılmıştır. Dörtlü yonca yaprağı şema-

İstanbul Üsküdar Mihrimah Sultan Camii Sakıflı son cemaat yeri

İstanbul Üsküdar Mihrimah Sultan Camii

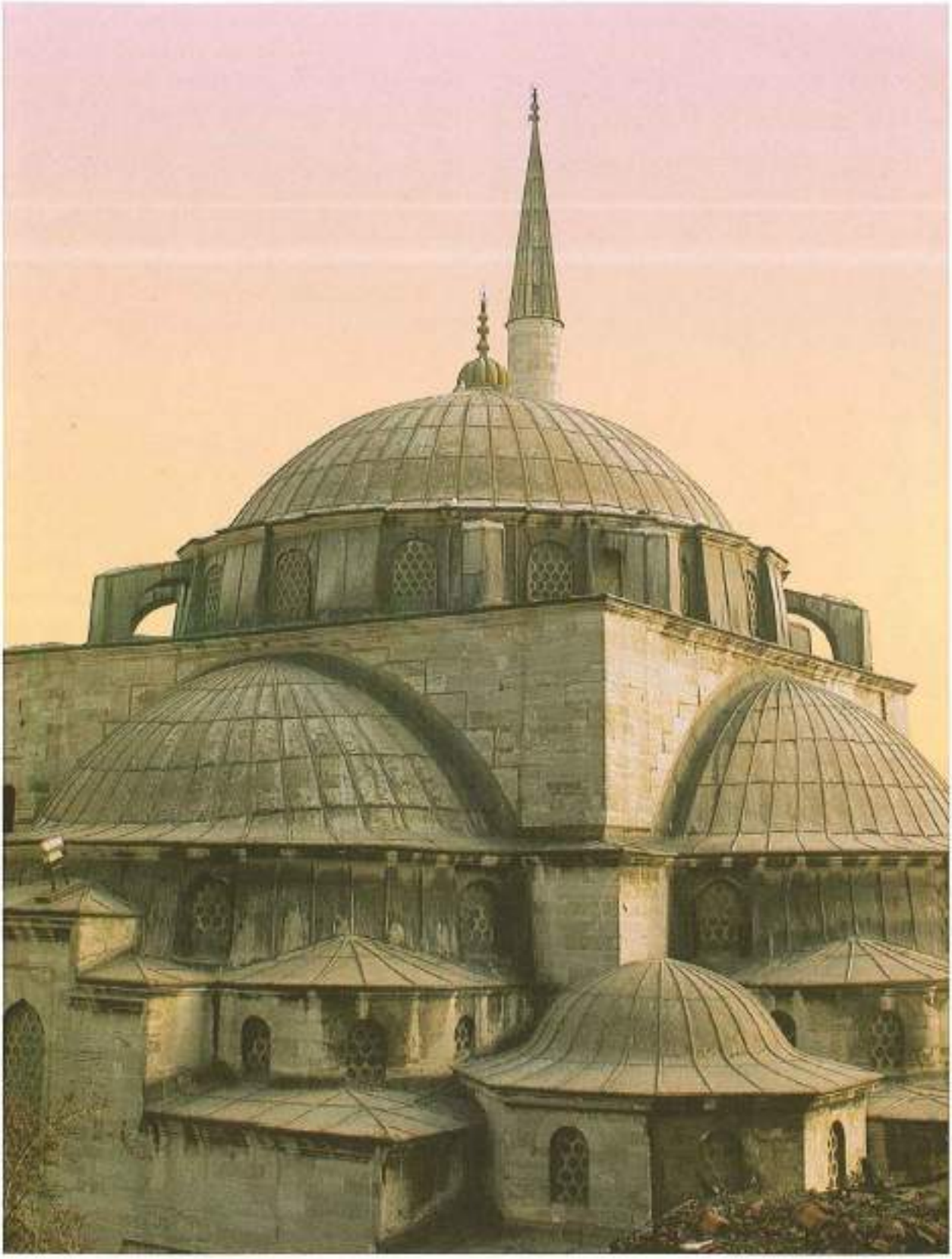
İstanbul Üsküdar Mihrimah Sultan Camii portali

sında iki paye ile giriş tarafındaki iki duvar payesine kemerlerle oturan 10 m. çapındaki orta kubbe üç taraftan yarım kubbelerle çevrilidir. Yarım kubbeler köşelere doğru mukarnas dolgulu ikişer eksedra (çeyrek kubbe) ile genişletilmiş, mihrap yarım kubbesinin iki yanına küçük köşe kubbeleri yerleştirilmiştir. Orta kubbe kasnağında onaltı, yarım kubbelerde dörder, eksedralarda üçer pencere açılarak içerisi sakin bir ışıkla aydınlatılmıştır. Yarım kubbe ve köşe kubbelerinin bulunmadığı ön cephe, altı sütun üzerine beş kubbeli son cemaât yeri, köşelerde tek şerefeli iki ince minare ile dışa açılır.

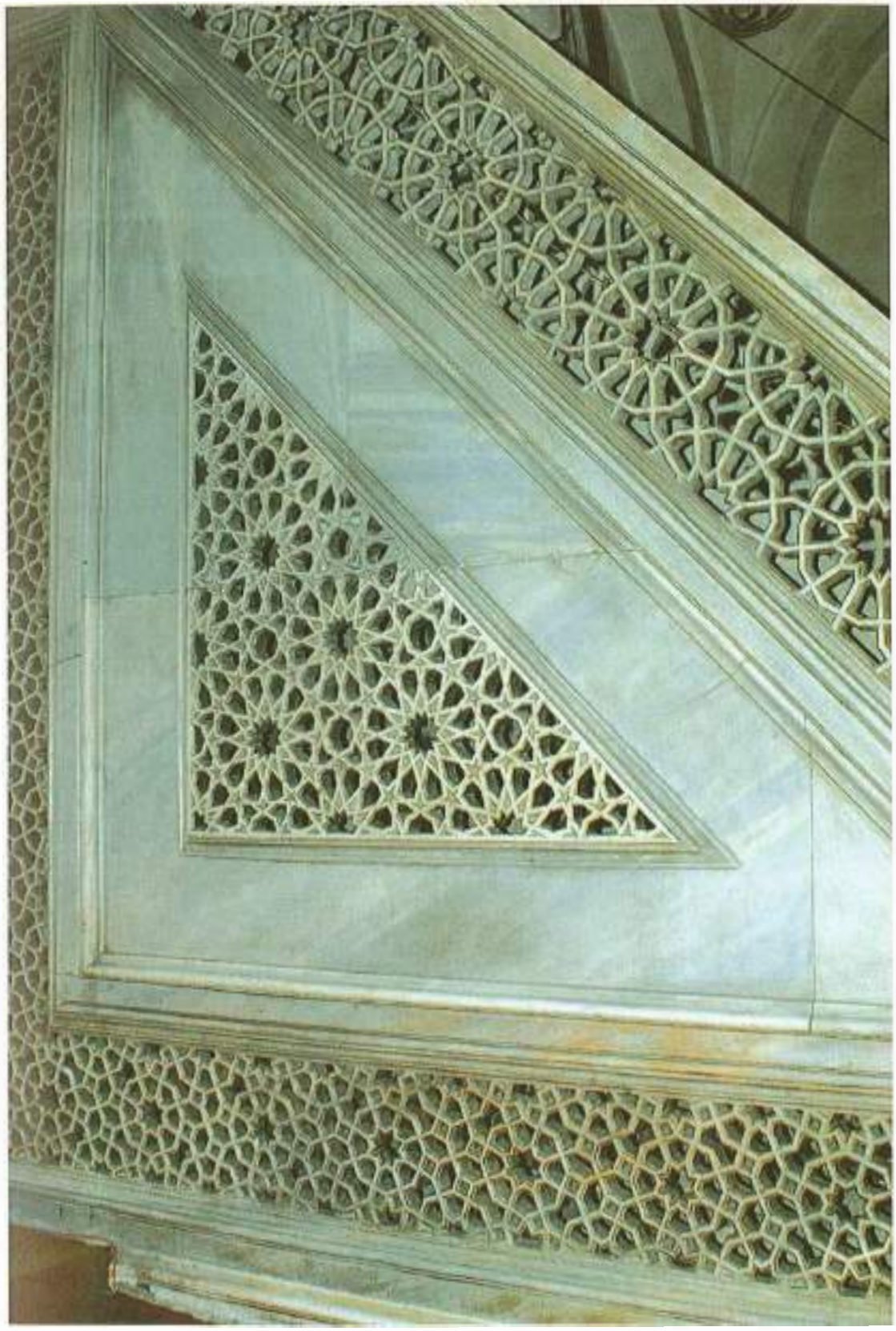
Avlunun yerini tutmak üzere önünü, ince sütunlar ve kemerler üzerine düz meyilli çatı ve çıtalı ahşap tavanla saçakvarî çeviren sundurma çıkıntı yaparak şadırvanı da içine almaktadır, fakat bunun saçağı sonradandır. Yapıldığı zaman deniz kıyısında olduğundan revaklı avlu düşünülmemiş çift son cemaât yeri, ortadan ileri çıkıntı yapan mermer şebekelerle çevrili şadırvanı ile üç taraftan manzaraya açılmıştır.

İstanbul Üsküdar Mihrimah Sultan Camii iç görünüş

İstanbul Üsküdar Mihrimah Sultan Camii

İstanbul Üsküdar Mihrimah Sultan Camii minber detayı

Yalnız caminin son cemaât yeri kubbelerinden yukarıya yükselen taş cephesi keskin köşeleri ve dışarıya akseden kemer profili ile sert ve kapalı bir etki bırakıyor. Altta beş yuvarlak pencere, üstte iki yuvarlak pencere arasında bir sivri kemerli pencere ve bunların geometrik alçı şebekeleri ile bu taş duvar yumuşatılmak istenmişse de sertlik giderilememiştir.

Kahire Kalesi'nde Mısır Valisi Hadım Süleyman Paşa'nın 935 (1528)'te yaptırdığı üç yarım kubbeli cami, şadırvan avlusu ile birlikte bundan yirmi yıl kadar daha eski olmakla beraber, ileri doğru çıkıntı yapan mihrap bölümü yarım kubbesi ve diğer yarım kubbelerin alçak tutulması yüzünden, basık, sıkıntılı bir etki uyandırır. Bu camii görmediği halde, Mimar Sinan, bu plân şemasını toparlayıp geliştirerek denge sağlamış, geniş ve ferah bir mekân elde etmiştir. Kubbedeki yazı ve süslemeler orijinaldir. Mukarnas yaşmaklı mihrap mermerdendir. Mermer şebekelerle minber, iç içe daireler halinde geometrik bir örnekle işlenmiştir. Girişin sağında sekiz porfir sütuna oturan geometrik şebekeli korkuluklarla çevrili hünkâr mahfili bugün müezzinlere ayrılmıştır.

Mihrabın yakınında vaaz kürsüsü ağaç işçiliğinin güzel eserlerinden olup geometrik geçmeler yer yer fildişi, sedef kakmalarla zenginleştirilmiştir. Serenleri rûmî ve kıvrık dallardan oyma süslemeli kapı kanatları kündekârî (parçalı) teknikte, geometrik yıldız ve altıgenlerden meydana gelmiş, sedef kakmalarla renklendirilmiştir.

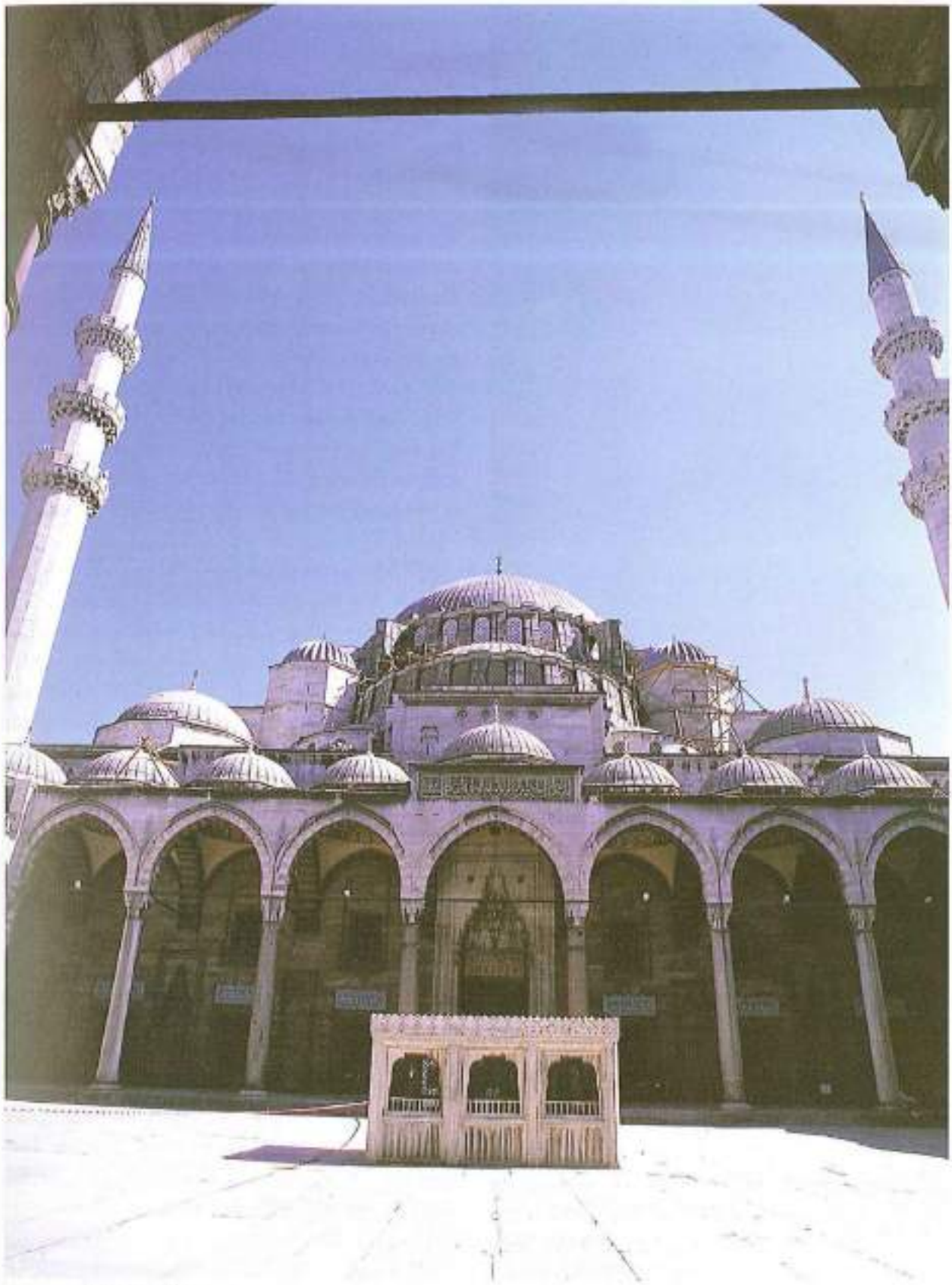
Bugün sağlık merkezi olarak kullanılan medresede, dikdörtgen biçimindeki revaklı avlunun üç tarafında medrese odaları, doğu tarafında dershane vardır, sadece revaklı olan giriş tarafının kapısı iki türbe arasından geçen bir yolla caminin sundurmasına bağlanır.

Kesme taştan yapılmış iki türbeden, kuzeydeki, önünde iki sütun üzerine biri kare, biri dikdörtgen iki beşik tonozlu revakı ile sade bir yapıdır. İçinde klasik üslûpta süslemeli dört mermer mezar vardır. Daha zengin olan diğer türbenin önünde, dört mermer sütun üzerine ahşap saçaklı revak vardır. Güney tarafındaki ortada daha geniş ve yüksek, yanlarda daha dar üç pencereli cephe, demir şebekelerle ziyaret için açılmıştır, bunun içinde altı lâhit vardır. Dört mermer sütunlu girişi ve mermer kitabesi olan türbe, Trablus fatihi ve Beşiktaş'taki camii yaptıran Kapudan Derya Sinan Paşa (ölümü 961-1533)'nındır. Diğerinde Mihrimah Sultan ve Rüstem Paşa'nın akrabalarının yattığı kabul ediliyor.

Caminin güneyinde, biri pandantif, biri mukarnas tromplu iki kubbeli ve tuğla döşemeli **sıbyan** mektebinin altındaki çeşmenin, kitabesine bakılacak olursa, Fatma Hatun için daha geç bir devirde yapılmış olması gerekir, külliye ile birlikte yapıldığı kesin olarak bilinmiyor. Kitabe başka yerden gelmiş olabilir.

Caminin kuzeyinde girişin önündeki dikdörtgen çeşme 1092 (1681) tarihli bir tamir kitabesi taşımaktadır. Külliyedeki çifte **hamam**, iddiasız, basit, intizamsız bir plan ve mimarî gösterir.

Kendi camii ve külliyesini yaptırmak için Kanunî Sultan Süleyman sabırla beklemiş, bu arada Sinan, hazırlık ve araştırmalarını geliştirmiştir. Yüzyılın tam ortasında ele alınan **Süleymaniye Camiine** ve külliye binalarına başladığı zaman, Mimar Sinan, büyük bir teşkilât kurup harekete geçirmiştir. Bu yapıların muhasebe defterleri Topkapı Sarayı Müzesi arşivinde 164 defterde 2973 yapraktan ibaret belgeler halinde, Ömer Lütfi Barkan tarafından yıllarca incelenerek, aynı arşivdeki ilgili diğer emir ve kayıtlarla birlikte 1974'te bir kitap halinde yayınlanıp değerlendirilmiştir. Bu çok önemli eser, böyle muazzam bir cami ile külliye binalarını gerçekleştiren teknik kadroyu ve bunu teşkilâtlandıran devlet gücünü

İstanbul Süleymaniye Camii

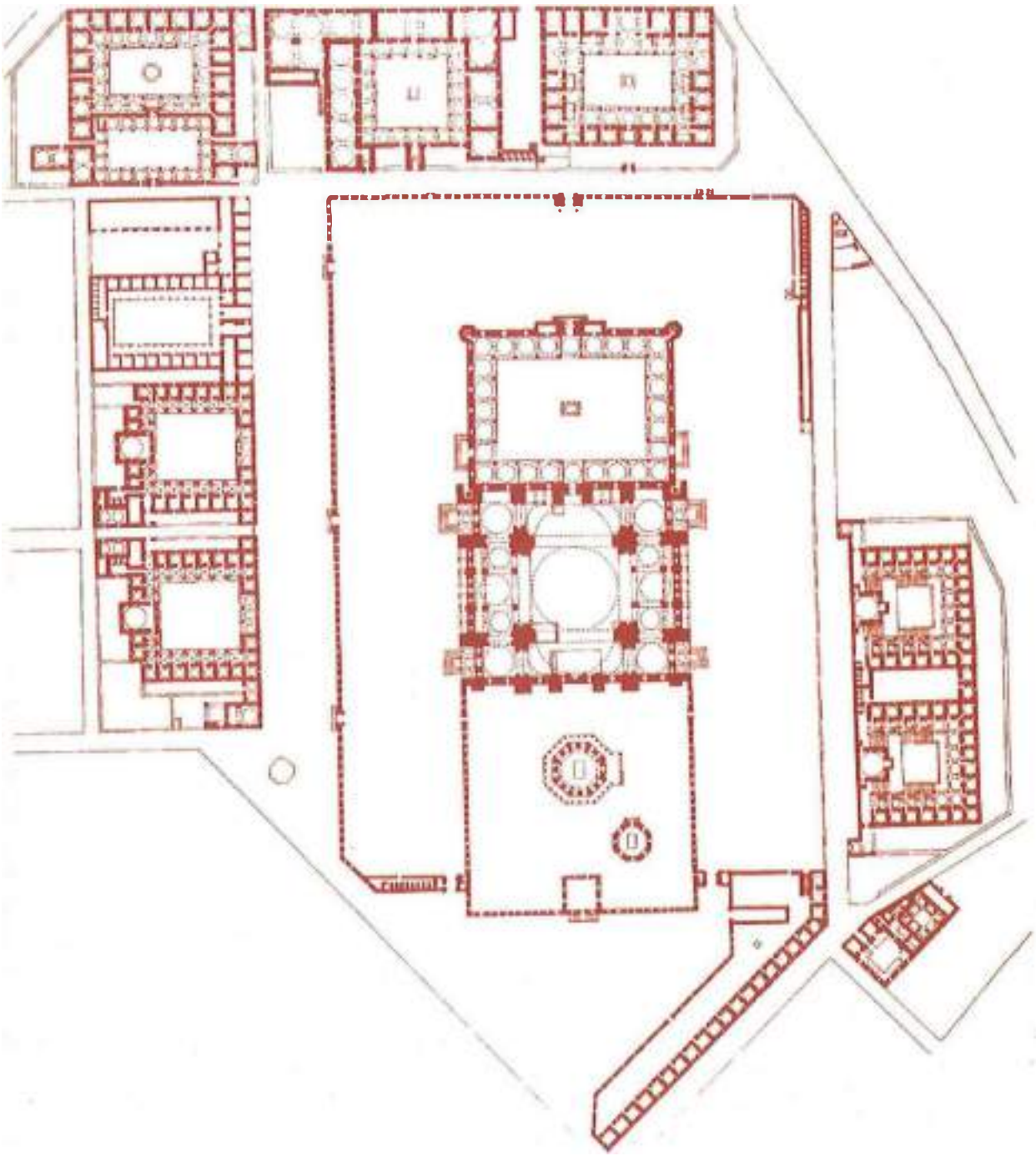
İstanbul Süleymaniye Camii portal kitabe ve kubbe içindeki kalem işleri

bütün açıklığı ile gözler önüne sermektedir. O devirde bütün eski tarihî bölgeleri ve harabelerini içine alan Osmanlı İmparatorluğu âdeta seferber edilerek Mimar Sinan'ın bunlardan faydalanması sağlanmış, çeşitli sütunlar, renkli mermerler, kıymetli yapı taşlarının buralardan aranıp bulunması için harekete geçilmiştir. Mimarlar böyle taşları arayıp bulmak, inşaat yerine naklettirmek için belirli bölgelere gönderilmiş, mahallî idarelere de her çeşit yardımı sağlamaları için talimat verilmiştir. Bu mimarlar yalnız eski harabeleri değil, daha önce devşirme taşların kullanıldığı özel binalarla, kale duvarlarını ve her yeri araştırıyor, böyle kıymetli taşlar nerede bulunursa el konulabiliyordu. Mescitlerden gayri harap ve mâmur yerlerde döşeme için uygun mermer çıkarılıp gönderilmesi için emirler "eğer alâ mermer direkleridir, eğer kapı ve pencere söveleridir, söküp gönderesin, harap olacak mâmur yerleri sonra imaret malından tamir ederler" diye hükümler bulunmaktadır. Bu arada mülk sahiplerinin zararlarının daima ödenmiş olduğu görülür. Hatta İznik Hayreddin Paşa Mescidi'nden (Yeşil Cami) alınan şemse döşeme somaki mermerde olduğu gibi, gerekli tamir ve düzeltmeler yapılmak şartı ile ibadet yerlerinden bile taş söküldüğü bazı haller de olmuştur. Mermer direkler, kapı ve pencere söveleri, döşemeye elverişli mermerler sökülecek, bu arada zarar gören mâmur yerler imaret malından tamir edilecekti.

Süleymaniye Camii ve külliye binaları gibi çok büyük ölçüde yapıların gerektirdiği muntazam kesme taşların yontulması ve daha çok deniz yolu ile yerine nakli, çok güç bir işti. İstanbul civarındaki taş ocakları, İzmit taş ocakları, Aydıncık kazasına bağlı Temaşalık taş ocakları ve Mihalıç'taki taş ocaklarında, kemer, söve, eşik ve döşeme taşları hazırlanıp gönderiliyordu. Kavak iskelesindeki taş ocakları, Eyne (Ezine) kadılığındaki taş ocakları, Ereğli (Marmara) taş ocağı ve Marmara adasındaki mermer ocakları ile Ereğli iskelesinin sevkiyattaki yeri çok önemlidir.

958 (1551)'de Bozcaada'dan mermer getirmek için gönderilen gemilerden her birine yuvarlakları (gülle) ile birlikte ikişer dârbzen (top) verilmesi (korsanlara karşı) emredilmiştir. Bundan bir yıl sonra Mut kadısına yazılan bir hükümde, yakındaki harabe kilisede "alâ kızıl ve ak ve siyah ve yeşil direkler" bulunduğu, bunların ölçüleri ile, uygun yerlerinden koparılacak örneklerin İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.

İçel sancak beyine yazılan emirde, Silifke kadılığında 6 kıt'a yeşil direk, 4 kıt'a lâcivert

İstanbul Süleymaniye Külliyesi vaziyet planı (Kuban-Üçer)

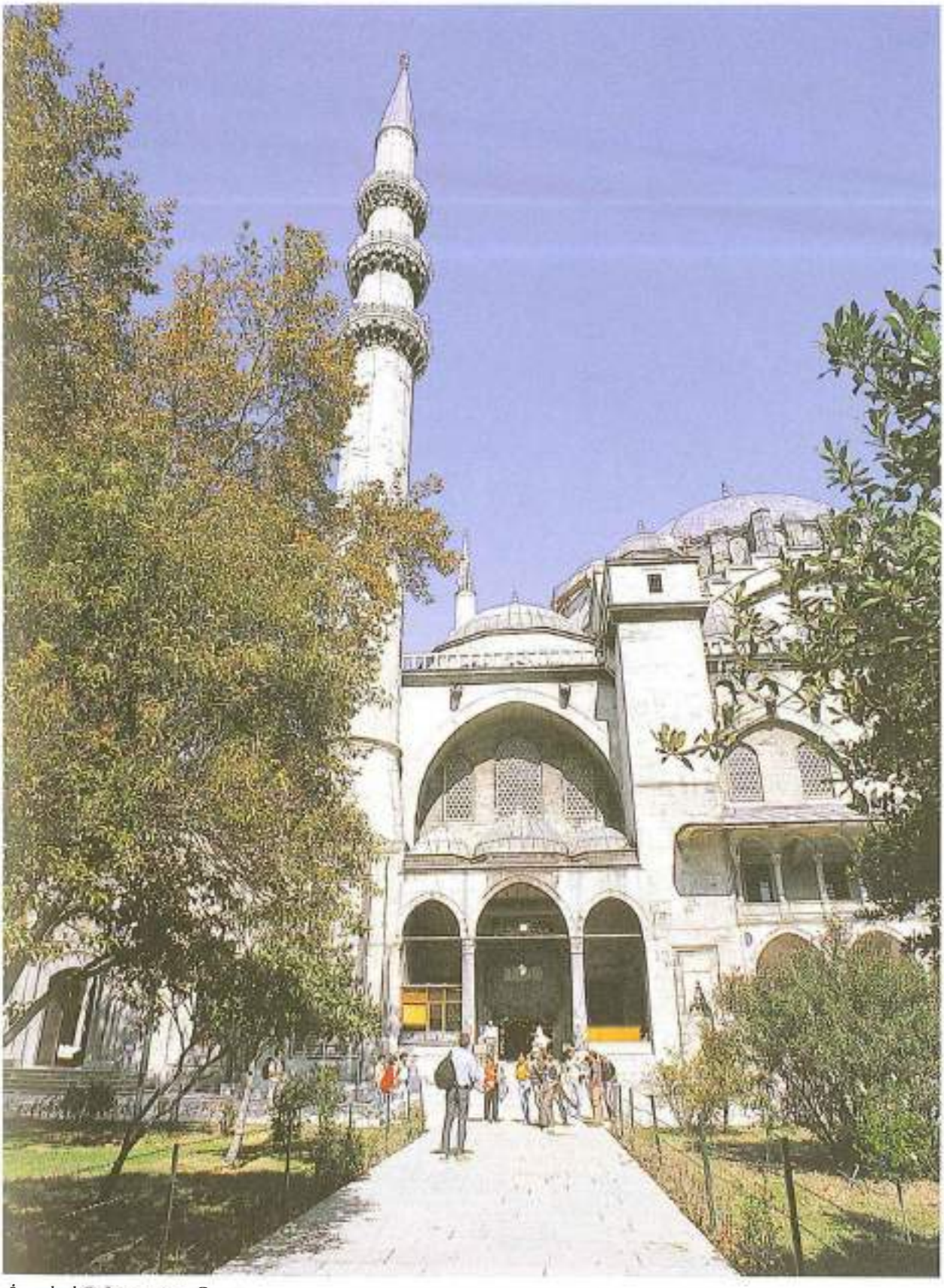
ablağı ve Mut kadılığında 4 kıt'a gülşeftali ve Şar-Öreni'nde iki kıt'a serçe gözü direk bulunduğu, Selendi, Gülnar ve Karataş kadılıklarında da ayrıca alâ direklerin bulunduğu, gidip bu direklerin ölçülerini aldırtması lâzım geldiği bildirilmektedir. Şam Beylerbeyi'ne 960 (1552)'ta gönderilen hükümde Gazze sancağında Askalan harabesindeki somaki mermer sütunların iskeleye indirtilmesi istenmektedir. Alanya ve Silifke taraflarındaki harabelerden de epey taş getirtilmiştir.

Mimar Sinan, Tezkeret ül-bünyan'da camide kullandığı taşlardan "ve mülevven mermerlerin herbiri şöhret-i âfâk olup bir diyârdan yadigâr gelmiş ve ekseri tevarih kavli ile saray-ı Belkis-i Hazret-i Süleyman'dan kalmış idi. Ve ak mermerlerin Marmara nâm cezîre madeninden kesip ve yeşil mermerleri Arabistan'dan ve somaki şemseler ve kıt'alar ki her birinin nazîri rüzgârda yoktur dense sezâdır" diye iftiharla belirtmektedir. Eski ve yeni birçok taş ocaklarından çıkarılan taşlar da sıkı bir çalışma ile inşaat için devamlı işlenip hazırlanmıştır. Fakat bütün bunlardan çok daha önemli bir konu, o zaman olduğu gibi bugün de ilgi ve hayranlık uyandıran, dört büyük somaki mermer sütunun bulunması ve yerine taşınıp dikilmesi olmuştur. Doğu ve batıda, payeler arasına ikişer adet yerleştirilmiş olan bu sütunlar, birbiri ile eşitleştirmek için kesilmiş hali ile 9.02 m. boyunda ve 1.14 m. çapında büyük bir ölçüye varmaktadır.

Yine Tezkeretül-bünyan'da, Sinan, her biri bir diyardan gelmiştir dediği bu dört sütunu ve bunların nakil tekniğini etraflıca açıklatmaktadır: "Cümleden biri ol sütun ki, Kız-taşı mahallesi dedikleri mahalle bir kız dikmiş, Kız-taşı demekle ma'ruf bir amûd-i

İstanbul Süleymaniye Camii

İstanbul Süleymaniye Camii

İstanbul Süleymaniye Camii yan cephe

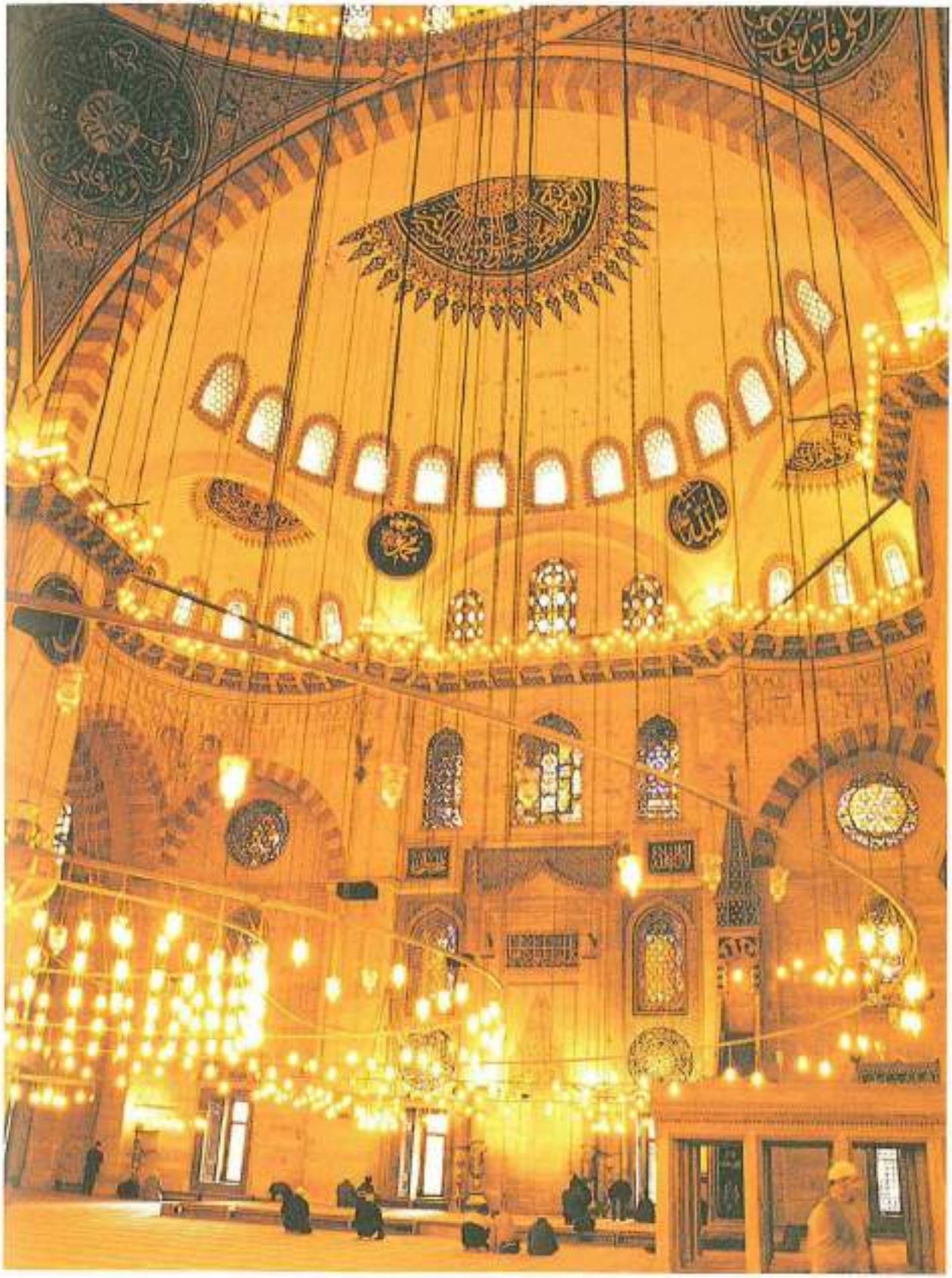
yekpâre-i menâre-misâl idi" dedikten sonra dikili olan bu sütunun nasıl sökülerek çıkarılıp inşaat yerine getirildiği ve Emr-i şah ile ziyadesi kesilip sair direklerle beraber olduğunu anlatır. Diğerleri için "ve bir sütûnun dahi İskenderiye'den mavna ile getirdiler ve bir sütunun Baâlbek'ten deryâ kenarına indirüp mavna ile getirdiler ve bir sütunun Saray-ı âmire'de hazır bulundu" diye bilgi vermektedir.

Ömer Lütfi Barkan, kıymetli araştırmalarında, bu sonuncu sütun dışında diğer üç sütunla ilgili kayıtları bularak, bu bilgilerin doğruluğunu belirtmiştir. Buna göre dört büyük sütundan biri İskenderiye'den, ikincisi Baâlbek'ten getirilmiş, üçüncüsü İstanbul Kıztaşı mahallesinden dikili olduğu yerden sökülüp taşınmış, dördüncüsü sarayda hazır bulunmuştur.*

Evliya Çelebi bu sütunlar hakkında değişik bilgi vermekte "Bu kubbe-i bî misâlin çarpaye-i amelîsinden mâada camiin yemin ve yesârında dört adet somaki mermer sütunlar var ki herbiri onar Mısır hazinesi kıymet idüb Mısır diyârında bir kadîm şehirden Nil ile İskenderiye'ye, andan Karınca Kaptan sal gemilere yükleyip muvafık eyyâm ile İstanbul'da Unkapanı'na getirip andan Vefa meydanına, andan Süleymaniye Camii'nde Karınca Kaptan dört adet sütûnları Süleyman Han'a teslim ettikde" demektedir. Mısır'dan büyük granit sütunlardan başka 5-6 arşın uzunlukta yeşil ve somaki muteber direklerden ve döşemeye münasip gayet iyi mermerlerden de istenmişti. Evliya, belki bu yüzden yanılmış, camideki dört büyük sütunun da Mısır'dan geldiğini zannetmiştir. Mısır'dan birden çok sütun gelmiş olsa bile bunlardan yalnız biri camide kullanılmıştır.

Taşlar birbirine demir kenetlerle bağlanıyor, oyuklara kurşun dökülerek sağlamlaştırılıyordu. İnşaat için gerekli demir ve kurşun işi, Bulgaristan'ın Samakov demir sanayii merkezi kadısına verilmiştir. Diğer demir malzemesi İstanbul'dan satın alınmıştır. Samakov bölgesinden tedarik edilen demirlerin Samakov'dan Karadeniz kıyısında Ahyolu is-

* Bu Kıztaşı, Eski Saray (Üniversite merkez binasının yeri) ile Vefa arasında dikili idi. Nasuh el-Silâhî (Matrakçı)'nin Menazil'inde, İstanbul şehri manzarası içinde bu dikilitaş görülmektedir.

İstanbul Süleymaniye Camii iç görünüş

İstanbul Süleymaniye Camii

İstanbul Süleymaniye Camii avlu

kelesine ve oradan gemilerle İstanbul'a gönderilmesi veya kira arabaları ile kara yolundan İstanbul'a gönderilmesi için emirler vardır. Arabalar bu kara yolunu 46-47 günde alıyordu. Kurşunların da çoğu Ahyolu iskelesinden gemi ile gönderiliyordu. Pencere şebekeleri, sütunlar arasındaki atkılar hep demirden, kubbeler de kurşun örtülü idi. Sofya demir ocaklarından satın alınan demir malzeme fiyatlarını gösteren bir belge İstanbul Belediye Kütüphanesi M. Cevdet yazmaları arasında bulunmaktadır. Pencere demirleri, kapı ve pencere rezeleri, tokmaklar, çivi ve diğer malzemenin İstanbul'dan satın alındığını bildiren kayıtlar da bu muhasebe defterlerine işlenmiştir.

Kurşun tedariki için belgeler Sultan Bayezıt'ın Bursa'da 895 (148) tarihlerine doğru yaptırdığı Sırmakeş Hanı ile ilgili olup, Sırbistan'da Zaplanına, Trabiçe madenlerinden getirildiğini bildirmektedir ki, Süleymaniye inşaatı için de aynı yerlerden, Sırbistan ve Bosna bölgelerindeki kurşun madenlerinden tedarik edilmiş olabilir. Taşları birbirine kenetleyen timur kanat ve deliğine akıtılan kurşun düşünülürse ne kadar çok sarfiyat olduğu anlaşılır.

Tuğla, kiremit ve kireç ihtiyacı imalâtçılara ısmarlama, özel şahıs, müteahhit ve tüccardan satın alma yolları ve devletçe emaneten işlettirilen, harman ve fırınlarda imâl ettirilerek karşılanmıştır. Kubbe tuğlaları Hasköy'de özel yapılmıştır. Akustik için gerekli olan ve kubbenin içine ve köşelere ağzı iç tarafı açık, gömülerek örülmüş küçük kavanozlardan 255 adet satın alınmıştır.

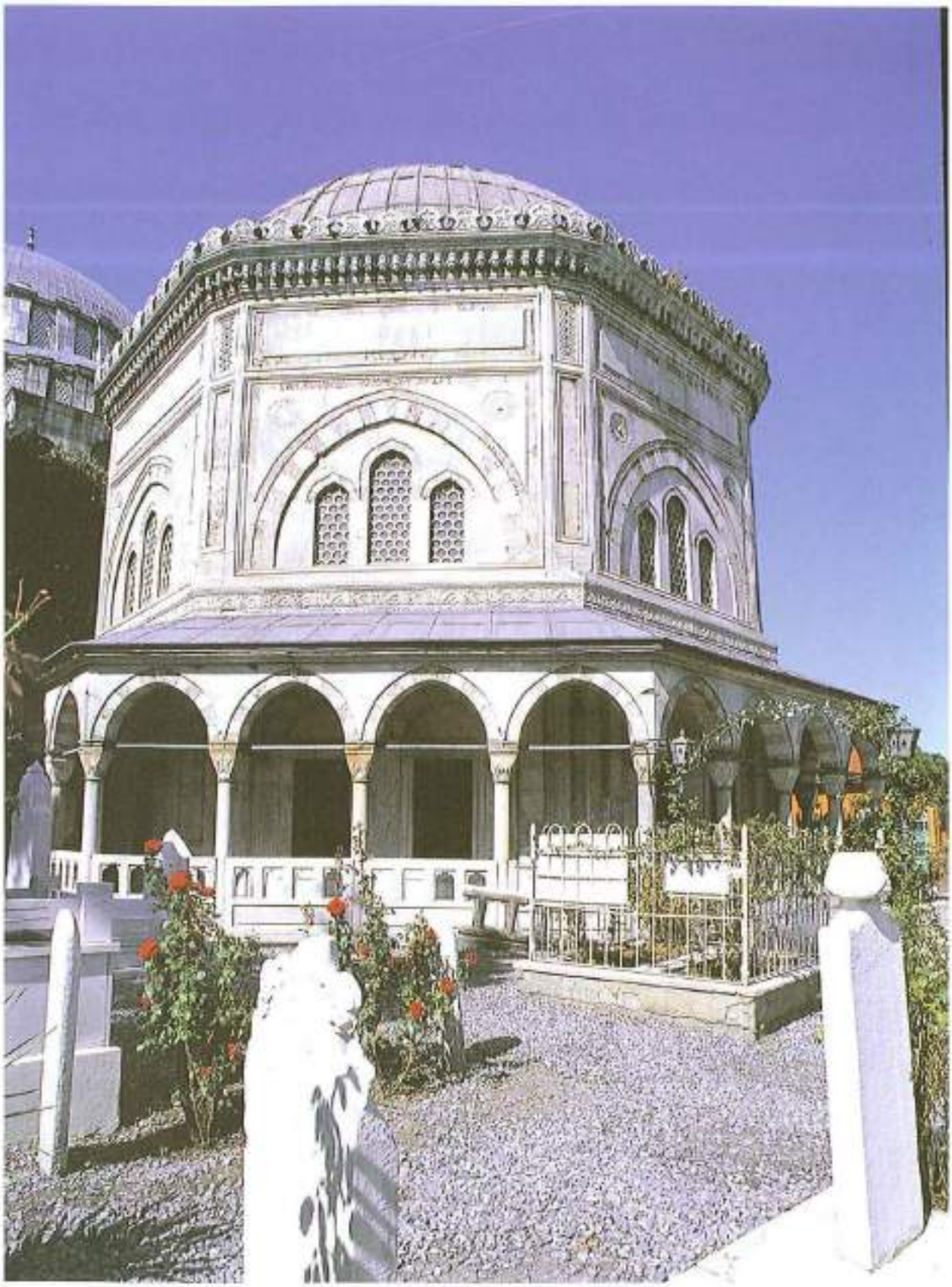
İstanbul Süleymaniye Camii avlu penceresinde çini alınlık

Kereste ihtiyacı, Karadeniz'de Varna limanına kadar Rumeli kıyılarına yakın bölgelerden, Samsun'a kadar uzanan kıyı bölgeleri iskelelerinden, İzmit, Sabanca, Akyazı ve Göynük'teki büyük ormanlardan ve Biga'dan bol miktarda ve ucuz olarak karşılanıyordu. İzmit'ten kestirilecek 15000 tahta için 16 Sefer 960 (1553) tarihli hükümde "zikrolunan tahtayı, kadîmden şimdiye değin kesilegelen yerlerden kesdirüb ve âdet üzere ve vaz'-ı sâbık üzere olan hesab üzere biçdirüb gemilere tahmil ettirüb İstanbul'a gönderüb... tahtaları kesenlerin ve biçenlerin ücreti için lâzım olan akçeyi, harç akçesinden bî-kusur sahiblerine virüb teslim idesin, kimesnenin ücretinden bir akçe ve bir habbe alakoydurmayasın..." denilmektedir. Bu ormanlarda işleyen su bıçkıları için aynı tarihli hükümde: "Hassa-i hümayûn'a tahta lâzım olduğu müddetçe piyasa için çalışmaları yasaktır" denildiği anlaşılır. Ormanlardan kesilen ağaçlar ve biçtirilen kereste, hayvanlar veya arabalarla iskeleye indirilip oradan gemilerle İstanbul'a naklediliyordu.

Bütün o zamanki Osmanlı ülkesi çapında hazırlıklara dayanarak ele alınan Süleymaniye Camii'nin yapılışı, revaklı şadırvan avlusuna açılan büyük cümle kapısı üzerindeki Karahisarî üslûbundaki kitabesine göre 27 Cemaziyel-evvel 957 (13 Haziran 1550) günü padişahın emri ile Şeyhülislâm Ebü-suûd Efendi'nin mihraba temel koyması ile başladı ve 21 Zilhicce 964 (15 Ekim 1557)'te yedi yıl içinde tamamlandı. Kitabeler Ahmet Karahisarî'nin evlât edindiği talebesi Hasan Çelebi'nindir. Sol yandaki kitabenin alt kısmında "Ketebe Hasan bin Ahmed el-Karahisarî" imzası vardır. Başlangıç tarihinde 60 yaşında olan Sinan, İstanbul şehrinin tacı olan Süleymaniye Camii'nde ilk defa iki yarım kubbeli plana dönerek Beyazıt Camii'ndeki denemeyi alabildiğine geliştirmiştir. Bütün devirlerde nasıl yapılabildiğine hayranlık duyulan bin yıllık Ayasofya'yı ve Bayezıt Camii'ni iyice inceleyerek, iç mekân ve dış görünüşte en olgun nispetleri aramıştır. Aynı zamanda Fatih'ten sonra ikinci büyük üniversite olarak kurulan 18 ayrı bina halindeki külliye, tek kat pencereli bir dış avlu içine alınan cami çevreside Haliç'e bakan tepenin teraslarına ideal bir değerlendirme ve şehircilik anlayışı ile yerleştirilmiştir. Kanunî Sultan Süleyman ile Haseki Hürrem'in türbeleri bu dış avluda caminin güneyinde yer almış, tek kubbeli türbedar odası da bunun güney duvarına dayanmıştır. Kuzeydeki revaklı şadırvan avlusu ile böylece denge sağlanmıştır.

Hürrem Sultan Türbesi

Kanuni Sultan Süleyman Türbesi

Mimar Sinan Türbe ve Sebili

İstanbul Süleymaniye Medresesi

İstanbul Süleymaniye Camii içten kubbelere geçiş

Sinan burada revaklı avluyu dikdörtgen biçiminde ele almış, şadırvan da avlunun şekline göre dikdörtgen biçimine uygun plânlanmıştır.

Camide iç mekânla dış görünüş bir bütün olarak düşünülmüştür. Dış görünüş iç mekânın yapısını bütün incelikleri ile aksettirmektedir. Küfeki taşından örme 6.20 × 5.10 m. boyutlu dikdörtgen payeler dört köşede yer almış olup kubbeyi desteklemekte, doğu ve batıda bunlar arasında ikişer ikişer yerleştirilmiş dört büyük somaki sütun da kubbe kemerlerini taşımaktadır. 27.40 m. çapındaki kubbe, kilit taşına kadar bunun iki katı olan 53 m. ile Osmanlı camilerinin en yükseği olup, aynı zamanda İstanbul'da Ayasofya'dan sonra en büyük çaplı kubbedir. Giriş ve kıble tarafında ortalama 40 m. yüksekliğinde iki yarım kubbe, ikişer eksedra (çeyrek kubbe) ile genişletilmiştir. Sinan, yan nefleri de beşer kubbe ile örterek birbirine eşit kubbelerin monotonluğu yerine, bir büyük bir küçük kubbe ritmi ile değişik bir etki yaratmıştır. Ortada kalan kubbe, köşelerdeki kubbelerle aynı genişliğe varmış, böylece yan neflerin asıl mekânla birleşmesi gerçekleşmiştir. Çok yükseltilmiş olan kubbe ile mekânda inanılmaz ahengi ile insanı sürükleyen mistik bir ferahlık ve genişlik etkisi yaratılmıştır. Kuzey duvarında payandalar arasında beş girinti meydana gelmiş, bunlardan ikisi kemerlerle eksedralara bağlanmış, ortadaki girinti, yarım kubbeye kadar yukarı uzatılmış, en dışta kalanlar yıldız tonozlarla köşe kubbelerine bağlanmıştır. Sinan, orta bölümde küçük odanın altında dört pencere ile içeriye ve dışarıya dörder küçük menfez açarak yağ kandillerinden çıkan isleri toplayacak bir hava akımı ve baca tertibatı yaparak, bunu hem havayı temizlemek, hem de mürekkep yapmak için bol is sağlamak suretiyle değerlendirmiştir. Bütün iç mekân büyük kubbeyi çevreleyen değişik kubbe ve kemerlerle o zamana kadar görülmeyen bir zenginlikte optik etki kazanmış-

İstanbul Süleymaniye Şifahiyesi

tır. Mihrap duvarında çok ölçülü çini süslemeler vardır. Bunlar sıraltı tekniğinde yapılmaya başlanan ilk Osmanlı çinilerinden olup, başarılı kompozisyonları daha sonra da diğer camilerde yeniden değerlendirilmiştir. Mihrap ve minber çok iyi cins mermerden olup, bütün mahfiller de aynı üslûpta mermerden yapılmıştır.

Böylece 128 pencereden ışıklara bürünmüş mekân içinde dört büyük sütun ve payeler bütün ağırlıklarına rağmen adeta endamlı bir görünüş kazanıyor.

Kubbeyi taşıyan ağır payelerin dıştan devamı olan kuleler, kubbenin dört tarafında yer almış ve üstleri Şehzade Camii'ndekiler gibi yivli kubbeciklerle örtülmüş, fakat silindir yerine sekizgen biçimi ile kulelerin kübik karakteri belirtilmiştir. Bu sekizgen takviye kuleleri daha sonraki bütün camilere de örnek olmuştur. Yanlarda payeleri bağlayan merdiven basamaklı büyük kemerler hiçbir süslemesi olmayan bir sadelikte bırakılıp tamamı ile pencere sıraları ile açılmış bir kalkan duvarını çevrelemektedir.

Kubbelerin yumuşak akışlı kademelenmesi ile kitle ve mekân düzeni tam ahengini bulmuş, kapalı bir siluet halinde ideal bir piramidal gelişme sağlanmıştır. Bu gelişme revaklı avlunun dört tarafından yükselen minarelerde, iki şerefeli dış kenardakilerden camiye bitişik üç şerefelilere doğru daha da belirtilmiş oluyor.

Yanlardaki üçer gözlü giriş revakları dört köşe kubbesine açılmaktadır. Bunlardan güney-doğu köşedeki giriş hünkâr mahfiline götürmektedir. Dış yan mahfiller de burada iki katlı olarak duvar payeleri arasındaki boşluğa yerleştirilmiştir. Yan yana sıralanan yirmibir abdest musluğu da bunun altında yer almıştır. Alt kat mahfilde yanlarda ikişer, ortada üç geniş kemer, arada birer dar kemer olarak değişik, üstte birbirine eşit 16 sıra kemerle monoton bir düzen uygulanmış, bunlar hafif meyilli bir saçakla korunmuştur. Saçaktan

İstanbul Süleymaniye Camii iç görünüş

yukarıya yan kubbelerin çapına uygun kemerlerin içi geometrik şebekeli pencerelerle dolgulanmıştır. Yanlardaki kemerlerin üstünde sıralanan penceremsi dörder sivri kemerin alt kenarından uzanan çörtenler, yağmur sularını saçaktan aşağı akıtmaktadır. Bütün bu unsurları ustalıkla değerlendiren Sinan, yan cepheleri çok başarılı şekilde canlandırmıştır. Buna karşılık mihrap tarafında dıştan ağır duvar payeleri ile desteklenmesi gereken düz duvar, kubbe ve eksedralardan (çeyrek kubbe) sonra şekillendirilmesi güç bir durum gösteriyordu. Sinan burada yukarıya doğru incelen kuvvetli duvar payeleri ile destek sağlamış, köşeleri mukarnaslarla yumuşatmış, aradaki duvarlarda açılan pencerelerle bir dereceye kadar arka cepheyi kurtarmaya çalışarak çözüm aramıştır. Daha sonra, Edirne Selimiye Camii'nde dışarıya çıkıntı yapan yarım kubbeli mihrap nişi aynı zamanda dıştan duvar payelerinin yerini alarak bir destek (takviye) işi gördüğünden, burada geniş pencereler açılması sağlanmış, ayrıca bu cepheye düz saçaklı bir revak da eklenerek arka cephe için en uygun düzenleme şekli bulunmuştur.

Süleymaniye'nin arka cephesinde pencereler, kemerli, sabit ve alçı şebekeli yapılmışken, hünkâr mahfilinin bu tarafa açılan pencereleri köşeli ve dikdörtgendir.

Süleymaniye külliyesi dik bir yamaç üzerinde kurulduğundan temellerin ve arazinin düzenlenmesi çok büyük güçlükler doğurmuştur. Bu yüzden Fatih külliyesindeki keskin simetri yerine değişik eksenler üzerine orijinal bir şehircilik görüşü hâkim olmuş ve Sinan teraslar halinde ve en uygun bir şehir tablosu meydana getirecek şekilde külliye binalarını yerleştirmiştir. Ortada bir dağ gibi yükselen cami çevresinde, tek kat pencereli duvarla çevrili ve cami alanı ile eşit büyüklükte olan arka avlunun ortasında **Kanunî Sultan Süleyman Türbesi** ve güney duvarına dayalı tek kubbeli türbedar odası ile, ikisi arasında, küçük bir sekizgen biçiminde **Hürrem Sultan Türbesi** yer almaktadır.

24 sütun üzerine 28 kubbeli revakla çevrili şadırvan avlusu iki katlı pencerelerle dışarı açılmaktadır. Son cemaat tarafı kubbeleri daha yüksek olup, ortada küçük dikdörtgen biçiminde zarif bir şadırvan vardır. Mermer döşemeler Sultan Selim Camii'ndeki gibi sade geometrik örneklerle belirtilmiştir. İki yanda mekânları olan kuzey cephe, üç kat pencere sıraları ile çok gösterişli bir cephe mimarîsi, muhteşem bir giriş sağlıyor. Cami diğer külliye binalarından, aradan geçen sokaklarla ayrılmıştır. Batıda **sıbyan mektebi, evvel** ve **sani medreseleri** ile **tıp medreseleri** aynı hizadadır. Kapılar medreseleri ayıran dar bir aralığa açılır. Evvel medresesine bitişik köşede yükselen **sıbyan mektebi**, tek kubbeli bir mekân

önünde yazlık bir sofadan ibaret olup, şimdi çocuk kitaplığıdır. Bitişik çifte medreseler de Süleymaniye Kitaplığı olmuştur.

Salis ve rabi medreseleri, doğuda Haliç'e inen kademeli yamaçlardandır. Tek sıra halinde küçük kubbeli hücrelerden ibaret tıp medreseleri ile, evvel ve sani medreseleri önünde boydan boya uzanan dükkanlar Tiryakî Çarşısı'nı meydana getirir. Sokakla ayrılan darüşşifa kuzeyde geniş bir rampa üzerine oturmaktadır. Darüşşifa arkadaki daha geniş ve ortası havuzlu, öndeki daha dar, dikdörtgen biçiminde iki revaklı avlu ve kubbeli hücrelerden ibaret olup avluların arası duvarlıdır. Bunun yanında dik bir sokakla ayrılan imaret, ortası havuzlu, revaklı güzel bir avlu etrafında kubbeli mekânlar halindedir. L biçimindeki kısım yemekhane, batıdaki mekânlar mutfak, orta kanattaki ve doğudakiler ambardır. Çukurda kalan avluya merdivenle inilir. Buraya bitişik tabhane, ortasında havuzu ile revaklı avlu tarafında kubbeli hücreler, doğu ve batı köşelerde hücreler yerine çift revaklardan ibarettir. Kuzeydeki orta bölüm üç kemerle avluya açılır.

Tabhaneden sonra salis ve rabi medreselerine dönen sokağın köşesinde bir sebil ve Sinan'ın açılmış bir mimar pergeli şemasındaki türbesi vardır. Salis ve rabi medreselerinin sokak tarafına, güneye dayalı kubbeli dershaneleri, Fatih ve Bayezıt medreselerinde olduğu gibi revaklarla birleşmeden ortada ayrı bir yer almaktadır. Arada kalan dikdörtgen boşlukta, doğu tarafta iki kubbeli hücre, batı kenarında müşterek yıkanma yeri ve tuvaletler vardır. Dökmeciler adı ile tanınan basit hamam kuzeyde sokağın köşesinde yer alır. Bir duvarı sokağa dayalı ve caminin dış avlusuna bitişik darülhadis, bir sıra kubbeli hücrelerden ibarettir. Yüksekte kaldığından avlu tarafından merdivenle çıkılır.

Mimar Sinan, Süleymaniye'yi nasıl yaptığını Saî Mustafa Çelebi'ye anlatmış o da Tezkeretü'l Bünyan'da bunu kaleme almıştır. "Bir sabah cihanın hakanı Selim oğlu Sultan Süleyman Han ben fakiri huzuruna çağırdı. Bir cami yaptırmak istediğini ve beni bu işe memur ettiğini söyledi. Bir vakt-i şerif ve bir saat-i sâ'd-ü lâtifte ol camie temel vuruldu ve kurbanlar kesilip, fakirlere ve salihlere sonsuz ihsanlar verildi (13 Haziran 1550). Süleymaniye'de kullandığım dört büyük mermer sütunun her biri bir diyardan gelmiştir. Bunlardan "Kıztaşı" dedikleri sütun, Bizans zamanında dikilmiş, minare kadar uzun bir taştı.

Pâdişah-ı âlempenahın emr-ü fermanı ile, "Büyük Kalyon" denen sütunlar, itina ile dikildi ve kat kat sağlamlaştırılıp oynamaz ve yıkılmaz hale getirildi. Bu iş için çok çalışıldı, adam gövdesi kalınlığında halatlar, kadırga direkleri kullanıldı. Binlerce acemioğlanı bu işte hizmet etti. Uzun sütunlar aynı boya göre kesildi. Sütunlardan biri gemi ile ta Mısır İskenderiyesinden, diğeri Baalbek'ten Akdeniz'e kadar sürülüp deniz yolu ile İstanbul'a taşındı. Dördüncü sütun da Topkapı Sarayı'ndan söküldü.

Cami için lâzım olan bütün ak mermerler Marmara adasından kesilip getirildi. Yeşil mermerler Arabistan'dan, somaki mermerler başka diyarlardan geliyordu. Kapılar abanoz ağacından yapılıyor, en değerli sedefkârlar tarafından işleniyordu. Renkli ve nakışlı camlar emsalsiz birer sanat eseri olarak yaptırıldı. Güneşin ve mevsimlerin ışıkları ile renk değiştirir, camiin içine her an başka bir manzara verirdi.

Süleymaniye'yi inşa ederken bir taraftan başka binalar da yapıyor, bilhassa Ferhat Paşa Sarayı'nı bitirmeye çalışıyordum. Bu sıralarda saadetlü padişah Edirne'de idi. Münafıklar, padişaha mektuplar yazıp cami ile uğraşmadığımı, başka işler yaptığımı bildirmişler.

Hatta bazı ahmaklar "Bu kadar büyük kubbenin durması muhaldir" deyü dedikodu-

lar eder, her gün kubbenin çökeceğini hayal ederlerdi. Cünun getirip büyük kubbe tutturmak sevdası ile hayran olduğumu iddia edenler de vardı. Bunlar, "binayı kara çamurdan çıkarmaya kadir değildir, aybı zahir ola, kubbenin durmasında şüphe vardır, herif bu kubbeye hayrandır, heman günün geçirir, tedarükten kalmış, sevda galebesi ile cünun vadisine varmıştır" diyorlardı.

Bir gün mermercilerin çalıştığı sahadaydım, camiin mihrap ve minberinin ne şekilde oyulması lâzım geldiği hakkında mermerci ustaları ile müzakere ediyordum. Ansızın saadetlü Padişah geldiler, kemal-i edeple selâmlayıp ellerimi kavuşturarak huzurlarında durdum. Gazap ve celâllerini belli ederek: Niçin benim camiim ile mukayyed olmayıp mühim olmayan nesnelerle vakit geçirirsin? Bana, bu bina ne zamanda tamam olur tez haber ver, yoksa sen bilirsin buyurdular.

Cihan Hakanı'ndan şimdiye kadar işitmediğim bu ağır hitap karşısında şaşırdım, dilim tutuldu, ancak şu sözleri söyleyebildim. "Saadetlü Padişah'ın devletinde iki ayda inşa'Allahü Teâlâ tamam olur". İki ay sözüne Padişah kadar maiyyeti de şaşırdı.

Cihan Hakanı,

"Ağalar, Mimarbaşı ne dedi, şahit olun buyurdu", sonra bana dönüp, "iki ay olunca tamam olmazsa seninle söyleşiriz" dedi. Saadetle saray-ı Hümayuna revan oldu. Saray-ı Hümayuna vardıklarında Hazinedarbaşı'na ve sair maiyetlerine, "Mimarbaşının cinnet getirdiği açığa çıktı hiç iki ayda bir nice yıllık iş mümkün müdür? Adam başının korkusundan aklını aldırdı. Çağırıp siz de suâl ediniz, görün ne cevap verir. Eğer sözü karıştırırsa bina ahvali müşkül olur" buyurdular.

Saraya davet edildim, derhal gittim. Hazinedarbaşı: "ne zamanda tamam olması mümkündür?" dedi. "Padişah hazretlerine iki ayda tamam olur" deyü cevap verdim, sizleri şahit tuttular, inşa'Allahü Teâlâ iki ayda tamam edip tarihe nâmımı bırakırım" dedim. Cevabımı Cihan Hakanı'na arzedip dediler ki "Padişahım adama gayret düşmüş, inşallah akl-ı evveldir. Bu ihtimam ki bunda vardır, yakında camii şerifinizde namaz kılınmak nasîb ola."

Bunun üzerine, bütün şehirde ne kadar işe yarar sanatkâr ve usta varsa, topladım, hepsine iş verdim. Yalnız gündüzleri değil geceleri de çalıştırıyor, boş bir saat bile geçirmiyordum. Bir hafta sonra saadetlü padişah tekrar teşrif ettiler: "Mimarbaşı", buyurdular, "kavlinde berkarar mısın?".

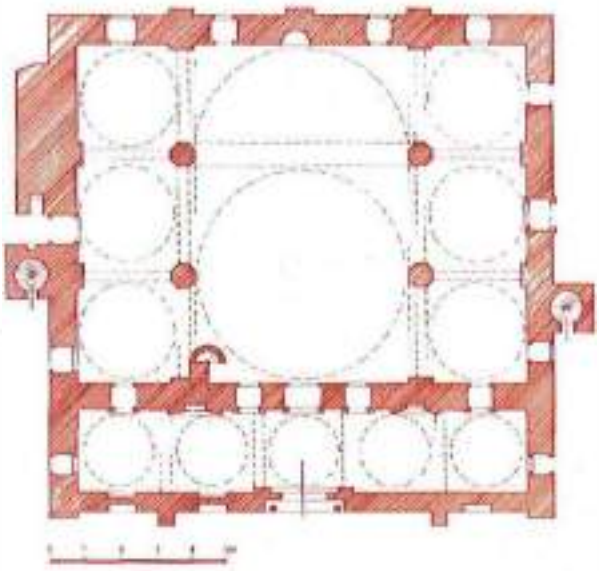
"Allahın inayeti ile ol günden iki ay olunca saadetlü padişahımın himmeti ile camii şerifini tamamlayıp, kapısını kaparım" dedim.

Nihayet iki ay tamam oldu, Tanrı'nın inayeti ve Padişah'ın himmeti ile, bitmedik bir köşe kalmadı, Süleymaniye kapusu kapamalı bi't-tamam binâ olundu. Cümle kapısını ve diğer kapılarını kapadım. Cihan Hakanı maiyetleri diğer devlet ileri gelenleri ile teşrif buyurdular. Camiin anahtarlarını mübarek ellerine teslim ettim. Padişah hazretleri Odabaşı tarafına dönüp: "Camiin kapısını açmaya en lâyık olan zât kimdir?" buyurdu.

— "Padişahım, Mimar Ağa bendeniz bir pîr-i azizdir, camii açmaya herkesten fazla o lâyıktır", cevabını aldı. Bunun üzerine Sultan Süleyman Han bana dönüp: "Bu bina eylediği Tanrı evini sıdk-ü safâ ve duâ ile yene sen açmak evlâdır" dedi. Duâ ederek anahtarı can ve gönülden bana verdi. "Yâ Fettâh" deyip kapıyı açtım. Padişahın tarife gelmez iltifat ve ihsanlarına nail oldum. 21 zilhicce 964 cuma (15 Ekim 1557) günü açıldı."

Mimar Sinan Süleymaniye Camii'ne başladığı yıllarda başka eserler de meydana getirerek yeni araştırma ve denemelere girişmeyi ihmal etmemiştir. Bunlardan biri de tezkerelerde **Tatar Han Camii** adı ile geçen, **Kırım**'da Gözleve şehrinde bulunan camidir. Mimarî bakımdan Kırım'ın en gösterişli camii olan bu eserinde Sinan İstanbul'da Eski Fatih Ca-

mii'nin planını avlusuz olarak ve beş kubbeli bir son cemaat yeri ile tekrarlamıştır. Ancak dıştan 14 m. lik kareye yakın duvarlar ve Fatih Camii'nin 7 m. çapındaki yan kubbelerinden bile daha küçük 6 m. çaplı orta kubbesi ile Sinan burada Kırım Hanı için, 26 m. çapında çok büyük kubbeli Fatih Camii'nin minyatür gibi bir benzerini düşünmüş olmalıdır. Caminin bugün yıkılmış olan iki minaresinden biri doğu kapısı kenarına, diğer batı kapısının biraz kuzeyine dayalı idi. Son cemaât revakları da yanlara kapalı, fakat beş kemerle öne açıktı. Cephelerde görülen değişiklik ve aksaklıklar sonraki tamirlerden kalmadır. 1552 yılında Sinan'ın tamamlanmış başka bir yapısı görülmez. 26 yıl Kırım hanlığı yapmış olan Devlet Giray'ın ikinci yılında,

Kırım Gözleve Tatar Han Camii plânı (Jacobson)

Kırım Gözleve Tatar Han Camii

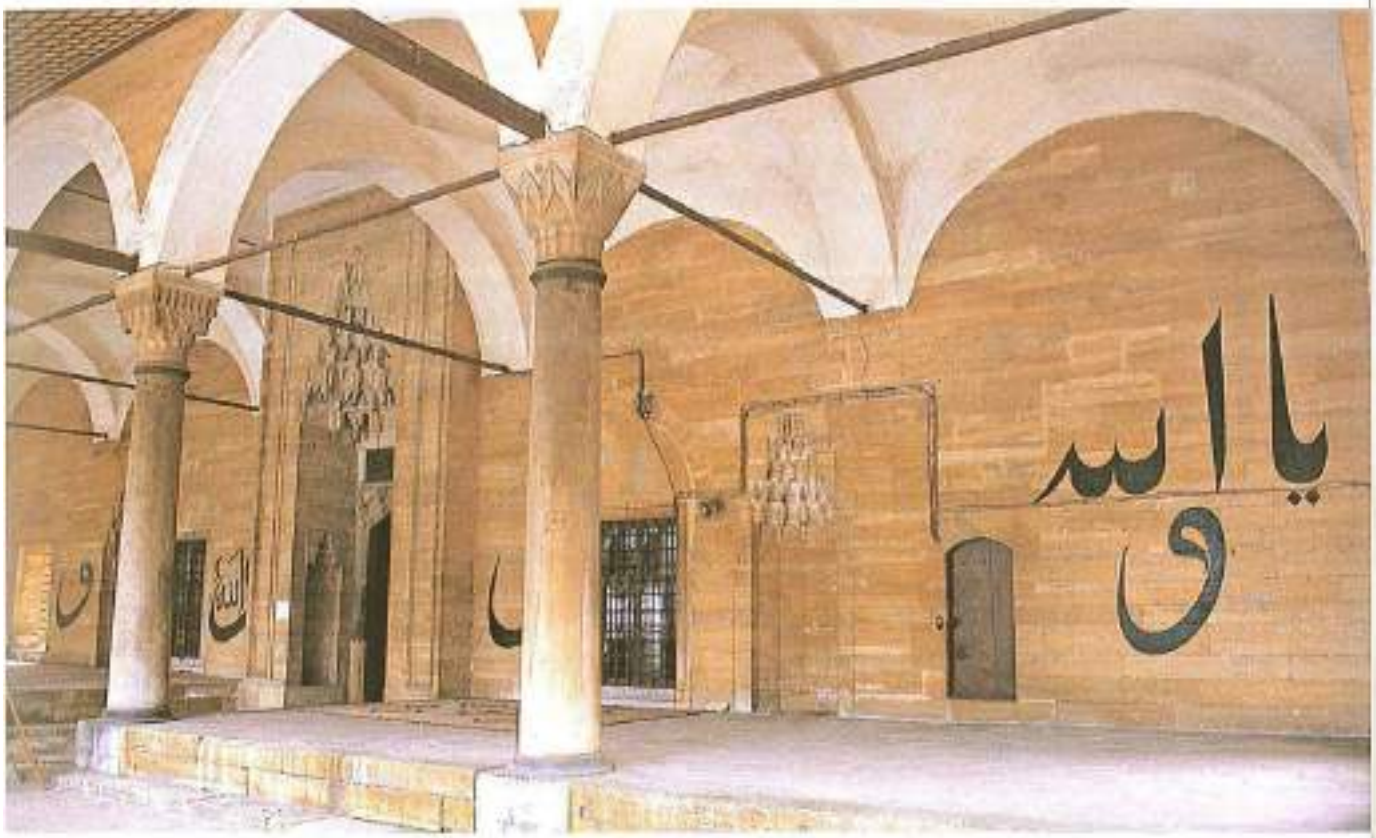
kendisine sultanın bir lûtfu olarak Mimar Sinan'ın kısa süre Kırım'a gönderilerek, bu camii hiç değilse başlatıp plânladığı ve bir kalfası ile tamamlattığı düşünülebilir.

Bundan bir yıl sonra 960 (1553)'ta Sinan, **Tekirdağ Rüstem Paşa camii ve külliyesini** tamamlamıştır. Burada tekrar tromplu kubbeye dönüyor. Kare planda tromplar üzerine tek kubbeli camiin son cemaât revakları çifttir. Beş gözlü son cemaât yeri ortada aynalı tonoz, yanlarda ikişer kubbeli, İstanbul Üsküdar Mihrimah Sultan (İskele) Camii'ne benzer dış revak ise sütunlar ve yuvarlak kemerler üzerine ahşap çatılıdır. Ceviz ağacından kapı kanatları sedef ve fildişi kakmalarla süslüdür. Mihrabı ve geometrik şebekeli minberi mermerdendir. Külliye binalarından **medrese, çifte hamam** harap durumda, **han** tamamen yıkılmıştır. İki kalın paye üzerine altı kubbeli **bedesten** restore edilmiş, cephesinde duvar izleri görülen dükkanlar yerine yenileri yapılmıştır. Camide asıl kitabeden başka Abdülmecit devrinden 1257 (1841) tarihli bir tamir kitabesi vardır.

Daha önce 958 (1551) yılında Mimar Sinan'ın İstanbul'da **Silivrikapı**'da yaptığı **Hadım İbrahim Paşa**'nın kare planlı, istiridye biçiminde yivlenmiş tromplarla tek kubbeli **camii**, yanlara ve girişe doğru derin dikdörtgen nişlerle genişletilmiştir. Nişleri ayıran duvar payelerinin meydana getirdiği dayanaklarla, bu cami sekiz dayanaklı camilerin de öncüsü olmaktadır. Dıştan sade kübik blok halinde yükselen duvarlar kesme taş, tuğla sıraları ile

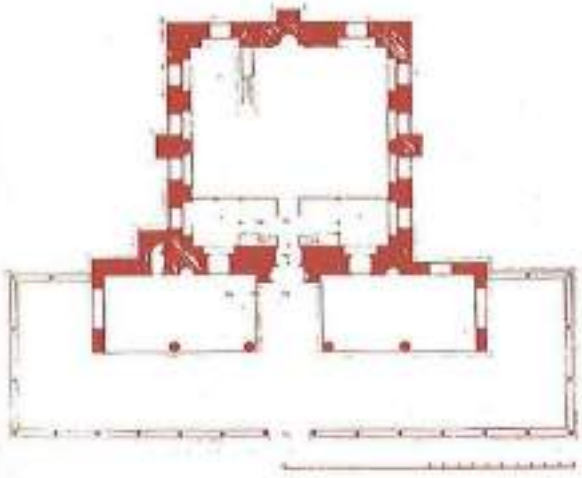

Tekirdağ Rüstem Paşa Camii

Tekirdağ Rüstem Paşa Camii son cemaat yeri

değişik örgülüdür. Kapı ve pencere söveleri mermerdir. Mermer sütunlar üzerine beş kubbeli son cemaat yerinde ortadaki giriş kubbesi, daha yüksek ve yivli olarak belirtilmiştir. İki taraftan hafifçe taşan son cemaat revakının batı köşesinde minare, doğu köşe-

Tekirdağ Rüstem Paşa Camii plânı (Sözen)

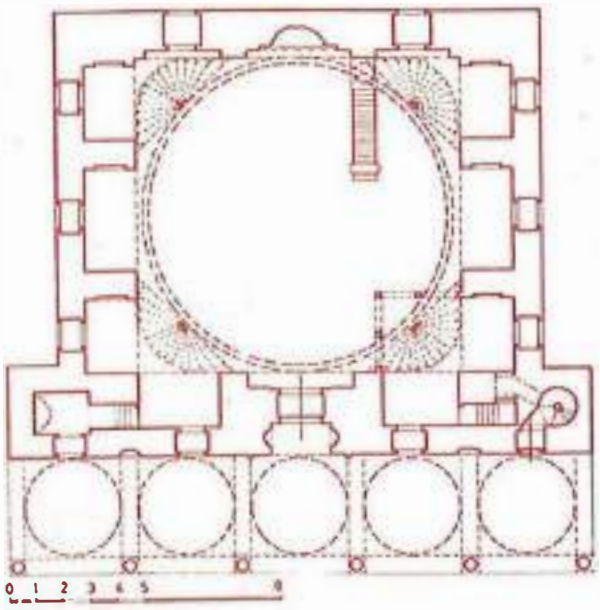
Tekirdağ Rüstem Paşa Camii şadırvanı

İstanbul Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa Camii

İstanbul Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa Camii, kubbeye geçiş

İstanbul Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa Camii plânı

sinde küçük bir mekân yer almıştır. Dış pencere alınlıklarında ve mihrap üzerinde çini kaplamalar, kapı kanatlarında geometrik geçmelerle fildişi, sedef kakmalar aynı tarihtendir. Bitki ve geometrik örnekleri ile şebekeli minber ve sade mihrap mermerdendir. Kuzey batı köşede sütunlar üzerine Bursa kemerli müezzin mahfili de mermerdendir. Duvarlarda rumîli kıvrıkdallı kalemişleri devrindendir.

Geniş bir dış avlu içindeki külliye binalarından, mermer ve üstü açık **İbrahim Paşa Türbesi**, caminin solundaki hamamın bazı kısımları, sivri kemerli çeşme kalmış, minare ve şadırvan tamir görmüştür.

Mimar Sinan, Kanunî Sultan Süleyman zamanında asıl sekiz dayanaklı kubbe denemesini Sadrazam Rüstem Paşa için yaptığı camide gerçekleştirmiştir. Çarşı ve bodrum tonozları üzerinde altı metre yükseklikte, Haliç'e hâkim durumdaki cami, çarşı kalabalığından kurtarılmış sakin bir ibadet yeridir. Doğu ve batıda iki merdivenle çıkılan Rüstem Paşa Camii avlusuz olup, saçakvarî geniş bir

İstanbul Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa Camii son cemaat yeri

Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa Camii mihrabı

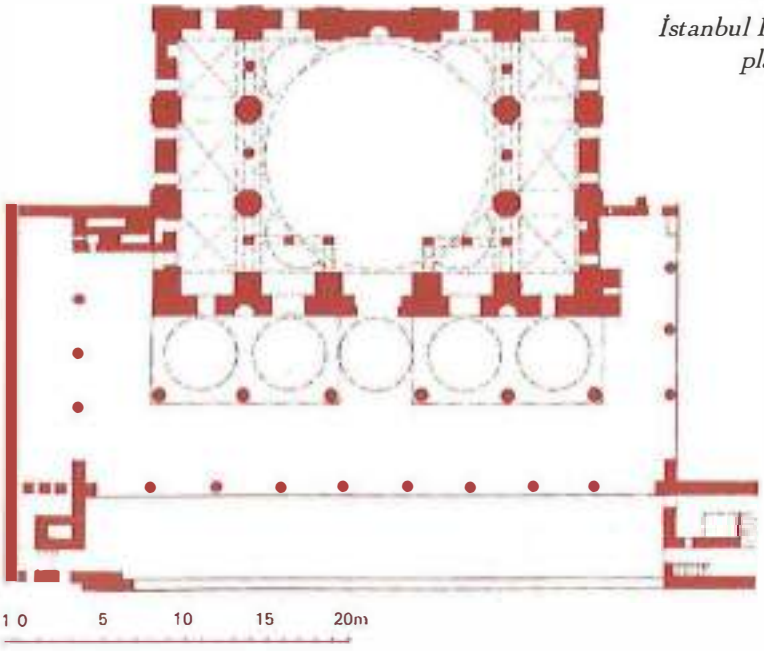
Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa Camii minberi

İstanbul Rüstem Paşa Camii

İstanbul Rüstem Paşa Camii son cemaat yeri

İstanbul Rüstem Paşa Camii plânı (Sözen)

sundurma yan cephelerin yarısına kadar camii kavrar. Buradan beş kubbeli son cemaat yerine geçilir. Yatık dikdörtgen planlı camide 15 m. çapındaki kubbe, iki yanda sekizgen biçiminde ikişer büyük paye, giriş ve mihrap duvarında ikişer duvar payesi olarak sekiz dayanak üzerine kemerlerin meydana getirdiği sekizgen kaideye oturmaktadır. Köşelerde birer çeyrek kubbe (eksedra), orta mekâna kubbenin yuvarlağına uygun bir görünüş sağlar. Yanlara doğru mekânı genişleten üçer çapraz tonoz da kubbeyi desteklemektedir.

Dıştan yan neflerin küçük tonozları çok alçakta kaldığından kubbe, çok yüksek bir kasnakla başlı başına yükselerek çevreye ve diğer çok kubbeli yapılara hâkim olmuş, kasnak etrafındaki sekiz payanda kemeri ile desteklenmiştir. Yalnız kasnak silmesinden yukarı taşan yuvarlak kemerli pencereler klasik Türk mimarîsine yabancı, Bizans havasında ve Barok bir etki yapmaktadır.

Dıştan sade ve süslemesiz görünen caminin asıl zenginliği son cemaat yerinden başlayarak iç mekânda artan çini süslemelerde kendini belli eder. Bu ölçüde ve zenginlikte çini süsleme Türk mimarîsinde yalnız bu camide görülür. Örtü sistemine kadar bütün duvarları, mihrap, mahfiller, payeler, kemer dolguları ve kubbe geçişlerini kaplayan çiniler, mimarî değerleri değiştirip gölgelemeden sadece sihirli, mistik bir atmosfer yaratmaktadır. Zengin örnekler arasında en çok kullanılan lâlede 41 çeşit değişik motif sayılabilmiştir.

Bol ve âhenkli bir ışıkla aydınlanan cami içinde mahfiller üçer bölümlü yan neflere alınmış olup yanlardaki ikişer paye, duvar payeleri ile aralarına ve ortalarına birer ince sütun alarak ikişer sivri kemerle mahfilleri desteklemektedir.

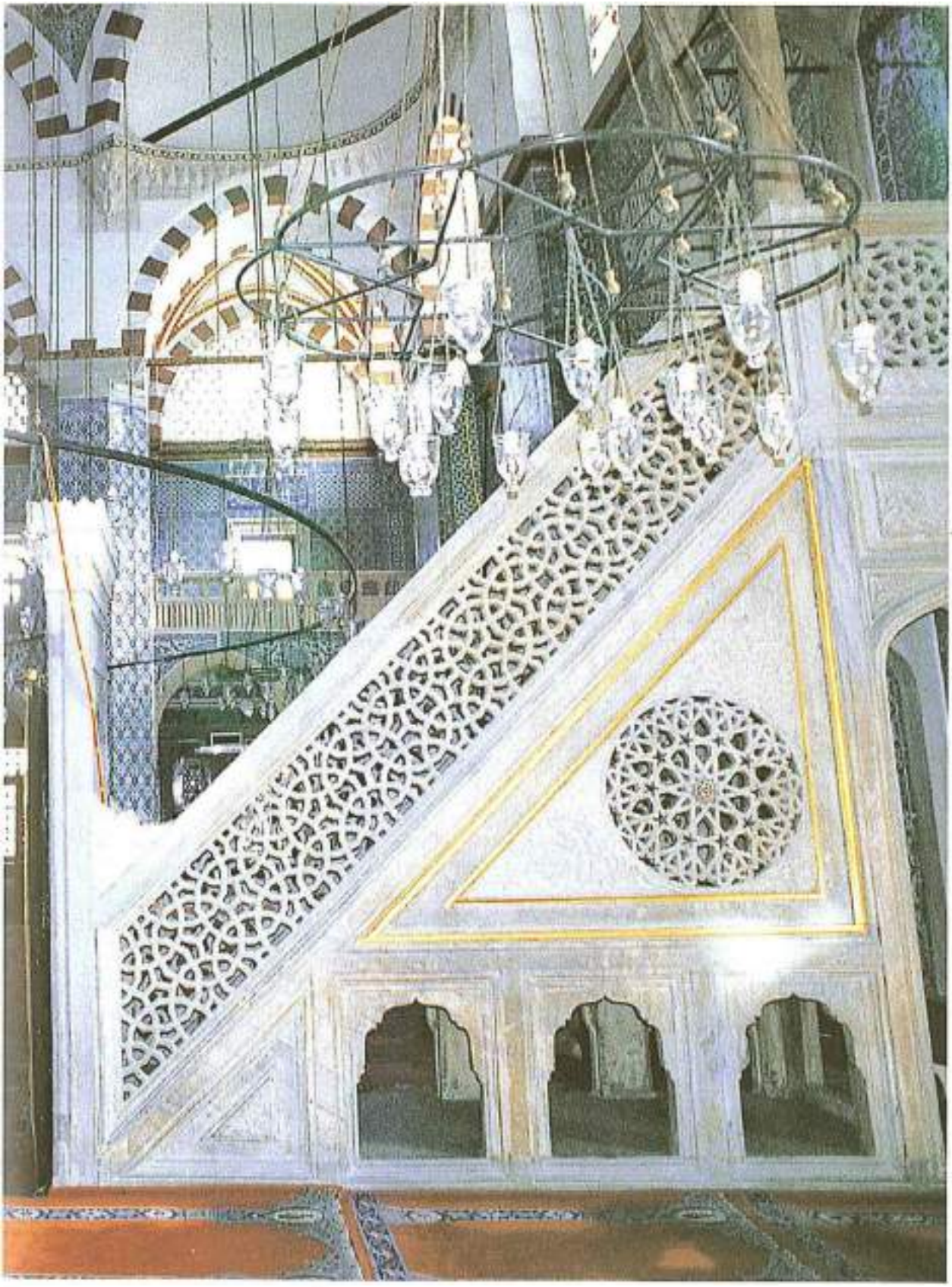
Caminin kitabesi yoktur, yalnız 1561 yıllarında tamamlanmış olması gerekiyor, aynı

İstanbul Rüstem Paşa Cami'i son cemaat yeri

İstanbul Rüstem Paşa Camii mihrabında çini kaplamalar

İstanbul Rüstem Paşa Camii minber detayı

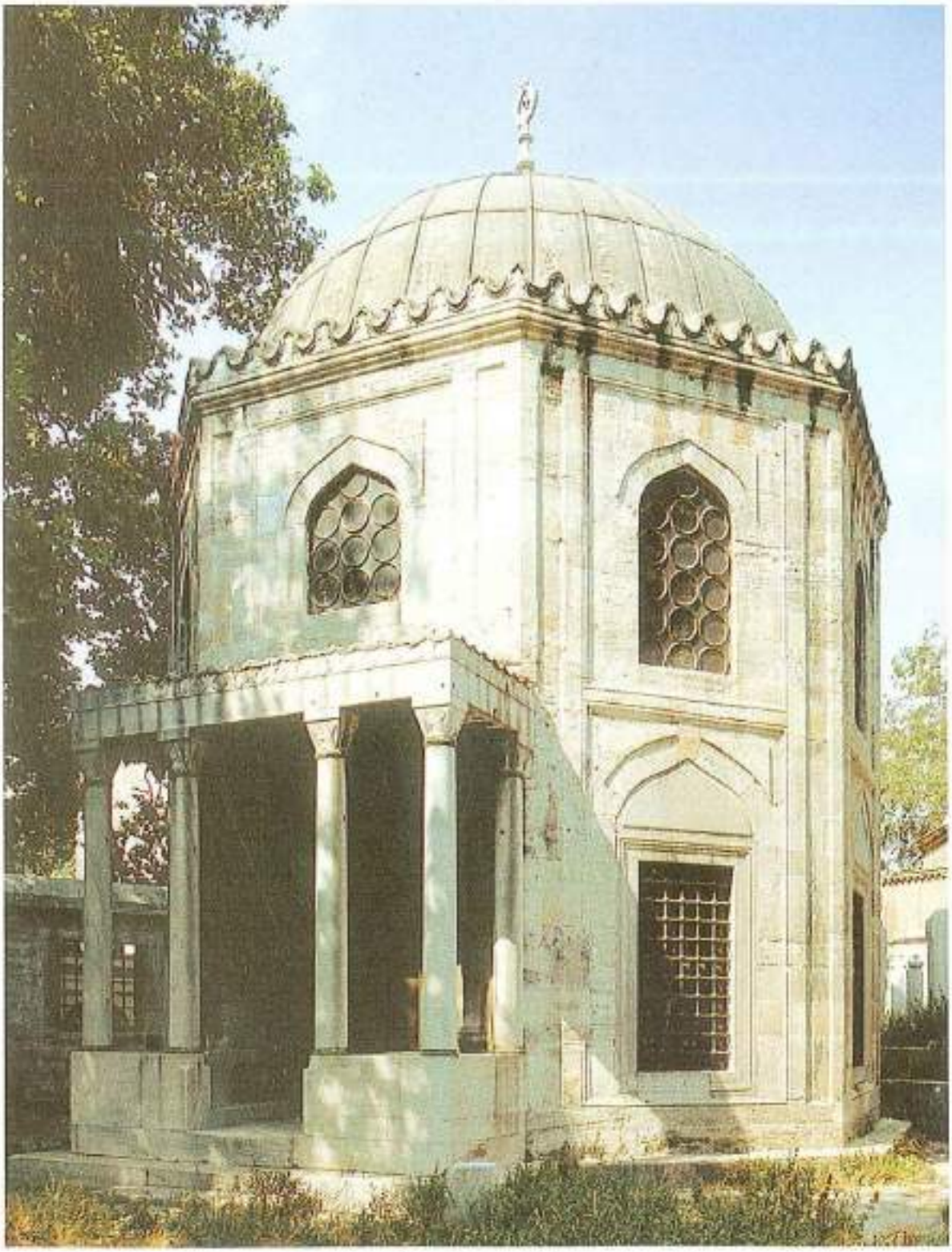
İstanbul Rüstem Paşa Camii iç kubbe

İstanbul Rüstem Paşa Camii iç görünüş

İstanbul Rüstem Paşa Camii çini kaplamalı sekizgen paye

İstanbul Rüstem Paşa Türbesi

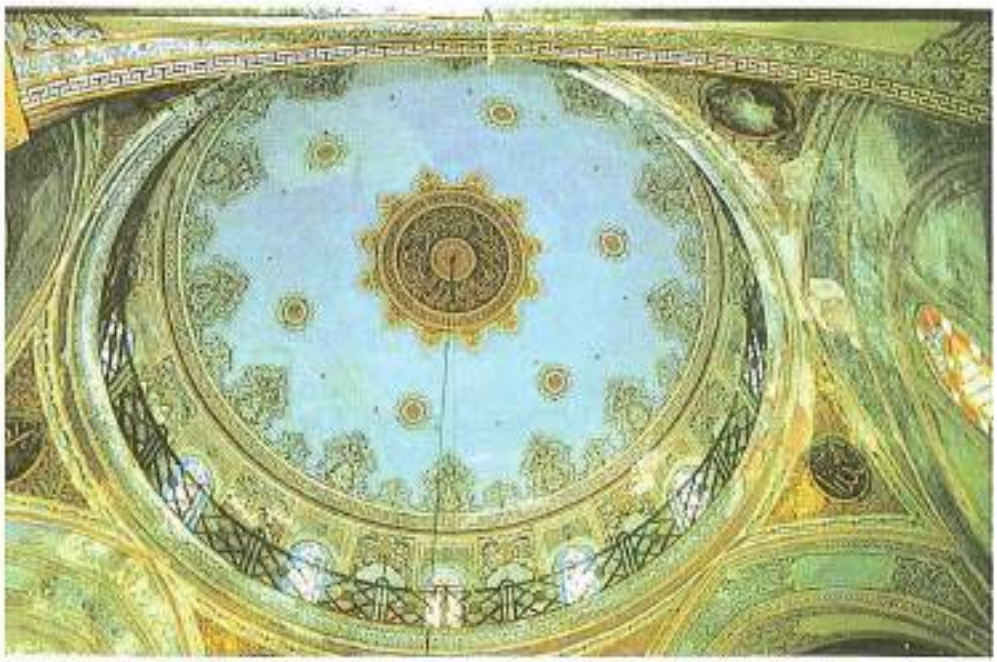

İstanbul Beşiktaş Sinan Paşa Camii

tarihli vakfiyesi vardır. Rüstem Paşa 9 Temmuz 1561'de ölmüştür. Onun için Mimar Sinan, Şehzade Camii haziresinde önü revaklı sade sekizgen bir türbe yapmış, fakat içini devrinin en seçme çinileri ile kaplatmıştır. Gerek cami, gerek türbedeki çinilerin bu ölçüde ve zenginlikte bir benzeri yoktur.

Kaptanıderya Sinan Paşa için İstanbul'da Beşiktaş'ta 1555'de yaptığı camide, Mimar Sinan, Edirne Üçşerefeli Cami planını küçük ölçüde ele almış, aynı zamanda kesmetaş ve tuğla sıralarından değişik duvar örgüsünü de denemiştir. Burada Üçşerefeli Cami'nin ağır fakat unutulmaz mimarîsi, değişik nispetler ve inceltilmiş payelerle iyice hafiflemiş, ferah bir mekân etkisi sağlanmıştır. Çok yüklü, zevksiz kalemişi süslemeler sonradandır. Oldukça geniş, şadırvanlı avlu, revaklar yerine üç taraftan medrese odaları ile çevrilerek eski bir gelenek yeniden değerlendirilmiştir. Sinan Paşa'nın cami tamamlanmadan önce ölmesi ile fazla titizlik gösterilmeden çalışmaların aceleye geldiği anlaşılmaktadır.

Mimar Sinan, Topkapı'da Kara Ahmet Paşa için aynı tarihlerde başladığı camide Üçşerefeli Cami'nin altı dayanaklı plan şemasını

İstanbul Beşiktaş Sinan Paşa Camii iç kubbe detay

İstanbul Beşiktaş Sinan Paşa Camii iç görünüş

İstanbul Topkapı Kara Ahmet Paşa Camii avlu revakları

İstanbul Topkapı Kara Ahmet Paşa Camii

geliştirerek kemerler altıgenini, duvarlardan ayrılmış altı devşirme porfir sütun üzerine yerleştirerek arkaik görünüşü değiştirmiştir. Böylece yatık dikdörtgen planda, altı sütuna altıgen olarak kemerlerle oturan kubbe, dört çeyrek kubbe (eksedra) ile yanlara açılarak dar ve uzun tonozlarla duvara bağlanmaktadır. Cami sınırından taşan yedi gözlü son cemaât revakı yanlarda ayna tonoz, ortada beş kubbe ile örtülü olup revaklı şadırvan avlusu ile çevrilidir. Kapı kırmızı-beyaz geçmeli mermerdendir. Mihrap duvarında alt pencerelerin alınlıkları ve dolap alınlıkları çini süslemelidir. Mihrap, minber sade mermerden, müezzin mahfili tavanı kalem işleri ile süslüdür.

Medrese, tuğla-taş örgülü duvarları ile avlu revakını kısmen yatık U biçiminde sarmakta, kuzey tarafta dışarı taşan tromp kubbeli dershane; dar bir aralıkla odalardan ayrılmaktadır. Avlunun kuzey revakları ayna tonozlu, dershane önündeki ise yatık oval biçiminde dilimli kubbedir. Kara Ahmet Paşa, Şehzade Mustafa'nın Ereğli'de öldürülmesinden sonra çekilmek zorunda kalan Rüstem Paşa'nın yerine sadrazam olmuştu. 1555'de ortalık yatıştıktan sonra Divan'a girer girmez boğdurulmuştur. Bu yüzüden 1554'de başlanan Kara Ahmet Paşa camii ve külliyesi ancak 1558'de tamamlanmış, XVII. ve XIX.

yüzyıllar sonunda iki defa tamir görmüştür. Külliye binalarından çatı örtülü ve dikdörtgen biçiminde sıbyan mektebi yanında Kara Ahmet Paşa'nın çift kubbeli altıgen türbesi vardır. Hazirede Yavuz Sultan Selim'in kızı Fatma Sultan'ın mezarı vardır.

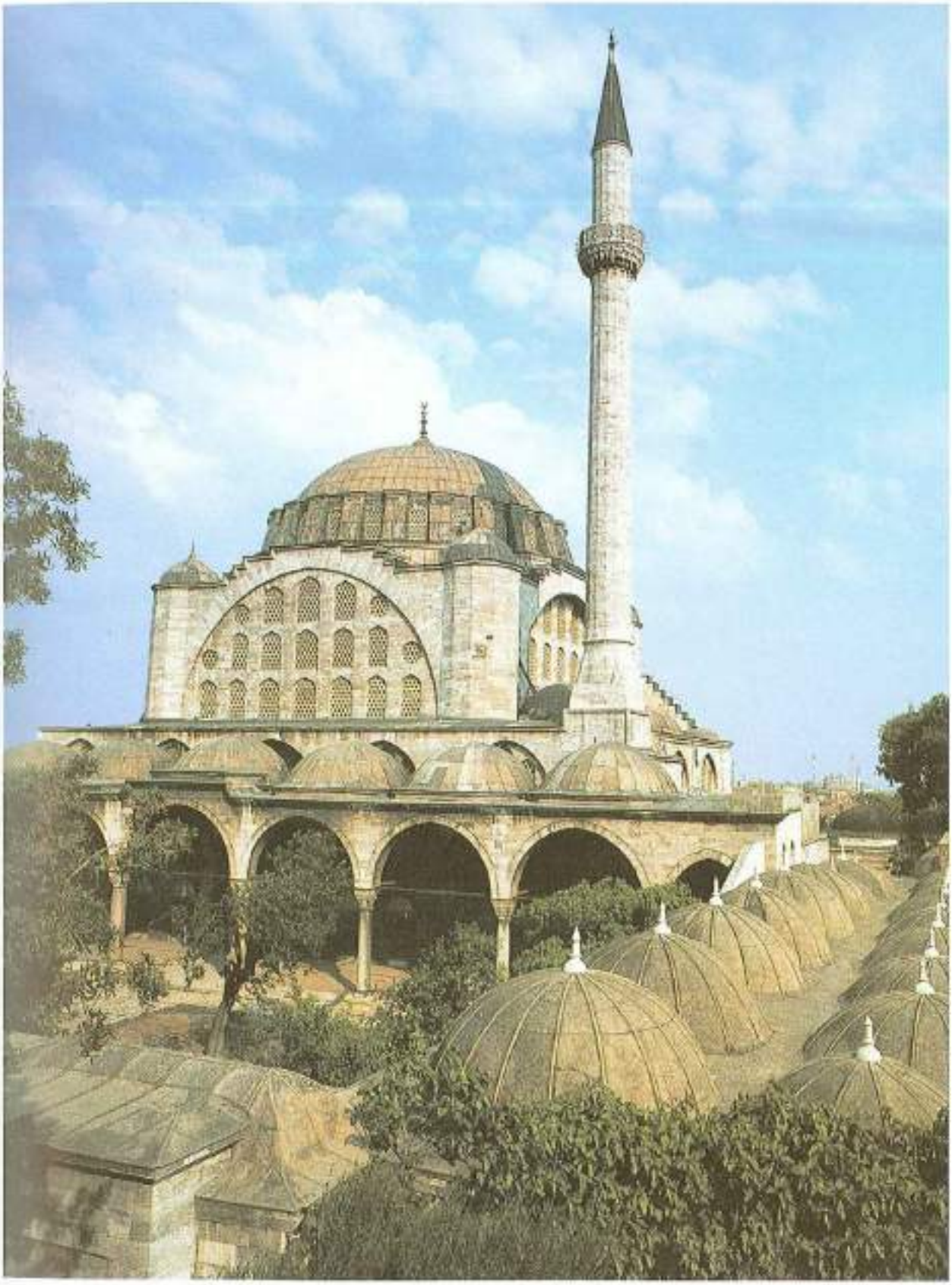
Topkapı ve Silivrikapı'daki camilerinden sonra Mimar Sinan, Edirnekapı'da da, tepe üzerinde, Kanunî Sultan Süleyman'ın Haseki Hürrem'den doğan kızı ve Rüstem Paşa'nın hanımı Mihrimah Sultan'ın 1558'de ölümünden sonra, onun hatırasına diğer bir cami ve külliye yapmıştır. Sinan bu camide yeni bir araştırma ile dört paye üzerine oturan 19 m. çapında ve 27 m. yükseklikteki büyük kubbeyi, yanlara doğru kemerlerle açılan, yarı yükseklikte üçer küçük kubbe ile genişletmektedir. Yan mahfiller altışar sütunlu sivri kemer-

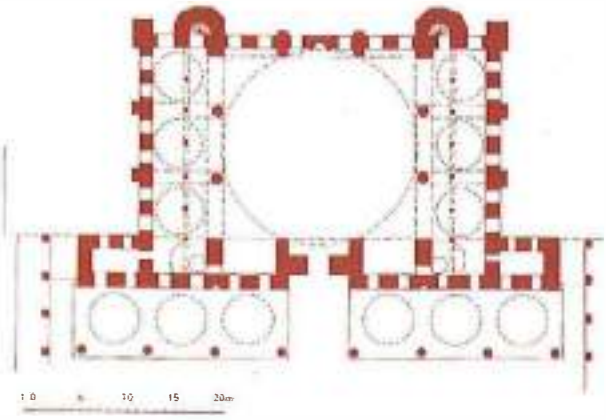
İstanbul Topkapı Kara Ahmet Paşa Camii plânı

İstanbul Topkapı Kara Ahmet Paşa Cami'i portal cephesi son cemaat yeri

İstanbul Edirnekapı Mihrimah Camii

İstanbul Edirnekapı Mihrimah Camii plânı

İstanbul Edirnekapı Mihrimah Camii minberi

ler üzerindedir. Burada orta kubbe yalnız başına yükselerek, takviye kuleleri arasında üç sıra pencerelerle açılmış dört ince kalkan duvarı ve dört pandantif kalmıştır. Yedi kubbeli son cemaat revakı çok alçak tutulduğundan Mihrimah Sultan'ın bu tek minareli ikinci camii adetâ tepede bir anıt gibi her tarafa hakimdir. Mekân etkisi, plânı ve dış mimarîsi bakımından, her yanından deha fışkıran, yeniliklerle dolu bu cami, Sinan'ın araştırmalarında sadece bir adım olmuştur.

Mihrap beyaz mermerden altın yaldızlı, mukarnas yaşmaklı ve kitabelidir. Minber, geometrik geçme, rumî ve palmet süslemeleri ile şebekelidir. Kalemişleri ve hünkâr mahfili sonradandır. Onaltı sütunlu, konik çatılı şadırvan da sonradandır. Avluya dört kapıdan girilir. Burada da revaklı medrese odaları yatık U biçiminde camii çevirerek avlunun yerini almıştır. Güneybatısındaki sıbyan mektebi biri kubbeli, diğeri ayna tonozlu iki mekân (oda) halindedir. Mermer söveli ve cevizden geometrik geçmeli kapı ile birbirine geçilir.

Yanlarda tonoz, ortada kubbe örtülü türbe mektebe bitişik olup, örtüleri çökmüş, lâhitleri parçalanmıştır, Ahmet Paşa'ya aittir. Hamam da kötü bir tamir geçirmiştir. Çeşme 1132 (1719) tarihli geç bir ilâvedir. Caminin bir tarih kitabesi yoktur. 973 (1565) tarihli bir vesikada bu külliyeye bir hamam yaptırılması gerektiği hususundaki bir hüküm, bu tarihten önce yapıldığını gösterir. Vakfiyesi 978 (1570-71) tarihlidir.

İstanbul'da Fındıklı'da Mimar Sinan'ın Molla Çelebi diye tanınan Kazasker Mehmet Efendi için yaptığı cami, tamir görmüş olup, ferah bir bir mekânla altı dayanaklı gruba girmektedir. Girişte iki sekizgen ayak serbest, diğerleri duvara bağlıdır. Kemerler altıgeni köşelere birer eksedra ile bağlanmıştır. Yarım kubbe örtülü mihrap bölümü 6 metre kadar dışarı taşmaktadır. Beş kubbeli son cemaât revakı da iki taraftan hafifçe dışarı taş-

İstanbul Edirnekapı Mihrimah Camii mihrabı

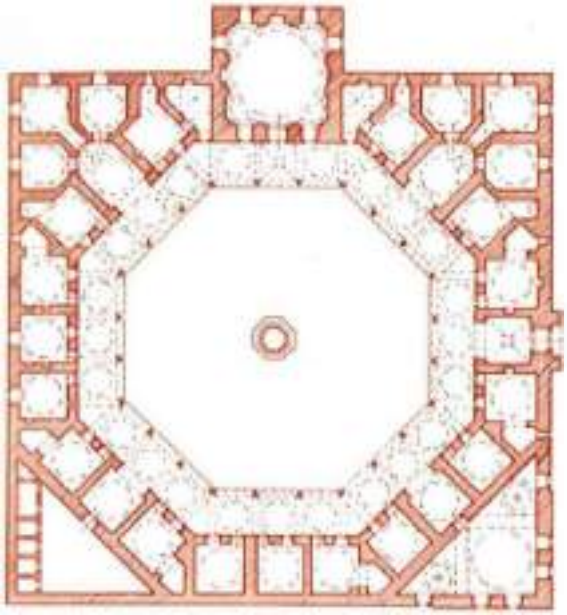
İstanbul Edirnekapı Mihrimah Camii şadırvanı

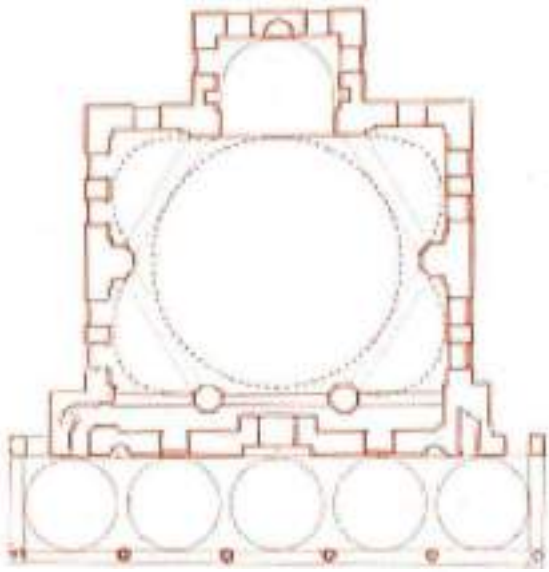
İstanbul Edirnekapı Mihrimah Camii iç görünüş

mış olup ince endamlı minare, bunun batı köşesinden yükselmektedir. Bugün önünden yol geçmektedir, avlusu kaldırılmış, kitabesine göre 1561 tarihli **hamamı** da yıktırılmıştır. Caminin hamamla aynı tarihlerde yaptırılmış olması gerekir. Buna bağlı olarak 1787'de Koca Yusuf Paşa tarafından yaptırılan, iki yanda sebilleri ile bir çeşme, Barok tarzında yarım daire, güzel bir cephe meydana getiriyordu. Bu da 1958'de yol genişletilirken karşı tarafa alınmıştır.

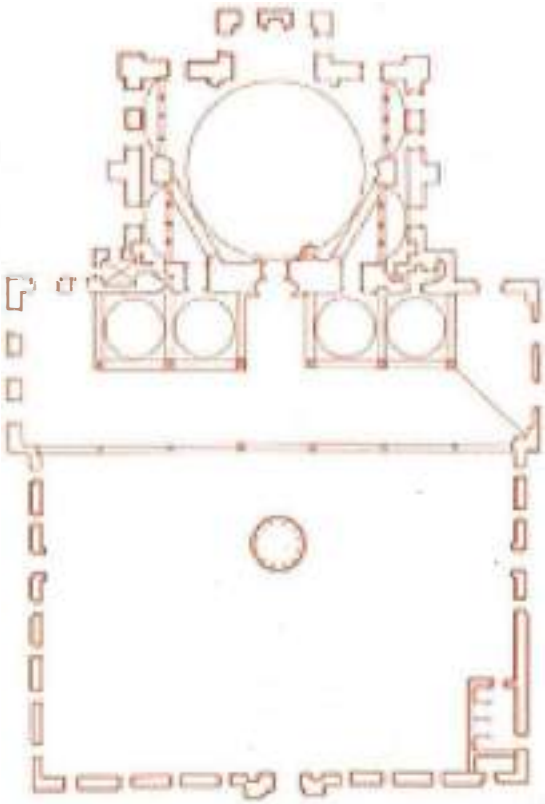
Fındıklı Camii ile yakın tarihlerde Mimar Sinan **Babaeski**'de 1561-1564 yılları arasında Sadrazam Cedid veya **Semiz Ali Paşa** için **cami, medrese, hamam, kervansaray** ve dükkânlardan ibaret bir külliye yapmıştır. Bu camii de duvara gömülü payelerle altı dayanaklı olup, kemerler altıgeni köşelere eksedralarla bağlanarak, kubbe yanlara doğru genişletilmiştir. Yarım kubbeli mihrap bölümü dışarı taşmaktadır. İki tarafta altışar sütun üzerine

İstanbul Rüstem Paşa Medresesi plânı

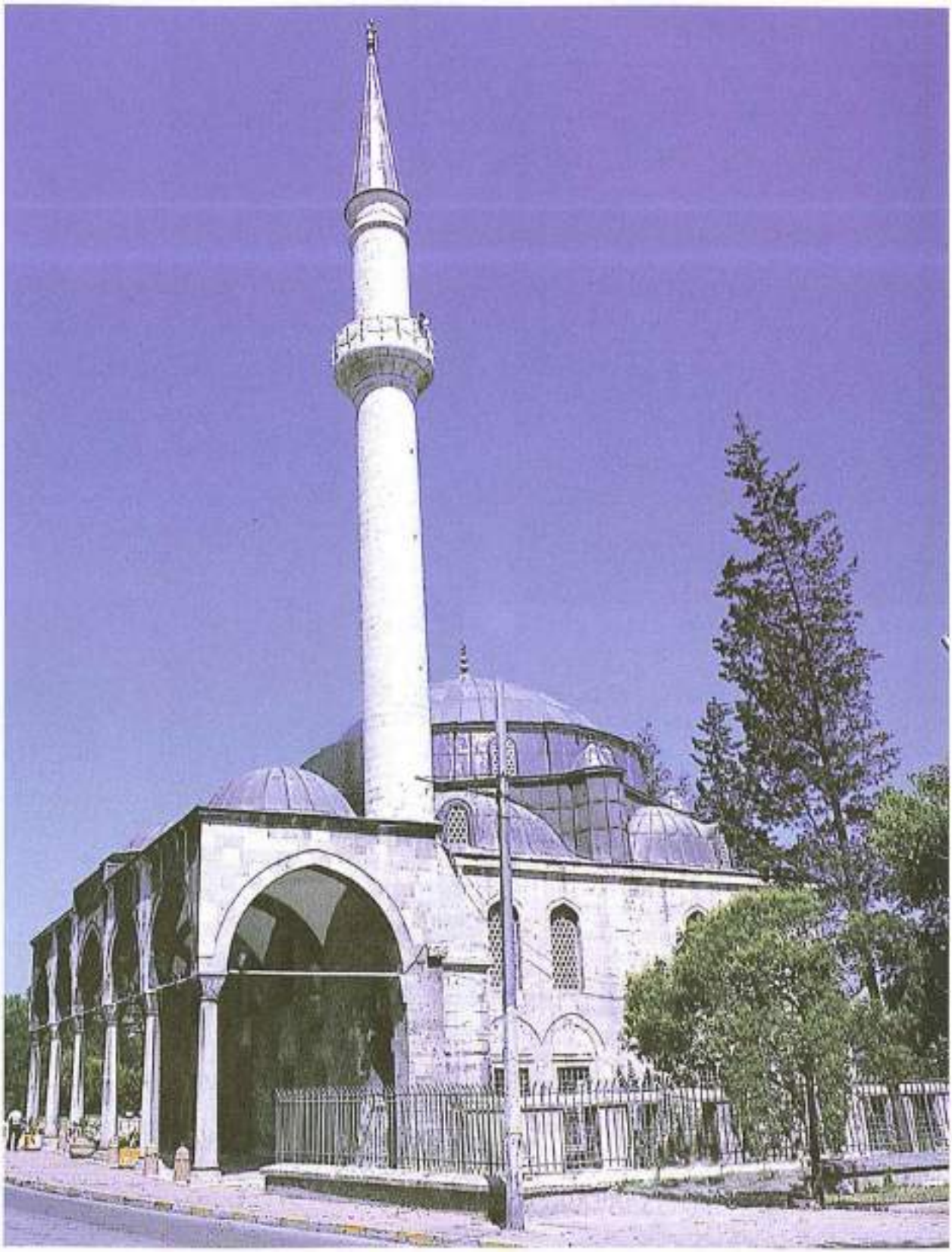
İstanbul Fındıklı Molla Çelebi Camii plânı (Sözen)

Babaeski SemizAli Paşa Camii plânı (Sözen)

İstanbul Fındıklı Molla Çelebi Camii son cemaat yeri

İstanbul Fındıklı Molla Çelebi Camii

İstanbul Fındıklı Molla Çelebi Camii iç görünüş

Babaeski Semiz Ali Paşa Camii

oturan yan mahfiller yer almıştır. 14 metre çapındaki kubbe, dışta yanlardan ve iki köşeden duvar payeleri ile desteklenmiş, ağırlık kulelerinde Sinan tekrar silindirik şekle dönmüştür. Ortada çapraz tonoz, yanlarda ikişer kubbe ile altı sütunlu beş gözlü son cemaât revakı hafifçe yanlara taşmış, minare batı ve güney cepheleri süslemeli çok yüksek bir kaide üzerine batı köşesine yerleştirilmiştir. Önünde düz çatılı ikinci bir revakla üç kapıdan girilen geniş bir avlusu vardır. Caminin içi tamamen beyaz badanalanmış, kemerlere ve pencereler üzerine kalemişi uydurma süslemeler ve perde şekilleri yapılmıştır. Girişte batı taraftaki müezzin mahfili yükseltilmiş kemerler üzerine güzel bir mermer işçiliği gösteriyor. Geomet-

Babaeski Semiz Ali Paşa Camii sâkıflı son cemaat yeri

Babaeski Semiz Ali Paşa Camii portali

Babaeski Semiz Ali Paşa Camii mihrabı

İstanbul Büyükçekmece Sokullu Mescidi

İstanbul Büyükçekmece Sokullu Mescidi

rik şebekelerle çok kaliteli mermer minberin ince işçiliği çiğ renklerle boyanarak gölgelenmiştir. Mihrabı da mermerdendir.

Mimar Sinan, Kanunî Sultan Süleyman için **Büyükçekmece**'de 1563'den sonra ele alıp onun ölümünden sonra tamamladığı bir **külliye** yapmıştır. Mescit, çeşme, **köprü** ve kervansaraydan ibaret toplulukta tuğla taş örgülü duvarlar üzerine mescit, çift revaklı son cemaât yeri ile kare plânlı bir yapıdır ve birçok tamirle bozulmuştur. Avlu sonundaki sekizgen minare soğan biçiminde dilimli külâhı ile Mimar Sinan'ın, İstanbul Yenibahçe'deki mescidinin ayakta kalan minaresi gibi çok değişik bir görünüştedir. Her kenarı şişkin kaş kemerli uzun gözlerle dışarı açılan minarenin alt yarısı geometrik örnekli şebekelerle süslenmiştir. Aynı zamanda minber olarak kullanılacak şekline bakılırsa, burada cuma namazlarının da kılındığı anlaşılır. Üç dilimli yonca biçiminde ayna taşı ile çeşme külliyenin sonundadır.

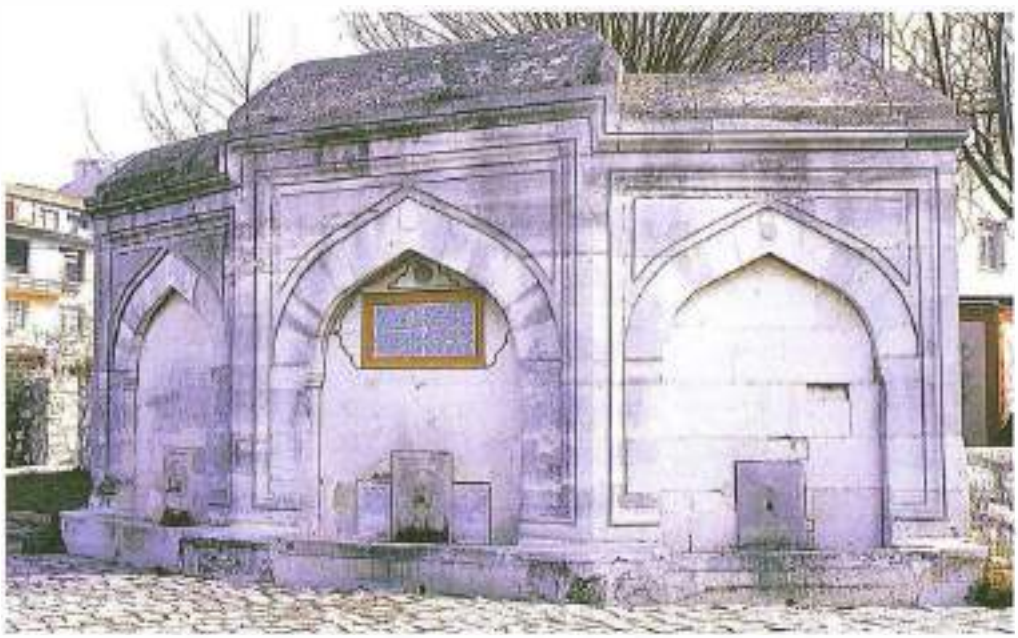

İstanbul Büyükçekmece Kanuni Sultan Süleyman Köprüsü

Külliyenin en önemli yapısı olan **Büyükçekmece Köprüsü**, gölle denizi ayıran boğaz üzerinde, ilk ikisi yedişer, üçüncüsü beş, dördüncüsü dokuz gözden ibaret sivri kemerli, uzunluğu 635.57 metreye varan çok geniş ve güzel dört köprüden meydana gelmiştir. Yer yer süslemeleri olan köprülerden birincisinde karşılıklı iki köşk, dördüncüsünde ise karşılıklı iki kitabe göze çarpar. Buna göre köprünün inşası, Kanunî Sultan Süleyman'ın son yıllarında başlamış, Sultan II. Selim'in ilk yılında, 1567'de bitirilmiş olmalıdır. Çünkü Derviş Mehmet imzalı kitabede, her ikisinin

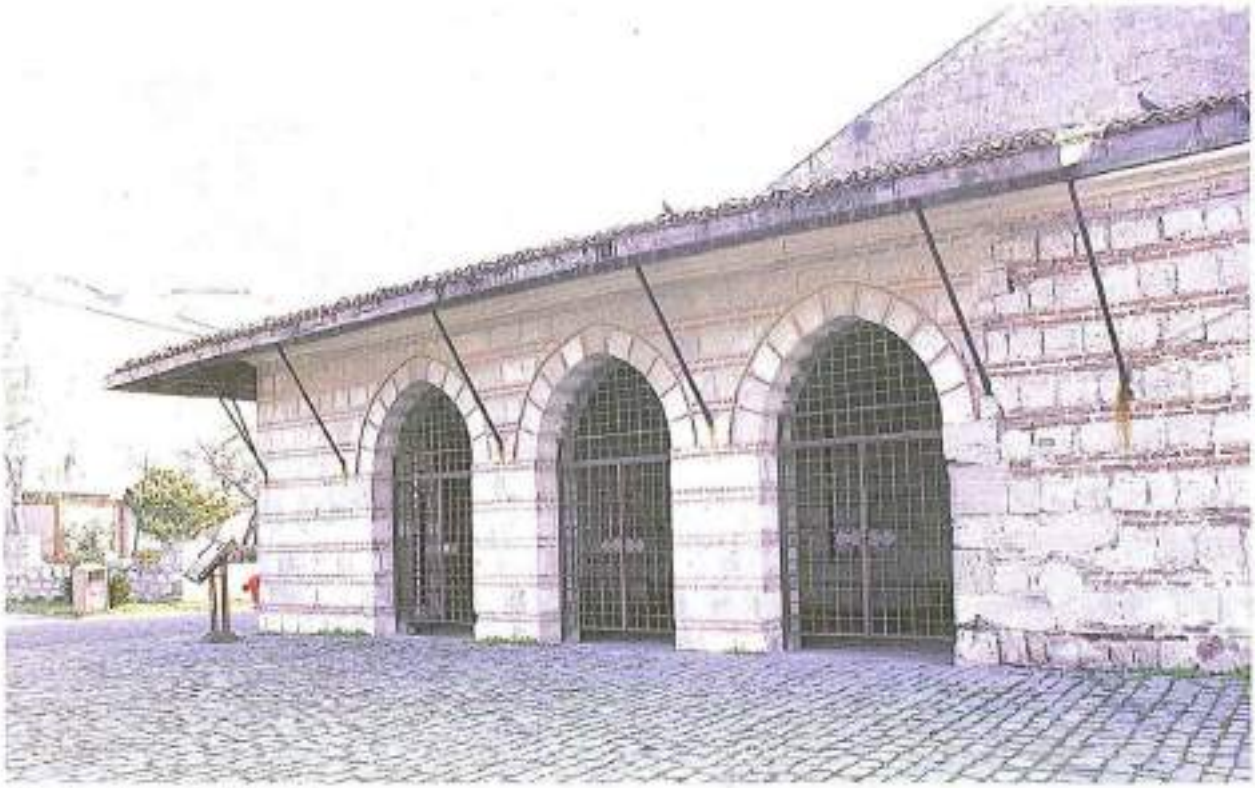
Köprü Kitabesi

Büyükçekmece Kanuni Sultan Süleyman Çeşmesi

Büyükçekmece Sokullu Kervansarayı

Büyükçekmece Sokullu Kervansarayı

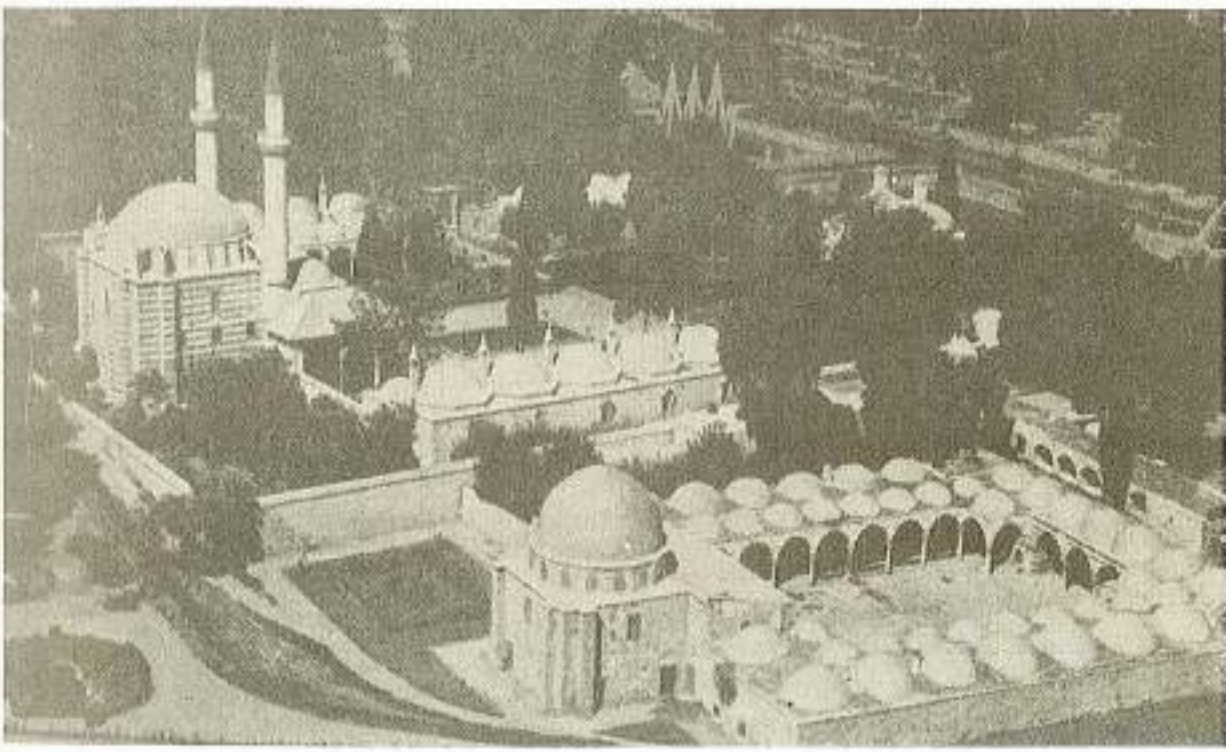
adı ile "Amel e Yusuf bin Abdullah" olarak herhalde Mimar Sinan'ın kontrolu altında çalışan bir ustanın da adı geçmektedir.

İstanbul'dan Rumeli'ye ilk konak yeri olan Büyükçekmece'de 859 (1455)'da Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı kervansaray yok olmuştur. Kitabesi olmayan bugünkü kervansaray, Sokullu Mehmet Paşa Mescidi yanında üç sivri kemerli niş halindeki çeşmenin orta nişindeki dört satırlık sülüs kitabeye göre, köprü ve çeşmenin Zigetvar seferine çıkarken 974 (1566) tarihinde Kanunî Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a yaptırıldığı anlaşılır. Kervansaray 48×22.30 m. ölçüsünde Kurşunlu Han adı ile tanınan yapıdır. Ortada bir sıra ağaç direk üzerine dik meyilli kurşunlu çatı ile örtülü iken, 1965-66 Vakıflar tamirinde betonarme yapılmıştır. Duvarların kesmetaş tuğla örgüsü aslı gibidir. Çardak Yakup Bey Kervansarayı (XV. yüzyıl), Vezirhan Kervansarayı (XVII. yüzyıl), Edirne Ekmekçioğlu Ahmet Paşa Kervansarayı (1609) arasında XVI. yüzyılın klâsik örneği olarak yerini alır.

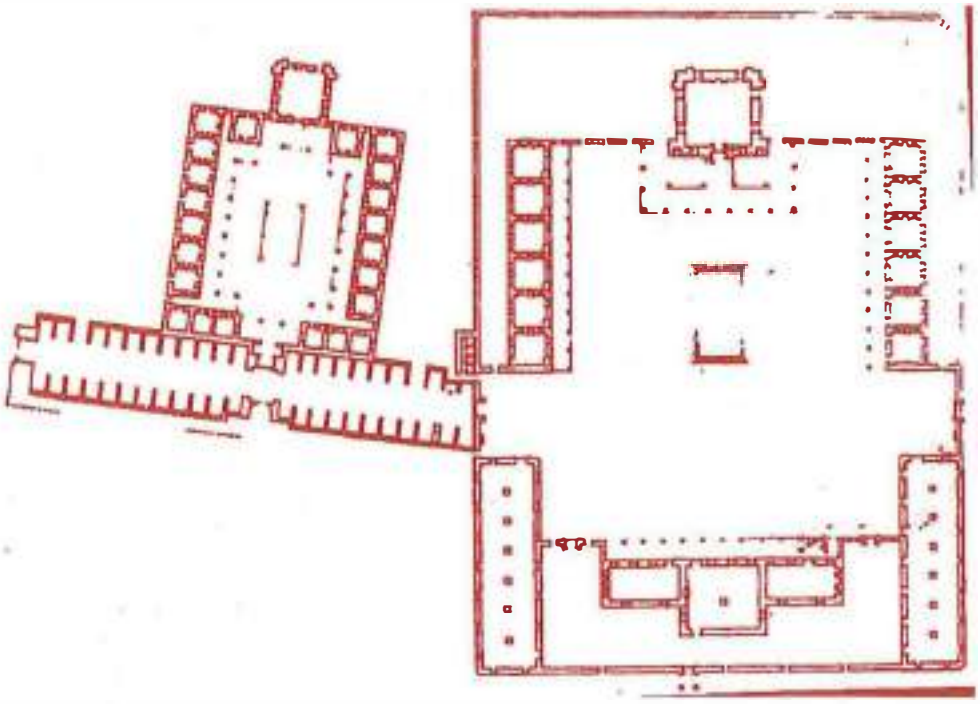
Kanunî Sultan Süleyman tarafından Şam'da hacıların faydalanması için yaptırılıp, onun ölümünden sonra genişletilen diğer önemli bir külliye, yine Mimar Sinan'ın eseri olmuştur. Süleymaniye Tekkesi adı ile tanınan bu külliye Berrada nehri kıyısında güç

Şam Süleymaniye Camii

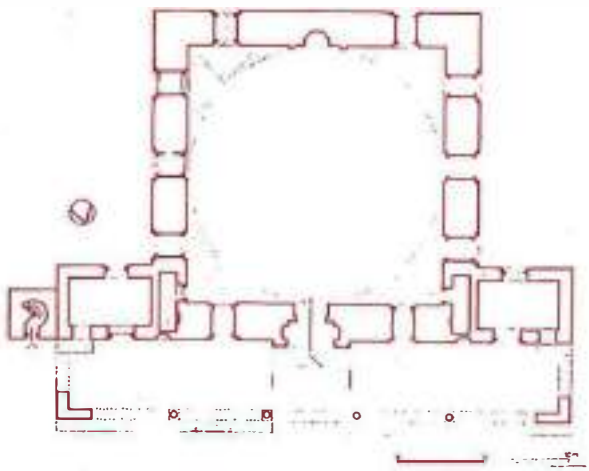
Şam Süleymaniye Külliyesi

Şam Süleymaniye Külliyesi plânı (Sözen)

bir arsa üzerinde dâhice bir plânla ele alınmış, çeşitli yapılar arasında ideal bir bağlantı sağlanmıştır. Hacılar için yapılmış etrafı duvarla çevrili bir alan bugün kaldırılmıştır. Hâlen Berrada kıyısındaki cami, imaret, tekke ve çarşıdan ibâret bu topluluk, eski bir köprü ile karşı kıyıya bağlantılıdır. Dört duvar üzerine 10 metre çapında pandantif kubbeli cami iki minarelidir. Duvarlar bazalt ve küfeki taşlarından, siyah beyaz geniş şeritler halinde değişik örgülüdür. Kubbe köşelerden payanda kemerleri ile desteklenmiştir. Sütunlar üzerine üç küçük kubbeli son cemaât yeri, sütunlar ve kemerlerle düz çatı örtülü ikinci bir revakla çevrilidir. Geniş külliyeye hâkim olan cami önünde uzun dikdörtgen havuz, iki yanda kubbeli revaklarla altışar hücre uzanmaktadır. Kesmetaş duvarlar son cemaât revakları ile yandaki hücreleri bağlıyor. Cami arkasında hazire vardır. Nehir kıyısına bakan kuzey tarafta çimenlik ve ağaçlık bir sahayı çevreleyen imâret binaları yer alıyor. Doğu ve batı köşelerde ortadan altı paye ile ikiye bölünmüş ondörden kubbeli aşhanelerle, ortada üç bölümden meydana gelen önü revaklı geniş mutfaklar vardır. Kuzey duvarına dıştan erzak getirmek için kubbeli bir giriş yapılmıştır.

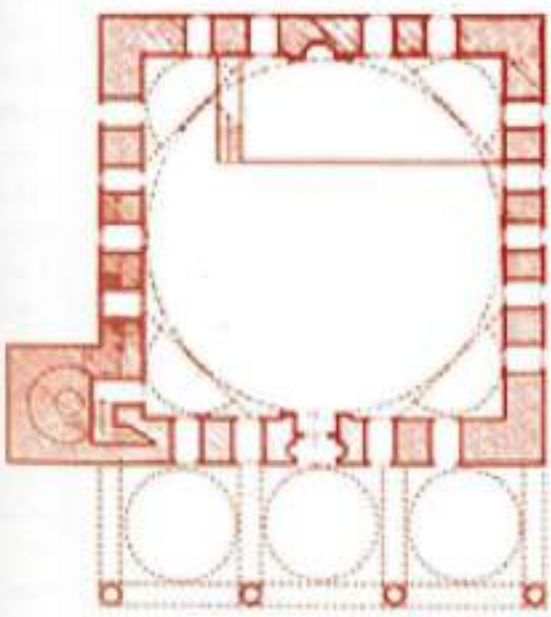
Doğuda ayrı bir blok halinde kalan tekke, havuzlu avlunun revakları arkasında sıralanan hücrelerle güneyde aynı zamanda cami olarak kullanılan bir semahaneden ibarettir. Bunun tam kuzeyinde üç revak kubbesinden

Diyarbakır İskender Paşa Camii plânı (Sözen)

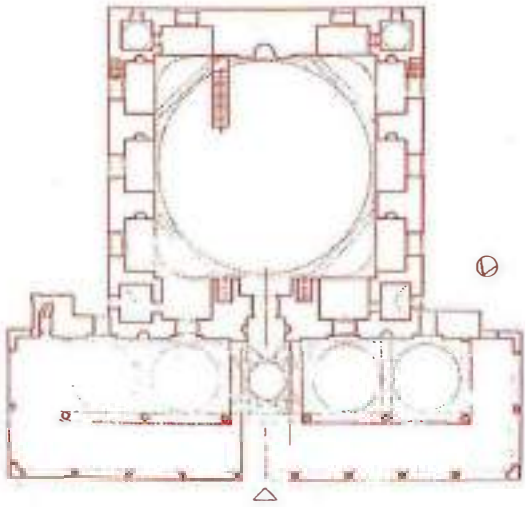

Ankara Cenabî Ahmet Paşa Camii

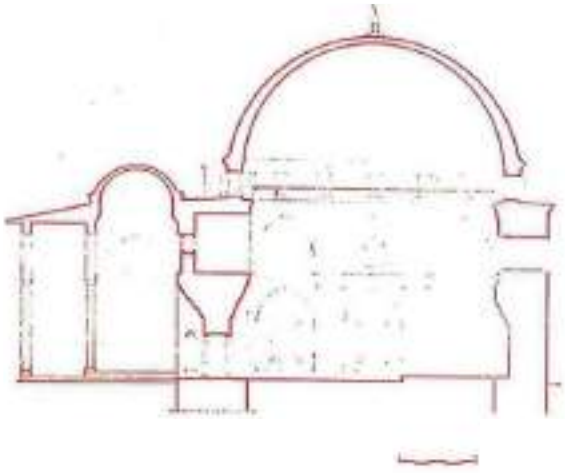

Ankara Cenabî Ahmet Paşa Camii plânı (Öney)

geçilen ve iki kapı arasında uzanan yolun iki tarafında tonoz örtülü dükkânlar sıralanmıştır. Batıdaki kapı imaretin önündeki geniş bahçeye açılmaktadır. Bugün kısmen harap ve bazı değişikliklere uğramış olan külliye, geniş siyah beyaz şeritler halinde değişik örgülü duvarları, kemerleri, çifte minareli camii ve yüzden fazla kubbe ve ocak bacaları ile İstanbul'da gelişen Osmanlı mimarîsine uygun üslûpta çok gösterişli bir topluluk meydana getiriyor. Büyük kapıların süslemeleri yanında avluya bakan pencerelerin alınlıklarını süsleyen, Şam grubu denilen, mavi -beyazlardan sonraki dumanlı renkleri ile Osmanlı çini kaplamaları ayrı bir zenginlik katmaktadır. Sır altına kobalt mavisi, yeşil, firuze ve mor renk tonları ile yapılmış bu çinilerden tarihi bilinen en eski eser, Kudüs'te Kubbet el-Sahra'ya Ka-

Diyarbakır Behram Paşa Camii plânı (Sözen)

Diyarbakır Behram Paşa Camii kesiti (Sözen)

Diyarbakır Behram Paşa Camii son cemaat yeri

Diyarbakır Behram Paşa Camii sakıflı son cemaat yeri

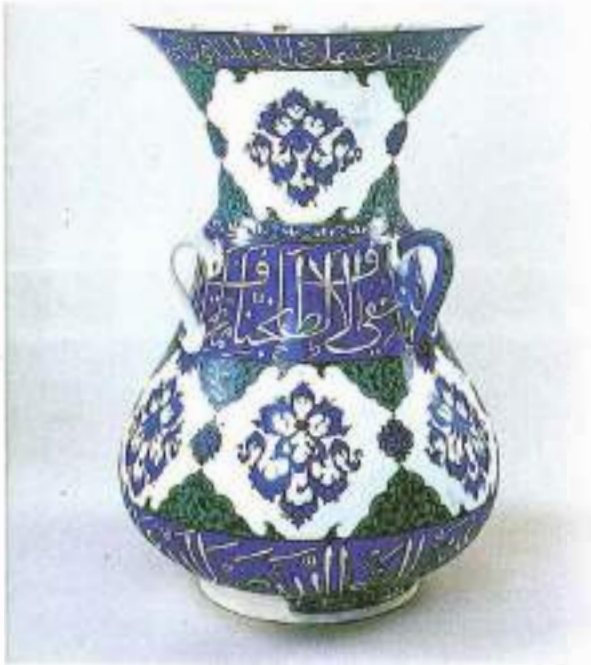
nunî Sultan Süleyman tarafından vakfedilen İznik işi çini kandil 1549 tarihli olup, halen Londra'da Biritish Museum'dadır.

Kanunî devrinin son yıllarında, Mimar Sinan **Diyarbakır**'da İskender Paşa ve Behram Paşa için birer cami yapmıştır.

Bunlardan **İskender Paşa Camii**, tromplar üzerine tek kubbeli kare bir yapı olup, iki yandan dışarı taşan ilgi çekici son cemaât revakının boşta kalan köşeleri, tabhanelerin hatırasını devam ettiren camiye kapalı dikdörtgen birer hücre ile doldurulmuştur. Minaresi doğudaki hücreye bitişiktir. Tuhfe'de adı geçen bu cami, 1565 tarihli vakfiyesine bakılırsa bundan daha önce yapılmış olmalıdır. Aynı tarihlerde Sinan'ın **Ankara**'da **Cenabî Ahmet Paşa** için yaptığı tek kubbeli diğer **camii** daha sade bir mimarî gösteriyor.

Buna karşılık **Diyarbakır Behram Paşa Camii**'nde tromp kubbeli camilerin en dikkate değer örneklerinden biri ile karşılaşıyoruz. Eser süslemeleri, nispetleri, plânı bakımından Anadolu'daki camiler arasında önemli bir yer alır. Ortada yıldız biçiminde geçiş bölgeleri ile giriş kubbesinin yanlarında, ikişer kubbe olarak mermer sütunlar üzerine beş gözlü son cemaât revakı, iki yandan dışarı taşkın olup, üç yandan bunu çevreleyen düz çatılı bir dış revak bunu daha da genişletmektedir. Yıldızlı giriş kubbesinin altında taban döşemesi de renkli taşlarla ortadan gelişen bir yıldızla daire şeması halinde buna uydurulmuştur. Böylece tabandan başlayarak kemerlerde devam eden siyah beyaz renkli taşlar, cepheye çok zengin gösterişli bir ifade kazandırmaktadır. Dış son cemaât revakı ortasında siyah beyaz sıralar halinde değişen iki demet sütun küçük ölçüde ön taraftaki şadırvanda da kullanılmıştır.

Cami içinde mekân dört tarafa doğru derin nişlerle genişletilmiştir. Yanlardaki üçer nişten her birine birer mihrap konulmuştur. Mihrap duvarında iki niş, giriş eyvanının iki tarafında birer niş vardır. Kuzeydeki mahfillerden, doğu, batı mahfillerine geçiş vardır.

Kudüs Kubbet el-Sahra 1549 tarihli İznik işi vakıf çini kandil (Londra, British Museum)

Portal ve mihrapta aynı şekilde mukarnas sıralı nişler vardır, kapısı işlemeli minber mermerdendir. Aynı örnekte çinilerden meydana gelen süslemeler mekânın zenginliğini daha da arttırıp renklendirmektedir. Bunlarda beyaz zemin üzerinde çeşitli mavi tonlar, yer yer kırmızı ile canlandırılmıştır. Başlama tarihi 1564 olan bu cami ancak 1572'de tamamlanmıştır.

Sofya Seyfullah Efendi Camii (Banyabaşı Camii). Tuğla taş örgülü duvarlar üzerine tek kubbeli caminin onaltıgen kasnak üzerine oturan basık kubbesi kasnağın köşelerine konulan çift payanda kemerleri ile takviyelidir. Koyu renkli sütunlar ve stalaktit başlıklar üzerine son cemaat revakları kesme taştandır. Tak kapıdan kemer aynasına boya ile 974 (1566) tarihi yazılıdır.

Diyarbakır'da 1575'e kadar dört yıl valilik yapan **Osman Paşa**'nın 1585'de yaptırılan **türbesi** yalnız Tuhfetül Mimarînde Sinan'ın eseri olarak gösterilmiştir. Fatih Paşa Camii batısındaki türbe kemerli bir kapı ile caminin avlusuna bağlanmaktadır. Renkli taş sıraları ile göz alıcı türbe, sekizgen planı ile klasik Osmanlı türbelerine uygun olup, kuzey tarafında kare biçiminde küçük kubbeli bir giriş mekânı bu kenarla birleştirilmiştir. Burada Mimar Sinan'ın türbe planı bölge özellikleri ile yerli ustalar tarafından uygulanmış olmalıdır.

Ölümünden az önce Kanunî Sultan Süleyman **Kudüs**'te **Kubbet el-Sahra**'nın doğu ve batı portallerinin kapı kanatlarını tunç levhalarla kaplatmıştır. Kendisinin daha önceki Kudüs'ün imarı ile ilgili çalışmaları onun buraya ne kadar önem verdiğini gösterir. İlk olarak **Kudüs surları** ve **kalesini** esaslı şekilde tamir ettirip su yollarını yenilemiş ve birçok çeşmeler yaptırmıştır. **Harem-i Şerif**'te daha 1527'de **Sebil-i Babül Mahkeme**, 1538-39'da **Mehmet Bek mihrabı**, bugünkü **Kubbet el-Nebi'yi** yaptırıp, 1561-62'de **Kubbet el-Silsile'yi** tamir ettirmiştir. **Kubbet ül-Sahra** üzerindeki çalışmaları ise yirmi yıldan fazla sürmüştür. Kubbe kasnağında Kerublar ve hurma ağaçlarını tasvir eden içerideki mozayiklere benzer, fakat harap durumdaki mozayiklerin yerine çini kaplamalar yaptırmış, bunlardan çini mozayik kitabe Besmele ve Kur'an (XVIII 1-20) suresi sonunda rakkamla 952 (1545-46) tarihini vermektedir. Renkli sır tekniği ile yapılmış, Kanunî Sultan Süleyman'ın adı ile sekizgen gövdenin üst kenarındaki kitabe kuşağı, sonunda 959 (1551-52) tarihini taşıyor ki, bunlar bu teknikte yapılmış çinilerin son örnekleri arasına girmektedir.

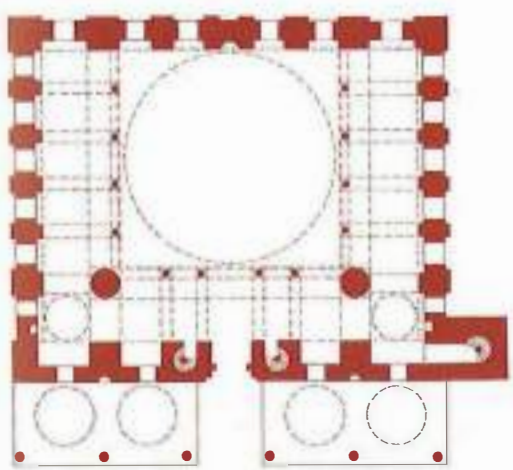
Daha sonra Kanunî Sultan Süleyman'ın ilgisi ve gayretleri, XVIII. yüzyılda tekrar canlanarak başta Sultan I. Abdülhamit olmak üzere Sultan II. Mahmut, Sultan Abdülaziz ve en son 1894'de Sultan II. Abdülhamit tarafından büyük masraflarla esaslı tamir görmüştür. Burası İslâm olmayanların da ziyaret edebileceği tek kutsal âbide idi.

Sultan II. Selim Devri Eserleri

KANUNİ Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra Sultan II. Selim zamanında mimarî canlılığını korumuş, Mimar Sinan'ın yaratmaları devam etmiştir.

İstanbul'da Eyüp'te kitabesi olmayan Zal Mahmut Paşa külliyesi herhalde onun ilk saltanat yıllarında (1566-1568), Mimar Sinan'ın engebeli arazide yeni bir denemesi olmuştur. İki avluyu çevreleyen yapılardan güney-batı köşedeki caminin son cemaât yeri medrese ile müşterek revaklı avluya bakmakta olup ortasında şadırvan vardır. Buradan merdivenli bir geçitle ikinci avluya inilir. Bunun güneyinde türbe, kuzey-doğu köşesinde L şeklinde alt medresenin medrese odaları vardır, dershane merdivenli geçidin karşısındadır.

Tamamen kesmetaş-tuğla örgülü cami, yandaki duvarların yükseltilmesi ve monoton pencere sıraları ile değişik bir görüş getirmiştir. Merdivenle çıkılan fevkani bir yapı olan cami avlu cephesinde alt kata bir sıra hücre açılmıştır. İkisi payelere, diğer ikisi mihrap duvarına dayalı payelere oturan kemerlerle taşınan büyük kubbeli mekân, doğu, batı ve kuzeyde sütunlara dayanan tonozlarla genişletilmiştir. Böylece üç taraftan camiyi çevreleyen iki katlı mahfiller, altta çapraz tonozlu, üstte kubbelidir. Mermer minber, geometrik şebekeler ve bitki süslemelidir. Mihrap ve etrafı dolanan çini bordür de devrindendir. Kubbe dıştan payanda kemerleri ve sekizgen biçiminde dört köşe kulesi ile desteklenmiştir. Ortada tekne tonoz, iki yanda ikişer kubbe ile beş gözlü son cemaât revakı, aynı zamanda üst medrese olarak düzenlenen U biçimindeki avluya açılmaktadır. Medresenin batı duvarı yola göre kırılmış, buraya kuzeye doğru daralan tekne tonozlu revaksız hücreler sıralanmıştır. Kuzeyde dört kubbeli ve iki köşede

İstanbul Eyüp Zal Mahmut Paşa Camii planı

İstanbul Eyüp Zal Mahmut Paşa Camii

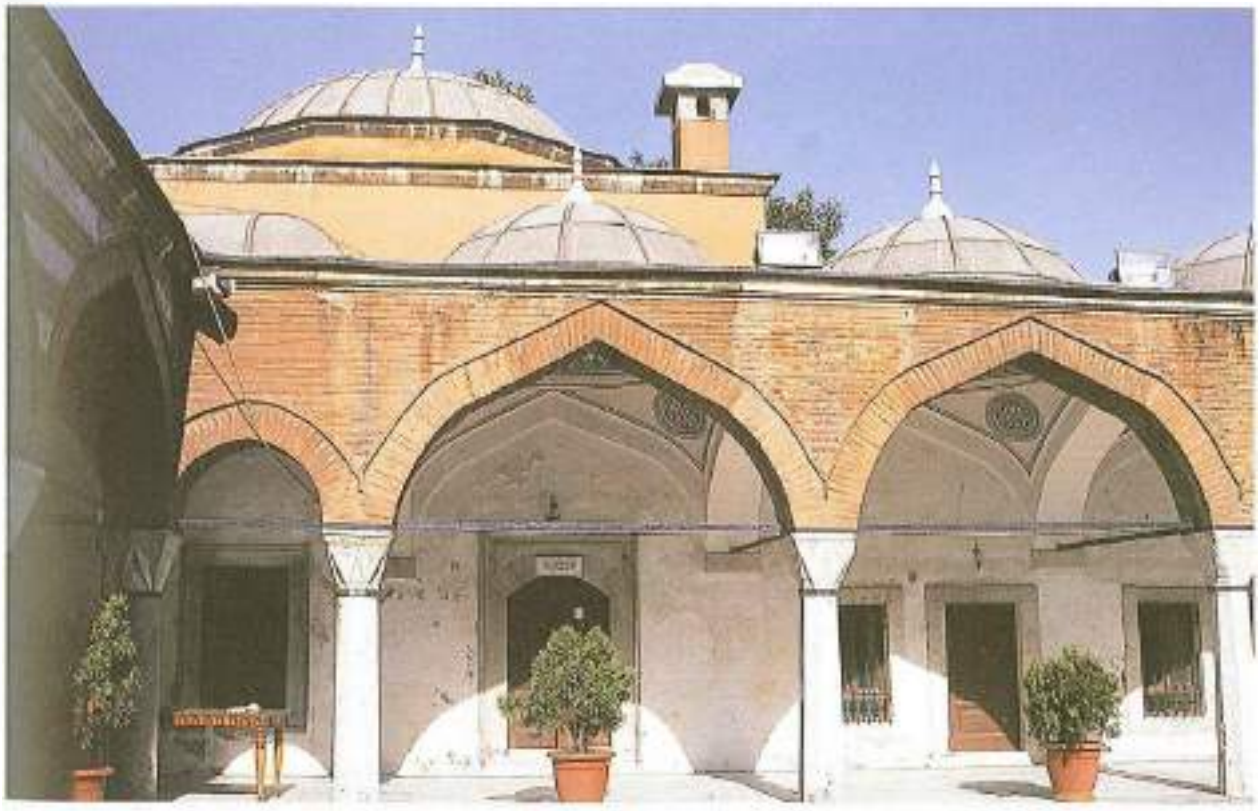
İstanbul Eyüp Zal Mahmut Paşa Camii son cemaat yeri

İstanbul Eyüp Zal Mahmut Paşa Camii ve Külliyesi

İstanbul Eyüp Zal Mahmut Paşa Medresesi

İstanbul Eyüp Zal Mahmut Paşa Medresesi avlu revakları

tekne tonozlu revaklar arkasında talebe hücreleri ve dışarı taşan dershane yer alır. İki köşedeki hücreler, tekne tonozlu, diğerleri kubbelidir. Doğuda da dört kubbeli revak arkasında kubbeli hücreler sıralanmıştır. Avludaki şadırvan, sekiz sütunla sekizgen ve konik çatılıdır. Medresenin L biçimindeki aşağı kanadında araziye uymak için hücreler ve revaklar kademeli ve farklı ölçülerle yapılmıştır. Kuzey ve doğuda sütunlu kubbeli revaklar arkasında hücreler, doğuda sekizgen kasnaklı kubbesi ile dershane vardır. Zal Mahmut Paşa'nın dört sütunlu revakı ile sekizgen **türbesi** bunun önündedir.

Doğu duvarında bulunan **çeşme** 998 (1589) tarihli olup, sonradan yapılmıştır. Hepsi tuğla-taş örgülü duvarlarda görülen farklar uzun bir yapı süresine işaret ediyor. Plândaki karışıklık iki yandan yol geçen ve yamaçlı arsanın güçlükleri yüzündendir.

Zal Mahmut, Ereğli'de Şehzade Mustafa'nın 1553'de boğdurulması ile şöhret kazanmış, III. Sultan Selim'in kızı Şah Sultan ile evlenmiş, 976 (1568) de beşinci vezirliğe kadar yükselmiştir. Külliye bu tarihlerden olmalıdır, ölümü 1580'dedir.

Sultan II. Selim'in ilk yıllarında yaptırdığı diğer bir eser de **Konya Selimiye Camii**'dir. Şehzadeliği zamanında başlanıp, padişahlığının ilk yılında 1566 sonlarında tamamlanmıştır, Osmanlı mimarîsinin Konya'daki en güzel eseridir. Eski Fatih Camii'nin, Mimar Sinan tarafından Gözleve'de Kırım Hanı için yatığı camide küçük ölçüde tekrarlanan plânı, bura-

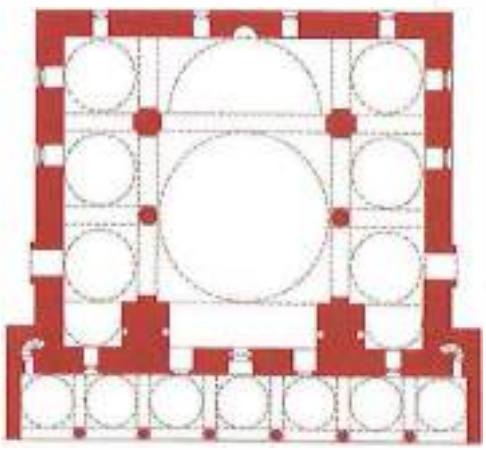

Konya Selimiye Camii (Önde Yusuf Ağa Kütüphanesi, 1794-95)

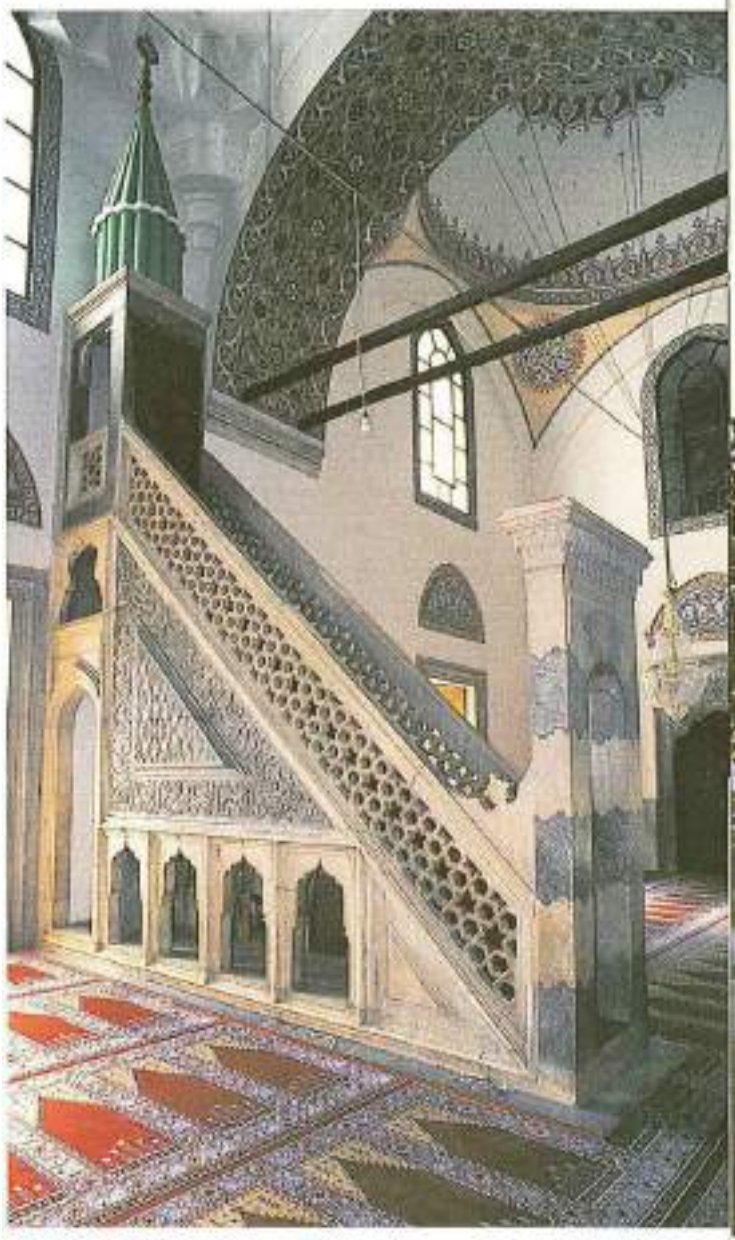
da kuzey duvarında küçük bir ilâve ile abidevî ölçüde ele alınmıştır. Haçvarî dört kollu iki paye ve iki sütun üzerine 12 m. çapını aşan orta kubbe, dıştan kare duvarlarla masif bir blok halinde yüküseltilmiş, dört payanda kemeri ile desteklenmiş ve yanlardaki üçer kubbe çok alçak tutularak mihrap tarafına da bir yarım kubbe eklenmiştir. Plândaki değişiklik, kuzey duvarında iyice ileri fırlayan duvar payeleri ile yan duvarlar arasındaki boşluğun küçük yarım kubbeciklerle örtülmesi şeklindedir. Ferah bir mekân içerisinde gri mermer mihrapla beyaz mermer minber zengin taş işçiliği gösteriyor. Gök mermerden dokuz sıra mukarnaslı yaşmağı ile yüksek endamlı altıgen mihrap nişi en gelişmiş taş işçiliği örneklerindendir. Etrafını çevreleyen iki sıra mukarnas bordür, iç taraftan kabartma çiçek ve yaprak frizi ile sınırlanmış, yaşmak altında sarı yaldızlı rozetlerle süslenmiştir. İri kabaralar yıldız biçiminde dört renkli kakmalarla canlandırılmıştır. İki yandan rûmîlerle kavranan iri palmet sıralarından bir tepelik, üst kenarı taçlandırmaktadır.

Korkuluk şebekeleri ve yanlardaki zengin kabartma süslemeler ile mermer minber, ince detaylı rûmî ve palmet süslemeleri ile mihrabın zenginliğine, gösterişine uygundur. Kapı kanatları ve pencere kapakları da ağaç işçiliğinin en seçme örneklerindendir. 1914 yılında oldukça yüklü fakat ahenkli görünen kalemişleri, eski klâsik devre uygun olarak Mimar Muzaffer Bey tarafından düzenlenmiştir.

50 × 25 m. boyutlu cami, iki kat pencerelerden bol ışık alan ferah bir mekâna sahiptir. Duvarlar üç taraftan 1.30 m. yükseklikte mermer kaplamalıdır. Girişte tâk kapı üzerindeki geniş kubbe kemeri içine, önü korkuluklu Hünkâr mahfili yerleştirilmiştir. Küçük yarım kubbeler altındaki mekânlar, kadınlar mahfilidir.

Konya Selimiye Camii plânı (Sözen)

Konya Selimiye Camii minberi

Kesme küfeki taşından muntazam örgülü duvarlarla büyük kubbenin oturduğu kare bölüm, yanlardaki küçük kubbeler ve son cemaât kubbelerinden yüksek tutulduğundan cami abidevî bir etki kazanmıştır. İki renkli taş kemerlerle orta kubbesi daha yüksek tutulmuş altı sütun üzerine yedi kubbeli son cemaât revakının iki yanından tek şerefeli zarif minareler yükselmektedir. Yanlara kapalı son cemaât yerinde mermer sütunlar stalaktit başlıklı, kemerler kırmızı beyaz taştandır. Konya Selimiye Camii, dış görünüşü ile klâsik Osmanlı mimarîsinin güzel örnekleri arasında yer alacak Sultan yapısı çifte minareli bir eserdir.

Batı Cephesinde 1209 (1794)'da Valide Sultan kethüdası Yusuf Ağa tarafından başlanıp, 1210 (1795)'da Mehmet Sadık adında biri tarafından tamamlanan Yusuf Ağa Kütüphanesi yapılmıştır. Camiden pencereden bozma bir kapı ile geçilebilen kütüphanenin, cami ile aslında bir bağlantısı yoktur.

Matrakçı Nasuh'un menazilinde 16. sayfada Konya Kalesi ve Mevlâna külliyesi resminde çifte minareli Selimiye Camii görülmez, 944 (1537-38) yılında henüz bu cami yoktur. Burada Mevlâna Türbesi, tek minareli mescidi ve Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırılan şadırvanı ile avlu duvarları görülür. Mevlâna Türbesi'nde bulunan 973 (1565) tarihli arapça kitabede Kanunî'nin buradaki makamın (türbe) ve menzillerin inşasını emrettiği yazılıdır. Bundan türbenin tamir ve tezyin, menzillerin de inşa edildiği anlaşılıyor. Caminin de inşasına başlanmış, fakat imarethane yapılmamıştı. Sonra II. Selim imarethaneyi ve tabhaneyi, III. Murat da tekkeyi yaptırmıştır.

Kanuni'nin ölümünden sonra II. Selim'in ilk yıllarında cami tamamlanmış, Süleymaniye, Yeni Cami adları verilmiş, II. Selim imaretini, darüzziyafe'yi yaptırdıktan sonra Selimiye, Sultan Selim Camii adını almıştır. Babası adına yapıldığı için II. Selim kendi adı ile kitabe koydurtmamıştır. 996 (1598) yılında düzenlenen vakfiyesine göre II. Selim tarafından caminin kuzeyinde yaptırılan imaret, 1958'de Belediye tarafından yıktırılmıştır. İmaretin tabhane denilen ve misafirlerin yatıp dinlencekleri kesmetaştan asıl yapısı, gösterişli bir kapı ile doğuda, Mevlâna Türbesi tarafında idi. Bir kısmı iki katlı olup, ocak bacaları derviş odalarındakilere uygundu, sonradan buraya (tabhane - Kurşunlu Han) denilmiştir.

Mevlâna külliyesinin mescit son cemaât revakının hemen ön kısmında yer alan tamamen gök mermerden yapılmış şadırvanın onsekiz dilimli mermer göbeğinin Mevlâna'nın torunu Ulu Arif Çelebi zamanında dergâha getirildiği söylenir. Şadırvan 1512'de Yavuz Sultan Selim tarafından Tutlu'dan su getirilerek yaptırılmıştı. 1595'te III. Mehmet zamanında ve 1868'de Abdülaziz'in isteği ile onarılmış, ahşap işlemeli, yuvarlak kemerli saçağı 1929'da yıktırılmıştır.

Sultan III. Murat'ın daha alçakta ve yarıda kalan medresesi tabhane ile Mevlâna külliyesinin dervişler odası arasında idi (100 yıl önceki resmi Süheyl Ünver koleksiyonundadır).

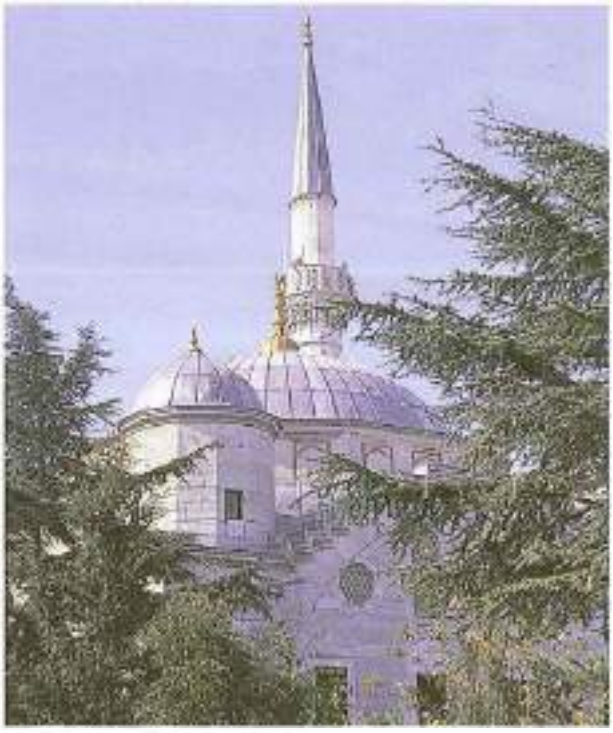
Konya Selimiye Külliyesi yapıldığı zaman Sinan, Hassa mimarlarının başı idi, fakat tezkerelerde onun Konya'da bir eseri olduğundan söz edilmez. Dört duvar üzerinde oldukça ağır bir kitle halinde yükseltilen orta kubbe, Sinan'ın kıvrak üslubuna pek uygun değildir. Diğer taraftan devrin Sultanı için yapılan bir camide onun ilgisi olmaması pek kabul edilemez.

Erzurum'da Kıbrıs fatihi Lala Mustafa Paşa Camii de Sinan'ın tarifine göre kalfaları tarafından yapılmış olmalıdır. Kayseri Kurşunlu veya Ahmet Paşa Camii, Manisa Muradiye Camii için de durum böyledir.

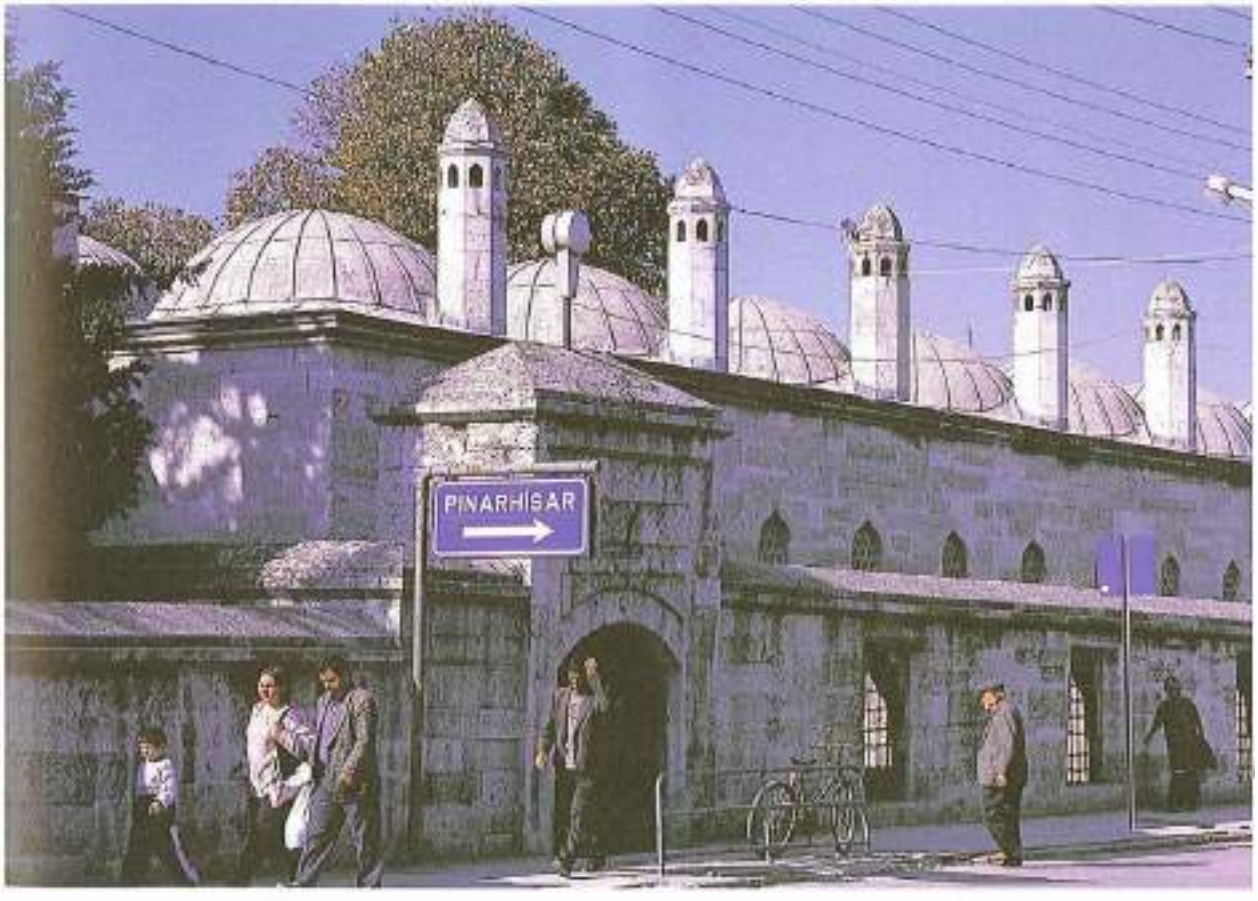
II. Selim zamanında Sokullu Mehmet Paşa'nın önem verdiği yerlerden Lüleburgaz,

hem ticarî bir merkez, hem de Rumeli seferlerinde ordunun konaklama yeridir. Burada Mimar Sinan yapısı **Sokullu Külliyesi**, menzil külliyelerinin en büyüğü olup, Havsa ve Payas külliyelerine benzer. Sinan, yapılar arasında birlik sağlamak istemiş ve diğer külliyelerinde bu plân şemasını kullanmamıştır. Sade ve maksada uygun nispetlerle merkezî kubbe (Dua kubbesi) ile **çarşı, kervansaray** ve **medreseyi** muntazam plânda bir bütün olarak düşünmüştür. 40.000 m^2 lik alanı kaplayan külliye binaları **cami, medrese, çarşı, kervansaray, hamam, sıbyan mektebi (kütüphane), türbe** ve **köprüden** ibaret olup, 1935'te imaret ve kervansaray temele kadar yıkılmış, hamamın da bir kubbesi yıkıldıktan sonra kalanı Atatürk'ün emri ile durdurulmuştur.

Bugün hamam ile cami arasından İstanbul asfaltı geçmektedir, eski yol dua kubbesi al-

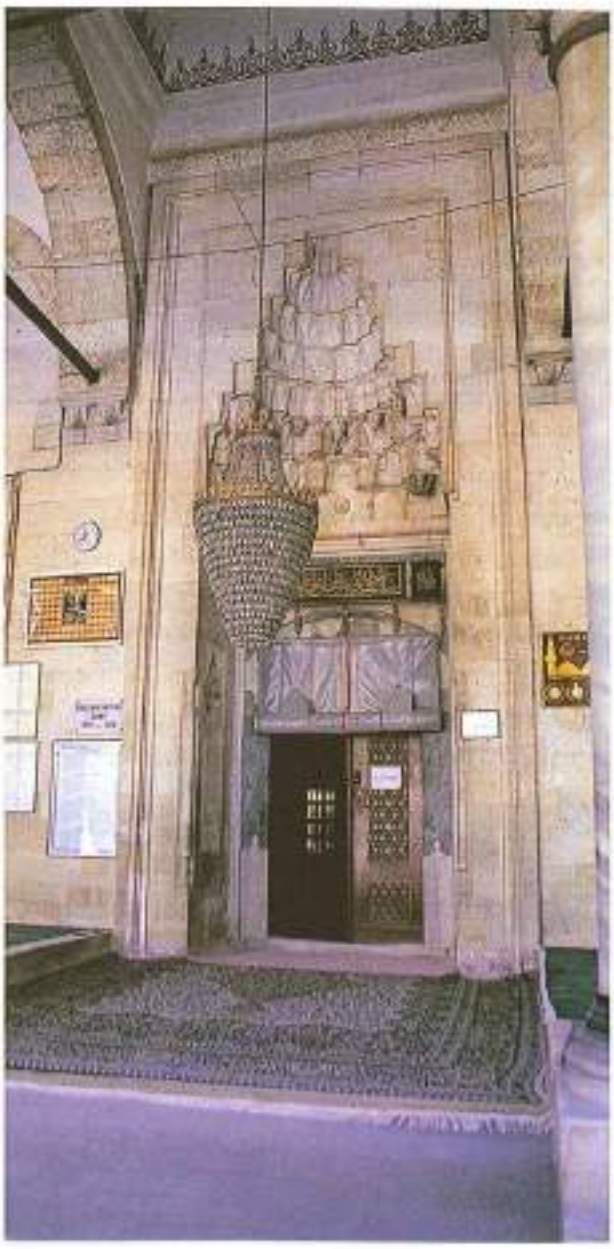
Lüleburgaz Sokullu Camii

Lüleburgaz Sokullu Külliyesi Medresesi

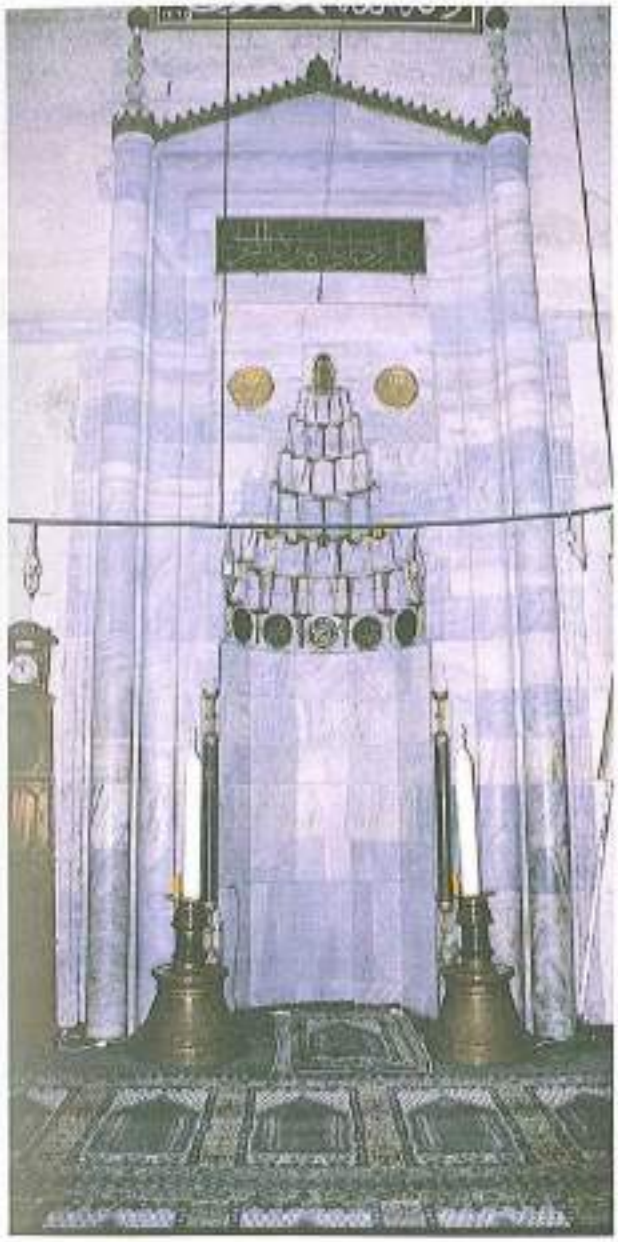
Lüleburgaz Sokullu Camii içi

Lüleburgaz Sokullu Camii portali

tından geçerdi. Kervansarayın bulunduğu kısımlara Cumhuriyet alanı ve Edirne'den geliş yolu, imaretin yerine Ziraat Bankası yapılmıştır.

Mimar Sinan, Lüleburgaz'daki külliyenin inşasına 1568'den önce başlamış olmalıdır. Çok geniş külliyenin esas yapısı olan cami, yanlara doğru yarım tonozlarla genişletilmiş tek kubbeli bir yapıdır. Üç kapıdan girilen camide koyu yeşil mermer üzerine tarihsiz kitabe, Dua kubbesinden revaklı avluya açılan kapı üzerindedir. Yanlara kapalı çift son cemaât yeri mukarnas başlıklı sekiz sütun üzerine sekiz kubbe, bir tonoz, dışta sekiz baklava başlık üzerine kemerlerle ahşap sundurma şeklinde olup, iki yanda birer koridorla revaklardan ayrılmıştır. Diğer iki kapı bu uzun koridorlarda olup, bunların üstünde kubbeli iki oda vardır. Revaklı avluyu üç taraftan medrese odaları çevirmektedir. Caminin batı

Lüleburgaz Sokullu Camii mihrabı

Lüleburgaz Sokullu Camii minberi

köşesindeki merdiven, ayrıca minarenin oturduğu tabanı hazırlamaktadır.

Hasan Çelebi'nin açık mavi üzerine beyaz kitabeleri ve devrinden kalma kalemişleri yanında mermer mihrap, geometrik şebekeli minber, kaş kemerli ve mermer şebekeli müezzin mahfili caminin ferah mekânını iyice zenginleştirmektedir. Beşgen nişli yüksek mihrap, yedi sıra mukarnaslı, ortası istiridye biçiminde süslemeli olup yarım silindirik köşe sütunları üstünden başlayan rumî palmet frizi koyu yeşil üzerine sarı yaldızlarla üçgen alınlıkta devam etmektedir. Geometrik şebekeli mermer minberin kalan yüzeylerinde naturalist çiçekler ve rumîlerle hafif kabartma süslemeler işlenmiştir. Kuzey duvarında kadınlar mahfili önünde yer alan müezzin mahfili, Bursa kemerleri üstünde bir sıra mukarnas frizi ve geometrik geçmelerle kabartma süslemeli korkuluklardan ibârettir. Kubbede

Lüleburgaz Sokullu Külliyesi avlu revakları ve Medrese

Lüleburgaz Sokullu Camii son cemaat yeri

açık mavi üzerine beyaz celî yazı, Hasan Çelebi'nin hattıdır.

Camide dört köşeden kubbeyi destekleyen on köşeli kalın kuleler on dilimli kubbelerle örtülü olup, sekizgen kasnaklı kubbeyi olduğundan basık göstermektedir. Kuleler merdivenli kemerlerle birleştirilmiş, aradaki duvarlarda ikisi daire, diğerleri uzun sivri kemerli ve alçı şebekeli pencereler açılmıştır. Kuzey batıdaki kule ile son cemaât revak kubbesi arasından yükselen endamlı minare, ince ve çok uzun gövdesi ve şebekeli şerefesi ile ağır görünüşe karşı, bir dereceye kadar denge sağlamaktadır.

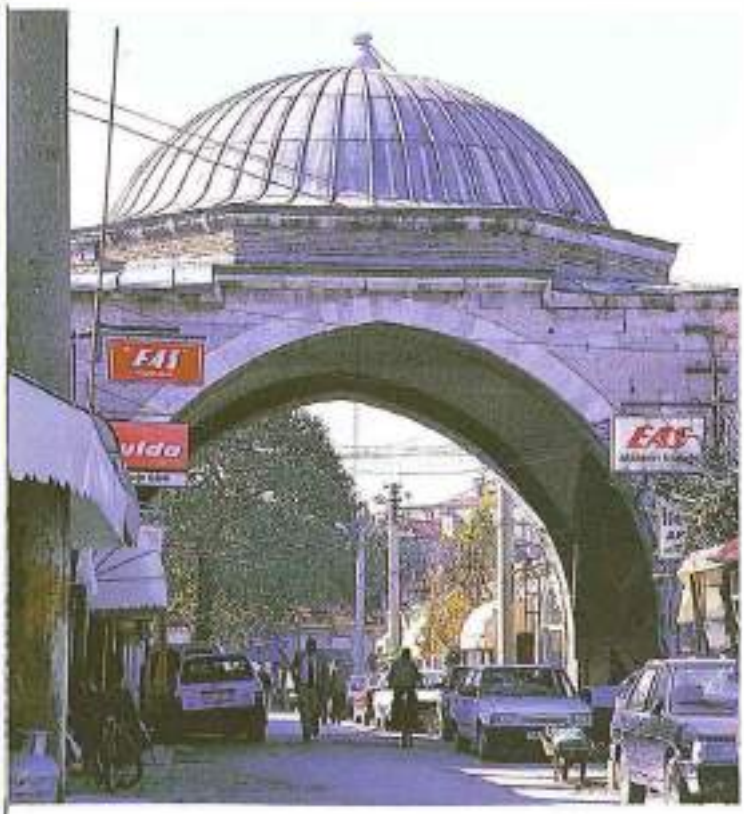
Avlu revakları arkasında medrese hücreleri ile dershane yer almaktadır. Yan girişler üzerinde de koridorlara açılan kubbeli odalar vardır. Dershane, batı taraftaki girişin arkasında, medrese hücrelerinin sonundadır. Lüleburgaz Sokullu külliyesinde cami ve medrese odaları aynı avlu etrafında birleştirilerek bütünlük sağlanmıştır. Fakat son cemaât yeri ile medrese odaları bitiştirilmemiş, Kadırga Sokullu külliyesinde olduğu gibi ayrı kalmıştır. Odaların çoğu bugün haraptır ve eski kısımlarının şekli değiştirilmiştir. Aslında Kadırga Sokullu külliyesi medrese odalarının büyük ölçüde bir tekrarıdır, sayıları da daha çoktur.

Kıvrımlı saçakları ile ahşap çatılı on köşeli zarif şadırvan mermer şebekeli musluk aynaları ile revaklı avluyu canlandırmakta olup, Sultan II. Mahmut'un kitabesini taşımaktadır ve sonradan eklenmiştir.

Caminin arkasında mihrap ekseini üzerindeki darülkura, tuğla-taş örgülü duvarlar üzerine tek kubbeli aydınlık bir yapı olup, dışarıdan iki yan merdivenle çıkılan tek kubbeli revakı vardır, kütüphane olarak kullanılmaktadır, cami ile arası 25 m. dir. Cami ile arada kalan taş duvarla çevrili ağaçlık bahçede uzun dikdörtgen bir havuz serinlik sağlıyor.

Lüleburgaz Sokullu Camii şadırvanı

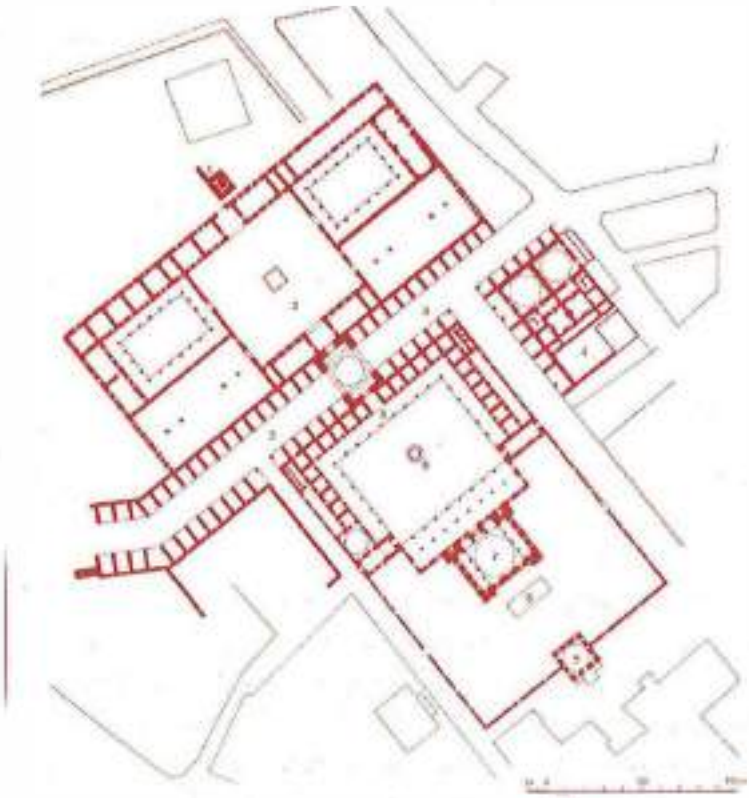

Lüleburgaz Sokullu Külliyesi Dua Kubbesi

Kuzeydeki kervansaray ile cami avlusu arasında, ortasında dört sivri kemere oturan dua kubbesi bulunan bir yolun iki tarafında, doğudaki hamama kadar uzanan ahşap çatılı, yuvarlak kemerli dükkânlar sıralanmıştır. Arasta veya çarşının 59 dükkânından, bugün 10-15 kadarı kalmış, diğerleri yıkılmış veya evlerin arasında kaybolmuştur.

Dua kubbesi altından kervansaraya geçiş kapısı, Hasan Çelebi'nin 977 (1569) tarihli kitabesi ile âbidevî bir portal şeklindedir. Karahisarî'nin evlât edindiği çırağı Hasan Çelebi'nin tarih kitabesi, "Bu kârbansaraya gelen oldu hep revan", ebced hesabı ile 977 (1569) tarihini, ikinci satırında da "Vezir-i azam-ı Sultan Selim Han" diye Sokullu'nun adını verir. Kitabe Sokullu'nun yakın dostu, şair "Hidaî" tarafından söylenmiştir.

Kervansaray meyilli ahşap çatı örtülü idi. Beş avlu etrafında 150 odası vardı. Harem, ahırlar, deve ahırları ayrı avlular etrafında

Lüleburgaz Sokullu Külliyesi vaziyet plânı

toplanmıştı. Kapının karşısındaki kısım iki katlı idi. 1935 yılında kervansaray dinamitle yıkılmış, bugün âbidevî büyük kapı, iki ocaklı mutfak, sekiz ocaklı bir duvardan başka birşey kalmamıştır. Evliya Çelebi, 150 hücreli, hamamlı, kilerli, mutbahlı büyük bir saraydan sözetmektedir.

XV. yüzyıla ait olan Zindan Baba Türbesi, sonradan külliye çevresinde kalmış, yapı şekli değiştirilerek külliye binaları içine alınmış, sonra çeşitli tamirler görmüştür. Türbe kesme taştan bir kaide üzerinde tuğla taş örgülü duvarlarla üç kat halinde yükselmekte olup, yüksek silindirik tambur üzerine basık bir kubbe ile örtülüdür.

Çifte **hamam** üç taraftan dükkânlarla çevrilidir. Dört sivri kemer üzerine 9 × 9 m. ebadındaki dua kubbesinin doğu kemeri altından sıra dükkânlarla uzunca bir yol hamama götürmektedir. Çifte hamamın kubbelerinden biri harap durumda ve depo olarak kullanılmaktadır. Camekâna açılan üç kubbeli revakın iki tarafında tek sıra kubbeli dükkânlar vardır.

Dua kubbesinin batı kemeri altından başlayan yol köprüye kadar uzanır, iki tarafındaki dükkânlardan bir kısmı yıkılmıştır. Ergene nehrinin bir kolu olan Lüleburgaz Deresi üzerindeki dokuz gözlü köprünün iki gözü yola alındığından, yedi gözü kalmıştır. 977 (1569) tarihli köprü, ortada bir boşaltma gözü, iki tarafta ikişer kemer, yanlarda daha küçük kemerlerle sonradan değişiklik geçirmiştir.

Böylece Lüleburgaz Sokullu külliyesi, Edirne yolu üzerinde geometrik şemaya uygun dengeli plânı, bütüne tamamı ile hâkim ve başlıbaşına bir değer kazanan camii, gelişmiş planlı kervansarayı, çarşı ile bağlantısı ve çifte hamamı ile Mimar Sinan'ın eserleri arasında önemli bir yer almaktadır. Lüleburgaz Sokullu külliyesinde cami ve medrese odaları aynı avlu etrafında birleştirilerek bütünlük sağlanmıştır. Lüleburgaz külliyesi, Havza ve Payas külliyeleri ile Sinan bir yenilik getirmiş, merkez olarak camii değil, dört sivri kemer üzerine oturan 9 × 9 m. boyutlu dua kubbesini almıştır. Bunun dört kemeri altından diğer yapılara gidilir. Sokullu külliyelerine has bir plân sistemi bunlarda uygulanmış, daha sonra ele aldığı İzmit Pertev Paşa külliyesinde değişiklik yapmıştır. Burada tek tromp kubbeli ve çift son cemaât yeri ile cami sola alınıp, etrafı yüksek duvarlı bir avlu ile çevrilmiştir. Çifte hamam kuzeydeki imaretle sıbyan mektebi arasına yerleştirilmiş, daha güneyde kervansaray yer almıştır. Bu külliye muntazam bir plân göstermez.

Mimar Sinan, Lüleburgaz'dan sonra hemen, Edirne'de en büyük eseri olan **Selimiye Camii**'ne başladığı zaman 80 yaşına basmış bulunuyordu. İstanbul'da çeşitli denemelerle camiler için kendisine ideal görünen bir plân şeklini ve yapı şemasını iyice hazırlayıp geliştirdikten sonra, burada en büyük şaheseri Selimiye'nin inşasına başlamıştır. 976-982 (1569-1575) yıllarında inşa edilen Edirne Selimiye Camii'nde kubbeyi destekleyen sekiz büyük paye başlıksız ve yivli olarak yükselmekte, kemerler adeta payelerden gelişiyormuş gibi bir etki uyandırmaktadır. Yayvan dilimli alçak kaş kemerler üzerine oturan mermer müezzin mahfiline, kuzey-batı köşesindeki dilimli kalın paye içine oyulmuş merdivenle çıkılor. Bunun altında yekpare mermerden zarif dilimli fıskiye sekizgen ve kare olarak iki havuzla kavranmıştır. Tavanının bordürlerinde eski kalemişleri kalmış, ortası yenilenmiştir.

Hünkâr mahfilinin altındaki tavanda ise devrinden olduğu gibi kalan kalemişleri, ince kıvrıkdallar, lotus ve palmet örnekleri ile süslemelidir. Sağda hünkâr mahfilinin karşılığında yer alan kütüphanenin alçı tavanında da devrinden zengin kalemişleri vardır. Dıştan günün her saatinde ışık durumu değiştikçe

Edirne Selimiye Camii

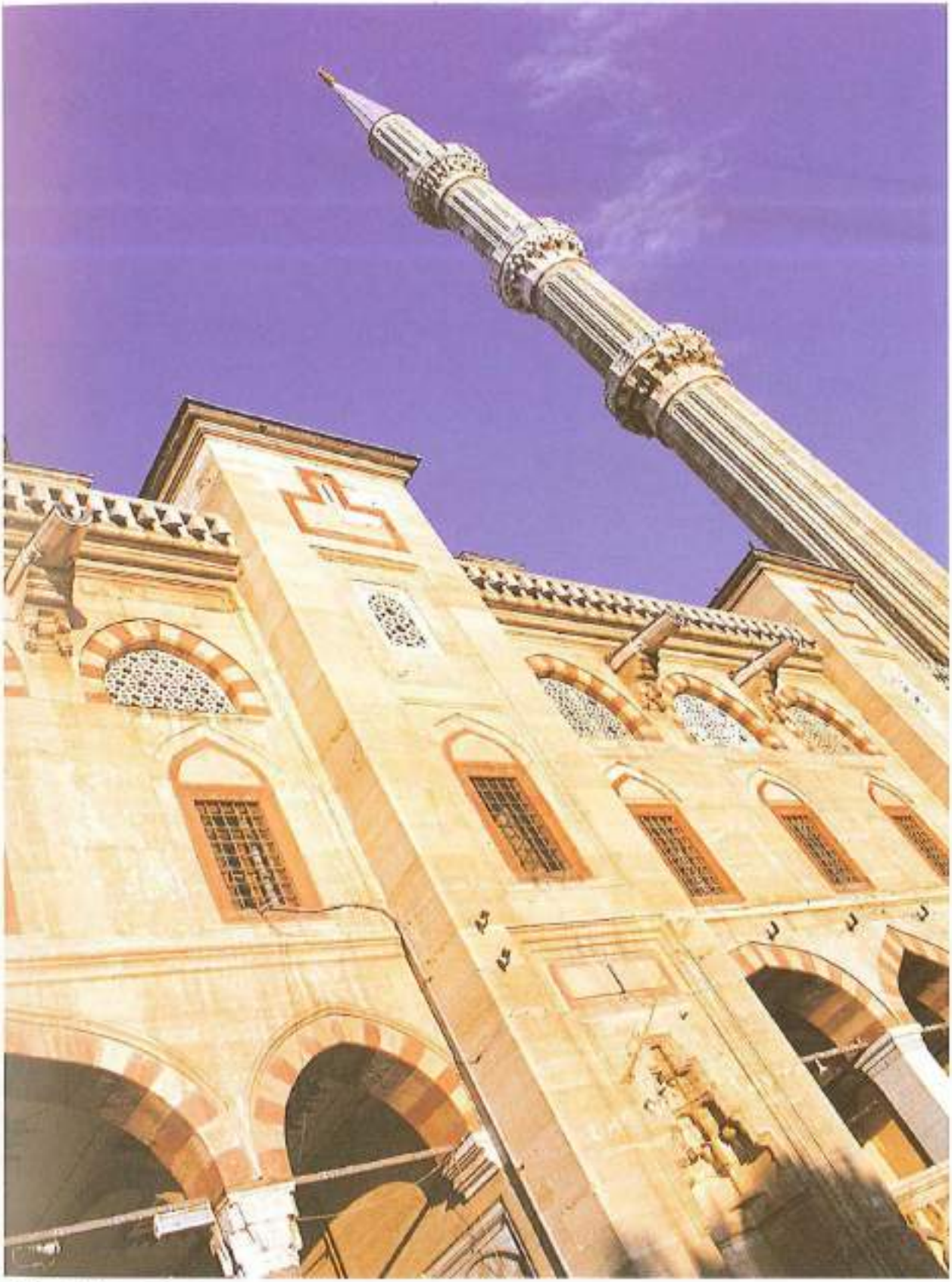
renkli cepheleri ile caminin manzarası değişerek ayrı bir sihirli ifade kazanmaktadır.

Yapıda duvarlar dört yılda tamamlanmıştır. Yazılar için Sinan, Molla Hasan'ı istedi. Sonra Sinan hünkâra yazdığı mektupta sekiz ana kemerden dördünün kilitlenmiş olduğunu, dördünün ise kilitleneceğini bildirdi ve kubbesinin, duvarlarının, sahnişlerinin sade mi, yoksa çini kaplı mı olacağını sordu. Bunun üzerine 4 rebiülevvel 980 (1572) tarihli cevapta, pencerelere kadar çini, pencerelerin üstüne de çini ile Fatiha yazılması buyuruldu.

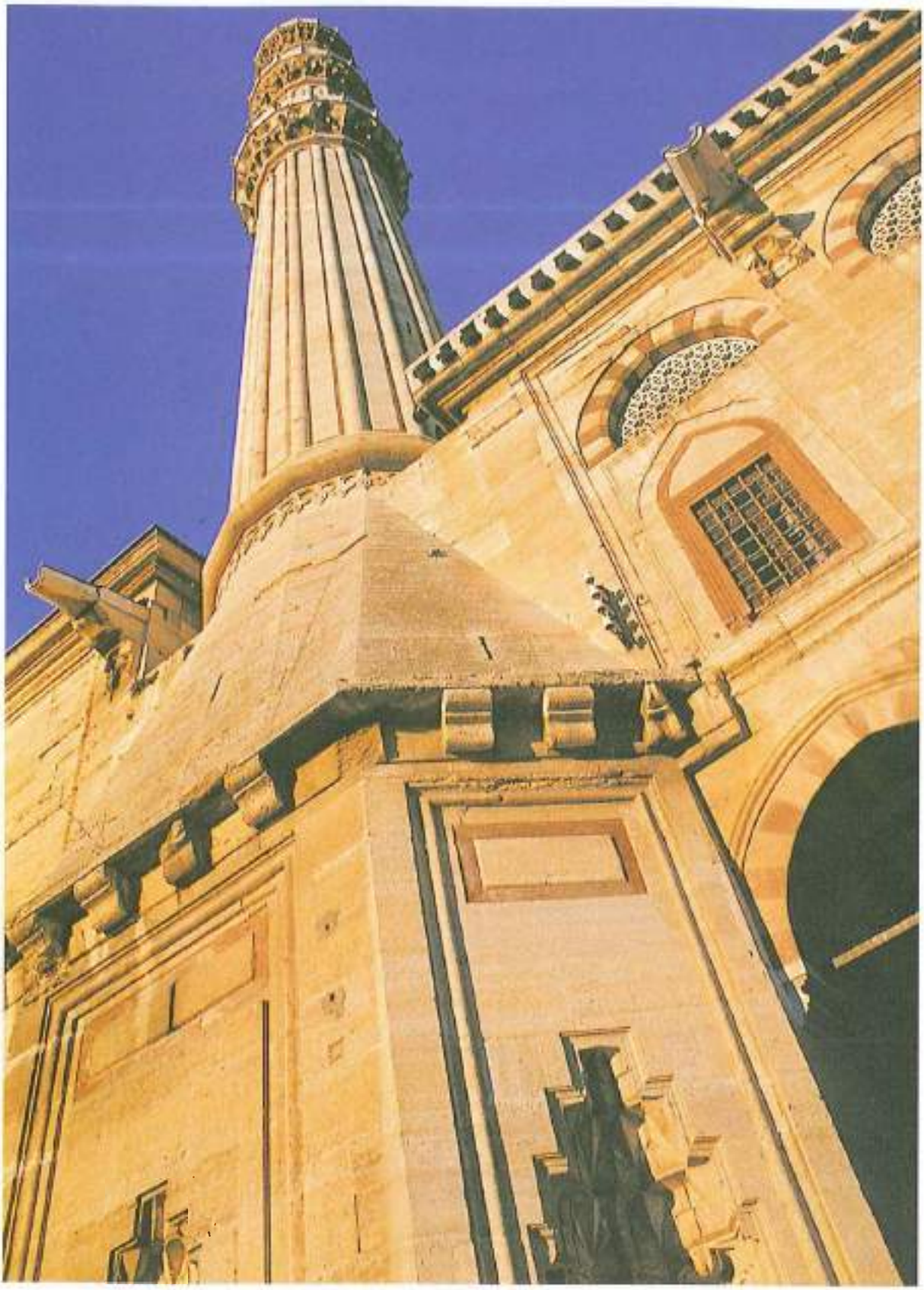
Edirne Selimiye Camii'nde kubbeyi dört taraftan çevreleyen üçer şerefeli 70.80 m. yüksekliğindeki dört minare, yakından kubbeye göre nispetsiz gibi görünürse de, uzaktan yükseklik kazandırır.

Medreseler ve arasta bir alt yapı gibidir. Her iki medrese, arasta ve sıbyan mektebi, camiye nazaran küçük ölçüde yapılarak, anıt gibi yükselen caminin büyüklük ifadesi arttırılmıştır. Minareler aynı zamanda kubbenin takviyesine yaramaktadır. 31.30 m. çapındaki kubbe sekiz payeye oturmakta ve bunların dışa devamı olan sekiz takviye kulesi ile çevrelenmektedir.

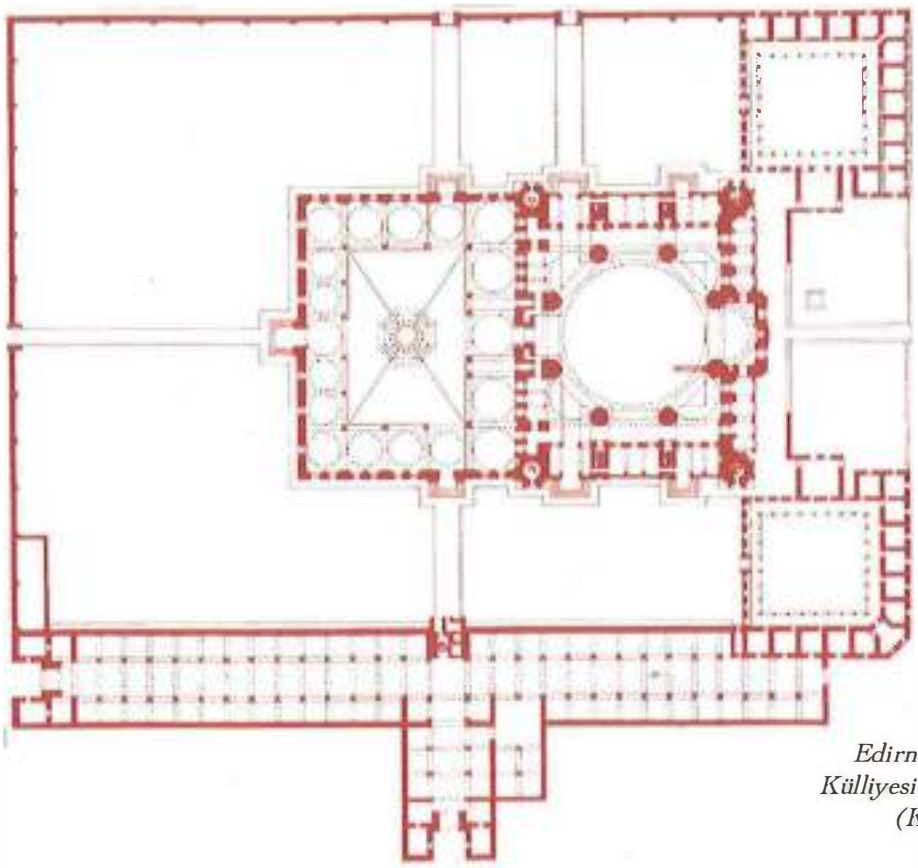
45×36 m.lik bir alanı örten tek kubbe, dört kademe halinde yükselir. Oniki köşeli sekiz ağır paye kenarlara çekilerek toplu, merkezî bir mekân elde edilmiştir. 6 m. dışarı fırlayan mihrap bölümü, yarım kubbe örtülüdür. Büyük kubbenin tam merkezinde oniki mermer payeye oturan müezzin mahfili yer almıştır. Hünkâr mahfili mihrabının içine bir

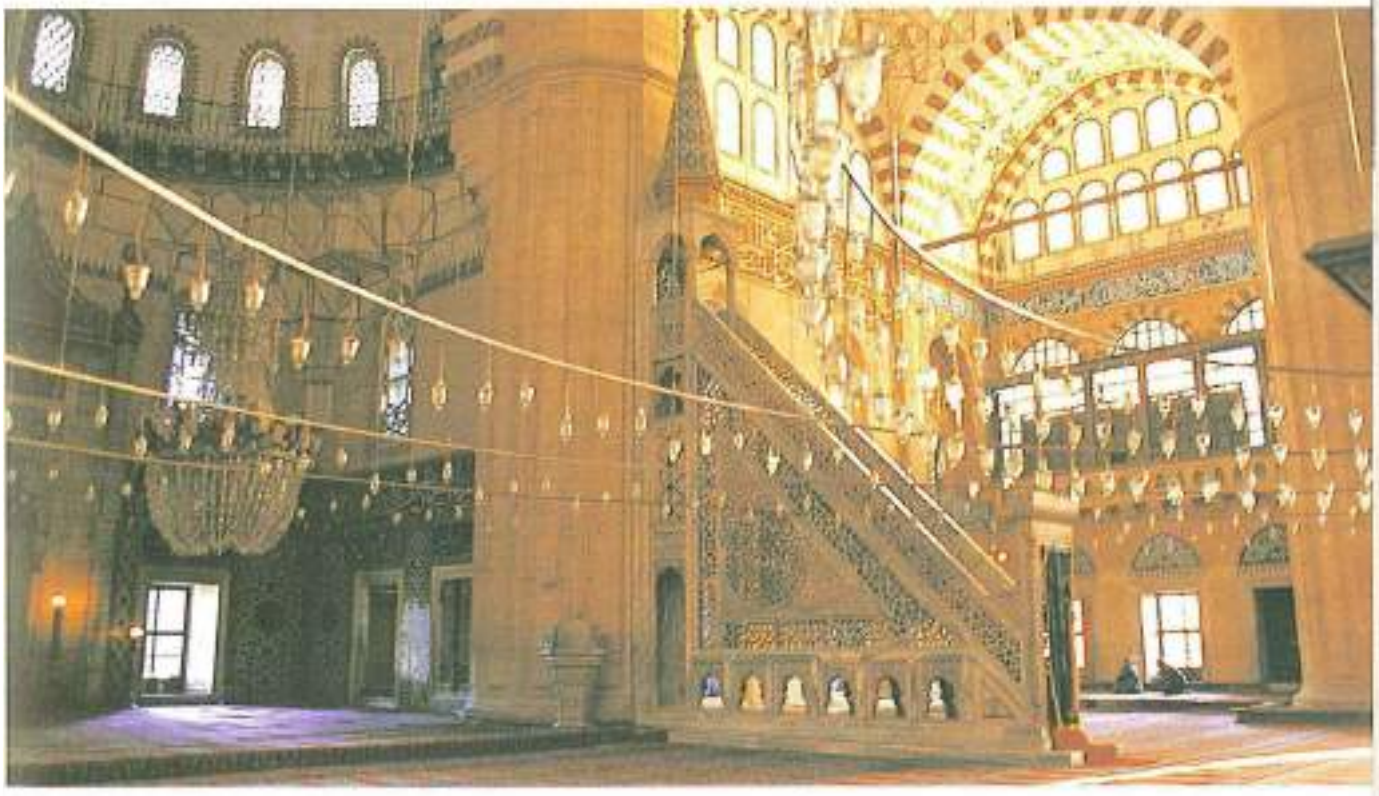
Edirne Selimiye Camii

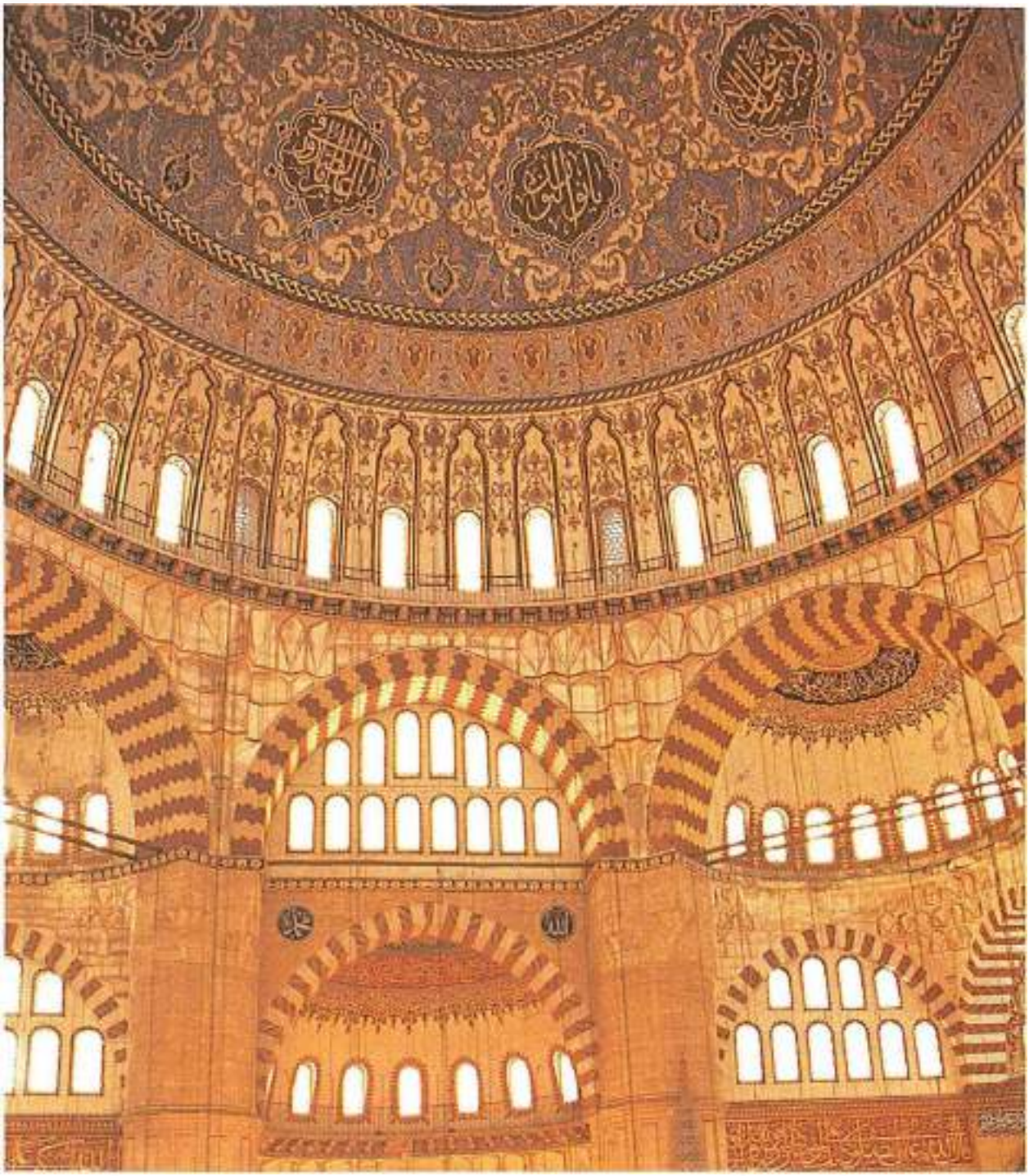
Edirne Selimiye Camii

Edirne Selimiye Külliyesi vaziyet plânı (Kuban)

Edirne Selimiye Camii minber ve iç görünüş

Edirne Selimiye Camii içten kubbe

pencere açılmıştır. Hünkâr mahfilinin karşısındaki kütüphane kadınlar mahfilinin uzantısı gibidir.

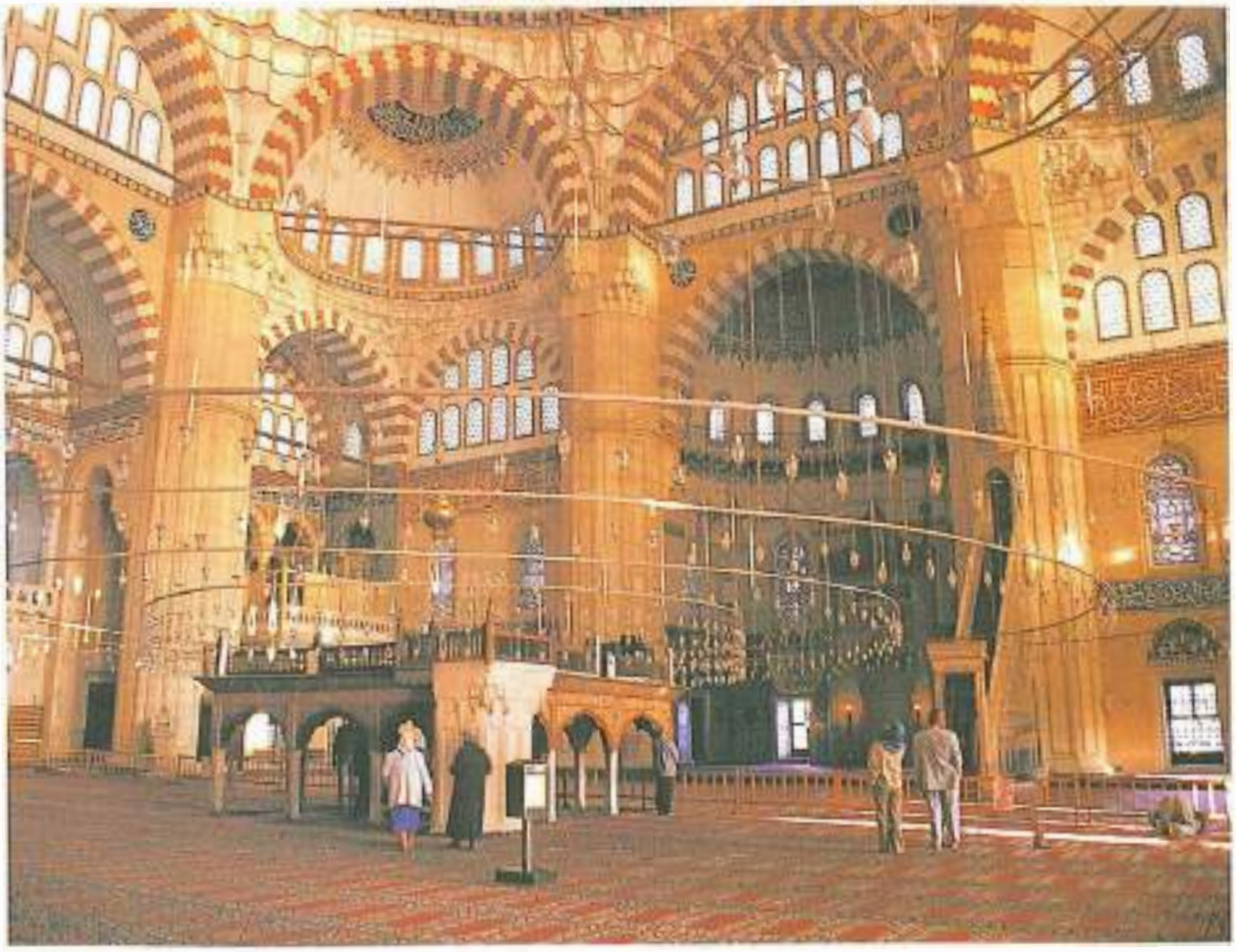
Hünkâr mahfili ve kütüphanenin üzerine gelen kemerlerde kumaş desenlerini andıran kalemişleri, en az yıpranmış orijinal süslemelerdir. Hasan Çelebi Karahisarî yazıları da duvarlarda ve kubbede aslı gibi durmaktadır. Yekpare mermer levhalardan meydana gelmiş olan minber bir şaheserdir.

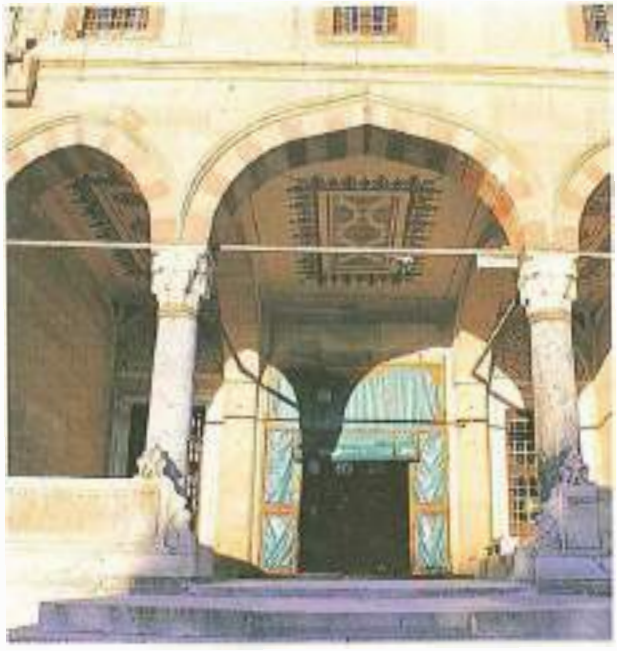
Edirne Selimiye Camii hünkâr mahfili mihrap duvarı

Cami alanına yakın bir ölçüye varan revaklı şadırvan avlusu, mimarî bakımdan başlı başına bir şaheser olmakla beraber, öyle bir ustalıkla ele alınmıştır ki, bütün mimarî kuvvetin toplandığı cami, adeta avlu yokmuş gibi yalnız başına heybetle yükselmektedir. Oniki kenarlı mermer şadırvanda, yatay dikdörtgen şebekeler, musluk levhalarının üzerinde yer almakta, üst kanarlar boyunca palmet süslemeler uzanmaktadır. Avlu pencerelerinin alınlıklarında daima değişen malakârî süslemeler vardır.

Edirne Selimiye Camii 31.5 m. çapındaki kubbesi ve sekizgen gövdenin etrafını çeviren ince endamlı dört minaresi ile çok uzaklardan kendini belli eder. Dış siluet doğrudan doğruya iç yapıdan gelişmektedir. İç mekânla dış görünüşün tamamıyle kaynaşmış olduğu muazzam kubbe, bütün dünyada, kubbe mimarîsi gelişmesinin en ileri noktası olarak görülebilir. Mimar Sinan, kendi ağzından yazdırdığı kabul edilen, Tezkeret ül Bünyan'da son büyük şaheseri şöyle anlatır: "Dört minaresi, kubbenin dört yanındadır. Daha önceki Üç Şerefeli, bir kule gibi kalındır. Bu minarelerin hem ince, hem üçer yollu olmasının güçlüğü malûmdur. Ayasofya kubbesi gibi kubbe, Devlet-i İslâmiye'de bina olunmamıştır deyü,

Edirne Selimiye Camii iç görünüş

Edirne Selimiye Camii yan girişi

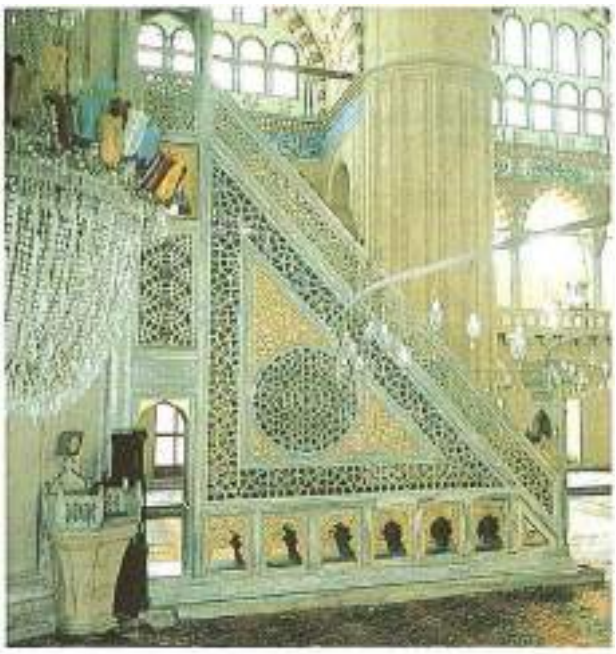
taifei nasâra'nın (Hristiyanlar) mimar geçinenleri, Müslümanlar'a galebemiz vardır, derlermiş. Ol kadar kubbe durdurmak gayet müşükildir dedikleri bu hakirin kalbinde bir azim ukde olup kalmış idi. Mezkûr cami binasında nimmet edip bi avni'llah saye i Sultan Selim Han'da izhar ı kudret edip, bu kubbenin Ayasofya kubbesinden altı zira kaddin ve dört zira derinliğin ziyade eyledim". Muazzam ölçüde bir anıt fikri herhalde burada Sinan'ı sürüklemiştir. Kubbenin ağırlığı sekiz paye ve bunların arkasındaki payanda kemerleri ile karşılanarak, sekizgen kaide üzerine oturan kubbe sistemi, en son imkânlarına kadar geliştirilmiştir. Bu sekizgen sistem, Sinan'a ideal görünmüş olmalıdır. İçeride, kubbenin bıraktığı köşelere eksedralar gelmiş,

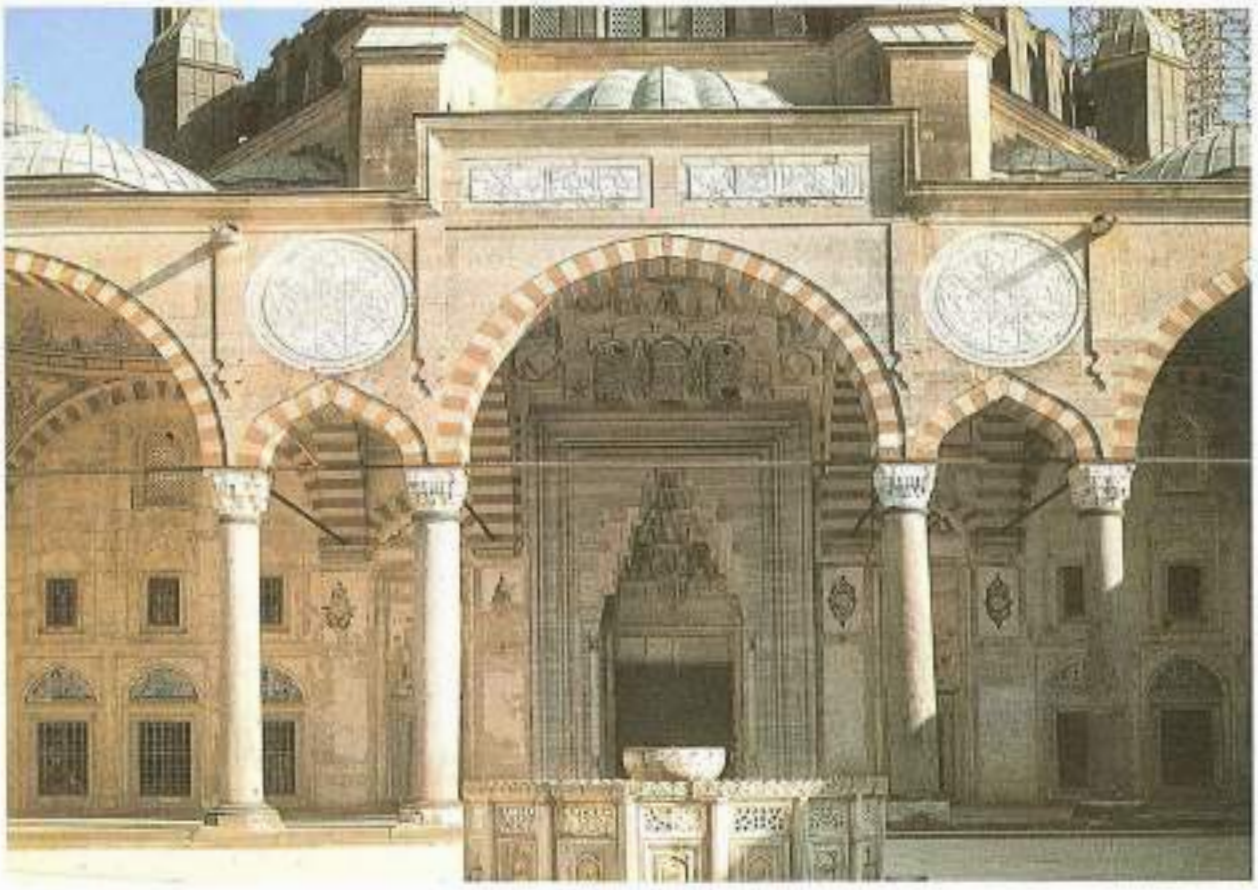
Edirne Selimiye Camii paye ve kubbeye geçiş

payeler arasında kemerler de pencere sıraları ile doldurulmuş, duvar kalmamıştır. 6 m. derinlikteki mihrap bölümü de, daha alçakta kalan bir yarım kubbe ile örtülmüştür. Her taraftan son sınırlarına kadar gerilmiş ve tek kubbe ile örtülü mekân, girer girmez insanı âdeta sihirli bir kuvvetle sürükleyip başka bir dünyaya mal etmektedir.

Dört kademe halinde cüretle yükselen yapı, kubbe ile sükûnet halini alıyor. Cepheler, nispetlerinin olgun güzelliği ile beliriyor. Öne fırlayan çörtenler pencere alınlıklarına ve uygun yerlere konulan renkli taş süslemelerle panolar, kemerlerdeki renkli taşlar ve kemer şekilleriyle açıklıkların değişmesi, cepheyi optik bakımdan canlandırmaktadır. Taş duvarlarla çevrili geniş dış avlu içinde yer alan

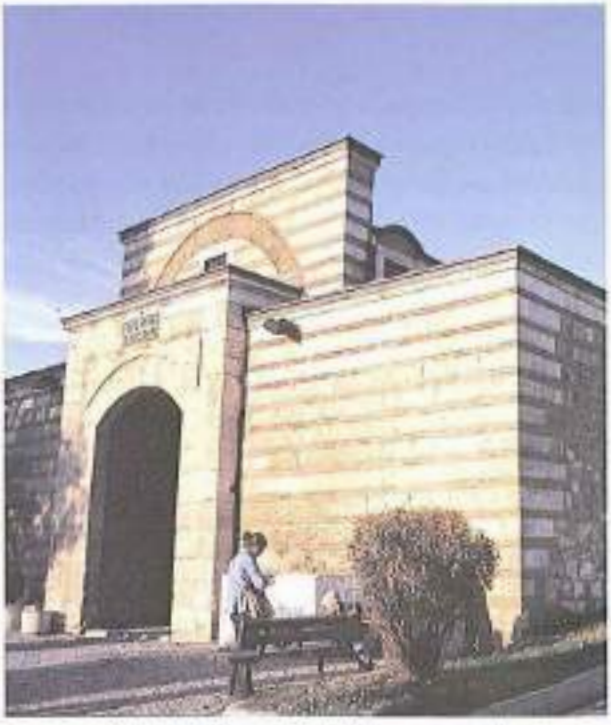
Edirne Selimiye Camii minberi

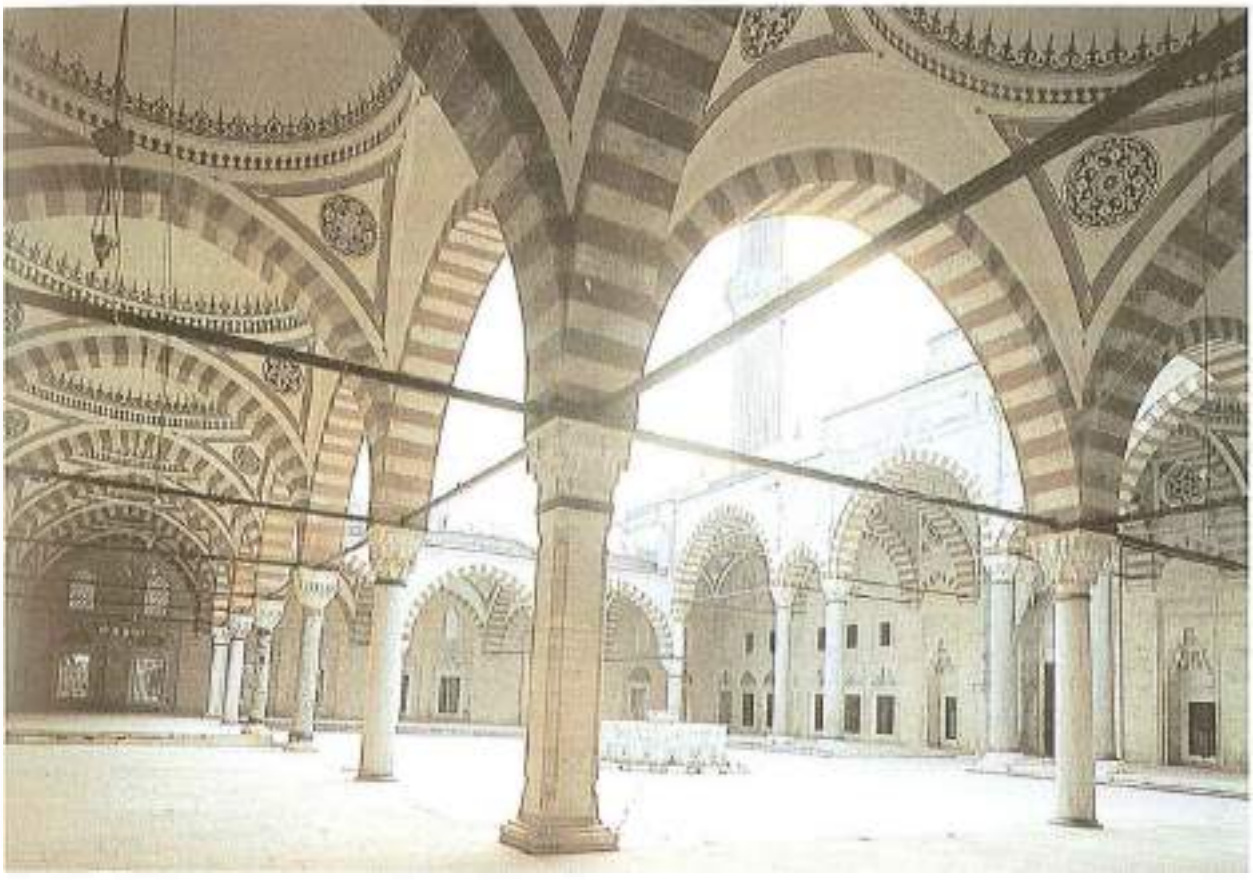
Edirne Selimiye Camii avlu portali

Edirne Selimiye Camii mihrap cephesi çinileri

Edirne Selimiye Arasta girişi

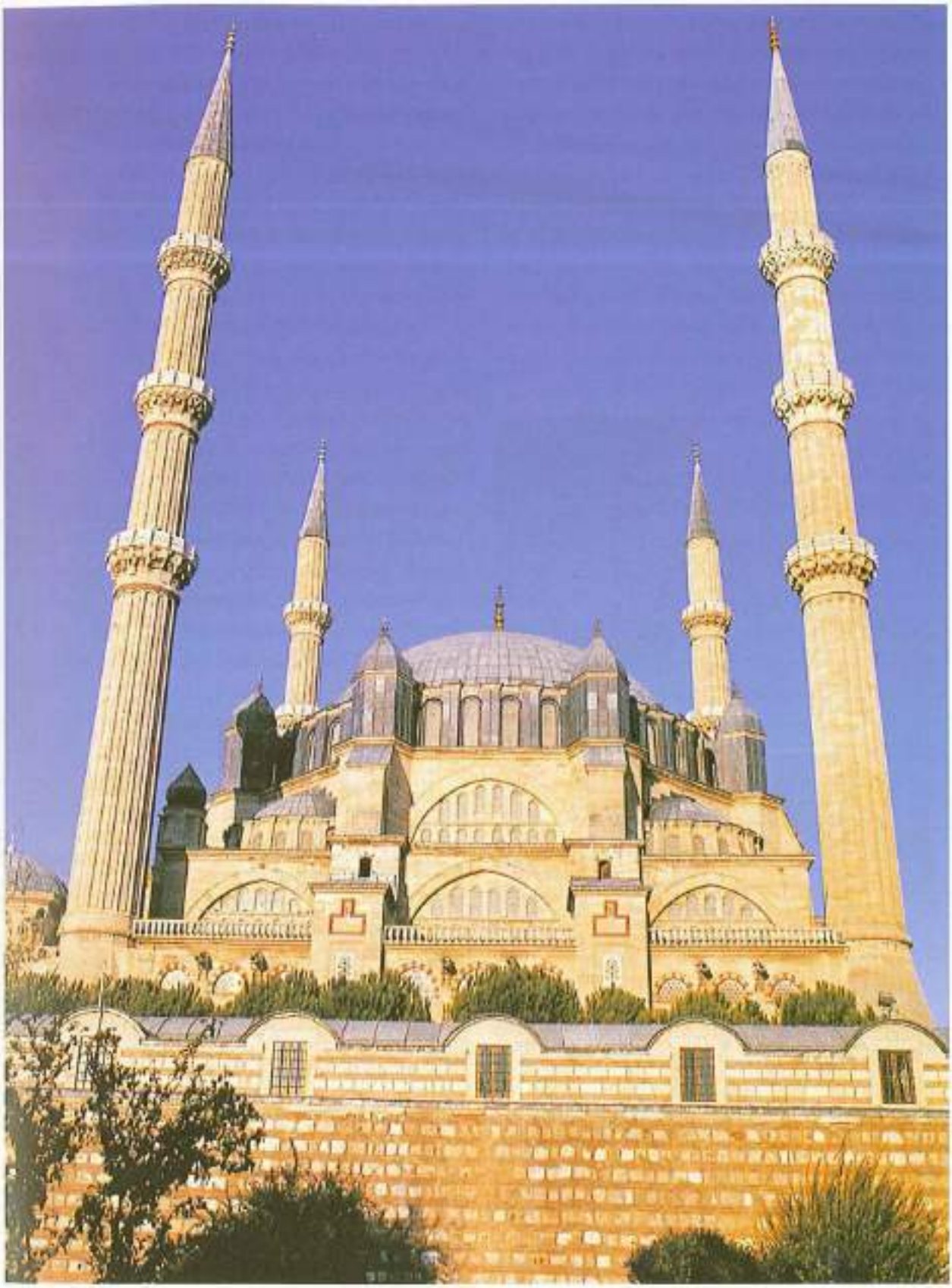
Edirne Selimiye Camii avlusu ve revakları

Edirne Selimiye Camii pencere alınlıklarındaki çini kaplamalar

Edirne Selimiye Camii revakları

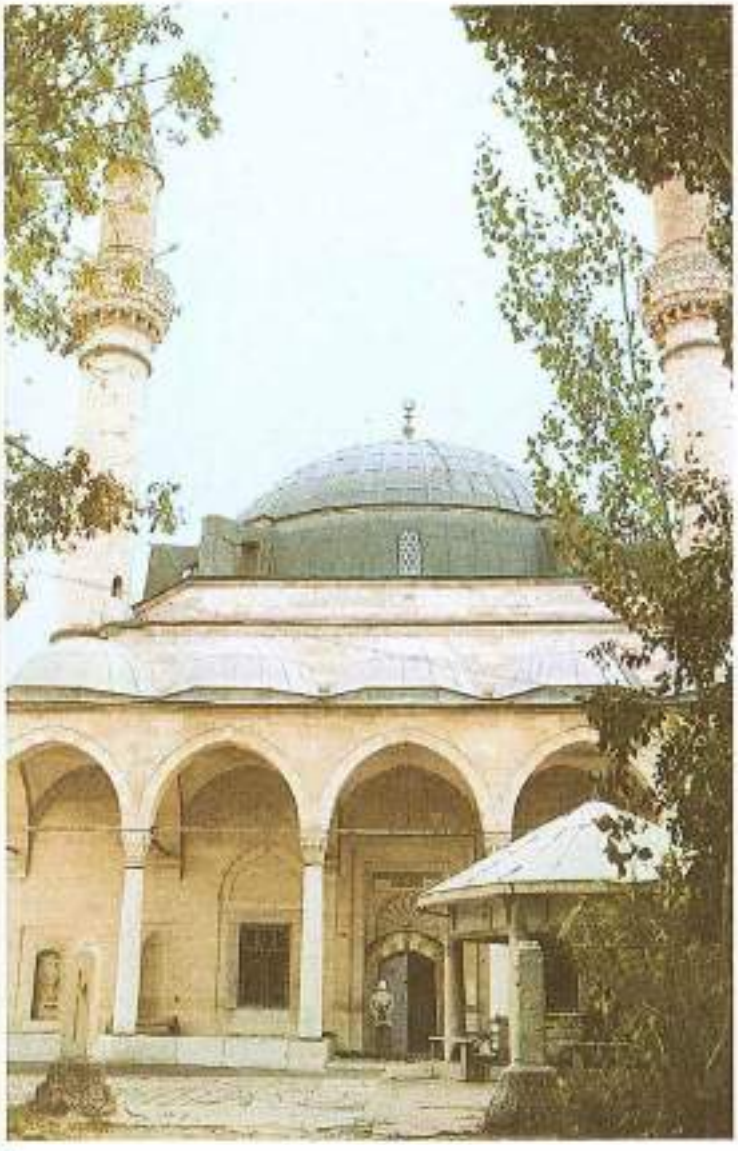

Edirne Selimiye Camii

külliye binaları da, çok belirsiz plânlanarak adeta görülmeyecek şekilde gizlenip, geri plâna, arkaya atılmıştır. Bunlardan sıbyan mektebi, darülkurra, darülhadis tamir görmüştür.

Arastanın ortasındaki cümle kapısının yanında taş ve tuğla örgülü duvarlarla sıbyan mektebi, bir dershane ve önünde bir revaktan ibarettir. Zemin katı ile üst kat arasında bir silme vardır.

Dershane kubbeli, küçük mermer sütuna dayalı iki kemerle dışarı açılan revak ise tonozludur. Arastadan sonra yapılmış olmalıdır.

Karapınar Sultan Selim Camii

Arasta III. Murat (1574-1595) tarafından Mimar Davut Ağa'ya camiye gelir sağlamak için yaptırılmıştır. 255 m. uzunlukta, 73 kemerli tonozlarla örtülü holün iki tarafında sıralanmış 124 dükkândan ibarettir. Ortadaki dua kubbesinde her sabah dükkân sahipleri dua ile doğru iş yapacaklarına ve kimseyi aldatmayacaklarına yemin ederlermiş. 1874'de kurşunları alınıp, kiremit örtüsü ile tamir edilmiştir.

Evliya Çelebi buranın kavaflar çarşısı olduğunu ve çeşitli pabuçlar yapılıp satıldığını kaydeder.

Medresenin çok zarif revaklı avlusu, ortasında güzel şadırvanı ile dikkati çeker.

Selimiye Camii'ne başladığı yıl içinde Mimar Sinan, Sultan Selim'in Konya Karapınar'daki camiini tamamlamıştır. Camiden başka, kervansaray, arasta, medrese, çeşme ve hâlâ işleyen bir hamamdan ibâret külliyeden Tezkere'de yalnız caminin adı geçmektedir. Konya - Ereğli yolunda, korkulu, ıssız bir

Karapınar Sultan Selim Camii

derbent köyü olan Karapınar'da Sultan II. Selim Sultaniye adı ile bir şehir kurdurmuştur. Büyük bir kervan yolu üzerinde yeni bir menzil yeri olarak kurulan kasabanın çekirdeğini Mimar Sinan'ın eseri olan güzel külliye teşkil eder ve uzun zamanda tamamlanmıştır. Başbakanlık Arşivi Tapu Defteri'nden Ömer Lütfü Barkan'ın incelemesine göre cami, han, hamam ile 39 dükkân ve iki değirmen yaptırılmıştır. Yol kenarında uzanan ve kısmen ayakta kalan külliye binalarının bağlantıları yıkılmıştır. Caddeye açılan, iki renkli taşlarla büyük portal (taç kapı) düz bir yolla cami önüne bağlanır, yol üzerinde bunun benzeri ikinci bir portal caminin dış avlusu ile bağlantı sağlıyordu. Dış avlu yeni açılan yolla ortadan kalkmıştır. Bu portaller arasındaki yolun yanlarında iki yapının izleri bellidir, sağdakinin arsasına gazino yapılmıştır. Fakat bir yapıya geçit veren Bursa kemerli kapı yerindedir. Soldaki asıl yapının arsasına da yeni inşaat yapılarak külliyenin caddeye bakan cephesi ortadan kaldırılmıştır. Bu yapılar arasta ve kervansaray olmalıdır.

Koyu gri ve sarımtrak taşlardan değişik örgülü duvarlarla cami 15 m. kenarlı kare bir mekân üzerine, tek pandantif kubbe örtülüdür. Çifte tunç bilezikli mermer sütunlar üzerine beş kubbeli son cemaât revakı vardır. Pandantif kubbe dıştan dört payanda kemeri ile takviyelidir. Kapının istiridye biçiminde mermer kavsarası 1223 (1808)'teki tamirden kalmadır. Kapı kanatları kündekârî (çatma) tekniğinde geometrik tertipleri ve tunç döküm süslemeli kapı tokmak ve halkaları ile muhteşem bir işçilik eseridir. Mukarnas nişli mermer mihrap, minber, mahfil ve portal klâsik devre uygun sade, ahenkli görünüşlerdir. Cami portalindeki istiridye alınlığı üzerinde iki sıra halinde sekiz satırlık arapça kitabe 1263 (1847) tamir tarihini vermektedir.

Caminin içi çok sade bir mekânla stalaktitli mihrap ve süslemesiz minberle, kuzey-batı köşedeki küçük müezzin mahfilinden başka az pencereli düz duvarlardan ibârettir. Külliye avlusundaki şadırvanın güç okunan manzum kitabesi 1004 (1596) tarihlidir.

Medrese ikinci avlu ile dış avlu arasındadır, esasta simetrik L biçiminde sıralanmış kubbeli mekânlar birer kapı ile iç avluya açılır. Çok harap durumdaki bu doğu blokları arasında doğudaki medrese, diğerleri de imaretin misafirhane ve aşhane kalıntıları olabilir. Hamam külliye dışında kalan moloz taşlardan önemsiz bir yapıdır.

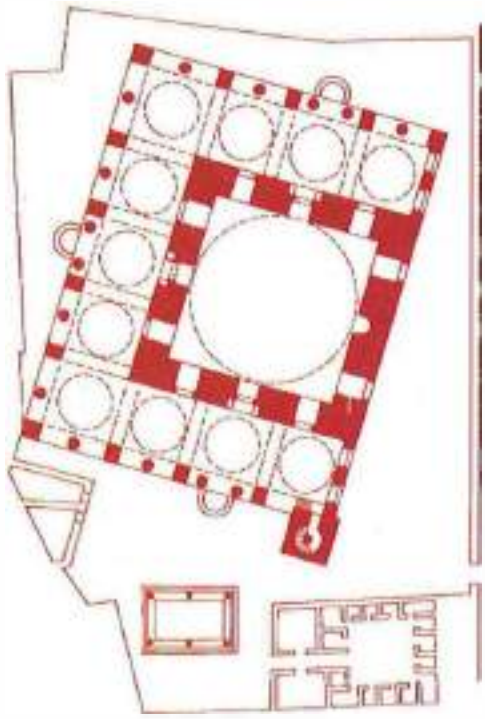
Çeşme külliyenin bir parçası olup, abidevî giriş portali karşısında bir menzil çeşmesi olarak yaptırılmış, sonradan yalakları kaldırılmıştır. Renkli taşlarla kaş kemerli çeşmenin kitabesi 977 (1569) tarihlidir. Külliyenin asıl önemli tarih kitabesi Konyalı Şair Meşami tarafından yazılmış olup, 977 (1569) tarihini ve Sultan Selim'in adını vermektedir.

L biçimindeki medrese hücreleri, harap avlunun kuzey-batı köşesinde üçlü gruplar halinde sıralanmıştır. İki yandaki kubbeli hücreler ortadaki kubbeli eyvana açılır. Eyvanlardan biri cami avlusuna, diğeri dışa bakmaktadır ki avlunun bu tarafta da devamına işaret eder.

Selimiye Camii'nin yapıldığı yıllarda Kahire'de 979 (1571)'da Sinan Paşa kendi camiini yaptırıyordu. Aslında Nil kıyısında Bulak limanında iken Nil mecrasını batıya kaydırdığından bugün içeride kalmıştır. Tam bir külliye halinde yapılan tesisin camiden başka abdest almak için ayrı bir şadırvan ve tekke dışında kalan binaları tamamı ile incelenmemiştir. Değişik bir plânla kare duvarlar üzerine tek kubbe örtülü cami üç taraftan onbir kubbeli alçak revaklarla çevrelenmiştir. İki kapı arası çukur bir yolla bağlanmış ve cami kıbleye paralel iki eşit bölüme ayrılmıştır. Köşelerden zarif kabartma süslemelerle üç dilimli pandantifler, sekizgen bir geçişle onaltıgen ara bölgesine götürüyor ve kubbe bunun üze-

Kahire Sinan Paşa Camii

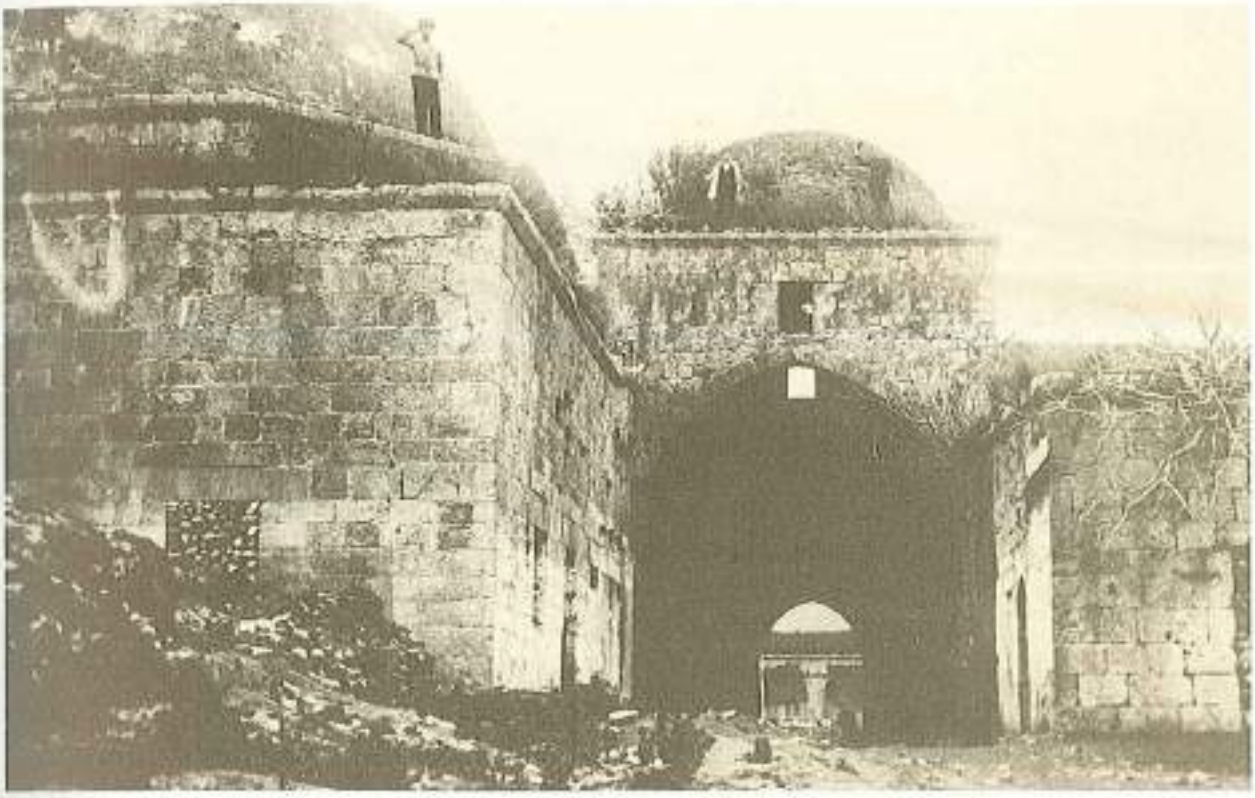

Kahire Sinan Paşa Camii planı (Pacha)

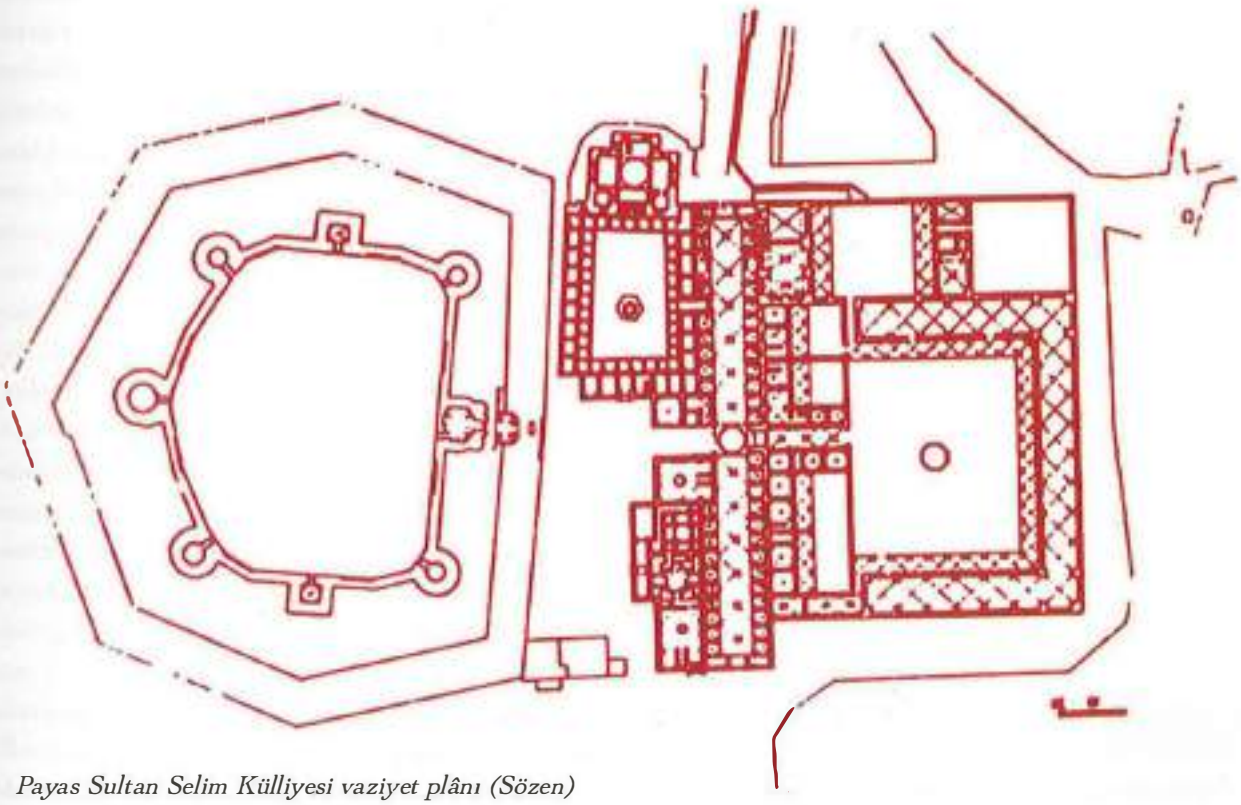
rine oturuyor. Dıştan küçük kulecikler sekizgen ve onaltıgenin köşelerini belirtmektedir. Her bölümde tipik Memlûk silmeleri, kıble duvarı ve mahfillerin arka duvarında zengin mermer kaplamalar Memlûk mimarîsinin bu zamanda hâlâ yaşayan izleridir. Sinan Paşa Camii, Ezher Camii'nin kuzeyinde, yine Osmanlı devrinde 1774'de yapılan Ebu Zeheb Camii'ne de örnek olmuştur.

Payas Külliyesi Sultan II. Selim'in emri ile Sokullu Mehmet Paşa burada bir derbent teşkilâtı ve menzil külliyesi yaptırmış, bunun için Mimar Sinan görevlendirilmiştir. Sokullu burada adeta küçük bir şehir kurdurmuştur. Evliya Çelebi'ye göre burada 850 hane vardı. Külliye için kalenin yanı en uygun yer olarak görülmüştür.

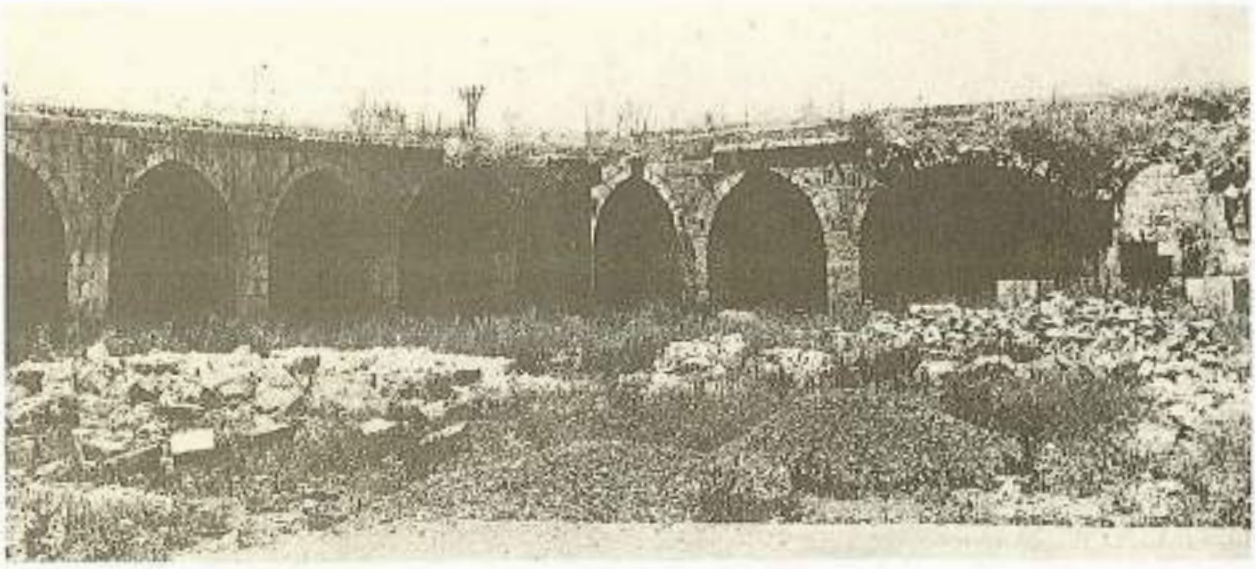
Ortaçağ'dan kalan kalenin yanında **cami, medrese, hamam, kervansaray,** ortadaki **bedesten** etrafında birbirine bağlı dengeli bir

Payas Sultan Selim Kervansarayı girişi

Payas Sultan Selim Külliyesi vaziyet plânı (Sözen)

Payas Sultan Selim Kervansarayı avludan görünüş

Payas Sultan Selim Camii mihrap ve minberi

külliye plânı halinde yerleştirilmiştir, 700 × 250 m. lik alanı kaplar. Bu büyük menzil külliyesinde kuzey-güney yönünde uzanan arastanın doğusunda kervansaray, kiler, avlu ve mutfaklar, batısında Payas kalesi ile bedesten arasında, güneyde cami, medrese ve yönetici odaları, kuzeyde çifte hamam vardır. **Kervansaray** portali üzerindeki kitabe mermer üzerine beş satırlık nesih yazı ile "Sultan Selim ibn-i Süleyman"ın adı ile 982 (1574) tarihini vermektedir. Mimarı Sinan'dır. **Cami** sağlam kalmış, **medrese** revakları yıkılmış, **bedesten** ve **hamam** restore edilmiştir. **Kervansaray** da çok haraptır ve restore edilmektedir.

Camide muntazam kesmetaş örgülü duvarlar, titiz bir işçilik eseridir. Kapılarda siyah beyaz mermerden iki renkli geçmeler, Zengî ve Memlûk geleneğine bağlanır.

Kanatlı camiler grubuna giren camide sekiz kubbeli son cemaât revakı yıkılmış, kemer ayakları belli olmaktadır, minare batı taraftadır, şerefeden yukarısı yıkılmıştır. Orta kubbe üç yandan çapraz tonozlarla çevrilmiş, önde, iki yandan küçük kubbeciklerle son cemaât revakına bağlanmıştır. Zengin mukarnaslı ve iki renkli mermerden basık kemerli kapıda beyaz mermer kitabe yeri boş bırakıl-

mıştır. Yedi sıra mukarnaslı nişli mihrapta siyah, kırmızı ve beyaz mermerler kullanılmış, alınlığı da iki renkli taşlardan işlenmiştir. Minber ise tamirden kalmış olup XXI. yüzyıl ampir üslûbundadır.

Caminin dikdörtgen avlusu medrese ile müşterek olup, bugün yıkılmış olan revaklar arkasında medrese odaları sıralanmıştır. Buraya götüren iki kapıdan biri bedestenin içinde iki renkli mermer kaplama süslemeli gösterişli bir giriş, hamamın karşısındaki kuzey portali ise, yine üç renkli taştan yonca kemerli olup, kitabe taşı yine boş bırakılmıştır.

Bedesten (çarşı, arasta) ortasındaki dua kubbesi ile çapraz tonoz örtülü yolun iki tarafına sıralanan 45 dükkân, doğudaki büyük kervansaray ve batıdaki hamam ve cami arasında bağlantı sağlar, 15 m. genişliğinde, 115 m. uzunluktadır.

Dua kubbesinden doğuda kervansaraya, batıda kale tarafına iki kapı vardır. Güneydeki cami avlusuna ve kuzeydeki hamama doğru dükkânlar arasından birer küçük kapı açılır. Bedestenin kuzey girişi kervansaray duvarından 12 m. dışa uzanan kenarında olup, iki yanında düz tavanlı yönetici odaları vardır.

Arasta, bedesten içinden iki renkli mermerle süslü bir taç kapı ile girilen çifte hamam Sinan'ın İstanbul merkez hamamlarının plânına uygundur. Oldukça büyük ölçüde bir yapı olan çifte hamamın kadınlar kısmı bugün yıkılmıştır.

Dua kubbesine açılan ve kitabeyi taşıyan süslü abidevî portalden 23.50 m. uzunluğunda, 4.20 m. genişliğinde bir koridor kervansarayın 40 × 48 m. ölçüsündeki avlusuna götürmektedir. Çapraz tonoz örtülü bu koridorun iki yanında yine çapraz tonozlu mekânlar sıralanmıştır. Avlu revakları arkasında üç taraftan bunları çevreleyen 10 m. genişliğindeki holler kışlık barınma yerleridir, hepsi de boydan boya çapraz tonoz örtülüdür. Avlunun ortasında bir havuz veya şadırvan izi vardır.

Kiler ve mutfaklar kervansarayın güneyinde bir avlunun iki yanında revaklar arkasında yer almıştır, batı tarafında mutfaklar, doğuda kiler bulunmaktadır.

Kervansaray, külliyenin doğu tarafını tamamen kaplayan büyük bir yapıdır, kesmetaştan inşa edilmiştir. Kare planlı büyük avlu, kuzey ve güneyde sekiz, doğuda onüç paye üzerine çapraz tonozlu revaklarla çevrilidir. Bunların arkasında çapraz tonozlu koridorlar uzanmaktadır, her tonozun altında ortadaki ocağın iki yanında birer niş vardır. Esas girişin yanlarında çapraz tonozlu misafir odaları vardır, giriş koridorunun sağında ve solundaki üçer oda yönetici ve görevlilere aittir. Güneydeki uzun dar geçit, iki tarafında mutfaklar bulunan iç bahçeye götürür. Bunun arkasında taş duvarla çevrili diğer bir bahçe vardır. Buraya basit kemerli başka bir kapıdan girilir, bu hayvanların girişi içindir. Dıştan kervansarayın cepheleri alçak, sade ve gösterişsizdir.

Dua kubbesi altında çarşı esnafı toplanıp sabah için dua eder, sonra dükkânlarını açardı. Burada nikâh törenleri de yapıldığı ve nikâh kubbesi adı verildiği Lüleburgaz Sokullu külliyesinde yöre adeti olarak bilinmektedir.

Payas kalesi kesmetaş yapısı olarak kalan en sağlam örneklerden biridir, sekiz burç (kule) ile takviyeli etrafı taş örgülü hendeklerle çevrilidir. Evliya'nın zikrettiği üç köprüden yalnız dört gözlü Sokullu Paşa Köprüsü ayaktadır, bir gözü gömülü kalmıştır.

Selimiye Camii'nin tamamlanmasından bir yıl sonra 1576'da Edirne yolunda Havza'da Sokullu Mehmet Paşa'nın yaptırdığı külliyeden yalnız tek kubbeli sade yapısı ile cami ayakta kalmış, onun da son cemaât revakı yıkılmıştır. Temelleri belli olan kervansaray ve çarşının durumuna bakılırsa Lüleburgaz külliyesinden farklı olarak cami küçük ölçüde fazla özelliği olmayan bir unsur halinde ele alınmış, diğer külliye binalarına ağırlık veril-

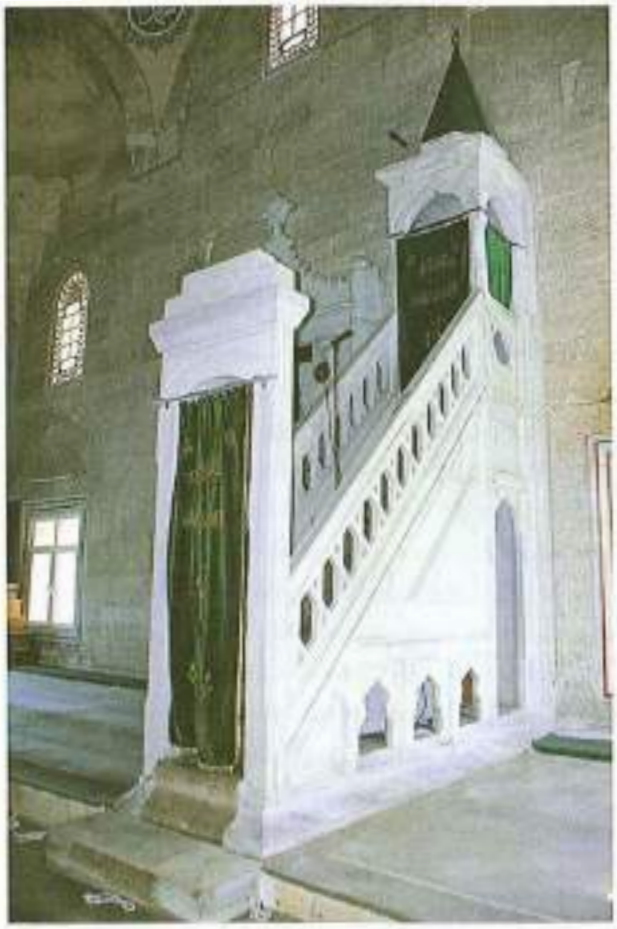
Havza Sokullu Camii iç görünüş

miştir. Menzil külliyesi olarak Edirne'ye bir menzil mesafede Havza (kayıtlarda Hafsa)'da Sokullu Mehmet Paşa'nın oğlu Kasım Paşa için Sinan'a yaptırdığı külliye, Büyükçekmece, Silivri, Çorlu, Babaeski ve Lüleburgaz'dan sonra gelmektedir. Bütün bu menzillerde Mimar Sinan büyük külliyeler yapmış, Lüleburgaz ve Havsa külliyeleri Sokullu Mehmet Paşa'nın vakfı olmuştur.

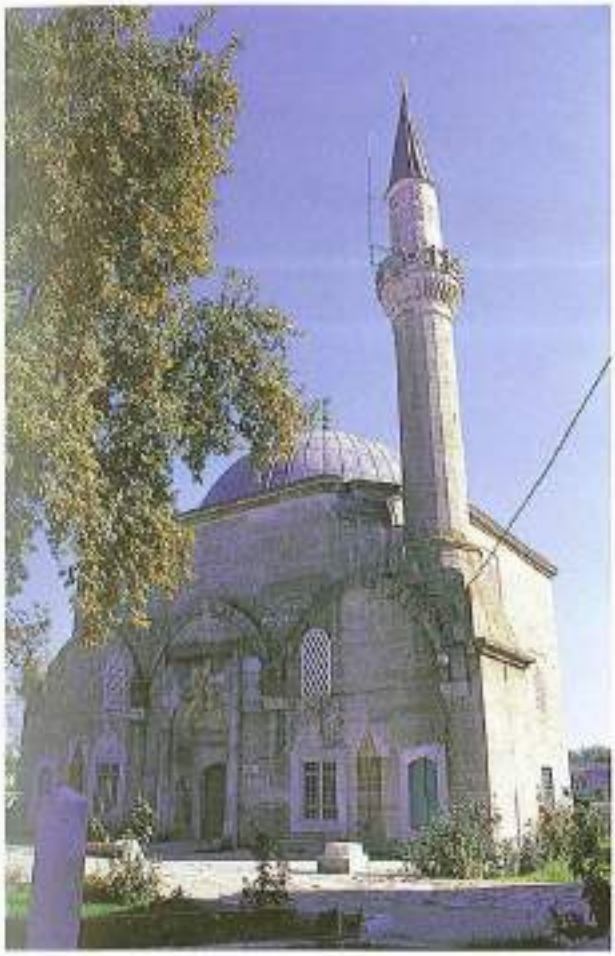
Kâtip Çelebi "Hafsa" yı Eski Baba (Babaeski) ve Edirne arasında kalesiz bir menzil, küçük bir kasaba olarak anlatır, Hafsa Kadın'ın çok vakfı olduğundan onun adını aldığını yazar. Evliya Çelebi de: "Süleyman Han müsahibelerinden Hafsa Hatun bu beldede sakin olmağla, anın ismi ile şöhre-i şehr olmuş bir kasaba-i şirindir" demektedir. Millet kütüphanesi Ali Emirî yazmaları arasında vakfi-

Havza Sokullu Camii mihrabı

Havza Sokullu Camii minberi

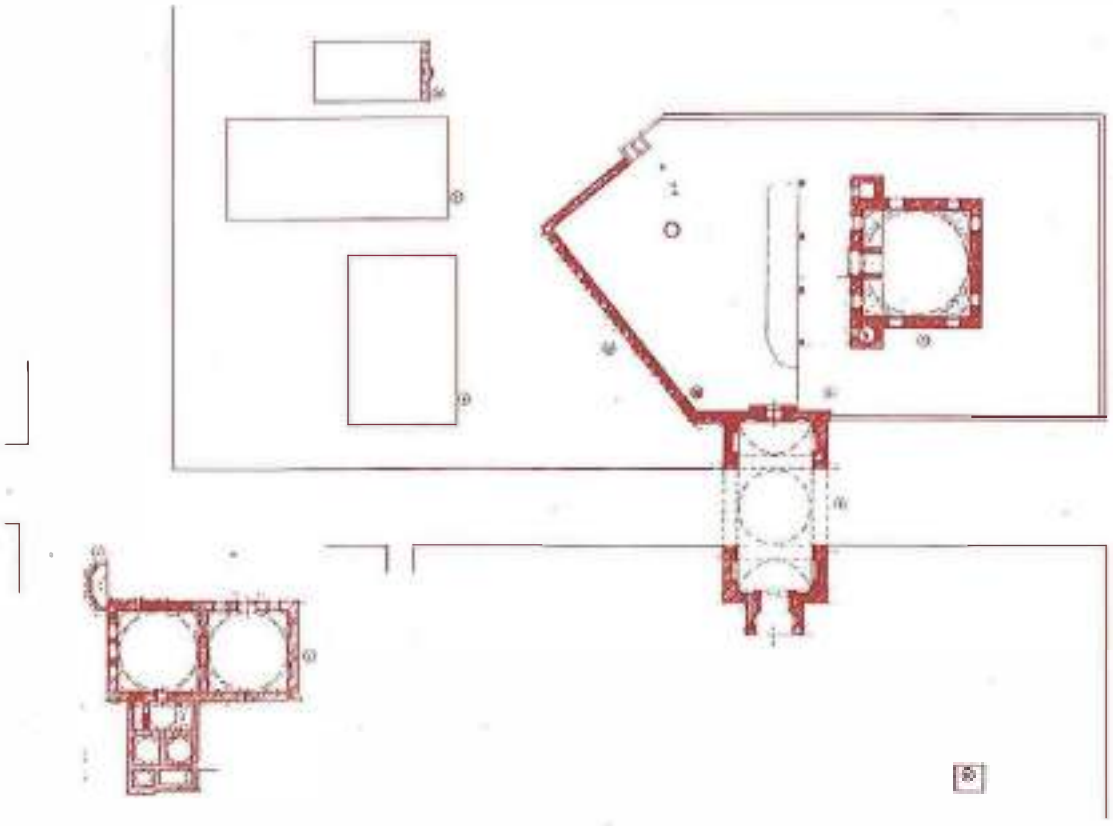
Havza Sokullu Camii

Havza Sokullu Camii yan cephe

Havza Sokullu Camii dua kubbesi

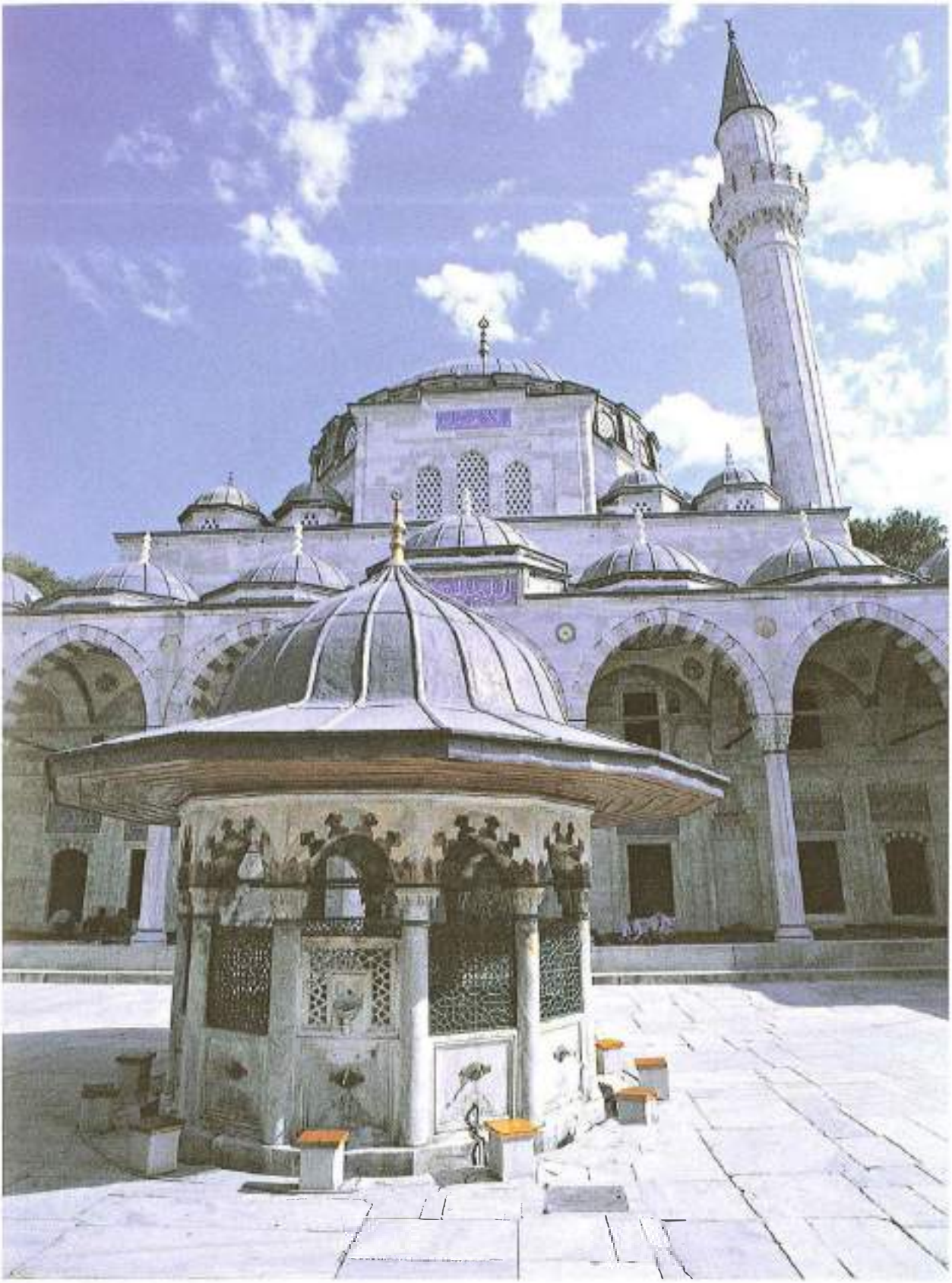

Havza Sokullu Külliyesi vaziyet plânı (Reyhanlı-Altun)

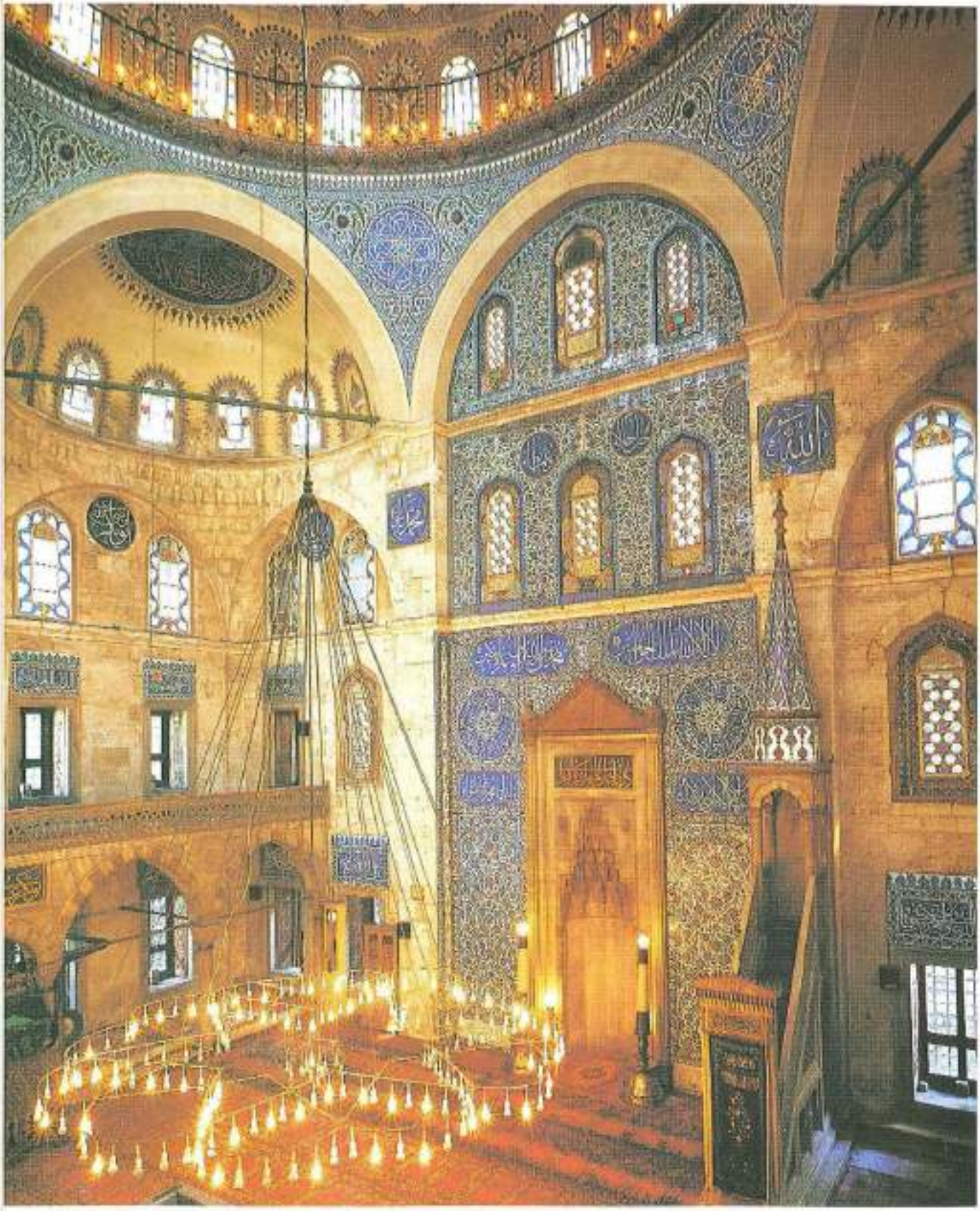
yesi bulunan ve üç sultana vezirlik yapan Sokullu, en parlak devrin adamıdır. Son yıllarında, iki oğlundan biri olan Mirmiran Kurt Kasım Paşa veya Kurt Bey onun mallarının vakfı ile büyük ölçüde bu külliyeyi Sinan'a yaptırmıştır. Bu oğlu 1543 ve 1551'de Mohaç Beyi ve Temeşvar Beylerbeyi olmuştu. Sokullu iyi idareci, siyasetçi olduğu kadar sanatla ilgili imarcı bir devlet adamı idi.

Tezkerelerde Kasım Paşa ruhu için **camii şerif**, **imâret**, **kervansaray** ve **hamam** diye külliye yapılarının adı geçmektedir. Bu kayıtlara göre iki **kervansaray**, bir **cami**, bir **medrese**, **imâret**, çifte **hamam**, tekke, köprü ve arastadan meydana gelen yapılardan bugün, cami, hamam, ocaklı nişli bir duvar cami avlusuna dayalı olarak cami ve kervansaray bloklarını bağlayan arastanın ortasında dua kubbesi ile sonradan hamamın kuzeydoğu köşesine eklenen çeşme kalmıştır, hepsi harap durumdadır. Modern köprünün altında ayak izleri belli olan eski köprü güney-batıda kalır. Bu köprü ile medrese ve tekke tezkerelerde yoktur. Dua kubbesinin cami avlusu yönündeki duvar boyunca diyagonal uzanan çatı ve kemer izleri (belki medrese?), Evliya Çelebi'nin anlattığı bir caddenin iki yanında üçyüz adet kârgir, kemerli dükkânlara ve bunların hamam tarafındakilerin arkasında han-ı azîm dediği büyük hana ait olmalıdır.

İki minaresi, son cemaât ve mukarnas sıraları üzerine tromplu geçişlerle tek kubbesi ile kare planlı **cami**, sade fakat abidevî bir görünüştedir. dört sütun üzerine üç kubbeli son cemaât revakı yıkılmıştır. Yüksek bir kubbe ile örtülü ferah mekân üç sıra halinde pencerelerden aydınlanmaktadır. İki yandaki minarelerin son cemaât revakına açılan mermer söveli kapılarında kemer ayakları hafif mukarnas süslemelidir.

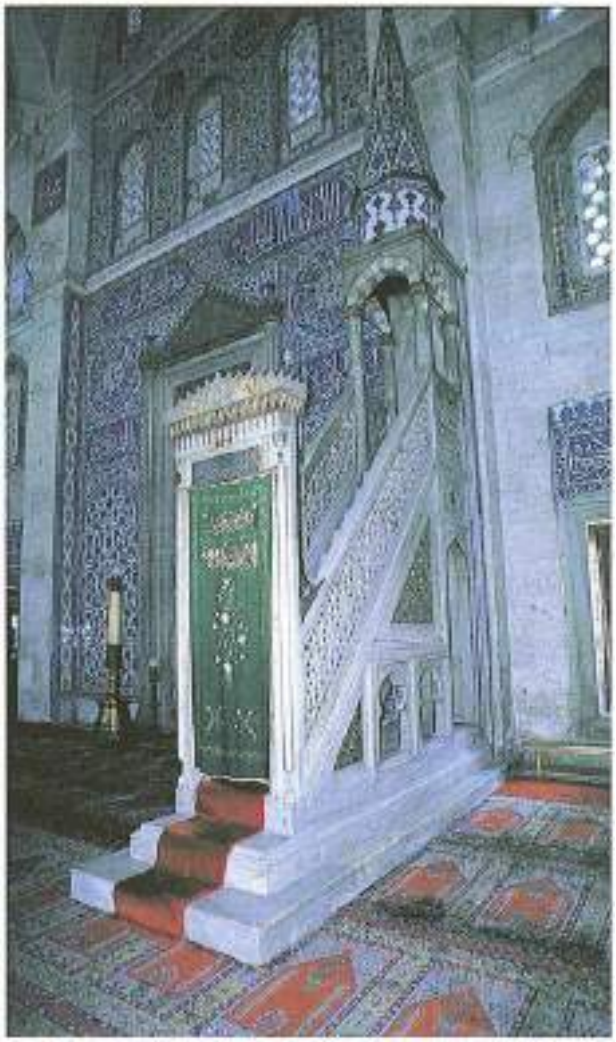
Kadırga Sokullu Camii

Kadırga Sokullu Camii iç görünüş

Kadırga Sokullu Camii mihrabı

Kadırga Sokullu Camii minberi

Engebeli bir arazi üzerine kademeli olarak düzenlenen **Kadırga Sokullu** külliyesi hanımı Esmahan Sultan adına 1571-72'de yaptırılmıştır. Güneyde altı dayanaklı **cami** yanlara doğru ikişer eksedra ile genişletilmiştir. Son cemaâti revaklı avluya açılır, revakların arkalarında medrese odaları vardır. Meyilli bir arazide düz bir avlu zemini yapılmıştır.

Medrese yüksek bir zemin üzerinde, cami avlusu etrafında yer almıştır. Sokullu'nun türbesi Eyüp'te, hanımı Esmahan Sultan'ın mezarı Ayasofya'da babası Sultan II. Selim'in yanında iken oğlu İbrahim Han birçok şeyhler arasında cami arkasındaki tekkenin mezarlığına gömülmüştür.

Kadırga Sokullu Camii çini ve kalemişi süslemelerinin zenginliği, ahengi, mimarîyi canlandırması bakımından belki de Mimar Sinan'ın en başarılı eseridir denebilir.

Müezzin mahfili tavanı, kapı, pencere kapakları ve kürsü çok ince ağaç işçiliği gösteriyor.

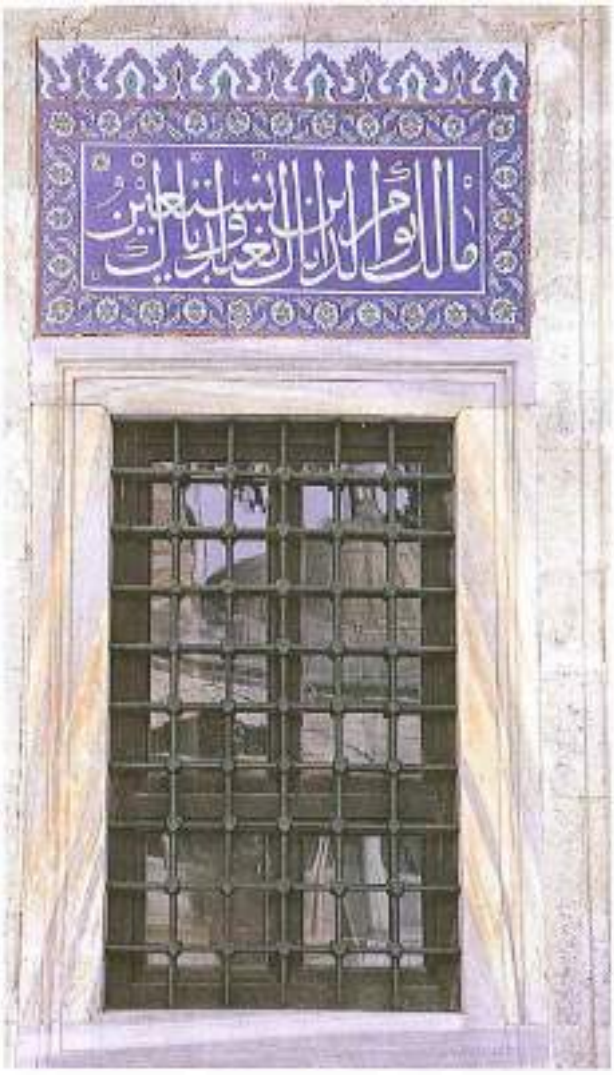
Sade mermer mihrabın iki tarafında kubbeye kadar bütün duvarı kaplayan çinilerle zarif mermer minberin külâhında ve alt pencerelerin dikdörtgen alınlıklarında çini süslemelerin en kaliteli örnekleri görülmektedir. Yedi kubbeli son cemaât revakı camiden biraz taşkındır. Avlu revakları ile bunlar arasında yanlardan birer giriş vardır.

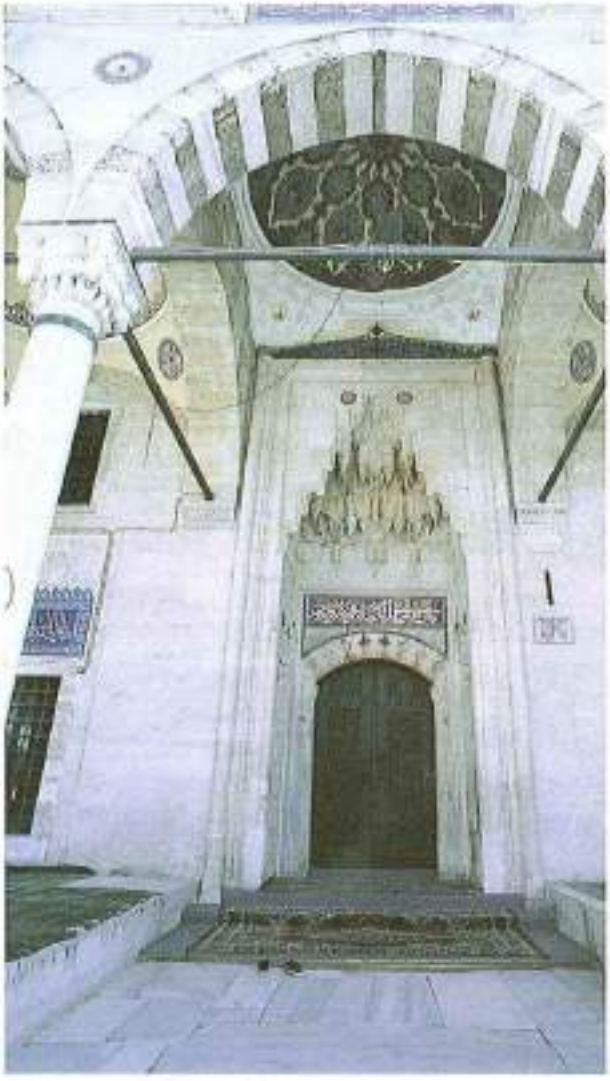
Kadırga Sokullu Camii avlusunda medrese odaları önünde kaş kemerli revaklar

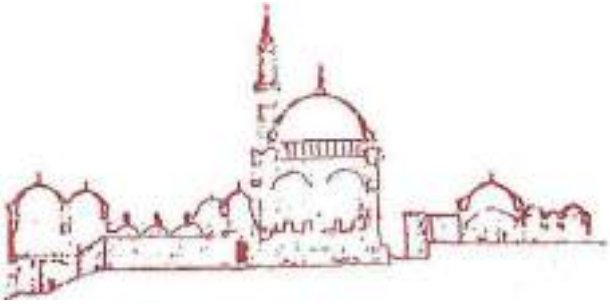
Kadırga Sokullu Camii son cemaat yeri

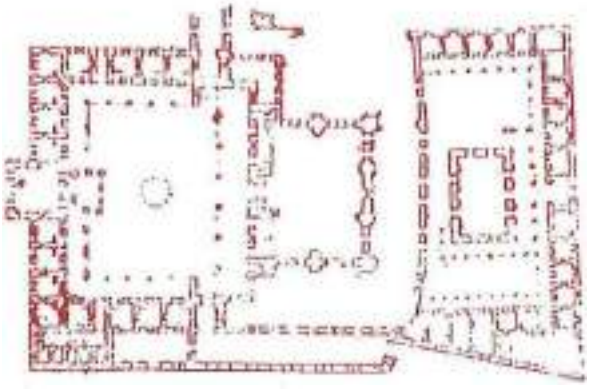
Kadırga Sokullu Camii son cemaat yerindeki çini kaplamalı pencere alınlıkları

Kadırga Sokullu Camii portali

Kadırga Sokullu Külliyesi kesiti (Sözen)

Kadırga Sokullu Külliyesi vaziyet plânı (Sözen)

Kadırga Sokullu Camii

Cami avlusunun düz çatılı revaklarını üç taraftan kubbeli medrese hücreleri çevreler, mihrap ekseni üzerinde kuzeyde dershane, avlu ortasında mermer şebekeli şadırvan yer alır. Dershanenin altından merdivenle bir giriş sağlanmıştır. caminin minaresi Mimar Kemaleddin tarafından 1923'de yenilenmiş, 1952'de Vakıflar tarafından restore edilmiştir.

Güneyde taş duvarla camiden ayrılan tekke, ortada yatık dikdörtgen biçiminde semâhane ve düz örtülü revaklar arkasında hücrelerden ibarettir. Güneydeki kubbeli giriş kısmı ile semâhane arasında iki sıra tekne tonozlu revak vardır, yalnız semâhane girişi kubbelidir. Tekke çok bozuk bir tamir görmüş olup, bugün öğrenci yurdudur.

Mimar Sinan'ın Selimiye Camii yanında aynı zamanda ele aldığı eserlerden biri de İstanbul'da Kasımpaşa'da Kapudan Derya Piyale Paşa için 1573'de yaptığı camidir. 30.5 × 19.5 m. boyutlu dikdörtgen biçimindeki cami iki büyük granit sütunla kemerler üzerine,

İstanbul Kasımpaşa Piyale Paşa Camii

herbiri ortalama 9 m. çapında altı kubbe ile örtülmüş, yanlara doğru tonozlarla biraz daha genişletilmiştir. Böylece Sinan eski ulu camiler planını değişik bir görüşle yeniden uygulamış, üç taraftan iki katlı revaklarla çevirip minareyi cephenin ortasına ana eksin üzerine yerleştirerek girişleri iki yana almıştır. Bir külliye halinde inşa edilen eser, Kasımpaşa'nın kuzeyinde o zamanlar deniz kıyısı olan bir vadide yer almaktadır, Mimar Sinan'ın eseridir. Külliye binalarından cami ve türbe ile cami avlusundaki dikdörtgen çeşmenin musluk kısımları ayaktadır. Medrese-tekke, sıbyan mektebi ve çarşıdan birşey kalmamıştır. Sadece duvarları ve kubbenin kenarları kalan hamam ise çevre yoluna yakın olup, bugün içinde briket yapılmaktadır.

Hüseyin Ayvansarayî, Mecmua-î Tevarih'te "Camiin önündeki avluda bir sıra hücre var, bir taraftakiler medreseye, diğer taraftakiler ise derviş tekkesine aittir. Tekkenin önünde 29 kemerli sütun bulunmaktadır" diye bilgi vermektedir. Piyale Paşa bundan başka Piyale Mescidi'ni, Çanakkale'de bir camii ve fethettiği Sakız Adasında bir cami ve hamamı ve İstanbul Mercan çarşısında bir sebil ve mektep binasını yaptırmıştır. Cami yanındaki türbede Gevher Han Sultan'dan doğan yedi kızı ve dört oğlu ile birlikte yatmaktadır.

Üç yandan kapısı olan geniş bir avluda yer alan cami 54.6 × 45 m. bir alanı kaplayan dokuz eşit kubbeli bir yapı olup, mihrap ekseni üzerinde girişin tam ortasında minare yükselmektedir. Düz çatılı çift son cemaât yeri ve iki yanda ağır payelerin taşıdığı tonozlu revakın üstünde açık bir teras vardır. Cephede baklava başlıklı 22 mermer sütunla ikinci son cemaât revakının düz saçağı bugün yı-

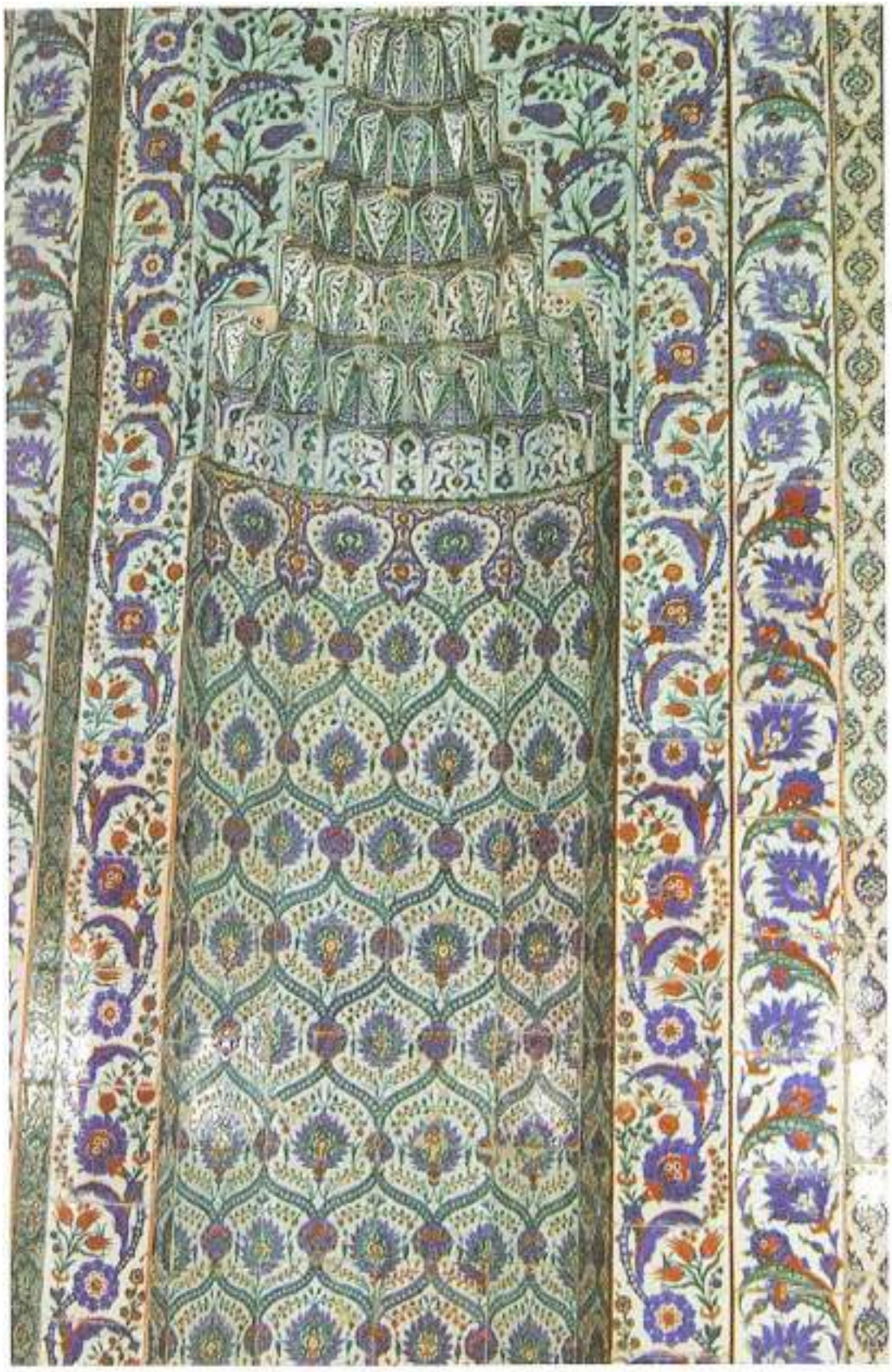
İstanbul Kasımpaşa Piyale Paşa Camii iç görünüş

kılmıştır. Asıl son cemaât revakı altı paye ile üç bölüme ayrılmış her iki yanda büyük sivri kemerle açılmıştır. Yan kapılar iki sütuna dayanan üç kemerle dışa açılmaktadır. Basık yay kemerleri siyah beyaz mermerden geçmeli, kapı söveleri yekpare mermerdendir.

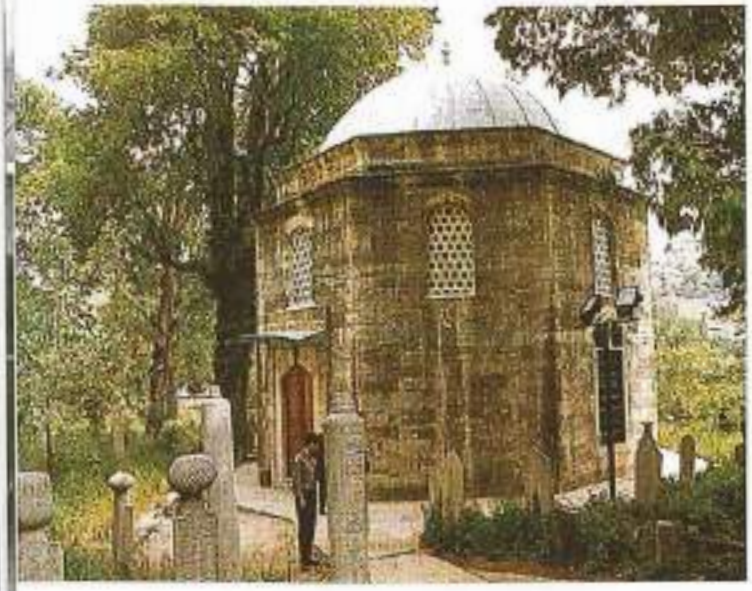
İçeride iki orta sütun ve duvarlardaki gizli payeler altı kubbeyi taşıyor. Yanlardaki tonozlu mekânlar sivri kemerlerle açılmıştır. Kapıların ortasında müezzin mahfili baklava başlıklı beş sütunla çevrili olup üstüne sonradan bir ahşap mahfil eklenmiştir. Çini mihrap çift nişli olup 3 m. eninde, 7.50 m. boyundadır. Kumaş desenlerini andıran baklava şeması ile beyaz zemine lâcivert, yeşil, kırmızı renkte şeritler değişik ölçüde şekayiklerle bağlanmıştır, ortasında sitilize nar çiçekleri vardır. Lâcivert üzerine beyaz geniş kitabe kuşağı giriş cephesi dışında üç tarafta camii çevreliyor. Kitabenin bölümleri arasında iki yandan rûmîlerle çevrili şekayik ve nar çiçeklerinden süslemeler kıvrak hançer yapraklar, ince bordürlerde altta ve üstte lâcivert renkli palmetler dizisi vardır. Camideki kitabeler Çerkez Hasan hattıdır.

Mihrap duvarı pencere alınlıklarında, kapıların üstlerinde ve mahfil korkuluklarında zengin çok renkli kalemişleri vardır. Minber yekpare mermerden oldukça sade süslemesiz olup yalnız taht kısmının sütunları ve kemerleri iki renkli taşlarla geçmeli yapılmıştır. Ongen kaide üzerine ahşap sekizgen konik külâhta, kırmızı zemin üzerine altın yaldız şeritlerle baklavalı bir örnek ve aralarda rûmîli altın yaldızlı şemselerle süslemeler vardır.

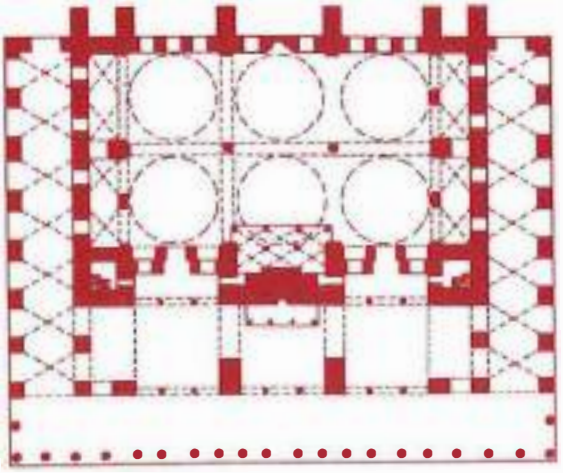
Güneydeki hazirede bulunan Piyale Paşa'nın türbesi, kesmetaştan sekizgen biçiminde kubbeli bir yapı olup kitabesi yoktur. Et-

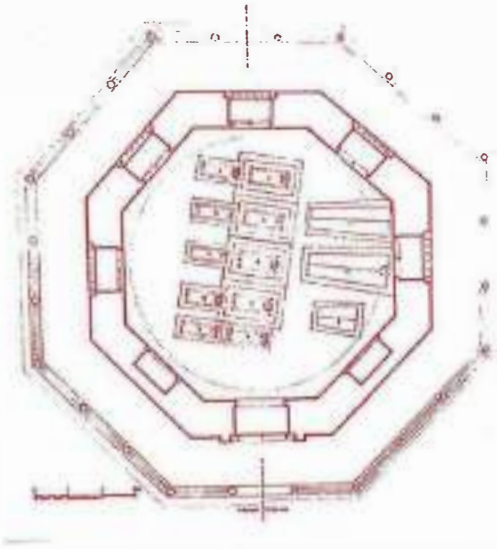
Piyale Paşa Camii mihrap detayı çini kaplamalar

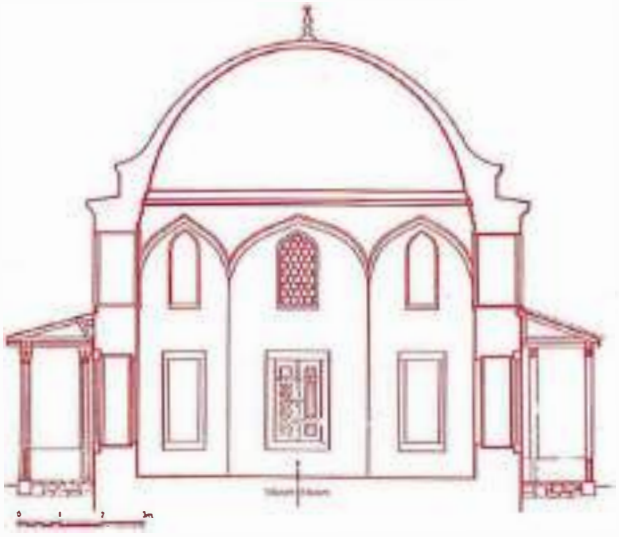
Piyale Paşa Türbesi

Piyale Paşa Camii plânı

Piyale Paşa Türbesi plânı (Demiriz)

Piyale Paşa Türbesi kesiti (Demiriz)

rafını çeviren 24 sütun üzerine kiremit kaplı saçaktan yalnız temeller kalmış olup, sekizgen sütunların parçaları yer yer hazirede görülmektedir. Altta mermer söveli dikdörtgen, üstte sivri kemerli alçı şebekeli pencereler vardır. Mermer söveli kapı, kırmızı beyaz mermer geçmelerden bir yay kemerle içeri açılır. Türbede üç sanduka ile on mermer lâhit vardır. Mermer lâhitler XVI. yüzyılın natüralist çiçek motifleri ile kabartma ve çok renkli kalemişi süslemelidir. Hiçbir özelliği olmayan üç tahta sandukadan ortadakinin Piyale Paşa'ya ait olduğu tahmin edilmektedir. Sandukalara ve lâhitlere ait tarih ve kitabe yoktur.

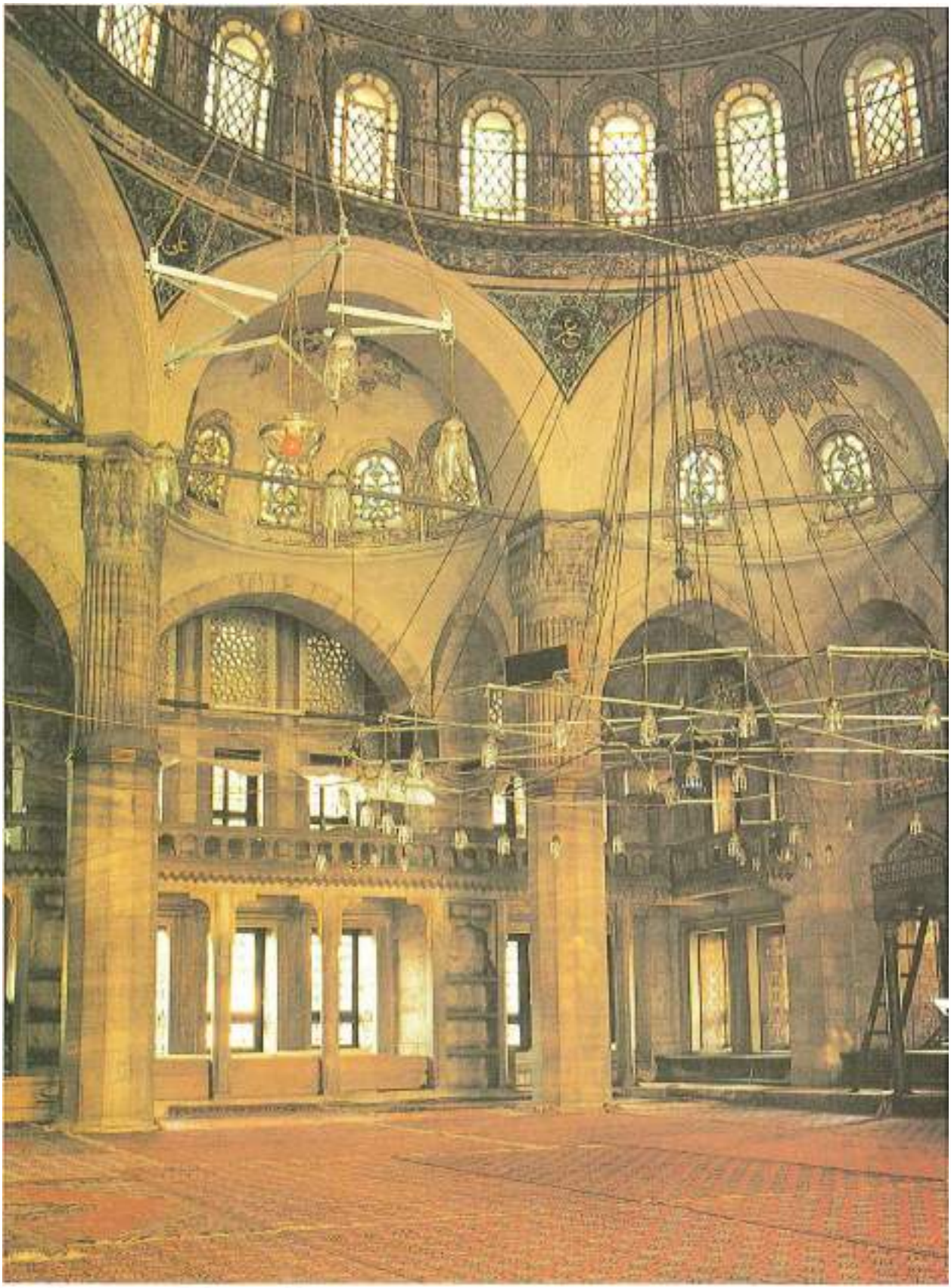
Lâhitler üzerindeki süslemelerin benzerleri, Eyüp Sokullu Türbesi'ndeki bir lâhit üzerindeki kalemişi vazo ve güller, Edirne Muradiye Camii'nde kalemişi servi ve asma olarak görülür. Zarif süslemeli hotozu ile lâhitlerden birinin benzeri Pertev Paşa'nın kızı Safiye'nin lâhdinde vardır ve bu 984 (1576) tarihli lâhit tarihlendirmede yardımcı olur.

Sultan III. Murat Devri Eserleri

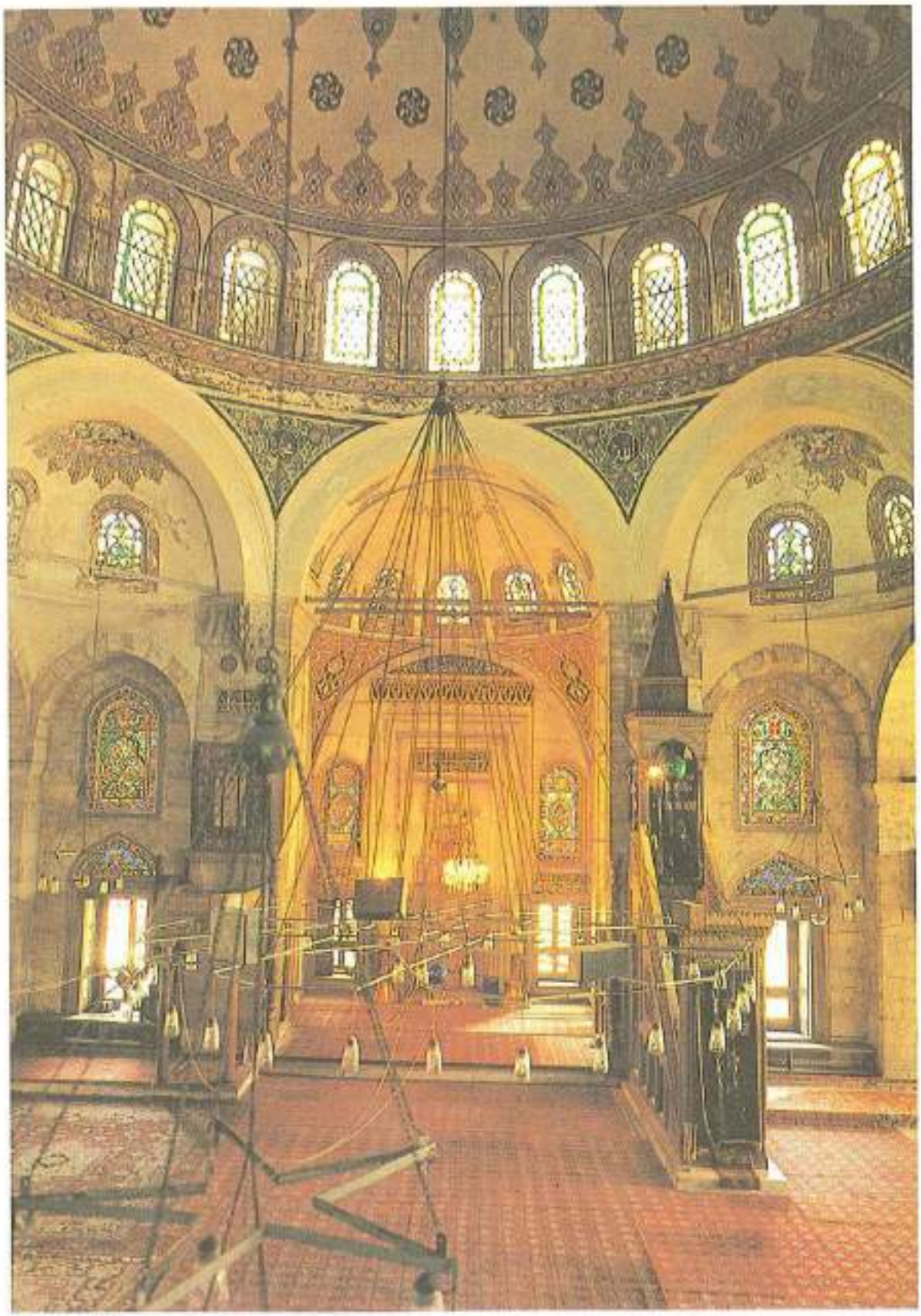
1574'te II. Selim'in ölümü ile tahta geçen Sultan III. Murat zamanında mimarî canlılığını kaybetmeden birçok eserler yapılmış, onun saltanatında Sinan ölümüne kadar 14 yıl daha yeni eserler vermiştir. Bunlar arasında Mimar Sinan, 985 (1577)'te Azapkapı'da yine Sokullu Mehmet Paşa için yaptığı camide, iki yıl sonra Edirne Selimiye Camii plânını küçük ölçüde bir daha uygulamıştır. Alttaki mahzen ve dükkânlar üzerinde fevkanî cami, üç taraftan mahfillerle çevrilmiş, kare biçiminde bir

İstanbul Azapkapı Sokullu Camii

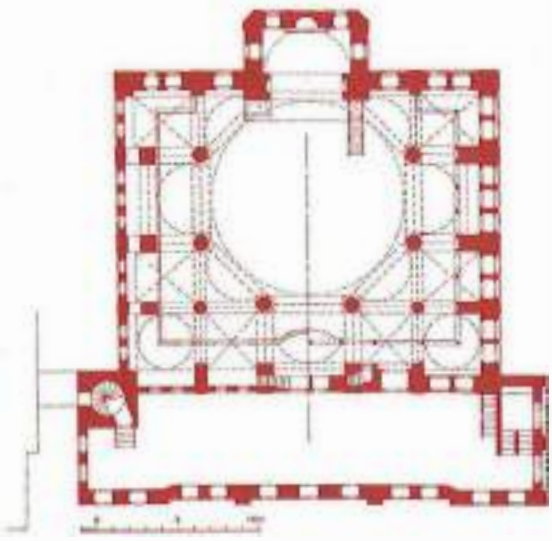
İstanbul Azapkapı Sokullu Camii iç görünüş

İstanbul Azapkapı Solkullu Camii mihrap ve minber

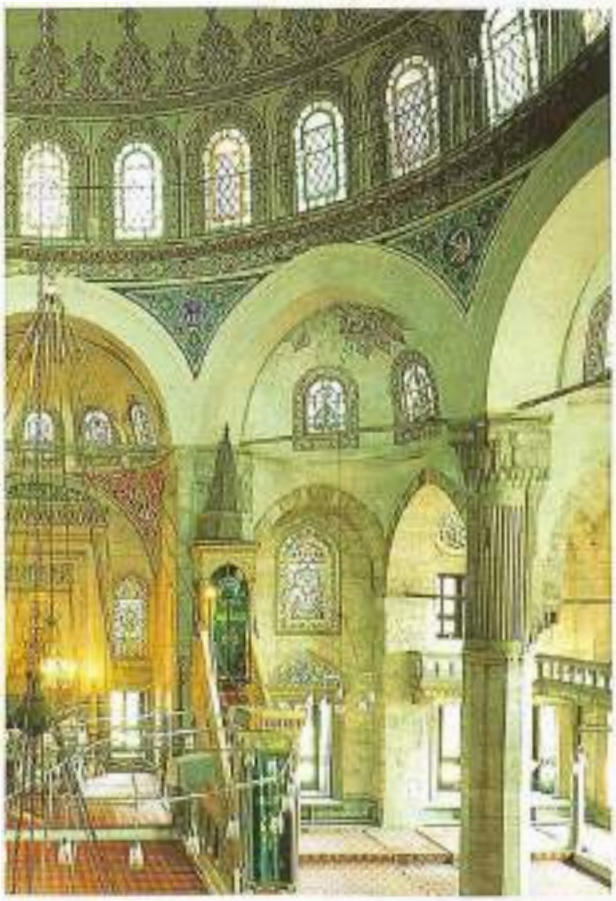
İstanbul Azapkapı Sokullu Camii, doğudaki kemer ve minare

İstanbul Azapkapı Sokullu Camii plânı (Goodwin)

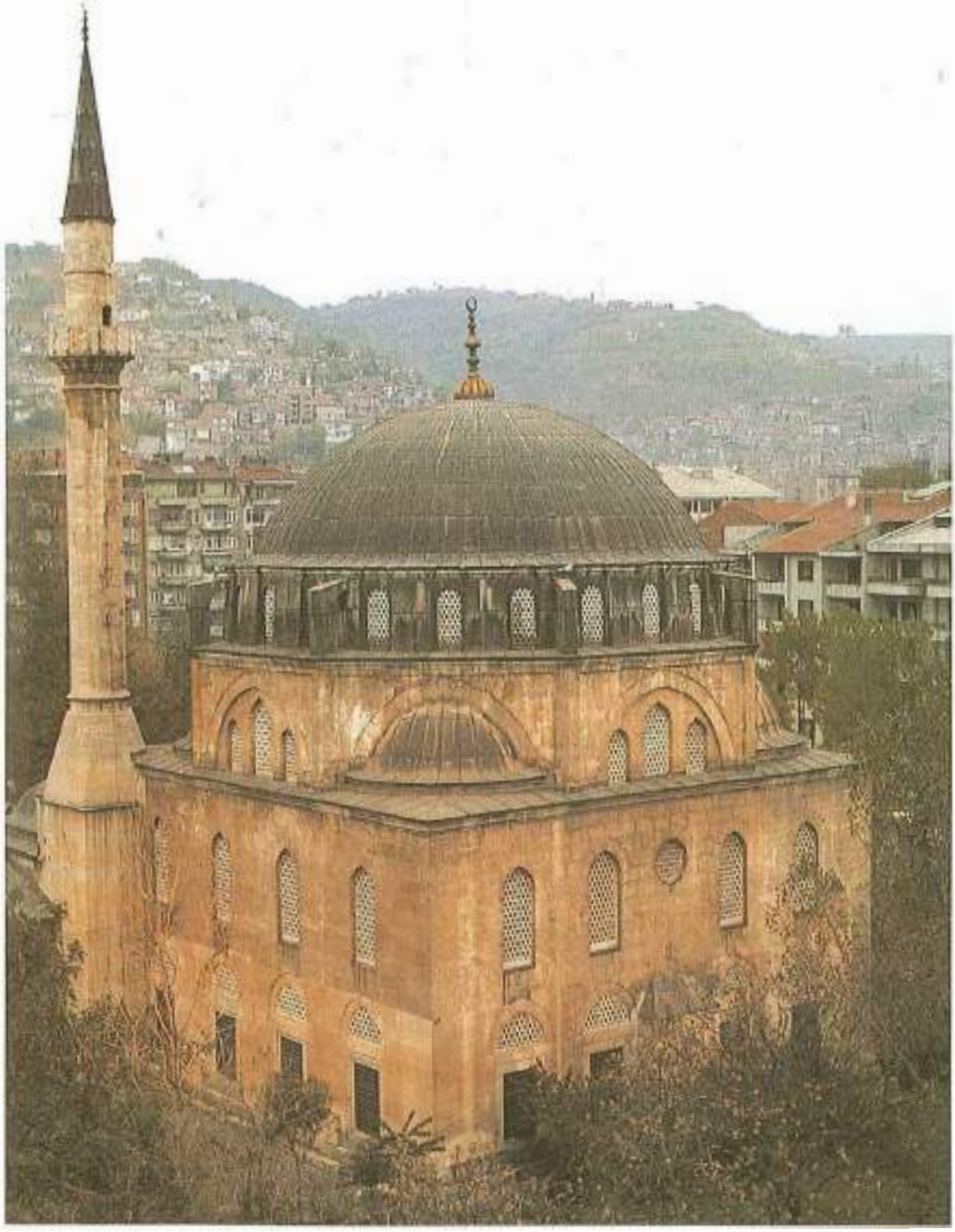
İstanbul Azapkapı Sokullu Camii kesiti (Sözen)

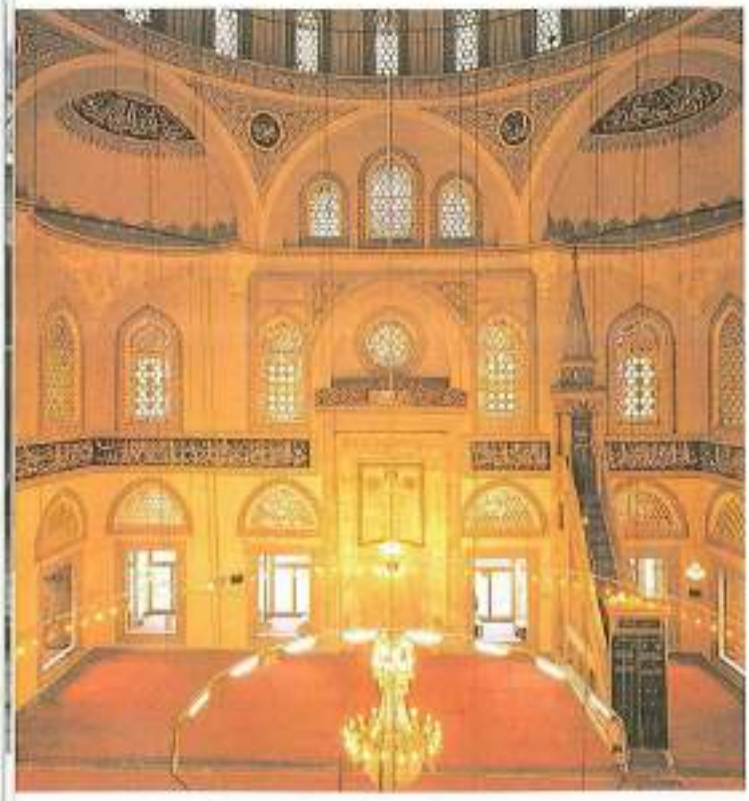
İstanbul Azapkapı Sokullu Camii iç görünüş

yapı olup, altısı açıkta, ikisi mihrap duvarına bağlı sekiz paye üzerine oturan 12 m. çapındaki kubbesi ile Selimiye'ye uymaktadır. Açıktaki payelerin üst yarısı Şehzade Camii'nde olduğu gibi yivlenmiştir. Kubbe köşelerde eksedralar, mihrap ve giriş tarafı ile yanlara doğru küçük yarım kubbeciklerle çevrilmiş, mihrap bölümü dört metre kadar dışa çıkıntı yapmıştır. Giriş tarafında köşelere birer küçük kubbe yerleştirilmiş aradaki boşluklar ve mihrap tarafındaki köşeler çapraz tonozlarla örtülmüştür. Takviye kuleleri ve eksedralar kubbenin etrafını bir çelenk gibi kavramaktadır. Ön tarafta iki katlı, kapalı, son cemaât revakına yanlardaki merdivenlerden çıkılır. Kuzey-batı köşesindeki minare bir geçitle buraya bağlanmıştır.

1579'da Mimar Sinan İzmit'te Pertev Paşa külliyesini tamamlamıştır. Pertev Paşa ölümünden önce külliyesini başlatmış. Sinan onun Eyüp'teki türbesini de yapmıştır. Külliye binalarından bugün yıkılmış olan, önünde on dükkânlı kervansaray veya han, harabe

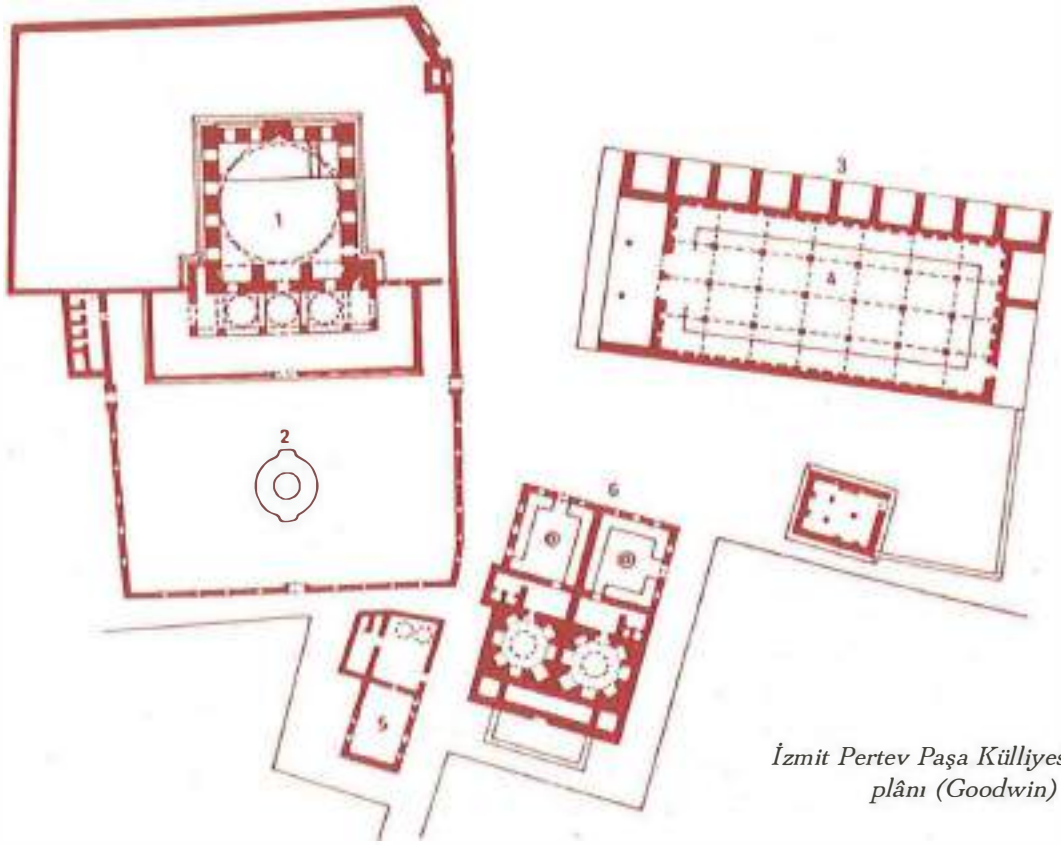
İzmit Pertev Paşa Camii

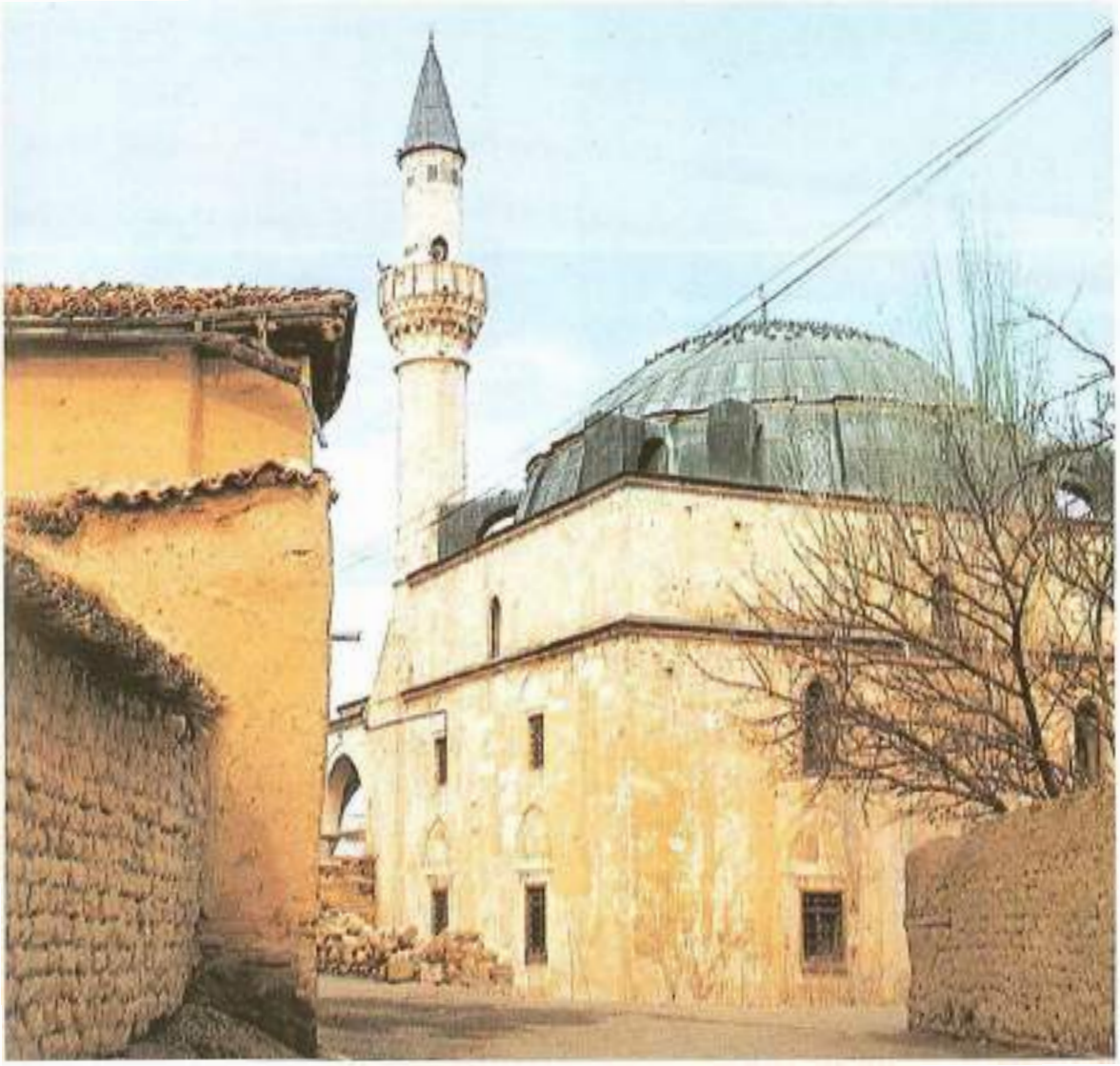
İzmit Pertev Paşa Camii iç görünüş

halindeki **hamam** ve tamamı ile yeniden yapılan **sıbyan mektebi** yanında ayakta kalan cami, tromplar üzerine tek kubbe yapısıdır. Trompları dıştan da belirlenmiş olan kubbe, dört köşeden payanda kemerleri ile desteklenmiştir. Ortada üç kubbe, yanlarda aynalı tonozla beş gözlü son cemaât revakı hafifçe yanlara taşmakta olup üç taraftan mermer sütunlar üzerine onbir sivri kemerli geniş bir revakla kavranmıştır. Duvarla çevrili avludan yalnız şadırvan kalmıştır. Çok sayıda pencerelerle aydınlanan ferah mekânda, giriş tarafında ileri fırlayan duvar payelerinin meydana getirdiği üç derin niş dışında sadelik hâkimdir. Mermer mihrap ve minber devrinden kalmadır, fakat minber sonradan boyanmış, yaldızlanmıştır.

Ilgın'da **Lala Mustafa Paşa Külliyesi** Konya-Akşehir yolunda menzil külliyesi olarak **cami, imaret, bedesten** (arasta) ve **kervansaray**dan meydana gelmiştir. Camiye ait bir ki-

İzmit Pertev Paşa Külliyesi vaziyet plânı (Goodwin)

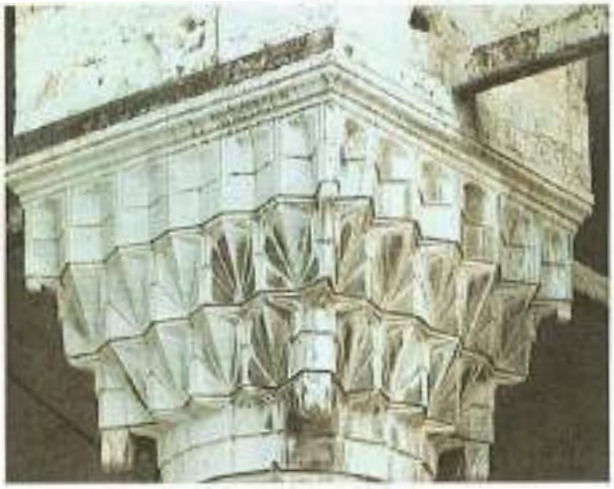

Ilgın Lala Mustafa Paşa Camii

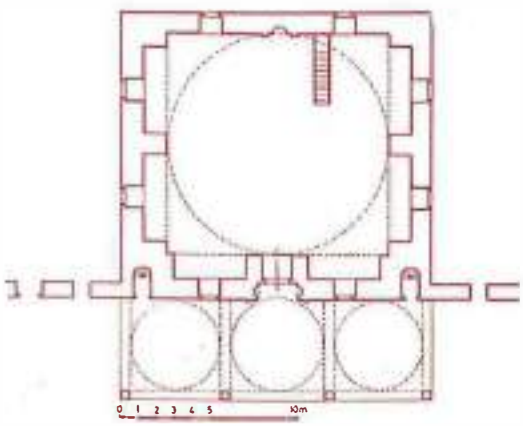
tabeye göre Sultan III. Murat'ın veziri, Kıbrıs fatihi Lala Mustafa Paşa tarafından 984 (1576)'te Mimar Sinan'a yaptırılmıştır.

Külliyenin en büyük yapısı olan kervansarayın orta bölümünde, kuzey duvarında bir ocak nişinin taşında 992 (1584) tarihi, bunun camiden sekiz yıl sonra, Sinan'ın ölümünden iki yıl önce tamamlandığını gösterebilir.

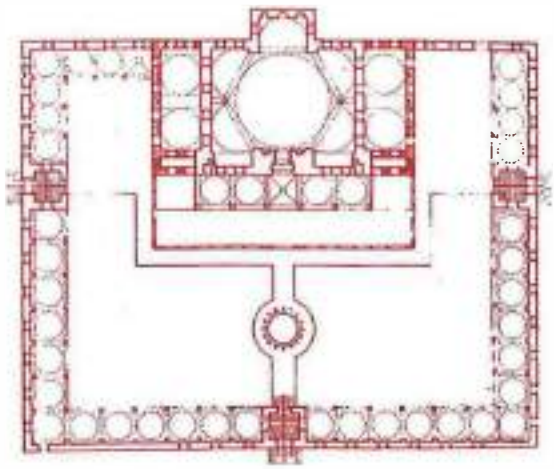
Külliye yapıları doğu-batı yönünde uzanan bedestenin bir tarafında, güneyinde toplanmıştır. Bedesten girişinin tam karşısında yer alan Kurşunlu Cami üç kubbeli son cemaât yeri ile tek pandantif kubbeli kare bir

Ilgın Lala Mustafa Paşa Camii sütun başı detay

Ilgın Lala Mustafa Paşa Camii plânı

İstanbul Üsküdar Eski Valide Camii plânı (Sözen)

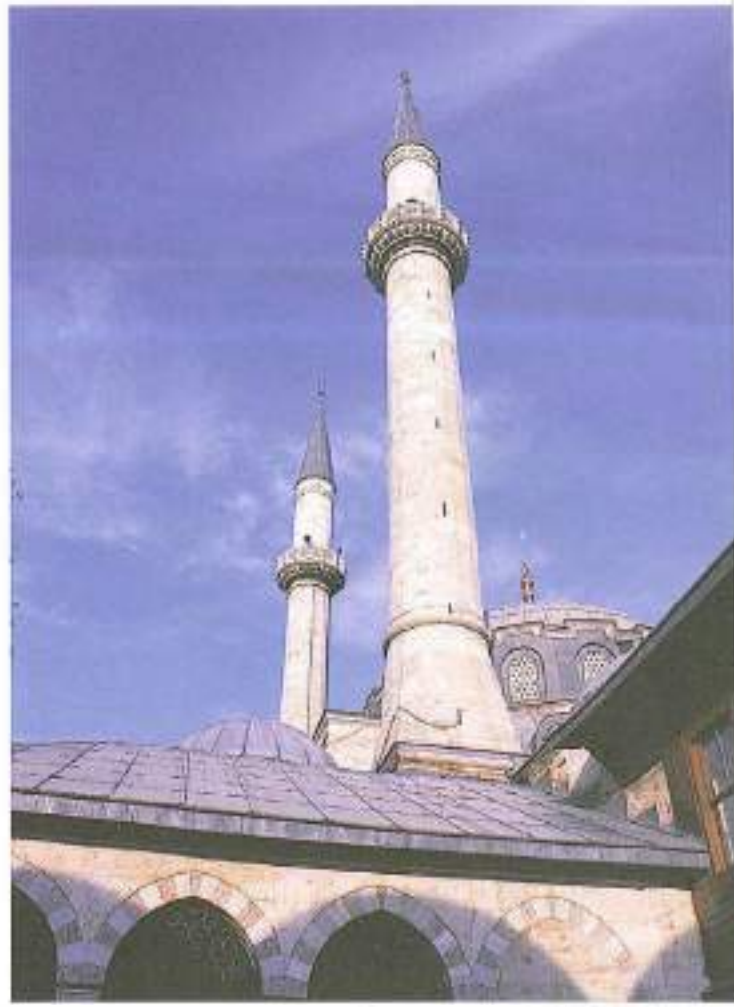
yapıdır. Muntazam kesmetaş örgülü duvarlarda altta sivri kemerli, üstte düz söveli iki sıra pencere açılmıştır. Mihrap nişi mukarnaslı mermerden, ağaç minber geometrik oyma süslemelidir. Girişin sağındaki minare şerefesinin korkuluk şebekeleri ve son cemaât sütunlarının baklavalı ve mukarnas başlıkları dikkati çeker. Ortada bir şadırvan vardır. Batı kenarda uzanan imâret, moloz taş yapısı üç kubbe ve ayna tonozlu dikdörtgen bir mekândan ibarettir. Külliyenin en büyük yapısı (49.80 × 36.20 m.) olan beş nefli kervansaray kesmetaş ve tuğla örgülü cephesi ile doğu kenara yerleştirilmiştir. Bunun güney cephesi moloz taş ve tuğla örgülü duvarla kapalıdır. Eskiden bedesten dükkânları bulunan kuzey

İstanbul Üsküdar Eski Valide Camii

cephesi çok haraptır. Vakıflarca onarılarak yeni dükkânlarla tamamlanmıştır. Külliyenin avlusuna açılan batı cephesinde bazı kubbeli ve tonozlu odalar misafirler ve yöneticilere ayrılmıştır. Bu cephe eğri olduğu gibi, doğu duvarı da çarpık olup arsa durumuna uydurulmuştur. Mimar Sinan burada Sokullu için yaptığı külliyelerden değişik bir plân uygulamıştır.

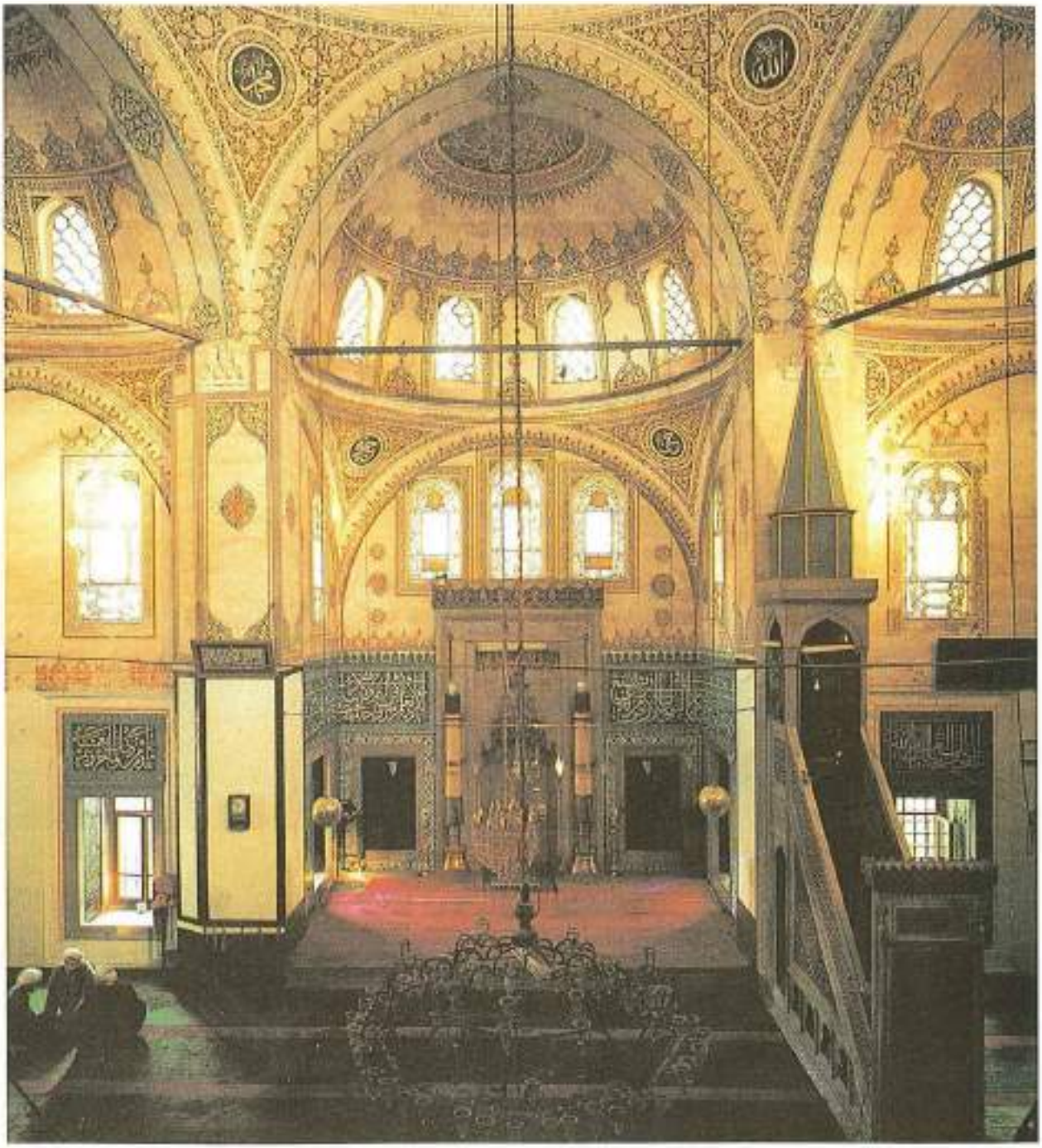
Mimar Sinan'n Selimiye'den sonra yaptığı büyük külliyelerden biri de İstanbul Üsküdar Toptaşı'nda **Eski Valide Camii**'dir. II. Selim' in hanımı, III. Murat'ın annesi Venedikli Nurbanu Valide tarafından yaptırılmıştır. **Cami**, medrese, **darüşşifa**, kervansaray, tabhane, **imâret**, **darülkura** ve **hamam**dan ibaret olup, geniş bir bölgeye yayılan külliye binaları güç bir arsada seviye farkı ile sıralanmış, aradan sokaklar geçirilmiştir. Darülkuranın kitabesine göre 1577'de başlanıp, Nurbanu Valide'nin öldüğü 1583 yılında ancak tamamlanmıştır. Altı dayanaklı gruba giren yatık dikdörtgen biçimindeki **camide** orta kubbe dört köşeye eksedralarla bağlanmış, çıkıntılı mihrap bölümü yarım kubbe ile örtülmüş ve yanlara doğru ikişer küçük kubbe ile genişle-

İstanbul Üsküdar Eski Valide Camii

İstanbul Üsküdar Eski Valide Camii son cemaat yeri

Üsküdar Eski Valide Camii mihrap ve minberi

tilmiştir. Ortada ayna tonoz, yanlarda ikişer kubbeli son cemaât revakı, üç taraftan düz çatılı bir dış revakla kavranmıştır. Minareler son cemaât revakının iki yanından yükseliyorlar, hem dışa, hem cami içine açılan kapıları vardır.

Minareler XIX. yüzyılda tamir görmüştür.

Hadikaya göre XVII. yüzyılda mütevelli olan Pîr Ali'nin camiye iki kubbe eklediği kaydedilmektedir. Son cemaât revakının durumuna bakılırsa yanlardaki ikişer küçük kubbe ile mekânın genişletilmesi ve dış reva-

Üsküdar Eski Valide Camii avlu dış cephesi

kın ilâvesi bu zamandandır denebilir. Sultan III. Osman (1754-1757) da caminin Hünkâr mahfilini esaslı şekilde tamir ettirmiştir. Cami üç taraftan üst mahfillerle çevrilidir.

Mihrap bölümü, yan duvarlar, bahar açmış dallar, natüralist çiçekler, vazodan gelişen kompozisyonlu panolar ve kitabe kuşağı olarak en kaliteli İznik çinilerinden zengin bir dekor gösteriyor.

Geometrik örnekli şebekelerle mermer minber ve ağaç işleme vaâz kürsüsü devrinden kalmadır.

Camiyi U biçiminde kavrayan revaklı avlu, arkadan dönerek kıble duvarı ile birleştirilmiştir. Üç taraftan merdivenle çıkılan kubbeli girişler avluya açılır. Daha alçak seviyeli ve çarpık plânlı **medrese** kuzey taraftan caminin avlu duvarları ile birleşir ve merdivenli bir geçitle oraya açılır. Revaklar arkasında medrese hücreleri ocaksızdır, dershane dışa çıkıntı yapmaktadır. Caminin güneyinde kalan **darülkurra** kare duvarlar üzerine tek kubbeli bir yapı olup cami ile arasında duvarla

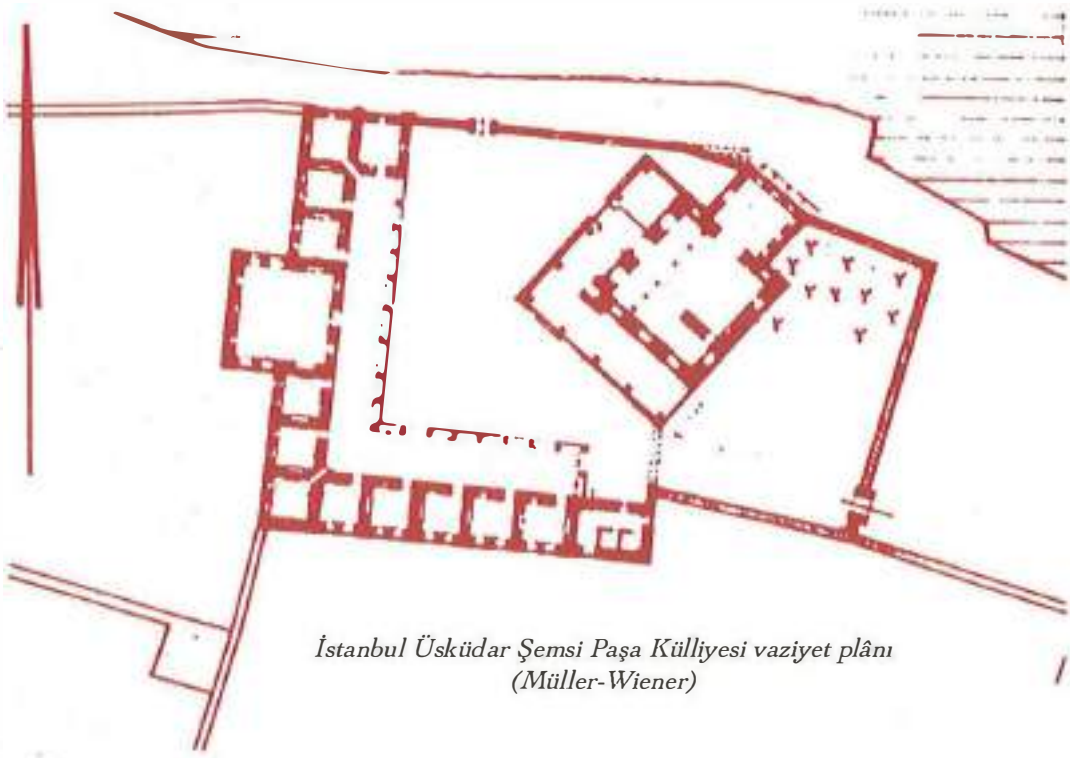

Üsküdar Eski Valide Camii avlu revakları

çevrili hazire vardır. Revaklı avlu etrafında bir dershane ile kırk hücreli **darüşşifa** ayrı bir blok halinde doğru tarafta yer alır. Arsaya uyan eğri bir plânı vardır, kapısı güneybatı köşesinden bir mekândan geçerek şadırvanlı avluya açılır.

Batıda yine ayrı bölüm halinde büyük ölçüde plânlanmış olan **imaret-tabhane** revaklı avluya güney ve kuzeyden bağlanan iki bloktan ibarettir. Kuzeyden bunlarla birleşen ve diğerleri gibi revaklı olan üçüncü blokun kapısı da kuzeydendir ve burası **tekke** olabilir.

Çok harap **kervansaray** iki sıra paye ile üç bölüme ayrılmış, bölümler ortada kubbeli bir mekânla enine kesilmiştir. Külliyeden epeyce

İstanbul Üsküdar Şemsi Paşa Külliyesi vaziyet plânı (Müller-Wiener)

İstanbul Üsküdar Şemsi Paşa Camii

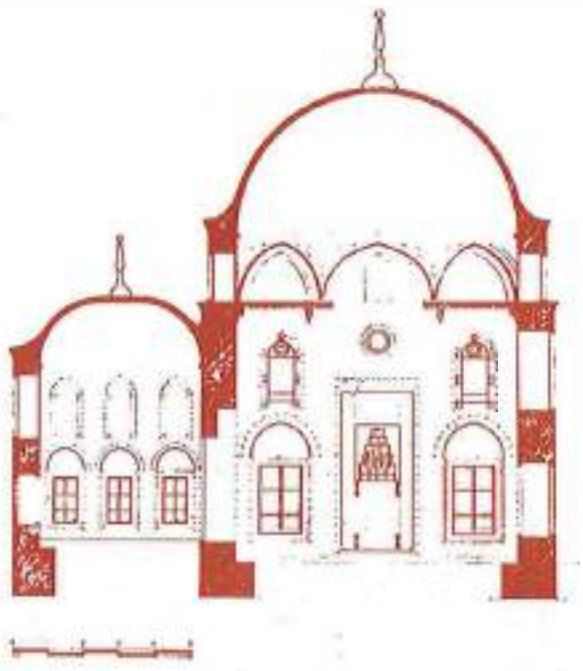

İstanbul Üsküdar Şemsi Paşa Camii

uzakta kalan müşterek külhanlı çifte hamam, tekne tonozlu soğukluk, ortası kubbe, iki yanı tonozlu birer ılıklık ve büyük kubbeli sıcaklıktan ibarettir.

Sinan bundan sonra en küçük külliyesini de yine Üsküdar'da deniz kıyısında, eşsiz manzaraya bakan bir burun üzerinde, semte adını veren İsfendiyaroğulları'ndan vezir Şemsi Ahmet Paşa için 1580'de yapmıştır. Cami, türbe ve medreseden ibaret külliyeyi, Mimar Sinan dar bir arsaya yerleştirmek zorunda kalmıştı.

8 × 8 m. kenarlı kare plânlı cami tromplu kubbe örtülüdür. Son cemaât revakı batı duvarı boyunca da uzanıyor. Sade mermer mihrabı, ahşap minberi vardır. Kare biçiminde ve ayna tonozlu türbesi doğudan camiye bitişiktir. L biçiminde iki kanatlı medrese düz çatılı revaklar arkasında kubbeli hücreler ve bü-

İstanbul Üsküdar Şemsi Paşa Camii ve Türbesi kesiti (Sözen)

İstanbul Tophane Kılıç Ali Paşa Camii ve sebili

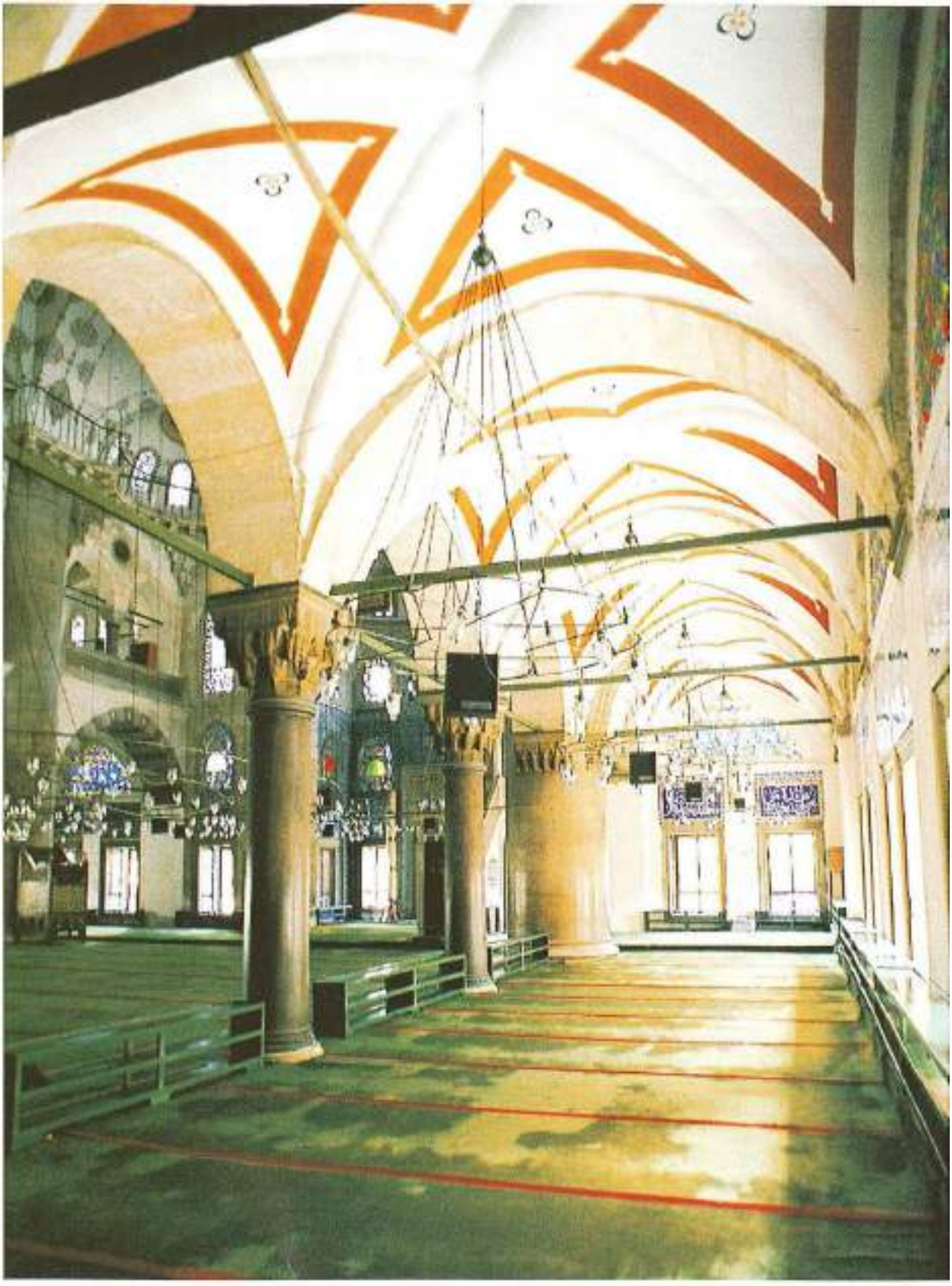
İstanbul Tophane Kılıç Ali Paşa Camii son cemaat yeri

İstanbul Tophane Kılıç Ali Paşa Camii içi

yükçe bir dershane ile caminin batı tarafındadır. Cami ve türbe kesmetaş, medrese tuğla ve taş örgülü duvarlarla yapılmıştır. Çok harap durumda iken 1938'de tamir görmüş, 1953'de medrese kütüphane yapılmıştır.

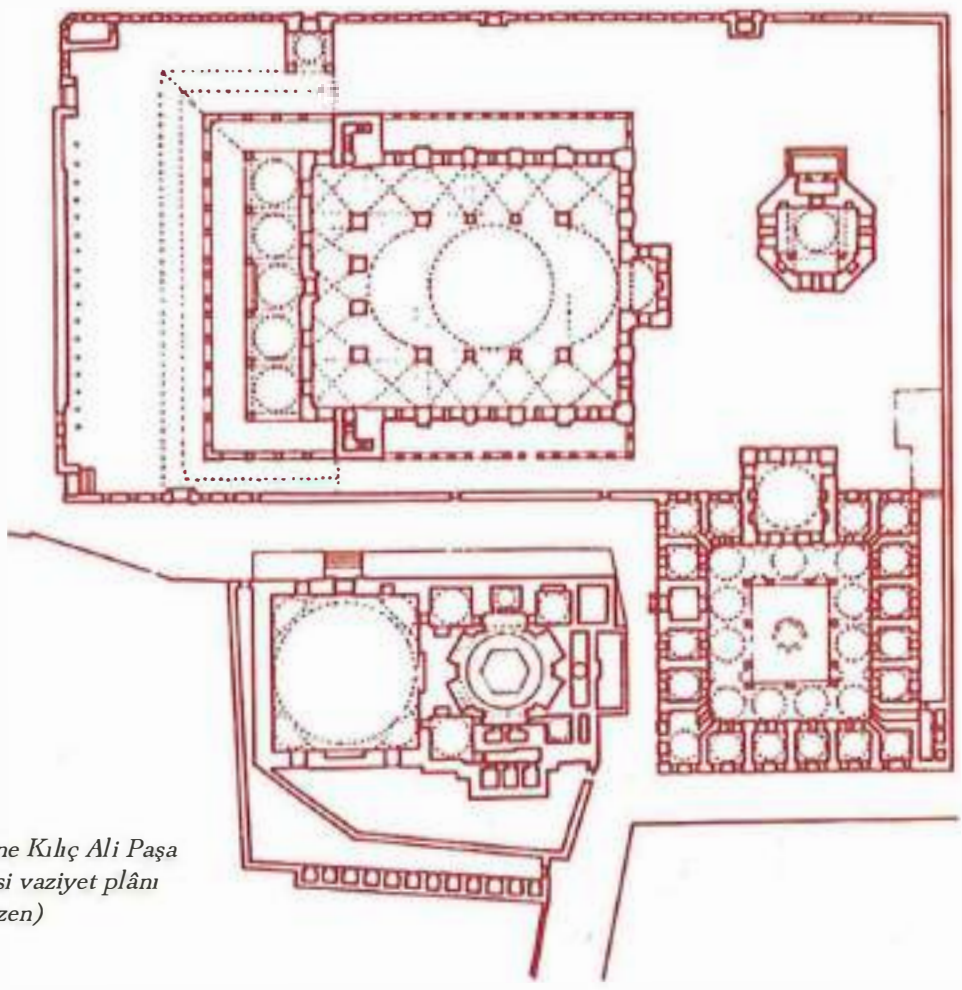
Aynı yıl içinde Mimar Sinan, Kapudan-ı Derya Kılıç Ali Paşa'nın İstanbul'da Tophane'de cami, sebil, medrese, türbe ve hamamdan ibâret külliyesini tamamlamıştır. Mimar Sinan burada oldukça büyük bir camide uzun

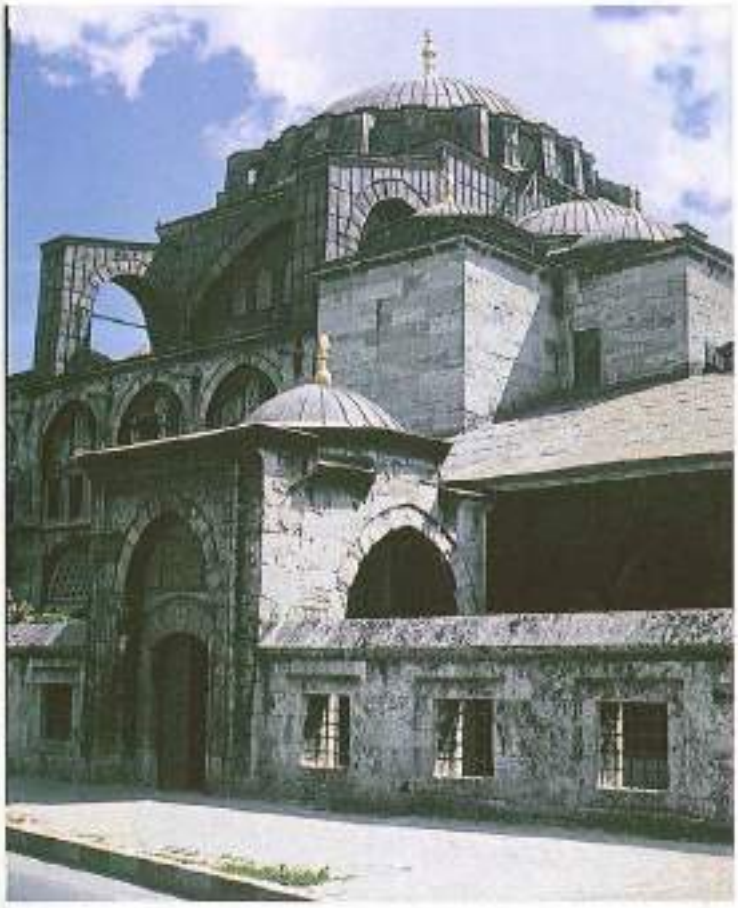
İstanbul Tophane Kılıç Ali Paşa Camii iç görünüş

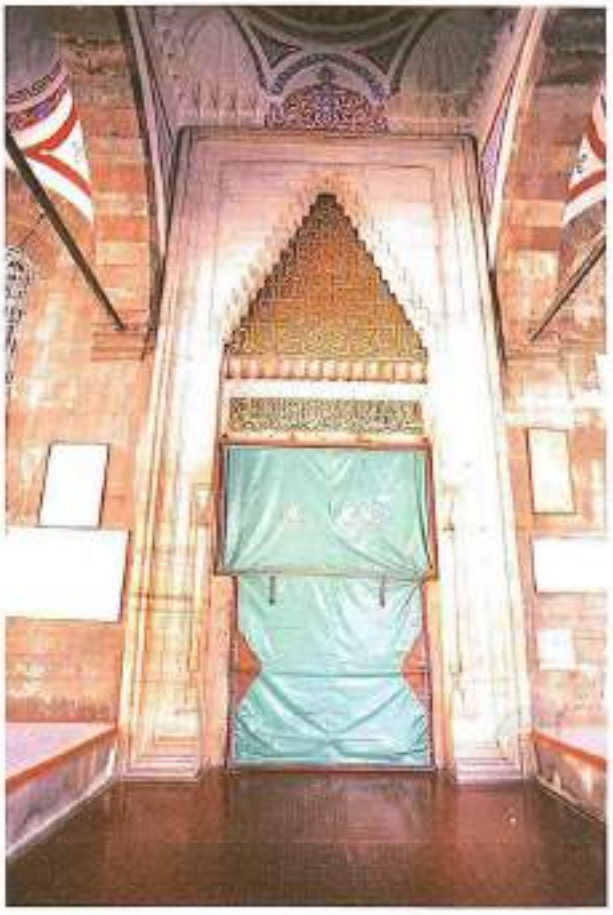
İstanbul Tophane Kılıç Ali Paşa Camii avlu ve şadırvanı

İstanbul Tophane Kılıç Ali Paşa Camii Külliyesi vaziyet plânı (Sözen)

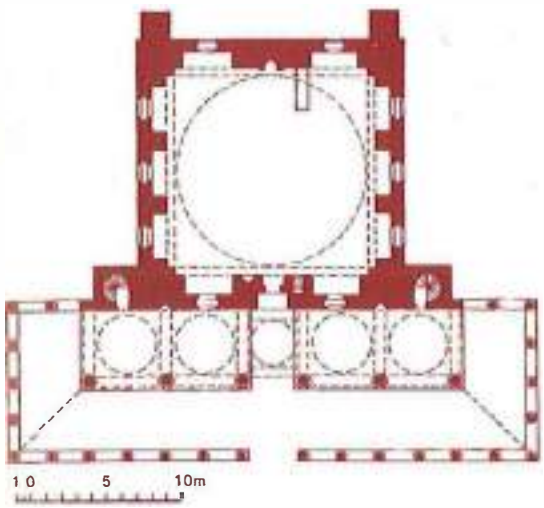
İstanbul Tophane Kılıç Ali Paşa Camii

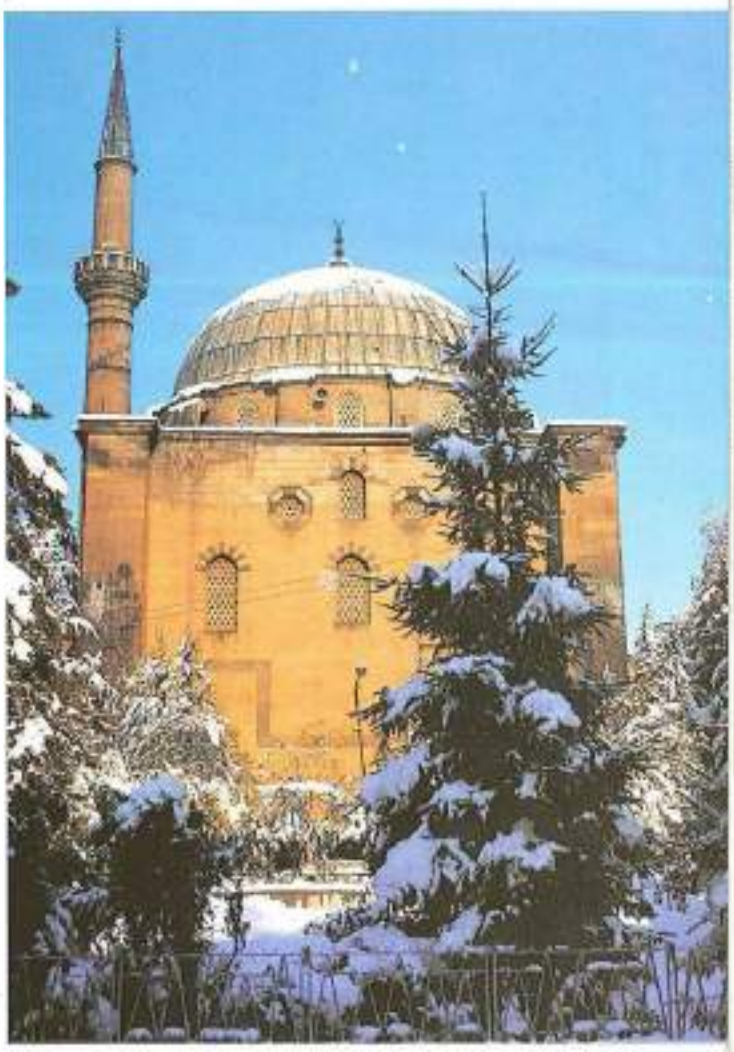
İstanbul Tophane Kılıç Ali Paşa Camii portali

zaman hayranlıkla incelediği Ayasofya plânına yakın bir deneme yapmıştır. Çapraz tonozlu yan nefler üzerinde mahfiller uzanmaktadır. Mihrap bölümü dışa taşkındır. Kubbe geniş atkılı dört payanda kemeri ile desteklenmiştir. Beş kubbeli son cemaât revakı sundurma biçiminde geniş bir dış revakla üç yandan çevrelenmiştir. Çift son cemaât yeri ve mahfillerle kesilen aydınlık yüzünden caminin içi oldukça loştur. Mihrap duvarında daire madalyon halinde düzenlenmiş çini kitabeler Süleymaniye Camii'nde görülen kompozisyona uygundur. İnce bir işçilik gösteren mermer mihrap ve minber devrindendir. Müezzin mahfilinin altında tavanın kalemişleri de aslındandır. Mihrap duvarı arkasında küçük hazirede **Kılıç Ali Paşa**'nın sekizgen türbesini de içine alan caminin etrafı taş duvarla çevrilmiş, bunun caddeye bakan kuzey köşesinde **sebil** yer almıştır. Çok uzun gövdesi ile ince endamlı minare tamir görmüştür. **Medrese** güney-batı köşesinden bu dış duvara dayalıdır. Avlu revak kubbeleri ile hücrelerinin kubbeleri eşit olup, dershane kubbesi yarı yarıya hazireye taşkındır, kapısı sokaktandır. Sokağın öbür tarafında, külliyede daha sonra 1583'de tamamlanan **hamam** bulunmaktadır.

Sinan'ın kendi memleketi **Kayseri**'de 1581'de yaptığı **Kurşunlu Cami** kesmetaştan çok muntazam örgülü duvarlar üzerine tek pandantif kubbeli olup mekân yanlarda iki duvar payesinin meydana getirdiği üçer niş, girişin ve mihrabın iki tarafında birer niş halinde derinleştirilmiş olup, İstanbul Silivrikapı'da Hadım İbrahim Paşa Camii'ne benzer sekiz dayanaklı bir plânı vardır, yalnız orada-

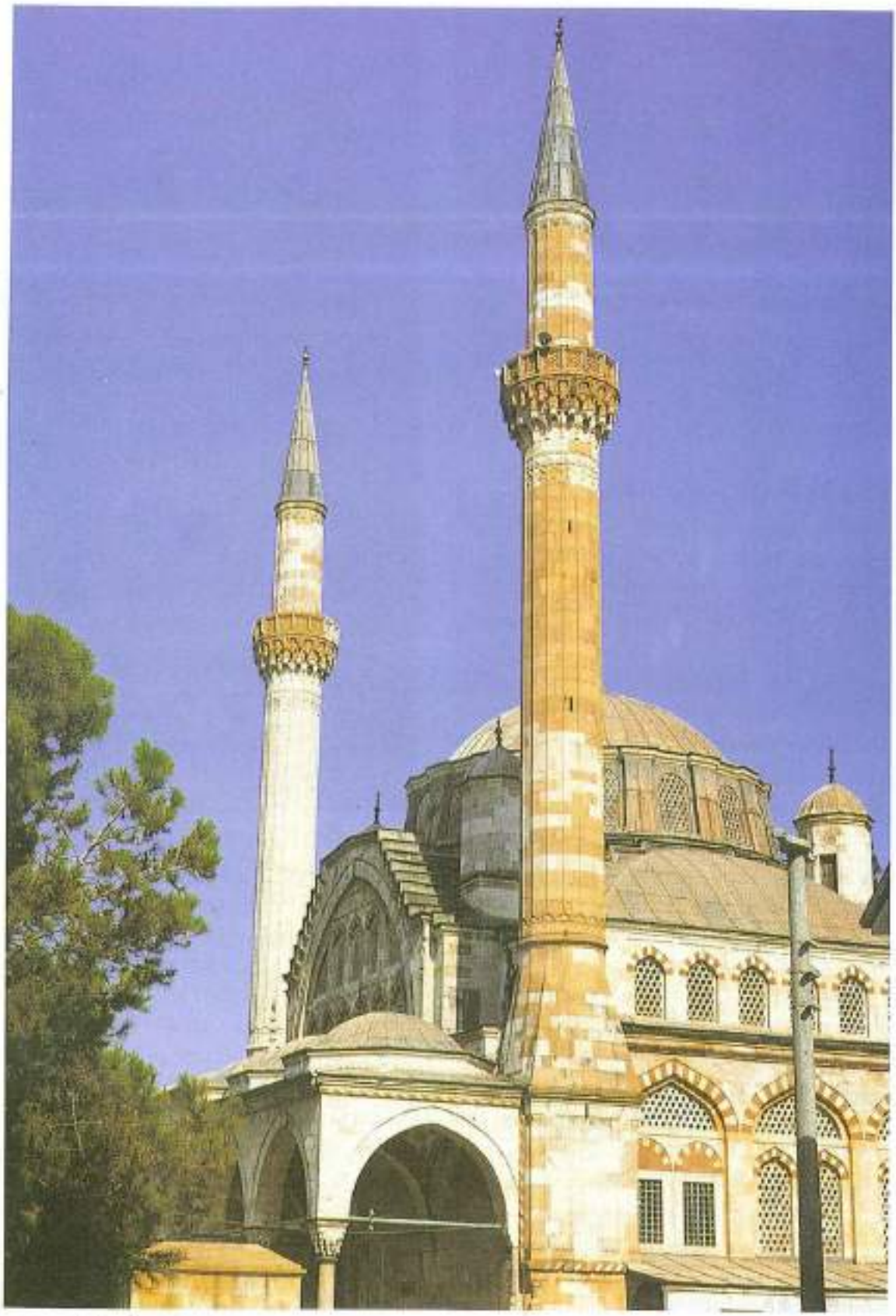
Kayseri Kurşunlu Camii plânı

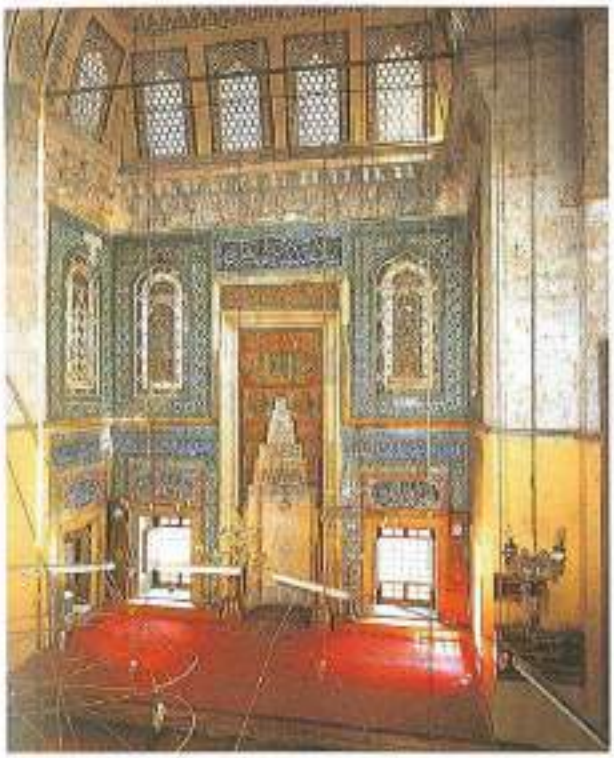
Kayseri Kurşunlu Camii

ki tromplu kubbe burada pandantiflere oturmaktadır. Hafifçe yanlara taşkın beş kubbeli son cemaât revakı sütunlar üzerine hafif sivri kemerlerle meyilli çatılı ikinci bir revakla üç yandan kavranmıştır. Minare caminin kuzeybatı köşesindedir. Az sayıda pencerelerle küp biçiminde yükselen duvarların sertliği cephede yirmibeş kemerli dış revak, son cemaât kubbeleri ve minare ile canlandırılmış, güney duvarının köşeleri dıştan iki payanda ile ayrıca desteklenmiştir.

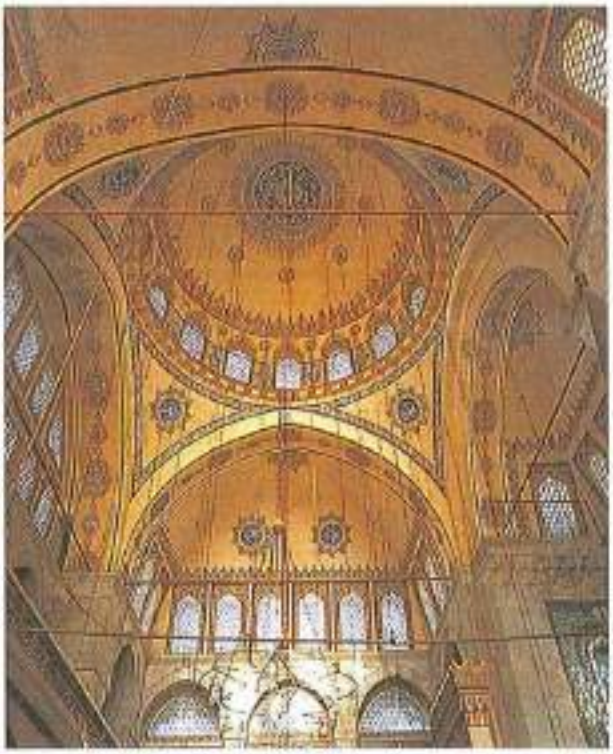
Hizmetinde bulunduğu dördüncü Osmanlı sultanı olan III. Murat için **Muradiye Camii** ve külliyesini Sinan Manisa şehrinde yapmıştır. 1583'de Hac'dan dönüşünde Manisa'ya gelen Sinan, caminin plânlanmasını hazırladıktan sonra Mimar Mahmut Ağa'yı inşaatla görevlendirmiş, fakat onun beklenmeyen ölümü üzerine yerine Sedefkâr Mehmet Ağa gelmiştir. Sinan'ın üçüncü selâtin camii, Süleymaniye ve Selimiye yanında çok önemsiz kalmaktadır. Burada Üsküdar, Mihrimah Sultan Camii'nin plânını, Sinan'ın son yıllarında değişik bir görüşle ele aldığı ileri sürülebilir. Ortalama 11 m. çapındaki kubbe üç taraftan yarım çapraz tonozlarla genişletilmiş olup, mihrap bölümü dışa doğru çıkıntılıdır. Beş kubbeli son cemaât revakının iki yanında tek şerefeli ince endamlı birer minare yükselmektedir. Arada ön cepheyi taçlandıran merdivenli yüksek alınlık ahenksizlik yaratmaktadır. Üsküdar, Mihrimah Sultan Camii'nde bu daha iyi çözümlenmiştir. Kubbenin dört tarafında oldukça yüksek takviye kuleleri sekizgen biçimindedir. Yan cephelerde dört sütun üzerine düz çatılı revaklar vardır, bunların hizasında başlayan bir halat silme alt kat pencerelerin üstünden bütün yapıyı dolanmaktadır. Güney tarafta duvarların üst yarısında tek veya çift pencereler ikinci bir kemerle kavranarak arka cepheye değişik başarılı bir ifade kazandırılmıştır. Yan revakların üstünden de üç sivri kemerli niş içinde

Manisa Muradiye Camii

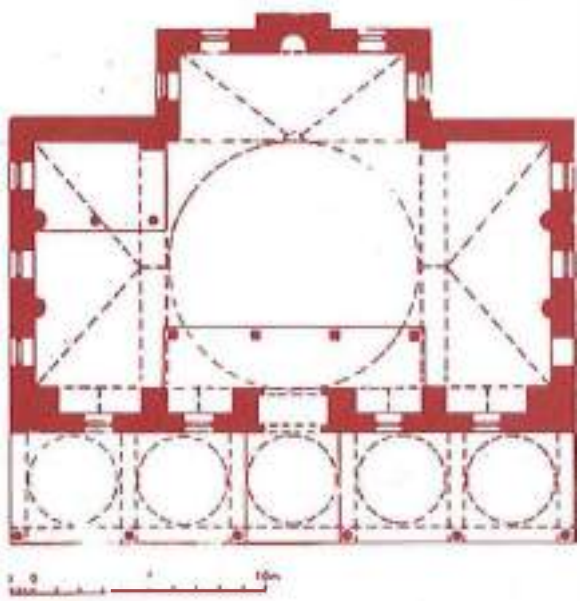

Manisa Muradiye Camii iç görünüş

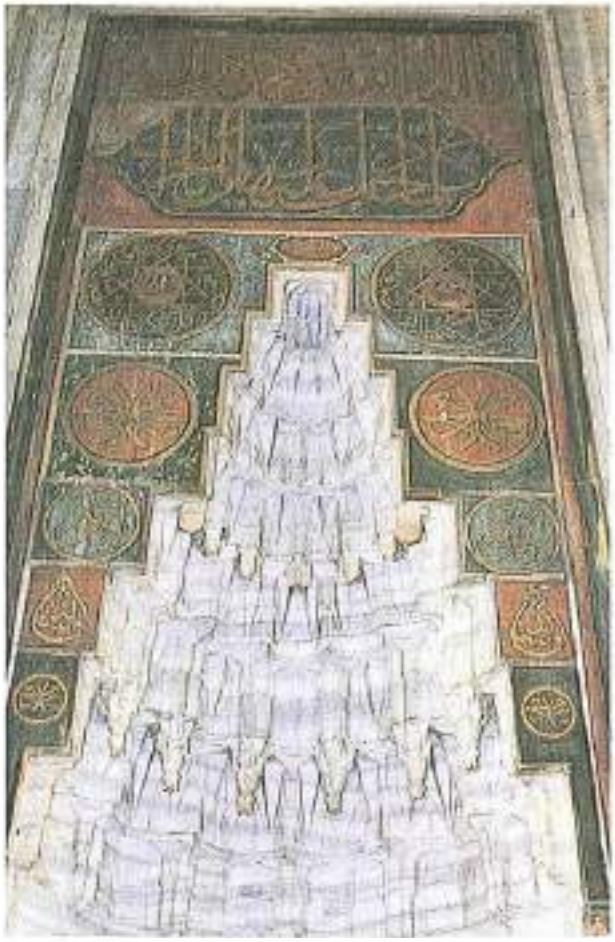

Manisa Muradiye Camii iç görünüş

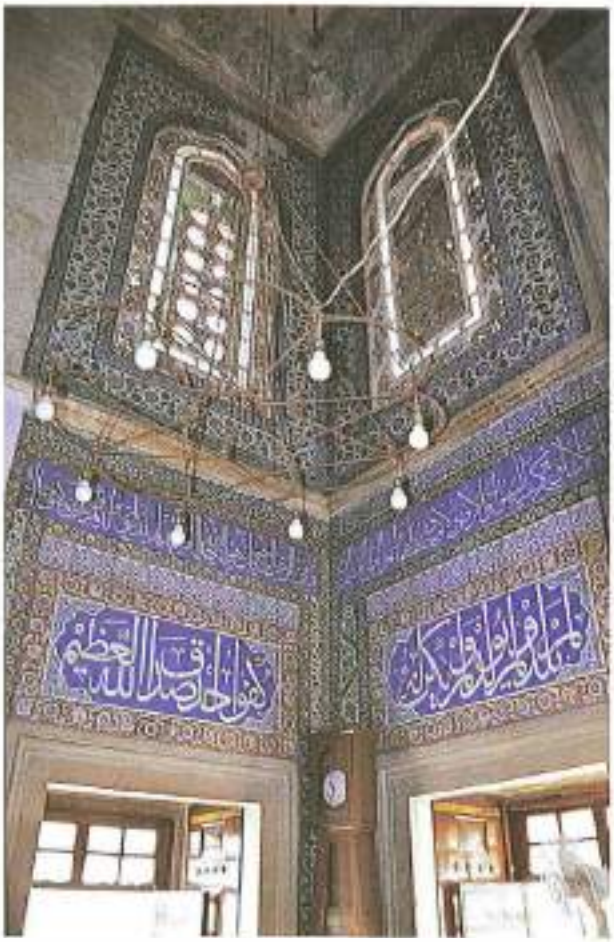
uzun pencerelerle duvarlar hafifletilmiştir. Dıştan bakınca olduğundan daha büyük görünen cami, çifte minareli cephesi, kemerler ve pencerelerde renkli taş süslemeleri, duvarların üst kenarındaki kuvvetli silmeler ve kubbe sistemi ile bir bütün olarak çok gösterişlidir. Geniş pencerelerle aydınlanan ferah iç mekânda orta kubbenin hâkimiyeti sağlanamamış, yarım tonozlu girintilerle bütünlük bozulmuş gibidir. Mihrap bölümünde duvarlar çok zengin dekorlu çini kaplamalarla süslenmiş, renkli cam alçı pencereler ise yeni tarihlerde başarısız tamirlerle bozulmuştur. Duvar payeleri arasında dört derin girinti halinde kuzey duvarındaki mahfil, mermerden dört kare paye üzerindeki dilimli kemerlerle yükselmektedir. Bu girintilerin derinliği minarelerin oturduğu kaidenin kalınlığına uygundur. Yanlarda da küçük mahfiller vardır. Güney-doğuda mihraptan uzakta kalan Hünkâr mahfili iki sütun üzerine oturmaktadır. Tavanındaki çok renkli kalemişleri devrindeki en zengin örneklerden biridir. Mermer şebekeli minber ayrıca renkli ve yaldızlı süslemelerle süslenmiş, buna karşılık mermer mihrabın üst tarafı yağlıboya ile saygısızca boyanmıştır.

Manisa Muradiye Camii plânı (Goodwin)

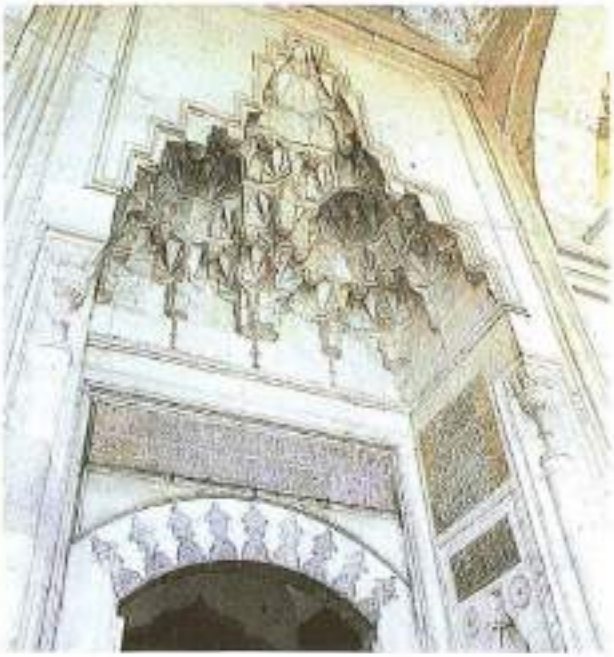
Manisa Muradiye Camii mihrap detayı

Manisa Muradiye Camii çinileri

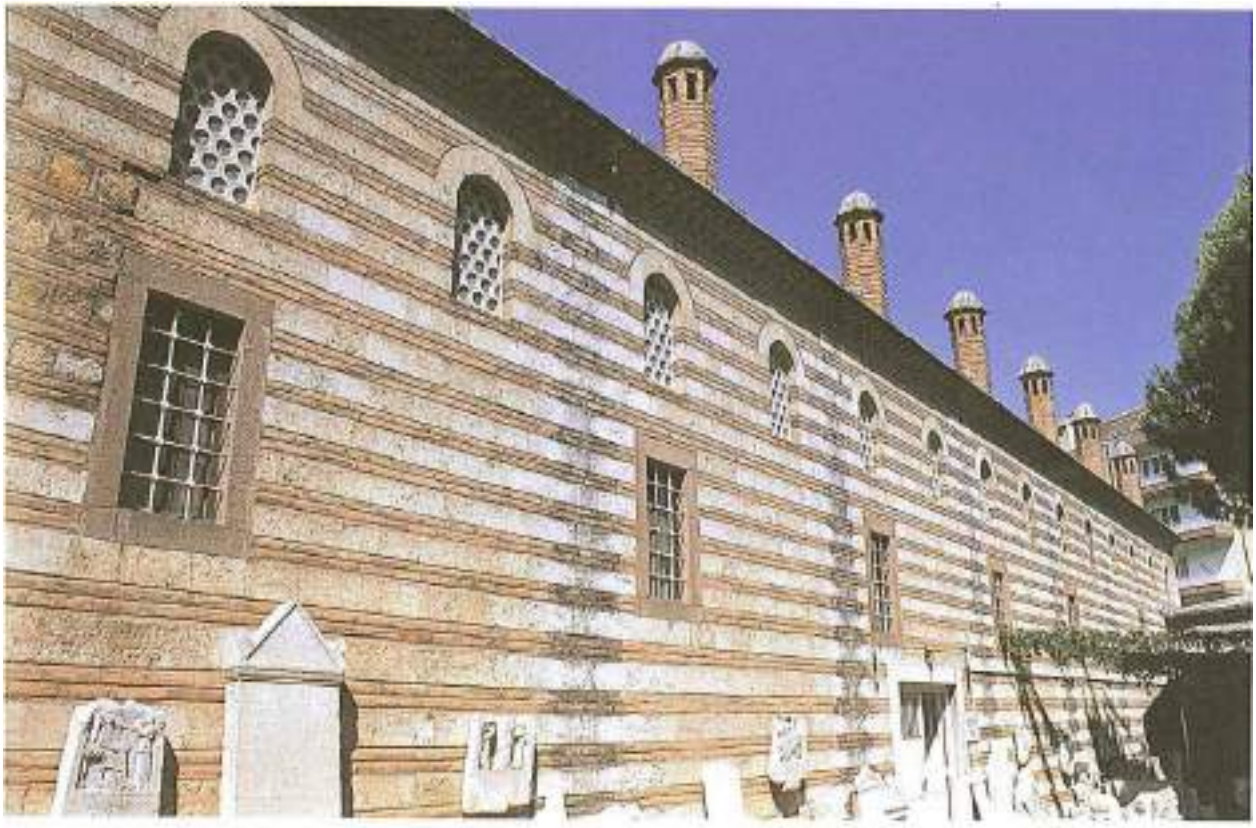
Manisa Muradiye Camii minber detayı

Manisa Muradiye Camii kitabe ve portal detayı

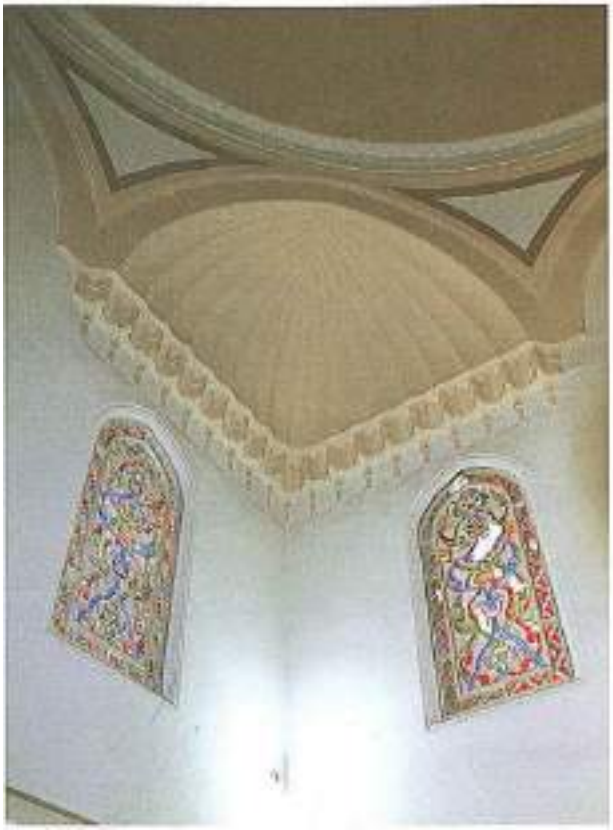
Manisa Muradiye Medresesi avlusu (Günümüzde müze olarak kullanılmaktadır.)

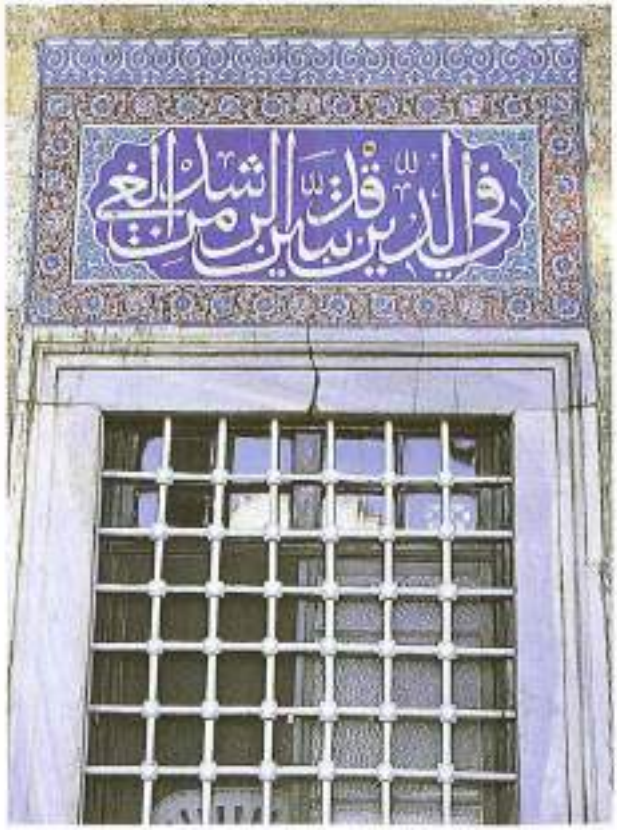
Manisa Muradiye Medresesi

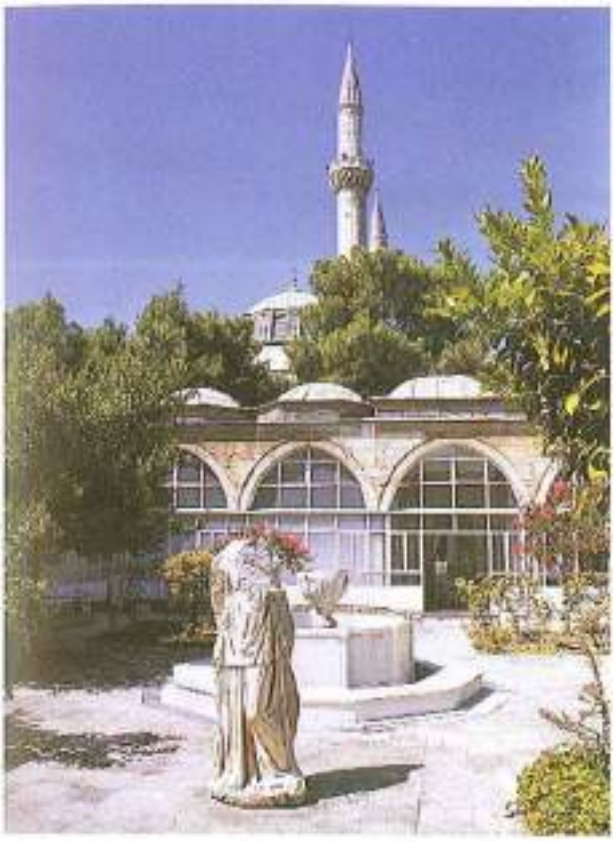
Manisa Muradiye İmarethanesi

Manisa Muradiye Medresesi iç görüntüsü, kubbeye geçiş

Manisa Muradiye Camii, son cemaat yerindeki pencere üstü çinileri

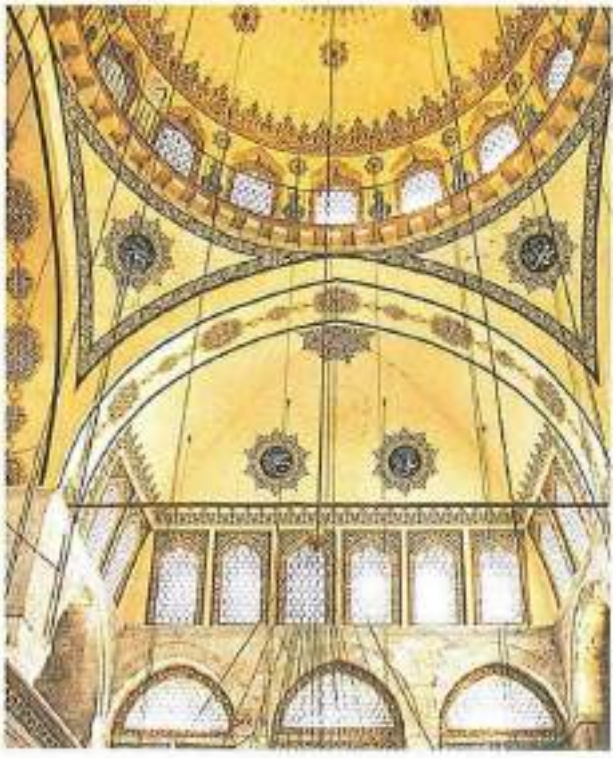
Manisa Muradiye Medrese avlusundan caminin görünüşü

Manisa Muradiye Çeşmesi

Manisa Muradiye Camii portali

Manisa Muradiye Camii iç görünüş

Tosya Abdurrahman Paşa Camii

Şimdi müze olan medrese tuğla-taş örgülü duvarlar üzerine çok ahenkli revaklı avlusu, ocaklı medrese odaları sekizgen biçiminde büyük dershanesi ile kuzey-doğuda yer alır. Giriş tarafında yalnız revaklar vardır, avlusu mermer döşemelidir. Düz çatılı avlu revakları ve kubbeleri kiremit kaplamalı, geniş imaret bunun yanındadır ve tamir görmüştür. Cami ve külliye binalarının tamamlanması 1585 yılına kadar sürmüştür.

Tosya'da Abdurrahman Paşa Camii, bu yıllarda, 1584'de dört yarım kubbeli plânın

Tosya Abdurrahman Paşa Camii son cemaat yeri

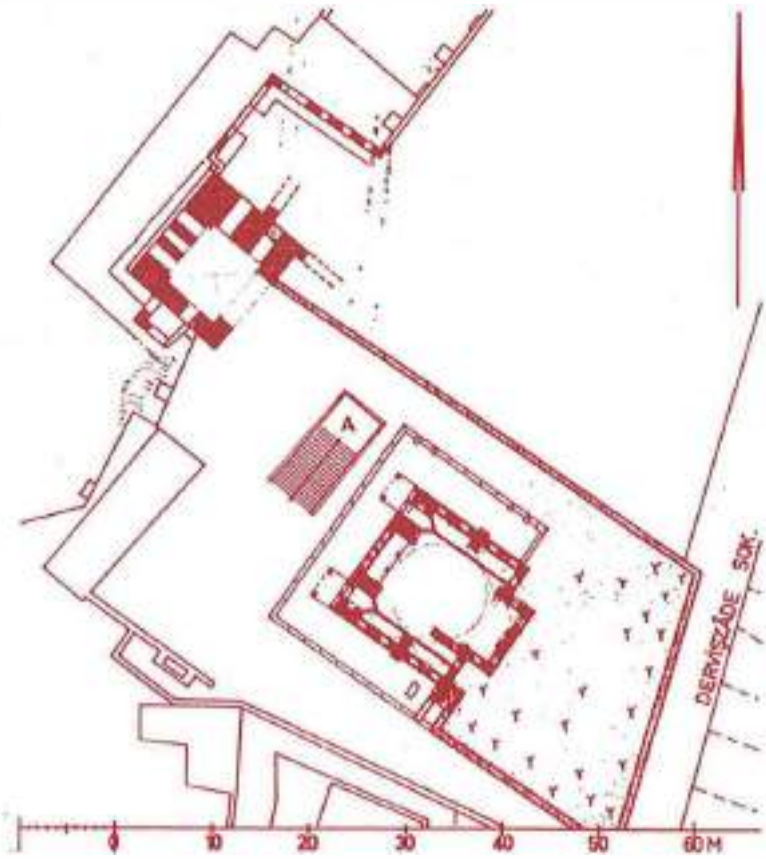
İvaz Efendi Camii

Anadolu'daki diğer bir uygulamasını gösteriyor. Gayet muntazam tuğla-taş duvarları, ikisi duvara dayalı dört paye üzerine oturan kubbe sistemi ve beş kubbeli son cemaat yerinin mermer sütunlar üzerine iki renkli taş kemerleri ile dikkati çeken caminin kısa gövdeli minaresi başarısız bir tamir görmüştür. Merkezî kubbeli plânda mihrap bölümündeki yarım kubbenin yanları boş bırakılmış, buradaki küçük kubbelere yer verilmemiştir.

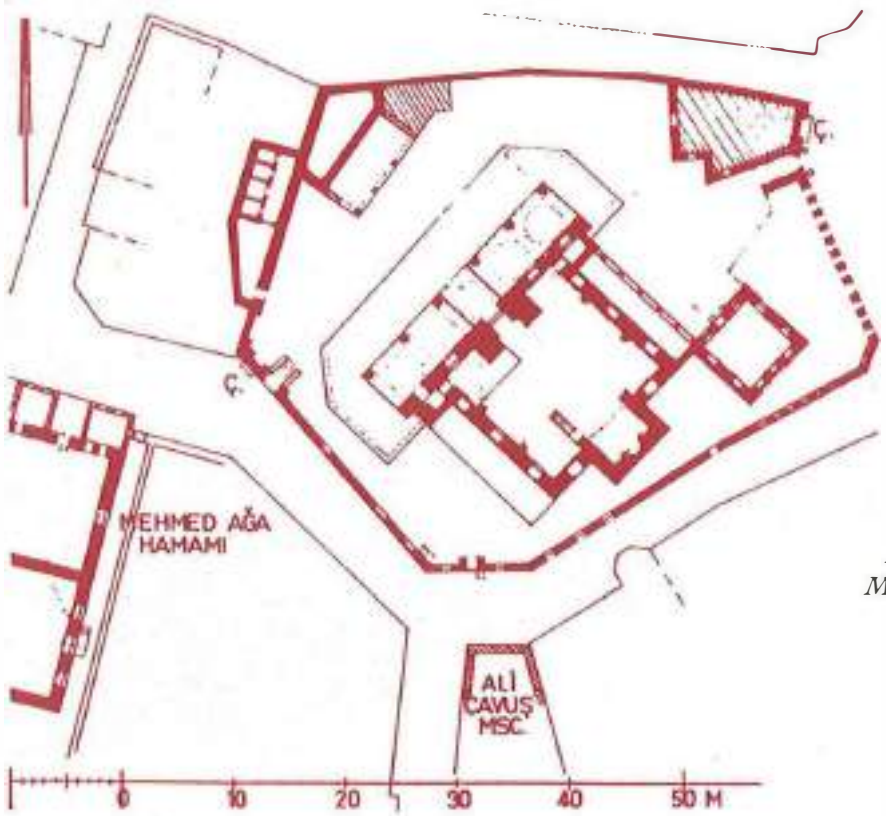
1585 yılında İstanbul'da Vlaherna sarayının eski temellerinin meydana getirdiği bir teras üzerinde Kazasker Alanyalı İvaz Efendi tarafından ölümünden önce yaptırılan cami, tezkerelerde adı geçmemekle beraber Sinan'a maledilir. Zal Mahmut Paşa Camii'ni hatırlatan bazı özellikleri bu fikri doğurmuştur. Tuğla-taş duvarlar üzerine tek kubbeli camide altı dayanaklı kubbe yanlara doğru ikişer eksedra ile genişletilmiş olup, mihrap bölümü dışarı taşkındır. Yanlarda ve girişte duvar payeleri derinliğinde mahfiller yer almıştır. Gü-

İvaz Efendi Camii

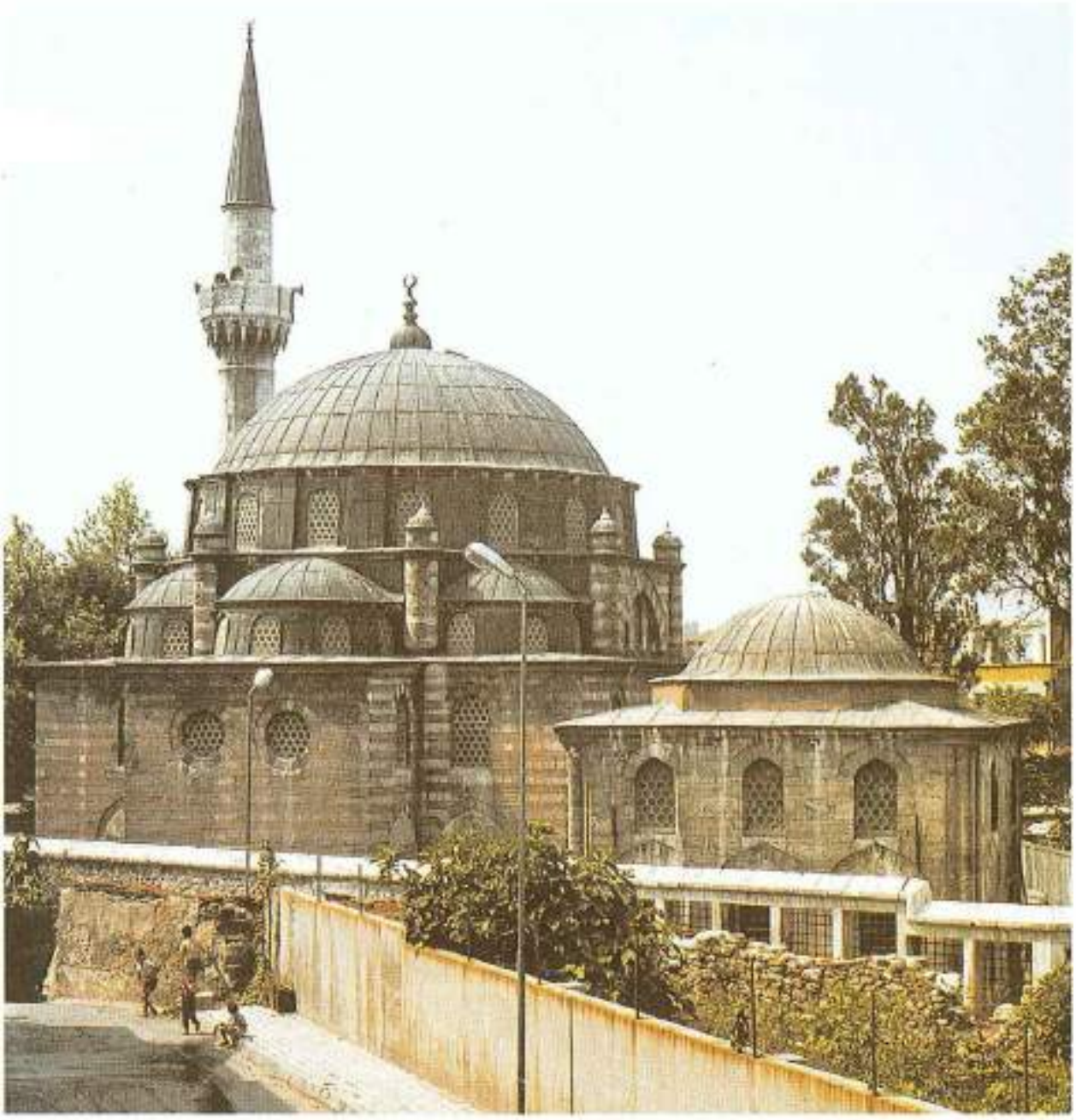
İstanbul Eğrikapı
İvaz Efendi Camii
vaziyet plânı
(Müller-Wiener)

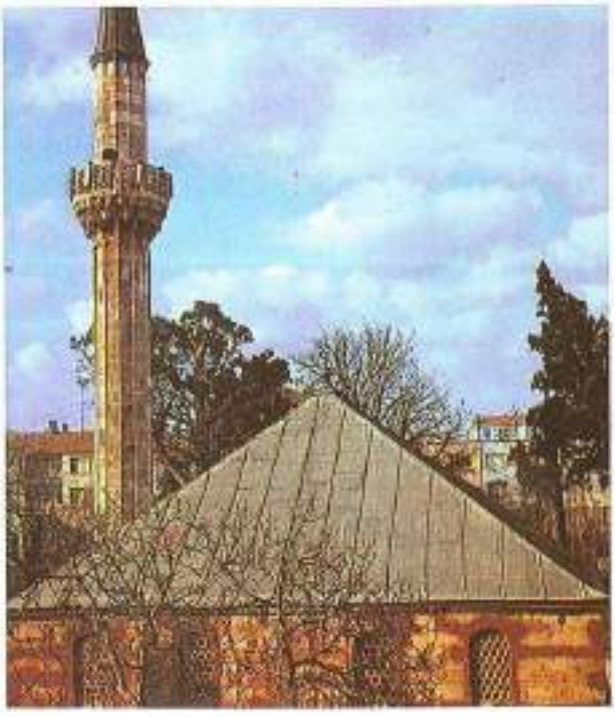
İstanbul Çarşamba
Mehmet Ağa Külliyesi
vaziyet plânı
(Müller-Wiener)

ney duvarının batısına dayalı minarenin başka benzeri olmayan garip bir durumu vardır. Üç taraftan camii çevreleyen alçak meyilli çatılı son cemaât revakı 1935'den sonra, iki yanda kapıların önündeki camekânlı girişlerle birlikte kaldırılmıştır. Bu revakların minareden sonra yapılmış olmaları gerekir. Dört kat halinde yükselen cephede ilk iki kat dikdörtgen, daha yukarıdaki katlar sivri kemerli uzun pencerelerle monoton bir sıralama gösteriyor ve Zal Mahmut Paşa Camii'ni andırıyor. Nisbeten küçük ölçüdeki caminin içi bol pencereli aydınlık mekânı, iki katlı mahfilleri, mihrabı süsleyen İznik işi çok zarif büyük panoları ile ferahlık yaratmaktadır.

Fatih **Çarşamba** semtinde **Mehmet Ağa Camii** de aynı tarihte yapılmıştır. Darüssaade Ağası Mehmet Ağa'nın bu camiinde Mimar

Çarşamba Mehmet Ağa Külliyesi, cami ve türbe

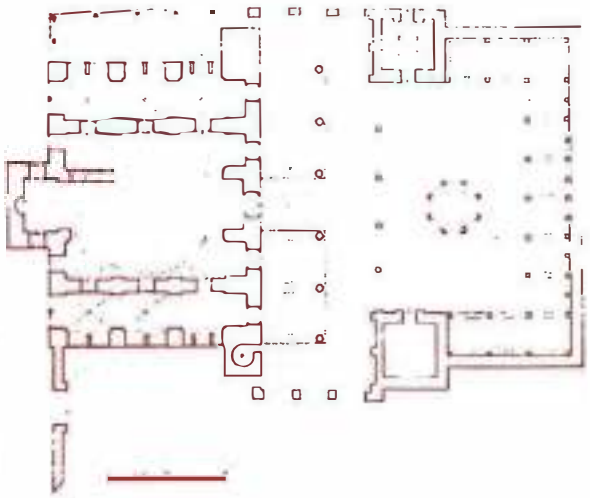
Ramazan Efendi Camii

Ramazan Efendi Camii minberi

Davut Ağa, ustası Sinan'ın kare plân içinde sekiz dayanaklı camilerinin küçük ölçüde bir uygulamasını gerçekleştirmiştir. Mimarî bakımdan bir yenilik getirmeyen camide 11 m. çapında tromplu kubbe sekiz duvar payesine dayanmaktadır, bunlar dıştan kulelerle belirtilmiştir. Mermer sütunlar üzerine beş kubbeli son cemaât revakı kesme taştan, cami duvarları ise tuğla-taş örgülüdür. Mihrap bölümü dışa taşkındır ve nadide çini kaplamalarla süslenmiştir. Pencere alınlıklarında da çini kaplama vardır. Caminin güney-doğusunda Mehmet Ağa'nın sade bir türbesi vardır. Camiden bir yıl sonra iyi bir işçilikle tamamlanmış olan çifte hamam, bugün hâlâ işlemektedir.

1586'da Mimar Sinan Kocamustafapaşa'da mütevazi bir yapı olan Ramazan Efendi Camii'ni yapmış, kitabesini de dostu Sâî Çelebi'ye yazdırmıştır. Olgun nisbetleri ve mimarî ahengi ile dikkati çeken cami dikdörtgen bir yapı olup, belki aslında ahşap çatı örtülü idi, giriş tarafında mahfili vardır. İçinde İznik işi çini süslemeler değişik kompozisyonları ile Takkeci İbrahim Ağa Camii çinileri ile boy ölçüşecek bir zenginliktedir. Son cemaât revakının sütunları kaybolmuş, öndeki bahçenin etrafı duvarla çevrilmiştir. Kabartma çi-

İstanbul Mesih Paşa Camii plânı (Sözen)

çek motifleri ile süslü taş levhalarla dikdörtgen şadırvan yerindedir.

Aynı yıldan 994 (1586), Fatih'te Sadrazam Mesih Paşa'nın camii, dördü duvara bağlı olarak sekiz dayanaklı gruba girer. Orta kubbe yanlara doğru mahfiller üzerinde üçer küçük kubbe ile genişletilmiş, köşelere birer eksedra ile bağlanmıştır. Dışa taşkın mihrap bölümü yarım kubbecikle örtülüdür. Payeler dıştan kubbenin etrafını çeviren ince uzun sekizgen kulelerle belirlenmiştir. Ortada çapraz tonoz, iki yanda ikişer kubbe ile beş gözlü son cemaât yeri revakı, üç yandan dar bir revakla kavranmış, bahçe haline geti-

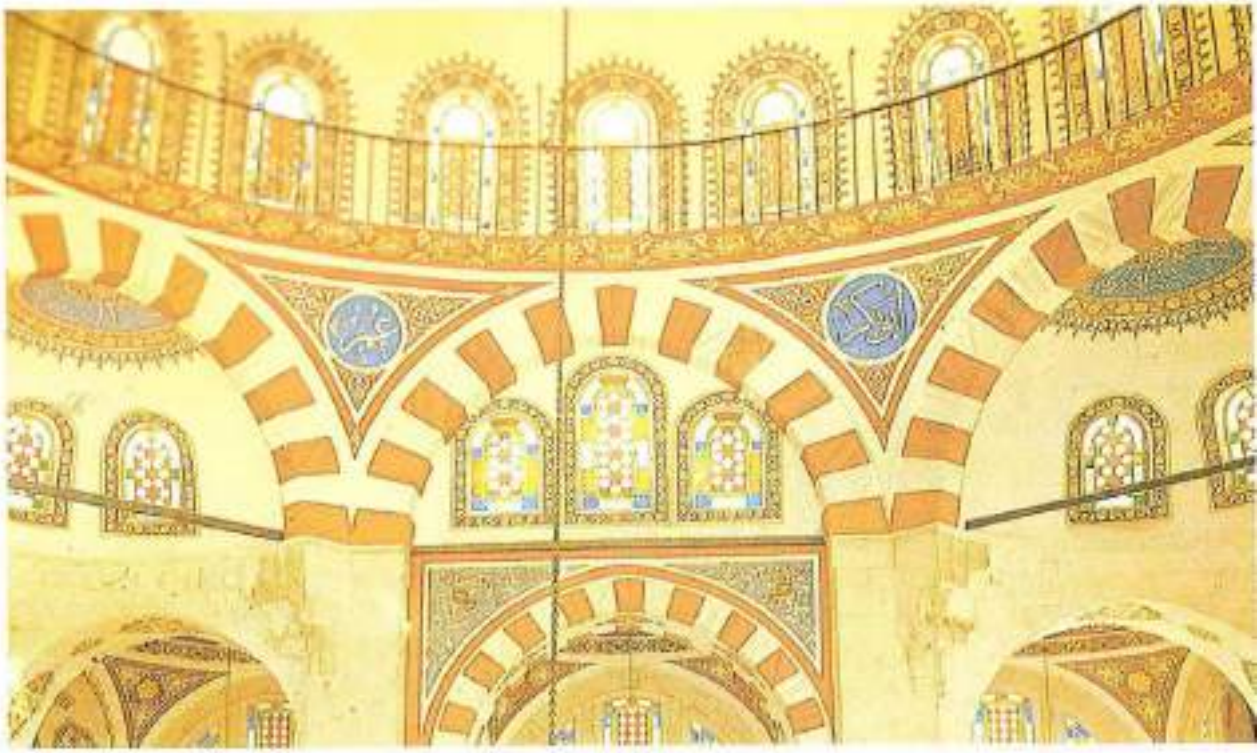
Mesih Paşa Camii

Mesih Paşa Camii iç görünüş

Mesih Paşa Camii son cemaat yeri

Mesih Paşa Camii kubbenin içten görünüşü

Nişancı Mehmet Paşa Camii

rilen avlu bunun önünde yer almıştır. Minare caminin kuzey-doğu köşesinden yükselmektedir. Yan cephelerde kubbeler hizasında üçer geniş sivri kemerle teşkilâtlanan duvarlarda iki kat halinde açılan bol sayıda pencerelerle mahfiller ve cami iyice aydınlanıyor. Üst kat mahfiller üçer kemerle orta mekâna açılıyor. Mermer mihrabın etrafında ve pencere alınlıklarında çini süslemeler, geometrik şebekelerle ince işlenmiş minber mekânı zenginleştirmektedir. Yüksek son cemaât revakının önünde, bahçe haline getirilmiş yüksek duvarlı avluya merdivenle kubbeli bir mekândan geçilerek girilir. Kubbeli revaklar, dış son cemaât yerinin köşelerine dayalı bu kubbeli mekânlara kadar uzanmaktadır. Ortada şadırvan yerine **Mesih Paşa**'nın sekizgen açık türbesi yer almıştır, bu değişik görünüşün başka benzeri yoktur. Bu türbeden başka oldukça dik bir yamaç üzerindeki caminin alt katında sekiz **dükkânı**, bir **çeşmesi**, bir de küçük haziresi vardır. Tezkerelerde adı geçmeyen bu cami, Mimar Davut Ağa'ya maledilmektedir.

Sinan'ın son yılında 997 (1588), bunun yakınında **Vezir Nişancı Mehmet Paşa Camii** yapılmıştır. Yeniliklerle dolu iç mekânı, dış görünüşü ve olgun nisbetleriyle burada, Mimar Davut Ağa veya Mehmet Ağa'nın rolü

Nişancı Mehmet Paşa Camii portal kitabesi

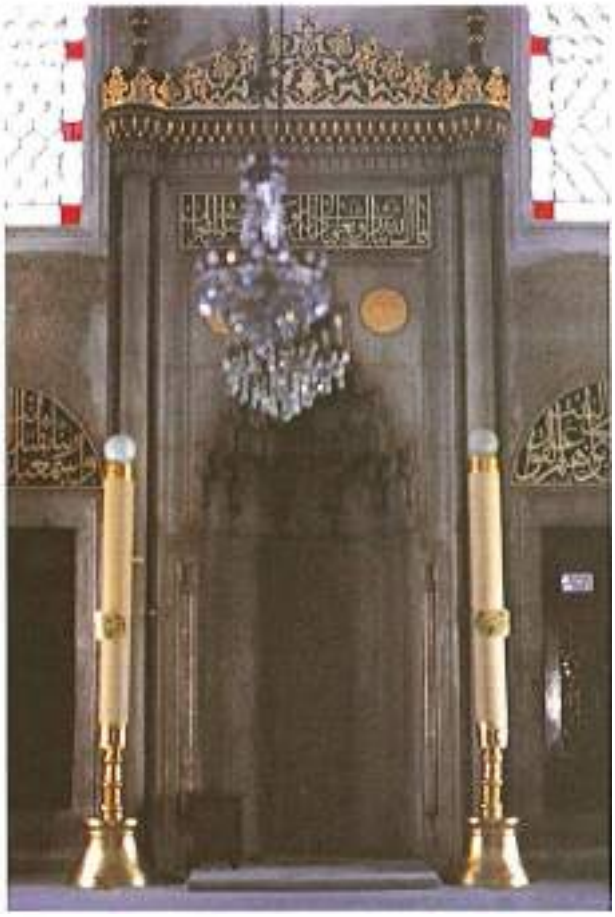

Nişancı Mehmet Paşa Camii iç görünüş

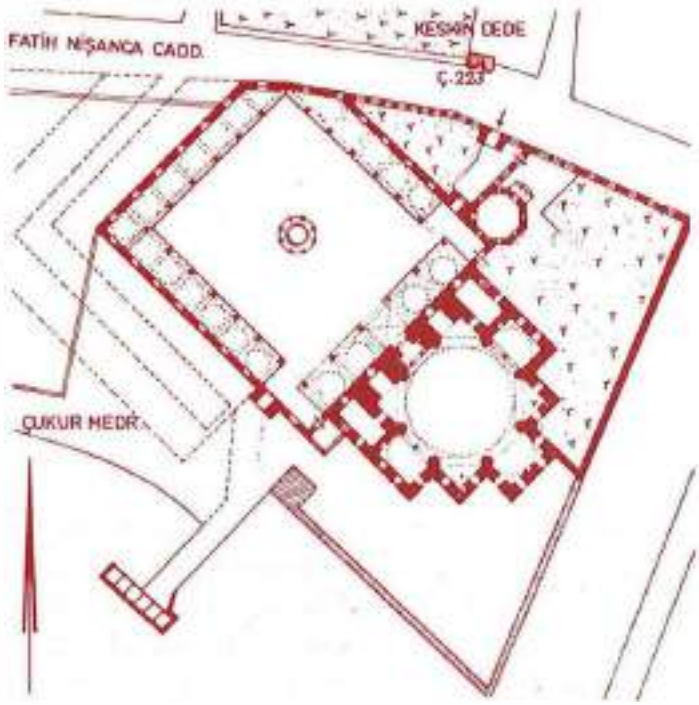
olsa da yine tamamı ile ve kuvvetle Sinan üslûbunun havası esmektedir. Azapkapı Sokullu Camii plân şeması bazı değişikliklerle ele alınmış, dört taraftaki eşit yarım kubbeciklerle, köşelerdeki eksedralar duvara bağlı sekiz paye arasına yerleştirilmiştir. Mihrap tarafındaki eksedralar duvarla çevrilip köşelerdeki kubbeler kaldırıldığından bir daralma olmuş, mihrap bölümü yarım kubbesi de ayrıca dışa çıkıntı yaparak burada iki kademeli köşeler meydana gelmiştir. Giriş tarafındaki köşelere de eski tabhanelerin hatırası olarak, kapıları son cemaât revakına açılan uzun dikdörtgen birer mekân yerleştirilmiştir. Mahfile ve minareye götüren merdivenler kuzey duvarındaki derin nişlerdedir. Güneyde köşelere, birer sütuna dayalı kürsüler yerleştirilmiştir. Mermer mihrap ve geometrik şebekeli zarif minber devrindendir. Kuvvetli bir mimarî görüş eseri olarak çok pencereli, yüksek, aydınlık, ferah mekân dıştan da çok yüksek hatların hâkim olduğu değişik bir görünüş sağlamıştır. Daha geniş olan orta bölümde çapraz tonoz, yanlarda ikişer kubbe ile beş gözlü son cemaât revakının alçak tutulması da bu etkiyi kuvvetlendirmiştir. Aynı şekilde silmelerle üçe bölünmüş silindirik takviye kuleleri ve bunlar arasında kubbeyi çelenk gibi saran ya-

rım kubbeciklerle eksedralar da alçak tutularak kubbenin hâkimiyeti arttırılmış, son cemaât revakının batı köşesinden yükselen minare de bunu gölgelemeyecek şekilde ölçülü tutulmuştur. Tamamı ile kesmetaştan yapılan camiye karşılık, revaklı şadırvan avlusu tuğla-taş örgülü duvarı ile değişik görünüştedir. Ağaçlar ve çiçeklerle bahçe haline getirilen bu revaklı avlunun kuzey-doğu köşesi sokakla kesilmiş, arada kalan üçgen boşluklar değişik bir çözüm gerektiren yarım tonozlarla örtülmüştür. Caminin güney-doğu tarafında üçgen biçimindeki küçük hazirede **Nişancı Mehmet Paşa**'nın avlunun güney-doğu köşesine dayalı sekizgen **türbesi** ile **çeşme** dışında diğer külliye binalarının durumu incelenmemiştir. Kitabelere göre cami H. 1179 ve 1251 (1765-66 ve 1835-36) yıllarında iki defa tamir görmüş, son olarak 1958'de Vakıflarca restore edilmiştir.

Sultan III. Murat'ın **Kuzey Azerbaycan**'da **Bakû** şehri **kalesinde** 994 tarihli kitabesi, buradaki Şirvanşahlar saray külliyesinde orta avlunun doğu portali ile bazı tamirler yaptır-

Nişancı Mehmet Paşa Camii mihrabı

İstanbul Nişancı Mehmet Paşa Külliyesi vaziyet plânı (Müller-Wiener)

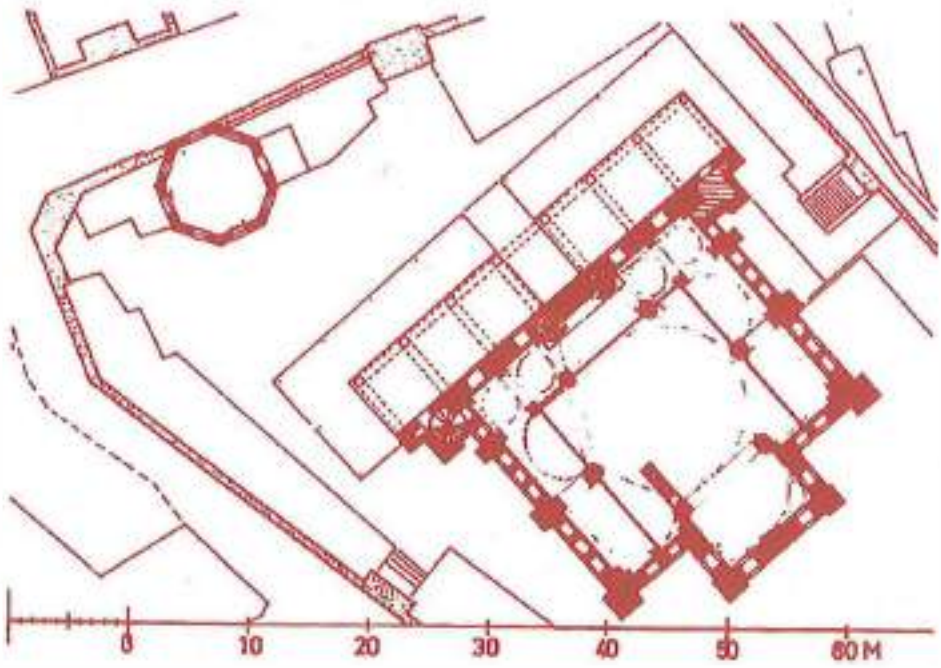
dığını göstermektedir. Şirvanşahlar Sarayı XIV. ve XV. yüzyıl boyunca gelişen bir külliyedir. 1435 tarihli türbe ve 1441 tarihli saray camii, sade, kubbeli yapılar olup, Fatih devrinden öncedir. Duvardan bir misli daha yüksek olan Sultan III. Murat portali, derin bir niş halinde dilimli kavsarası altında mukarnas sıraları ile çok muntazam kesmetaştan abidevî bir cephe meydana getiriyor. Uzun dikdörtgen biçiminde iki satırlık sülüs kitabe yanlarda iri kabartma rozetlerle süslenmiştir.

Emere bi bina-i hazel imaret-i şerife fi eyyam-ı el-sultan el-adl el-eazam Sultan Murad Han Ulu Receb Baba Bakûyî fi senet-i erbaa ve tis'în ve tis'a miet 994 (1586-87).

1588'de Sinan'ın ölümünden sonra yapı faaliyetinde belirli bir azalma olmuştur. Onun yerine gelen Mimar Davut Ağa 1599'da ölmüş, daha sonra 1605'e kadar Dalgıç Ahmet Ağa mimar olmuştur. Sultan III. Murat'ın başlangıçta çok canlı ve verimli bir yapı faaliyeti ile geçen 21 yıllık uzun devrinin sonunda 1593 tarihli Cerrah Paşa Camii yapılmıştır. 1593'de kısa devre sadrazam olan Cerrah Mehmet Paşa, Sultan III. Murat zamanında saraya girerek pratik sünnetçilik öğrenmiş, sonra veliaht iken III. Mehmet'i sünnet ederek kendini tanıtmıştır. Caminin kapısı üstünde ve çeşmedeki kitabelere göre 1002 (1593)'de tamamlanan külliye, cami, türbe, çeşme ve sonradan 1598'de yapılan çifte hamam ile sokağın karşı tarafında daha önceden 995 (1586) tarihli Gevher Sultan Medresesi'nden ibarettir. Bir yamaç üzerindeki camide, ikisi duvara bağlı altı paye üzerine oturan kubbe, ikişer eksedra ile yanlara doğru genişletilmiş, dışarı taşkın yarım kubbeli mihrap bölümü karşısında kuzeydeki giriş yarım kubbesinin yanlarına ikişer küçük kubbe eklenmiştir. Böylece giriş tarafı adeta orta mekâna hazırlayan bir geçiş bölgesi haline gelmiştir. Altı dayanaklı plan şemasına bağlanan camide dikdörtgen alt yapı ile kubbe sistemi arasında çok başarılı bir bağlantı sağlanmıştır. İlk bakışta plânda görülen dağınıklığa rağmen mekân bütünlüğü bozulmamıştır. Üç

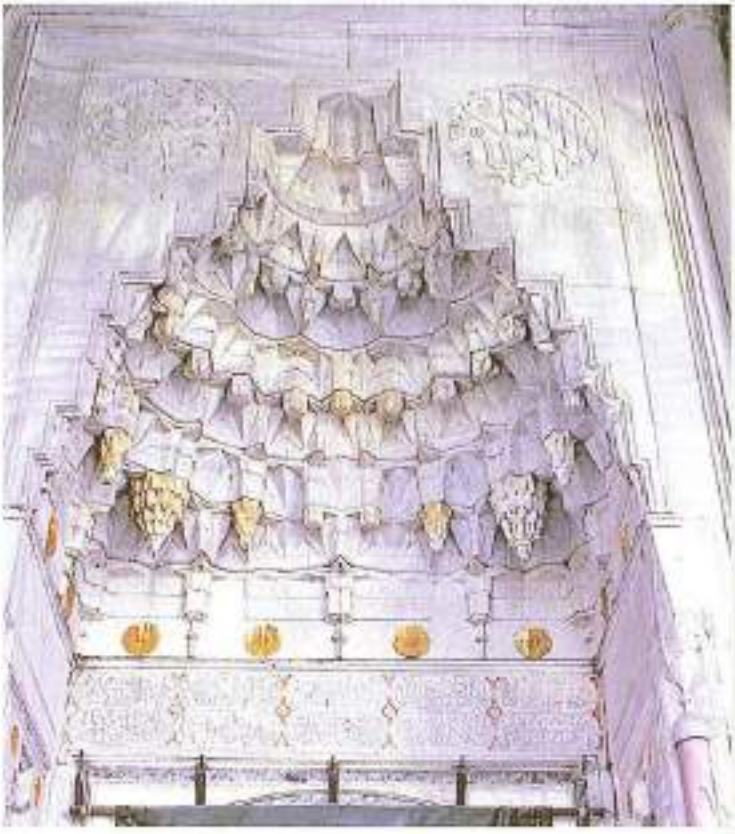

Cerrah Paşa Camii

İstanbul Cerrah Paşa Camii ve Türbesi vaziyet plânı (Müller-Wiener)

taraftan mahfillerle çevrili caminin yedi gözlü son cemaât yeri 1894 depreminde harap olmuş, revak kubbeleri son yıllarda yeniden yapılmıştır. Bunun iki yandan taşan köşelerine batıda minare, doğu tarafına simetri sağlamak için mahfile götüren merdivenler yerleştirilmiştir. Ayrıca kapının iç yanındaki kare duvar payelerinde de birer merdiven vardır. Altı paye dıştan çokgen kulelerle belirtilmiş, kubbe payanda kemerleri ile desteklenmiştir. Köşelere birer ve yan duvarlara ikişer takviye payesi konularak, bunlar iç taraftan da belli edilmiştir. Oldukça büyük ölçüdeki camide yan cephelere de, üç kat halinde pencere sıraları ile ayrıca birer kapı açılmıştır. Önceki benzerleri Nişancı Mehmet Paşa ve Mesih Paşa camilerine nisbetle mimarî bakımdan onlar kadar çekici olmamakla beraber, Sinan'ın yanında yetişen Mimar Davut Ağa zamanındaki bu cami gösterişli dış manzarısı, bol sayıda pencerelerle aydınlanmış geniş ve ferah mekânı ile, yüzyılın sonunda önemli bir yer almaktadır. 1660 ve 1782'de iki defa yangın daha sonra bir deprem görmüş olan cami, kısmen tamir ve 1958-60'da restore edilmiştir. 1908'de hamamı tamamen yıkılmış, 1933'den sonra kalan bazı izleri de kaldırılmıştır.

Cerrah Paşa Camii portal detay

Cerrah Paşa Camii son cemaat yeri

Cerrah Paşa Camii minaresi

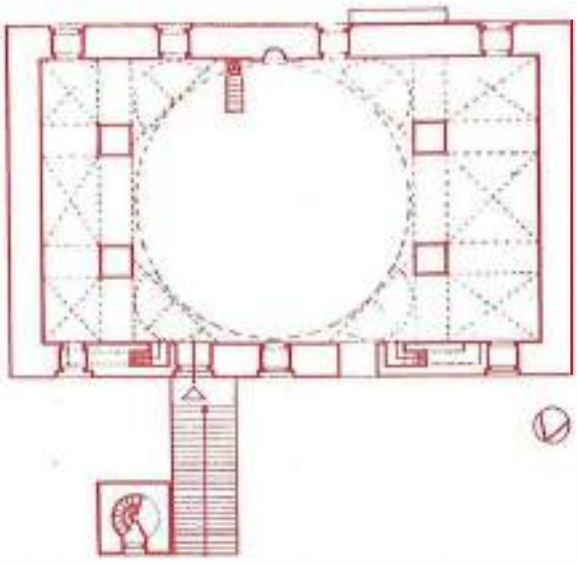
Cerrah Paşa Türbesi

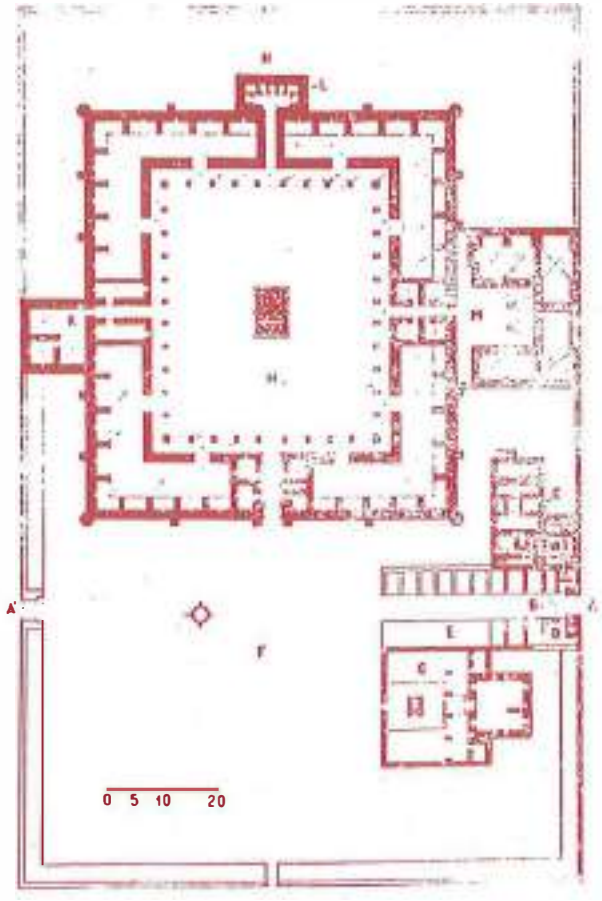
Diyarbakır Melek Ahmet Paşa Camii

Sekizgen türbe etrafı yüksek duvarla çevrili doğu, batı ve kuzeyden merdivenli girişleri ile cami hazire alanının kuzey-batısındadır. Sokağın karşı tarafında kuzeyde, büyük portal ve merdivenli açık bir ön avlu ile caddeden ayrılan medrese, kubbeli revaklı avlunun üç tarafında mederese hücreleri ile kuzeyde dışa taşkın büyük bir dershaneden ibârettir. Sultan II. Selim'in kızlarından, Piyale Paşa'nın hanımı, Mehmet Paşa'nın ikinci hanımı Hacce Gevher Mülûk Sultan tarafından 995 (1586)'te yaptırılmıştır. Sinan tezkerelerinde Hacı Hatun adı ile geçen ve yeri belirtilmeyen mederese bu olabilir.

Yine yüzyıl sonunda İstanbul dışında 999 (1591)'da Diyarbakır'da Vali Melek Ahmet Paşa Camii, alttaki depo, eski dükkânlar ve avluya çıkış yeri üzerinde fevkanî bir yapıdır. İki renkli taş şeritler halinde gösterişli bir duvar örgüsü vardır, yalnız yan cepheler siyah taştandır. Enine gelişen yatık dikdörtgen plânlı camide, ortada dört kare paye ve iki

Diyarbakır Melek Ahmet Paşa Camii plânı

Şam Kadife Hanı plânı

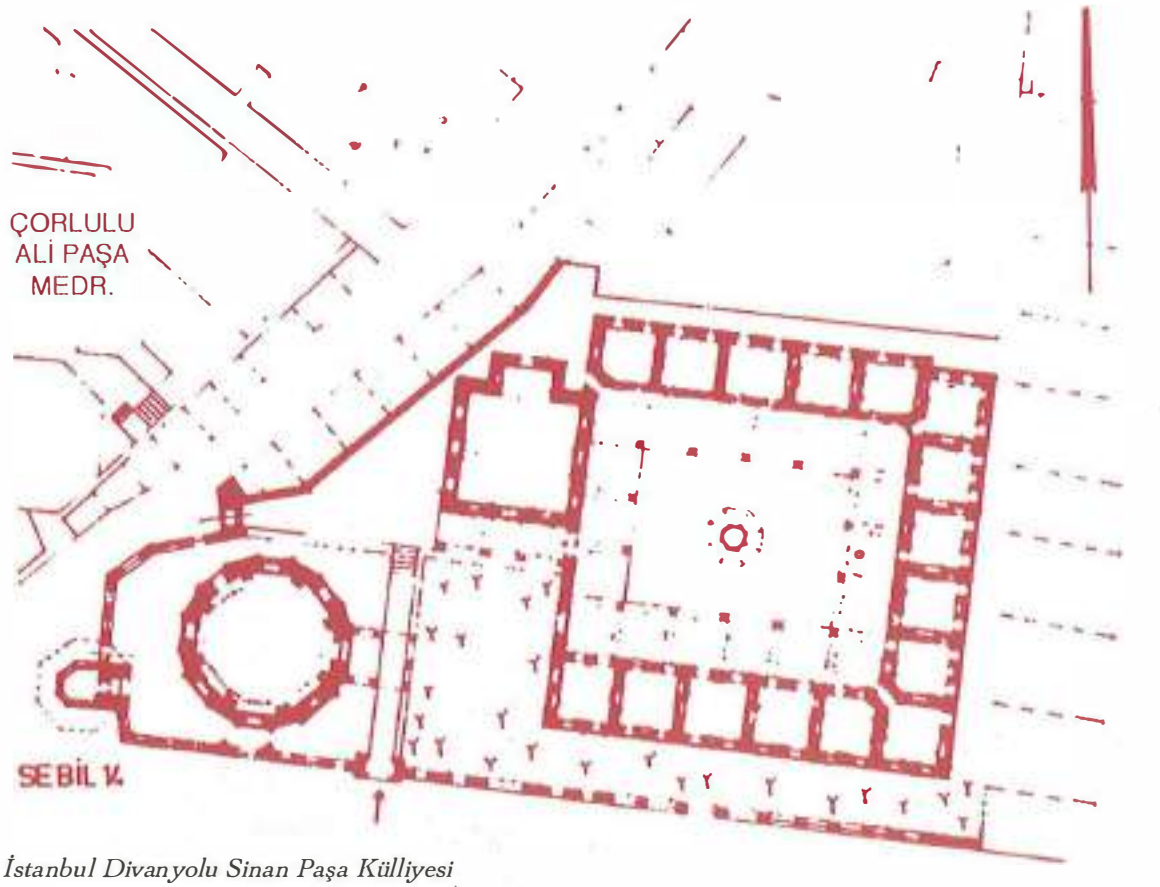
duvara oturan tromp kubbeli mekân, yanlara doğru üçer kemerle açılıp genişletilerek ortada küçük bir yarım kubbe, iki köşede birer kubbecikle örtülmüştür. Buralarda iki katlı mahfiller vardır. Mimar Sinan'ın her defasında değişik bir mekân etkisi yarattığı plân şemasının burada oldukça yavan bir devamını görüyoruz. Zengin kabartma taş süslemeli bir kaide üzerinde yükselen çinili minare, son cemaât revakı olmayan caminin açığında, kuzeyde ayrı olarak yapılmış olup bunun yanından başlayan uzun bir merdivenle camiye çıkılmaktadır. Minarenin kaidesinde mozayik çinili bir kuşak dolanmaktadır. Ayrıca güney duvarında, mihrabın yanında dışa taşkın üç dilimli yonca kemerli mukarnas yaşmaklı portal asıl giriş olup, iki yanında nişler vardır, fakat asıl kapı düz hatıllıdır. Bu kapıdan ve tonoz altından geçilerek kuzeydeki bahçe avluya geçilir, buradan uzun bir merdivenle çıkılan cami kapısında içeri girilir. Mihrap çini dekorludur.

Yine aynı yıl içinde, 1591'de Şam'a yakın hac yolu üzerinde, çok büyük ölçüde bir Osmanlı külliyesi, **Kadife Hanı**, 1586'da Şam valisi olan Yemen fatihi Koca Sinan Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bugün kısmen harap olan muazzam külliye 140×100 m., dikdörtgen biçiminde bir alanı kaplar, ince bir duvarla çevrelenmiştir. Büyük **kervansaray** ile **cami, çarşı, hamam, kahvehane, imaret** ve **tabhane**, ideal bir birlikle minyatür bir şehir tablosu meydana getiriyorlar. Asıl giriş olan kapı ortadaki tonozlu yolun iki yanıda harap halde dokuzar dükkânın sıralandığı bir koridora, çarşıya götürür. Bunun yanında **hamam, fırın**, daha arkada tonozlu uzun bir salon halinde **kahvehane** vardır. Geniş dış avluya açılan giriş koridorunun solunda, avluda iki yanında çok küçük çapraz tonozlu birer mekânla tek kubbeli ve beş kubbeli son cemaât revakı bulunan **cami** yer almaktadır. Minare sekizgen gövde üzerine basit bir şerefe ve

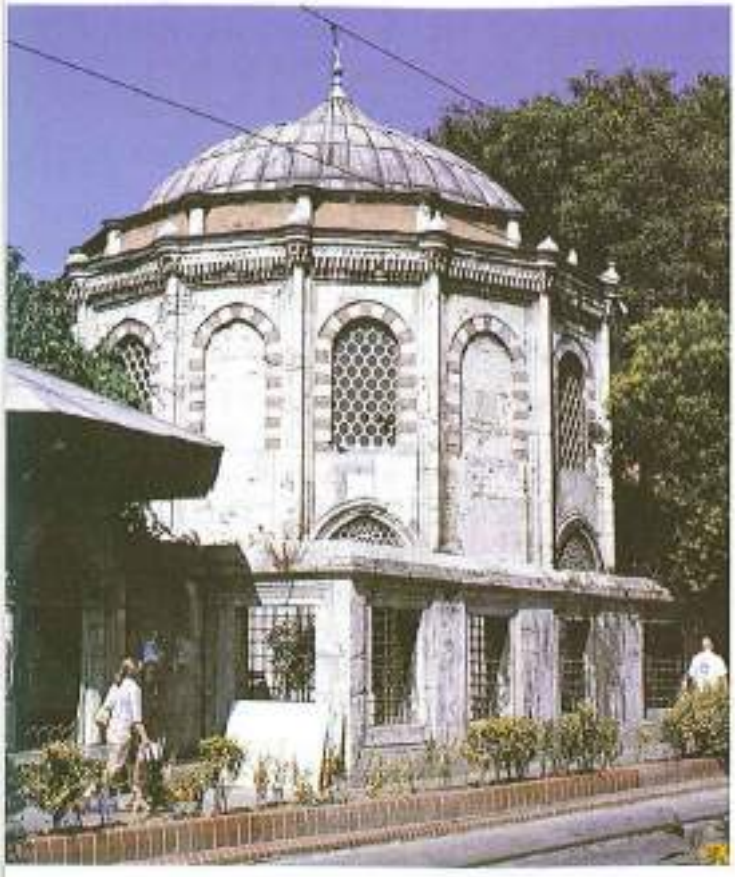
piramit külâhlı alçak bir petekten ibârettir. Caminin önündeki küçük avluda abdest muslukları ile bir havuz vardır. Dış avlunun büyük bölümünü kaplayan kervansaray (75×65 m.) ortasında büyük havuzu ile düzgün taş döşemeli, revaklı, dört eyvanlı bir evlu etrafında köşeleri dönerek boydan boya uzanan geniş, aydınlık, tonozlu mekânlar halindedir. Girişin sağında terasa götüren merdiven ve iki tarafında çapraz tonozlu ikişer mekân yer almıştır. Doğu kenarından dışa çıkıntılı tuvaletler çok temiz ve muntazamdır. Kuzey kenarın ortasında küçük bir avluya açılan çapraz tonozu iki eyvanla, köşede yine çapraz tonozlu mekândan ibâret kare plânlı bölüm ayrı özel daireler halindedir. Güney-doğuda U biçiminde imaret ve tabhane binaları çapraz tonoz örtülüdür. Bütün külliyede hamam, caminin abdest muslukları, havuzlar, mutfaklar ve helâları devamlı besleyen bol miktarda su künklerle uzak mesafeden yeraltı kanalları ile getirilmişti. Bu önemli külliyenin mimarı belli değildir.

Sinan Paşa vali olduğu yıl Şam'da İstanbul camilerinin havasını veren bir cami yaptırmış ve burada İstanbul'dan gönderilen örneklerle belki yerli imâlât olan çiniler kullanılmıştır. Daha önce Şam'da 1571'de yapılan Derviş Paşa Camii'nde, Sinan Paşa Camii'ne nisbetle mahallî mimarî etkileri daha fazla kendini belli etmektedir.

Koca Sinan Paşa daha sonra 1002 (1593)'de sadrazamlığı zamanında İstanbul'da Divanyolu'nda Mimarbaşı Davut Ağa'ya bir külliye yaptırmıştır. Medrese, türbe ve sebilden ibâret külliye binaları ahenkli bir toplu-

İstanbul Divanyolu Sinan Paşa Külliyesi vaziyet plânı (Müller-Wiener)

Sinan Paşa Külliyesi

luk halinde çok dar ve güç bir arsaya sığdırılmıştır. Belki bu yüzden cami yapılamamış, önünde üç küçük kubbeli revakı ile dershane aynı zamanda mescit olarak düşünülmüştür. Kaş kemerli revaklarla şadırvan avlusu üç taraftan medrese hücreleri ile çevrilmiş, kuzey-batı kenarında dershane mescit yer almıştır. Medresenin kapısı dershanenin revak kubbesine açılmaktadır. Bunun önünde caddeye bakan küçük hazirenin batısında dıştan onaltıgen, içten sekizgen plânla değişik türbe, kesme taştan alçak çevre duvarının dışında kavşakta da kitabesinde mimarın adı geçen sebil vardır. Türbenin önünde dört paye bir sütun üzerine kemerlerle bir revak, onaltı kenarda iki kat halindeki pencere kemerlerinin renkli taş süslemeleri ile oldukça gösterişli bir ifade taşıyor. Cerrah Paşa Camii ile aynı yılda tamamlanan Koca Sinan Paşa külliyesi, Mimar Sinan'ın, Şemsi Paşa külliyesine uygun olarak çok küçük ölçüde plânlanmış, ayrıca camii olmadığından dershane de aynı zamanda namaz kılınacak şekilde düzenlenmiştir.

Bundan sonra Yeni Cami külliyesinin plânlanması ve Sultan Ahmet Camii'nin yapılışına kadar küçük ölçüde ve caminin esas alınmadığı, çok defa camii olmayan medreseye bağlı külliyeler yapılmıştır. Davut Ağa'nın daha önce 1580'de yine Divanyolu'nda medrese, sebil, sıbyan mektebi olarak ele aldığı daha küçük ölçüdeki Anber Ağa külliyesi, Sinan'ın Şemsi Paşa külliyesi ile aynı tarihte medreseye bağlı külliyelere başlangıç olmuştur.

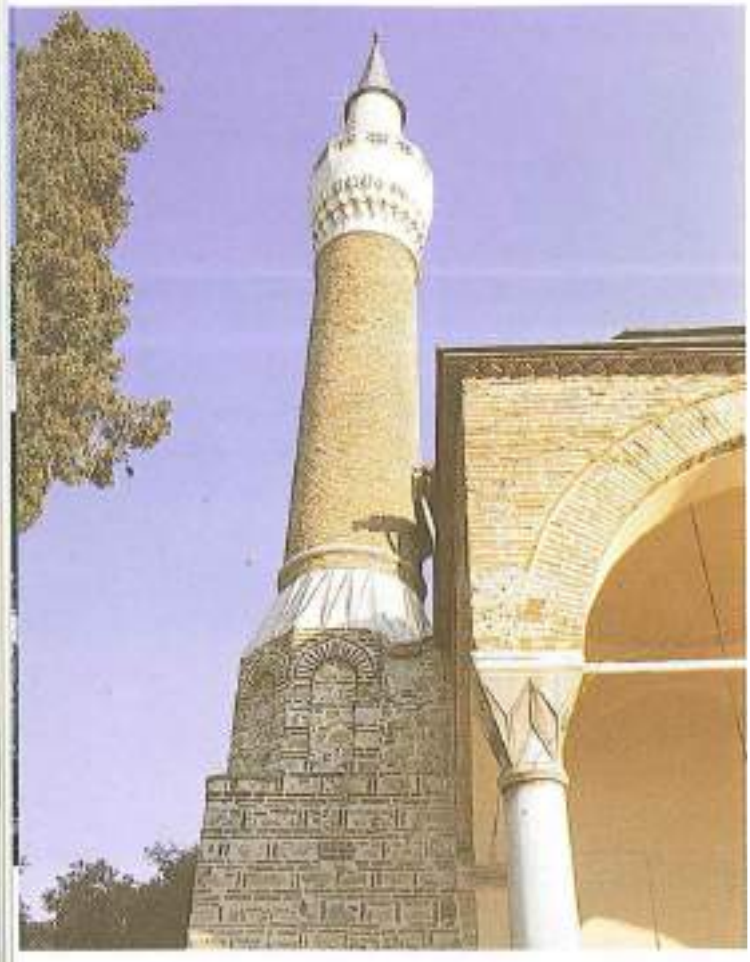
Sultan III. Mehmet Devri Eserleri

SULTAN III. Mehmet'in Manisa valiliği ve 1595'te tahta geçmesi ile dadısı ve süt annesi Halime Hatun adına Gölmarmara'da yaptırılan cami, daha önceki Şahuban Hatun Camii'nin çok daha gösterişli ve kaliteli bir benzeridir. Çok iyi durumda zamanımıza gelen cami, moloz taş-tuğla örgülü duvarlarla 12×12 m. şeklinde mekân üzerine yüksek pandantif kubbeli bir yapı olup, baklavalı ve mukarnas başlıklar üzerine, ortada beşik tonoz, yanlarda kubbe olarak üç gözlü son cemaât revakı ile bir set üzerinde yer almıştır. Üç sıra halinde açılan sivri kemerli ve alçı şebekeli pencerelerden alttakiler kaş kemerli nişler içine alınmıştır. Son cemaât yerinin önü alçak kiremit çatılı bir sundurma eklenerek bozulmuştur. Girişte baklava başlıklı sütunlar üzerine sivri kemerlerle oturan ve üstü kiremit kaplı dik bir çatı ile örtülü olan kadınlar mahfili tavanı altın yaldızlı kalemişleri ile şahane bir göbekle süslenmiştir. Geometrik yıldız geçmelerin bölümleri kahverengi çiçek ve yapraklarla, bordür ise nar çiçekleri, hançer yapraklar (saz) olarak XVI. yüzyılın klâsik motifleri ile dolgulanmıştır. Göbeğin etrafında tavan kenarları beyaz üçgenlerle çevrili kırmızı altıgenler ve siyah konturlarla dekorlanmıştır. Beş sıra mukarnas kavsaralı mermer mihrap çeşitli renk yağlı boyalarla çirkinleştirilmiştir.

Mermer minber iki renkli mermerden yivli yarım kemer biçiminde duvara dayalı olup titiz bir işçilikle çok değişik görünüştedir.

Gölmarmara Halime Hatun Camii

Gölmarmara Halime Hatun Camii minaresi

Caminin daha önceki Şahuban Hatun Camii'ne çok benzeyen minaresi de daha kaliteli bir işçilik eseridir.

Külliye halinde yapılan caminin tuğla duvarlı medresesi caminin kuzeyinde iki sıra halinde odalarla batı tarafta daha geniş ve yüksek kubbeli kiremit kaplı dershaneden ibarettir. Kuzey ve güneyden düz duvarlarla çevrili bahçeye birer kapıdan girilmektedir. Bunun batısında kubbesi ile 6×6 m. lik dershane, mescidin iki yanında ikişer oda, doğu tarafında altı oda vardır.

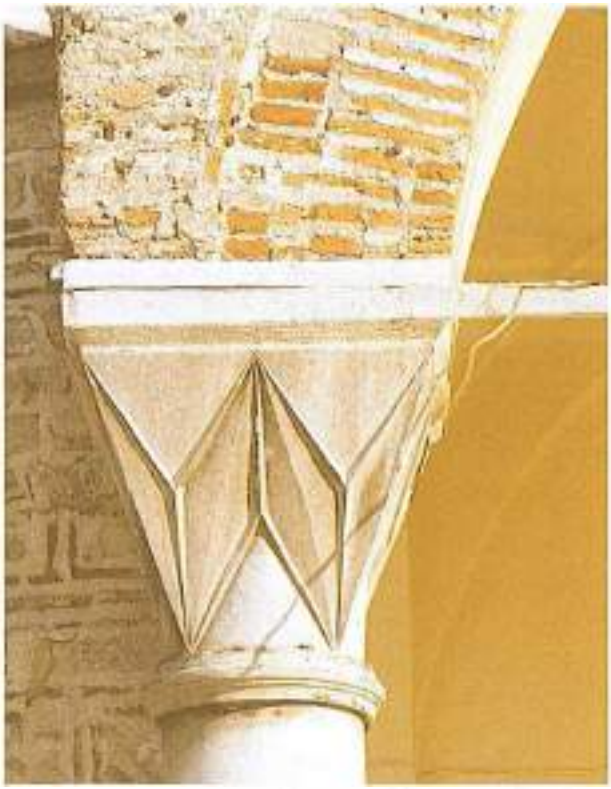
Doğuda imaret L biçiminde sıralanmış dört odalı bir plânla tamamen moloz taştan yapılmıştır. Bunun güneyinde XVII. yüzyıl sonunda külliyeye gelir sağlamak için bir de çifte hamam yaptırılmıştır. Kesme taş örgülü hamamın belirli bir plân özelliği yoktur.

III. Murat'ın 21 yıllık uzun bir saltanattan sonra ölümü üzerine 1595 yılında tahta geçen III. Sultan Mehmet zamanında başlangıçta Hassa mimarlarının başında yine III. Murat devrinden gelen Davut Ağa bulunuyordu. Sultanın emri ile Validesi Safiye Sultan adına 1598'de en büyük eseri olarak Yeni Valide

Gölmarmara Halime Hatun Camii son cemaat yeri ve şadırvan

Gölmarmara Halime Hatun Camii son cemaat yerinde sütun başlıkları

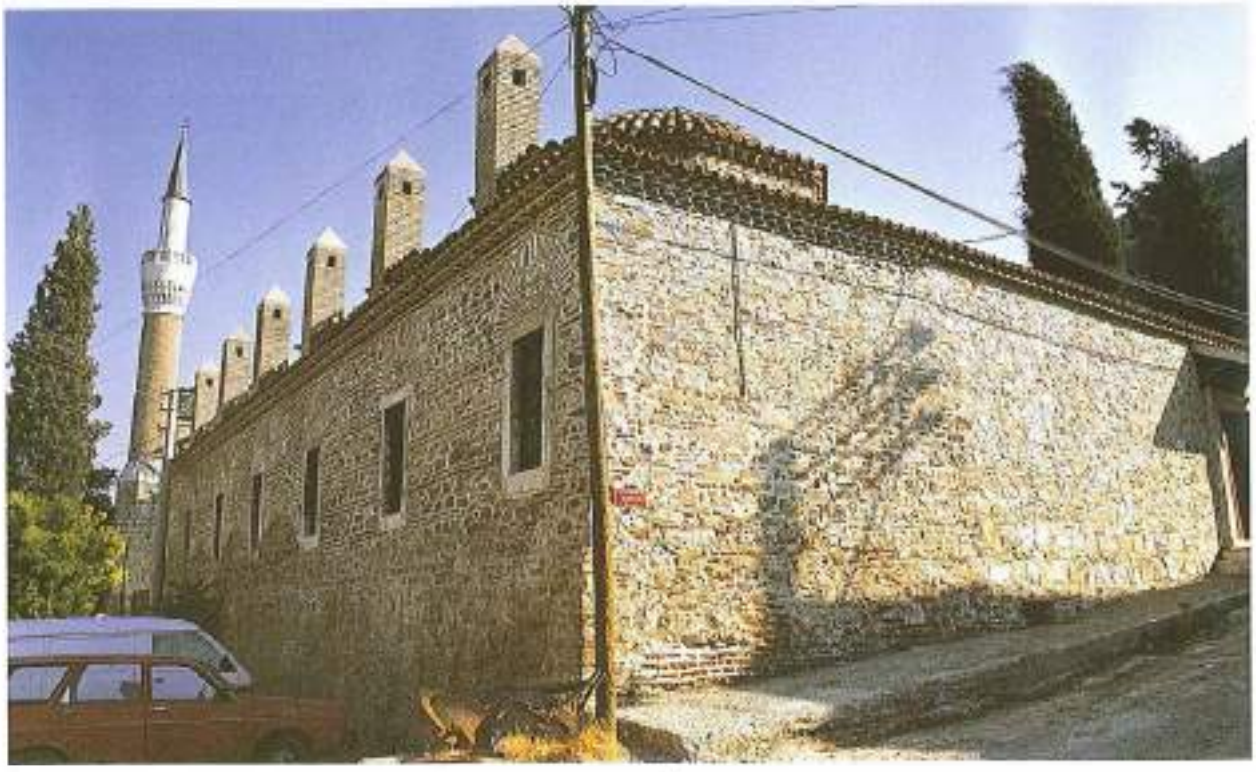
Gölmarmara Halime Hatun Camii minber ve minber detayı

Gölmarmara Halime Hatun Camii mihrabı

Camii ve külliyesini ele aldı. 1599'da ölümüne kadar yürüttüğü çalışmalarda ustası Sinan'ın deneme halinde bıraktığı Şehzade Camii plânından hareket ederek, elli yıl sonra bunu devrine göre değerlendirip geliştirmiştir.

Venedikli Bafo ailesinden gelen Valide Safiye Sultan'ın camiinin plânlarını Sinan'ın ölümünden sonra Başmimar olan Davut Ağa hazırlamış, 1597 ramazanında yapılacak temel atma merasimi, 1598'de yapılarak çalışmalar başlamıştır. Deniz kıyısında böyle muazzam bir âbidenin temellerinin suyun altında sağlam yerlere oturtmak cesaret işi idi. Büyükçekmece Köprüsünü yaparken ustası Sinan'ın geliştirdiği bir usulle, sağlam zemin buluncaya kadar kurşun kuşaklarla bağlanan yan yana uzun ve kalın kazıklar çaktırarak temelin oturacağı ıskarayı hazırlamıştır. Düşmanları "Davut başı ile oynar, Valide Sultan'ın hazinelerini denize döker" diyorlardı. Caminin dörtyüz yıla yakın hiçbir yerinden aksamayan temelleri Davut Ağa'nın sade mimar

Gölmarmara Halime Hatun Medresesi

Gölmarmara Halime Hatun İmarethanesi

Gölmarmara Halime Hatun İmarethanesi iç görünüş

Gölmarmara Halime Hatun Hamamı

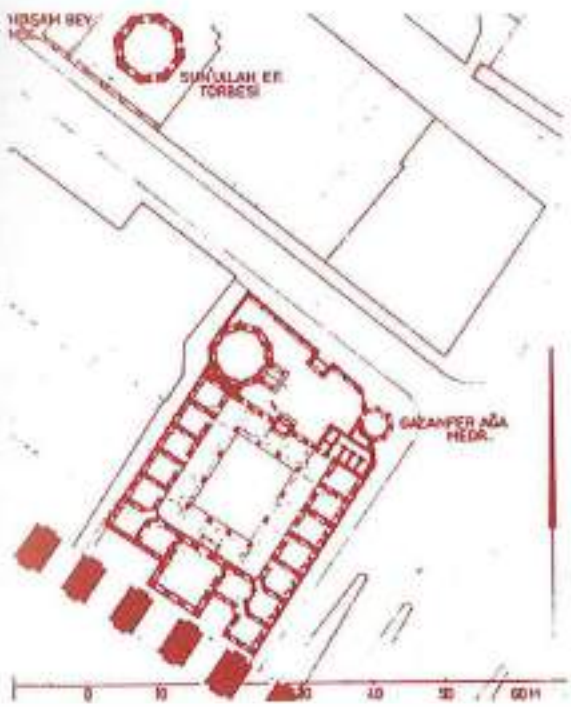
değil, teknik bilgisi derin bir mühendis olarak Sinan mektebinden geldiğini açıkça belli eder. Davut Ağa 1575'de Suyolu nazırı olmuş, uzun zaman Sinan'la birlikte çalışmıştır. Sultan III. Murat zamanında Sarayburnu sahilinde İncili Köşk'ü ve Bayezit Köşkü'nün yerinde Sepetçiler Kasrı'nı yaptı. Sadrazam Sinan Paşa İncili Köşk'ü, Sultan Murat'a hediye olarak yaptırmıştı. Tamamen İznik çinileri ile süslü köşkün altına bir de çeşme yapıldı. Köşkü çok beğenen Sultan Murat, Sirkeci'de Bayezit Köşkü'nü yıktırarak aynı biçimde Sepetçiler Köşkü'nü yeniden yaptırdı. Sinan Paşa artık her işi ona veriyordu, türbesi yanında zarif sebil de onundur. 1582 de Ferhat Paşa ile birlikte İran seferine katılmıştır. 1585 tarihli Mehmet Ağa Camii, Gazanfer Ağa türbe, medrese ve sebili de onun eseridir. Sultan III. Murat'ın Ayasofya'daki türbesini de yapan Davut Ağa Sinan'ın mimarîsini ve üslûbunu büyük kudretle devam ettirmiştir.

Yeni Cami'nin de temellerini tutturup, plânını hazırlayan Davut Ağa çalışmalarını bir yıl kadar sürdürerek duvarları bir zirâ (75-90 cm.) yükseltmiş, fakat aynı yıl sefer ayı başlarında veba salgınında ölmüştür.

Bu arada ölüm yılında tamamladığı Saraçhanebaşı'nda medrese, türbe ve sebilden ibâret Kapıağası Gazanfer Ağa külliyesi, onun Koca Sinan Paşa külliyesinin daha küçük ölçüde bütün halinde toparlanmış bir benzeridir. Dışa taşkın dershanesi ve küçük revaklı avlunun üç tarafında hücreleri ile simetrik plânlı medrese itinalı bir işçilik gösteriyor. Önünde tek gözlü revakı ile içten ve dıştan oniki köşeli türbe, kuzey-batı köşesine, girişin sağına dayalıdır. Sebil burada da dış duvarın çevrelediği kavşağa yerleştirilmiştir. Vakfiyesi 1004 (1595-96)'te düzenlenen bu küçük zarif külliye, 1942'de Atatürk Bulvarı

İstanbul Saraçhanebaşı Gazanfer Ağa Külliyesi

İstanbul Saraçhanebaşı Gazanfer Ağa Külliyesi vaziyet plânı (Müller-Wiener)

açılınca önem kazanmış, restore edilerek 1945'de müze olmuştur.

Yeni **Cami**'de Davut Ağa ile birlikte çalışıp deniz tarafındaki temelleri atan Dalgıç Ahmet Çavuş onun yerine gelerek alt pencerelere kadar duvarları yükseltmiştir. Sultan III. Murat Türbesi'nin sedef işlemeli kapısı üstünde (Amel-i Dalgıç Ahmet) olarak imza kitabesi vardır. Kapının geometrik süslemeleri ve sedef işçiliği çok gelişmiş bir üslûp eseridir. Türbenin mimarı Davut Ağa, bu güzel kapıyı Dalgıç Ahmet Ağa'ya yaptırmıştır. Kapının maden işlei içinde usta olarak orta kapı halkası yerinde İsmail imzası vardır. Dalgıç Ahmet Ağa mimarlıktan sonra Erzurum, Şam Halep ve Silistre beylerbeyliğinde bulunmuş, Kalenderoğlu şakisi Bursa üzerine yürüdüğü zaman harbe gönderilip yaralanmış ve 1016 (1607)'da ölmüştür. Sultan III. Mehmet'in 1603'de ölümü ve validesi Safiye Sultan'ın Eski Saray'a gönderilmesi yüzünden yarım

İstanbul Saraçhanebaşı Gazanfer Ağa Külliyesi

İstanbul Saraçhanebaşı Gazanfer Ağa Külliyesi

kalan başlangıç halindeki yapı olduğu yerde bırakılmıştı. Ancak altmış yıl kadar sonra Sultan IV. Mehmet'in validesi Turhan Hatice Sultan'ın emri ile Hassa mimarı Mustafa Ağa tarafından Davut Ağa'nın plânına göre tamamlanan bu camiden elli yıl önce Sultan Ahmet Camii yapılmıştır. Sultan III. Mehmet'in sekiz yıl süren saltanatında, ilk yılında Mimar Davut tarafından Sultan III. Murat'ın Ayasofya'daki türbesinin tamamlanması ve Validesi Safiye Sultan adına büyük ölçüde **Yeni Cami** inşaatının plânlanıp başlatılması dışında belirli bir mimarî faaliyet olmadığı anlaşılıyor.

Sultan I. Ahmet Devri Eserleri

SULTAN III. Mehmet'in ölümü ile yerine geçen oğlu Sultan I. Ahmet 22 Ocak 1603'de tahta çıkıp, 22 Kasım 1617'de ölmüştür. Mahfirûz Sultan'dan olan II. Osman, Mahpeyker (Kösem) Sultan'dan olan IV. Murat ve İbrahim, padişah olan evlâtlarıdır. Kendisi dindar, hayırsever, imâri işlerine, ayrıca av ve cirit oyununa meraklı idi. Edirne ve Bursa'ya birçok seyahatleri vardır. Bahtî mahlası ile bir de divan yazmıştır.

İngiltere Kraliçesi Elizabeth'in Sultan III. Murat'a hediye olarak yaptırdığı mücevherlerle süslü saatli bir org İstanbul'a getirildiği tarihte Sultan Murat Han ölmüş, yerine Sultan III. Mehmet gelmişti. Kendisine takdim edilen bu saatli org Hasbahçe'de bir kasır içine yerleştirilerek Sultan tarafından oraya geldikçe, her saat başında nefesli sazlar, davullar ve çeşitli çalgılar, bunları çalanlarla birlikte harekete geçip, belli havaları çalmasını dinler ve seyrederdi. Sultan Ahmet tahta geçince bu kasra gelip, aynı şeyi görüp dinleyince: *"Subhanallah bu ne halet ve ne bi mâna bid'attir, bunun gibi suver ve eşkâl ve cemiyet şuhus timsal olmak hilaf meşru ve ma'kul ve gayri makbuldür. Bunun gibi mahalli ibâdet ve menzil hilafında durmak caiz olmaz"* diye, bu zi kaymet giran beha saate iltifat buyurmamıştır, bu yüzden de kıymetli eser tahrip edilmiştir.*

Böylesine dindar bir şahsiyet olan **Sultan Ahmet'in camiini** yaptırırken, içinde bulunduğu halet-i ruhiye anlaşılabilir.

Küçük yaşta tahta geçen Sultan I. Ahmet'in 1603'te başlayan saltanatının ilk yıllarında Dalgıç Ahmet Ağa'nın mimarbaşı olarak kaldığı 1605 yılına kadar durgunluk devam etmiştir. Bundan sonra Sedefkâr Mehmet Ağa'nın hassa mimarlarının başına geçtiği devir başlar. Bu tarihlerde 1015 (1605-6) Sadrazam **Kuyucu Murat Paşa, Şehzadebaşı**'nda

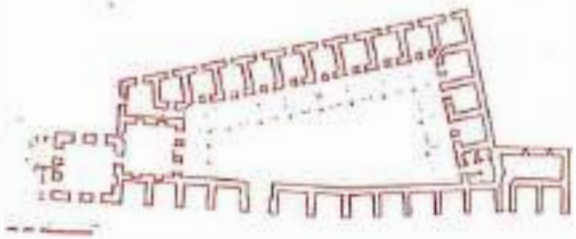

Şehzadebaşı Kuyucu Murat Paşa Medresesi kapısı

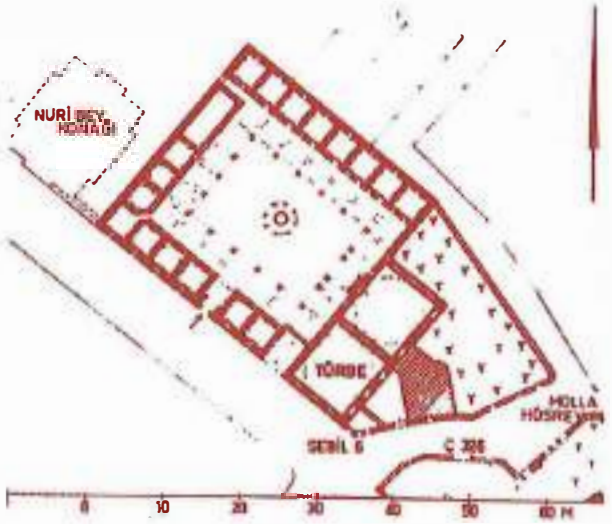
* Türkiye'ye ilk gelen İngiliz elçisinin Kraliçe Elizabeth nâmına Osmanlı sultanına takdim ettiği hediyeler arasında çok sanatkârane yapılmış bu saatli org da vardı. Eni, boyu 2.5 m. olan org geldiği zaman III. Murat ölmüştü, bunun için III. Mehmet'e takdim olundu. Darüssaâde Ağası Mustafa Ağa'dan naklen Zübdet el-tevarih sahibi Mustafa Saî Efendi bunu şöyle anlatıyor (TKSM hz. Küt.): "Diyar-ı Frenkden Luteran memleketine malik olan kraliçe pişkeş olmak için bir musanna saat ki tûlen ve arzan üçer zirâ mikdarı ve kaddi âdem kametinden ziyade olup ve anda eşkâl ve suver-i mütenevvia ki, bazı erganun, saz ve bazı nây ve bazı şeştar-ı nev-eser olup, bazı tabl ve bazı tablbaz ve bunlardan maadâ envâı saz tutup herbir saat devrettikçe ol suver ve eşkâlin her birinden bir nevi hareket ve bir gûna vaz'ı bâ-ibret zahir olup ve ellerinde ve ağızlarında olan sazlar acîbe âvaz verip, acîb sadalar peyda ve garip savt ve edalar hüveyda olur idi ki akıllar vasfında hayran ve âkiller anın keyfiyet–i vaz'ında sergerdan olurlardı..."

Şehzadebaşı Kuyucu Murat Paşa Külliyesi

İstanbul Şehzadebaşı Kuyucu Murat Paşa vaziyet plânı (Sözen)

İstanbul Vefa Ekmekçioğlu Ahmet Paşa Külliyesi vaziyet plânı (Müller-Wiener)

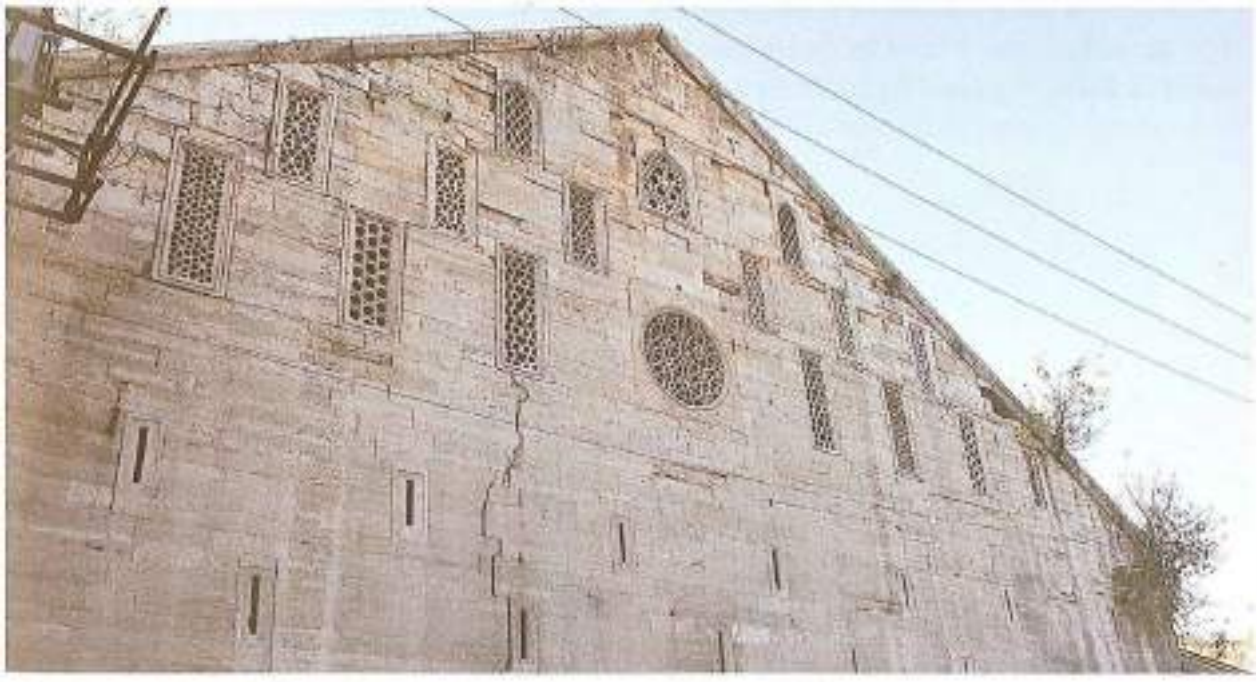
eski Yeniçeri kışlası yakınında sokağın köşesinde, kendi külliyesini yaptırmıştır. Burada medrese hücreleri, dershane, türbe, sekizgen biçiminde sebil, sıbyan mektebi ve dükkânlar üçgen biçiminde dar bir arsaya sığıştırılmış, üçgenin ucunda yer alan türbe ve sebil ile medrese dershanesi arasında sıkı bir bağlantı kurulmuştur. Kuzey kenarda sıbyan mektebi iki katlı ve dıştan kapılı olarak yapılmıştır. Caddeye bakan cephede kapının iki tarafında bir sıra dükkânlar vardır. Kubbeli revaklar ve medrese hücreleri üçgenin yalnız diğer iki kenarı boyunca uzanmaktadır. Türbeye 1611'de ölen Kuyucu Murat Paşa'dan sonra, Abaza Mehmet Paşa da 1634'de onun yanına gömülmüştür. Kuyucu Murat Paşa medrese külliyesi bugün Edebiyat Fakültesi'ne bağlı araştırma merkezi olarak kullanılmaktadır. Bundan az sonra 1610-11'lerde Vefa'da zengin defterdar **Ekmekçioğlu Ahmet Paşa** kendi külliyesini yaptırmıştır. Fatih devrinden 1461 tarihli Molla Hüsrev (Meydancık) Mescidi yakınındaki külliye de, Cerrah Paşa Camii'nden sonraki külliyeler gibi ağırlık merkezi olan medrese, türbe ve sebil ile birlik halindedir. Kuyucu Murat Paşa külliyesi ile bazı benzerlikle aynı mimarın eserleri olmasını akla getirmektedir. Orada güney tarafta arka arkaya sıralanan dershane, türbe, sebil, bu defa birbirine yakın ölçüde kubbeli yan yana iki mekân halindedir. Sebil de aynı şekilde türbenin güney-doğu köşesine yerleştirilmiş kırık bir üçgen biçimindedir. Muntazam kare plandaki medresede, şadırvanlı avlunun kubbeli revakları arkasında üç taraftan medrese hücreleri sıralanmış, güney-doğu revaklarına dershane ve türbe eklenmiştir. Medresenin kuzey duvarı uzatılarak sebilin duvarı ile birleştirilip alçak duvarlı küçük bir hazire meydana getirilmiştir. Edirne'de ve Ereğli'de daha başka eserler yaptıran Ahmet Paşa 1618'de türbesine gömülmüştür. Gerek Kuyucu Murat Paşa, gerek Ekmekçioğlu Defterdar Ahmet Paşa medrese ve türbeleri,

Sedefkâr Mehmet Ağa'nın mimarbaşı olduğu tarihlerde yapılmış olmakla beraber, onun eserleri arasına konulması için kesin bir bilgi, işaret yoktur.

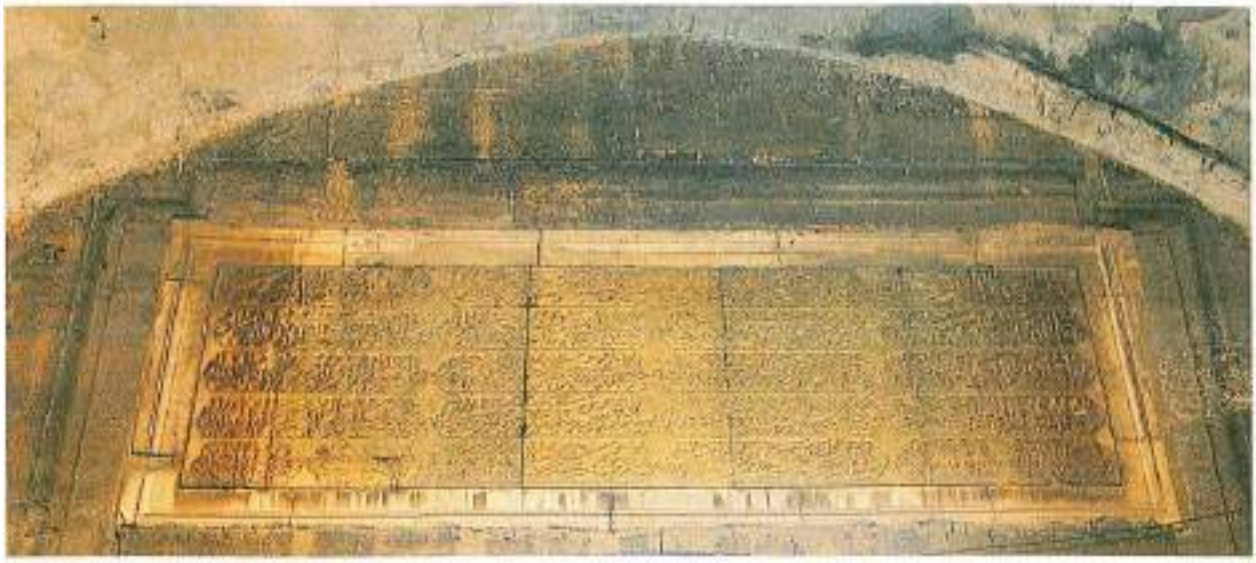
İstanbul'dan bir yıl önce 1609'da tamamlanan, Edirne'de Ekmekçizade Ahmet Paşa Kervansarayı (veya karşısındaki camiye göre adlanan Ayşe Kadın Kervansarayı) için ise

Edirne Ayşe Kadın Kervansarayı avludan portal cephesi

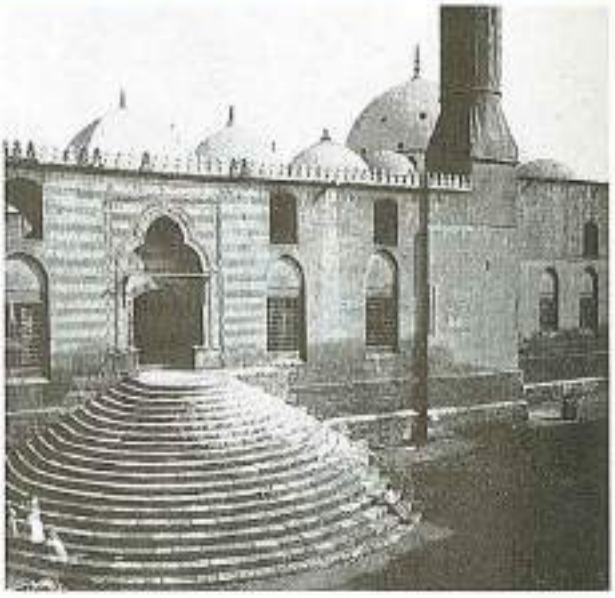
Edirne Ayşe Kadın Kervansarayı cephe detayı

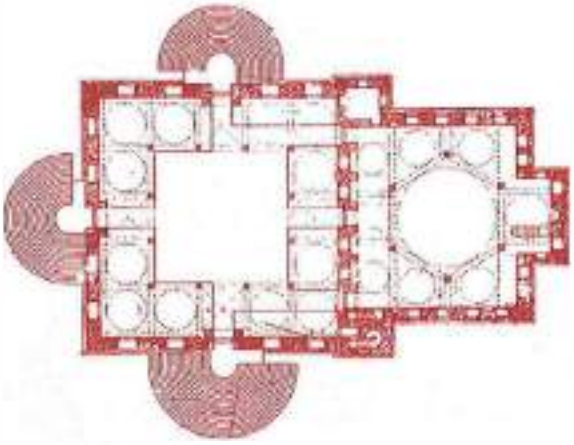
Edirne Ayşe Kadın Kervansarayı kitabesi

Sultan Ahmet'in emri ile Ahmet Paşa tarafından yaptırıldığı, mimarların Sedefkâr Mehmet Ağa ile Edirneli Hacı Şaban olduğu kaydedilmektedir. Çok muntazam kesme taştan dik çatılı büyük abidevî bir yapı olan kervansarayın ortada daire, yanlarda dikdörtgen mermer şebekeli pencerelerle muhteşem bir arka cephesi vardır. Büyükçekmece'deki Sinan'ın kervansarayından daha gösterişlidir.

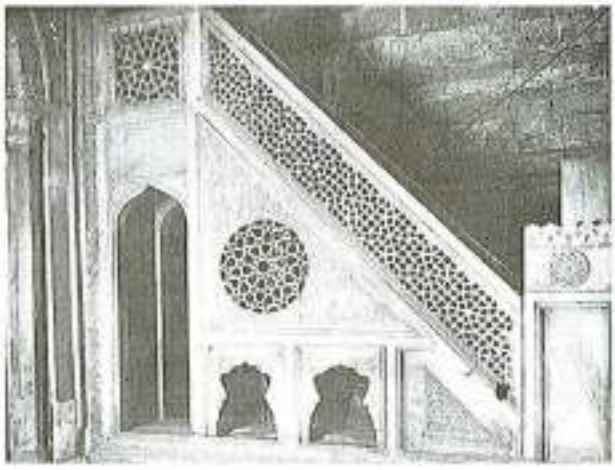
Kahire Davudiye'de Melike Safiye Camii 1610'da Sultan III. Murat'ın hanımı Safiye Sultan'ın kölesi Osman Ağa tarafından, Üç

Kahire Davudiye Melike Safiye Camii

Kahire Davudiye Melike Safiye Camii plânı (Pacha)

Kahire Davudiye Melike Safiye Camii minberi

Şerefeli Cami'den gelişen altı dayanaklı plâna göre yaptırılmıştır. Altı granit sütun üzerine oturan büyük kubbe, yanlarda ikişer ve dışa çıkıntılı, mihrap bölümünde bir kubbe ile genişletilmiştir. Giriş tarafında da ortada beşik tonoz sağda ve solda birer küçük kubbe ile büyük kubbenin etrafı tamamı ile çevrilmiş oluyor. Mermer minber ve mihrap tamamı ile Osmanlı üslûbundadır. Revaklı avluda üç kapının önüne rastlayan revaklar çapraz tonozlu, diğerleri kubbelidir. Kapılar yüksekte kaldığından yarım daire biçiminde aşağıdan yukarı daralan merdivenlerle çıkılmaktadır. İnce endamlı silindirik minare, giriş bölümünün sağında yükselmektedir.

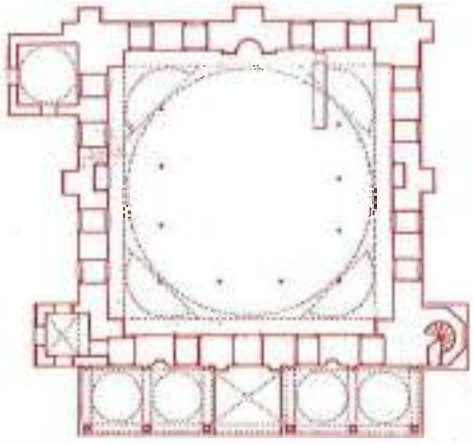
Bu tarihlerde İstanbul dışında büyük ölçüde bir cami ile külliye olarak ele alınan Ömer Paşa Camii 1019 (1610)'da Antalya'nın kazası Elmalı'da yapılmıştır. Cami, şadırvan avlusu çevresinde dershanesi olmayan medrese ile karşılıklı olarak yer almaktadır. Camide kare plân üzerine tromplu kubbeyi taşıyan dört geniş kemer köşelere oturtularak araları ince bir duvarla kapatılmış böylece belirsiz bir dört kollu şema meydana gelmiştir. Tromplar Büyük Selçuklu camilerini hatırlatacak kadar olgun bir üslûp gösteriyor. Bu tromplar, dıştan köşe duvarlarının yükseltilmesi ile gizlenmiş ve bunların iki tarafında

Antalya Elmalı Ömer Paşa Camii

kubbe, payanda kemerleri ile desteklenmiştir. Piramit külâhlı, çok köşeli cılız takviye kuleleri adeta süs unsuru gibi kalmaktadır. Kısa gövdeli minare kuzey-batı köşede revaka bitişik olarak yükseliyor.

Granit sütunlar üzerine stalaktit başlıklarla beş gözlü son cemaât revakı, çok alçak tu-

Antalya Elmalı Ömer Paşa Camii plânı (Sözen)

Antalya Elmalı Ömer Paşa Camii çini kitabeli pencere alınlığı

tulmuş olup ortada daha geniş çapraz tonoz yanlarda ikişer kubbe örtülüdür. Pencere alınlıklarında değişik istifli tâlike çalan zarif kitabeler, çiçekli ve geometrik motifli çini süslemeler kısmen tamir görmüş olmakla beraber zenginliğini kaybetmemiştir. Doğu duvarının güney kenarında küçük kubbeli mekân paşanın türbesidir.

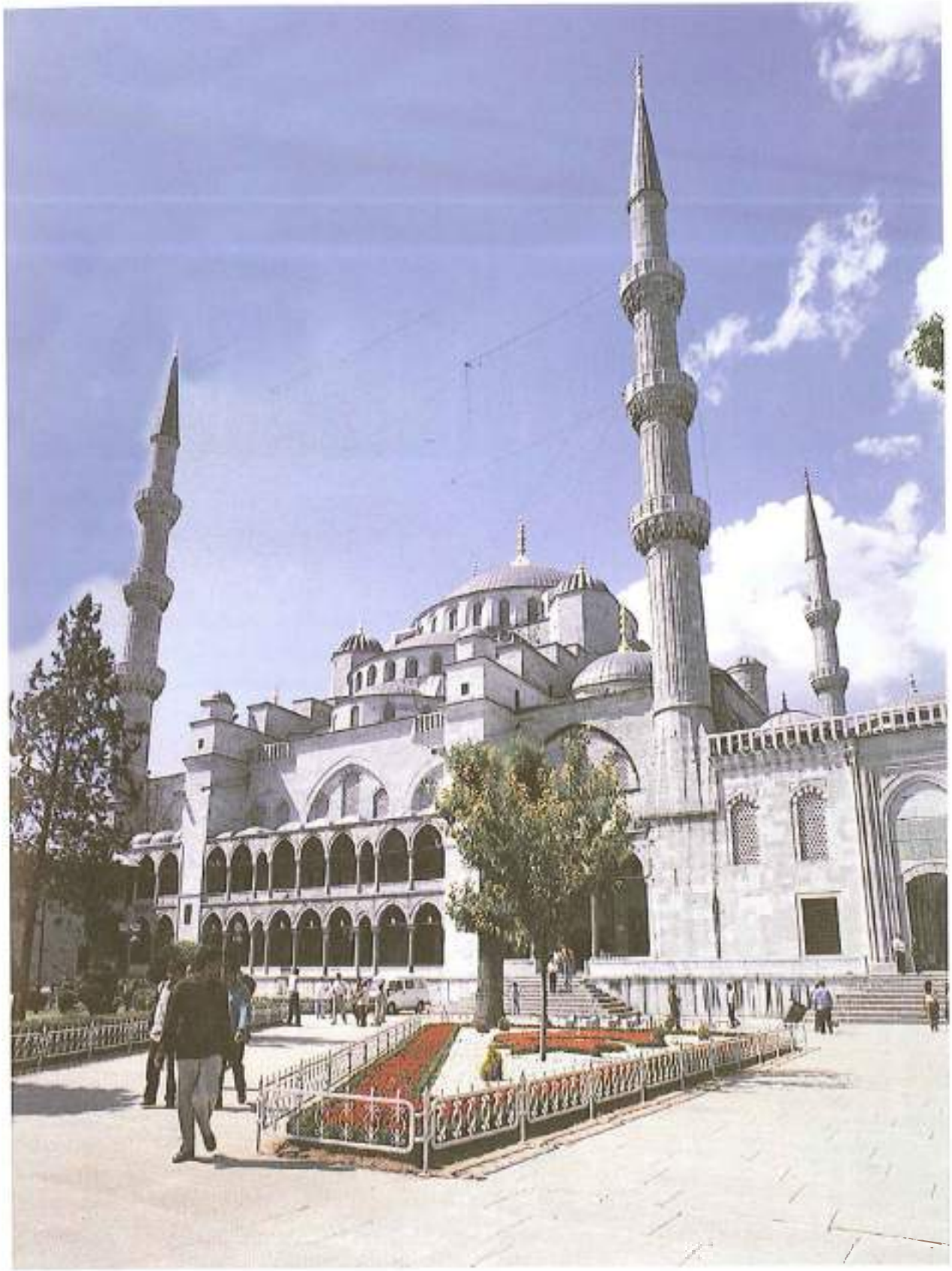
Yüksek ve ferah mekânı ile Ömer Paşa Camii herşeye rağmen Osmanlı mimarîsinde Sultan Ahmet Camii'nden önceki ara devrin en önemli eseri olmuştur.

Fakat **Sultan Ahmet Camii** ve külliye binalarının yapılması bütün XVII. yüzyılı doldurucak en önemli sanat olayıdır denebilir. Mimar Sedefkâr Mehmet Ağa için de dostu Cafer Çelebi, Risale-i mimarî'yi yazmıştır. Tezkereler kadar etraflı değilse de bu kısa risale onun hayatı ve çalışmaları hakkında epey bilgi vermektedir.

Tezkeretü'l Bünyan'da Mimar Koca Sinan'ın hayatı ve eserleri yazıldığı gibi, Cafer Çelebi de Risale-i mimarîye'de Mimar Mehmet Ağa'nın hayatını ve eserlerini anlatır: Mimar Mehmet Ağa 970 (1562/63)'te Rumeli'den devşirme acemi oğlanı olarak gelmiş, beş yıl sonra Kanunî Sultan Süleyman Türbesi'ne bahçe bekçisi olmuş, ondan bir yıl sonra da Hasbahçe'ye girmiştir. Burada önce musikîye merak sarmış, sonra vazgeçerek sedefkârlık

İstanbul Sultan Ahmet Camii

İstanbul Sultan Ahmet Camii

İstanbul Sultan Ahmet Camii avlu ve revaklar

İstanbul Sultan Ahmet Camii şadırvan

ve mimarlık sanatlarına başlamıştır. 1569-1589 arasında 21 yıl boyunca Sedefkâr Mehmet Ağa, Koca Sinan Ağa'ya varıp gelmiş, Koca Mimar merhum çoğu günlerde Hasbahçe'ye gelip gittikçe hendese ilmini ondan ve başkalarından öğrenmiştir. Tavsiye üzerine Sultan III. Murat için sedeflerle geometrik süslemeli bir rahle işleyip takdim edince Sultan çok hoşlanmış ve güzel bir beyit söylemiştir:

Allah Allah nedir bu hûb eşkâl,
Mey gibi aklım aldılar filhal.

Bunun üzerine kendisine itibarlı bir yer olan kapıcılık (dergâh-ı Âli bevvaplığı) görevi verilmiştir. Sonra iki yıl Kubbe sofisi olmuş, görevle Mısır Beylerbeyi Üveys Paşa'ya Kahire'ye gidip oradan bütün Arabistan'ı, Mekke, Medine, Kudüs'ü ziyaretle İstanbul'a gelir gelmez Rumeli teftişine memur olarak bütün Rumeli kalelerini ve Kırım'ı görüp, Ke-

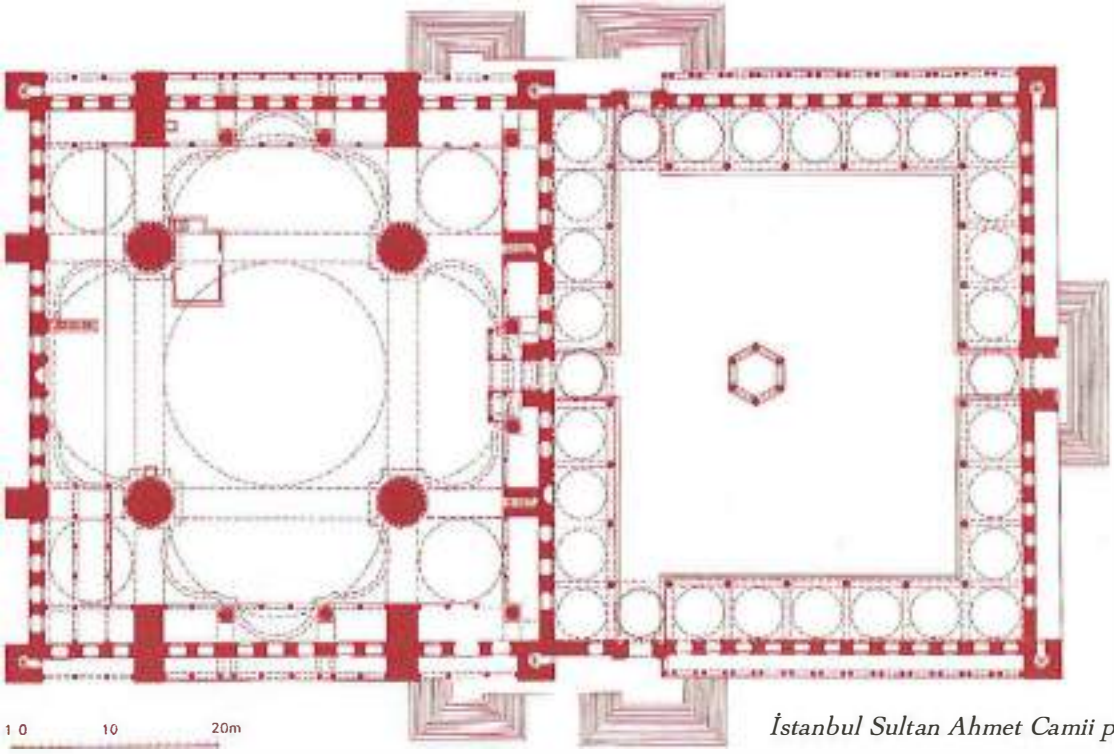
fe'den Silistre, Belgrat ve Tuna yalısındaki kaleleri dolaşıp oraların durumunu padişaha haber vermiştir. Bundan iki yıl sonra padişah için bir de yaylık yapmayı düşünerek kıymetli taşlarla süslenmiş altın işlemeli sedefli bir Kemandan'ı, Bâb-ı Saâdet Ağası eli ile padişaha vermiştir.

Ondan sonra İstanbul kadısına Muhzirbaşı olmuş, dört kadıya hizmet etmiştir. Daha sonra Diyarbekir Beylerbeyi olan Hüsrev Paşa onu müsellim olarak göndermiş, altı ay Diyarbekir'i müsellimlikle idare ettikten sonra İstanbul'a gelip, paşanın Kapu Kethüdası olmuştur. Hüsrev Paşa Şam Beylerbeyi olunca yine onu müsellim olarak göndermiş, burada Şam hacıları kafilesinin yolunu kesen asi Araplar'ı kırıp geçirmiştir.

Bundan sonra Hüsrev Paşa'dan ayrılarak İstanbul'a gelen Mehmet Ağa, 1598'de Su Nazırı olup sekiz yıl çalıştıktan sonra 11 Ekim 1606'da mimarbaşı seçilmiştir. Bu görevde Mekke'de Kâbe'nin tamiri, Medine'de Mescid-i Nebevî'nin bakımı için çalışmıştır.

İstanbul Sultan Ahmet Camii revak kubbeleri

İstanbul Sultan Ahmet Camii plânı

İstanbul Sultan Ahmet Camii avlu portali

İstanbul Sultan Ahmet Camii avlu portali

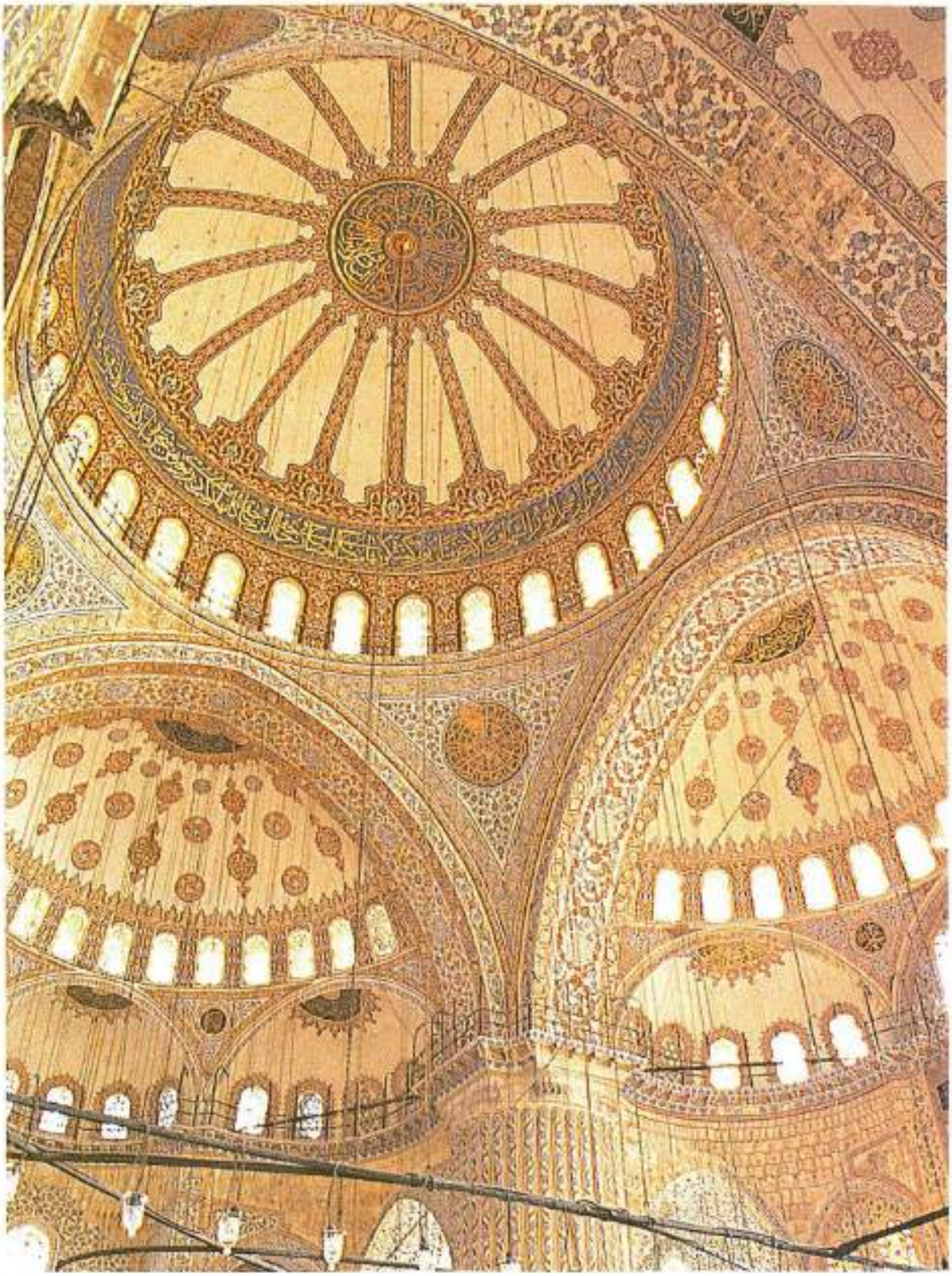
Sultan Ahmet Camii: Araştırmalardan sonra At Meydanı'nın kıble yönünde bulunan Ayşe Sultan veya Ahmet Paşa sarayının yeri uygun bulunarak 30.000 halis ayarlı altın Ayşe Sultan'a gönderilmiş, o da hemen temlik etmiştir. 6 Kasım 1609 günü Mimarbaşı Mehmet Ağa'nın yaptığı plâna göre, dört duvar, mihrap, sütun, mahfil ve minarelerin yerleri tespit edildi. Bütün devlet erkânı ve ileri gelenler hazır olduğu halde padişah da arada sırada gelip binayı seyretmesi ve fakirlerin halini görmesi için yapılmış olan köşkten bu büyük kalabalığa bakmıştır. Şehrin mimarları ve zamanın üstatları bel, külünk, zenbil ve ölçeklerle hazır oldular. Temellerin yeri kazılacağı zaman önce Şeyhülislâm Mevlâna Mehmet Efendi ve halkın inandığı Şeyh Mahmut Efendi, sonra Veziriâzam Davut Paşa ve diğer vezirler, kazaskerlerle orada bulunan ulema ellerine kazma alıp, çok dualardan sonra yol olacak yerleri kazdılar. Bu işler bittikten sonra orası aralandı.

Padişah dediğimiz köşkten inip eline bir kazma almış, terleyip yoruluncaya kadar çalışmıştır.* Ondan sonra bir gün Yeniçeriler, birgün sipahiler gelip toprak taşıdılar ve iş

* Bu kazma Topkapı Sarayı Müzesi'nde Hazine'de kayıtlı olup 78 cm uzun sapı kadife kaplıdır. Üzerinde gümüş tellerle sarılı motifler vardır. Sultan III. Ahmet Kütüphanesi temel atılışında da o padişah tarafından kullanılmıştır. Evliya Çelebi'ye göre eteğine toprak doldurup, "Ya Rabbi Ahmet kulunun hizmetidir, dergâhına kabul eyle" diye ırgatlarla temelden toprak taşımıştır.

İstanbul Sultan Ahmet Camii iç görünüş

İstanbul Sultan Ahmet Camii içten kubbeler

gördüler. Temel kazma işi bu suretle bir aydan fazla 14 Şubat'a kadar 36 gün sürmüştür.

Temeller kazılıp kazıklar çakılarak rutubetten çürümez ve yer altında durmaktan bozulmaz cins ağaçlardan yeni direkler hazırlandı. Çepçevre dört duvarına bu yüksek kazıklar ağır araçlarla birbirine yakın olarak dikilip kakıldı. Bu iş 1609 sonlarında tamamlandı. 4 Ocak Pazartesi günü yukarıda adı geçen heyet, ulema, vezirler hazır oldular, taşçı ustalar her ulu kişi için bir taş hazırlamışlardı. Temel yerine inilip önce şeyhülislâm, sonra vezirler mihrap yerine taş koydular ve dağlar gibi sarsılmaz duvarların temellerini attılar.

Ahali dağıldıktan sonra orası boşalınca padişah geldi, Şıkkı sani defterdarı ve bugün o binanın emini olan Kalender Efendi'nin tedbiri ile gümüş halkalardan ve ibrişim iplerden yapılmış bir kemer içinde birkaç uğurlu taşı mübarek elleri ile mihrap temelinin en şerefli yerine indirdiler. Caminin yapılması yedi yıl sürmüştür. Risale-i mimarîye 1023 (1614-15)'te yazıldığı için yapının tamamlanma tarihi hakkında bilgi vermez. Caminin kubbesine kadar yükseldiğini, tamamlanması için ancak kubbesi kaldığını, Allah'ın tamamlamayı kolay getirmesini dilemektedir. Cami kubbesinin tamam olup kilitlencek hale gelmesi ve bu münasebetle büyük bir ziyafet verilmesi 9 Haziran 1617 gününe rastlar. O gün cami avlusuna otağlar kurulup padişahın tahtı konmuş, büyük bir ziyafet verilmiştir.

Cami yapıldığı sırada her taraftan bütün devletlerden armağanlar gönderildiği gibi, Habeş Veziri Cafer Paşa tarafından da altı adet zümrüt kandil sunulmuştur, bunlar mahfilin üzerindedir. Altısını da altın zincirlerle asmışlardır. Her kandil altışar okka gelir ve yuvarlak bir kâse kadar vardır. Mimar Mehmet Ağa'nın adı dış avlunun birinci kapısı altındaki sebil kitabesindedir. Adını taşıyan mısralar:

İstanbul Sultan Ahmet Camii'nde paye

Cami-i Han Ahmed'in banî-i 'âlî meşrebi
Hazret-i Mimar başı ahiri ma'mûr olâ

Kim Muhammed'dir anın nâmı ve âlî himmeti
İtdi bu râ'nâ binâyı haşre dek meşhûr olâ

Cafer Çelebi anlatmaya devam ediyor. Cami-i şerif onun avlusu bir mesiredir ki dünyada ve onun içinde böyle göz alabildiğine uzanan bir yer daha yoktur. Altı minaresi vardır. İşbu cami-i şerifin nasıl bir ulu yapı olup, temelinin ve binasının nasıl kale gibi sağlam yapıldığını anlatmak mümkün olmadığından onu anlatmadık. Onu bilmek isteyen önce hendese ilminde son derece bilgili ve

İstanbul Sultan Ahmet Camii doğudan görünüş

iş eri olmalı... Ağa hazretleri şimdi ne yapmaktadır düşüncesi ile varıp onu ziyaret ettiğimde görsem ki camiin şadırvanı önünde seccadeyi köşeye koymuş ama üzerinde oturmayıp yanında bir kuruca yerde oturmuş, sağ elinde tespih, sol elinde arşun, sağ eli ile durmadan tespihini çevirip her taneyi çevirdikçe Kelime-i şehadet getirmekte ve Allahü Ekber diye vird edinmiş okur. Arada sırada etrafına bakıp savsaklayan ustalara işleyin diye, sol elinde olan zirâ ile işaret eder. Yedi nefer mutemid de ustalara, bre işleyiniz diye durmadan binayı dolaşıp tenbih ederler. Bu fakir, Ağa işini tamamlasın diye tenha bir yerde oturdum. Ustalar o gün kazandıkları faideyi, yâni yevmiyelerini öpüp başlarına koydular ve hepsi çıkıp gitti. Hakir, Ağa hazretleri ile hemen yalnızca kaldım, ondan sonra yab-yab sohbete ve konuşup görüşmeye başladık, gördüm ki içlerinde biraz darlık ve huzursuzluk var, sebebini sorduğumda: "Be hey Cafer Efendi, içimiz niçin huzursuz olup daralmasın? Görürsünüz ki bunun gibi bir ağır, bir şerefli yapının yükü üzerimdedir. Yalnız bu olsa evrâdu ezkârımla üzerine düşüp güçlük çekilmezdi. Ama bu şerefli yapıdan başka da nice yerlerde dağınık yapılar vardır, her birinin üzerine varıp, mukayyed olmak lâzımdır. Gönlümüzde darlık ve huzursuzluk olduğunun sebebi budur ve hem o dağınık olan yapıları da düşünüyorum" diye karşılık verdi. Fakir de düşünüp meşgul olduğu yapılarını sayıp hak verdim. Cami-i şerif binasında oniki cins mermer gördüm, bunları inceleyerek mermer cinsinin çeşitlerini ve her çeşidinin renklerini anlatayım ve onları da bu menakib-

namede yazayım..." diyor ve taş cinsleri hakkında bilgi veriyor.

Diğer bir kasidede Cafer Efendi, Mehmet Ağa'nın bayramını kutladıktan sonra onun oğlu için saâdet diliyor. Buradan sermimarın bir oğlu olduğunu öğreniyoruz. Ağa hazretleri Allah'ın evi olan Kâbe-i Mükerreme'nin ve peygamberinin mescidi olan Mescid-i Nebevî'nin tamir ve ihyasına ve yer yüzünde yeni camiler yapmaya çalışmış Haremeyn-i Şerifeyn'i tamirle başka nice yeni camilerin temelini atmıştır.

Başka eserleri **İstavroz**'da (Beylerbeyi Sahil Sarayı?) yapılan **mescit**; Sultan Ahmet İstavroz bahçesi dar olduğu gibi mescidi de olmadığından kapıkulları için bina ve mescit yapılmasını buyurmuş kapıkulları ve vezirâzamın adamları işe koyularak bunu kırk günde yapmışlardır.

Sultan Ahmet Camii'nin yapılmasına başlandığı zaman işçilerinden müslüman olanların namaz kılmaları için yapılmış bir **Darüşşifa Mescidi** vardır. Yine Sultan Ahmet'in Tophane sahilindeki, bugün mevcut olmayan çeşmesini de yapmış olmalıdır.

Mehmet Ağa'nın 1012 (1603-04)'de **Sultanahmet**'te **İbrahim Paşa Sarayı**'nın tamiri ve Topkapı Sarayı'nda Enderun Camii yanında bulunan **Kasr-ı Hümayun** çinilerinin resimlerini çizerek kâşici Hasan Usta'ya yaptırdığı da arşiv kayıtlarından bilinmektedir. Kendi adına **Mimar Ağa Çeşmesi**'nin 1013 (1604) tarihli kitabesi Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndedir, nereden geldiği ve çeşmenin

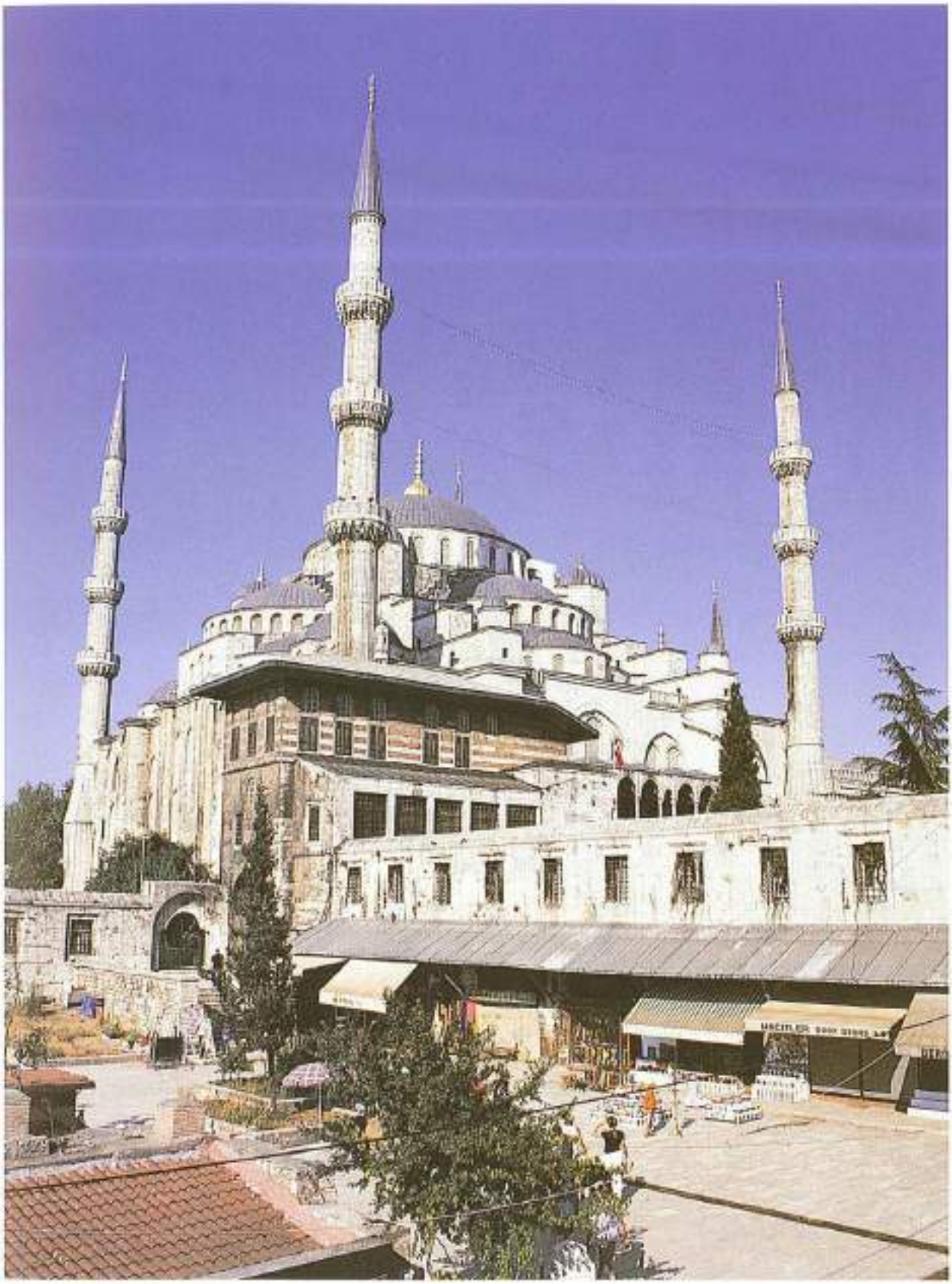
İstanbul Sultan Ahmet Camii avlu doğu girişi

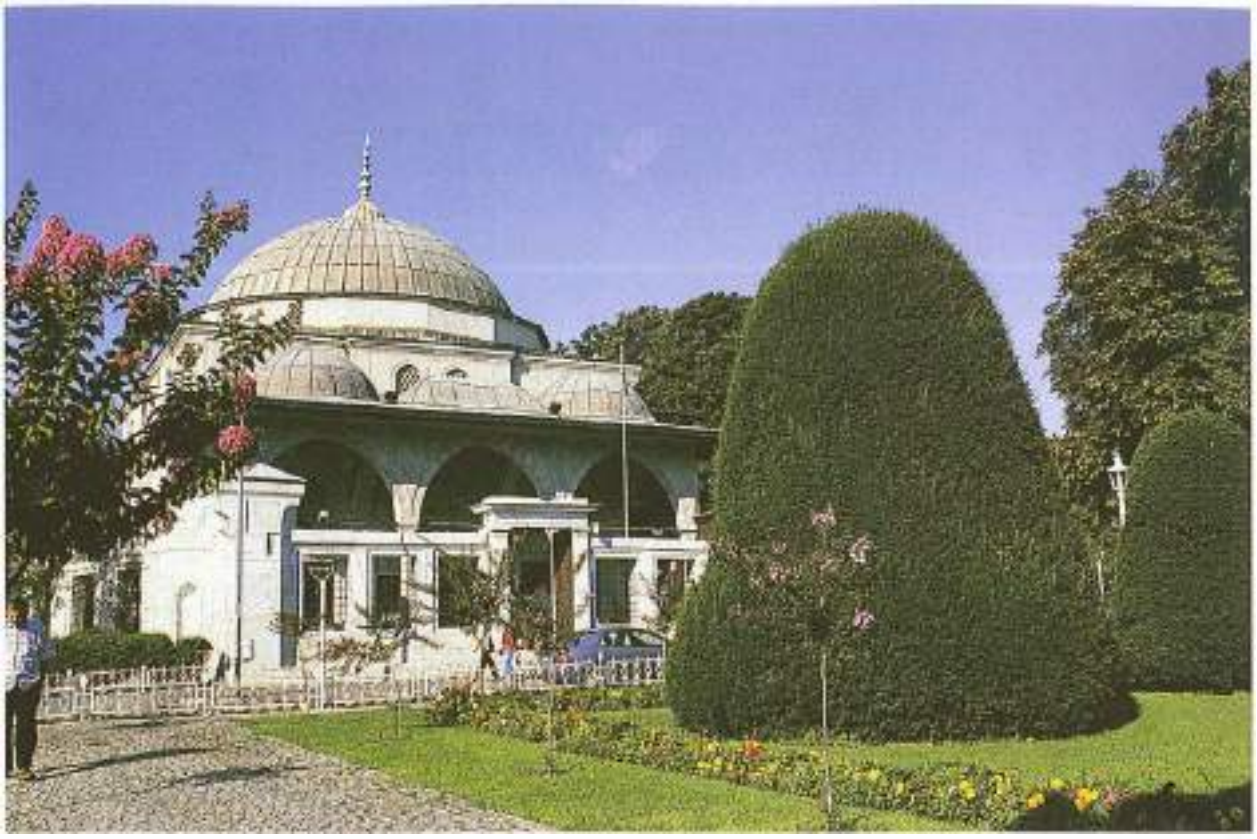
İstanbul Sultan Ahmet Camii avlu revakları

İstanbul Sultan Ahmet Camii

İstanbul Sultan Ahmet Camii

İstanbul Sultan Ahmet Türbesi

yeri bilinmiyor. "Risale-i Mimarîye ve (Sedefkâr) Mimar Mehmet Ağa ile Eserleri" ile ilgili bilgiler Orhan Şaik Gökyay tarafından İ.H. Uzunçarşılı'ya Armağan, Ankara, 1976, (TTK), s. 113-215'de yayınlanmıştır.

Sedefkâr Mehmet Ağa, Sinan'dan sonra imparatorluğun her alanda olduğu gibi mimarî bakımdan da zayıflayan kuvvetlerini ve yaratma gücünü tekrar bir araya toplayarak canlandırmış, son büyük eserini meydana getirme imkânlarını değerlendirmiştir.

Çok geniş bir alana yayılan külliye binaları cami çevresinde arsa durumuna uygun olarak dağınık şekilde düzenlenmiştir. Revaklı şadırvan avlusu ile **cami** ve **Hünkâr Kasrı** alçak taş duvarlarla çevrili çok geniş bir dış avlu içinde yer almıştır. Yüksekte kalan revaklı avluya geniş merdivenlerle çıkılan üç kapıdan, camiye giriş de geniş merdivenlerle yan kapılardan sağlanmıştır. Çatısı ve tuğla-taş örgülü duvarları ile gerçek bir mesken halindeki Hünkâr Kasrı güney-doğu köşede ve mihrap duvarının doğu köşesindeki hünkâr mahfiline revaklı bir geçitle bağlantılıdır.

Dış avlu duvarına dayalı olarak doğuda **sıbyan mektebi**, kuzey-doğuda **medrese**, **türbe** ve **sebil** ile XVIII. yüzyılda türbenin arkasına eklenen **muvakkithane** vardır. Külliye vakıf defterinde sıbyan mektebinin yanında bulunduğu kaydedilen dükkânlar yıkılmıştır. Güneyde külliyenin alt tarafında **çarşı**, arasta sokağı, diğer bir **sebil**, arasta sokağının batısında uçta **hamam** vardır. **Darüşşifa**, **timarhane** ve **imâret** At Meydanı tarafında bulunup, şimdi çevre duvarları yıkılmıştır. Yanan Akademi'nin yerinde ise dükkânlar ve kira evleri vardı. Akademi arkasında, Sanat Okulu yapıları arasında kalan **imaretin darüzziyafe** ve fodla fırını kısımlarında değişiklik olmuş, mutbah asıl şekli ile bırakılmıştır. Revaklı av-

lu etrafında sıralanmış hücrelerden ibaret sade plân ile **Darüşşifa** 1870'de yıkılmış, yalnız kapısı, şadırvanı ve bitişik hamamı kalmıştır.

Beş ay kadar süren temel kazma ve arsa düzleme hazırlıklarından sonra 1610 yılı Şubat ayı ortasında merasimle temel atılıp, yedi yıldan fazla süren çok sıkı çalışmalarla tamamlanarak 1617 Haziran başında Sultan Ahmet ve Sadrâzam Halil Paşa'nın huzuru ile ibadete açıldığı zaman külliye binalarından çoğu aynı zamanda tamamlanmış bulunuyordu. Yalnız **medrese, imâret, türbe** ve dış avlu duvarları, Sultan Ahmet'ten sonra gelen kardeşi Sultan I. Mustafa ve onu takip eden Sultan II. Osman zamanlarında tamamlanabilmiştir. Bütün çalışmalar onbir yıl kadar sürmüş, ölümünden üç yıl sonra tamamlanan **türbesine** Sultan Ahmet'ten sonra, 1622'de oğlu Sultan II. Osman, 1640'da ikinci oğlu Sultan IV. Murat ve 1652'de boğdurulan annesi Kösem Mahpeyker Valide ile diğer aile efradı gömülmüştür.

Sedefkâr Mehmet Ağa, ustası Davut Ağa gibi Şehzâde Camii plânından hareket ederek dört yarım kubbeli merkezî bir yapı plânlamıştır. Kedine göre geliştirdiği bu plânda Mimar Sinan'ın yarım kubbelerindeki ikişer eksedrayı üçe çıkarmış, ayrıca mihrap tarafında iki, diğer yönlerde üçer eksedra ile genişlettiği yarım kubbeleri giriş tarafında ve yanlarda mahfil payelerine oturtarak yalnız birer eksedra ile mahfillerin derinliği boyunca dış duvarla bağlantı sağlamıştır. Kubbeleri taşıyan ağır payeler, yukarıdan aşağı kaval yivlerle ve üst yarıdaki mavi yaprak ve karanfil dekoru ile hafifletilmiştir. İki katlı mahfiller aradaki mihrap yönünde bir çıkma yapmaktadır. 2700 m^2 ölçüsü ile mekân Şehzade Camii'

İstanbul Sultan Ahmet Medresesi

İstanbul Sultan Ahmet Camii avlu portali

nden büyük, fakat Süleymaniye Camii'nden küçüktür.

On kıymetli mermer sütun üzerinde yükselen Hünkâr mahfili, kafesli parmaklıklar arkasında güney-doğudaki köşe kubbesinin boşluğuna yerleştirilmiş olup, mihrabı en kaliteli ve zengin çinilerle süslenmiştir. Alçak mermer sütunlarla güney-batı payesine dayalı, geometrik korkuluk şebekeleri dışında süslemesi olmayan sade müezzin mahfili, yarı yarıya mihraba kapalı kalmaktadır. Ağaç işleme zengin vaaz kürsüsü, bunun karşısındaki payeye dayalıdır. Ortasında çok küçük altıgen şadırvanı ile revaklı avlu, camiden daha geniş kareye yakın dikdörtgen biçimindedir. Sedefkâr Mehmet Ağa, caminin dört köşesine ve avlunun iki dış köşesine yerleştirdiği birer minare ile altı minareli ilk selâtin camiini yapmış, bundan sonra bu ölçüde bir cami ve külliye yapılamadığı için de tek örnek olarak kalmıştır.

Payelerin dışta devamı olan sekizgen kuleler yivli kubbeleri ile Süleymaniye'dekilere uygun, fakat onlardan daha zayıftır. Aynı şekilde avlu cephesi de, Süleymaniye'ye benzemekte, yalnız köşe kubbelerinin iki yanına birer silindirik kule eklenerek akış kesilmektedir. Yan cephelerdeki iki katlı dış mahfiller de Süleymaniye'den gelmekte, alt katta dar ve geniş sivri kemerler alternatifi, aynı şekilde monotonluğu önlemektedir. Burada da en altta abdest muslukları sıralanmıştır. Rampa ile çıkılan **Hünkâr kasrı** ilk defa burada yapıldıktan sonra, önce Yeni Cami'de, daha sonra bütün barok devri camilerinde tekrarlanan bir örnek olmuştur.

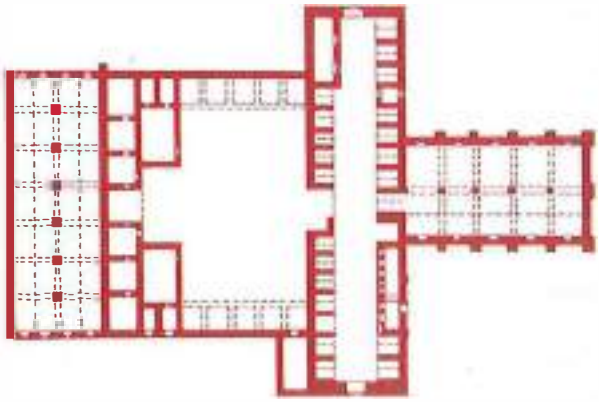
Diğer külliye binalarına gelince, tek dershaneden ibaret sâde bir yapı olan **sıbyan mektebi**, zeminden yüksek olup merdivenle çıkılır. Dikdörtgen biçiminde, revaklı şadırvan avlusunu dört yandan çeviren hücreleri ile **medrese**, küçük ölçüde çok sade bir yapı olup, dershanesi kuzey-doğu köşesinden bir çıkıntı yapmaktadır. Bu tarafta penceresiz bırakılan duvar, aslında başka yapılarla kapanmış olmalıdır. Önceki yüzyılın sonlarından başlayarak, medresenin ilk plâna geçtiği ve en önemli unsur olduğu külliyeler yapılırken burada çok büyük bir külliyede belirsiz şekilde yalnız bir tek medrese ile yetinilmesi hem eski külliyelere, hem yüzyıl değişimindeki gelişmelere aykırıdır. Mimar Sinan'ın Edirne Selimiye Camii'nde uyguladığı tek medreseli külliye fikrine bağlanmaktadır.

Duvarlarla çevrili küçük bir bahçe içinde, büyük ölçüde plânlanan **türbe**, önünde üç kubbeli revakı ve batı tarafta ileri doğru eyvan biçiminde dirsek yapan bölümü ile tamamı mermerden yapılmıştır.

Sedefkâr Mehmet Ağa, caminin ve külliye binalarının tamamlanması için büyük gayret

göstermesine rağmen, külliye binaları ancak sultanın ölümünden sonra 1620'de tamamlanabilmiştir.

Yine risaleden anlaşıldığına göre mimarbaşı merkezde ve eyaletlerde inşa halinde bulunan cami, kale, köprü, su yolları, bendler gibi birçok yapıların plânlarının düzenlenmesi, kontrolu, iyi ustaların görevlendirilmesi gibi birçok idarî işlere de bakıyordu. Daha önce de belirtildiği gibi Cafer Çelebi'nin onunla bir konuşmasında bu durum açıkça belirmektedir: Daha önce ustası Mimar Sinan için de durum aynı idi. Sultan I. Ahmet külliye binaları ve türbesi tamamlanmadan 1617'de ölmüş fakat önceden plânlandığı şekilde bütün külliye binaları ondan sonra üç yıl içinde tamamlanmıştır.

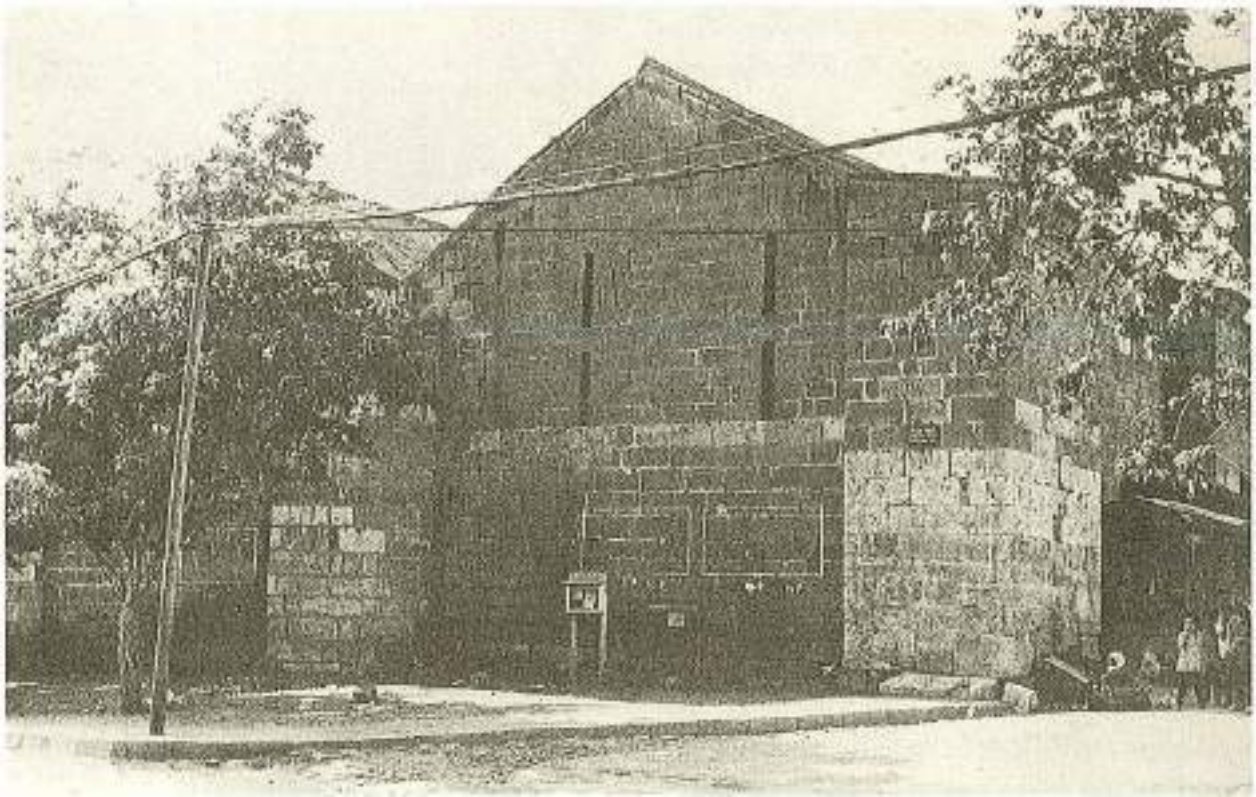

Ulukışla Öküz Mehmet Paşa Kışla Kervansarayı plânı (Güreşsever)

Ulukışla **Öküz Mehmet Paşa Kışla Kervansarayı** 1028 (1619) Önemli bir menzil üzerinde Sultan I. Ahmet ve Sultan II. Osman devrinde iki defa sadrazam olan Öküz Mehmet Paşa 1028 (1619)'de yaptırmış olmalıdır. 79.35×20 m. ölçüsündeki **arasta** bedestenin iki tarafına bitişik yapılardan meydana gelmiştir. Kuzeyde bir avlu etrafına sıralanmış mekânlar bunların arkasında kışlık bölüm vardır. Güneyde ise dar kenarı ile bitişen iki nefli diğer kışlık bölüm, doğu ucunda boşlukta mesafeli olarak **cami**, batıda az aralıklı olarak dar kenarı ile bedestene bitişik **hamam** vardır. Kervansarayın bütün cepheleri ve kemerleri muntazam kesmetaş işlenmiş, yalnız **hamam**da kesme taşlar tuğlalarla çevrilerek değişik bir örgü kullanılmıştır.

Ulukışla Öküz Mehmet Paşa Kışla Kervansarayı

Ulukışla Öküz Mehmet Paşa Kışla Kervansarayı

Cami ortalama 15 m. kenarlı kare biçiminde tek kubbeli bir yapı olup renkli taş örgülü kemerle portali, sade mermer mihrabı vardır, 1969'da Vakıflar'ca onarılmıştır. Duvarlar muntazam kesmetaş ve tuğla örgülüdür. Evliya Çelebi bunu, Koca Mehmet Paşa Camii çok meşhur olup, kubbeli ve minareli avlusu mermer döşeli şirin bir yapı olarak belirtir. Bu kışla kervansaray, Mimar Sinan'ın Lüleburgaz ve Payas'ta ele aldığı ve İncesu Kara Mustafa Paşa külliyesinde devam eden plân şeklinin tek başına kervansarayda uygulandığı, aynı zamanda kışla olan tek örnektir.

Sultan Mustafa ve Sultan II. Osman devirleri de bu çalışmalar dışında belli bir eser bırakmadan geçmiştir.

Yalnız Topkapı dışında Davut Paşa Kışlası yolundaki köprü, Sultan II. Osman tarafından yaptırılmıştır.

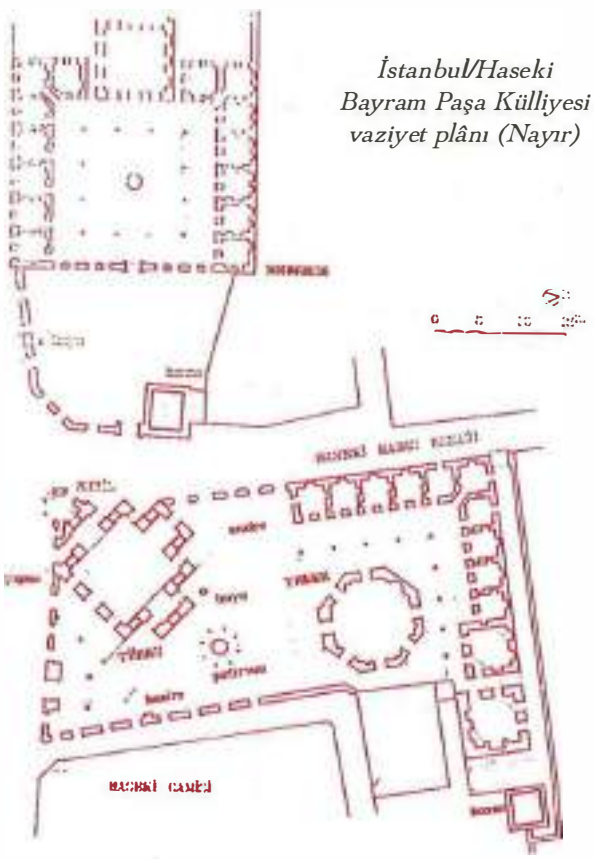
Sultan IV. Murat ve Sultan İbrahim Devri Eserleri (Mimar Kasım Ağa)

KOCA Kasım Ağa, 1620"den 1660'a kadar kısa aralıklarla çok uzun bir zaman için Hassa mimarlarının başında bulunmuştur. Sultan IV. Murat (1623-1640) devri eserleri arasında 1624 tarihli minberi ile Ok Meydanı Namazgâhı sultanın ilk yaptırdığı eser olmuştur. Bundan sonra İstanbul Haseki külliyesi yanında yapılan Bayram Paşa külliyesinde Sultan Ahmet Camii'nden önceki küçük medrese külliyelerine dönülmektedir. Tekke, türbe, sebil, çeşme ve sıbyan mektebinden ibaret toplulukta, medrese alt kattaki dükkânlar üzerinde zeminden yükseltilerek arsa durumuna uydurulmuştur. Tamamı ile simetrik, dengeli bir plânı olan küçük medrese, revaklı şadırvan avlusunun iki yanında medrese hücreleri, girişin karşısında, yanları dar aralıklı olarak yerleştirilen dershanesi ile klasik Haseki medresesinden farklı olarak devrine göre geliştirilmiştir. Sıbyan mektebinde de tek odalı dershane zeminden yükseltilmiştir.

Bir sokakla ayrılmış olan külliyenin diğer yapıları alçak duvarla çevrili ve hazireyi de içine alan geniş bir avlu içerisindedir. Büyük ölçüde ve en gösterişli yapı olan türbede üç eyvanla çevrili tromplu bir kubbe halinde de-

İstanbul Bayram Paşa Sebili

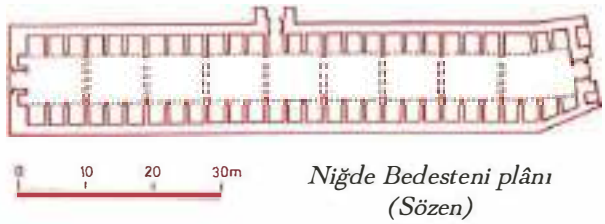

İstanbul/Haseki Bayram Paşa Külliyesi vaziyet plânı (Nayır)

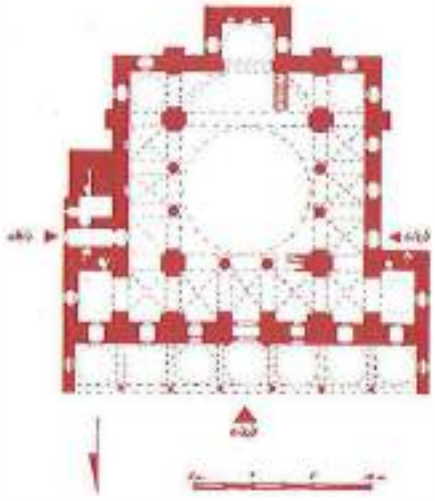
ğişik bir plân şeması uygulanmıştır. Devrinden kalan kalemişi süslemeleri ile bu türbe ayrıca dikkati çekmektedir. Sekizgen alt yapı üzerinde beş kemerle dışarı açılan sebil 1634 tarihli olup dış köşeye yerleştirilerek türbe eyvanı ile birleştirilmiştir. Karşı köşede L biçiminde revaklı avlusu ve hücreleri, ortada sekizgen biçiminde semahanesi ile tekke yer almaktadır. Revaklı hücrelerin sonunda toplantı veya zikir yeri olarak daha büyükçe kubbeli bir mekân eklenmiştir. Semahane ile türbe arasında sekizgen şadırvan vardır. Koca Kasım Ağa'nın mimarbaşı olduğu devirde yapılan bu külliyenin mimarı belli değildir.

Bayram Paşa'ya maledilen diğer bir eser de **Niğde Bedesteni** olup kapalı bir yolun iki yanında sıralanan dükkânlardan ibaret sade bir plân gösterir.

İstanbul dışında **Konya Şerafeddin Camii**'nin restore edilerek kısmen yeniden yapılması da 1636'da bu tarihlerde ele alınmıştır.

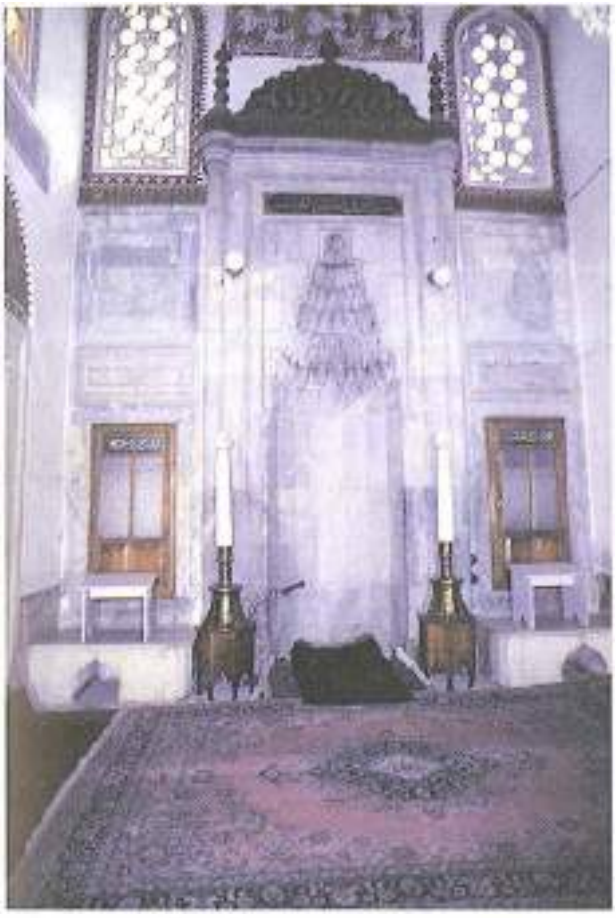
Niğde Bedesteni plânı (Sözen)

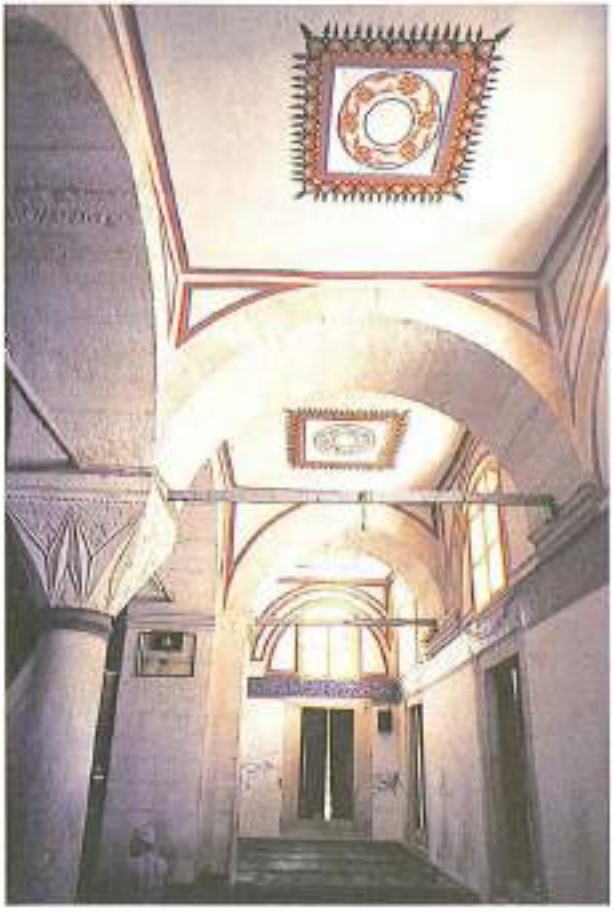
Konya Şerafeddin Camii plânı

Konya Şerafeddin Camii

Konya Şerafeddin Camii mihrabı

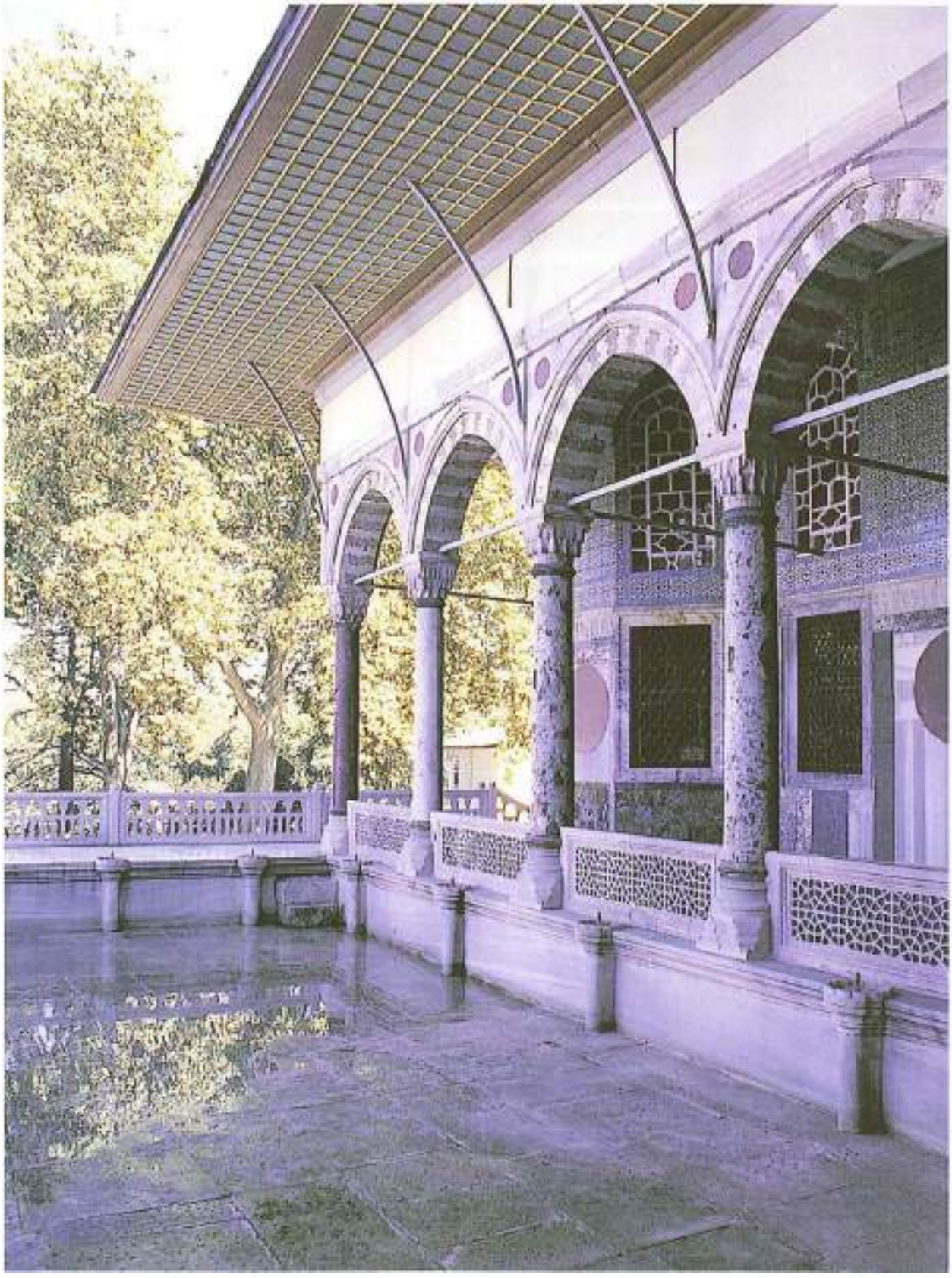
Konya Şerafeddin Camii iç görünüş

Orta mekân üç taraftan iki katlı ağır galerilerle çevrilerek adeta boğulmuştur. XIX. yüzyıldan çirkin kalemişi süslemeler bu etkiyi daha da arttırmaktadır. Kubbe dıştan, dört köşeden çok geniş payanda kemerleri ile desteklenmiştir. Güney yarım kubbesinden dışarı taşan mihrap bölümü yarı yükseklikte alçak küçük bir yarım kubbe ile örtülmüştür. Yüksek kare kaide üzerinde yerden başlayan zarif minare güneydoğuda duvara dayalıdır. Cami dıştan titiz bir taş işçiliği göstermektedir, mimarı belli değildir.

Sultan IV. Murat'ın Topkapı sarayında 1636 tarihli Revan Köşkü ile 1639 tarihli Bağdat Köşkü'nün mimarı olarak adı geçen Hasan Ağa'nın da Mimarbaşı Koca Kasım Ağa ile münasebeti bilinmiyor. Ancak daha sonra 1643'de yaptığı Sepetçiler Köşkü de

Konya Şerafeddin Camii

Topkapı Sarayı Revan Köşkü

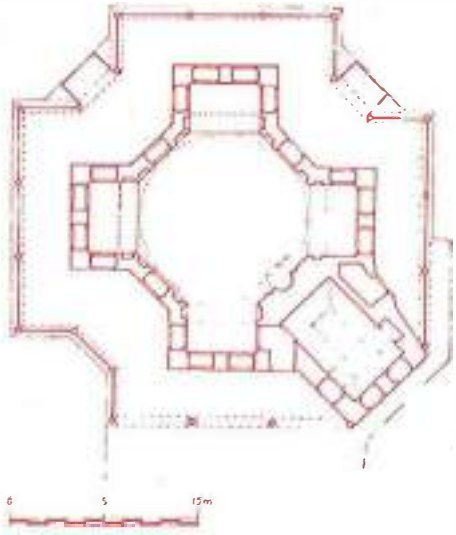
Topkapı Sarayı Revan Köşkü iç görünüş

Topkapı Sarayı Bağdat Köşkü

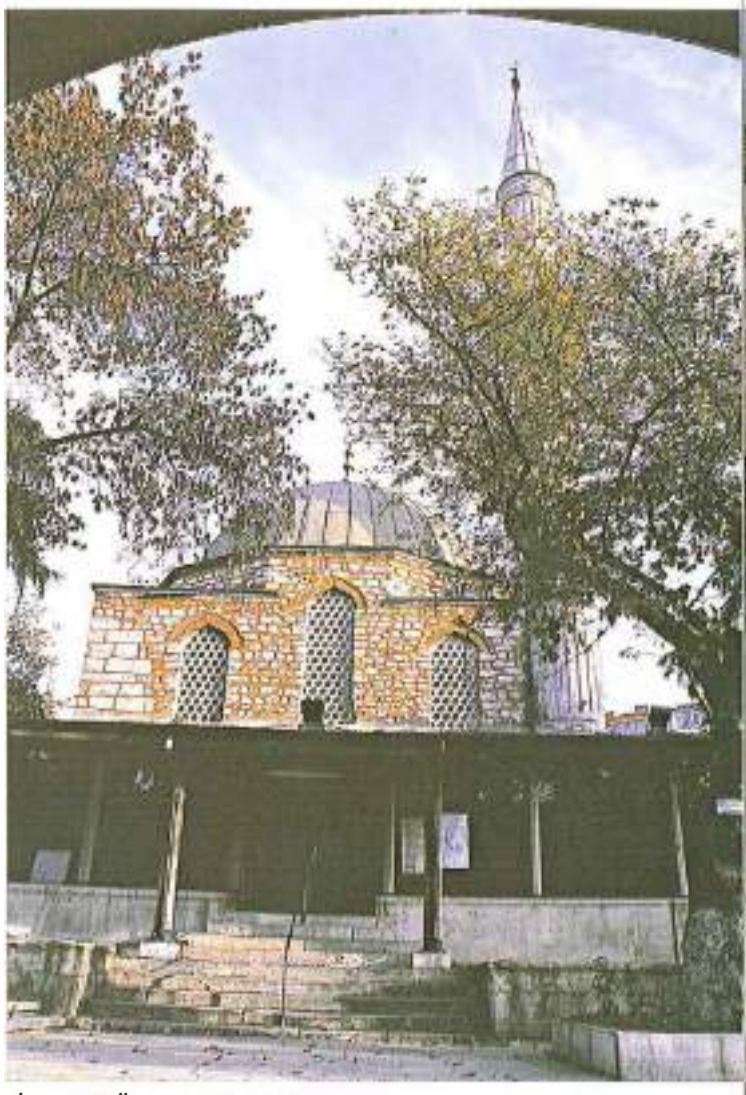

Topkapı Sarayı Bağdat Köşkü iç görünüş

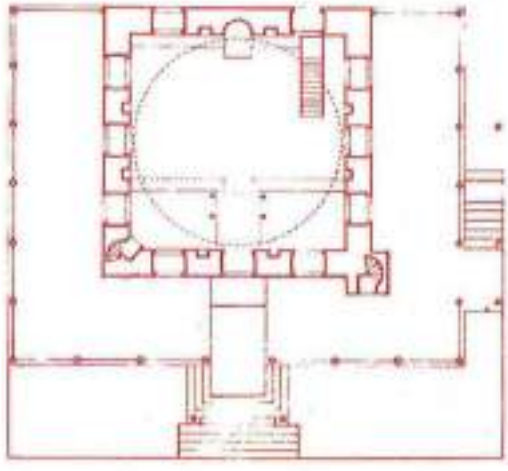

İstanbul Topkapı Sarayı Bağdat Köşkü plânı (Sözen)

Koca Kasım Ağa'nın eseri olarak ona bağlanıyor. Devrinin son yılında 1640'da Sultan Murat'ın validesi Kösem Sultan, Üsküdar'da yaptırdığı Çinili Cami ve külliyesini tamamlatmıştır. Burada cami ile aynı avlu içinde yer alan medrese ayrı bir blok halinde asimetrik plânda güney-doğu köşe üçgenine yerleşmiş olup, itinasız bir işçilik eseridir ve Kasım Ağa'ya maledilmektedir. Tek kubbeli cami, üç taraftan ahşap galeri, sundurma şeklinde bir son cemaât revakı ile çevrilmiştir. Avluda kıvrık külâhlı çok büyük şadırvan bu şirin minyatür külliye ile nisbetsiz ve kaba düşmektedir. Camiye adını veren çiniler XVI. yüzyıl desenlerinin XVII. yüzyıl ortalarında mavi ve gri renklerle sınırlanmış bir devamını gösteriyor. Bütün külliyenin Kasım Ağa tarafından plânlanıp plânlanmadığı aydınlığa kavuşmamıştır. Bundan sonra Sultan İbrahim'in 1648'e kadar sekiz yıl süren saltanatı başlar. Daha ilk yılı (1640) inde Topkapı Sarayı'nda Sünnet Odası'nı yaptırmış ve burada çeşitli devirlerden kalma, bazıları renkli sır tekniğinde yapılmış çinileri kullanmıştır. Bunlar arasında XVI. yüzyılın en parlak devrinde yapılmış, temiz beyaz zemin üzerine firuze benekli koyu mavi olarak geyik ve kuş

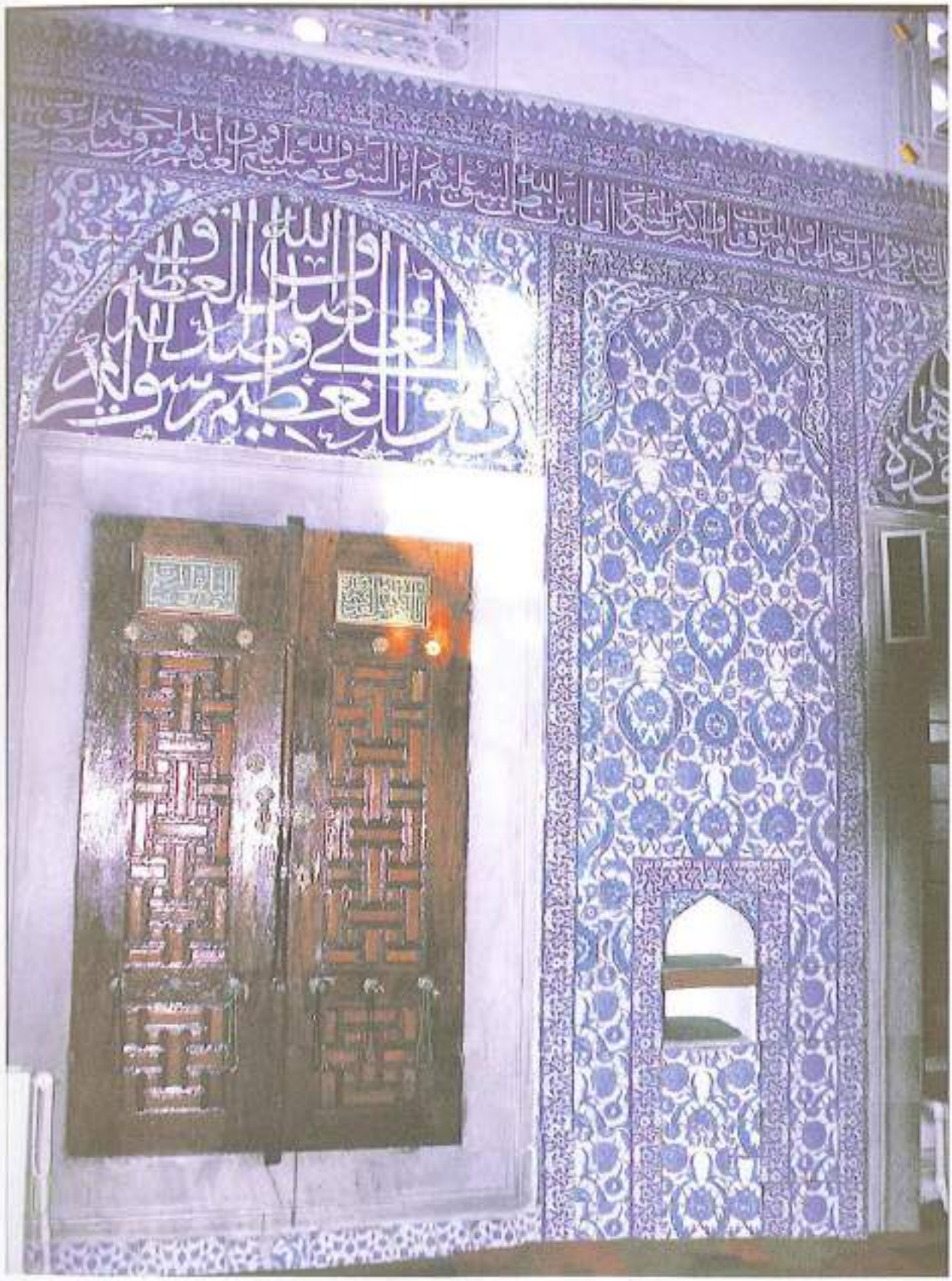
İstanbul Üsküdar Çinili Cami

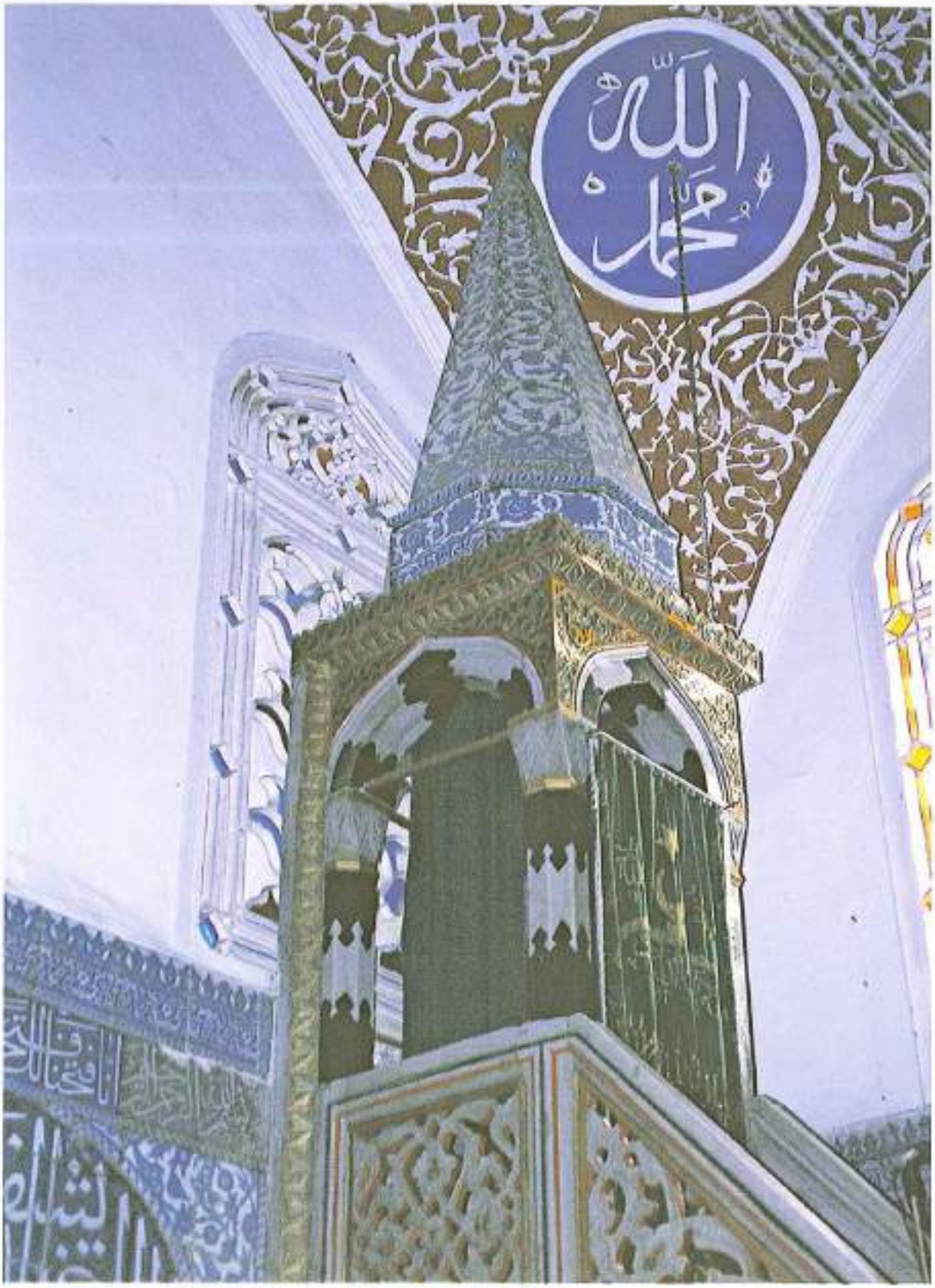
İstanbul Üsküdar Çinili Camii plânı (Sözen)

İstanbul Üsküdar Çinili Cami mihrabı

İstanbul Üsküdar Çinili Camii iç görünüş

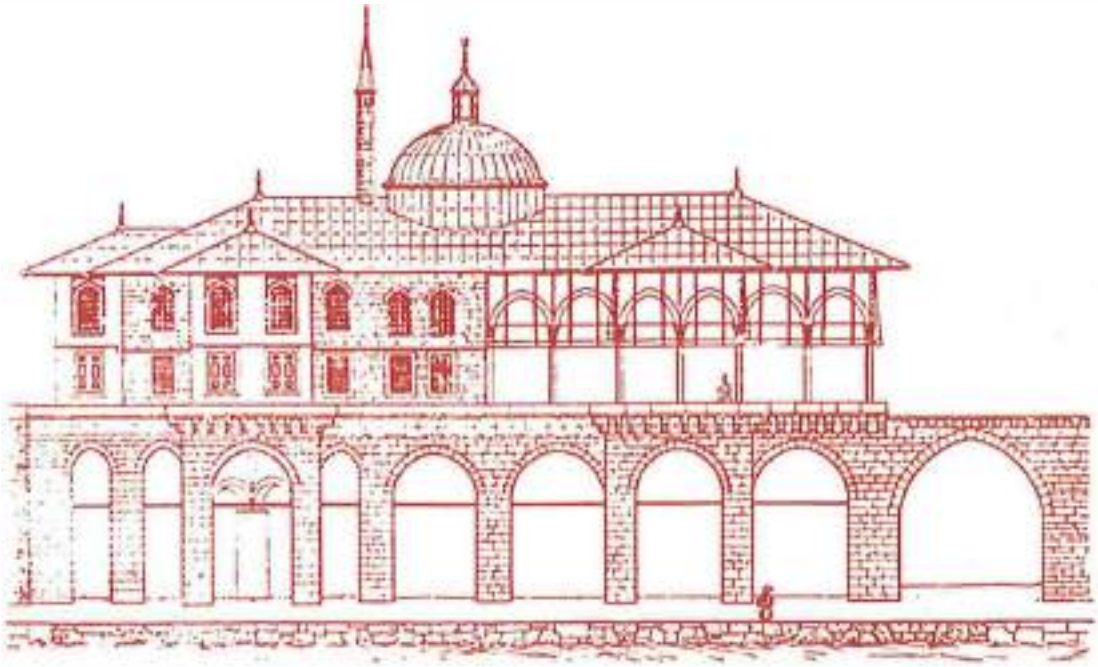
İstanbul Üsküdar Çinili Camii minber köşkü ve çini kaplamalı külâh

figürleri, saz yapraklı dallar arasında nar çiçeği ve şakayiklerle dekorlu 126×48 cm. ebadına kadar tek pano halinde çiniler arasında lâcivert zemine natüralist bahar dalları, lâle, karanfil dekorlu çiniler, pencereler arasındaki mermer yüzeyleri kaplamaktadır. Sultan IV. Murat'ın ancak bir yıl önce yaptırdığı Bağdat Köşkü'nde neden bu panoları kullanmayıp, yedi sıra halinde dikdörtgen karolarla aynı kompozisyonu tekrarlayan çinileri kullanmış olmasını anlamak güçtür.

Sultan İbrahim bundan başka Sünnet Odası ile Bağdat Köşkü arasında İstanbul'un en güzel manzaralarından birine hâkim olarak altın yaldızlı madenî bir **kameriye (iftar yeri)** yaptırmıştır. Bunlarda da Kasım Ağa'nın rolü belli olmamıştır. Fakat 1643'de sarayın alt tarafında deniz kıyısında yapılan yazlık **Sepetçiler Köşkü**, Kasım Ağa'nın eseridir. Çok yüksek tonozlar üzerinde geniş teraslı köşk geçen yüzyılda demiryolu geçirilirken kısmen yıkılmışken son yıllarda restore edilmiştir.

İstanbul Üsküdar Çinili Camii minberi

İstanbul Topkapı Sarayı Sepetçiler Köşkü deniz cephesi (Akozan-Eldem)

İstanbul Topkapı Sarayı Sepetçiler Köşkü

Sultan IV. Mehmet Devri Eserleri

1648'de Sultan IV. Mehmet'in 39 yıl süren uzun saltanatı başlamıştır. İlk yıllarında, Kösem Valide 1650'de ölümünden az önce İstanbul'da en büyük han olarak Valide Hanı'nı yaptırmıştır.

Bundan sonra yüzyılın son yarısını dolduracak bir eser, 60 yıl kadar önce yarım kalan Yeni Cami ve külliyesinin tamamlanması olmuştur. Bu arada 1660 yılında Koca Kasım Ağa ölmüş, yerine Mustafa Ağa mimarbaşı seçilmiştir. Kendisi Kasım Ağa zamanında tamir işleri ile görevli olup 1658-1660 arasında Rumeli ve Anadolu hisarlarını tamir etmişti. Avcı Sultan Mehmet, validesi Turhan Hatice Sultan'ın bir cami yaptırma dileğini desteklemiş, Köprülü Mehmet Paşa da Valide Sultan'a yeni bir cami yapma, yerine Safiye Sultan'ın başladığı ve sonra yarıda bırakılan camii tamamlatmasını tavsiye etmiştir. Bunun üzerine Valide Turhan Sultan tarafından görevlendirilen Mimarbaşı Mustafa Ağa, belki de Davut Ağa'nın saklanmış olan maket ve plânlarını ele alarak işe başladı. Bu arada Sultan Ahmet Camii de ona iyi bir fikir vermiştir. Çok yakından ilgilenen Valide Sultan'ın inşaatı rahatça görebilmesi için önce Hünkâr Kasrı yapılmış ve Sultan Ahmet Camii'ndeki Hünkâr Kasrı'nın açık rampasına karşılık, burada Valide Sultan'ın dıştan görünmeden çıkmasını sağlayan kapalı zarif bir rampa yapılmıştır. Külliyenin bir parçası olan kasır cami duvarına bitişiktir.

Ser mimarân-ı hassa Mustafa Ağa aşağı pencereleri bitmiş durumdaki yapının duvarlarından bir sıra taş sökerek inşaatı başlattı, sıkı bir çalışma ile üç yılda külliye tamamlandı. Temel atılmasından 65 yıl sonra bu gerçekleşebilmişti.

Mustafa Ağa XVII. yüzyıl mimarlarından uzun yaşayan, çok eser veren biridir. Mimar-

İstanbul Eminönü Yeni Cami

İstanbul Eminönü Yeni Cami

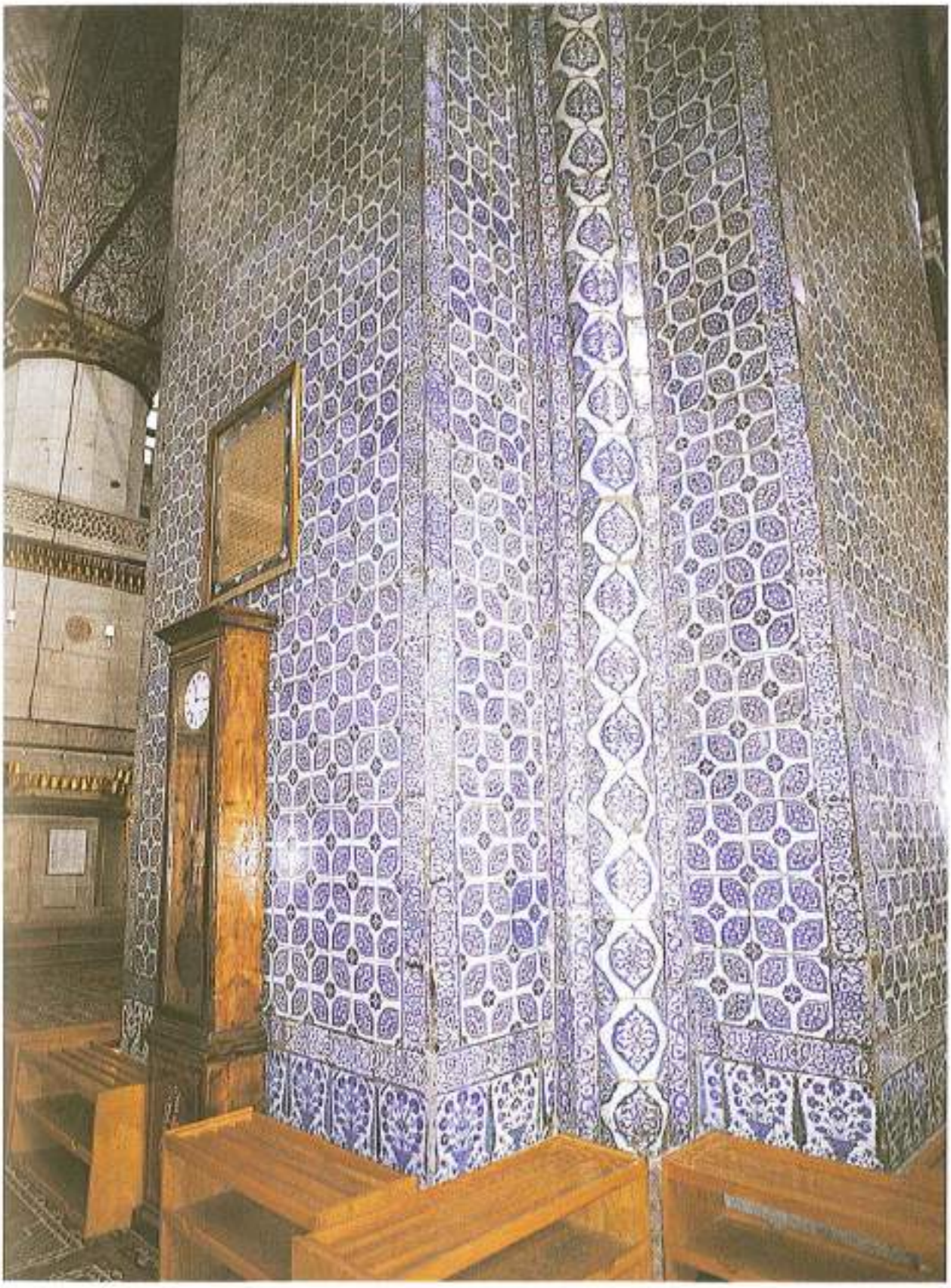

İstanbul Eminönü Yeni Cami portal kitabesi

başı olarak 1658'de Boğaz hisarlarını yapmaya başlayıp, 1660'ta tamamlamıştır. Gayretli çalışmaları ile üç yılda Yeni Cami'yi tamamlamıştır. Kubbenin çapı 16.20 m., kilit taşına kadar yüksekliği 36 m. dir. Kubbe yuvarlağı biraz sivridir. Kubbenin oturduğu dört paye üzerinde sekizgen plânlı ve dilimli, üzerleri kubbeli ağırlık kuleleri vardır. Payelerin dörder kolu yarım sütunlar gibi yuvarlatılmıştır. Her yarım kubbeyi tutan üçer kemer o zamana kadar görülmeyen basık yuvarlak sepet kulpu şeklindedir. Köşelere tesadüf edenler, yarım kubbeler altında birer tromp işi görmektedir.

Kare şadırvan avlusu 20 sütun üzerine 24 kubbelidir. Ortasında sekizgen şadırvan yeralır. Yarım kubbeler, giriş ve mihrap tarafında ikişer, yanlarda üçer eksedralıdır. Son cemaât yeri duvarları çinilidir, dört paye de çini kaplamalıdır. Kubbeler ve kemerler kalemişi süslemelidir.

Yeni Cami yatay hatlardan çok dikey hatları ön plâna alıp beliren bir denemedir. Davut Ağa Yeni Cami'nin plânını hazırlayıp temellerini atarken Şehzâde Camii 50 yıllık bir yapı idi, payeler farklıdır.

İstanbul Eminönü Yeni Cami çinileri

İstanbul Eminönü Yeni Cami vaaz kürsüsü

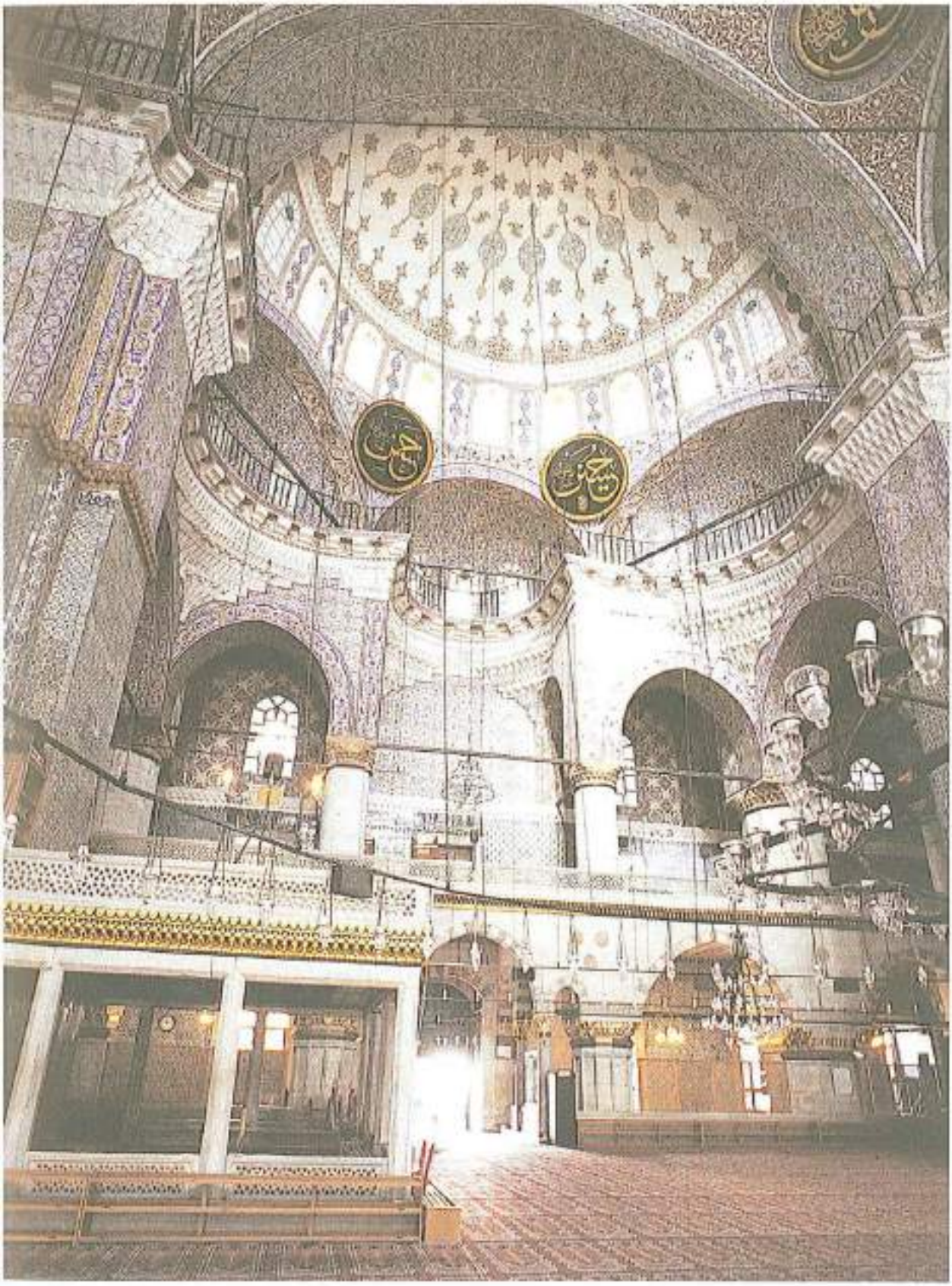

İstanbul Eminönü Yeni Cami mihrap cephesi

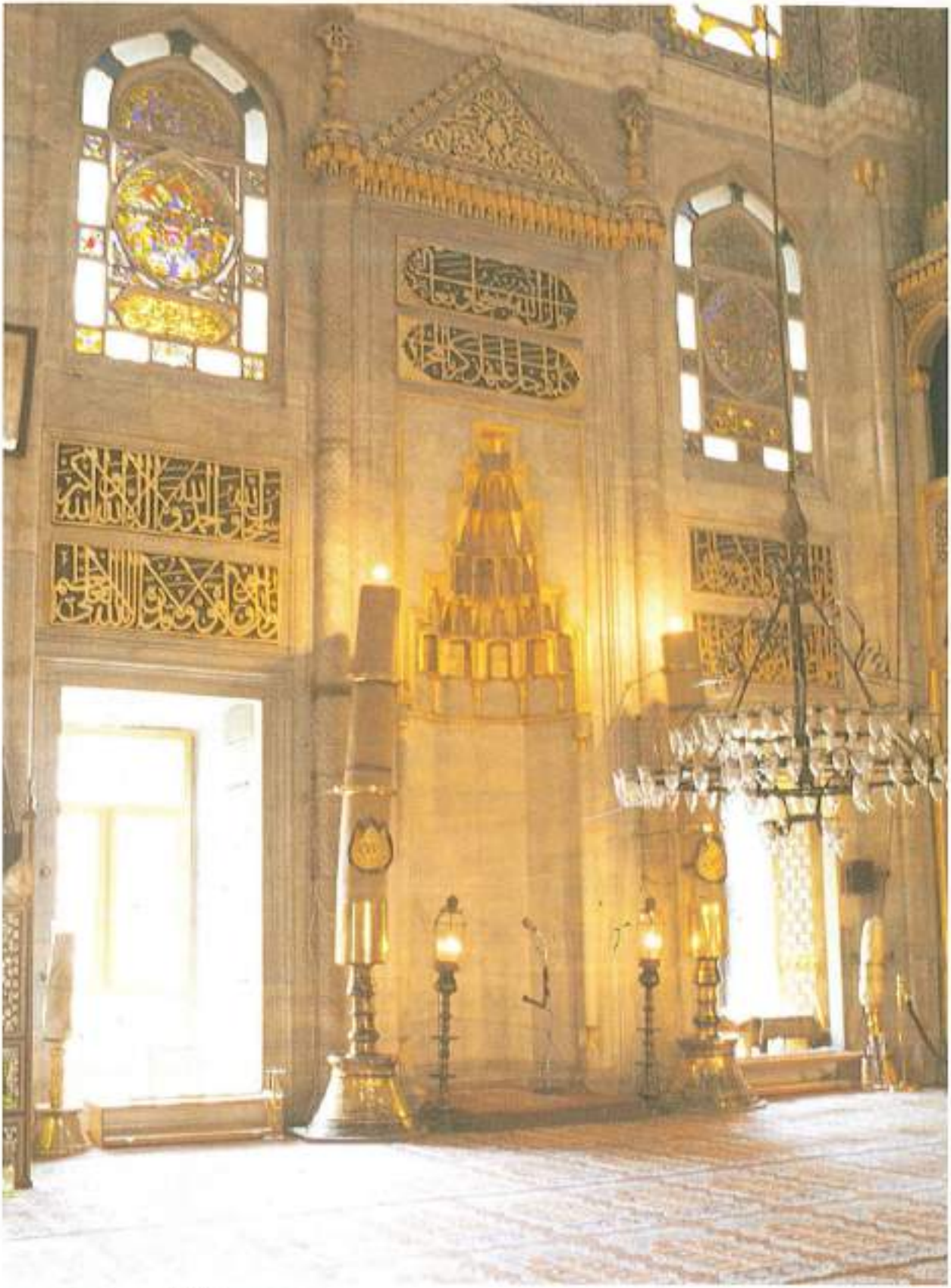
Yeni Cami Sinan mektebinden yetişen üç mimarın birbirlerini inceleme fırsatını buldukları bir eserdir. Mimarî unsurlar bütünlüğe hizmet ediyor. Orta kubbenin hâkimiyeti altında diğer kubbeler belirsiz kalmıştır ve gözü büyük kubbeye alıştırmaktadır.

Dıştan da caminin unsurları tezyinî bir anlayışla düzenlenmiştir. Yan cephelerde büyük ve küçük kemerlerin ritmik sıralanması, avlu kemerlerinin iki renkli taşlarla bezenmesi ve sütunlarda renk aranması, şadırvanın çok ince süslemeleri, Valide Sultan'ın hassas kadın ruhunu aksettirir. Yeni Cami Sinan üslûbunun son büyük eseridir denebilir.

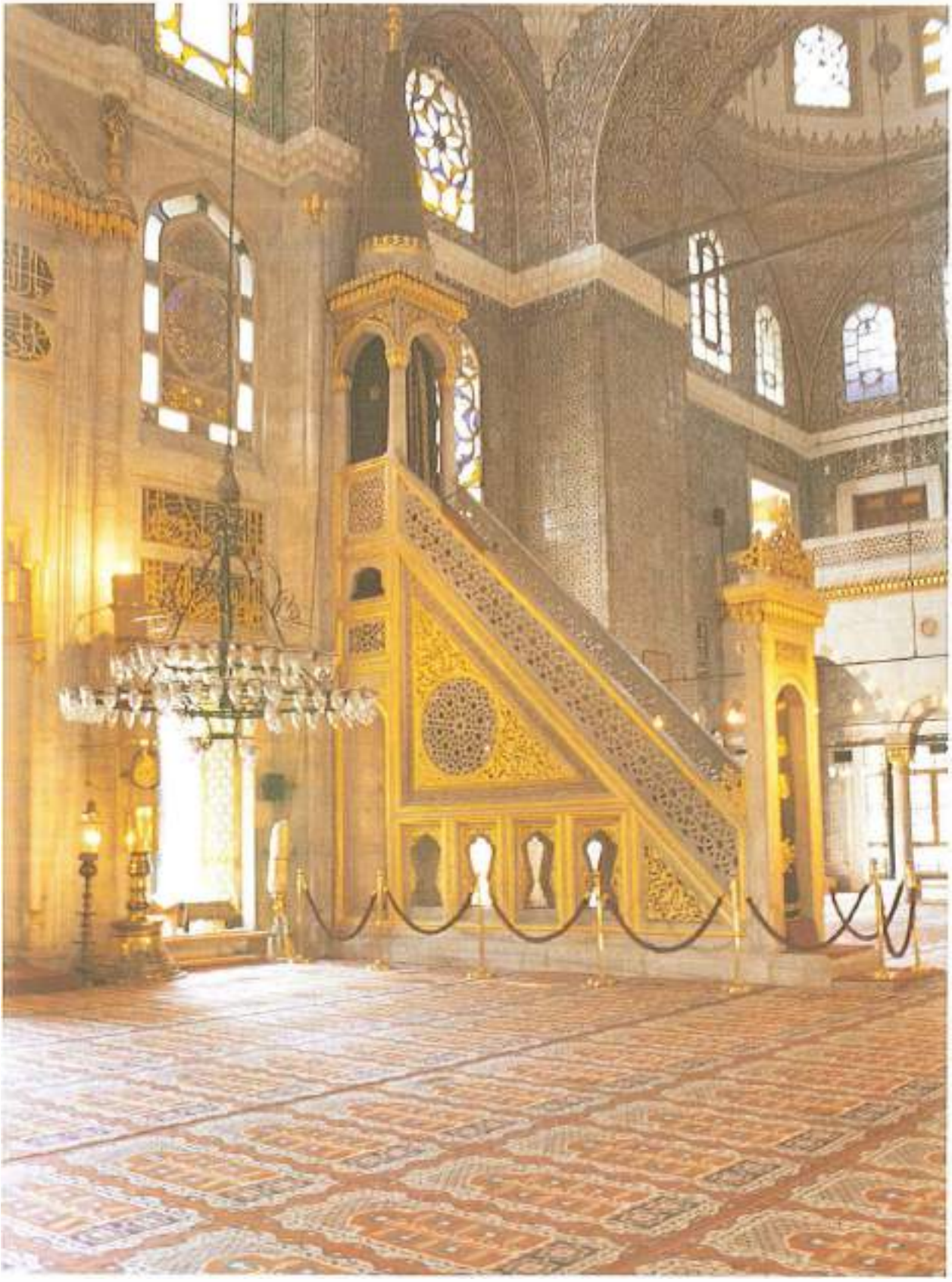
Şehzade Camii'nden geliştirilmiş merkezî kubbe plânı Sultan Ahmet Camii plânından daha ahenkli olup, dış duvarlara dayanan iki eksedralı yarım kubbelerden sadece girişte, kuzey taraftaki mahfil payelerine kadar uzanmakta, oradan üçüncü bir eksedra ile dış

İstanbul Eminönü Yeni Cami iç görünüş

İstanbul Eminönü Yeni Cami mihrabı

İstanbul Eminönü Yeni Cami minberi

İstanbul Eminönü Yeni Cami şadırvanı

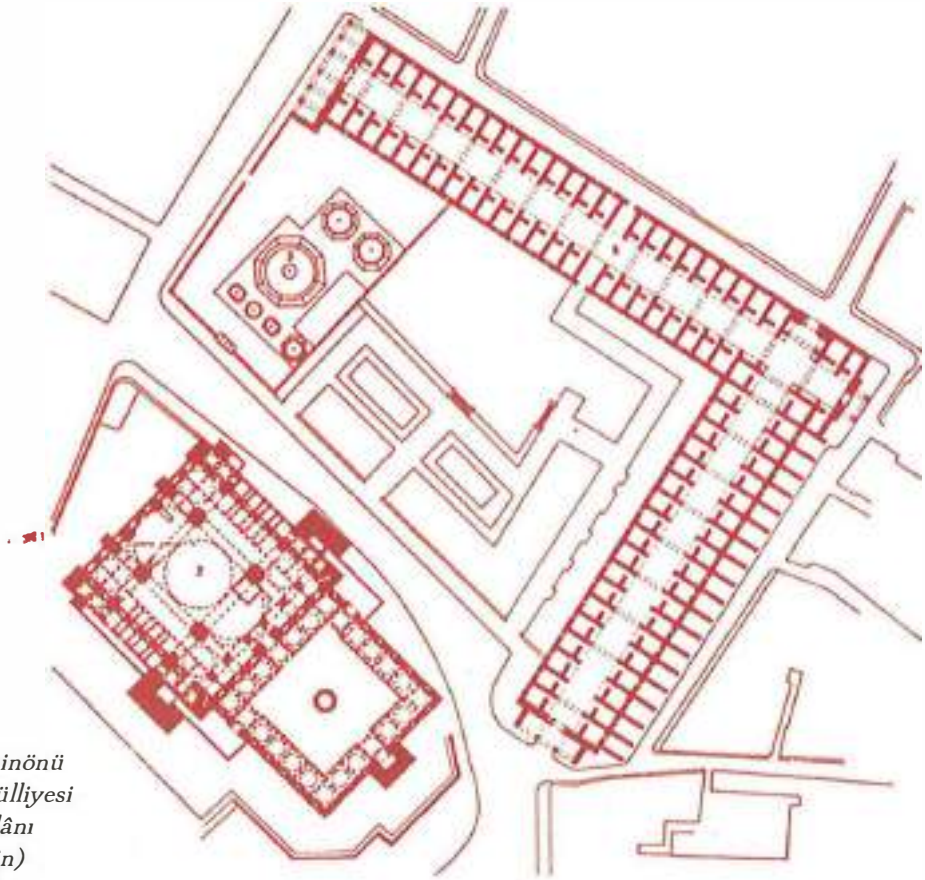
İstanbul Eminönü Yeni Cami avlu ve şadırvan

duvar payesine, kapıya bağlanmaktadır. Sultan Ahmet Camii'ndekilerden daha ince olan dört paye tamamen çini kaplamalıdır. Üç taraftan mekânı çevreleyen iki katlı mahfillerde değişik kemer şekilleri ile monotonluk önlenmiştir. Kuzey taraftaki mahfil kalın payeler ve sütunlar üzerine iki katlı geniş ve dar kemerlerle merkezî plân dışında kalan ayrı bir giriş bölümü meydana getirmektedir. Bütün cami devrinin sınırlı motiflerle soluk renkli çinileri ve kalemişi süslemeleri ile baştan başa renkli bir görünüştedir. Müezzin mahfili Şehzade Camii'ndekini andırır. Dört paye dıştan yüksek sekizgen kulelerle belirtilmiş ve üstleri bir yivli kubbecikle örtülmüştür. Ayrıca yarım kubbelerin iki yanında da birer küçük kule vardır. Kuzey duvarının iki köşesinden yükselen üç şerefeli çifte minarenin kapıları içeridendir. Cami yüksekte kaldığı için dış kapılara merdivenle çıkılır. Kapılar arasına burada da çeşitli yükseklikte kemerlerle dış mahfiller yerleştirilmiş, bunların altına abdest muslukları sıralanmıştır.

Külliye binalarına gelince Sultan Ahmet Camii'nde bire indirilen **medrese**, burada tamamen kaldırılmıştır. Kasım Ağa'nın yapmaya başladığı (arasta) **Mısır Çarşısı** camiden önce 1660'da tamamlanmıştır. Zengin çini dekorlu çok geniş türbe, dış avlu duvarları üzerinde ayrı olarak yapılmış, geniş saçaklı, üç pencereli büyük **sebil** ve yanındaki **çeşme**, Hünkâr Kasrı ile birlikte külliyenin yerinde kalan yapıları olmuştur. Bundan başka külliyede şimdi yok olan **sıbyan mektebi** ile sonradan eklenen bir **muvakkithane** ve bir kütüphane, bir de **hamam** (Haseki Hamamı) vardı.

İstanbul Eminönü Yeni Cami avlu revakları

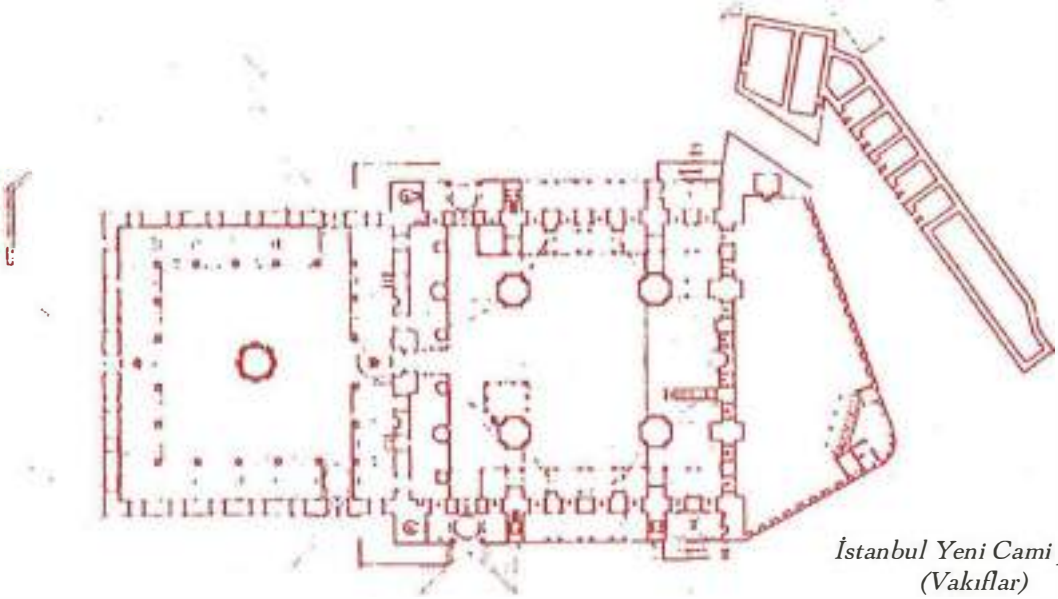
İstanbul Eminönü Yeni Cami külliyesi vaziyet plânı (Goodwin)

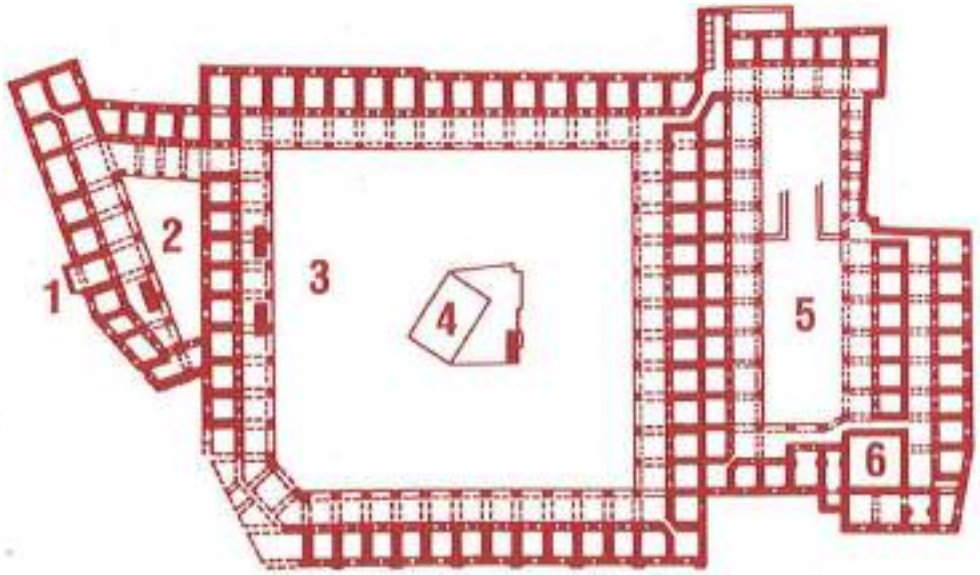
İstanbul Eminönü Yeni Cami

İstanbul Eminönü Yeni Cami avludan görüntü

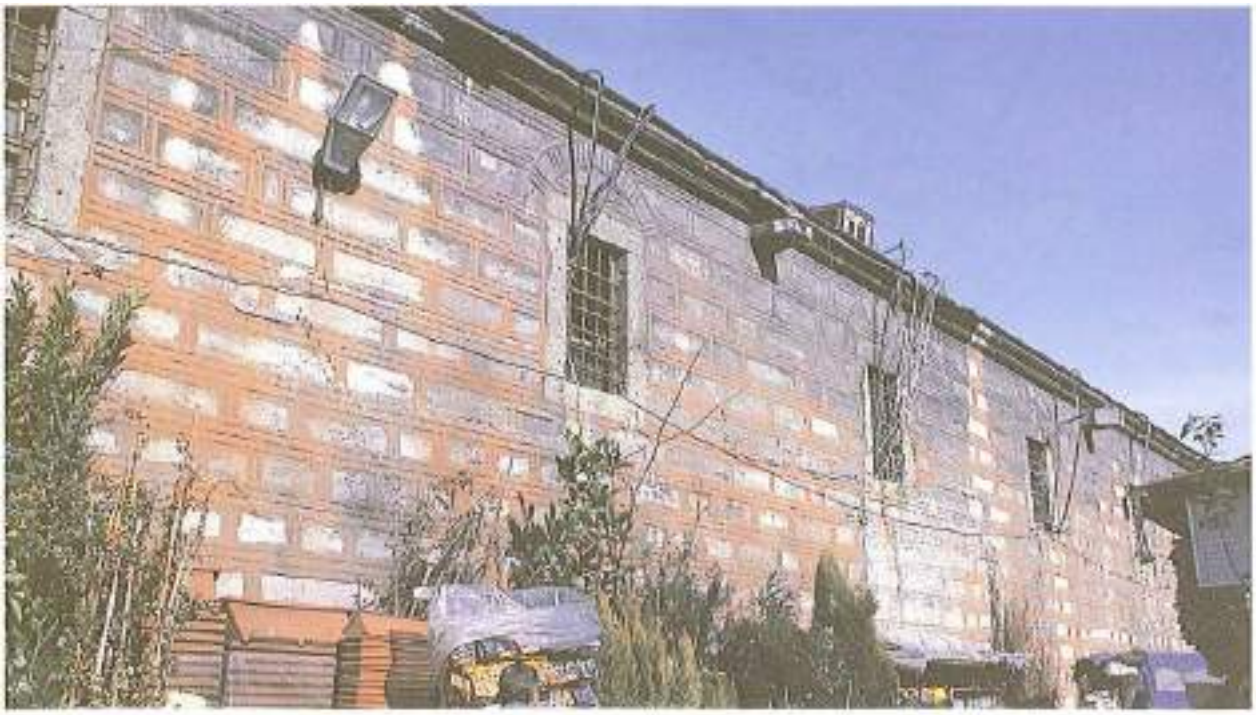

İstanbul Yeni Cami plânı (Vakıflar)

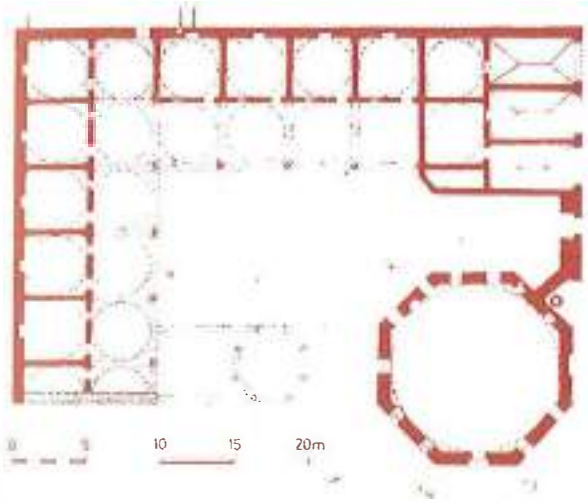

İstanbul Yeni Valide Hanı plânı (Goodwin)
1. Hünkâr Kasrı girişi, 2. Cami, 3. Türbe, 4. Bahçe, 5. Mısır Çarşısı

Sıbyan mektebi sokak açılırken, Haseki Hamamı yerine iş hanı, yapılarak yok olmuştur. Külliyenin çevre duvarlarından Mısır Çarşısı ile cami arasındaki avlu duvarı 1940'dan sonra yol açılırken, türbe ile cami arasındaki diğer avlu duvarı bundan daha önce kaldırılmıştır. Hünkâr Kasrı aslında ilk deniz suru Vasilius kulesi (Gömlekli kule) üzerinde yapılmıştır. İskele yakınında Arap Mehmet Paşa Camii de yıkılan eserler arasındadır.

İstanbul Eminönü Yeni Cami Külliyesi Mısır Çarşısı dış duvarı

İstanbul Divan Yolu Köprülü Medresesi ve Türbesi plânı

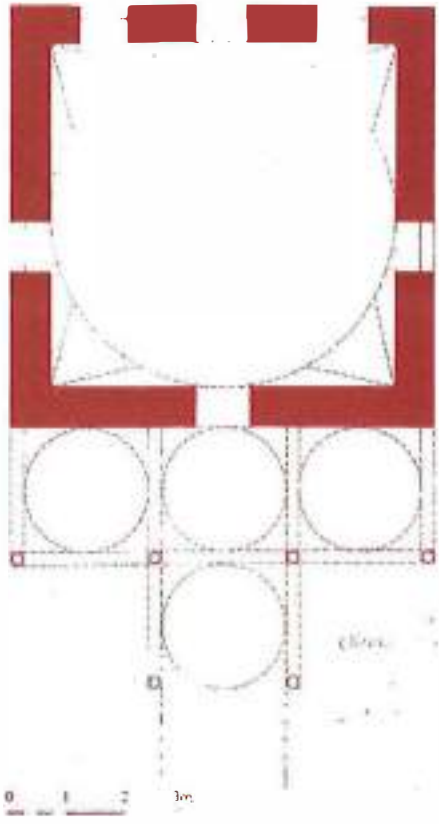
XVII. yüzyılın son yarısı siyasî bakımdan olduğu gibi imar bakımından da Köprülüler devri olmuştur. Bunların başında **Köprülü Mehmet Paşa'nın** İstanbul'da **Divan Yolu'nda** 1661'de yaptırdığı külliye gelir. Caddenin iki tarafında yer alan binalardan **Vezir Hanı**, girişte küçük üçgen, ortada büyük geniş kare, arkada dar dikdörtgen biçiminde üç revaklı avlu etrafında sıralanan iki katlı dükkânlardan meydana gelmiştir. Karşı tarafta, güneyde revaklı girişi ile küçük kubbeli **kütüphane, türbe, medrese, sebil** ve **çeşme** ile geniş bir topluluk meydana getiriyordu. **Medrese** hücreleri L biçiminde sıralanmış olup Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Amcazade Hüseyin Paşa külliyelerinde de devam

İstanbul Divan Yolu Köprülü Medresesi'nde dershane ve mescit

İstanbul Divan Yolu Köprülü Kütüphanesi

İstanbul Divan Yolu Köprülü Kütüphanesi plânı

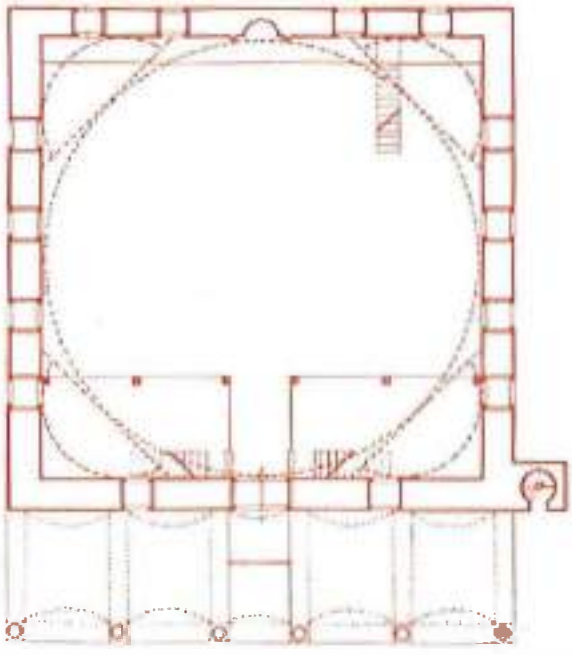
etmiştir. Köprülü külliyesine bağlı sebil bugün yok olmuş, medrese de biraz bozulmuştur.

Köprülü Mehmet Paşa 1660'da Bilecik yakınında tuğla-taş örgülü duvarlarla çok sağlam ve gösterişli bir yapı olan Vezir Hanı'nı yaptırmıştır.

Safranbolu'da Köprülü Mehmet Paşa Camii 1072 (1661)'de ibadete açılmıştır. Moloz taş ve harçla örülmüş duvarların üzeri sıvalıdır. Kenarları 17.60 m. kare üzerine tromplu

Bilecik yakını Vezir Hanı plânı (Güreşsever)

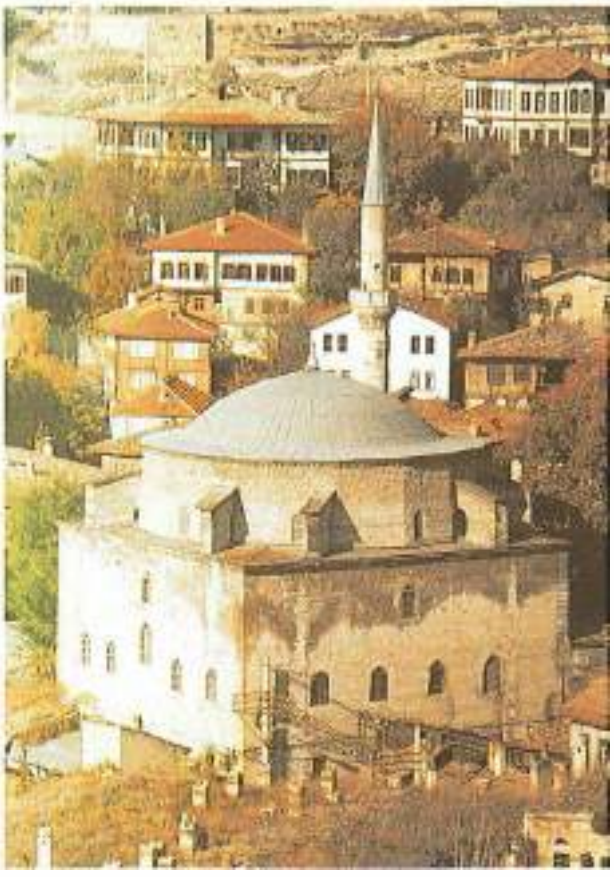
Safranbolu Köprülü Camii plânı (Güreşsever)

Bilecik Vezir Hanı

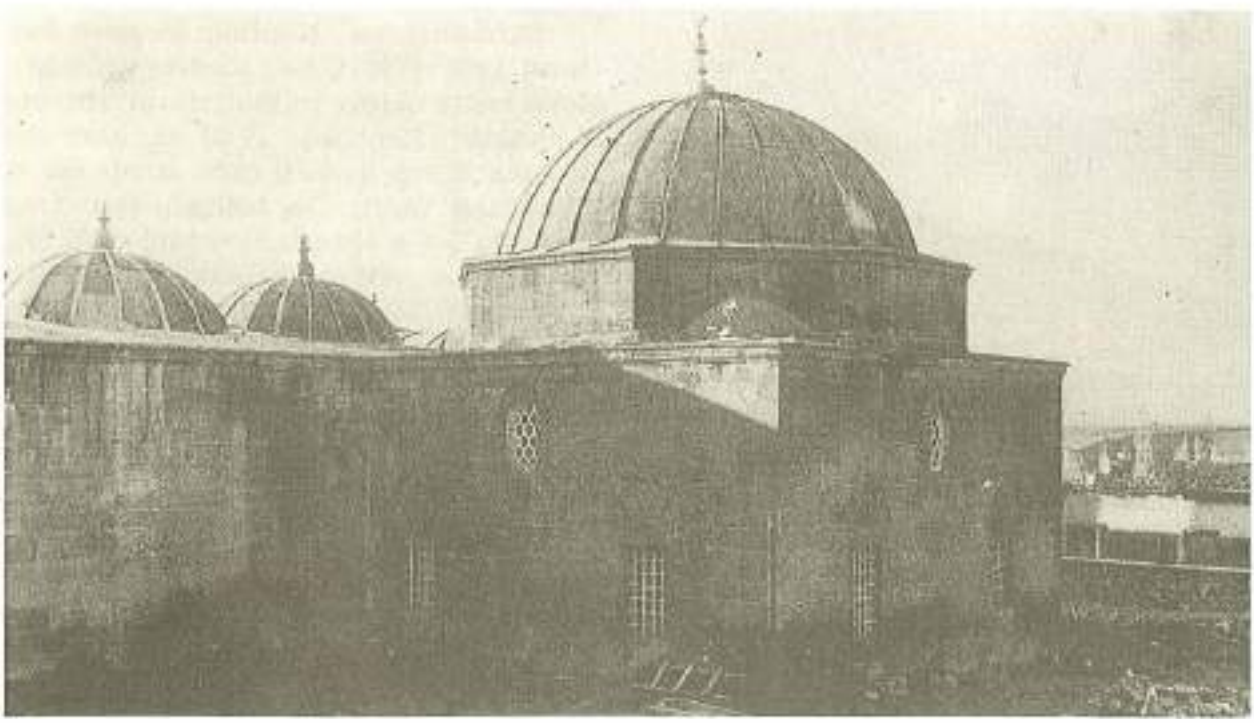
Bilecik Vezir Hanı

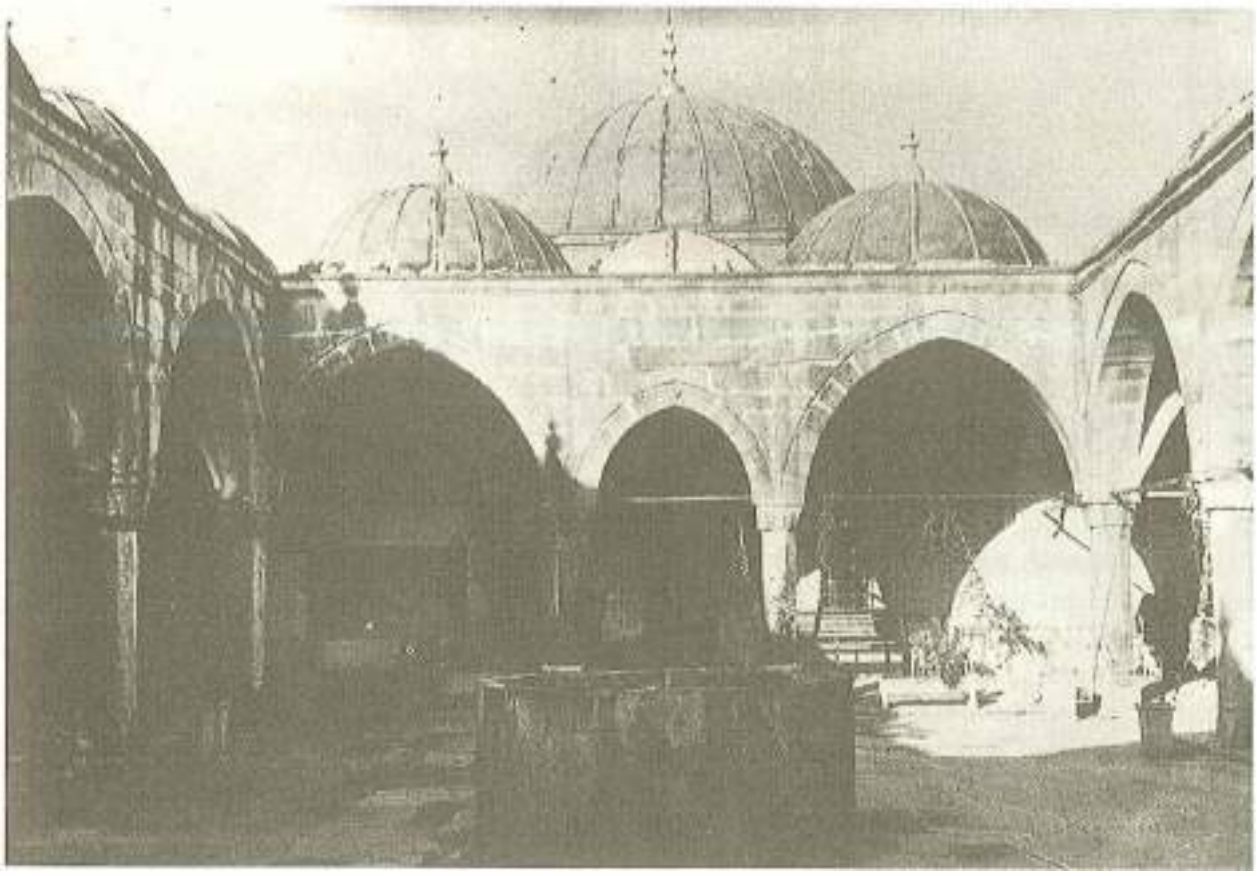
Safranbolu Köprülü Camii

tek kubbeli cami içinde bir de kütüphane vardır. Beş bölümlü son cemaat revakı beşik tonozlarla örtülü olup, düz kiremitli bir çatı ile kapanmıştır. Tromplar yandan ikişer payanda kemeri ile desteklenmiştir. Tek şerefeli kesmetaş minare, girişin sağında, son cemaat revakının yanındadır. Cami sonradan barok kalemişleri ile süslenmiştir. Ağaç minber geometrik altıgen ve yıldız örnekleri ile işlenmiştir. İki yarım sütunlu mihrap nişi yağlı boya ile sıvanmıştır. Köprülü Mehmet Paşa bir aralık sürgünde kaldığı Safranbolu'da affedilip sadrazam olunca o zaman ibadet ettiği Hızır Baba dergâhının yerinde bu camii yaptırmıştır.

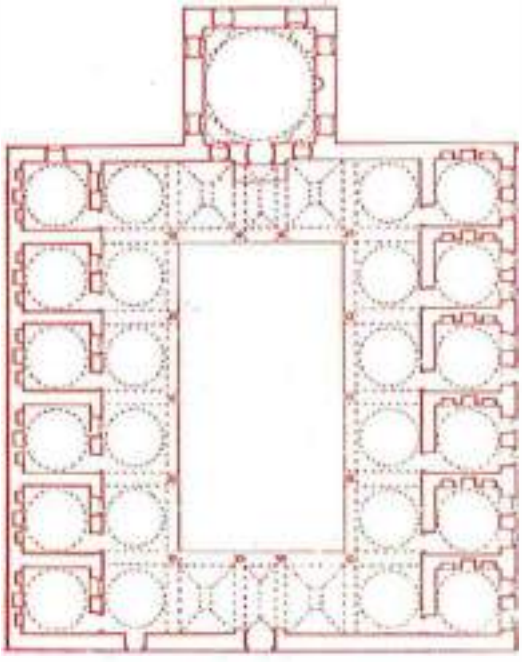
Ondan sonra **Fazıl Ahmet Paşa** da Vezirköprü'de bir külliye yaptırmıştır. Bunun külliyeden ayrı olarak yapılan **medresesinin** dışa çıkıntılı dershanesi, aynı zamanda cami olup, tromplu kubbe ile örtülüdür. Dikdörtgen avlu etrafında revaklar, yanlardan kubbeli, girişte ve dershane önünde aynalı ve tekne tonozlu olarak değişiktir. Yalnız iki yanda hüc-

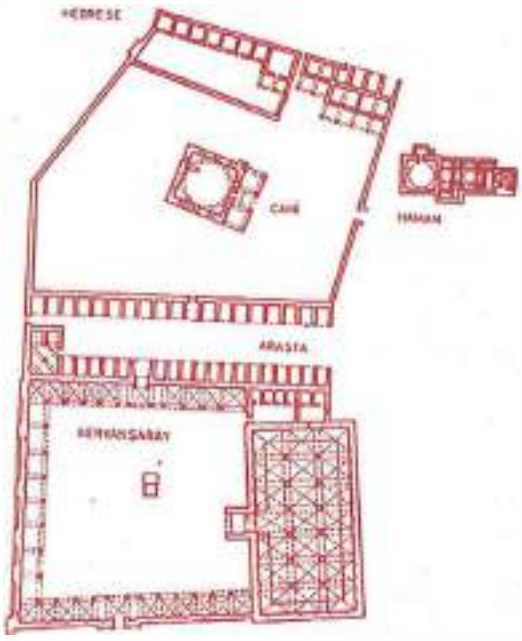
Vezirköprü Fazıl Ahmet Paşa Külliyesi Medresesi

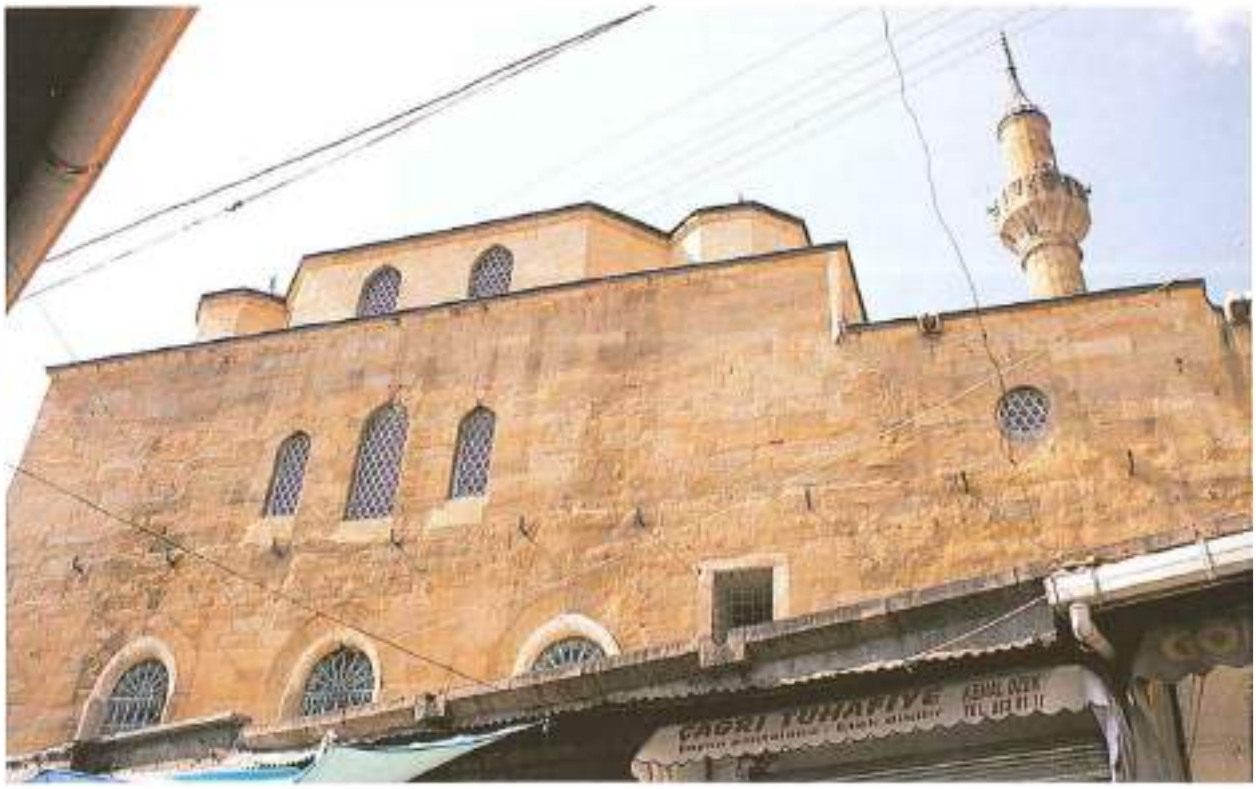
Vezirköprü Fazıl Ahmet Paşa Külliyesi Medrese avlusu

Vezirköprü Fazıl Ahmet Paşa Külliyesi Medrese plânı (Sözen)

İncesu Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi vaziyet plânı (Sözen)

Merzifon Kara Mustafa Paşa Camii

reler sıralanmıştır. Bedesten ise ortadaki paye ile desteklenen dört kubbeli masif bir yapı olup, dıştan dört yanına dükkanlar sıralanmıştır. Bedestenin, etrafını kuşatan ve bitişiğindeki avlu içinde bir sıra dükkanlarla arastası vardır. Kale Camii de üç gözlü son cemaât yeri ile tek tromp kubbeli bir yapıdır.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın İncesu'da yaptırdığı külliyesinin camii de aynı şekilde üç gözlü son cemaât revakı ile tek tromplu kubbe olarak yapılmış, batısındaki medrese ise dershanenin yanında uzanan tek sıra hücrelerden meydana gelmiştir. Önünde duvarla çevrili bir alanı vardır. Cami de duvarla çevrili geniş bir alanın ortasındadır. Ayrı bir blok meydana getiren kervansaray ile bedesten arasından geçen dar yolun iki tarafındaki dükkânlarla arasta uzanmaktadır. Hamam, cami alanını çevreleyen duvarların dışında kuzeyde yer almaktadır. Kara Mustafa Paşa'nın Merzifon'da 1667'de yaptırdığı camide kubbeli mekân, giriş bölümü eklenerek öne doğru uzatılmıştır. Kendi köyü Marınca'daki ahşap örtülü mescidinin de aynı şekilde öne doğru uzatılmış bir mekânı vardır. Bu ahşap mescit ayrıca ağaç direkleri ve tavan kirişlerinde devrinden kalan kalemişi süslemeleri bakımından da önemlidir.

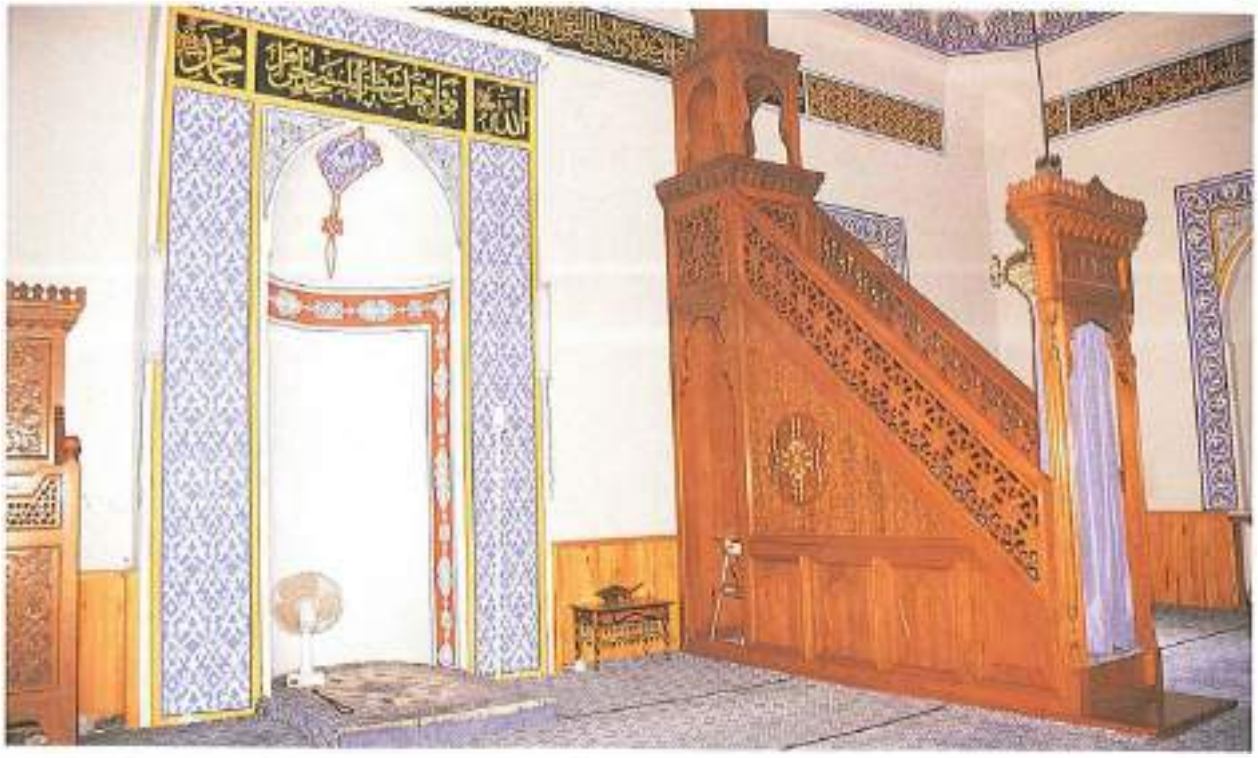
Kara Mustafa Paşa'nın Merzifon'daki diğer eserlerinden Taş Han, değişik plânda nisbeten küçük ölçüde bir yapıdır. Avlu etrafında alt kat dükkânlarla çevrelenmiş, kapının karşısına gelen kenar, üç katlı ve diğerlerinden daha yüksek tutularak alta rampa ile inilen bir ahır yapılmıştır. Üst katlarda revaklar arkasında hücreler yerine koridorlar uzanmaktadır. Merzifon'daki 1676 tarihli hamam sekizgen plânda dört eyvanlı sıcaklık ve tromp kubbeli büyük camekânı ile klâsik üslûba uygundur.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Camii

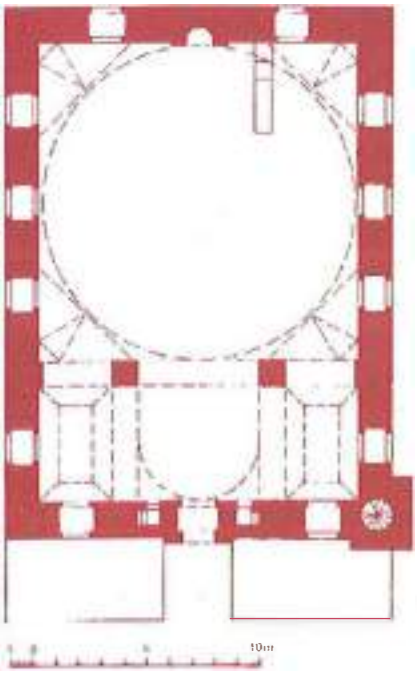
Merzifon Kara Mustafa Paşa Camii şadırvan kubbesi

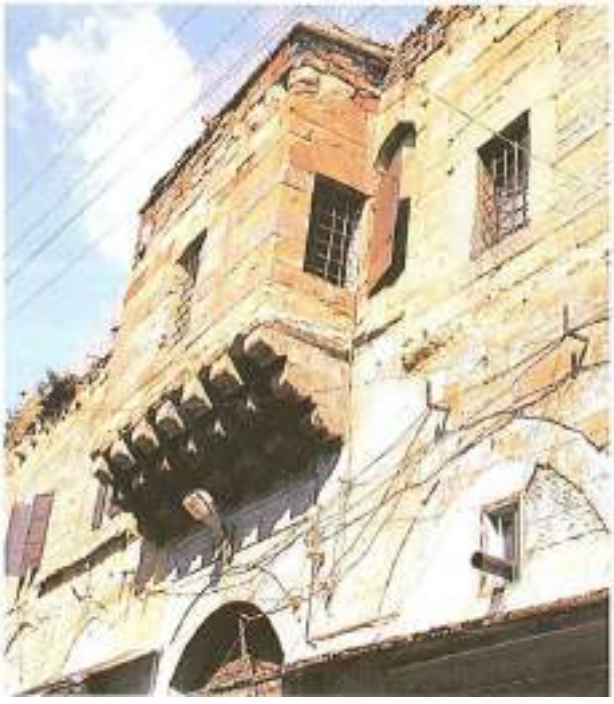
Merzifon Kara Mustafa Paşa Camii mihrap ve minberi

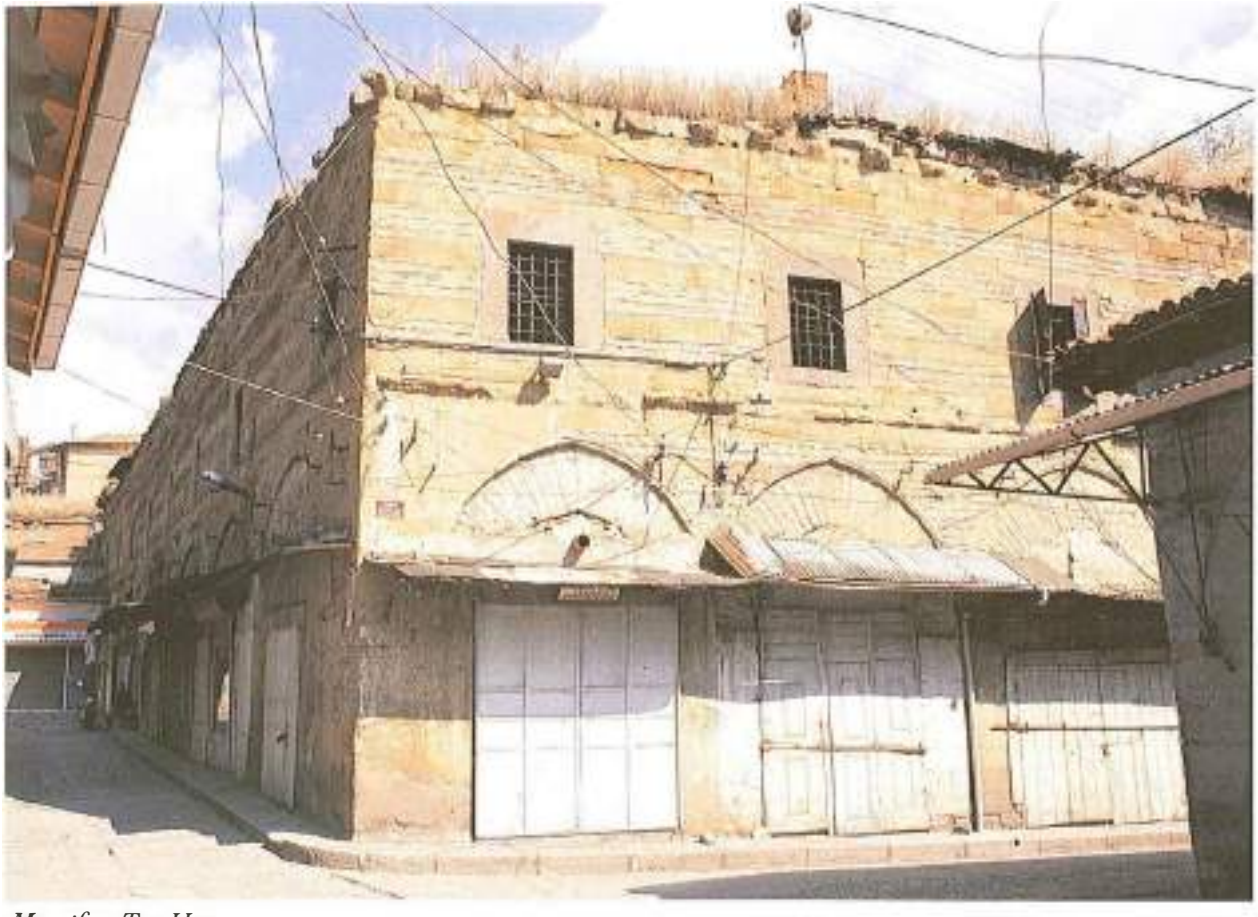
Merzifon Kara Mustafa Paşa Camii iç görünüş

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Camii planı

Merzifon Taş Han cephe detayı

Merzifon Taş Han

Divanyolu Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi

İstanbul'da **Divanyolu**'nda **Kara Mustafa Paşa**'nın başlatıp, 1683'de oğlu Ali Bey'in tamamlattığı küçük külliyede sadrazam için, Köprülü külliyesindeki gibi bir açık **türbe** yapılmıştır. Burada da sekizgen biçiminde **dershane-mescit**, dış köşedeki çok geniş **sebil** ve hazire ile birlikte plânlanmış, avlu medrese hücreleri ile çevrilmiştir.

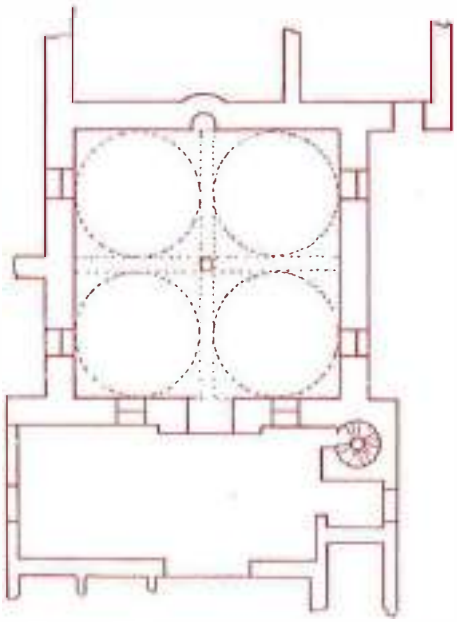
Sultan II. Süleyman, Sultan II. Ahmet ve Sultan II. Mustafa Devri Eserleri

AVCI Sultan Mehmet'in ölümü ile yerine gelen Sultan II. Süleyman (1687-1691) ve daha sonra Sultan II. Ahmet (1691-1695) zamanlarında belli bir imar faaliyeti olmamıştır.

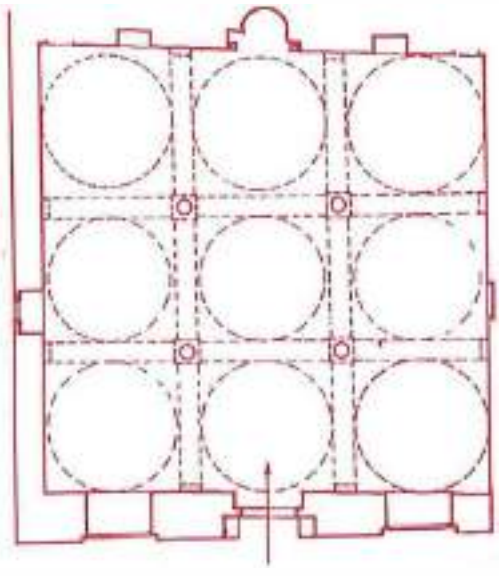
Kahire'de dokuz kubbeli Aldin Bey Camii ile İskenderiye'de dört kubbeli Ebu Ali Camii, XVII. yüzyılda Anadolu dışında, Mısır'da çok kubbeli cami plânının hâlâ uygulandığını gösterir.

XVII. yüzyılın başında 1700'de yine Köprülü ailesinden Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa'nın Saraçhanebaşı'ndaki külliyesi ile Anadolu Hisarı'ndaki meşruta yalısı II. Sultan Mustafa'nın son yıllarında yapılan eserlerdir. Türbe, cami, medrese, kütüphane, dükkânlar, sebil ve çeşmeden ibaret külliye geniş bir alanda büyük ölçüde plânlanmakla beraber Divanyolu'ndaki diğer külliyelerle benzer karakter taşır. Aynı zamanda dershane olan mescit burada da sekizgen plânlıdır. Fakat üç taraftan etrafını çeviren revaklarla dıştan genişletilerek dört köşeli hale getirilmiş, mihrap tarafından duvara dayatılmıştır. L biçiminde revakların arkasına sıralanan medrese hücreleri avlunun batısında bundan ayrı kalmıştır. Kuzey-doğu tarafta iki katlı dıştan ayrı girişi olan kütüphane ayrı bir blok halinde medreseye bağlanmaktadır. Böyle ayrı bir bölüm halinde kütüphane binası, XVIII. yüzyılda gelişen bağımsız kütüphanelere öncü olmuştur, aynı tarihte Feyzullah Efendi kütüphanesi yapılmıştır. Medrese revakları ile dershane mescit arasında kalan geniş intizamsız avlunun ortasında sekizgen şadırvan boşluğu doldurmaktadır. Dört yuvarlak dilim halinde yivlenmiş alt yapısı ile sebil, küçük hazirenin köşesinde yer almıştır.

İstanbul'da Fatih'teki bugünkü Millet Kütüphanesi'ni yaptıran Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, yine aynı tarihte 1700'de Erzu-

Kahire Aldin Bey Camii plânı (Pacha)

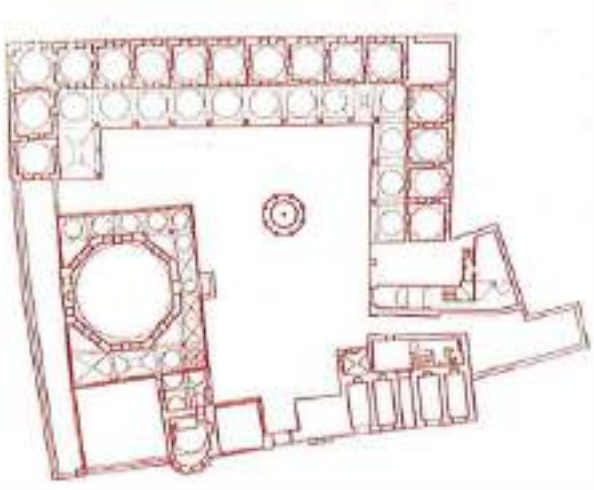
İskenderiye Ebû Ali Camii plânı (Pacha)

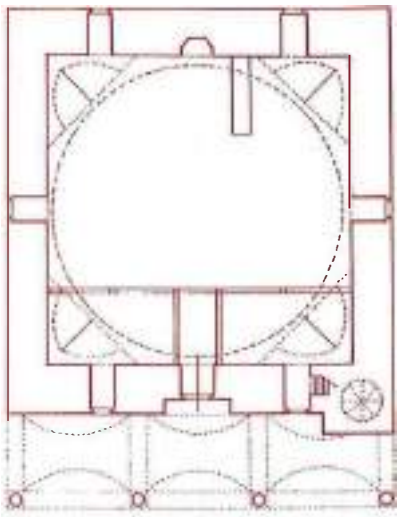
Saraçhanebaşı Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi, dershane-mescit

Saraçhanebaşı Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi

İstanbul Saraçhanebaşı Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi vaziyet plânı (Sözen)

Erzurum Kurşunlu Camii plânı

rum'da Kurşunlu Camiyi yaptırmıştır. Üç gözlü son cemaât revakı ile tek kubbeli sade bir yapı olan camiye yüksekte kaldığı için merdivenle çıkılan bir kapı ile ulaşılır, küçük bir avlusu vardır. Doğusunda tepe tarafında C biçiminde plânlanan bir de medresesi vardır.

Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin 1700 tarihli medresesi, girişin sağında kare plânda fevkanî bir kütüphane, dershane mescit, oku-

Fatih Feyzullah Efendi Medresesi

Fatih Feyzullah Efendi Külliyesi, kütüphane ve mescit dershane girişi

Giriş üstünden detay

ma odası, çeşme ve mescidin karşısında avluyu L harfi biçiminde saran kubbeli revakları ile on medrese hücresinden ibaret olup, iki sıra tuğla, bir sıra taş örgülü duvarları vardır. Mescit ve okuma odasında duvarların içi çok zengin kalemişleri ile süslüdür. Okuma odasına çıkan mermer kapı dokuz bölümlü bir cihannümaya açılır. Bölümler dört kubbe, üç çapraz, iki aynalı tonoz örtülüdür. Bunların içi geç devirde tazelenmiş zengin kalemişleri ile süslemelidir. Cihannümanın sağında dershane, solunda okuma odası kare plânda kubbeli mekânlardır.

Avlunun ortasında altıgen mermer bir şadırvan ve bir kuyu vardır. Şadırvan baklava başlıklı altı mermer sütun üzerine basık piramid bir çatı örtülüdür. Kuyu bunun yanında iki sütun arasında yüksek bir korkulukla çevrilidir.

Şeyhülislâm Hayri Efendi'nin Evkaf nazırlığı zamanında tamir edilen medreseye Ali Emirî Efendi (1857-1924) 2188 yazma kitap vakfederek burası **Millet Kütüphanesi** olmuştur. Plânı klâsik devre bağlı kalan medresede çok pencere açılarak, aydınlık, ferah bir mekân sağlanmıştır. Kesmetaş cephenin ortasındaki asıl kapı üzerinde dört satırlık güzel sülüs kitabesi vardır. Avluya doğuda bir açıklıktan girilmektedir. İç tarafta kütüphane ve okuma odasına götüren eyvanlı mermer kapı tâlik kitabesi, bir sıra mukarnas, yay kemer üzerinde üç gülçe süslemesi ve palmet, rûmî, kıvrık dallardan mermer şebekeli tepeliği ile çok gösterişlidir. Diğer taş süslemeleri ile de medrese zengin bir ifade taşır.

Sultan Ahmet Camii ile başlayan yeni fikirlere rağmen Sinan üslûbu, yetiştirdiği nesille XVII. yüzyıl sonuna kadar devam etmiştir. Ancak yüzyılın sonunda Sinan'ın ciddî ağır başlı üslûbuna karşı yeni şekillerin alınması ile yeni bir üslûbun gelişmesi yolları açılmıştır.

1683'te Viyana muhasarası ve bozgunundan sonra 1699'da ağır şartlarla Karlofça muahedesi imzalanarak Macaristan kaybedilmiştir. Bu duruş yavaş yavaş, Avrupa'ya ve Fransa'ya yakınlaşmanın başlangıcı olmuştur.

Sultan III. Ahmet Devri Eserleri

1703-1730 arasında hüküm süren Sultan III. Ahmet ile yeni bir devir başlar. Bu devrin en önemli mimarî eserlerinden biri olan Üsküdar Yeni Valide Camii yüzyılın başlarında Sultan III. Ahmet'in annesi Gülnûş Emetullah Valide tarafından 1120 (1708)'de başlatılıp, iki yılda (1710) tamamlanmıştır. Cami ve külliyesi Lâle devri ile gelen değişmelerden uzak kalarak klâsik hatlarla eski geleneğe bağlı üslûbun hemen hemen son eserlerinden biri olmuştur. Düzgün kesmetaş örgülü duvarlarda ve tuğla örgülü tonoz ve kubbelerde mermerden kemer, söve, şebeke ve sütun başlığı gibi unsurlarda itinalı bir işçilik görülür. Cami Mimar Sinan'ın Rüstem Paşa Camii plânına, kubbeyi, kemerleri taşıyan sekiz dayanaklı sisteme uymaktadır. Yalnız daha küçük çaptaki pandantif kubbe dıştan yüksek kasnak üstünde çok daha basık olup, zayıf takviye kulecikleri ile çevrilidir. Yan mahfilleri örten üçer tonozdan köşedekiler dıştan kubbe ile belirtilmiştir. Beş gözlü son cemaât yeri yanlarda tekne tonoz, ortada çapraz tonoz ve

İstanbul Üsküdar Yeni Valide Camii

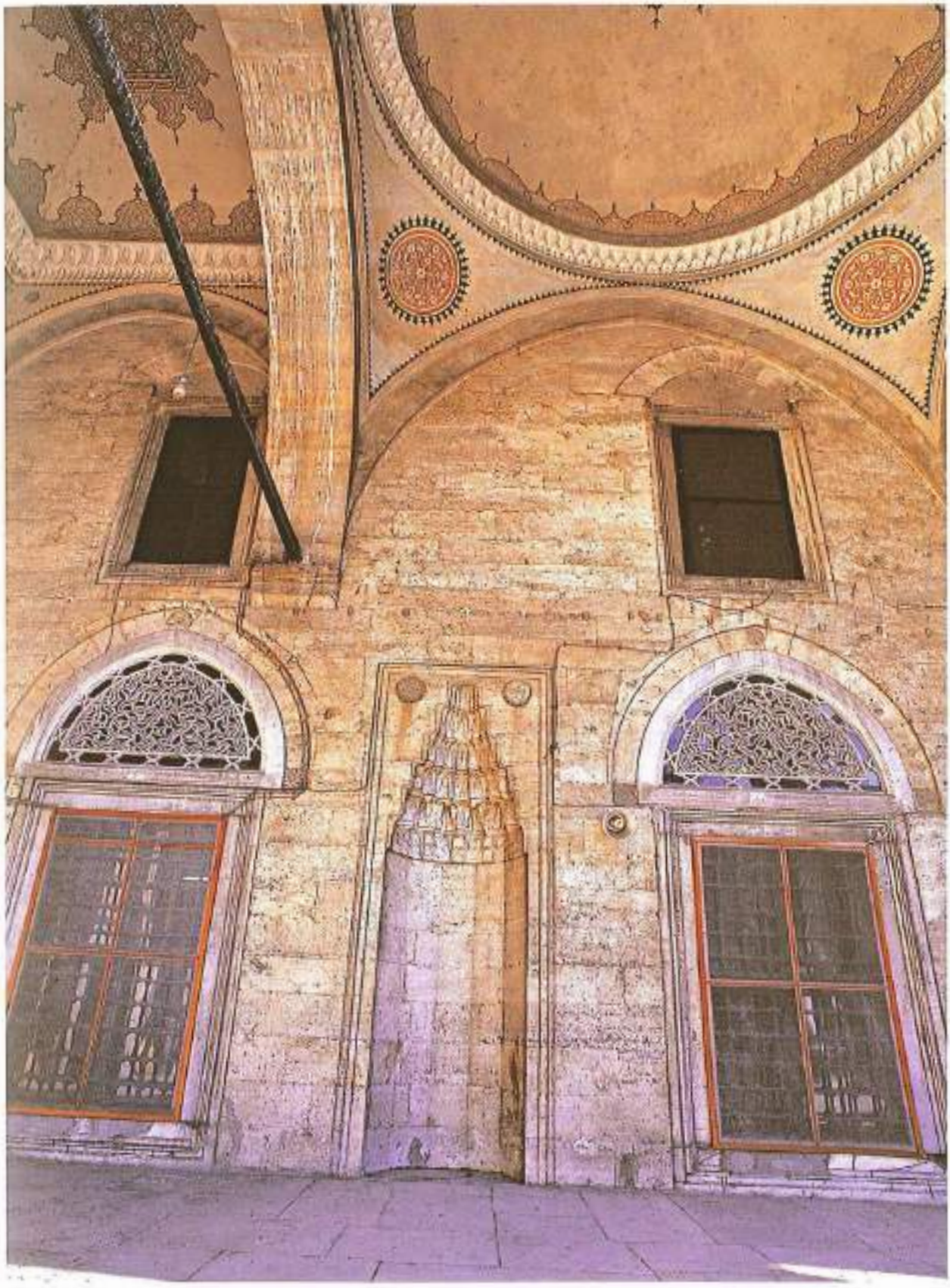
Üsküdar Yeni Valide Camii avlu ve şadırvanı

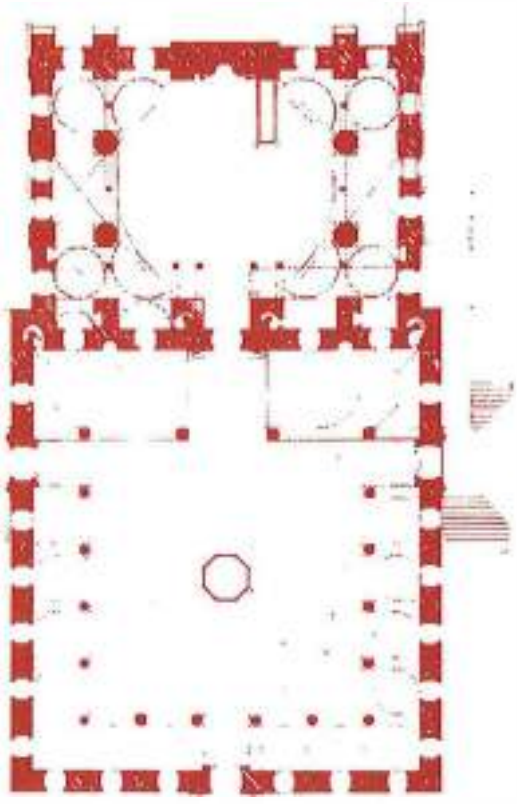
Üsküdar Yeni Valide Camii portali ve kitabesi

aralarında kubbe örtülüdür. Köşelerden iki şerefeli birer minare yükselmektedir.

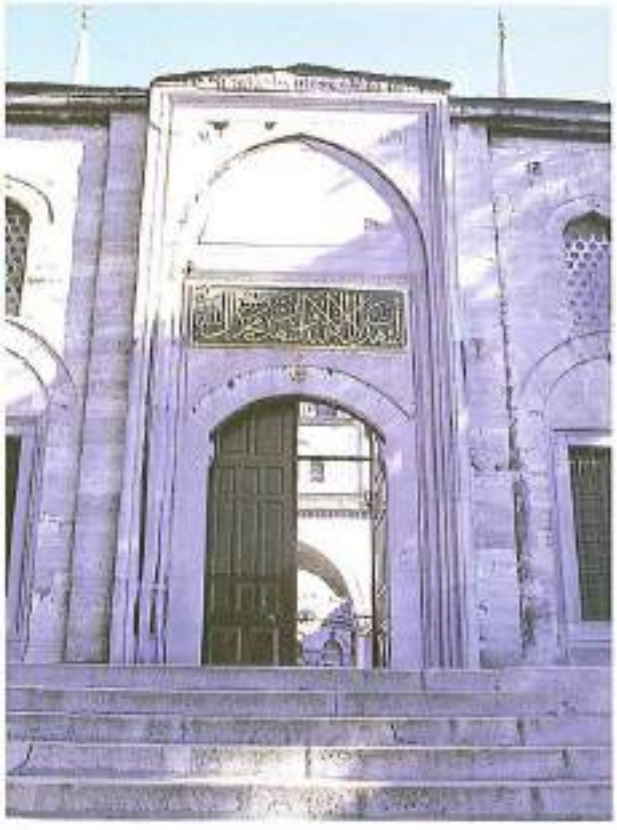
Revaklı avlunun ortasında mermerden zengin seslemeli sekiz köşeli muhteşem şadırvan, stalaktit başlıklar üzerine sivri kemerler, kemer aralarında vazodan çıkan gül, lâle ve karanfil süslemeler, daha yukarıda ince tâlik kitabe kuşağı, mukarnas friz ve en üstte rûmîlerle süslü palmet frizi kubbenin etrafını çevrelemektedir. Dilimli kaş kemerle bağlanmış sütunların başlıkları arasında rûmîlerle işlenmiş tunç şebekeler de bu zarîf şadırvanı zenginleştirmektedir. Dış avlu kenarında Valide Sultan'ın açık türbesine bitişik mermer sebilde, ortaları rozetli beş sivri kemer altında dilimli kaş kemerli gözler geometrik örnekli tunç şebekelerle kapatılmıştır. Kemerler üzerinde kitabe uzanıyor. Klâsik mimarînin sivri

Üsküdar Yeni Valide Camii son cemaat yerinde pencere alınlığı çinileri ve revak kubbesi

Üsküdar Yeni Valide Camii plânı

Üsküdar Yeni Valide Camii avlu giriş portali

kemerleri, mukarnas başlıklar, silme ve nişler bu sebilde henüz kaybolmamıştır. Sebilin sağ yanında istiridye nişli mermer çeşme ise kitabesi, mukarnas frizi, meyve veya çiçek dolu ayaklı kâseleri ile lâle devrinin en başarılı taşçılık sanatı örneklerindendir. Sebil ile aynı tarihte 1121 (1709) yapılmıştır. **Muvakkithane**, taş ve tuğla örgülü sıbyan **mektebi** ve külliyenin dışında kalan aradan yol geçen yine taş-tuğla örgülü **imaret** sade ve kullanışlı yapılardır.

Bu külliyede süsleme unsurlarında yavaş yavaş klâsik devirden uzaklaşan şekil değişmeleri ve teknik bozukluklar ile bundan sonra yerleşerek baroka geçiş gerçekleşecektir.

Şehzadebaşı'nda, bugünkü Belediye Sarayı'nın arkasında Sultan III. Ahmet'in ilk yıllarından 1707 tarihli Abdülhalim veya Ankaravî Medresesi dıştan kaleyi andıran sağlam tuğla duvarlarla dikkati çeker. Dar bir avlu etrafında kısmen çapraz, kısmen aynalı tonozlarla örtülü geniş revaklar arkasında sıralanan onüç hücre ile bir fevkanî oda, ayrıca bir dershaneden ibaret küçük bir yapıdır. Merdivenle çıkılan dershane, eyvan biçiminde geniş bir kemerle avluya açılmaktadır.

Aynı tarihlerde 1708'de Sultan III. Ahmet'in Sadrazamı Çorlulu Ali Paşa'nın Divanyolu'nda yaptırdığı küçük külliye de burada daha önceki diğer külliyelerin geleneğine uygundur. İçinde şadırvanı ile dar ve uzun bir bahçenin sonunda yer alan **cami**, minyatür son cemaât yeri revakı ile çok küçük bir yapıdır. Bahçenin batı yanı boyunca avlu revakları ile **tekke**, güney tarafta L şeklindeki medrese yeralmaktadır. Her iki avlu caminin etrafı dolanılarak birbiri ile bağlantılıdır. Kare plân üzerine tromplu tek kubbeli ve minareli **camide** minber vardır. Duvarlar bir sıra taş, bir sıra tuğla örgülüdür. Çemberlitaş'a

yakın girişi olan doğu kısmındaki medrese sekiz köşeli kasnaklı bir kubbe ile örtülü deshaneye sahip olup, önünde üç gözlü revakı vardır. Bu dershanenin solunda kütüphane yer alır. Bu medresenin avlusu ve cami avlusu iki tertipte düzenlenmiş olup, her ikisinin ortasında birer şadırvan ve kuyu vardır. Külliyenin güneyinde hazire ve bir de çeşme vardır. Hazire pencereleri ve çeşme 1766'da eklenmiştir.

Lâle devri içinde yapılmış olmakla beraber süslemeler rûmî, hatayî, lotus ve palmet olarak klâsik üslûba bağlanır. Yalnız giriş kapısı üzerinde mermer kabartma olarak iki lâle motifi görülür. Fakat dar bir arsaya güçlükle sığdırılmış külliye binalarının karışık plânı, avluların çarpık durumu, duvarlarda iki ayrı taş-tuğla örgü tekniğinin kullanılması, maddî yetersizlik ve kararsızlık içinde çöküntü devrini belli etmektedir.

Çorlulu Ali Paşa'nın Arnavutköy'deki yalısı boğazı süsleyen en güzel binalardandı. İstanbul'da kendi adını taşıyan iki cami, tersanede bir hamam ve üç çeşme, Çorlu'da bir çeşme ve mektep yaptırmıştır.

Sultan III. Ahmet zamanında Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın da yardımları ile sanat hayatında yenilikler görülmeye başlar. 1720 ekiminde Yirmisekiz Çele-

Çorlulu Ali Paşa Medresesi

Çorlulu Ali Paşa Külliyesi vaziyet plânı

Çorlulu Ali Paşa Külliyesi

bi Mehmet Efendi, 80 kişilik bir elçi heyetinin başında Paris'e gönderilmiş ve orada pek parlak şekilde karşılanmıştır. Bunlar Fransa'da saray âdet ve geleneklerini, Batı medeniyetini incelemek üzere gönderilmiştir. Elçi heyeti orada gördüklerini etraflıca saraya bildirerek ilgi uyandırmış, oradaki saray ve bahçelerin plânlarını da beraberinde getirmiştir. Boğaziçi ve Kağıthane'de bunlara benzer köşkler ve bahçeler yaptırmak isteği ile barok ve rokoko sanatı etkileri, Fransa yolu ile gelmeye başlamış, gözler batıya çevrilmiştir. Lâle devri denilen bu otuz yıllık zaman içinde büyük, abidevî eserler yerine, İstanbul'un birçok semtlerini zenginleştiren kasır, köşk, sebil ve çeşmelerde yeni gelen Avrupa etkileri yavaş yavaş hazmedilmiştir. Pasarofça anlaşmasından sonra sadrazam olan Damat İbrahim Paşa ve devletin ileri gelenleri zevke eğlenceye dalmış, saraylarda lâle bahçeleri geliştirilmiş, yeni yeni lâle çeşitleri üretilmiştir.

Bunun yanında Sultan III. Ahmet ve veziri, ilim ve sanata da çok değer verdiklerinden kültür hareketi canlanmış, 1727'de matbaa ve kağıt fabrikası kurularak halkın okuma zevki arttırılmıştır. Süslemede lâle en önemli motif olmuş, buna göre de devre adını vermiştir.

Değişik unsurların kullanıldığı Sultan III. Ahmet Çeşmesi, Bereketzade Çeşmesi, Sabiha Sultan Sebil ve Mektebi ile Hekimoğlu Ali Paşa külliyesinde klâsik sanatın kuvveti henüz kaybolmamıştır. Fakat Kağıthane deresi kıyısında günümüze gelmeyen 1722 tarihli Sâdâbad Kasrı'nın park ve bahçeleri, su oyunları Versailles, Fontainebleau ve Marly parklarının, Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin anlattığı tasvirlerine uygundu. 1730 ayaklanmasında yıkılıp, 1740'tan sonra tamir edilen bu kasrın yerinde 1863 yıllarında yine Batı'nın ampir üslûbunda iki katlı büyük kubbeli bir saray yapılmış, 1941'de bu da yıkıldığından eski parkın ağaçlarından başka birşey kalmamış gibidir.

Sultan III. Ahmet'in ilk altı yılı sakin geçmiş İsveç Kralı XII. Şarl (Demirbaş)'ın Poltava'da Petro'ya yenilerek Osmanlı ülkesine

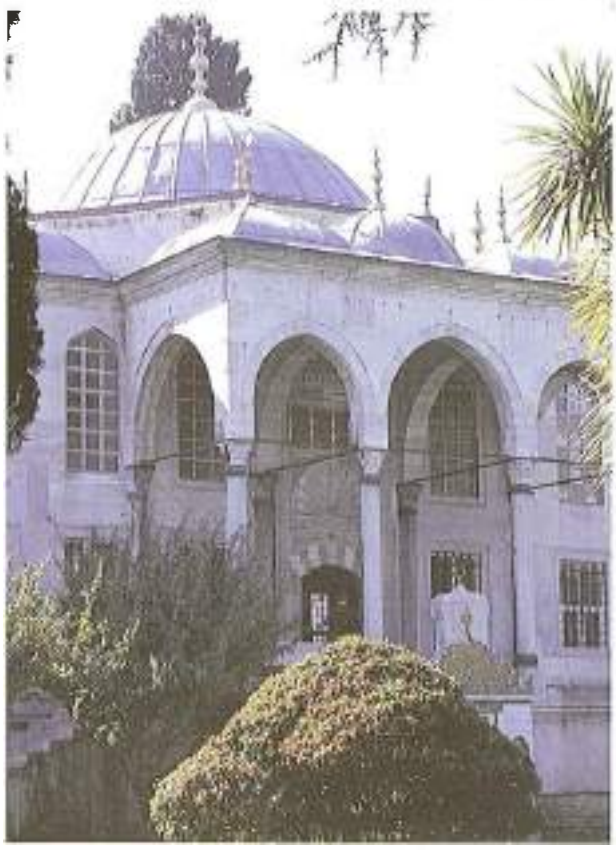
Sultan III. Ahmet Çeşmesi

Topkapı Sarayı III. Ahmet Kütüphanesi

sığınması sonunda Ruslar ile savaş başlamış, Osmanlı orduları Prut'ta Rus Çarı Petro ve ordusunu tamamı ile kuşatmış iken Petro'nun istemesi ile barış imzalanmıştır (1711). Barış şartları yerine getirilmeyince iki yıl sonra Edirne Antlaşması imzalandı.

Venedik ve Avusturya ile savaşlar sonunda da Belgrad düşmüş ve Petervaradin yenilgisi üzerine 1718'de Pasarofça Antlaşması yapılmıştır. Nişancı Mehmet Paşa'nın azli ile sadarete getirilen (1718 Mayıs), Damat İbrahim Paşa barışı tavsiye etmişti. Padişah gibi savaştan hoşlanmayan veziri de zevk ve eğlence düşkünü idi. Yerli sanatlara önem vermek, kütüphaneler açmak gibi canlı kültür hareketleri yanında, yeni yapılan saray ve köşklerde çeşitli eğlenceler ve israfa karşı hoşnutsuzluk, arka arkaya yenilgiler artınca Patrona Halil ayaklanması oldu. Asiler etrafındakileri feci şekilde öldürerek padişahı tahttan indirdiler (28 Eylül 1730). Yerine Sultan I. Mahmut geçti, III. Ahmet 1736'da

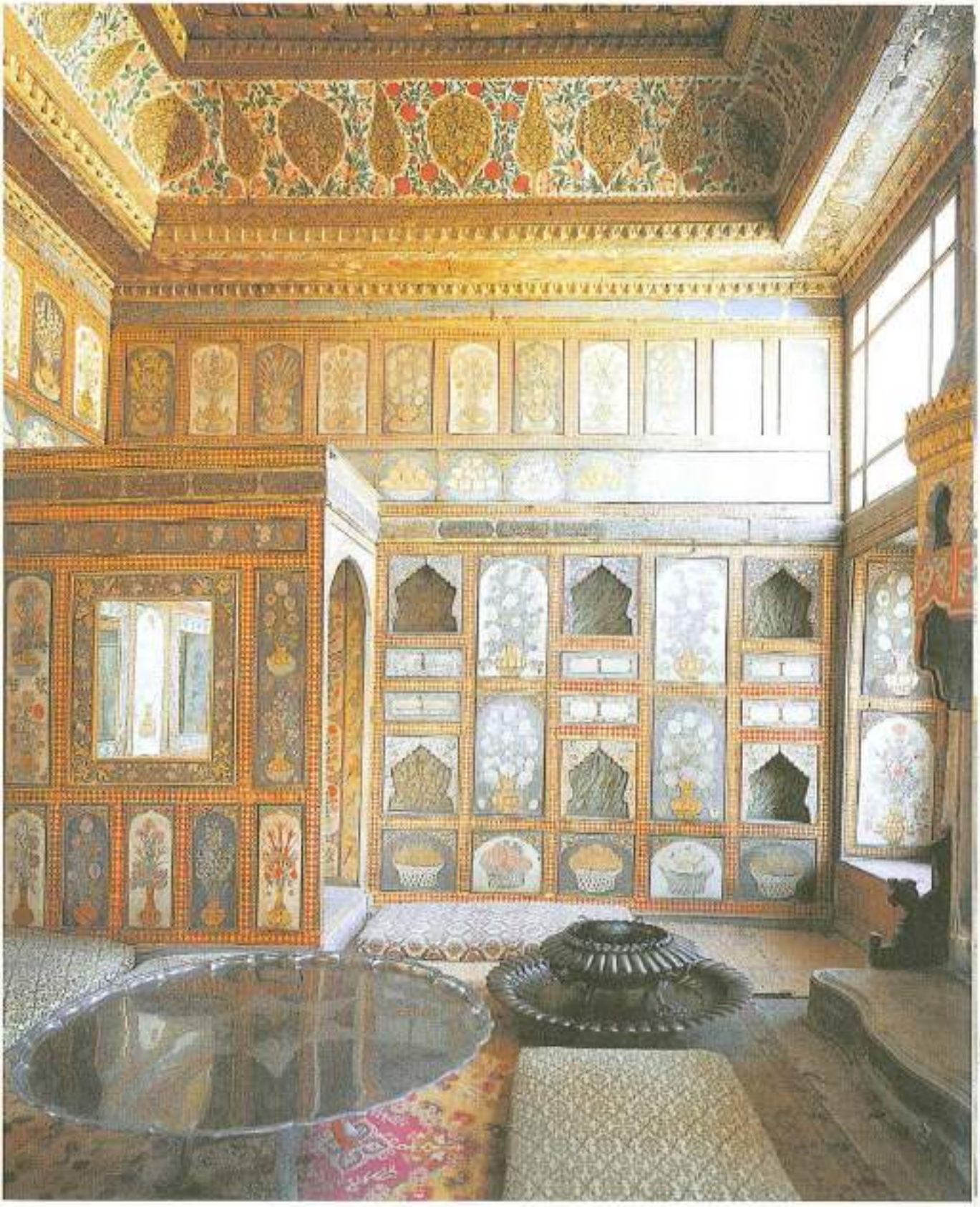
Topkapı Sarayı III. Ahmet Kütüphanesi

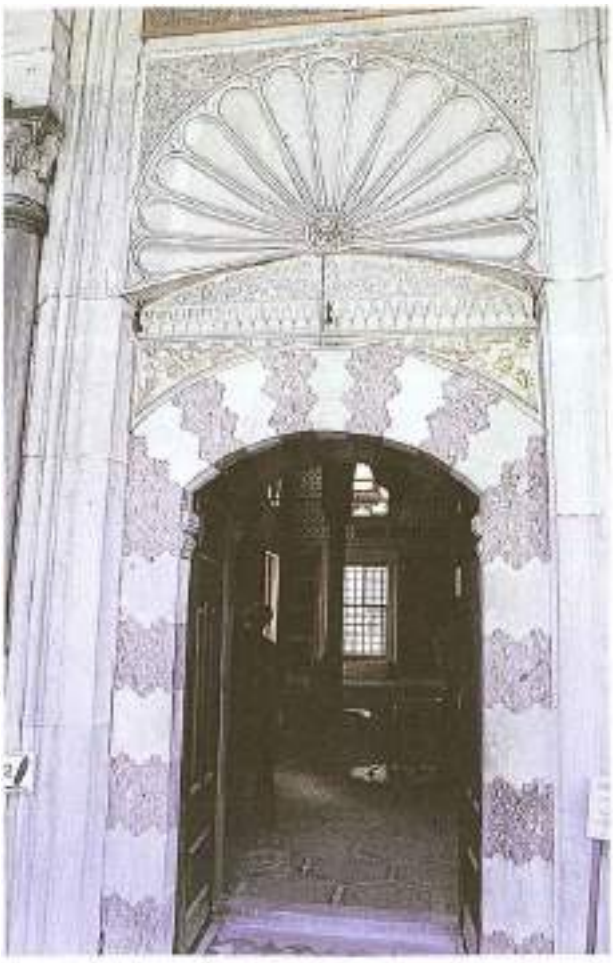
Topkapı Sarayı III. Ahmet Kütüphanesi iç görünüş

ölünce Yeni Cami türbesine gömüldü.

Sultan III. Ahmet, yakışıklı, kadınlar arasında yaşamaya meyilli, ince ruhlu, açık fikirli ve eğlenceye düşkündü. İyi bir hattat, şair ve münşi olan padişah çocuklarının sünnet düğünü ve kendi evlenme merasimleri ile daima bir düğün bayram havası yaratmış, 11 eşinden 53 çocuğu olmuştu. Çocukluğundan beri lâleyi çok severdi, babası IV. Avcı Mehmet'in Edirne Sarayı'ndaki bahçeleri lâleleri ile başta gelirdi. Topkapı Sarayı da baştan başa gül ve çiçek bahçeleri ile dolu idi. Harem kısmında Haliç'e bakan pencereler önünde yüksek bir teras yapılmış, parmaklıkları süslemeli terasın sağ tarafında padişah için bir çatı ve saçak meydana getirilmişti. Kış mevsimini burada geçiren Sultan III. Ahmed 1705'te Hünkâr Sofası'ndan gizli bir kapı ile girilen zevkle döşenmiş küçük bir yemek odası yaptırdı. Yemek yiyip, kahvaltı yaptığı bu odanın her tarafı tahta üzerine lâke çiçek ve meyve resimleri ile süslenmişti. Birçok meyve tabakları yüzünden Yemiş odası adını da alan bu odanın duvarları vazodan çıkan çiçek buketleri, meyve tabakları, kitabe kuşakları ile kat kat süslemelidir. Camlı dolaplar, raflı hücreler, çekmeceler, süslemeler arasında yerleştirilmiştir. Hünkâr Sofası'ndan giriş gizli kapıdandır. Sütunlu kısımdaki üç aynadan ortadaki ayna (75×195 sm) kapıdır. Yüksekte kalan bu gizli kapıdan iki basamakla inilince perde duvarı ile karşılaşılır. Yemiş odası 4.30 × 4.30 m. boyutlarında, duvarları 3.60 m. yüksekliğindedir.

Topkapı Sarayı III. Ahmet odası (Yemiş Odası)

Topkapı Sarayı III. Ahmet Kütüphanesi kapısı

Topkapı Sarayı III. Ahmet Kütüphanesi önündeki çeşme

Bütün süslemeler ışık gölgeli kıvrımlar halinde çok güzel renklendirilmiştir. En üst sırada bulunan onbir buket üç duvarda otuzüç tanedir, bunların tertip tarzı ve zeminleri farklı olup süslemede zenginlik sağlanmıştır. Meyvelerle çiçekler karışmamış, niş taksimatını verecek şekilde meyve tabakları konarak nişte bir meyve tabağı görünüşü meydana gelmiştir. Odanın hiçbir yeri boş bırakılmamış, tavan ve üst duvarlarda en zengin süslemeler yer almıştır. Meyvelerle birlikte pembe güller, karanfil ve lâleler süslemeye hâkimdir. Bu çiçek ve meyve motiflerinin ağır bastığı natüralist üslûp, Lâle devri üslûbudur. Yemiş odası, Lâle devri üslûbunun ilk güzel eseridir, denebilir. Bunlarda Avrupa tesiri olmakla beraber güçlü bir sanat içinde bu tesir eritilerek, kendine has bir üslûp geliştirilmiştir. Yemişler ve buketler natürmort diyebileceğimiz, tamamı ile natüralist bir üslûbun eserleridir.

Lâle devri üslûbunun sevilen motifi çiçeklerle doldurulmuş süslü vazolardan teşkil edilen sıralardır. Ayrıca yemiş sepetleri ve tabakları da çok sevilmiş ve kullanılmıştır. En güzel örnek Sultan III. Ahmet Çeşmesi'dir. Mimar Mehmet Ağa'nın eseri olan 1728 tarihli bu nefis meydan çeşmesi zengin ve göz kamaştırıcı bir sanat eseridir. Çeşmeyi kuşatan firuze çini pano üzerine altın yaldızlı güzel sülüs kitabe Seyid Vehbi'nin kasidesidir. Sultan III. Ahmet'in ebced hesabı ile 1141 tarihini veren "Aç besmele ile iç suyu Han Ah-

med'e eyle dua" beytinde, "aç" kelimesi Seyid Vehbi tarafından eklenerek tamamlanmıştır. Bu nefis meydan çeşmesinin kare gövdesi, her cephede kemerler içinde büyük musluklu birer çeşme, köşelerde yarım daire biçiminde birer sebil şeklinde plânlanmış olup, çeşmelerin iki yanında mukarnaslı ve ince endamlı birer niş vardır. Çeşmelerin yanlarında ve köşe sebillerinin altlarında mermer üzerine işlenmiş buketler, Sultan Ahmet'in Yemiş odasındaki motiflerin benzerleri olarak dikkati çeker. İncelik ve zariflik eseri mermer oymacılığı ile baştan başa süslemelerle kaplandığı halde yine ahenkli ferah bir manzarası vardır. Yabancı motifler açıkça kullanılmış, fakat bunlar üslûp içinde kaynaştırılarak millî klasik zevkin ifadesi sağlanmıştır. Geniş saçaklı çatı üzerinde yaldızlı alemleri ile beş kubbe, çeşmeye ayrı bir özellik verir. Dar ve uzun, uçları kılçık gibi sivri ve daha çok başak şeklini andıran lâleler devrin çok kullanılan karakteristik lâlesi olmuştur. Vazodan çıkan gül ve tomurcukları ile üç iri lâle motifi, Yemiş odasındaki panoların burada mermere işlenmiş benzerinden başka birşey değildir.

Sultan III. Ahmet ayrıca Topkapı Sarayı üçüncü avlu veya Enderun meydanında, Arz Odası'nın arka cephesinde bir **kütüphane** yaptırmıştır. Tamamen beyaz mermerden ve üzeri kurşun kubbe örtülü başlı başına bir âbidedir. İki taraflı mermer merdivenden çıkılan üç kubbeli revaktan kütüphaneye girilir. Fildişi ve sedef süslemeli kapı üzerinde arapça kitabe 1131 (1719) tarihini verir. Kapının karşısında küçük bir çeşme, merdiven cephesinde üç bölümden ibaret, ortada büyük ve iki yanda küçük musluklu diğer çeşme ile mermerden çok zarif bir işçilik eseridir. Üzerinde palmet ve rûmîlerden ibaret üçgen biçiminde bir tepelik taç vardır. Ayna taşları mukarnaslar, karanfil ve lâlelerle bezenmiş bir kitabesi daha vardır. Hatayî, rûmî, lâle, karanfil, dal ve yaprak gibi zengin kabartma süslemeler, ayrıca altın yaldız ve kırmızı renklerle canlandırılmıştır. Şehreminli Beşir Ağa'nın yaptığı bu güzel kütüphane üç yandan beşik tonozlarla çevrili bir kubbe ile örtülü olup, önündeki üç küçük kubbeli revaka açılır. Bunların lâle ve nar şeklinde bakır alemleri değişik bir görünüştür. Mermer, alçı kabartma, kalemişi ve çini süslemeleri çok zengindir. Boğaziçi Kara Mustafa Paşa yalısından çiniler sökülerek buraya kaplanmıştır. Kapı kanatları ve pencere kapakları fildişi ve sedef işlemelidir. Kütüphane kalın payeler ve çapraz tonozlarla boşluk halinde bir alt kat üzerinde, üst kat halindedir. Altta dikdörtgen, üstte sivri kemerli iki sıra pencerelerle aydınlık bir mekân sağlanmıştır.

Bundan bir yıl sonra 1720'de **Sadrazam Damat İbrahim Paşa**'nın eşi Fatma Sultan ile birlikte İstanbul **Şehzadebaşı**'nda yaptırdığı **külliye** dikdörtgen bir arsa üzerinde **cami, darülhadis, medrese, kütüphane, çeşme**, küçük ölçüde, zengin işlemeli **sebil** ve günümüze tamamı gelemeyen arastadan ibaret bir topluluktur. Sebil ve hazire dört yol ağzında, ana cadde üzerinde, yuvarlak kemerli kapıdan girince sağda, cami, kütüphane solda, yan sokakta ve Şehzade Camii'nin arka yüzüne karşıdır. Kapıdan girince avlunun iki köşesinde çapraz tonozlu revakları ile cami ve kütüphane, tuğla taş örgülü duvarlar üzerine aynı çapta kubbelerle örtülüdür. Dış köşede camiye bağlantılı sebil, beş mermer sütunla beş pencereli ve dövme demir şebekeler üzerinde lâle motifleri ile Lâle devrinin en güzel örneklerindendir. Sebilin yanında mermerden dikdörtgen sivri kemerli iki kitabeli bir çeşme vardır. Çarpık plânlı intizamsız avlunun ortasında sekiz sütun üzerine piramit çatılı mermer şadırvan, karşıda oniki kubbeli revaklar, sol kenarda üç medrese hücresi sıralanmıştır. Cami kapısının iç tarafında mermer söveler üzerinde vazolar içinde buket ve lâle demetli kabartma olarak işlenmiş, kemer de zengin

süslemelerle bezenmiştir. Avlu etrafında toplanan külliye binaları bir dereceye kadar klasik külliyelere bağlanabilirse de, sebil ve çeşme, Lâle devri özelliklerini aksettirmektedir.

Eğrikapı tarafında Tekfur Sarayı'nda 1725'te bir çini fabrikası yaptırmak, Damat İbrahim Paşa'nın diğer bir hizmeti olmuştur.

Damat İbrahim Paşa, doğum yeri olan Niğde'nin Muşkara Köyü'nde, kale ve surlar, iki cami ile medrese, imaret, mektep, han ve çeşmeler, düzgün yollar, parklar ve geniş bir bulvar yaptırarak burasını modern bir kaza merkezi haline getirmiş, Nevşehir adını vermiştir. Kale güneydedir. Külliyede cami ve hamam ayrı bir yerdedir, medrese, kütüphane, sıbyan mektebi ve imaret birarada plânlanmıştır. Bunlar caminin batısındadır. Yıkılmış olan hanın bir kısmı, caminin avlusu sahasına doğru uzanmaktadır.

İbrahim Paşa daha önce 1128 (1715)'de Kaya Camii'ni yaptırmıştı. 10 × 10 metrekare plânlı, tpandantifli tek kubbeli cami, üç bölümlü yuvarlak kemerli son cemaat yeri ve barok minaresi ile dikkati çeker. Minare geç devirdendir. Kesmetaş örgülü duvarlarla dıştan sade bir yapı olan caminin son cemaat yerine bakan dikdörtgen avluda, açık ve koyu renk taşlarla geçmeli yuvarlak kemerli kapı, sade yıldız ve lâle motifleri ile süslü olup, beyaz mermer üzerine kabartma sülüs uzun bir kitabesi vardır.

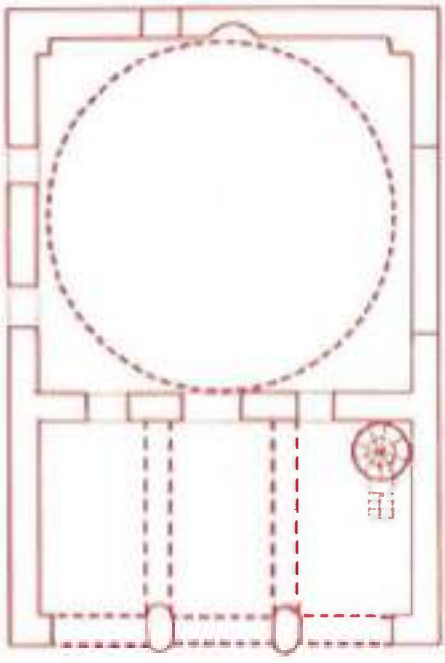
Damat İbrahim Paşa külliyesini bundan 11 yıl sonra Mimarbaşı Mehmet Ağa ve kalfası Serkis'e 1726-27'de yaptırmıştır. Şair Nedim'in yazdığı yirmi satırlık sülüs kitabesi ile cami, sekiz duvar payesine ve sekizgen kas-

Damat İbrahim Paşa Külliyesi

Damat İbrahim Paşa Camii avlusu ve son cemaat yeri. Sağda Kütüphane bölümü

Nevşehir Kaya Camii plânı

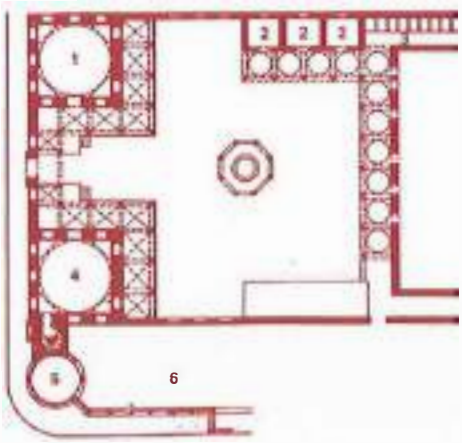

Damat İbrahim Paşa Camii kitabesi

Damat İbrahim Paşa Camii ve sebili

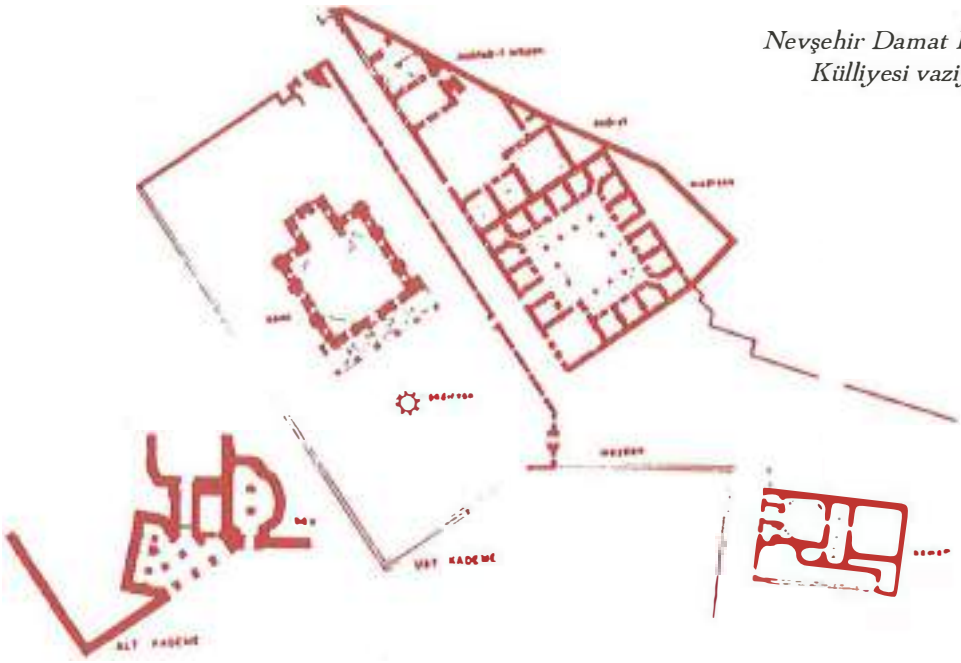
nağa oturan 16 m. çapında tromplu bir kubbe ile örtülüdür. Uzun bacalar halinde ve alemli takviye kuleleri kubbenin etrafını çevirmektedir. Ayna tonozlu mihrap bölümü dışa çıkıntılıdır. Ferah ve aydınlık bir mekânı olan camide kemer ve kubbeler zengin kalemişleri ile renklendirilmiştir. Girişin iki tarafında, sağda ajurlu ve zengin mermer işlemeli, solda çok sade olarak birer mahfil vardır.

İstanbul Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa Külliyesi vaziyet plânı (Goodwin)
1. Kütüphane, 2. Hücreler, 3. Helâlar, 4. Camii, 5. Sebil, 6. Hazire

İstanbul Şehzadebaşı Damat İbrahim Paşa Külliyesi

Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi vaziyet plânı

Nevşehir Damat İbrahim Paşa Camii

Nevşehir Damat İbrahim Paşa Camii minare detayı

Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi, çeşme

Mermerden mukarnaslı mihrap nişi tepelik kısmında lâle ve iç içe kıvrık dallarla kabartma süslemeler halinde işlenmiştir. Taştan minberin zengin işlenmiş mermer kapısı, taç kısmında lâle ve kıvrık dal motifleri ile süslüdür. Cami içinde Lâle devri özellikleri yanında, klasik rûmî, hatayî ve lotuslar da göze çarpmaktadır.

Medrese, Şair Vehbi'nin 35 satırlık kitabesi ile kesmetaştan bir yapı olup, 1961 de Vakıflar tarafından tamirinden sonra kütüphane olarak kullanılmaktadır. Giriş eyvanı ile bunun karşısındaki ayna tonozlu eyvan ve kare avluyu çevreleyen kubbeli revaklar arkasında medrese hücreleri ile klasik plâna uygundur.

Şair Nedim'in 30 satırlık kitabesi ile tek kubbeli kütüphane, girişin sağında, medresenin kuzeydoğusundadır. Sarı renkli düzgün kesmetaş duvarlı kütüphane, medrese odalarından daha yüksektir. İçi tamamen Kütahyalı Nakkaş Halil'in kalemişleri ile süslüdür. Medresenin güneyindeki imaret, büyük kare avlu, mutfak ve iki yemek odasından ibarettir. Aynı avlu içinde sıbyan mektebi ile birlikte müze olarak kullanılmaktadır. İki katlı sıbyan mektebinin alt kısmı kayadan oyulmuş olup, depo işi görmektedir, üst kat muntazam sarı kesmetaştır ve büyük kubbeli odanın güney duvarına bitişik diğer iki küçük kubbeli odadan ibarettir. Damat İbrahim Paşa ayrıca burada Beylik Han adı ile bir han, bir hamam ve onsekiz çeşme yaptırmıştır. İstanbul'daki külliyesinde ise medrese, kütüphane, cami bir avlu içinde toplanmıştır. Lâle, yıldız çiçekleri ve rûmîlere her iki külliyede rastlanır.

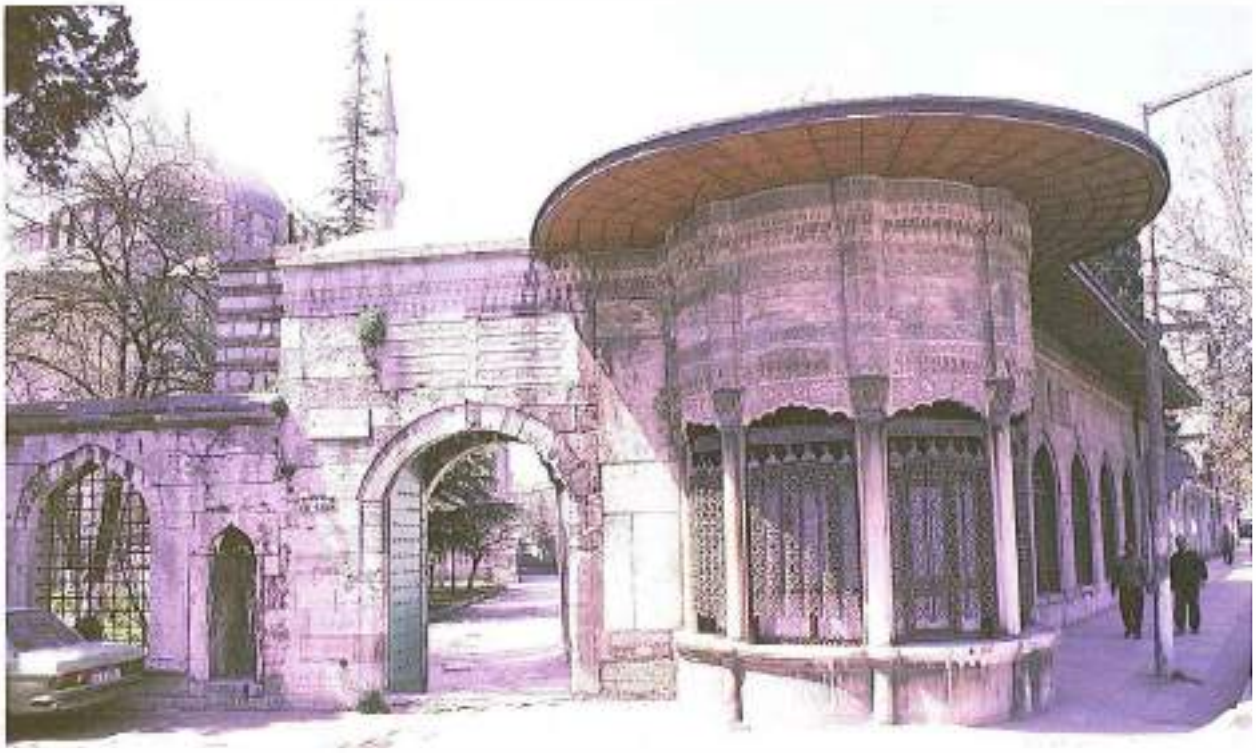
İstanbul'da Yeni Postane arkasında 1719 tarihli Darülhadis ve Sebil, Ortaköy Camii önündeki çeşme, Üsküdar Şemsipaşa'da Hüsrev Ağa Camii önündeki 1730 tarihli çeşme ve Çubuklu Camii yanındaki Mesire Çeşmesi, İbrahim Paşa'nın ölüm tarihine kadar yaptırdığı diğer eserlerdir. 1725'te ölen Şeyhülislâm İsmail Efendi, İstanbul Fatih Çarşamba'da, Mekke'de Kâbe ölçülerine göre sade bir cami yaptırmıştır. Alttaki dükkânların tonozları üzerinde yükselen fevkanî yapıya merdivenle çıkılır. Aydınlık mekân üç taraftan ahşap mahfillerle çevrilidir. Caddeye açılan giriş tonozu üzerinde bir sıbyan mektebi vardır. Batıdaki arka kapı, şadırvan avlusuna götürür, doğuda küçük bir darülhadis vardır.

Sultan I. Mahmut Devri Eserleri

PATRONA isyanından sonra tahta çıkan Sultan I. Mahmut devrinde (1730-1754), mimarî gelişme ve imar faaliyeti, Lâle devri sonlarındaki hararetli şeklini kaybederek, bir durgunluk başlamıştır. Bu yılların en büyük eseri İstanbul'da Cerrahpaşa semtinde Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın 1734 tarihli camii ve külliyesidir. Alt dayanaklı gruba giren caminin plânı, Cerrah Paşa Camii'nin bir tekrarıdır, aynı şekilde son cemaat giriş tarafına bir yarım kubbe ilâvesi ve iki yanına ikişer küçük kubbe konulması gibi değişik görünüşe uygundur. Üç yandan mahfillerle çevrili ve geleneğe bağlı kalan camide, klasik şekiller sadeliğini korumakla beraber, yeni devre işaret olarak ilk deniz kabuğu süslemeli başlıklar da görülmektedir. Cami ile yollar arasına, kütüphane, türbe ve sebil araziye göre dağıtılmıştır. Girişte Abdal Yakub'un şeyh ve müritleri, iki kubbeli, geniş kemerle bağlı iki kare bölümden ibaret türbede 1758'de ölen Hekimoğlu Ali Paşa ve ailesi efradı gömülüdür. Kuzeydeki caddeden girişi sağlayan dikdörtgen kütüphane binası, cami avlusunun kapısı işini görmektedir. Ağaçlık bir bahçe şeklindeki avlunun sağında türbe girişi, türbenin güneybatı köşesinde bir şadırvan vardır. Sol köşedeki muvakkithane bugün yıkılmıştır. Türbeye ve duvara bitişik çeşme ileriye çıkıntılıdır, türbe hizasında iki yanda birer küçük çeşme vardır. Üç yol ağzındaki avlu kapısı ve türbe duvarlarından ileri taşan köşedeki sebile avludan yuvarlak kemerli bir kapı ile girilir. Sekizgen plânlı sebil külliyenin en çekici yapısıdır, denebilir.

Hekimoğlu Ali Paşa Camii dış görünüş

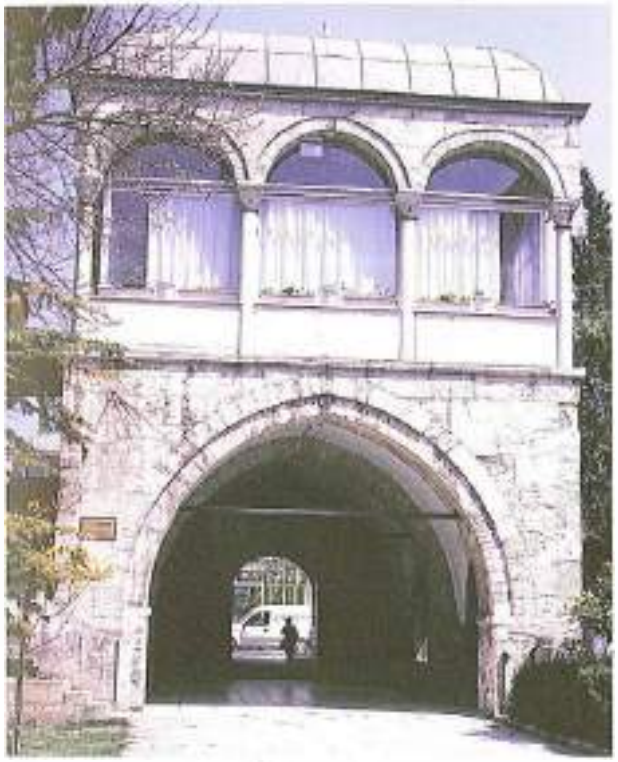
Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi Sebili

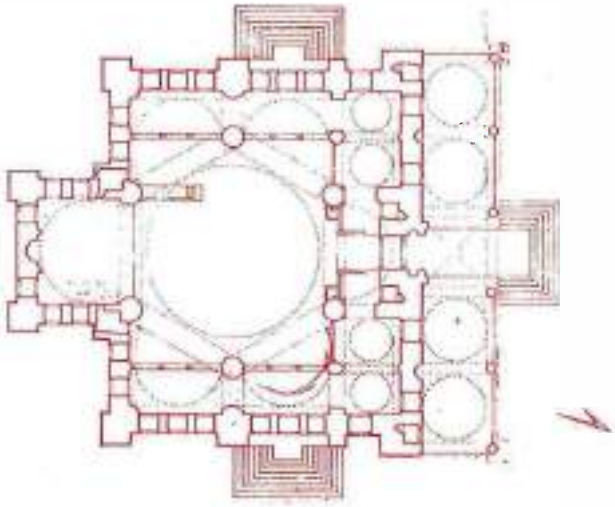
Hekimoğlu Ali Paşa Camii son cemaat yeri

Kesme küfeki taşından yapılan caminin ortada aynalı çapraz tonoz, yanlarda ikişer kubbe ile beş bölümlü fevkani son cemaati altı granit sütuna dayalıdır. Batı cephesindeki minare çok tamir görmüştür. Caminin yedi sıra mukarnas mermer mihrap nişinde yanlardaki üçgen köşelere akant yapraklı kıvrık dallar ve ortalara birer göbek motifi işlenmiştir. Altı köşeli niş köşelerine de palmet ve kıvrıkdal süslemeli oval madalyonlar aralarında geçme motifleri ile birbirine bağlanmış, aralardan birer kandil motifi sallandırılmıştır. Yanlardaki zikzaklı yarım sütunlara dayalı taç kısmı, spiral akant yaprakları ile zengin işlenmiştir. Mihrap çıkıntısının solunda barok süslemeli iki desteğe dayalı fevkanî cumba biçiminde hünkâr mahfili yer alır. Köşedeki payeye dayalı mermer minber, ince işlenmiş olup külâhı ahşaptır.

Yalnız cami içinde kullanılmış olan Tekfur Sarayı imalâtı çini süslemeler, sırları çatlak ve bozuk olmakla beraber açık mavi, yeşi-

Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi Kütüphanesi

İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camii planı

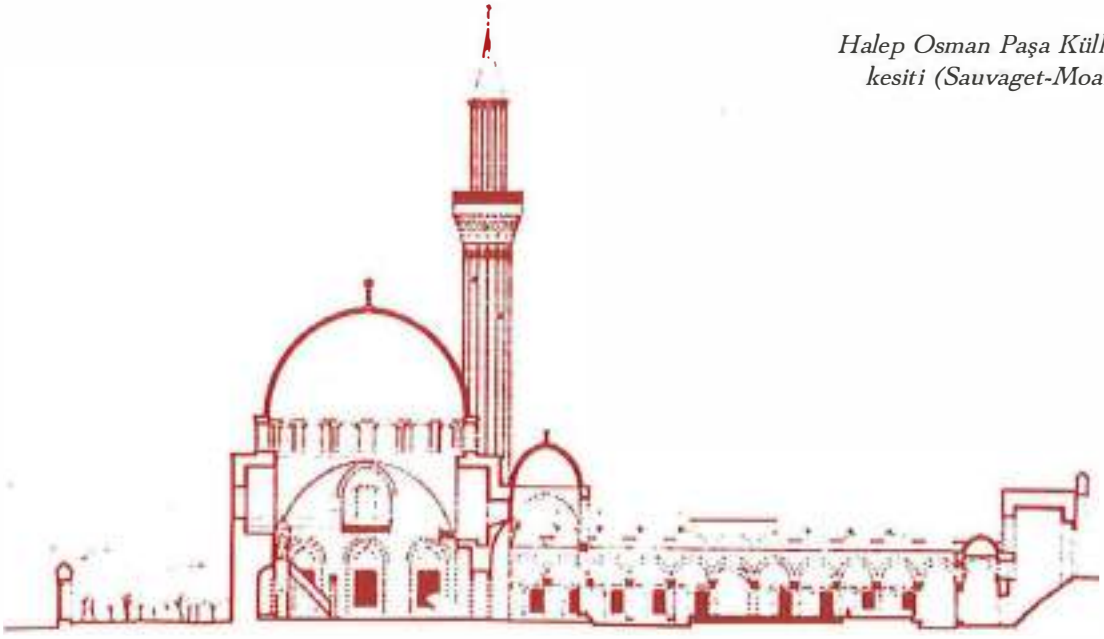

Hekimoğlu Ali Paşa Camii

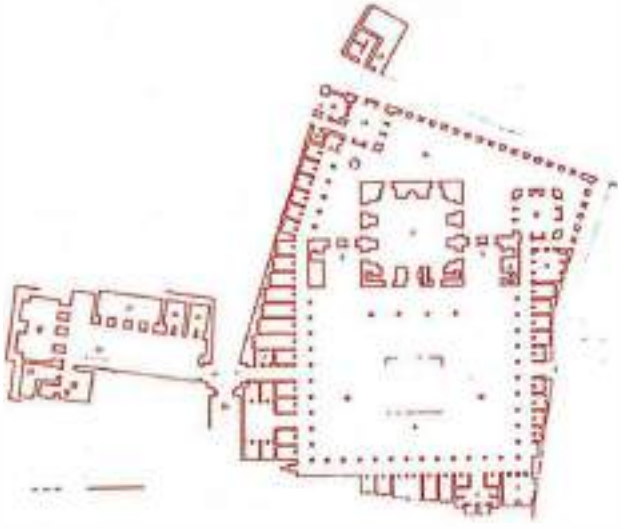
limsi ve sarı renkleri ile aydınlık, ferah bir mekân sağlamıştır. Mihrabın sağ kısmındaki panoda rûmîli bordürle çevrili Kâbe tasviri derinlik ve ışık-gölge etkisi ile diğer benzerlerinden ayrılır. Mihrap bölümü payelerinin yanlarında çilehane hücreleri vardır.

Klasik Türk mimarîsinin son eseri diyebileceğimiz külliyenin mimarları Çuhadar Ömer Ağa ve Hacı Mustafa Ağa, büyük yapı kütlelerinde aynı devrin barok eserlerinden daha üstün bir eser ortaya koymuşlardır. Klasik ölçüler içinde mihrap, minber, detaylar, motifler, mermer süslemeler ve kapılarda barok etkiler açıkça belirlidir. Cami iç süslemeleri yenilenerek monoton bir dekor yapılmıştır.

İstanbul dışında 1730-1739 tarihleri arasında Osmanlı devri Haleb'inde tamamlanan **Osman Paşa** külliyesi, bu yüzyıl içinde daha önce yapılanları gölgede bırakan çok olgun üslûbu ile dikkati çeker. Haleb'in gördüğü bu en güzel mimarî topluluk, İstanbul tarzında kuvvetle beliren silueti ile değil, işlerliği ve şe-

Halep Osman Paşa Külliyesi kesiti (Sauvaget-Moaz)

Halep Osman Paşa Külliyesi vaziyet plânı (Sauvaget)

hirdeki kitlesi bakımından da kurşun kaplı kubbeleri, yüksek silindirik minareleri ve şerefeleri ile Haleb panoramasını zenginleştirmektedir ki, bundan sonra da esaslı ve hâkim bir unsur olarak kalacaktır. Cami ve dershanenin geniş üç kubbeli son cemaat revakı, minarenin kaidesinden açık bir eyvanla ayrılmış olup, minare eyvanın üzerinde yükselmektedir ve onunla birleşmiştir. Çok geniş medrese, revaklı sade bir avlunun etrafında 42 hücreden ibarettir. Ortadaki dikdörtgen güzel bir havuzla, ağaçlar, Suriye tarzına uygundur.

Bundan birkaç yıl sonra 1744'te **Abdurrahman Kethüda**, **Kahire**'de bir **sebil küttap** yaptırmıştır. Üst yarısı burmalı sütunlar üzerine üç yuvarlak kemerle dışarı açılan **sebil**, tekrarlayan palmet örnekli tunç şebekelerle kapanmıştır. İki renkli geçme taş kemerlerin dolguları renkli taş kakmalarla geometrik süslemelidir. Üç sıra mukarnaslı kornişler üzerinde ahşap **mektep**, üç yandan geniş kemerlerle dışarı açılmaktadır. Yandan girişli küçük yapıda Kayıtbay devrini hatırlatan süsleme unsurları olmakla beraber, köşe dolguları ve girişi çevreleyen düğümlü çift silmeler Osmanlı Kahire'si için karakteristiktir. Bulunduğu yer ve süslemeleri bakımından sebil kendi tarzının en zarif örneklerinden biridir. Burada Mekke ve Kâbe tasvirli çini pano da Osmanlı örneklerine uygundur. Abdurrahman Kethüda, eski eserlerin tamiri için büyük hizmetler yapmıştır.

Sultan I. **Mahmut** da 1750'de yine **Kahire**'de **Habbaniye**'de kendi adı ile bir **tekke** ve **sebil** yaptırmıştır. Darüssaâde Ağası Beşir Ağa'nın idaresi altında bir Türk mimar tara-

Kahire Abdurrahman Kethüda Sebil Küttabı

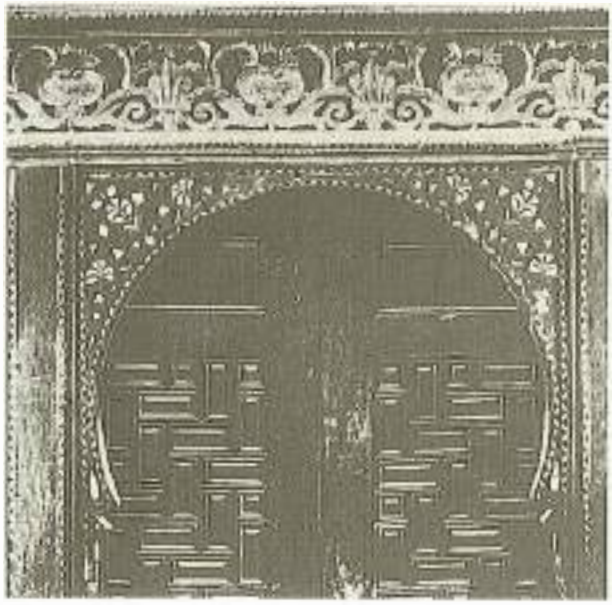
fından gerçekleştirilen yapı, Osmanlı mimarî üslûbuna tamamı ile uygundur. Kare biçiminde revaklı bir avlu, revaklar arkasında kubbeli hücreler, ortada ahşap kubbeli bir şadırvan ve abdest muslukları, asıl **tekke** plânı içindedir. Kıble tarafında kare biçiminde küçük bir zaviye ve diğer küçük eklerle caddenin eğriliğine uydurulmuştur ve batı cephesinde de dışa taşkın yarım daire **sebil**, mektebe giriş ve kuzeyde sebile giriş yerleri ile bu eğrilik devam etmektedir. Sebilin içi Kütahya işi çini kaplamadır, bazı Hollanda çinileri de kullanılmıştır. Renkli mermer kabartmaları, kitabeleri ve tunç şebekelerin barok süslemeleri ile sebil cana yakın bir köşe meydana getirmektedir.

Beşir Ağa bu âbidenin tam karşısında, kendisine Memlûk üslûbunda başka bir **sebil** yaptırmıştır.

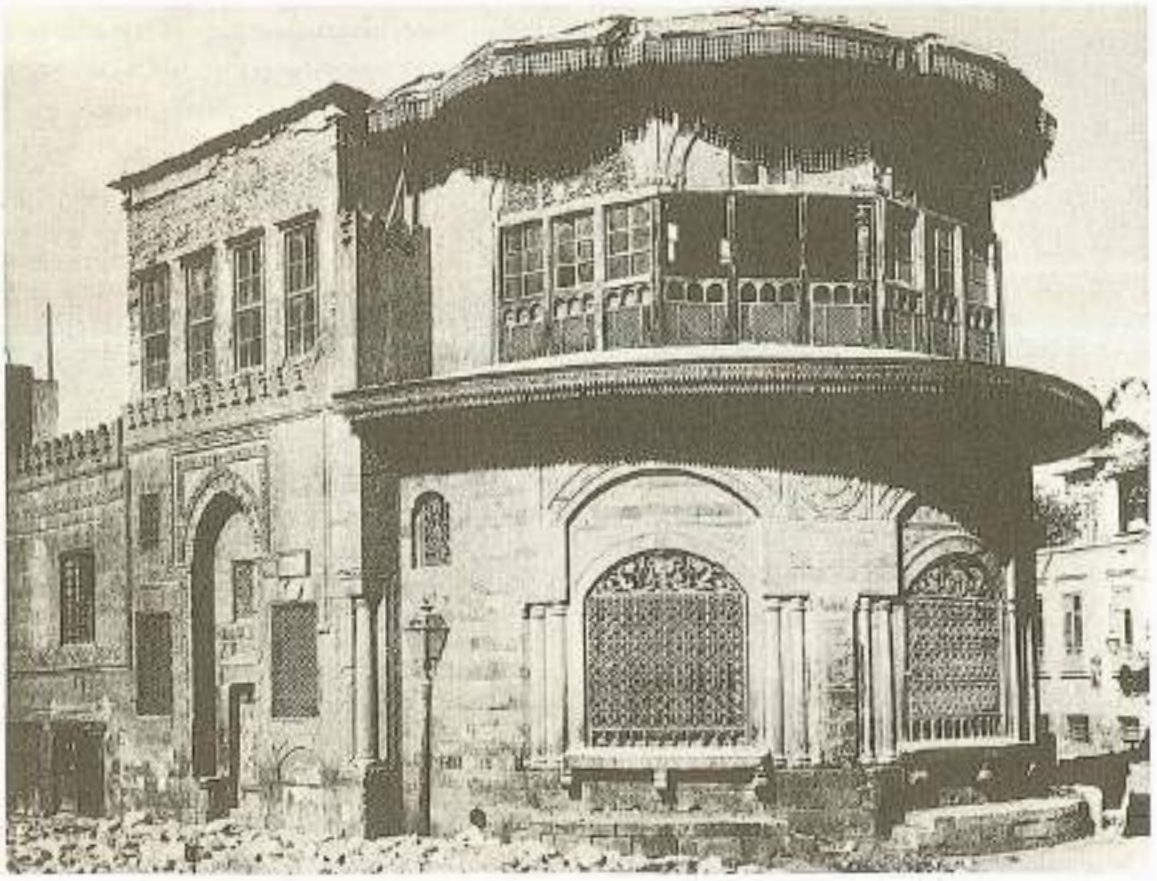
Kahire'deki Sultan Mahmut Tekke ve Sebili'nden beş yıl önce, o zaman Sadrazam olan Seyid Hasan Paşa 1745'te İstanbul Bayezit'te **sebil, çeşme, mektep, medrese, dershane mescit, han** ve **dükkânlardan** ibaret külliyesini yaptırmıştır. **Medresenin** esas olduğu

Kahire Habbaniye I. Mahmut Tekke ve Sebili plânı (Pacha)

Kahire Habbaniye I. Mahmut Sebili içinden çiniler ve fildişi süslemeler

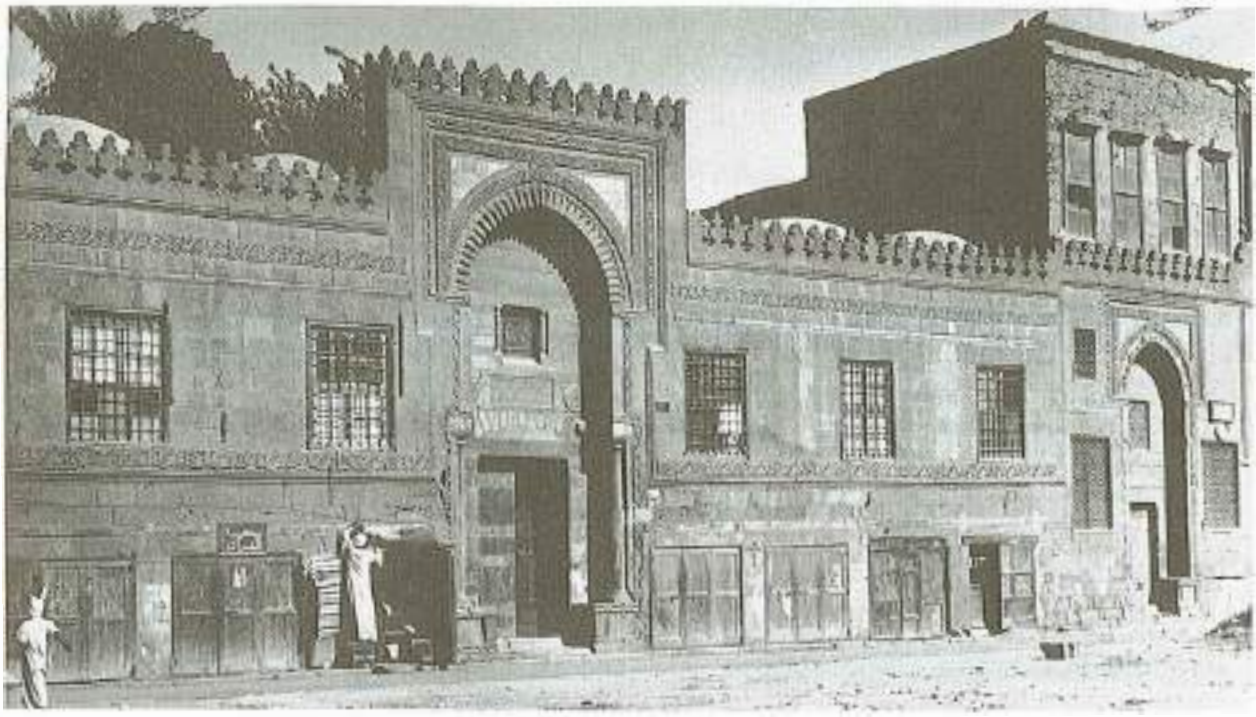
Kahire Habbaniye I. Mahmut Tekke ve Sebili

Kahire Habbaniye I. Mahmut Sebili ve Beşir Ağa Sebili

iki katlı fevkanî külliyede yapılar geniş bir sahaya çok ahenkli olarak yerleştirilmiştir. Bir köşedeki **dershane mescit** ve diğer köşedeki **sıbyan mektebinin** avlu ve merdiven ile bağlantısı çok ustalıklı ve başarılıdır. Bir sıra taş, üç sıra tuğla duvarla sağır kubbeli dershane mescit esas girişin solundadır. Avlunun üzeri bugün camekânla örtülüdür. Merdivenle çıkılan girişin karşısında ve yanında zeminden yüksek **medresenin** L harfi şeklinde sıralanmış ayna tonozlu revaklar arkasında beşi karşıda, üçü yanda kubbeli sekiz medrese hücresi vardır. Dokuz kemeri taşıyan on mermer sütunun başlıkları devrin özel görünüşü olup, hiçbir gruba girmez.

Dershane mescitin tromplu kubbesi barok karakterde sarı, kırmızı, gri ve yeşil renkte zengin kalemler ve kitabelerle süslüdür. Dışta pencere alınlıkları ve kemer dolgularında

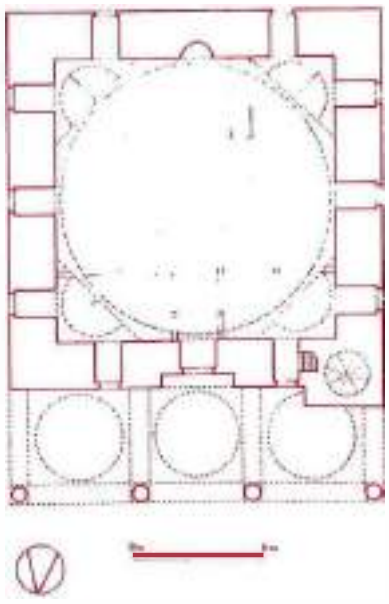
Kahire Habbaniye I. Mahmut Tekkesi

Seyit Hasan Paşa Külliyesi

İstanbul Koska Hasan Paşa Hanı plânı (Güran-Akozan)

Erzurum İbrahim Paşa Camii plânı

çeşitli tuğla süslemeler vardır. Cephede köşeyi dolduran büyük sebil ve yanındaki çeşme nisbeten sade yapılar içinde tamamı ile barok kıvrımlar ve yapraklarla yeni üslûbun ifadesidir. Medresenin güney cephesinde taşa oyma zarif bir cami biçimindeki kuş köşkü, benzerleri arasında en gösterişli örneklerdendir. Medrese bugün Türkoloji Araştırma Merkezi olarak kullanılmaktadır. Yolun karşısında bulunan **Hasan Paşa Hanı**'nın cephesi zarif yan çeşmeleri ile birlikte 1958'de yol genişletilirken Simkeşhane cephesi ile birlikte kesilip yıkılarak ortadan kaldırılmıştır.

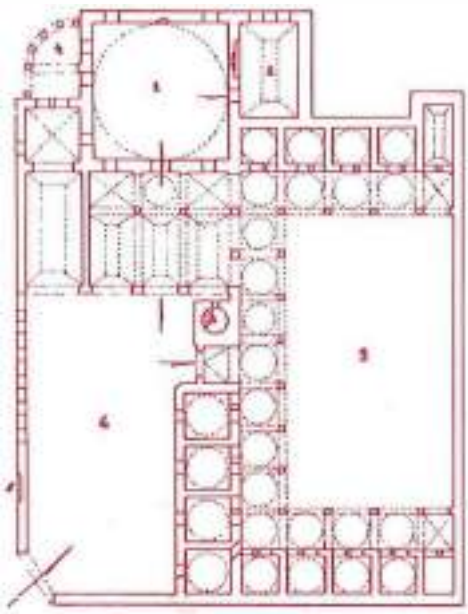
Erzurum'da 1748 tarihli **Vezir İbrahim Paşa Camii**, kare alt yapı üzerine tromplu tek kubbeli yapısı ve stalâktit başlıklı sütunlar üzerine üç kubbeli son cemaati ile yeni üslûbun gelişme devri ile ilgisiz ayrı bir yer alır. Önünde genişçe bir avlusu bulunan son cemaat yerine on basamaklı bir merdivenle çıkılır. Üzeri her üç kubbeyi kavrayan dik bir ahşap çatı ile örtülüdür. Mukarnas nişli taş mihrap içine 47×38 sın. boyutlu beş satırlık mermer bir kitabe yerleştirilmiştir. Minber ve mahfil ahşaptır. Burada yeni üslûptan habersiz geleneğe bağlı ve içinde herhangi bir süslemeye yer verilmeyen bir mimarî ile karşılaşıyoruz. Mihrap üzerinde kıvrık dallı rûmî bir palmet süslemeler boya ile sonradan yapılmıştır.

İstanbul'da **Cağaloğlu**'nda **Hacı Beşir Ağa**'nın 1745 tarihli **külliyesi, cami, medrese, kütüphane, tekke, sebil** ve iki **çeşmeden** ibaret topluluk, Erzurum'dan üç yıl önceki tarihte barok etkileri açıkça göstermektedir.

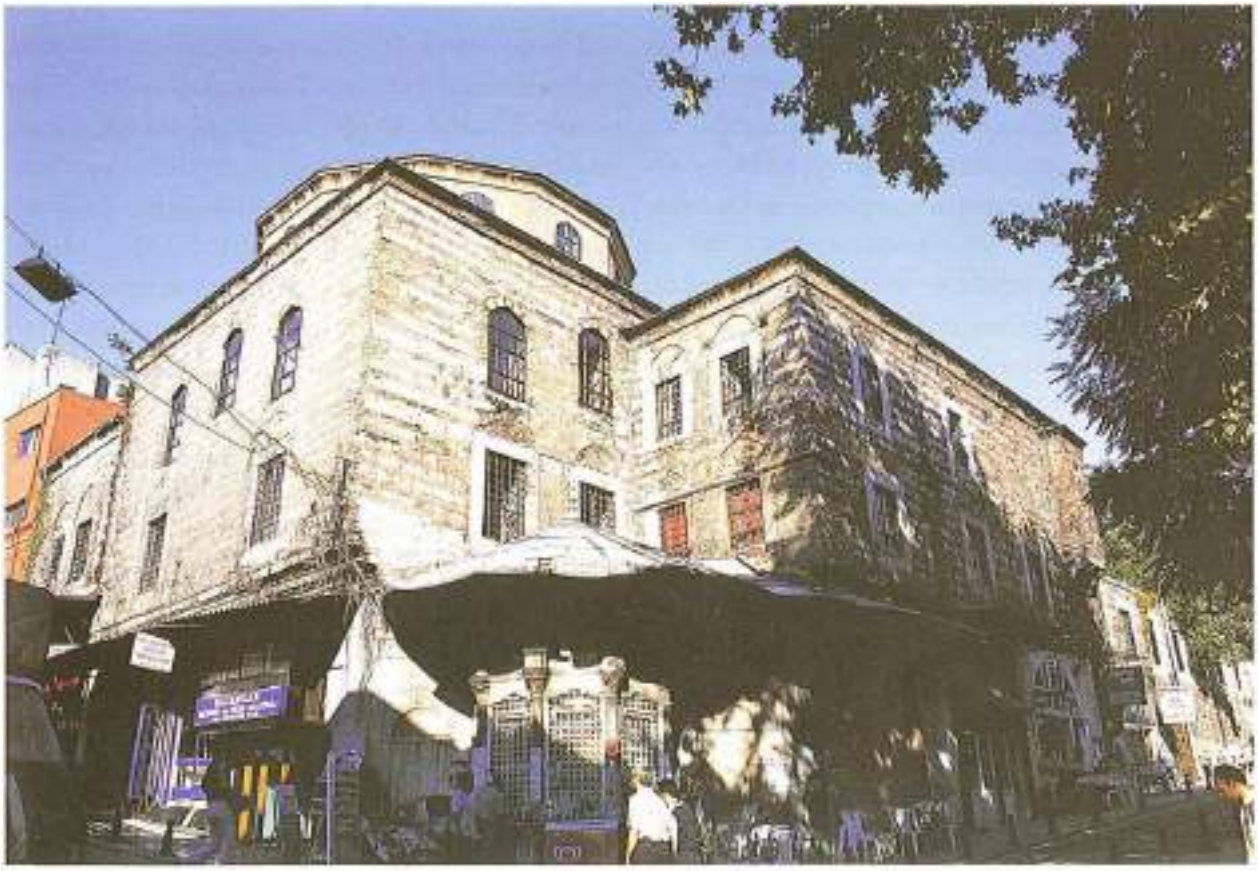
Küçük ölçüde klasik Osmanlı külliye şemasına uymakla beraber, köşe odalarının girişleri, yapıların birbiri içine girmesi ve mimarî detaylar barok değişmelere işaret ediyor. Sütun başlıkları, maden şebekeler, kemerler, kütüphane tavanındaki barok üslûp açıkça belli olur. **Cami, medrese** ve **kütüphanenin** bulunduğu en önemli bölüm bir köşe kapısı ile dışa açılır. Onaltı satırlık mermer kitabe, yuvarlak kapı kemerinin üzerine yerleştirilmiştir. Buradan avluya girilir. Çift son cemaatli **cami** doğu duvarına bitişiktir. Sağ köşeden küçük minare yükselmektedir. Tek

kubbeli sade küçük cami, siyah renk tonları ile renkli barok kalemlerle süslüdür. Mihrap zevksiz süslemelerle göze batıyor. Ahşap minber ve kadınlar mahfilinin kafesleri de bir özellik taşımaz.

Cami içinden girilen ayna tonoz örtülü ve taş-tuğla örgülü duvarlarla kütüphane, külliyenin en gösterişli ve en zengin süslemeli yapısıdır. Cami avlusundan girilen medresenin çok uzun bir kitabesi vardır. Cami ile müşterek ortak dış avlusu olan uzun dikdörtgen medresenin avlu revakları arkasında kubbeli hücreler sıralanmış olup, yalnız batıda düz duvara bitişik revak ve hücreler ayna tonozludur. Dar bir yolla medreseden ayrılan tekke, kare plânlı, revaklı avlu ve arkalarında kubbeli ocakla tekke odalarından ibarettir. Avlu kapısının doğu cephesindeki iki çeşmeden biri sebile bitişiktir. Mimar Çelebi Mustafa Ağa'nın eseri olan sebil, bir sekizgenin

İstanbul Cağaloğlu Hacı Beşir Ağa Külliyesi kısmi vaziyet plânı
1. Cami, 2. Kütüphane, 3. Medrese, 4. Sebil, 5. Çeşme, 6. Cami avlusu

Hacı Beşir Ağa Külliyesi cami ve sebili

Hacı Beşir Ağa Camii avlu girişi

beş kenarından ibarettir. Korent başlıklı altı mermer sütun arasında beş gözlü sebil, ahşap saçak ve kurşun kaplı bir kubbe ile örtülüdür. Barok şebekeler dövme demirden baklava örneği meydana getiren altıgenlerin sıralanmasından ibarettir.

Hacı Beşir Ağa'nın ayrıca Eyüp'te bir, Kocamustafapaşa'da iki, Fındıklı'da, Üsküdar'da Fatih'te ve Beşiktaş'ta birer çeşmesi vardır. Medine'de de bazı eserler yaptırmıştır. Sultan I. Mahmut'un aynı isimle diğer bir Darüssaade Ağası vardır ve Küçük Beşik Ağa diye tanınır.

Sultan I. Mahmut'un 24 yıl gibi çeyrek asırlık saltanatında Hekimoğlu Ali Paşa, Haleb'de Osman Paşa gibi önemli külliyeler. Seyid Hasan Paşa ve Hacı Beşik Ağa gibi küçük külliyeler yanında Kahire'de biri kendi adına, diğeri Abdurrahman Kethüda tarafından yaptırılan sebiller gibi eserler meydana gelmiştir. 1748'de başlattığı büyük cami ve külliye binaları ancak ölümünden bir yıl sonra kardeşi Sultan III. Osman tarafından 1755'te tamamlanıp açılışı yapıldığından haksız yere onun adını alarak Nuruosmaniye diye tanınmıştır.

Sultan I. Mahmut sebil ve çeşmelere çok önem vermiş, Kahire'de yaptırdığı sebilden başka İstanbul'da biri meydan çeşmesi olarak altı çeşme yaptırmıştır. Tophane'de dört cepheli meydan çeşmesinin inşasına amcası Sultan III. Ahmet zamanında başlanmış, 1732'de Sultan I. Mahmut tamamlattırmıştır. Eser, İstanbul'un sayılı şaheser çeşmelerinden biridir, mermer işçiliğinin barok üslûbuna uygun gelişmesini gösterir. Çok sayıda lâle motifleri, diğer çiçekler ve meyveler yanında önceki devrin hatırasını devam ettiriyor.

Aynı yılda (1145-1732) Taksim'de yapılan kesmetaştan sekizgen biçiminde iki katlı, üzeri piramit çatı örtülü su haznesinin caddeye bakan mermer kaplı iki yüzünden birinde, çift kanatlı kapı, diğerinde çeşme vardır. Aynataşı düz olup üstte yarım daire içine oturtulmuş

Şumnu Şerif Halil Paşa Camii

Şumnu Şerif Halil Paşa Camii

istridye oyma altında bir sıra kemerler içinde üçlü yapraklar ve bir sıra mukarnaslar vardır. 1735 tarihli çeşmesi, Topkapı Sarayı, Kuşhane kapısı yan tarafında mermerden sivri kemerli sade bir görünüştedir. Cağaloğlu Hamamı'nın köşesindeki taş-tuğla karışımı iki cepheli çeşmesi 1155 (1742) tarihli olup, tamir görmüştür ve bugün beyaz badanalıdır.

Beyazıt Koska Hasan Paşa Hanı'nın kapısının iki yanında mermerden 1160 (1747) tarihli zarif iki çeşmecik, küçük yuvarlak kemerler altına yerleştirilmişti. Yol genişletilirken cephe ile beraber bu çeşmeler yıkılmıştır.

Kandilli Camii'nin üst tarafında, çarşı içinde 1749 tarihli çeşme, kitabesine göre Sultan I. Mahmut tarafından yaptırılmış, sonra tamirlerle şekli bozulmuştur.

Şumnu Şerif Halil Paşa Camii ve külliyesi, XVIII. yüzyıl ortasında bile kuvvetini kaybetmeyen Osmanlı mimarisinin Bulgaristan'daki son önemli eserlerinden biridir. İtinalı kesme taştan temiz bir işçilik gösteren külliyenin sağında çapraz tonozlu mektep ve kütüphane binaları tuğla taş örgülü duvarları ile belli olmaktadır. Bundan sona görülen duvarın arkasında medrese başlar ve caminin arkası boyunca devam eder. Tromplar üzerine tek kubbeli camide sekizgen kasnağın köşelerine birer takviye kulesi konulmuş, kasnağın her kenarında birer, tromplarda da üçer pencere açılmıştır. Zarif ve ince minare beş kubbeli son cemaat revakının sağında yükselmektedir. Sultan I. Mahmut tahta geçince başta Patrona olmak üzere amcası III. Ahmet'i tahttan indiren bütün asileri ortadan kaldırıp, asayiş, sükûnet sağlamıştır. Bu devre Osmanlı devletinin son mutluluk devri denebilir. Rus ve Alman savaşları kazanılıp Belgrad antlaşması yapılmış, İran savaşları sonunda bugünkü sınırlar çizilmiştir.

Şair ve bestekâr olan Sultan Mahmut çiçeğe, kuyumculuğa ve satranca meraklı idi.

Sultan III. Osman ve Sultan III. Mustafa Devri Eserleri

1754'te tahta çıkan III. Sultan Osman'ın 1757'ye kadar 2 yıl 1 aylık kısa saltanatı barış içinde geçmiş, büyük külliyenin tamamlanması ve İstanbul dışında Aydın'da tamamı ile barok bir cami ve külliyenin yapılması ile sona ermiş, bütün ağırlık Nuruosmaniye'ye verildiğinden başka bir eser yapılmamıştır.

Sultan I. Mahmut tarafından 1748'de başlanıp, Sultan III. Osman tarafından 1755'te tamamlanan **Nuruosmaniye Camii**, yeni üslûbun kuvvetle kendini gösterdiği ilk büyük eser olmuştur. Burada, Mimar Sinan'ın. Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii'nde işa-

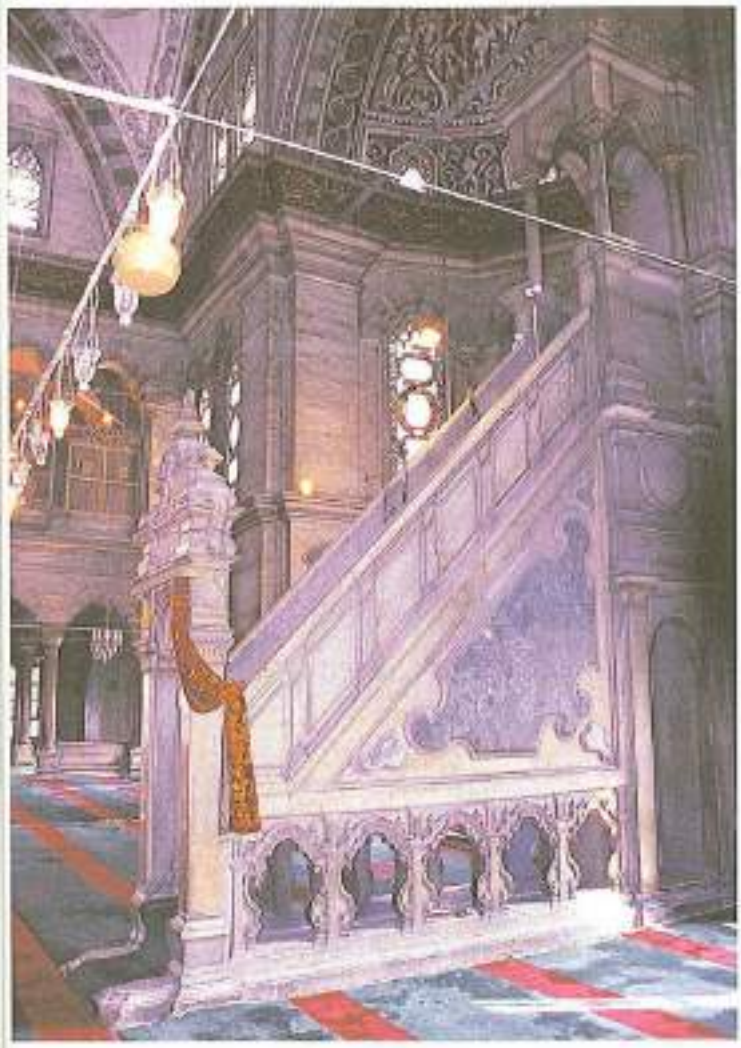
Nuruosmaniye Camii

Nuruosmaniye Camii

Nurıosmaniye Camii iç görünüş

Nuruosmaniye Camii minberi

ret ettiği barok gelişme, bütün süslemeleri ve değişik plânı ile yeni üslûba uydurulmuştur.

Nuruosmaniye Camii'nin yapılışını anlatan bir yazmaya göre, sultan (burada tabiî I. Sultan Mahmut söz konusudur), bina nazırı olan Derviş Efendi'yi çağırarak, "Tek kubbeden ibaret, içinde sütun sikleti olmayan, büyük bir cami krokisi yapıp getirmesi, katları, mahfilleri bulunmasına dikkat etmesi" emrini veriyor. Büyük bir levha üzerine cami resmi çizildikten sonra, hünkâr münasip görerek, yapılması kararlaşıyor. İnşaatı kontrola da, bina emini olarak Ali Ağa, Simon Kalfa memur ediliyor. Camide 25.75 m. çapında büyük kubbe, dört büyük kemere, dört köşe kulesi ile oturmakta olup, yüksek bir bodrum kat üzerinde semte hâkim durumdadır. Mihrap bölümü, dışarıya doğru alçak ve küçük yarım kubbe ile örtülü bir çıkıntı yapmaktadır. Dış yan mahfillerin iki kat halinde altta sütun, üstte payelere dayanan kemerleri dalgalı barok şekillerdedir. Onbir basamaklı merdivenle çıkılan cami ile aynı set üzerindeki revaklı avlu, yarım oval biçimindedir. Şadırvanı yoktur. Barok başlıklı, sekiz porfir sütunlu dokuz revak kubbesi, sütunlar üzerine beş kubbeli son cemaat yerine bağlanmakta,

Nuruosmaniye Camii hünkâr mahfiline geçiş

Nuruosmaniye Camii mihrap cephesindeki vitraylar

Nuruosmaniye Camii iç görünüş

iki yanda barok taş külâhlı iki şerefeli minareler yükselmektedir.

Tamamen mermer kaplamalı camide, süslemeye çok fazla yer verilmiştir. Kubbedeki yazılar ve mihrabın solunda başlayan Fetih suresi ile çok geniş kitabe kuşağı ve alt taraftaki oval madalyonlarda tanınmış hattatların yazılarından gayri bütün süslemeler barok üslûptadır. Dalgalı yay kemerler, deniz kabukları, akant yaprakları ve değişik sütun başlıkları, Avrupa'dan farklı anlayışla, yeni bir Türk barok üslûbunun doğuşunu haber vermektedir. Çok fazla pencere olmasına rağmen, camide ferah bir mekân etkisi uyandırılamamıştır.

Aşırı süslemeleri ile göze çarpan kasrı hümayûn ve hünkâr mahfiline götüren ve atla çıkılabilen geniş rampa, doğu yanda dış avlunun duvarına dayalıdır. Dış avludan kapalı çarşıya açılan kapının solunda güzel bir sebil, sağında bir çeşme, oval plânlı bir kütüphane, bunun yanında türbe, kıble yönünde medrese ile buna bitişik imaret ve 142 dükkân, külliye binaları arasında yer alır.

Cami iç avlusunun doğu cephesi karşısındaki kütüphane, kesmetaştandır. Kütüphane

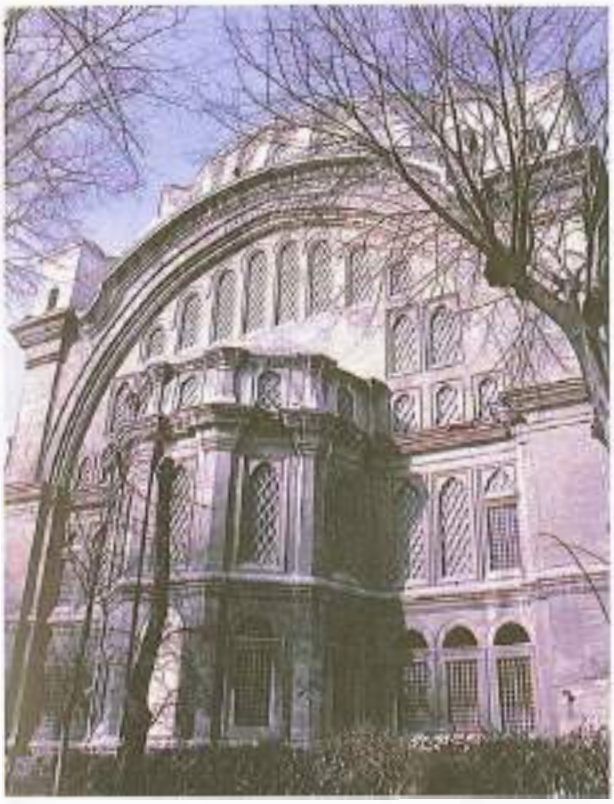
Nuruosmaniye Camii iç görünüş

altında mahzeni olan bir yapıdır. Daha küçük ve ileri fırlamış olan ön kısım depo, ikinci kısım okuma salonudur. Sağ ve solda dokuz basamaklı mermer merdivenlerle bu salona açılan kapılara varılır. Köşeli oval salon, dört sütun üzerine kubbe örtülüdür. Padişahın şahsî mütalaası için düşünülen kütüphane, bugün de kullanılmaktadır.

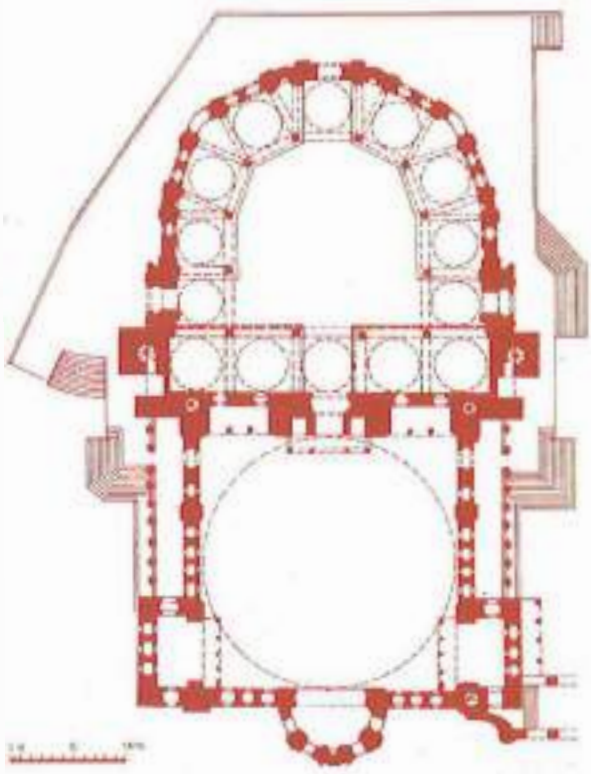
Türbe, kütüphanenin yan tarafında, aynı sıradadır. Kare biçiminde, kubbeli olan türbe önünde, ortada daha yüksek kubbe, iki yanda tonozla, yuvarlak barok kemerlerle üç gözlü revakı vardır. Türbeye bitişik ve hünkâr kasrı rampasının arkasında taş-tuğla örgülü üst katı tuğla olarak dikdörtgen biçiminde, çapraz tonozlu bir mekân vardır, türbe yandan bu mekâna açıktır. Bu mekânın tavanı ve türbe kubbesinin içi renkli kalemişleri ile süslüdür. Türbede yaptıran padişahlar değil, III. Osman'ın validesi Şehsuvar Sultan ile bazı şehzade ve sultanlar yatmaktadır.

Nuruosmaniye Medresesi, caminin kıble yönünde hünkâr kasrına giden koridorun tam karşısındadır. Kapısı dış avluya bakar. Kesmetaş cephe kapı ile aynı yüksekliktedir. Yuvarlak kemerli kubbeli revaklarla çevrili kare avlunun revakları arkasında kapı ve pencereleri içe açılan kubbeli medrese odaları, köşelerde tonozlu odalar ve girişin tam karşısında dershane vardır.

İmaret, medreseye bitişik, dıştan bir cephe halinde kapısı medrese kapısına simetriktir. Küçük bir avlu etrafında yemekhane, fırın, mutfak ve diğer odalar vardır. Üstü beşik tonoz örtülü imarette ince uzun kulecikler şeklinde bacalar uzanmaktadır.

Nuruosmaniye Camii mihrap cephesi dış görünüşü

Nuruosmaniye Camii planı (Vakıflar)

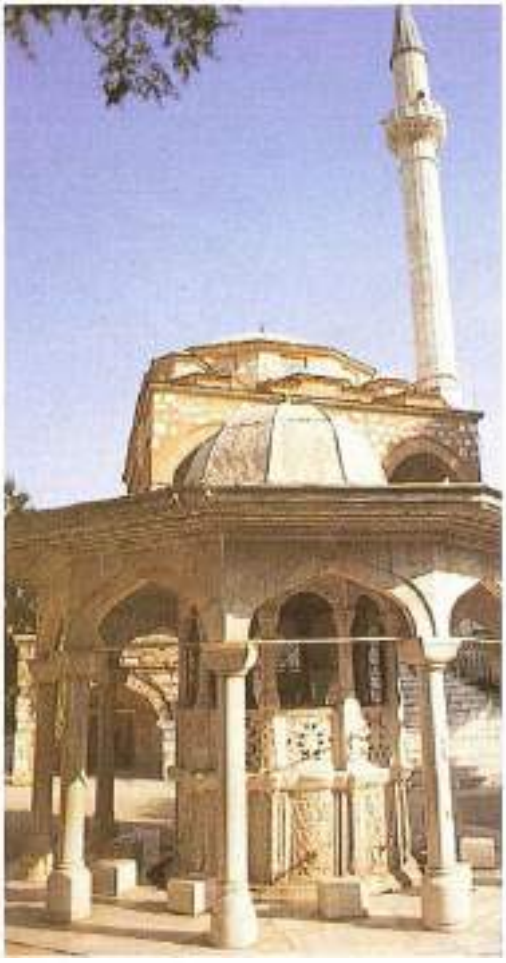
Nuruosmaniye Kütüphanesi

Sebil, Kapalıçarşı çıkış kapısı solunda, üç gözlü ve madenî barok şebekelidir, kurşun kaplı kubbe ve saçaklar ahşaptır. Çeşme, kapının sağında bulunup, mermer barok süslemeleri yer yer tahrip edilmiştir.

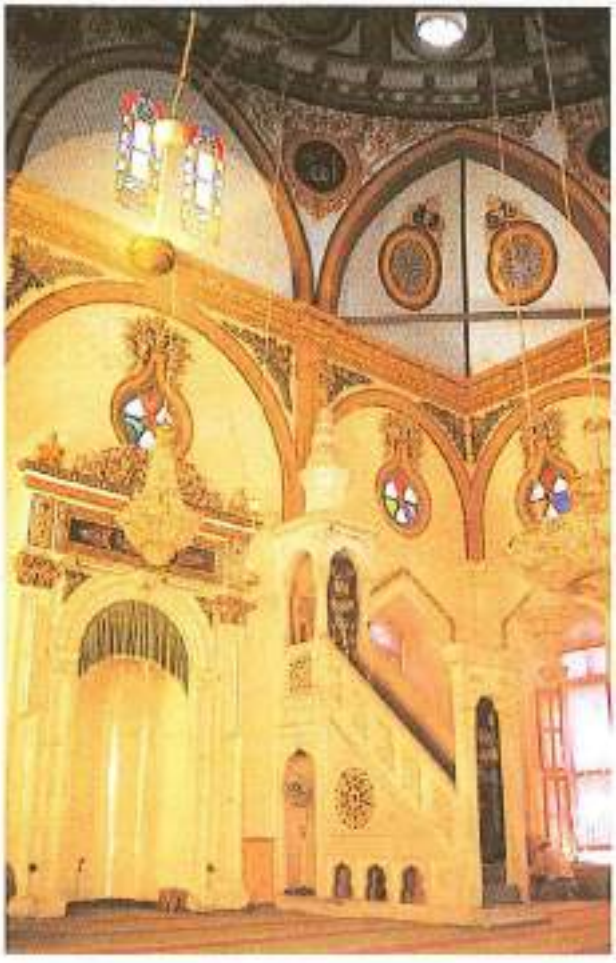
Herşeye rağmen, Nuruosmaniye Camii, XVIII. yüzyılın ortasında Türk mimarîsinin 25 m. yi aşan çapta büyük kubbeli cami ve orijinal plânda külliye binaları, değişik süslemeleri ile yeni bir üslûp yaratma gücünü bütün özellikleri ile topluca aksettirmektedir.

Türk barok üslûbunun en büyük eseri olan bu cami böylece aynı zamanda bütün teşkilâtı ile klasik devrin büyük külliyeleri ile karşılaşacak bir ölçüye varmıştır. Külliyenin merkezi olan tek kubbeli cami de Mimar Sinan'ın Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii'nde işaret etmiş olduğu barok üslûbun iyice geliştirilmiş bir devamıdır. Dıştan hafifçe sivri dört büyük kemer kubbeyi taşımaktadır. Bu kemerler arasında, küçük kubbeciklerle örtülü dört takviye kulesi, kare biçiminde ve pencerelerle dışarı açılan birer mekân yapısı olarak uygulanmış, payanda kemerleri yay biçiminde kıvrak çizgilerle bunlara bağlanmıştır.

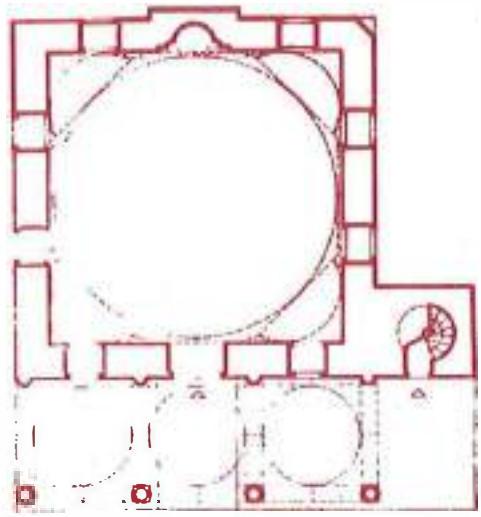
Türk barok üslûbunun Nuruosmaniye'den daha başarılı, daha hâkim olarak uygulandığı bir eser, ondan bir yıl sonra 1756'da Aydın'da hüküm süren Cihanoğulları'ndan Aziz Efendi'nin yaptırdığı Cihanoğlu Camii'dir. Bu cami aslında üç kubbeli son cemaat revakı ile tek tromp kubbeli klasik bir plân göstermekle beraber kubbenin içinden başlayarak tromplarda ve mihrapta tamamı ile batıya bağlı alçı süslemeler, kartuşlar ve

Aydın Cihanoğlu Camii

Aydın Cihanoğlu Camii iç görünüş

Aydın Cihanoğlu Camii plânı (Sözen)

renkli kalemişleri ile baştan başa barok bir atmosfere bürünmüştür. Çok kötü bir tamirle bozulmuş olan L plânlı **medrese** ve sebilden başka, yepyeni bir görüşle İstanbul'dan farklı, daha orijinal, bir **şadırvan**, kendi parçaları esas alınarak yenilenmiş olmakla beraber çok ilgi çekcidir. On sütun üzerine basık söri kemerlerle yanlara doğru saçaklarla genişletilmiş kubbecik altında asıl şadırvan, zengin işlenmiş mermer levhalar ve üstte mermer şebekelerle çevrilmiş olup, on küçük sütunla üstteki kubbeciğe bağlanmaktadır. Burada Türk barok üslûbunun İstanbul ile aynı zamanda Anadolu'da bazı merkezlerde başarı ile uygulandığı açıkça belirmektedir.

1757 yılında tahta geçerek 1774'e kadar 17 yıl Osmanlı devletini idare eden Sultan III. Mustafa, Sultan III. Ahmet'in oğludur. Kendisi mimarî tarihimiz bakımından büyük hizmetler görmüş ve Sultan III. Selim gibi bir evlât yetiştirmiştir. Osmanlılar'ın en büyük imarcı sultanlarından biri olan Sultan III. Mustafa'nın saltanatı baştan sona kadar çok canlı bir mimarî faaliyetle geçmiş, çoğu külleye olarak yeni eserler yapılmış, hükümdar harap durumdaki Fatih Camii ile Edirne Üç Şerefeli Cami'ni de yeniden ihya etmiştir.

Daha 1757'de, ilk yılında validesi Mihrişah Emine Sultan adına **Üsküdar**'da **Ayazma Camii** ve **külliyesini** yaptırmaya başlamış,

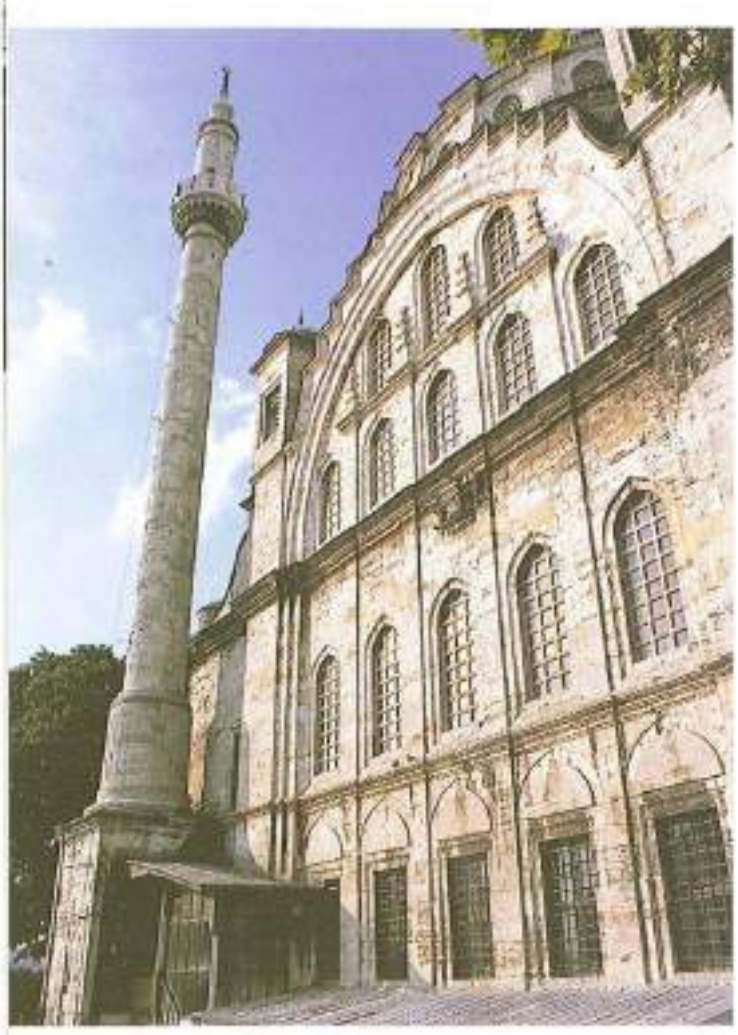
İstanbul Üsküdar Ayazma Camii

İstanbul Üsküdar Ayazma Camii son cemaat yeri

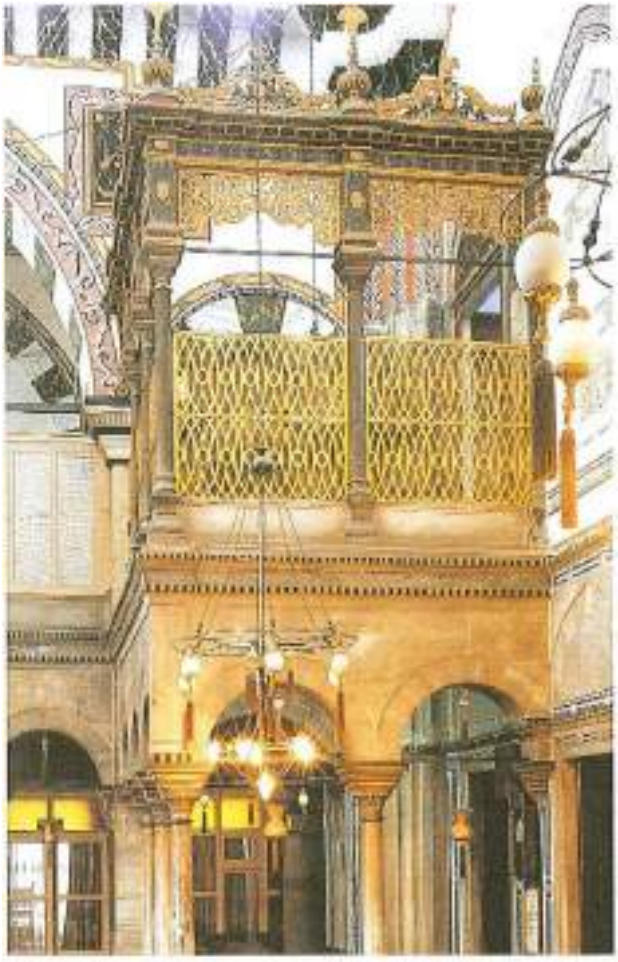
İstanbul Üsküdar Ayazma Camii portal kitabe ve revak içi

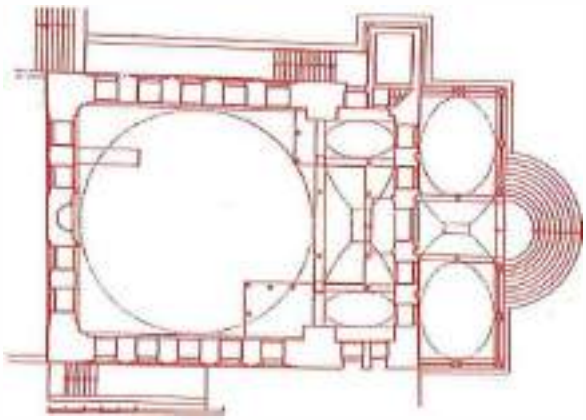
İstanbul Üsküdar Ayazma Camii

1760'da tamamlatmıştır. Bina nazırı olarak Gümrük Emini İshak Ağa'nın adı arşiv kayıtlarında geçmektedir. Ayazma semtinde, Üsküdar'a hâkim bir tepe üzerinde yükselen cami, Nuruosmaniye gibi, fakat daha küçük ölçüde yüksek kasnağa oturan tek pandantif kubbeli bir yapıdır. Nuruosmaniye Camii'nin prensibi, küçük ölçüde ve dağınık olarak dış mimarîye hâkim olmuştur. Kesme kalker taşından yapılmış ve çok miktarda mermer kullanılmıştır.

Külliye binalarından **sıbyan mektebi, hamam, muvakkithane** kaybolmuş, yalnız büyük **çeşmesi** ayakta kalmıştır. Tek başına kalan cami, çok uzaklardan gösterişli ve hâkim bir manzaraya sahip olmakla beraber, nispetleri sivri düşmektedir. Duvarları ve kubbeyi kaplayan barok üslûta yüklü süslemeler ve zevksiz ağır kalemişleri, çok sayıda geniş pencerelere rağmen mekâna sıkıntılı bir ifade vermektedir. Mimarî unsurlarda yeni üslûbun benimsendiği açıkça görülmektedir. Sivri,

İstanbul Üsküdar Ayazma Camii hünkâr mahfili

İstanbul Üsküdar Ayazma Camii plânı (Sözen)

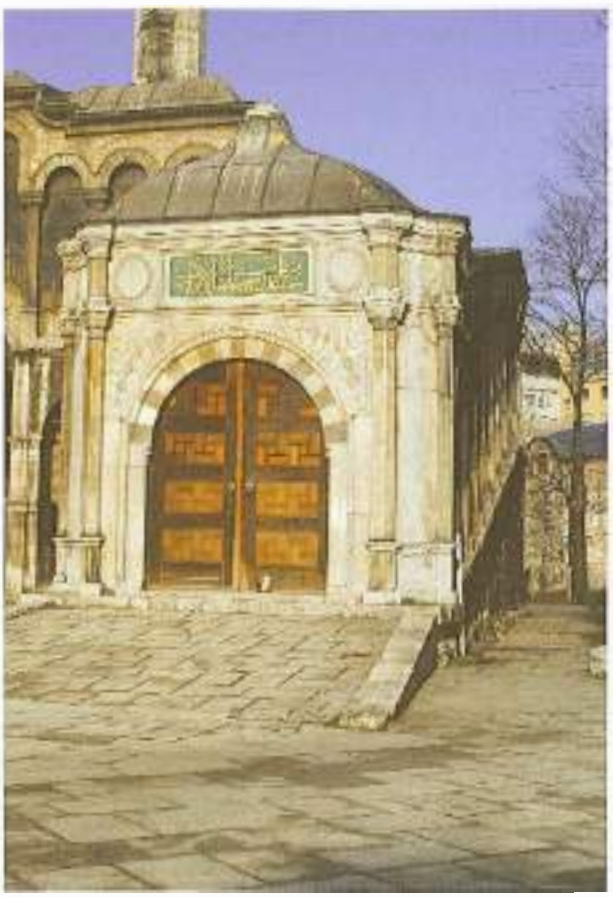
yuvarlak ve yay biçiminde dalgalı kemerler karışık olarak kullanılmıştır.

Cami içindeki hünkâr mahfiline bağlanan hünkâr dairesi doğu tarafa çıkıntılıdır. Renkli taş kakmalarla zengin süslemeli mermer mihrap ve minber klasik şekillerini korumakla beraber, bunlarda yeni üslûbun barok süslemeleri de itina ile işlenmiştir. Esasen cami içindeki bütün mermer süslemeler çok temiz bir işçilik eseridir. Yarım daire biçiminde çok basamaklı geniş bir merdivenle çıkılan yüksek son cemaat revakı ortada bir ayna tonoz, iki yanda birer kubbe ile örtülüdür. Sütunlar arası duvarla kapatılarak büyük pencereler açılmıştır ki, bu bir tamir işi olabilir. Bu devir camileri son cemaat yerinde olduğu gibi cuma ve bayram namazları için çıkıntılı iki mükebbire vardır. Sağdaki tek şerefeli yüksek minare yıldırım isabeti ile yıkılmış, tekrar yapılmıştır.

1759-1763 yılları arasında Sultan III. Mustafa kendi adına **Lâleli Camii** ile **sebil, türbe, imarethane, mumhane, han** ve çarşıdan ibaret **külliyesini** yaptırmıştır. Mimarı Mehmet Tahir Ağa'dır. 1765 depreminde **cami** harap olmuş, kardeşi Sultan I. Abdülhamit zamanında 1782'de Seyid Mustafa Ağa tamir etmiştir. Sultan III. Mustafa, camiyi çok beğenerek Mimar Tahir Ağa'ya hil'at giydirmiştir. Ayazma Camii gibi sekiz dayanaklı plânda, Tahir Ağa, dördü gömme, dördü serbest payelerle 12.50 m. çapında, ancak Nuruosmaniye'nin yarısı büyüklüğündeki kubbeyi desteklemiş, birbirine eşit oniki kemerli yan mahfilleri dışa alarak, uzunlamasına dikdörtgen hareketli bir barok mekân elde etmiştir. Girişteki iki serbest paye, aynı zamanda buradaki geniş mahfeli de desteklemektedir. Sekiz payeyi bağlayan sivri kemerleri, siyah-beyaz renkli mermer geçmeli olup, çok sayıdaki sütunların başlıkları da baroktur. Mihrap ve minber çeşitli renk mermerlerle çok itinalı yapılmıştır. Ağaç üzerine çok zengin sedef kakma işlemeli vaaz kürsüsü mekânın solundadır. Kapı tarafında ondört küçük sütun üzerine hünkâr ve müezzin mahfilleri vardır. Beş kubbeli son cemaat revakının iki yanında

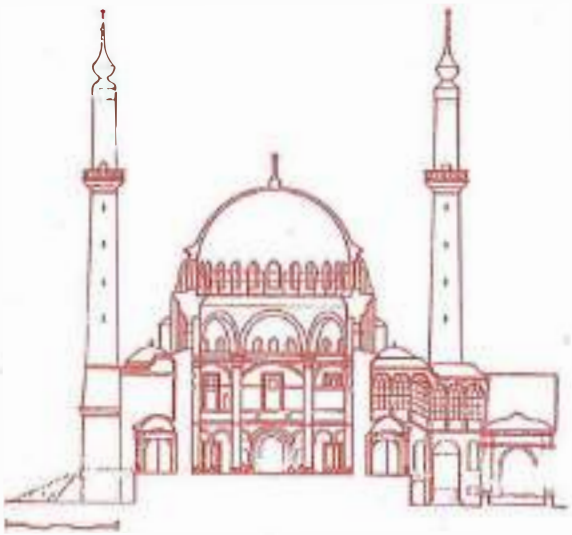
İstanbul Laleli Camii

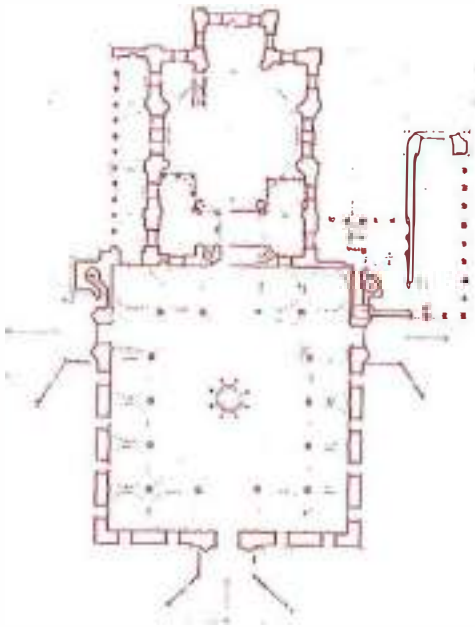
İstanbul Laleli Camii hünkâr mahfili girişi

barok taş külâhlı minarelerden soldaki camiden altı yıl sonra yapılmıştır.

Üç pencereli hazire duvarı ile ayrılan **türbe** ve beş gözlü **sebil** caddeye bakar. Ongen biçimindeki **türbeye** 18 mermer sütunlu, zengin barok süslemeli bir sahanlıktan girilir. Mermer kaplamalı türbenin içinde kubbe ve duvarlarda barok kalemişleri, üst kat pence-

İstanbul Laleli Camii kesiti (Sözen)

İstanbul Laleli Camii plânı

İstanbul Laleli Camii, avlu ve şadırvan

relerde deniz kabuğu motifleri yanında, alttaki pencerelerin arası, lâle, karanfil ve menekşeler ve yapraklarla çevrili köşe madalyonları ile dekorlu XVI. yüzyıl çinileri ile kaplanmıştır. Türbede Sultan III. Mustafa ile birlikte oğlu Sultan III. Selim yatmaktadır.

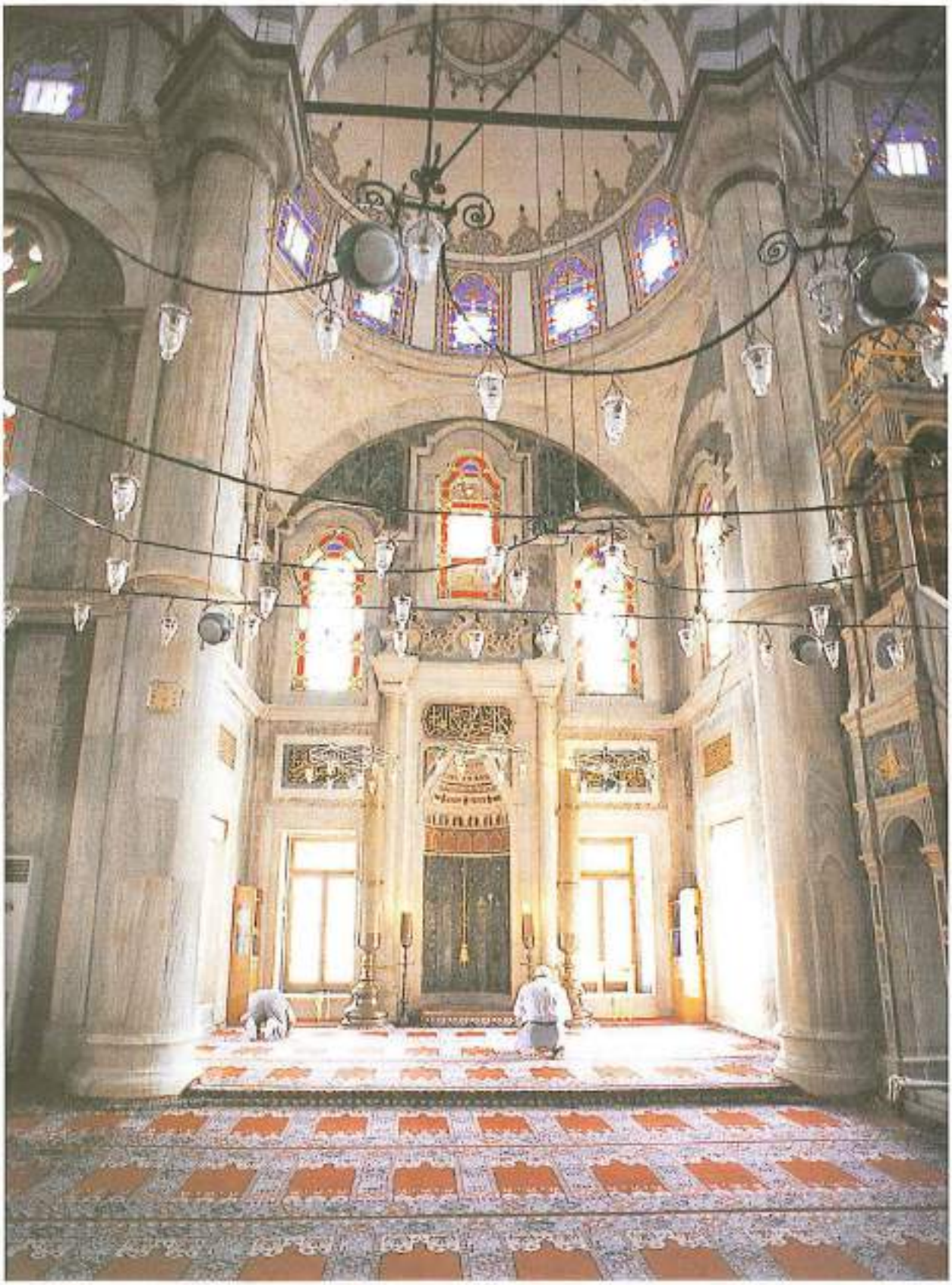
Abdest musluklarının yanında, kuzey yönde taş-tuğla örgülü imaret, küçük revaklı avlu etrafında sağda iki kat halinde, solda ocakların bulunduğu odalarla çevrilidir. Mumhane caminin doğu kapısı karşısındaki kapıdan girilen büyük avlulu bir yapı olup, mum eritmeye yarayan yalakları ve arkada ocakları vardır.

Caminin kuzeyinde kalan Sipahiler Hanı, tuğla-taş örgülü duvarlarla vakıf olarak yapılmış, İstanbul'a ulûfe almaya gelen sipahiler burada kaldığından bu ad verilmiştir. Yoldan uzak kalmış dağınık plânlı han, bir büyük, iki küçük, revaklı üç avlu etrafında altta depo, üstte misafir odaları olarak iki katla çevrilidir. Geniş çarşı ve dükkânlar caminin avlusu altında sıralanmıştır.

Lâleli Camii'nin renkli taşları Bandırma'dan getirtilmiş, halıları da Uşak tezgâhla-

İstanbul Laleli Camii portali ve kitabesi

İstanbul Laleli Camii mihrabı

İstanbul Laleli Camii minberi

İstanbul Laleli İmareti

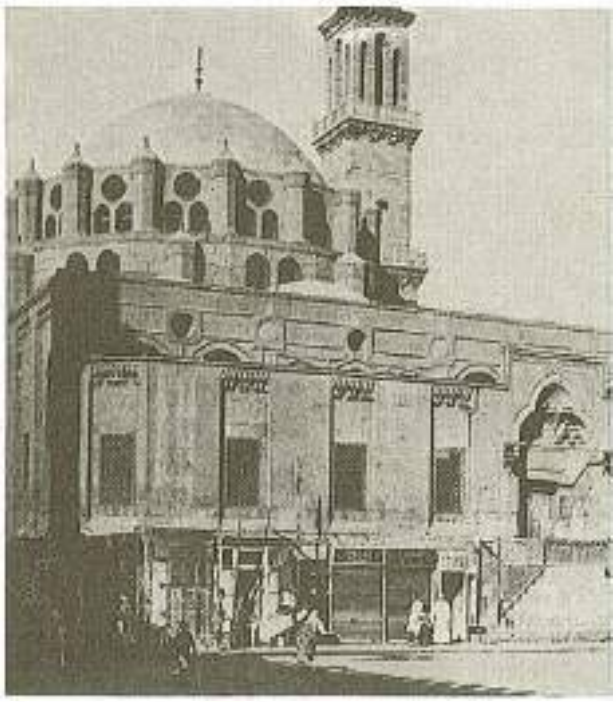

İstanbul Laleli Sebili

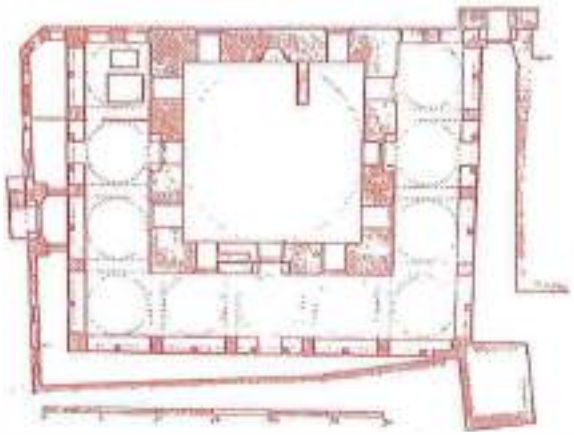
rına ısmarlanmıştır. Yapılmasından üç yıl sonra 1766'da büyük depremden sonra camiyi takviye için altındaki çok yüksek tonozlu ve payeli çarşı toprakla doldurulmuştu. 1956-57 de boşaltılıp temizlenerek bu çarşı ihya edilmiş ve caddeye bir sıra tonozlu dükkânlar inşası ile değişiklik yapılmıştır.

Sultan III. Mustafa, ilk yıllarında 1758'de **Kahire**'de **Seyyide Zeynep**'de bir **sebil küttap** yaptırmıştır. İnce sütunlar arasında madenî şebekeli gözler ve mermer kaplamalar ve çerçeve olarak çiçek süslemeleri ile Türk barokunun Kahire'de aksidir. Sebilin kapısı ve gözlerinde kabartma bordür süslemeleri ilk defa burada görülmeye başlar. Sebilin içinde alt taraflardaki mermer kaplamaların üstünde duvarlar küçük karolar halinde Hollanda manzaralı Delft çinileri ile süslenmiştir. Tavanda kabartma lâle dekoru tekrar İstanbul havasını getiriyor. Fakat sebil küttap, Memlûk mimarîsinden gelme bir yapı tipidir.

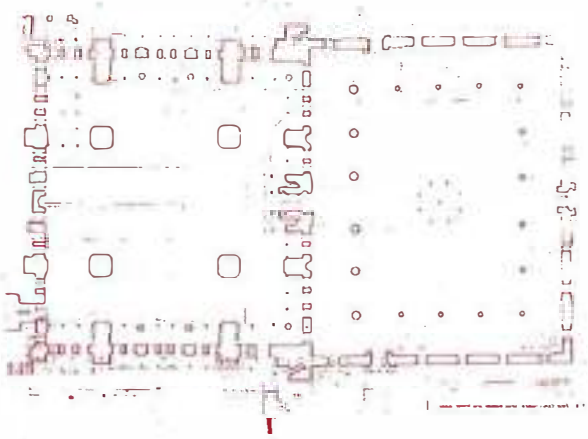
Sultan III. Mustafa'nın son yılında 1744'te **Emir Mehmet Bey, Ebul Zeheb el Ezher**'de kendi **camiini** yaptırmıştır. Küçük farklarla Kahire'de Bulak'da 1571 tarihli Sinan Paşa Camii'nin bir benzeri olan yapı, aynı şekilde mihrabın renkli mermer süslemeleri ve minberin fildişi kakmalarında

Kahire Emir Mehmet Bey Camii

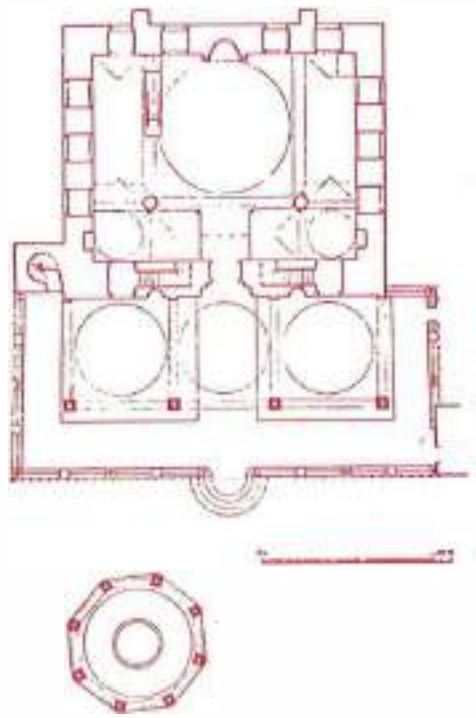
Kahire Emir Mehmet Bey Camii planı

İstanbul Fatih Camii planı (Ayverdi)

Memlûk etkisi göstermektedir. Bir bütün olarak cami Osmanlı mimarî üslûbuna uymakla beraber minare tamamı ile Memlûk mimarîsi çerçevisinde ve El-Gavri Camii ile yakın benzerliktedir.

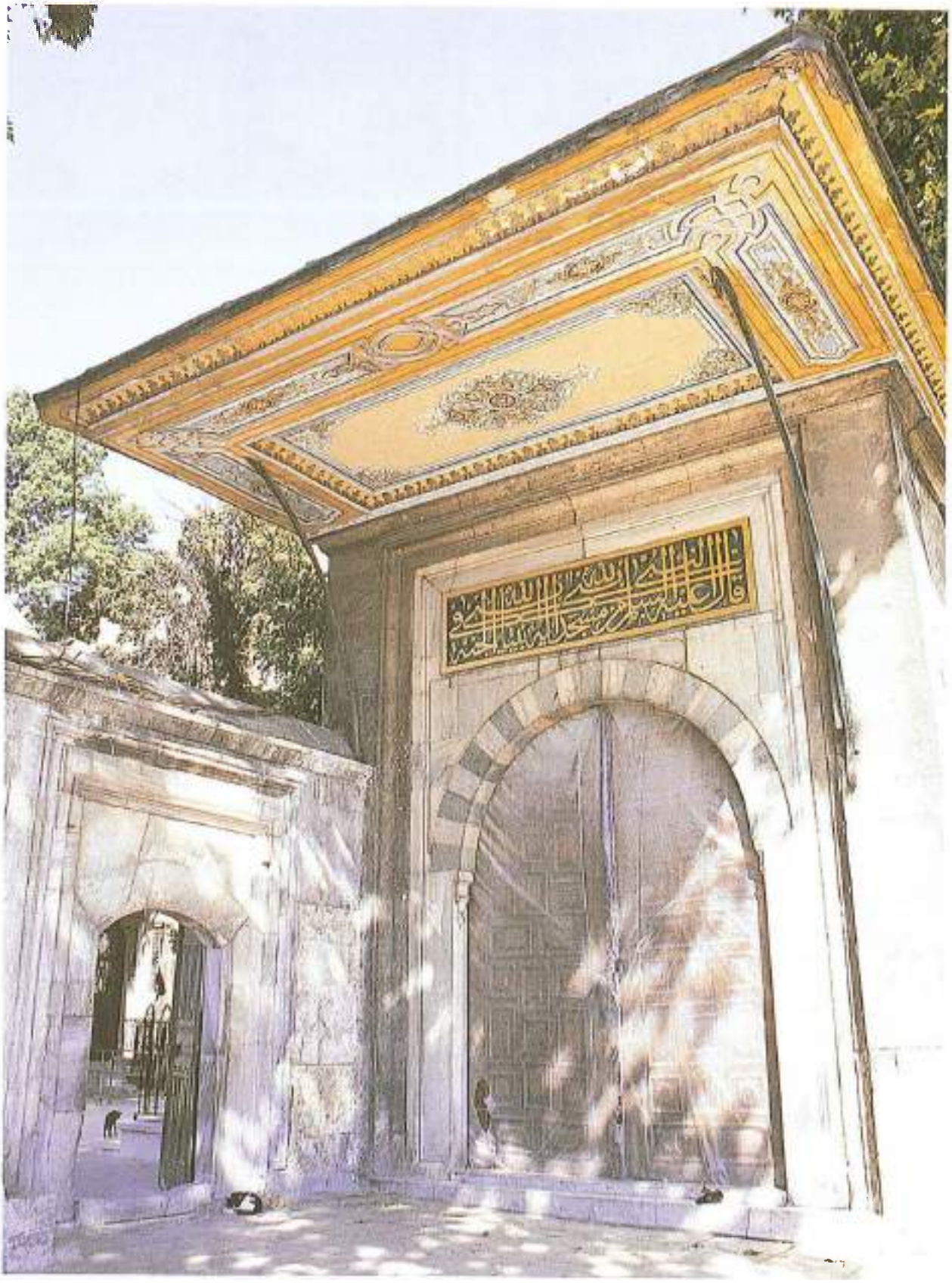
Sultan III. Mustafa'nın Rodos adasında yaptırdığı cami, kitabesine göre Lâleli Camii'nden bir yıl kadar sonra 1174 (1764)'te tamamlanmıştır. Planı yanlara ve öne doğru

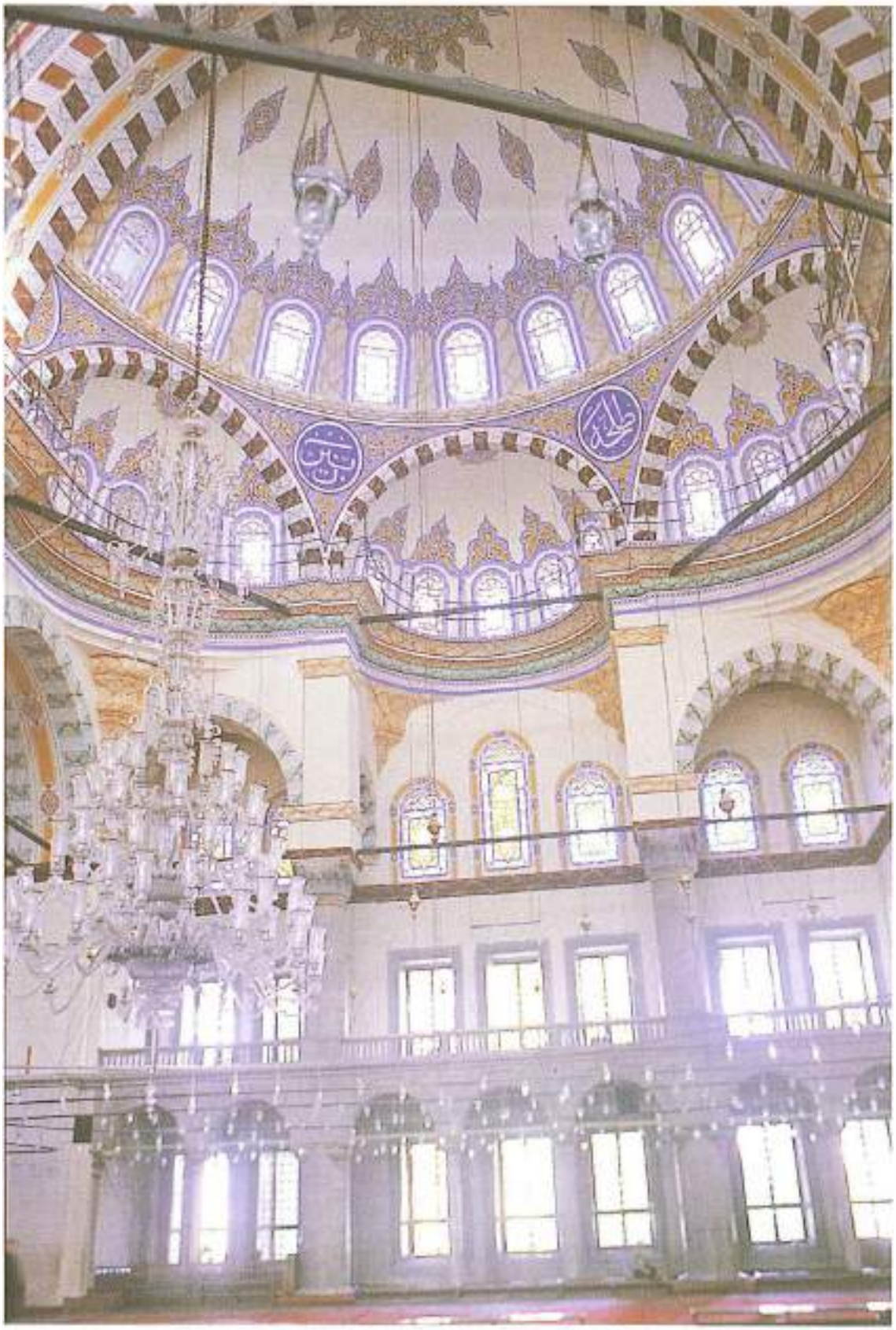
Rodos III. Mustafa Camii planı (Balducci)

tonozlarla genişletilmiş bir orta kubbe, giriş tarafında köşelerde birer küçük kubbeden ibaret olup üç kubbeli son cemaat revakı vardır. Önünde sekiz sütuncuk üzerine kubbeli güzel bir şadırvanı vardır. Caminin ancak 8 m. çapındaki kubbesi 18 m. yükseklikle barok bir görünüştür, yanlardaki üçer tonoz ve iki köşe kubbeciği ile aşırı dikey gelişme bir ölçüde dengelenmiştir. Adadaki diğer birçok camiler gibi çift son cemaat revaklıdır.

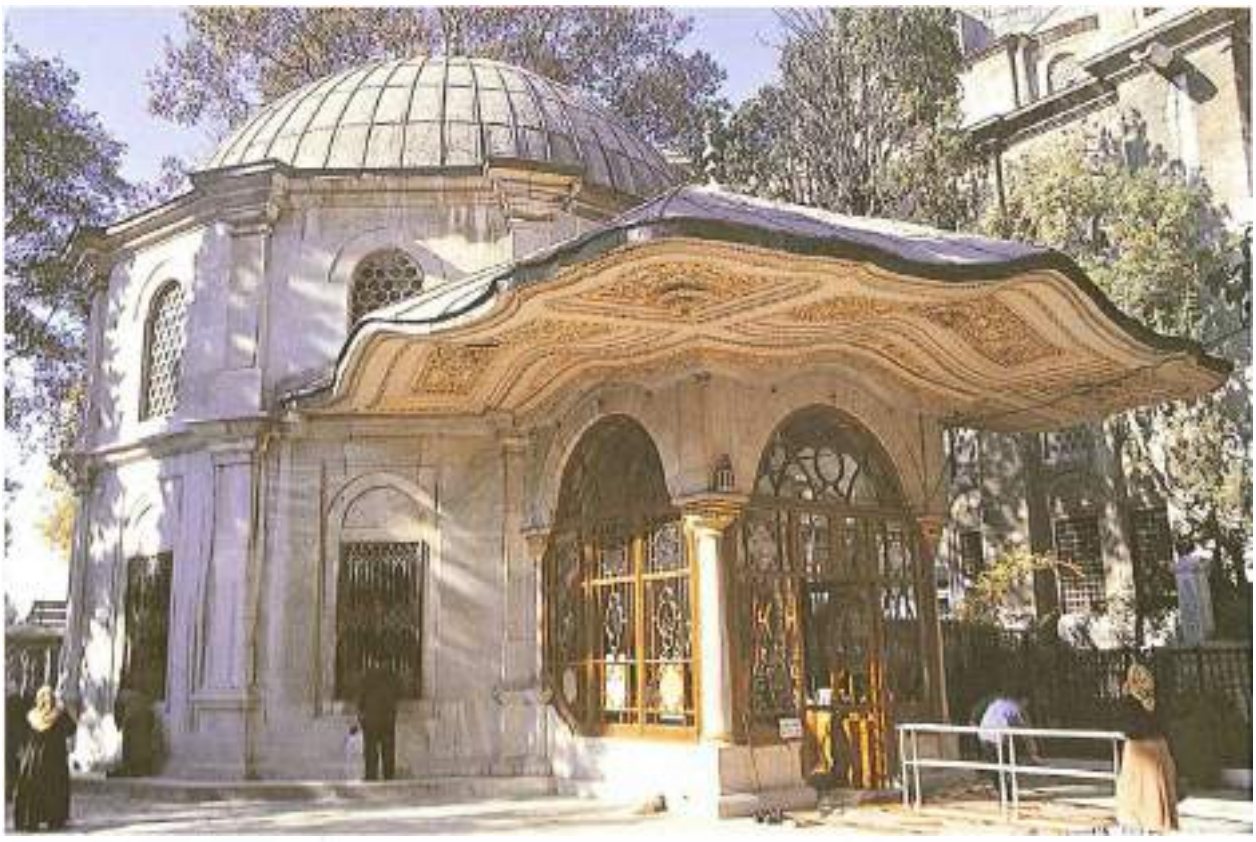
1766 mayısında bir deprem yeni tamamlanan Lâleli Camii ile birlikte Fatih Camii kubbesini de çökertmiştir. Bunun üzerine Sultan III. Mustafa kendi camiinin tamirini bir tarafa bırakarak Fatih Camii'ni Mimar Tahir Ağa'ya temiz ve ahenkli bir üslûpla yaptırmıştır. Fatih Camii'nde Nuruosmaniye ile başlayan önceki 20 yıl içindeki camilerin barok üslûbundan farklı, oturmuş, ahenkli ağırbaşlı bir üslûbun olgunluğu hâkimdir. Bugünkü cami, yan duvarlar biraz içeri alınarak Sultan Ahmet Camii plânına göre ve barok üslûpla yapılmıştır. 19 m. çapındaki kubbe, dört yarım kubbe ve köşe kubbeleri ile dört paye üzerine oturmaktadır. 26 m. yerine, 19 m. çapında bir kubbe ile merkezi plân şeması uygulanmıştır. Yandaki yarım kubbeler, üçer, giriş ve mihrap yönündekiler ikişer eksedralıdır. Caminin üç tarafındaki mahfiller

İstanbul Fatih Camii Hünkâr Kasrı girişi

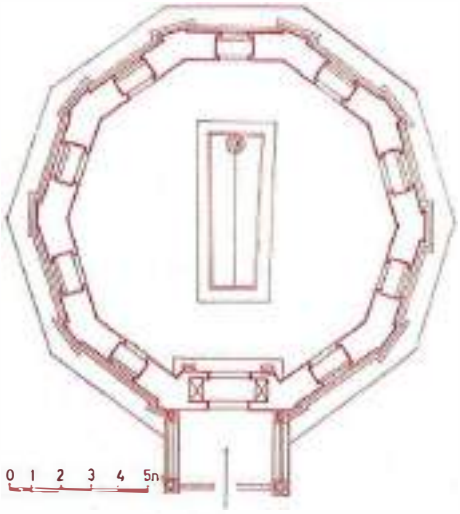

İstanbul Fatih Camii iç görünüş

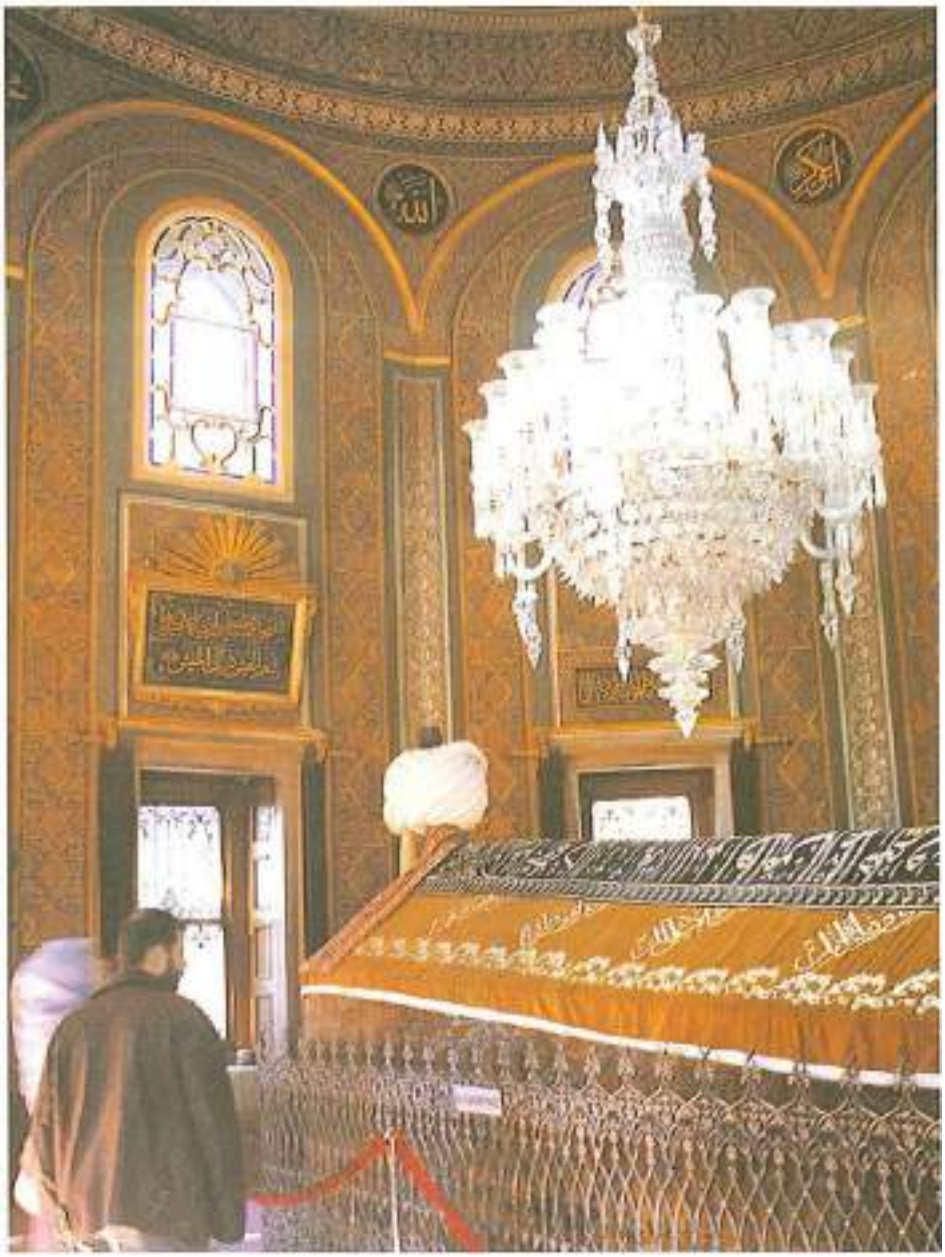

İstanbul Fatih Türbesi

ve yanlardaki dış mahfiller de Sultan Ahmet Camii'ne benzer. Fakat onun büyüklüğüne ve ihtişamına varmaktan çok uzatır. Arkadan geniş bir rampa ile çıkılan hünkâr mahfili, mihrabın solundadır. Yarım kubbeler ve eksedraların alt kenarını dolaşan kademeli kırık kornişler, plastik olarak belirtilmiş, köşeleri doldurmak için rokokovarî alçak yastıklar konulmuştur. Sultan Ahmet Camii pilpayelerinden daha ince payeler, köşeleri yuvarlatılmış kare biçiminde ve tamamen mermer kaplamalı olup, kemer ayaklarına daha uygun gelen kornişlerle dikkati çeker. Bununla beraber, büyük kemerler ve bazı pencere kemerleri sivri olup, yan payelerde mukarnaslar da görülmektedir. Son cemaat yeri ve Bursa kemeri ile sonuçlanan büyük cümle kapısı ile mihrap duvarı eski olup, yalnız yan duvarlar, biraz yaklaştırılarak daraltılmak sureti ile, caminin kubbe sistemi ve içi değiştirilmiştir. Revaklı şadırvan avlusu da Fatih devrinden kalmış, yalnız şadırvan külâhı sonradan yapılmıştır (XVII. yüzyıl). Böylece cami içinde, kubbelerde ve yan cephelerde hüküm süren barok üslûpla, bunlar dışında kalan bütün

İstanbul Fatih Türbesi plânı

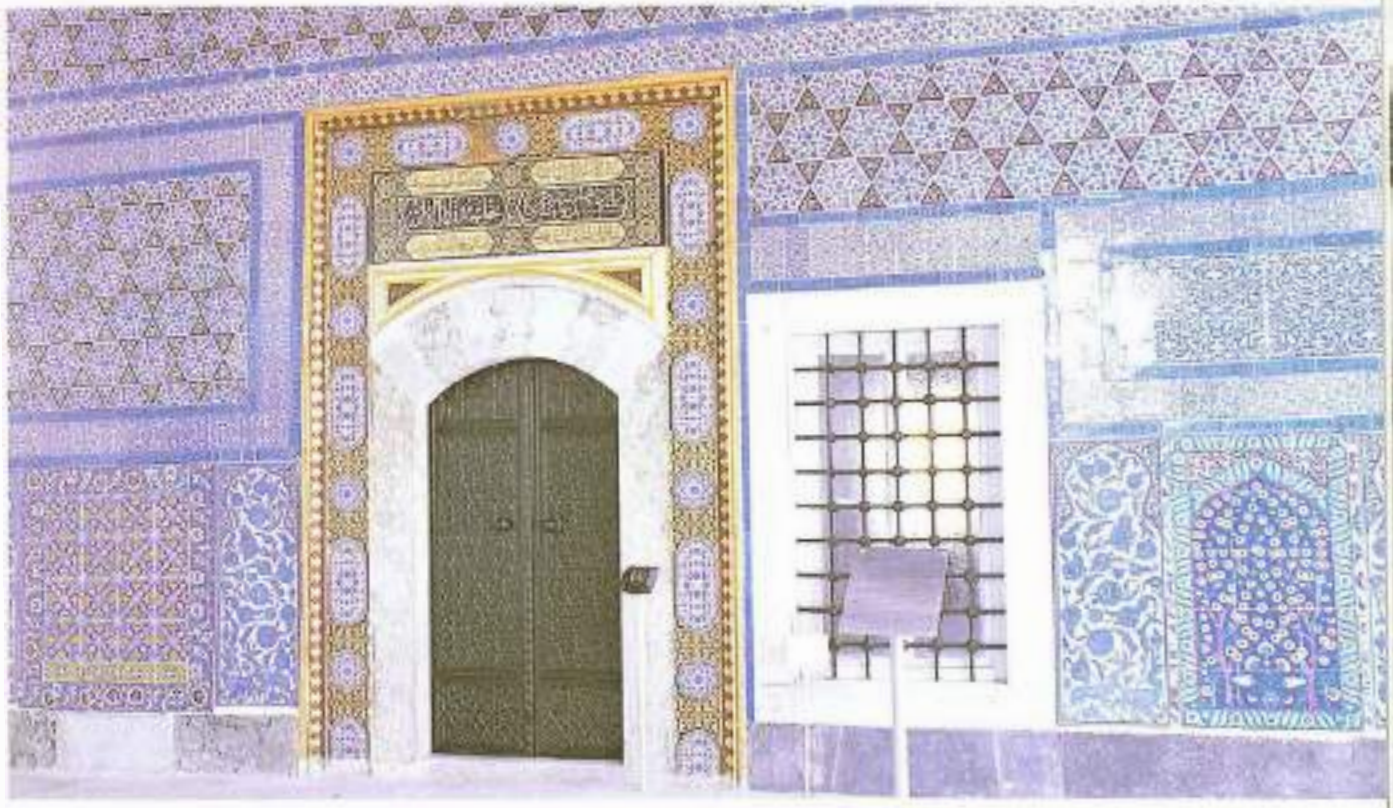

Fatih Türbesi iç görünüş

külliyenin klâsik mimarîsi, Mimar Tahir Ağa tarafından başarı ile birleştirilmiştir. Birinci şerefeye kadar eski şekli koruyan minareler, cami ile revaklı avlu kitlesini kaynaştırıyor. Caminin içini kaplayan, geçen yüzyılda yapılmış siyah renkli zevksiz kalemişleri, son devrin bu en büyük caminin abidevî mekânını bozarak cazibesini azaltırken bunlar yakın zamanda klasik örneklerle değiştirilmiştir. Minarelerin barok taş külâhları da 1967 depreminden sonra kuşun kaplı konik külâhlarla klâsik üslûba göre yenilenmiştir. Mimar Tahir Ağa 1771'de Sultan Fatih'in türbesini eski yerinde yeniden yapmıştır. Sultan III. Mustafa Türk eserleri yanında, Bizans eserlerinin de korunmasını düşünmüş, İstanbul'da harap olmaya yüz tutan Çemberlitaş'ın kaidesini ve bozulan yerlerini tamir ettirmiştir.

Topkapı Sarayı Bağdat Köşkü iç görünüşü

Topkapı Sarayı Sünnet Odası

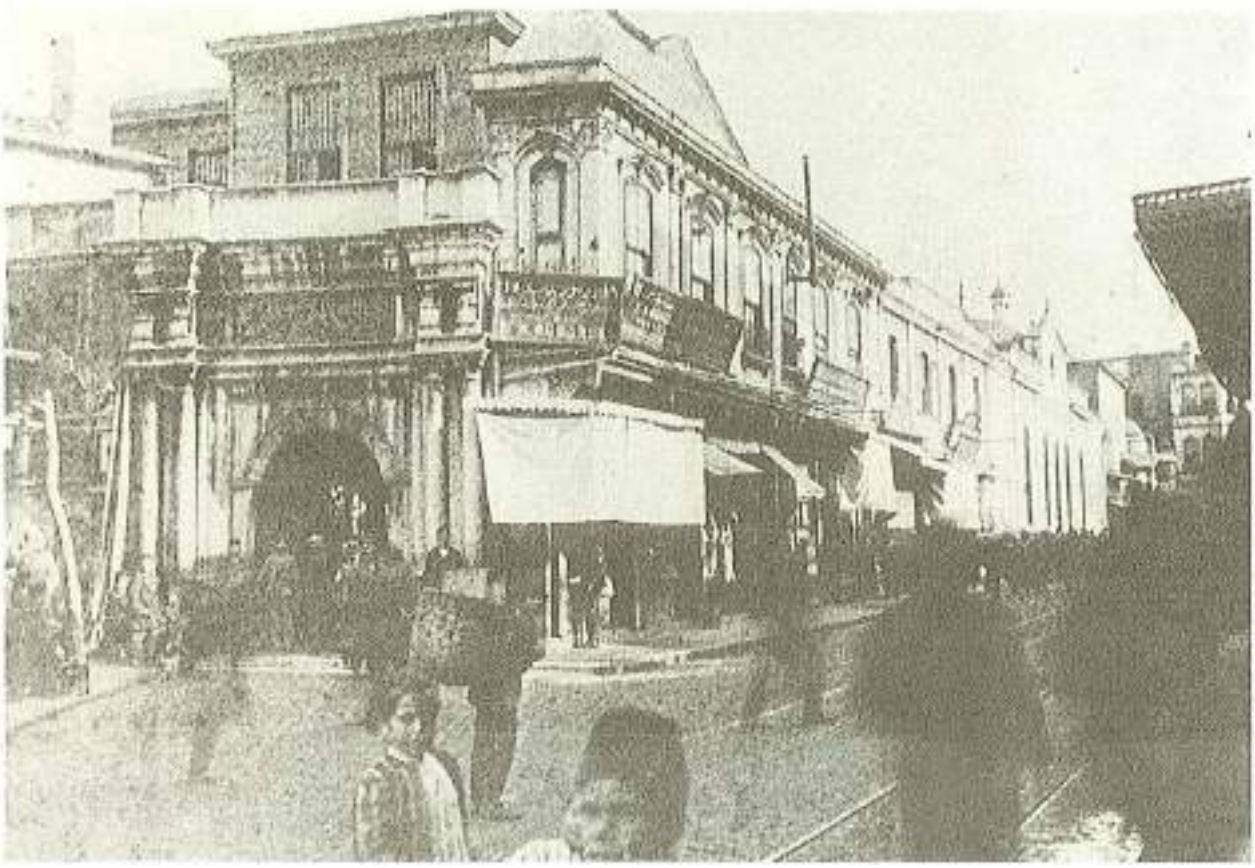
Topkapı Sarayı İftariye Kameriyesi

Sultan I. Abdülhamit Devri Eserleri

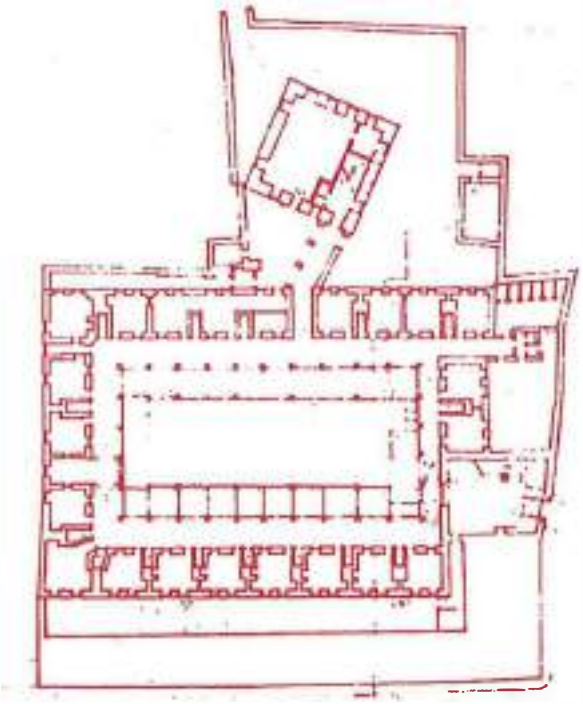
SULTAN III. Mustafa'dan sonra, kardeşi Sultan I. Abdülhamit'in 1774-1789 arası onbeş yıllık saltanatında imar işlerinin hızla devamı görülür. Mimar Tahir Ağa yine hassa mimarlarının başında bulunmaktadır. I. Abdülhamit, tahta geçer geçmez kendi külliyesini yaptırmaya başlamış ve Tahir Ağa'yı bu işle görevlendirmiştir. Eminönü-Sirkeci arasında çok az meyilli bir arazi üzerinde 1774'te temeli atılan külliye, küçük bir mescit etrafında büyük bir **medrese, imaret, sıbyan mektebi, sebil, çeşme, arasta, kütüphane, türbe** ve haziresinden ibaret dağınık yapılar halinde olup, ancak 1780'de beş yıl içinde tamamlanmıştır. Bugün **imaret, sıbyan mektebi**

I. Abdülhamit Külliyesi Sebili. (Eski bir resim)

İstanbul I. Abdülhamit Külliyesi'nde İmaret. Eski bir resim. (Günümüze gelmemiştir.)

İstanbul Bahçekapı I. Abdülhamit Külliyesi vaziyet plânı (Alpay)

Zeynep Sultan Camii önünde Hamidiye sebili ve çeşmesi

gibi külliye binalarından çoğu yıkılmış, sebil ve çeşme ise Gülhane Parkı karşısında Zeynep Sultan Camii'nin kuzey köşesine taşınmış, bunlardan açılan yere Dördüncü Vakıf Hanı yapılmıştır. Kalan binalardan şadırvanlı avlu etrafında iki katlı hücreleri ile medrese en önemli yapı olup, daha öncekilerden farklı bir plânda ve bağımsızdır. Hücrelerin altına bir bodrum katı eklenmiştir. Sıra dükkânlar halinde arasta, medresenin güney sınırında, türbe ve haziresi doğusunda, mescit güneyinde, kütüphane batısında yer almaktadır. Bugün Ticaret Borsası olan medrese, kütüphane ve mescitle 1780'de tamamlanmıştır. Arka bahçesinde mermerden barok çeşme ve önünde avludan sökülüp yeri değiştirilen şadırvanı vardır. Köşeleri düzlenmiş bir kare biçimindeki türbe, iki kat halinde pencere sıraları ve sekizgen kasnaklı kubbesi ile Tahir Ağa'nın barok üslûbuna göre 1789'da tamamlanmıştır. Türbenin kuzey duvarının kesik köşelerinde ve pencelerin iki yanında mermerden dört barok çeşme yapılmıştır. Uzunlamasına diktörtgen plânlı Hamidiye Medresesi bağımsız bir yapı olup, daha sonra yanına türbe, imaret, sıbyan mektebi, kütüphane ve diğer yapılar eklenmiştir. Ayrıca medrese hücreleri zemini, avlu zeminine göre yüksek tutularak alta bir bodrum katı eklenmesi önemli bir yeniliktir. 1926'da yıkılmak üzere İstanbul Borsası'na verilmiş, fakat Borsa bunu yıktırmadan sadece avlunun üstünü, betonarme kolonlar ve bir kısım medrese duvarları ile taşınan aydınlık fenerli bir çatı ile örttürmüştür.

10 × 10 m. kenarlı kare biçimindeki mescit de diğerlerinden farklı olarak güney kanadının biraz uzağına yerleştirilmiştir. Beşik tonoz örtülü bir koridor geçitle medreseye bağlanır. Taş-tuğla örgülü duvarlar üzerine 9.5 m. çapında kubbe, zeminden 8 m. yüksektir. Bugün iki kata bölünerek alt kat laboratuar, üst kat Ticaret Borsası meclis toplantı salonu olarak kullanılmaktadır.

Hamidiye Medrese külliyesi, Osmanlı sultanları tarafından yaptırılmış son külliye olarak önemlidir. XVIII. yüzyıldan sonra bu çeşit külliyeler artık yapılmamıştır.

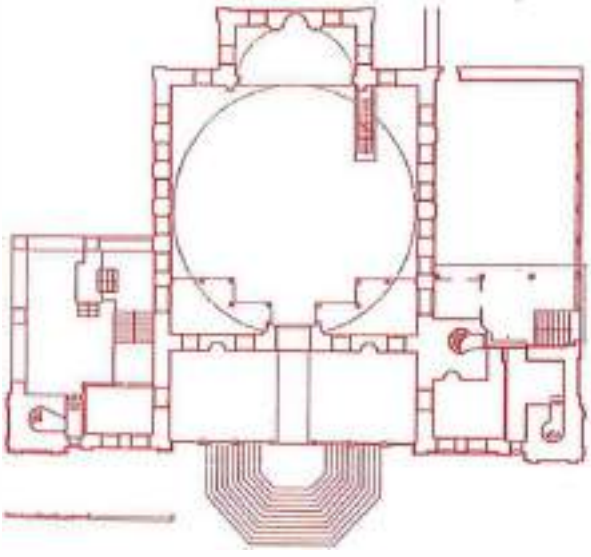
İstanbul Beylerbeyi Camii

İstanbul Beylerbeyi Camii minberi

İstanbul Beylerbeyi Camii mihrabı

İstanbul Beylerbeyi Camii planı (Sözen)

Sultan I. Abdülhamit asıl büyük camiini Boğaziçi'nin Anadolu yakasında, Beylerbeyi'nde validesi Rabia Sultan adına yine Mimar Tahir Ağa'ya yaptırmıştır. 3 Nisan 1777'de başlanıp, 15 Ağustos 1778'de ilk cuma namazı kılınan **Beylerbeyi Valide Camii** tromplar üzerine 15 m. çapında tek kubbeli ve dışa çıkıntılı mihrap bölümü çok alçak yarım kubbe ile örtülü bir yapıdır. 1982 yangınında zarar gören kubbenin ahşap olduğu anlaşılmıştır. Kubbe kasnağının pencere kemerleri silmelerden dışa taşmaktadır. Son cemaat yerinin üstüne ikinci bir kat olarak hünkâr kasrı ve mahfili yerleştirilmiştir. Hünkâr kasrı ve mahfili ilk defa burada kuzey cephesini meydana getiriyor. Buraya götüren geniş merdivenlerin önünde küçük bir avlu vardır.

İstanbul Beylerbeyi Külliyesi, muvakkithane

Zarif kemerlere oturan hünkâr kasrı ve dış yan mahfiller açıkça mesken karakteri gösteren dikdörtgen pencerelidir. Minber renkli mermer süslemeleri ve çok yüksek yaldızlı konik külâhı ile barok özelliktedir. Mermer mihrabın üstünü ve duvarları kaplayan XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar çeşitli karışık çiniler yanıda bazı Avrupa çinileri, barok camide süsleme olarak şaşırtıcıdır. Yüksek kürsüler, şişkin karınlı papuç kısımları üzerinde yükselen ince gövdeli minareler daha sonra örnek olmuştur. Medrese, imaret, sebil ve hamamdan ibaret külliye binaları ile sıbyan mektebi ve yakınındaki muvakkit odası, şehzadeler için yapılan türbe, ayrıca iki çeşme, cami ile birlikte yapılan diğer eserlerdir.

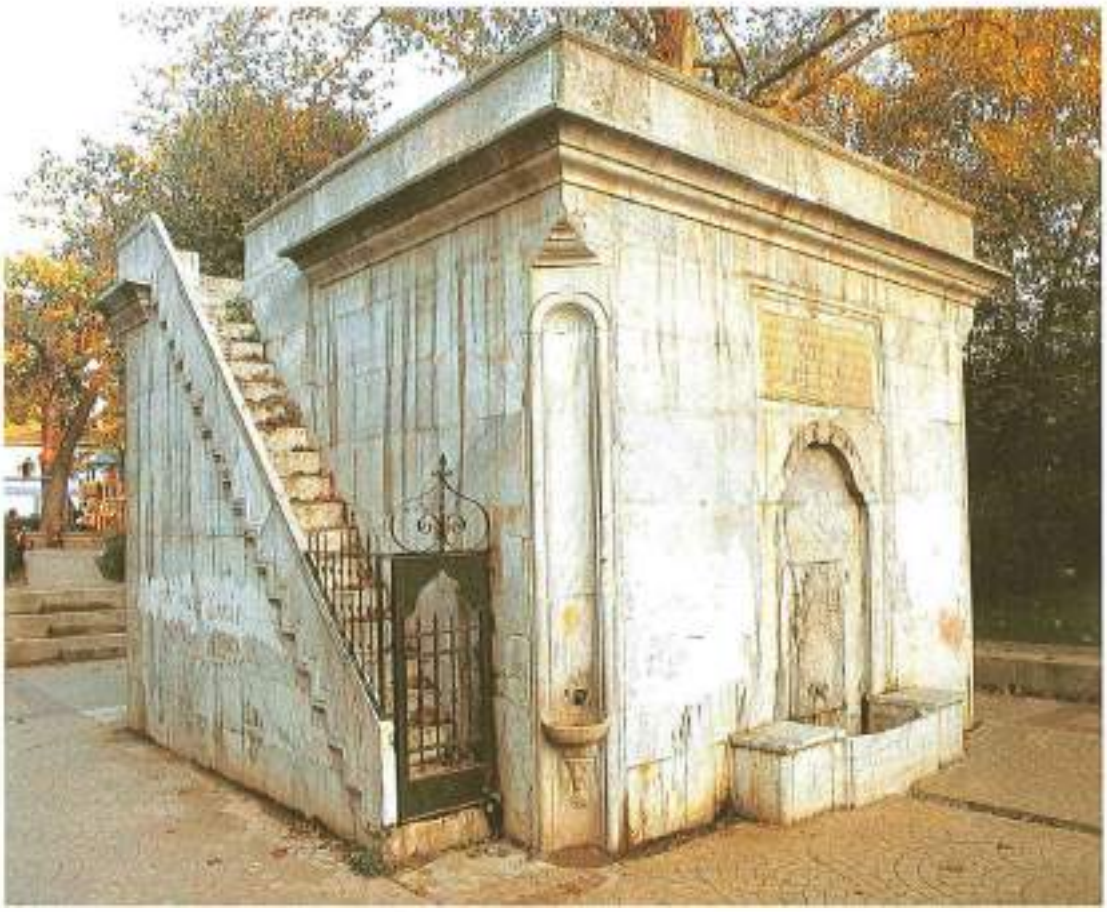

Emirgan Çeşmesi

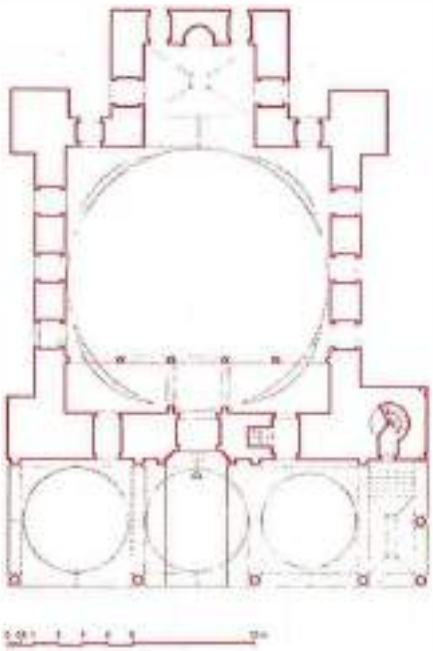
Vakfiyeye göre I. Abdülhamit'in son önemli eseri Emirgân'da Mirgünoğlu yalısının yerindeki arsaya yapılan **Emirgân Camii**'dir. 1196 (1781) veya Cevdet Tarihi'ne göre 1780'de yapılan cami deniz kıyısından biraz içeride kalmış tek kubbeli bir yapı olup, içi tamamı ile aydınlık ferah bir mekân etkisi bırakmaktadır. Minber altın yaldızlı yaprak kakmalar, renkli mermer süslemelerle Beylerbeyi Camii minberinin ağırlığına karşı daha ferahtır. Yeşil zemin üzerine altın yaldızlı zarif kitabesi ile mihrapta da aynı ferahlık vardır. Zarif korkuluklarla çevrili ve bir lotusu andıran kürsü daha sonrakilere örnek olmuştur. Sultan I. Abdülhamit'in onbeş yıllık saltanatı içinde bu eserleri yaptırması imâr işlerine verdiği büyük önemi gösterir.

Sultan I. Abdülhamit'in kendi yaptırdığı eserlerden başka, onun zamanında yaptırılan eserler de oldukça geniş bir yer tutar.

İstanbul'da Kadırga'da **Esma Sultan** tarafından 1194 (1779) tarihli bir **çeşme** ve **namazgâh** yaptırılmıştır. Bunun sarnıcı üzerin-

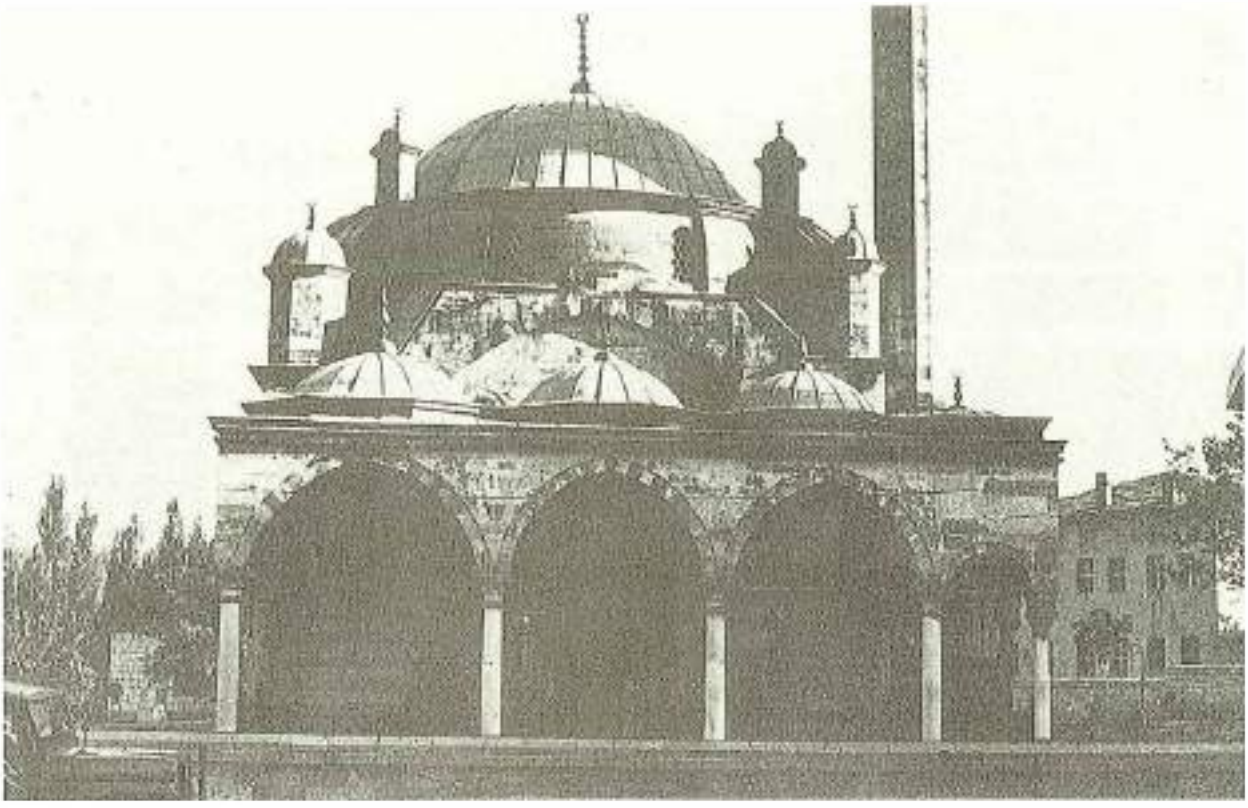
Esma Sultan Çeşmesi ve Namazgâhı

Gülşehir Kurşunlu (Karavezir) Camii plânı (R. Arık)

deki düzlük, namaz kılmak için kullanılıp bir merdivenle çıkılmaktadır.

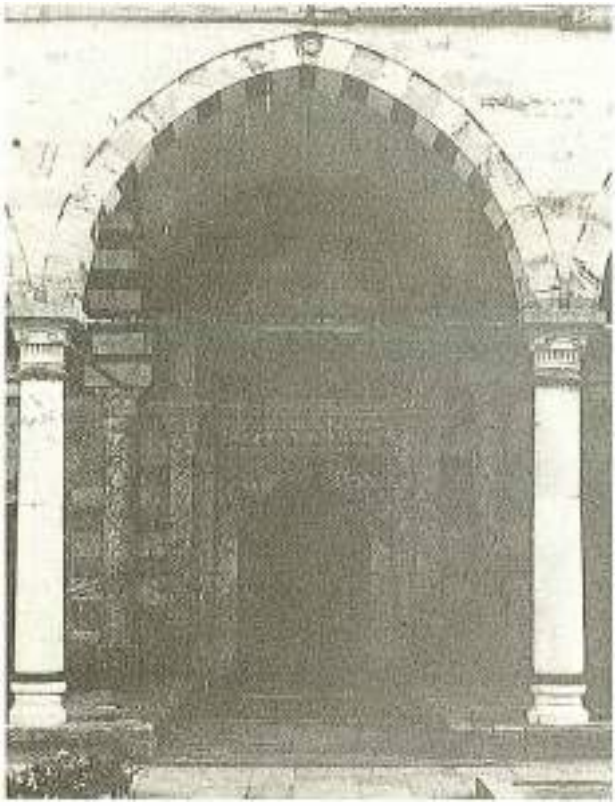
I. Abdülhamit devrinde İstanbul dışında yapılan eserlerden Gülşehir'de Silâhdar Karavezir Seyid Mehmet Paşa'nın 1193 (1779) tarihli **Kurşunlu Cami** oldukça önemlidir. Pembe ve sarı kesmetaş duvarlar üzerine tek kubbeli cami, tekne tonoz örtülü dikdörtgen mihrap çıkması ve mermer sütunlar üzerine üç kubbeli zarif son cemaat revakı ile şehir kenarında önemli bir âbidedir. Kuvvetle dışa taşan mihrap bölümü, göz alıcı zengin mermer işçiliği, istiridye süslemeleri ve etrafını çevreleyen renkli kalemişi gül ve yaprak çelengi ile çok göz alıcıdır. Yarım kubbesinin iki tarafında sarmaşık güllü sütun motifi, tam barok bir görünüştür. Girişte dört mermer sütun üzerine zarif bir mahfil yer alır. Minber

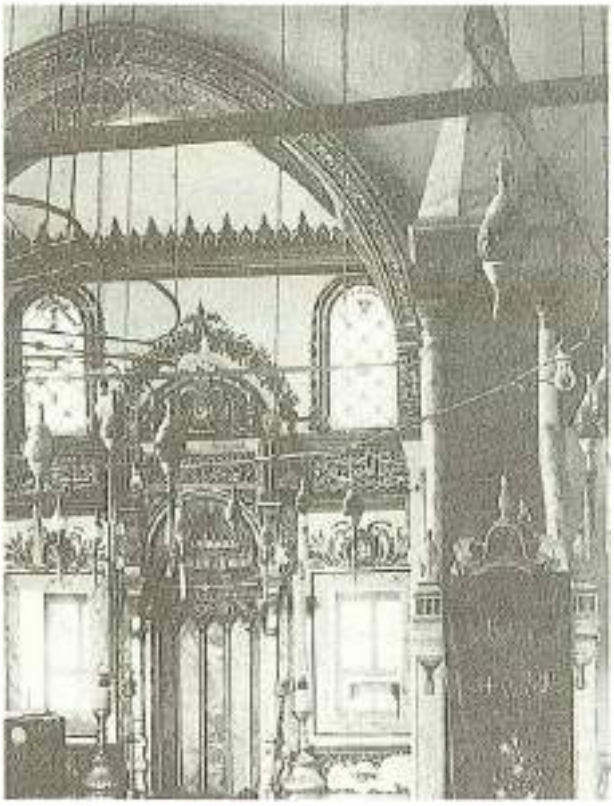
Gülşehir Kurşunlu Camii son cemaat yeri

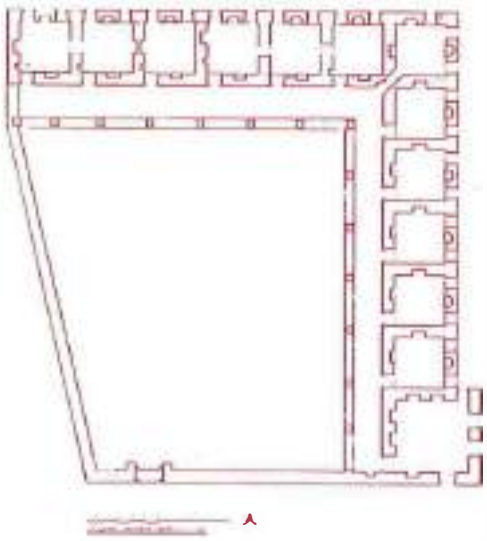
Gülşehir Kurşunlu Camii

Kurşunlu Camii giriş

Kurşunlu Camii iç görünüş

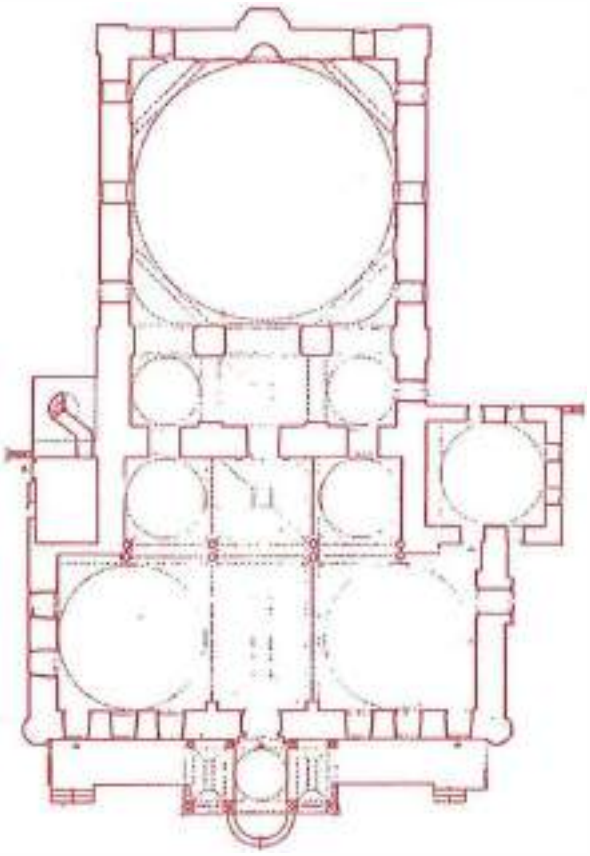
Gülşehir Kurşunlu (Karavezir) Medresesi plânı (R.Arık)

renkli taşlardan ve Hacıbektaş mermerinden yapılmıştır. Mihrabı, minberi ve bütün süslemeleri ile ferah mekân tam bir barok atmosfer içindedir. Dışta kubbeyi çeviren dört takviye kulesinden üçü kalın, bir minare yanında daha uzun ve incedir. Ayrıca payanda kemerleri üzerinde küçük birer kule vardır. Batı köşesinde dışa taşkın ince minare son cemaat revakı boyunca köşeyi dolduran bir tekne tonozla birleştirilmiştir. Cami güneydoğu ve güneybatı köşelerinde ağır birer duvar payesi ile desteklenmiştir. Devrinin küçük camilerinin en güzel eserlerindendir.

Camiden bir yıl sonra 1780'de yapılan **Karavezir Medresesi**, kuzeydoğu tarafında dikdörtgen biçiminde bir avlunun kenarları boyunca sıralanan kubbeli oniki hücre ve üç kare payeye dayanan sivri kemerli revakları ile L şeması gösterir. Köşedeki daha büyük hücre şimdi kütüphanedir. Temiz bir kesmetaş işçiliği olan medresede hiçbir süsleme yoktur. XVIII. yüzyılın son çeyreğinden aslı gibi zamanımıza gelen sayılı medrese örneklerindendir. Nehir ve köprü kenarında ağaçlıklar

Yozgat Ulu Camii

Yozgat (Çapanoğlu) Ulu Camii plânı (Sözen)

arasında güzel bir kapı ile açılan cami ve külliyenin etkili bir manzarası vardır.

Yozgat'ta Çapanoğlu Mustafa Paşa tarafından 1777-1779 arasında yaptırılan **Ulu Cami**, aslında tromplar üzerine tek kubbe ve ortada ayna tonoz, yanlarda birer kubbeyle üç gözlü son cemaat revakından ibarettir. Bunun doğu kenarında türbe, batı kenarında minare bulunuyordu. 1794'te Çapanoğlu Süleyman Bey bunun önüne bütün cepheyi kaplayacak şekilde üç bölümlü geniş bir mekân ekletmiş, bu ilâve çift sütunlu kemerlerle asıl son cemaat revakına bağlanan ikici bir cami haline gelerek, sonradan önüne ortada kubbe, yanlarda birer tekne tonozla üç gözlü küçük bir son cemaat revakı yapılmıştır. Bol pencereli ferah bir mekânı olan caminin zengin barok süslemeleri son tamirlerle bozulmuş, yalnız geniş kitabe kuşağı, renkli mermer süslemeleri ile mihrap ve minber Türk barok mimarîsinin canlı örnekleri halinde kalmıştır. Kahverengi, sarı, beyaz ve yeşil renkli mermerler, istiridye motifleri ve akant yaprakları çok itinalı bir işçilik eseridir. Asıl camiye açılan yuvarlak kemerli kapı çevresinde de aynı üslûp ve zenginlikte süslemeler vardır. Burada iyon tarzına çalan başlıklı parlak sarı mermerden çifte sütunlar ve kemerler arasından I. Abdülhamit'in büyük tuğrası ve üç satırlık kitabesi ile giriş cephesi çok gösterişlidir.

I. Abdülhamit devrinin sonlarına doğru 1784'te İran sınırına yakın **Doğu Bayezit'te** Çıldıroğulları'ndan **İshak Paşa** tarafından bir saray külliyesi yaptırılmıştır. Anadolu'da günümüze kadar gelen tek örnek olan bu **İshak Paşa Sarayı**, üç tarafı sarp bir tepe üzerinde yapıldığından kuzey, güney ve batı yamaçla-

rında yüksek duvarlı teraslar ve bodrum katları ile birlikte temel duvarları yapılmıştır. Doğu tarafta bir düzlük buradan geçişi sağlamaktadır. Çok sağlam ve itinalı bir taş işçiliği gösteren çeşitli bloklar halindeki saray külliyesi arka arkaya iki avlu çevresinde toplanmıştır. XVIII. yüzyıla uydurulmuş Selçuklu üslûbundaki büyük kapısından birinci avluya girilir, merkezî ısıtma sisteminin fırını burada bulunuyordu. Daha küçük bir kapıdan girilen ikinci avlu selâmlık kısmıdır. Sarayın Abdi Paşa Türbesi denilen Selçuklu kümbeti tarzında çok küçük ölçüdeki süs yapısı, alttaki mumyalığa götüren merdivenlerin açıldığı bir giriş mekânı olarak yapılmıştır. Saray, 7600 m^2 üzerine doğu-batı yönünde dikdörtgen bir saha kaplar. Daireler, arka arkaya iki avlu içinde ihtiyaca göre sıralanmıştır. Doğuda tâk kapı, batıda bahçeye oradan uçuruma giden harem arka kapısı ile dışarı açılır. Tâk kapıdan birinci avluya girince sağda çeşme, solda kapıcı odaları, kapının üstünde içe bakan dikdörtgen pencereli bir oda vardır. Bu birinci avluda sağda saray memurlarının daireleri, solda sundurma şeklinde kısmen ahşap arabalık ve ahır kısımları vardır. Sonra ikinci tâk kapıdan, ikinci avluya gelinir. Solda değişik bölmeler, sağda cami ve selâmlığa müşterek giriş olan üçüncü tâk kapı vardır. Selâmlıkta yan odalar ve 5×8 m. ebatlı divan salonu vardır. Avlu sonunda harem kapısı iki holle paşanın özel kabul salonuna bağlanır. L biçiminde bir koridor bu bölümü çevreler. Batıdaki harem dairelerinin kapıları, bu ince dar koridara açılır.

Bazı barok unsurlara rağmen saray geleneğe bağlı plânda Selçuklu ve Gürcü mimarîsi etkisindedir. Osmanlı ve yabancı detayların garip bir karışması görülüyor. Geleneğe bağlı Selçuklu, Osmanlı ve barok detayların karıştığı melez bir üslûbu olan bu sarayın bir benzeri yine Çıldıroğulları tarafından Ahıska'da yaptırılmıştır.

İstanbul içinde de I. Abdülhamit'in gözdesi Şebsafa Kadın 1202 (1787)'de Unkapanı'na yolu üzerinde bir külliye yaptırmıştır. Yol genişletilirken bir kısmı yıkılmış olan külliyede, cami beş gözlü son cemaat revakı üzerindeki mekânı ile ilgi çeker. Tuğla-taş örgülü duvarlarla tek kubbeli camide köşelerdeki takviye kuleleri de tuğla-taş örgülüdür. Yüksekte kalan camiye merdivenle çıkılır. Yüksek kare kaide üzerinde yükselen barok taş külâhlı minare, son cemaat revakının doğusunda dışa çıkıntılıdır. Yanındaki mektep aynı şekilde tuğla-taş örgülü duvarlarla tonoz örtülü geniş bir mekân olup, önünde giriş bölümü vardır.

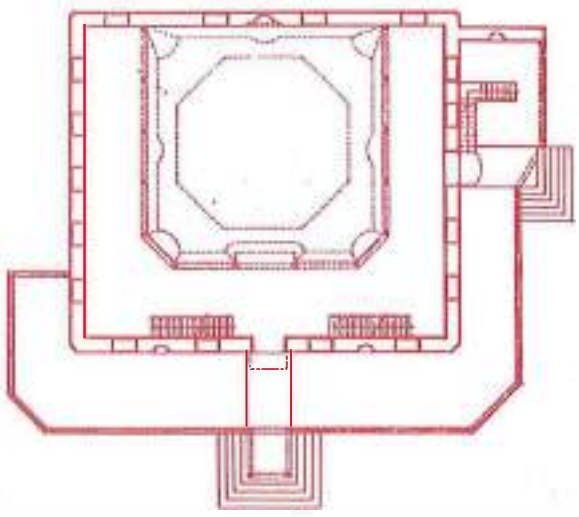

Unkapanı Şebsafa Camii

Sultan III. Selim Devri Eserleri

BİRİNCİ Abdülhamit'ten sonra Sultan III. Mustafa'nın oğlu Sultan III. Selim tahta geçerek 1789-1807 arasında hüküm sürmüştür. İnce bir sanat ruhu ile derin bir kültüre sahip olan bu hükümdar zamanında mimarî faaliyet yeni bir hızla canlandırılmıştır. Bununla beraber ilk yıllarından kalan eser hemen hemen yok gibidir.

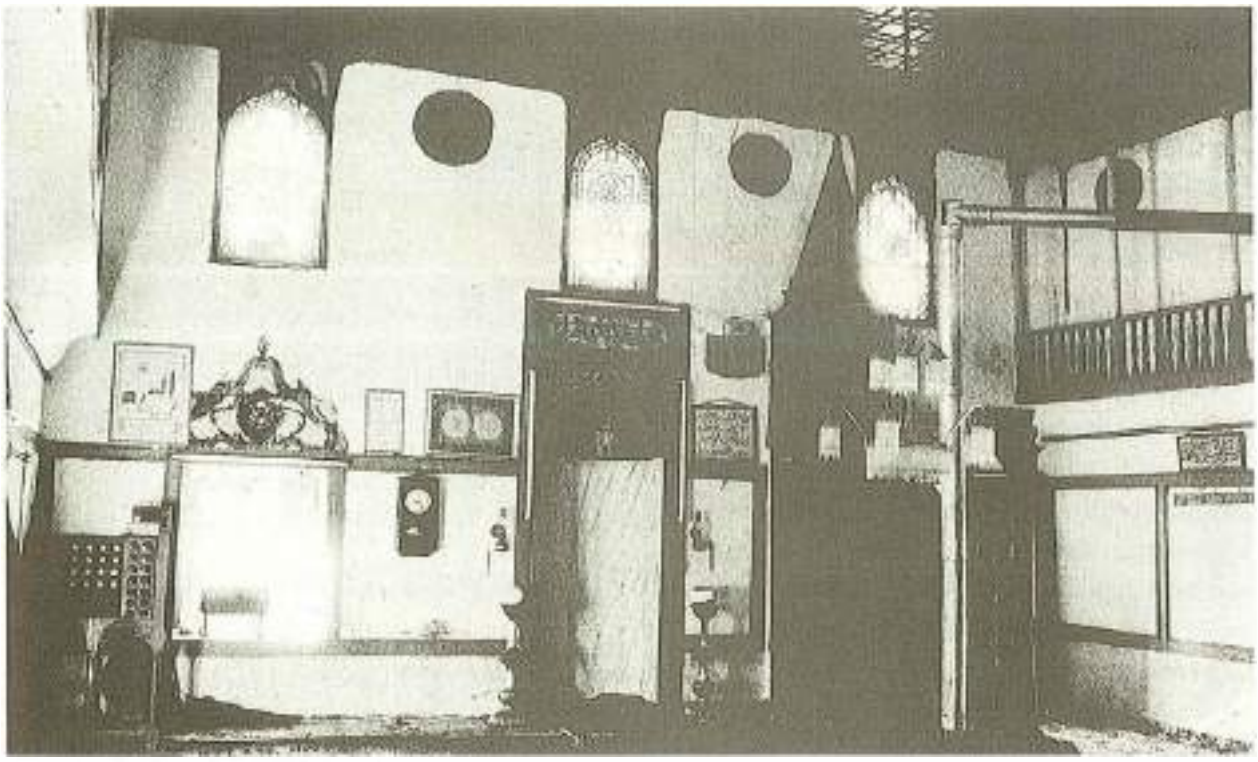
Soma'da 1206 (1791) tarihli ahşap Hızır Bey Camii, dıştan zengin bir konağı andıran mimarîsinden çok, duvarları süsleyen manzara resimleri ile dikkati çeker. Üç taraftan etrafını çeviren ince ağaç direkli revaklarında renkli barok süslemeler ve Mekke, Medine tasvirleri ile başlayan bu resimler içeride kapı

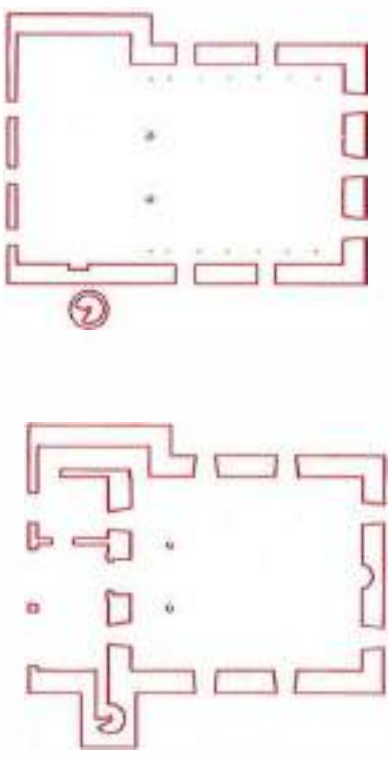
Soma Hızır Bey Camii plânı (Sözen)

Soma Hızır Bey Camii

Yozgat Cevahir Ali Efendi Camii

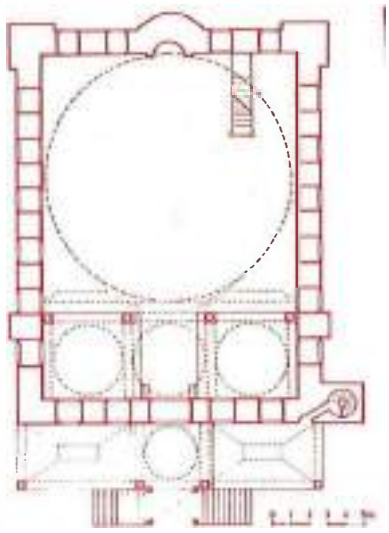
Yozgat Cevahir Ali Efendi Camii zemin kat ve üst kat plânları (R. Arık)

üstünde yalılar, mahfil duvarlarında süslü kartuşlar arasında antik harabeler, su fışkıran havuzlar, ada köşkü, köprüler ve konaklarla devam eder. Mihrap yan duvarlarında romantik manzaraları andıran tasvirlerle cami dinî olmaktan ziyade neşeli canlı bir mesken atmosferine bürünmektedir. Sekiz direk üzerine yuvarlak kemerli geniş saçaklı şadırvan Türk barok üslûbunda renkli kalemlerle süslemeli olup, yıkılmaya yüztutmuş orijinal bir eserdir. Cami geç devirlerde yenilenmiş ve 35 yıl önce tamir görmüştür.

Sultan I. Abdülhamit'in son yılında 1202 (1788)'de Çapanoğulları zamanında Yozgat'ta Ali Efendi tarafında yaptırılan Cevahir Ali Efendi Camii ile 1215 (1800) tarihinde Başçavuşoğlu Halil Ağa tarafından yaptırılan cami, devre uygun küçük ahşap eserler olup, Soma Camii'nin küçültülmüş birer örneği sayılabilir. Yan mahfiller iyice küçülerek ağaç direkler ve bağdadî kemerlerle aldatıcı bir görünüş haline gelmiş olup, S profilli iri bir kon-

sol kornişi ile desteklenmiştir. Geç devir ağaç işlerinin güzelliği yanında, kalemişi süslemeler Başçavuşoğlu Camii'nde mahfil duvarlarında Soma Hızır Bey Camii'ndeki gibi Türk barokunun dikkati çeken örneklerini vermektedir. Bunlar akar sularla ağaçlık manzaralar içinde, camiler, köşkler, konaklar ve köprüler, ayrıca çadırlı ordugâh ve kıyılarda çeşmeler gibi konulardır.

Keban'da 1794 yıllarında yapıldığı kabul edilen **Yusuf Ziya Paşa Camii**, Sultan III. Selim'in ilk yıllarına maledilebilir. Merkezi plânda bir Doğu Anadolu yapısı olan camide, küçük çaptaki kubbe dört yandan geniş tonozlarla çevrilmiş, beş gözlü son cemaat revakı, orta göz kubbeli, yanları düz çatılı olarak yapılmıştır. Kuzeybatı köşesinden yükselen minare ve cami, dıştan tamamı ile klasik geleneğe uygundur. Mermer minberin kabartma süslemeleri, ayaklı vazodan çıkan uzun saplı lâle, gül ve karanfillerle üslûplanmış servi ağacının iki tarafında salkımlar ve yapraklar ile asma dalları, Lâle devrini hatırlatmaktadır.

Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Camii plânı

Bundan iki yıl sonra 1211 (1796)'de **Safranbolu'da İzzet Mehmet Paşa Camii** yapılmıştır. 12 m. çapında kubbesi ile intizamsız bir avlu ve köşeden girişi ile bir tepenin kenarındaki düzlükte yer almaktadır. Üç kubbeli son cemaat revakına orta kubbesi önündeki çift merdivenle çıkılır, yanlarında korkuluk-

Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Camii

Langa Naz Perver Mektebi

larla tonozlu iki sofa, bunun iki tarafında yer almıştır. Kübik esas yapı önünde iki katlı bölüm Yozgat'da Çapanoğlu Camii'nde olduğu gibi bütün cepheyi kapatır. Mekân, üç kubbeli bir son cemaat revakının içeriye ilâvesi ile genişletilmiştir. Güneyde mihrap yedi köşeli bir çıkıntı olarak dışa taşkındır. Mihrap, minber ve sütun başlıkları Türk barokunun özelliklerini taşır. Camiyi dolduran kalemişleri de barok üslûpta ve geç devirde yapılmıştır. İçeride kuzey duvarı boyunca iki katlı üç kubbeli mahfil zarif barok bir görünüştedir. Camide karşılıklı "Ya fettah" yazısı ile madenî kapı tokmağı çok ilgi çekicidir. Kuzeyde kemerler altında musluklar sıralanmıştır. Yapı 1900'de tamir görmüştür.

İstanbul içinde **Langa**'da 1792 tarihli **Naz Perver Mektebi** Sultan III. Selim devrindeki ilk eser olmuştur.

Fakat **Eyüp**'te Sultan III. Selim'in annesi **Mihrişah Valide Sultan**'ın **türbe, imaret, sebil** ve **mektepten** ibaret 1792 tarihli **külliyesi**, III.Selim devrinin ilk karakteristik eseridir denebilir. Mimar Kethudası Arif Ağa'nın mimarbaşılığı zamanında yapılmıştır. 1795'te tamamlandığı Eski Eserleri Koruma Encümeni Arşiv 222'de kayıtlıdır. İki ayrı avluyu çeviren yapılardan meydana gelen külliyede çift meyilli çatı ile örtülü **mektep**, güneyde, sokak arkasında ayrı bir yerdedir. Birinci avlunun güney cephesi ortasında, dışa taşkın, iki katlı beyaz mermer **türbe** en erken tarihli yapıdır.

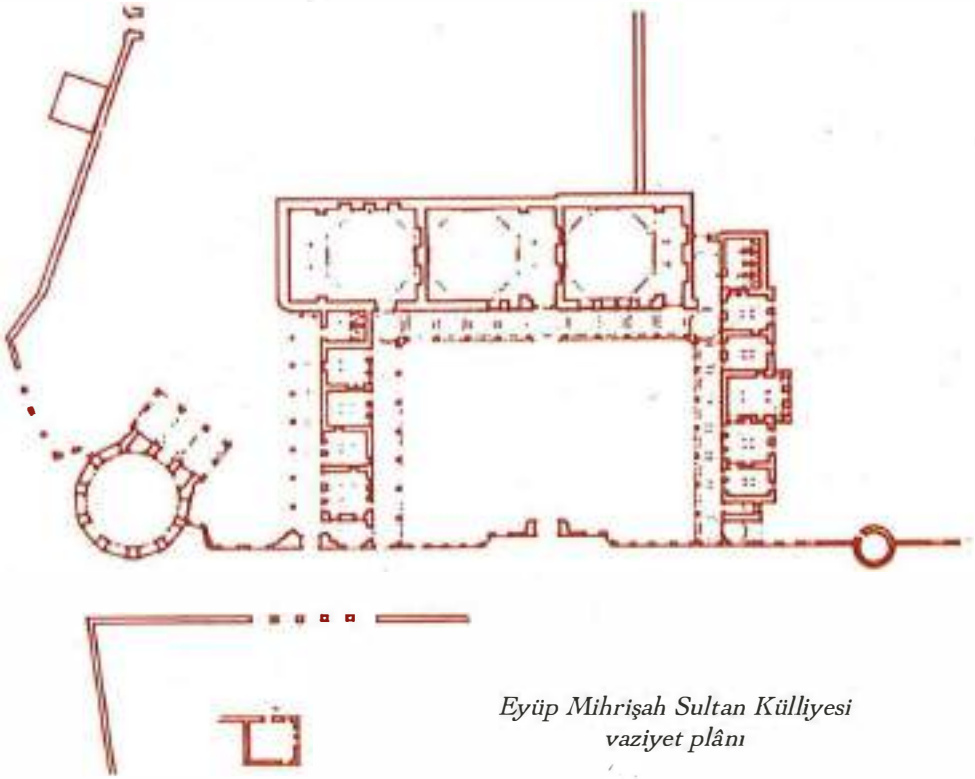
İstanbul Eyüp Mihrişah Sultan Türbesi

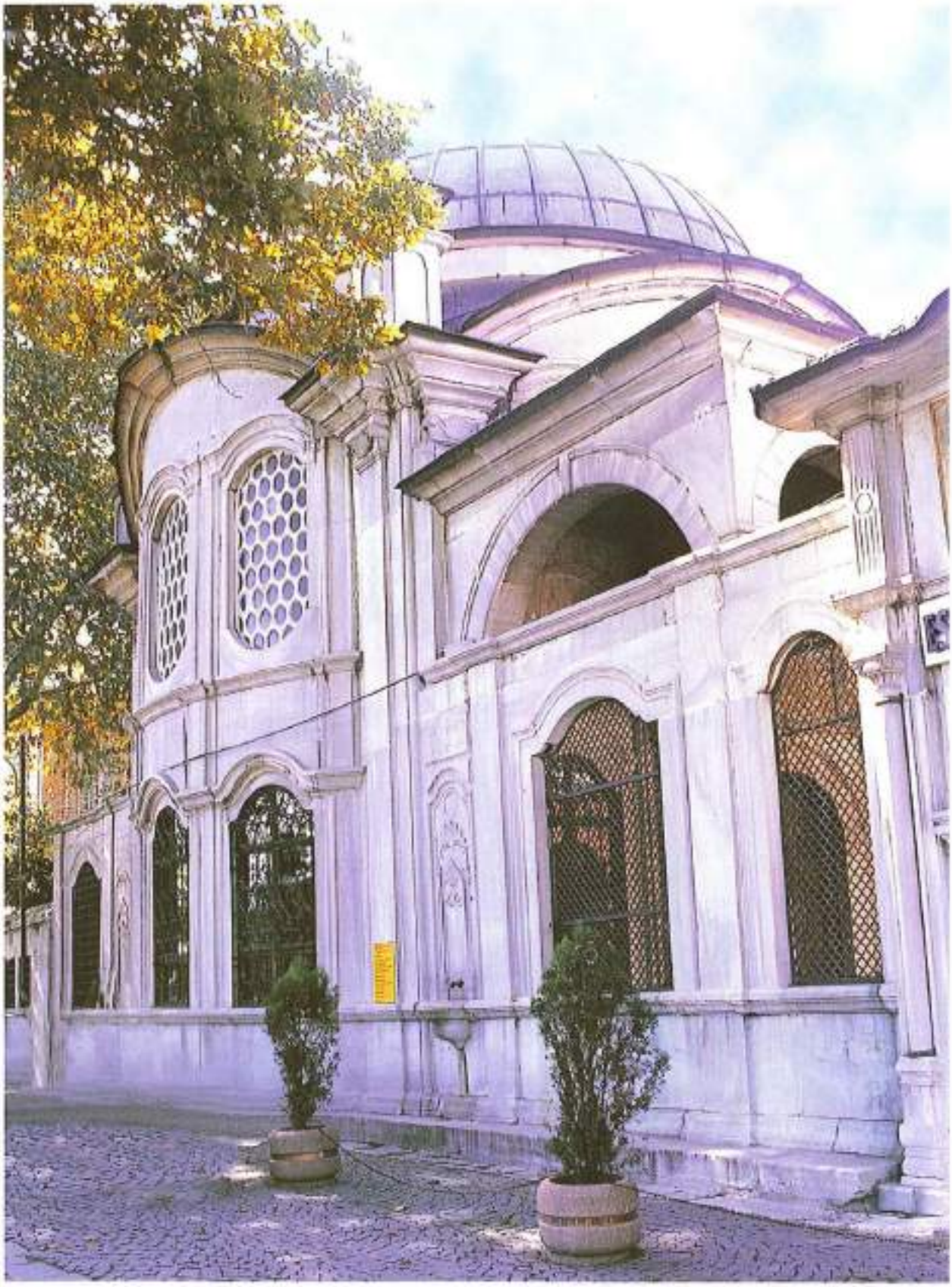
İstanbul Eyüp Mihrişah Sultan Türbesi

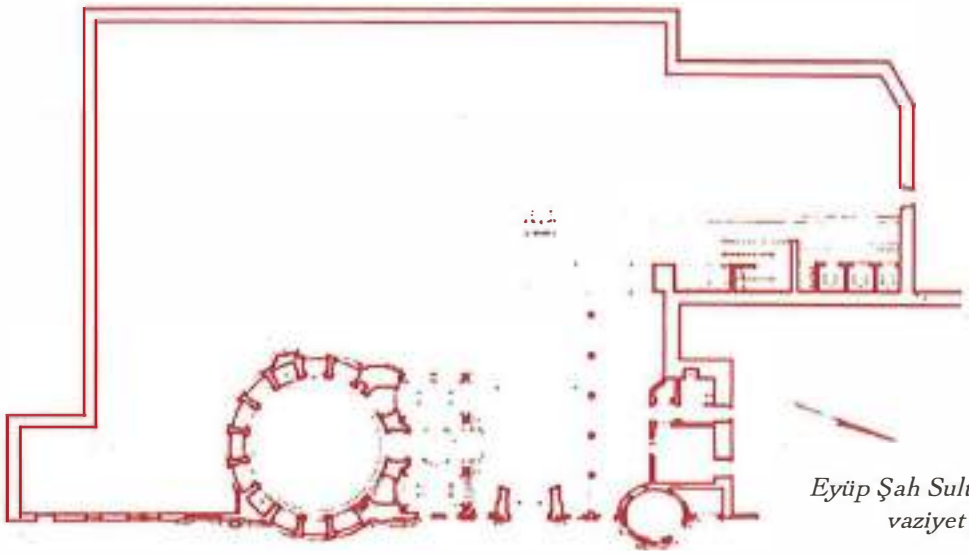
Eyüp Mihrişah Sultan İmareti ve Sebili

Eyüp Mihrişah Sultan Külliyesi vaziyet plânı

Eyüp Şah Sultan Türbesi

Eyüp Şah Sultan Külliyesi vaziyet plânı

İki basamaklı kaide üzerinde yükselen birinci kat, araları sütuncuklarla ayrılmış oniki yuvarlak dilimlidir. Daha geniş olan ikinci kat sütunlarla ayrılmış yedi pencere ile açılmakta ve pencereleri üstten birkaç kademeli dışa çıkıntılı friz dizisi çevrelemektedir. Bunun üzerindeki ince kuşak, duvar payecikleri ile teşkilâtlandırılmıştır. Türbe Türk barokunun rokokoya çalan yeni bir gelişmesi ile değişik yeni bir görünüşle önceki örneklerden ayrılır. Önünde ortada kubbe, yanlarda tonoz örtülü, üç gözlü bir revak vardır. Avlunun doğu cephesinde sekiz kemerli, kubbeli revak uzanır ki, giriş bunun başlangıcındadır. Doğuda dikdörtgen biçiminde ikinci avlu, üç taraftan kubbeli revaklar arkasında ayna tonozlu mekânlarla imaret bölümüdür.

Çok süslü ve Türk barokunun en güzel eserleri arasında yer alan sebil ve çeşme köşede yer almıştır. Külliye cepheden daha yüksek iki tâk kapı ile dışa açılır. Bir ucu türbe, diğer ucu sebil ile sınırlanan cephe tamamı ile barok üslûba uygundur.

Sultan III. Selim'in kızkardeşi Şah Sultan da Eyüp'te kendi külliyesini yaptırmıştır. Aynı şekilde türbe, sebil ve mektepten ibaret külliye 1800 tarihli olup mimarı İbrahim Kâmil Ağa'dır. Tamamı ile mermer bloklardan yapılmış olan türbede de barok süslemeler daha ölçülü olarak kullanılmıştır. Dış cephenin ortasında giriş kapısı, sağda sebil ve bunun üst katında mektep, solda türbe yer almıştır. Türbenin iki yanında birer barok çeş-

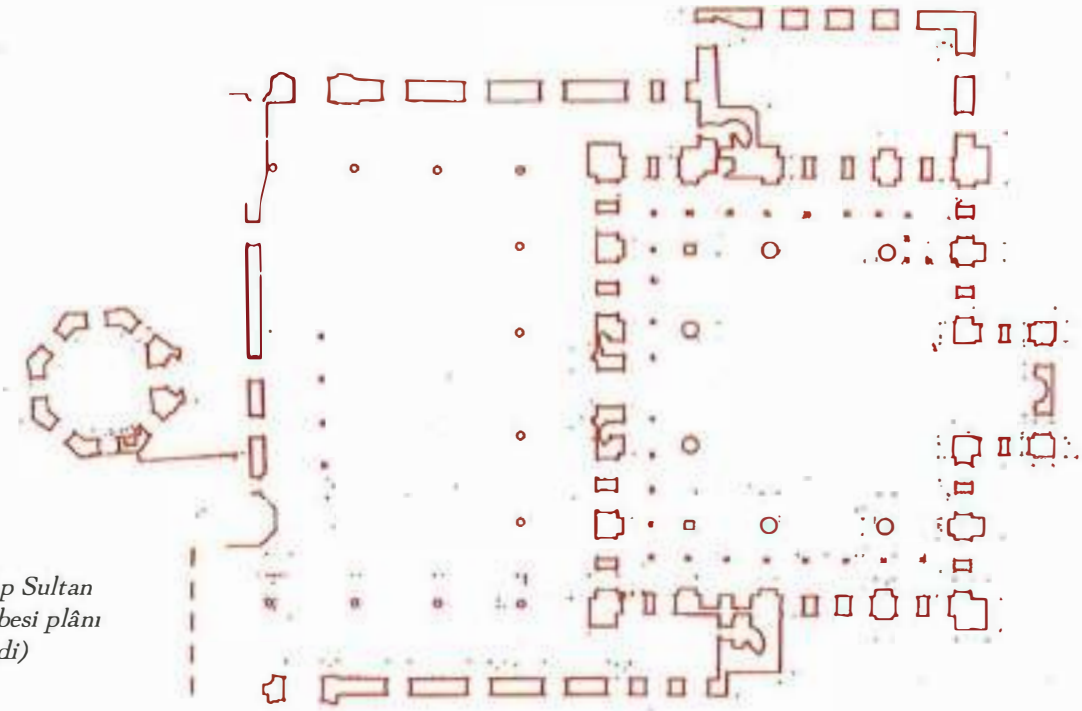
Eyüp Şah Sultan Türbesi

Eyüp Cami'i avlu portali ve kitabesi

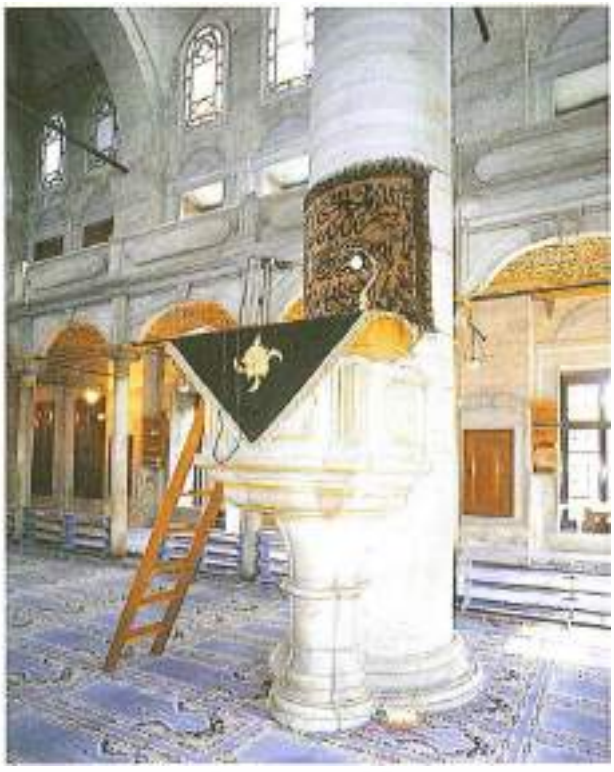
İstanbul Eyüp Sultan Camii

İstanbul Eyüp Sultan Camii ve Türbesi plânı (Ayverdi)

İstanbul Eyüp Sultan Camii son cemaat yeri revakları

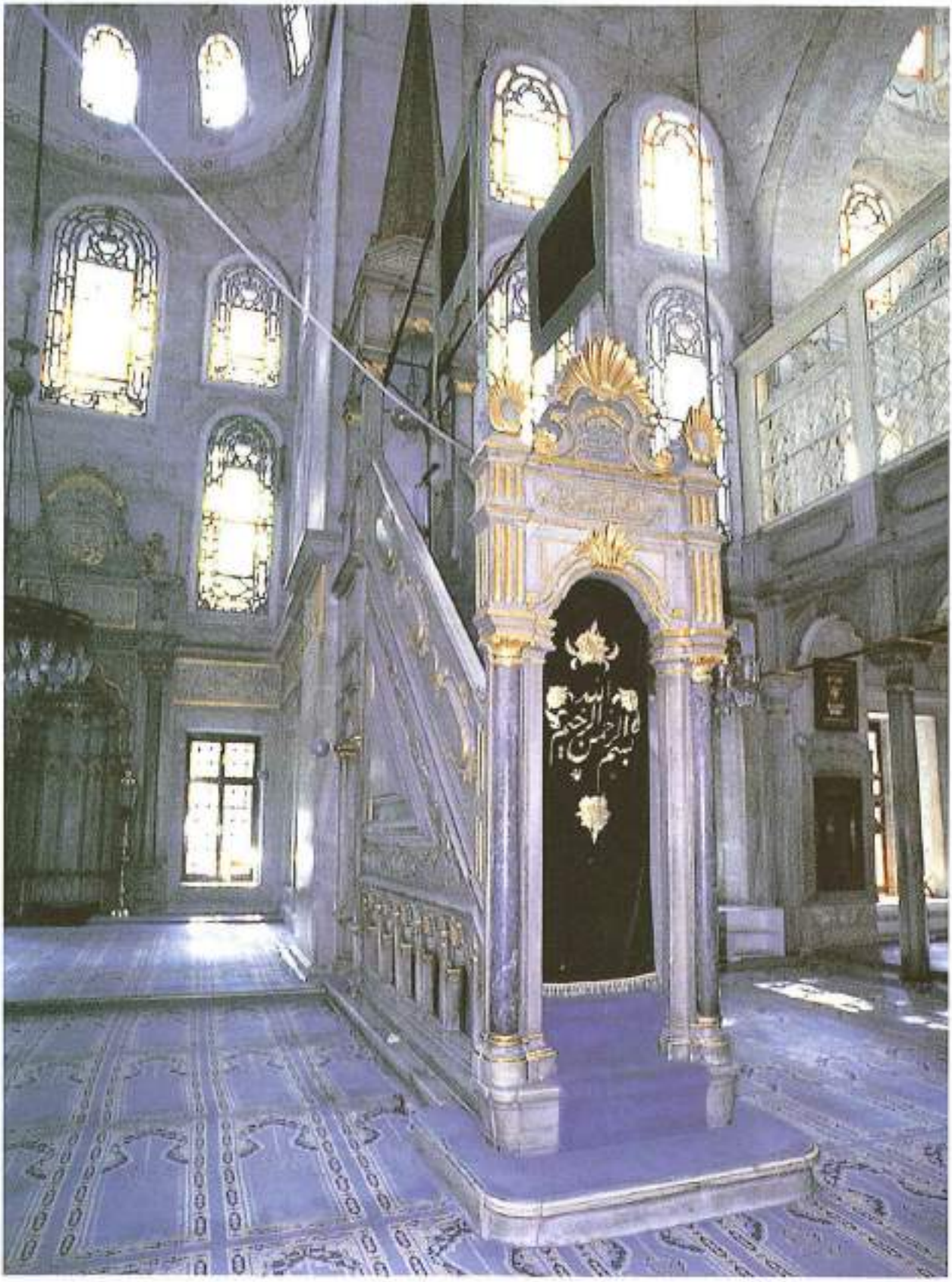

Eyüp Sultan Camii vaaz kürsüsü

me vardır. Türbe alttaki kaide olarak, silmelerle üç bölüme ayrılmıştır. Alt katın yuvarlak kemerli pencerelerine karşılık, ikinci kat, üstte ve altta yuvarlak kemerle çevrili değişik pencerelerle dikkati çeker. Kubbe de büyük profilli askı kemerlerine oturtulmuş ve dört taraftan küçük kuleciklerle çevrilmiştir. Yay biçiminde kıvrılan duvarlarda barok üslûp tamamı ile hâkimdir. Türbe önünde ortada kubbe, iki yanda ayna tonozla üç gözlü bir revak vardır. Türbeye eyvan şeklinde, iki renkli mermerden yuvarlak kemerli kapı ile girilir. Kemerin üstünde III. Selim'in tuğrası vardır. İçeride alt pencereler üzerinde altın yaldızlı sülüs geniş bir kitabe kuşağı dolanmaktadır. Üst pencerelerin aralarında Allah, Muhammed ve ilk dört halifenin adları okunmaktadır. Kubbe kalemişleri ile dörde ayrılmış bir orta çelenk etrafında çiçek, yaprak, dallar ve rozet biçiminde serpme motiflerle dekorlanmıştır.

Eyüp Sultan Camii mihrabı

Eyüp Sultan Camii minberi

Eyüp Sultan Türbesi

Sebil cepheden dışa taşkın beş gözlü silindirik bir yapı olup, sebil gözlerini üstten çeviren kemerler asimetriktir. Palmet motifli kilittaşı da buna uydurulmuştur. Sebilin iç kısmında barok bir çeşme vardır. Sebilin mermer cephesi üstünde ahşap saçak kurşun kaplıdır.

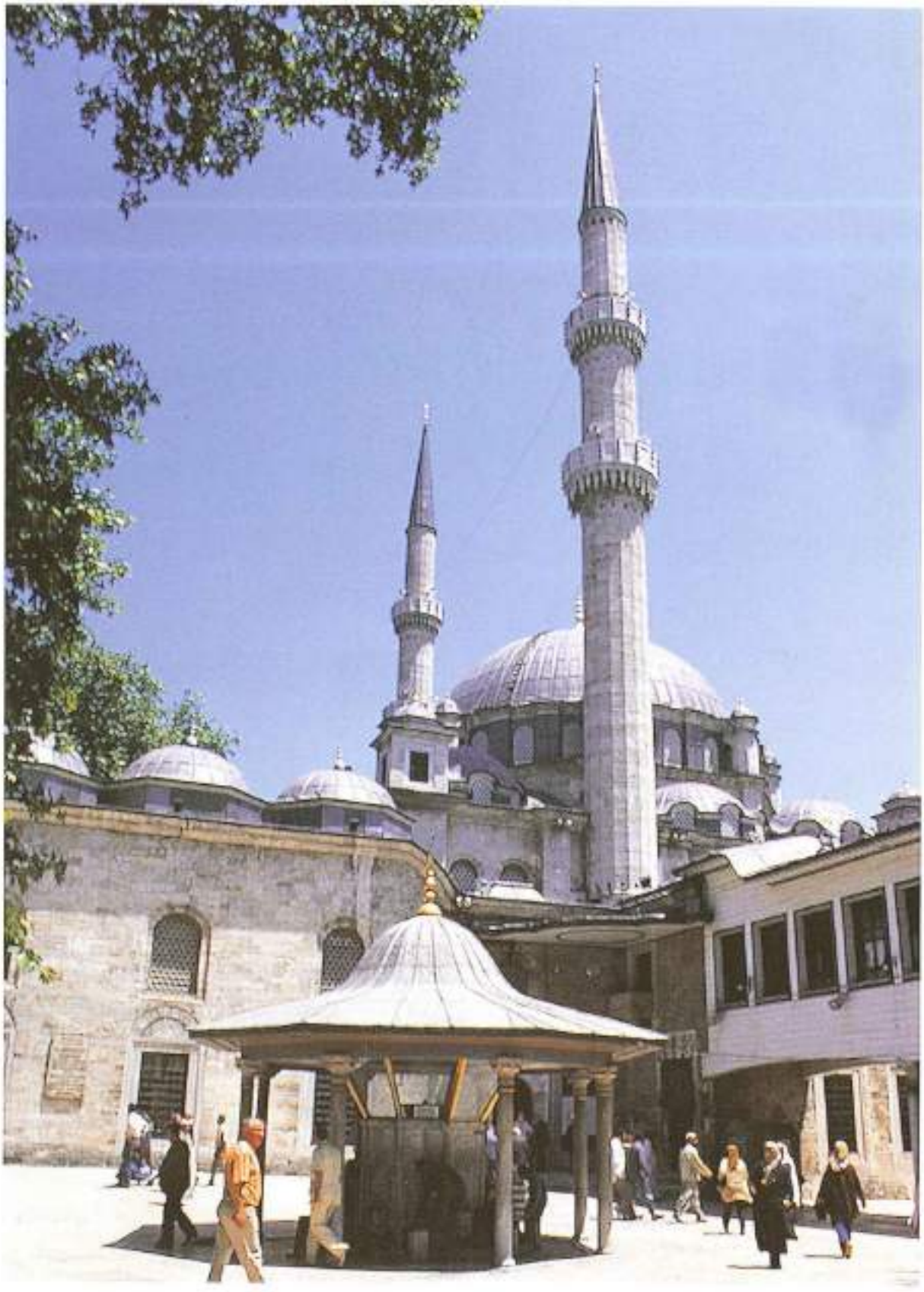
Mektep, sebilin üstünde üst katta avludaki bir merdivenle çıkılan zarif bir yapıdır. Dış cephesinde pencerelerin ortasında barok bir kuş evi vardır. Avluda külliyeye giriş portali karşısında dört cepheli, zarif mermer külâhlı bir meydan çeşmesi, bunun arkasında hazire bulunmaktadır.

Sultan III. Selim kendi camiinden önce Eyüp Camii'ni yeniden yaptırmıştır.

Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı ilk cami, Sultan III. Ahmet'in yaptırdığı iki minaresi ile XVIII. yüzyıl sonuna kadar kalmış, çok harap halde iken tamamen yıkılarak 1798'de bugünkü cami yaptırılmaya başlanmış ve 1800'de tamamlanmıştır.

Eyüp Sultan Camii minber detayı

Eyüp Sultan Camii

Sekiz dayanaklı plâna uyan camide kare mekânın dört köşesinde eksedralar, ileri çıkıntılı mihrap bölümü üzerinde ve doğu, batı kenarlarda yarım kubbeler yer alır. 17.5 m. çapındaki kubbe, mihrap çıkıntısının köşelerinde iki paye ile, yanlarda ve girişte istiridye barok başlıklı ikişer mermer sütuna dayanmaktadır. Fatih yapısı ilk caminin kubbesi 14 m. çapında idi.

Mimar Sinan'ın Azapkapı Sokullu Camii klasik plânının barok bir devamı olarak sekiz ince takviye kuleli ve çok pencereli kubbe, yeni üslûbun özelliklerini taşır. Köşelerdeki kare biçimli kuleler de aynı üslûba uygundur. XIX. yüzyıl emsalinden çok yüksek olan cami, nispetlerinin zarafeti ile etki yapar.

Girişte ve iki yanda uzanan mahfiller çapraz tonoz örtülüdür, alt kat kadınlar mahfilinin tavanı düzdür. İstiridye motifleri ile süslenmiş, üzeri altın yaldız dekorlu mermer mihrapta, Sultan Selim'in tuğrası ve uzun kitabesi ile tipik barok üslûptaki cümle kapısının kompozisyonu, dilimli barok bir kavsara ve niş şeklinde tekrarlanmıştır. Minber şebekesiz olarak zengin renkli taştan zarif rokokoya çalan süslemeleri ile dikkati çeker. Mermerden sade barok kürsü, sütuna bitişik olup dayama merdivenle çıkılmaktadır. Tamamen elden geçmiş tazelenmiş çok renkli kalemişleri ile süslü camide hiç çini kullanılmamıştır.

Kuzey ve doğu kapılarından girilen dış avlunun sade barok üslûptaki kuzey kapısı rampa ile çıkılan asma kat halindeki hünkâr mahfiline götürür. Avlunun solunda açık türbe ve mezarlar, ortada Sinan Paşa Köşkü yıkılarak yerine yapılan şadırvan vardır. Her kenarında abdest muslukları ile sekizgen mermer şadırvan barok başlıklı sekiz mermer sütun üzerine ahşap saçaklı kubbe ile örtülüdür. kubbeli revaklarla çevrili iç avluya kesmetaştan aynı üslûptaki kapıdan girilir. Ortada dört köşesinde zarif barok çeşmeleri ile üstü açık madeni şebekelerle çevrili alçak duvarlar içinde birkaç mezar vardır. Son cemaat revakında iki barok mihrap ve iki mükebbire bulunur.

Cami 1819'da Sultan II. Mahmut tarafından tamir ettirilmiş, sonra 1822'de deniz tarafındaki minareye yıldırım çarpmış, üst şerefeden yukarısı yeniden yaptırılmıştır. 1829'da Darüssaade Ağası Hacı Beşir, cami dışındaki iki mahfili yaptırmış, cami avlusu içinde musalla önündeki ilâve ise 1000 (1591/92)'de Ekmekçioğlu Ahmet Paşa'nın vakfı olarak meydana getirilmiştir.

1458, Fatih yapısı olan **Eyyub Sultan Türbesi**'nde çeşitli tamirlerden en önemlisi 1137 (1724)'de Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır. Tamamen küfeki taşından yapılan ilk türbe çinisiz olup, İstanbul Mahmut Paşa Türbesi'ni hatırlatan kubbe örtülü sekizgen bir yapıdır. İki katlı olup tek kapısı ve kenarda penceresi vardır.

Bugün hacet penceresi yanındaki tâk kapıdan türbe medhaline girilir ve sade bir kapıdan çıkılır. Yaldızlı uzun bir kitabe, Sultan III. Ahmet tarafından caminin iki minaresi yaptırılırken türbenin de esaslı bir tamirden geçtiğini belirtir. Türbenin dış duvarında cami iç avlusuna bakan yönde dört köşesi çeşmeli ve şebekelerle çevrili mezarlarla bağlayan dört sütun, yuvarlak yastıklar üzerine iyon başlıklıdır. Türbeye birçok ilâve ve değişiklikler yapılmıştır. Duvarlar XV. yüzyıl sonundan XVIII. yüzyıla kadar çeşitli çinilerle kaplanmış olup, XVIII. yüzyıl Tekfur Sarayı atölyesi çinileri en çok yer alır. Daha eski çiniler, diğer binalardan kalan ve sarayın stok çinilerindendir. İçindeki geometrik örnekli çiniler, XVIII. yüzyıl Kütahya işidir.

Hazreti Muhammed'in sancaktarı Eyyub Ensarî'nin bu türbesi ile birlikte cami ruhaniyet kazandığından Osmanlı sultanları cülus larında burada kılınç kuşanmaya gelirlerdi.

Eyüp Camii'nden sonra Sultan III. Selim Bursa'da depremden yıkılmış olan Emir Sul-

Bursa Emir Sultan Camii

Emir Sultan Camii ve Türbe avlusu

Bursa Emir Sultan Camii portal kitabesi

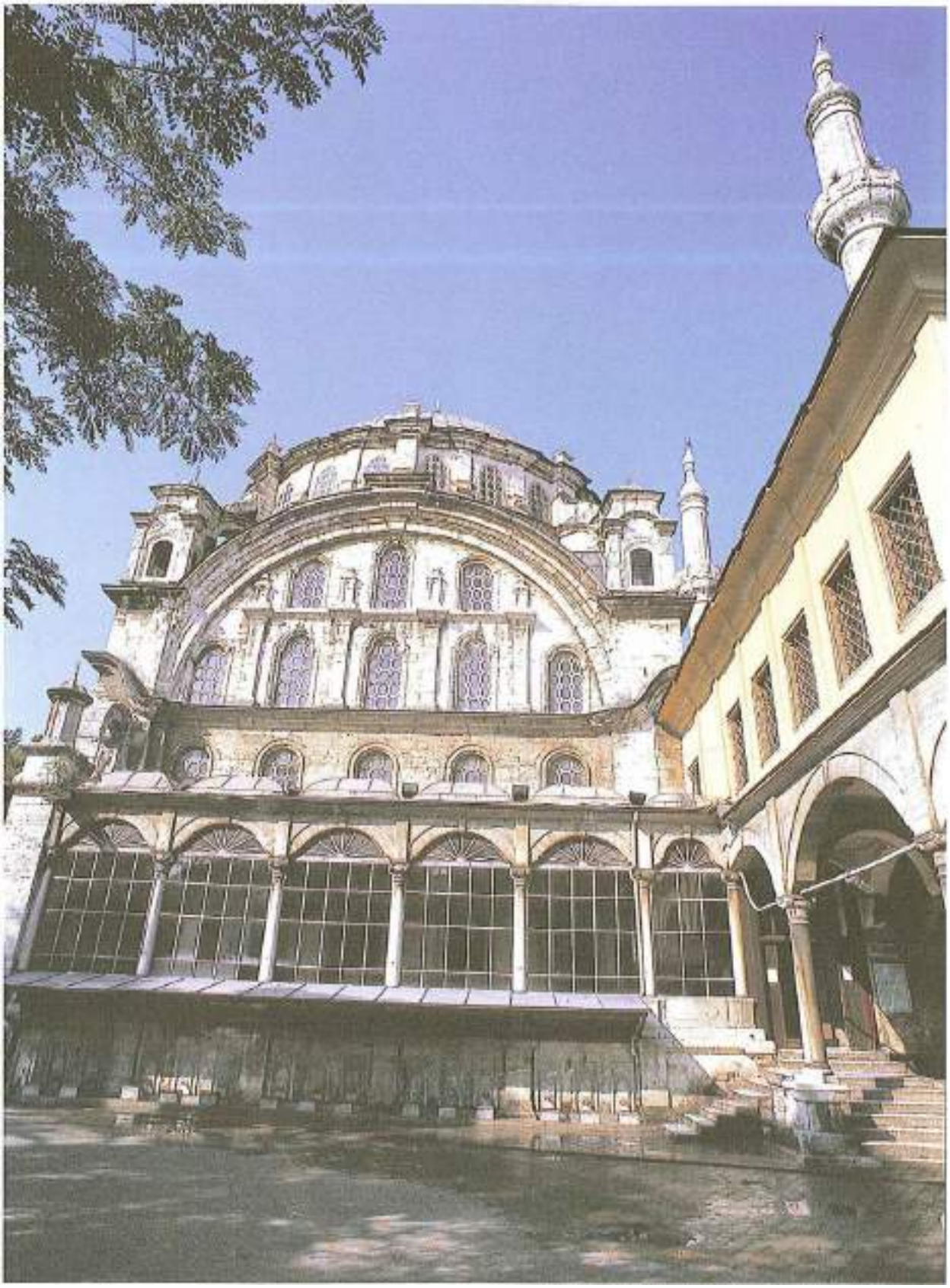

Bursa Emir Sultan Türbesi

tan Camii'ni ve avlusunu yeniden yaptırmıştır. Kapı üstündeki kitabe III. Selim'in emri ile 1219 (1804)'de yeniden yapıldığını bildirir. Tek kubbeli camide eski caminin malzemesi tekrar kullanılmıştır. Ağaç direkler üzerine basık kaş kemerli ahşap revaklarla çevrili geniş bir avlunun ortasında açık sekizgen şadırvan, güneyde **cami**, kuzeyde ahşap odalar ve kubbeli sekizgen biçiminde **türbe** vardır. Türbenin avluya bakan penceresi üstündeki kitabe, Sultan Abdülaziz'in emri ile 1285 (1868)'de tamir edildiğini göstermektedir. Taş külâhlı barok minarelerin şerefeleri helenistik başlıkları andıran konsollara oturmaktadır.

Aynı yıllarda **Sultan III. Selim** Haydarpaşa'daki kendi **cami** ve külliyesini yaptırmaya başlamıştır. İki katlı son cemaat yeri ile Ayazma Camii'ni hatırlatan geniş kubbeli yan mahfilli cami, **şadırvan, muvakkithane, hamam ve sıbyan mektebi** ile külliyeyi meydana getirmektedir.

Sultan III. Selim tarafından 1801-1805 tarihlerinde İstanbul ve Marmara'ya hâkim bir tepe üzerinde kışla camii olarak barok üslûpta yaptırılmıştır. Kesme küfeki taşından örgülü duvarlarla kemerler üzerine oturan kubbesi Nuruosmaniye Camii'ni hatırlatır. Ağırlık kuleleri kare biçimde ve kubbeciklerle örtülü olup alt kısımlarında barok kıvrımlı konsollar

Üsküdar Selimiye Camii

Üsküdar Selimiye Camii

Üsküdar Selimiye Camii plânı

vardır. Dikdörtgen geniş bir avlu içinde yer alan caminin batıdaki cümle kapısına on basamakla çıkılır. Son cemaat yeri beş tekne tonozla örtülüdür. Bunları taşıyan dört mermer sütun ve köşelerdeki yarım payeler yuvarlak kemerlerle bağlanmıştır. Kapı üzerindeki sekiz satırlık mermer kitabede Sultan III. Selim tarafından yaptırılıp 1219 (1805)'de tamamlandığı yazılıdır, üstte sultanın barok çerçeveli tuğrası vardır. Kapının devrinden kalan büyük tunç tokmakları geometrik süslemeler üzerine sağda "Lâilâhe illâllah", diğerinde "Muhammed ün Resulullah" yazıları ile değişik ve başka örneği olmayan görünüşlerdir.

Yivli gövdeleri, boğumlu barok taş külâhları ile tek şerefeli iki minaresi 1823'de şiddetli lodostan yıkılmış, tamir görmüştür. Son cemaat yerinin iki tarafında iki katlı hünkâr dairelerine merdivenle çıkılır, bunlardan sağdaki namaz için, soldaki ise dinlenme yeridir. Buradaki yüksek ayaklı mermer sütunların başlıkları palmetlidir. Kuzey ve güney cephelerdeki barok dış mahfiller çapraz tonoz örtülüdür. Caminin dış duvarlarına, kuşların barınması için zarif kuş köşkleri yapılmıştır. Ön taraftan cami bu kısımları kapayan ekleri ile adeta iki katlı bir ev intibaı uyandırmaktadır. Bununla beraber büyük ölçüde ihtişamlı bir görünüşü vardır.

Cami iç taraftan, kuzey duvarındaki kadınlar mahfili hariç tutulursa kare bir plân gösterir. Yalnız mihrap bölümü aynalı tonozla örtülü dikdörtgen bir çıkıntı halinde dışa taşmaktadır.

Girişin sağında bulunan hünkâr mahfili aynalı tonoz örtülü olup, yaldızlı kafesleri kısmen yerindedir. Korkuluk levhaları mermerdendir. Müezzin mahfili de beş aynalı tonozla örtülü olup, kadınlar mahfili bunun üzerindedir. Ortada bir aynalı tonoz, iki tarafında birer kubbecikle örtülü kadınlar mahfilinin aynalı tonozu, alt kattaki üç aynalı tonoz büyüklüğündedir. Somaki mermer mihrap büyük ve ihtişamlıdır, önündeki pirinç şamdanlar devrinin özelliklerini taşıyor. Minber de somaki mermerden zengin bir işçilik eseridir. Titiz bir işçilik gösteren vaâz kürsüsü mermerden bir külâhı andırıyor.

Üsküdar Selimiye Cami'i detay

Duvarlar, pencere söveleri ve içleri mermerdir. Alt pencerelerin üstünden dolanan kitabe kuşağı yeşil zemin üzerine altın yaldızlı kabartmadır. Buradan yukarıya duvarlar yaldızlar ve renkli kalemlerle süslüdür. Kubbe kalemişleri ile dilimlere bölünmüş, bunların araları da süslenmiştir. Bunlar yıldız ve yaprak motifleri, pandantiflerde, son cemaat yeri ve mahfillerin üstünde ise hatayî ve rumîler yanında geometrik motifler, pencere kenarlarında ise yaprak ve rozetler görülür. Motifler arasında akant yaprakları dikene benzemektedir. Beyaz zemin üzerine mavi, yeşil, kırmızı ve kirli sarı olarak hep koyu renklerdir.

Selimiye Kışlası, 1800'de İstanbul'da Üsküdar'ın güneybatısında Nizam-ı cedit askerleri için, Kanunî Sultan Süleyman'ın 1555'de yaptırdığı yazlık sarayın, sonradan genişletilen, XVII. yüzyıldan sonra da rağbetten düşüp terk edilen ve 1794'de Sultan III. Selim tarafından yıktırılan Üsküdar veya Kavak Sarayı yerinde yaptırılmıştır. Sökülen mermerler kısmen Topkapı Sarayı'na nakledildi, kısmen kışlanın inşasında kullanıldı. 1807 Yeniçeri ayaklanmasında bu ilk kışla yanmış, Sultan II. Mahmut zamanında kârgir olarak yeniden yapılmaya başlanmış, bir cephesi yapıldıktan sonra sultanın ölmesi ile 1828'de Abdülmecit zamanında devam ederek diğer üç cephesi uzun bir sürede (1842-1853) tamamlanmıştır. Kışlanın 1807'den önceki mimarı Balyan ailesinden Kirkor Balyan'dır.

Kışla geniş ve meyilli bir arazi üzerinde, İstanbul'a ve Marmara'ya hâkim olup katların hepsi manzaraya açık ahenkli cepheler halindedir. Her cephesinde kat sayısı değişik olarak yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu devrinin en büyük kışlası olan Selimiye, araziye uygun, süslemeden kaçan, sade zarif bir mimarî gösterir. Halk arasında tersine çevrilmiş bir bilardo masasına benzetilmiştir. Dikdörtgen biçiminde geniş bir bahçeyi çevreleyen, dört köşesinde yedi katlı kuleler yükselen kışlanın Marmara cephesi 267 m., yan cephe 200 m. uzunluktadır. Cephelerde rönesans, kulelerde barok üslûbu hâkimdir. 3000 pencereden aydınlanan binada 228 büyük oda vardır. Son tamirlerde bunların bir kısmı bölünerek küçültülmüştür. Aşağıdan yukarı duvar payeleri ile eşit bölümlere ayrılan cepheler birbirinin aynıdır, bölümlerde her katta üç pencere vardır. Merdivenlere rastlayan kısımlar penceresizdir. İç cephelerde katlar dıştaki gibidir. Koridor geniş şekilde iç bahçeye açılır, diğer yanda odalar sıralanmıştır. Bol pencereler, geniş koridorlar ve büyük odalarla ferahlık veren yapıda çok kalın duvarlar, sıcak ve soğuğa karşı korur, hava akımı yaz sıcağında bile serinlik sağlar.

Kışla çift eğimli çatı ile, kulelerin üzeri dilimli kubbeciklerle örtülüdür. Kulelerin alttan beş katı her kenarda dikdörtgen biçimin-

İstanbul Üsküdar Selimiye Kışlası

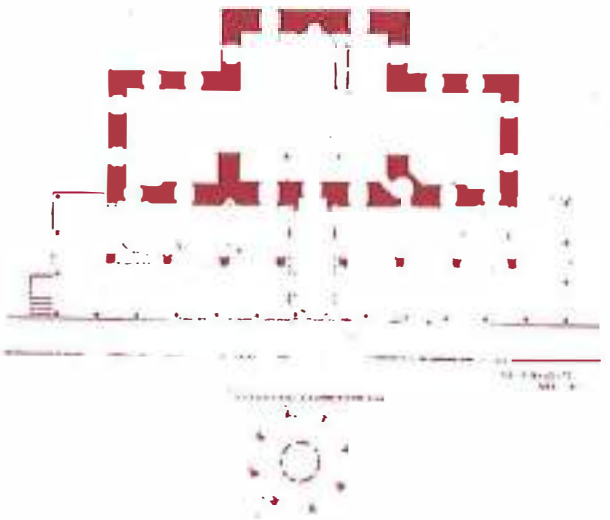
de üçer pencere, yukarıya doğru incelen son iki katı ikişer ve birer yuvarlak kemerli pencere ile dışarı açılmıştır. Boğaz (batı) cephesinde bodruma merdivenler vardır, diğer cephelerde yoktur. Sade bir yapısı olan Nizamiye kapısından doğru zemin kata girilir, bu kat bütün kışlayı çepçevre dolaşmaktadır. Kadıköy ve Boğaz taraflarında bodrum katındaki iki portalden birincisi 1243 (1828) tarihli uzun 16 satırlık kitabesi ile Sultan II. Mahmut'un, ikincisi 1269 (1854) tarihli 20 satırlık daha uzun kitabesi ile Sultan Abdülmecit'in adlarını taşır. Abdülmeclit kitabesinin bulunduğu cephenin sağındaki kulenin zemin katı halen Florence Nightingale Müzesi'dir. Kırım savaşında 38 hemşire ile Kırım ve İstanbul'da yaralı askerleri tedavi eden ve geceleri fenerle hastaları dolaştığından "fenerli kadın" diye tanınan hemşirenin hatırasına kurulmuştur. Kulelerdeki katların tavan ve tabanları ahşaptır. Merdivenler de ahşaptır ve harap durumdadır. Kışlanın iç kısmındaki büyük bahçede kitabesi olmayan barok üslûpta bir de çeşmesi vardır.

1854-1856 Kırım savaşında Selimiye kışlası hastane haline getirilmiş, son iki dünya savaşında askerlere verilmiş, bir süre tütün deposu, sonra Askerî Ortaokul olmuş, 1963'de bu okul lağvedilerek yapı restore edilmiştir, bugün I. Ordu karargâhıdır. Kışlanın Boğaz (batı) ve Marmara (güney) cephesinin birleşme yerine yakın ve kışla dışında bulunan bir tavlanın yalnız dört duvarı kalmıştır.

Sultan III. Selim'in şehit edilmesinden sonra Sultan IV. Mustafa'nın bir yıl kadar süren saltanatı hiçbir iz bırakmadan geçmiştir.

Sultan II. Mahmut Devri Eserleri

SULTAN II. Mahmut (1808-1839) devri ile bir taraftan barok üslûbunun birçok yeni eserleri ortaya konurken, ampir üslûbuna doğru yeni bir gelişmenin başladığı görülmektedir. Yeniçeri ocağını yok ederek memleketi büyük bir belâdan kurtaran Sultan Mahmut'un ilk saltanat yılında 1224 (1808)'de Rodos adasındaki **Süleymaniye Camii**, XVI. yüzyıldaki plânına göre hemen hemen yeniden yapılmıştır. Aslında ayrı mekânlar halindeki iki yan eyvanla yedi kubbeli son cemaat revakı uzun bir cephe meydana getirir. Önünde Tekirdağ Rüstem Paşa Camii'ndeki gibi onbeş kemerli ikinci bir revak vardır.

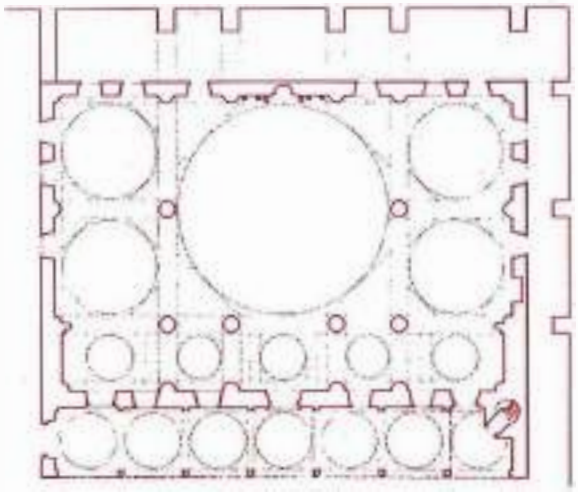

Rodos Süleymaniye Camii plânı (Balducci)

Rodos Süleymaniye Camii 1224 (1808). 7 kubbeli son cemaat revakı önünde düz çatılı ikinci bir revakı ile kanatlı camiler grubuna girer. Önünde şadırvanı vardır. 1522'de Fatih'ten sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptırdığı caminin yerinde yeniden inşa edilmiştir.

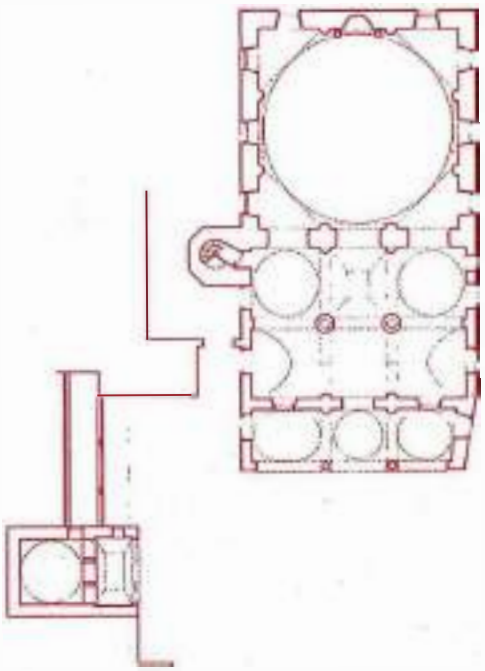
İzmir'de aslı, Evliya Çelebi'ye göre 1046 (1638)'den gelen **Bıyıklıoğlu Mahmut Camii** de 1815'de son şeklini alan şadırvan, orta kubbeyi üç taraftan saran çapraz tonozlar ve dört küçük köşe kubbesi ile değişik bir merkezi plân şeması gösterir. Fevkanî bir yapı olan caminin altta çarşı seviyesinde kalan şadırvanının iyon, roman, gotik karışımı garip başlıklı sütunları üzerine yuvarlak kemerlerle oturan sekizgen köşk mescidi andıran kütüphanesine camiden girilmektedir. Sütunlar yolların dolması ile kısalmıştır. Kuzeydoğu taraftan sokağa açılan geçidin şadırvana bağlanan tonoz ve kemer alınlıklarında İzmir'in kıyı manzaraları ile duvar resimleri işlenmiştir. Ortada oval kubbe, yanlarda üçer aynalı tonozla çarpık son cemaat revakı kuzeydedir. Batı kenarda da beş aynalı tonozla intizamsız bir revak vardır. Kuzeydeki asıl giriş kapatılarak pencere haline çevrilmiş olup, şimdiki giriş son cemaat revakının hemen altındadır, ayrıca batıda, hem son cemaat revakına, hem de kütüphaneye açılan merdivenli giriş vardır. İkinci kat son cemaat revakı camekânla çevrilidir. İçeride kadınlar mahfili, camiyi U şeklinde dolaşır. Yay biçiminde dışa taşan dalgalı kemer silmeleri ile tromplu büyük kubbenin kasnak ve tromplarında açılan birçok pencerelerle iyice aydınlık bir mekânı vardır. Mermer işlemeli minber, iki süs sütuncuğu ile derin mihrap nişi barok süslemelidir. Güneydoğu köşesindeki minaresi 1941'de Vakıflar'ca tamir görmüştür.

Sultan II. Mahmut Türbesi'nin biraz aşağısında, Sultanahmet meydanına bakan köşede Sultan II. Mahmut'un, hayatını kurtaran **Cevrî Kalfa** adına 1819'da yaptırdığı **mektep**, geniş pencereli mermer cephesi, çeşme ve sebili ile barok-ampir karışımı üslûbun başlangıcıdır. Cephede pencereleri ayıran sütunlar, başlıkları ve silmeler, bunun ifadesidir. Kapı ve çeşme üzerindeki uzun kitabeler, çiçekler, vazolar ve meyvalardan ibaret bir dekorla süslenmiştir.

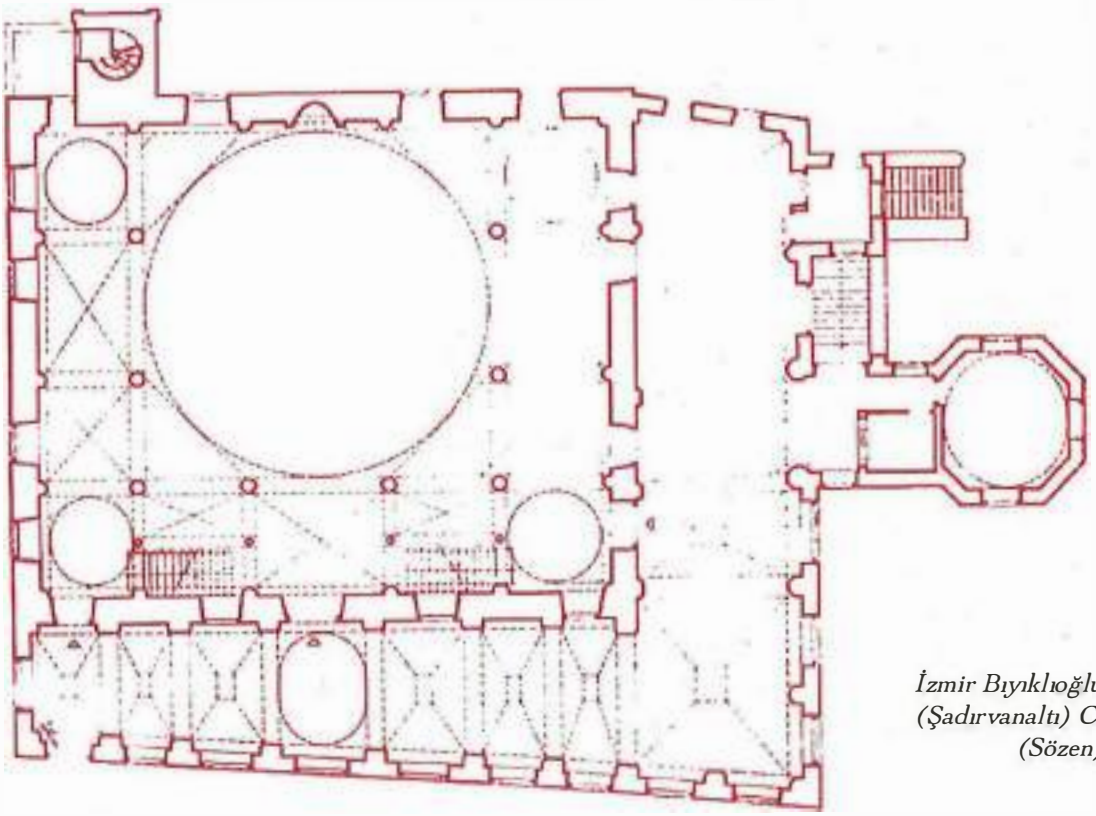
İzmir Hisar Camii plânı (R. Arık)

İzmir Hisar Bey Camii 16. yy. sonlarında inşa edilmiş, 18. ve 19. yy.larda geçirdiği tamirler sonucunda esas plânı değişmeden, son şeklini almıştır. Tek kubbeli ana mekânın kuzey, batı ve doğu yönlerinde U biçiminde sıralanan kubbeli sahınlar ibadet alanını genişletmektedir. Yuvarlak kemerli son cemaat yeri 7 kubbelidir.

İzmir Kemeraltı Camii plânı (R. Arık)

İzmir Kemeraltı Camii 18. yy.'da inşa edilmiş, 1813 ve 1883 tarihli tamirler ile son şeklini almıştır. Ana mekân tek büyük kubbe ile örtülüdür. Üç bölümlü, kubbeli son cemaat yeri ile ana mekânın arasında iki sıra halinde üçer bölümlü mekânlar yer almaktadır.

İzmir Bıyıklıoğlu Mahmut (Şadırvanaltı) Camii plânı (Sözen)

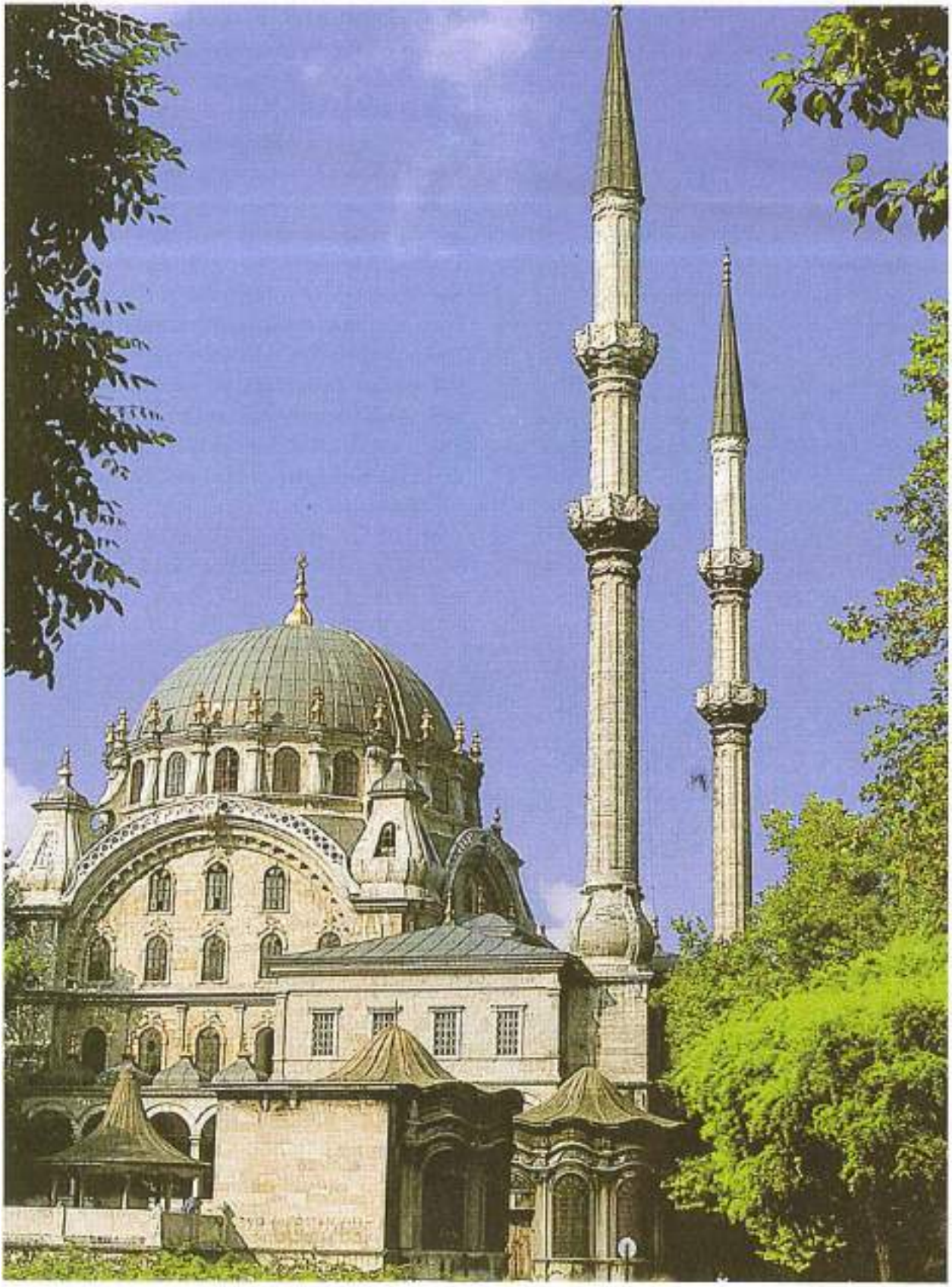

Cevrî Kalfa Mektebi

Sultan II. Mahmut ancak 1238 (1822)'de kendi cami ve külliyesini yaptırmaya başlamış, dört yıl sonra 1826'da tamamlanmıştır.

Daha önce Sultan III. Selim tarafından Tophane-i âmire Arabacılar kışlasına yaptırılan cami, Tophane yakınında çıkan ve Dolmabahçe'ye kadar uzanan yangında 48 bina ile birlikte yapmıştı. Aynı yılda, Sultan II. Mahmut bunun yerine daha büyük ve muhteşem bir cami yapılmasını emretmiş ve hemen Nusretiye Camii'nin inşasına başlanmıştır. Bunun için sultan ilk defa Ermeni mimar Kirkor Balyan'ı görevlendirdi. 7.5 m. çapındaki tek pandantif kubbenin 33 m.yi bulan yüksekliği, barok bir görünüştür. Dört yuvarlak kemere dayanan kubbenin aşağıdan kuvvetli silmelerle katlar halinde yükselen dört köşedeki takviye kuleleri, şişkin karınlı birer kemerle kubbeye bağlanmaktadır. Ayrıca kubbenin etrafı küçük barok kuleciklerle çevrilmiştir. Çok köşeli mihrap çıkıntısı da yarım kubbe örtülüdür. Lâleli Camii gibi bu cami de yerden 2 m. yüksek sütunlar üzerine oturtularak hem akustik arttırılmış, hem rutubetten korunmuştur.

Çevre duvarı ve avlu kapıları kaldırılmış olduğundan, bugün önünden geçen caddeden iki taraflı on altışar basamaklı merdivenle çıkılıp, üç kubbeli son cemaat revakına girilir. Sütunlar arasında ortada birbirini kesen dairelerden şebekeler, yanlarda kabartma girlandlarla süslü korkuluklar vardır. 4 m. yükseklikte dilimli kemerli barok kapı üzerinde Hattat Rakım'ın kitabesi ampir süslemelerle çevrelenmiştir. Cephede iki yandaki mahfillerle, önden iki katlı evi andırır. Doğuda hünkâr mahfilinin, Rakım'ın kitabesi ile çok gösterişli yay biçiminde saçakla korunan dilimli kemerli mermer kapısı girland, akant yaprakları ve yanlarda ikişer duvar payesi ile ampir

İstanbul Tophane Nusretiye Camii

Nusretiye Camii son cemaat yeri

üslûptadır. Buradan yirmi mermer basamakla dört odalı hünkâr mahfilinin sahanlığına çıkılır. Paşa mahfillerine ise şadırvanın bulunduğu yan avludan tahta merdivenlerle çıkılır. Camide bol miktarda beyaz mermer kullanılmıştır. Yuvarlak kemerlerin hâkim olduğu camide hemen hemen bütün sütunlar dört köşe beyaz mermerden ve ampir başlıklıdır. Dışta olduğu gibi, içte de pencerelerin üzeri akant yaprakları süslemelidir.

Cami içinde altın yaldızlı kitabe kuşağı, Rakım'ın elinden çıkan Amme suresi olarak yüksek bir sanat değeri taşır. Mihrap kitabesi de Rakım'ın olup, ölümünden sonra yazılan dört mısra ile ifadesini bulur, diğer hattatlara üstünlüğünü dile getirir:

Nusretiye camiine yazdı bir sure kuşak / Yadigâr etti anı bu secdegâh-ı izzete / Mihrabın üstünde olan deve boynu çift dönüş / Parmak ısırttı Celâleddin ile Esma İbret'e.

Nusretiye Camii çift taraflı merdivenli giriş

Tamamı ile yabancı karakterli barok ve ampir süslemeler arasında Rakım'ın yazıları keskin bir tezat halinde göze çarpar. Sade mermer mihraba karşılık, mermer oymalı minber, sivri konik külâhlı, akant yaprakları ve girlandlarla süslemelidir. Hünkâr mahfili çıkıntısının tam altında basık tavanlı müezzin mahfili vardır. Batıdaki taş avluda bulunan şadırvan on ince sütun üzerine konik çatılıdır ve oniki abdest musluğu vardır. Caddenin karşı tarafındaki **muvakkithane** yıkılmış, karşılıklı iki **sebil** de bugünkü yerlerine taşınmıştır. Mehmet Emin Ağa'nın mimarbaşılığı zamanında 1826'da yapılan bu sebiller dört pencereli ve 5 m. yüksekliktedir. Dövme demirden oymalı ve yaldızlı şebekeleri, altışar su verme yeri vardır. Sebilin tâlik kitabeleri Yesârîzade Mustafa İzzet hattıdır.

Caminin iki şerefeli minarelerine kurulan mahyaları kubbeyi kapadığından 1826'da bunlar kısmen yıktırılarak daha yüksek olarak yeniden yapılmıştır. Soğan biçiminde papuçları ile çok ince ve yüksek minareler, çok uzun ince konik külâhları, dalgalı kıvrımlı şerefeler altında ve petek ucunda kabartma girlandlarla on yıl önceki Beylerbeyi Camii minarelerinin gelişmesine uymaktadır. **Nusretiye Camii** ilk deneme olarak ampir üslûbun Türk zevkine uygun başarılı bir eseridir.

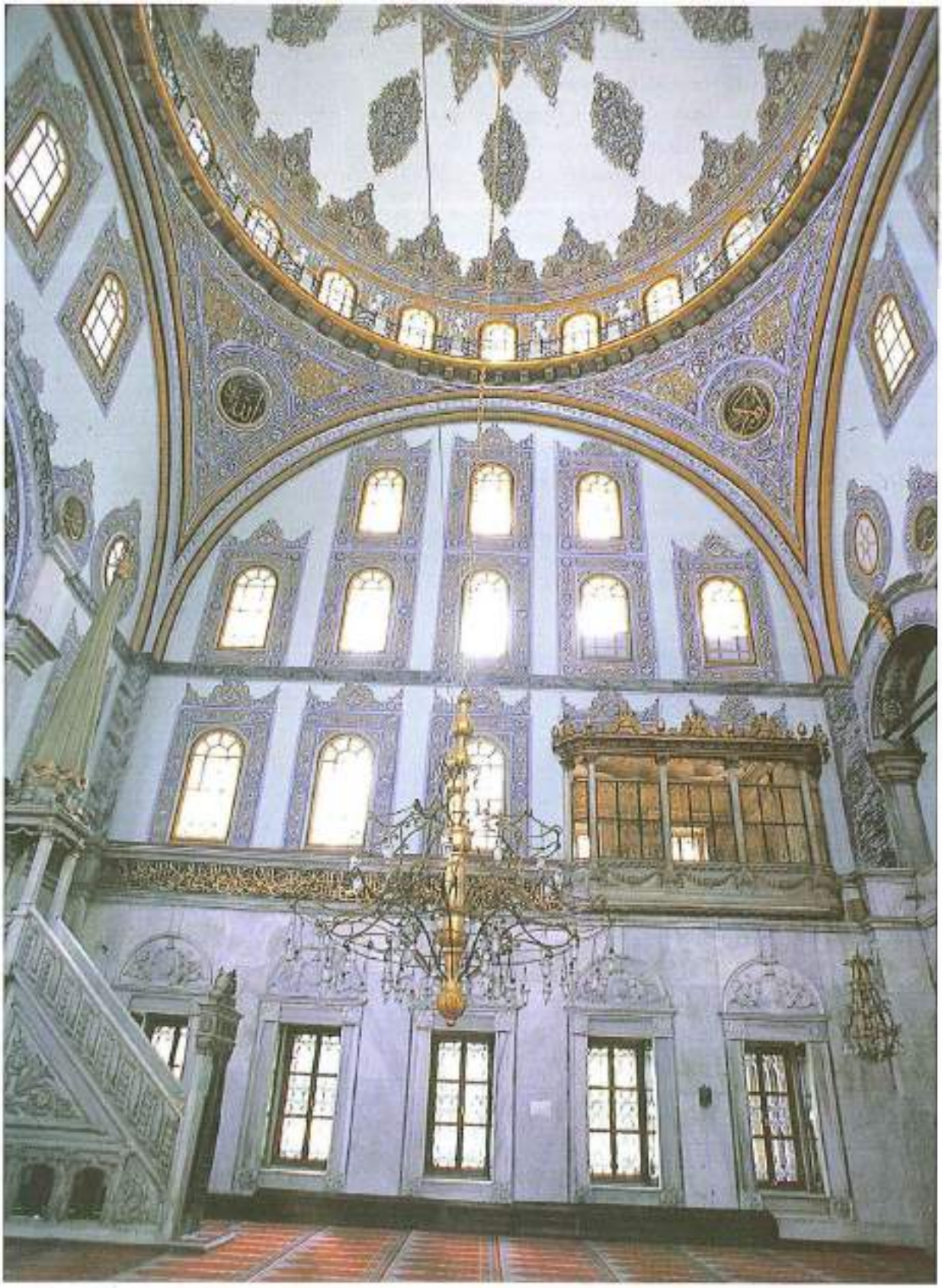
Nusretiye Camii'nde başlangıcı görülen ampir üslûbu, **Sultan II. Mahmut**'un Divanyolu'ndaki 1840 tarihli türbesinde büyük öl-

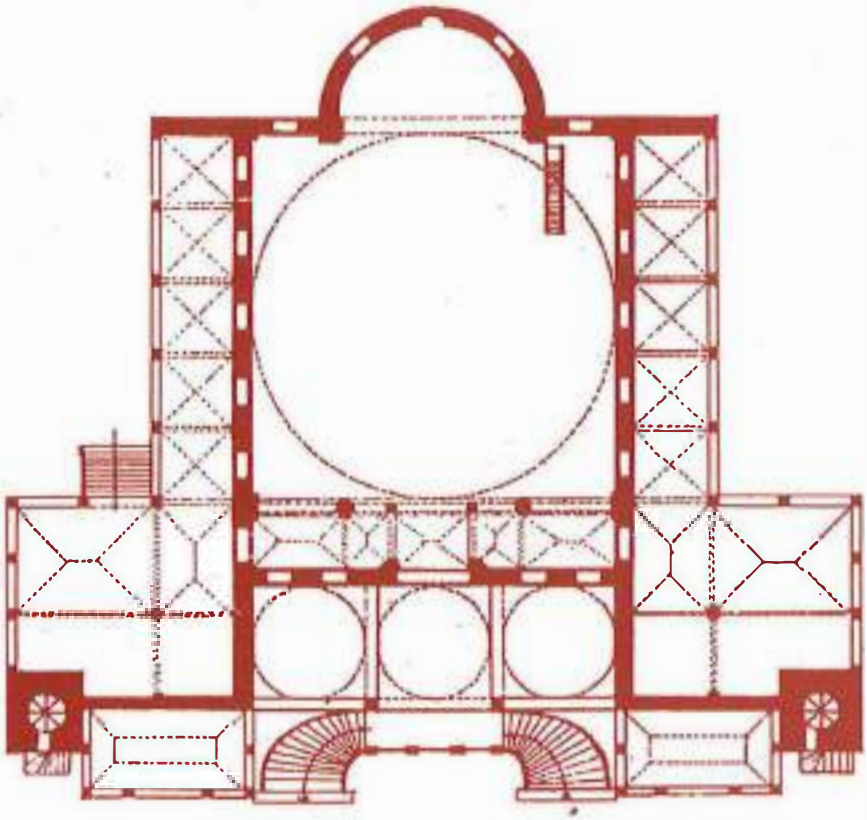
Nusretiye Camii hünkâr mahfili

Nusretiye Camii minber

İstanbul Nusretiye Camii iç görünüş

İstanbul Tophane Nusretiye Camii plânı

II. Mahmut Türbesi ve Sebili

çüde en karakteristik örneğini vermiştir. Tamamen mermer kaplı türbenin uzun hazire cephesi ve sebili caddeye bakmaktadır. Hazire pencerelerinden biri önünde çeşme vardır, üstüne büyük mermer bir küre konulmuştur.

Nusretiye Camii'nin bir yıl önce 1825 (1241)'de tamamlanan Kocamustafapaşa'da, Yedikule'ye yakın Küçük Efendi külliyesinde oval kubbeli cami ile barok üslûba bir dönüş görülür. Cami, kütüphane, tekke odaları, çeşme, şadırvan, su haznesi, çilehane, kuyular ve hazireden ibaret külliyenin ilk kurucusu, 1825 tarihli çeşme kitabesinde adı geçen Ayasofya vaizi Feyzullah Efendi'dir. Bugünkü yapı onun oğlu olması çok akla yakın gelen Şeyh Reşit Efendi tarafından yenilenmiştir.

Bu mütevazi külliye 1957 yılında bir yangın geçirerek iç mimarîsi ve ahşap kısımları harap olmuşsa da mimarî değerini ve önemini kaybetmemiştir.

Aslında Nakşibendî tarikatına bağlı olan külliyede, cami aynı zamanda semahane olarak kullanılıyordu. Ana yapı olan oval plânlı cami ile külliye, bu devir Türk barokunu en iyi aksettiren eserlerden biridir. Barok-ampir karışımı üslûbu ile çeşme dışında, diğer yapılar Türk barokuna bağlı özellikleri ve mimarî süsleme programlarını açıkça göstermektedir. Ne yazık ki süslemeler hakkında ancak yangından önce çekilen fotoğraflardan bilgi edinilebilmektedir.

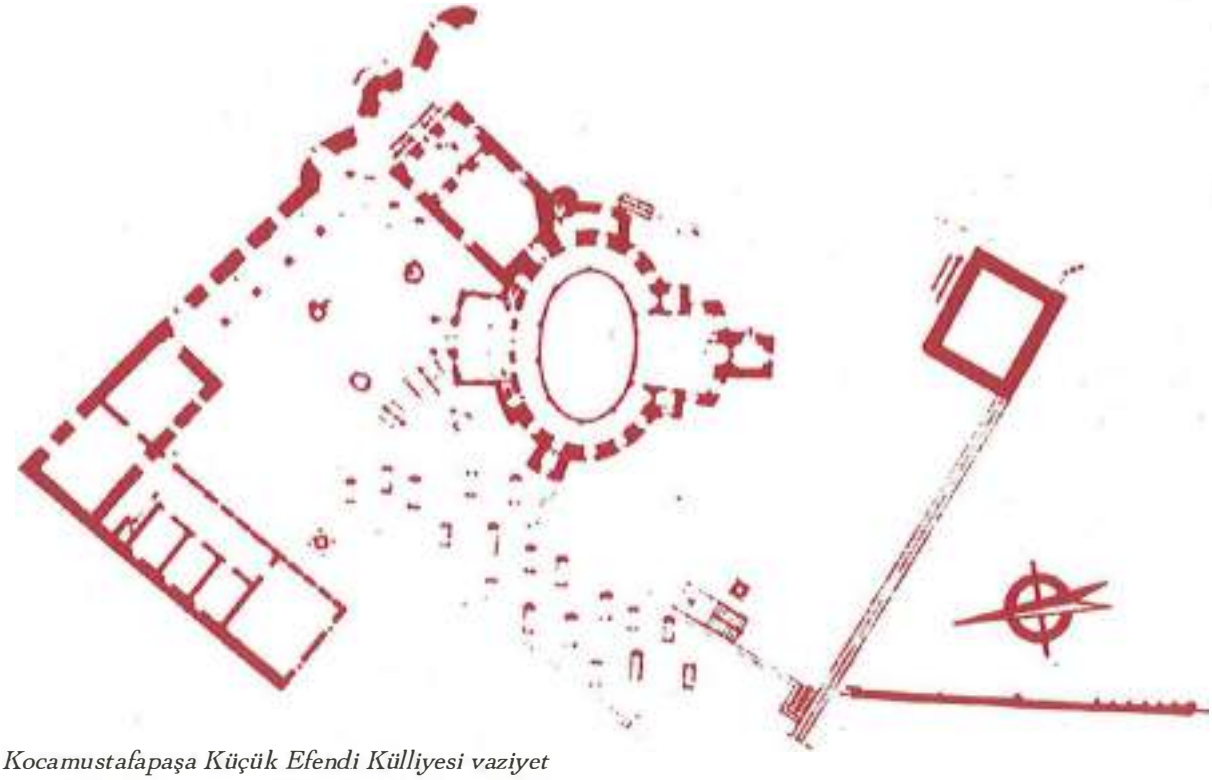
Külliyede mimarî kuruluş ile dinî karakterde ve bütünü meydana getiren yapıların en uygun kullanış ve hizmet fonksiyonlarını kolaylıkla yerine getirebileceği bir yerleşim uygulanmıştır. Ortada cami ve semahane olan ana yapı yer almış, kuzeybatıdan buna bitişen dikdörtgen plânlı kütüphane, kuzeydoğusunda geniş hazire, sakin bir yer olan güney köşesine de çilehane yerleştirilmiş, tekke odala-

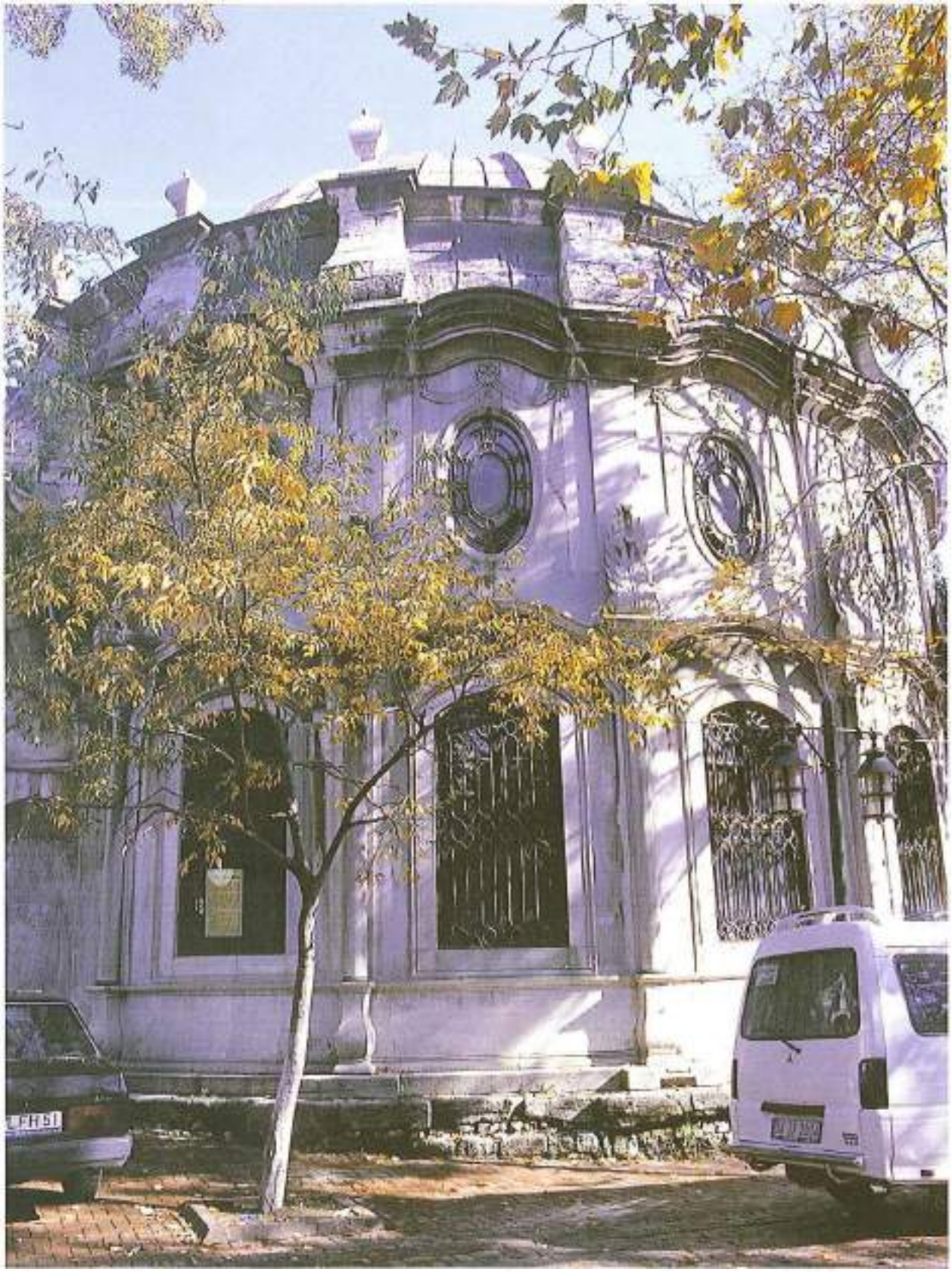
Kocamustafapaşa Küçük Efendi Külliyesi dış duvarında II. Mahmut Çeşmesi

Kocamustafapaşa Küçük Efendi Camii

Kocamustafapaşa Küçük Efendi Külliyesi vaziyet plânı (Kuran)

Fatih Nakşıdil Sultan Türbesi

rı ise külliye alanının kuzey köşesine ayrı bir bina olarak yapılmıştır. Kuzeybatı yönde uzanan avlu duvarı kendi başına cephe meydana getirmekte, bunun doğusunda iki yanda çift girişli, çift pencereli **Sultan II. Mahmut Çeşmesi** yer almaktadır. Çeşme, ortadaki oval çelengi, girdlanları, akant yaprakları, dalgalı silmeleri ve kemeri ile yeni üslûbun en karakteristik eserlerindendir. Üstte on satırlık güzel talik kitabe, iki yanda da defne yapraklarından bir çelenkle kavranmış birer tuğra vardır. Buradaki üçlü çeşme grubu, camideki üç mihraplı tertibi andırır. Esas mihrabın arkasında da bir çilehane vardır. Mahfillerdeki iki talî mihraptan başka asıl mihrap bölümünün iki tarafında birer ahşap minber vardır. Camiye girişin solunda on basamakla inilen, çukurdaki **Hatice Hanım Çeşmesi** ise 1251 (1835) tarihli sade bir yapıdır.

Sultan II. Mahmut'un ilk yıllarında, Topkapı Sarayı sınırları içinde Gülhane parkı girişinde 1810'da yapılan **Alay Köşkü**, barok-ampir karışımı bir üslûp gösterirken, Fatih Camii haziresinde Sultan II. Mahmut'un an-

Alay Köşkü

Fatih Nakşıdil Sultan Türbesi avlu kapısı

Taşkışla

nesi Nakşıdil Valide Sultan'ın beyaz mermerden şahane türbesi, 1818'de, onuncu saltanat yılında Türk barok üslûbunun gerçekten çok başarılı bir âbidesi olarak meydana getirilmiştir. Kapısı üzerinde Hattat Rakım'ın âyet kitabesi ile 1233 (1818) tarihli türbe, ondört kenarlı daireye yakın plânı ile gerçek barok bir üslûp eseridir. Oval pencereler ve pencere kemerlerini takip ederek dolaşan korniş ve üstte ondüleli saçak kornişi barok görünüşlerdir. Kubbe kasnağının kurşun kaplaması da az görülen bir yeniliktir. Duvar payelerinin çatı kulecikleri daha önce Selimiye Camii'nde, daha sonra Nusretiye Camii'nde görülen biçimlere uygundur.

Türbenin içi daire plânda ve oniki pencere ile çevrilidir. Kubbenin eteğini bir âyet kuşağı dolanır. Türbede üç sıra halinde, beşerden onbeş sanduka vardır. Ortada Sultan II. Mahmut'un validesi Nakşıdil Sultan, onun solunda meşhur Cevri Kalfa yatmaktadır. Kubbe de çiçek ve vazoların hâkim olduğu barok kalemişi süslemelidir.

Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldıran Sultan II. Mahmut, daha önce Sultan III. Selim'in yaptırdığı dünyanın en büyük kışlalarından Selimiye'nin kârgir olarak bir kısmını yaptırdıktan sonra, Çengelköy'de Kuleli kışlasını, Rami, Maçka, Beyoğlu kışlaları ile Halıcıoğlu Humbarahane ve Kasımpaşa Kalyoncu kışlalarını yaptırmıştır. Edirne ve Şumnu kışlalarını da bu arada saymak gerekir. Bunlar hep ampir üslûbunun eserleridir. Sultan Abdülmecit saltanatının başlarında İstanbul'da bulunan İngiliz Elçiliği mimarı Smith, Taşkışla'yı aynı üslûpta yapmıştır.

Sultan Abdülmecit Devri Eserleri

SULTAN II. Mahmut'un 1839'da elli yaşında ölümü üzerine babasının yerine 16 yaşında tahta çıkan Sultan Abdülmecit'in ilk yılında, 5 Kasım tarihinde Topkapı Sarayı Gülhane meydanında Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan Hatt-ı hümayûn ile Tanzimat ilân edilmiştir. Daha sonra 1844'de, bir yıl önce yanmış olan **Babıâli** yeniden yapılıp döşenerek açılmış ve Abdülmecit birkaç gün sonra burayı ziyaret etmiştir.

Bezmiâlem Valide Sultan Camii, Abdülmecit'in validesi tarafından 1845 (1261)'de yaptırılmış olup, Gureba Hastanesi Camii de denir. Dikdörtgen biçiminde kârgir cami, ahşap çatılıdır.

Beşiktaş Yıldız Parkı girişinde, **Küçük Mecidiye Camii,** Dolmabahçe Sarayı'ndan 5

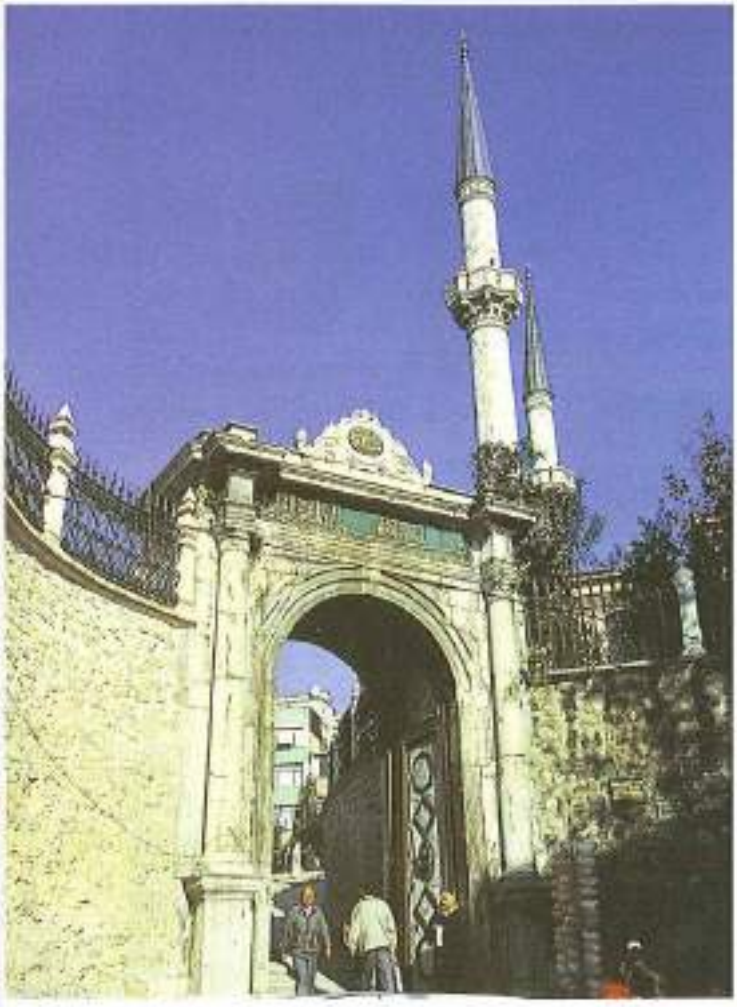
Beşiktaş Küçük Mecidiye Camii

Beşiktaş Küçük Mecidiye Camii giriş cephesi

Beşiktaş Küçük Mecidiye Camii portal kitabesi

Fatih Hırka-i Şerif Camii avlu girişi kitabesi

yıl önce 1848 (1265)'de Abdülmecit tarafından yaptırılmıştır. Kare planda tek kubbeli caminin kuzeyinde, yanlardan iki yarım daire şeklinde taşan hünkâr dairesi bir avlu içindedir. Minaresi güneydoğuda ve şerefesi Sadâbad Camii minaresinin benzeridir. Dilimli ve yivli mihrap nişi beyaz som mermerdir. Zarif konik külâhlı minber de kırmızı somaki mermerden yapılmıştır. Camide alçı kabartma süslemeler Türk mimarîsine yabancıdır.

Fatih semtinde bulunan Hırka-i Şerif Camii'nin sağındaki avlu kapısı üzerinde 1267 (1850) tarihli kitabe ve Abdülmecit tuğrası vardır. Sekizgen biçimindeki cami kubbe örtülüdür. Kuzeyinde iki katlı hünkâr dairesi, güneyinde mihrap duvarına bitişik yine sekizgen planda kubbeli hırka-i saâdet dairesi vardır.

Hünkâr dairesinin iki köşesinde tek şerefeli minarelerin korent başlık şerefeleri sekiz volütlü ve korkulukları içe girintilidir. Çok büyük ve geniş pencerelerle aydınlanan camide Hattat Mustafa İzzet'in 1267 tarihli sekiz âyet kitabesi, sekiz levha halinde kubbenin eteğini sarmaktadır. Caminin içi baştanbaşa alçı kabartmalarla doludur.

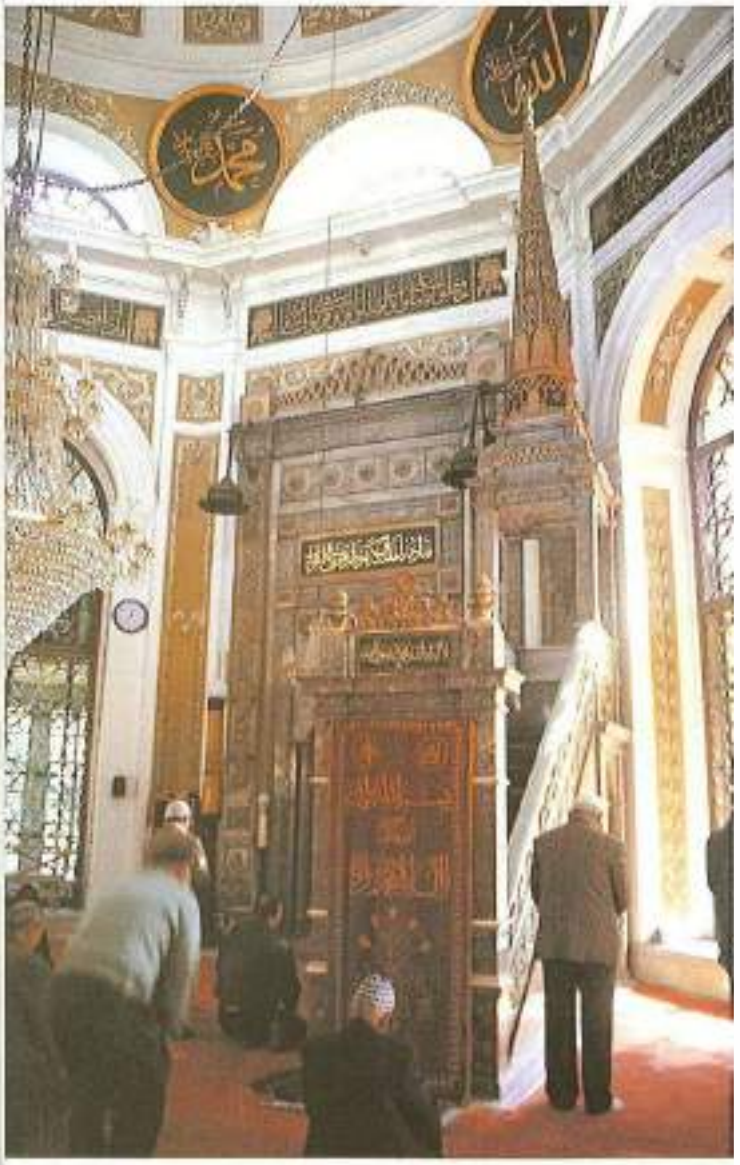
Fatih Hırka-i Şerif Camii mihrabı

Fatih Hırka-i Şerif Camii

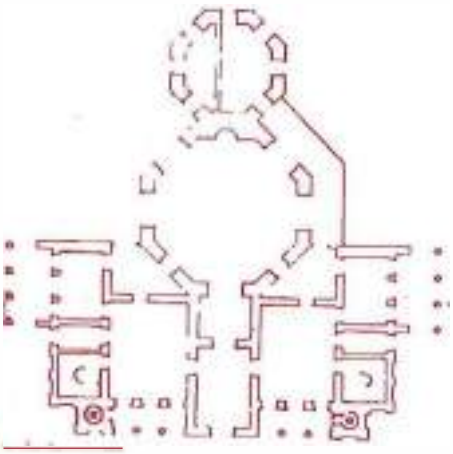
Fatih Hırka-i Şerif Camii girişi kitabesi

Fatih Hırka-i Şerif Camii minberi

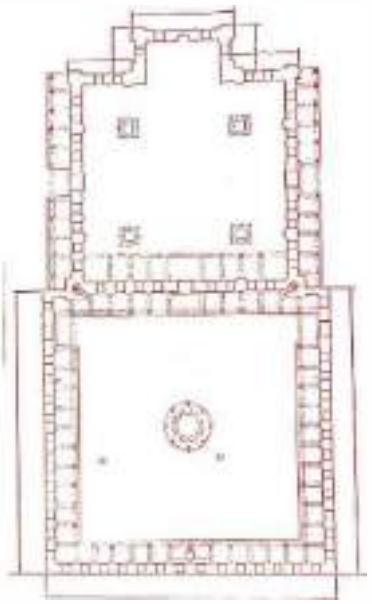
Mozayik mermerden mukarnaslı geniş bordürlü mihrap nişi rokokoya çalan bir üslûptadır. Aynı üslûpta kırmızı somaki mermerden minberin kapısı üzerindeki Kelime-i tevhit, Ketebehu Abdülmecit bin Mahmut Han sene 1267 tarih ve imzası ile Abdülmecit hattıdır.

Hırka-i saâdet dairesine üst kattan, kadınlar mahfilinin iki tarafındaki camekânlı geçitten girilir. Cami avlusunda bulunan bina ise Sultan II. Mahmut'un 1227'de yaptırdığı eski Hırka-i saâdet dairesidir.

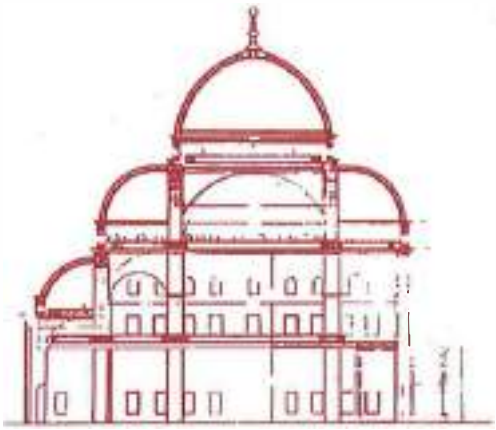

Fatih Hırka-i Şerif Camii plânı

Sultan II. Mahmut zamanında başlayıp, yirmi yıl sonra 1848'de tamamlanan Kahire'de kaledeki **Mehmet Ali Paşa Camii**, dört yarım kubbeli Sultan Ahmet Camii planını pek az farklarla tekrarlamaktadır. Dışa taşkın mihrap bölümü, alçak ve yarım kubbelidir. Bütün kubbeler radyal bölümler halinde asma salkımları, akant yaprakları, madalyonlar, yelpazeler, çiçekler, kitabelerle, renkli ve altın yaldızlı olarak dekorlanmıştır. Mermer sütunlar üzerine revaklı avlunun ortasında sekiz sütun üzerine zengin saçaklı ve kubbeli

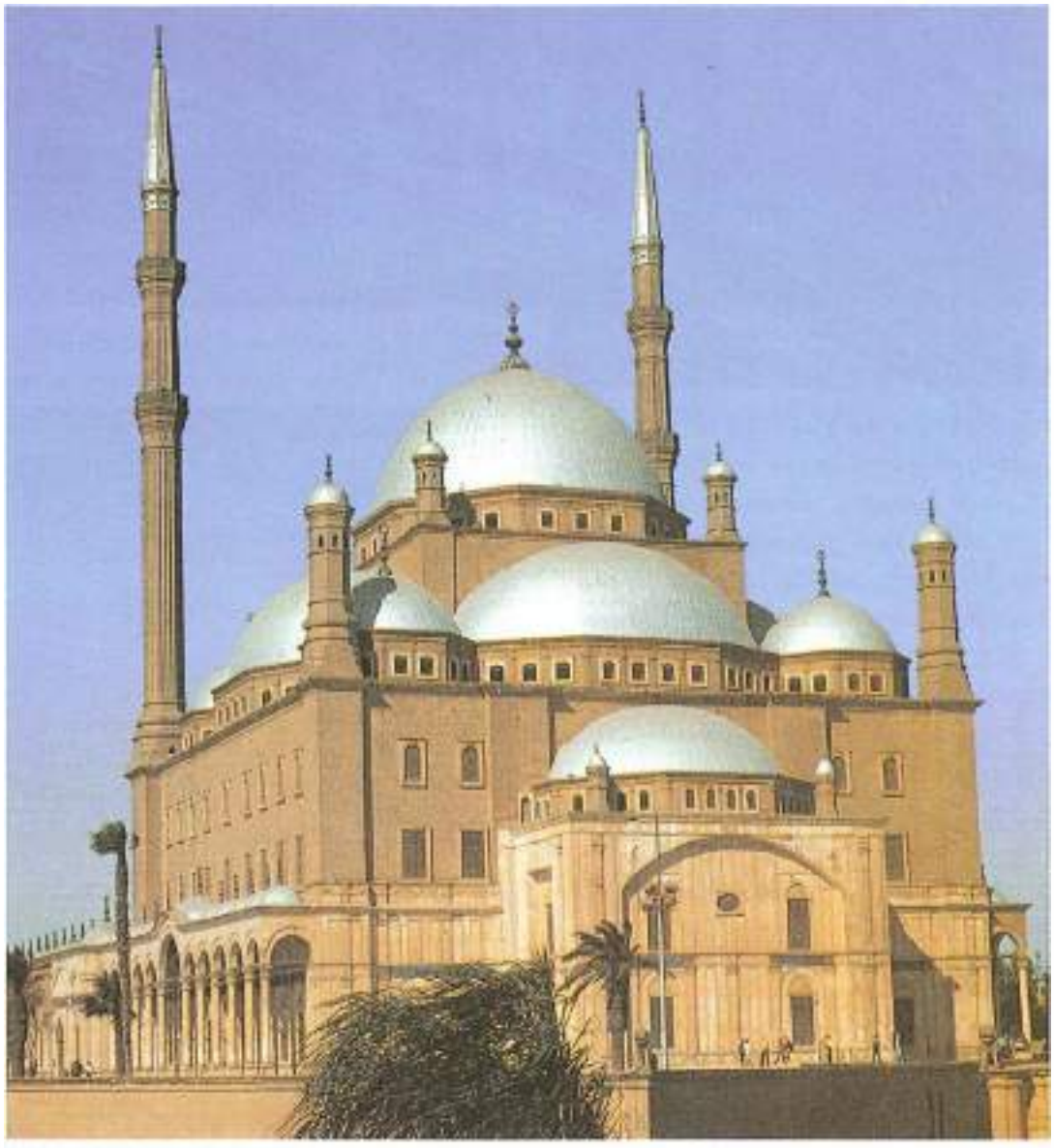

Kahire Mehmet Ali Paşa Camii plânı (Pacha)

Kahire Mehmet Ali Paşa Cami'i kesiti (Pacha)

bir şadırvan vardır. Avlu cephesinde ince ve zarif çift şerefeli minareler avlu seviyesinden 84 m.ye kadar yükselmektedir. Caminin iki yanında, dıştan, kuzey ve güney tarafta kubbeli revaklar uzanmaktadır. Camide mermer kaplama duvar süslemeleri tamamı ile Avrupa klasisizmine uygundur. Mimar olarak Yusuf Boşnak adı geçmekte ise de, Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul'dan birçok mimar ve ustalar getirerek Mısır'a yerleştirdiği ve bunların XVIII. yüzyıl sonu Osmanlı sanatını Mısır'da canlandırdığı bilinmektedir. XIX. yüzyılın ilk

Kahire Mehmet Ali Paşa Cami'i

Kahire Mehmet Ali Paşa Camii avludan görünüş

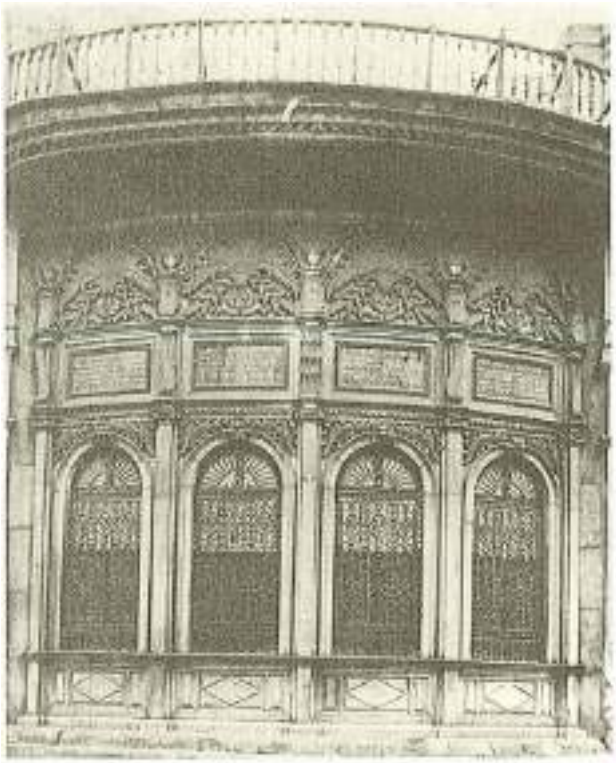
yarısında Mehmet Ali Paşa'nın yaptırdığı cami, iki sebil ve güzel barok selsebilli bir sarayla (Kasr el-haram), ailesinden diğer kimselerin ve saray ileri gelenlerinin yaptırdığı binalarda Osmanlı üslûbu çok kuvvetlidir. Fakat bunların çoğu maalesef yıktırılmıştır.

Mehmet Ali Paşa'nın yaptırdığı iki sebil, Akkadîn ve Nahhasîn sebilleri, 1820 ve 1828 tarihlidir. Bunlar, oval kubbeli cepheleri tamamı ile mermerden zengin dekorlu âbidelerdir. Yarım silindirik gövdenin dört yuvarlak kemerli geniş penceresi, dövme bakırdan geometrik şebekelerle kaplıdır. Mısır'da Osmanlı devrinden kalan 215 kadar âbidenin esas karakteri sadeliktir. Memlûk devrinin yüklü ve ağır süslemeleri temizlenmiştir.

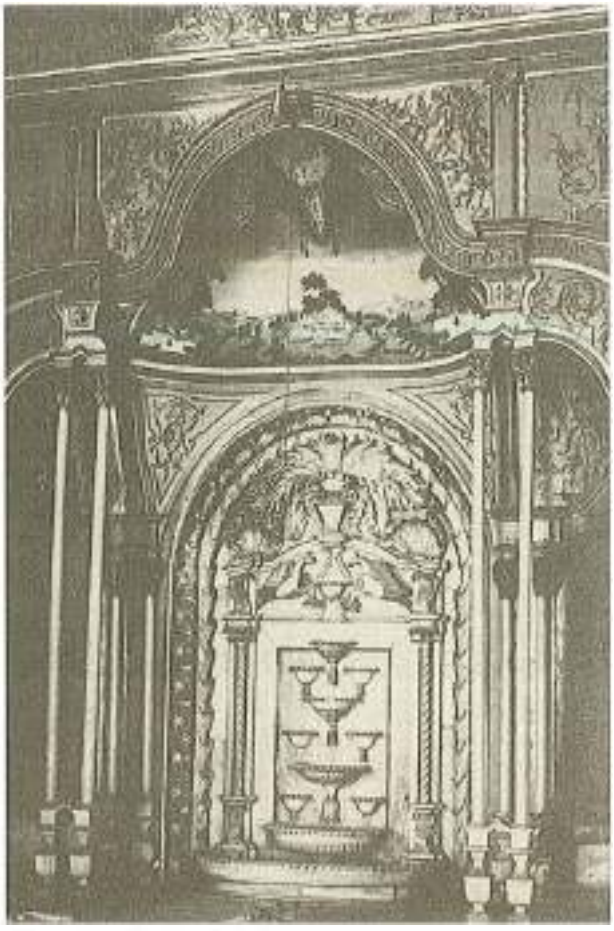
Kızıldeniz'in Sudan sahilinde de Osmanlı üslûbunda camiler, kervansaray, çarşı ve hanlar vardır. Suakin, Cedah ve Mussova şehirleri başlıca merkezlerdir.

Kahire Mehmet Ali Paşa Camii kubbe süslemesi

Kahire Mehmet Ali Paşa Sarayı Sebili

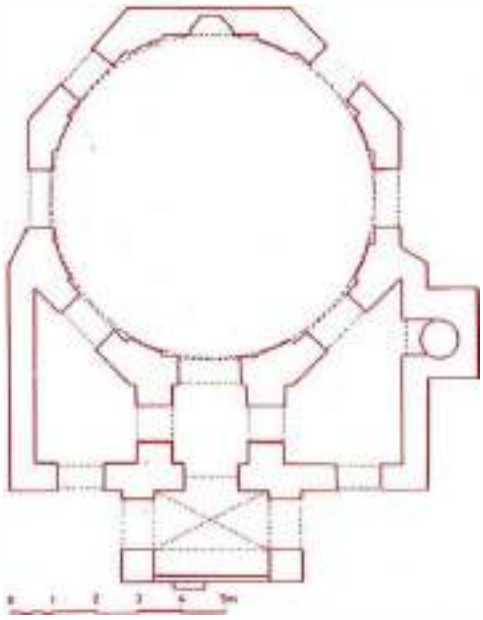

Kahire Nahhasîn Sebili

1516'da Mısır'ın fethinden sonra Türk hâkimiyetine giren Sudan'da deniz kıyısında Suakin, ilk Türk eserlerinin yapıldığı şehir olmuştur. XVII. yüzyıl boyunca gelişen şehir, XIX. yüzyıl başında çok fena durumda kalmış, 1834'te Mısır hâkimiyetine geçmiştir. Mercan kayalarından elde edilen süt beyaz kesmetaştan binaları ile bu şehir yeşil mavi berrak bir deniz kıyısında çok çekici bir manzara gösterir. XVIII. yüzyıl son yarısından kalma evler ve bir zamanlar Beylerbeyi oturduğu için Beyt el-başa denilen iki katlı ev de Türk menşelidir.

Kahire'deki Mehmet Ali Paşa Camii'ne benzer diğer bir eser, **Tunus**'da dört yarım kubbeli **Sidi Mahrez Camii**'dir. Bunun planı ve mimarisi gibi, duvarları ve payeleri kaplayan çinileri Anadolu'dan gelmiştir. **Humus'daki Ulu Cami** de tamamı ile Osmanlı üslûbunda diğer önemli bir eserdir.

Fuat Paşa Camii ve türbesi, Yerebatan'da, Peykhane sokağındadır. Keçecizade Fuat

Sultanahmet Fuat Paşa Camii plânı

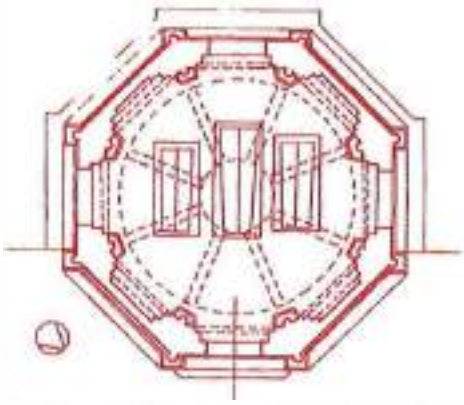
Sultanahmet Fuat Paşa Camii ve Türbesi

Sultanahmet Fuat Paşa Türbesi

Slutanahmet Fuat Paşa Camii

Sultanahmet Fuat Paşa Türbesi plânı

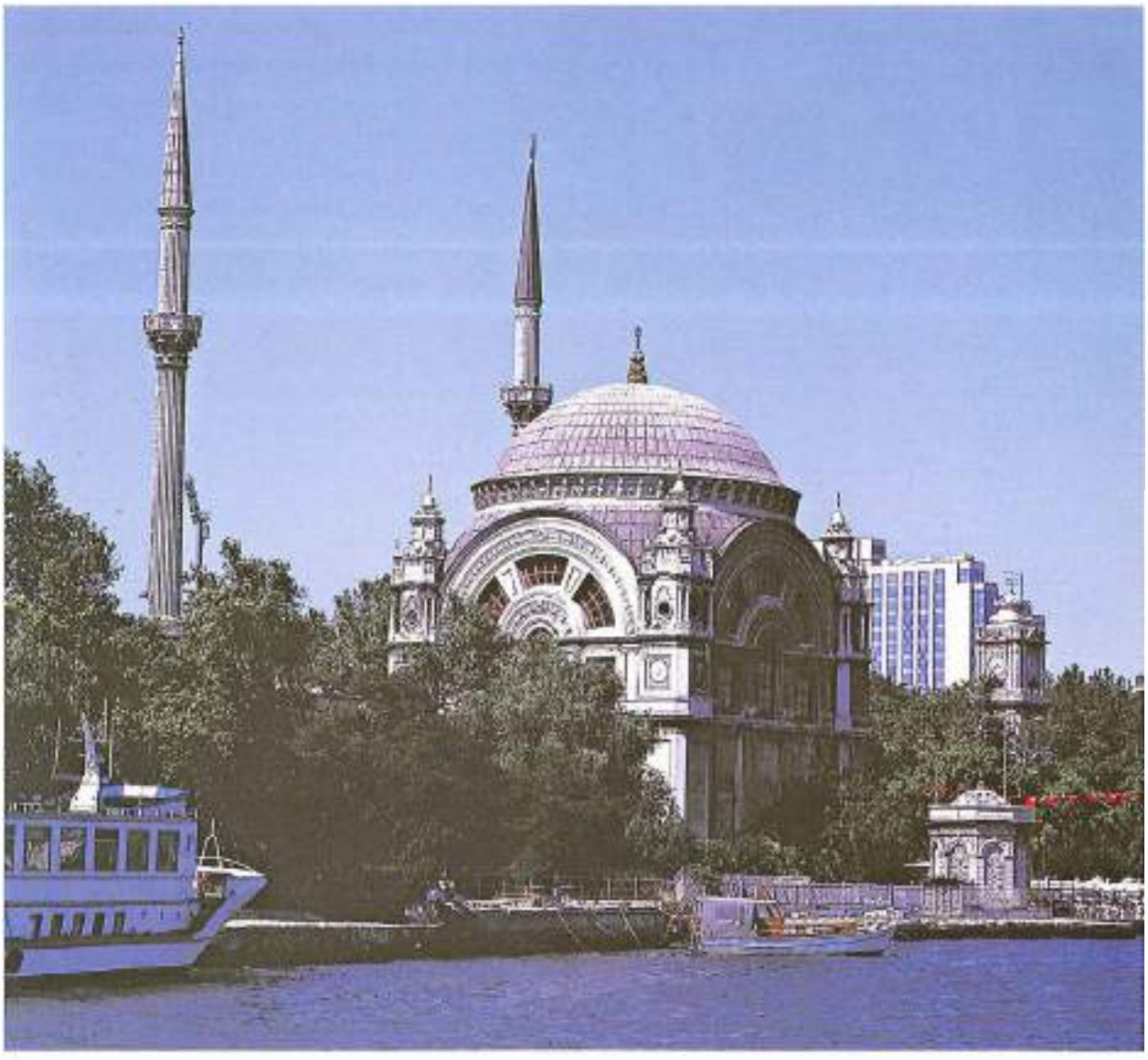
Paşa tarafından 1848'den önce sekizgen biçiminde yaptırılan büyük pencereli caminin belirli bir üslûbu yoktur. Dikdörtgen niş içindeki pencereler mermerden çift nal kemerlidir. Caminin üç kenarı son cemaat yeri ile kapanmış ve burada duvarlar kemer şeklinde açılarak eser mekânla kaynaştırılmıştır. Kesmetaştan minarenin kürsüsü kapı revakına bitişik olup sağır nişlerle belirlenmiştir.

Cami avlusunda bulunan kaidesi taş, gövdesi tuğla örgülü sekizgen biçimindeki türbe, zamanın modası Magrip üslûbunun garip bir örneğidir. Bütün yüzeyleri kaplayan süslemeler sıva üzerine işlenmiştir, kapı ve pencereler nal kemerler içindedir. Cephe frizlerle bölümlere ayrılmış, her bölüm rumî ve palmet kabartmalarla süslenmiştir. Dışının çok yüklü süslemelerine karşılık içi çok sadedir.

Bezmiâlem Valide Sultan'ın başlattığı **Dolmabahçe Camii**, ölümü üzerine oğlu Abdülmecit tarafından 1853'de tamamlanmıştır. Mimarı Nigoğos Balyan'dır. Kare plân üzeri-

İstanbul Dolmabahçe Camii portal kitabe

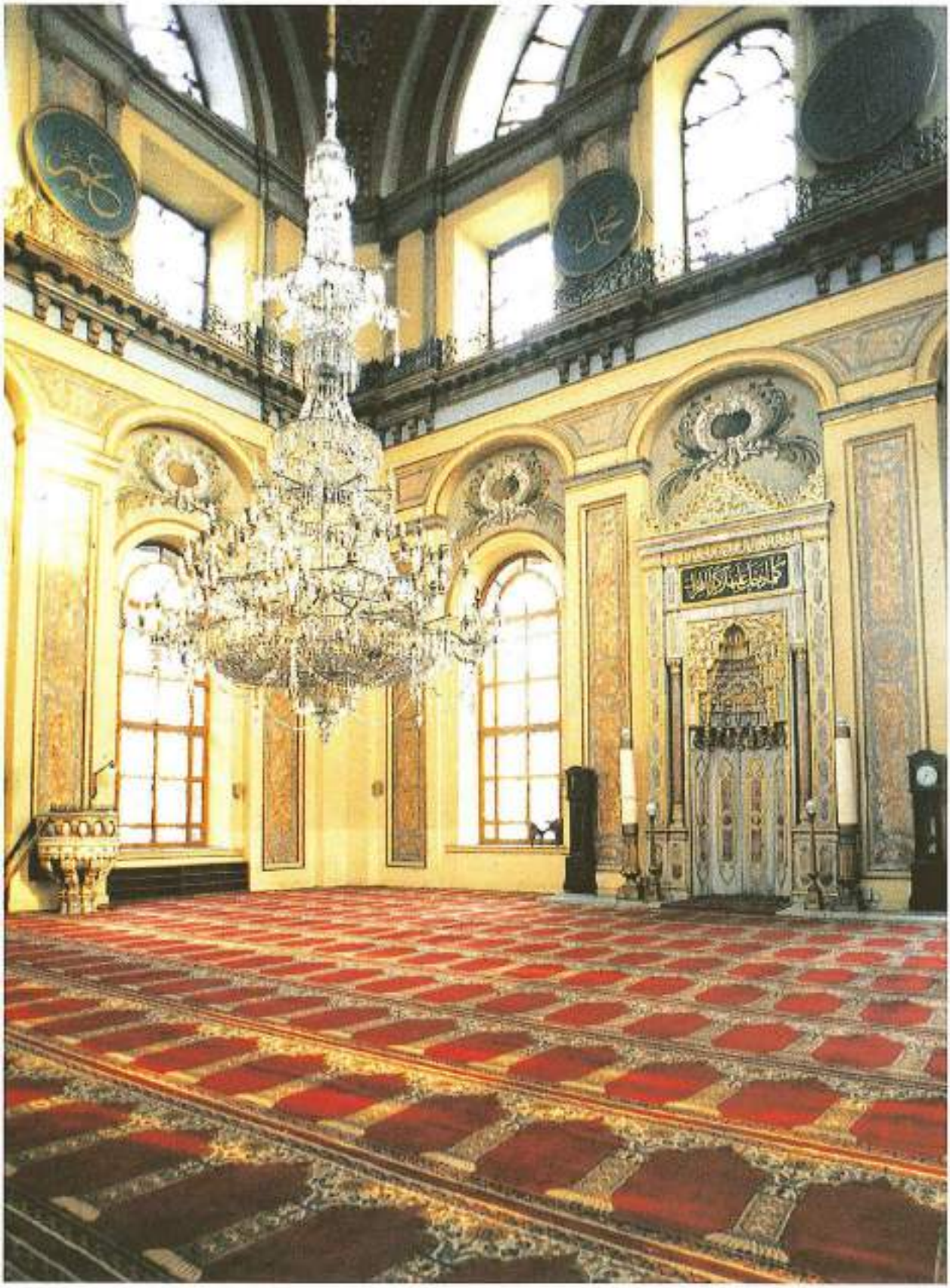

İstanbul Dolmabahçe Cami'i

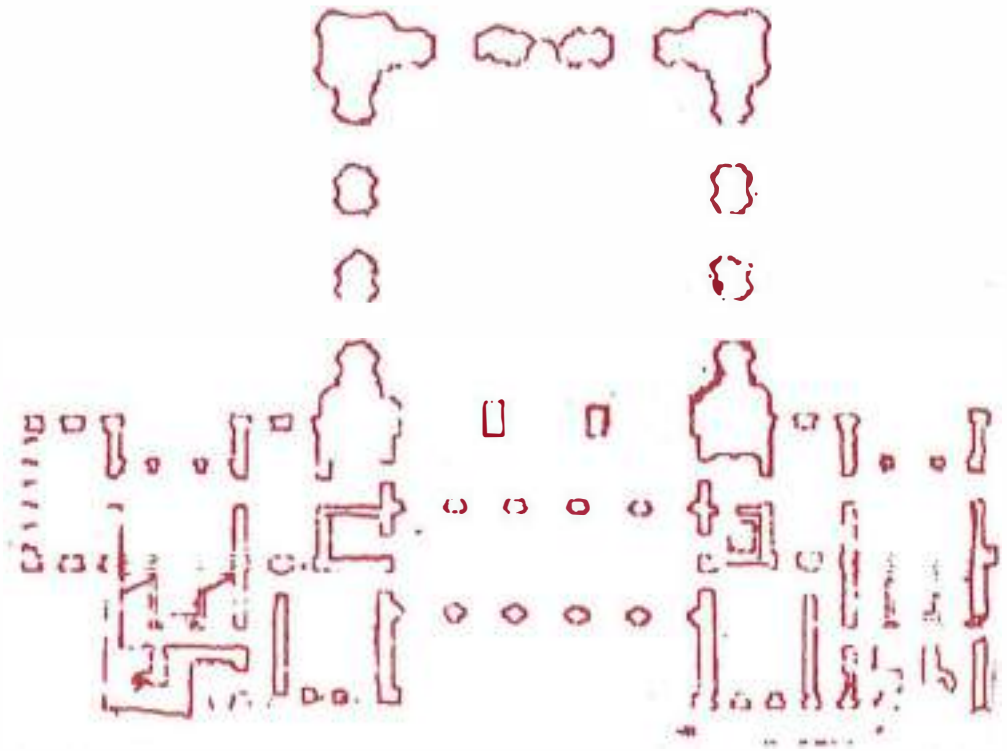
ne tek kubbeli cami önünde hünkâr dairesi vardır. Köşelerde takviye kuleleri barok-rokoko karışımı bir üslûpla, kompozit başlıklı ikişer sütuncukla süslemelidir. Hünkâr dairesinden çıkan ince, zarif, yivli minarelerin şerefeleri alt uçlarında akant yaprakları ile süslüdür.

Caminin içi çok aydınlık ve süslü bir sarayı andırmaktadır. Kırmızı beyaz mermer mihrap nişinin köşe dolgularında barok süslemeler, bordürde gometrik süslemeler vardır. Aynı cins mermerden ince bir işçilik gösteren minberin yekpare korkuluk levhalarında da böyle geometrik süslemeler görülür.

Yana alınmış olan avluda saat kulesi vardır. Süslemeler ve yaldızlarla cami gösterişli olmakla beraber, mimarî kalite ve malzeme bakımından düşük vasıflıdır. Caminin avlu çevre duvarı, portalleri, karakol, muvakkithane gibi külliye yapıları kaldırıldığından ortada tek bina halinde kalmıştır. Ampir üslûpta, mermerden sekizgen biçiminde kubbeli küçük muvakkithane, meydan düzenlenirken cadde üzerinden, deniz tarafına taşınmıştır.

İstanbul Dolmabahçe Camii iç görünüş

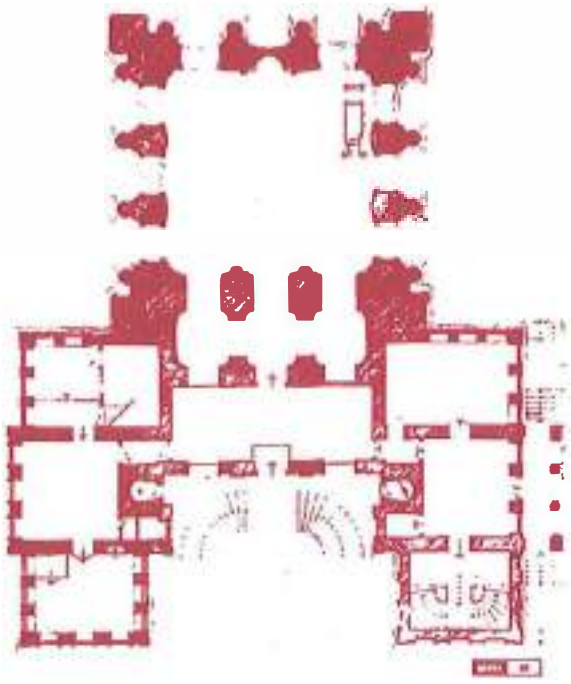
İstanbul Dolmabahçe Camii plânı

Dolmabahçe Camii vaaz kürsüsü

İstanbul Ortaköy Camii

Ortaköy Camii plânı (Vakıflar)

Üç tarafı denizle çevrili bir rıhtım üzerindeki **Ortaköy Camii**'nin zengin süslemeleri ile çok gösterişli bir manzarası vardır. Kitabesine göre Sultan Abdülmecit tarafından 1854 (1271)'de yaptırılan caminin önünde iki katlı hünkâr dairesi, kuzeyden başlayıp batı cephesi boyunca uzanmaktadır. Yivli ince minareler bunun içinden çıkmakta olup, şerefeleri altındaki akant yaprakları İstanbul'da tek örnek olarak altın yaldızla boyanmıştır. Cephelerde iki kat halinde büyük yuvarlak kemerli pencereler, kolosal nizamda sütunlarla birbirinden ayrılmıştır.

Mermerden kademeli mihrap nişi ampir üslûbundadır ve Dolmabahçe Camii mihrabı ile yakın benzerlik gösterir. Köşe dolguları girift bitki motifleri ile ve bordürü geometrik motiflerle mermer kabartma süslemelidir.

Mermer minber, Dolmabahçe Camii'ne nazaran daha sade olup, korkuluklarında

Dolmabahçe Sarayı

geometrik motifler, yanlarda barok kıvrımlarla süslüdür. Devamlı tamir gören caminin kalemişleri de her defasında yenilenmiştir. Kötü malzeme ve mimarî yetersizlik dolayısı ile bu gösterişli cami, yıkılma tehlikesi geçirmekte iken tamir edilmiştir.

Abdülmecit ve sonra Abdülaziz Boğaziçi'nde daha önceki ahşap saray ve kasırların kârgir olarak yeniden yapılmasına hız vermişlerdir. Böylece meydana gelen çok sayıda saray ve kasırlar Boğaziçi'nin manzarasına yeni bir karakter vermiştir.

Sultan Abdülmecit, babası Sultan II. Mahmut'un 1809'da yaptırdığı Beşiktaş Sarayı'nı yıktırarak 1853'de bugünkü **Dolmabahçe Sarayı**'nı yaptırmıştır. Türk saray mimarîsi geleneğine tamamı ile yabancı Avrupa'nın önemli merkezlerindeki sarayları andıran çok büyük ölçüdeki Dolmabahçe Sarayı, muhteşem bir orta yapı, muayede ve taht salonu ile iki kanattan ibarettir. Geniş harem dairesi, caddeye bakan Camlı Köşk ve bitişik Alay Köşkü gibi diğer bölümlerle planlanan sarayın tiyatrosu ve kayıkhanesi Osmanlı devrinin sonlarında yıktırılmıştır.

Sultan Abdülmecit, Göksu deresi kıyısında Sultan I. Mahmut'un sadrazamı Divitdar Mehmet Paşa'nın padişah için 1751/52'de yaptırdığı ahşap kasrı yıktırarak 1856'da **Nigoğos Balyan**'a bodrum üzerine iki katlı mermerden **Küçüksu Kasrı**'nı yaptırmıştır. Cephesi çok yüklü kabartma süslemelerle doldurulmuş olan kasrın her katında birer giriş holü ile dörder oda vardır.

Reşit Paşa Türbesi, Reşit Paşa'nın ölümünden, 1857 yılından hemen sonra, Abdülmecit'in son yıllarında yapılmış olup, Bayezit Camii'nin cadde tarafında köşededir. Sandu-

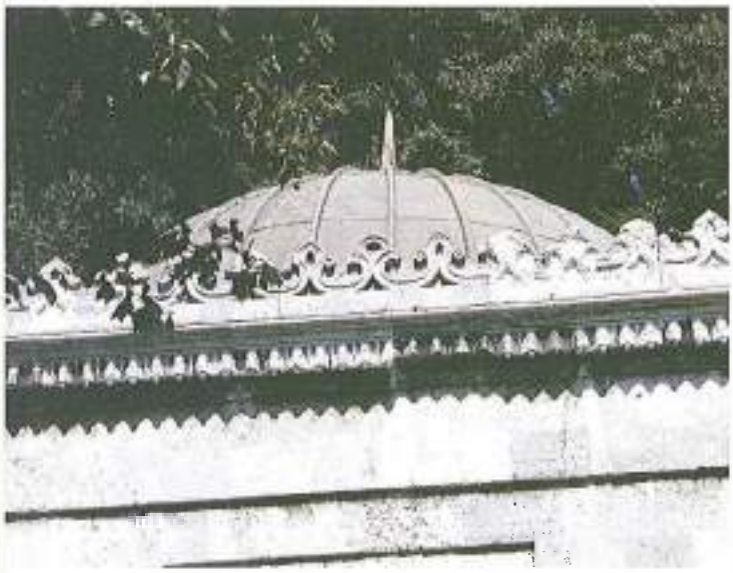
İstanbul Küçüksu Kasrı

kasının kitabesi 1860 tarihlidir. Kesmetaştan yapılmış kare biçiminde kubbeli binanın güney cephesi mermer kaplamadır ve üç nal kemerle dışa açılmaktadır. Kemerlerdeki akant yaprakları, mermer madalyonlar tamamı ile yabancı etkileri belirtir. Bunların içindeki pencerelerin dövme demirden şebekeleri de akant, kıvrık dal ve yaprakları ile süslüdür. Saçak boyunca uzanan palmet frizi altında yeşil zemin üzerine altın yaldızlı tarihsiz kitabe bulunmaktadır. Batı ve kuzey cepheleri kesme taştan, tek pencereli ve sade görünüştedir. İçinde mermer kaplı döşemeler sıvasız, taş duvarlar bitmemiş bir yapı tesiri bırakıyor. Genellikle yavan bir yapı olan türbenin içi de çok sadedir, gri kalemişleri ile süslü kubbenin pandantiflerinden alçıdan yüksek kabartma birer akant yaprağı işlenmiştir. Türbenin karmakarışık üslûbu ve mimarîsi değerden yoksundur.

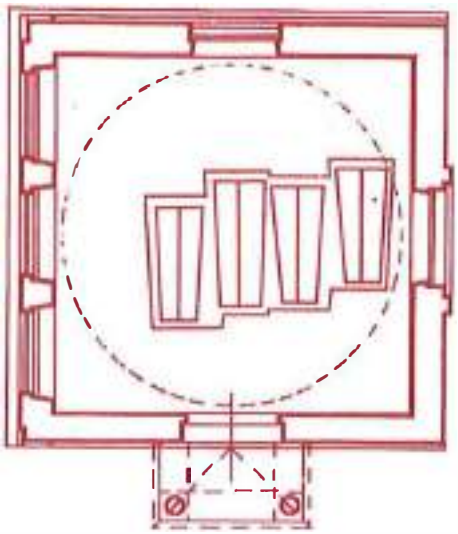
Topkapı Sarayı'nda dördüncü avlunun sağdaki alçak seti üzerinde dünyanın en güzel

Bayezit'te Reşit Paşa Türbesi

Bayezit Reşit Paşa Türbesi cepheden saçak detayı

Bayezit Reşit Paşa Türbesi plânı

manzaralarından birine, denize ve Boğaziçi'ne açılan Mecidiye Kasrı, ampir üslûbunda mimarîsi, planı ve döşemesi ile Abdülmecit'in yaptırdığı küçük bir saray olup, harem dairesindeki ampir bölümlerle birlikte sarayda en son yapı olmuştur. Bunun yerinde çok harap durumdaki Çadır Köşkü'nün üst kısmı yıkılarak zemini üzerine üstteki köşk yapılmıştır. Aslında bu zemin kat, Bizans'tan kalan istinat duvarları üzerine oturmakta idi. Kitabesi olmayan köşk, Esvap Odası ve Sofa Camii ile birlikte yapılmış olup, caminin 1859 (1275) tarihli kitabesi köşkün de tarihini vermektedir. Mimarı Sarkis Balyan'dır. Kirli beyaz dayanıksız küfeki taşından yapıldığından süslemeler aşınmıştır. Kare biçimindeki küçük Esvap Odası, aynı özellikleri gösteren yüksek pencereli ve tek kapılı bir mekândır, huzura çıkacakların kıyafet kontrolu için yapılmıştır. Abdülmecit, köşkü beğenmemiş, ancak bir gece içinde yatmıştır, esasen 1861'de tahttan indiğine göre burada oturacak fazla zamanı da olmamıştır.

Sultan Abdülmecit zamanında yapılan diğer eserlerden 1846'da Fossati'nin Ayasofya karşısında büyük ölçüde başladığı ampir üslûpta Darülfünûn binası, onbeş yılda tamamlanarak ilk dersler ancak 1862'de Abdülaziz zamanında verilebilmiştir. Sonradan başka işlerde kullanılan bu bina Adliye Sarayı iken 1934'de yanmıştır.

Fossati, Ayasofya avlu girişinde ortasında daire biçiminde sıralanan ince sütunlar üzerine küçük kubbesi olan kare planlı bir muvakkithane yapmıştır. Ayrıca saltanatının başlarında 1840'ta Bezmiâlem Valide'nin Maçka'da yaptırdığı meydan çeşmesi, antik süslemelerle yeni üslûbun çok başarılı bir eseridir. Onun Yenibahçe'de yaptırdığı 1845 tarihli çeşmesi de aynı üslûbun eseridir.

Sultan Abdülaziz Devri Eserleri

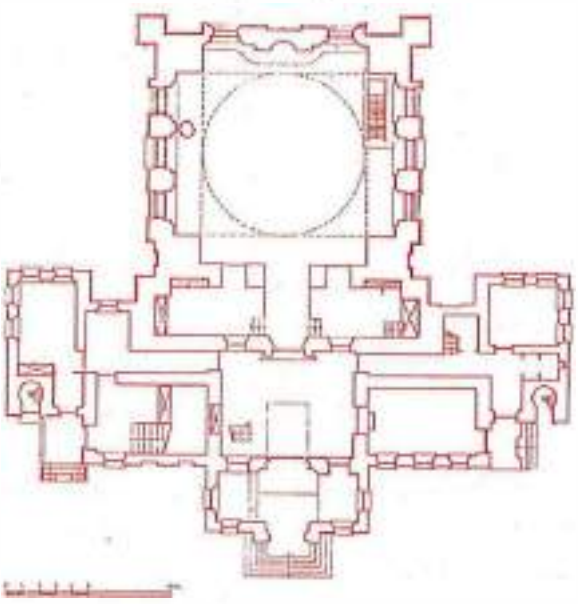
SULTAN Abdülmecit 25 Haziran 1861'de ölünce yerine kardeşi Sultan Abdülaziz geçti (1867-1876), 1863'de Mısır seyahatine çıktı, aynı yıl ilk defa serbest dersler verilmek üzere İstanbul Edebiyat Fakültesi, 1864'de Sanayi Mektebi ve ilk resmi yabancı dil okulu, 1866'da İstanbul Mülkiye Tıbbiyesi açıldı. Abdülaziz 1867'de III. Napolyon'un daveti ile Paris'i, sonra Londra'yı, Kraliçe Victoria'yı ziyaret ederek Belçika, Almanya, Avusturya, Macaristan'a uğrayıp, Rusçuk, Varna üzerinden İstanbul'a döndü.

Mısır seyahatinden önce yaptırdığı iki katlı büyük **Harbiye binası** bir buçuk yılda tamamlanmış ve Harbiye 1863 (1279)'da buraya yerleşmiştir. Mütareke yıllarında kapatılıp, 1923'de tekrar yerine gelen Harbiye, 1936'da Ankara'ya taşınmıştır.

Sultan Abdülaziz zamanında Gotik üslûptan Hint mimarîsine kadar herşeyi karıştıran ve bütün Avrupa'yı saran melez bir üslûp hâkim olmuştur. Pertevniyal Valide tarafından 1871'de yaptırılan **Aksaray Valide Camii** bunun canlı bir âbidesidir. Hiçbir üslûba maledilemeyen bu cami, iki cephesi ile caddeye

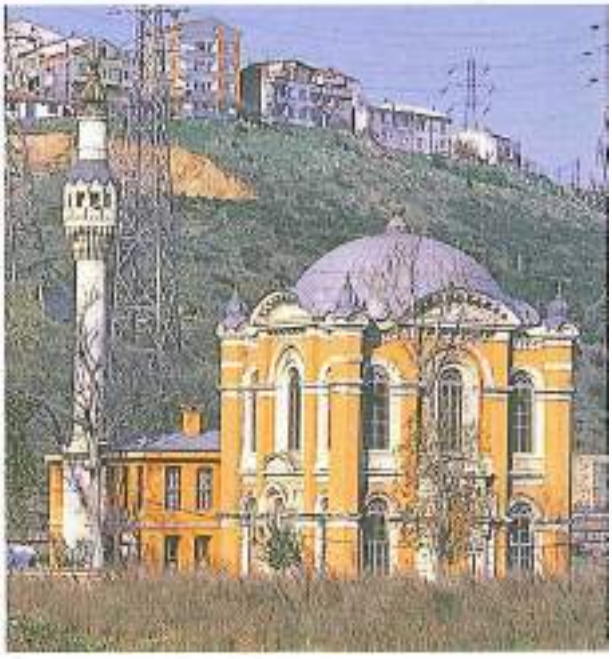
İstanbul Aksaray Valide Camii

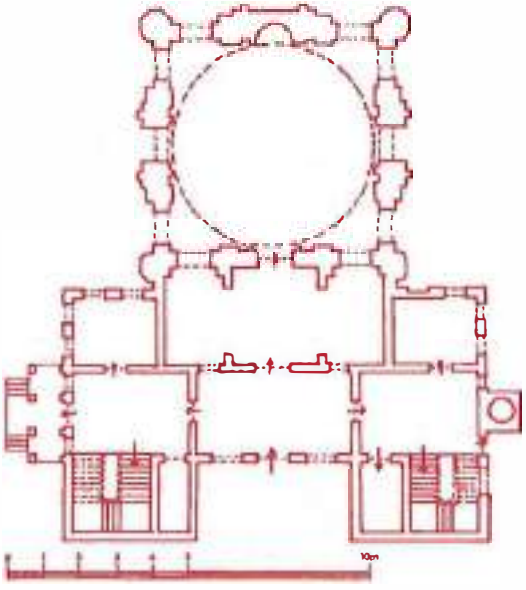
İstanbul Aksaray Valide Camii plânı (Sözen)

bakar, taş şerefeli ince uzun minareler yapı gövdesinden uzakta onunla bağlantısız gibi uzakta kalmıştır: Cami avlu içinde olup, doğu, batı ve güneyden üç girişi vardır. Güneydeki âbidevî tâk kapı kemerinin ortasında tuğra bulunur. Kitabe bunun altında yeşil zemin üzerine yazılmıştır. Kare planda tek pandantif kubbe örtülü caminin kuzeyinde hünkâr dairesi vardır. Dört köşede Hint mimarîsini andıran birer kule bulunmaktadır. Her cepheyi dolduran taş süslemeler içeride aynı ölçüde kalemişi olarak tekrarlanmıştır. Kuleler, alınlıklar ve yüksek kasnaklı kubbe ile dikey hatlar belirtilmiştir. Mukarnas dolgulu mermer mihrap sadedir, aynı sadelikte mermer minberin yan tarafında istiridye motifi görülür. Rumiler, kıvrıkdallar, mukarnas frizi ve kitabeler dışında süslemeler tamamı ile karışık yabancı üslûpta olup, mihrap ve minberin sadeliği bunlarla tezat halindedir. Yapıda kalitesiz taşlardan işlenen kabartma süslemelerin çoğu aşınarak, hemen hemen silinmiş durumdadır. Çeşmeli cephenin karşısında bulunan Pertevniyal Valide'nin türbesi 1957'de yıktırılmıştır.

Sadâbad Camii, Kağıthane deresi kıyısında Sultan III. Ahmet tarafından Çağlayan Kasrı ile birlikte yapılıp, III. Selim ve II. Mahmut zamanında iki defa tamir edilmiş iken, Abdülaziz 1862'de yeniden yaptırmıştır. Kare planda kârgir tek ahşap kubbeli caminin kuzeyinde hünkâr dairesi, kiremit örtülü

İstanbul Kâğıthane Sadâbad Camii

İstanbul Kâğıthane Sadâbad Camii plânı

çatısı ile iki katlı bir evi andırır. Orta kısmındaki girintide cümle kapısı mermerden yuvarlak kemerli olup, üzerinde mermer kitabe ve Abdülaziz'in tuğrası vardır. Bunun girişinde müezzin ve hünkâr mahfiline götüren kapılar vardır. Tam karşısındaki kapı son cemaât yerine götürür. Geniş bordürlü mihrap nişi dilimli ve kenarı kûfî frizli olup, içi altın yaldızlı mukarnas dolguludur. Caminin içi yabancı motifli yağlıboya süslemelerle doludur.

Maçka sırtlarında, Abdülaziz kendi adına dört minareli **Aziziye Camii**'ni yaptırmaya başlamış, fakat tahttan indirilmesi üzerine yarım kalmıştır. Bu caminin temelleri Taşlık denilen yerde bugün de görülebilir. Bu caminin yapılmasına çok önem veren Abdülaziz, Akaretler'deki 82 binayı vakıf geliri sağlamak üzere yaptırmıştı.

Abdülaziz'in Konya'da yaptırdığı **Aziziye Camii**, onun adını taşımaktadır. Batı kapısı üstündeki Abdülaziz tuğrası kazınmıştır. Doğu kapısındaki yuvarlak madalyon kitabeye göre 1866 (1293)'da tamamlanan cami, basık kubbeli kare biçiminde çifte minareli bir yapı olup, barok rokoko karışımı bir üslûp gösterir. Yüksek, geniş yuvarlak kemerli pencereler arasında ve köşelerde duvarlar, payandalar, dört köşede barok kulelerle takviyelidir. Altı sütun üzerine üç kubbe ve iki tonozlu son cemaat revakının iki yanında yivli minareler asıl yapıdan ayrı olarak zeminden yükselmektedir. bunların şerefeleri narin sütuncuklarla sekiz dilimli kemer üzerine iki boğumlu barok külâhlar ve alemlerle sonuçlanmaktadır. Caminin yazıları Konyalı Hattat Hamdizade Mahbup Efendi hattıdır. Mor mermerden mihrap nişi ve mermer minber de barok üs-

Konya Aziziye Camii

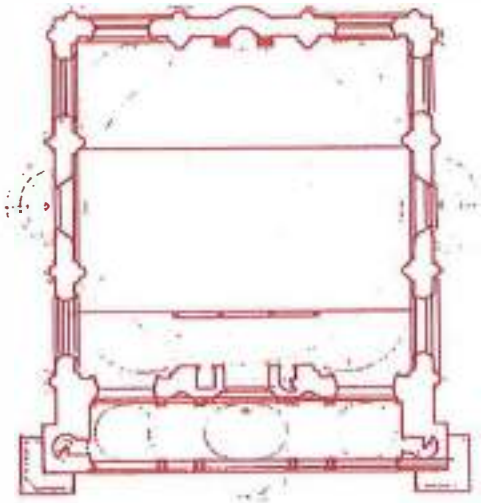

Konya Aziziye Camii minare detayı

lûptadır. Cami Konya'da barok üslûbun en karakteristik eseridir denebilir.

Abdülaziz'in yaptırdığı büyük Çırağan Sarayı, Mimar Sarkis Balyan'ın eseri olup 1864-1871 yılları arasında tamamlanmıştı. Batı üslûbunda milyonlarca altın harcanarak yapılan bu muhteşem saray, sonradan 1909 Kasım 14'de Meclis-i Mebusan'a ayrılarak gerekli hazırlıklar yapılmış, Yıldız Sarayı'ndan değerli antika eşyalar, Sultan Abdülhamit'in içinde Rembrandt ve Ayvazovski'nin eserleri bulunan tablo koleksiyonu, V. Sultan Murat'ın özel kütüphanesi, gizli vesikalar, ilk Meclis-i Mebusan zabıtları buraya taşınmıştı. Fakat saray 20 Ocak 1910'da Meclis-i Mebusan salonunun üstünde bahçeye bakan çatı katında kalorifer bacasından tutuşmuş, şiddetli lodos yüzünden beş saat içinde hemen hemen tamamen yanarak yalnız dış duvarlar ve kapılar ayakta kalmıştır.

Sultan Abdülaziz'in Sarkis Balyan'a yaptırdığı diğer eser Beylerbeyi Sarayı'dır. 1851'de Sultan Abdülmecit de Valide Sultan içinde

Konya Aziziye Camii plânı (R. Arık)

iken yanması üzerine terkedilen eski ahşap saray, Abdülaziz tarafından yıktırılıp, yerine büyük bir mermer saray yaptırılmış ve 21 Nisan 1864'de tamamlanmıştır. Bundan tam bir yıl sonra da sultan saraya taşınmıştır. İçten ve dıştan çok süslü olan barok saray bodrum üzerinde iki kat halinde yükselir, altı büyük salonu, yirmidört büyük odası vardır. Yazlık saray, yalı köşkleri, Mermer Köşk, hamam, mutfak gibi ek binaları ile bahçe tarafında Serdab Köşkü ve Sarı Köşk'ten meydana gelen saray bölümleri yol tüneli ile birbirine bağlanarak bir bütün halinde planlanmıştır. İmparatoriçe Eugénie, Grandük Nikolayeviç, Kayzer Franz Josef, Kaçarlar'dan Nasreddin Şah bu sarayda misafir edilmiş, Sultan Reşat 28 Mayıs 1910'da mebuslara burada büyük bir ziyafet vermiştir.

1909'da tahttan indirildikten sonra Selânik'te Alatini Köşkü'nde kalan II. Abdülhamit, Balkan harbinde İstanbul'a getirilerek Beylerbeyi Sarayı'na yerleştirildi.

Burada dünya savaşının felâketli günlerini yaşayan sultan bahçe üzerindeki küçük yatak odasında 10 Şubat 1918 günü zatürreden ölmüş, muhteşem bir merasimle Sultan II. Mahmut Türbesi'ndeki yerinde toprağa verilmiştir.

Dolmabahçe Sarayı

Beylerbeyi Sarayı

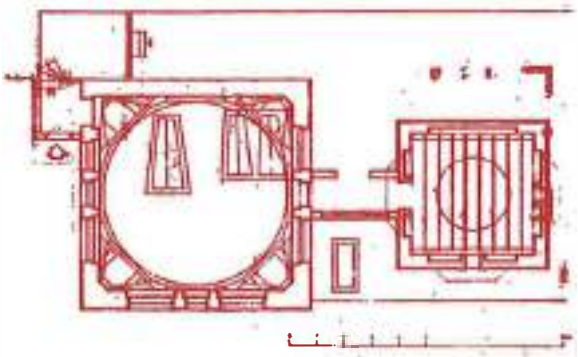
Sultan II. Abdülhamit Devri Eserleri

SULTAN Abdülaziz 30 Mayıs 1876'da hâl edilerek Topkapı Sarayı'na götürülüp, Sultan V. Murat'a biât edildi. Sonra 1 Haziran'da Feriye Sarayı'na getirilen Abdülaziz 4 Haziran'da intihar etmiştir. Ruhen hasta olan V. Murat ise, 93 gün sonra fetva üzerine tahttan indirilip, yerine kardeşi Sultan II. Abdülhamit gelmiştir.

Sultan II. Abdülhamit devrinde yabancı mimarların faaliyeti çok artmıştır. Fransız Valaury ile İtalyan Raimondo d'Aranco önemli yapıların mimarları olmuştur.

Valaury Sanayi Nefise Mektebi'nde mimarî hocası olmuş, maliyeti yüksek binalar olarak neoklasik üslûpta İstanbul Arkeoloji Müzesi (1892), Eski Şark Eserleri Müzesi (eski Sanayi Nefise Mektebi), yanan Yüksek Ticaret Mektebi (eski Ziraat Nezareti) binalarını yapmıştır.

Raimondo d'Aranco 1896 da, Sultan II. Abdülhamit tarafından mimarbaşı tayin edilmiş, 1908'e kadar hem İstanbul'da, hem İtalya'da çalışmış, on yıl boyunca İstanbul'da birçok proje hazırlamış ise de, kesinlikle kendisinin inşa ettiği eserler sayılıdır. Sultanın emri ile 1905-1906 da Yıldız Serencebey'de yaptığı Şeyh Zafir Türbesi, çeşme ve kitaplık ile

İstanbul Yıldız Şeyh Zafir Külliyesi/Türbe ve Kitaplık plânı (A. Batur)

İstanbul Arkeoloji Müzesi

Yıldız Şeyh Zafir Türbesi

birlikte tamamı ile yabancı unsurlara dayalı mimarî görüşünün karakteristik bir eseridir. Tarabya İtalyan Sefareti de onun eseri olmuştur. Beyoğlu'nda art nouveau'nun güzel bir eseri olarak Abdülmecit'in meşhur terzisi Botter için kabartma süslemelerle mermer kaplamalı bir han yapmıştır. Fransızlar'ın 1883 tarihli Tünel Hanı ile bazı benzerlikleri gözden kaçmaz.

Valaury ile birlikte birçok binalar arasında 1901 de klasik basık sivri kemerli Haydarpaşa Tıbbiye Mektebi (Haydarpaşa Lisesi), kapı, pencere, eyvan kemerleri, saçaklar ve çatı korkuluklarında Türk mimarî unsurlarına yer verilen Düyun-ı Umumiye (İstanbul Erkek Lisesi) ve Karaköy Osmanlı Bankası'nı yapmışlardır. D'Aranco, Yıldız Sarayı'nda birçok köşklerin yapılmasında rol oynamış ve buradaki çini fabrikasını da kendisi kurmuştur.

Milanolu Giulio Mongeri 34 yıl boyunca Sanayi Nefise Mektebi'ne hoca olmuş, birçok kıymetli mimarlar yetiştirmiştir. Eserleri arasında Bizans süslemeli Karaköy Palas iş hanı, Maçka Palas, Ankara İş Bankası ve Osmanlı

İstanbul Tünel Botter Han

İstanbul Haydarpaşa Tıbbiye Mektebi

Cağaloğlu Düyun-ı Umumiye Binası (İstanbul Erkek Lisesi)

İstanbul Maçka İtalyan Sefareti

Bankası, İstanbul **Maçka İtalyan Sefareti** binası sayılabilir.

Bu son bina melez üslûpta, bütün ağırlığı cepheye veren, herşeyi cephede toplayan bir görüşle ele alınmıştır.

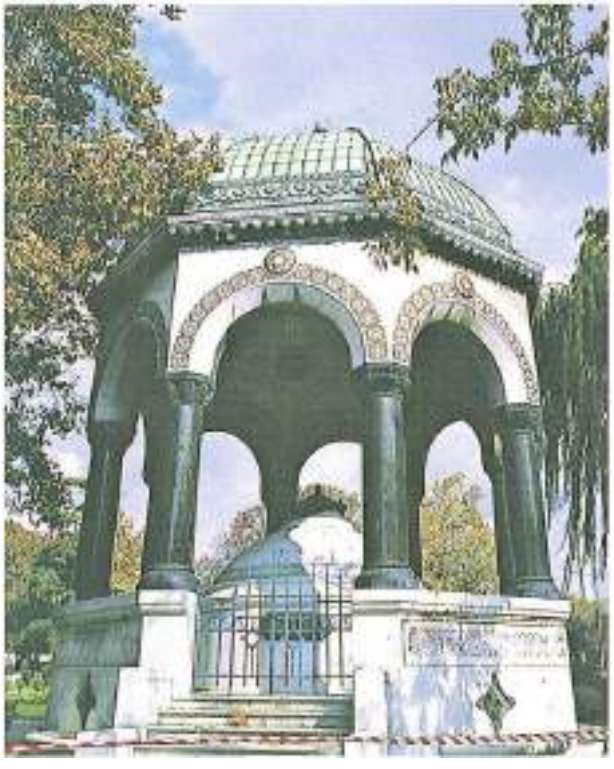
Rönesans, barok, ampir, rokoko üslûplarını bir araya getiren Mongeri'de, **Karaköy Hanı, Maçka Palas** gibi yapılarda az da olsa klasik Türk süsleme unsurlarına yer vererek memleket havasına uyma gayreti görülür.

Maçka Palas

İstanbul Sirkeci Garı

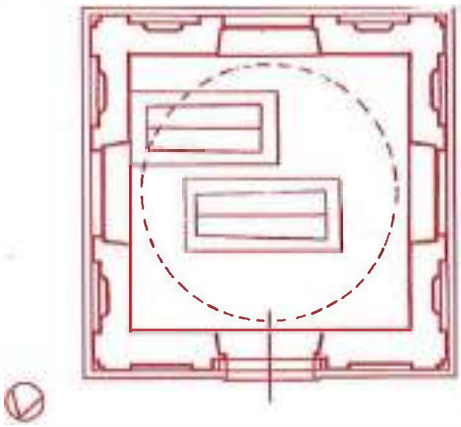

Sultanahmet Alman Çeşmesi

Yüksek Mühendis Mektebi'nde hoca olan Alman mimar Jachmund 1890'da Türk mimarîsinden ilham alarak yaptığı egzotik Sirkeci Garı binasında başarısız kalmıştır. Bazı yapıların projelerini de hazırlayan Jachmund, Mimar Kemaleddin'i yetiştirip, sonra Almanya'ya gitmesini sağlayarak büyük hizmet görmüştür.

Alman asıllı diğer iki mimar, Otto Ritter ve Helmuth Cuno barok üslûbuna çalan Haydarpaşa Garı'na 1906'da başlayıp, 1908 de yolcu salonunu, 1909'da tamamını hizmete açmışlardır. Sultanahmet'de Spitta'nın Alman Çeşmesi de, Ahlat Emir Bayındır Kümbeti'ni andıran şadırvan karışımı görünüşü ile memleket havasına yaklaşmaya çalışan bir eserdir.

Diğer taraftan Sultan II. Abdülhamit'in ilk yıllarında yapılan iki türbe, İstanbul'da sürüp giden mimarî karışıklığı açıkça belli et-

İstanbul Cağaloğlu Mahmut Nedim Paşa Türbesi plânı

mektedir. Bunlar **Sadrazam Reşit Paşa** ile **Mahmut Nedim Paşa** türbeleridir.

1883 yılında ölen **Mahmut Nedim Paşa**'nın Cağaloğlu'ndaki türbesi, kesmetaştan, tamamı ile belirsiz yabancı üslûpta, kaliteli bir malzeme ve işçilik eseridir.

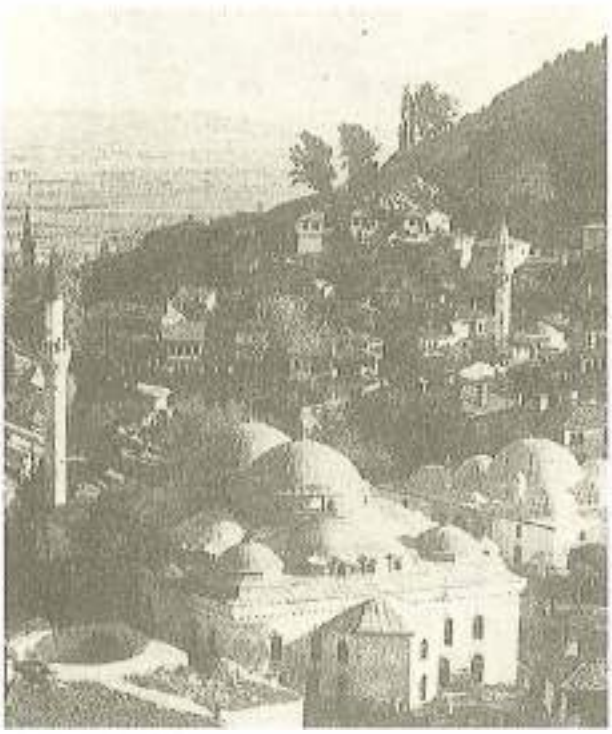
Üç cephesi birbirinin aynı olup, kompozit başlıklı dörder duvar payesi ile teşkilâtlandırılmış olup, bunlardan ikisi geniş yuvarlak pencere kemerini taşır, diğer ikisi kemer üzerine kadar uzanır. Payeler arasında birer niş vardır. Güney cephesinde pencere kemerindeki kitabe 1883 (1300) ölüm tarihini vermektedir. Kubbe saçağı altında bir kitabe frizi daha vardır.

Türbenin içi çok sade olup, kubbede kalemişleri görülür.

İstanbul'da böyle bir karışıklık sürüp giderken, Anadolu'da klâsik Türk mimarîsinin kuvvetini gösteren büyük âbidelerin meydana geldiği hayretle görülmektedir. **Kütahya Ulu Camii** buna güzel bir misaldir. Burada Yıldırım Bayezit'in başlatıp, Musa Çelebi'nin 1410'da tamamlattığı 57 çam direk üzerine kurulan ahşap caminin yerinde, 1889-1891 yılları arasında yine 46 × 26 m. olarak aynı boyutta tamamı ile kesmetaştan bugünkü Ulu Cami yapılmıştır. Burada arka arkaya iki kubbe, altı yarım kubbe ile desteklenerek

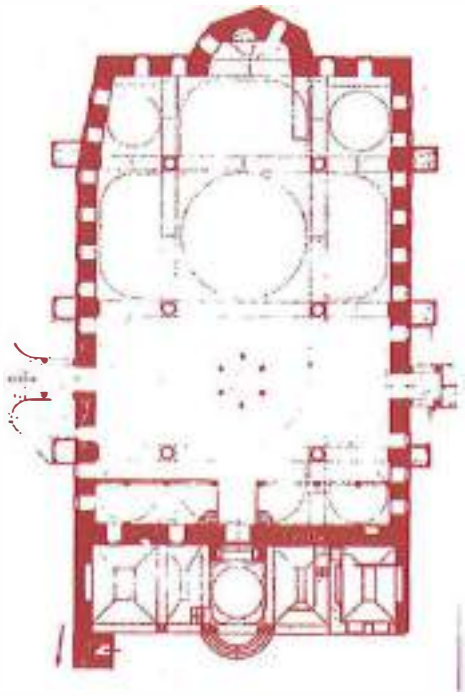
Cağaloğlu Mahmut Nedim Paşa Türbesi

Kütahya Ulu Camii

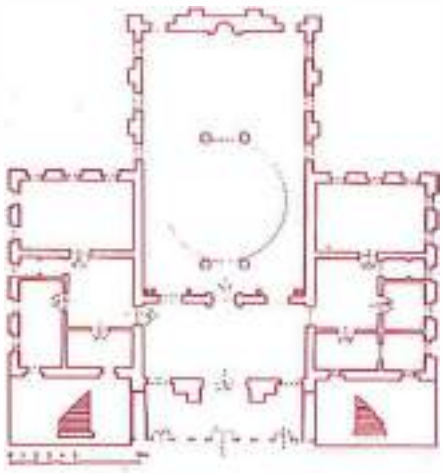

Kütahya Ulu Camii

Kütahya Ulu Camii plânı (Altun)

dört küçük köşe kubbesi ile birlikte dikdörtgen mekânı örtmektedir. Mihrap yuvası çarpık beşgen bir çıkma şeklinde olup, dilimler halinde yarım kubbeye benzer alçak bir tonozla örtülüdür. Kuzey, doğu ve batısında üç girişi olan camide, iki sıra pencereli yüksek duvarlar kemerleri takviye eden payandalarla hareket kazanmıştır. Geniş, ferah, aydınlık mekânda, hafif yivli altı antik sütun, hafif sivri zarif kemerlerle iki orta kubbe ile yarım kubbeleri taşımaktadır. Sade başlıklı üstleri yastıklı sütunlar, yüksek kaideleri üzerine yerleştirilmiş, kemerler de koyu kırmızı ve gri taşlardan örülmüştür. Ortada yüksek müezzin mahfili, bunun altında şadırvanı vardır. Ortada daraltılmış tromplu kubbe, yanlarda ikişer değişik aynalı tonoz örtülü beş gözlü son cemaat revakının batı bölümü örülerek Vahit Paşa Kütüphanesi haline getirilmiştir.

İstanbul Yıldız Hamidiye Camii plânı

İstanbul Yıldız Hamidiye Camii

İstanbul Yıldız Hamidiye Camii mihrabı

Yıldız'daki Hamidiye Camii, geniş bir avlu ortasında, belirsiz üslûptadır, önünde sivri kemerli gotik pencereli iki katlı hünkâr dairesi ile önceki örneklere uyar. İki kenardaki kapılara dokuzar basamaklı merdivenle çıkılan bu cephede caminin zafer takı gibi yükselen kapısı ileri doğru çıkıntı yapar. Kitabede 1885 (1303) tarihi ile Sultan II. Abdülhamit'in tuğrası vardır. Batı ve doğu cephelerinde hünkâr dairesi esas mekâna bağlanır. Dairenin sağ tarafı sefirlere, sol tarafı sultana ayrılmıştı.

Caminin içi çok zengin süslemelidir, kubbede lâcivert üzerine altın yıldızlar serpiştirilmiştir. Bütün duvarlarda bol altın yaldız ve

İstanbul Yıldız Hamidiye Camii minberi

zengin kalemişleri görülür. Abanoz üzerine sedef oyma ile Allah, Muhammed ve ilk dört halifenin adları ile şaheser levhalar duvarları süsler.

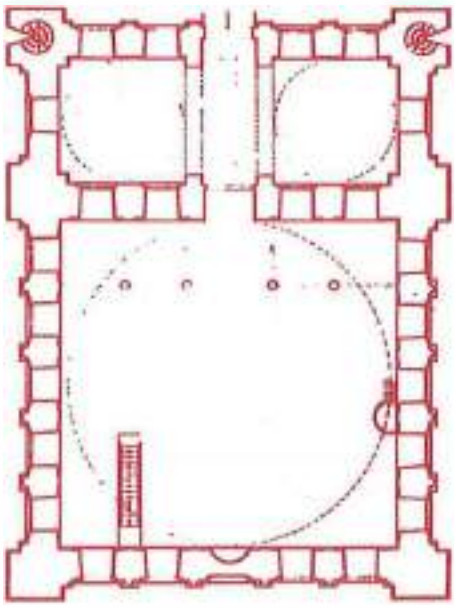
Mermer mihrabın köşe dolgularında kıvrık dallar görülür. Minberin mermer korkuluk levhaları dantel gibi işlenmiştir. Doğu ve batıda mahfil kafesleri müezzin mahfilinin altında Elhamra Sarayı'nı andıran dilimli kemerler dikkati çeker.

Sultan II. Abdülhamit, 21 Temmuz 1905'te buraya cuma selamlığına gelmiş, namazdan sonra camiden çıkacağı zamana göre ayarlanmış bombalı araba kapıya kadar getirilmişti. Birçok insan ve atların ölümüne yol açan patlamadan, II. Abdülhamit, Şeyhülislâm Cemalettin Efendi ile cami girişinde bir müddet konuşması yüzünden kurtularak, kendi kullandığı arabasına binip saraya dönmüştür.

1889 yılında inşa edilen **Cihangir Camii**, ortada dar bir aynalı tonoz, iki yanda birer kubbe ile üç gözlü son cemaat revakının dış köşelerinde birer minare ile tek kubbeli cami, dıştan alçak ve basık bir siluet gösterir.

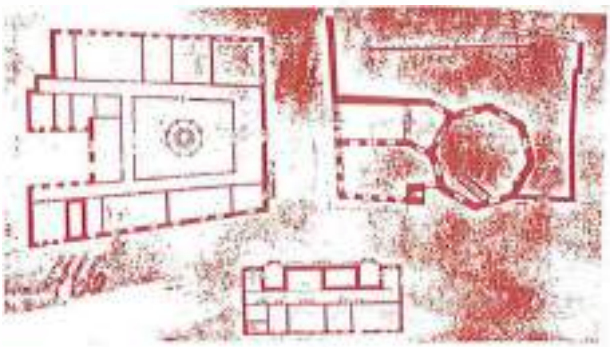
İstanbul Cihangir Camii

Cihangir Camii plânı (Sözen)

Dört kemer üzerine oturan kubbe, köşelerden iki katlı barok kulelerle takviyelidir. İnce zarif minarelerden biri yıkılmışken, son yıllarda yeniden yapılan çifte minareli cami, bu tamirde beyaz badana ile sıvanarak, eski renkli göz alıcı süslemelerini kaybetmiştir.

Silivrikapı'da Balâ Süleyman Ağa Camii, Sultan II. Mahmut'un kızı Adile Sultan tarafından yeniden inşa ettirilmiş bir yapıdır. İstanbul fethinde topçubaşı olan Süleyman Ağa'nın ahşap mescidi ve türbesi, 1310 (1892) depreminde harap olmuş, Adile Sultan tarafından sekizgen planlı ve kubbeli olarak yeniden yaptırılmıştır. Dört odalı müştemilât ile semil, çeşme, muvakkithane ve abdest muslukları Abdülmecit'in Dördüncü Kadın'ı Perestû Kadın'ın ilâvesidir. Sade temiz bir ampir üslûbu gösteren bu eser, hat sanatı

Silivrikapı Balâ Süleyman Ağa Külliyesi vaziyet plânı (M. Hattatoğlu)

Silivrikapı Balâ Süleyman Ağa Camii portal kitabesi

Silivrikapı Balâ Süleyman Ağa Camii

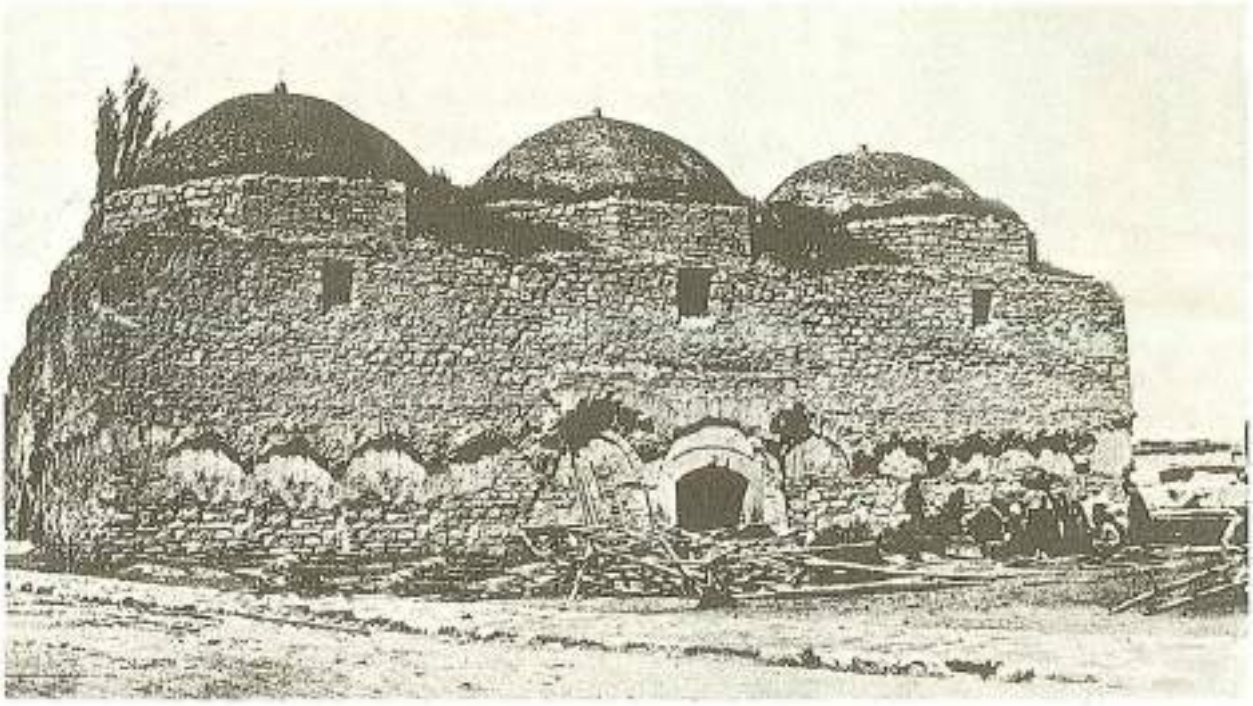
bakımından da güzel istifli uzun kitabaleri ile dikkate değer.

Caminin bitişiğinde cümle kapısı yanında kârgir duvarlı ahşap çatılı dikdörtgen plandaki türbede, yuvarlak kemerli pencereler üzerindeki Ayetül Kürsî kitabe kuşağı Hattat Faik Efendi'nin şaheseridir. Türbe ile cami arasına yerleştirilen kısa minare mahalle camileri tipindedir. Barok-ampir üslûbunda itinalı bir işçilik eseri mermer mihrap Hattat Şefik Bey'in kitabesi ile göze çarpar. Mermer minber çok sade kanatları renkli mermerdendir. Her kenardaki sivri kaş kemerli birer pencere ve bunların tipindeki birer daire pencereden aydınlanan caminin duvarları ve kubbesini süsleyen kalemişleri kısmen dökülmüş olup, pencerelerin kenarında karanfil ve yıldız çiçeği motifleri göze çarpar.

Malatya Yeni veya Ulu Cami, XIX. yüzyıl sonlarında merkezi kubbeli camilerden az sayıda da olsa batı Anadolu'da özellikle İzmir'de Şadırvanaltı (Bıyıklıoğlu Mahmut) ve Kestanepazarı camilerinde başlıca örnekler sayılabilir. Fakat Doğu Anadolu'da Malat-

Konya Mekteb-i Sanayi (1901)

Konya Bedesteni (1538) - Mekteb-i Sanayi bu yapının yerine inşa edilmiştir.

ya'da Yeni Cami (Ulu Cami) tam bir istisnadır. Burada dört taraftan beşik tonoz örtülü bölümlerle çevrili orta kubbe küçük köşe kubbeleri ile birlikte tam bir merkezi plan göstermektedir. Dışa çıkıntılı mihrap nişi sağır kemerlerle teşkilatlandırılmış, altta sağda ve solda birer ve ortada ikişer pencere açılmıştır. Duvarlar ortada üç yanlarda iki sıra pencerelerle açılmış beş kubbeli son cemaat revakının iki yanından iki şerefeli çifte minareler yükselmektedir. Böylece ideal bir merkezi plan şeması gösteren cami II. Abdülhamit devrinin en güzel yapısı olan Kütahya Ulu Camii'nden sonra ikinci sırayı alan çifte minareli merkezi kubbeli bir Ulu Cami olmaktadır.

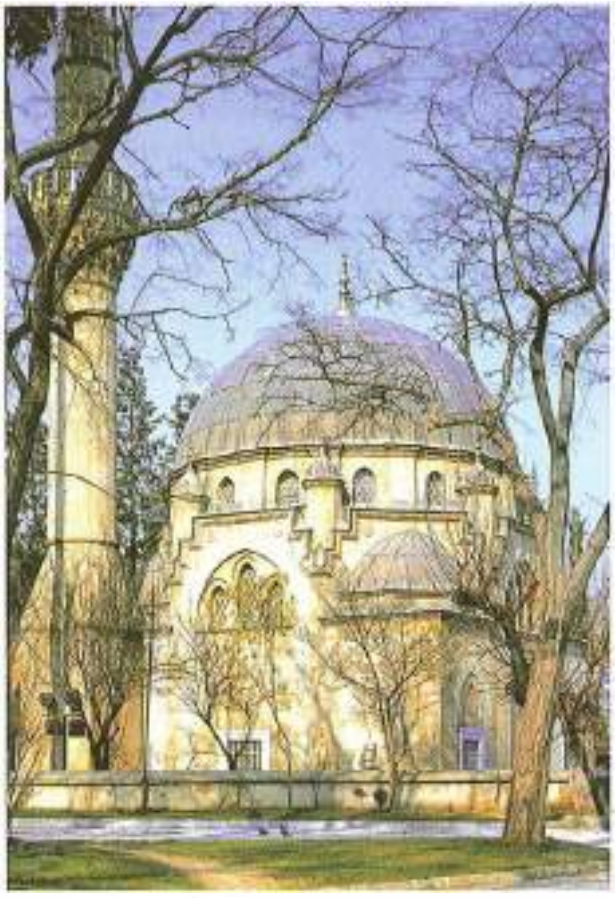
19. yüzyılın sonunda tüm avrupa'yı etkisi altına alan art nouveau üslubu Osmanlılar'da II. Abdulhamit devrinin sonlarına doğru saray mimarı olan İtalyan Raimondo d'Aranco ile benimsenmiş ve bugün yıkılmış olan Karaköy Mescidi, Beşiktaş Serencebey'deki Şeyh Zafir türbe-kütüphane-çeşme manzumesi, Beyoğlu'ndaki Botter Apartmanı ile kendini göstermiştir. Bunların yanı sıra Yıldız Sarayı'nın bazı bölümlerinde, XX. yüzyılın başlarına ait apartmanlarla banliyölerdeki birtakım ahşap köşklerde de art nouveau'nun izleri göze çarpar. Daha çok süsleme sanatıyla sınırlı kalan art nouveau, lâle, zambak gibi bitkisel veyaböcek biçimlerine dayanan çizgilerin bolca kullanılmasından ibaret kalmıştır. İstanbul'daki uygulamalarda Batı'daki örneklerde rastlanan insan (özellikle kadın) tasvirlerine yer verilmeyerek Osmanlı dünyasına özgü bir yoruma gidildiği dikkati çeker.

Sultan V. Mehmet Reşat ve Sonrası

SULTAN II. Abdülhamit'ten sonra, Sultan V. Mehmet Reşat Osmanlı tahtına çıkarak 10 Mayıs 1909 günü Eyüp Türbesi'nde kılıç kuşandı. 19 Ocak 1910'da Çırağan Sarayı'nın yanması, onun ikinci saltanat yılına rastlar.

25 Mart 1912 tarihinde Türk Ocağı kurulmuştur. Trablusgarp ve Balkan savaşları ve Birinci Dünya savaşı birbirini takip etti. Sultan Reşat'ın 1918'deki ölümüne kadar, bu talihsiz devirde fazla bir mimarî faaliyet beklenemezdi.

Bütün bunların sonucunda nihayet Ziya Gökalp ile başlayan milliyetçi hareketlerin, sanat ve mimarîyi canlandırması ile kendilerini toplayan Türk mimarlar, gözlerini eski Türk mimarîsinin sayısız eserlerine çevirerek bir Rönesans yaratmaya koyulmuş, sonunda neo-klasik bir üslûp meydana gelmiştir. Bu hareketin başında Mimar Ahmet Kemaleddin Bey gelmektedir (1869-1927). 1891'de Mühendis Mektebi'ni bitirerek hocası Jachmund'un yanında bir süre yardımcılık ettikten sonra Berlin'e gönderilerek, iki yıl orada çalışıp dönen Mimar Kemaleddin, kendi mektebine mimarlık ve inşaat (yapı) hocası olmuştur. Sultan V. Mehmet Reşat'ın ilk saltanat yılından (1909) başlayarak, Evkaf Nezareti Sermimarı olduğu on yıl boyunca (1919), kurduğu inşaat ve tamirat atölyesi ile o zamanki Osmanlı devleti sınırları içinde, daha önce Mimar Sinan'a olduğu gibi, yüzlerce eser yapılmasını gerçekleştirmiş, ayrıca millî mimarî kültürünü benimseyen birçok mimar ve usta yetiştirmiştir.

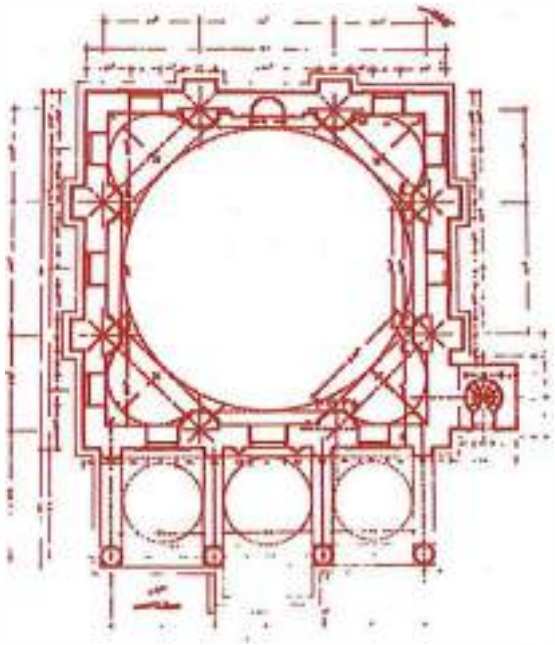

İstanbul Bebek Camii

Cumhuriyetin ilk yıllarında ve Atatürk'ün Ankara'yı kurdurduğu devirde birçok eserler vermiş, diğer merkezlerde ve İstanbul'da da diğer birçok yapıların mimarı olmuştur. Cami, türbe, apartman, iş hanı, mektep gibi eserleri, onun yeni mimarî görüşünü, ustalığını, aynı zamanda karşılaştığı güçlükleri aksettirir.

İlk eserlerinden, 1909 tarihli Sultan Reşat'ın babası adına yaptırdığı Yeşilköy Mecidiye Camii, önünde ortadaki geniş sivri kemerli girişin yanlarında iki katlı bir evi andıran hünkâr dairesi ve üzerindeki kadınlar mahfili ile henüz önceki yüzyıl camilerine, Abdülmecit camilerine uymaktadır. Cami, Sultan Reşat'ın ölümünden sonra tamamlanabilmiştir.

Fakat 1913'de tamamı ile kesmetaştan Bostancı Kuloğlu, Bebek ve Bakırköy Kartaltepe camilerinde Mimar Kemaleddin, son cemaat revakı ile tek kubbeli cami planına dönerek, temiz bir üslûpla Mimar Sinan'ın ilk eserleri gibi, gelişmeyi başından almıştır.

İstanbul Bebek Camii planı (Y. Yavuz)

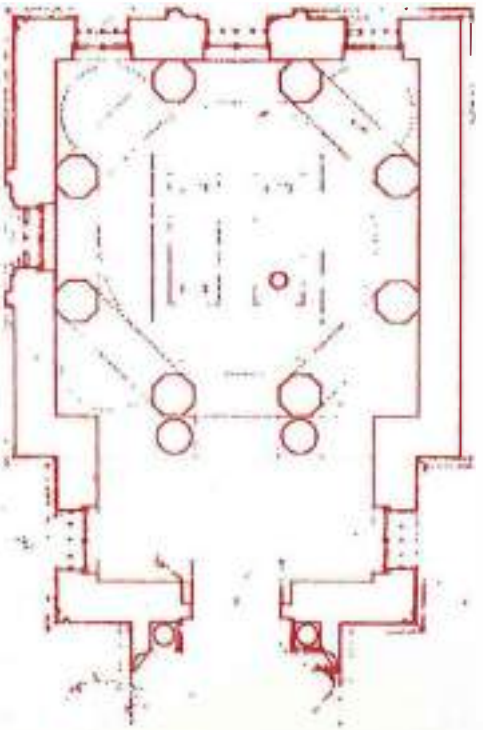
İstanbul Tarlabaşı Kamer Hatun Camii

Beyoğlu Tarlabaşı'nda Kamer Hatun Camii ise etrafı açılana kadar evler arasına sıkışmış tek arka cephesi ile dışarı bakan iki katlı bir evi andırmaktaydı. Fakat bu küçük mahalle mescidinin sivri kemerli pencereleri, mihrap çıkması, minaresi, mukarnaslı silmeleri, çini kaplamaları ve gösterişli dış cephesi ile ilk bakışta kendini belli eden bir mimarîsi vardır.

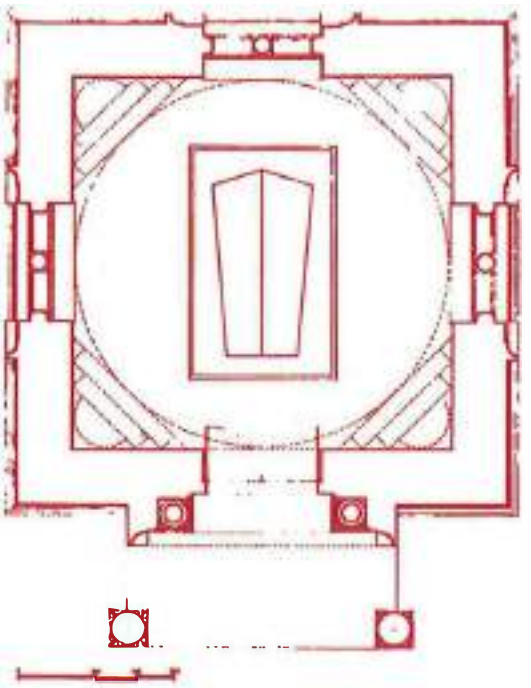
Türbelerinde de Mimar Kemaleddin, klasik Osmanlı türbelerine bağlı kalmıştır. Bunların ilki olan Fatih haziresinde Sadrazam Ahmet Cevat Paşa Türbesi, gösterişli beyaz mermer bir tak kapı ile giriş bölümünden sonra, kare içine oturtulan sekiz dayanaklı küçük bir kubbeden ibaret kesmetaştan bir yapıdır. Güney ve batı duvarları Fatih yangınından zarar görmüştür. Taç kapının üçgen alınlığına Osmanlı arması işlenmiştir.

Yine Fatih haziresinde neo-klasik Gazi Osman Paşa Türbesi, beyaz mermer tak kapısı ve pencereleri ile tek kubbeli sade bir yapı olmakla beraber, küfeki taşından itinalı bir işçilik eseridir. Klasik geleneğe bağlı kalmakla beraber yüksek sivri kemerli pencerelerinde gotiğe çalan etkiler vardır.

Sultan V. Mehmet Reşat için Eyüp'te yaptığı türbede, yine Osmanlı türbe mimarîsi geleneğine bağlı sekizgen planı uygulamıştır. 1910 yılında başlanıp, 1912'de tamamlanan, on basamakla çıkılan 1.50 m. yüksekliğinde bir taban üstünde yer alan türbe, küfeki taşından yapılmış olup, kapı, pencere ve döşemeleri beyaz mermerdendir. 8.50 m. çapında bir kubbe üstünü örtmektedir. Tak kapının iki yanında yarı yükseklikte köşeleri dolduran yarım kubbeli üçgen planlı küçük mekânlar, düz bir giriş cephesi ile ilk defa görülen ve devamı olmayan bir yenilik meydana getir-

İstanbul Ahmet Cevat Paşa Türbesi plânı

Fatih Gazi Osman Paşa Türbesi plânı (Y. Yavuz)

Fatih Gazi Osman Paşa Türbesi

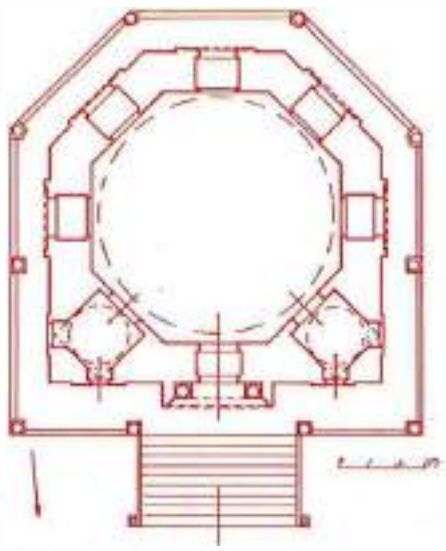
mektedir. Türbenin iç duvarları ve kubbenin içi altın yaldızlı kalemişleri, kitabeler, rumîler, renkli mermerler ve Kütahya işi klasik motifli çinilerle süslenerek renklendirilmişti. Böylece türbe, bir anıt karakteri gösterir.

İstanbul'da mezar anıtı olarak son eseri (1913 yılında) Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın Abide-i Hürriyet yakınında kare planlı, kubbe örtülü baldaken görünüşündeki açık türbesidir. Girişin karşısı, yarım sekizgen planda yarım kubbeli alçak bir eyvanla kapatılmıştır. Küfeki kesmetaş, beyaz ve siyah mermerden yapılan tübeye üç yandan merdivenlerle çıkılır. Payelerin iç yüzünde mermer bir kitabe kuşağı dolanır, dış yüzünde de rumîler, rozetler ve kitabelerle zevkli şekilde süslenmiştir.

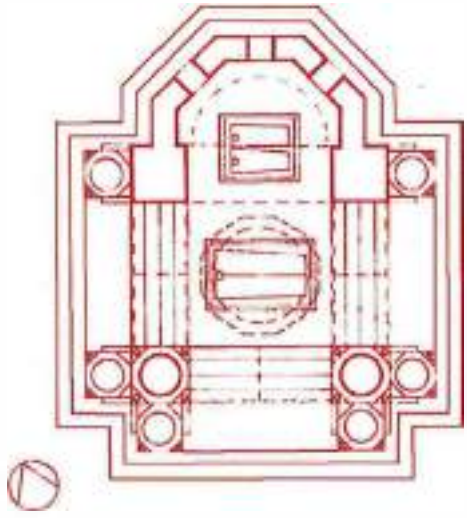
Dinî mimarî üzerindeki çalışmaları arasında Kudüs önemli bir yer alır. 1922-1925 yılları arasında İngiliz işgal hükümeti devrinde İslâm Yüksek Meclisi'nin daveti üzerine Kudüs'e giderek Mescid-i Aksa'nın tamiri

Sultan V. Mehmet Reşat Türbesi

Sultan V. Mehmet Reşat Türbesi plânı

İstanbul Abide-i Hürriyet Mahmut Şevket Paşa Türbesi plânı

Mahmut Şevket Paşa Türbesi

için üç yıl mimarlar heyeti ile orada çalışmıştır.

Bu arada Mimar Kemaleddin, Kubbet el-Sahra'yı dikkatle incelemiş, 100 levha kadar resim ve inceleme projeleri hazırlamış ve acele tamirlere de başlamıştır. Kanunî Sultan Süleyman'dan başlayarak hemen bütün osmanlı sultanları tarafından çok büyük masraflarla devamlı tamir gören Kubbet el-Sahra'ya onun hizmetleri bugün bile Müslüman ülkelerde saygı ile anılır, eski nesiller üzerinde derin bir hatırası vardır.

Mimar Kemaleddin'in dinî yapıları dışında kalan eserleri, klasik osmanlı mimarîsinden ilham alarak, kemer, kubbe, saçak, mukarnas, silme, çini süsleme gibi millî mimarî unsurlarının değerlendirilmesi bakımından onun üslûp özelliklerini en iyi şekilde aksettirir. Bunların başında Vakıflar'a gelir sağlamak için yaptığı hanlar vardır. Bunlar İstanbul'da ikisi Eminönü ve Sultanhamam'da, üçüncüsü Beyoğlu Ağahamamı'nda, dördüncüsü Bahçekapı'da bulunan Vakıf iş hanlarıdır.

Sıra numarası ile tanınan bu hanlardan Beyoğlu'nda bulunan üçüncüsü, daha sade bir cephe mimarîsi ile altı katlı kiralık mesken (apartman) olarak düşünülmüştür. Yarım kalan Beşinci Vakıf Hanı, Şehzadebaşı'nda Vefa Lisesi binası olmuştur.

Birbirine yakın yerlerde yapılan birinci, ikinci ve dördüncü Vakıf hanları ise, onun millî klasik mimarîye bağlı üslûbunun en karakteristik eserleridir. Bunların en önemlisi Bahçekapı'da, yedi katlı Dördüncü Vakıf Hanı, Mimar Kemaleddin'in bir şaheseridir denilebilir. Köşekelerdeki, çatıdan yukarı kubbeli odalar, geniş bir saçakla bağlanan birer köşe kulesini andırmaktadır. Altı katlı cepheyi meydana getiren klasik Türk mimarî unsurları çok gösterişli bir ifade sağlamış ol-

İstanbul Bahçekapı Dördüncü Vakıf Han

makla beraber, açılıp kapanan percerelerin kemerli yapılması, Türk mimarî geleneğine uymayan bir aksaklık yaratmaktadır. Diğer eserlerinde de böyle kemerli pencereleri devamlı kullanmıştır.

Mektep olarak yaptığı binaların en önemlisi, Ankara Gazi İlkmuallim Mektebi, sonra Gazi Terbiye Enstitüsü, bugünkü Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi'dir. Aslında yeni Ankara'da 1927'de millî mimarînin başarılı bir eseri olarak tasarlanan bina, ağır tenkitler yüzünden zoraki değişikliklere uğramıştır. Gösterişli cephe düzeni uğruna mekân şekillerinin değişikliği gerekmiştir. Bununla beraber deneme sahnesi, çeşitli mekânları ve salonları ile uzun zaman öğretim müessesesi olarak değer kazanmıştır.

Bugün Mühendislik Fakültesi olarak kullanılan Edirne Gar binası ile hocası Jachmund'un yakından incelediği Sirkeci Gar binasından yararlanarak klasik Türk mimarî unsurları ile daha sade ve ahenkli bir eser başarmıştır.

Edirne Garı

İstanbul Lâleli Harikzedegân Apartmanları

Fatih Tayyare Şehitleri Abidesi

1918 yangınında açıkta kalan yüzlerce aile için Lâleli'de yaptığı altışar katlı dört bloktan ibaret, o zamana göre her çeşit ihtiyacı karşılayan Harikzedegân, sonraki Tayyare apartmanlarında Osmanlı barok mimarîsinin çatı kıvrımları, orta katta kemerli, diğer katlarda dört köşe pencereler, zeminde yuvarlak kemerli dükkânlar, müşterek kullanılan açık orta avlu ile Avrupa'da çok gelişmiş olan çok katlı sosyal meskenleri birleştiren bir görüş hâkim olmuştur. Bu apartmanlar bugün de büyük bir ihtiyacı karşılamaktadır.

Paris'te okuyup, mimarlık diploması alan Vedat Bey (1873-1942) ise, Belediye Fen Heyeti mimarı olarak Cemil Paşa'nın şehreminliği zamanında Gülhane Parkı, Üsküdar'da Doğancılar ve Millet Bahçesi parklarını, Taksim-Harbiye bulvarını ve Fatih Tayyare Şehitleri âbidesini yapmıştır. Bu sırada Posta Telgraf Nezareti mimarı olarak İstanbul Sirkeci'de Büyük Postahane binası ile en büyük ve en güzel eserini vermiştir. Daha sonra Sultanahmet'te Tapu ve Kadastro binasını, yine Sirkeci'de Liman Hanı'nı, Karaköy'de şimdi

İstanbul Sirkeci Büyük Postahanesi

İstanbul Sultanahmet Tapu ve Kadastro binası

İstanbul Sirkeci Liman Han

yıkılmış olan Denizcilik Bankası binasını, Muradiye Hanı ve Tahir Hanı'nı, Nişantaşı'nda kendi evini, Teşvikiye'de Azim Apartmanı'nı, Çiftehavuzlar Cemil Paşa Köşkü'nü, Üsküdar Tekel Tütün Deposu'nu, Haydarpaşa ve Moda vapur iskele binalarını yapmıştır.

Ankara'da Ulus Meydanı'nda eski TBMM binası ile Çankaya Gazi Köşkü diğer önemli eserleridir. İstanbul Sanayi-i Nefise Mektebi (D.G.S.A.)'nde de uzun yıllar hocalık etmiş birçok mimar yetiştirmiştir.

Mimar Vedat'ın dinî mimarî ile ilgili herhangi bir eseri cami, türbe veya mescit olmadığından, onun bu konudaki fikirlerini bilmiyoruz. Kendisi hanlar, apartmanlar, köşkler ve devlet binaları yaparak sivil mimarîde, millî mimarî unsurlarını cephe mimarîsinde değerlendirmiştir. İyi bir taş işçiliği yanında kapı ve pencerelerde hep sivri kemerleri kullanmış, Büyük Postahane ve Moda iskelesinde

İstanbul Karaköy Denizcilik Bankası binası (Günümüze gelmemiştir.)

İstanbul Haydarpaşa İskelesi

İstanbul Kadıköy Moda İskelesi

Ankara eski TBMM binası ön cephe

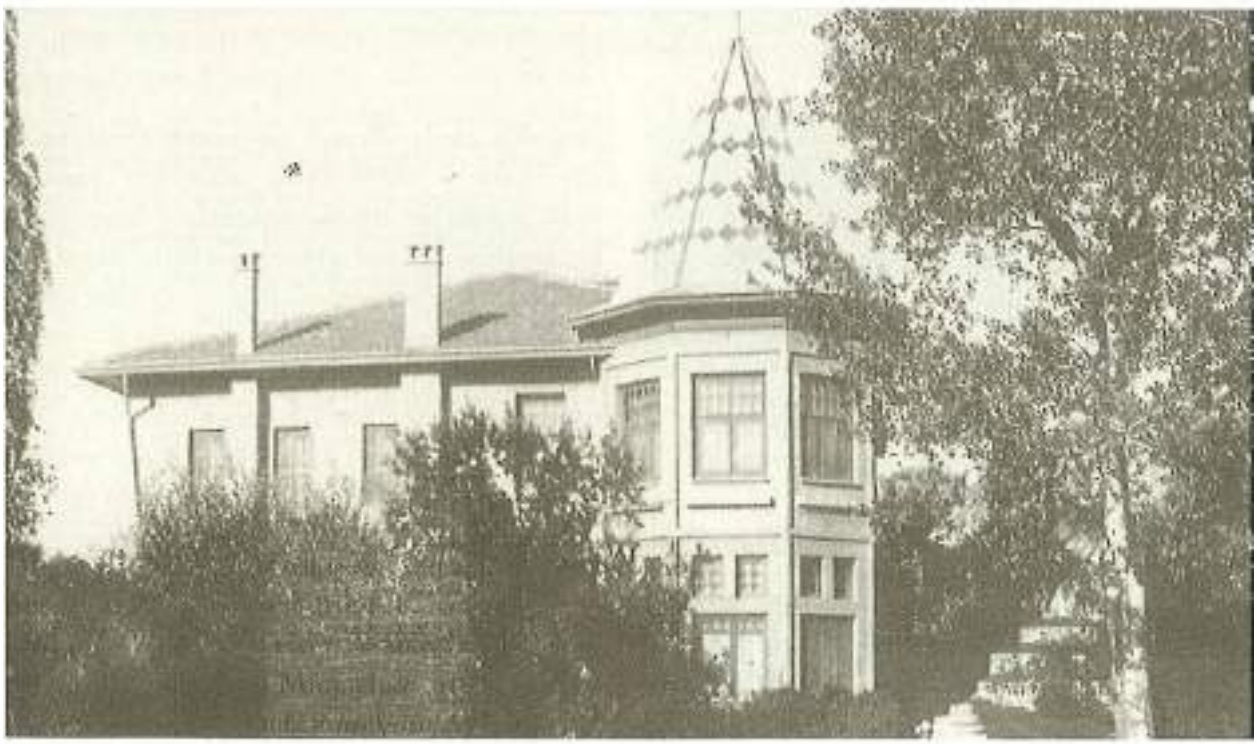
Ankara eski TBMM binası

bunlar giriş revakı halini almıştır. Yer yer mukarnas başlıkları (Büyük Postahane, Tapu ve Kadastro binaları gibi) ve geniş saçakları, Tapu ve Kadastro binası, Cemil Paşa Köşkü, TBMM binası ve Haydarpaşa iskelesinde kullanmıştır. Büyük Postahane'de kubbeye benzer köşe kuleleri, ahşap mimarînin en güzel eserlerinden Cemil Paşa Köşkü'nün basık minareyi andıran kulesi, Gazi Köşkü'ndeki kuleler, hiçbir fonksiyonu olmayan gereksiz görünüşlerdir. Kütahya işi çini kaplamalar, hemen hemen onun bütün eserlerinde az çok kullanılmış, devrin mimarları pencere aralarında çini kullanma modasına uymuşlardır. Büyük Postahane binasında klasik Türk mimarî unsurlarını en iyi şekilde değerlendiren Mimar Vedat, sonraları devrin şartlarına uyarak klasik mimarîden uzaklaşmış, Azim Apartmanı (1928) ve Tahir Han (1935)'da modern mimarînin örneklerini vermiştir.

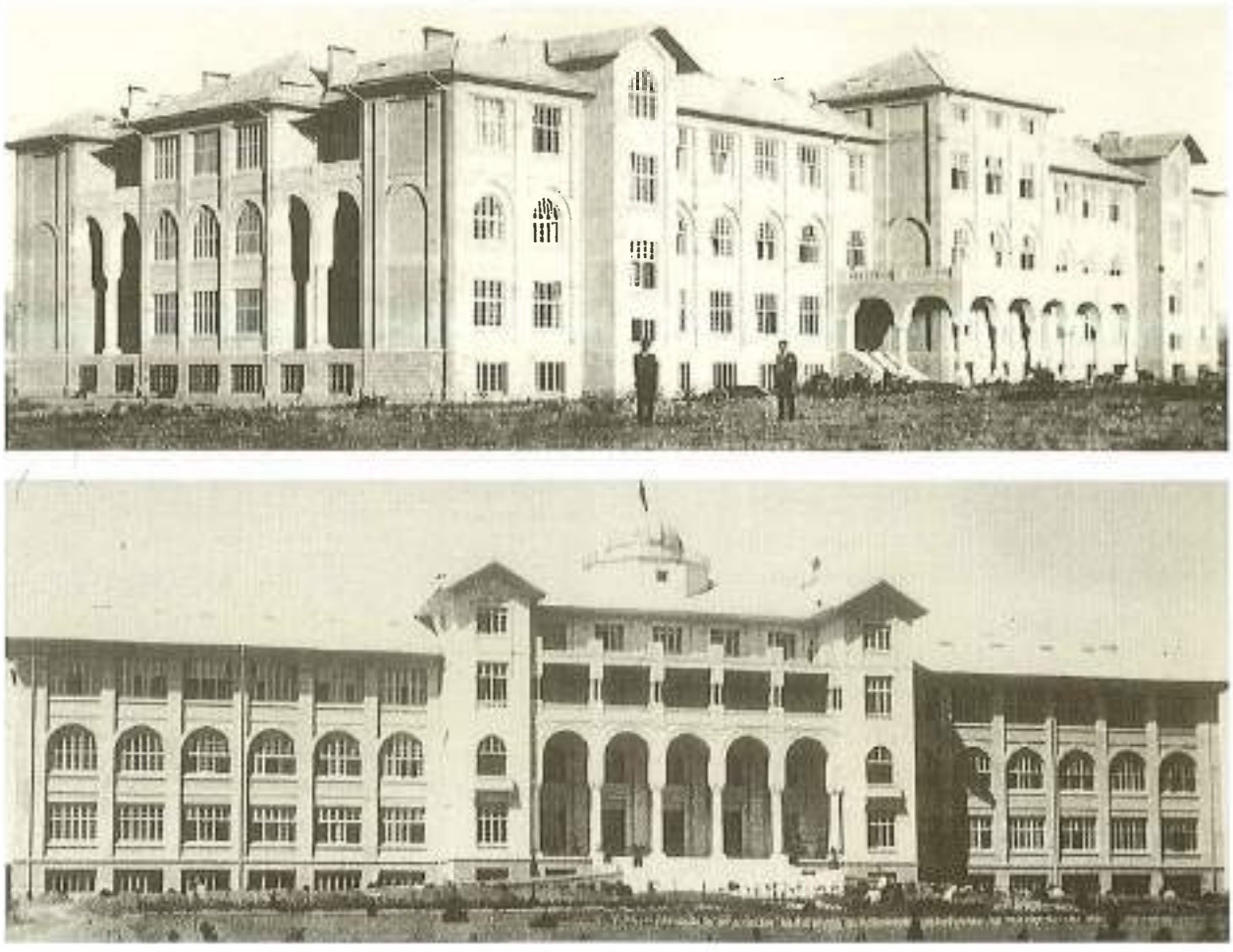
Buna karşılık Mimar Kemaleddin sonuna kadar mimarî süslemede Türk sanatı geleneğini devam ettirmiştir.

İstanbul Nişantaşı Mimar Vedat Bey evi

Çankaya Gazi Köşkü

Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü, değişik cephelerden görünüş

Dördüncü Vakıf Hanı'nda kubbe ve kemerlerle cephe mimarîsi Ankara Gazi Terbiye Enstitüsü'nde beş kemerli revak, cephede ortada en üstteki kubbe girişin yanındaki cephelerde payanda ve dekoratif kemerler, revaklı giriş sistemi Selçuklular'a kadar giden klasik Türk mimarî unsurlarıdır.

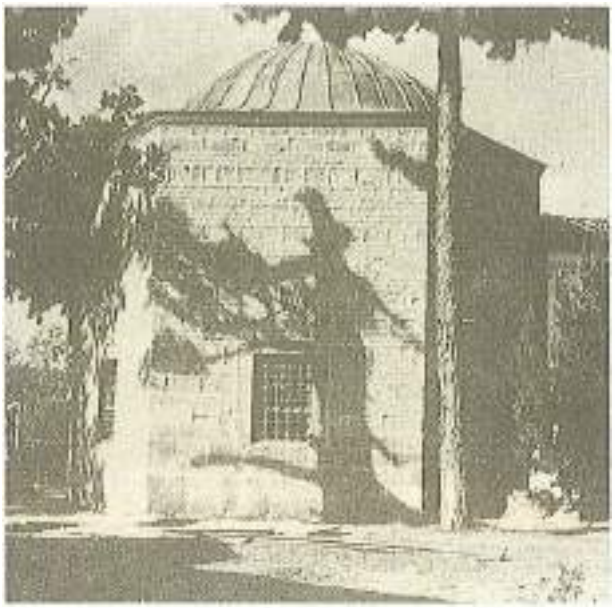
Gerek Mimar Kemaleddin, gerek Mimar Vedat, rumî motifli çiniler, mukarnaslı sütun başlıkları, geniş saçaklar, kubbe ve kuleler gibi unsurlarla Türk mimarî geleneğini XX. yüzyılda canlandırmak ve yeniden yaşatmak istemişlerdir. 1940-1950 yıllarında yeniden millî mimarîye dönüş yolundaki kısa süren gelişmelere de yol göstermişlerdir denebilir. Yalnız çoğu dinî mimarîden gelen eski klasik unsurların sivil mimarîde ölçüsüz ve yersiz şekilde kullanılması ile bu yolu çıkmaza giderek tıkanmıştır. Bundan sonra mimarîye yerleşen beton karkas tekniği ile tarihî mimarî şekillerin sonu gelmiş, bütün medenî dünyada modern mimarî görüşler hâkim olmuştur.

Osmanlı Türbeleri

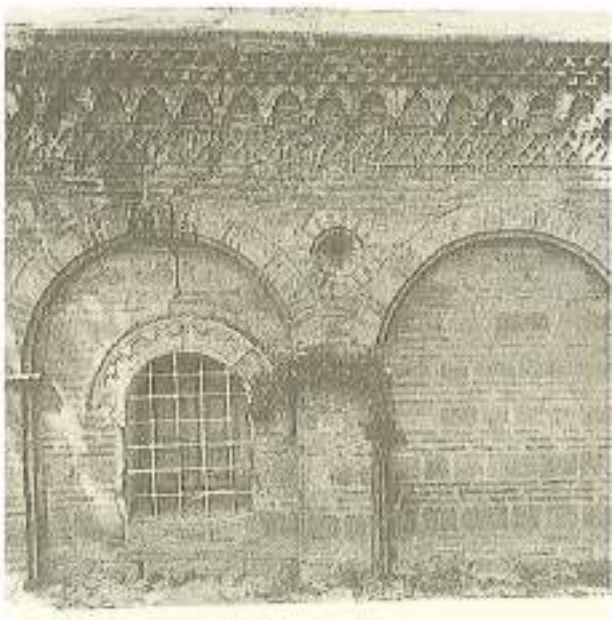
SÖĞÜT Ertuğrul Gazi Türbesi, iki sıra tuğla, bir sıra taş örgülü duvarlarla altıgen planlıdır, kasnaksız sağır kubbe ile örtülmüştür. Torunu Orhan Gazi tarafından yaptırılmıştır. Kubbe 8.70 m. çapında, duvar kalınlığı ise 80 cm.dir. Evvelce altı sütun üzerine çatı örtülü bir revakı olduğu 1300 (1882) tarihli bir fotoğrafından belli olmaktadır (Ayverdi, Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri s. 200, res. 280.) Bu revak Sultan II. Abdülhamit zamanında duvarla örülerek oda haline getirilmiştir 1304 (1866). Türbenin doğusunda hanımı Halime Hatun, batısında oğlu Savcı ile kardeşi Dündar Bey yatmaktadır.

Her yıl Eylül'ün son pazarında Ertuğrul Gazi'nin Kara Keçili aşireti yörükleri millî kıyafetleri ile toplanarak atları ile türbenin çevresini üç defa dönerek fatiha okurlar. Mevlid, oyunlar ve şarkılarla toplantı geceye kadar devam eder. Önce Söğüt'te yatarken vasiyetine göre Bursa'da Gümüşlü Kümbet'e nakledilen Osman Gazi'nin de babasının türbesi yakınında bir makam kabri vardır. Bunun kabir taşı geçen yüzyıl sonunda Sultan II. Abdülhamit tarafından yaptırılmıştır.

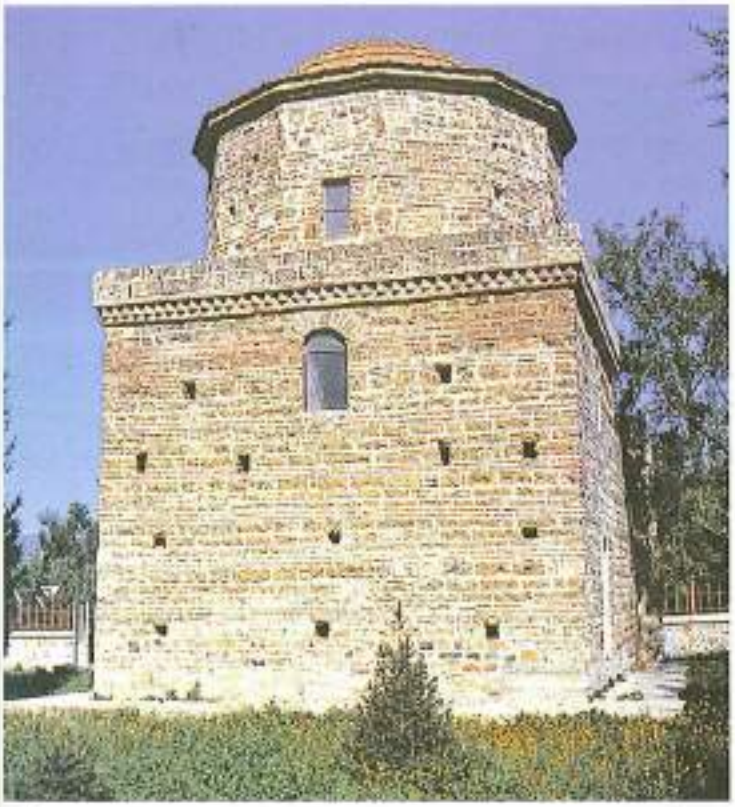
XIV. yüzyılın ikinci yarısında İznik ve Bursa'da kubbeli ve dört kemerli açık türbeler gelişmiş bulunuyordu. Bununla beraber İznik'te 1349 tarihli Mimar Hacı Ali'nin eseri olan Hacı Hamza Türbesi, Kirmastı'da XIV. yüzyıl son çeyreğinden Lala Şahin Paşa Türbesi, Bursa'da Çelebi Sultan Mehmet'in annesi Devlet Şah Hatun'un 1412 tarihli türbesi, Muradiye'de Cariyeler Türbesi piramit külâhlı kümbetler şeklinde olup, Selçuklu geleneğini devam ettiren örneklerdir. İznik'te Yakup Çelebi ve Saltuk Dede türbeleri, dört kemer üzerine kubbe ile açık türbelerin başlangıcıdır. İznik'te yine XIV. yüzyıldan Kırgızlar Türbesi (Hacı Camaza?), tuğla ve taş sıralarından değişik örgülü yüksek duvarlarla kare bir yapı olup, tromplar üzerine yüksek silindirik tamburla kubbesi dıştan alçak bir kümbet biçimindedir. İçinde rumîlerle kale-

Söğüt Ertuğrul Gazi Türbesi

Mustafa Kemal Paşa Lala Şahin Paşa Türbesi

İznik Kırgızlar Türbesi

mişleri vardır. Bu türbede ve Kirmastı Lala Şahin Paşa Türbesi'nde, ön tarafta tonozlu bir mekân bulunmaktadır. 1387'de ölen **Çandarlı Hayrettin Paşa**'nın **İznik**'te kendisi ve ailesi için yapılan türbesi iki kubbeli bir yapıdır.

Fatih'e kadar Osmanlı hükümdarlarının türbeleri **Bursa**'da yapılmıştır. Tophane'de **Osman** ve **Orhan Gazi**'nin yıkılan türbeleri yerine 1863'de Abdülaziz tarafından yaptırılan bugünkü türbelerin mimarî değeri yoktur. **Murat Hüdavendigâr** Türbesi'nde de ilk yapıdan eser kalmamıştır. **Yıldırım Beyazıt**'ın iki sıra tuğla, bir sıra taş örgülü, oldukça alçak duvarlar üzerine, prizmatik üçgenlerle oturan 10.50 m. çapındaki kubbesi ve önünde iki köşe payesi, iki sütun üzerine üç kubbeli revakı olan türbesi, her bakımdan ilk orijinal örnektir. Kitabesine göre 1406'da oğlu Emîr Süleyman Çelebi yaptırmıştır. 1414'de Karamanlılar'ın tahribi ve 1855 depremi ile zarar

Bursa Yeşil Türbe

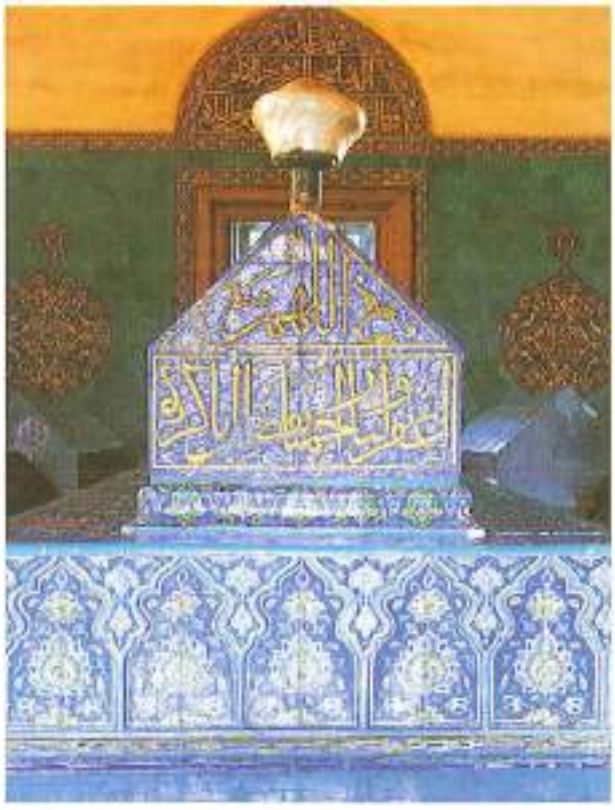
Bursa Yeşil Türbe portal çinileri

görmüşse de tamir edilerek asıl şekli ile zamanımıza gelmiştir.

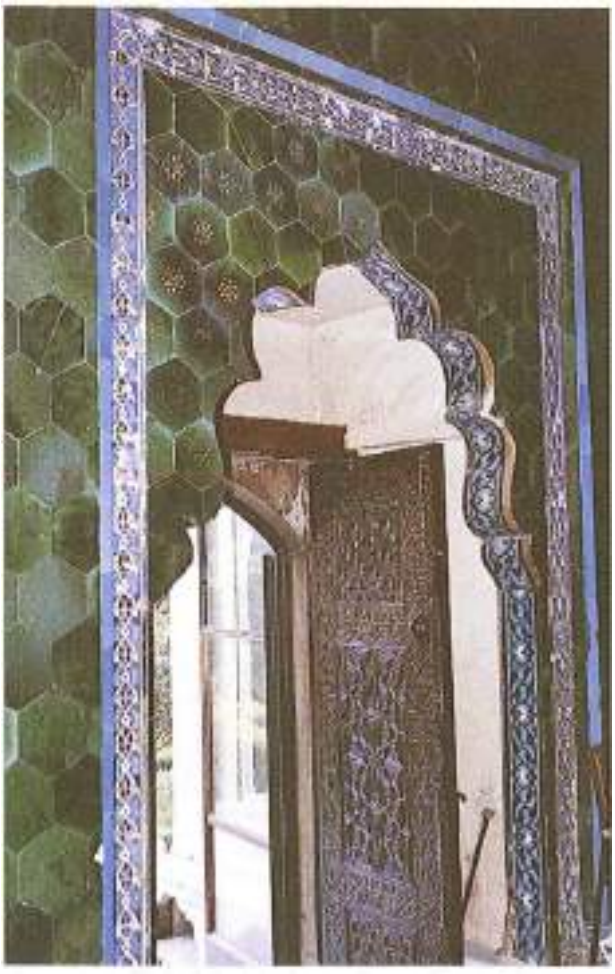
Çelebi Sultan Mehmet'in yüksek bir kasnak üzerine 15 m. çapında kubbesi ile sekizgen türbesi (Yeşil Türbe), 1421'de ölümünden kırk gün önce tamamlanmış, sonra birçok tamirler görmüştür. Her kenarı 8.20 m., yüksekliği 20 m. olan, yüksek tambur üzerine hafif sivri kubbeli türbe, adını dış yüzünü kaplayan firuze çinilerden almıştır. Bunlardan iki kenardakiler aslındandır. Türbenin mimarı, külliyenin de mimarı olan Hacı İvaz Paşa'dır. İçeride sultanın şahane çini lâhdi ve daha sade olan diğer çini lâhitler göze çarpar. Duvarlar 3 m. boyuna kadar koyu yeşil çinilerle kaplanmış, Türk sanatının şaheserlerinden olan çini mihrabı, Yeşil Cami ve Edirne Muradiye Camii mihrabı ile şahane bir grup meydana getirir. Bütün çini süslemeler, Yeşil Cami'nin süslemelerini hazırlayan Nakkaş İl-

Bursa Yeşil Türbe dış cephedeki pencere üstü çinileri

Çelebi Sultan Mehmet'in çini lâhdi

Bursa Yeşil Türbe içeriden taç kapı görüntüsü

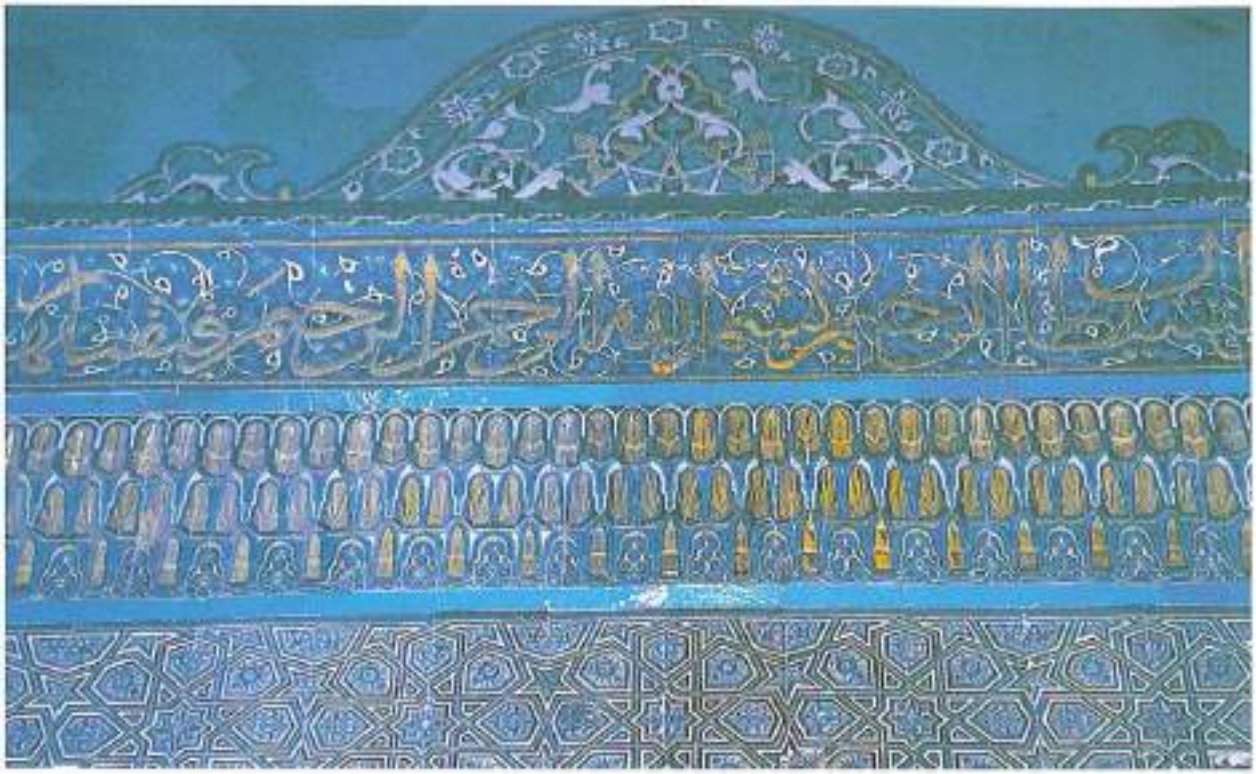
yas Ali ve çini ustası Muhammed Mecnun tarafından yapılmıştır. Yeşil Cami'de olduğu gibi, burada da yeni renkler ilâvesi ile sonraki natüralist üslûbun gelişmesine bir hazırlık şeklinde, renkli sır ve mozayik tekniğinde çiniler, Türk çini sanatına taze bir hayat getirmektedir. Buradaki levha çinilerde, mozayik çinilerin renk ve desen zenginliği, büyük bir başarı ile aksettirilmiştir.

Çelebi Sultan Mehmet'in beyaz, mavi, sarı ve lâcivert renklerle şahane çini lâhdi, üstü çini döşemeli, yanları mermer sekizgen bir set üzerinde yüksektedir. Sarı renkte kabartma kitabede sultanın cemaziyelevvel 824 (1421 Mayıs) tarihinde öldüğü yazılıdır. En başta soldan birinci lâhit 1485'de ölen kızı Selçuk Hatun'un olup, ştuk harç üzerine çok güzel bir kitabesi vardır. Bunun hizasında diğer kızları Ayşe Sitti Hatun lâhdi, sonra Hafsa Hatun lâhdi vardır, her ikisi de çinilidir. Daye Hatun lâhdi de çinilidir. Oğulları 1429 ve-

basında ölen Mahmut Çelebi ve Yusuf Çelebi ile 1422'de İznik'te idam edilen Mustafa Çelebi lâhitleri çuha örtülüdür. Tacüttevarih sahibi Hoca Sadettin'in babası Hasan Can'ın mezarı dışarıda türbenin sol tarafındadır.

Cevizden, zengin süslemeli geometrik parçalardan geçmeli (kündekârî) kapı kanatları, kitabesine göre Tebrizli Hacı Ali bin Ahmet'in eseridir.

Sultan II. Murat'ın camii arkasında, çınar ağaçları ile bir bahçe içinde yapılan türbesi, dört paye, dört sütun üzerine mukarnaslı tromplarla, ortası açık bir kubbe ve etrafını çeviren alçak tonozlu koridordan ibaret, çok sade, mütevazi bir yapıdır. Vasiyetine göre, yağmur yağması ve gökyüzüne bakması için üzeri açık bırakılmış, lâhdin üstü toprakla ör-

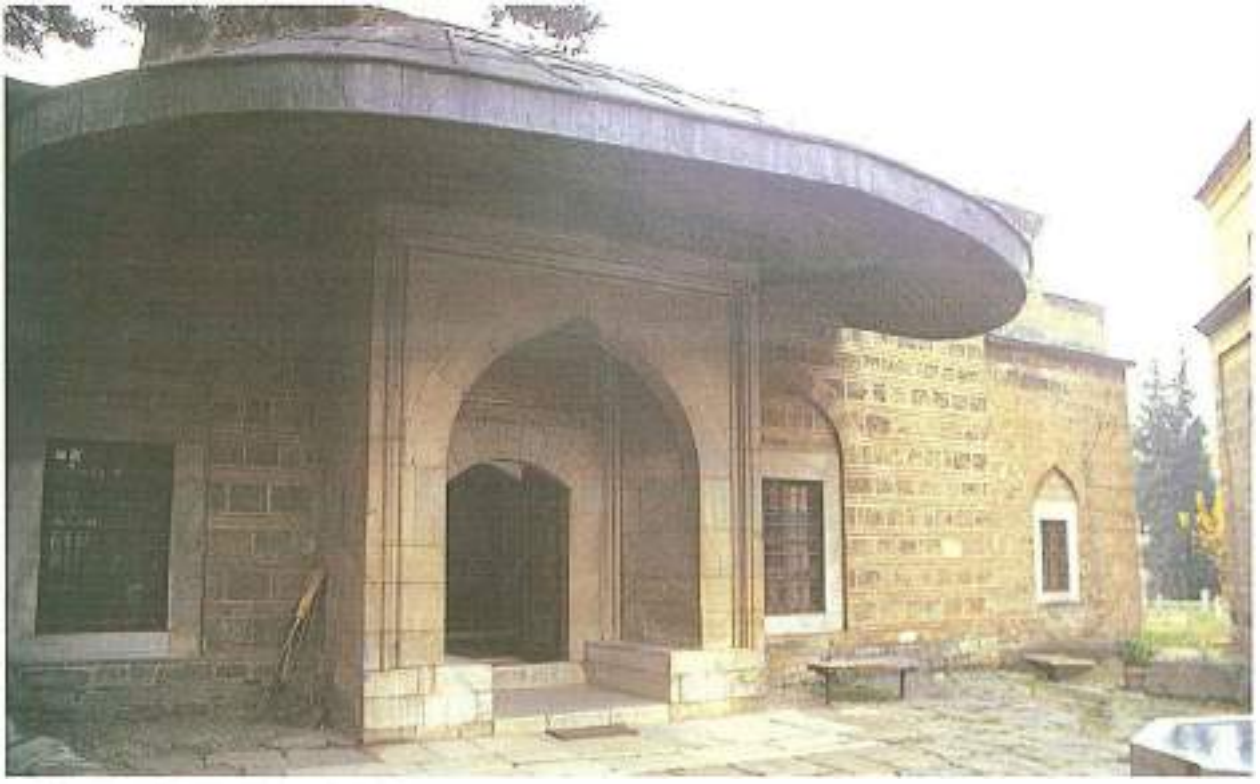
Bursa Yeşil Türbe içinden çini detaylar

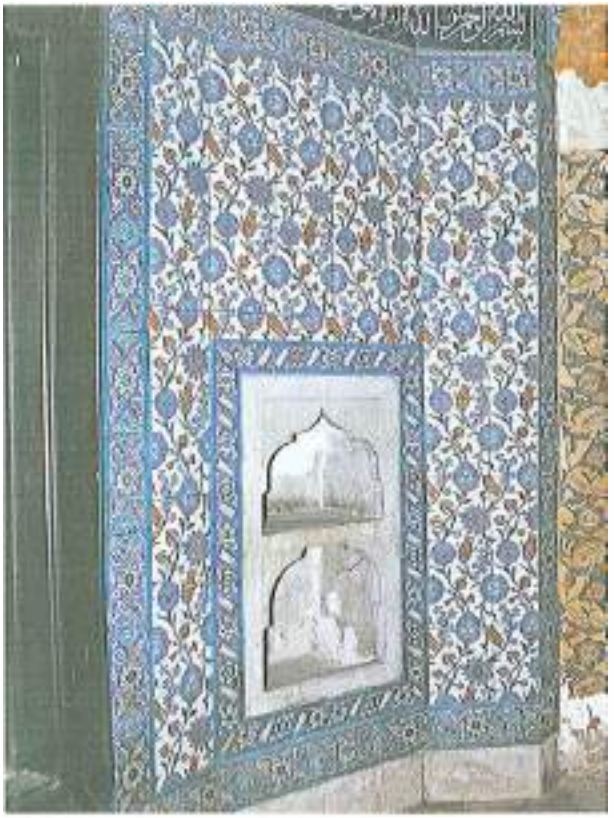
Bursa Yeşil Türbe mihrap detayı

Bursa Yeşil Türbe ahşap kapı kanadı

Bursa Muradiye II. Murat Türbesi

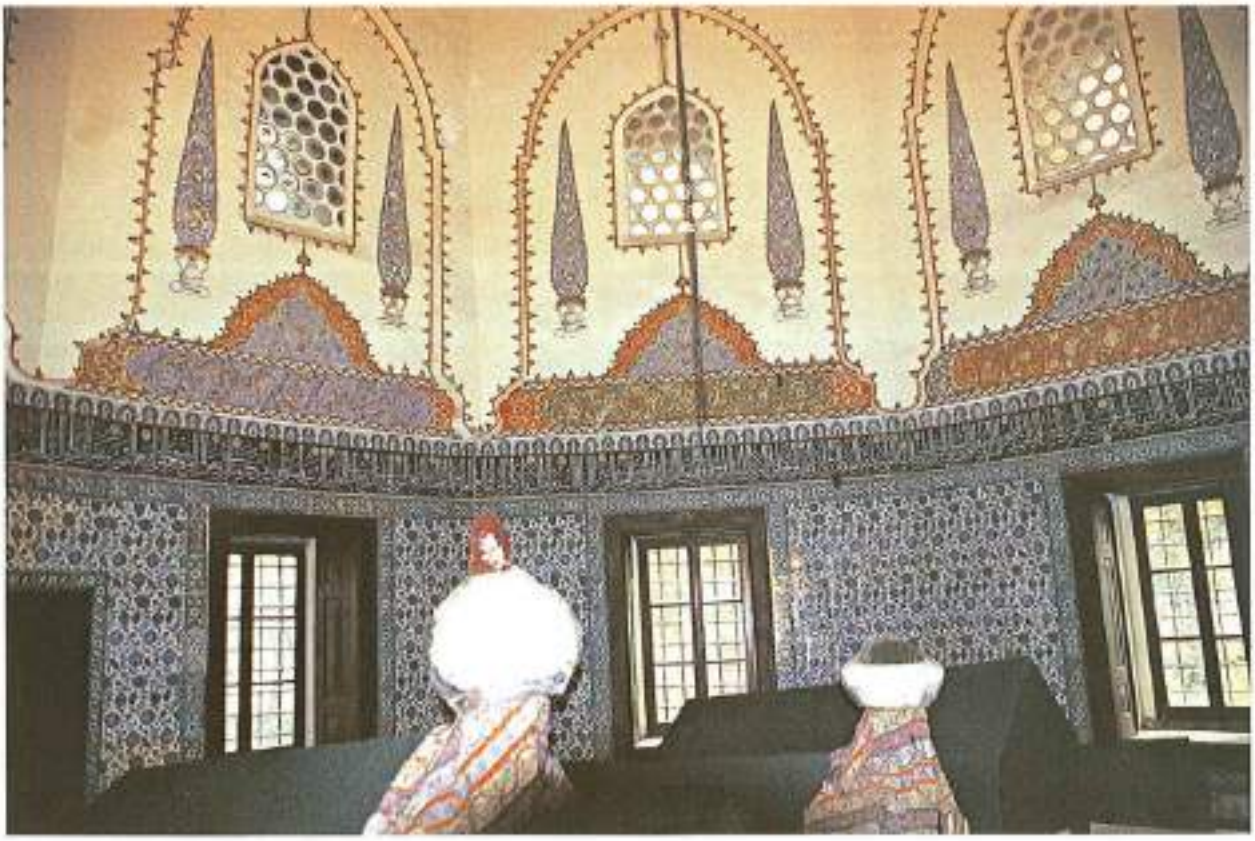

Bursa Muradiye II. Murat Türbesi içten çiniler

tülmüştür. Kırık korent başlıklar, sütunlara ayak olarak kullanılmıştır. Türbe içinde hiçbir süsleme yoktur. Yalnız dışarıda bir sıra kesmetaş, iki sıra tuğla örgülü duvarlardan ileri fırlayan mermer portal nişinin üzerinde-

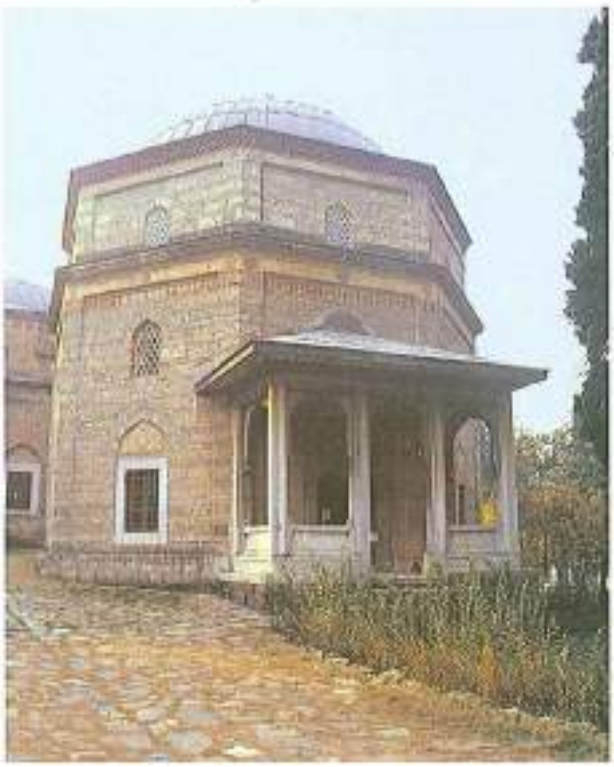
Bursa Muradiye II. Murat Türbesi saçak detayı

Bursa Muradiye II. Murat Türbesi iç görünüş

ki muhteşem saçak, yeşil, kırmızı, lâcivert renkli, geometrik geçmeler ve dairelerle eşsiz bir ağaç işçiliği gösterir. Doğu yanına sonradan, yine mukarnas tromplu kubbe ile daha küçük bir şahzadeler türbesi eklenmiştir. Aynı bahçede, ağaçlar ve çiçekler arasında diğer 11 türbe ile sakin ve romantik bir topluluk meydana getirmektedir. Bunlardan dokuzu, şahzadeler ve kadın sultanların türbeleri ile açık türbe olarak tuğla ve taş sıralarından ayaklar üzerine sade kubbesi ile Fatih'in süt annesi Ebe Hatun Türbesi ve Saraylılar (Cariyeler) Türbesi denilen, her kenarı iki sivri kemerle açık bir kümbetten ibarettir.

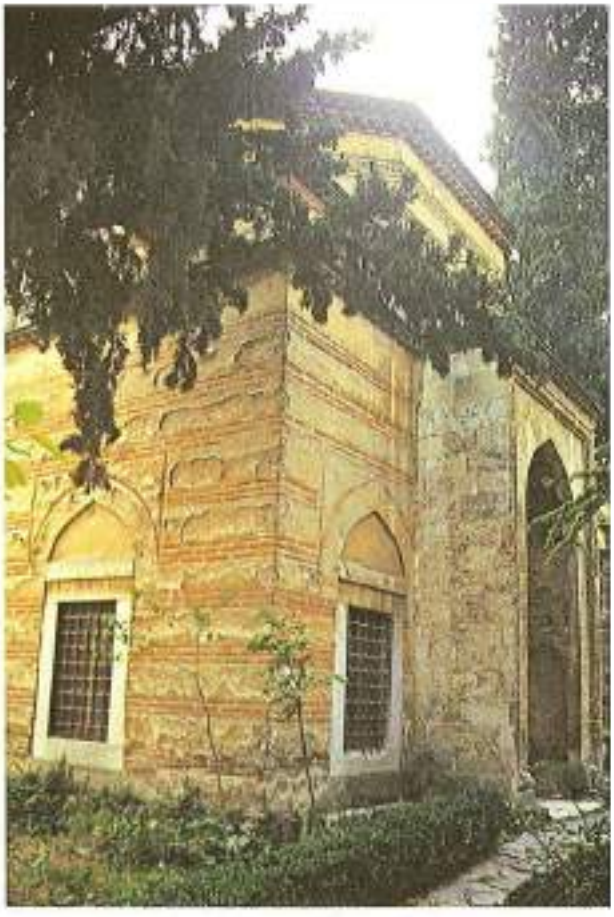
Bunlardan Çelebi Sultan Mehmet'in 1429'a ölen oğlu **Şehzade Ahmet** için yaptırılan sekizgen **türbe**, yapısı ve süslemeleri ile II. Murat zamanına uygundur. Son yıllara kadar, yanlışlıkla Fatih'in oğlu Şehzade Mustafa'ya maledilerek, bu türbeye Mustafa-i

Bursa Muradiye Şehzade Ahmet Türbesi

Bursa Muradiye Şehzade Mustafa Türbesi

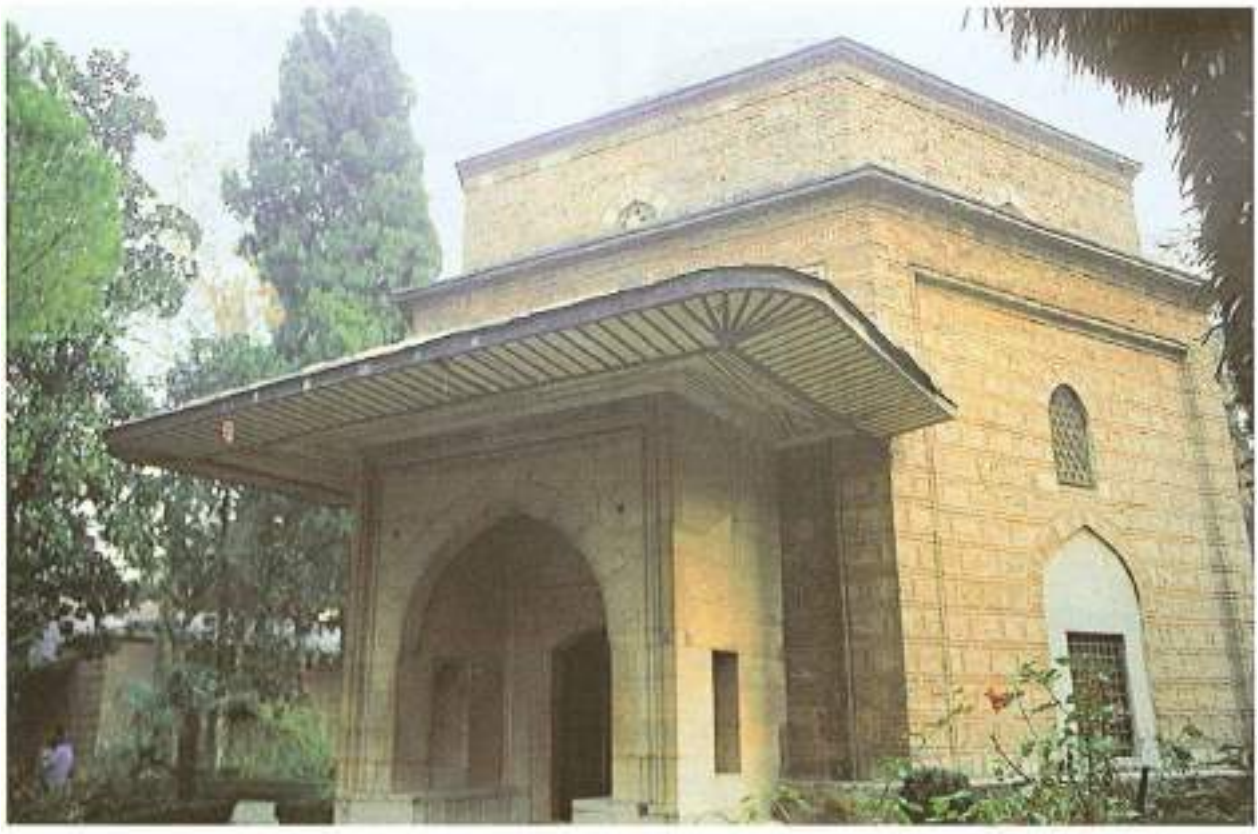
Bursa Muradiye Mükrime Hatun Türbesi

Atik Türbesi adı veriliyordu. Kesmetaş, tuğla örgülü duvarlarla yapılan türbenin önünde, üç gözlü Bursa kemerli mermer revaklı alçak bir saçak vardır. Duvarlarda firuze ve lâcivert altıgen çiniler, bordürlerde simetrik rumî, hatayî ve kıvrık dallarla beyaz üzerine açık mavi süslemeli çiniler çok iyi kalitelidir. Üst kenarda duvarlar, mavi üzerine ince kıvrıkdallar ve yapraklarla süslü geniş bir âyet kuşağı ile çevrilmiştir.

Cem Türbesi adı ile tanınan altıgen türbe, aslında Fatih'in 1479'da ölen oğlu **Şehzade Mustafa** için yapılmıştır. Prizmatik üçgenler üzerine oturan kubbedeki kalemişlerinde küçük madalyonlar içinde, "Sultan Mustafa" olarak şehzadenin adı yazılmıştır. 1495'de Napoli'de ölen Cem, ancak 1499'da buraya gömülmüş, çok tanınmış olduğundan, zamanla onun adı türbeye maledilmiştir. Dıştan sade bir yapı olan türbenin içi, çok zengin renkli kalemişleri ve nadide çinilerle süslenmiştir.

Parlak firuze ve koyu lâcivert altıgen çiniler altın yaldızlı olup, koyu mavi üzerine, mavi, beyaz, firuze rumî, palmet ve kıvrık dallı bürdürlerle 2,5 m.ye kadar duvarları kaplıyor. Bundan yukarı, duvarlar ve kubbe, parlak kırmızı, koyu mavi, sarı ve kahve renklerle celî ve kûfî, yazılar, palmet, rumî ve bitki motiflerinden kalemişleri ile süslüdür. Sonradan koyu renklerle tazelenip bozulan bu süslemeler, kazınarak nar çiçeği zemin üzerine lâcivert ve beyaz renklerle XV. yüzyıl sonundan kalan süslemeler meydana çıkarılmıştır.

Sultan II. Beyazıt, Manisa'da ölen oğlu Mahmut için 1505/06'da annesinin Ali bin Abdullah adlı mimara yaptırdığı **Şehzade**

Bursa Muradiye Cem Sultan Türbesi

Bursa Muradiye Cem Sultan Türbesi iç görünüş

Bursa Muradiye Gülruh Hatun Türbesi

Bursa Muradiye Gülşah Hatun Türbesi

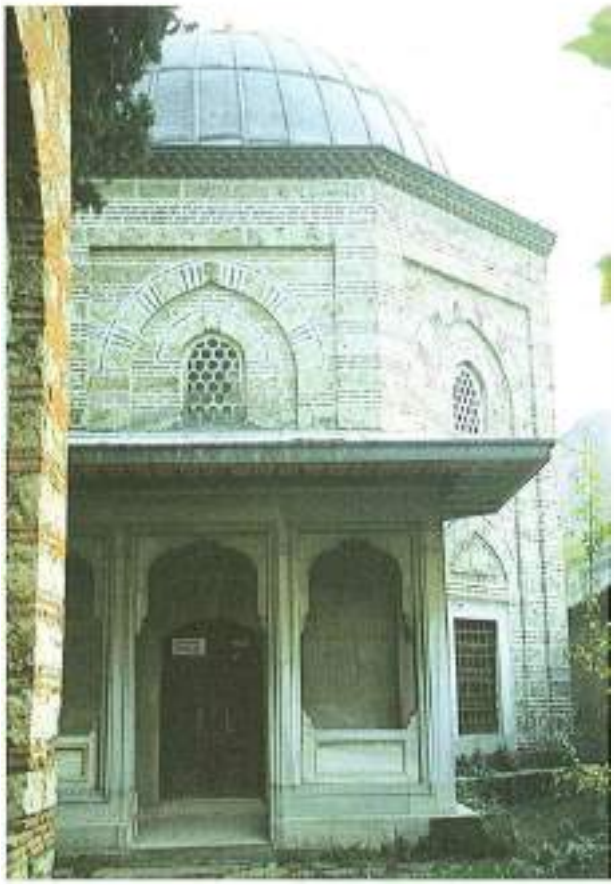
Mahmut Türbesi de sekizgen biçiminde, önü mermer revaklı bir yapıdır. Planı, Şehzade Ahmet Türbesi'ne benzere, Duvarlar, altta çini, üstte kalemişleri ile çok zengin süslemelidir. Lâcivert ve firuze altıgen biçiminde ve altın yaldızla çevrilmiş çinilerle bordürler de mavi üzerine beyaz, rumî ve hatayîlerle süslüdür. Çiniler 2.50 m. yüksekliğe kadar duvarları kaplar. Daha yukarıda ve kubbede görülen kalemişleri, kısmen son asırlarda yenilenmiştir.

Çini süslemeleri olan dördüncü türbe, Mustafa Cedid Türbesi adı ile tanınır. Kaynaklara göre türbe, Yavuz Sultan Selim'in kardeşleri Ahmet, Şahinşah ve Korkut için 1513'den az sonra yapılmıştır. Sonradan Kanunî'nin oğlu Şehzade Mustafa 1552'de buraya gömülünce, türbe onun adını almış, Fatih'in oğlu Şehzade Mustafa'dan ayırtetmek için ona "Atik", buna "Cedid" denilmiştir. Diğerleri ile aynı üslûpta, tuğla, kesmetaş örgülü duvarlarla sekizgen biçimindeki türbede revak yoktur. Yassı duvar payeleri üzerine kemerler ve pandantiflerle kubbeye geçiş sağlanmıştır. Kapıdaki kitabeden anlaşıldığına göre, Sultan II. Selim'in 1574'de kaplattığı 3 m. boyunca duvarları süsleyen çiniler, beyaz zemin üzerine kırmızı, mavi, yeşil renkler, nar çiçeği, sünbül, lâle, karanfil, şakayık gibi, tamamı ile natüralist çiçeklerle, XVI. yüzyılın en kaliteli örnekleri arasında yer alır. Bordürlerde örnekler, koyu mavi üzerine beyaz olarak Ayet el-kürsî ile geniş bir kitabe kuşağı dolanıyor. Daha yukarıda, beyaz sıvaların altındanson yıllarda eski renkli kalemişleri meydana çıkarılmıştır.

Muradiye'deki diğer türbeler, aynı üslûpta, bazen dış görünüşleri daha zengin şekilde

Bursa Muradiye Gülbahar Hatun Türbesi

Bursa Muradiye Şirin Hatun Türbesi

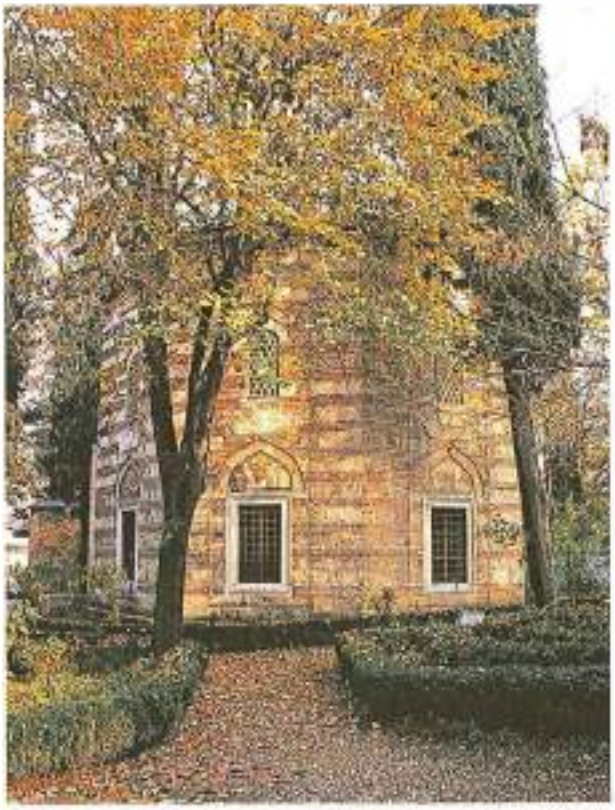
yapılmışsa da çini süslemeleri yoktur. Bazılarında eski kalemişleri meydana çıkarılmıştır.

İstanbul'da padişahlar, şehzadeler, devlet ricali, ilim ve sanat adamları ve ailelerine ait 400 kadar türbe vardır. Bunların en eskisi Fatih'in sadrazamı Mahmut Paşa'nın türbesidir.

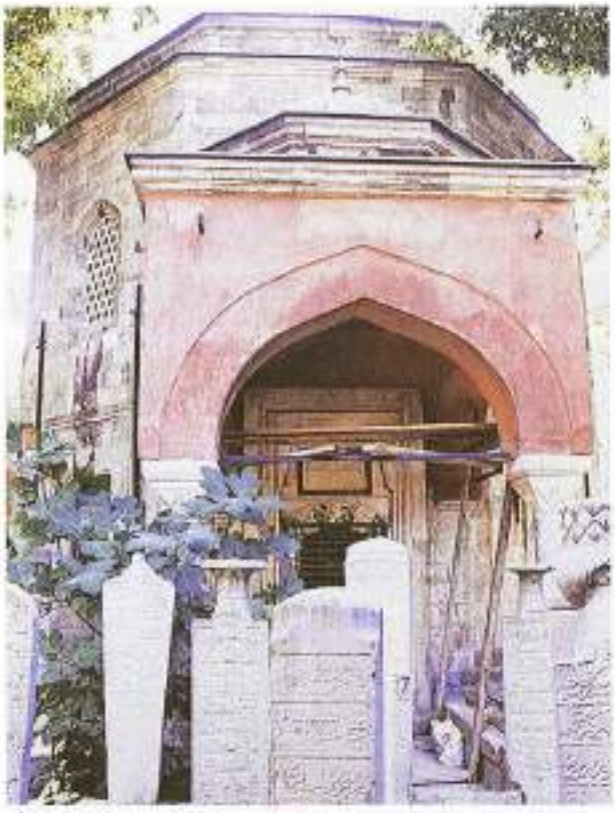
İstanbul'da külliye binaları arasında ve caminin mihrap duvarı arkasında Fatih Sultan Mehmet'in on köşeli ve hanımı Gülbahar Hatun'un sekizgen türbeleri 1765 depreminde yıkılmış, ayakta kalan alt kısımları üzerine, eski biçimlerine göre, fakat bilhassa pencerelerde açıkça görülen barok etkilerle 1766'da yeniden yapılmıştır. Fatih Türbesi'nin geniş saçağı, XVIII. yüzyıl sonunda ilâve edilmiştir. Fatih devrinden ve XV. yüzyıldan kalan tübeler arasında üçü, mimarî bakımdan dikkati çeker. Bunlar, İstanbul'da Mahmut Paşa ve Davut Paşa türbeleri ile Üsküdar'da Rum Mehmet Paşa Türbesi'dir.

1473'de kendi camii haziresinde yapılmış olan Mahmut Paşa'nın kesmetaştan sekiz köşeli türbesi, lâcivert ve firuze renk çini kakmalarla dıştan çok gösterişlidir. Bursa Yeşil Cami dış pencerelerinde, mermere kakma çini süslemelerin bir devamı olan bu çini kakmalarda, birbirine geçme onikigenler, sekiz, beş ve dört köşeli yıldızlardan bir örnek görülür. Kenarlardaki silmelerden başka, alt ve üst pencereleri uzun bir dikdörtgen biçiminde çeviren silmeler vardır. Portalin eski rölövelerinde görülen Sinop Ulu Camii mihrabına benzer geçmeler, Selçuklu geleneğini devam ettiriyordu. Son tamirlerde bunun yerine sade bir kapı yapılmıştır.

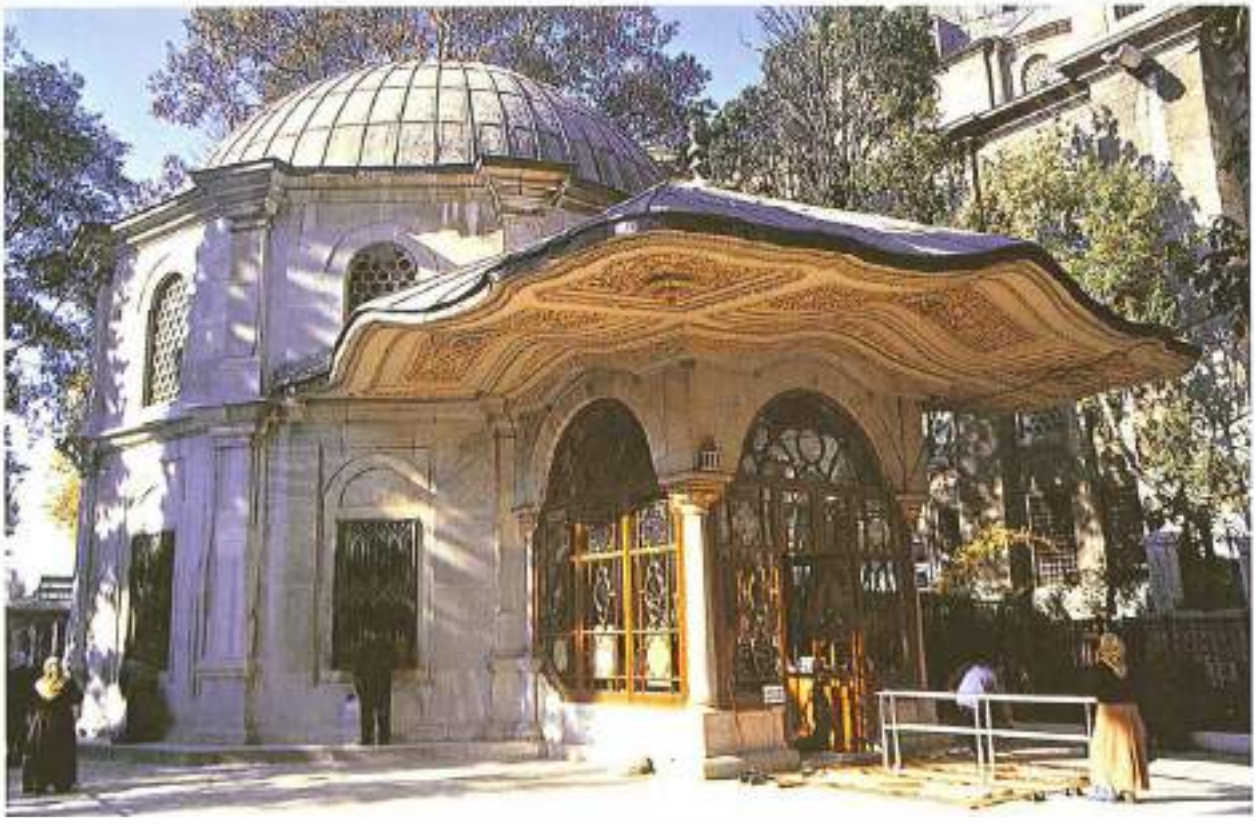
Davut Paşa ve Rum Mehmet Paşa türbeleri de kendi camileri haziresinde kesmetaş-

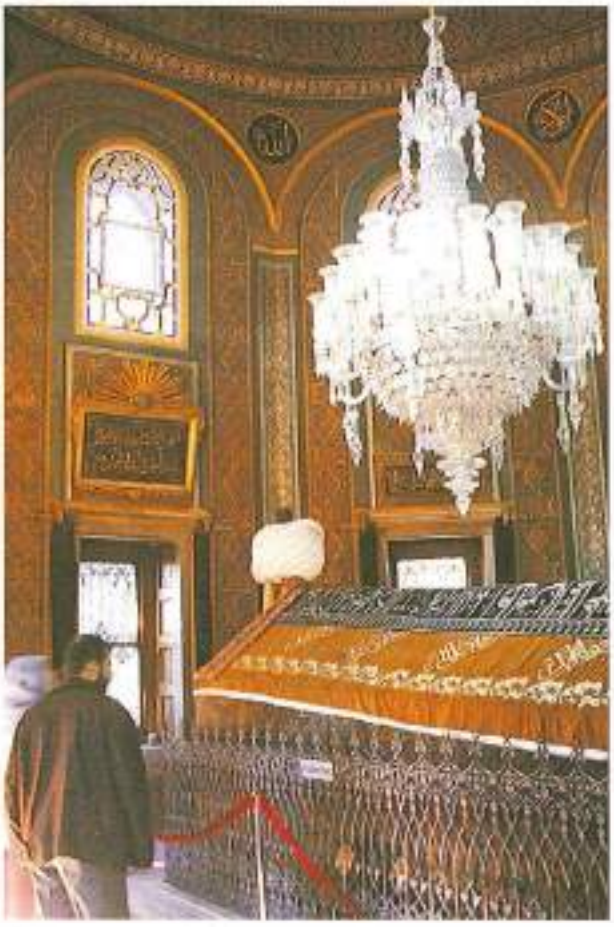
Bursa Muradiye Şehzade Mustafa Türbesi

İstanbul Davut Paşa Türbesi

İstanbul Fatih Türbesi

İstanbul Fatih Türbesi iç görünüş

İstanbul Rum Mehmet Paşa Türbesi

tan, sekiz köşeli, daha sade yapılardır. Davut Paşa Türbesi (1485)'nde alt pencerelerin alınlıkları, ortası kaş kemer biçiminde bir Bursa kemerini andırır. Üst pencereler, sivri kemerlidir. Önünde iki sütun ve baklavalı başlıklar üzerine tek kubbeli bir revak vardır.

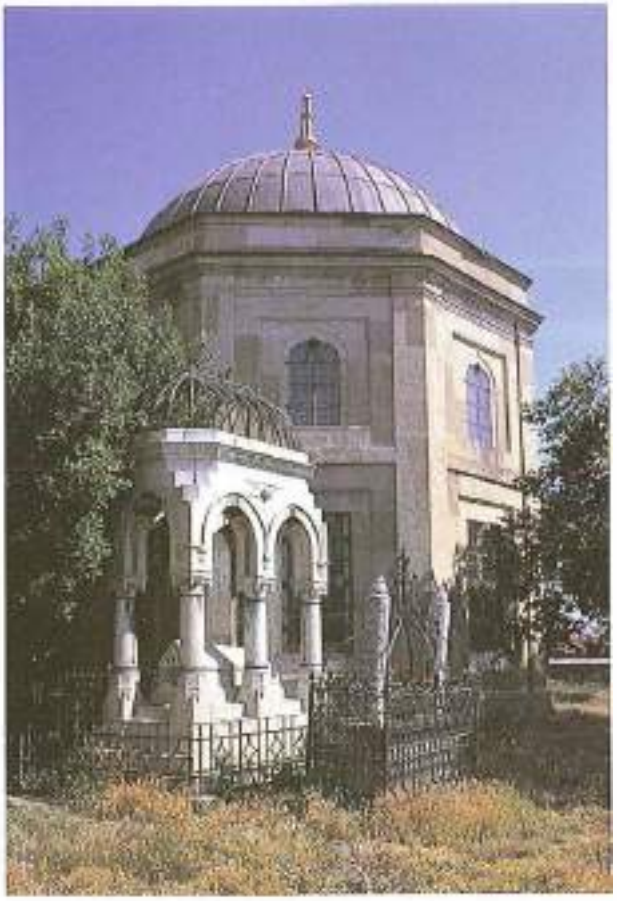
Rum Mehmet Paşa Türbsi (1471)'nde, alt pencerelerde hafif sivri kemerli alınlıklar, üstte basık sivri kemerli pencerelerle çok sade bir görünüş vardır.

1512'de ölen Sultan II. Bayezıt'ın türbesi, oğlu Yavuz sultan Selim tarafından Beyazıt Camii'nin güneyinde yaptırılmıştır. Kesmetaştan, sekiz köşeli türbenin kubbesi, Kesmetaştan, sekiz köşeli türbenin kubbesi, Bursa türbeleri gibi sekizgen sağır bir tambur üzerine oturmaktadır. Sekiz yüzeyden herbiri yeşil mermer silmelerle çevrilmiş, altta ve üstte pencereler açılmıştır. Ahenkli nispetleri ile çok sade ve asil bir mimarî gösteren türbe, caminin mimarı Hayrettin'in eseri olmalıdır. İçindeki kalemişleri ve önündeki saçak sonradan yapılmıştır. Yanında kızı Selçuk Hatun'un türbesi, aynı üslûpta, sekizgen biçiminde daha küçük ve sade bir yapıdır.

Yavuz Sultan Selim'in türbesi de oğlu Kanunî Sultan Süleyman tarafından Sultan Selim Camii'nin arkasında yaptırılmıştır (1519-1522). Mermerden, sekizgen biçiminde, alçak kasnak üzerine yivli basık bir kubbe ile örtülü türbe, Sinan'ın türbelerini hatırlatır (Şehzade Türbesi'nin kubbesi de yivlidir). Fakat onlar kadar olgun ve gelişmiş bir üslûbu yoktur. Önünde dört sütun üzerine, üç yuvarlak kemerli bir revakı vardır. Bunun içinde, kapının iki yanındaki duvarları süsleyen çini

İstanbul Yavuz Sultan Selim Türbesi

İstanbul Sultan Selim Şehzadeler Türbesi

İstanbul Bayezit Türbesi

panolar, geniş bordürlerde geometrik yıldız geçmelerle Selçuklu motiflerine dönüşü gösterir. Ortada lâcivert zemin üzerine büyük rumîler, küçük hatayîler, palmet, lotus motifleri ile renkli sır tekniğinde ve sarı, beyaz ve soluk kırmızı renkli bir dekor vardır. Dar bordürlerde ilk defa Çin bulutu şekilleri de görülür. Sağdaki panonun kitabesinde yazı ile 929 (1523) tarihi okunmaktadır. Türbede yalnız Yavuz Sultan Selim'in sandukası vardır ve üzerinde Mısır seferinden dönüşünde giydiği kaftanı örtülüdür.

Bunun yakınındaki Kanunî'nin şahzadeleri Murat, Mahmut, Abdullah için yapılan **Şehzadeler Türbesi**, sekizgen gövde üzerine, yuvarlak tambur ve basık bir kubbe ile örtülüdür. Önünde dört sütun üzerine, düz sa-

çaklı, alçak bir revak kapının iki yanında duvara gömülmüş, altıgen biçiminde yıldız motifli çiniler aralıklı olarak yanyana ve üstüste sıralanmıştır. Sekizgenin revakı taşıyan cephesi düz olup, hafifçe ileri fırlamıştır.

Yavuz Sultan Selim'in eşi ve Kanunî Sultan Süleyman'ın validesi **Ayşe Hafsa Sultan'ın türbesi** vaktiyle yıkılmış olup, bugün mezar halindedir. Biraz ilerisinde Yavuz Sultan Selim'in kızı ve müverrih Sadrazam Lütfi Paşa'nın hanımı Şah Sultan'ın mezarı vardır. **Sultan Abdülmecit Türbesi** de buradadır.

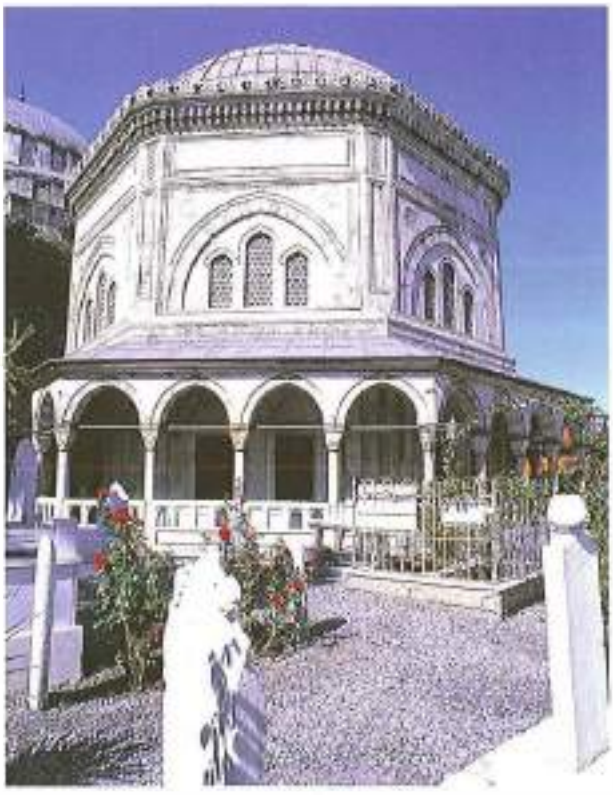
Barbaros Hayrettin Paşa Türbesi, Mimar Sinan'ın ilk türbelerinden olup, kitabesine göre 1541'de Kapudan Derya Hayrettin Paşa'nın ölümünden beş yıl önce yapılmış, fakat çok tamir görmüştür.

İstanbul Sultan Selim Abdülmecit Türbesi

İstanbul Beşiktaş Barbaros Türbesi

İstanbul Kanunî Sultan Süleyman Türbesi

İstanbul Şehzade Mehmet Türbesi

Kesmetaştan, sade sekizgen gövde üzerine alçak bir kasnakla sağır kubbe örtülüdür. Sadece iki kat pencereler düzgün silmesiz cepheleri canlandırıyor. Önünde tek gözlü revak da aynı sadeliktedir. Dünyaca tanınmış büyük deniz kahramanının hiçbir süslemesi olmayan çok mütevazi türbesi sadece mimarî hatlarının olgun nispetleri ile ifadesini bulmuştur. Kubbenin göbeğinde 1278 (1861) tarihli ayet kitabesi ve kubbedeki kalemişleri tamirden kalmadır.

Şehzade Mehmet Türbesi, Şehzade külliyesi çerçevesi içinde daha önce yazılmıştı. Aynı yerde yine Mimar Sinan'ın eseri olan 1561 tarihli Rüstem Paşa ve oğlunun türbesi de ele alınmıştı.

Şehzade Camii haziresinde bulunan diğer türbelerden biri de dıştan sekizgen, içten onaltıgen planlı **İbrahim Paşa** Türbesi'dir. Kaptanpaşa ve sadrazam olan Bosnalı İbrahim Paşa, Sultan III. Murat'ın kızı Ayşe Sultan ile evli idi. Türbe 1010 (1602)'de Mimarbaşı Dalgıç Ahmet Ağa tarafından tamamlanmıştır. Kubbe eteğine kadar duvarları kaplayan çinileri, geometrik bölmeler arasında süslemeli panoları ile dikkati çeker. Türbede İbrahim Paşa ile beş oğlu ve kızının mermer lâhitleri renkli ve kabartma natüralist süslemeleri ile Piyale Paşa Türbesi'ndeki çok zengin renkli mermer lâhitlerin bir devamıdır.

Sultan III. Mehmet'in oğlu **Şehzade Mahmut,** III. Murat'ın kızı **Hatice Sultan türbeleri** ile Şehzade Mehmet'in kızı Hümaşah Hanım Sultan'ın kızı **Fatma Sultan'ın açık türbesi,** bir de dış kapı girişinde **Destarî Mustafa** Paşa'nın değişik dikdörtgen planlı **türbesi** bunlar arasındadır. Burada orta kubbe iki tarafa doğru birer aynalı tonozla genişletilmiştir, aralarında birer kemer vardır. Kubbede kalemişi süslemeler göze çarpar. Kanunî Sultan Süleyman da, külliyesi içinde, Sinan'ın eseri olan türbesinde yatmaktadır. Sekizgen planlı **Kanunî Sultan Süleyman Türbesi,** dış-

tan kemerlerle etrafını çeviren 29 sütunlu bir revakla bütün diğer türbelerden farklı bir özellik kazanmaktadır. Bunların üstünde ortadaki yüksek, yanlardaki alçak üçlü pencereler sivri bir kemerle kavranmıştır. Altta süslü sütunlar mızraklı nöbetçiler gibi türbeyi çevreliyor, zengin işlenmiş palmetlerden tepelikler kasnaksız basık kubbenin etrafını çeviriyor. Kapısı önünde dört yeşil somaki sütunlu bir revak vardır. İç mekân da sekizgen planlı olup, her köşeye duvara yakın birer sütun olarak, sekiz sütun yerleştirilmiş ve bunlar hafif sivri kemerlerle birbirine bağlanmış, kubbe bunlar üzerine oturtulmuştur. Dışta kapının iki yanındaki çini panolardan başka, içeride duvarları kaplayan çiniler üzerinde bir âyet kitabe kuşağı dolanıyor.

Kubbenin içi kalemişleri ile süslemelidir. Kabartmalı abanozdan fildişi kakmalı kapı kanatları ve geometrik motiflerle işlenmiş pencere kapakları en seçme ağaç işleridir.

Yalnız Kanunî Sultan Süleyman için yapılmış olan türbe içinde yedi sanduka bulunmaktadır. Girişe göre sağdan başlayarak Sultan II. Ahmet'in kızı Asiye Sultan, Sultan II. Süleyman'ın annesi Saliha Valide Sultan, Kanunî'nin kızı Mihrimah Sultan, ortada Kanunî Sultan Süleyman, yanında Sultan II. Süleyman, Sultan II. Ahmet ve annesi Valide Rabia Sultan yatmaktadır. Böylece çok sıkışık bir durum meydana gelmiştir.

Bu türbenin yanında Kanunî Sultan Süleyman'ın gözdesi Haseki **Hürrem Sultan'ın** dıştan çok sade, sekizgen biçiminde mermer **türbesi**, kabartma ayet kitabesi ile süslü bir tambur üzerine, basık bir kubbe ile örtülüdür. Fakat iç duvarları kaplayan çiniler burada taze bir bahar havası yaratıyor.

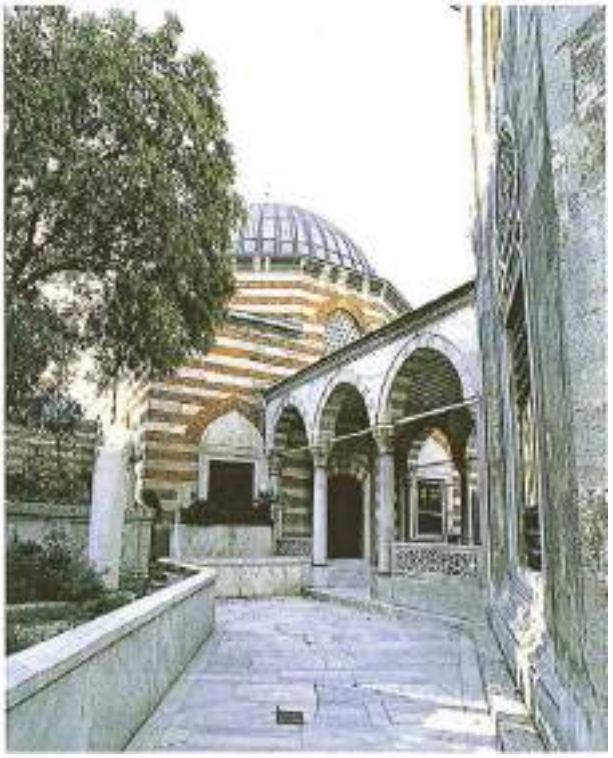
Eyüp'te **Sokullu Mehmet Paşa Türbesi**, cadde üzerinde, bugün dispanser olarak kullanılan medrese yanındadır. Dıştan sekizgen, içten onaltıgen planlı kesme taş yapılı türbe, Mimar Sinan tarafından Sokullu'nun sağlı-

İstanbul Hürrem Sultan Türbesi

İstanbul Eyüp Sokullu Mehmet Paşa Türbesi

İstanbul Eyüp Sokullu Mehmet Paşa Türbesi

ğında yapılmıştır. Türbe ve medresenin revakı bitişiktir. Cepheler altta dikdörtgen söveli ve sivri kemerli ajurlu mermer alınlıklı pencereler, üstte alçı petek şebekeli pencerelerle teşkilatlandırılmış ve bir saçak silmesi ile çevrilerek üstte tambursuz bir kubbe ile son bulur. Mermer tak kapı bir Bursa kemeri ile kavranmıştır. Renkli camlarla ikinci kat pencereleri üzerinde lâcivert üzerine beyaz Ayetel Kürsî kitabesi, daha üstte malakârî bir friz dolanır. Kubbe de kırmızı üzerine beyaz rumî, palmet ve çiçek motifleri ile süslüdür. Bunun dışında duvarlar kesme taştır. Türbenin ortasında Sokullu'nun büyükçe ahşap sandukasından başka kimlikleri bilinmeyen ahşap sanduka ve taş lâhit olarak onsekiz kabir vardır.

Mimar Sinan türbelerinde çeşitli yeniliklerle, türbeyi yaptıran sultan veya vezirin şahsiyetine uygun bir ifade vermeye çalışmıştır. Yalnız bir sultan için yapılan türbelere,

İstanbul Ayasofya Türbeleri vaziyet plânı (Müller-Wiener)

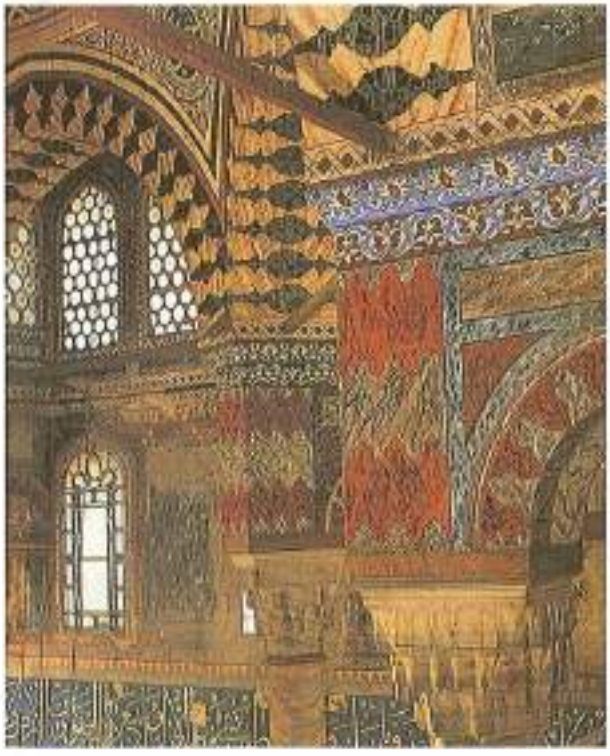

İstanbul Ayasofya III. Murat, II. Selim ve III. Mehmet Türbeleri

sonradan yakınları ve diğer padişahların gömülmesi ile çok sıkışık bir durum meydana gelmiştir. Bazen de Ayasofya haziresindeki gibi, baba, oğul ve torun olarak üç sultana ait, mermer kaplı üç türbe yan yana yükselmektedir. Bunların mimarları da, usta, kalfa ve çırak olarak birbirini takip etmektedir.

İstanbul Ayasofya II. Selim Türbesi

İstanbul Ayasofya II. Selim Türbesi içten detay

Ayasofya haziresinde, Mimar Sinan'ın, Kanunî'nin oğlu II. Selim için 1577'de yaptığı ortadaki türbede, sekiz sütun ve kemerden ibaret bir iç sekizgen üzerindeki kubbe, dıştan köşeleri kesik kare biçiminde masif bir kitle içine yerleştirilmiştir. İçte sütunlara, dışta duvarlara oturan, çift kubbeli bir türbe olarak yapılmıştır. Duvarlar içeriden tamamı ile çini kaplamalıdır. Bunlar sülüs bir âyet kitabe kuşağı ve natüralist çiçek ve yapraklarla yüksek kaliteli İznik çinileridir. Ortası kubbeli ve alçak, yanları saçak örtülü üç gözlü bir revakı vardır. Kapının sol yanındaki çini pano sökülerek Louvre'a götürülmüştür.

Sultan II. Selim Türbesi'nde ön sırada, ortada II. Selim, yanında hanımı, III. Murat'ın validesi Nurbanu Sultan ve kızları Gevher, Esma ve Fatma sultanlar, Şehzade Süleyman, Osman, Cihangir, Mustafa ve Abdullah ile III. Murat'ın 21 şehzadesi ve 1 kızı ile yatanların sayısı 44'ü bulmaktadır.

Sinan'ın kalfası Davut Ağa'nın 1599'da III. Murat için yaptığı altıgen türbe, bunun batısındadır. İç kubbe altı sütun üzerine, dış kubbe duvarlara oturacak şekilde çift kubbelidir.

Kapının iki yanı ve içindeki duvarlar zengin çini süslemelerle kaplıdır. İçeride kırmızı ve yeşilin hâkim olduğu, mavi, lâcivert ve firuze renklerle, palmet, rumî, hatayîler ve natüralist çiçeklerden ibaret motifler, pencerelerin üstünde lâcivert zemine beyaz bir kitabe kuşağı ile sınırlanmaktadır. Kubbede orijinal kalemişleri vardır. Önü revaklıdır. Sedef işlemeli kapının üstünde "Amel-i Dalgıç Ahmet" imzası bulunmaktadır. Kapının geometrik süslemeleri ve sedef işçiliği devrinin en güzel örneklerindendir. Buna göre sedef süslemeli kapı, Dalgıç Ahmet Ağa'nın eseri olup, kendisinin mimarlıktan başka sedefkârlıkta da üstad olduğu anlaşılmaktadır. Revakın batı-

sındaki kenara, küçük bir şehzadeler türbesi eklenmiştir.

Eğri fatihi III Mehmet'in doğuda bulunan **türbesi**ne padişahın ölümünden bir yıl sonra, Mimar Dalgıç Ahmet Ağa tarafından başlanmış, onun ölümü üzerine 1608'de Sedefkâr Mehmet Ağa tamamlamıştır. İçten ve dıştan sekizgen türbe, çift kubbeli olup, iç kubbe sekiz sütun, dış kubbe duvarlar üzerine oturmaktadır. Böylece aynı prensipten hareket edildiği halde, her üç türbede, ayrı şekillerle mimarlar kendi üslûplarını ortaya koymuşlardır.

Bu türbede revak kısmında, dış süslemede çini yoktur. İçeride duvarlar, diğerlerinde olduğu gibi çini süslemelidir. Fakat çinilerin kalitesi bozuk, renkler soluktur. Daha seyrek olan kalemişlerinde diğerlerinden farklı olarak bitki motifleri kullanılmıştır. Alt pencereler üzerinde, lâcivert zemin üzerine beyaz olarak 1.20 m. genişliğindeki kitabe kuşağı Cuma sûresidir.

Sultan III. Mehmet'ten başka türbede Sultan I. Ahmet'in validesi Handan Sultan ile yine Sultan I. Ahmet'in altı kızkardeşi, üç şehzadesi ve ondört kızı, girişin iki yanında Sultan III. Murat'ın üç kızı ile 29 sanduka vardır.

Mimar Sinan'ın eseri olan Eyüp'teki **Zal Mahmut Paşa Türbesi**, dıştan sekizgen, içeriden dört eyvanlı denilebilecek bir plân şekli gösterir. Duvar kalınlığından yararlanarak dört dar eyvan açılarak orta kısım yüksek bir kubbe ile örtülmüştür. Kalemişleri son tamirde yenilenmiştir. Düzgün kesme taş cepheler üç gözlü, revaktan başlayarak bir atlamalı şekilde iki katlı ve her cephe dört pencerelidir. Türbede üç ahşap sandukadan ikisi Mahmut Paşa ile hanımı Şah Sultan'a aittir.

Türbesi Eyüp'te bulunan **Ferhat Paşa**, III. Mehmet zamanında Koca Sinan Paşa'nın azli ile sadrazam olmuş, sonra Sinan Paşa'nın tekrar gelmesi ile Yedikule'ye gönderilip 1004 (1595)'de boğdurulmuştur. Onaltıgen

İstanbul Eyüp Zal Mahmut Paşa Türbesi

İstanbul Eyüp Ferhat Paşa Türbesi

İstanbul Sultan I. Ahmet Türbesi

İstanbul Sultan I. Ahmet Türbesi

planlı türbenin kuzeyinde, dört kare sütun üzerine, öne üç, yanlara birer kemerli revakı vardır. İki renkli taşlardan hafif basık kemerli kapısı üzerinde 16 mısralık tarih kitabesi sonunda rakamla 1004 yılını vermektedir.

Renkli taş süslemeli cepheler yuvarlak payelerle ayrılmıştır. Dışa taşkın saçaktan sonra kubbe türbenin duvarlarına oturmaktadır. Üst kenarlarda kaş kemerli pencereler açılmışken, altta yalnız Cami-i kebir caddesinde dikdörtgen söveli ve ajurlu alınlıklı pencereler vardır. Kubbenin âyet göbek kitabesi etrafında rumî ve palmetlerle bitki süslemeleri görülür. Türbedeki sekiz mermer lâhit ile dört ahşap sanduka yazısız olup yatanların kim olduğu belli değildir.

Diyarbakır'da 1575'e kadar dört yıl valilik yapan Osman Paşa'nın 1585'te yaptırılan türbesi yalnız Tuhfetül Mimarinde Sinan'ın eseri olarak gösterilmiştir. Fatih Paşa Camii

batısındaki türbe kemerli bir kapı ile caminin avlusuna bağlanmaktadır. Renkli taş sıraları ile göz alıcı türbe, sekizgen planı ile klasik Osmanlı türbelerine uygun olup, kuzey tarafında kare biçiminde küçük kubbeli bir giriş mekânı bu kenarla birleştirilmiştir. Burada Mimar Sinan'ın türbe planı bölge özellikleri ile yerli ustalar tarafından uygulanmış olmalıdır.

Sultan I. Ahmet'in camiinden üç yıl sonra, 1619'da külliye içerisinde yapılan, büyük ölçüde ve tamamen mermer kaplı türbesi, kare planda, sağır kasnak üzerine yüksek bir kubbe ile örtülüdür. Ön cephe boyunca, üç gözlü bir revak vardır. Sedef süslemeli kapıdan girince, pencereler arasını süsleyen çini kaplamalarla mavi zeminli bir âyet kitabe kuşağı göze çarpar. Mimar Mehmet Ağa burada çok pencereli, aydınlık, ferah bir mekân düşünmüştür.

Türbeye giren kapının abanoz ağacından kanatları üç bölüme ayrılarak en üstteki yatık dikdörtgen bölümlere âyetler yazılmış, alt bölümler geometrik geçme ve yıldız motifleri ile sedef kakmalı olarak işlenmiştir.

Türbede I. Ahmet ve Haseki Kösem Sultan'dan başka II. Osman ve IV. Murat olarak üç Osmanlı sultanı ve onların çocukları ile, aralarında IV. Sultan Murat'ın kızı Safiye Sultan da olmak üzere 36 kişi yatmaktadır. Türbenin arkasındaki kubbeli yapı, darülkuradır.

Bayram Paşa Türbesi, 1623'de Yeniçeri Ağası, sonra Kahire Valisi, 1637'de Tabanı Yassı Mehmet Paşa yerine sadrazam olan Bayram Paşa'ya aittir. Bayram Paşa 1638 (1048)'de 1,5 yıl vezaretten sonra ölmüştür. İstanbul Haseki semtindeki külliyesinden başka Kayseri ve Amasya'da bazı eserler yaptırmıştır.

Külliye topluluğu içinde değişik plandaki türbesi sebil ile birlikte medresenin doğusunda yer alır. Külliyenin sekizgen plandaki tekkesine karşılık burada üç taraftan düz çatılı eyvanlarla çevrili kare bir mekan tertibi görülür. Kesme taştan yapılan türbenin sert köşeleri duvar payeleri ile yumuşatılmıştır. Öne üç, yana bir kemerle açılan revaklı ön cephe dışında eyvanlı cephelerin her kenarına altta sivri kemerli, üstte kaş kemerli birer pencere yerleştirilmiştir. Asıl türbe mekânının tromplu kubbesi yüksekçe sekizgen bir kasnak üzerine oturmaktadır. Türbenin içinde çini üzerine âyetlerle bir kitabe kuşağı çepçevre duvarları dolanmaktadır. Tromplar ve kemerlerde renkli kalemişi süslemeler, çini kitabe kuşağı üstünde de çiçek motifleri halinde devam eder.

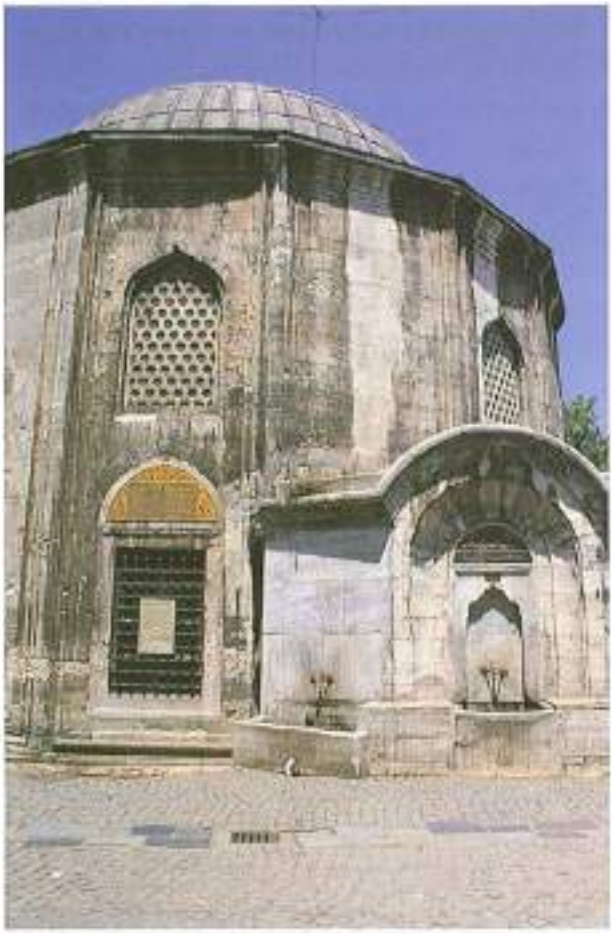
Kubbe göbeğindeki âyet madalyonun etrafını sekiz büyük lotus çevreler. Buradan kubbe eteğine kadar sarı ve yeşil zeminli palmet süslemelerle bağlantı sağlanmıştır. Girişte de çini üzerine kelime-i tevhid levhasının köşe dolguları rûmîli olup, etrafı da alternatif lotus palmetlerle çevrilidir. Türbe içinde etrafı parmaklıkla çevrili tek bir sanduka vardır.

Sultan I. Mustafa Türbesi, Ayasofya'nın vaftizhanesi olup, sonradan cami yağhanesi olarak kullanılan kubbeli binadır. Hiçbir süslemesi olmayan bu rutubet kokulu, karanlık, kasvetli binaya önce Sultan I. Mustafa, sonra Sultan İbrahim gömülmüştür. Ayrıca Sultan I. Ahmet'in kızı Hanzade Sultan, Atike Sultan ile sekiz şehzade, Sultan II. Ahmet'in oğulları İbrahim ve Kaya, Sultan IV. Murat'ın kızı Esmailhan da burada yatmaktadır.

Yüzyılın sonunda (1682), **Valide Turhan Sultan** için Yeni Cami yanında yapılan **Türbesi**, sekiz kemere oturan kubbesi ile büyük ölçüde kare bir bina olup, önünde ortası kubbe, yanları birer aynalı tonozla örtülü, üç gözlü zarif bir revakı vardır. Revak duvarları ve türbenin içi, artık renkleri bozulmuş olmakla beraber camidekilerden daha kaliteli çinilerle kaplanmıştır. Dıştan mermer kaplamalı duvarlar, üç sıra pencerelerle açılmıştır. Türbede Turhan Hatice Sultan ile birlikte IV. Meh-

met, II. Mustafa, III. Ahmet, I. Mahmut ve III. Osman olarak beş Osmanlı hükümdarı yatmaktadır. Buna bitişik olarak iki küçük türbe daha yapılmış, V. Murat da yandaki kapıdan geçilen türbeye gömülmüştür. Bu kısımda V. Murat ile birlikte 21 sanduka vardır. Böylece altı padişahın yatmakta olduğu bu türbede Abdülmecit'in Dördüncü Kadını Gülcemal ve II. Abdülhamit'in Başkadını Nazikeda, I. Abdülhamit'in annesi Şermi Valide Sultan, III. Mustafa'nın annesi Mihrişah Valide Sultan, daha sonra gömülenler arasındadır. Bunların sayısı 44'ü bulmaktadır.

Nakkaş Hasan Paşa Türbesi, Eyüp'de Zal Mahmut Paşa külliyesine yakındır. Sultan III. Mehmet'in Eğri Fetihnamesi'nin üçü çift sayfa olarak 37×45 cm. ebadında dört minyatürünü yapan Nakkaş Hasan Paşa'nın kare planlı türbesi geniş bir duvarla çevrili olup kuzeybatı cephesinde bir çeşme vardır. Önünde stalaktit başlıklı dört mermer sütun üzerine kırmızı-beyaz taş örgülü kemerlerle düz çatılı revakın daha geniş ve yüksek orta gözü altından giriş kapısına varılır. Buradaki kitabenin üstü istiridye yivlidir. Köşeleri sütun şeklinde yumuşatılmış türbede duvarlardan yüksekçe onaltıgen kasnağa geçilerek bir kubbe oturtulmuştur. Kasnağın lotuspalmet işlenmiş bir saçak bordürü vardır. Türbenin her cephesi iki kat pencerelidir.

İstanbul Eyüp Nakkaş Hasan Paşa Türbesi

İç duvarlardaki bitki süslemeli kalemişleri yanında kubbedeki süslemeler Çin bulutları ile çok ahenkli tertip ve üslûpları ile bilhassa dikkati çeker. Türbe duvarında çeşmenin sağındaki kitabe 1136 (1723) tarihini vermektedir, diğer üç kitabe tarihsizdir.

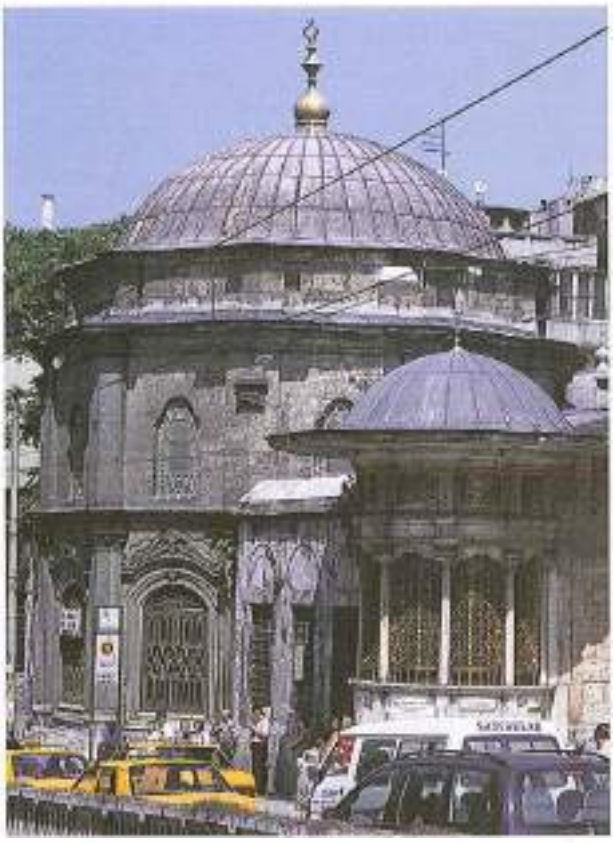
XVIII. yüzyıl başlarında, camilerde olduğu gibi (Yeni Valide Camii 1710 Üsküdar ve Hekimoğlu Ali Paşa Camii), türbelerde de klasik üslûp devam etmiş, yüzyılın ortalarına doğru barok üslûpta türbeler yapılmaya başlanmıştır. Nuruosmaniye Camii ile birlikte 1755'te yapılan türbe, bunların ilki olup, köşeleri kule biçiminde yuvarlatılmış kare plandadır. Önünde yuvarlak kemerlerle üç gözlü revakı vardır. Pandantif kubbe, dışarıya doğru saçak şeklinde taşan yuvarlak barok kemerler üzerine oturmaktadır. Duvarlar mermerden, fakat fena bir işçilikle yapıldığından harap olmuş durumdadır. Türbe, camiyi yaptıran Sultan I. Mahmut ve tamamlatan Sultan III. Osman için düşünülmüş, fakat onlar Yeni Cami'de Valide Turhan Sultan Türbesi'ne gömüldüğünden, içinde III. Osman'ın annesi Şehsuvar Valide Sultan yatmaktadır. İçinde, pencerelerin üstünde geniş bir kitabe kuşağı, bunun üstünde kubbenin içine kadar barok kalemişleri ile süslemeler vardır.

Lâleli'de, kendi kütüphanesinin avlusunda Koca Ragıp Paşa'nın 1762 tarihli türbesi, sütunlar üzerine basık yuvarlak kemerlerle

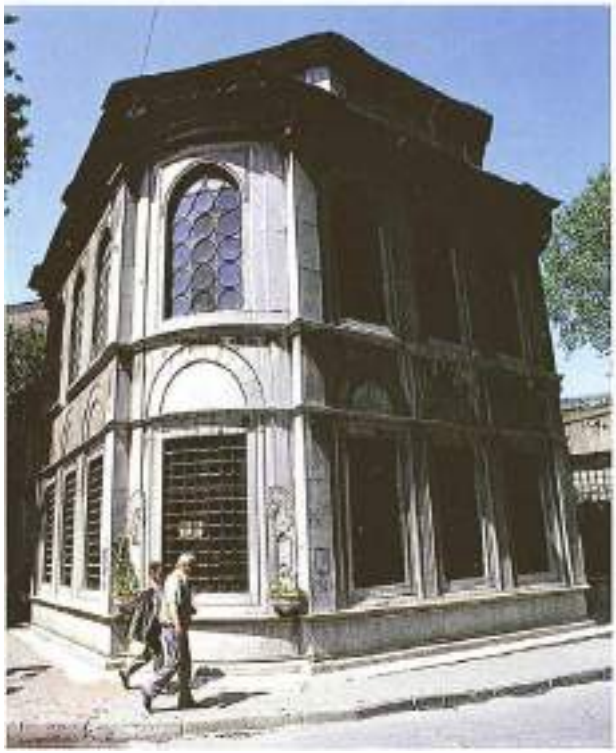
altıgen biçiminde açık türbe olarak yapılmış, tamirlerle şekli bozulmuştur.

III. Mustafa"nın Lâleli Camii yanında 1773 tarihli türbesi en köşeli olup, önünde üç kenarı içine alın üç gözlü revakı vardır. Cephelerin alt kısmı mermer, üst kısımları kesmetaştandır. Türbenin içi ve dışı akant yapraklarından barok süslemelidir. İçeride, pencereler üzerinde dolaşan geniş kitabe kuşağı ve pencereler arasındaki duvarları kaplayan XVI. yüzyılın sivri madalyon örneği ile parlak renkli natüralist karanfil, lâle, bordürlerde Çin bulutu, rumî ve palmet motifli çinileri bu barok süslemelerle garip bir tezat halindedir. Başka yerlerden sökülen ve stok olarak kalmış çiniler, II. Selim Türbesi'ndekilerin eşidir. Sonra III. Selim de buraya, babasının yanına gömülmüştür. Bu ikisi arasında iki çocuk sandukası, solunda da dört çocuk sandukası vardır.

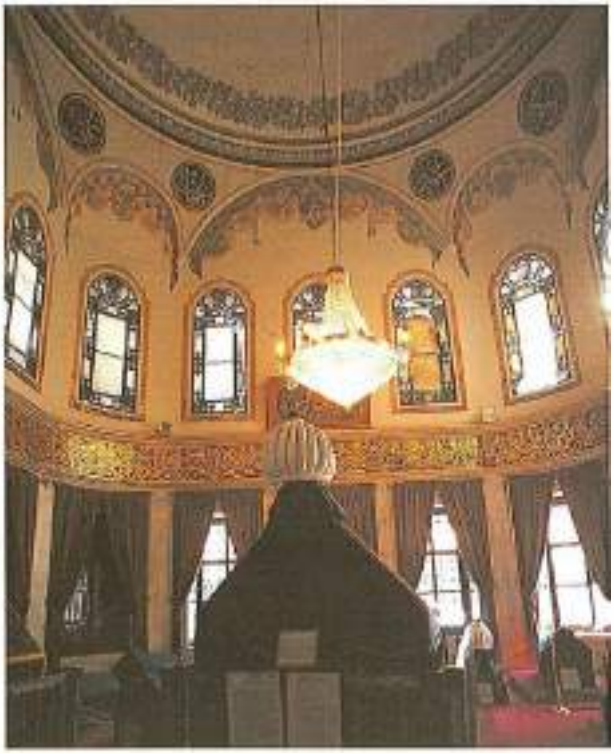
I. Abdülhamit'in Bahçekapı'da, birçok kısımları yıkılan külliyesinin bir köşesinde, Mimar Mehmet Ağa tarafından 1789'da mer-

İstanbul Lâleli III. Mustafa Türbesi

İstanbul Bahçekapı I. Abdülhamit Türbesi

İstanbul Bahçekapı I. Abdülhamit Türbesi içi

merden yapılan türbesi, köşeleri hafifçe düzlenerek yuvarlatılmış kare biçimindedir. Sekizgen tambur üzerinde yükselen kubbe, içeride kenarlara oturmaktadır. Yuvarlatılmış köşelerin iki kenarını süsleyen küçük, zarif barok çeşmeler dışında, türbenin iki kat pencereli cephesinde sade, klasik hatlar hâkimdir. Önündeki üç gözlü, çok geniş revakın sekiz sütunu ve başlıkları ile mimarî detayları, ölçülü bir barok üslûp gösterir. İçinde, geniş kitabe kuşağı ve kubbede barok kalemişleri vardır. Türbede IV. Mustafa da babasının yanına gömülmüştür. Bu iki sandukadan başka dört sıra halinde küçük yaşta ölen şehzade ve sultanlara ait 20 küçük sanduka vardır.

III. Selim'in annesi Mihrişah Sultan'ın Eyüp'te medrese, çeşme, sebil ve kütüphaneden ibaret külliyesi yanında 1792'de mermerden yapılan türbesi, daireye yakın, oniki köşeli plandadır. Köşelerde iki kat halinde kolosal nizamda sütunlar, dalgalı yay kemerli iki sıra pencereler, kademeli yaylı kornişler ve kubbeyi çeviren volüt payanda kemerleri ile barok özellikler gösteren ahenkli bir üslûbu vardır. İçeride de köşelerde, alt katta beyaz mermerden yarım sütunlar, bunların üzerinde geniş kitabe kuşağı, kırık kademeli kornişler ve barok akant süslemeler vardır. Türbenin önü revaklıdır. Mihrişah Sultan Türbesi, sade, ahenkli, gelişmiş bir barok üslûp gösterir.

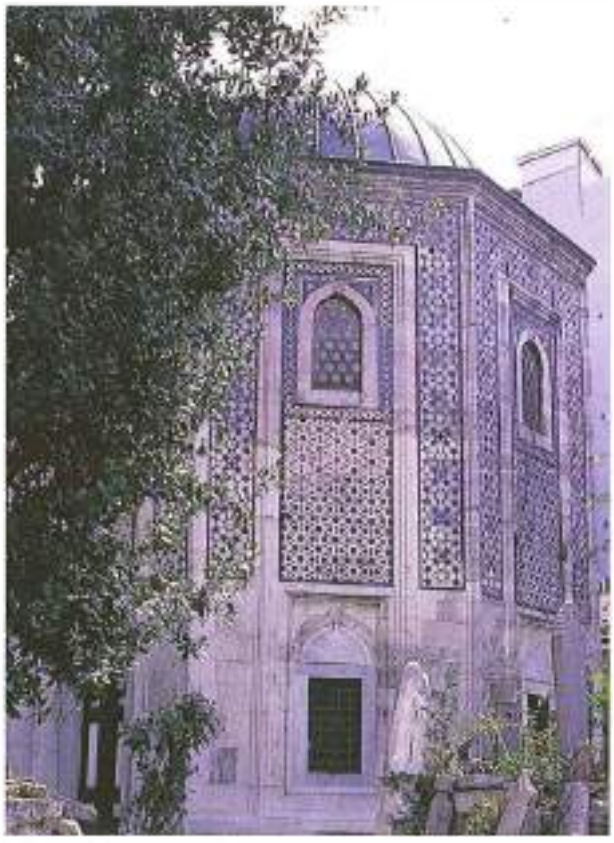
III. Selim'in kızkardeşi Şah Sultan için Eyüp'te Mimar İbrahim Kâmil Ağa tarafından sebil ve mekteple birlikte 1800'de daire plânda yapılan türbe, nispetleri bakımından ahenksiz bir görünüştedir. Dışarıdan dört büyük kemer ve dekoratif dört köşe kulesi ile, iç mekânı gizleyen, kare biçiminde, aldatıcı bir şekil gösterir. Fakat burada konveks ve konkav hatlarla hareketli cepheler bombeli olmuş, büyük kemerler öne doğru hafif bir saçak gibi

İstanbul Eyüp Mihrişah Sultan Türbesi

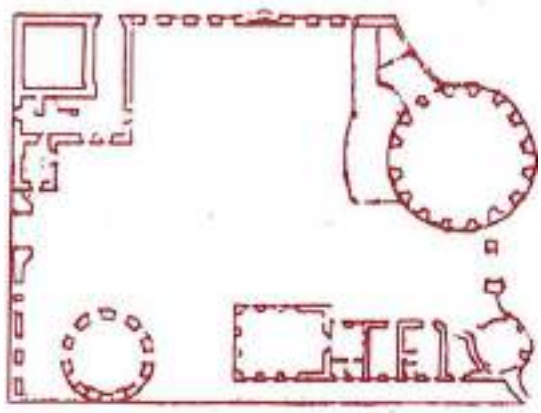
İstanbul Eyüp Mihrişah Sultan Türbesi

İstanbul Mahmut Paşa Türbesi

eğilmiş, üst katta uzun oval pencereler, alt katta kıvrık yaylı pencerelerle kuvvetle gelişmiş barok bir üslûba sahiptir. Caddeye bakan cephede, akant süslemeli, kitabeli, barok çeşme, I. Abdülhamit Türbesi'ndeki çeşmelere benzer. Önünde sekiz sütun üzerine üç küçük kubbeli revak, içeride geniş kitabe kuşağı ile barok kalemişleri ve süslemeler vardır.

I. Abdülhamit'in hanımı ve II. Mahmut'un annesi Nakşıdil Sultan için 1817'de Fatih haziresinde mektebi, sebili ve avlusu ile mermerden yapılan türbe, daire plan üzerine iki katlı mermer bir yapıdır. İki katlı türbede, alt pencereler arasına birer sütun, üstteki oval pencereler arasına birer paye konarak, yüksek tambur üzerine oturan hafif dilimli kubbenin etrafı da payandalar ve kuleciklerle çevrilmiştir. Dalgalı hatlar, kırık kornişler ve sütun başlıkları üzerinde yükselen, çift akant yaprakları ile ahenkli bir barok eser olmakla

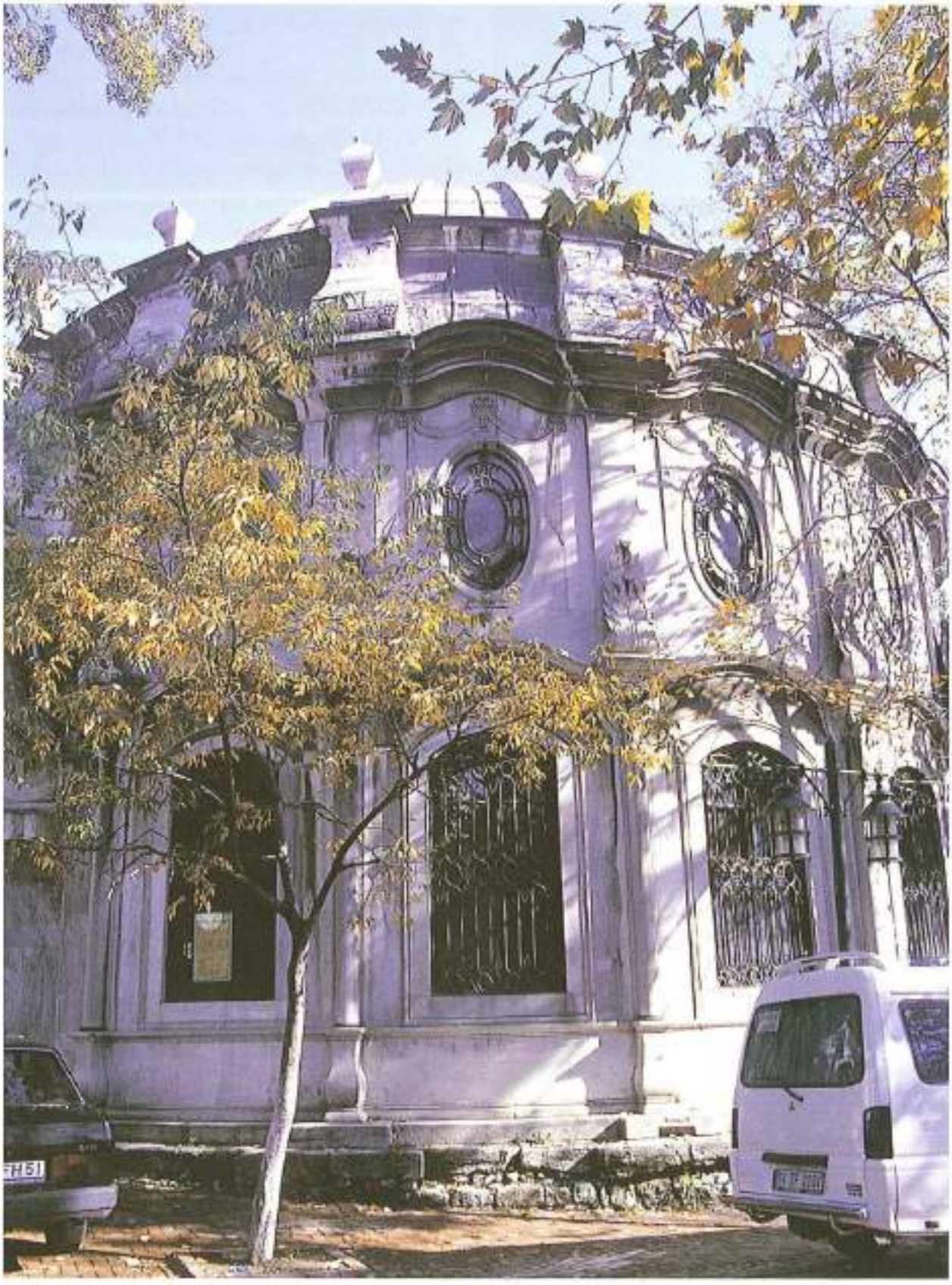

İstanbul Fatih Nakşıdil Sultan Türbe ve Sebili plânı

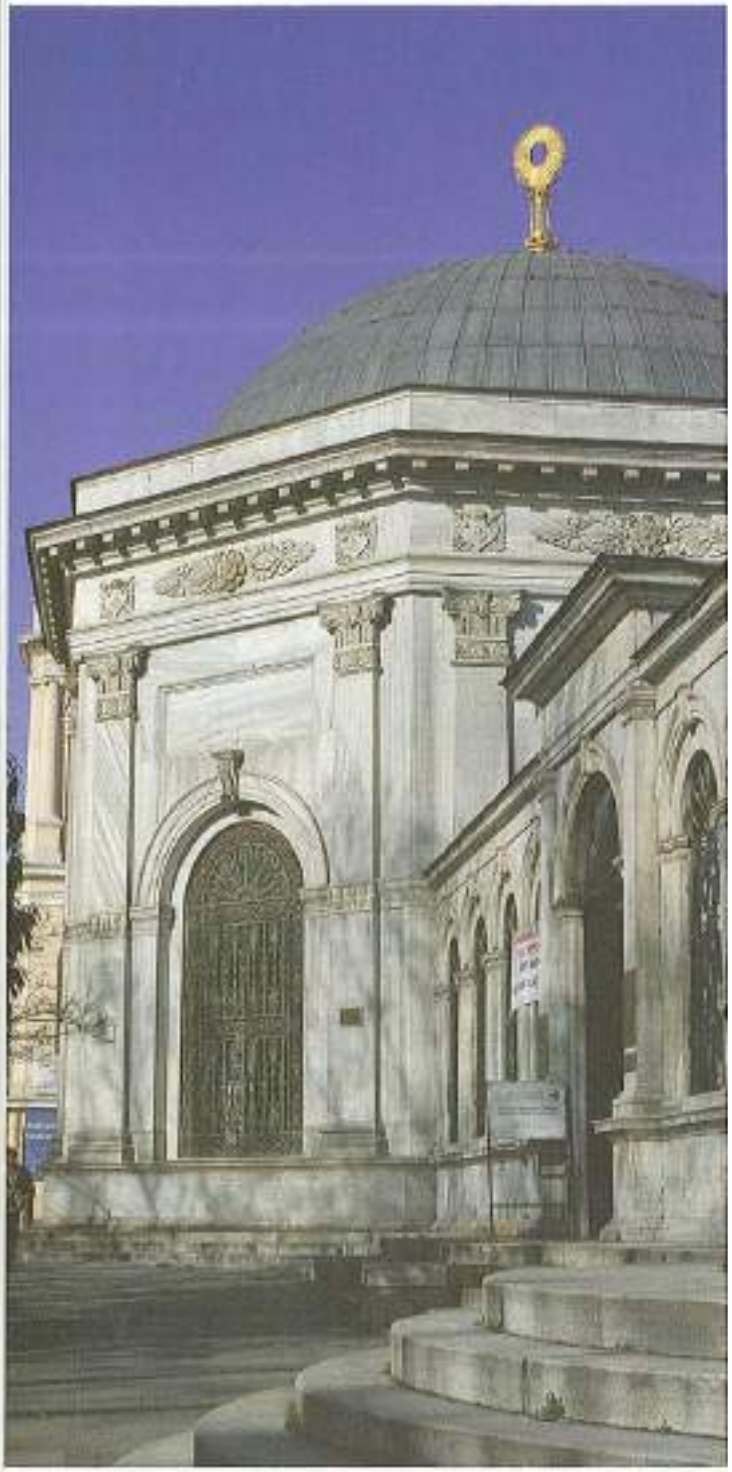
beraber, oval pencerelerin üzerindeki girlandlarda ampir üslûbun işaretleri görülmektedir. Önünde sekiz sütunlu, ortası kubbe, yanları çapraz tonozla örtülü bir revak vardır. İçeride kubbe kasnağındaki geniş kitabe kuşağı ile barok ve rokokoya çalan süslemeler oval pencerelerden başlayarak bütün kubbeyi kaplamaktadır. Türbe ve çeşmedeki yazılar, tanınmış hattat Rakım ve ağabeyi İsmail Zühtü Efendi'nin eserleridir. Türbede Nakşıdil Sultan'dan başka, II. Mahmut'un hayatını kurtaran Cevri Kalfa, Mihrimah, Adile, Münire ve Fatma sultanlar, şehzadeler ve gözleder gömülmüştür.

Sultan II. Mahmut'un Divanyolu'nda mermer kaplamalı olarak 1840'da yaptırdığı kendi türbesi, artık tamamıyla ampir üslûbunda, caddeye doğru uzanan yuvarlak kemerli pencere ve kapılarla bir hazire cephesine bağlanmış olup, tam ortasında bir de sebili vardır. Sekiz köşeli türbenin çok gösterişli ferah bir mekânı vardır. II. Mahmut'tan başka Abdülaziz ile II. Abdülhamit de burada yatmaktadır.

II. Mahmut 1839 Temmuz'unda Çamlıca'da Esma Sultan'ın sarayında ölmüş, aynı gün Cağaloğlu'nda Esma Sultan'ın kışlık sarayının bahçesine merasimle gömülmüştür. Bir yıl sonra mezarının üzerine türbenin yapılmasına Abdülhalim Efendi memur edilmiş-

İstanbul Fatih Nakşıdil Sultan Türbesi

İstanbul Cağaloğlu II. Mahmut Türbesi

tir. Ampir üslûbun güzel eseri olan türbe, som mermerden yapılmış, alt kısmı kuvvetli bir kornişle kesilmiştir. Zevksizce uygulanmış rönesans saçağı ahenksizlik yaratmaktadır. Türbeye sağlı sollu odalarla bir giriş kısmından geçerek büyük ceviz kanatlı kapıdan girilir. Kubbenin içi alçı kabartma armalar, çelenkler ve çiçek sepetleri ile süslüdür. Türbede üç padişahtan başka Abdülmecit'in annesi Bezmialem Valide Sultan, onun yanında Fethi Ahmet Paşa'nın eşi Atiye Sultan, yanında Kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşa'nın eşi ve II. Mahmut'un hemşiresi Esma Sultan bulunur. Abdülaziz'in oğulları Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi ve Şehzade Şevket Efendi de burada yatmaktadır.

Abdülmecit'in türbesi (1865), Sultan Selim Camii haziresindedir. Hiçbir süslemesi olmayan sade ve basit türbede, önde ortada Abdülmecit, iki tarafında oğulları Burhanettin Mehmet ve Abdüssamet ile Osman Safiddin Hazretleri yatar.

V. **Mehmet Reşat**'ın **Türbesi** Eyüp'tedir. Ortada Sultan Reşat, iki yanda oğulları yatmaktadır.

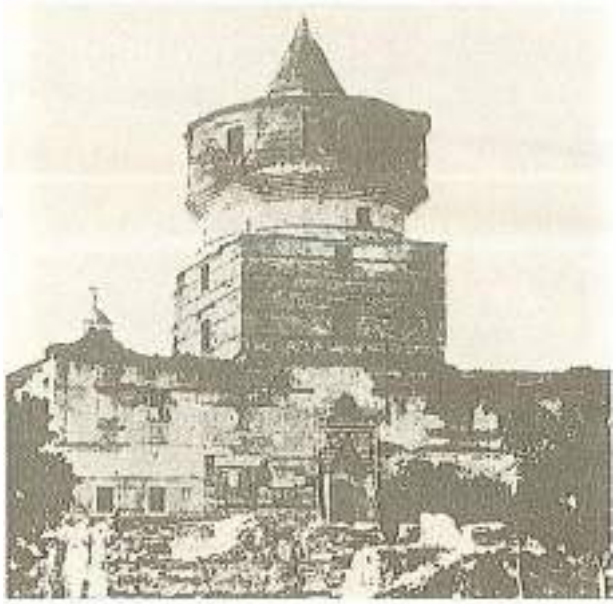
Sultanahmet'te **Fuat Paşa**'nın 1869 tarihli sekizgen **türbesi**, Aksaray Valide Camii'ne paralel, melez bir üslûp gösterir. Nal kemerli pencereleri, sıvaları tamamen işlenerek süslenmiş duvarları ile Magrip üslûbunu hatırlatmakta olup Türk mimarîsine yabancıdır.

İstanbul Hürriyet Tepesi'nde **Mahmut Şevket Paşa** için Mimar Kemalettin'in 1909'da yaptığı yüksek bir kaideye oturan, dört ayak üzerine dört kemerle, kubbeli, dıştan mukarnaslı açık **türbesi**, hiç benimsenmemiş olan melez üslûptan, tekrar klasik Türk mimarîsine dönüşü gösteriyor.

Osmanlı Saray ve Köşkleri

İLK SARAYIN Bursa'da kurulduğu Hammer ve Texier'nin verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. 1832'de Texier, bahçeler arasına dağılmış birçok köşkler halinde bu sarayın harabelerini görmüştür. Timur'un orduları Bursa sarayını ateşe vermişlerdir.

Edirne Sarayı, İstanbul Topkapı Sarayı'nın birinci avlusu eksik olarak ancak yarısı kadar bir geniş sahada, dağınık bir şekil olup, teşrifat değişmediği için saray taksimatı aynen devam ettirilmiştir. Büyük kapılardan girilen geniş avlular etrafında köşkler, kasırlar, harem daireleri ve çeşitli dairelerden meydana gelen Edirne Sarayı sahası bugün tarla olmuştur. Köprülerden başka, yalnız dört harabe, hazin bir hatıra olarak ayaktadır. Bunlar

Edirne Sarayı Cihannüma Kasrı (Günümüze gelmemiştir.)

Edirne, (Sağda) Adalet Kasrı (Solda) Bostancıbaşı Kasrı (eski bir gravür)

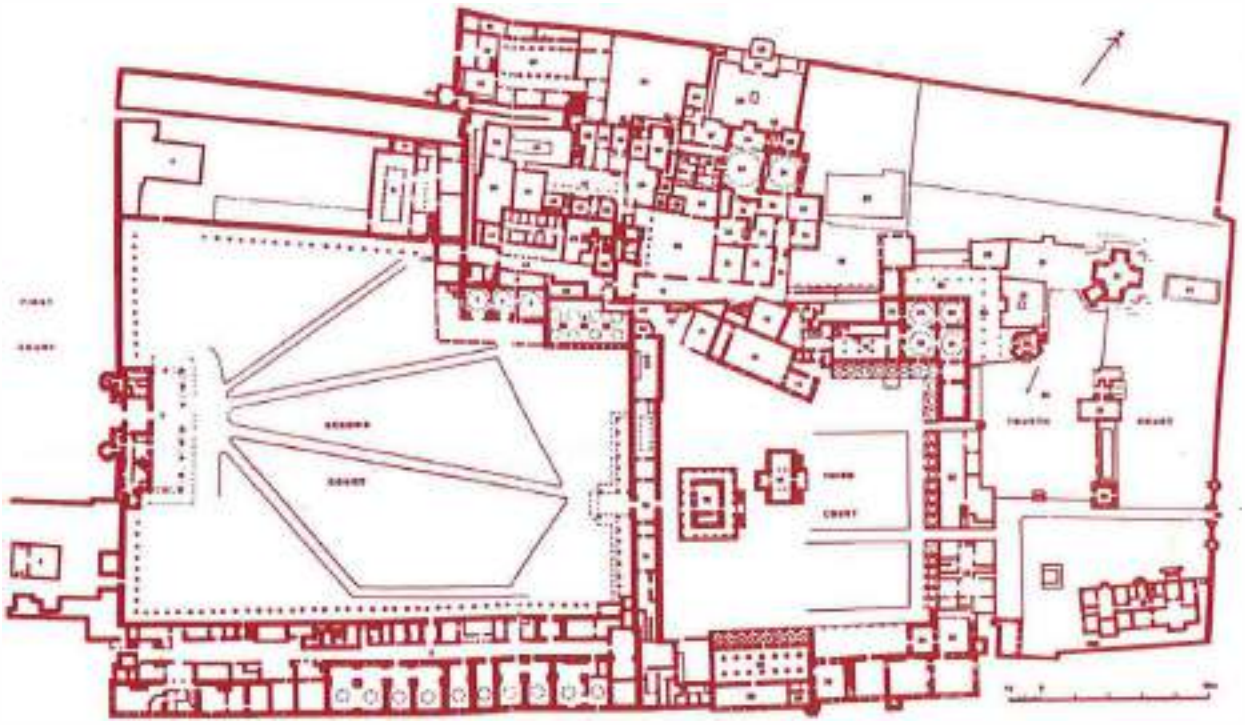
Edirne Sarayı Matbah-i Âmire

Eski Saray'ın en gösterişli yapısı Cihannüma Kasrı'nın duvarlarından parçalar, yanında Kum Kasrı'ndan tek kubbeli bir hamam kalıntısı, daha solda yuvarlak kemerli büyük kapı, Bâb-üs-saâde'dir. Sekiz kubbeli harabe, Matbah-i Âmire'dir. Kanunî Sultan Süleyman'ın Adalet Kasrı'ndan kalan dört köşe kule ile bütün harabeler tamamlanmış olur.

Sultan II. Murat'ın Tunca kıyısında Sarayiçi'nde bir köşk yaptırarak başlattığı saray, zamanla İstanbul Topkapı Sarayı'na örnek olan tesisler haline gelmiştir. Daha sonra da her sultan tarafından, her devirden çeşitli köşk ve kasırlarla genişletilen saray, en son Sultan II. Mahmut zamanında 1828'de esaslı bir tamir görmüş, fakat aynı sene Rus istilâsında yağmalanmıştır. 1873'te vali Hacı İzzet Paşa, Abdülaziz'in Avrupa'dan dönüşü için son tamirleri yaptırarak resimlerini çektirmiştir. 1877 Rus harbinde Divanhane meydanı etrafındaki daireler ve Cihannüma Kasrı'nın zemin katı, silâh ve cephane deposu yapılmış, sonra Rus orduları Edirne'ye yaklaşınca, vali Cemil Paşa ile kumandan Müşir Ahmet Eyüp Paşa arasındaki anlaşmazlık yüzünden verilen bir emirle cephane ateşlenerek havaya uçurulmuş, saray daireleri günlerce yanmıştır. Sarayın kalan kısımlarını yeniden canlandırma gayretleri de sonuç vermemiş, kasırlar birer birer sökülerek malzemesi kışlalar ve diğer yapılarda kullanılmıştır. Edirne Sarayı, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul sarayına örnek olmuştur.

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'da bugünkü Beyazıt meydanında Üniversite merkez binası yerinde yaptırdığı ilk saray, tamamen ortadan kaybolduğundan, XVI. ve XVII. yüzyıllardaki gravürlerden ve XIX. yüzyıl başındaki bir su yolları haritasından pek az bir fikir edinilebilmektedir. Bu eski saray da, Topkapı Sarayı'na göre daha basit ve küçük ölçüde yapılmıştı.

Bundan sonra Fatih, Zeytinlik denilen tepede, bugünkü Sarayburnu'nda birkaç köşk yaptırmış, zamanla bunları mimarî bir kompozisyon içinde toplayarak Edirne Sarayı şemasına göre 1474-1479 arasında, anahatları ile bugünkü Topkapı Sarayı'nın esasını kurmuştur. 700.000 m^2'lik bir sahayı kaplayan saray bölgesi, Marmara ve Haliç kıyılarındaki Bizans sahil surları ile birleşen 1400 m. uzunlukta Sûr-i Sultanî ile çevrilip, 28 kule

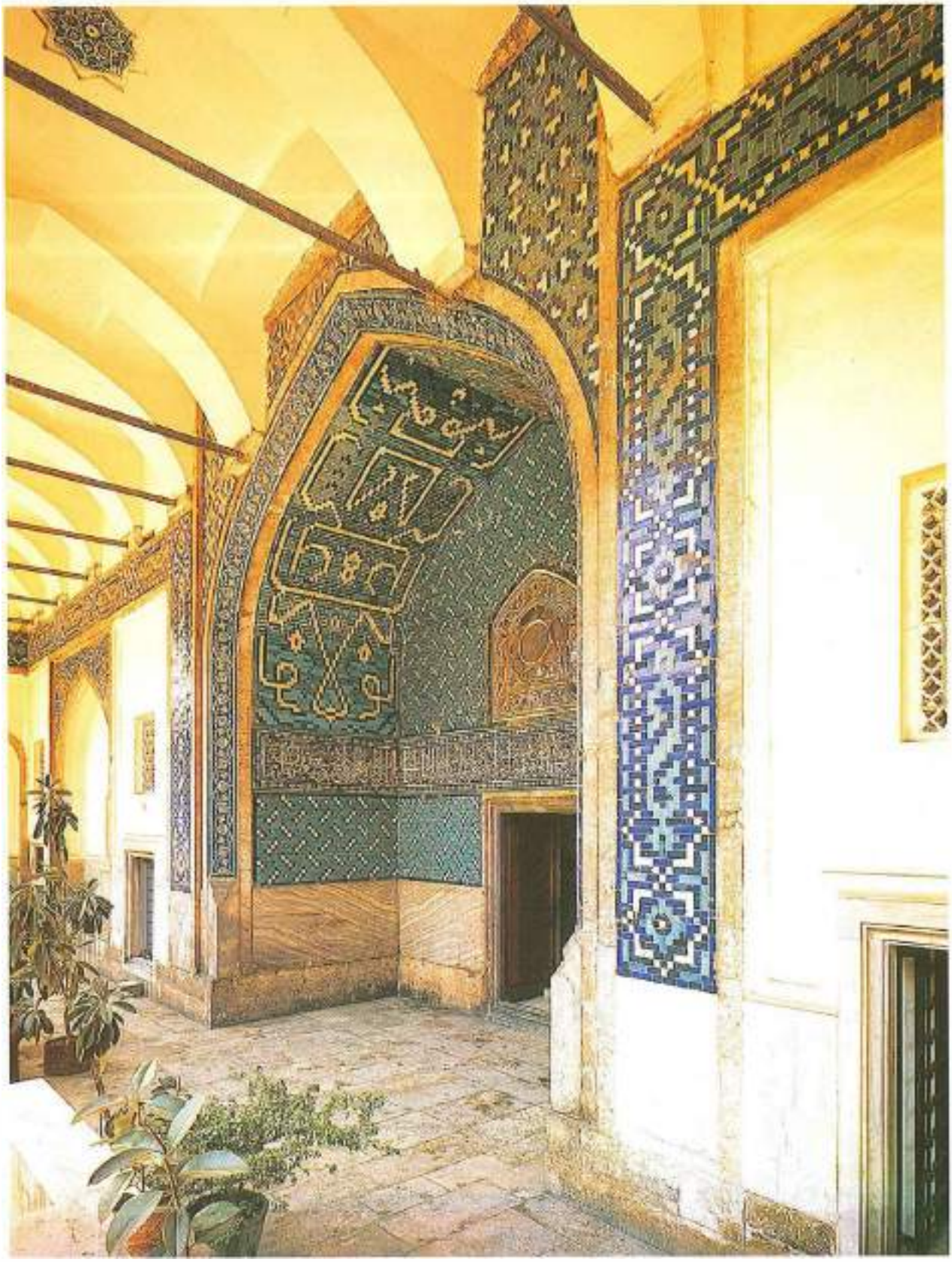

İstanbul Topkapı Sarayı vaziyet planı (Goodwin)

ile takviye edilerek, kara tarafına doğru korunmuştur. Arka arkaya dört avluyu çevreleyen kasır ve köşkler, camiler, divanlar, devlet daireleri, kütüphaneler, koğuş ve diğer binalarla, mutfaklar, harem dairesi, çeşmeler, bahçeler ve birçok yapı grupları gibi çeşitli devirlerde yapılan ilâvelerle saray bugünkü halini almıştır. Osmanlı mimarîsinin Fatih'ten itibaren bütün devirlerini içinde toplayan, Osmanlı çini ve süsleme sanatının da en zengin koleksiyonunu biraraya getiren Topkapı Sarayı, gerçekten canlı bir müzedir. Birinci avlu içinde bulunan 877 (1472) tarihli **Çinili Köşk** ile bugünkü Hazine dairesi (Fatih Köşkü), Fatih devri üslûbunu gösteren en eski ve mimarî bakımdan en önemli âbidelerdendir. Eski Türk evlerinin tertibinin âbidevî bir saray ölçüsünde ele alındığı **Çinili Köşk**, kubbeli büyük orta salona açılan dört eyvan ile köşelerde aynı çapta birer kubbeli odadan ibaret iki katlı bir saraydır. Giriş yönünde, orta eksende arka arkaya dört kubbe sıralanmış, en sondaki kubbeli oda, dışarı doğru beş köşeli bir çıkıntı meydana getirmiştir. Cephe, ince sütunlar üzerine yüksek sivri kemerlerle, boydan boya bir revak şeklinde dışarı açılmaktadır. Giriş cephesinin ortasındaki büyük eyvan, tamamı ile mozaik çinilerle kaplı olup, Selçuklu geleneğinin bütün ihtişamını aksettirmektedir. Konya'da Sırcalı Medrese'nin büyük eyvanı ile arada açık bir benzerlik gözden kaçmaz. Çok girift sülüs kitabe, lâcivert üzerine beyaz olarak yazılmıştır. Üstteki manzum kitabe sarı renktedir. Diğer mozaik çinilerin renkleri, firûze, lâcivert, yeşil ve beyaz olup, yer yer kahverengi ile canlandırılmıştır. Bunlar, Osmanlı mimarisinde kullanılan en son mozaik çiniler olmuştur. Odaların duvarlarını kaplayan altıgen çiniler, ocaklar ve nişli raflar, Bursa ve Edirne mimarisinin etkilerini gösterir. Altıgen firûze çinilere, altın yaldızla Çin bulutu, palmet, rûmî ve hatayîlerden ibaret ince motifler işlenmiş, arada kalan boşluklar üçgen, lâcivert çinilerle dol-

İstanbul Topkapı Sarayı ve çevresi vaziyet planı (Müller-Wiener)

İstanbul Topkapı Sarayı Çinili Köşk giriş eyvanı

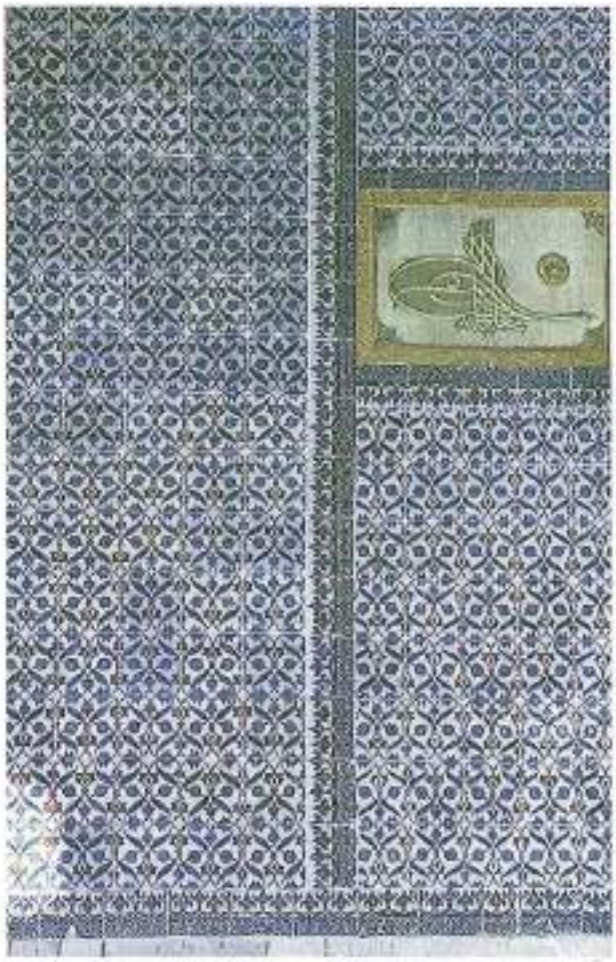
İstanbul Topkapı Sarayı Çinili Köşk

durulmuştur. Yalnız burada, altıgenlerin etrafını çeviren üçgen çiniler, değişik olarak fırıldak biçiminde dizilmiştir. Arkada, beş köşeli bir çıkıntı teşkil eden odanın kubbesi, içten tamamı ile malakârî (kabartma) rumî ve palmet süslemelerle doldurulmuş, bodrumda da aynı odanın kubbesi bu şekilde işlenmiştir. Ortası eyvanlı yan cephelerde, şerit halinde çini süslemeler, arka cephede de sırlı tuğla ve çini süslemeler vardır.

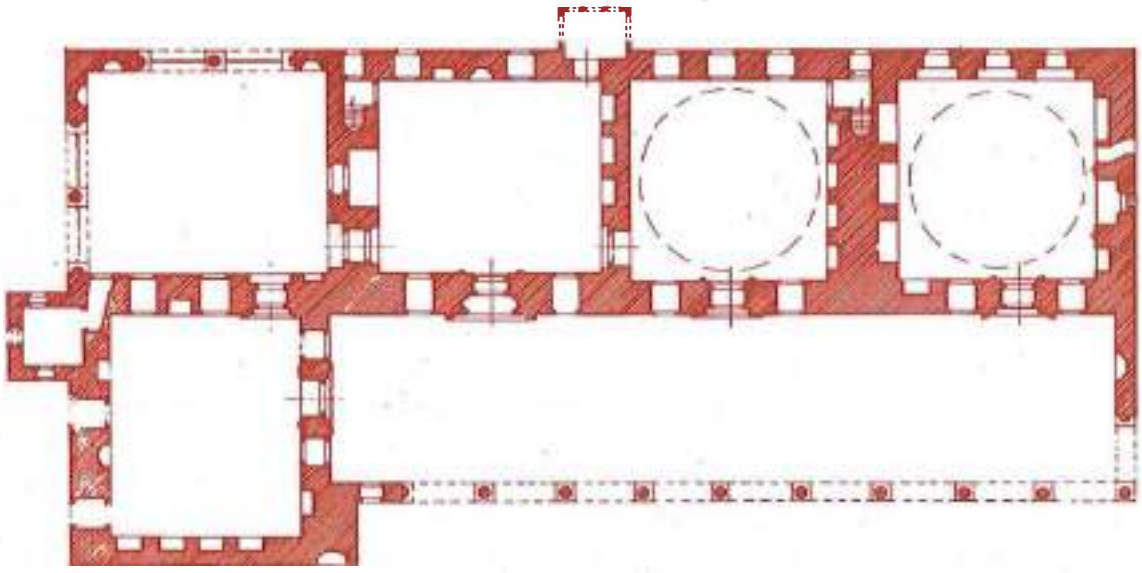
Bodrumun planı da küçük farklarla üst katın benzeridir. Her hali ile Selçuklu ve Eski Türk mimarisine işaret eden Çinili Köşk, Osmanlı mimarisinde devamı olmayan tek örnektir. Kulevarî yükseltilmiş tromplu ve mukarnaslı orta kubbenin yapısı, Karahanlı ve Timurlu mimarîsinin Orta Asya'dan gelen etkilerini düşündürmektedir. Bugün Türk Çini ve Keramik Müzesi'dir.

Üçüncü avlunun doğru tarafında bulunan **Fatih** veya **Hazine Köşkü**, daha sade, vekârlı bir üslûp gösterir. Bir ocaklı salon ve yanyana iki kubbeli kısımla, bunların önünde, boydan boya uzanan 41×9 m boyutlu, sütunlar üzerine yuvarlak dokuz kemerli revaklı, solda, iki yandan ikişer yuvarlak kemerle açılmış bir "hayat", bir de bunun önünde revakın köşesini dolduran salonla, uzunlama bir planı vardır. Ortasında fıskıyeli, yekpare mermerden dilimli bir havuzla "hayat", dünyanın en

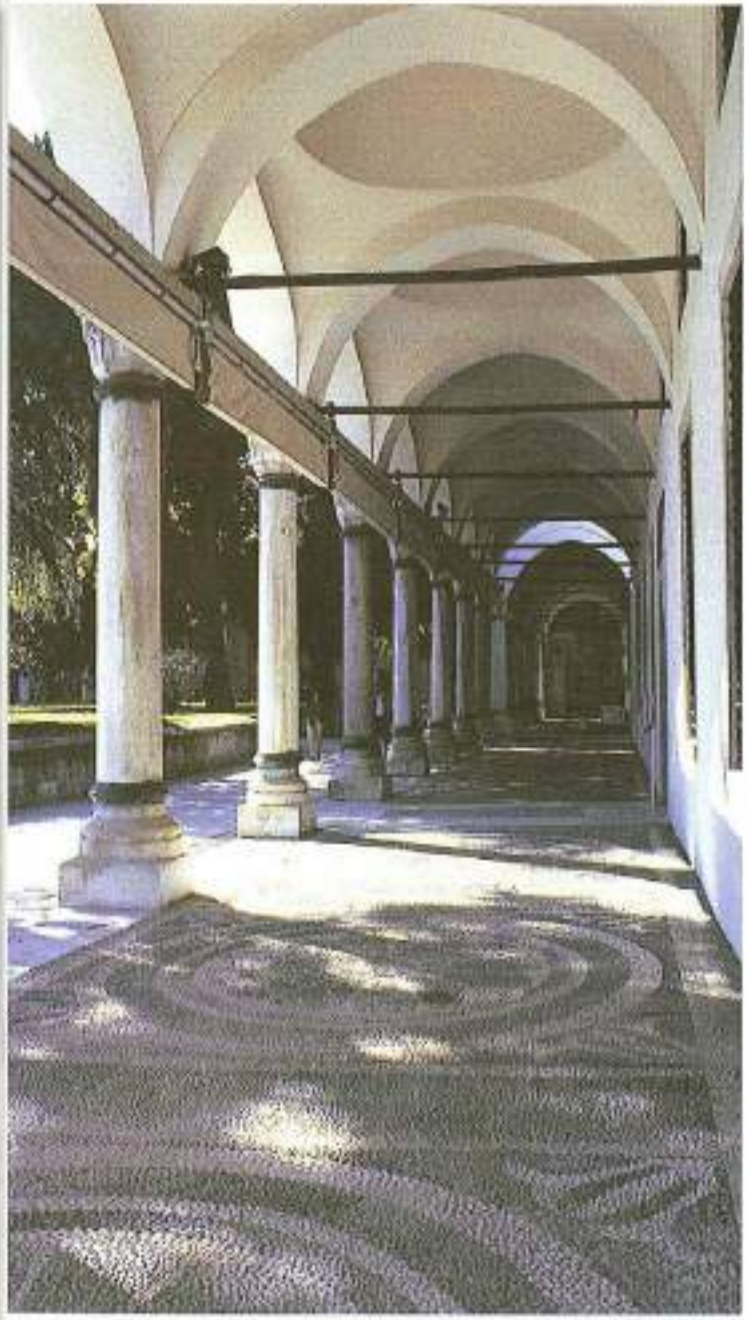
güzel manzaralarından birine açılır. Sol köşedeki kapıdan helâlara geçilir. Ocaklı salonun köşesinde, kuvvetle dışarı fırlayan dört iri plastik konsol üzerine oturan, önde üç, yanlarda birer Bursa kemeri ile mermer cumba, "hayat"ın kemerleri ile birlikte, nispeten düz ve az pencereli olan monoton arka cepheyi canlandırıyor. Cumbanın iri taş konsolları, ahşap Türk evlerinin öne fırlayan üst katlarından gelmedir. En sağdaki kubbeli salon bitişiğindeki hamamın soğukluğu olarak yapılmış, hamama açılan kapısı sonradan örülmüştür. Birinci kubbeli odanın sağ köşesindeki kapıdan, kalın duvar içindeki merdivenle, köşkün altındaki bodruma inilir. Dışarıdan, İyon nizamına çalan sütun başlıkları ve yuvarlak kemerle, ilk bakışta şaşırtıcı bir etki bırakır. Fakat revakın altından geçince, Bursa kemerli portal nişleri ve sivri kemerli pencerelerle başlayan değişme, içeride daha da artarak sıcak bir atmosfer kendini belli eder. Bu yüzden, Türk mimarları, bu çeşit sütun başlıklarını ve revaklarda yuvarlak kemerleri bir daha kullanmamışlardır. Köşk, çeşitli etki ve şekilleri, hâkimiyet ve emniyetle yoklayan

İstanbul Topkapı Sarayı hırka-i saadet çiniler

İstanbul Topkapı Sarayı Fatih Köşkü plânı (Ayverdi)

İstanbul Topkapı Sarayı Üçüncü Avlu revakları

genç bir ruhun ifadesidir. Fatih devri, birçok etkilerin karışıp yoğrulduğu bir başlangıçtır.

Sarayın diğer kısımları yapıldıktan sonra, bu köşk Yavuz Sultan Selim tarafından hazine haline getirilmiştir. Bugün de müzenin hazine dairesidir. Divanın toplandığı iki kubbeli bir daire olan **Kubbealtı**, Kanunî zamanında yapılmıştır. Avlular etrafında 200'den fazla odası, salonları, hamamları olan **harem dairesi**, ayrı bir bölüm olup, XV. ve XVI. yüzyıllardan kalan esas kısımları, sonradan birçok değişikliğe uğramıştır. III. Murat dairesi, Hünkâr hamamı ve ortasında büyük havuzu ile, payeler üzerine yüksek tonozlu bodrum, Mimar Sinan'ın eseri olmakla beraber, sonraları değişikliğe uğramıştır. Harem dışında, büyük **saray mutfakları** da Mimar Sinan'ın eseridir.

XVII. yüzyıldan Revan ve Bağdat köşkleri, mimarî bakımdan dikkati çeker. 1635'de IV. Murat'ın Revan kalesini fethetmesi hatırasına, seferden dönüşte yapılan **Revan Köşkü** 1636'da tamamlanmıştır. Sekizgen plandaki köşk, ortadaki kubbeli mekâna açılan ahşap tavanlı üç eyvanla çevrili olup, dördüncü kenarda 15 m. yüksekliğe varan bir ocak bulunmaktadır. Dıştan, alt kat pencerelerinden saçaklara kadar çini kaplama, altta renkli mermer süslemeli duvarlar ve sütunlar üzerine kemerli bir revakla, zengin bir görünüş olan köşk, içten zeminden kubbeye kadar çini, tavanlarda malakârî (kabartma) alçı süslemeler ve fildişi sedef kakmalı dolap, pencere kapakları ile muhteşem bir dekor gösterir. Yalnız kubbenin kalemişleri XIX. yüzyıl ortalarındandır.

Sultan IV. Murat 1638'de Bağdat'ı ikinci defa fethetmesi hatırasına Revan Köşkü yakınında, ondan daha büyük olarak **Bağdat Köşkü**'nü yaptırmıştır. Sultan daha sefere çıkarken köşkün yapılmasını emretmiş, 1639'da tamamlanmıştır. 9 m. çapında büyük kubbeli salona açılan ahşap tavanlı dört eyvanla, muntazam simetrik planı, Çinili Köşk'te abidevî ölçüde başlayan prensibin barok bir gelişmesi olarak görülebilir. Etrafı 22 sütun üzerine hafif sivri kemerli revaklarla çevrilidir. Güneydoğu kenarına dikdörtgen bir oda eklenmiştir. Eyvanlar arasında kalan kenarlardan üçünde kapı, birinde ocak yer almıştır. Bunun ince bacası, kubbenin yanında yükse-

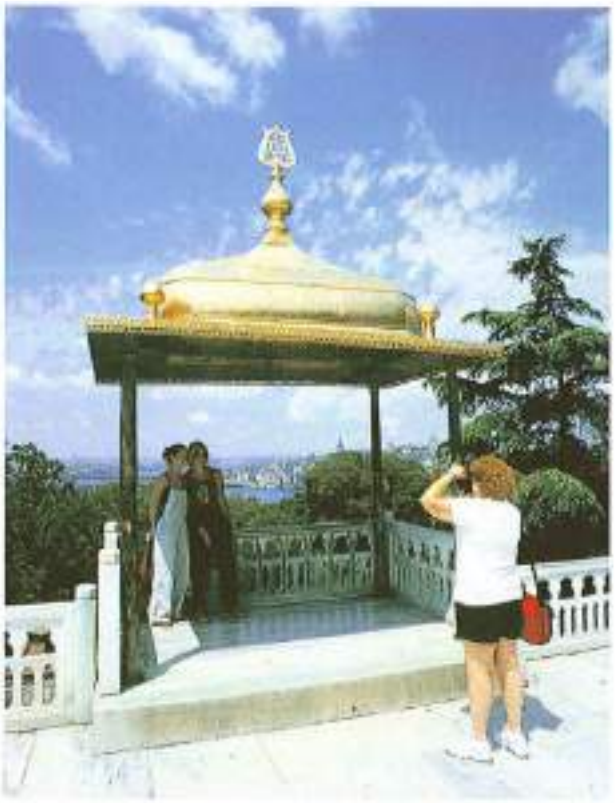
İstanbul Topkapı Sarayı Üçüncü Kapı, Babüssaade

İstanbul Topkapı Sarayı İkinci Kapı, Babüsselâm

İstanbul Topkapı Sarayı Hırka-i Saadet girişi

İstanbul Topkapı Sarayı İftariye Kameriyesi

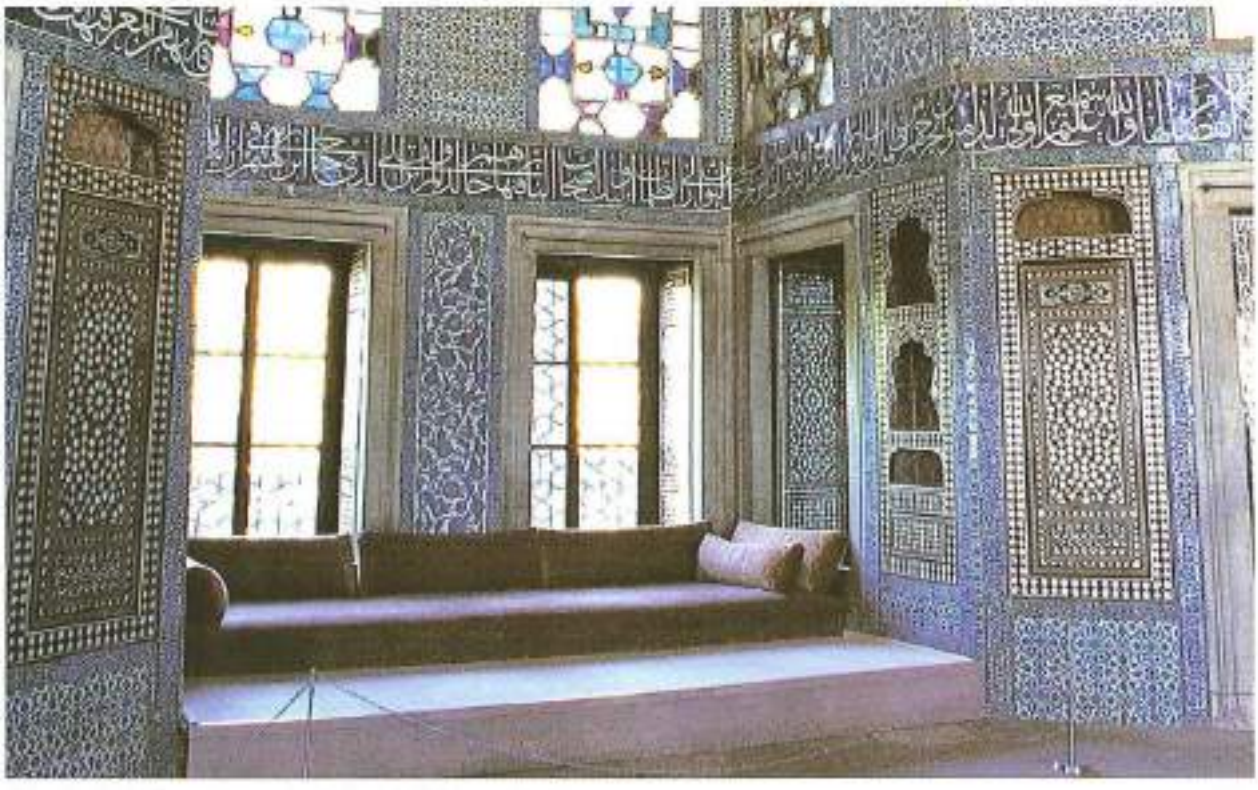

Topkapı Sarayı Sünnet Odası cephe çini süslemesi

lir. Bağdat Köşkü, içini ve dışını kaplayan çiniler, tavan süslemeleri, fildişi, sedef kakmalı kapı ve pencere kanatları ile Türk köşk mimarîsinin XVII. yüzyılda hâlâ kuvvetini kaybetmediğini gösteren bir şaheserdir. Buradaki terasın kenarında, dört ince madenî sütun üzerine küçük bir kubbe ve saçaktan ibaret **İftariye Kameriyesi** 1640'da Sultan İbrahim tarafından yaptırılmıştır. Fakat Sultan İbrahim'in asıl önemli yapısı, daha solda **Sünnet Odası** denilen 1641 tarihli küçük dairedir. Uzun bir kaside yazılı pencerelerinde, küçük çeşmeleri ve duvarlarında XVI. yüzyıldan kalma çok büyük boyda, yekpare çini levha-

İstanbul Topkapı Sarayı Bağdat Köşkü

İstanbul Topkapı Sarayı Bağdat Köşkü iç görünüş

İstanbul Topkapı Sarayı Veliaht Dairesi

ları ile Topkapı Sarayı'nın cana yakın köşelerinden biridir.

Son olarak Topkapı Sarayı'nda Abdülmecit (1839-1861), tarafından aynı avlunun Marmara'ya bakan kenarında, Fatih devrinden kaldığı düşünülen eski bir köşke ait bodrum üzerinde manzaraya hâkim **Mecidiye Kasrı**, tamamen Avrupa üslûbunda yaptırılmıştır. 1850'de saray kesin olarak terkedilmiş, yalnız tahttan indirilen veya ölen sultanların validelerine yer verilmiştir. Tamamıyla gösterişten uzak ve her türlü ihtiyacı karşılayabilen mütevazi Topkapı Sarayı'ndan öylesine büyük Osmanlı İmparatorluğu'nun 500 yıl boyunca teşkilâtlandırılıp yönetilmiş olması gerçekten büyük bir devletin kuvvetinin ve kabiliyetinin ifadesidir.

Abdülmecit ve Abdülaziz tarafından İstanbul'un çeşitli semtlerinde yaptırılan büyük saraylar, eski Türk köşklerinin, konak ve büyük evlerden gelişen mimarîsinden uzaklaşarak Avrupa sarayları ölçüsünde Türk zevkine yabancı gösteriş yapılarıdır. Bunlardan Abdülmecit'in 1853'de yaptırdığı **Dolmabahçe Sarayı**, Hacı Emin Paşa ve Serkis Balyan Usta'nın eseri olup, barok ve ampir üslûplarının karışmasını gösteriyor. Büyük ölçüde mimarî bir topluluk meydana getiren bu sarayın planı, Hacı Emin Paşa tarafından çizilmiştir. Geniş haremi, büyük kubbeli muayede salonu (taht salonu), yanlarda çeşitli daireler, mutfak, park ve Alay Köşkü ile sonradan yıktırılan bir tiyatrosu, kayıkhanesi vardı.

Abdülaziz'in 1865'de yaptırdığı **Beylerbeyi Sarayı** da yazlıktı. 1871'de II. Mahmut'tan yarım kalan eskisinin yerinde Abdülaziz'in yaptırdığı **Çırağan Sarayı** 1910'da yanmıştır. XIX. yüzyılda yapılan köşklerden meydana gelen **Yıldız Sarayı**, II. Abdülhamit'in **Şale, Çadır, Malta Köşklerini** katması ile genişlemiş ve onun sarayı olmuştur. Kendisi de iyi ve meraklı bir ince marangoz olan II. Abdülha-

İstanbul Dolmabahçe Sarayı

İstanbul Dolmabahçe Sarayı

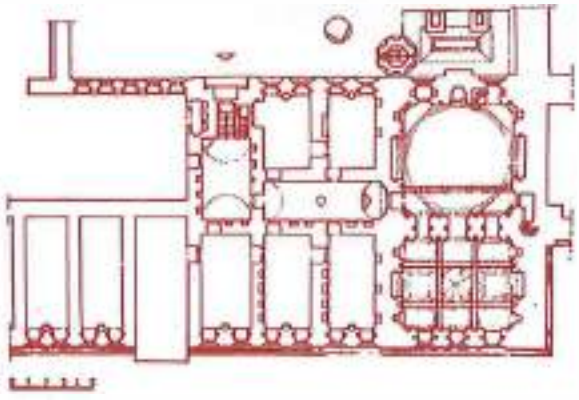

İstanbul Topkapı Sarayı, Hırka-i Saadet

mit, ayrıca bir harem dairesi, bir tiyatro, zengin bir kütüphane ve atölyeler yaptırmıştır.

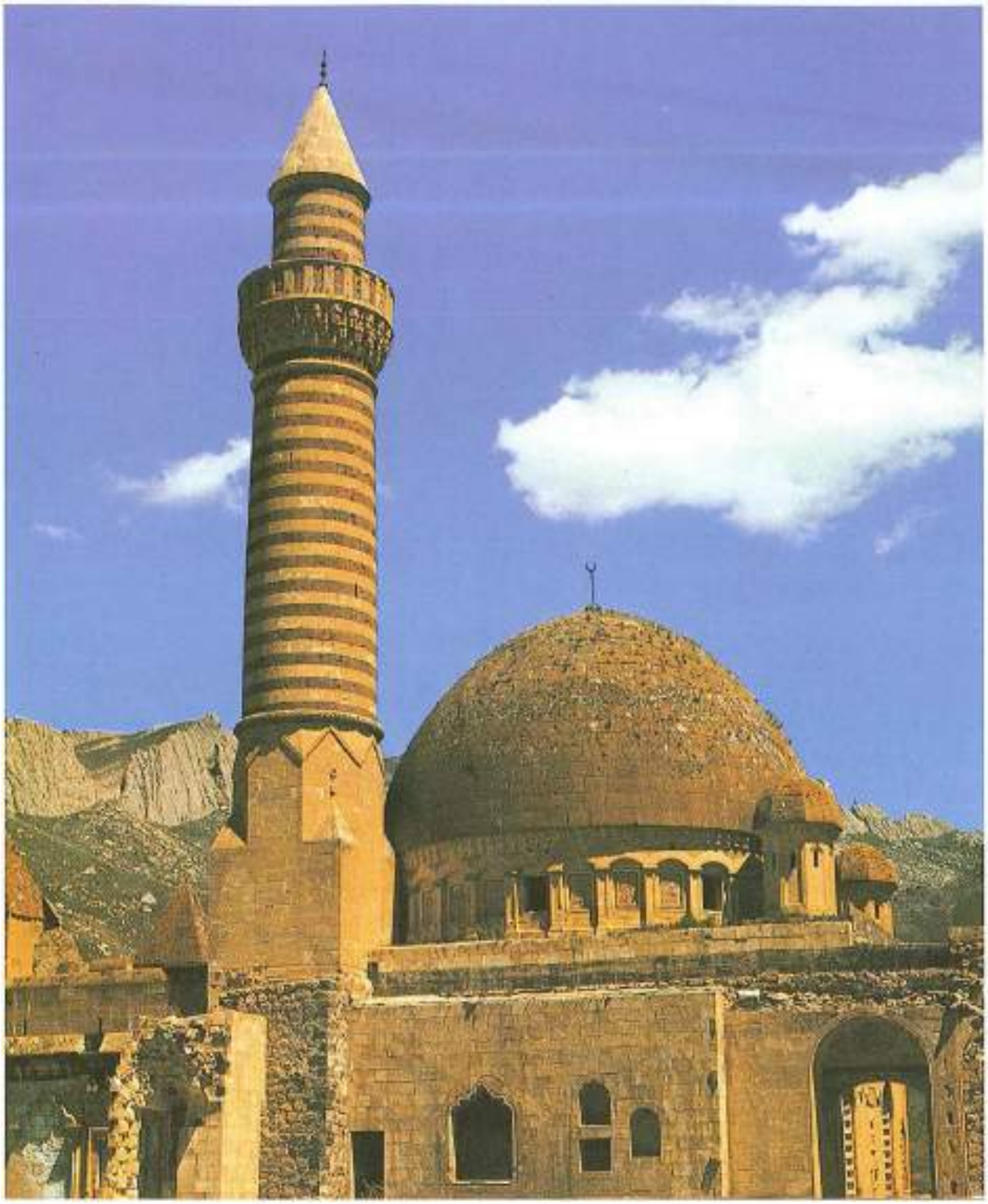
XVIII. yüzyılın sonunda İstanbul dışında, İran ve Rus sınırına yakın Doğubeyazıt'ta bir tepe üzerinde 1724'de, Osmanlılar'ın Gürcistan valisi olan İshak Paşa soyundan ve Çıldıroğulları'ndan Gürcistan kumandanı ve 1789'da vezir olan Hasan Paşa'nın oğlu İshak Paşa'nın yaptırdığı saray, divanı, askerlere ait koğuşları, medrese, cephanelik, erzak depoları, fırın, hamam, zindan, harem dairesi, mâiyet daireleri, camii, meydanları, 360'ı bulan oda ve salonları ile Osmanlı saray teşkilâtına uymaktadır. Çıldıroğulları, daha önce Ahıska'da böyle bir saray yaptırmışlardı. Divan 30×20 m. boyutlu bir salon olup, buradaki kitabede kasır olduğu belirtilen sarayın tarihi 1199 (1784) olarak gösterilmiştir. Cami, kubbesi ve minaresi ile bütün saraya hâkimdir. Sivri kemerli, mukarnaslı büyük portaller, Osmanlılar'dan çok Selçuklu mimarîsini hatırlatır. Taş üzerine iri plastik, natüralist bitki süslemeler, Türk sanatına yabancı, Kafkaslar'dan gelen etkileri gösteriyor.

Bursa'da Muradiye'de XVII. yüzyıl sonlarından kalan ev ile, İstanbul'da Kanlıca'da

Doğubeyazıt İshak Paşa Sarayı plânı (Sözen)

Köprülüler'den Amcazade Hüseyin Paşa'nın 1698'de yaptırdığı meşruta yalısı, eski Türk evlerinin özelliklerini oldukça gerçeğe uygun şekilde aksettirir. Muradiye evi, bahçe içinde, zeminden yukarı iki kat halinde, selâmlık, harem, mutfak ve bahçeye doğru kemerlerle açılan iki salondan ibarettir. Tavanlar geometrik geçmeler ve kalemişleri ile süslü olup, nişli raflar ve dolaplarda renkli kalemişleri vardır. Türk evlerinde, alçak, geniş sedirlerden başka mobilya yoktur. Yerler halı döşelidir, sedirlerde minder ve yastıklar bulunur.

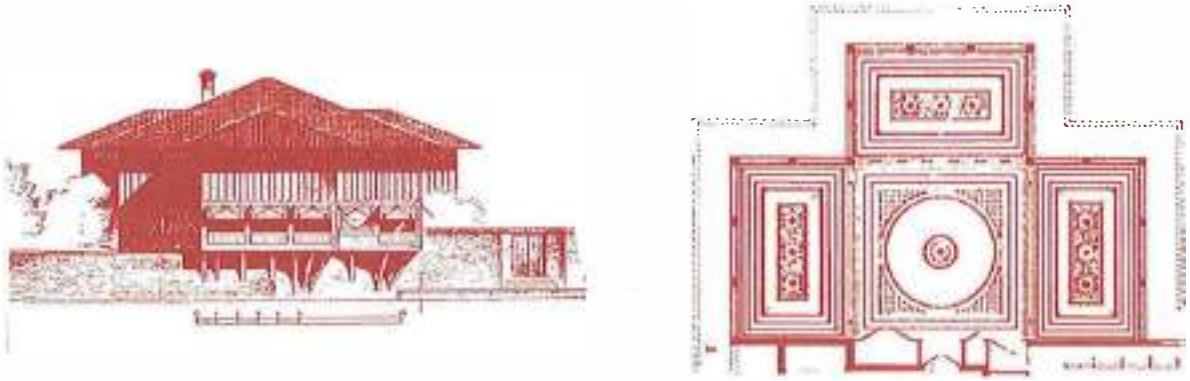

Doğubeyazıt İshak Paşa Sarayı'nda camii

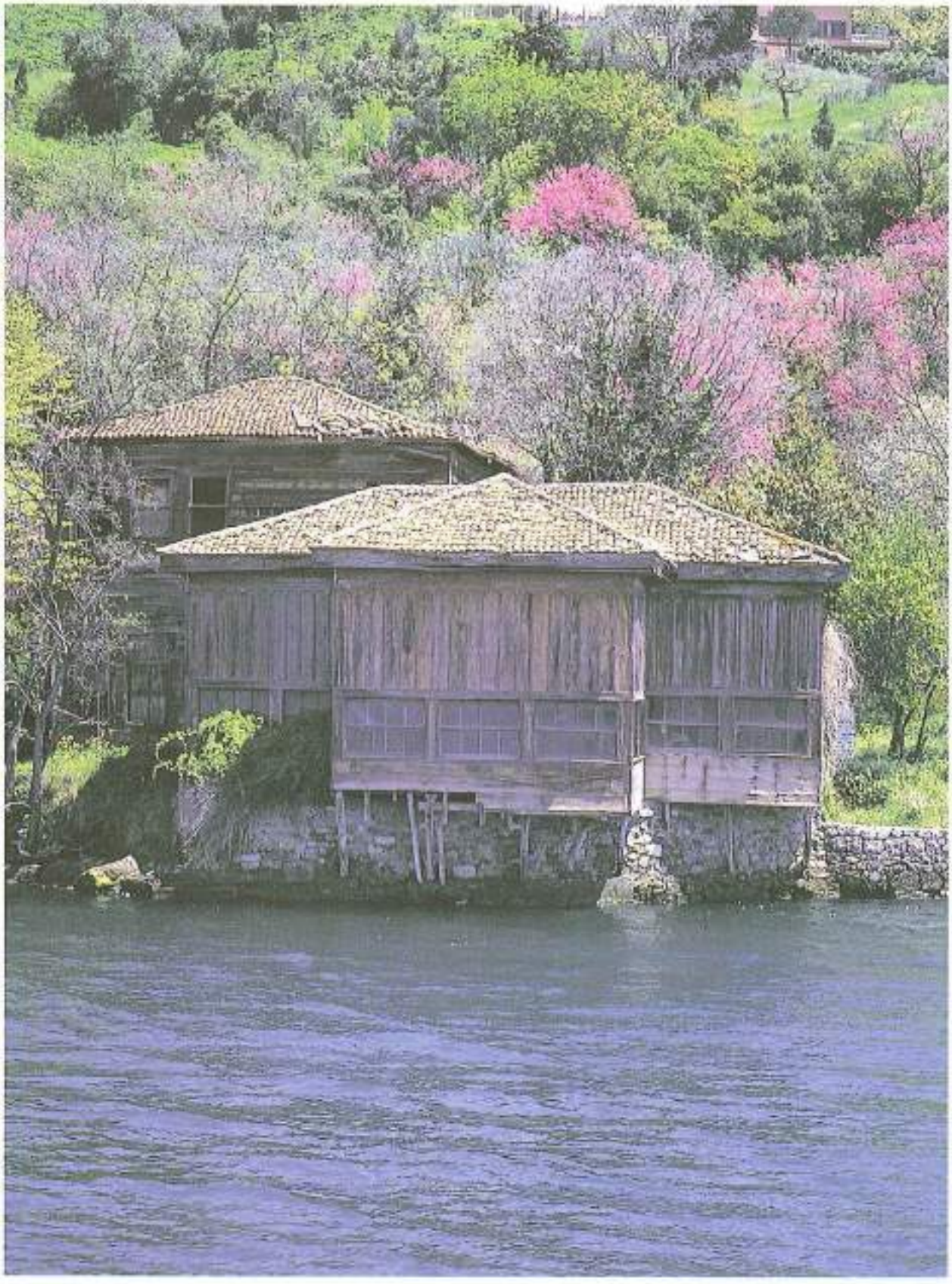

Bursa Muradiye'de ev

Meşruta yalısından yalnız bir salon kalmıştır. Ortadaki ahşap kubbe ile, biri denize taşan biçiminde üç kollu bir planı vardır. Ortada mermerden nefis bir fıskıyeli havuzu bulunan divanhane, sedirler hizasında geniş pencerelerle denize açılır. Fildişi sedef süslemeli kapıları ve dolap kapakları ile bütün duvarlar zarif, çok ahenkli kalemişleri ile süslenmiş, tavan da aynı şekilde zengin süslemelerle canlandırılmıştır. Bugün çok harap durumda bırakılmış olan meşrua yalısı, Türk ev mimarîsinin zamanımıza gelen en güzel örneğidir.

İstanbul Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı deniz cephesi ve plân (Eldem)

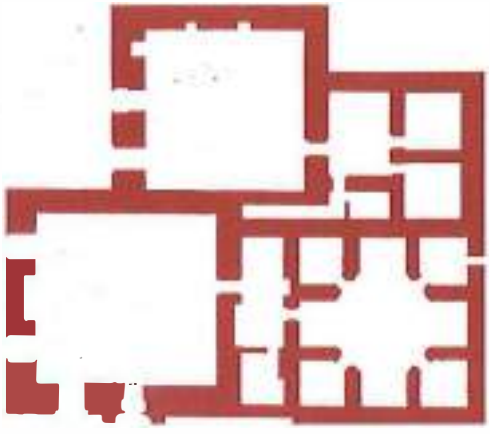

İstanbul Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı

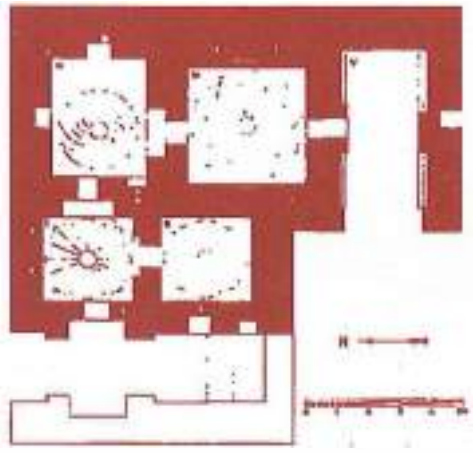
Hamamlar

KAPLICA ve hamam mimarîsi bakımından da Osmanlılar'la büyük gelişmeler olmuştur. İznik'te **Orhan Hamamı** ve XV. yüzyılın başından **Hacı Hamza Hamamı** ile aynı yüzyıl ortalarından, içeriden yıldızlı, spiralli ve dilimli olarak süslü kubbeleri ile **İsmail Bey Hamamı**, çeşitli kubbe şekilleri ile karakteristik.

Bursa'da Yıldırım Beyazıt zamanında yapıldığı kabul edilen **Demirtaş Hamamı**, soğukluk kısmını örten prizmatik üçgenler üzerine 16 m. çapındaki kubbesi ile, bu ölçüde yapılmış tek örnektir. **Mudurnu**'daki **Yıldırım Hamamı** ile **Bolu** ve **Bergama**'daki **hamamlar**, çok zengin süsleri ile ferahlık yaratan mekânlara sahiptir. **Bursa**'da **Çekirge**'de, harap bir Bizans kaplıcasının yerinde, Murat

İznik Hacı Hamza Hamamı plânı (Otto-Dorn)

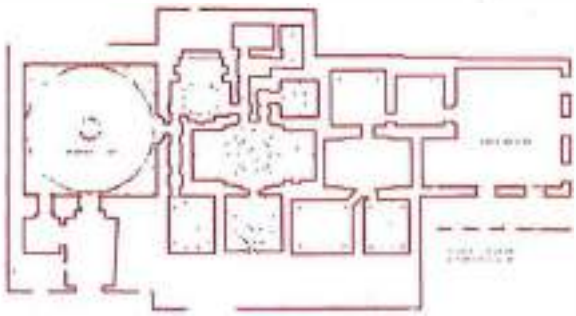
İznik İsmail Bey Hamamı plânı (Otto-Dorn)

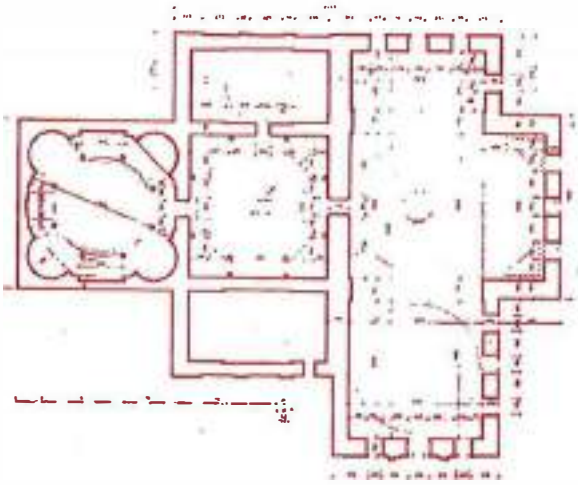
İznik II. Murat Hamamı

İznik II. Murat Hamamı içi

Mudurnu Yıldırım Hamamı plânı (Ayverdi)

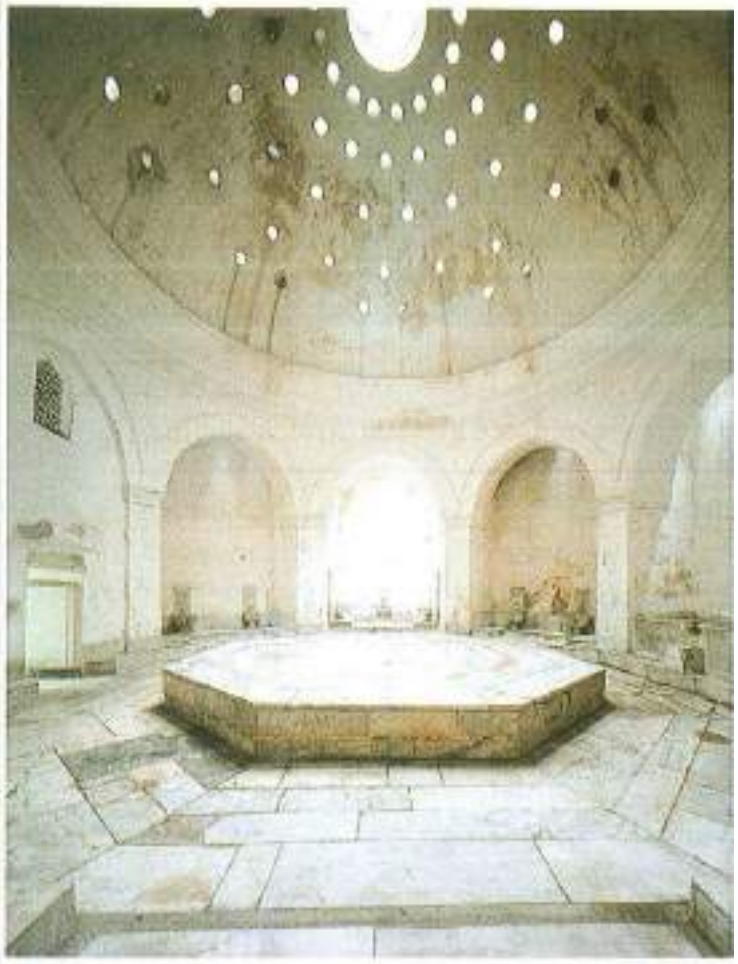
Bursa Eski Kaplıca plânı (Ayverdi)

Hüdavendigâr zamanında Eski Kaplıca yaptırılmıştır. Burada Bizans yapılarından alınan sütunlar, başlıklar ve diğer malzeme kullanılmakla beraber, mimarî Türk'tür. Arka arkaya iki kubbe ve ikinci kubbenin güneyden ve batıdan yarım kubbelerle genişletildiği büyük bir giriş salonu halinde, camekân, soyunma yeri (apoditarium), buna bitişik ve duvarlara dayanan sekiz sütun üzerine bir kubbe ile örtülü soğukluk (tepidarium) ve sıcak su havuzunun bulunduğu sıcaklık (caldarium)dan ibarettir. Burada kubbe, kare mekânının ortasında sütunların ve yuvarlak kemerlerin meydana getirdiği sekizgen üzerine oturmakta olup, köşeler eksedralarla doldurulmuştur. Bütün kubbelerin ortasında aydınlık feneri olup, soğukluk ve buna bitişik camekân kubbesi altında birer fıskıyeli havuz vardır.

Kanunî'nin sadrazamı Rüstem Paşa'nın yaptırdığı ve içindeki çini kitabesine göre 960 (1553)'de tamamlanan Yeni Kaplıca, daha gelişmiş bir plan gösteriyor. İki kubbeli camekân ve iki yarım kubbe ile yanlara doğru uzatılmış bir kubbeden ibaret soğukluk kıs-

Bursa Eski Kaplıca

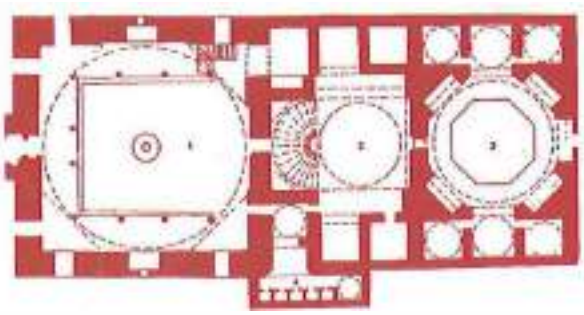
İstanbul Mahmut Paşa Hamamı

İstanbul Beyazıt Hamamı

mından sonra, yanyana üç küçük kubbe ile örtülü intikal yerinden, büyük sıcak su havuzunun bulunduğu sıcaklığa geçilir. Burada kubbe, yıldızvarî sıralanmış sekiz sivri kemerli eyvan biçimindeki nişler üzerine oturmuş olup, mekân dıştan dört köşe kalın duvarlarla çevrilmişti. Burada mermer döşemeler, geometrik yıldız geçmeli renkli taş mozaiklerle süslü ve duvarlar da altıgen çinilerle, her nişte değişen yedi örnek halinde çini ile kaplıdır. Karşıya gelen nişin çinileri arasında, lâcivert üzerine beyaz olarak Rüstem Paşa'nın yaptırdığını gösteren kitabe vardır.

İstanbul'da da hemen her külliye için bir hamam yapılmıştır. Bunlardan **Mahmut Paşa Hamamı**, kadın ve erkekler için ayrı, çifte hamam olarak yapılmış iken, bugün yalnız erkekler kısmı kalmıştır. Mukarnaslı tromplar üzerine büyük kubbeli, abidevî soyunma salonu, herbiri ayrı süslemeli çeşitli küçük kubbelerin çevrelediği sekizgen sıcaklık bölümü ile kitabesi ve tarihi 871 (1466) olan en eski hamamdır. İstanbul'da Bizans devrinden bir hamam kalmamıştır.

İstanbul Mahmut Paşa Hamamı plânı (Goodwin)

Bursa Muradiye II. Murat Hamamı

Çift olarak yapılmış olan **Beyazıt Hamamı**, erkekler soyunma yerinin 15 m.'yi aşan çapta kubbesi ile XVI. yüzyıl başından kalma abidevî bir eserdir.

Hamamlar mimarlara, yerleşmiş şekillere uymak ve gerekli bölümlerin herhalde yerine yerleştirilmesi zorunluğu yüzünden geniş değişiklik imkânı bırakmıyordu. Buna rağmen Türk mimarları, değişik çözüm yolları ile çeşitli şekiller meydana getirmişlerdir.

Mimar Sinan'ın hemen hemen en büyük hamamı 1553'de **Sultanahmet** meydanında Hürrem Sultan için yaptığı **Haseki Hamamı**'dır. Burada kadın ve erkek kısmı sıcaklıkları birbirinden tek duvarla ayrılacak şekilde birleştiğinden 75 m. uzunluğa varan değişik

Sultanahmet Haseki Hamamı

Edirne Sokullu Mehmet Paşa Hamamı

bir çifte hamam şekli ortaya çıkmıştır. Taş ve tuğla sıraları ile örgülü duvarlar diğer bir değişikliktir. Ayasofya'ya bakan erkekler giriş salonu (soyunma yeri) önünde sütunlu revak, davet edicidir. Sıcaklık kısmında renkli mermer döşemeler, geometrik yıldız geçmelerden zengin bir motifle süslüdür. Sinan'ın İstanbul Topkapı Sarayı'nda ve şehrin çeşitli semtlerinde yaptığı diğer birçok hamamlar arasında Zeyrek'de Barbaros Hayrettin Paşa vakfı olarak yaptığı Çinili Hamam, soyunma yeri ahşap örtülü olmakla beraber, renkli mermer süslemeli şadırvanı, sıcaklık kısmı, duvarlarının üstündeki çini kaplamaları ile orijinaldir. Mimar Sinan'ın Edirne'de Sokullu Mehmet Paşa'nın emri ile yaptığı Çifte Hamam da, iki renkli taş sıraları ile örgülü duvarlar üzerine, iki büyük kubbe halinde soyunma salonları ile çifte hamam olarak yapılmıştır. Önündeki revak ve kemer sıraları sonradan eklenmiş gibi görünüyor. Büyük hamamlardan çok, her şehirde ve mahallede küçük hamamların bol sayıda yapılması tercih edilmiştir. İmparatorluğun her tarafında yaptırılan hamamların çoğu bugün de kullanılmaktadır. Bunlar arasında Budin valisi Sokullu Mustafa Paşa'nın Macar başkentinde 1566'da yaptırdığı Rudos Hamamı'nın havuz üzerini örten 10 m. çapında büyük kubbesi, sekiz porfir sütun üzerine, sekizgen biçiminde sıralanmış kemerlere oturmaktadır.

Evliya Çelebi, buradaki bir porfir sütuna göre buna "Yeşil Direkli Ilıca" adını vermektedir. Bugün de kullanılan Rudos Hamamı, Bursa'daki Eski Kaplıca'dan başlayarak, Türk hamamlarında sık sık görülen plan şekilleri ve mimarî özelliklerle gelişmiş bir devrin yapısıdır.

Anadolu'da Türk Kale ve Surları

OSMANLILAR zamanında yapılan yüzlerce kaleden en gösterişli ve mimarî bakımından gelişmiş iki örnek İstanbul'da Anadolu Hisarı ve Rumeli Hisarı'dır. Yıldırım Beyazıt tarafından 1395'te yaptırılan Anadolu Hisarı'nın iç kalesi, İstanbul'da ilk Türk eseri olması bakımından ayrıca önemlidir. Tarihlerde Güzelce Hisar denilen iç kale, Fatih Sultan Mehmet tarafından genişletilip takviye edilmiş, etrafı sur ve kulelerle çevrilmiştir. Fatih, Boğaz'ın öbür yanında tam karşıda Boğazkesen denilen Rumelihisarı'nı yaptırmıştır. Mimarî hatları ile Boğaz kıyısını süsleyip canlandıran bu eser, Halil Paşa, Saruca Paşa ve Zağnos Paşa'nın adlarını taşıyan, biri onikigen, diğerleri silindirik üç büyük kule, 7 m. kalınlığında surlarla birbirine bağlanarak 250 × 125 m. lik bir alanı çevirmektedir. Bunlardan deniz kenarında bulunan onikigen Halil Paşa kulesi, 23.30 m. çapında ve denizden yüksekliği 35.35 m. dir. Tepede, sağda Saruca Paşa kulesi 23.80 m. çapında ve yerden yüksekliği 28 m., solda Zağanos Paşa kulesi 26.70 m. çapında, 21 m. yüksekliktedir. Bunlar arasında sıralanan 13 küçük kuleden altısı çokgen, diğer altısı silindirik plandadır. Boğaza ve dünyanın en güzel manzarasına hâkim olan bu muazzam eserin 1452 Ağustos ayında İstanbul'un fethi arifesinde 4.5 ay gibi çok kısa bir zamanda tamamlanmış olması inanılmaz bir başarıdır.

İstanbul'un iç kalesi sayılabilcek Yedikule Hisarı'nı Fatih 1458'de II. Theodosius'un V.

İstanbul Rumeli Hisarı

İstanbul Rumeli Hisarı Halil Paşa Kulesi

yüzyıl ortasında kalma surlarının Altın Kapı denen tören kapısının iki kulesi ile yanlarındaki diğer iki kuleyi içine alacak şekilde yaptırmıştır. Yapı, dıştan bunlara eklenen üç silindirik kule ve bunları bağlayan dört sur duvarı ile yarım yıldız biçiminde değişik bir plan şeması göstermekte ve yedi kuleye tamamlanmaktadır. Sur duvarları 12 m. boyunda ve 5 m. kalınlıktadır. Yedikule Hisarı'nın ne için yaptırıldığı kesinlikle anlaşılamamaktadır. Bir müddet hazinenin saklanmasına yaramış, belki bir iç kale veya devlet hazinesi olarak düşünülmüş, sonra uzun zaman hapishane olarak kullanılmıştır.

Çanakkale'de boğazın iki yanında yine Fatih devrinde karşılıklı Kale-i Sultaniye ve Kilid Bahr askeri tahkimatı, zamanına göre çok şaşırtıcı fevkalâde savunma kabiliyeti yanında, mimarî güzelliği bakımından da eşsiz eserlerdir. Bir iç kale ile kuleli bir surdan ibaret Kale-i Sultaniye'de iç kale her çeşit savunma ve taarruza elverişli çok kuvvetli bir tahkimattır. Giriş kulesi Kanunî zamanında değişikliğe uğramıştır.

Askerî mimarînin bir şaheseri olan Kilid Bahr üç dilimli büyük gövdenin ortasında bir iç kale ile bunu koruyan, yukarı doğru daralan geniş kenarlı yarım oval biçiminde dokuz küçük burçlu bir surdan ibarettir. Kanunî Sultan Süleyman tarafından kesmetaştan bir büyük kıyı kulesi ile üçgene yakın bir sur eklenmiştir. İnsanı ürküten üç dilimli kalenin çıplak bedenleri tuğla süslemelerle işlenmiştir.

Çanakkale Kilid ül Bahr

Çanakkale Kilid ül Bahr, kulenin içten görünüşü

Çeşme ve Sebiller

ÇEŞMELER, kesmetaştan, sivri kemerli duvar nişleri şeklinde olup, kabartmalarla işlenmiş, bazen kitabeli bir ayna taşı (taş veya mermer) ile kapanarak bunun ortasındaki lüleden öndeki yalağa su akar. Anadolu'da her şehirde, köşe başlarında, sokak içinde, içme suyu ve gündelik su ihtiyacı için yapılan bu çeşit sade çeşmelerin kitabesi ve tarihli belli olanlar sayılıdır. Fakat Türkler'in her devrinde bunlardan yüzlerce yapıldığına şüphe yoktur. İstanbul'da son yıllara kadar bilinen 800 kadar kitabeli çeşmeden pek çoğu maalesef çeşitli sebeplerle ortadan kaldırılmış, bazılarının da yerleri değiştirilmiştir. IV. Murat zamanındaki tahrir-i emlâkde 10390 çeşme bulunduğu tespit edilmiştir.

Bugün en eski olarak bilinen **Davut Paşa Çeşmesi** (1485), sivri kemerli bir nişle, mermer bir yalaktan ibarettir. Mimarî ile birlikte çeşmelerin üslûbu da değişmiştir. Meydanların ortasında, küçük bir köşk gibi yükselen dört cepheli meydan çeşmeleri, abidevî görünüşlerdir. Bunların bir veya birkaç yüzünde, çeşme ve süsleme vardır. İki taraflı olanlara bazen "çatal çeşme" denilmiştir.

İstanbul'daki sayısız çeşmeler, Kanunî Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan su yoluna bağlı idi. Yedikule'de 970 (1562/63) tarihli **Uşşakî Tekkesi**'nin çeşmesinin ayna taşında Karahisarî'nin müselsel besmelesi üslûbûnda kelim-i tevhid kitabesi ile Kanunî Sultan Süleyman'ın ilk saltanat yıllarından kalan nadir çeşmelerden biridir.

Daha Valens zamanında (364-378), Roma devrinde aqueduct'lerle uzaklardan şehre su getiren yollar ve kemerler zamanla harap olmuş, şehrin nüfusu da çok arttığından Mimar

Muğlava Kemeri

Sinan, on yılda (1554-1564), **Bent Kemeri, Uzun Kemer, Muğlava Kemeri, Güzelce Kemer, Müderris Köyü Kemeri** olarak su kemerleri ve bir de başhavuz olarak su tesislerini yapmış, şehir bol suya kavuşmuş, fakat bunlara hazineden Süleymaniye külliyesi masraflarına yakın akçe harcanmıştır. **Muğlava Kemeri**'nin yüksekliği 35 m., uzunluğu 257 m. yi bulmaktadır. Bir defa kasırgadan yıkılıp, yine Mimar Sinan tarafından tekrar yapılan bu kemer, teknik ve mimarî bakımdan bir şaheserdir. Su tesisleri, birçok bentlerle besleniyordu. **Kırkçeşme şebekesi** suları, Belgrat ormanları ve Kemerburgaz'dan Eyüp sırtlarından akıtılıp Eğrikapı'ya getirilmiştir. Beyoğlu semtinin suyu, Sultan I. Mahmut tarafından **Bahçeköy**'de yaptırılan bentlerden alınıp, Maslak üzerinden getirilerek, Taksim'deki büyük savaktan dağıtılmış, semt de adını bundan almıştır.

Sultan II. Mahmut zamanından kalan, Ayasofya'da Lala Hayrettin Mescid yanında **Başçuhadar Seyyid Ömer Ağa Çeşmesi**, Enderunlu Vâsıf'ın manzum tarihi ve Hattat Rakım'ın talik hattı 1230 (1814/15) tarihli kitabesi ile, yalnız İstanbul tarafında 400 kadar kitabeli çeşme arasında, Karahisarî kitabesi ile birlikte en değerli eserlerin başında gelir.

Boğaziçi Rumeli yakası ve Beyoğlu semtinin ihtiyacını karşılayan sonuncu tesis, 1904 de II. Abdülhamit tarafından demir borularla yaptırılan **Hamidiye** (Kağıthane) **suyu şebekesi** olmuştur.

Bu şebekelerle birlikte, çeşmeler, sebiller, şadırvan ve havuzların da sayıları süratle artmıştır. Cami ve medrese avlularında bulunan şadırvanlar, dört veya çok köşeli etrafı sütunlar veya payelerle çevrili, araları mermer veya madenî şebekelerle kapalı, zarif, cana yakın küçük köşkler olup, üstleri kubbe veya çatı ile örtülüdür. İlk örnekleri, XVI. yüzyılda Türk Memlûkleri devrinde, Kahire'de "sebil küttap" adı ile mekteplerin altında görülen

İstanbul Süleymaniye Mimar Sinan Sebili

sebiller, ayrı binalar, külliyelere vaya meydan çeşmelerine bağlı, aynı zamanda bina cephelerinde mimarîyi canlandıran madenî şebekelerle çevrili kemerlerle pencere veya pavyonlar şeklindedir. Bunun içinden, gelen geçene su ve belirli günlerde şerbet bakır taslar içinde dağıtılırdı.

Selsebil denilen, çok zengin süslemeli diğer bir çeşme şekli, bahçeleri ve parkları canlandırmak için kullanılırdı. Bunlarda, birbiri üzerine sıralanmış mermer çanaklar şeklindeki küçük yalaklardan birbirine akan su, küçük çağlayanlar gibi önlerindeki havuza veya büyük yalağa dökülmektedir. Boğaziçi'ndeki yalı ve köşklerin bahçelerinde, ağaçlar ve çiçekler arasında çok cazip şekiller alan selsebiller, bilhassa barok devirden sonra artmıştır.

Gazanfer Ağa Sebili

XVI. yüzyılın son yarısında ortaya çıkan sebil mimarîsinde, ancak XVII. yüzyıl sonunda ve Lâle devrinden itibaren asıl parlak gelişme alan bu sebillerin çoğu kaybolmuştur.

XVI. yüzyılın sade bir üslûp gösteren sebillerinden karakteristik bir örnek, **Mimar Sinan**'ın kendi türbesinin alt köşesine bitişik olarak yaptığı, üzeri geniş bir saçak ve kubbe örtülü, beş dikdörtgen pencereli köşe **sebili**dir. Sinan'dan sonra, Mimar Davut Ağa'nın eseri olan, XVI. yüzyıl sonundan Çarşıkapı'daki **Koca Sinan Paşa Sebili** tamamı ile gelişmiş, klâsik bir örnek olarak ana hatları ile uzun zaman, hemen hemen Lâle devrine kadar hâkim olmuştur. Bozdoğan kemeri dibinde **Gazanfer Ağa Sebili** (1613), Vezneciler'de **Kuyucu Murat Paşa Sebili** (1606), Haseki'de **Bayram Paşa Sebili** (1635), Ayasofya türbeleri köşesinde **Sultan İbrahim**'e maledilen sebil (1648 ?), Çarşıkapı'da **Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Sebili** (1684), Saraçhanebaşı'nda **Amcazade Hüseyin Paşa Sebili** bu üslûpta yapılanlar arasında sayılabilir. Şehzadebaşı'nda **Nevşehirli İbrahim Paşa** külliyesinin beş penceresi ile köşeden taşan **sebili** (1720), artık Lâle devrinin zengin ve değişik üslûbunu aksettiren şahane bir eserdir, daha sonraki sebillere örnek olmuştur.

Çeşme ve sebillerde görülen yeni gelişme, **Sultan III. Ahmet** zamanında başlamıştır. Onun **Ayasofya arkasında**, Topkapı Sarayı'nın dış kapısı önünde 1728'de yaptırdığı, dört köşesinde sebili olan dört çeşmeli abidevî **çeşme**, bütün çeşme mimarîsinin bir şaheseridir. Her cephenin ortasında bir çeşme, yanlarında mihrap nişine benzer oturma hücreleri ve köşelerde madenî şebekeli sebilleri ile geniş saçaklı yapı, beş küçük kubbeli kesik piramide benzer bir çatı ile örtülmüştür. Her cepheyi ve saçağı tamamen kaplayan süslemeler arasında Avrupa'dan gelen bazı yeni motifler de görülür. Altın yaldızlı kalemişleri, renkli taş süslemeler, çiniler, taş rölyeflerden başka, Şair Seyyid Vehbi'nin yazdığı medhiyeler vardır. Bizzat III. Ahmet'in düşürdüğü tarih beyti "Aç besmeleyle, iç suyu, Han Ahmed'e eyle dua" 1141 yılını verir.

Sultan III. Ahmet, Üsküdar iskelesinde de aynı şekilde zengin süslemeli büyük bir **meydan çeşmesi** yaptırmış, yalnız burada köşelerdeki sebillerin yerini küçük zarif çeşmeler almıştır.

Tophane iskelesi başında, tamamıyle taş kabartmalarla süslü muhteşem **meydan çeşmesi** 1732'de **I. Mahmut** tarafından bunların bir devamı olarak yaptırılmıştır.

Azapkapı'da I. Mahmut'un annesi **Saliha Sultan** tarafından 1733'te yaptırılan **meydan çeşmesi**, aynı gruptan diğer bir eser olmakla beraber yalnız bir cephesinde ileri fırlamış

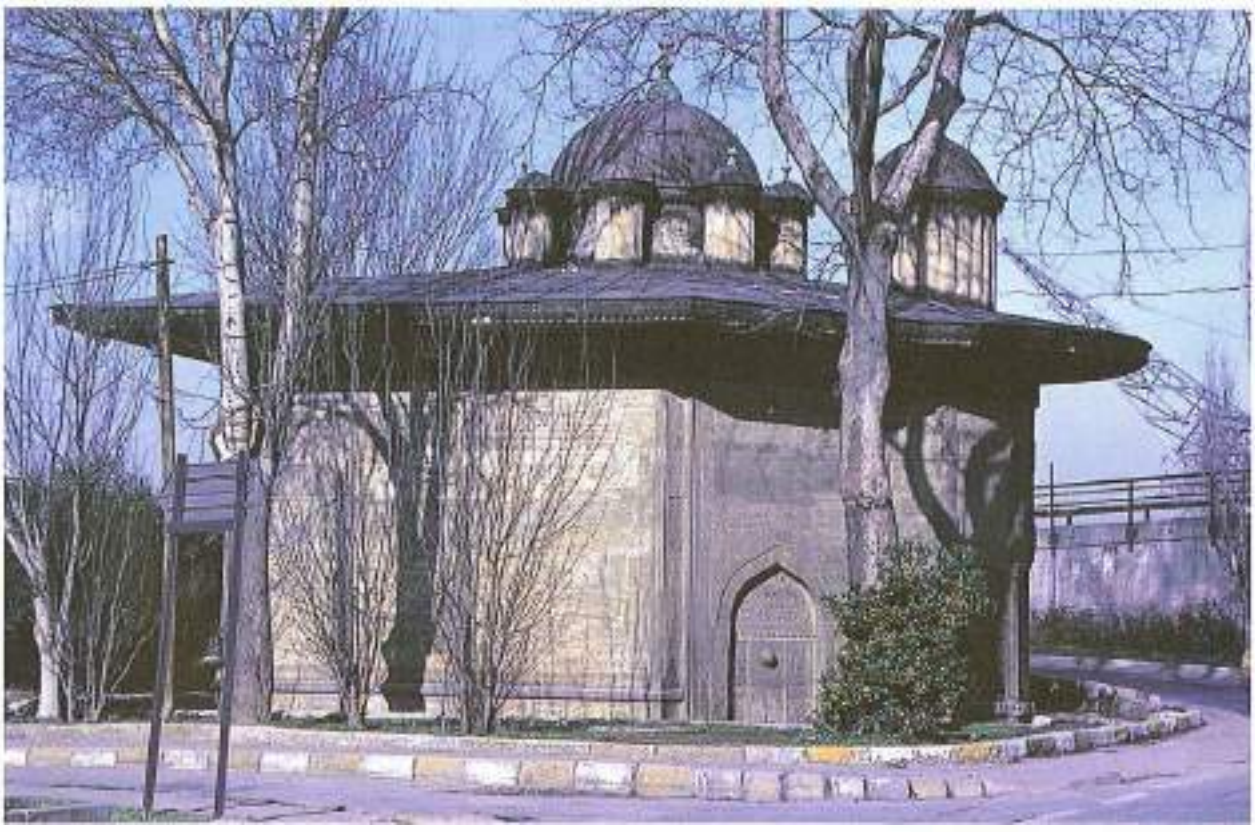
İstanbul III. Ahmet Çeşmesi

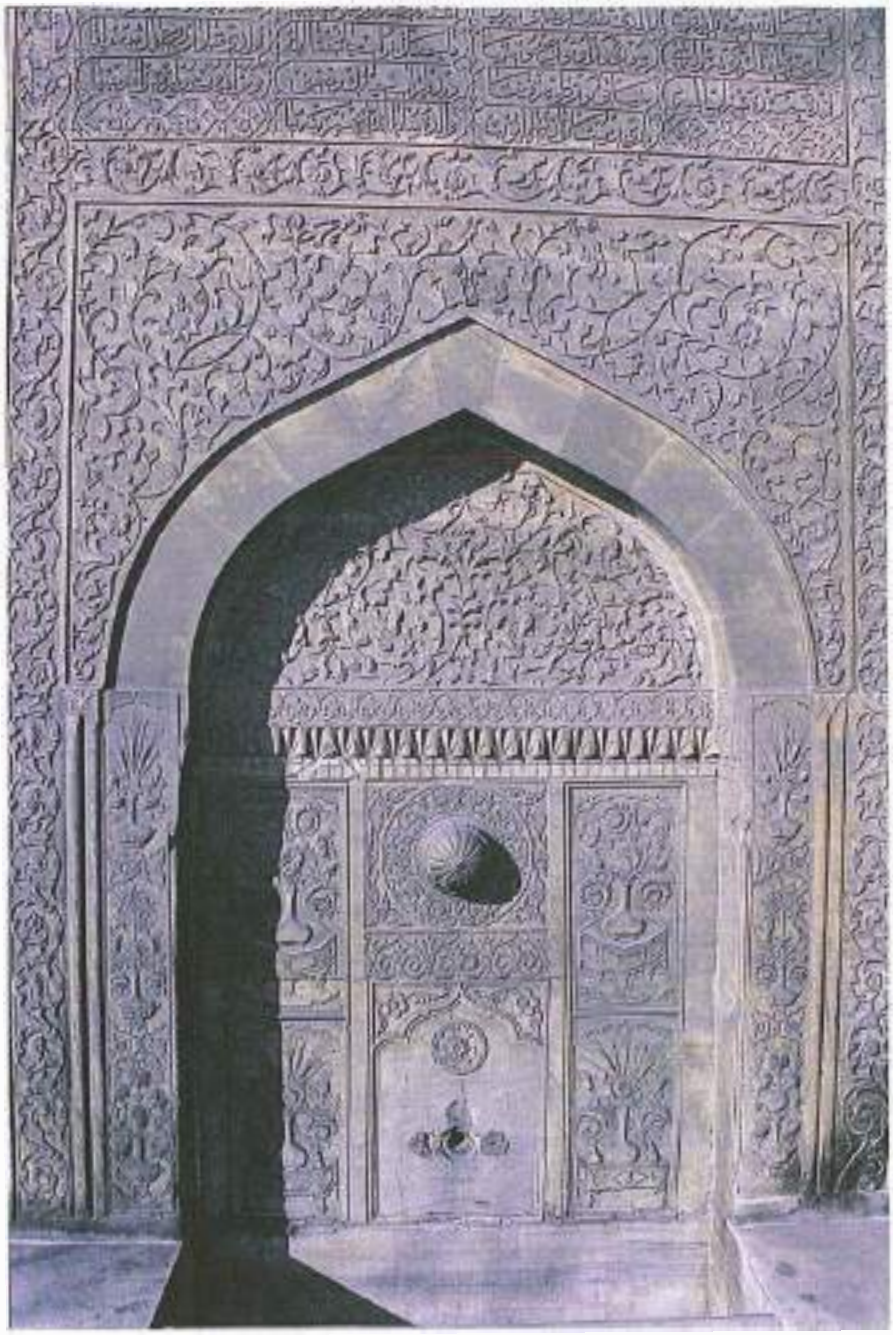
Üsküdar İskele Çeşmesi

İstanbul Tophane Çeşmesi

İstanbul Azapkapı Çeşmesi

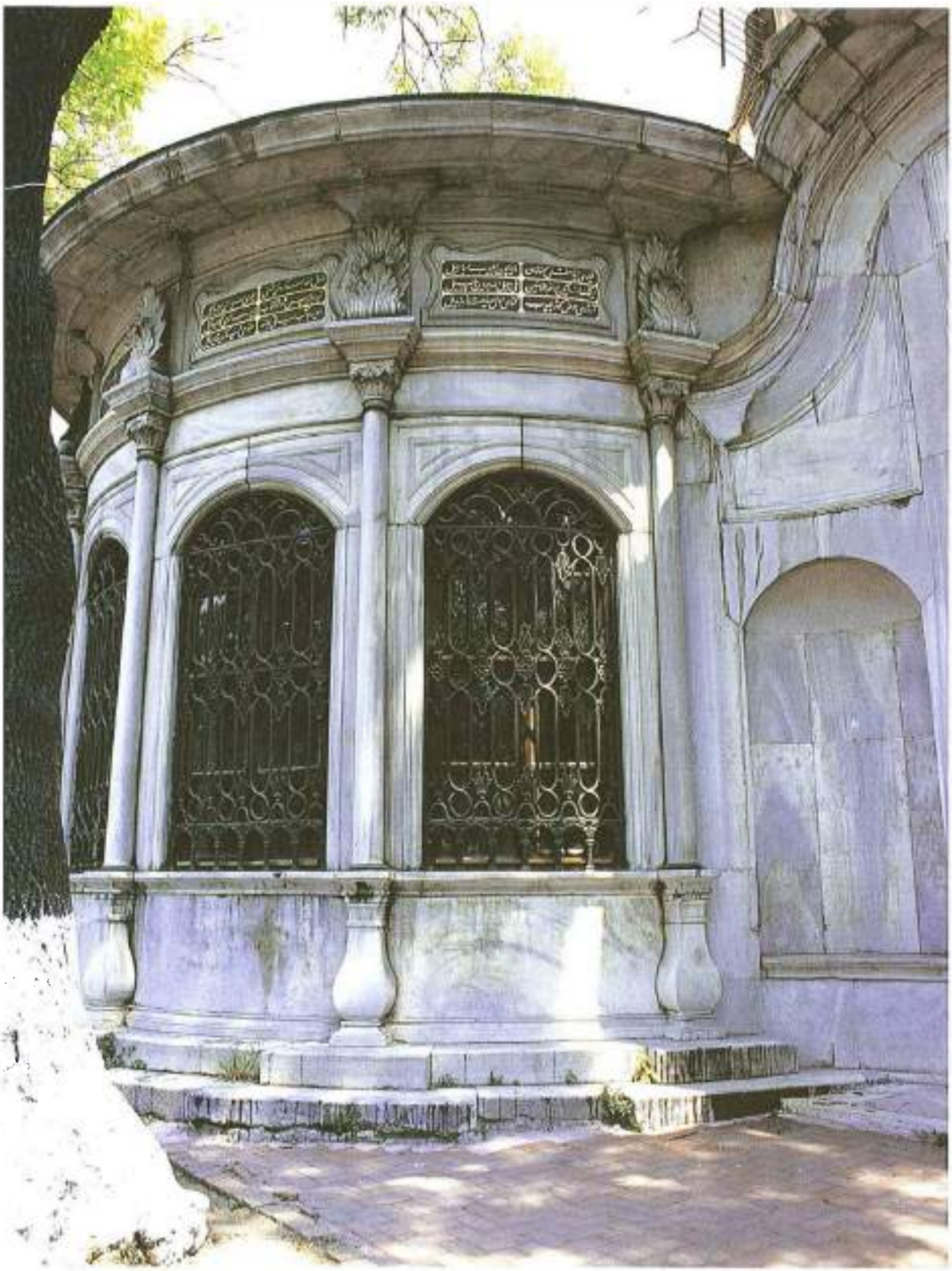

İstanbul Azapkapı Çeşmesinden detay

sebil ve iki yanında çeşmeleri vardır, diğer üç cephe düzdür.

Sultan I. Mahmut zamanında, 1732'de Galata'da, kule yanında, Defterdar Mehmet Efendi'nin yaptırdığı **Bereketzade Çeşmesi** de tek cepheli olup, zengin süslemeleri ve uzun kitabesi ile dikkati çeker. Ortadaki büyük çeşmenin iki yanında, yüksekte kalan küçük ve zarif birer çeşme daha vardır.

İstanbul'da, barok üslûpta yapılan üç cephe sebili, en gösterişli örneklerdir. Bunlardan, Dolmabahçe'de 1644 tarihli **Hacı Emin Ağa Sebili**'nde ilk defa korente çalan sütun başlıkları kullanılmıştır. Kabataş'ta 1787 ta-

İstanbul Fatih Nakşidil Sultan Sebili

Ayasofya Üç Yüzlü Çeşme

rihli **Koca Yusuf Paşa Sebili** yerinden sökülerek, önce Fındıklı Molla Çelebi Camii cephesine, oradan da set duvarı önünde, şimdiki yerine yerleştirilmiş olup, ortadaki çeşmenin iki yanıda ikişer pencereli sebilleri ile orijinal bir örnektir. Eyüp'te 1796 tarihli **Mihrişah Valide Sebili** de bu gruba girer.

Fatih'te **Nakşidil Valide Sultan Sebili** 1809'dan huzursuz bir üslûp gösterir. **Sultan II. Mahmut Türbesi**'nin hazire cephesinin ortasındaki, sütunlar üzerine, kemersiz oturan kubbesi ile beş gözlü, yarım silindir biçiminde, madenî şebekeli **sebil**, ampir üslûbunun en başarılı örneklerindendir.

1911'de Sultan V. Mehmet Reşat, cadde üzerinde Ayasofya Üç Yüzlü Çeşmesi'ni yaptırmıştır.

Yekpare mermerden ve neoklâsik üslûptaki çeşmede padişahın tuğrası ile 1330 H. (1911-1912) tarihi yazılıdır.

İndeks

A

Abdurrahman Kethüda (Kahire) 446
Abdurrahman Paşa Camii (Tosya) 342
Abdülhalim 430
I. Abdülhamit Türbesi 591
Abdülmecit Türbesi 596
Adalet Kasrı 598
Ahmet Daî Mescidi (Bursa) 109
Ahmet Gazi Camii (Çine) 25
Akdeniz Medresesi (Fatih) 127
Akkadın Sebili 526
Aksaray Valide Camii 537
Alaca İshak Bey Camii 68
Alâeddin Bey Camii Çeşmesi 15
Alay Köşkü (İstanbul) 519
Alman Çeşmesi 546
Amasya 38, 64, 140, 162, 164
Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi (İstanbul) 423
Amcazade Hüseyin Paşa Sebili (İstanbul) 624
Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı (İstanbul) 610
Anadolu Hisarı 401, 423, 619
Anber Ağa Külliyesi 358
Ankara İş Bankası 543
Ankaravî Medresesi 430
Atik Ali Paşa Camii 135
Ayasofya 364, 536
Ayazma Camii 461
Ayşe Hafsa Sultan Türbesi 581
Azapkapı 317
Azapkapı Meydan Çeşmesi 624
Azebler Namazgâhı (Gelibolu) 35
Aziziye Camii (Konya) 539
Aziziye Camii (Maçka) 539

B

Babıâli 521
Bab-üs-saâde 598
Bağdat Köşkü 179, 391, 604
Bahçekapı 558
Bahçeköy 623
Bakû Kalesi 351
Balâ Süleyman Ağa Camii 551
Bali Paşa 159
Barbaros Hayrettin Paşa Türbesi 581
Başçavuşoğlu Halil Ağa 487
Başçuhadar Seyyid Ömer Ağa Çeşmesi 623
Bayezit Darüşşifa ve Tıp Medresesi 147
Bayezit Köşkü 364
Bayezit Paşa Camii (Amasya) 38
Bayram Paşa Külliyesi (Sebil, Türbe) 389, 589, 624
Bebek Camii 554
Behram Paşa Camii (Diyarbakır) 271
Bent Kemeri 623
Bereketzade Çeşmesi 432, 627
Beşinci Vakıf Hanı 558
Beyazıt Hamamı 617
Beyazıt Koska Hasan Paşa Hanı 453
Beylerbeyi Camii (Edirne) 71
Beylerbeyi Hamamı (Edirne) 91
Beylerbeyi Sarayı (Edirne) 540, 608
Beylerbeyi Valide Camii 479
Beylik Han 442
Beyoğlu Ağahamamı 558
Beyoğlu Kışlası 520
Bezmiâlem Valide 536
Bezmiâlem Valide Sultan Camii 521
Bilecik 6
Bıyıklıoğlu Mahmut Camii (İzmir) 508
Boğaz Hisarları 402
Boğazkesen 619
Bolu 614
Bosnalı İbrahim Paşa Türbesi 214
Bostancı Kuloğlu Camii 554
Botter Apartmanı 553
Botter Han 543
Bozüyük 195
Budin 618
Burmalı Minare 214
Bursa Sarayı 597
Bülbül Hatun Türbesi 94
Büyükçekmece Köprüsü 264, 265

C

Cağaloğlu Beşir Ağa Cami ve Külliyesi 447, 450
Cağaloğlu Hamamı 453
Cariyeler Türbesi (Bursa) 567
Cemil Paşa Köşkü (Çiftehavuzlar) 561
Cenabî Ahmet Paşa Camii (Ankara) 271
Cerrah Paşa Camii 352
Cerrahpaşa 443
Cevahir Ali Efendi Camii (Yozgat) 487
Cevrî Kalfa 508
Cezeri Kasım Paşa Camii (Eyüp) 185
Cihangir Camii 550
Cihannüma Kasrı 598
Cihanoğlu Camii (Aydın) 460

Çadır Köşkü 608
Çanakkale 314, 620
Çandarlı Hayrettin Paşa Türbesi (İznik) 568
Çankaya Gazi Köşkü (Ankara) 561
Çardaklı Hamam 161
Çarşamba Mehmet Ağa Camii 345, 364
Çaşnigir Sinan Bey Camii (Manisa) 167
Çaybaşı Camii (Manisa) 168
Çekirge Eski Kaplıca (Bursa) 614
Çelebi Sultan Mehmet Camii (Dimetoka) 49
Çelebi Sultan Mehmet Hamamı (Merzifon) 41
Çelebi Sultan Mehmet Medresesi (Merzifon) 41
Çelebi Sultan Mehmet Türbesi (Yeşil Türbe) 569
Çemberlitaş 135
Çifte Hamam 618
Çinili Camii ve Külliyesi (Üsküdar) 395
Çinili Hamam (Üsküdar) 618
Çinili Köşk (Fatih Köşkü) 599, 602
Çırağan Sarayı 540, 608
Çoban Mustafa Paşa Camii (Gebze) 187
Çorlulu Ali Paşa Medresesi (Divanyolu) 430
Çubuklu Camii 442

D

Damat İbrahim Paşa Külliyesi 442, 438
Darül Hadis Camii (Edirne) 81
Darülfünûn Binası 536
Darüşşifa Mescidi 381
Davudiye (Kahire) 370
Davut Paşa Camii , Çeşme, Türbe 129, 130, 579, 622
Davut Paşa Kışlası 388
Demirtaş Hamamı 614
Denizcilik Bankası Binası 561
Derviş Paşa Camii 357
Destarî Mustafa Paşa Türbesi 582
Deve Hanı (Kervansarayı) 127
Devlet Şah Hatun Türbesi 567
Dimetoka 49
Doğancılar Parkı (Üsküdar) 560
Dolmabahçe Camii 529
Dolmabahçe Sarayı 534, 608
Dördüncü Vakıf Hanı 558
Düyun-ı Umumiye 543

E

Ebul Zeheb el Ezher (Kahire) 468
Edirne Bedesteni 89
Edirne Eski Cami 51, 64
Edirne Gar Binası 559
Edirne Kışlası 520
Edirnekapı 254
Ekmekçioğlu Ahmet Paşa Külliyesi 368
Ekmekçizade Ahmet Paşa Kervansarayı (Edirne) 369
Elçi Hanı 136
Emir Hanı (Bursa) 86
Emir Mehmet Bey 468
Emir Sultan Camii (Bursa) 503
Emirgân Camii 480
Eski Cami (Eski Zağra) 24
Eski Şark Eserleri Müzesi 542
Eski Valide Camii (Üsküdar) 325
Esma Sultan 480
Eyüp Camii 499
Eyyub Sultan Türbesi 501

F

Fatih Camii (Priştine) 113
Fatih Camii Çorba Kapısı 119, 125, 469
Fatih Külliyesi 119
Fatih Millet Kütüphanesi 423, 426
Fatih Paşa Camii 176
Fatih Türbesi 119, 127, 577
Fatma Sultan Açık Türbesi 214, 582
Fazıl Ahmet Paşa 416
Ferhat Paşa Türbesi 587, 588
Fethiye Camii (Atina) 114
Feyzullah Efendi Kütüphanesi 423
Firuz Ağa Camii 165
Fuat Paşa Camii ve Türbesi 527, 596

G

Gazanfer Ağa Külliyesi (Sebil ve Türbe) 364, 624
Gazi Hüsrev Bey Camii 200
Gazi İlkmuallim Mektebi (Ankara) 559
Gazi Mihal Camii (Edirne) 63
Gazi Osman Paşa Türbesi 128, 555
Gazi Ömer Bey Türbesi 135
Gedik Ahmet Paşa Camii (Afyon) 93, 103
Gelibolu Bedesteni 90
Gevher Sultan Medresesi 352
Gülbahar Hatun Türbesi 119, 127, 577
Gülhane Parkı 560
Gülşehir Kurşunlu Cami 481
Güzelce Hisar 619
Güzelce Kemer 623

H

Habbaniye (Kahire) 446
Hacı Beşir Ağa 450, 452
Hacı Emin Ağa Sebili 627
Hacı Halil Paşa Medresesi (Gümüş) 36, 83
Hacı Hamza Camii (İznik) 3
Hacı Hamza Hamamı (İznik) 614
Hacı Hamza Kümbeti (İznik) 3
Hacı Hamza Türbesi (İznik) 567
Hacı Özbek Camii (İznik) 3
Hadım İbrahim Paşa 240
Hafsa Sultan (Manisa) 184
Halil Paşa Kulesi (R.Hisarı) 619
Halime Hatun 359
Hamidiye Medresesi 477
Hamidiye Suyu Şebekesi 623
Hamza Bey Camii (Bursa) 93, 98
Hanikâh 201
Harbiye Binası 537
Harem Dairesi 604
Harem-i Şerif 272
Harikzedegân Evleri 560

Hasan Paşa Hanı 450
Haseki Hamamı 409, 412, 617
Haseki Külliyesi 205
Hatice Hanım Çeşmesi 519
Hatice Sultan Türbesi 214, 582
Hatuniye Camii 131, 168
Havza 303
Haydarpaşa Garı 546
Haydarpaşa Tıbbiye Mektebi 543
Haydarpaşa Vapur İskele Binası 561
Hayrabolulu Güzelce Hasan Bey Camii 135
Hazine Köşkü 602
Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi 432, 443
Hersekoğlu Ahmet Paşa 111
Hırka-i Saadet Dairesi 178
Hırka-i Şerif Camii 522
Hızır Bey Camii 486
Hoca Şemseddin Camii 105
Humbarahane 520
Humus 527
Hüdavendigâr Camii (Bursa) 83
Hüdavendigâr Camii (Filibe) 19
Hüdavendigâr/Ulu Camii (Gelibolu) 20
Hünkâr Kasrı 384, 401, 409, 412
Hürrem Sultan Türbesi 236, 583
Hüsrev Ağa Camii 442
Hüsrev Paşa Camii 204
Hüsrev Paşa Türbesi 204
Hüsreviye Külliyesi (Halep) 202

I-

İbrahim Paşa Sarayı 381, 438
İbrahim Paşa Türbesi 242, 582
İncili Köşk 364
İsa Bey Camii (Üsküp) 93, 98
İshak Paşa Camii (İnegöl) 93, 101
İshak Paşa Sarayı 484, 610
İskele Camii (Üsküdar) 215
İskender Paşa Camii 271
İsmail Bey Hamamı 614
Issız Han (Karacabey) 88
İstanbul Arkeoloji Müzesi 542
İstanbul Mercan, Sebil ve Mektep 314
İstavroz 381
İtalyan Sefareti (Maçka) 545
İvaz Efendi Camii 343
İvaz Paşa Cami (Manisa) 168

K

Kâbe 375
Kadife Hanı 356
Kadırga 480
Kadırga Sokullu Külliyesi 309
Kale-i Sultaniye 620
Kalyoncu Kışlası 520
Kamer Hatun Camii (Tarlabaşı) 555
Kameriye (İftar yeri) 399, 606
Kanberler Mescidi 106
Kandilli Camii 453
Kanlıca 610
Kanunî Sultan Süleyman Türbesi 236, 264, 583
Kapıağası Medresesi (Amasya) 162
Kaptan-ı Derya Sinan Paşa 251
Kara Ahmet Paşa 251
Kara Mustafa Paşa 418, 419
Karaca Bey (Mihaliç) Camii 71, 93
Karacabey Camii (Ankara) 92
Karadeniz Medresesi (Fatih) 127
Karaköy Hanı 545
Karaköy Mescidi 553
Karaköy Osmanlı Bankası 543
Karaköy Palas İş Hanı 543
Karavezir Medresesi 483
Kariye Camii 139
Kartaltepe Camii (Bakırköy) 554
Kasım Paşa 304
Kasım Paşa Camii (Edirne) 110, 195
Kasımpaşa 313
Kasr-ı Hümayun 381
Kaya Camii 438
Kazasker Mehmet Efendi 256
Keban 488
Kılıç Ali Paşa Camii 331, 334
Kilid Bahr 620
Kırgızlar Türbesi (İznik) 567
Kırım Gözleve Camii 238
Kırkçeşme Şebekesi 623
Kirmastı 567
Koca Ragıp Paşa Türbesi 590
Koca Reşit Paşa 159
Koca Sinan Paşa 357
Koca Sinan Paşa Sebili 624
Koca Yusuf Paşa Sebili 629
Kocamustafapaşa 346, 452
Köprülü Mehmet Paşa 413, 414
Kubbealtı 604
Kubbet el-Nebi (Kudüs) 272
Kubbet el-Sahra (Kudüs) 272, 558
Kubbet el-Silsile (Kudüs) 272
Kudüs Surları 272
Kuleli Kışlası 520
Kum Kasrı 598
Kurşunlu Cami (Erzurum) 425
Kurşunlu Camii (Amasya)161
Kurşunlu Camii (Erzurum) 425
Kurşunlu Camii (Ilgın) 323
Kurşunlu Camii (Kayseri) 334
Kurşunlu Han 278
Kurşunlu veya Ahmet Paşa Camii (Kayseri) 278
Kuşhane Kapısı 453
Kuyucu Murat Paşa Külliyesi 367, 368
Kuzey Azerbaycan 351
Küçük Ayasofya Camii 161
Küçük Efendi Külliyesi 516
Küçük Mecidiye Camii 521
Küçüksu Kasrı 534
Küttap Sebili (Kahire) 446

L

Lala Mustafa Paşa Cami (Erzurum) 278
Lala Mustafa Paşa Camii 278
Lala Mustafa Paşa Külliyesi, Camii (Ilgın) 322
Lala Şahin Paşa Medresesi (Bursa) 13
Lala Şahin Paşa Türbesi 567
Laleli 560
Laleli Camii 463
Langa Naz Perver Mektebi 489
Lüleburgaz 278

M

Maçka 539
Maçka Kışlası 520
Maçka Palas 543, 545
I. Mahmut 624
Mahmut Nedim Paşa 547
Mahmut Paşa Camii (Sofya) 103
Mahmut Paşa Camii, Hamamı, Türbesi 93, 94, 95, 577, 616
Mahmut Şevket Paşa Türbesi 596
Malkara 135
Malta Köşkü 608
Marınca 418
Mecidiye Kasrı 536, 608
III. Mehmet Türbesi 587
Mehmet Ağa Türbesi 346
Mehmet Ali Paşa Camii 524
Mehmet Bek Mihrabı 272
Melek Ahmet Paşa Camii 355
Melike Sadiye Camii 370
Merzifon 418
Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi 418, 624
Mescid-i Aksa 556
Mescid-i Nebevî 375
Mesih Paşa Türbesi 349
Mesire Çeşmesi 442
Meşruta Yalısı 423, 612
Mevlâna Türbesi 278
Meydan Çeşmesi (Üsküdar) 624
Mezit Bey Camii (Edirne) 81
Mihrişah Sultan 254, 489
Mihrişah Sultan Türbesi 592
Mihrişah Valide Sebili 629
Millet Bahçesi Parkı 560
Mimar Ağa Çeşmesi 381
Mimar Sinan 264
Mimar Sinan Türbesi ve Sebili 624
Mısır Çarşısı 409
Moda Vapur İskele Binası 561
Molla Çelebi 256
Muğlava Kemeri 623
Mumhane Camii 465
Muradiye 567, 610
Muradiye Camii (Manisa) 278, 335
Muradiye Cem Türbesi (Bursa) 574
Muradiye Hanı 561
III. Murat 298
Murat Hüdavendigâr 17, 19
Murat Hüdavendigâr Türbesi (Bursa) 568
Murat Paşa Camii 93, 97
III. Murat Türbesi 364, 365, 586
Mustafa Cedid Türbesi 576
III. Mustafa Türbesi 591
Muşkara Köyü (Niğde) 438
Müderris Köyü Kemeri 623

N

Nahhasîn Sebili (Kahire) 526
Nakkaş Hasan Paşa Türbesi 590
Nakşıdil Sultan Türbesi 128, 594
Nakşıdil Valide Sultan 520
Nakşıdil Valide Sultan Sebili 629
Nevşehir 438
Nevşehirli İbrahim Paşa Sebili 624
Niğde Bedesteni 390
Nilüfer Hatun İmareti (İznik) 11
Nuruosmaniye Camii 454, 590
Nusretiye Camii 510, 513

O -

Ok Meydanı Namazgâhı 389
Orhan Bey Camii (Bursa) 15
Orhan Camii (Bilecik) 6
Orhan Gazi Hamamı (Bursa) 90
Orhan Hamamı (Bursa) 614
Ortaköy Camii 442, 533
Osman Paşa 272
Osman Paşa Külliyesi (Halep) 445
Osman Paşa Türbesi 588
Osman ve Orhan Gazi Türbeleri 568
Osmanlı Bankası 545
Öküz Mehmet Paşa Kışla Kervansarayı (Ulukışla) 387
Ömer Paşa Camii (Elmalı) 371

P

Payas Külliyesi 300
Pertev Paşa Külliyesi Camii 321
Pirî Mehmet Paşa Camii 199
Piyale Mescidi 314
Piyale Paşa Camii, Türbe 313, 316

R

Ramazan Efendi Camii 346
Rami Kışlası 520
Reşit Paşa Türbesi 534
Revan Köşkü 179, 391, 604
Rodos Adası 469, 508
Rudos Hamamı 618
Rum Mehmet Paşa 113
Rum Mehmet Paşa Camii, Türbe 117, 579
Rumeli Hisarı 401, 619
Rüstem Paşa 214
Rüstem Paşa Camii 242
Rüstem Paşa Camii ve Külliyesi (Tekirdağ) 240
Rüstem Paşa Medresesi 164

S

Sabiha Sultan Sebili ve Mektebi 432
Sadâbad Camii 538
Sâdâbad Kasrı 432
Sadrazam Ahmet Cevat Paşa Türbesi 555
Sadrazam Damat İbrahim Paşa 437
Sadrazam Koca Mehmet Paşa Camii (Çorum/Osmancık) 66
Sadrazam Mahmut Şevket Paşa Türbesi 556
Sadrazam Mesih Paşa Camii 347
Sadrazam Reşit Paşa 547
Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Camii 488
Sakız Adası 314
Saliha Sultan 624
Salis ve Rabi Medreseleri 237
Saraçhanebaşı 364
Saraçhanebaşı'ndaki Külliye 423
Saray Mutfakları (Edirne) 604
Saraybosna 200
Sarı Saltuk Türbesi 12, 567
Sarıca Paşa Kulesi 619
Sebil-i Babül Mahkeme 272
Selçuk Hatun Türbesi 158, 159, 579

II. Selim Türbesi 586
Selimiye Camii (Konya) 276
Selimiye Camii 285
Selimiye Kışlası 506
Semiz Ali Paşa Camii ve Medrese (Babaeski) 258
Sepetçiler Kasrı 364, 391, 399
Seyfullah Efendi Camii (Sofya) 272
Seyyide Zeynep 468
Sıbyan Mektebi 205
Sidi Mahrez Camii 527
Silivri 199
Silivrikapı 240, 551
Sinan Paşa Camii 299
Sinan Paşa Kasrı 116
Sinan Paşa Külliyesi 193
Sinan Paşa Türbesi 364
Sincanlı 193
Sipahiler Hanı 465
Sirkeci Büyük Postane Binası 560
Sirkeci Garı 546
Sirkeci Liman Hanı 560
Sitti Hatun Mescidi (Bursa) 106, 110
Sokullu Külliyesi 278
Sokullu Mehmet Paşa Camii 317
Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi 303, 618
Sokullu Mehmet Paşa Türbesi 583
Sokullu Mustafa Paşa 618
Soma 486
Sonisa Köyü 161
Söğüt Ertuğrul Gazi Türbesi 567
Sultan Abdülmecit Türbesi 182, 581
Sultan Ahmet Camii 372, 376, 381
Sultan Bayezit 140, 150
Sultan Bayezit Türbesi 158
Sultan Camii 171
Sultan I. Ahmet Türbesi 589
Sultan I. Mahmut 446
Sultan I. Mustafa Türbesi 589
Sultan İbrahim 399
Sultan İbrahim Sebili 624
Sultan II. Bayezit 139, 142
Sultan II. Bayezit Türbesi 579
Sultan II. Mahmut 510, 513
Sultan II. Mahmut Çeşmesi 519
Sultan II. Mahmut Türbesi 594, 629
Sultan II. Murat Camii (Dimetoka) 20
Sultan II. Murat Türbesi (Bursa) 570
Sultan III. Ahmet 437, 624
Sultan III. Ahmet Çeşmesi 432, 436
Sultan III. Murat 278
Sultan III. Murat Portali 352
Sultan III. Mustafa 468, 469
Sultan III. Selim 503
Sultan Murat 60
Sultan Murat Camii 69
Sultan Selim Camii (Karapınar) 298
Sultan Selim Camii 145, 180
Sultan V. Mehmet Reşat Türbesi 555
Sultanahmet 381, 617
Sultanahmet Tapu ve Kadastro Binası 560
Sultanhamam 558
Süleyman Paşa Camii (Kahire) 195
Süleyman Paşa Medresesi (İznik) 12
Süleymaniye Camii 508
Süleymaniye Tekkesi 267
Sünnet Odası 395, 606

Şah Melek Paşa Camii (Edirne) 69
Şah Sultan 493
Şah Sultan Türbesi 592
Şahuban (Kadın) Camii 82
Şale Köşkü 608
Şam 357
Şebsafa Kadın 485
Şehabeddin Paşa Camii (Filibe) 67
Şehadet Camii (Bursa) 19
Şehsuvar Valide Sultan 590
Şehzade Ahmet Türbesi 573
Şehzade Camii 208
Şehzade Mahmut Türbeleri 214, 576, 582
Şehzade Mehmet 212
Şehzade Mehmet Türbesi 582
Şehzade Mustafa 574
Şehzadebaşı 367, 430, 437
Şehzadebaşı Külliyesi 437
Şehzadeler Türbesi 181, 581
Şemsi Ahmet Paşa Külliyesi 325
Şemsipaşa Camii (Üsküdar) 442
Şerafeddin Camii (Konya) 390
Şerif Halil Paşa Camii 453
Şeyh Sinan Camii (Alaşehir) 104
Şeyh Vefa Çilehane ve Türbe 116
Şeyh Zafir Türbesi, Çeşme ve Kitaplık 542, 553
Şeyhülislâm Bostanzade Mehmet Efendi Türbesi 214
Şeyhülislam Feyzullah Efendi Medresesi 425
Şeyhülislâm İsmail Efendi 442
Şumnu 453
Şumnu Kışlası 520

T

Tahir Hanı 561
Tahtakale Hamamı 91
Taksim 452
Taksim-Harbiye Bulvarı 560
Tarabya İtalyan Sefareti 543
Taş Han (Merzifon) 418
Taşkışla 520
Tatar Han Camii 238
Tayyare Apartmanları 560
Tayyare Şehitleri Abidesi (Fatih) 560
TBMM Binası 561
Tekel Tütün Deposu (Üsküdar) 561
Tekfur Sarayı, Çini Fabrikası 438
Tekirdağ Bedesteni 90
Teşvikiye Azim Apartmanı 561
Timurtaş Camii (Bursa) 40
Tire 72, 113
Tiryaki Çarşısı 237
Tokat 131
Tophane 331
Tophane Meydan Çeşmesi 452, 624
Topkapı 251, 388

Topkapı Sarayı 178, 381, 453, 598
Tunus 527
Tuzpazarı Camii (Bursa) 106
Tünel Han 543

U

Ulu Cami (Bergama) 25, 614
Ulu Cami (Yozgat) 484
Ulu Cami (Yozgat) 484
Ulu Camii (Elbistan) 177
Ulu Camii (Küre) 105
Ulu Camii (Kütahya) 547
Ulu Camii, türbe (Humus) 527
Unkapanı 485
Uşşakî Tekkesi Çeşmesi 622
Uzun Kemer 623

Üç Şerefeli Cami (Edirne) 73
Üsküdar 117, 325, 329, 395, 461, 560, 624
Üsküp 68, 69

V

V. Mehmet Reşat Türbesi 596
Vakıf İş Hanları 558
Valide Hanı 401
Valide Sultan Türbesi 428
Valide Turhan Sultan Türbesi 589
Veliyüddin Efendi Kütüphanesi 159
Vezir Destarî Mustafa Paşa Türbesi 214
Vezir Hanı (Bilecik) 413, 414
Vezir İbrahim Paşa Camii 450
Vezir Nişancı Mehmet Paşa Camii 349, 351
Vezirköprü 416

Y

Yakup Çelebi İmareti (İznik) 12
Yakup Çelebi Makam Türbesi (İznik) 12
Yakup Çelebi Türbesi 567
Yatağan Mescidi (Eğrikapı) 114
Yavuz Sultan Selim 182
Yavuz Sultan Selim Türbesi 579
Yedikule Hisarı 619
Yemiş Odası 434
Yeni Cami ve Külliyesi 401
Yeni Camii 364, 365, 366,401, 402
Yeni Kaplıca (Bursa) 615
Yeni Postane 442
Yeni Valide Camii (Üsküdar) 427
Yeni veya Ulu Camii (Malatya) 552
Yeşil Cami (İznik) 4
Yeşil Camii (Bursa) 42
Yeşil İmaret Camii 72
Yeşil Medrese (Bursa) 85
Yeşilce Cami 81
Yeşilköy Mecidiye Camii 554
Yıldırım Bayezit Külliyesi (Bursa) 26
Yıldırım Bayezit Bedesteni 89
Yıldırım Bayezit Camii (Edirne) 52
Yıldırım Bayezit Darüşşifası 32, 83
Yıldırım Bayezit Medresesi 32, 83
Yıldırım Bayezit Türbesi 31, 568
Yıldırım Camii (Mudurnu) 24
Yıldırım Hamamı (Mudurnu) 614
Yıldırım Medresesi (Mudurnu) 24
Yıldız Hamidiye Camii 549
Yıldız Sarayı 553, 608
Yörgüç Paşa (Amasya) 64
Yusuf Ağa Kütüphanesi 278
Yusuf Ziya Paşa Camii 488
Yüksek Ticaret Merkezi 542

Z

Zağanos Paşa Camii (Balıkesir) 106
Zağanos Paşa Kulesi (R.Hisarı) 619
Zal Mahmut Paşa Külliyesi 273, 276, 587
Zeyrek 618
Zincirlikuyu Atik Ali Paşa Cami 138
Zindan Baba Türbesi 285

Bibliyografya

AKALAN, Şahabeddin
"Mimar Dalgıç Ahmed Paşa", **Tarih Dergisi,** 13, 1958, s. 71-80.

AKARCA, Aşkıdil - Turan AKARCA, **Milâs,** İstanbul, 1954.

AKOK, Mahmut
Ankara'nın Eski Evleri, Ankara, 1951.

AKOK, Mahmut
"Merzifon'da Çelebi Mehmet Medresesi", **Mimarlık,** IX/1-2, 1952, s. 29-37.

AKOK, Mahmut
"Çorum'da Ali Paşa Hamamı", **Arkitekt,** 280, 1955, s. 85-93.

AKOK, Mahmut
"Kütahya Büyük Bedesteni", **Vakıflar Dergisi,** III, 1956, s. 81-84.

AKOK, Mahmut
"Tokat Şehrinin Eski Evleri", **Yıllık Araştırmalar Dergisi,** II, Ankara 1957 (1958), s. 129-151.

AKOK, Mahmut
"Ağrı-Doğubeyazıt'ta İshak Paşa Sarayı Rölöve ve Mimarîsi", **Türk Arkeoloji Dergisi,** X/2, 1960 (1961), s. 30-48.

AKOK, Mahmut
"Kütahya ve Uşak Şehirlerinin Eski Evleri", **Türk Etnografya Dergisi,** 6, 1963 (1965) s. 5-17.

AKOZAN, Feridun
"Türk Külliyeleri", **Vakıflar Dergisi,** VIII, 1969, s. 303-308.

AKSOY, Özgönül
Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme, İstanbul 1968.

AKTEPE, M. Münir
"İzmir Hanları ve Çarşıları Hakkında Ön Bilgi", **Tarih Dergisi,** 25, 1971, s. 105-154.

AKTEPE, M. Münir
"İzmir Şehri Osmanlı Medreseleri Hakkında Ön Bilgi", **Tarih Dergisi,** 26, 1972, s. 97-118.

AKTEPE, M. Münir
"Osmanlı Devri İzmir Camileri Hakkında Ön Bilgi", **Tarih Enstitüsü Dergisi,** 3, 1972, s. 177-212.

AKTEPE, M. Münir
"İzmir'in Hisar veya Yakub Bey Câmii", **Tarih Dergisi,** 27, 1973, s. 85-98.

AKTEPE, M. Münir
"Osmanlı Devri İzmir Cami ve Mescitleri Hakkında Ön Bilgi II.", **Tarih Enstitüsü Dergisi,** 4-5, 1973-1974, s. 91-193.

AKTÜRE, Sevgi
"17. Yüzyıl Başından 19. Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehirsel Yapının Değişme Süreci", **O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi,** Sayı I, Yıl 1, Bahar 1975, s. 101-128.

AKURGAL, Ekrem
"Sanat Tarihi Bakımından Sinan", **Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi,** II/3, Mart-Nisan 1944, s. 373-384.

ALPAY, İ. Birol
"I. Sultan Abdülhamid Külliyesi ve Hamidiye Medresesi", **Sanat Tarihi Yıllığı,** VIII, 1978 (1979), s. 1-22.

ALTAN, Kemal
"Siyavuş Paşa Kasrı", Arkitekt, 1935, s. 268-269.

ALTAN, Kemal
"Mimar Davut", **Arkltekt,** 1935, s. 339-342.

ALTAN, Kemal
"Mimarî Eserlerimiz ve Mimarlarımız", **Arkitekt,** 1936, s. 154-155; 196-198; 345-347.

ALTAN, Kemal
"Eski Mimarların Plânları", **Arkitekt,** 1936, s. 199.

ALTAN, Kemal
"Klâsik Türk Mimarlarından Esir Ali", **Arkitekt,** 1937, s. 81-83.

ALTAN, Kemal
"Mimar Mehmet Tahir", **Arkitekt,** 1937, s. 193-195.

ALTAN, Kemal
"Yeni Cami Mahfili ve Mimar Hezarfen İbrahim," **Arkitekt,** 1937, s. 344-345.

ALTAN, Mehmet
"Klâsik Türk Mimarları, Mimar Mehmet", **Arkitekt,** 1937, s. 223-226.

(ALTINAY) Ahmet Refik
Türk Mimarları. (Hazine-i evrak vesikalarına göre). Baskıya hazırlayan: Zeki SÖNMEZ, İstanbul 1977.

ALTUN, Ara
Mardin'de Türk Devri Mimarîsi, İstanbul 1971.

ALTUN, Ara
"Kütahya'da Balıklı Tekkesi Üzerine Notlar", **In Memoriam Prof. Albert Louis Gabriel,** Ankara 1978, s. 1-20. (Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, IX, Özel sayı).

ALTUN, Ara
"Yarhisar, İlyas Bey Köyü Camisi ve Hamamı İçin Kısa Notlar", **Sanat Tarihi Yıllığı,** IX-X, 1979-80, s. 29-52.

ALTUN, Ara
"Kütahya'da Rüstem Paşa Medresesi Hakkında Kısa Notlar", **Sanat Tarihi Yıllığı,** XI, 1981 (1982), s. 1-11.

ALTUN, Ara
"Kütahya'nın Türk Devri Mimarîsi,

Bir Deneme", Şu kitapta: **Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan, Kütahya,** İstanbul 1981-82, s. 171-700.

ANDREJEVIC, Andrej
Aladza Mosquée à Foca, Beograd 1972.

ANHEGGER-EYÜBOĞLU, Muallâ
"Fatih Devrinde Yeni Sarayda da Harem Dairesi (Padişahın Evi) Var Mıydı?" **Sanat Tarihi Yıllığı,** VIII, 1978 (1979) s. 23-36.

ANHEGGER-EYÜBOĞLU, Muallâ
"Topkapı Sarayı Veliahd Dairesi Onarımı", **"Sanat Tarihi Yıllığı,** IX-X, 1979-80 (1981), s. 53-81.

ANHEGGER, A. Robert
"Mostar Köprüsü ve Mimar Hayreddin", **IV. Türk Tarih Kongresi Ankara 10-14 Kasım 1948, Kongreye Sunulan Tebliğler,** Ankara 1952, s. 312-317.

ANHEGGER, Robert
"Zur Stellung einiger Städte innerhalb der osmanischen Baugeschichte vor Sinan", **Mélanges Fuad Köprülü,** İstanbul 1953, s. 5-6.

ANHEGGER, Robert
"Beiträge zur frühosmanischen Baugeschichte", **60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Toğan'a Armağan (Symbolae in Honorem Z.V. Togan),** İstanbul 1954-55, s. 301-330.

ANHEGGER, Robert
"Beiträge zur frühosmanischen Baugeschichte I." **İstanbuler Mitteilungen,** 6, 1955, s. 89-108.

ANHEGGER, Robert
"Probleme der osmanischen Architektur bis Sinan", **Proceedings of the Twenty-Second Congress of Orientalists Held in İstanbul, September 15th to 22nd, 1951, Communications,** Leiden 1957, s. 643-645.

ANHEGGER, Robert
"Beiträge zur frühosmanischen Baugeschichte II.", **İstanbuler Mitteilungen,** 8, 1958, s. 40-56.

ANHEGGER, Robert
"Beiträge zur frühosmanischen Baugeschichte III., Moscheen in Saloniki und Serne. Zur Frage der T-Planmoschen", **İstanbuler Mitteilungen,** 17, 1967, s. 312-330.

AREL, Ayda
"Batı Anadolu'dan Birkaç Yapının Tarihlendirilmesi ve XV. Yüzyıl Osmanlı Mimarîsi Hakkında", **Anadolu Sanatı Araştırmaları,** 2, 1970, s. 82-96.

AREL, Ayda
"Üç Şerefeli Cami ve Osmanlı Mimarîsinde Tipolojik Sınıflandırma Sorunu", **Mimarlık,** 6, İstanbul 1973, s. 17-20.

AREL, Ayda
Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarîsinde Batılılaşma Süreci, İstanbul 1975.

ARIK, M. Oluş
Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, Ankara 1971.

ARIK, Rüçhan
Batılılaşma Dönemi Türk Mimarîsi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Cami, Ankara 1973.

ARIK, Rüçhan
"Neue Forschungen über anatolisch-türkische Kunst während der Verwestlichungsperiode", **Fifth International Congress of Turkish Art.** Budapest 1978, s. 57-69.

ARSEVEN, Celâl Esad
Türk Sanatı, İstanbul 1970.

ARU, Kemal Ahmet
Türk Hamamları Etüdü, İstanbul, 1949.

ASLANAPA, Oktay
Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri, İstanbul 1949.

ASLANAPA, Oktay
"Macaristan'da Türk Abideleri", **Tarih Dergisi,** 2, 1950, s. 325-45.

ASLANAPA, Oktay
"Archivalien zur Geschichte der osmanischen Baukunst im 16. und 17. Jahrhundert im Topkapı Serail-Archiv zu İstanbul", **Anatolia,** III, 1958, s. 18-20.

ASLANAPA, OKtay
"Fatih Devri Abideleri", **Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri,** I, 1963, s. 1-20.

ASLANAPA, Oktay
"İznik'te Sultan Orhan İmâret Camii kazısı (1963, 2-12 Tem.-1964, 9-17 Tem.)", **Sanat Tarihi Yıllığı,** I, 1964-65, s. 16-31.

ASLANAPA, Oktay
"Edirne'de Türk Mimarîsinin Gelişmesi", **Edirne. Edirne'nin 600 fethi yıldönümü armağan kitabı,** Ankara 1965, s. 223-232.

ASLANAPA, Oktay
"Sinan Maddesi", **İslam Ansiklopedisi** C.X 1966, s. 655-661.

ASLANAPA, OKtay
Turkisch art and architecture, London 1971, New York 1972.

ASLANAPA, Oktay
Kıbrıs'ta Türk Eserleri, İst., 1975.

ASLANAPA, Oktay
Kırım ve Kuzey Azerbaycan'da Türk Eserleri, İstanbul 1979.

ATASOY, Nurhan
İbrahim Paşa Sarayı, İstanbul 1972.

ATASOY, Nurhan
"Topkapı Sarayı Zülüflü Baltacılar Koğuşu", **I. Milletler Arası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 15-20. X. 1973) Tebliğler,** İstanbul 1979, s. 627-650.

AYANOĞLU, Fâzıl
"İstanbul'da Yola Kalbedilen Cami vesaire", **Vakıflar Dergisi** VIII, 1969, s. 329-334.

ATASOY, Nurhan
"Çırağan Sarayı", **İstanbul Üniv. Bülteni,** Atatürk Özel Sayısı, Cilt II, Sayı 2, Ocak 1982, s. 22-29, 32.

AYAŞLIOĞLU, Mustafa
"İstanbul'da Mahmut Paşa Türbesi", **Güzel Sanatlar,** 6, 1949, s. 148-158.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı
Fatih Devri Mimarî Eserleri, İstanbul 1953.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı
"Hüsrev Paşa Türbesi", **İstanbul Enstitüsü Dergisi,** I, 1955, s. 31-38.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı
"I. Murad Devrinde Asılhan Bey Mimarî Manzumesi", **Vakıflar Dergisi,** III, 1956, s. 65-68.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı
"Yugoslavya'da Türk Abideleri ve Vakıfları", **Vakıflar Dergisi,** II, 1956, s. 151-223.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı
"Dimetoka'da Çelebi Sultan Mehmed Camii", **Vakıflar Dergisi** III, 1956, s. 13-16.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı
"Orhan Gazi Devrinde Mimarî", **Yıllık Araştırmalar Dergisi,** I, Ankara 1956 (1957), s. 115-197.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı
"Gazanfer Ağa Manzumesi", **İstanbul Enstitüsü Dergisi,** III, 1957, s. 95-96.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı
Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu, Ankara 1958.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı
"Fatih Devrinde İstanbul Mahalleleri", **Vakıflar Dergisi,** IV, 1958, s. 249-262.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı
Fatih Devri Mimarîsi. Zeyl, İstanbul 1961.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı
"Mudurnu'da Yıldırım Bayezid Manzumesi ve Taş Vakfiyesi", **Vakıflar Dergisi,** V, 1962, s. 79-86.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı
"Bursa'da Orhangazi Camii ve Osmanlı Mimarîsinin Menşei Meselesi", **Vakıflar Dergisi,** VI, 1965, s. 69-85.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı
"İlk Fatih Camii Hakkında Yeni Bir Vesika", **Vakıflar Dergisi,** VI, 1965, s. 63-69.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı
İstanbul Mimarî Çağının Menşei. Osmanlı Mimarîsinin ilk Devri. 630-805 (1230-1402), İstanbul 1966.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı
"Gazi Süleyman Paşa Vakfiyesi ve Tahrir Defterleri", **Vakıflar Dergisi,** VII, 1968, s. 19-28.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı
"Yıldırım Bayezid'in Bursa Vakfiyesi ve Bir İstipdalnâmesi", **Vakıflar Dergisi,** VIII, 1969, s. 37-46.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı
Osmanlı Mimarîsinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451), İstanbul 1972.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı
Osmanlı Mimarîsinde Fatih Devri 755-886 (1453-1481), III-IV, 2 cilt, İstanbul 1973-1974.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı
İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarîsi, İstanbul 1976.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı
Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri. Romanya, Macaristan. I. Cilt 1.-2. Kitab, İstanbul (1977).

AYVERDİ, Ekrem Hakkı
19. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul 1958, Yeni baskı: İstanbul 1978.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı
Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri. Yugoslavya, 2 cilt, II. Cilt, 3. Kitab; III, Cild, 3. Kitab, İstanbul 1981.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı
Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk, IV. Cild, 4, 5, 6. Kitab, İstanbul 1982.

BABINGER, Franz
"Sinan's Todesjahr", **Der Islam,** IX, 1919; s. 247-248.

BABINGER, Franz
"Quellen zur osmanischen Künstlergeschichte", **Jahrbuch der Asiatischen Kunst,** I, 1924, s. 31-41.

BABINGER, Franz
"Zum Sinan-Problem", **Orientalische Literaturzeitung,** 30, 1927, Süt. 548-551.

BABINGER, Franz
"Moschee und Grabmal des Osman-schach zu Trikkala-Ein Werk des Baumeisters Sinan", **Praktika des Akademias Athenon,** IV, 1929, s. 15-18.

BAJRAKTAREVIÇ, Fehim
"turski spomenici u Ohridu", **Prilozi,** V, 1955.

BALCI, Perihan
Eski İstanbul Evleri ve Boğaziçi Yalıları, İstanbul 1975.

BALDUCCI,Hermes (Çev.C.Redoslu)
Rodos'ta Türk Mimarisi, Ankara 1945.

BALLANCE, Selina
"Early Turkish buildings in Trabzon", **Belleten,** XXIX, 1965, s. 73-76.

BALTACI, Câhid
XV.-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri. Teşkilât, Tarih. İstanbul 1976.

BARKAN, Ömer Lütfi
"Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", **Vakıflar Dergisi,** II, 1942, s. 279-386.

BARKAN, Ö.L.-E.H. AYVERDİ
İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri. 953 (1546) tarihli. İstanbul 1970.

BARKAN, ÖMer Lütfi
"Süleymaniye Camii ve İmareti tesislerine ait yıllık bir muhasebe bilançosu 993/994 (1585-1586)", **Vakıflar Dergisi,** IX, 1971, s. 109-161.

BARKAN, Ömer (Lütfi)
Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557). I. Cilt, Ankara 1972.

BATES, Ülkü Ü.
"The patronage of Sultan Süleyman-The Süleymaniye Complex in İstanbul", **In Memoriam Albert Louis Gabriel,** s. 65-74.

BATUR, Afife
"Sinan'a Ait Yapıların Listesi", **Mimarlık,** İstanbul, Kasım 1967 (Sinan özel sayısı), s. 35-39.

BATUR, Afife
"Yıldız-Serencebey'de Şeyh Zafir Türbe, Kitaplık ve Çeşmesi", **Anadolu Sanatı Araştırmaları,** 1, 1968, s. 103-138.

BATUR, Afife
"Osmanlı Camilerinde Almaşık Duvar Üzerine", **Anadolu Sanatı Araştırmaları,** 2, 1970, s. 135-227.

BATUR, Afife
"L'art nouveau d'Istanbul et ses particularités", **Fifth International Congress of Turkisch Art,** Budapest 1978, s. 147-159.

BATUR, Selçuk
"19. yüzyılın büyük camilerinde son cemaat yeri ve hünkâr mahfili sorunu üzerine", **Anadolu Sanatı Araştırmaları,** 2, 1970, s. 97-112.

BATUR, Selçuk
"Bir Genç Osmanlı Yapısı, Üsküdar'da Selimiye Camisi", **İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan,** Ankara 1976, s. 375-396.

BEJTIC, Alija
"Spomenice Osmanlijske Arhitekture u Bosni i Hercegovina. Les constructions d'architecture turque en Bosnie et Herzegovine", **Orientalny Institut v Sarajevu-Prilozi za Orientalnu Filologiju i Istoriju Jugoslavenskih naroda pod Turskom vladavinom,** III-IV, 1953, s. 229-297.

BERK, Celile
Konya Evleri, İstanbul 1951.
BELGE, Aygen
"Mimar Sinan Hakkında Araştırmalar", **Sanat Tarihi Yıllığı** V, 1972-1973, s. 141-175.
BOGOJEVİÇ, Lidija
"Les turbés du Skopje", **Atti del Secondo Congresso Internazionale di Arte Turca,** Venezia 1963, Napoli 1965, s. 31-39.
BOSKOVIC, Djurje
"Quelques observations sur l'architecture musulmane en Yougoslavie", **Mansel'e Armağan,** Ankara 1974, s. 691-694.
BOZKURT, O.
Koca Sinan'ın Köprüleri, XVI. asır Osmanlı medeniyeti içinde Sinan, köprülerin mimarî bakımdan tetkiki, siluet ve abide kıymetleri, İstanbul 1952.
CEZAR, Mustafa
"Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler", **Türk Sanatı Tarihi Araştıma ve İncelemeleri,** I, 1963, s. 327-414.
CORBETT,Spencer (Çev.N. Sinemoğlu)
"Sinan-Kanuni Süleyman'ın Baş mimarı", **Vakıflar Dergisi,** V, 1962, s. 193-198.
ÇAKIRLAR, Ertan
"Edirne Rüstempaşa Kervansarayı", **Rölöve ve Restorasyon Dergisi,** I, 1974, s. 129-144.
ÇAKIROĞLU, N.
Kayseri Evleri, İstanbul 1951.
ÇETİNTAŞ, Sedat
Saray ve Kervansaraylarımız Arasında İbrahim Paşa Sarayı, İstanbul 1939.
ÇETİNTAŞ, Sedat
"Mimar Kemalettin, Mesleği ve Sanat Ülküsü" **Güzel Sanatlar,** 5, 1944, s. 160-173.
ÇETİNTAŞ, Sedat
Türk Mimarî Anıtları. Osmanlı devri. I. Bursa'da ilk eserler. İstanbul 1946.
ÇETİNTAŞ, Sedat
Türk Mimarî Anıtları. Osmanlı Devri. II. Bursa'da Murad I. Bayezid I. Binaları, İstanbul 1952.
ÇETİNTAŞ, Sedat
"Türklerde Su-Çeşme, Sebil", **Güzel Sanatlar,** 5, 1955, s. 125-147.
ÇETİNTAŞ, Sedat
Yeşil Cami ve benzerleri cami değildir, İstanbul 1958.
ÇULPAN, Cevdet
"Köprülerde Tarih Köşkleri", **Sanat Tarihi Yıllığı,** II, 1966-1968, s. 24-35.
ÇULPAN, Cevdet
"İstanbul Süleymaniye Camii Kitabesi", **Kanuni Armağanı,** Ankara 1970, s. 291-300.
ÇULPAN, Cevdet
Türk Taş Köprüleri, Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar, Ankara 1975.
DEMİREL, Yusuf Razi
"Prof. Mimar M. Vedat Tek", **Arkitekt,** 1941-42, s. 231-233.
DEMİRİZ, Yıldız
Osmanlı Mimarîsinde Süsleme. I. Erken Devir (1300-1453), İstanbul 1979.
DEMİRİZ, Yıldız
"Eyüp'te Az Tanınmış İki Türbe Hakkında", **Sanat Tarihi Yıllığı,** XI, 1981 (1982), s. 37-57.
DEMİRİZ, Yıldız
"İstanbul'da Piyale Paşa Türbesi ve Lâhitleri Üzerine Bir Araştırma", **Vakıflar Dergisi,** XIII, 1981, s. 387-423.
DIEZ, Ernst
"Der Baumeister Sinan und sein werk", **Atlantis,** XXV, 1953, s. 183-186.
DIEZ, E.-O. ASLANAPA
Türk Sanatı, İstanbul 1955.
DIJKEMA, F. Th.
The Ottoman historical monumental inscriptions in Edirne, Leiden 1977.
DUCELLER, Alain
"Obsevvations sur quelques monuments de l'Albanie", **Revue Archeologique,** II, 1965, s. 153-207.
DUDA, Herbert W.
Balkantürkische Studien, Wien 1949.
DURIC-ZAMOLO, Divna
Beograd as Oriental town under the Turks 1521-1867, An architectonic-urbanistic study, Beograd 1977.
EGELİ, A. Vasfi
"Şişli Camii Şerifi", **İstanbul Enstitüsü Dergisi,** II, 1956, s. 19-24.
EGLI, Ernst
Sinan, der Baumeister osmanischer Glanzzeit. Zürich 1954.
(ELDEM), Halil Edhem
Topkapı Sarayı, İstanbul 1931.
ELDEM, Sedad Hakkı
Bursa Evleri, İstanbul, 1948.
ELDEM, Sedad Hakkı
Türk Evi Plân Tipleri, İstanbul 1954.
ELDEM, Sedad Hakkı
"Bursa'da Şahadet Camii Konusunda Bir Araştırma", **Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri,** I. 1963, s. 313-326.
ELDEM, Sedad Hakkı
Köşkler ve Kasırlar. 2. cilt. İstanbul 1969, 1973.
ELDEM, Sedad Hakkı
Türk Bahçeleri, İstanbul 1976.
ELDEM, Sedad Hakkı
Sa'dabad, İstanbul 1977.
ELDEM, Sedad Hakkı
Köçeoğlu Yalısı Bebek, İstanbul 1977.
ELDEM, Sedad Hakkı - Feridun AKOZAN
Topkapı Sarayı, Bir Mimarî Araştırma, İstanbul 1982.
EMLER, Selma
"Topkapı Sarayı Restorasyon Çalışmaları", **Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri,** I, 1963, s. 211-312.
EMRE, Necmettin
"Mimar Vedat'ın Sanat Hayatı", **Arkitekt,** 1941-42, s. 234-235.
ERDENEN, Orhan
"Osmanlı Devri Mimarları, Yardımcıları ve Teşkilâtları", **Mimarlık,** 27, 1966, s. 15-18.
ERDOĞAN, Abdülkadir
"Silivrikapı'da Hadım İbrahim Paşa Camii", **Vakıflar Dergisi,** I, 1938, s. 29-33.
ERDOĞAN, Abdülkadir
"Pertev Paşa'nın Hayatı ve Eserleri", **Vakıflar Dergisi,** II, 1942, s. 233-240.
ERDOĞAN, Muzaffer
"Osmanlı Mimarî Tarihinin Arşiv Kaynakları", **Tarih Dergisi,** 5-6,

1951/52 (1953), s. 95-122.

ERDOĞAN, Muzaffer
"Mimar Davud Ağa'nın Hayatı ve Eserleri", **Türkiyat Mecmuası,** XII, 1955, s. 179-204.

ERDOĞAN, Muzaffer
"18. Asır Sonlarında Bir Türk San'atkârı. Hassa Başmimarı Mehmed Tahir Ağa, Hayatı ve Meslekî Faaliyetleri", **Tarih Dergisi,** 10, 1954, s. 157-180, 11-12, 1955 (1956), s. 159-182; 13, 1958, s. 161-170; 15, 1960, s. 25-46.

ERDOĞAN, Muzaffer
Lâle Devri Başmimarı Kayserili Mehmet Ağa, İstanbul 1962.

ERDOĞAN, Muzaffer
"Son İncelemelere Göre Fatih Caminin Yeniden İnşası Meselesi", **Vakıflar Dergisi,** V, 1962, s. 161-192.

ERDOĞAN, Muzaffer
"Osmanlı Mimarîsi Tarihinin Otantik Yazma Kaynakları", **Vakıflar Dergisi,** VI, 1965, s. 111-136.

ERDOĞAN, Muzaffer
"Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri", **Vakıflar Dergisi,** IV, 1956, s. 149-182.

ERDOĞAN, Muzaffer
"Mevlevî Kuruluşları Arasında İstanbul Mevlevihâneleri", **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,** 4-5, 1975-76, s. 15-46.

EREN, İsmail
"Mimar Sinan'ın Sofya'da Bilinmeyen Eseri", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** 8, İstanbul 1968, s. 71-75.

ERGEZEN, Hasan Rıza
"Ertuğrul Camii Restorasyonu" **Rölöve ve Restorasyon Dergisi,** 1, 1974, s. 69-85.

ERGİNBAŞ, Doğan
Diyarbakır Evleri, İstanbul 1953.

ERKEN, Sabih
"Edirne Hamamları", **Vakıflar Dergisi,** X, 1973. s. 403-419.

ESER, Lâmi
Kütahya Evleri, İstanbul 1965.

EVYAPAN, Gönül Aslanoğlu
Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri, Ank. 1972.

EYİCE, Semavi
"Demirciler ve Fatih Darüşşifası mescitleri". **Tarih Dergisi,** 2, 1950, s. 357-378.

EYİCE, Semavi
"İstanbul'da Koca Mustafa Paşa Camii ve Onun Osmanlı-Türk Mimarîsindeki Yeri", **Tarih Dergisi,** 8, 1953, s. 153-182.

EYİCE, Semavi
"İstanbul'da Bazı Cami ve Mescid Minareleri", **Türkiyat Mecmuası,** X, 1953, s. 247-268.

EYİCE, Semavi
"Sekbanbaşı İbrahim Ağa Mescidi ve İstanbul'un Tarihî Topografyası Hakkında Bir Not", **Fatih ve İstanbul,** C. II, No. 7-12, 29 Mayıs 1954, s. 139-167.

EYİCE, Semavi
"Demirciler ve Fatih Darüşşifası Mescitleri Hakkında Yeni Bazı Notlar", **Tarih Dergisi,** 9, 1954, s. 175-186.

EYİCE, Semavi
"İstanbul'da 'Yayla Camileri ve Şehrin Tarihî Topografyasının Yanlış İzah Edilen Bir Meselesi", **Tarih Dergisi,** 10, 1954, s. 31-42.

EYİCE, Semavi
"Yunanistan'da Türk Mimarî Eserleri", **Türkiyat Mecmuası** XI, 1954, s. 57-182.

EYİCE, Semavi
Istanbul, petit guide à travers les monuments byzantins et turcs, İstanbul 1955.

EYİCE, Semavi
"Yunanistan'da Türk Mimarî Eserleri II.". **Türkiyat Mecmuası** XII, 1955, s. 205-230.

EYİCE, Semavi
"İki Türk Abidesinin Mahiyetleri Hakkında Notlar. İznik'te Nilüfer Hatun İmareti ve Kayseri'de Köşk Medrese", **Yıllık Araştırmalar Dergisi,** II, 1957, s. 107-114.

EYİCE, Semavi
"Die Medrese des Kazasker Ebu'l Fazl Mamud Efendi in Istanbul", **Istanbuler Mitteilungen,** 8, 1958, s. 57-64.

EYİCE, Semavi
"İstanbul-Şam-Bağdat Yolu Üzerindeki Mimarî Eserler, I. Üsküdar - Bostancıbaşı Derbendi Güzergâhı", **Tarih Dergisi,** 13, 1958, s. 81-110.

EYİCE, Semavi
"İstanbul'un Kaybolan Bir Eseri; Kazasker Ebu'l-Fazl Mahmud Efendi Medresesi", **Tarih Dergisi,** 14, 1959, s. 147-162.

EYİCE, Semavi
"İznik'te 'Büyük Hamam' ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", **Tarih Dergisi,** 15, 1960, s. 99-120.

EYİCE, Semavi
"Kosova'da Meşhed-i Hüdavendigâr ve Gazi Mestan Türbesi", **Tarih Dergisi,** 16, 1961 (1962), s. 71-82.

EYİCE, Semavi
"Yedikule Hisarı ve Avlusundaki Fatih Mescidi", **İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı,** 10, 1962, s. 80-84, 147-152.

EYİCE, Semavi
"Bursa'da Osman ve Orhan Gazi Türbeleri", **Vakıflar Dergisi,** V, 1962, s. 131-147.

EYİCE, Semavi
"İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İçtimaî Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", **İktisat Fakültesi Mecmuası,** XXIII, 1962/63, s. 1-80.

EYİCE, Semavi
"La mosquée-zaviyah de Seyyid Mehmed Dede à Yenişehir", **Beiträge zur Kunstgeschichte Asiens in Memoriam Ernst Deiz,** İstanbul 1963, s. 49-69.

EYİCE, Semavi
"İstanbul Minareleri I.", **Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, I,** 1963, s. 31-132.

EYİCE, Semavi
"Atik Ali Paşa Camiinin Mimarî Tarihindeki Yeri", **Tarih Dergisi,** 19, 1964, s. 99-114.

EYİCE, Semavi
"Sivilengrad'da Mustafa Paşa Köprüsü (Cisr-i Mustafa Paşa)", **Belleten,** XXVIII, 1964, s. 729-756.

EYİCE, Semavi
"Les bedestens dans l'architecture turque", **Atti del II. Congersso Internazionale di Arte Turca, Venezia 1963,** Napoli 1965, s. 113-117.

EYİCE, Semavi
"Sultaniye-Karapınar'a Dair", **Tarih Dergisi,** 20, 1965, s. 117-140.

EYİCE, Semavi
"Ohri'nin Türk Devrine Ait Eserleri",

Vakıflar Dergisi, VI, 1965, s. 137-145.

EYİCE, Semavi
"Galata ve İstanbul'un Tarihi Eserleri" madd., **İslam Ansiklopedisi,** C. 5 b, 1966-67.

EYİCE, Semavi
"Varna ile Balçık Arasında Akyazılı Sultan Tekkesi", **Belleten,** XXXI, 1967, s. 551-600.

EYİCE, Semavi
"Kaybolan Bir Tarihî Eser, Şeyh Murad Mescidi", **Tarih Dergisi,** 22, 1967 (1968), s. 111-130.

EYİCE, Semavi
"Yunanistan'da Unutulmuş Eski Bir Türk Eseri: Norda'da Faik Paşa Camii", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** 5, 1968, s. 67-73.

EYİCE, Semavi
"Hanköyü'nde Husrev Paşa Camii. Sultan IV. Murad'ın Sadrâzamı Hüsrev Paşa'nın Bir Eseri", **Tarih Dergisi,** 23, 1969, s. 179-204.

EYİCE, Semavi
"Çorum'un Mecitözü'nde Âşık Paşa Oğlu Elvan Çelebi Zâviyesi", **Türkiyat Mecmuası,** XV, 1969, s. 211-246.

EYİCE, Semavi
"İşkodra'da Kurşunlu Cami", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** 17, Şubat 1969, s. 73-76.

EYİCE, Semavi
"Elçi Hanı", **Tarih Dergisi,** 24, 1970, s. 93-130.

EYİCE, Semavi
"Trakya'da İnecik'te Bir Tabhaneli Cami", **Tarih Enstitüsü Dergisi,** 1, 1970, s. 171-196.

EYİCE, Semavi
"Sincaplı'da Sinan Paşa İmareti", **Vakıflar Dergisi,** X, 1973, s. 303-336.

EYİCE, Semavi
"Trakya'da Meydan Şadırvanları", **Mansel'e Armağan,** Ankara 1974, s. 831-845.

EYİCE, Semavi
"Tarihde Küçükçekmece", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,** 6-7, 1977-1978, s. 57-120.

EYİCE, Semavi
"Kapu Ağası Hüseyin Ağa'nın Vakıfları", **In Memoriam Albert Louis Gabriel,** 1978, s. 149-246.

EYİCE, Semavi
"Mimar Kasım Hakkında", **Belleten,** XLIII, 1979, s. 767-808.

EYİCE, Semavi
"Osmanlı Devri Hassa Başmimarlarından Kasım Ağa", **Birinci Millî Türkoloji Kongresi İstanbul 6-9.11-1978,** İstanbul 1980, s. 453-466.

EYİCE, Semavi
"Osmanlı Devri Türk Yapı Sanatında Damgalı Tuğlalar", **Sanat Tarihi Yıllığı,** IX-X, 1979-80 (1981), s. 155-162.

EYİCE, Semavi
"XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarîsinde Avrupa Neo-Klâsik Üslûbu", **Sanat Tarihi Yıllığı,** IX-X, 1979-80 (1981) s. 163-189.

EZGÜ, Fuad
Yıldız Sarayı Tarihçesi, İstanbul 1962.

FEHER, Geza
"Macaristan'da Türk Mimarî Eserleri", **Akademi,** 5, İstanbul 1966, b. 50-52.

GABRIEL, Albert
"Les mosqués de Constantinople", **Syria,** VII, 1926, s. 353-419.

GABRIEL, Albert
"Le maitre architecte Sinan", **La Turquie Kemaliste,** 16, Aralık 1936, s. 2-13.

GABRIEL, Albert - Fuad KÖPRÜLÜ
Sinan'ın Hayatı, Eseri, İstanbul 1937.

GABRIEL, Albert
Chateaux Turcs du Bosphore, Paris 1943.

GABRIEL, Albert
Une capitale Turque, Brousse, Bursa, Paris 1958

GENİM, Sinan
"Mihraplı ve Minberli Namazgâhlara Bir Örnek", **Sanat Tarihi Yıllığı,** VI, 1974-75 (1976), s. 147-157.

GERO, Gyözö
Türkische Baudenkmäler in Umgarn, Budapeşte 1976.

GERO, Gyözö
"Neuere Angaben zur Baugeschichte der Dschamis in Ungarn", **In Memoriam Albert Louis Gabriel,** 1978, s. 247-174.

GERO, Gyözö
Dime Denkmäler der Osmanisch-Türkischen Baukunst in Ungarn, (Moschen, Türben, Bäder), Budapest 1980.

GIURA, G.,
"Il maestro dell'architettura Turca: Sinan" **Rassegna Italiana,** VII/1937, s. 539-548.

GLÜCK, Heinrich
Probleme des Wölbungsbaues, I.: Die Bäder Konstantinopels, Wien 1921

GLÜCK, Heinrich
Die Kunst der Osmanen, Leipzig 1922.

GLÜCK, Heinrich
"Neues zur Sinân Forschung. Die bisherige Forschung über Sinân", **Orientalische Literatur Zeitung,** 29, 1926, süt. 854-858.

GOODWIN, Godfrey
A history of Ottoman architecture, London 1971.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib
15.-16. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı, İstanbul 1952.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib
"Murad I. Tesisleri ve Bursa İmareti Vakfiyesi", **Türkiyat Mecmuası,** X, 1953, s. 217-234.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib
"Söğüt Ertuğrul Gazi Türbesi", **Tarih Enstitüsü Dergisi,** 4-5, 1973-74, s. 79-90.

GÖKMAN, Muzaffer
Fatih Medreseleri, İstanbul 1943.

GÖKYAY, Orhan Saik
"Risale-i Mimariye - Mimar Mehmet Ağa Eserleri", **İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan,** Ankara 1976, s. 113-215.

GÖYÜNÇ, Nejat
"Eski Malatya'da Silâhdar Mustafa Paşa Hanı", **Tarih Enstitüsü Dergisi,** I, 1970, s. 63-92.

GÖYÜNÇ, Nejat
"Silahdar Mustafa Paşa Hanına Ait Bir Vesîka", **Tarih Dergisi,** 25, 1971, s. 73-78.

GÖYÜNÇ, Nejat
"Mora'da Osmanlı-Türk İnşa Faaliyetleri", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,** I, 1972, s. 13-28.

GURLITT, Cornelius
"Die islamischen Bauten von Isnik (Nicaea)", **Orientalisches Archiv,** III, 1912-13, s. 49-60.
GURLITT, Cornelius
"Die Bauten Adrianopels", **Orientalisches Archiv,** I, 1910-1911, s. 1-4, 51-60.
GÜLERSOY, Çelik
Dolmabahçe Sarayı, İst., 1967
GÜNER, Hamza
Kütahya Camileri, Kütahya 1964.
GÜREŞSEVER, Gönül
"Haseki Darüşşifası (H. 946/M. 1539)", **Sanat Tarihi Yıllığı,** V, 1972-73, s. 101-119.
GÜVENAL, Sami
"Koca Mimar Sinan", **Fikir ve Sanatta Hareket,** No. 18-20, 1967.
HÂFIZ, Nimetullah
"Prizren'de Sinan Paşa Camii", **Sanat Dünyamız,** Yıl 4, Sayı 11, Eylül 1977, s. 18-23.
HASANDEDIÇ, Hıvziya
"Mostar'ın Türk Devri Kültürel ve Tarihî Anıtları", **Vakıflar Dergisi,** VII, 1968, s. 215-234.
HATTATOĞLU, Muhittin
"İstanbul'da Silivrikapı'da Topçubaşı Balâ Süleyman Ağa Mimarî Manzumesi", **Vakıflar Dergisi,** IV, 1956, s. 184-191.
HÜSEYİN AYVANSARAYI
Hadikatü'l- cevami, 2. cilt, İstanbul 1281.
IŞIKÖZLÜ, Fazıl
"İstanbul'un Eski Vakıfhanları", **Vakıflar Dergisi,** X, 1973, s. 421-424.
İLERİ, S.N.
"Mimarlığımızda M. Vefat Zamanı", **Yapı,** 15, 1970, s. 14-15.
İLTER, İsmet
"Ölümünün Yıldönümünde Köprüleriyle Mimar Sinan", **Karayolları Bülteni,** 187, Ankara 1966, s. 24-27.
İLTER, İsmet
"Köprüleriyle Mimar Sinan", **Karayolları Bülteni,** 188, 1966, s. 17-21, 210, 1967, s. 21-24, 39.
İNAN, Afet
Mimar Koca Sinan, Ankara 1956; ilavelerle 2. baskı Ankara 1968.
İSLİMYELİ, N.
"Mimar Kemalettin ve Sonrası", **Ankara Sanat,** 10, 1967, s. 5.
İstanbul Yeni Cami ve Hünkâr Kasrı, (Ankara) (1977) Vakıflar Genel Md. yay.
İŞMEN, İsmail
"Mimar Sinan Zamanı, Hayatı, Kişiliği, Eserleri", **Mimar Sinan,** 1. (3), İstanbul 1967, s. 67-81.
İŞMEN, İsmail
"Mimar Sinan", **Mimar Sinan,** C. 1, No. 4, 1967, s. 88.
KARAMAĞARALI, Beyhan
"Edirne Eski Camii'nin Kitabeleri ve Mimarîmizdeki Yeri", **Vakıflar Dergisi,** IX, 1971, s. 331-336.
KARTIN, Faruk
"Ortaköy Camii Tamir ve Onarımı", **Rölöve ve Restorasyon Dergisi,** I, 1974, s. 87-98.
KERAMETLİ, Can
"Ser'i Mimarı Âlem Davut Ağa", **Türk Sanatı,** C. 2, No. 39-40, 1955, s. 12-13.
KESKİOĞLU, Osman
"Bulgaristan'daki Bazı Türk Vakıfları ve Abideleri", **Vakıflar Dergisi,** VII, 1968, s. 129-137.
KESKİOĞLU, Osman
"Bulgaristan'da Bazı Türk Abideleri ve Vakıf Eserleri", **Vakıflar Dergisi,** VIII, 1969, s. 309-322.
KIEL, Machiel
"Some early Ottoman monuments in Bulgarian Thrace", **Belleten,** XXXVIII, 1974, s. 635-656.
KIEL, Machiel
"Some little-known monuments of Ottoman Turkish architecture in the Macedonian province", **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,** 4-5, 1975-76, s. 153-196.
KIEL, Machiel
"The Türbe of Sarı Saltık at Babadağ Dobruja. Brief historical and architectonical notes", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,** 6-7, 1977-1978, s. 205-225.
KOCAİNAN, Ziya
Mimar Sinan ve XX'nci Asır Mimarîsi, İstanbul 1966.
KOÇU, Reşat Ekrem-Sedat ÇETİNTAŞ
Mimar Sinan, İstanbul 1936.
KOÇU, Reşat Ekrem
Topkapı Sarayı, İstanbul 1960.
KONYALI, İbrahim Hakkı
İstanbul Abidelerinden: İstanbul Sarayları, İstanbul 1942.
KONYALI, İbrahim Hakkı
Mimar Koca Sinan, İstanbul 1948.
KONYALI, İbrahim Hakkı
Mimar Koca Sinan'ın Eserleri, İstanbul 1950.
KONYALI, İbrahim Hakkı
Fatih'in Mimarlarından Azadlı Sinan (Sinan-ı Atik): Vakfiyeleri, Eserleri, Hayatı ve Mezarı, İstanbul 1953.
KONYALI, İbrahim Hakkı
"Çeşme, Çeşme'de Kanuni'nin Eşsiz Bir Kitabesi, Çeşme Kervansarayı", **Vakıflar Dergisi,** IX, 1971, s. 163-171.
KONYAR, Basri
Diyarbakır Tarihi, Ankara 1936, 3 cilt.
KÖMÜRCÜOĞLU, Eyüp
Ankara Evleri, İstanbul 1950.
KUBAN, Doğan
Türk Barok Mimarîsi Hakkında Bir Deneme, İstanbul 1954.
KUBAN, Doğan
Osmanlı Dinî Mimarîsinde İç Mekân Teşekkülü (Rönesansla Bir Mukayese), İstanbul 1958.
KUBAN, Doğan
"Atik Valide Camii", **Mimarlık ve Sanat,** 1-2; 1961, s. 33-36, 59-63.
KUBAN, Doğan
"Beşiktaş'ta Sinan Paşa Camii", **Mimarlık ve Sanat;** 3, 1961, s.112-115.
KUBAN, Doğan
"Les mosquées à base hexagonale", **Beiträge zur Kunstgeschichte Asiens In Memoriam Ernst Diez, İstanbul** 1963, s. 35-48.
KUBAN, Doğan
"Mimar Sinan ve Türk Mimarîsinin Klâsik Çağı", **Mimarlık,** 49, İstanbul 1967 (Sinan özel sayısı), s. 13-34.
KUBAN, Doğan
"Sinan Üzerine", **Mimar Sinan,** 1967, s. 6-14.
KUBAN, Doğan
"An Ottoman building complex of the sixteenth century: The Sokullu Mosque and its dependencies in Istanbul", **Ars Orientalis,** 7, 1968, s. 19-40.
KUBAN, Doğan
"Selimiye at Edirne, its genesis and

an evaluation of its style", **IVème Congrès International d'Art Turc (Aix-en-Provence 10-15 septembre 1971),** Aix-en-Provence-Paris 1976, s. 105-111.

KUBAN, Doğan
"The Complex of Bayazıd II at Edirne (summary)", **Fifth International Congress of Turkish Art,** Budapest 1978, s. 557.

KUBAN, Doğan
Anadolu-Türk Mimarîsi Tarihi, C. 1, İstanbul 1965.

KULAKSIZOĞLU, Erol
"Mimarlarımız", **Mimarlık ve Sanat,** No. 6-10, 1963, 1964, s. 1-7, 9-15.

KUMBARACILAR, İzzet
"Türk Mimarları", **Arkitekt,** 1937, s. 59-60, 85-86.

KUMBARACILAR, İzzet
İstanbul Sebilleri, İstanbul 1938.

KUNTER, H.B-A.S. ÜLGEN,
"Fatih Camii", **Vakıflar Dergisi,** I, 1938, s. 91-102.

KURAL, Macit R.
"Çelebi Mehmed'in Yeşil Türbesi ve 1941-43 Restorasyonu", **Güzel Sanatlar,** 5, 1944, s. 50-102.

KURAN, Abdullah
"Yakınçağ Türk Mimarîsi Üzerine Bir Çalışma", **Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, Ankara 19-24 Ekim 1959, Kongreye Sunulan Tebliğler,** Ankara 1962, s. 270-276.

KURAN, Abdullah
"Türk Barok Mimarîsinde Batı Anlamında Bir Teşebbüs: Küçük Efendi Manzumesi", **Belleten,** XXVII, 1963, s. 467-476.

KURAN, Abdullah
"XX. Yüzyılda Batı Mimarîsiyle Türk Mimarîsinin Gelişmesi Hususunda Mukayeseli Bir Çalışma", **Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri,** I, 1963, s. 415-434.

KURAN, Abdullah
İlk Devir Osmanlı Mimarîsinde Cami, Ankara 1964.

KURAN, Abdullah
"Edirne'de Yıldırım Camii", **Belleten,** XXVIII, 1964, s. 419-438.

KURAN, Abdullah
"Sinan'ın Ölümünün 380. Yılı Münasebetiyle", **Arkitekt,** 329 1968, s. 3.

KURAN, Abdullah
"Orta Anadolu'da Klasik Osmanlı Mimarîsi Çağının Sonlarında Yapılan İki Külliye", **Vakıflar Dergisi,** IX, 1971, s. 239-249.

KURAN, Abdullah
"Mimar Sinan Yapısı Karapınar II. Selim Camiinin Proporsiyon Sistemi Üzerine Bir Deneme", **VII. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 25-29 Eylül 1970, Kongreye Sunulan Bildiriler,** II. Cilt Ankara 1973, s. 711-716.

KURAN, Abdullah
"Mimar Sinan'ın İlk Eserleri", **Belleten,** XXXVII, 1973, s. 533-556.

KURAN, Abdullah
"Zal Mahmud Paşa Külliyesi", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Hümaniter Bilimler,** I, 1973, s. 65-81.

KURAN, Abdullah
"Haseki Külliyesi", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Hümaniter Bilimler,** 2, 1974, s. 57-86.

KURAN, Abdullah
"Üsküdar'da Mihrimah Sultan Külliyesi", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Hümaniter Bilimler,** 3, 1975, s. 43-72.

KURAN, Abdullah
"Çatalca'daki Ferhad Paşa Camii", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Hümaniter Bilimler,** 3, 1975 s. 73-90.

Kuran, Abdullah
"15. ve 16. yüzyıllarda inşa edilen Osmanlı külliyelerinin mimari esasları konusunda bazı görüşler", **I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 15-20.X.1973) Tebliğler,** İstanbul 1979, s. 795-813.

KÜHNEL, Ernst
Die Kunst des Islam, 2. baskı, Stuttgart 1962.

KÜRKÇÜOĞLU, K.E.
Süleymaniye Vakfiyesi, Ankara 1962.

KÜTÜKOĞLU, Mühabat S.
"1869'da Faal İstanbul Medreseleri", **Tarih Enstitüsü Dergisi,** 7-8, 1976-1977, s. 277-392.

KÜTÜKOĞLU, Mühabat S.
"Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri", **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi,** VII/1-2, 1978, s. 1-212.

LLOYD, Seton
"Old waterside houses on the Bosphorus. Safvet Paşa Yalısı at Kanlıca", **Anatolian Studies,** VII, 1957. s. 163-170.

MADRAN, Emre
"Aydın Nasuh Paşa Külliyesi", **Vakıflar Dergisi,** IX, 1971, s. 183-189.

MANTRAN, Robert
"Les inscriptions Arabes de Brousse", **Bulletin d'Etudes Orientales,** XIV, 194, s. 87-114.

MANTRAN, Robert
"Les inscriptions turqes de Brousse", **Oriens,** 12, 1959, s. 115-170.

MARTINY, G.,
"Die Piyale Pascha Moschee", **Ars Islamica,** III, 1936, s. 131-171.

MAYER, Leo Ary
Islamic architects and their works, Cenevre 1956.

MEINECKE, Michael
"Die Architectur des 16. Jahrhunderts in Kairo, nach der osmanischen Eroberung von 1517", **IVème Congrès International d'Art Ture (Aix-en-Provence 10-15 September 1971),** Aix-en-Provence-Paris 1976, s. 145-152.

MERİÇ, Rıfkı Melûl
"Bayezid Camii Mimarı, II. Sultan Bâyezid Devri Mimarları ile Bazı Binaları, Bayezıd Camii ile Alâkalı Hususlar, Sanatkârlar ve Eserleri", **Yıllık Araştırmalar Dergisi,** II, 1957 (1958), s. 4-76.

MERİÇ, Rıfkı Melûl
"Edirne'nin Tarihî ve Mimarî Eserleri Hakkında", **Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri,** I, 1963, s. 439-536.

MERİÇ, Rıfkı Melûl
Mimar Sinan, Hayatı, Eseri. I. Mimar Sinan'ın Hayatına, Eserlerine Dair Metinler, Ankara 1965.

MOLNAR, Jozsef
Macaristan'daki Türk Anıtları, Ankara 1973.

MÜLLER-WIENER, Wolfgang

Bildlexikon zur Topographie Istanbuls, Tübingen 1977.

NAYIR, Zeynep
Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690), İstanbul 1975.

NAYIR, Zeynep
"İstanbul Haseki'de Bayram Paşa Külliyesi", **İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan,** Ankara 1976, s. 397-410.

NIRVEN, Saadi Nazım
"III. Selim'in Hassa Sermimarı İbrahim Kami'nin Su Mimarîsine Ait Eserleri", **Arkitekt,** 288, 1957, s. 133-134.

OCAK, Ahmet Yaşar
"Zâviyeler (Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)", **Vakıflar Dergisi,** XII, 1978, s. 247-269.

OĞUZ, Filiz
"Manisa Kurşunlu Han", **Rölöve ve Restorasyon Dergisi,** 1, 1974, s. 109-127.

OĞUZ, Filiz Aydın
"İzmir-Çeşme Kervansarayı", **Vakıflar Dergisi,** XI, 1976, s. 107-120.

OKİÇ, M. Tayyip
"Belgrad'daki Bayraklı Camii", **Vakıflar Dergisi,** X, 1973, s. 385-401.

OKTAY, Emin-İbrahim ARTUK
"Ayasofya'daki II. Selim'in Türbesi ve İçindekiler", **Ayasofya Müzesi Yıllığı,** 6, 1965, s. 47-59.

ORGUN, M. Zarif
"Hassa Mimarları", **Arkitekt,** 1938, s. 333-342.

ORGUN, Zarif
"Sinan'a Ait Yeni Bir Vesika", **Arkitekt,** 1940, s. 25-29.

ORGUN, Zarif
"Mimar Dalgıç Ahmet", **Arkitekt,** 1941-42, s.59-62.

ORHONLU, Cengiz
"Bayrampaşa Kervansarayı", **Vakıflar Dergisi,** X, 1973, s. 199-218.

ORLANDOS, A.K.
"He arkhitektonike tou tzamiou Osman Sakh ton Trikkalon", **Praktika tes Akademias Athenon,** IV, 1929, s. 319-325.

OSMAN RIFAT
Edirne Sarayı, İstanbul 1943.

OTTO-DORN, Katharina-Robert ANHEGGER
Das Islamische İznik, Berlin 1941.

OTTO-DORN, Katharina
Die Kunst des Islam, Baden-Baden 1964.

ÖGEL, Semra
"Osmanische Baukomplexe", **Anatolica,** I, 1967, s. 118-123.

ÖGEL, Semra
"Die Innenfläche der osmanischen Kuppel", **Anatolica,** V, 1973-1976, s. 217-233.

ÖGEL, Semra
"Zwei Beispiele der Schleierwand im alttürkischen Wohnhaus von Ankara", **IVème Congrès International d'Art Turc (Aix-en-Provence 10-15 Septembre 1971),** Aix-en-Provence-Paris 1976, s. 167-172.

ÖNDER, Mehmet
"Selânik'te Atatürk Evi", **Türk Etnografya Dergisi,** 9. 1966 (1967) s. 13-20.

ÖNEY, Gönül
Ankara'da Türk Devri Yapıları, Ankara 1971.

ÖNGE, Yılmaz-Erdem YÜCEL
"Amca Hüseyin Paşa Külliyesi (Saraçhanebaşı)", **Arkitekt,** 324, 1966, s. 181-187.

ÖNGE, Yılmaz
"Sultan Ahmet Camii", **Önasya,** C. 3, Sayı 30, Şubat 1968, s. 10-11.

ÖNGE, Yılmaz
"İstanbul Fatih Külliyesi Çorba Kapısı", **Önasya,** C. 3, Sayı 33, Mayıs 1968, s. 12-13.

ÖNGE, Yılmaz
"İstanbul Camilerinde Hünkâr Köşkleri", **Önasya,** C. 4, Sayı 40, Aralık 1968, s. 10-11.

ÖNGE, Yılmaz
"Edirne'de Mimar Sinan'ın Eseri: Bir Namazgâh", **Önasya,** C. 4, Sayı 44, Nisan 1969, s. 10-11.

ÖNGE, Yılmaz
"Fatih Sultan Mehmed'in Üç Mimarı", **Önasya,** C. 4, Sayı 45, Mayıs 1969, s. 10-11.

ÖNGE, Yılmaz
"Mimar Koca Sinan", **Önasya,** C. 3, Sayı 32, Nisan 1968, s. 12-13.

ÖNGE, Yılmaz
"The original architecture of Irgandı Bridge in Bursa", **Fifth International Congress of Turkish Art,** Budapest 1978, s. 693-704.

ÖTÜKEN, Yıldız
"Orhan Gazi (1326-1359) Devrinden Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) Devrinin Sonuna Kadar Osmanlı Medreseleri", **In Memoriam Albert Louis Gabriel,** 1978, s. 337-371.

ÖZ, Tahsin
"Sultanahmet Camii", **Vakıflar Dergisi,** I, 1938, s. 25-28.

ÖZ, Tahsin
"Sultanahmet Camiinin Tezyini Hususiyetleri II.", **Vakıflar Dergisi,** II, 1942, s. 209-212.

ÖZ, Tahsin
"Mimar Mehmet Ağa ve Risalei Mimariye", **Arkitekt,** 139-146, 1943-44.

ÖZ, Tahsin
Risâle-i Mimariye Hülasâsı, İstanbul 1946.

ÖZ, Tahsin
"Şehzade Mehmet Türbesi", **Arkitekt,** 177-178 1946, s. 221-225.

ÖZ, Tahsin
İstanbul Camileri, Ankara 1962-1965, 2. cilt.

ÖZ, Tahsin
"Edirne Yeni Sarayında Kazı ve Araştırmalar", **Edirne. Edirne'nin 600. fethi yıldönümü armağan kitabı,** Ankara 1965, s. 217-222.

ÖZ, Tahsin
"İstanbul'da Fatih Tophanesi", **Atatürk Konferansları II, 1964-1968.** Ankara 1970, s. 131-138.

ÖZ, Tahsin
İstanbul Türbeleri, Ankara 1975.

ÖZBİLGEN, Erol
"Eski Malatya'da Silâhdar Mustafa Paşa Hanı'nın Restitüsyonu Hakkında", **Tarih Enstitüsü Dergisi,** I, 1970, s. 93-102.

ÖZDEŞ, Gündüz
Edirne, İstanbul 1951.

ÖZDEŞ, Gündüz
Türk Çarşıları, İstanbul 1954.

ÖZDURAL, Alpay
"Bir Mimarî Fotogrametri Uygulaması-Karacabey Türbesi", **Vakıflar Dergisi,** IX, 1971, s. 227-238.

ÖZERGİN, M. Kemal
"Eski Bir Rûznâme'ye Göre İstanbul

ve Rumeli Medreseleri", **Tarih Enstitüsü Dergisi,** 4-5, 1973-1974, s. 263-290.

ÖZKAN, Süha-A. Nihad Vedad TEK
"Mimar Vedat Bey Konağı", **ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi,** Sayı 2, Cilt 5, Güz 1979, s. 157-183.

PALIKRUSEVA, G.-TOMOVSKI, K.
"Les tekkés en Macédoine aux XVIIIe et XIXe siècle", **Atti del Secondo Congresso Internazionale di Arte Turca, Venezia 1963,** Napoli 1965, s. 203-211.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet
"Sultan Ahmet Camii Mimarı Sedefkâr Mehmet Ağa", **Kültür ve Sanat,** 3, Aralık 1974, s. 32-39.

PEREMECİ, Osman Nuri
Edirne Tarihi, İstabul 1939.

RADOWSZKY, Arpad
"Macaristan'da Türk Anıtları II.", **Arkitekt,** 306, 1962, s. 39-42.

RADOWSZKY, Arpad
"Sigetvar ve Havalisinde Türk Anıtları", **Arkitekt,** 308, 1962, s. 125-127.

RENDA, Günsel
"Amasya II. Beyazıt Külliyesindeki Muvakkithane", **Sanat Tarihi Yıllığı,** VI, 1974-75 (1976), s. 181-207.

REYHANLI, Tülây
"Balî Bey Camii, Yenişehir", **Sanat Tarihi Yıllığı,** III, 1969-70, s. 17-31.

REYHANLI, Tülây-Ara ALTUN
"Edirne/Havsa'da Sokollu (veya Kasım Paşa) Külliyesi", **Sanat Tarihi Yıllığı,** VI, 1975-75 (1976), s. 67-89.

REYHANLI, Tülây
"Osmanlı Mimarîsinde İmâret: Külliye Üzerine Notlar", **Türk Kültürü Araştırmaları,** XV/1-2, 1975-1976, s. 121-141.

REYHANLI-GANDJEI, Tülay
"Bursa Yenişehirinde Koca Sinan Paşa Camii ve İmâreti", **En Memoriam Prof. Albert Louis Gabriel,** 1978, s. 373-396.

REYHANLI-GANDJEI, Tülay
"Havsa'daki Sokollu veya Kasım Paşa Külliyesi Hakkında Tamamlayıcı Notlar", **Türkiyat Mecmuası,** XIX, İstanbul 1980, s. 241-254.

RIEFSTAHL, Rudolf M.
"Selimiyeh in Konya. A replice of the old mosque of Fatih in Constantinople", **Art Bulletin,** XII, 1930, s. 311-318.

RIEFSTAHL, Rudolf M.
Cenubî Garbi Anadolu'da Türk Mimarîsi, İstanbul 1941.

SCERRATO, Umberto
"An early-Ottoman han near lake Apolyont", **Atti del Secondo Congresso Internazionale de Arte Turca, Venezia 1963,** Napoli 1965, s. 221-234.

SCHNEIDER, Alfons Maria
"Das Serai des Ibrahim Pasha am At Meidan zu Konstantinopel" **Revue Historique du Sud-Est Europeen,** XVIII, Bucarest 1941, s. 131-136. **Konstantinopel. Gesicht und Gestalt einer geschichtlichen Weltmetropole,** Mainz-Berlin 1956.

SCHNEIDER, Alfons Maria
Konstantinopel. Gesicht und Gestalt eine geschichtlichen Weltmetropole, Mainz-Berlin 1956.

SERDAROĞLU, Ümit
"Ağın-Kemaliye Yolu Üzerindeki Arnavut Hanı, Ağın Çevre Yolları", **Keban Projesi 1969 Çalışmaları, ODTÜ,** Seri 1. No. 2, Ankara 1971, s. 139-149.

SOURDEL-THOMINE, Janine-Bertold SPULER
Die Kunst des Islam, Berlin 1973 (Propyläen Kunstgeschichte)

SÖZEN, Metin
"Eine Moschee von seltenem Typ in Anatolien: Die Şeyh Fethullah. Moschee in Gaziantep", **Anatolica** III 1969-70, s. 177-187.

SÖZEN, Metin-Mete TAPAN
50 Yılın Türk Mimarîsi, İst., 1973.

SÖZEN, Metin ve başkaları
Türk Mimarîsinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İstanbul 1975.

STRATTON, Arthur
Sinan, London 1972.

SUDALI, Muzaffer
Hünkâr Mahfilleri, İstanbul 1958.

ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N.
"Edirne Fatih Devri Eserlerine Kısa Bir Bakış ve Sitti Hatun Camii", **Vakıflar Dergisi,** V, 1962 s. 199-204.

ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N.
"Edirne II. Bayezid Darüşşifası", **Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı,** Ankara 1965, s. 257-264.

ŞİPER, Orhan
"Batı Anadolu'da Türk Konutu", **Fifth International Congress of Turkish Art,** Budapest 1978, s. 773-793.

TAESCHNER, Franz
"Das Heiligtum des Elvan Çelebi in Anatolien", **"Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes (Festschrift H.W. Duda),** 56, 1960, s. 227-231.

TAESCHNER, Franz
"Eski Manyas ve Harabeleri", **Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, Ankara 19-24 Ekim 1959, Kongreye Sunulan Tebliğler,** Ankara 1962, s. 352-354.

TAMER, Cahide
"Kanlıca'daki Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı ve Yapılan Onarım", **Arkitekt,** 191-192, 1947, s. 248-254, 292.

TANIŞIK, İbrahim Hilmi
İstanbul Çeşmeleri, 2 cilt, İstanbul 1943-1945.

TANKUT, Gönül
"Urban transformation in the eighteenth century Ottoman city", **ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi,** Sayı 2, Cilt 1, Güz 1975, s. 247-262.

TANKUT, Gönül
"The 'Ottoman Külliye' an explanation through system analysis", **I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (İstanbul 15-20.X.1973) Tebliğler,** İstanbul 1979, s. 863-873.

TANMAN, Baha
"Hasırîzade Tekkesi", **Sanat Tarihi Yıllığı,** VII, 1976-77, s. 107-142.

TANMAN, M. Baha
"İstanbul, Süleymaniye'de Helvaî Tekkesi", **Sanat Tarihi Yıllığı,** VIII, 1978 (1979), s. 173-201.

TANSUĞ, Sezer
"18. Yüzyılda İstanbul Çeşmeleri ve Ayasofya Şadırvanı", **Vakıflar Dergisi,** VI, 1965, s. 93-111.

TEKİNDAĞ, Şehabeddin
"17. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Abide, Yenicami Külliyesi",

Tarih Dergisi, 28-29, 1974-1975, s. 167-191.

TIMONI, ALexandre
"Le turbé, chapelle sépulcrale du Sultan Mahmoud, à Constantinople", **Revue d'Orient de l'Algerie et des Colonies,** III, 1948, s. 137-140.

TOKAY, Enver
İstanbul Şadırvanları, İstabul 1951.

TOMOVSKI, Kroum
"Les mosquées de Bitola", **Sbornik de la Faculté Technique - Université de Skopje,** 1956-57, s. 29-60.

TOMOVSKI, Kroum
"Revue des türbéhs les plus remarquables en Macédoine", **Sbornik de la Faculté Technique-Université de Skopje,** 1957-58, (1958-59), s. 95-111.

TOMSU, Leman
Bursa Evleri, İstanbul 1950.

TOSUN, Yılmaz
Kula Evleri, İzmir 1972.

TUCHELT, Klaus
"Das Yalı des Kıbrıslı Mustafa Paşa in Küçüksu (Kandilli)", **İstanbuler Mitteilungen,** 12, 1962, s. 129-158.

TUNCEL, Mehmet
Babaeski, Kırklareli ve Tekirdağ Camileri, Ankara 1974.

TURAN, Şerafettin
"Gli architetti imperiale (Hassa Mimarları) nell'Impero Ottomano", **Atti del Secondo Congresso Internazionale di Arte Turca, Venezia 1963,** Napoli 1965, s. 259-264.

TURAN, Şerafettin
"Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları", **Tarih Araştırmaları Dergisi,** I/1, Ankara 1963, s. 157-202.

TÜKEL, Ayşıl-BAKIRER, Ömür
"1968 Yılı Keban Projesi Restorasyon Çalışmaları Ön Raporu", **1968 Yaz çalışmaları, ODTÜ Keban Projesi Yayınları,** Seri I, No. 1, Ankara 1970, s. 183-190.

UZLUK, Şahabettin
"İstanbul'daki Eski Fatih Camii'nin Bir Benzeri Konya'da Selimiye Camii", **Vakıflar Dergisi,** IX, 1971, s. 173-178.

UZLUK, F. Nafiz
"Hekim-Başı Yalısı", **Vakıflar Dergisi,** IX, 1971, s. 251-259.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı
Kütahya Şehri, İstanbul 1932.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı
"Sultan İkinci Murad'ın Vasiyetnamesi", **Vakıflar Dergisi,** IV, 1957, s. 1-17.

ÜLGEN, Ali Saim
"İznik'te Türk Eserleri", **Vakıflar Dergisi,** I, 1938, s. 53-69.

ÜLGEN, Ali Saim
Fatih Devrinde İstanbul, Ankara 1939.

ÜLGEN, Ali Saim
"Topkapı'da Ahmet Paşa Heyeti", **Vakıflar Dergisi,** II, 1942, s. 169-171.

ÜLGEN, Ali Saim
"Ankara'da Cenabî Ahmet Paşa Camii ve Türbesi", **Vakıflar Dergisi,** II, 1942, s. 221-222.

ÜLGEN, Ali Saim
"Pertev Mehmet Paşa'nın Eserleri Hakkında Mimarî İzahat", **Vakıflar Dergisi,** II, 1942, s. 241-243.

ÜLGEN, Ali Saim
"Yenicami", **Vakıflar Dergisi,** II, 1942, s. 387-397.

ÜLGEN, Ali Saim
"Rüstem Paşa Heyeti", **Mimarlık,** IX/1-2, 1952, s. 23-28.

ÜLGEN, Ali Saim
"Köprülü Konağı", **60. doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı (Melanges Fuad Köprülü),** İstanbul 1953, s. 565-580.

ÜLGEN, Ali Saim
"Ankara'da Mahmud Paşa Bedesteni ve Bitişiğindeki Han", **Fatih ve İstanbul,** C.I, Sayı 1, 29 Mayıs 1953, s. 69-77.

ÜLGEN, Ali Saim
"İnegöl'de İshak Paşa Mimarî Manzumesi", **Vakıflar Dergisi,** IV, 1956, s. 192 a-d.

ÜLGEN, Ali Saim
"İnegöl'ün Kurşunlu Abideleri", **Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncemeleri,** I, 1963, s. 198-210.

ÜNAL, Rahmi Hüseyin
Les monuments islamiques anciens de la ville d'Erzurum et de sa région, Paris 1968.

ÜNAL, Rahmi Hüseyin
"Erzurum İli Dahilindeki İslâmi Devir Anıtları Üzerinde Bir İnceleme", **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi,** 6, Nisan 1973, s. 49-142.

ÜNAL, Rahmi Hüseyin
Diyarbakır İlindeki Bazı Türk-İslâm Anıtları Üzerine Bir İnceleme, Erzurum 1975.

ÜNSAL, Behçet
Turkish Islamic Architecture in Seljuk and Ottoman times, 1071-1923, London 1959.

ÜNSAL, Behçet
"Topkapı Sarayı Arşivinde Bulunan Mimarî Plânlar Üzerine", **Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri,** I, 1963, s. 168-197.

ÜNVER, A. Süheyl
Fatih Darüşşifası, 875-1470, İstanbul 1932.

ÜNVER, A. Süheyl
Mimar Sinan'ın yaptığı hastahaneler ve içtimai muavenet müesseseleri, İstanbul 1934.

ÜNVER, A. Süheyl
"Fatih Külliyesine Ait Diğer Mühim Bir Vakfiye", **Vakıflar Dergisi,** I, 1938, s. 39-45.

ÜNVER, A. Süheyl
"Fatih Külliyesinin İlk Vakfiyesine Göre Fatih Darüşşifası", **Türk Tıb Tarihi Arşivi,** C. 5, No. 17, 1940, s. 13-17.

ÜNVER, A. Süheyl
"Süleymaniye Külliyesinde Darüşşifa, Tıp Medresesi ve Dârülâkakire Dair", **Vakıflar Dergisi,** II, 1942, s. 195-207.

ÜNVER, A. Süheyl
Edirne Murâdiye Camii, İstanbul 1952.

ÜNVER, A. Süheyl
Edirne'de Fatih'in Cihannüma Kasrı, İstanbul 1953.

ÜNVER, A. Süheyl
Anadolu Hisarı'nda Amuca Hüseyin Paşa Yalısı, İstanbul 1956.

ÜNVER, A. Süheyl
"Mahmut Paşa Vakıfları ve Ekleri", **Vakıflar Dergisi,** IV, 1958, s. 65-76.

ÜNVER, A. Süheyl
"Mimarbaşı Koca Sinan", **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi,** 5, Ankara 1966, s. 93-95.

ÜNVER, A. Süheyl - Sedat Hakkı ELDEM

Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı, İstanbul 1970.

ÜNVER, A. Süheyl
"Yeniçeri Kışlaları", **Belleten,** XL, 1976, s. 589-594.

VOGT-GÖKNIL, Ulya
Türkische Moscheen, Zürich 1953.

VOGT-GÖKNIL, Ulya
Osmanische Bauten, München 1965.

VOGT-GÖKNIL, Ulya
Liing Architecture: Ottoman, New-York-Friebourg 1966.

WILDE, Heinrich
Brussa, Berlin 1909.

WINFIELD, D. ve Başkaları
"The Yakupoğlu Konak. An old turkish house at Sürmene Kastil", **Anatolian Studies,** X, 1960, s. 197-203.

WULZINGER,K.-P.WITTEK-Fr.SARRE
Das islamische Milet, Leipzig 1935.

YALTKAYA, Şerafettin
"Kara Ahmet Paşa Vakfiyesi", **Vakıflar Dergisi,** II, 1942, s. 83-97.

YAVUZ, Yıldırım
"İkinci Meşrutiyet Döneminde Ulusal Mimarî Üzerinde Batı Etkileri (1908-1918)", **ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi,** Sayı 1, Cilt 2, Bahar 1976; s. 9-34.

YAVUZ, Yıldırım
"Mimar Kemaleddin'in Salah-ad Din Eyyubî Türbesi Tasarısı", **ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi,** Sayı 1, Cilt 3, Bahar 1977, s. 5-15.

YAVUZ, Yıldırım
Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi, Ankara 1981.

YETKİN, Suut Kemal
"Sinan the Great", **Anatolica,** I, 1967, s. 105-110.

YETKİN, Suut Kemal
İslâm Ülkelerinde Sanat, İstanbul 1974.

YÜCEL, Erdem
"Manisa Muradiye Camii ve Külliyesi", **Vakıflar Dergisi,** VII, 1968, s. 207-214.

YÜCEL, Erdem
"Amcazâde Hüseyin Paşa Külliyesi", **Vakıflar Dergisi,** VIII, 1969, s. 249-266.

YÜCEL, Erdem
"Şemsipaşa Külliyesi", **Arkitekt,** 336, 199, s. 157-160.

YÜCEL, Erdem
"Mimar Sinan Mescidi", **Sanat Tarihi Yıllığı,** III, 1969-70, s. 49-58.

YÜCEL, Erdem
"Büyükçekmece'de Türk Eserleri", **Vakıflar Dergisi,** IX, 1971, s. 95-108.

YÜCEL, Erdem
"Zaviyeli (Tophaneli) Bir Cami", **Arkitekt,** 341, 1971, s. 31-32.

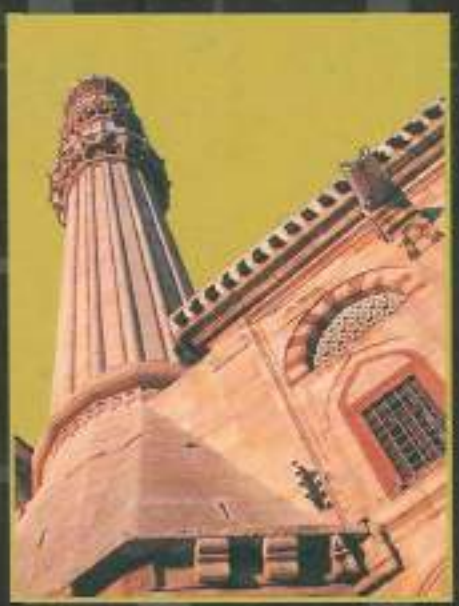
YÜCEL, Erdem
Yeni Cami Hünkâr Kasrı, İst. ts.

YÜKSEL, İ. Aydın
Osmanlı Mimarîsinde II. Bâyezid, Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520) V., İstanbul 1983.

ZDRAVKOVIC, Ivan
Le choix des matériaux pour l'étude des monuments de l'architecture islamique en Yougoslavie, Belgrad 1964.

OSMANLI DEVRİ MİMARÎSİ

Oktay Aslanapa

TBMM
Kütüphanesi
200603405